التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

HUZUR
YAYINEVİ

HUZUR YAYINEVİ
Tefsir : 1/20
TK-ISBN 975-8666-14-2
ISBN 975-8666-31-2

EDİTÖR : Ahmet Hikmet Ünalmış
TASHİH HEYETİ : İsmail Karakaya -M. Emin Gümüş
SAYFA DÜZENİ : Suat Teke

© Bu tercüme eserin bütün hakkı **HUZUR YAYINEVİ**'ne aittir.

BASKI : Eren Ofset
CİLT : Özgün Ciltevi
İSTANBUL 2002

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

20. CİLT

TERCÜME

Prof.Dr. Suat YILDIRIM • Prof.Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof.Dr. Sadık KILIÇ • Öğr.Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM

PAZARLAMA TİC.LTD.ŞTİ.

Çatalçeşme Sk. Yücer Han No: 46/1

Tel&Faks 0212.513 01 71 - 513 50 57

Cağaloğlu-İstanbul

AHKÂF SÛRESİ

•

Bu sûre, 35 ayet olup, Mekkî'dir.
Bunun, 34 ayet olduğu da söylenmiştir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Şirkin İmkânsızlığı

حٰمٓ ۝١ تَنزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ۝٢ مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنذِرُوا مُعْرِضُونَ ۝٣ قُلْ أَرَأَيْتُم مَّا تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ ائْتُونِي بِكِتَابٍ مِّن قَبْلِ هَٰذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِّنْ عِلْمٍ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ۝٤

"Hâ Mîm. Kitabın indirilmesi, azîz ve hakîm Allah'dandır. Biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri, ancak gerçek bir gaye ile ve hakkı ikame gayesiyle belli bir zaman için yarattık. Kâfirler uyarıldıkları tehlikeden yüz çeviriyorlar. De ki: "Allah'ın dışında, tapageldiklerinizin neler olduklarını bana haber verin! Söyleyin bana, yeryüzünden neyi yaratmışlar bakalım! Yoksa onların göklerde bir ortaklığı mı var. Bundan evvel bir kitap, yahut bir ilim kalıntısı varsa, davanızda doğrucular iseniz, haydi bana getirin"

(Ahkâf, 1-4).

Bil ki bu sûrenin başının nazmı, tıpkı Câsiye Sûresi'nin nazmı gibidir. Biz bunu, orada anlatmıştık.

Ayetteki, *"Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri ancak gerçek bir gaye ile ve hakkı ikame gayesiyle yarattık"* ifadesi, gerçek ilahın, bu âlem ile isbat edilebileceğine delâlet etmektedir. Yine bu ifade, bu ilahın, âdil, kullarına merhametli, onları görüp-gözeten ve onlara ihsân eden bir zât olması gerektiğini gösterir ve yine bu Kıyametin hak olduğuna da delâlet eder.

Alem Hâlıkına Delil

Bunlardan birinci husus, yani ilahın varlığının bu âlem ile isbatı şöyledir: Halk, takdir etmek, ölçüp-biçmek demektir. Birşeyi ölçüp-biçme ile, planla yapmanın neticeleri ise, En'âm Sûresi'nde de anlatıldığı gibi, on bakımdan, göklerde ve yerde net ve açık şekilde müşâhade edilmektedir. Biz bu on hususun, hür irâde sâhibi ve kâdir bir ilahın varlığına delalet ettiğini anlatmıştık.

Bi'l-Hakk Tabirinin Anlamı

Bunlardan ikinci hususa, yani alemin ilahının âdil ve merhametli olması gerektiği hususuna gelince, bunun delili de, ayetteki إِلَّا بِالْحَقِّ tabiridir. Çünkü bu ifade, "ancak fazlı, rahmeti, ihsanından dolayı ve İlah'ın, fazlının fazla, ihsanının baskın ve muhtaç olanlara faydalı olan şeyleri ulaştırması, onlara zararlı olan şeyleri vermesinden daha çok oluşundan ötürüdür" manasına gelir. **Cübbâî** şöyle der: "Bu, gökler ve yer arasında işlenen kötülüklerin, Allah'ın yaratmasından değil, kullarının fiillerinden olduğunu gösterir. Aksi halde, Cenâb-ı Hakk'ın her bâtılın yaratıcısı olması gerekir ki bu da, *"ancak hak ile yarattık"* ifadesine ters düşer.

Âlimlerimiz buna şöyle cevap vermişlerdir: "Bâtılı yaratmak" başka şey, "bâtıl ile yaratmak" başka şeydir. Binâenaleyh biz diyoruz ki: Bâtılı da yaratan Allah'dır. Fakat O, bu bâtılı "hak ile" (gerçek bir gaye ile) yaratmıştır. Çünkü bu yaratış, Allah'ın, kendi mülkünde bir tasarrufudur. Mülk sahibinin kendi mülkündeki tasarrufu, "bâtıl ile" değil, "hak ile" olur. "Âlimlerimiz sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: "Şu husus da, anlattığımızı ortaya kor: Ayetteki *"Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri ancak hak ile yarattık"* ifadesi, kulların bütün fiillerinin ve amellerinin yaratıcısının Allah Teâlâ olduğuna delâlet eder. Çünkü kulların fiil ve amelleri de, "gökler ile yer arasında bulunan şeyler" cümlesindendir. Binâenaleyh bu fiil ve amelleri de Cenâb-ı Hakk'ın yaratmış olması gerekir. Tek bir ayette bir çelişkinin bulunması imkânsızdır. Binâenaleyh geriye, bu ayetten kastedilenin, bizim verdiğimiz mana olduğu ihtimali kalır.

İmdi, eğer onlar (**Mu'tezile**), "Kulların fiilleri ve amelleri ârazdır (sıfattır). Ârazlar ise, "gökler ile yer arasında" olarak nitelenemez" derlerse, biz deriz ki: Böyle olması halinde, sizin yaptığınız istidlâl de düşer. Allah en iyi bilendir.

Bunlardan üçüncü hususa, yani bu ayetin Kıyamet ve dirilişin gerçekliğine delâlet edişine gelince, bu da şöyledir: Eğer Kıyamet olmasaydı, zulme uğramış kimselerin hakkının, zâlimlerden tastamam alınması; itaatkârlara mükâfaatlarının tastamam verilmesi ve kâfirlere de hakettikleri cezanın tastamam uygulanması ihmale uğrardı, olamazdı ki bu, Allah'ın, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri ancak hak ile yaratmış olması gerçeğine ters düşerdi.

Ayetteki, وَأَجَلٍ مُسَمًّى *"ve belli bir zaman ile (yarattık)"* ifadesi, "Allah, bütün bunları ancak hak ile ve belli bir zaman için yaratmıştır" demek olup, bu da, âlemin tanrısının, bu âlemi ebedî ve sermedî kalsın diye yaratmayıp, aksine bir ibadet ve amel yurdu olsun ve sonra yokedilsin, sonra da yeniden yaratılsın ve böylece de âhiret

yurdunda, herkese yaptıklarına göre bir karşılık verilsin diye yarattığına delâlet eder. Yaptığımız bu izaha göre, bu "**ecel-i müsemmâ**", Cenâb-ı Hakk'ın, dünyayı yoketmek için, önceden belirlemiş olduğu vakit demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّآ أُنذِرُوا مُعْرِضُونَ *"Kâfirler, uyarıldıkları tehlikeden yüz çeviriyorlar"* buyurmuştur. Bu, "Allah'ın, bu delilleri göstermesine, peygamberler göndermesine, kitaplar indirmesine ve peygamberlerin tergîb-terhib (teşvik-korkutma), ma'zûr görmeye ve inzâra (ikaza) devam etmelerine rağmen, bu kâfirler bu delillerden yüz çevirip, bunlara değer vermemekte ısrar ettiler" demektir ki bu da, tefekkür etmenin (düşünmenin), istidlalde bulunmanın farz ve gerekli olduğuna, delillerden yüz çevirmenin, hem din, hem dünya bakımından kötü olduğuna delâlet eder.

Bil ki Allah Teâlâ, gerçek tanrının varlığına, O'nun âdil ve rahîm olduğuna, Kıyamet ile dirilişin mutlaka olacağına delâlet eden bu temel düstûru koyunca, birtakım tafsilatı da buna dayandırmıştır.

1- Müşriklere Reddiye

Birinci Ayrıntı: Putperestlere reddiye.. Cenâb-ı Hak bunun için, قُلْ أَرَءَيْتُم مَّا تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ أَرُونِى مَاذَا خَلَقُوا مِنَ ٱلْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ *"De ki: "Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz (o putlara) gelince, haydi bana haber verin, onlar yeryüzünde neyi yarattılar. Yoksa onların, göklerde ortaklığı mı var"* buyurmuştur ki bu, "O putlara, kâinatın herhangi bir parçasını-maddesini yaratma işinin nisbet edilmesi akıl kârı mıdır? Eğer bu doğru değilse, bunların, âlemin (kâinatın) bir tek parçasını bile yaratması hususunda, âlemin ilahına yardımcı oldukları söylenebilir mi? Bu bir tek parça, ne kadar küçük bile olsa, akıl açıkça, bu âlemin bir tek parçasının yaratılmasının bile putlara nisbet edilemeyeceğine ve en küçük ve basit bir şekilde bile yardımlarının söz konusu olamayacağına göre, bu âlemin gerçek yaratıcısının ve bütün nimetlerin gerçek sahibinin Allah Sübhânehû ve Teâlâ olduğu ortaya çıkmış olur. İbadet, tazim çeşitlerinin en mükemmelini yapmak demektir. Bu ise ancak, kendisinden in'âm, lütuf ve ihsan çeşitlerinin en mükemmelinin sâdır olduğu bir zâta uygun düşer. Binâenaleyh, gerçek yaratan ve gerçek in'âmda bulunan, Hak Sübhânehû ve Teâlâ olunca, ibâdetin ve kulluğun, sırf O'nun için ve O'ndan ötürü yapılması gerekir.

Geriye şöyle denilmesi kalmaktadır: "Biz o putlara, ibâdete müstehak oldukları için tapmıyoruz, tam aksine biz onlara, Hâlık olan ve in'âmda bulunan ilâhın, bize onlara tapmamızı emretmiş olmasından dolayı tapıyoruz." İşte bu noktada Cenâb-ı Hak, buna cevap niteliği taşıyan ifadeyi getirerek ٱئْتُونِى بِكِتَٰبٍ مِّن قَبْلِ هَٰذَآ أَوْ أَثَٰرَةٍ مِّنْ عِلْمٍ *"Bana buna delil olarak Kur'ân'dan önce gelen bir kitap, yahut bir ilim kalıntısı varsa, ... haydi bana getirin"* buyurmuştur.

Bu cevabı şöyle açabiliriz: Böyle bir emrin olduğunu bilmek, ancak vahiy ve risâletle anlaşılır.. Şimdi biz diyoruz ki, bu putlara ibadet etmeye emre delâlet eden bu vahiy, ya **Muhammed (s.a.s)'e** gelmiştir, yahut da diğer peygamberlere indirilen

diğer ilahî kitaplarda yer almıştır. Eğer bu husus ilahî kitaplarda yer almamışsa, o zaman bu, o peygamberlerden nakledilen ilimlerden elde edilmişlerdir. Halbuki, bütün bunlar, bâtıldır. Böyle bir emrin, Hz. Muhammed (s.a.s)'e gelen vahiy ile olduğunun söylenmesine gelince, bunun bâtıl olduğu malumdur. Böyle bir emrin, geçmiş peygamberlere indirilen ilahî kitapların onu kapsaması sebebiyle olduğunu söylemek de bâtıldır. Çünkü, bütün ilahî kitapların, putlara tapmaktan men etme hususunda mutabık oldukları, zarurî ve mütevatir bir biçimde bilinmektedir. İşte bu husus ayetteki, *"Bana, buna delil olarak Kur'ân'dan önce gelen bir kitap (...) getirin"* cümlesinden anlaşılmaktadır. Böyle bir emrin, kitaplarda gelenin dışında peygamberlerde nakledilen ilimlerle oluşu da bâtıldır. Çünkü, hiçbir peygamberin, putlara tapmaya davet etmediği, zarurî olarak bilinmektedir. İşte bu hususta, ayetteki, *"yahut bir ilim kalıntısı var ise..."* kaydından kastedilen hususlardır. Bütün bunlar bâtıl olunca, putlara tapmakla meşgul olmanın bâtıl bir amel, fasit bir görüş olduğu kesinleşmiş olur. Geriye, Cenâb-ı Hak'ın, أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ *"Yahut bir ilim artığı varsa..."* ifâdesiyle ilgili olarak şu iki bahis kalmıştır:

Esere (İlim Kalıntısı)'den Maksad

Birinci Bahis: Bu bahis, lûğavî bir açıklama olup, **Ebû Ubeyde, Ferrâ** ve **Zeccâc** أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ deyimine, "geride kalan ilim..." anlamını vermişlerdir. **Müberred** de buna, "ilimden tercih edilen, seçilen" manasını verdiği gibi, yine **Müberred**, bu kelimeye "nakledilen ilim" manasını vermiştir ki, bu tıpkı senin هٰذَا الْحَدِيثُ يُؤْثَرُ عَنْ فُلَانٍ *"Bu hadis (söz), falancadan nakledilir"* demen gibidir. İşte bu manadan dolayı, haberlere (hadislere) **âsâr** (eserler) adı verilmiştir. Nitekim, "Hadiste geldi, varid oldu" anlamında, جَاءَ فِي الْأَثَرِ كَذَا وَكَذَا ifadesi kullanılır.

Vahidî de şöyle demektedir: "Bu kelimenin tefsiri hususunda dil alimlerinin sözleri şu üç görüşte özetlenir:

a) Bu kelime, "arta kalan, geride kalan.." anlamındadır. Buna göre bu kelimenin iştikakı, إِثَارَةٌ – أَثَرْتُ الشَّيْءَ أُثِيرُهُ "(Bir şeyi araştırmak)" ifadesinden olup, sanki bu husus, araştırılıp çıkarılarak böylece de ortaya konulmuş olan bir bakiyye gibi olmuş olur.

b) Bu, "rivayet" anlamındra olan **eser** kökünden müştaktır.

c) Bu, alâmet, iz anlamına gelen **eser** kökündendir. **Keşşâf sahibi**, bu kelimenin أُثْرَةٌ şeklinde okunduğunu da söylemiştir. Yani, "Size has kılınmış ve başkasının değil de sizin bildiğiniz ilimden.." demektir. Yine bu kelime, se harfi sâkin olmakla birlikte, elif'in üç harekesiyle de okunmuştur: Buna göre, hemzenin kesresiyle إِثْرَةٌ eser (haber) anlamındadır. Fethasıyla أَثْرَةٌ masdar-ı binâ-i merre olup, birisi hadis

rivayet ettiğinde kullanılan أَثَرٌ الْحَدِيثُ ifâdesinin masdarındandır; hemzenin dammesiyle أُثْرَةٌ tıpkı خُطْبَةٌ (hutbe)'nin, kendisiyle hitap olunan şeyin adı olması gibi, "rivâyet edilen şey"in adıdır.

İkinci Bahis: Ayet-i kerimedeki **esare** hakkında, İbn Abbas'dan nakledilen şöyle bir görüş daha vardır: "Buradaki "ilim", kumun üzerine yazılan hat ilmidir. Kİ Araplar, bunu böyle yazıyorlardı. Bu, meşhur olan bir ilim dalıdır. Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle buyurmuştur: كَانَ نَبِيٌّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ يَخُطُّ فَمَنْ وَافَقَ خَطَّهُ عَلِمَ عِلْمَهُ *"Peygamberlerden bir peygamber yazı (hat) yazıyordu.*(1) Binâenaleyh, kimin yazısı onun yazısına *uyarsa, o onun ilmini bilmiş demektir"*. Buna göre ayetin anlamı, "Bana, kumun üzerine yazdığınız yazı kabilinden, türünden bir ilim getirin de, bu, putlara tapmanız hususunda görüşünüzün doğruluğuna delâlet etsin" şeklinde olur. Binâenaleyh, eğer ayeti bu şekilde tefsir etmek doğru olursa, bu, onlarla, onların sözleri ve delilleriyle alay etmek kabilinden olmuş olur. En iyisini bilen Allah Teâlâ'dır.

★ ★
★

Putların Müşrikleri Reddi

وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ ﴿٥﴾
وَإِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ ﴿٦﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ
قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ هَٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا
تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئًا هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ كَفَىٰ بِهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٨﴾

"Allah'ın dışında, kendisine Kıyamete kadar cevap vermeyecek kimseye (nesneye) tapmakta olan kimseden daha sapık olan kimdir? Halbuki bunlar, onların tapmalarından da habersizdirler. İnsanlar mahşerde bir araya getirildikleri zaman, bunlar (putlar), onların düşmanları olurlar. Onların taptıklarını red ve inkâr ederler. Karşılarında, açık açık ayetlerimiz okunduğu zaman o inkârcılar kendilerine gerçek geldiğinde "Bu, apaşikâr bir büyüdür" dediler. Yahut, "Onu, kendisi uydurdu" diyorlar.. De ki: "Eğer onu ben uydurdumsa, o halde siz, Allah'tan bana (gelecek azâbı savmaya) hiçbir suretle güç yetiremezsiniz. O, sizin ona dair ne taşkınlıklar yapıp durduğunuzu çok iyi bilendir. Benimle sizin aranızda şahid olarak O yeter. O, çok affeden, çok merhametli olandır"

(Ahkâf, 5-8).

---

1) Müslim, mesacid, 33 (1/372).

Putlar İcabet Edemezler

Bil ki Allah Teâlâ, biraz önce, putlara ibâdet etme iddiasının, o putların yaratmaya, yapmaya, yoktan varetmeye, yok etmeye, fayda sağlamaya ve zarar vermeye asla güçleri bulunmaması açısından, bâtıl bir görüş olduğunu beyan edince, bunun peşinden bu görüşün bâtıllığına delâlet eden bir başka delili de getirmiştir ki, bu da, o putların, duâ edenlerin duâsını işitmeyen, ihtiyaç içinde kıvrananların ihtiyaçlarını bilemeyen birtakım cansız nesneler oluşudur. Hülasa, birinci delil, onlarda hiçbir sûrette bir ilmin olmadığına bir işârettir. Hiçbir sûrette bir ilim ve kudret bulunmayınca da, o zaman, aklın bedâheti ile onlara tapmanın yanlış olduğu anlaşılmış olur. O halde, وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ *"Allah'ın dışında kendisine Kıyamete kadar cevap vermeyecek kimseye tapmakta olan kimseden daha sapık olanı kimdir?"* ifâdesinin başındaki istifhâm, istifhâm-ı inkarî olup, mana şöyledir: "Allah'ı bırakıp da, putlara tapan ve böylece de onları ilah edinip onlara ibâdet edenden, haktan daha uzak ve cehâlete de yakın hiçbir kimse yoktur. Çünkü bu putlar, duâ edildiğinde duymazlar. Onların bu duâlara, ne şu anda, ne de bu günden sonra, Kıyamete değin cevap vermeleri söz konusu değildir." Bu ayette, Kıyamet bu işin son noktası kılınmıştır. Çünkü Kıyamet gününde, Cenâb-ı Hakk'ın o putları dirilteceği, böylece de o putlar ile putlara tapanlar arasında karşılıklı bir konuşmanın meydana geleceği, bundan dolayı da Cenâb-ı Hakk'ın bu günü bir sınır, son nokta kıldığı ileri sürülmüştür.

Bu Düşmanlığın Mânası

Kıyamet koptuğunda, insanlar bir araya getirildiklerinde bu putlar, kendilerine tapan o kimselere düşman olacaklardır. Alimler bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Ekserisi, Allah Teâlâ'nın, bu putları Kıyamet gününde dirilteceği (onlara can vereceği) ve bu putların da, kendilerine tapan o kimselere düşman olduklarını ortaya koyacaklarını ve onlardan teberri edip uzaklaşacaklarını söylerlerken, bazıları da, ayetin bu ifadesi ile, meleklere ve Hz. İsa (a.s)'ya tapanların kastedildiğini, zira meleklerin ve Hz. İsa (a.s)'nın, Kıyamet gününde, kendilerine tapan kimselere olan düşmanlıklarını izhar edeceklerini söylemişlerdir.

Putlar İnsanlardan Olur mu?

Eğer, "Ayetteki وَهُمْ عَنْ دُعَآئِهِمْ غَافِلُونَ *"Halbuki bunlar, onların tapmalarından da habersizdirler"* ifadesiyle ne kastedilmiştir? Birer canasız varlık demek olan bu putların "gafil" olmakla vasfedilebilmeleri nasıl düşünülebilir? Yine bu putları, ancak akıllı kimseler hakkında kullanılan هُمْ غَافِلُونَ مَنْ ifadeleriyle tavsif etmek nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki: O putperestler, o putlara tapıp, onları zarar veren fayda sağlayan kimseler yerine koyunca, onlar hakkında, onların duymayan, icâbet edemeyen gafil kimseler mertebesine konulduklarının söylenmesi uygun olabilmiştir. Bu cevap aynı zamanda, onlar hakkında مَنْ ve وَهُمْ lafızlarının nasıl kullanıldıklarına da bir cevaptır. Bu ifade ile, Allah'ın dışında kalan melek, Hz. İsa (a.s), Uzeyr ve putlar gibi, kendisine tapınılan her şeyin kastedilmiş olduğu, ancak ne var ki, put olmayanların (melek, Hz. İsa, Uzeyr gibi) putlara tağlib edilmiş olmaları da mümkündür.

Kur'ân Peygambere Ait Değil

Bil ki Allah Teâlâ, tevhidini, eşi ve benzeri olmadığını anlatma hususunda ayetler getirince, nübüvvet meselesi hususunda da konuşmuş ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in, o kâfirlere her ne zaman o çeşitli mucizelerinden birisini sunduğunda, onların, onun bir büyü olduğunu iddia ettiklerini de beyân etmiş ve وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ *"... Karşılarında açık açık ayetlerimiz okunduğu zaman..."* buyurmuştur ki bu, "Onlara, apaçık ayetlerimiz okunup ve onlara, açık olan mucizelerimiz sunulduğunda onlar bütün bunları büyü diye nitelemişlerdir" demektir. Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin, izhâr edilen o mucizelere büyü dediklerini beyân buyurunca, onların, Kur'ân'ı duydukları her seferinde, "Muhammed onu uydurdu; onu kendiliğinden söylüyor.." dediklerini de beyan etmiştir. أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ ifadesinin başındaki أَمْ 'deki hemze, inkâr ve taaccüb içindir. Buna göre adeta sanki, "Bırak bu yaramaz şeyleri de, şu enteresan, duyulmamış ve hayranlık veren sözleri dinle" denilmek istenmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Allah, (Peygamberin ağzından) onların o şüphelerinin bâtıl olduğunu beyan etmek için şöyle buyurmuştur: "Faraza, bu Kur'ân'ı ben uydurdu isem, bilin ki, Allah Teâlâ bana, bu iftirânın cezâsını, bu dünyada peşinen verecektir. Ve siz de benden bu cezâyı savuşturmaya muktedir değilsiniz. O halde daha nasıl olur da, ben böylesi bir iftirâya yeltenirim de, kendimi O'nun cezâsına düçar kılarım?.." Nitekim Arapça'da birisi öfkelendiğinde, "Falanca kendisine sahip değil" ve yine, birisi katî olarak birşey yapmaya karar verdiğinde, "Falanca, falancanın yularını tutmaya, engellemeye malik değil" deyimleri kullanılır. (فُلَانٌ لَا يَمْلِكُ عِنَانَهُ) ve (لَا يَمْلِكُ نَفْسَهُ...) ... Bu ifadenin misli olan ifadeler de, وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ... (Maide, 17, فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ (Maide, 41) ayetleriyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in وَلاَ أَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً *"Allah'ın azâbı hususunda size hiçbir şey yapmaya malik değilim.."* ifadesidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ *"O, sizin ona dair ne taşkınlıklar yapıp durduğunuzu çok iyi bilendir"* buyurmuştur ki bu, "Allah, vahy-i ilahî yaralama, ayetlerini tenkit etme ve ayetlere bazen büyü, bazen de uydurma ve yalan adını takmanız gibi, yapmış olduğunuz aşırılık ve taşkınlıkları en iyi bilendir. كَفَى بِهِ شَهِيداً بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ *"Benimle sizin aranızda şahid olarak o yeter"* yani "O, benim doğruluğuma, sizin de yalancı ve inkârcı oluşunuza şâhitlik etmektedir" buyurmuştur. Bu ayetlerde, "ilim" ve "şehâdet" ifadelerine yer verilmesi, o müşriklerin ta'n ve kınamalarını sürdürmeleri konusunda, onlara bir tehdittir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ *"O çok affeden, çok merhametli olandır"* buyurmuştur. Bu, "Allah, küfründen dönüp, tevbekâr olup, yaptıkları şeyin büyüklüğüne rağmen Allah'ın kendileri hakkında vermiş olduğu hükme razı olanlara karşı gafûr ve rahîmdir" demektir.

★ ★
★

Risalet Zinciri

قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِّنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ وَمَا
أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٩﴾ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ اللَّهِ وَكَفَرْتُم بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنْ بَنِي
إِسْرَائِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِ فَآمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠﴾ وَقَالَ الَّذِينَ
كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَّا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَٰذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ
﴿١١﴾ وَمِن قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً ۚ وَهَٰذَا كِتَابٌ مُّصَدِّقٌ لِّسَانًا عَرَبِيًّا لِّيُنذِرَ الَّذِينَ
ظَلَمُوا وَبُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢﴾

"De ki: "Peygamberliğini bildiren ilk insan ben değilim. Bana ve size ne yapılacağını bilemem. Ben, bana vahyolunmakta bulunanlardan başkasına uymuyorum. Ben, apaçık korkutandan başkası da değilim." De ki: "Bana haber verin, eğer (bu Kur'ân) Allah tarafından (gönderilmiş) olup da, siz onu inkâr ediyorsanız ve İsrailoğullarından bir şahit de onun benzerine (istinâden) buna şahitlik etmiş ve iman etmiş olduğu halde, siz (iman etmeyi) kibrinize yediremiyorsanız (zulmetmiş olmaz mısınız?)." Şüphe yok ki Allah, o zalimler güruhunu muvaffak etmez". O kâfirler, iman edenler hakkında dediler ki: "Eğer (iman) bir hayır olsaydı, bizden önce onlar ona erişemezlerdi." (Bunu söyleyenler), onunla hidayeti kabul etmedikleri için de, "Bu, eski bir yalandır" diyeceklerdir. Ondan evvel de bir rehber ve bir rahmet olarak, Musa'nın kitabı vardı. İşte bu da, zalimleri korkutmak ve iyi hareket edenlere bir müjde olmak üzere, Arapça bir dille (gönderilen ve Tevrat'ı) tasdik eden bir kitaptır"

(Ahkâf, 9-12).

Bil ki, Allah Teâlâ onlardan, onların, Kur'ân-ı Kerim'in mucize olması hususunda, peygamberin onu kendiliğinden uydurup sonra da, bir yalan olmak üzere, bunun Allah'ın kelâmı olduğunu söylediklerini nakledince, onların bir başka şüphelerini de nakletmiştir ki, o da şudur: "Bu kâfirler, Hz. Muhammed'den, ezici, ilginç mu'cizeler vermesini istiyorlardı. İşte Cenâb-ı Hak bu hususa, قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِّنَ الرُّسُلِ *"De ki: "Peygamberliğini bildiren ilk insan ben değilim"* **buyurmak suretiyle cevap vermiştir.** اَلْبِدْع **(bid') ve** اَلْبَدِيْع **(bedi') "başlangıç" demektir. "Bid'at" ise sünnette olmaksızın ortaya çıkarılan yeni şeye denir. Ayetin bu ifadesi hususunda şu izahlar yapılabilir:**

a) Bu ifade, "Ben, o peygamberlerin ilki değilim, binâenaleyh benim, "Ben, Allah tarafından size gönderilmiş bir peygamberim" şeklindeki haberimi yadırgamamanız gerekir ve benim sizi Allah'ın birliğine çağırmamı, putlara tapmaktan nehyedişimi yadırgamamanız gerekir. Çünkü bütün peygamberler, işte ancak bu yolla gönderilmişlerdir" anlamındadır.

b) O müşrikler, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den büyük mucizeler göstermesini ve gaybtan haber vermesini istemişlerdir. Bunun üzerine **Hz. Muhammed** (s.a.s), *"Ben, peygamberlerin ilki değilim" demiştir ki, bu, "Böyle kahir ve kesin mucizeler getirip gayblardan haber vermek, beşerin takâti dışındadır. Ben de peygamberler cinsinden bir peygamberim. Halbuki, o peygamberlerden hiçbiri, sizin istediğiniz şeylere kâdir olamamışlardır. O halde onlara ben nasıl kâdir olabilirim?" demiştir.*

c) O müşrikler, Hz. Muhammed (s.a.s)'i yemek yemesi, çarşıda dolaşması ve kendisine tâbi olanların fakir olması ile kınıyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben, peygamberlerin ilki değilim. Onların hepsi de böyleydi ve bu durumdaydı. Binâenaleyh, bu saydığınız şeyler, onların nübüvvetlerini zedelemediğine göre, benim nübüvvetimi de zedelemez.." dedi.

Nebi Gaybı Bilemez

Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s), وَمَآ اَدْرِى مَا يُفْعَلُ بِى وَلَابِكُمْ *"Bana ve size ne yapılacağını bilemem.."* buyurdu. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetin tefsiri hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) Ayetin ifade ettiği mana, dünya hallerine hamledilebilir.
b) Ahiret hallerine hamledilebilir..

Bunlardan birincisi hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) "Ben, benim ve sizin işinizin nereye varıp dayanacağını ve bizden hangimizin galib, hangimizin de mağlub olaçağını bilemem.."

Nüzul Sebebi

2) **Kelbî**'nin rivayetine göre **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Mekke'de **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in ashâbının başına gelen belâlar son derece şiddetlenince, Hz. Peygamber (s.a.s), rüyasında hurmalı, ağaçlı ve sulu bir yere hicret edeceğini gördü. Ve bunu ashabına anlattı. Derken, ashâbı sevindi. Ve bunun, müşriklerden yana olan, içine düştükleri o eziyyetlerden bir kurtuluş olacağını sandılar. Derken, bir müddet beklediler, fakat buna dair, herhangi bir eser ve ipucu göremediler. Bunun üzerine ashâb, *"Ey Allah'ın Resûlü, söylediğine dair herhangi bir alâmet göremedik. Biz, rüyanda gördüğün o topraklara, o arazi ve mıntıkaya ne zaman hicret edeceğiz?"* dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) sustu. Derken, Allah Teâlâ, *"Ben, Allah'ın bana ve size ne yapacağını bilemem. Bu, rüyamda gördüğüm bir şeydi. Bense, ancak Allah'ın bana vahyettiğine tabi olurum.."* meâlindeki ayetini inzâl buyurdu.

3) **Dahhâk**, bu ifadenin manasının şöyle olduğunu söylemiştir: "Mükelleflyet, şer'î hükümler, cihad, sınanma ve intikam hususlarında, benim ve sizlerin ne ile emrolunduğumuzu bilemem. Ben, sizi ancak Allah'ın, mükâfaat ve cezâ hususunda ahiret hallerine dair bana bildirdiği şeyler ile uyarıyorum.."

Nebî Kesin Bilgi Sahibidir

4) Bu ifade ile, "Ben, dünyada bana ne yapılacağını, (yatak) ölümüyle mi öleceğimi, yoksa, tıpkı benden önceki peygamberlerin öldürüldüğü gibi öldürülecek miyim bilemem. Yine ben, ey yalanlayan güruh, size ne yapılacağını; gökten taşlarla taşlanacak mısınız, yoksa yerin dibine mi geçirileceksiniz, yoksa size, diğer ümmetlere davranıldığı gibi mi davranılacak, bilemem.." manası kastedilmiştir.

Bunlardan ikincisine, yani, ayetin ifâde ettiği mananın, ahiret hallerine hamledilmesine gelince, **İbn Abbas**'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu ayet nazil olunca, müşrikler, münafıklar ve yahudiler sevinerek, "Biz, kendisine ve bize ne yapılacağını bilmeyen bir peygambere nasıl tâbi oluruz?" dediler de, bunun üzerine Cenâb-ı Allah, *"Biz sana, apaşikâr bir fetih müyesser eyledik. (Bu), geçmiş ve gelecek günahını Allah'ın bağışlaması ... içindir ... İşte bu, Allah indinde en büyük kurtuluş ve saadettir"* (Feth, 1-5) ayetlerini indirdi ve böylece, peygambere ve ona tabi olanlara ne yapacağını beyan buyurdu. İşte bu sebeple de, bu ayet, neshedildi. Allah, münafıkların ve müşriklerin burnunu sürttü."

Muhakkik ulemanın ekserisi, bu görüşü uzak bir ihtimal saymış ve bu hususlaki delillerini de şu şekilde sıralamışlardır:

1) **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, mutlak, kendisinin bir peygamber olduğunu bilmesi gerekir. O, kendisinin bir peygamber olduğunu bilince de, kendisinden büyük günahların sûdûr etmeyeceğini ve bağışlanacağını da bilir. Durum böyle olunca da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu günahlarının bağışlanıp bağışlanmayacağı hususunda şüpheye düşmesi de imkânsız olur.

2) Peygamberlerin velî kimselerden daha üstün halde olduklarında şüphe yoktur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, velî kimseler hakkında, *"Rabbimiz Allah'dır" deyip de sonra doğruluğu iltizâm edenlere (evet) onlara hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır"* (Ahkaf, 13) buyurunca, müttakîlerin önderi, peygamberlerin ve velîlerin lideri olan Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendisinin bağışlananlardan mı, yoksa azâb görenlerden mi olduğu hususunda bir şüphe içinde bulunması nasıl düşünülebilir?!

3) Allah Teâlâ, *"Allah, elçiliğini nereye vereceğini çok iyi bilendir.."* (En'âm, 124) buyurmuştur ki, bununla o peygamberin halinin mükemmelliği ve Allah'ın huzuruna alabildiğine yakın olduğu kastedilmiştir. Binâenaleyh, hali böyle olan bir kimsenin, kendisinin azâb görenlerden mi yoksa bağışlananlardan mı olduğu hususunda bir şüphe içinde bulunması ona nasıl uygun düşer? Böylece, bütün bunlardan bu görüşün zayıf olduğu anlaşılmıştır.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi, "Allah'ın ne yapacağı..." anlamında, yâ'nın fethasıyla, مَا يُفْعَلُ (Ma yef'alu...) şeklinde de okunduğunu söylemiştir. Buna göre şayet karşı taraf, "Ayetteki مَا يُفْعَلُ ifâdesi müsbettir, menfî değildir. Binâenaleyh, ayetin, مَا يُفْعَلُ بِي وَبِكُمْ şeklinde değil de, مَا يُفْعَلُ بِي وَبِكُمْ şeklinde olması daha uygun olurdu..." derse, biz deriz ki: İfadenin takdiri, "Ben, bana ne yapılacağını bilemem; ben size ne yapılacağını bilemem..." şeklindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ *"Ben, bana vahyolunmakta bulunanlardan başkasına uymuyorum..."* buyurmuştur ki bu, "Ben, söylediğim sözleri ve yaptığım işleri, vahyin muktezâsına göre söyler ve yaparım" demektir.

Kıyası kabul etmeyenler bu ayete tutunarak, şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), söylediği her sözü, yaptığı her işi, Allah'ın kendisine vahyettiği nass ile söyleyip yaptığını ifâde etmiştir. Binâenaleyh, bizim durumumuzun da böyle olması gerekir. Bunlardan birincisinin, yani onun ancak vahye dayandığının delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben, bana vahyolunmakta bulunanlardan başkasına uymuyorum..."* ifadesidir. İkincisinin, yani, bizim de böyle olmamız gerektiğinin delili, *"Ve ona uyun..."* (A'râf, 158) ayetiyle, *"Artık onun emrinden uzaklaşıp gidenler ... çekinsinler.."* (Nûr, 63) ayetidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَآ أَنَا إِلاَّ نَذِيرٌ مُّبِينٌ *"Ben, apaçık korkutucudan başkası da değilim"* buyurmuştur. Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, çok ileri derecede mucizeler getirmesini ve gaybtan haberler vermesini istiyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"De ki: "Ben, apaçık bir uyarıcıdan başkası da değilim. Beşerin kudreti dışında kalan işlere kâdir olan ve ayblan bilen, sadece Allah Teâlâ'dır"* demesini emretti.

Hakkı Tekzîbin Cezası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ اللَّهِ وَكَفَرْتُم بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِ فَآمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللَّهَ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ *"De ki: "Bana eğer (bu Kur'ân) Allah tarafından (gönderilmiş) olup da, siz onu inkâr ediyorsanız ve İsrailoğullarından bir şahit de onun benzerine (istinâden) buna şahitlik etmiş ve iman etmiş olduğu halde, siz (iman etmeyi) kibrinize yediremiyorsanız, (zulmetmiş olmaz mısınız?)"* buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki şartın cevabı mahzûf olup kelamın takdiri şöyledir: "Eğer bu kitap Allah katından ise, siz de onu inkâr etmiş iseniz ve onun doğruluğuna dair İsrailoğullarından birisi de şahitlik etmiş de siz de bu hususta büyüklük taslamış iseniz, hiç şüphesiz sizler, hüsrana uğrayanlardan olmuşsunuzdur.." İşte bu ayetteki cevap hazfedilmiş olup, bunun bir benzeri de senin, "Şayet ben sana iyilik etmiş, sen de bana kötülük etmişsen... ve, ben sana yönelmiş, ama sen benden yüz çevirmişsen, muhakkak ki sen bana zulmetmişsindir!" şeklindeki sözündür. İşte buradaki takdir de böyledir.

Yani, "Söyleyin bakalım, şayet bu Kur'ân'ın, mahlûkatın kendisine muarazada bulunamaması sebebiyle Allah katından olduğu sabit olmuş, siz de onu inkâr etmiş ve İsrâiloğullarının en bilgini de onun Allah katından bir mucize olduğuna şehâdet etmiş, siz ise büyüklük taslayıp inkâr etmiş iseniz, o zaman siz, insanların en sapığı olmaz mısınız?!.." demektedir.

Bil ki, şartın cevabı, bazı ayetlerde hazfedilmiş, bazı ayetlerde ise zikredilmiştir! Hazfedilmesine gelince bu, hem bu ayette, hem de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir Kur'ân ki, eğer onunla dağlar yürütülseydi veya onunla yer parça parça edilseydi, yahut onunla ölüler konuşturulsaydı..."* (Ra'd, 3) ayetinde olduğu gibidir. Bunun zikredilmesine gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "Eğer (Kur'ân) Allah nezdinden de sonra siz onu inkâr etmişseniz, bana haber verin, derin bir muhalefette bulunanın ta kendisi olan (siz) den daha sapık kimdir?"* (Fussilet, 52) ve *"De ki: "Eğer Allah üzerinizde geceyi ta Kıyâmete kadar fasılasız devam ettirirse, Allah'tan başka size bir ziyâ getirecek Tanrı kimdir?.."* (Kasas, 7) ayetlerinde olduğu gibidir.

İKİNCİ MESELE
Beni İsrail Âlimi

Alimler ayetteki, *"İsrailoğullarından bir şahit de .. buna şahitlik etmişse.."* ifadesiyle ne kastedildiği hususunda ihtilâf edip, şu iki görüşü belirtmişlerdir:

Abdullah İbn Selam

Birinci Görüş: Bu, ekseri ulemânın benimsediği görüş olup, bu şahit, **Abdullah İbn Selâm**'dır. **Keşşâf sahibi** şunu rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye gelince, **Abdullah İbn Selâm**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzüne baktı. Böylece bu yüzün, yalancı bir yüz olmayacağını anladı, bu hususta düşündü ve tefekkürde bulundu. Neticede bunun, beklenen peygamber olduğu kararına vardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Ben sana, sadece peygamberlerin bilebileceği şu üç şeyi soracağım..." dedi:

a) "Kıyâmet alâmetlerinin ilki nedir?

b) Cennetliklerin yiyeceği ilk yiyecek nedir?

c) Çocuk babasına mı, anasına mı çeker?.."

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: *"Kıyâmet alametlerinin ilki, insanları doğudan batıya doğru süren, batıda toplayan ateştir. Cennet ehlinin yiyeceği ilk yiyecek ise, balık ciğerinin fazlasıdır. Çocuğa gelince, erkeğin suyu daha önce gelirse, çocuk erkeğe; kadının suyu daha erken gelirse, çocuk anneye çeker, benzer.."*(2) Bunun üzerine **Abdullah İbn Selâm**, "Ben, senin şüphesiz Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ederim.." dedi ve sözüne şunları ekledi: "Yahudiler iftiracı bir toplumdur. Eğer onlar, sen beni onlara sormazdan önce, benim İslâm olduğumu anlarlarsa, bana senin yanında iftirada bulunurlar.." Derken, yahudiler gelince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Aranızdaki Abdullah, nasıl bir kimsedir?"* deyince, onlar, "Bizim en iyimizdir, en iyimizin oğludur, efendimizdir, efendimizin oğludur, en bilginimizdir ve en bilginimizin oğludur.." dediler. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Ya Abdullah müslüman olursa .. ne dersiniz?!"* deyince, onlar, "Allah, onu

2) Buhari, enbiya, 1

bundan korusun.." dediler. Derken, **Abdullah** huzura çıktı ve, "Allah'tan başka ilâh olmadığına, **Muhammed (s.a.s)**'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ederim" dedi. Bunun üzerine onlar, "Bizim, en kötümüz ve en kötümüzün oğludur o.." dediler ve **Abdullah**'ın hakkını ketmettiler. Bunun üzerine **Abdullah**, "Ey Allah'ın Resûlü, işte benim korktuğum buydu.." dedi. **Sa'd İbn Ebî Vakkas** da, "Ben, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, **Abdullah İbn Selâm** hariç, yeryüzünde yürüyen hiçkimse için, onun cennetliklerden olduğunu söylediğini duymadım.. Ayetteki, *"İsrailoğullarından bir şahit de buna şahitlik etti.."* ifadesi de onun hakkında nazil olmuştur" demiştir.

Bil ki **Şa'bî, Mesrûh** ve bir kısım âlim, bu ayette bahsedilen "Şâhid"in, **Abdullah İbn Selâm** olduğunu kabul etmeyip şöyle derler: "Çünkü **Abdullah b. Selâm**'ın müslüman oluşu Medine'dedir ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatından iki yıl öncesine rastlar. Bu sûre ise Mekkîdir. Binâenaleyh, Mekkî olan bu ayeti, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Medine'de yaşadığı yılların sonunda vukû bulmuş bir hâdiseye hamletmek nasıl mümkün olur?" **Kelbî**, bu görüşe şu şekilde cevap vermiştir: "Sûre Mekkîdir, ama bu ayet Medenîdir. Çünkü ayetler nâzil oluyor ve Hz. Peygamber (s.a.s), bu ayetleri belli sûrelerin belli yerine koymakla emrolunuyordu. Binâenaleyh bu ayet de Medine'de nâzil oldu, ama Hak Teâlâ peygamberine bunu bu Mekkî sûrenin, işte bu yerine koymasını emretmiştir."

Birisi şöyle diyebilir: "Sizin, **Abdullah İbn Selâm** hakkında naklettiğiniz bu şey, bir müşkillik arzeder. Çünkü rivayetin zâhiri, **Abdullah İbn Selâm** (r.a)'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu üç soruyu sorup, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de o cevapları verdiğinde, **Abdullah**'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o cevapları vermesinden ötürü, iman ettiği zannını uyandırır ki bu, şu iki sebepten ötürü oldukça uzak bir ihtimaldir:

a) Kıyamet alâmetlerinin ilkini ve cennetliklerin yediği ilk yiyeceğin ne olduğunu haber vermek, mümkin şeylerden bir şeyin vukûunu haber vermektir. Böyle bir şey hakkındaki haberin doğru olması, herşeyden önce haberi verenin doğru sözlü olduğu bilindiği zaman ancak bilinebilir. Binâenaleyh eğer biz, haberin doğru oluşundan hareketle, haber verenin doğruluğunu anlamaya çalışırsak, bu, devr-i fasit olur. Halbuki devr-i fasit imkânsızdır.

b) Bu sorulara verilen cevapların ve onları bilmenin akla mucize noktasına ulaşamayacaklarını kesin olarak bilmekteyiz. Hatta, daha çetin sorulara verilen kesin cevaplar bile, mucize olma noktasına ulaşamadıklarına göre, bu gibi sorulara verilen böylesi cevapların mucize noktasına ulaştıklarını söylemek nasıl mümkün olur?"

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Geçmiş peygamberlerin kitaplarının birinde, âhir zaman peygamberine bu soruların sorulacağı ve onun işte bu şekilde cevap vereceği yer almış; **Abdullah İbn Selâm**'ın da, bunları bildiği için, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu soruları sorduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s) bu şekilde cevap verince, bu sâyede onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Allah tarafından gönderilmiş hak bir peygamber olduğunu anlamış olması muhtemeldir. İzah bu şekilde yapılınca, artık bu cevapları bilmenin mucize olduğunu söylememize gerek kalmaz. Allah en iyi bilendir.

İkinci Görüş: Ayetteki bu ifadeyle, belli bir şahıs kastedilmeyip, aksine bununla, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den, Tevrat'ta bahsedilmiş olduğu, orada geleceği müjdesinin verildiği anlatılmaktadır. Buna göre ayetin takdirî manası: "Eğer âdil ve Tevrat'ı bilen bir kimse bunu kabul ve itiraf edip, sonra da **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iman etse ve siz de onu inkâr etseniz kendinize zulmetmiş ve hakdan sapmış olmaz mısınız?" şeklinde olur. Binâenaleyh bu mana, ayetin bu ifadesiyle ister belli bir şahıs kastedilsin, ister edilmesin, her zaman söz konusudur. Çünkü bu ayetin esas maksadı, Kur'ân'ın Allah katından oluşunun kesin mucizelerle sâbit olduğuna, Tevrat'ın da, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in geleceği müjdesini taşıdığını bildirmek ve bu iki gerçeğe rağmen, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliğini kabul etmemenin akla yakışmadığını belirtmektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki عَلٰى مِثْلِهٖ *"Onun benzerine ..."* ifadesi hakkında, âlimler bazı izahlar yapmışlardır. Ama doğruya en yakın olanı şöyle dememizdir: Hz. Peygamber (s.a.s), o Mekke müşriklerine, "Söyleyin bakalım, bu Kur'ân, benim dediğim gibi, Allah katından ise ve söylediğimin bir benzerine de İsrailoğullarından birisi şehâdet edip, böylece imâna erip, siz tekebbür eder, kibirlilik taslarsanız kendinize zulmetmiş olmaz mısınız?" demek istemiştir.

Zalimler İflah Olmaz

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ *"Şüphe yok ki Allah zâlimler gürûhunu hidayete erdirmez"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu, bir tehdid olup, ayette açıkca zikredilmeyen, cevabın yerini tutan bir ifâdedir ve takdirî manası, "De ki: "Söyleyin bakalım, eğer bu Kur'ân Allah katından ise ve siz onu inkâr eder iseniz, sizler hidayete erenler değil, aksine sapıtmış kimseler olursunuz" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demektedir: "Bu ayet, herşeyden önce, Cenâb-ı Hakk'ın, kullardan sâdır olan kötü fiillerine karşılık, onları hidâyetten menettiğini gösterir. Çünkü ayetteki, *"Şüphe yok ki Allah zâlimler güruhunu hidayete erdirmez"* ifadesi, kendilerine zulmettikleri (günah işledikleri) için, Allah'ın onları, hidayete erdirmediği hususunda açık bir ifadedir. Binâenaleyh onları, iman ve hidayetten men hususunda gelen bütün ayetlerde durumun buradaki gibi olduğuna inanmaları gerekir." Allah en iyi bilendir.

Müşrik Enaniyyeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَقَالَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لِلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَّا سَبَقُوْنَآ اِلَيْهِ *"O kâfirler, iman edenler hakkında dediler ki: "Eğer (iman) bir hayır olsaydı, bizden önce onlar ona erişemezlerdi"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetin bu ifadesi, Mekke'li müşriklerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr hususunda ileri sürdükleri bir diğer şüpheyi ortaya koymakta olup, sebeb-i nüzûlü hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu söz, Mekke kâfirlerinindir. Onlar şöyle demişlerdir: Muhammed'e uyanlar, genelde, Ammâr, Suheyb ve İbn Mes'ûd gibi fakir ve zavallı kimselerdir. Eğer bu din, iyi, güzel ve hayırlı birşey olsaydı, onlar buna tâbî olmada bizi geçemezlerdi."

b) Rivayet edildiğine göre, Cüheyne, Müzeyne, Eslem ve Gıfâr kabileleri müslüman olunca, Âmir, Gatafan, Esed ve Eşca' kabileleri, "Eğer bu din, iyi, güzel ve hayırlı bir şey olsaydı, kuzularımızın çobanları olan bu kabileler, bizden önce ona girmezlerdi" demişlerdir.

c) Rivayet olunduğuna göre, Hz. Ömer'in bir câriyesi müslüman olmuş ve henüz müslüman olmamış olan Ömer onu, yoruluncaya kadar dövüp dururmuş ve "Eğer yorulmasaydım daha fazla döverdim" dermiş. Bunun üzerine Kureyş kâfirleri, "Eğer Muhammed (s.a.s)'in davet ettiği din, hak olsaydı, bu câriye bizden önce o dine giremezdi" dediler.

d) Yine rivayet olunduğuna göre, bu sözü yahûdiler, Abdullah b. Selâm'ın yanında söylerlermiş.

İKİNCİ MESELE

Alimler, لِلَّذِينَ آمَنُوا ifadesindeki lâm edatının hangi çeşidden olduğu hususunda şu iki izahı yapmışlardır:

1) Bu cümle hitab tarzında bir ifade olup, "Kâfirler bizzat mü'minlerin yüzüne böyle dediler" manasındadır. Bu tıpkı, "Zeyd Amir'e, yani yüzüne şöyle dedi" cümlesi gibidir. Daha sonra hitab üslûbu bırakılıp, gayb uslûbuna geçilmiştir. Bu tıpkı, حَتَّىٰ إِذَا كُنتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ *"Siz gemilerde olup, gemiler onları (yani sizi) götürdüğünde..."* (Yûnus, 22) ayetinde olduğu gibidir.

2) Keşşâf sahibi, bu lâm'ın, "lâmu'l-ecl" olduğunu ve mananın "O kâfirler, iman edenlerin, imanlarından ötürü böyle söylemişlerdir" şeklinde olduğunu söyler.

3) Bana göre burada, şöyle bir üçüncü izah da yapılabilir: Kâfirler, bazı kimselerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman ettiklerini duyunca, yanlarında bulunan mü'minlere hitab ederek, "Eğer bu din hayırlı (iyi bir şey) olsaydı, onlar, -yani müslüman olan o kimseler-, bu işte bizi geçemezlerdi" demişlerdir.

Bil ki Allah Teâlâ o kâfirlerin bu sözlerini nakledince, buna, وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَٰذَآ إِفْكٌ قَدِيمٌ *"(Bunu söyleyenler), onunla hidayeti kabul etmedikleri için de, "Bu eski bir yalandır" diyeceklerdir"* buyurarak cevap vermiştir. Bu, "kâfirler, bunun bir mûcize olduğunu anlamayınca, "Bu eski bir yalandır" derler" manasındadır. إِذْ لَمْ يَهْتَدُوا ifadesinde amel eden bir âmilin bulunması gerekir. Yine فَسَيَقُولُونَ ifadesinin taalluk edeceği bir şeyin bulunması gerekir. فَسَيَقُولُونَ ifadesinin, mâzî ve istikbale delâlet eden ifadeler birbirine zıd olduğu için, buradaki إِذْ zarfında âmil olması doğru olmaz. Dolayısıyla bu ifade nasıl izah edilebilir?

Buna şu şekilde cevap veririz: Buradaki iz zarfının âmili, sözden anlaşıldığı için hazfedilmiş olup, takdiri, "Onlar bununla hidayete ermedikleri zaman, inadları ortaya çıktı ve "Bu, eski bir yalandır" dediler" şeklindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً *"Ondan evvel de bir rahmet olarak Musâ'nın kitabı vardı"* buyurmuştur. Buradaki, "**Musâ** 'nın kitabı" mübteda, مِنْ قَبْلِهِ (ondan evvel) ifadesi de, mübtedadan önce gelmiş zarf olan haberdir. "İmâmen" kelimesi de, "hâl" olarak mansub olup, bu ifade tıpkı, فِي الدَّارِ زَيْدٌ قَائِمًا "**Zeyd**, ayakta olarak evdedir" demen gibidir. وَمَنْ قَبْلِهِ kelimesi مِنْ قَبْلِهِ şeklinde de okunmuştur. Buna göre mana, "O (**Muhammed**)'den önceki zâta da Tevrat'ı verdik" şeklindedir.

Ayetteki "imamen" kelimesi, "uyulan şey" demek olup, tıpkı imama uyulduğu gibi, Allah'ın dini ve kanunları hususunda kendisine uyulan, yolunca gidilen şey" demektir. "Rahmeten" de, ona iman edip, o kitabtakilerle amel edenlere bir rahmet olarak..." demektir.

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ifadenin, kendisinden önceki ifadelerle ilgi ve münasebetinin izahı şöyledir: Müşrikler, Kur'ân'ın doğruluğu hususunda ta'n (tenkid) de bulunmuş ve "Eğer bu din iyi ve güzel birşey olsaydı, fakirler ve zavallılar, bu dine bizden önce girmezlerdi" demişlerdir. Cenâb-ı Hak da sanki şöyle demek istemiş: "Bu Kur'ân'ın doğruluğuna delâlet eden şeylerden birisi de şudur: Sizler, Allah Teâlâ'nın, **Hz. Musa** (a.s)'ya Tevrat'ı indirip, bu kitabı uyulan bir rehber yaptığını kabul ediyorsunuz. Ama o Tevrat, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamber olarak geleceği müjdesini taşımaktadır. Binâenaleyh Tevrat'ın, uyulacak bir rehber (kılavuz) kitab olduğunu kabul ettiğinize göre, bu kitabın, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, Allah tarafından gönderilmiş hak peygamber olduğu hususundaki hükmünü de kabul ediniz.

Semavî Kitaplar

Cenâb-ı Hak daha sonra ...وَهَٰذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا *"İşte bu da, zâlimleri uyarmak ve iyi hareket edenlere bir müjde olmak üzere, Arapça bir dille (gönderilen ve Tevrat'ı) tasdik eden bir kitabtır"* buyurmuştur. Yani bu Kur'ân, **Muhammed** (s.a.s)'in, Allah tarafından görevlendirilmiş, hak bir peygamber olduğu hususunda, **Musâ** (a.s)'nın kitabı, Tevrat'ı doğrulamaktadır. "**Lisânen**" kelimesi, hâl olarak mansubtur. **İbn Abbas** (r.a), "Ayetteki "zâlimler" ifadesiyle Mekke müşrikleri kastedilmiştir" der. Yine ayetteki, لِّيُنذِرَ fiilinin iki değişik kıraatı vardır:

a) Bu ayetler daha çok muhatab sigasıyla geldiği için, bu da muhatab olarak, tâ ile لِّتُنذِرَ "Sen inzar edesin diye" şeklinde okunmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde de, لِّتُنذِرَ بِهِ وَذِكْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ (A'raf, 2) buyurmuştur.

b) Bu kelime, daha önce geçen hitab fâil kabul edilerek, yâ ile لِّيُنذِرَ (O inzar etsin diye) şeklinde okunmuş ve bu zamiri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e isnâd edildiği

gibi, Kitab'a da isnâd edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde, *"Hamd, kulu (Muhammed'e), (kâfirleri) taraf-ı ilâhîsinden en çetin bir azab ile korkutsun diye o kitabı indiren Allah'a mahsustur.."* (Kehf, 1) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak sonra da وَبُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ *"İyi hareket edenlere bir müjde olmak üzere..."* buyurmuştur. Zeccâc, en uygun olanın, bu "büşrâ"nın ref' mahallinde olması ve takdirinin, ...وَهُوَ بُشْرَىٰ "Bu bir müjdedir..." şeklinde olduğunu söylemiş ve bunun, "zulmedenleri inzâr edesin ve muhsinler için bir müjde olsun diye..." manasında olmak üzere, nasb mahallinde de olabileceğini belirtmiştir. Velhasıl bu kitabın indiriliş maksadı, yüz çevirenleri inzâr ve itaat edenleri müjdelemektir.

★ ★
★

Müstakîm İnsanlar

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٣﴾ أُولَٰئِكَ
أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾ وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ
إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ
أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا
تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٥﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ
عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَن سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿١٦﴾

"Rabbimiz Allah'tır" deyip, sonra dosdoğru olanlara, işte bunlara hiçbir korku yoktur. Bunlar mahzun da olmayacaklardır. Bunlar, cennet ashabıdırlar. İşlemekte oldukları (sâlih amellerine mükâfaat olarak, orada ebedî kalacaklardır. Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Anası onu (karnında) zahmetle taşıdı, zahmetle de, doğurdu. Onun bu taşınışı ve sütten kesilmesi otuz aydır. Nihayet o, delikanlılık çağına erdiği ve kırk yaşına vardığı zaman şöyle der: "Ya Rabbi, hem beni, hem de ana-babamı nimetlendirdiğin için şükretmeyi ve râzı olacağın iyi amel ve hareketlerde bulunmayı bana ilham et (kolaylaştır). Soyum-sopum hakkında da benim için, salah nasib et. Şüphesiz ben sana döndüm. Şüphesiz ben teslim olanlardanım. İşte bunlar -ki cennet yâranı içindedirler- işlediklerinin en güzellerini kabul edeceğimiz, günahlarını bağışlayacağımız kimselerdir. Bu, onların va'dolundukları gerçek bir vaaddir"

(Ahkâf, 13-16).

Rabbe Bağlanıp Doğru Olanlar

Bil ki Allah Teâlâ tevhidinin ve nübüvvet müessesesinin delillerini anlatıp, inkârcıların şüphelerine yer verince ve bunları cevaplayınca, bunun peşinden, hakkı bulan ve savunanların yolunu da anlatarak, إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا *"Rabbimiz Allah'tır" deyip, sonra dosdoğru olanlar..."* buyurmuştur ki bu ifadenin ne demek olduğunu **Secde Sûresi**'nde anlatmıştık.

Bu iki sûredeki ifadeler arasındaki fark şudur: Cenâb-ı Hak, **Secde Sûresi**'nde, meleklerin inerek, *"Korkmayın, üzülmeyin"* diyeceklerini belirtmiş; burada ise aradaki vasıtayı kaldırarak, bizzat kendisi, *"İşte bunlara hiçbir korku yoktur. Bunlar mahzun da olmayacaklardır"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu iki ayeti bir araya getirdiğimizde; bu ikisinin toplamından, cennetliklere bu müjdeyi meleklerin verebileceği gibi, Hak Teâlâ'nın da, arada bir vasıta olmaksızın duyurabileceği de ortaya çıkar.

Bil ki bu ayetler, Allah'a iman edip sâlih amelde bulunan kimselere haşr gününden sonra artık bir korku ve hüzün gelmeyeceğine delâlet etmektedir. İşte bundan ötürü muhakkik âlimler, vasfı böyle olan kimselerin, kıyâmet gününde, bu günün dehşet ve korkularından emin olacaklarını söylemişlerdir. Bazıları da, bu kimselerden, "ilâhî cezâ" korkusunun zâil olduğunu, ama Allah'ın celâl ve heybetinin korkusuna gelince, bunun kuldan hiçbir zaman zâil olmayacağını söyleyerek şöyle demişlerdir: "Baksana, meleklerin dereceleri bunca yüksek olmasına ve tam manada masum olmalarına rağmen, Allah Teâlâ'nın celâl ve heybetinin korkusu onlardan bile kalkmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlar, üzerlerindeki Rablerinden korkarlar"* (Nahl, 50) buyurmuştur." Bu mesele, pek çok ayetin tefsirinde tafsilatlı olarak ele alınmıştı. O ayetlerden birişi de, *"O büyük korku onları mahzûn etmez"* (Enbiyâ, 103) ayetidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Bunlardır cennetlik olanlar. İşlemekte olduklan (sâlih amellerine) mükâfaat olarak, orada ebedî kalacaklardır"* buyurmuştur. **Mu'tezile** şöyle der: "Bu ayet şu gibi bazı hususlara delâlet eder:

1) *"Bunlardır cennetlik olanlar"* ifadesi, hasr manasında olup, cennetliklerin, ancak, *"Rabbimiz Allah'dır"* deyip, sonra dosdoğru olanlar olduğuna delâlet eder ki bu, büyük günah sahibinin, tevbe etmez ise cennete giremeyeceğini gösterir.

2) *"İşlemekte oldukları (salih amellerine) mükâfaat olarak"* ifadesi, "mükâfaat, yapılan amellerin bir karşılığı değil, Allah'ın bir lütfudur" diyenlerin görüşünün yanlışlığına delâlet eder.

3) *"İşlemekte oldukları (sâlih amelleri)"* ifadesi, fiilin kula âit olduğunu, kul tarafından yapıldığını gösterir.

4) Yine bu ifade, eserin, müessirin halinde hasıl olmasının mümkün olduğuna, yahut diğer bir ifadeyle, önce vaki olan işin, müstakbel mükâfaatı gerektirmesi delîliyle eserin mevcut olduğuna delâlet eder.

6) Kulun, Allah'dan alacaklı olması... Bu tür iyiliklerin en büyüğü, ana-babaya iyilikte bulunmaktır. İşte bundan ötürü, peşisıra bu manaya gelen ifadeye yer verilerek وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا *"Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik"* buyurulmuştur. Bu cümle ile ilgili gerekli açıklama, Ankebût ve Lokman sûrelerindeki benzeri ayetlerin tefsirinde geçti. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Farklı Kıraatler

Âsım, Hamza ve Kisâî إِحْسَانًا **şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları,** حُسْنًا **şeklinde okumuşlardır.**

Bil ki "İhsân" (iyilikte bulunma), "isâ'e" (kötülükte bulunmanın); "hüsn (iyi) de, "kubh" ün (kötü-çirkin)in zıddıdır. Dolayısıyla ayetteki bu kelimeyi "ihsân" şeklinde okumanın delili, İsrâ Sûresi'ndeki, وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا (23. ayet)dir. Buna göre bu ifadenin manası, "Biz, insana, ana-babasına iyiliklerini ulaştırmasını emrettik" şeklindedir.

İkinci kıraatin delili de, Ankebût Sûresi'ndeki بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا (Ankebût, 8) ayetidir. Kıraat imamlarının hepsi, Ankebût Sûresi'ndeki bu kelimeyi bu şekilde okumuşlardır. Buna göre, tefsir ettiğimiz ayetin manası, yine "Biz insana, ana-babasına güzel olan şeyler yapmasını emrettik" şeklinde olur. Fakat bu "güzel olan şeyler", iyice güzelliği ifade etsin diye, "hüsn" (sırf iyilik) şeklinde okunmuştur. Nitekim Arapçada da, هَذَا الرَّجُلُ كَرَمٌ ve هَذَا الرَّجُلُ عِلْمٌ "şu adam, sırf ilimdir. Falanca sırf kerem (cömertlik)tir" denilir. Bu kıraata göre "hüsn" ve "ihsan" kelimesi, mef'ûl-ü mutlak olarak mansubtur. Çünkü bu ifadenin takdiri (حُسْنًا) أَمَرْنَاهُ أَنْ يُحْسِنَ إِلَيْهِمَا إِحْسَانًا şeklindedir.

Ana Hakkı

Daha sonra Cenâb-ı Hak حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا *"Anası onu (karnında) zahmetle taşıdı, zahmetle de doğurdu"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâî, kâf'ın zammesiyle kurhen şeklinde okurlarken diğer kıraat imamları, kâf'ın fethasıyla kerhen şeklinde okumuşlardır. Bu iki ifadenin, masdarlardan tıpkı, ضُعْف – ضَعْف (zayıflık); fakrun-fukruu (fakirlik) kelimeleri gibi, isimlerden de **deff** ve **düff; şehd** (شَهْد) **şühd** kelimeleri gibi iki değişik kullanılış şekli olduğu söylenmiştir. **Vahidî**, "kerh" kelimesinin "**kerihe**" fiilinin masdarı, **kürh** kelimesinin "**kerihe**" fiilinin masdarı, **kürh** kelimesinin ise, "kötü görülen, hoşa gitmeyen" manasında bir isim olduğunu söyleyerek, "Nitekim Cenâb-ı Hak, bir ayetinde *"O (cihad) sizin için bir "kürh"dür, hoşlanılmayan bir şeydir.."* (Bakara, 216) buyurmuş; bir başka ayetinde de, *"Kadınlara kerhen (zorla) vâris olmanız..."* (Nisa, 19) buyurmuştur." Bu ayetteki kelime de "hal" mevkiindedir. İkincisi fethanın dışında okunmaz. Binâenaleyh masdar olan, yahut hal yerinde kullanılanda fethalı okunuş en güzeli; ذَهَبْتُ بِهِ عَلَى كُرْهٍ *"Onu, zorla götürdüm"* cümlesinde olduğu gibi, isim olanda ise en güzeli zammeli okunmuştur" demiştir.

İKİNCİ MESELE
Meşakkat Gebelik Sonunda

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu cümlenin manası, "Annesi onu güçlükle taşıdı ve zorluk içinde doğurdu" şeklinde olup, bununla hamileliğin başlangıcı kastedilmemiştir. Çünkü hamileliğin başlangıcı bir güçlük sayılmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Vaktaki o (Âdem eşini) örtüp bürüdü, o da hafif bir yük yüklendi"* (A'râf, 189) buyurmuş ve bununla hamileliğin başlangıcını murad etmiştir. Çünkü hamileliğin başlangıcı bir meşakkat değildir. Binâenaleyh hamilelik, önce nutfe (meni), sonra alaka, sonra mudga (bir çiğnem et)tir. Bu mudga büyüyüp-ağırlaşınca, onu taşıyan, zorla-zahmetle taşımış ve doğum sancısının şiddetiyle de, onu zahmetle doğurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu ayet, ana hakkının daha büyük olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Hak Teâlâ, önce, *"Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik"* buyurmuş ve ana-babayı birlikte zikretmiş, daha sonra anayı özellikle zikrederek, *"Anası onu zahmetle taşıdı..."* buyurmuştur ki bu, ana hakkının daha büyük ve çocuk yüzünden ananın çektiği zahmet ve meşakkatin daha çok olduğuna delâlet eder. Bu konuda bir çok hadis de vardır:

Gebelik Müddeti

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا *"Onun bu taşınışı ve sütten kesilmesi otuz aydır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu muzaafı hazfedilmiş türden bir ifade olup, "Onun taşınış müddeti ve sütten kesilmesi müddeti otuz aydır" takdirindedir. "Fisâl", "fitâm" demektir. Fitâm da, çocuğu sütten kesme demektir. Buna göre eğer, "Ayetin maksadı, sütten kesmeyi değil, süt emzirme müddetini bildirmektir. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin, fitâm (sütten kesme) yerine, fisâl (sütten ayırma) kelimesini kullanmıştır?" denilirse, biz deriz ki: Kendisiyle sona erip-tamamlandığı için, süt emmenin sonunda fisâl (ayrılış) meydana gelip, bu ayrılış işi, emme işiyle bir uyum teşkil edince, Cenâb-ı Hak buna fitâm değil, fisâl demiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu ayet, hamileliğin en az müddetinin altı ay olduğuna delâlet eder. Çünkü hamilelik müddetiyle, süt emme müddetinin toplamı otuz ay olup, Cenâb-ı Hak, süt emme müddeti hakkında, *"analar çocuklarını tam iki yıl emzirsinler"* (Bakara, 133) buyurup, bu müddet otuz aydan çıkarılınca, geriye hamilelik müddetinin asgarisi olarak, altı ay kalır. Hz. Ömer (r.a)'den şu rivayet edilmiştir: "Bir kadın mahkeme için ona getirilir ve altı ayda doğurduğu için, Hz. Ömer (r.a) bunun (zinâdan) dolayı recmedilmesini emreder. Hz. Ali (r.a), bunun recmedilemeyeceğini belirterek, biraz önce yaptığımız hesabı yapar. Rivayet edildiğine göre, Hz. Osman (r.a) da böyle yapmaya niyetlenince, İbn Abbas (r.a) ona bu ayeti okumuştur.

Bil ki akıl ve tecrübeler de durumun böyle olduğuna delâlet eder. Çünkü tecrübe sahibi olanlar şöyle demişlerdir: Ceninin oluşması için belli bir zaman söz konusudur. Bu zaman, ikiye katlandığında, cenin hareketlenir. Bu toplam zamana, iki katı zaman

daha eklendiğinde, doğum olabilir. Binâenaleyh şimdi biz, o ceninin hilkatinin (yaratılışının) şeklini tam altışının, otuz gün içinde tamamlandığını farzedelim. Bu zaman ikiye katlanıp altmış gün olunca, cenin canlanır, hareket eder. Bu toplama yani altmış güne, bunun iki katı yani yüzyirmi gün eklenince, yani toplam yüzseksen gün, yani altı ay olur, cenin anasından ayrılabilir, doğabilir. Yine faraza ceninin hilkatini otuzbeş günde tamamladığını düşünelim. Dolayısıyla cenin yetmiş günde canlanacak-hareket edecektir. Bu yetmişe, iki katı, yani yüz kırk gün eklenince, toplam, ikiyüz on, yani yedi ay eder. İşte bu durumda da yine çocuk annesinden ayrılır. Yine o çocuğun hilkatinin kırk günde tamamlandığını farzedelim. Bu durumda çocuk, seksen günde canlanacak, ikiyüz kırk günde, yani sekiz ayda anasından doğacaktır. Yine farzedelim ki, çocuğun hilkati kırkbeş günde tamamlanmıştır. Bu durumda çocuk doksan günde canlanacak, ikiyüz yetmiş günde, yani dokuz ayda doğacaktır." Tecrübe sahiplerinin ileri sürdükleri kâide budur.

Câlinus "Hamilelik müddetinin ne kadar olduğunu araştırdım ve yüz seksen dört günde doğuran kadın gördüm" demiştir. **Ebû Ali İbn Sîna** da bunu iddia etmiştir. Binâenaleyh hem Kur'ân'ın nassı gereği, hem tıbbî tecrübeler gereği, hamilelik müddetinin en azı, aynı olup, altı aydır.

Hamilelik müddetinin en çoğu meselesine gelince, Kur'ân'da buna delâlet eden bir husus yer almamıştır. **Ebû Ali İbn Sînâ, Şifâ** adlı eserinin dokuzuncu makalesinin altıncı bölümünde şöyle der: "Bana, çok güvendiğim şahıslardan, bir kadının dört yılda, dişleri çıkmış olarak bir çocuk doğurduğu ve o çocuğun yaşadığı haberi geldi. **Aristo**'nun da şöyle dediği nakledilmiştir: "İnsanın dışındaki canlılarda, doğum ve hamilelik müddetleri bellidir, değişmez. Ama insanlara gelince, kadın bazan yedi ayda, bazan sekiz ayda doğurur. Sekiz ayda doğan çocuklar, Mısır gibi belli beldeler hariç, genelde yaşarlar. Ama genel olan, doğumun dokuz ayda olmasıdır." Yine tecrübe sahipleri şöyle demişlerdir: Bizim, "çocuğun hilkatinin tamamlandığı müddet ikiye katlandığında, cenin canlanır ve bu toplama, iki katı müddet eklendiğinde doğum olur" şeklindeki sözümüz, takrîbî (yaklaşık) olup, tahdîdî (kesin hesaplı) değildir. Çünkü bu müddet günlere göre bazan uzayabilir, bazan noksanlaşabiliyor. Çünkü bu kâide, bir burhâna dayanmaz. Bu, insanların tecrübelerine göre söylenmiş, yaklaşık bir sözdür. Allah en iyi bilendir.

Devrin Tıbbına Göre Hilkat

İbn Sîna devamla der ki: "Ceninin hilkatinin tamamlanışı şu devrelerden geçer:

1) Rahim, meniyi içine alıp, onu dışarı atmadığı zaman, meni kendine mahsus olarak, kendi kendine yuvarlaklaşır ve bir küre şeklini alır. Meni sıcaklıktan bozulan şeylerden olduğu için, bu esnada sıcaklıkla ısınır. Çünkü meninin yapısı, sıcaklıkla kuruyan maddelerdendir. Binâenaleyh maksad, o canlının oluşması ve parçalarının sağlam hale gelmesi olunca, meni, altıncı günde kaymak haline gelir.

2) Meni'de, şu üç kanlı noktanın meydana gelmesi.

a) Ortada... Ki bu, çocuğun yaratılışı tamamlanınca, kalbi teşkil eden yer.

b) Üstte... Bu da beyindir...

c) Sağda... Bu da, ciğerlerdir. Daha sonra bu noktalar birbirlerinden uzaklaşır ve aralarından kırmızı iplikçikler meydana gelir. Ki bu, diğer bir üç günden sonra tahakkuk edip ortaya çıkar. Böylece toplam gün sayısı, dokuz olmuş olur.

3) Bu kanın, meydana gelen şeyin tümüne nüfuz etmesi, böylece o şeyin, bir "alaka" haline gelmesidir. Ki bu da, diğer bir altı günden sonra oluşur. Böylece toplam gün sayısı, onbeşe ulaşmış olur.

4) Bu "alaka"nın, ete dönüşmesi halidir ki, bu durumda üç unsur birbirinden ayrılmış ve omurganın içinde beyne kadar uzayan sinirler teşekkül eder. Bu da, ancak oniki günün geçmesiyle meydana gelen bir hadisedir ki, böylece toplam gün sayısı, yirmiyediye ulaşır.

5) Başın, omuzlardan; kol ve bacakların da, kaburgalardan ve karından ayrılması ve yarı sezilebilir bir duruma geçmesi. Ki, bu hadise de, diğer bir dokuz günde tamamlanır. Böylece de gün sayısı, toplam olarak, otuzaltıya ulaşmış olur.

6) Bu uzuvların, birbirinden ayrılması ve tam olarak hissedilir ve algılanır hale gelmesidir ki, bu da, başka bir dört günde oluşur.. Böylece, toplam gün sayısı, kırk güne bâliğ olmuş olur. Bazan bu durum, kırkbeşinci güne de taşabilir.. Bunun en az süresi ise, otuzgündür. Böylece, tıbbî deneyler söylediği herşey doğru olan Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu sözündeki haberine tıpatıp uymuş olur: يُجْمَعُ خَلْقُ أَحَدِكُمْ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْماً *"Sizden herhangi birinizin hilkati, annesinin karnında kırk günde bir araya gelir (tamamlanır)."*[3] Yine, tecrübeli insanlar şöyle demişlerdir: "Kırk günden sonra meydana gelen düşükten, tohum ayrılıp da, o düşen şey soğuk bir suyun içine konulduğunda, kol ve bacakları, başı ayrılmış bir biçimde, küçük noktacıklar halinde ortaya çıkar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu ayet, hem hamilelik süresinin en azına, hem de süt emzirme müddetinin en çoğuna delâlet etmektedir. Bunun, hamilelik müddetinin en azına delâlet edişini biraz önce beyan etmiştik.

Kadını Töhmetten Koruma

Bunun, süt emzirme müddetinin en çoğuna delâlet etmesine gelince, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Anneler, çocuklarını iki bütün yıl emzirirler. (Bu hüküm) emmeyi tamam yaptırmak isteyen(ler) içindir"* (Bakara, 233) ayetinden ötürüdür. Fukahâ, bu iki düstura, fıkıhta pekçok hükmü dayandırmışlardır. Ayrıca, hamilelik müddetinin en azının altı ay olduğu sabit olup, bir kadının altı ay içinde çocuk yapması durumunda, o kadının tarafı (kendisi), zinâ ve fuhuş töhmetinden korunmuş olur. Süt emzirme müddetinin ekseri süresinin, yukarda bahsedilen süre olduğunun kabul edilmesi durumunda, bu müddetten (iki yıldan) sonra süt emme hadisesi meydana geldiğinde, o kadına, süt emzirmeden dolayı ortaya çıkan hükümler terettüp etmez, böylece de ilgili kadın, ilgili taraflardan örtülü kalır (yani, nâmahremlik söz konusu olur). İşte bu noktada, hamileliğin en az süresinin altı ay, süt emzirme süresinin en çoğunun ise,

3) Buharî, enbiya 1.

iki tam yıl olarak takdir edilmesinin maksadı, kadından, kadına zarar verecek şeyleri uzaklaştırma; fuhuş vb. töhmetleri ondan uzak tutma gayesi olduğu ortaya çıkar.. Bu, kerim kitâbın her kelimesinin altında, akılların, kâmil anlamda kuşatmaktan âciz olduğu, acîb sırların ve latîf, hoş şeylerin bulunduğu, o zât-ı ecelli, takdis ve tenzih ederiz..

Vahidî, Kitâbu'l-Basît'inde, İkrime'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kadın dokuz ay hamile kaldığı zaman, çocuğunu, yirmibir ay; altı ay hamile kaldığında da, yirmi dört ay emzirir.." Doğru olan ise, bizim biraz önce belirttiğimiz hususdur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, حَتّٰى اِذَا بَلَغَ اَشُدَّهٗ وَبَلَغَ اَرْبَعِيْنَ سَنَةً قَالَ رَبِّ اَوْزِعْنِيْٓ اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِيْٓ اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ *"Nihayet o, delikanlılık çağına erdiği ve kırk yaşına vardığı zaman şöyle der: "Ya Rabbi, hem beni, hem de ana-babamı nimetlendirdiğin için şükretmemi ... bana ilham et (kolaylaştır)"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Eşüdd Çağı

Müfessirler bu ayette geçen eşüdd kelimesinin ne demek olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Atâ'nın rivayetine göre İbn Abbas, "Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, onsekiz yaşını kastetmiştir" demiştir. Müfessirlerin ekserisi ise, bunun otuzüç yaş olduğu kanaatindedirler. Ferrâ bu görüşe dair şu şekilde istidlalde bulunmuştur: "Kırk yaşı, bir düzen ve bir intizam içinde, onsekiz yaştansa, otuz üç yaşa daha yakındır. Baksana sen, "Malın çoğuna yakın kısmını veya hepsini aldım" dersin. Böylece de senin bu sözün, "Malın azını, ya da hepsini aldım.." demenden daha güzel olur. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphe yok ki Rabbin, senin, gecenin üçte ikisinden biraz eksik, yarısı, üçte biri kadar ayakta durmakta olduğunu ... biliyor"* (Müzzemmil, 20) ayetidir. Binâenaleyh, bu kısımlar birbirine yakındır. İşte burada da böyledir." Zeccâc da şöyle der: "Evlâ olan, bu ifâdenin otuzüç yaşına hamledilmesidir. Çünkü, insanın bedeni, bu süre içinde kemâle erer."

Ben de diyorum ki: Bu konuda esas görüş şudur: Canlıların yaşının dereceleri üçtür. Zira, canlının bedeni, ancak, tabii bir nem ve tabii bir hararetle oluşur. Bu tabii nemin, canlının ömrünün başlangıcında fazla, sonunda ise noksan olduğunda şüphe yoktur. Fazladan nüksana geçiş, ancak, bu iki müddetin tam ortasında bir eşitlik ve denklik olduğu zaman düşünülebilir. Böylece, ömür süresinin, şu üç kısma ayrıldığı sabit olmuş olur:

a) Tabii rutûbetin, tabii hararete baskın olduğu devre.. Bu devrede uzuvlar, hem kendi içlerinde büyümeye, hem de uzunluk, en ve kalınlık bakımından fazlalaşmaya müsaittirler ki, işte bu neşv-ü nemâ, büyüyüp gelişme çağıdır.

b) Orta kısmı teşkil eden dereceye gelince, bu durumda, tabii nem, tabii hararetin korunmasını, eksiksiz ve fazlasız tam bir şekilde karşılar ki, bu da, duraklama, yani geçlik yaşıdır..

c) En son mertebeye gelince, bu da, tabii nemin tabii hararetı tam manasıyla koruyamayacağı devredir.

Bu koruyamama işi de şöyle ikiye ayrılır:

1) Hemen sezilmeyen bir noksanlaşma ki, bu, "kuhûlet" yaşıdır, çağıdır.

2) Görülebilen bir noksanlaşma ki, bu da, "ihtiyarlık" çağıdır. Binâenaleyh, işte bütün bunlar, kesin, değişmez düsturlardır.

Ömrün Merhaleleri

Sonra burada, şöyle bir şey de söylenebilir: Ayın, devri, yirmisekiz küsur gün içinde tamamlanır. Binâenaleyh, biz bu yirmisekizi dörde böldüğümüzde, bu sürenin herbiri yedi olmuş olur. İşte bundan dolayı, insanlar, ayı, dört hafta olarak takdir etmişlerdir. Bu haftaların, dünyanın hallerinin değişmesinde büyük tesirleri bulunmaktadır. Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Muhakkik deneyciler, büyüme, neşv-ü nemâ çağının müddetini dört tane yedi (yıla) ayırmışlardır. Bu dört yedi yıldan herbir yedi yıl sona erdiğinde, insanoğlunu kemâle götürecek bir tür değişiklik meydana gelir. Binâenaleyh, kişinin ömrünün ilk yedi yılı tamamlandığında uzuvları kısmen sertleşir, fiilleri kısmen güç kazanır, zayıf ve tutarsız olan dişleri, yerini kuvvetli dişlere bırakır ve bu yedinci yıl içindeki şehvet kuvveti, hazım bakımından, kendisinden öncekilerden daha kuvvetli olur. İkinci yedi yıl sona erdiğinde ise, hararet kuvvetlenir, rutûbetler azalır, damarlar genişler, hazım kuvveti artar, uzuvlar güçlenir, kuvvetlenir, yeterli bir biçimde bir sertlik ve kuvvet meydana gelir ve bu devrede, delikanlıda menî oluşur.. Ve işte bu noktada şeriat, **Şafiî** (r.a)'nin de görüşüne göre, bu kimsenin, büluğa ermiş olduğuna hükmeder. İşte bu, kendisinden kurtuluşun olmadığı bir gerçektir. Çünkü, bu vakitte tabii hararet kuvvet kazanır, rutûbetler (büyümeyi sağlayan şeyler) azalır; dimağ, dengeye ulaşır ve böylece de, fikir ve zikir demek olan ruhanî kuvvetler kemâle erer.. Böylece de, pek yerinde olarak bu kimsenin aklının kemâle erdiğine hükmedilir. Bu sebepledir ki, şeriat de bu kimsenin büluğa erdiğine ve kendisine şer'î mükellefiyetlerin yöneldiğine hükmetmiştir. Şer'î büluğ yaşının onbeş yıl olduğunu belirten görüş, ne güzel görüştür.

Büluğ Çağında Beden

Bil ki, bu durumun (onbeş yaş) tamamlandığına, bedenin dış görünüşündeki şu haller de istinât eder:

1) Burun deliklerinin birbirinden ayrılması.. Çünkü, oradaki tabii nem noksanlaşır, böylece de bir ayrılıp şişme meydana gelir.

2) Boğazdaki çıkıntı (gırtlak) meydana gelmesi ve sesin kalınlaşması.. Çünkü, o vakitte yükselen hararet, hançereyi, gırtlağı genişletir; böylece bir çıkıntı meydana gelir; derken, ses de kalınlaşır.

3) Koltuk altlarındaki kokunun değişmesi.. Bu, kalbin, o bölgeye sevkettiği kokan fazlalıktır. Bu böyledir, zira kalbin harareti kuvvetlenince, hiç şüphesiz maddeleri olgunlaştırma ve o maddeyi koltuk altındaki yumuşak et bezlerine atma konusunda güç kazanır.

4) Kılların bitmesi ve ihtilam hadisesinin meydana gelmesi. Bütün bunlar, hararetin kuvvetlenmesi ve böylece de o hararetin, kılları meydana getiren buharların ve çocuk

maddesi (menî)nin oluşmasına kâdir olmasıdır. İşte bu esnada, çocuklarda, şehvetler harakete geçer, meme çıkıntıları meydana gelir, hayız hali zuhur eder. Bütün bunlar ise, onlardaki tabii hararetin bu ikinci yedi yılın sonunda güç kuvvet kazanması sebebiyle olur.

Üçüncü yedi yılda ise, çocuk, kemâl sınırları içine girer, erkeklerde bıyık sakal çıkmaya başlar, güzelliği ve olgunluğu ileri dereceye ulaşır. Dördüncü yedi yılda ise, bu haller gitgide kemale doğru yol alır ve böylece de kemâle ulaşır. Dördüncü yedi yılın bitiminde, artık gelişmeler sona ermiştir.

Gençlik yılının müddetine, yani duraklama müddetine gelince; bu tek bir yedi yıl olup, böylece yılların toplam sayısı otuzbeş olmuş olur. Bu müddet, karakterlere göre, bazan fazla bazan da noksan olunca, Cenâb-ı Hak bu hususlaki son noktayı kırk yıl olarak belirlemiştir ki, işte bu, insan için, hem şer'an hem de tıbben uygun olan kemâlin gerçekleştiği yaştır. Çünkü bu vakitte, tabii kuvvetlerin fiilleri bir nebze diner ve hayvanî kuvvetlerin fiilleri de son noktaya ulaşır; manevî kuvvetlerin fiilleri, kuvvetlenmeye ve kemâle ermeye başlar.

Bu ön bilgileri iyice kavradığına göre, insanın delikanlılık (**eşüddehu**) çağına erişmesinin bir şey; kırk yaşına erişmesinin ise başka bir şey olduğu böylece senin tarafından anlaşılmış olur. Çünkü insanın, delikanlılık yaşına erişmesi, onun, büyüyüp gelişme çağının sonuna ulaşması; kırk yaşına ulaşması ise, onun, gençlik süresinin sonuna ulaşması demektir. İşte bu vakitten itibaren, tabii ve hayvanî kuvvetler, noksanlaşmaya; aklî ve insanî (nutkî) kuvvetler kemâle doğru yol alır. Ki, bu, rûhun bedenden başka birşey olduğunun delillerinden birisidir. Çünkü kırk yaşına varıldığında, beden noksanlaşmaya; rûh ise kemâle ermeye başlar.. Binâenaleyh, şayet rûh, bedenin aynı (bizzat kendisi) olmuş olsaydı, tek bir özellik (mevsûf) için, aynı anda kemâl ve noksanlaşma gibi iki sıfat tahakkuk etmiş olurdu ki, bu imkânsızdır, olamaz. Bizim bildirdiğimiz ve özetlediğimiz bu husus, Kur'ân'ın ifadesinde, sarîh biçimde yer almıştır. Çünkü biz, kırk yaşına varıldığında, tabii ve hayvanî kuvvetler sebebiyle meydana gelen kemâlatların sona erdiğini; aklî ve ruhî kuvvetler sebebiyle meydana gelen kemâlatların da mükemmelleşmeye başladığını beyan etmiştik ki bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Nihayet o, delikanlılık çağına erdiği ve kırk yaşına vardığı zaman şöyle der: "Ya Rabbî hem beni, hem de ana-babamı nimetlendirdiğin için şükretmemi bana ilhâm et (kolaylaştır)"* ayetidir. Binâenaleyh bu, insanın, kulluk âlemine yönelmesinin, Allah'a itaatla meşgul olmasının, (tam anlamıyla), işte bu vakitten itibaren başladığına delâlet eder ki, bu da, nefsanî, aklî ve nutkî (ruhî) kuvvetlerin, işte bu vakitten itibaren olgunlaşmaya başladıkları hususunda açık bir ifadedir. Bu kerim kitabında, işte böylesine kıymetli ve nazik sırları bırakan Zât-ı ecelli takdis ve tenzih ederiz.

Nübüvvet Yaşı

Müfessirler, bütün peygamberlerin, ancak kırk yaşından sonra peygamber olduklarını söylemişlerdir. Ben derim ki, onların ileri sürdüğü bu husus, Hz. İsa (a.s)'dan dolayı bir müşkillik arzeder. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. İsa (a.s)'yı ta ömrünün

başında nebî kılmıştır. Ancak ne var ki, bu hususta şöyle denilmesi gerekir: Peygamberlere vahiy, genel olarak kırk yaşından sonra gelmiştir. Bu husus, Peygamberimiz (s.a.s) hakkında da böyledir.. Rivayet olunduğuna göre Ömer İbnü'l-Abdilaziz, kırk yaşına varınca, *"Ey Allah'ım, bana, senin nimetlerine şükretmemi ilham et..."* demiştir. Yine rivayet olunduğuna göre, Cebrail (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelmiş ve şöyle demiştir: يُؤْمَرُ الْحَافِظَانِ اَنِ ارْفُقَا بِعَبْدِي مِنْ حِدَاثَةِ سِنِّهِ حَتّٰى اِذَا بَلَغَ الْاَرْبَعِيْنَ قِيْلَ: اِحْفَظَا وَحُفَّقَا *"Koruyucu iki meleğe, "Kuluma, ömrünün başlangıcından itibaren arkadaşlık edin (ve yumuşak davranın)"* emri verilir. Kul kırk yaşına basınca da, (o iki meleğe) *"Kulumu koruyun ve bu işi gerçekleştirin"* denilid."[4] Bu hadisi rivayet eden zât, bu hadisi zikrederken, sakalı ıslanıncaya kadar ağladı. Bu hadisi Kadî, tefsirinde rivayet etmiştir.

İKİNCİ MESELE
40 Yaşına Kadar Gözetme

Bil ki, ayetteki, *"Nihayet o, delikanlılık çağına erdiği ve kırk yaşına vardığı zaman"* ifadesi, insanın, işte bu zamana yakın bir noktaya kadar, ana-babasının görüp gözetmesine muhtaç gibi olduğuna delâlet eder. Bu böyledir, zira akıl adeta noksan gibidir. Binâenaleyh, o insan için, faydasına olanların gözetilmesi belâların da savuşturulması hususunda ebeveyninin gözetimine mutlaka ihtiyaç vardır. Bu ayette, ebeveynin, çocuk üzerindeki nimetlerinin, o çocuk varlık alemine girdikten sonra, uzun müddete kadar devam ettiğine dair bir dikkat çekme bulunmaktadır. Bu da, ebeveynin nimetlerine, kişinin hakkıyla mukabelede bulunmasının imkânsız olduğuna; sadece bu hususu karşılamak için, duâ ve zikr-i cemil ile yetinebileceğine delâlet etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Nüzûl Sebebi: Hz. Ebû Bekir

Vahidî, İbn Abbas'tan ve pekçok kimse de, önceki ve sonraki müfessirlerden bu ayetin, Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a) hakkında nazil olduğunu naklederek şöyle demişlerdir: "Bunun delili, Allah Teâlâ'nın, bu ayette hamilelik ile sütten kesilme müddetinin, bu hususlarda insanların farklılık arzetmeleri sebebiyle, bazan daha az, bazan da daha fazla olabilecek belli bir miktar ile sınırlamasıdır. Binâenaleyh, bu sınırlamanın, o kimsenin durumunu dile getirme olduğunun söylenebilmesi için, bu ifadeden tek bir şahsın kastedilmiş olması gerekir. Binâenaleyh, hamilelik süresi ile sütten kesilme süresi bu kadar olan şahsın, Ebû Bekir olması mümkündür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu insanın vasfı hakkında, *"Nihayet o, delikanlılık çağına erdiği ve kırk yaşına vardığı zaman, şöyle der: "Ya Rabbî, hem beni, hem de ana-babamı nimetlendirdiğin için şükretmemi ... bana ilham et"* dediğini nakletmiştir. Her insanın, bu sözü söylemediği malumdur. Binâenaleyh, bu ayetten, bu sözü söyleyen belli bir kimsenin kastedilmiş olması gerekir. Hz. Ebû Bekir (r.a), bu sözü, bu yaşa yakın bir zamanda söylemiştir. Çünkü Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber (s.a.s)'den iki küsur yaş daha küçüktür. Hz. Peygamber (s.a.s) kırk yaşında peygamber olmuştur. Hz. Ebû Bekir de, kırka yakın bir yaştaydı. Dolayısıyla

4) Benzeri hadis için bkz Müsned, 2/89.

Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber (s.a.s)'i tasdik ve ona iman etmiştir. Bu anlattığımızla, bu ayetlerin, kendilerinden Hz. Ebû Bekir'in kastedilmesinin uygun ve elverişli oldukları sabit olmuş olur. Böyle bir uygunluk sabit olunca da, biz diyoruz ki: Biz, bu ayetten kastedilenin Hz. Ebû Bekir olduğunu iddia ediyoruz. Bu iddianın delili de, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetin sonundaki أُولَٰئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَن سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ *"İşte bunlar -ki cennet yârânı içindedirler- işlediklerinin en güzellerini kabul edeceğimiz, günahlarını bağışlayacağımız kimselerdir"* ifadesidir ki bu, bu ayetten kastedilenin, insanların en üstünü olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah'ın, amellerinin güzelini kabul edip, günahlarını bağışladığı kimsenin, insanların üstünlerinden ve ulularından olması gerekir. Ümmet, Allah'ın resûlünden sonra insanların en üstününün, ya Hz. Ebû Bekir, ya da Hz. Ali olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu ayetten Ali İbn Ebî Talib (r.a)'in kastedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü bu ayet ancak, bu sözleri, delikanlılık çağına vardığında ve kırk yaşına yaklaştığında söyleyen kimseye uygun düşer. Halbuki, Ali İbn Ebî Talib böyle değildir. Çünkü o, çocukluk süresine yakın bir zamanda iman etmiştir. O halde, bu ayetten kastedilenin Hz. Ebû Bekir olduğu sabit olmuş olur. Allah en iyisini bilendir.

أَوْزِعْنِي 'nin Manası

DÖRDÜNCÜ MESELE

İbn Abbas, ayetteki أَوْزِعْنِي kelimesinin manasının, *"Bana ... ilhâm et"* olduğunu söylerken, Sıhah sahibi de şöyle demiştir: "Onu ona teşvik ettim; o da ona teşvik olundu" manasında olmak üzere, أَوْزَعْتُهُ بِالشَّيْءِ deyimi kullanılır. Yine Arapça'da, "Allah'tan kendisine şükretmemi ilhâm etmesini istedim de, o da bunu bana ilham etti" anlamında, فَاسْتَوْزَعْتُ اللَّهَ شُكْرَهُ فَأَوْزَعَنِي denilir.

BEŞİNCİ MESELE

Üç Dilek

Bil ki Allah Teâlâ, bu duâyı yapan kimsenin, kendisinden şu üç talepte bulunduğunu nakletmiştir.

Birinci talebi, Allah'ın, kendisini nimetlerine şükretmeye muvaffak kılması. İkinci talep, Allah'ın, kendisini, Allah katında makbûl taatları yapmaya muvaffak kılması.. Üçüncüsü de, Allah'ın, kendisi için, onun soyunu sopunu salâh ehli, yani iyi ve güzel kılması... Bu üç şeyin, Kur'ân'da getirildiği biçimde sıralanması hususunda şu iki sebep söz konusudur:

Mutluluk Vesileleri

Birinci Sebep: Biz, mutluluk derecelerinin üç olduğunu; bunların en mükemmelinin, rûhanî olanları olduğunu; ortasının, bedenî; en düşüğünün de, bu ikisinin dışında kalanlar olduğunu beyan etmiştik. Ruhanî mutluluklar, kalbin, Allah'ın nimetleri ve lütuflarına şükretmekle meşgul olması; bedenî mutluluklar, bedenin, Allah'a itaat ve hizmetle iştigal etmesi ve haricî yani bu ikisinin dışında kalan mutluluklar ise, çoluk-çocuğun sağladığı mutluluktur. Bu manadaki dereceler, işte bu üç kısımla sınırlı olunca, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, işte bunları bu şekilde sıralamıştır.

1- Şükre Muvaffakiyet

Bu tertibin ikinci sebebi de şudur: Allah Teâlâ (bu ayette), şükretme ifadesini, amelden önce getirmiştir. Çünkü şükür, kalbin; amel ise, uzuvların işidir. Kalbin işi, uzuvların amelinden daha kıymetlidir. Hem, zâhir amellerin maksadı da, yine kalbin halleridir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Beni hatırlamak ve anmak için dosdoğru namaz kıl.."* (Taha, 14) buyurmuş, namazın zikri sağladığından dolayı matlûb ve makbûl olduğunu beyan buyurmuştur. Böylece, kalbin amellerinin, dış organların yapmış olduğu amellerden daha kıymetli olduğu anlaşılır. Kıymetli olanın ise, önce zikredilmesi gerekir.

Ayrıca, şükretmekle meşgul olmak, geçmiş nimetlerin haklarını yerine getirmekle meşgul olmak demektir. Zahirî taatlar ile meşgul olmak ise, gelecekteki nimetlerin elde edilmesiyle meşgul olmak demektir. Halbuki, geçmiş hakların kazâ edilip yerine getirilmesi, borcun kazâsı, ödenmesi gibidir. İlerdeki menfaatleri elde etmeyi istemek ise, fazlalığı, daha çoğunu talep etmektir. Borcun ifâsının, diğer işlerden önce geldiği ise, malumdur. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak şükretme işini diğer taatlardan önce zikretmiştir. Yine Cenâb-ı Allah bu ayette, "şükre muvaffak kılma" talebiyle, "taata muvaffak kılma" talebini, çoluk-çocuğunu, hürriyetini ıslâh etme arzusundan önce getirmiştir. Çünkü, ilk iki talep, Allah'ın emrini ululama ve tazim etmekle meşgul olmadır. Üçüncü talep ise, Allah'ın mahlûkatına şefkat gösterme ile meşgul olmadır. Allah'ın emirlerinin tazim edilmesinin, mahlûkata şefkat duymaktan önce gelmesinin gerekli olduğu ise, herkesçe malumdur.

ALTINCI MESELE

Alimlerimiz şöyle demiştir: Burada geçen kul, Allah'tan, nimetlerine mukabil kendisine şükretmeyi ilham etmesini talep etmiştir. Ki, bu da, taat ve amellere dair ve varsa herşeyin, ancak Allah'ın yardım ve desteği ile olabileceğine delâlet eder. Kul şayet, fiilleri hususunda müstakil ve hür olsaydı, böyle bir talep abes olurdu. Ayrıca müfessirler ayetteki *"... hem beni, ... nimetlendirdiğin için şükretmemi ilham et.."* ifadesinden, iman nimetinin kastedildiğini, yahut da, iman nimetinin de bu nimetin içine dahil olduğunu.." ileri sürerek şöyle demişlerdir: Bunun delili, *"Bizi, doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet.."* (Fatiha, 6-7) ayetidir. Çünkü, *"kendilerine nimet verdiklerinin yolu"* cümlesiyle, iman nimeti kastedilmiştir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyoruz ki: Kul, Allah'a, iman nimetinden dolayı şükretmektedir. Binâenaleyh, iman, Allah'tan değil de kuldan olmuş olsaydı bu, başkasının fiiline karşı değil, Allah'ın fiiline bir şükür olmuş olurdu. Halbuki bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"... yapmadıkları ile de övülmelerini arzu ederler.."* (Âl-i İmrân, 188) ayetinden dolayı çirkindir.

İmdi eğer "Farzedelim ki kul, Allah'ın kendisine lutfettiği nimetlerden dolayı Allah'a şükredecek; bu tamam.. Binâenaleyh, daha nasıl kul, ana-babasına verilen nimetlerden dolayı şükredecek?! Kula düşen, Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetlere mukabil, Allah'a şükretmesidir.." denilirse, biz deriz ki: Allah'tan kulun ana-babasına gelen her nimetten o kula da onun eseri ulaşır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, her iki durumda da kula, Rabbine teşekkür etmeyi tavsiye edip emretmiştir.

2- Amel-i Salih

Bu duâda ele alınan **taleplerden ikincisi** de, Cenâb-ı Hakk'ın, kulunu, kendisinin hoşuna giden amelleri yapmaya muvaffak kılmasını istemektir. Bil ki, insanın, iyi güzel ve salih olduğuna inandığı şey, ikiye ayrılır:

a) Hem kendince, hem de Allah katında güzel olan..

b) Kendince salih, ancak Allah katında güzel olmayan.. Binâenaleyh kul, "sâlih" olanı, kendi zannınca bu iki kısma ayırınca, Allah'dan hem kendince hem de Allah katında "salih" olan amelleri yapmaya muvaffak kılmasını talep etmiştir.

Bu ayette ele alınan **taleplerden üçüncüsü** de, kulun, Cenâb-ı Hakk'tan, nesline salâhı vermesini talep etmesidir. Çünkü bu da, Allah'ın, bir babaya lutfettiği nimetlerin en yücelerindendir. Nitekim **İbrahim** (a.s) de, *"Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut.."* (İbrahim, 35) demişti. Buna göre şayet, فِي ذُرِّيَّتِي ifadesindeki fî harf-i cerri hangi anlamda getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Kelâmın takdiri, "Benim için salâhı, neslimin içine sok da, bunu onlara bağışla..." şeklindedir.

Bil ki Allah Teâlâ, bu duâ edenin işte bu üç talepte bulunduğunu nakledince, bundan sonra o kimsenin, إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ *"Şüphesiz ben sana döndüm. Şüphesiz ben teslim olanlardanım.."* dediğini belirtmiştir ki, bundan maksat da, duânın, ancak bir tevbesi ve kişinin müslüman olması halinde geçerli olacağını belirtmektir. Böylece bu kimsenin âdeta, "Ben, bu duâya ancak, sana, küfür ve her türlü kötülükten tevbe edip dönmemden; İslâm'a girmemden; senin emrine ve kazana inkıyât etmemden sonra yöneldim" dediği ortaya çıkmaktadır.

Bil ki, bu ayetin **Hz. Ebû Bekir** hakkında nazil olduğunu söyleyenler şöyle demişlerdir: **Ebû Bekir**'in ana-babası da müslüman idi. Sahabe ve muhacirûn arasında, **Hz. Ebû Bekir**'den başka, ana-babasının birden müslüman olduğu görülmemiştir. **Ebû Bekir**'in babası, **Ebû Kuhâfe Osman İbn Amr**; annesi de, **Ümmü'l-Hayr bintu Sahr İbn Amr**'dır. Ayetteki, وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحاً تَرْضَاهُ *"ve razı olacağın iyi amel yapmayı..."* cümlesine gelince, **İbn Abbas**, şöyle der: "Cenâb-ı Hak, **Hz. Ebû Bekir**'in duâsına icâbet etmiş, böylece **Ebû Bekir** de, Allah yolunda işkenceye maruz kalan dokuz köleyi azâd etmiştir. **Bilâl** ve **Âmir İbn Fuheyre**, bunlardandır. Allah, **Hz. Ebû Bekir**'in her yaptığı iyi ve güzel şey hususunda ona destek vermiş, yardım etmiştir.

Nesil Islah

Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي *"Soyum-sopum hakkında da benim için, salah nasib et.."* ifadesine gelince, yine **İbn Abbas** bu hususta da şöyle der: "**Ebû Bekir**'in, erkek-dişi ne kadar çocuğu varsa, hepsi iman etmiştir. Yine, **Ebû Bekir** müstesnâ, sahâbeden, ana-babasının ve oğlan-kız bütün çocuklarının müslüman olması, başka hiç kimseye nasib olmamıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak أُولَٰئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ *"Onlara, yani bu sözü söyleyenlere gelince, onlardan (...) kabul edeceğiz.."* buyurmuştur. Ayetteki bu fiil, meçhûl olarak, yâ'nın dammesiyle يُتَقَبَّلُ *"kabûl olunacak"* şeklinde okunduğu gibi, fethalı nûn ile نَتَقَبَّلُ şeklinde de okunmuştur. Aynı şey, daha sonra gelen نَتَجَاوَزُ fiili için de söz konusudur. Bu iki okuyuşa göre, mana yine aynıdır. Çünkü fiil, her ne kadar meçhûl olsa dahi, bu fiilin, Allah'a ait bir iş olduğu malûm olup, bu tıpkı يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ *"Daha önce geçmiş olan günahları bağışlanır.."* (Enfâl, 38) ayeti gibidir. Böylece Allah Teâlâ, *"İşte bunlar, işledikleri̇nin en güzellerini kabul edeceğimiz (...)"* ifadesiyle, bu duâ ile duâ edenlerden, kendisinin zikrini öne alan ve bahsi geçen bu yola giren herkesten (salih amelini) kabul edeceğini beyan buyurmuştur. Allah'ın, o kimsenin "salih amelini kabul etmesi" ise, o kimseye bu ameline mukabil mükâfaat vermesi demektir.

İmdi eğer, "Allah, daha güzelini ve aşağısını da kabul ederken, niçin, "onların yaptıklarının en güzeli"ni buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Buna şu birkaç yönden cevap verilebilir:

1) Ayetteki, *"en güzel"* ifadesi ile, "güzel" manası kastedilmiş olup, tıpkı, *"Rabbinizden size indirilen şeyin en güzeline, yani indirilen güzel şeye tabi olun"* (Zümer, 55) ayetinde olduğu gibidir. Yine bu tıpkı, "**Mervan**'ın iki oğlunun âdil olanı..." manasında, **Nâkıs** ve **Esecc, Mervan**'ın oğullarının en âdilleridirler" denilmesi gibidir.

2) "Güzel amel", "kendisine ne sevab, ne de ikab taalluk etmeyen mübah şey" manasına olup, "ahsen" (en güzel)" ise böyle olmayandır, mendub ve farz olan herşeydir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ *"Günahlarından vazgeçeceğimiz (kimselerdir)"* buyurmuştur. Bu "Allah, bu kimselerin taatlarını kabul eder ve günahlarını bağışlar" demektir. Allah Teâlâ daha sonra, *"Cennetlikler içinde"* buyurmuştur. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Bunun manası, tıpkı senin, "Kendilerine ikram ettikleri içinde bana da ikram etti, beni de onlardan saydı" manasında, "Emir, ashabından ikiyüz kişi arasında bana da ikramda bulundu" demen gibi olup, "Cennetlikler içinde olanlar ve onlardan sayılanlar" manasında olmak üzere, bu ifade "hâl" olarak mahallen mansubtur. Ayetteki, وَعْدَ الصِّدْقِ ifadesi mef'ûl-ü mutlaktır. Çünkü ayetteki, "kabul edeceğiz" ve "geçeceğiz" fiilleri, Allah tarafından, o kimselerin amellerini kabul edeceği ve günahlarını bağışlayacağı hususunda bir "va'd" olup, bundan murad, Cenâb-ı Hakk'ın, sıfatları böyle olanlara, işte böyle muamele edeceğini beyân etmektir ki bu, Allah tarafından olan bir vaaddir. İşte böylece Cenâb-ı Hak, bu vaadinin doğru olduğunu ve bunda hiçbir şüphe olmadığını beyân buyurmuştur.

★ ★
★

Ehl-i Dünya

وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَّكُمَا أَتَعِدَانِنِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِن قَبْلِي وَهُمَا
يَسْتَغِيثَانِ اللَّهَ وَيْلَكَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٧﴾ أُولَٰئِكَ
الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِم مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ ﴿١٨﴾
وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِّمَّا عَمِلُوا وَلِيُوَفِّيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ
أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُم بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنتُمْ
تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنتُمْ تَفْسُقُونَ ﴿٢٠﴾

"Ana ve babasına: "Öf size, benden önce nice nice nesiller gelip-geçtiği halde, beni (tekrar dirilip kabrimden) çıkarılacağımla mı tehdid ediyorsunuz?" diyen yok mu? Anası ve babası Allah'a yalvarırlar, (ona), "Yazık sana, îmân et! Allah'ın vaadi şüphesiz haktır" derler. (O ise), "Bu, evvelkilerin masallarından başkası değildir" der. İşte bunlar, cinlerden ve insanlardan, ondan evvel gelip-geçmiş ümmetler arasında, üzerlerine (azab) sözü hak olmuş kimselerdir. Çünkü bunlar, hüsrana uğramış olanlardır. Herkesin, yaptıklarına göre bir derecesi vardır. (Bu), onlara hiçbir haksızlık edilmeksizin, amellerinin (karşılığı) tamamen ödensin diyedir. Kâfirlere, cehennemin karşısına getirilip gösterilecekleri gün denilir ki: "Siz bütün zevklerinizi dünya hayatınız içinde yaşayıp bitirdiniz. Bunlarla safâ sürdünüz. İşte yeryüzünde haksız yere kibirlenmekte ve fısk-u fücûra sapmakta olmanıza mukabil, bugün horluk azabıyla cezalandırılacaksınız"

(Ahkâf, 17-20).

Bil ki Allah Teâlâ önceki ayette, ebeveynine itaatkâr çocuğu anlatınca, bu ayette de, ebeveynine âsî olan çocuğu tavsif ederek, *"Ana ve babasına "öf size ... " diyen yok mu?"* buyurmuştur.

Nüzûl Sebebi

Bu ayet hakkında şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu ayet, **Abdurrahman b. Ebû Bekir** (r.a) hakkında nâzil olmuştur. Bu görüşü benimseyenler şöyle demişlerdir: **Abdurrahman**'ın ebeveyni onu İslâm'a davet etmişler ama o diretmiş ve "üff size!" demişti. Bu görüştekiler, görüşlerinin doğruluğuna da şu şekilde delil getirmişlerdir: **Muaviye**, halkın, oğlu **Yezid**'e biat

etmelerini temin konusunda **Mervan**'a mektup yazınca **Abdurrahman b. Ebî Bekir**: "Siz **Heraklîyus** (Bizans) sistemini yerleştirmek istiyorsunuz. Ne o, siz çocuklarınız lehine biat mı istiyorsunuz?" demişti. Bunun üzerine **Mervan**, "Ey insanlar, **Abdurrahman**, Allah Teâlâ'nın, hakkında, *"Ana ve babasına, "Öf size..." diyen kimse"dir"* dedi.

b) Ayetin bu ifadesiyle belli bir şahıs kastedilmeyip, aksine bu özellikte ve karakterde olan herkes kastedilmiştir. Bu da, ana-babası tarafından hak dine çağrılıp da bu hususta direten ve hakkı kabul etmeyen herkestir. İşte bizce doğru olan, bu görüştür. Bunun delilleri şunlardır:

1) Allah Teâlâ, ebeveynine, "öf size, beni tehdid mi ediyorsunuz?" diyen bu kimseyi, *"İşte bunlar, cinlerden ve insanlardan, ondan evvel gelip-geçmiş ümmetler arasında, üzerlerine (azab) sözü hak olmuş kimselerdir"* buyurarak tavsif etmiştir. Halbuki **Abdurrahman** (r.a)'ın, imân edip, iyi bir müslüman olup, müslümanların ileri gelenlerinden olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh ayeti bu manaya hamletmek yanlış olur. Eğer onlar, "Rivayet olunduğuna göre, ebeveyni onu İslâm'a çağırıp, ona, ölümden sonra dirilişin olacağını söylediklerinde, o, "Beni, kabrimden çıkarılacağımla, yani öldükten sonra dirileceğim ile mi tehdit ediyorsunuz? Benden önce nice ümmetler gelip geçmiş. Onlardan hiçbirisinin öldükten sonra dirildiklerini görmedim. **Abdullah b. Ced'ân**, falanca, falanca hani nerededir?" demiştir" derlerse, biz deriz ki: "Sen bunu iyice anladığına göre, şimdi diyoruz ki, *"İşte bunlar, ... üzerlerine (azab) sözü hak olmuş kimselerdir"* ifadesinden kastedilenler, **Abdurrahman**'ın bahsettiği ve kendisinden önce ölmüş olanlar, o müşriklerdir. İşte haklarında artık azab hükmü hak olmuş olanlar bunlardır. Velhasıl, *"işte bunlar"* ifadesi, *"benden evvel nice nice nesiller gelip-geçti"* ifadesiyle kastedilenlere işaret olup, yoksa ana-babasına *"üf size"* diyen ifadesiyle kastedilene işaret değildir. Bu, **Kelbî**'nin diğer görüşte olanlara karşı ileri sürdüğü bir husus olup, güzel bir izahtır.

2) O görüşün yanlış olduğu hususundaki ikinci bir izah da şöyledir: Rivayet olunduğuna göre **Mervan, Abdurrahman b. Ebû Bekir** hakkında böyle söyleyince, **Hz. Âişe** (r.a) bunu duyup kızdı ve "Vallahi bu ayetin maksadı o değildir. Fakat Allah, sen babanın sulbünde iken babana lanet etmiştir" dedi.

3) En güçlü bir izah olarak şu söylenebilir: Allah Teâlâ bir önceki ayette, ana-babasına itaatkâr çocuğu nitelemiş, bu ayette ise ebeveynine isyankâr çocuğa yer vermiş ve bu çocuğun vasıflarından olmak üzere, isyanda, ebeveyninin kendisini hak dine, yani Kıyâmet ve dirilişe imana davet ettiğinde inkârda direttiğini, tekebbür ettiğini ve inkârı ile ilgili önemsiz ve tutarsız birtakım şüphelere ve kelimelere tutunduğunu belirtmiştir. Durum böyle olunca, ayetin bu ifadesiyle, bahsedilen sıfat ve özellikleri taşıyan her çocuk kastedilmiş olur. Dolayısıyla mutlak olan bir lafzı, belli bir şahısla kayıtlamaya gerek kalmaz.

Kıraat Farkları

Keşşâf sahibi şöyle der: Ayetteki, "**üff**" kelimesi, tenvinsiz olarak, fetha ve kesre ile **üffe** ve **üffi** şekillerinde; tenvinli olarak üç hareke ile, **üffen, üffin** ve **üffün**

şekillerinde okunan bir kelime olup, tıpkı, birisi حَسْ dediğinde, bir ağrı-sızı duyduğu anlaşıldığı gibi, insan "üff" dediğinde de, canının sıkıldığı anlaşılan bir sestir.

Ayetteki لَكُمَآ kelimesindeki lâm, beyân için getirilmiş olup, manası, "Bu uflama, sırf sizden dolayıdır, başkasından dolayı değildir" şeklindedir.

Ayetteki, أَتِعِدَانِنِّى ifadesi, böyle iki nûn ile okunduğu gibi, tek nûn ile, أَتِعِدَانِى şeklinde ve idğâm ile أَتِعِدَّانِى şeklinde de okunmuştur. Kimileri de bunu, nûn'un fethasıyla, أَتِعِدَانِّى şeklinde okumuşlardır ki, bu okuyuşa göre sanki bu okuyuşu, iki nûn'un, iki kesresinin ve yâ harfinin bir araya gelmelerini ağır görmüş de böylece, nûnları biribirine idğâm edip, böylece de onları bire indiren kıraatin bir tahfif (hafifletme) arayışı gibi, bir kolaylık aramış ve böylece birinci nûn'u fetha okumuştur.

Cenâb-ı Hak daha sonra onun أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِى *"(O) "Benden evvel nice nice nesiller gelip-geçtiği halde, yani onlardan hiçbiri diriltilmemişken, beni (tekrar diriltip yerden) çıkarılacağımla mı tehdid ediyorsunuz?"* sözünü nakletmiştir. Daha sonra da, وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ اللَّهَ *"O ikisi Allah'a yalvarırlar, yani, ona ebeveyni Allah'dan yardım dilerler"* buyurmuştur. Eğer "Normalde, بِاللَّهِ ... denilmeliydi?" denilirse, biz deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:

a) Bu, "Onlar, oğullarının küfründen ve inkârından ötürü Allah'a sığınırlar" demek olup, harf-i cerr hazfedildiği için, fiil, mef'ûle vasıtasız teaddî etmiştir.

b) Burada bâ harf-i cerri hazfedilmiştir. Çünkü buradaki **"istigâse"** ile, müfessirlerin de bunu, "Allah'a o ikisi dua ederler" manasına hamletmeleri gibi, "dua etmek, yalvarmak" manası kastedilmiştir. Binâenaleyh bu fiil ile "duâ" manası kastedilince, harf-i cerr hazfedilmiştir. Çünkü "duâ etme" fiili, bâ harfi cerrini gerektirmez.

Ayetteki, وَيْلَكَ *"Yazık sana"* ifadesi, "Bu ana-baba oğullarına, "Yazık sana" dediler" takdirinde olup, اٰمِنْ ifadesi de, "Dirilişe inan" manasındadır. Binâenaleyh, **"veyleke"** kelimesi, oğulları aleyhine bir beddua olup, bununla, onun gerçekte helâk olması değil de, imana karşı bir teşvik kastedilmiştir.

Daha sonra إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ yani *"öldükten sonra diriliş ile ilgili ilahi vaad haktır, gerçektir"* buyurulmuştur. Bunun üzerine o oğulları, onlara, "öldükten sonra dirilme hakkındaki bu söz ve inanmamı istediğiniz bu şeyler, değersiz şeylerdir ve evvelkilerin masalları, uydurmalarıdır" demiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ *"İşte bunlar, üzerlerine (azab) sözü hak olmuş kimselerdir"* buyurmuştur, yani bunlar, haklarında azab hükmü verilmiş olan kimselerdir. Bu hususta şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu ayetle, **Abdurrahman b. Ebû Bekir**'in kastedildiğini söyleyenler, ayetin bu ifadesiyle de ondan önce gelip-geçen ümmetlerin kastedildiğini söylemişlerdir.

2) Bu ayetle, **Abdurrahman b. Ebû Bekir**'in değil, aksine bu özellik ve karakterdeki her çocuğun kastedildiğini söyleyenler, bu tehdidin de işte böyle olanlara âit olduğunu söylemişlerdir. Bu ifadedeki, فِي اُمَمٍ *"gelmiş-geçmiş ümmetler arasında"* ifadesi, bir önceki ayetteki, فِي اَصْحَابِ الْجَنَّةِ ifadesi gibi olup, biz bu ikinci ifadenin, Arapların, "İkram ettikleri arasında, bana da ikram etti" manasındaki, "Emir, ashabı arasında bana da ikrâm etti" ifadesi gibi olduğunu söylemiştik.

Cenâb-ı Hak, daha sonra, اِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ *"Çünkü bunlar hüsrana uğramış olanlardır"* buyurmuştur. Bu ifadenin başındaki, elif-nûn maddesi, "Allah'ın vaadinin hak olduğuna ve bunların husrana uğramış kimseler olduklarına inandı" manasında, fetha ile ...أَنَّهُمْ şeklinde de okunmuştur.

İşe Göre Derece

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا *"Herkesin, yaptıklarına göre bir derecesi vardır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Allah Teâlâ, önce ana-babasına itaat eden çocuktan daha sonra da âsî olan çocuktan bahsetmiştir. O halde ayetin bu ifadesi sadece mü'minlere mahsustur. Çünkü ana-babasına itaatkâr mü'min için, bu konuda, farklı dereceler ve mertebeler söz konusudur.

b) Ayetin bu ifadesi, her iki grubu da içine alıp bu kısımlardan her biri için, iman-küfür ve taat-mâsiyet hususlarında dereceler vardır" manasındadır.

İmdi eğer, "Hadislerde cennetlikler hakkında "derece", cehennemlikler hakkında da "dereke" ifadeleri kullanıldığı halde, ayetteki bu "derece" cehennemlikler hakkında nasıl kullanılmış olabilir?" denilirse, biz buna birkaç şekilde cevap veririz:

1) Bu, "tağlîb" yoluyla (daha çok olanı esas alarak) söylenmiş bir ifadedir.

2) **İbn Zeyd** şöyle der: "Cennetliklerin dereceleri yukarı doğrudur, cehennemliklerin dereceleri de aşağı doğrudur."

3) Ayetteki, *"dereceler"* ile, artan ve yükselen mertebeler kastedilmiştir. Cennetliklerin derecelerinin artıp yükselmesi, hayırlar ve taatlar hususundadır, cehennemliklerin derecelerinin artışı ise, günah ve kötülükler hususundadır.

Cenâb-ı Hak sonra وَلِيُوَفِّيَهُمْ *"tamamen ödensin diye..."* buyurmuştur. Bu ifade, nûn ile وَلِنُوَفِّيَهُمْ *"ödeyelim diye"* şeklinde de okunmuş olup, bu sözden anlaşıldığı için, illet olduğu şey hazfedilmiş bir ta'lildir. Buna göre sanki, "Allah, onların amellerinin tam karşılığını vermesi; haklarına zulmetmemesi için, amellerinin karşılığını işlerine göre belirlemiş, böylece mükâfaatı derecelendirmiş, ikâbı da derekelendirmiş" denilmek istenmiştir.

Allah Teâlâ, herkese hakettiğini vereceğini bildirince, söze, cehennemliklerin hallerini bildirerek başlayıp, وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ *"Kâfirlere, cehennemin karşısına getirilip gösterilecekleri gün..."* buyurmuştur. Bu ifadenin, "kâfirlerin

cehenneme girecekleri gün.." manasında olduğu söylendiği gibi, "Cehennemin dehşetini görsünler diye, cehennem onlara gösterildiği gün..." manasında olduğu da söylenmiştir.

Zevki Dünyada Tüketme

Cenâb-ı Hak, أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا *"(denilecek ik) "Siz bütün zevklerinizi dünya hayatınız içinde yaşayıp bitirdiniz"* buyurmuştur. **İbn Kesir**, bunu istifham hemzesi ile ve med ile, آذْهَبْتُمْ şeklinde okurken; **İbn Âmir** iki hemze ile ve medsiz olarak, أَأَذْهَبْتُمْ şeklinde okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise haber lafzı ile mazî sîgasıyla أَذْهَبْتُمْ şeklinde okumuşlardır. Buna göre mana, "Siz, sizin için takdir edilen zevkleri ve rahatlıkları, dünyada iken tastamam yaşayıp bitirdiniz. Artık sizin için, nasibinizi böylece tastamam bitirdikten sonra, geriye hiçbirşey kalmamıştır" şeklindedir. **Hz. Ömer** (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İsteseydim, sizin en iyi, en temiz yiyip içeniniz, en güzel giyineniz olurdum. Fakat bana nasib olan güzelliklerin, geriye (ahirete) bırakılmasını istedim." Hz. Peygamber (s.a.s)'in elbiselerini, bez yamalık bulamayıp, deri parçalarıyla yamalarlarken ehl-i suffe'nin yanına girdiğinde, أَنْتُمُ الْيَوْمَ خَيْرٌ أَمْ يَوْمَ يَغْدُوا أَحَدُكُمْ فِي حُلَّةٍ وَيَرُوحُ فِي أُخْرَى وَيُغْدِى عَلَيْهِ بِجَفْنَةٍ وَيُرَاحُ عَلَيْهِ بِأُخْرَى وَيَسْتُرُ بَيْتَهُ كَمَا تُسْتَرُ الْكَعْبَةُ قَالَ نَحْنُ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ قَالَ بَلْ أَنْتُمُ الْيَوْمَ خَيْرٌ *"Bugün mü daha iyisiniz, yoksa sizden birinizin (herbirinizin) sabah bir elbise, akşam bir başka elbise giyeceği gün mü? yine sabah ayrı bir yemek, akşam ayrı bir yemek yediği ve evinin, tıpkı Kâ'be'nin örtündüğü gibi örtüp döşeyeceğiniz gün mü?" dedi. Ehl-i suffe, "O gün biz daha iyi oluruz" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Hayır, hayır bugün daha iyisiniz" buyurdu."*[5] Bu hadisi **Keşşâf sahibi** nakl etmiştir.

Vahidî şöyle der: "Salih kimseler, mükâfaatlarının ahirette daha ileri ve mükemmel olmasını umarak, dünyada geçim darlığını ve zühdü tercih etmişlerdir. Fakat bu ayet, nimetlerden istifade etmenin yasak olduğuna delâlet etmez. Çünkü bu ayet kâfirler hakkında gelmiştir. Allah Teâlâ, kâfirleri, dünyadan istifade edip, Allah'a iman ve taatta bulunmak suretiyle nimet verene şükretmedikleri için kınamıştır. Ama mü'minler, iman etmiş olması sebebiyle, nimet verenin şükrünü edâ etmiştir. Binâenaleyh dünyada nimetlerden istifade etmesi sebebiyle mü'min kınanmaz. Bunun delili, *"De ki: "Allah'ın kulları için çıkardığı zinetleri ve güzel-hoş şeyleri kim haram kılabilir?"* (A'râf, 32) ayetidir. Evet, nimetlerden istifade etmekten kaçınmanın, daha evlâ olacağı inkâr edilemez. Çünkü nefis, nimetlerden istifâdeyi alışkanlık haline getirdiğinde, artık onlardan uzak durması ve kendini gemlemesi zorlaşır. Bu durumda da hoş ve güzel şeylerden istifade etme meyli, insanı uygun olmayan şeyleri yapmaya sürükler. Böylece bu, biribirlerini çeken, biribirini yapmaya sevkeden şeyler cinsinden olur. İşte bu sebeple de kul, git gide Allah'dan uzaklaşma haline girer.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ... *"İşte yeryüzünde haksız yere kibirlenmekte ve fısk-u fücur yapmakta olmanıza mukâbil, bugün horluk azabı*

5) Kenzü'l-Ummâl 3/6226.

ile cezalandırılacaksınız" buyurmuştur. ayetteki, **"hûn"** horluk-hakirlik (herân) manasınadır. Nitekim bu kelime عَذَابَ الْهَوَانِ şeklinde de okunmuştur. Cenâb-ı Hak, bu azabı, şu iki şeye bağlamıştır:

a) Kibirlenme ve büyüklük taslama ki bu, kalbin işlediği bir günahtır.

b) Fısk-u fücur ki bu da, dış organların işlediği günahlardır. Birincisi, ikincisinden önce zikredilmiştir. Çünkü kalbin halleri, önem bakımından, uzuvların amellerinden daha ileridir. Ayetteki "kibirlenme" ile, onların, hak dini kabul etmekten ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e imandan tekebbür edip, uzak durmalarının kastedilmiş olması da mümkündür. Fısk, günahlar ve kötülükler demektir. Âlimlerimiz, kâfirlerin, şeriatın (dinin) akaidi ile mükellef oldukları gibi, fer'î (ahkâmı) ile de mükellef olduklarına bu ayeti delil getirerek, "Allah Teâlâ, bunların azabını şu iki sebebe bağlamıştır:

a) Kâfirleri,

b) Fıskları...

Buradaki fıskın, küfürden başka olması gerekir. Çünkü atıf, başkalığı gerektirir. Böylece kâfirlerin fasık (günahkâr) oluşlarının da, haklarında ilahi cezayı gerektirdiği sabit olur. Fısk ise, emredilenleri yapmamak ve yasaklananları yapmaktan başka bir manası yoktur. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Âd Kavminin Âkıbeti

وَاذْكُرْ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِن بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ أَلَّا تَعْبُدُوا
إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٢١﴾ قَالُوا أَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا عَنْ آلِهَتِنَا فَأْتِنَا بِمَا
تَعِدُنَا إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٢﴾ قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِندَ اللَّهِ وَأُبَلِّغُكُم مَّا أُرْسِلْتُ بِهِ وَلَٰكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا
تَجْهَلُونَ ﴿٢٣﴾ فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُّسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هَٰذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا ۚ بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُم
بِهِ ۖ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٤﴾ تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا يُرَىٰ إِلَّا مَسَاكِنُهُمْ ۚ كَذَٰلِكَ
نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٥﴾ وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَا إِن مَّكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا
وَأَبْصَارًا وَأَفْئِدَةً فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَا أَبْصَارُهُمْ وَلَا أَفْئِدَتُهُم مِّن شَيْءٍ إِذْ كَانُوا
يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٢٦﴾

"Âd kavminin hemşehrisi olan Hûd'u da an. Nitekim ondan önce de sonra da nice uyarıcı elçiler gelip geçmiştir. Hani o kavmini Ahkâf'daki kavmini, "Allah'dan başkasına kulluk etmeyin. Gerçekten ben, üzerinize gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum" diye ikâz etmişti. Dediler ki: "Sen bizi tanrılarımıza tapmaktan döndürmek için mi bize geldin? Öyle ise bizi tehdid etmekte olduğun şeyi, eğer doğru isen haydi getir." (Hûd) dedi ki: "Bunun (ne zaman olacağının) bilgisi ancak Allah nezdindedir. Ben size, gönderildiğim şeyi tebliğ ediyorum. Fakat sizi cahiller gürûhu olarak görüyorum." Artık vakta ki onu, vâdilerine yönelerek gelen bir bulut halinde gördüler. Dediler ki: "Bu, bize yağmur verecek bir buluttur." (Hûd) da, "Hayır, bu çarçabuk gelmesini istediğiniz şeydir, bir rüzgârdır ki onda elem verici bir azab vardır. O, Rabbinin emriyle herşeyi helâk edecektir. İşte onlar, o hale geldiler ki, evlerinden başka birşey görünmez oldu. İşte günahkârlar gürûhunu biz böyle cezalandırırız. Andolsun ki onlara, size bile vermediğimiz nice imkânlar vermiştik. Onlara kulaklar, gözler ve kalbler vermiştik. Fakat ne kulakları, ne gözleri, ne kalbleri onlara hiçbir fayda vermedi. Çünkü onlar Allah'ın ayetlerini bilerek inkâr ediyorlardı. Nihayet, alay ettikleri şey, çepeçevre onları kuşatıverdi"

(Ahkâf, 21-26).

Bil ki Allah Teâlâ, kendisinin birliğini ve peygamberlik müessesesinin hak olduğunu isbat için çeşitli deliller getirip, Mekkeliler de, dünya lezzetlerine gömülmüş oldukları ve onlar peşinde gezmeleri sebebiyle, bu delillerden yüz çevirip, bunlara iltifat etmeyince, haklarında, *"Kâfirler, cehennemin karşısına getirilip gösterilecekleri gün denilir ki: "Siz bütün zevklerinizi dünya hayatınız içinde yaşayıp bitirdiniz"* buyurmuştur. Durum böyle olunca da, Âd kavminin, maica, kudretce ve makamca Mekkelilerden daha ileri olduklarını, buna rağmen küfürlerinin uğursuzluğu sebebiyle, bu azabın kendilerine musallat kılındığını beyân etmiş ve bu kıssayı, Mekkeliler ibret alıp, elde ettikleri dünyalıklarla aldanmayı bıraksınlar ve dini elde etmeye yönelsinler diye zikretmiştir. İşte bundan ötürü, Allah Teâlâ bu kıssayı burada anlatmıştır. Bu da, daha önce geçen kısma uygundur. Zira herhangi bir toplumda mevcut olan bir âdeti tenkit ve takbîh etmek isteyen kimsenin yapacağı iş darb-ı mesel getirmek ve o âdeti sürdüren kimseyi meseldekine benzer bir âkıbetin beklediğini düşündürmektir.

Ahkâf

Ayetteki, *"Ad'ın hemşehrisi olan Hûd'u ... hatırla"* emri, "Ey **Muhammed**, kavmim Mekkelilere, **Hûd** (a.s)'dan bahset. Çünkü **Hûd**, kavmini, iman etmezlerse, Allah'ın azabının geleceğini söyleyerek ikaz etmişti" demektir. Ayetteki بِالْأَحْقَافِ hakkında **Ebû Ubeyde** şöyle demiştir: "**Hıfk**" kelimesi, uzun, eğri-büğrü kum yığını manasına olup, böyle kum yığınlarına "**mahkûf**" denilir". **Ferrâ** da şöyle demiştir: "**Ahkâf**'ın müfredi "**hıfk**"dır. Hıfk, büyük olmayan, kesik-kesik ve eğri-büğrü olan kum yığını demektir." **İbn Abbas** (r.a), "**Ahkâf**"ın, **Umân** ile **Mühre** arasında bir vâdi olduğunu söylemiştir.

"Nüzûr", inzâr (ikaz) edici manasındaki "nezîr" kelimesinin çoğuludur. مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ deyimi, "önünde", مِنْ خَلْفِهِ deyimi de "arkasında" demektir. Buna göre mana, "Hûd (a.s) kavmini uyarmış ve onlara, "Allah'dan başkasına tapmayın, çünkü başınıza, o azabın gelmesinden korkuyorum" demiştir" şeklindedir. Bil ki, Hûd (a.s)'dan önce gönderilmiş peygamberler ile, ondan sonra gönderilmiş bütün peygamberler, aynen onun gibi inzârda bulunmuşlardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin, أَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا *"Sen, bizi (...) döndürmek için mi geldin?"* dediklerini anlatmıştır. "İfk", çevirmek, alıkoymak manasınadır. Nitekim Arapça'da, "O, onu görüşünden çevirdi" manasında, أَفِكَهُ عَنْ رَأْيِهِ denilir. Bu idadenin manasının, "Sen bizi çeşitli yalanlarla, ilahlarımızdan ve onlara ibadet etmekten kaydırmak için mi geldin?" şeklinde olduğu söylenmiştir. فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ *"O halde şimdi, eğer vaadinde doğru isen, müşrik olduğumuz için başımıza gelecek diye bizi tehdid ettiğin o şeyi getir."* İşte bu noktada Hûd (a.s), إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ *"Bunun bilgisi ancak Allah katındadır"* demiştir. Hûd (a.s)'un bu sözü, onların, "O halde şimdi, bizi tehdid ettiğin o şeyi getir" şeklindeki sözlerine cevap olmaya elverişli bir sözdür. Çünkü onların bu sözleri, o azabın hemen gelmesini istemektir. İşte bundan dolayı Hûd (a.s) onlara, "bu azabın ne zaman olacağı hususundaki bilgi bende değildir. Bunun bilgisi ancak Allah katındadır. Ben size, benimle gönderilen mesajı size tebliğ ediyorum. Bu da sizi o azabtan sakındırmak, o azab hususunda ikaz etmektir. Fakat o azabın ne zaman olacağı bilgisini Allah bana vahyetmedi. Ne var ki ben sizi, câhil bir toplum olarak görüyorum" dedi. Hûd (a.s)'un bu sözü şu manalara gelir:

a) Sizler, peygamberlerin, kendilerine müsaade edilmeyen şeyler hakkında, sorulmak için gönderilmeyip, ancak bir tebliğci olarak gönderildiklerini bilmiyorsunuz.

b) Ben sizi, inkârınızda ve câhilliğinizde ısrarlı olduğunuz için câhil bir toplum olarak görüyorum. Böylece bu aşırı cehâletiniz ve utanmazlığınız sebebiyle, o azabın size ineceği vaktin yakın olduğu zannı bana galiptir.

c) Ben, sizi, o azabı istemekte ısrar edenler olmanızdan ötürü, câhil bir toplum olarak görüyorum. Farzedelim ki benim doğru olduğumu anlamadınız. Fakat yalancı olduğum da tarafınızdan kesin olarak bilinmemektedir. Öyleyse, sizin bu azabı, böylesine ısrarla istemeniz, büyük bir cehâlettir.

O Azabın Mahiyeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَمَّا رَأَوْهُ *"Artık vakta ki onu gördüler..."* buyurmuştur. Müberred, buradaki, *"onu"* zamiri hakkında şu iki görüşü ileri sürmüştür:

a) Bu zamir, ayette daha önce bahsi geçmeyen "ârız" kelimesiyle açıklanan şeye râcîdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde, *"Onun üstünde hiçbir canlı bırakmadı"* (Nahl, 61) buyurmuş, buradaki *"onun"* zamirinin anlattığı "yeryüzü"nü, malum olduğu için zikretmemiştir. Bu ayetteki zamir de aynı şekilde, bulutları

anlatmaktadır. Sanki, "onlar o bulutun ârız (peydah) olduğunu görünce ... " demektir. Bu, Zeccâc'ın tercih ettiği görüştür ki, bu durumda bu, "tefsir şartı üzere olmayan bir izmâr" kabilinden olur.

b) Bu zamirin, بِمَا عُجِّلَ لَنَا ifadesindeki نَا'ya raci olması... Buna göre kelamın takdiri, "Onlar tehdit olunageldikleri o şeyin ortaya çıktığını görünce ..." şeklinde olur. Ebû Zeyd de, عَارِضاً gökyüzünün bir tarafında gözüküp, daha sonra kaybolan, gizli kalan buluttur" demiştir.

مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ hakkında müfessirler şöyle demişlerdir: "Âd kavmine, günlerce yağmur yağmamıştı. Derken Allah, onlara simsiyah bir bulut gönderdi. Ve bu bulut, o kavme el-Muğîs adı verilen bir vadiden gözüktü. Onlar onun kendi vadilerinden geldiğini görünce sevindiler ve "Bu, bize yağmur yağdıracak olan "ârıd"dır, buluttur" dediler." Denildiğine göre, Hûd (a.s) kavmi arasında bulunuyordu. Derken, çok yağmur yağdıracağı zannedilen simsiyah bir bulut çıktı. Onlar, *"bu, bize yağmur yağdıracak buluttur"* dediler de, bunun üzerine Hûd (a.s), *"Hayır, bu, sizin hemen gelmesini istediğiniz o azabtır"* dedi; sonra da onun ne olduğunu beyân etmek üzere, *"Bu, kendisinde elem verici bir azâbın bulunduğu rüzgârdır"* dedi, daha sonra da bu rüzgârı niteleyip tavsif etmek için تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ yani, *"İnsan, hayvan ve bitki namına ne varsa, بِأَمْرِ رَبِّهَا Rabbinin emriyle imha eder"* buyurdu. Ki bu, "Bu, yıldızların tesirinden ve biraraya gelmelerinden kaynaklanan bir şey değil, tam aksine bu, doğrudan doğruya, size azâb etmek için Allah'ın kudretiyle meydana gelen şeydir" demektir.

Yalnız Binaya Dokunmayan Azab

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَأَصْبَحُوا لاَ يُرَىٰ إِلاَّ مَسَاكِنُهُمْ *"İşte onlar*, yani Ad kavmi, *o hale geldiler ki, evlerinden başka bir şey görünmez oldu"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Rivayet olunduğuna göre o rüzgâr, onların çadırlarını kaldırıp, onları havaya yükseltti. Böylece onlar, adeta birer çekirge gibi gözükür oldular.. Ve yine rivayet edildiğine göre, bu azâbı ilk gören, onlardan bir kadın oldu. Bu kadın, "Ben, içinde tıpkı ateşin alevleri gibi şeyler bulunan bir rüzgâr gördüm.." dedi. Yine rivayet olunduğuna göre, onların, bunun elîm bir azâb olduğunu anladıkları şeyin ilki, onların, çölde bulunan adamlarının ve hayvanlarının, o rüzgâr sebebiyle gökle yer arasında uçuyor olduklarını görmeleridir... Bunun üzerine onlar da, evlerine girdiler ve kapılarını kapadılar. Derken, o rüzgâr o kapıları, yukarı kaldırdı ve o kimseleri de yere vurup baydı.. Derken, Allah Teâlâ, onların üzerini kumlarla yığdı. Onlar, bu yığınların altında, inleyerek bir hafta kaldılar. Daha sonra, yine aynı rüzgâr, üzerlerindeki o kum yığınlarını kaldırdı; o insanları da denizlere fırlattı.

Yine rivayet olunduğuna göre Hûd (a.s), o rüzgârın geleceğini anlayınca, hem kendisi hem de mü'minler için, fışkıran bir pınarın yanına bir çizgi çizdi... Böylece, mü'minler ve Hûd (a.s)'a isâbet eden o rüzgâr, yumuşak, rahatlatıcı ve hoş oldu;

Âd kavmine isâbet eden rüzgâr ise, onları yerden kaldırıp göklerde uçurarak, yerlere salıyordu... Mucizenin eseri, işte, rüzgârın böyle farklı farklı oluşuyla zuhûr etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, şöyle dediği rivayet edilmiştir: مَا أَمَرَ اللّٰهُ خَازِنَ الرِّيَاحِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَى عَادٍ إِلاَّ مِثْلَ مِقْدَارِ الْخَاتَمِ *"Allah, rüzgârları idare eden meleğe, Âd kavmi üzerine, bir yüzük kadar, rüzgâr salıvermesini emretmiştir."* Ama, bu kadarı bile, onları tamamiyle helâk etmeye yetmiştir. Bu sözün maksadı, Allah'ın kudretinin mükemmel olduğunu ortaya koymaktır. Yine, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, rüzgâr gördüğünde korkarak, şöyle dediği rivayet edilmiştir: اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ خَيْرَهَا وَخَيْرَ مَا أُرْسِلَتْ بِهِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهَا وَمِنْ شَرِّ مَا أُرْسِلَتْ بِهِ *"Ey Allahım, senden, o rüzgârların hayrını ve o rüzgârlarla gönderilen şeyin hayırlısını isterim; o rüzgârların kötülüğünden ve o rüzgârla gönderilen şeyin şerrinden de sana sığınırım."*(6)

İKİNCİ MESELE

Asım ve Hamza, yâ ve yâ'nın zammesi ile, مَسَاكِينَ kelimesinin nûn'unun dammesi ile, لاَ يُرَى مَسَاكِنُهُمْ şeklinde okumuşlardır. Ki **Kisaî**, bu okuyuşa göre, bunun anlamının, "Onların meskenlerinden başka hiçbir şey görülür olmadı" şeklinde olduğunu söylemiştir. **Nâfi, İbn Kesir, Ebû Amr, İbn Âmir** ve **Kisaî**, muhatap sîgasıyla, لاَ تُرَى *"görmezsin..."* şeklinde okumuşlardır ki, buna göre mana, "Ey muhatap, sen ... göremezsin" şeklinde olur. **Asım**'dan gelen rivayetlerin birinde **Asım**, bu ifadeyi, tâ ile لاَ تُرَى ; nûn'un dammesi ile de, مَسَاكِنُهُمْ şeklinde okumuştur ki bu kıraat, **Hasan el-Basrî**'nin kıraatidir. Buna göre cümlenin anlamı, "Ad kavminin kalıntılarından, meskenlerinden başka hiçbir şey görünür olmadı..." şeklinde olur. Cumhur, bu kıraatin kuvvetli olmadığını söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كَذٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ *"İşte günahkârlar güruhunu biz böyle cezâlandırırız..."* buyurmuştur ki, bu ifadenin maksadı, Mekke kâfirlerini korkutmaktır. Buna göre şayet, "Allah, *"Halbuki sen içlerinde iken (habibim), Allah onları imha etmez"* (Enfâl, 33) buyurduğuna göre, daha nasıl böyle bir korkutma mevzûbahs olabilir?" denilirse biz deriz ki: O ayet, işin (nübüvvetin) sonuna doğru nazil olmuştur. Binâenaleyh, bu vakitten önce bir korkutma söz konusudur.

Daha İmkânlı Olanların İmhası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Mekke** kâfirlerini korkutmuş, kuvvet ve beden cihetinden, Âd kavminin, kendilerinden daha ileri olduğunu beyân ederek, وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَآ إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ *"Andolsun ki, onlara, size bile vermediğimiz imkânlardan nice imkânlar vermiştik"* buyurmuştur. **Müberred** şöyle der: فِيمَا 'daki مَا، اَلَّذِي anlamındadır. إِنْ مَكَّنَّاكُمْ 'deki إِنْ (olumsuzluk anlamında olan) مَا anlamındadır. Buna göre ifadenin anlamı, "Andolsun ki, biz o Âd kavmine imkân ve güç verdiğimiz şeyler hususunda, size herhangi bir imkân ve güç vermedik" şeklinde olur. Ki bu da, "Şüphesiz onlar, sizden daha kuvvetli ve daha varlıklı idiler.." demektir.

---

6) Müslim, istiska, 15 (2/616).

İbn Kuteybe de, buradaki إِنْ harfinin zâit olduğunu söylemiştir. Buna göre kelamın takdiri, "Biz, size imkân ve güç verdiğimiz hususlarda, onlara da imkân vermiştik" şeklinde olur. İbn Kuteybe'nin bu görüşü, şu bakımlardan yanlıştır:

1) Allah'ın kitâbından, bir harfin daha manasız ve boş olduğuna, hiçbir kimse hükmedemez.

2) Bu sözün maksadı şudur: "Onlar, kuvvetce sizden daha üstün idiler. Ama, kuvvetçe ileri olmalarına rağmen, ilahî cezâdan kurtulamamışlardır. Öyleyse, ya sizin haliniz nice olur?!" Böyle bir mana, ayetin ancak, onların Mekkelilerden daha güçlü kuvvetli olduklarına delâlet etmesi durumunda tam olur.

3) Diğer ayetler de bu anlamı ifâde etmektedirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlar mal ve metâ'ca da, gösterişçe de daha güzeldiler"* (Meryem, 74) ve *"... kuvvetçe ve yer(yüzün)deki eserlerce de daha güçlü ve satvetli idiler..."* (Mü'min, 82) buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعاً وَأَبْصَاراً وَأَفْئِدَةً *"Onlara kulaklar, gözler ve kalbler vermiştik.."* buyurmuştur ki, bu, "Biz onlara, her türlü nimet kapılarını açtık; onlara kulak verdik, ama onlar bu kulaklarını, delilleri dinlemede, göz verdik, ama onlar bu gözleri ibret alınacak şeyleri düşünmede ve onlara kalbler verdik, ama onlar bu gönülleri, marifetullahı talep etmede kullanmadılar. Tam aksine onlar, bütün bu kuvvetlerini, dünyayı ve onun zevklerini elde etmek için kullandılar. İşte bu sebeple de hiç şüphesiz, onların kulakları, gözleri ve gönülleri, Allah'ın azâbından, herhangi bir şeyi onlardan savuşturamamıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların kulaklarının, gözlerinin ve gönüllerinin, onların, Allah'ın ayetlerini inkâr edici olmaları sebebiyle fayda vermediğini beyân buyurmuştur. Çünkü ayetteki, إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ *"Çünkü onlar ... bilerek inkâr ediyorlardı"* ifadesi, bir illet ve bazan sebep bildirmek için kullanılır. Çünkü sen meselâ, ضَرَبْتُهُ إِذْ أَسَاءَ "Yaramazlık yaptığı için, onu dövdüm" ifadesini kullanırsın ki bu, ضَرَبْتُهُ لِأَنَّهُ أَسَاءَ demektir. Bu ayette, Mekkelileri korkutma ve tehdit vardır. Çünkü, Âd kavmi, dünyalarına mağrur olup, delili ve hücceti kabul etmekten yüz çevirip ona yanaşmayınca, onların başına işte bu ilahî azab gelmiş; onların kuvvetleri ve maica zenginlikleri fayda vermemiştir. Binâenaleyh, Mekkelilerin aciz ve zayıf olmalarından dolayı, ilahî azâbtan haydi haydi sakınmaları ve korkmaları gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ *"Nihayet, alay ettikleri şey çepeçevre onları kuşatıverdi"* buyurmuştur. Yani, "Onlar ilahî azabın gelmesini istiyorlardı. Ama, onlar bunu, istihzâ yollu istiyorlardı.." demektir. Allah en iyisini bilir.

★ ★

★

Sahte Tanrılar

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرَىٰ وَصَرَّفْنَا الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٧﴾ فَلَوْلَا
نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِن دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا آلِهَةً ۖ بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ ۚ وَذَٰلِكَ إِفْكُهُمْ
وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٨﴾

"Andolsun ki biz, kendi çevrenizdeki memleketleri imha ettik. Ayetleri, belki onlar (küfürden imana) dönerler diye, türlü türlü açıkladık. O vakit, Allah'tan başka şefaatçi edindikleri tanrılar onlara yardım etmeli değil mi? Bilakis bunlar, kendilerinden uzaklaşarak kayboldular. Bu, onların yalanlarıdır, uydurmakta oldukları şeydir..."

(Ahkâf, 27-28).

Bil ki, bu ayetten kastedilen mana, "Ey Mekke kâfirleri, andolsun ki biz, sizin memleketlerinizin etrafında olanları helâk etmiştik..." şeklinde olup, bunlar da, Yemen ve Şam'daki Âd ve Semûd kavimleridir.

وَصَرَّفْنَا الْآيَاتِ "Ayetlerimizi onlara iyice açıkladık; لَعَلَّهُمْ ki böylece belki o memlekettekiler, يَرْجِعُونَ küfürden imana dönerler" şeklindedir. Buradaki "**tasrîfu'l-ayât**" ifâdesi ile, helâk etmeden önce meydana gelmiş olan, o korkunç hallerin beyânı kastedilmiştir. **Cübbâî** şöyle der: "Ayetteki لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ifâdesinin manası, "küfürlerinden dönsünler diye" şeklindedir. Binâenaleyh bu, Allah Teâlâ'nın, o kâfirlerin küfürlerinden dönmelerini istediğine; küfürlerinde ısrar etmelerini istemediğine delâlet etmektedir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, "Allah, o şeyi başkasının yapması halinde, işte bu mezkûr irâdeden dolayı yapacak olduğu şeyi yapmıştır" demektir. Biz bu tevîl, Cenâb-ı Hakk'ın, kâinatta ne varsa, onların irâde edicisi olduğuna delâlet eden delillerden dolayı benimsedik.

Şirke Kayma

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْبَاناً آلِهَةً *"O vakit, Allah'tan başka şefaatçi edindikleri tanrılar onlara yardım etmeli değil mi?!"* buyurmuştur. "**Kurbân**", sayesinde Allah'a yaklaşılan şeydir. Buna göre mana, "Onlar o putları, sayelerinde Allah'a yaklaşacaklarını umarak aracı edindiler" şeklinde olur. Çünkü onlar, *"Bunlar (bu putlar) Allah yanında bizim şefaatçilerimizdir"* (Yunus, 18) ve *"Biz, bunlara ancak bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz"* (Zümer, 3) demişlerdir.

Ayetin İ'râbı

Ayetin i'râbı hususunda, şu izah şekilleri vardır:

1) **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Bu ifadedeki "*edindiler*" fiilinin iki mef'ûlünden biri olan ve اَلَّذِينَ 'ye râci olanı hazfedilmiştir. Diğeri de, اٰلِهَةً kelimesidir. قُرْبَانًا kelimesi de haldir." Bu izaha, "İki mef'ûl alan fiilin anlamı, ancak, iki mef'ûlün de lafzan zikredilmesiyle tamam olur. Halbuki, cümlede hâl kelimesinin getirilmesi, o cümlenin bittiğini ihsâs ettirir. O halde, iki mef'ûlün arasına, hâl kelimesini getirip sokmanın, asl olan şeyin hilâfına bir hareket tarzı olduğunda şüphe yoktur.." diye karşı çıkılmıştır.

2) Bazı kimseler de, قُرْبَانًا kelimesinin, bu fiilin ikinci mef'ûlü olduğunu ve birincisine, yani اٰلِهَةً kelimesine takdim edilmiş olduğunu söylemişlerdir. Bu izaha da, "Bu, cümlenin, اَلَّذِينَ'ye râci olacak olan zamirden hali ve uzak olduğu neticesine götürür" şeklinde karşı çıkılmıştır.

3) Muhakkik bazı alimler şöyle demişlerdir: "Bu fiilin iki mef'ûlünden birisi zamir olup, bu اَلَّذِينَ 'ye raci olandır, قُرْبَانًا ikinci mef'ûl; اٰلِهَةً de, atf-ı beyân kabûl edilebilir.

Bu ayetin i'râbı hakkındaki görüşleri anladığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Bu ayetin maksadı şudur: "Allah'ın imha ettiği bu kimselere, kendilerine taptıkları ve onlara ibadet etmeleri sebebiyle onları Allah'a yaklaştıracaklarını ve kendilerine şefaatçi olacaklarını iddia ettiği bu nesneler, onlara yardım etmeli değil miydi?! (Yardım etmeleri şöyle dursun!) tam aksine, o putlar kendilerine tapanlardan uzaklaştılar. Onlara yardım etme konusunda kayboldular..." Ki bu, onların taptıkları o putların, onlara yardımcı olmalarının imkânsız olduğuna bir işârettir.

İfk Kelimesindeki Kıraatler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَذٰلِكَ اِفْكُهُمْ *"Bu, onların yalanlarıdır"* buyurmuştur. Yani, "Bu imkânsızlık, onların o putları ilâh edinmeleri demek olan "**ifk**"lerinin, yalanlarının eseri, şirklerinin ürünü ve Allah'ın ortakları olduğunu söyleme yalanının, yani Allah'a iftirâlarının neticesidir" demektir. **Keşşâf sahibi**, "**ifk**" kelimesinin, "**efk**" şeklinde de okunduğunu söylemiştir ki bu durumda, **Ifk** ve **efk** kelimeleri **hazr** ve **hızr** gibi olur. Yine bu ifâde, fâ'nın ve kâf'ın fethasıyla, وَذٰلِكَ اَفَكَهُمْ **(efekehum...)** şeklinde de okunmuştur ki, bu, "Eser ve semeresi bu olan durum, (onları haktan çevirdi" demektir. Yine bu ifâde, ileri bir mana ifâde etmesi için, şeddeli olarak ذٰلِكَ اَفَّكَهُمْ **(effekuhum...)** şeklinde de okunmuştur. Yine, "Bu putlar edinme, onları yalancılar kıldı.." anlamında, (fiil olarak), ذٰلِكَ اَفِكَهُمْ ve اَفِكَهُمْ şeklinde de okunmuştur. Yani, "Onların sözü, ifk'dir" demek olup, bu da, "sözlü yalanla karşılıktır" demektir ki, bu da senin, "yalancı söz" (قَوْلٌ كَاذِبٌ) demen gibi olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ *"uydurmakta oldukları şeydir..."* buyurmuştur ki, bu, "Bu, Allah'a ortaklar isnad etme hususunda onların bir yalanları ve iftiralarıdır" demektir. Allah, en iyisini bilendir.

★ ★
★

Kur'ân'a İnanan Cinler

وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ ٱلْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ ٱلْقُرْءَانَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓا۟ أَنصِتُوا۟ فَلَمَّا قُضِىَ وَلَّوْا۟ إِلَىٰ
قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ ﴿٢٩﴾ قَالُوا۟ يَٰقَوْمَنَآ إِنَّا سَمِعْنَا كِتَٰبًا أُنزِلَ مِنۢ بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِىٓ
إِلَى ٱلْحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٣٠﴾ يَٰقَوْمَنَآ أَجِيبُوا۟ دَاعِىَ ٱللَّهِ وَءَامِنُوا۟ بِهِۦ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم
مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣١﴾ وَمَن لَّا يُجِبْ دَاعِىَ ٱللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُۥ مِن دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءُ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ
فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٣٢﴾

"Hatırla o zamanı ki, cinlerden bir taifeyi, Kur'ân dinlemeleri için sana (doğru) sevketmiştik. İşte bunlar, onun huzuruna gelince, (biribirine), "susun!" demişler, (okuması) bitirilince de, ikaz etmeye memûr olarak, kavimlerine dönmüşlerdi. Ve, "Ey kavmimiz, hakikat biz, Musa'dan sonra indirilmiş olan, kendinden öncekileri tasdik eden, hakka ve doğru yola ileten bir kitap dinledik. Ey kavmimiz, Allah'ın davetçisine icâbet edin. Ona iman edin ki, (Allah), sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi çok elem verici bir azâbtan kurtarsın. Kim Allah'ın davetçisine icâbet etmezse, o yeryüzünde (Allah'ı) aciz bırakacak değildir. Onun Allah'tan başka yardımcıları da yoktur. Onlar, apaçık bir sapıklık içindedirler" dediler"

(Ahkâf, 29-32)

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, insanlar arasında iman edenler ve kâfir olanlar bulunduğunu beyan ettiği gibi, cinler arasında da iman edenler ile küfredenler bulunduğunu; iman edenlerine mükâfaat verildiğini, kâfir olanlarının da ilahî cezâ ile başbaşa kalacaklarını beyan buyurmuştur. Ayetin bahsettiği bu hâdisenin nasıl olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Taif Dönüşünde Cinler

Birinci Görüş: Said ibn Cübeyr şöyle der: "Cinler (gökyüzünden) kulak hırsızlığı yapıyorlardı. Derken onlar, bu işten men edilip kovulunca, "Gökte meydana gelen bu hâdise, ancak yerde meydana gelen bir şeyden dolayı gelmiştir.." dediler de, böylece bunun sebebini araştırmaya başladılar. Derken, Hz. Peygamber (a.a.s), Mekkelilerin kendisine icâbet edeceklerinden ümitsizliğe düşünce, ahalisini İslâm'a davet etmek maksadıyla **Taif** yolculuğuna çıktı. **Mekke'ye** dönünce de, **Batn-ı Nahl** denilen bir yerde sabah namazında Kur'ân okumaya koyuldu. Derken, kendisine

Nusaybin cinlerinin ileri gelenlerinden bir grup uğradı, rastladı. Zira İblis, bunları, göklerin taşlanmak suretiyle korunmasını ve gözetilmesini gerektiren sebebi anlamaları için göndermişti.. Derken, işte okunan o Kur'ân'ı duydular ve sebebin bu olduğunu anladılar.."

İkinci Görüş: Allah Teâlâ, peygamberine, cinleri de inzâr etmesini, onları kendisine davet etmesini ve onlara Kur'ân okumasını emretmişti. Böylece Allah, o peygamberden o Kur'ân'ı dinlesinler de kavimlerini uyarsınlar diye, bir grup cinni, Hz. Peygamber (s.a.s)'e göndermişti.

Cinlerin Mükellef Olması

Bu söylediğimiz şeye, şu birtakım tâlî meseleler dayanmaktadır:

1) **Kadî**'den, tefsirinde, ayetteki "**cin**"i açıklarken şöyle dediği nakledilmiştir: "Bunlar, Yahudî idiler. Çünkü, insanlar arasında Hristiyan, Yahudî, Mecusî, Putperest gibi milletler bulunduğu gibi, cinler arasında da var idi.." Muhakkik ulemâ, cinlerin mükellef olduğu hususunda mutabıktırlar. **İbn Abbas**'a, "Cinler için mükâfaat ve sevap söz konusu mudur?" diye sorulduğunda o, "Evet, onların lehine olmak üzere, mükâfaat olduğu gibi, aleyhlerine de ikâb ve cezâ vardır. Cennette onlarla karşılaşılır ve onlar cennet kapılarının önünde bir izdiham meydana getirirler" dedi.

2) **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Nefer, on kişiden aşağı olan gruba denilip, bu kelime, "**enfârun**" şeklinde çoğul yapılır." **Muhammed İbn Cerir et-Taberî, İbn Abbas**'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu cinler, Nusaybin ehlinden (cinlerinden) olmak üzere yedi tane idiler. Böylece, Allah'ın Resûlü (s.a.s) onları, kendi kavimlerine elçiler yapmıştı.."

Zira **İbn Hubeys**'in de, "Onlar dokuz tane idi; onlardan birisi de **Tevbe**'a'dır" dediği rivayet edilmiştir. **Katâde**'den de, "Bize, onların o peygambere Sâve'den geldikleri anlatıldı.." dediği nakledilmiştir.

3) Alimler, cinlerin Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldiği gecede, **İbn Mes'ûd**'un Hz. Peygamber (s.a.s)'le beraber olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususdaki rivayetler muhtelif olup, meşhûrdurlar.

4) **Kâdî**, tefsirinde, **Enes**'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir ihtiyar, değneğine dayanmış olarak geldiğinde, ben Allah'ın Resûlü ile beraber Mekke dağlarında idim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Cinnî yürüyüşü ve nağmesi mi?.."* dedi, bunun üzerine o ihtiyar da, *"Evet.."* dedi. Müteakiben, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Hangi cinlerdensin?"* deyince o, *"Ben, Hâme İbn Heym İbn Lâkıs İbn İblîs'im.."* diye cevap verdi. Hz. Peygamber (s.a.s), *"Seninle İblis arasında, ancak iki atanın geçmiş olduğunu görmekteyim... Binâenaleyh, senin üzerinden ne kadar yıl geçti?"* deyince, bu cin, *"Pek azı müstesna, dünyanın ömrünü yedim (yaşadım). Ben, Kâbil Hâbil'i öldürürken, tepeler arasında geziyordum"* dedi ve gelip geçmiş olaylar hakkında pekçok şey anlattı.

Anlattıkları arasında şu da vardı: **Bana, İsâ İbn Meryem**, *"Eğer Muhammed'le karşılaşırsan, benden ona selâm söyle" dedi.. Ben de, onun selâmını şu anda sana*

tebliğ ettim ve sana da iman ettim.." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "*İsa'ya selam olsun. Ey Hâme, sana da selâm olsun. İhtiyacın nedir?*" deyince, o, "*Musa bana, Tevrât'ı, İsa da bana, İncil'i öğretti. O halde, sen de bana Kur'ân'ı öğret*" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ona, on sûre öğretti. Hz. Peygamber (s.a.s) ahirete göçtüğünde, bu cin yaşamaya devam ediyordu. Zira vefat haberini Hz. Peygamber (s.a.s) bildirmemiştir. **Ömer İbnu'l-Hattâb** da, "Ben onun halâ yaşadığını sanıyorum" demiştir. Bil ki, cin hadisesiyle ilgili sözümüzün tamamı, Cin Sûresi'nde geçmektedir.

İKİNCİ MESELE

Alimler, وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَراً مِنَ الْجِنِّ "*Hatırla ki, onu cinlerden bir taifeyi ... sana (doğru) sevkettik*" cümlesinin tefsiri hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), cinlere de Kur'ân okumayı amaçlayınca, Allah Teâlâ, cinlerin kalblerine Kur'ân'ı dinleme hususunda bir arzu ve istek ilhâm etti. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "*sana (doğru) sevkettik*" buyurmuştur.

Cinlerin Tebliği Dinlemeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَمَّا حَضَرُوهُ "*İşte bunlar, onun huzuruna gelince...*" buyurmuştur. Buradaki "onun" zamiri; ya Kur'ân'a, yahut da Hz. Peygamber (s.a.s)'e râcîdir. قَالُوٓا "*dediler*", yani, birbirlerine, أَنصِتُوا "*susun*", dinleyiciler olarak sesinizi kesin de dinleyin.." dediler. Zira Arapça'da, أَنصَتَ لِكَذَا وَاسْتَمَعَتْ لَهُ "*Şunun için sustu, şunun için, susmasını istedi..*" ifadeleri kullanılır. Hz. Peygamber okumasını bitirince, وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ "*...İkâz etmeye memur olarak, kavimlerine dönmüşlerdi...*" Yani, "Onlar, kavimlerini inzâr ediciler olarak döndüler" demektir. Bu ise ancak, Peygamber (s.a.s)'i dinleyen cinlerin, iman etmelerinden sonra olabilecek bir husustur. Çünkü onlar başkalarını, Kur'ân'ı dinlemeye ve onu tasdik etmeye ancak kendileri iman etmeleri halinde davet edebilirler..

Hemcinslerini Hakka Çağırmaları

İşte bu noktada, يَا قَوْمَنَآ إِنَّا سَمِعْنَا كِتَاباً أُنزِلَ مِنۢ بَعْدِ مُوسَىٰ "*Ey kavmimiz, biz, Musa'dan sonra indirilmiş olan ... bir kitap dinledik..*" dediler ve bu kitabı şu iki vasıfla nitelediler:

a) Kendinden öncekileri, yani önceki peygamberlerin kitaplarını tasdik edici olarak.. Buna göre mana, "Diğer peygamberlerin kitapları da, Allah'ın birliğine, nübüvvet müessesesinin ve ahiretin hak oluşuna; daveti ve iyi huylarla temizlenmeyi emretmeyi ihtiva ettiği gibi bu kitap da, bu aynı hususları kapsamaktadır.

b) Bu kitabın, hakka ve doğru yola iletici olması...

Bil ki, bu vasıflardan birincisi, bu kitabın, bu âlî, yüce ve kıymetli gâyelere davet etme hususunda, diğer ilahî kitaplara denkliğini; ikinci vasıf da, Kur'ân'ın kapsadığı bu gayelerin, hak ve bizatihî doğru gayeler ve Kur'ân'dan önce bu hususları dile getiren kitaplar ister gelmiş, isterse gelmiş olmasın, herkesin aklı ile bunların böyle olduğunu bilebileceğini, anlayacağını ifade eder.

İmdi eğer: "O cinler, nasıl, "Musa (a.s)'dan sonra..." demişlerdir?" denilirse, biz, Hasan el-Basrî'nin, "Onlar yahudi idiler" dediğini nakletmiştik.. İbn Abbas'tan da, "Cinler, Hz. İsa'nın nübüvvetini duymadılar. İşte bundan dolayı "Musa'dan sonra" dediler" dediği rivayet olunmuştur.

Daha sonra cinler, Kur'ân'ı bu üstün sıfatlarla tavsif edince, يَا قَوْمَنَآ أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ *"Ey kavmimiz, Allah'ın davetçisine icâbet edin.."* dediler. Alimler, ayetteki, *"Allah'ın davetçisi"* ifâdesiyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mi, yoksa Cebrâil (a.s)'in mi kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Doğruya en yakın olan, bunun Hz. Peygamber (s.a.s) olmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), bu vasfın mutlak olarak kendisi hakkında kullanıldığı kimsedir.

Bil ki, *"Allah'ın davetçisine icâbet edin.."* hakkında, şu iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
İns ve Cin Peygamberi

Bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, insanlara gönderilmiş bir peygamber olması gibi; cinlere de gönderilmiş bir peygamber olduğuna delâlet eder. **Mukâtil** de, "Allah, Hz. **Muhammed** (s.a.s)'den önce hiçbir peygamberi, hem insanlara hem de cinlere peygamber olarak göndermemiştir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu ifâdedeki emir, emredilen her şey hususunda vücûb ifâde eden bir emirdir. Dolayısıyla bu ifâdenin içine, iman etme emri de girmektedir. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, iman, dindeki mükelleflyetlerin en önemlisi ve en kıymetlisi olduğu için, özellikle yeniden "iman" lafzına yer verilerek, "iman edin" denilmiştir ki, Kur'ân'ın âdeti de hep böyle olageimiştir. Zira Kur'ân, ilk önce genel bir lafza yer verir, daha sonra da o lafza, nev'inin en kıymetlisini atfeder. Bu, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, *"... meleklerine ve Cebrâil'e..."* (Bakara, 98) ve *"hani biz peygamberden misaklarını almıştık. Senden de, Nuh'tan da..."* (Ahzâb, 7) ayetlerinde böyledir.

İcabet Af Sebebi

Cenâb-ı Hak, ona iman etmeyi emredince, bu imanın sağladığı faydayı da belirterek, يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ *"(Allah), sizin günahlarınızı bağışlasın"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bazıları, مِنْ ذُنُوبِكُمْ ifâdesinin başındaki مِنْ'in zâide olduğunu, dolayısıyla mananın, "Sizin için günahlarınızı bağışlasın.." şeklinde olduğunu söylerlerken, "Hayır, burada مِنْ harf-i cer'inin getirilmesi, "iktidar-ı gâye" ifâde eder.. Buna göre de mananın, "Bağışlama işi, günahları bağışlama ile başlar, daha sonra bu iş, o kimsenin daha evlâ ve daha mükemmel olanı yapmamadan dolayı meydana gelen hatalarını bağışlamaya raci olur.." şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür.

İKİNCİ MESELE
Cinlerin Ahiret Mutluluğu

Alimler, cinler için mükâfaatın olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, "Onlar için, cehennemden kurtarmanın dışında bir mükâfaat yoktur. Onlara, tıpkı hayvanlar gibi, "Toprak olunuz.." denilecek-

tir.." denilmiştir. Bu görüşte olanlar, görüşlerinin doğruluğu hususunda Cenâb-ı Hakk'ın, وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ *"ve sizi, çok elem verici bir azâbtan kurtarsın..."* ifadesine tutunmuşlardır. Bu, **Ebû Hanîfe**'nin görüşüdür. Doğru olan ise, onların, tıpkı insanoğlu hükmünde olmaları, böylece de, taatlarından dolayı mükâfaata; günahlarından dolayı da ilâhî cezâya müstehak olmalarıdır. Bu görüş, **İbn Ebî Leylâ** ve **Mâlik**'in görüşüdür. Bu konuda **Mâlik**'le **Ebû Hanîfe** arasında bir münazara geçmiştir...

Dahhâk şöyle demektedir: "Bunlar cennete girecekler, yiyip içeceklerdir. Bu görüşümün doğruluğunun delili de şudur: Beşerin yaptığı taatlardan dolayı, mükâfaat elde edeceğine delâlet eden her delil, aynen cinler hakkında da mevcuttur.." Halbuki, bu iki mesele arasındaki fark, cidden son derece fazladır.

Bil ki bu cin, kavmine, peygambere icâbet etmelerini, ona iman etmelerini emredince, onları, bu icâbeti terketmeleri konusunda uyarmış ve وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ *"Kim Allah'ın davetçisine icâbet etmezse, o, yeryüzünde (Allah'ı) aciz bırakacak değildir"* demiştir. Yani, "Kaçan hiçbir kimse, O'ndan kurtulamaz ve hiçbir şey O'nun hükmünün önüne geçemez" demektir ki bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şu hakikatı da şüphesiz anladık ki: Yer(yüzün)de de, Allah'ı asla aciz bırakamayız"* (Cin, 12) ayetidir. Cin (sözüne devamla), *"Onun için, Allah'tan başka ne bir dost, ne bir yardımcı, ne bir savunucu bulamayız"* demiş, sonra da bunların apaçık bir sapıklık içinde bulunduklarını beyân etmiştir.

★ ★
★

İlk Yaratan Diriltir

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ بَلَىٰ إِنَّهُ
عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٣﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَيْسَ هَٰذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَىٰ
وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٤﴾

"Hâlâ şu hakikatı anlamadılar mı ki: Gökleri, yeri yaratmış, onları yaratmaktan yorulmamış olan Allah, ölüleri de diriltmeye kâdirdir. Evet O, her şeye elbette kâdirdir. O kâfirler ateşin karşısına tutulacakları gün, "Bu (azâb), pekçok değil miymiş?" denilecek... Onlar, "Evet, Rabbimize andolsun ki (gerçektir)" diyecekler. (Allah da), "küfretmenize mukabil) tadın azâbı" buyuracak"

(Ahkâf, 33-34).

Ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Bil ki Allah Teâlâ, bu sûrenin başında, kâdir, hakîm ve hür irâde sahibi bir ilâhın varlığına delâlet eden şeyi getirmiş, daha sonra buna,

a) Putlara tapma inancının yanlışlığını ve

b) Nübüvvet müessesesinin haklılığını dayamış, Mekkeli müşriklerin, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliğini tenkid ile ilgili şüphelerini zikretmiş ve bunlara cevap vermiştir. Allah, Mekke kâfirlerinin delilleri kabul etmeyişlerinin, çoğunun dünyaya aldanmaları dünyanın hoş ve leziz şeylerini tastamam-eksiksiz elde etmek için dünyaya dalmaları ve **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e boyun eğmenin kendilerine ağır gelmesi sebebiyle olduğunu bildirmiş ve bunlara Âd kavmini misal getirmiştir. Çünkü onlar, dünya menfaatlarını elde etme açısından, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kavminden daha ileri idiler. Binâenaleyh onlar küfürlerinde ısrar edince, Allah onları bile yok etmiş-helâk etmiştir. Binâenaleyh bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliğini inkârda ısrar etmeleri halinde, Mekkeliler için bir korkutma olmuştur. Cenâb-ı Hak, daha sonra da, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in insanlara peygamber olduğunu anlatmış, peşisıra da onun cinler arasında da peygamber olduğunu belirtmiştir. İşte burada tevhid ve nübüvvet hususundaki söz tamamlanmış; bu iki hususun peşinden de âhiret meselesini ele almıştır. Kim yaptığımız bu açıklama üzerinde iyice düşünürse, Kur'ân'ın tamamının maksadının, tevhidi, nübüvveti ve meâdî (âhireti) anlatmak olduğunu anlar. Kur'ân-ı Kerim'deki kıssaların anlatılış maksadı da, yine bu esasları ortaya koyma hususundaki darb-ı meseller gibidir.

İKİNCİ MESELE Bu ayetin maksadı, Allah Teâlâ'nın, öldükten sonra diriltmeye kâdir olduğuna delil getirmektir ve bu şöyledir: Allah Teâlâ, bu sûrenin başında göklerin ve yerin yaratıcısının kendisi olduğuna dâir delil getirmiştir. Gökleri ve yeri yaratmanın, öldükten sonra insanı yeniden hayata döndürmekten daha zor ve daha büyük bir iş olduğunda şüphe yoktur. En zor ve en mükemmele kâdir olan, daha kolay ve daha azına haydi haydi olur.

Cenâb-ı Hak daha sonra bu ayetini إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"O, herşeye, elbette kâdirdir"* cümlesiyle tamamlamıştır. Bundan murad şudur: Ruhun, bedenle alaka kurması "mümkin" işlerdendir. Eğer bu, aslında mümkin olmasaydı, tâ başta vâkî olmazdı. Allah Teâlâ bütün mümkinâta kâdirdir. Dolayısıyla O'nun bedenleri (insanları) yeniden diriltmeye kâdir olması gerekir. Bunlar, yakînî deliller olup, açıktır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Habere Bâ Edatının Girmesi

بِقَادِرٍ kelimesinin başına, yani أَنَّ edatının haberinin başına bâ harf-i cerri getirilmiştir. Bu, ancak أَنَّ ve cümlesinin başına, bir nefy edatı geldiğinde câiz olur. Buna göre sanki, أَلَيْسَ اللَّهُ بِقَادِرٍ *"Allah kâdir değil mi?"* denilmek istenmiştir. Zeccâc şöyle der: "Eğer, مَا ظَنَنْتُ أَنَّ زَيْداً بِقَائِمٍ "Zeyd'in ayakta olduğunu sanmıyorum" derseen, bu câizdir. Ama, ظَنَنْتُ أَنَّ زَيْداً بِقَائِمٍ deyip, bâ harf-i cerrini getirmen câiz değildir."

DÖRDÜNCÜ MESELE Arapça'da, nasıl yapılacağını bilemediğin zaman, عَيِيتُ بِالْأَمْرِ "işi beceremedim, yoruldum" denilir. Ayette أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ *"Biz, birinci yaratmada acz mi gösterdik"* (Kaf, 15) denilmiş olması da bu manadadır. Bil ki Allah Teâlâ, diriliş ve Kıyâmetin doğruluğu hususunda delilleri getirince, kâfirlerin oradaki bazı hallerini de anlatarak, *"O kâfirler ateşin karşısına tutulacakları gün, "Bu, (azâb) gerçek değil miymiş?" (denilecek). Onlar, "Evet, Rabbimize andolsun ki (gerçektir)" dediler. (Allah da), "Küfretmenize (mukâbil) tadın azabı" dedi"* buyurmuştur. Buradaki, *"Bu, gerçek değil miymiş?"* ifadesi, "Onlara, "Bu gerçek değil miymiş?" denilecek" takdirindedir. Bunun maksadı, onlarla alay etmek ve onların, Allah'ın vaad ve tehdidleriyle istihza etmelerine ve "Biz azab görmeyeceğiz" demelerine karşılık bir azarlamadır.

★ ★
★

Sabır

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَّهُمْ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِّن نَّهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٣٥﴾

"O halde, peygamberlerden azm sahiplerinin sabrettikleri gibi sen de sabret. (Kavminin) azab edilmesi için acele etme. Onlar, tehdid edildikleri (azabı) görecekleri gün, sanki kendileri, (dünyada) gündüz bir saatten başka durmamış gibi olacaklardır. Bu, bir tebliğdir. Hiç fasıklar gürûhundan başkası helâk edilir mi?"

(Ahkâf, 35).

Bil ki Allah Teâlâ, üç esası, yani tevhid, nübüvvet ve meâdı anlatıp, kâfirlerin bu hususlardaki şüphelerine cevaplar verince, bütün bunların peşinden, Hz. Muhammed (s.a.s) için bir öğüt ve bir nasihat olacak hususa da yer vermiştir. Çünkü kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyet ediyor ve onu korkutmaya çalışıyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Peygamberlerden ulu'l-azm olanların sabrettikleri gibi* yani ciddiyet-sabır ve sebat sahibi peygamberler gibi *sen de sabret"* buyurmuştur. Bu ayetle ilgili iki görüş vardır:

Azm Sahibi Resuller

Birinci Görüş: مِنَ الرُّسُلِ ifadesinin başındaki min edatı, ba'ziyyet (kısmîlik) ifade edip, "ulu'l-azm" ile, bazı peygamberler kastedilmiştir ki bunların kavminin eziyetine sabreden Hz. Nûh (a.s) ki, kavmi onu bayıltıncaya kadar döverlerdi, ateşe ve oğlunun kurban edilmesi emrine sabreden Hz. İbrahim (a.s); kesilmeye sabreden Hz. İshâk (a.s); çocuğunun kayboluşuna ve gözlerinin gitmesine sabreden Hz. Ya'kûb (a.s); kuyuya atılmaya ve hapse sabreden Hz. Yusûf (a.s); hastalıklara sabreden Hz. Eyyûb (a.s); kavmi kendisine, "Sana yetişeceğiz" dediğinde, "Hayır, Rabbim benimledir. O, bana yol gösterecektir" diyen Hz Musa (a.s) küçük bir

(bir ev yapmayan) ve "Dünya bir geçiş yoludur. Oradan geçin, ama orayı imâr etmeyin" diyen, Hz. İsâ (a.s) olduğu söylenmiştir. Ayrıca Cenâb-ı Hak, Hz. Âdem (a.s) hakkında *"Onda bir azm bulamadık"* (Taha, 115); Hz. Yûnus (a.s) hakkında da, peygamber oldukları halde, *"Balık sahibi (Yûnus) gibi (sabırsız) olma"* (Kalem, 48) buyurmuştur.

İkinci Görüş: "Bütün peygamberler "azm" sahibidirler. Allah Teâlâ, peygamber olarak, ancak azm (sebat), irâde, fikir, kemâl ve akıl sahibi kimseleri seçmiştir." Bu görüşe göre ayetteki min edatı, teb'îziyye (kısmîlik ifade eden) değil, beyâniyye olur. Nitekim Arapça'da, كَسَيْتُهُ مِنَ الْخَزِّ "Ona ipekten giydirdim" (yani ipek elbise giydirdim) denilir. Buna göre sanki "Senden önce peygamberlerin, kavimlerinin eziyyetlerine sabretmeleri gibi, sen de sabret" denilmiş ve Cenâb-ı Hak, bütün peygamberleri, sabır ve sebatlarından ötürü, "azim sahibi" olarak tavsif etmiştir.

Azap İçin Acele Etme

Hak Teâlâ daha sonra, وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَّهُمْ *"O kavminin azab edilmesi için acele etme"* buyurmuştur. "Acele etmek" fiilinin mef'ûlü, yani hangi hususta acele edileceği ayette mahzûf olup, takdirî manası, "Onlar için azabın gelişini istemede acele etme" şeklindedir. Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kavminden ötürü, biraz canı sıkılmış, Allah'ın, kavminden kendisine karşı koyanlara azab indirmesini arzu etmiş; bunun üzerine Allah Teâlâ ona, sabredip, acele etmemesini emretmiş ve sonra, bu azabın onların başına yakında geleceğini, gecikse bile, eninde sonunda onları gelip bulacağını; azabın hemen gelmesi durumunda, dünyada kalış sürelerini kısa göreceklerini; hatta bunu gündüzün tek bir saati kadar sanacaklarını haber vermiştir ki, bu şu manayadır: "Onlar bu azapla karşılaştıklarında, dünyada ve berzâh (kabir ve mahşer) âleminde uzun süre kalışları, onlara gündüzün tek bir saati gibi, yahut gördükleri o şeyin dehşetinden ötürü, hiç yaşamamışlar gibi olacaktır." Yahut da birşey, uzun süreli de olsa, bittiğinde, sanki hiç olmamış gibi olur. Nitekim şâir de şöyle demiştir:

كَأَنْ لَمْ يَكُنْ إِذَا مَضَى / كَأَنْ حَيًّا لَمْ يَزَلْ إِذَا أَتَى

"Birşey gelip geçtiğinde, hiç olmamış gibi olur. Birşey de geldiğinde, sanki hep kalacakmış gibi olur."

Bil ki söz burada tamamlanmıştır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, yeni bir cümleye başlayarak بَلَاغٌ buyurmuştur ki bu ...هٰذَا بَلَاغٌ *"Bu bir tebliğdir"* demektir. Bunun bir benzeri de, *"Bu, insanlar için bir tebliğdir..."* (İbrahim, 52) ayetidir. Bu ya "Size, kendisiyle öğüt verilen bu şeyde yeterli öğüt vardır" manasındadır, yahut da, "Bu, peygamberler tarafından yapılmış bir tebliğdir. Binâenaleyh bundan öğüt almayanlar ve amel etmeyenler mutlaka helâk olur" manasınadır. Allah en iyi bilendir.

Musannif (Râzî r.h) şöyle der: Bu sûrenin tefsiri, 603 yılının Zilhicce ayının çarşamba günü tamamlandı. Hamd, Rabbu'l-âlemin'e; salat-ü selâm da Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âilesine, ashabına, eşlerine ve Kıyâmete kadar, bunlara güzel bir şekilde uyanlara olsun.

★
★ ★

MUHAMMED SÛRESİ

•

Bu sûre, 39 ayet olup, Mekkîdir.

•

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ ۝

"İnkâr edip de, Allah'ın yolundan saptıranların amellerini, Allah boşa çıkarmıştır"

(Muhammed, 1).

Bu sûrenin başı, bir önceki sûrenin sonuyla bir uyum içindedir. Çünkü bir önceki sûrenin sonunda Cenâb-ı Hak, *"Hiç fâsıklar gürûhundan başkası helâk edilir mi?"* buyurmuştur. Buna göre birisi sanki, "Yemek yedirme, fakirleri doyurma, sılâ-ı rahimde (hısım-akrabaya ziyarette ve yardımda) bulunma ve insanın ömrü boyunca yaptığı şeyler gibi, sâlih (güzel) amelleri varken, fâsıklar (kâfirler) nasıl helâk edilirler? Helâk edilirlerse, bu durumda amellerinin, iyi işlerinin heder edilmesi söz konusu olur. Halbuki Allah Teâlâ, *"Kim zerre miktarı hayır işlerse, mutlaka onun (karşılığını) görür"* (Zilzâl, 7) buyurmaktadır. Cenâb-ı Hak burada ise *"İnkâr edip de Allah'ın yolundan saptıranların amellerini Allah boşa çıkarmıştır"* buyurmuştur ki bu, "Onlar için hiçbir amel kalmadı ve bulunmadı. Dolayısıyla onları helâk etmek imkânsız değil" demektir. Biz, amellerin nasıl boşa gittiği konusunda gerçeği ileride bildireceğiz. Şu bir hakikattir ki, Allah, zulmetmekten münezzehtir.

Bu ayetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
İnkârcılardan Maksad

Ayetteki, *"İnkâr edenler"* ifâdesiyle kimler murâd edilmiştir? Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Bunlar, Bedir savaşında küfür ordusunu yedirip-içiren ve techiz edenlerdir ki, **Hişam**'ın iki oğlu **Ebû Cehl** ve **Hâris** ile, **Rabî'a**'nın iki oğlu **Utbe** ile **Şeybe** ve diğer birçok Mekkeli kâfir bunlardandır.

b) Bunlar, Kureyş kâfirleridir.

c) Bunlar, ehl-i kitaptır.

d) Bu ifade, bütün kâfirleri kapsayan, genel bir ifadedir.

İKİNCİ MESELE
Sapanın Saptırması

Ayetteki, وَصَدُّوا fiiliyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:
a) Onlar, kendilerini Allah yolundan alıkorlar. Buna göre bu, "Onlar kendilerini Allah yolundan alıkoydular ve akıllarını, delillere tâbî olmaktan menettiler.

b) Onlar, başkalarını Allah yolundan alıkoydular ve engellediler. Cenâb-ı Hak, müstaz'aflardan bahsederken, *"Müstaz'aflar, müstekbirlere (ahirette), "Siz olmasaydınız, biz mü'min olurduk" derler"* (Sebe', 32) buyurmuştur. Buna göre, şu hususu incelemek gerekir: Amellerin boşa çıkarılması, küfre (inkâra) ve Allah yolundan alıkoyma şartına bağlanmıştır. Halbuki bu müstaz'aflar (zayıf ve âciz kimseler), başkalarını ne alıkoymuşlardır ne de saptırmışlardır? Bu hususta diyoruz ki: Birşeyin özellikle zikredilmiş olması, bunların dışında başka şeylerin söz konusu olmadığına delâlet etmez. Hele de bilhassa, zikredilen husus, zikredilmeyen hususlan evlâ olunca... Burada, men eden kâfir, daha fazla ifsadcıdır. Binâenaleyh, özellikle kâfirin zikredilmiş olması daha evlâ olur. Veyahut, "küfre giren herkes, başkalarını men edicidir" diyebiliriz. "Müstekbir"e gelince, bunun (durumu) açıktır. "Mustaz'af"a gelince, müstekbire uyduğu, ona tâbi olduğu için "müstekbir"e gelince, gösterdiği tebaiyyetle müstekbire, kendisini Hz. Peygamber (s.a.s)'e tabi olmaktan alıkoyma imkânı verdiği için bu durum hasıl olmuştur. Çünkü müstekbir, âmir olduktan sonra, artık başkasına tâbi olması ona güç verir. Bir de, kâfir olan herkes, kendisinden sonra gelenleri engelleyicidir.. Zira, kâfirlerin tutumu, öncekilere tâbi olmaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, (kâfirlerden naklen), *"Biz atalarımızı bir ümmet (bir din) üzerinde bulduk. Biz de onların izlerine uymuşlarız..."* (Zuhruf, 22-23) buyurmaktadır.

İmdi eğer: "Böyle olması halinde, her kâfir men edici ve engelleyicidir. Binâenaleyh, küfür maddesinden كَفَرُوا (buyurduktan) sonra, "men etmek" (وَصَدُّوا) maddesinin zikredilmesindeki mâna ve hikmet nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, sebebin zikredilmesi ve "müsebbeb"in (neticenin) sebebe atfedilmesi kabilindendir. Nitekim sen, "Çok yedim ve doydum" anlamında أَكَلْتُ كَثِيراً وَشَبِعْتُ dersin. Buna göre "küfür, men etme"nin sebebi olmuş olur. Hem sonra biz, "Bundan murad, onların kendi nefislerini alıkoymalarıdır" dersek, bunda, kâfir kimselerin nefislerindeki fıtratın, imana davet edici olduğuna; imandan kaçınma ve imtinâ etmenin ise, bir engel ve maniden dolayı olup bu engele de, kâfirlerin kendilerini imandan alıkoymaları olduğuna bir işaret vardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Menedilen Nedir?

Alıkonulan şeyin ne olduğu hususunda da, şu izahlar yapılmıştır:
a) Hz. Muhammed (s.a.s)'e ve ashabına infaktan;
b) Cihaddan;

c) İmandan;

d) kendisinde Allah'a taat bulunan herşeyden, yani Hz. Muhammed (s.a.s)'e tâbi olmaktan alıkoymuşlardır. "Hz. Peygamber (s.a.s)'e ittibâdan alıkoymuşlardır" dedik, zira, Hz. Peygamber (s.a.s) doğru yol üzerindedir. O yola yöneticidir. O yol da,

Allah'ın yoludur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz ki sen, doğru bir yolun rehberliğini yapıyorsun. O yol göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi kendisinin olan Allah'ın yoludur"* (Şûrâ, 52-53) buyurmuştur. Şu halde, Hz. Muhammed (s.a.s)'e tâbi olmaktan men eden kimsenin, insanları Allah yolundan men ettiği rahatlıkla söylenebilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
İhbat ve İptal

Ayetteki, **"İdlâl"** *"boşa çıkarma"*nın ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:

a) **"İdlâl"** ile, **"İptâl"**, (boşa çıkarma) manası kastedilmiş olup, izahı şöyledir: "Allah, o amelleri, kişinin bulamayacağı bir biçimde iptal etmiştir. Çünkü arayan kimse, aradığı şeyi (ameli), varlık, oluş aleminde arar. Dolayısıyla, varlık aleminde bulunmayan şey, yok demektir.

Amel-i Salih'in Mahiyeti

İmdi eğer; "Allah Teâlâ, meydana getirip vücûd verdiği bir haseneyi, iyiliği nasıl iptâl eder?" denilirse, biz deriz ki: İptal işi şu şekillerde olur:

1) Allah Teâlâ, o kâfirlerden sudûr eden iyilikleri (hasene), onlardan sudûr eden seyyie'leriyle karşılaştırır; bu karşılaştırma neticesinde, o haseneleri düşürür; geriye ise, o kâfirler için, sadece seyyieler kalır. Çünkü küfür, iman hariç, bütün hasenelere baskın çıkar (onları siler süpürür); iman da, küfür hariç, bütün seyyielere baskın çıkar..

2) Cenâb-ı Hak, o amelleri, sübutunun şartı olmadığı için iptal etmiştir. Ki bu şart da, imandır. Çünkü iman amellerin kabul edilmesinin şartıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Gerek erkek, gerek kadın, kim, o mü'min olarak iyi amelde bulunursa (...)"* (Nahl, 97) buyurmuştur. Binâenaleyh, Allah amelleri kabul etmediğinde, o ameller için bir vücûd ve varlık söz konusu olamaz.. Çünkü, aslında amellerin bekâsı yoktur. Tam aksine, gerçekte, ameller meydana gelir gelmez yok oluverirler.. Ancak ne var ki Allah Teâlâ, lütfu gereği, "Falanca, salih amelde bulunmuştur. O amelinin mükâfaatı, benim katımdadır" diye yazmıştır da, böylece o ameller, (hakikaten değil), hükmen baki kalmışlardır. Bu, hükmen baki kalış, gerçekte amellerin mahalli olan maddeler için söz konusu olan bekâ'dan daha hayırlıdır. Çünkü maddeler, her ne kadar baki kalsalar da, netice itibariyle, onların akibeti yokluktur. Amel-i sâlih ise, Allah katında, ebediyen bakî kalanlardandır.

Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, Allah Teâlâ'nın, o amelleri kabul etmesiyle, lütufkâr olduğu ortaya çıkmış olur ve O, "Ben, ancak mü'min kimsenin (amelini) kabul ederim. Binâenaleyh, kendisinde iman bulunmaksızın, kim bir amel işler ve bu hususta yorulursa, o amelini boşa çıkaran Allah değil, kendisidir" diye haber vermiştir.

3) Kâfir, amelini, Allah rızası için işlememiştir. Binâenaleyh o, herhangi bir iyi amel işlemiş sayılmaz. Bu sebeple de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim, zerre kadar hayır işlerse, o onu görür"* (Zilzal, 7) beyanı, bizim aleyhimize delil olarak gelmez, varid olmaz. Bunu şöyle izah edebiliriz: Amel, (başka amelden), ne amel işleyen ne de bizzat amelin kendisiyle ayrılmayıp, ancak o amelin, kim için ve ne maksatla yapılmış olmasıyla ayrılır, temayüz eder.. Bu böyledir, zira, bir şahsı öldürmek için harekete

geçen kimse, tesadüfen, onu öldüremezse, sonra da aynı şahıs aynı şahsa iyilikte bulunmak için harekete geçse, bu sefer de, tesadüfen ikramda da bulunamasa ve kendisinin, falanca gün falanca şahsı öldürmek için harekete geçtiğini; bir başka gün de, aynı şahsa ikrâm etmek için davrandığını haber verse, bu iki hareket tarzı, ne bu hareket tarzına nazaran, ne de bunu yapan kimseye nazaran biribirinden ayrılmaz. Çünkü bunlar, gerçekte aynıdırlar. Bu iki hareket tarzı ancak, ne maksatla yapıldığı hususuyla birbirinden ayrılır.

Aynen bunun gibi, bir kimse, hükümdara ikramda bulunmak maksadıyla hareket eder; yine aynı zamanda, avamdan bir kimse için ikramda bulunmak maksadıyla da harekete geçerse, bu iki hareket tarzından her biri diğerinden, yapılan amelin hangi maksad ve amaçla yapıldığı hususuyla ayrılır. Ancak ne var ki, kerîm olan Allah'ın, putlarla mukayese edilmesi, kralların avamla mukayese edilmesinin çok çok üstündedir. Binâenaleyh, putlar için yapılan ameller, hayırlı ve iyi değillerdir. Şimdi tesadüfen birisi, yaptığı amel ile, Allah'ın rızasını gütse, ama bunun yanısıra da, putlara ibâdet etse, onun bu ameli, iyi, hayırlı ve güzel olmaz. Çünkü, bu kişi, Allah rızası için yaptığı şeyin aynısını, yontulmuş putlar için de yapmıştır. Binâenaleyh, bunun bir değeri yoktur.

b) Boşa çıkarmak, o amelleri, helâk edip geçersiz kılmaktır. Bunun hakikati şudur: bir kimse küfre düşüp, rükû ve sücûdunu, birtakım taşlar ve ağaçlar için yaptığında, kendisinde bir saygınlık kalmaz, yaptığı fiil de kâfir olması sebebiyle nazar-ı dikkate alınmaz. Bu, bekçi ve seyisin yanında hizmet eden kimse, ayağa kalktığında, hükümdar onun bu ayağa kalkmasını, onun aşağı mertebede kabul edilmesinden dolayı, saygı ve tazim olarak kâale almaz, değerlendirmez.. Kâfir de böyledir.. Mü'min kimseye gelince, bu kimse, Allah'tan başkalarına tekebbür ettiği oranda Allah'a olan saygı ve tazimini ortaya koymuş olur. Mü'minin bu hareket tarzı da tıpkı, hiçbir ferde boyun eğmeyen bir kralın, bir vakit hükümdarlardan birisine boyun eğip itaat ettiğinde, bu sayede o meleğin ululuğunun ortaya çıkmasına benzer.

c) أَضَلَّ fiili, "ihmal etti, terk etti" anlamındadır. Nitekim Arapça'da, birisi devesini başıboş bırakıp da, devesi kaybolduğunda, فُلَانٌ أَضَلَّ بَعِيرَهُ "Falanca devesini kaybetti" denilir.

★ ★
★

İman ve Amelin Neticesi

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ ۝

Allah Teâlâ, kâfirlerin durumunu beyan edince, mü'minlerin durumunu da beyan etmek üzere şöyle buyurmuştur:

"İman eden, iyi iyi amel eden, Muhammed'e indirilene -ki o, Rablerinden bir hakdır- iman eden kimselerin de günahlarını affetmiş, hallerini iyileştirmiştir"

(Muhammed, 2).

İman-Amel İlişkisi

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Biz, Allah Teâlâ'nın, iman ve amel-i salihten bahsettiğinde, mağfiret ve mükâfaatını da, iman ve amel-i salihe bağladığını defalarca anlatmıştık. Nitekim O, *"İman edip salih ameller işleyenlere gelince, biz muhakkak ki onların günahlarını affedecek ve onları mükâfaatlandıracağız.."* (Ankebût, 7) ve *"İşte hem iman edenler, hem güzel amellerde bulunanlar: Mağfiret ve bitmez tükenmez rızık onlarındır..."* (Hacc, 50) buyurmuştur.. Ve, "mağfiret"in, imanın karşılığı; mükâfaat ve ücretin de, sâlih amelin karşılığı olduğunu söylemiş ve bu konuyu, Ankebût Sûresi'nde enine boyuna incelemiştik.. Şimdi burada biz diyoruz ki: Bunun (imanın) karşılığı, ayetteki, *"günahlarını affı"* ifadesi olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın imana karşılık vermiş olduğu mükâfaata; (ayetteki), *"hallerini iyileştirmiştir"* ifadesi de, Cenâb-ı Hakk'ın, salih amele mukabil vermiş olduğu mükâfaata bir işârettir.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile (ise), günahların bağışlanmasının, iman ve amel-i sâlih ikilisine bağlı olduğunu söyler.. Binâenaleyh, kim iman eder de, sâlih amel yapmazsa ilahî azâb içinde ebedî olarak kalakalır.. Binâenaleyh, biz ehl-i sünnet diyoruz ki: Eğer durum, sizin dediğiniz gibi olsaydı, ayette bahsedilen "boşa çıkarma" işi, hem "küfre", hem de men etmeye bağlanmış olurdu. Dolayısıyla da, kâfir olup da men etmeyle uğraşmayan kimsenin amellerinin boşa çıkarılmaması gerekirdi.

Biz şöyle de diyebiliriz: "Biz, Allah Teâlâ'nın iki hususu (iman ve amel-i sâlihi), iki şeye, mağfiret ve hallerin iyileştirilmesine bağladığını biraz önce belirtmiştik.. Binâenaleyh, kim iman ederse, Cenâb-ı Hak, günahlarını siler. Kim de (imanla beraber) salih amelde bulunursa, Allah onun hallerini ıslâh eder." Yahut da şöyle diyebiliriz: Hangi mü'minin, kendisinden, ne bir namaz, ne bir oruç, ne bir sadaka ve ne de bir yedirip doyurma, içirme sâdır olmayacak bir biçimde, salih amelde bulunmadığı düşünülebilir?! Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, وَعَمِلُوا ifâdesi, neticenin sebebe atfedilmesi kabilinden olmuş olur. Nitekim biz, durumun kişinin, "Yedim ve doydum.." şeklindeki sözünde de aynı olduğunu söylemiştik..

ÜÇÜNCÜ MESELE
Muhammed (s.a.s)'e İndirilen

"İman edip salih ameller işleyenler" ayetinin aynı manayı ifâde etmesine rağmen, Cenâb-ı Hak niçin ayrıca *"Muhammed'e indirilene ... iman eden ..."* buyurmuştur? Bundaki hikmet nedir ve bunun izahı nasıldır?

Cevap: Bunun izahına gelince, bu, şu birkaç açıdan izah edilebilir:

1) Ayetteki وَالَّذِينَ آمَنُوا ifâdesi, "Allah'a, Resûlüne ve ahiret gününe iman edenler.."; وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ ifadesi de, "Allah'ın ve Resulüllah'ın kelâmında varid olan bütün her şeye iman edenler" takdirinde olup, bu, bir takım hususî şeylerden, yani Allah'a, Resûlüllah'a, ahiret gününe iman ... gibi ifadelerden sonra getirilmiş olan genel bir ifâde olup, güzeldir. Nitekim sen, "Allah, gökleri, yeri ve her şeyi yaratmıştır.." dersin. Bu, ya, "Bahsettiğimiz şeyler dışında her şeyi yaratmıştır" anlamındadır, yahut da, hususî bir ifâdeden sonra umûm bir ifâdenin getirilmesi anlamındadır.

2) Mananın, "İman edenler ve bundan önce de **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e indirilene, yani, yalancı olan peygamberle doğru olan peygamberi ayırd ettiren gerçek mucizeye iman edenler" şeklinde olmasıdır. Yani, "Onlar önce, mucizeye iman ettiler ve Kur'ân'ı Allah'tan başkasının getiremeyeceğine yakinen iman ettiler, bunu müteakip de, iman edip salih amellerde bulundular..." demektir. Bu manaya göre, وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ cümlesinin başındaki vâv, "mutlak cemî için olmuş olur. Sonra gelen ifadenin, vukû bulma bakımından önce almış olması da mümkün olup, bu tıpkı bir kimsenin, "O, onu tasdik etti ve onu tasdik etmek vacib idi" demesi gibidir. Veyahut da, ikinci ifâde, birinci ifadenin beyâniyyesi olabilir. Buna göre sanki onlar, وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَى مُحَمَّدٍ yani, iman etmişler, yani hakka iman etmişlerdir. Bu, tıpkı bir kimsenin, "çıktım, ama çıkmam isâbetli oldu; yani çıkmam çok yerinde oldu. Zira, şunu elde ettim.." demesi gibidir. Aynen bunun gibi, Cenâb-ı Hak onların iman ettiklerini söyleyince, onların imanlarının, Allah'ın dışındaki bâtıl şeylere değil, kendisinin emrettiği ve indirdiği şeylere iman etme olduğunu beyan buyurmuştur.

3) Marifet ehlinin söylediği şu hususdur: İlim amel; amel de ilim demektir. Binâenaleyh ilim, sayesinde gelen şeylerle amel etmek için öğrenilir, tahsil edilir. Dolayısıyla, âlim bir kimse, sâlih amel yaptığında, bilmediği şeyi öğrenmiş olur.. Böylece de insan, Allah'ın kudretini, ilmini ve emrini delile dayanarak anlamış olur da, Allah'ın emirleri, bu kimseyi fiilde ve amelde bulunmaya sevkeder. Bu kimsenin O'nu tanıması da, bu kişiyi, amelde bulunmaya teşvik eder. Böylece bu kimse O'nu, olduğu gibi ve sevaba, ikâba muktedir bir zât olarak tanımış olur. Binâenaleyh bu kimse salih amellerde bulunduğunda, Allah'ın makdûrat ve malûmatı hususunda, ancak Allah'ın muttali kılması ve ona o hususları açması ile bilebileceği şeyleri bilmiş olur da, böylece iman etmiş olur. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O mü'minlein yüreklerine -imanlarını katmerli bir iman ile artırmalan için- sekîneti indirendir"* (Fetih, 4) ayetinde bulunan işte budur. Binâenaleyh mükellef, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e burhân ile, mucize ile iman edip salih amelde bulunduğunda, o kimsenin bunu bilmesi, kendisini **Muhammed** (s.a.s)'in her dediği şeyi tasdik etmeye sevkeder ve bu kimse, kendisinde bir şüphe bulamaz! İlk derecede, mü'min kimse için çeşitli haller söz konusu olduğu gibi, sanki mertebede de birtakım haller söz konusudur.

Allah'a iman konusunda, birinci mertebede, bazen, ihtiyaçlarını giderme konusunda Allah'tan başkalarını maksat edinip, böylece de rızkını, meselâ **Zeyd**,

Amr ... gibi kimselerden talep edip, bir şeyi başka bir şey için sebep kılarak Allah'ı mabûd kılarken, son mertebede, Allah'ı, yegane maksat edinip O'ndan başkasına yer vermez; gizlisini açığını ancak O'ndan bilir, herhangi bir iş hususunda herhangi bir şeye de başvurmaz... İşte bu, Allah'a bir başka tür iman etmedir.. O ise, ilk tür iman etmedir.

Peygamber (s.a.s)'e iman meselesine gelince, bir kimse ilk önce, Hz. Peygamber (s.a.s)'in konuştuğu şeyler hususunda doğru söylediğini tasdik eder, daha sonra da, (gittikçe), onun konuşmasının ancak Allah sayesinde olduğunu ve ondan duyduğu her sözün Allah'tan olduğunu söyler. Binâenaleyh bu kimse, birinci durumda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğru söylediğini ve ondan doğrunun sâdır olduğunu söylemiş olur. İkinci durumda ise, yalanın Hz. Peygamber (s.a.s)'den sâdır olmasının imkânsızlığını söylemiş olur. Çünkü, başkasının sözünü nakleden kimseye, yalan nisbet edilemez. Yalan ancak, bizzat naklin kendisinde olabilir. Halbuki bu kimse o peygamberin, Cenâb-ı Hakk'tan, O'nun söylediği gibi nakilde bulunduğunu bilmektedir. Birinci mertebede bu kimse haşri, gelecek; peşin dünya hayatını da, hâl (şu an) kılmış olur. Son mertebede ise, haşri, hal; dünya hayatını da, gelip geçmiş kabul eder de, böylece nefsinin yaşantısını her an bir taksimata tâbi tutmuş olur. Derken, dünyanın tamamını kendisine iltifat edilmeyen ve kendisine teveccüh olunmayan bir yok, fani kılmış olur.

DÖDÜNCÜ MESELE

Ayetteki, آمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın kâfirler hakkındaki وَصَدُّوا ifâdesinin mukabilindedir. Çünkü biz, bir izahımızda, bu ifadeyle onların, insanları, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e tâbi olmaktan men ettiklerini beyan etmiştik. Böylece bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e ittikâ etmeye teşvik eden bir ifâde olmuş olur. Demek ki onlar kendilerini, Allah'ın yoluna, yani **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e ve ona indirilene tâbî olmaktan alıkoymuşlardır; berikiler, yani mü'minler ise, kendilerini Allah'ın yoluna, yani **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e ve ona indirilene tâbî olmaya sevketmişlerdir. Böylece de hiç şüphesiz bunlar için, o kâfirler için olanın aksi tahakkuk etmiştir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, kâfirlerin iyiliklerini boşa çıkarmış, mü'minlerin günahlarını ise örtüp bağışlamıştır.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, Rablerinden bir haktır"* ifadesindeki, مِنْ رَبِّهِمْ kısmını, tıpkı "Bağdat'tan bir adam gördüm" denilip, böylece "Bağdat'tan" (مِنْ بَغْدَادَ) ifadesinin, o adam için, onunla, meselâ Musul'dan veya başka yerlerden olan kimseleri ayırd eden bir vasıf (sıfat) kabul edilmesi gibi, bir sıfat sayılabilir mi?

Cevap: Diyoruz ki: "Hayır, çünkü Allah'dan olan herşey, zaten haktır. Aksine ayetteki, "Rablerinden" (مِنْ رَبِّهِمْ) ifadesi, sıfat olmayıp, ikinci bir haber (yüklemdir). Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "O, haktır; Rablerinden gelmiştir" demektedir. Yahut bu ifade, "O, Rablerinden inen bir haktır" manasında olmak üzere, belirleyici bir sıfat sayılabilir. Çünkü "hak" (gerçek), bazan gözle görülebilir. Zira, güneşin aydınlatıcı oluşu bir gerçektir, ama Rabden inen bir hak değil, aksine Cenâb-ı Hakk'ın bize nasib ettiği bir yolla elde edilen bir bilgidir.

Günah Örtmenin Manası

Cenâb-ı Hak daha sonra كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ *"(Allah) İman eden kimselerin de günahlarını örtmüş, affetmiş ve hallerini iyileştirmiştir"* buyurmuştur. Bu ifadede, "yok etti, sildi" kelimeleriyle meydana gelen müjdeye bir işaret vardır. Çünkü birşeyi silip-yoketmek, başka birşeyin onun yerine konulduğunu ifade etmez. Ama örtme (setr), bunu ifade eder. Çünkü eskimiş yahut kirlenmiş bir elbiseyi örtmek isteyen kimse, onu aynısıyla örtmez. Onu, ancak temiz ve güzel bir elbiseyle örter. Hele hele, cömert bir padişah, herhangi bir kulunun, eskimiş elbiselerini örtmek istediğinde, ancak pek pahalı olan, yüksek kaliteli bir elbisenin getirilmesini emreder. Binâenaleyh bu, padişah ile padişahın sevdiklerinin arasını örtmek ve perdelemek olmaz. "Mağfiret" de böyledir. Çünkü mağfiret ve tekfir (bağışlama), mana bakımından aynıdırlar. Binâenaleyh bu, *"İşte bunlar, Allah'ın, kötülüklerini iyiliklere değiştirdiği kimselerdir"* (Furkan, 70) ayetinde anlatılan şeyin aynısıdır. Ayetteki, *"hallerini iyileştirmiştir"* ifadesi de, biraz önce bahsettiğimiz günahların hasenelere (iyiliklere) dönüştürülmesine bir işarettir.

Günahın Sevaba Dönüştürülmesi

Eğer, "Cenâb-ı Hak, günahları haseneye nasıl dönüştürür?" denilirse, biz deriz ki: "Bu şu manayadır: Allah, o kimseye günahlarından sonra, yaptığı iyilikten ötürü iyilik yapan kimseye davrandığı gibi davranır." Buna göre şayet, o soruyu soran; "Problem çözülmedi, hâlâ devam ediyor. Hatta arttı bile.. Çünkü Allah Teâlâ, eğer iyiliklere verdiği mükâfaat gibi, kötülüklere de mükâfaat vermiş olsaydı, bu, günah işlemeye bir teşvik olmuş olurdu" derse, biz deriz ki: Biz, Allah'ın, günahlara karşı mükâfaat verdiğini söylemedik. Ancak, Cenâb-ı Hakk'ın, kişinin yaptığı kötülüklerden sonra, iyiliklere verdiği şeylerle, bu kimseye mükâfaat verdiğini söyledik. Çünkü mü'min bir günah işlemiş, daha sonra da işin farkına varıp pişman olmuştur. Derken günahını itiraf edip, kendini hakir görerek, Rabbisinin huzurunda duruvermiştir. Böylece de ilahî rahmete, hiç günah işlemeyen ve Rabbisinin huzuruna gönül rahatlığı ile varan kimseden daha yakın olmuş olur. Böylece günah, pişmanlığın bir şartı olmuş olur. Bu sevap ise, günaha değil, kişinin duyduğu pişmanlığa verilmiştir.

Buna göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle demek istemiştir: "Kulum günah işledi, ama bana döndü. Binâenaleyh onun fiili kötü ama, benim hakkımdaki zannı güzeldir. Çünkü Benden başka bir melce, bir sığınak bulamamıştır. böylece ancak benim lütfuma güvenmiştir. Zann ve güven, kalbin amelidir. Fiil ise, bedenin amelidir. Kalbin ameline itibar etmek daha evlâdır. Baksana, uyuyan ve baygın olan kimsenin, bedeninin hareketleri nazar-ı itibara alınmaz. Yine hareketsiz hale gelmiş olan bir felçlinin de ancak kalbinin niyeti nazar-ı dikkate alınır.

Ruhun ve bedenin durumu, padişahın önünde at oynatan, kılıç ve süngüsüyle padişahın düşmanlarını savuşturan, sıçrayıp-zıplayan bir at üzerindeki süvarinin durumuna benzer. Bu arada o at, sıçrayıp zıplarken, tepişmesi sebebiyle, padişahın elbisesini kirletmiştir. Şimdi o süvarinin yaptığı iş nazar-ı dikkate alındığında, hiç atın fiiline ve bu zararına iltifat olunur mu? Aksine eğer, o süvari böyle bir savunma

yapmasa ve atı da, padişahın elbisesini kirleterek ona eziyet verseydi, bu durumda süvari sorumlu olurdu. Aynen bunun gibi, ruh süvari; beden ise onun atı gibidir. Binâenaleyh eğer kişinin rûhu, Allah'a ibadet ve zikirle meşgul olur da, bedeninden kötü birşeyler sâdır olursa, buna iltifat edilmez. Aksine onun bu hali normal kabul edilir. Tepen atın terbiyesi hususunda daha çok uğraşılır. Duran, sakin olan atın ise, yakası bırakılır. Eğer bu kimsenin ruhu, Allah'ın zikri ve ibadetiyle meşgul değilse, bedeninin fiillerinden dolayı sorumlu tutulur."

★ ★
★

Mü'min Hakka Bağlıdır

ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱتَّبَعُوا۟ ٱلْبَٰطِلَ وَأَنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّبَعُوا۟ ٱلْحَقَّ مِن رَّبِّهِمْ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَٰلَهُمْ ﴿٣﴾

"Bunun sebebi şudur: Çünkü kâfirler bâtıla uymuşlar, iman edenlerse Rablerinden gelen hakka tâbî olmuşlardır. Allah insanlara misallerini böylece açıklar"

(Muhammed, 3).

Bu, "Saptırma ve boşa çıkarma işi, o kâfirlerin bâtıl peşinde olmaları sebebiyledir" demek olup, ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak ve Bâtılın Manası

Ayette geçen "**bâtıl**"ın ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, varlığı mümkün olmayan şey demektir. Bu böyledir, çünkü onlar, Allah'dan başka bir tanrıya tâbi olmuşlardır. Allah'tan başka bir ilahın varlığı ise imkânsızdır. Binâenaleyh bu bâtıldır, bâtılın tâ kendisidir. Çünkü bâtıl, olmayan şey demektir. Nitekim, "yoktur" manasında بَطَلَ كَذَا denilir. Binâenaleyh var olması imkânsız olan, meydana gelmesi mümkün olmayan ve gerçekte mevcut olmayan "ma'dûm", alabildiğine "bâtıl" demektir. Buna göre "hak" da, yokluğu imkânsız şey demek olup, böyle olan ancak Allah'tır. Çünkü "hak", var olan demektir. Nitekim, "iş var oldu, sabit oldu" manasında, لَحَقَّ الْأَمْرُ denilir. Binâenaleyh, yokluğu imkânsız olan mevcud, alabildiğine var olup, hiçbir zaman yok olmayan demektir.

b) Bâtıl, şeytan manasınadır. Bunun delili, *"Cehennemi seninle ve sana tabi olanlar ile mutlaka dolduracağım (ey İblis)"* (Sâd, 85) ayetidir. Cenâb-ı Hak, bu beyanı ile şeytanın, kendisine uyulan; kâfirlerin de o kâfirler ve fâcirler olduğunu beyân buyurmuştur. Bu tefsire göre "hak", Allah Teâlâ'dır. Çünkü Allah Teâlâ kendi hizbini, Şeytan'ın hizbi (grubu-partisi) karşılığında zikretmiştir.

c) Bâtıl, kâfirlerin ileri gelenlerinin görüşü ve atalarının dinidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, onların, *"Biz atalarımızı bir ümmet (din) üzere bulduk ve onların izi üzere hidayet bulduk..."* (Zuhruf, 22-23) dediklerini nakletmiştir. Bu tefsire göre, "hak", Hz. Peygamber (s.a.s)'in Allah'dan naklettiği şeylerdir.

d) Bâtıl, Allah'ın dışında kalan herşey demektir. Çünkü "bâtıl" ile, "helâk olan, fânî olan", aynı manayadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın zâtı hariç, herşey helâk olucudur"* (Kasas, 88) buyurmuştur. Bu tefsire göre de "hak", yine Allah Teâlâ'dır.

İKİNCİ MESELE

Eğer birisi, "Ayetteki, مِنْ رَبِّهِمْ *"Rablerinden gelen..."* ifadesi, o dört manadan, ancak birisi için uygun düşer. Bu tek mana da, buradaki "hak" ile, Allah'ın indirdiği ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in Allah'dan naklettiği şeylerin kastedilmesidir. Ama buradaki "hak" ile, Allah Teâlâ'nın kastedildiğini söylememiz durumunda, ayetteki *"Rablerinden gelen hakka tâbî olmuşlardır"* ifadesi, nasıl doğru olabilir?" derse, biz deriz ki: Bu durum da, مِنْ رَبِّهِمْ "Rablerinden gelen" ifadesi اَلْحَقُّ'nun müteallıkı olmayıp, onun taalluk ettiği kelime اِتَّبَعُوا fiilidir. "Onlar, Rablerinin emrine tâbî oldular, yani Allah'ın lütfundan veya Rablerinin hidayetinden ötürü, hak olan Allah Teâlâ'ya tabi oldular" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bâtıl Var Sayılır Mı?

"Bâtıl", varlığı mümkün olmayan, mevcud olmayan şey olduğuna göre, ona tâbî olmak nasıl mümkün olur?

Cevap: Deriz ki: O kâfirler, putlar ilahları olduğu için ve onlar kendilerine bu sayede mükâfaat verecekler diye, onlara taptıklarını söylediklerinden dolayı, ortada tâbî olunan birşey olmamakla birlikte, putlar bu putperestlerin iddiasına göre, sanki tâbî olunanlar olmuş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ, mü'minler hakkında, *"İman edenlerse, Rablerinden gelen hakka tâbî olmuşlardır"*; kâfirler hakkında ise, *"bâtıla uymuşlar"* buyurmuş, meselâ "putlarından gelen bâtıl" diye nitelemiştir, niçin?

Biz deriz ki: Onların ilahlarının konuşması, yahut akletmesi söz konusu değildir de onun için. Nitekim Allah onlara, konuşma kâbiliyeti verdiğinde, kendilerine tapanların fiillerini yadırgayacak ve kabul etmeyeceklerdir. Nasıl ki Cenâb-ı Hak, *"Kıyamet günü o (putlar), sizin şirkinizi (onları Allah'a ortak koşuşunuzu) yadırgayackalardır"* (Fatır, 14) ve *"Onlar, kâfirlerin kendilerine tapmalarını reddederler"* (Ahkâf, 6) buyurmuştur. Halbuki Allah Teâlâ, onların fiiline râzı olmuş ve onları bu fiil üzere sâbit kılmıştır.

Ayetteki, *"Rablerinden gelen"* ifadesinin, her iki durumla da ilgili olduğu söylenebilir. Buna göre, "Rablerinden kaynaklanan bir durum, bir takdir olarak, kâfirler bâtıla, mü'minler hakka tâbî olmuşlardır" manasına gelir.

Bu Ayetteki Mesel

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ اَمْثَالَهُمْ *"Allah insanlara misallerini böylece açıklar"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah, hangi meseli îrad etmiştir ki "Allah insanların işte böylece misallerini açıklar" buyurmuştur?

Biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu mesel kâfirlerin amellerini boşa çıkarmak, iyi kimselerin günahlarını örtüp bağışlamak olabilir.

b) Bu mesel, kâfirin bâtıla, mü'minin ise hakka tâbî olması olabilir.

Bu ifade hakkında, şu iki diğer izah da yapılabilir:

a) Ayetteki, *"Rablerinden gelen"* ifadesi, "Rableri katından olarak, kâfirler bâtıla; mü'minler de hakka uydular" manasına alınması durumunda, biz deriz ki: "Ayetteki bu sonraki ifade "Bu, bütün meseller için esas teşkil edecek bir meseldir" manasına gelir. Çünkü saptırma ve onun dışındaki işler, tâbî olma ve onun dışındaki bütün işler Allah'dandır.

b) Allah Tealâ, kâfirlerin amellerini boşa çıkardığını, mü'minlerin ise, günahlarını bağışladığını beyan edip, küfürle iman arasında, bunlar biribirinin zıddı olduğu için, apaçık bir başkalık olduğundan dolayı, bunun sebebinin şu olduğuna dikkat çekmiştir: Yani saptırma ve günahları bağışlama işi, aralarındaki zıdlık ve ihtilaf sebebiyle olmayıp, aksine kişilerin hakka veya bâtıla uymaları sebebiyledir. Önemli olan, sebebin bilinmesidir. Yoksa, iki fiil, hem şekil, hem de esas itibariyle, bazan birleşebilir. Amma birisinin altında hakka uyma, diğerinin ise altında bâtıla uymanın yatması sebebiyle, birisi amellerin boşa çıkarılması neticesini, diğeri ise, günahların örtülmesi neticesini doğurmuştur. Çünkü kalbi küfürle dopdolu olduğu halde, zâhiren iman eden kimse ile, kalbi imanla dopdolu olduğu halde, kalben iman eden iki şahsın durumları zâhiren aynı gözükmekle birlikte, birisinde hakka ittiba, diğerinde bâtıla ittiba yattığı için, aslında farklıdırlar.

Bunda şaşılacak birşey yok. Çünkü küfrünü gizleyip, zahiren iman etmiş görünen kimse ile, kalbi imanla dopdolu olduğu halde, zorlama neticesinde, zâhiren kâfir gibi görünen kimselerin, bu fiilleri zâhiren farklıdır. Binâenaleyh amellerinin boşa çıkarılması, kendi isteği ile bâtıla tâbi olması sebebiyle, zahiren iman ettiğini açıklayan kimseler için söz konusudur.

Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Küfürle iman haklarında iki ayrı hüküm sabit olan iki meseldirler ve sebebi de malumdur. Bu sebep de, hakka veya bâtıla uymaktır. Aynen bunun gibi, kendisinde hakka uyulan herşeyin makbul ve mükâfaata lâyık; kendisinde bâtıla uyulan herşeyin ise merdud ve cezaya layık olduğunu biliniz" demek istemiştir. Böylece bu ifade bütün misaller (teşbihler) için genel bir ifade olmuş olur. Kaldı ki biz, ayetteki كَذٰلِكَ (böylece) ifadesinin, burada kendisine benzetilen bir bir misalin bulunmasını gerektirdiğini de söylemiyoruz. Aksine bu, "Allah kâfirlerin durumunu ve amellerini boşa çıkarışını; mü'minlerin durumunu ve günahlarını bağışlayışını anlatıp, bu ikisinin sebebini beyan edince, bu ileri derecede bir izah olduğu için, bunun üzerine, "böylece..." yani, "Aynen bu güzel (izah gibi, Allah insanlara darb-ı mesel yapar ve insanlara, kendilerinin durumlarını iyice anlatır" demektir.

İKİNCİ MESELE

أَمْثَالَهُمْ *"Onların misallerini"* ifadesindeki, "Onlar" zamiri kim ile ilgilidir? Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bütün insanlar ile ilgilidir. Buna göre Cenâb-ı Hak, "Allah insanlara, kendilerinin aleyhine misaller getirir" demiş olur.

b) Bu, daha önce bahsedilen iki grupla ilgilidir. Bu durumda da ayetin manası, "Allah insanlara, daha önce bahsedilmiş olan bu iki grubun misallerini açıklar" şeklinde olur.

★ ★
★

Savaş Hali

فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً
حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ۚ ذَٰلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَٰكِن لِّيَبْلُوَ بَعْضَكُم بِبَعْضٍ ۗ
وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ ۝

"Onun için, o kâfirlerle (harbte) karşılaştığınızda, onların boyunlarını vurun. Nihayet onları mecalsiz bir hale getirdiğiniz zaman, artık bağı sıkı tutun. Daha sonra ise ya iyilik edip salıverin, yahut fidye alın. Yeter ki harb, ağırlığını bıraksın. (İş) böyledir. Eğer Allah dileseydi, onlardan, (harbsiz olarak da) elbet intikam alırdı. Fakat (harbi emretmesi) sizi birbirinizle imtihan etmesi içindir. Allah, yolunda öldürülenlerin amel ve hizmetlerini asla boşa çıkarmaz"

(Muhammed, 4).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Önceki Kısımla Münasebet

Ayetin başındaki fâ edatı, kendisine dayanacağı ve ilgi kuracağı bir yer gerektirmektedir. Binâenaleyh ayetin, daha önceki ayetlerle irtibatı nasıl kurulabilir? Biz deriz ki bu münasebet ve ilgi şu birkaç şekilde izah edilebilir:

1) "Allah Teâlâ, kâfirlerin amellerini boşa çıkardığını beyan etmişti. İnsanın değeri ise amellerine göredir. İşi ve eseri olmayan kimse de, bir hayvan sayılır. Bu hayvan, üstelik bir de zarar verirse, işte onun ortadan kaldırılması yerinde olur" demektir. Binâenaleyh kendileri için bir saygınlığın olmadığı ortaya çıkıp, amelleri de boşa çıkarılınca, o kâfirlerle karşı karşıya gelince, onların boyunlarını vurun.

2) İki grubun farklı olduğu ve birbirinden uzak noktalarda bulunduğu, çünkü birisinin bâtıla, yani şeytanın hizbine (partisine), diğerinin de hakka, yani Rahman Allah'ın hizbine (partisine) tâbî olduğu ortaya çıkınca, gruplar nezdinde, savaş gerekli oldu. Binâenaleyh ey mü'minler, onlarla karşı karşıya geldiğinizde onları öldürün.

3) Bazı kimseler, kalblerinin zayıflığı ve tefekkürlerinin yetersiz oluşundan ötürü, canlılara elem vermenin zulüm ve haddi aşma olduğunu savunmuşlardır. Özellikle bir bünyenin harab edilmesi demek olan, katlin.. İşte bundan dolayı onlara reddiye olsun diye şöyle denilmek istenmiştir: İşlerin değeri, hakka veya bâtıla uyma ile ölçülüp, Allah'ın emrini yüceltmek maksadıyla, Allah yolunda öldürülenler için de, namaz kılıp-oruç tutan kimseler için söz konusu olan ücretler vardır. Öyleyse haydi ey mü'minler kâfirlerle karşılaştığınızda onları öldürün ve onlar hakkında sizi bir acıma duygusu sarmasın. Çünkü bu, hakka uymadır. İşlerin değeri ise, şekillerine göre değil, hakka göredir.

İKİNCİ MESELE
Boyun Vurmanın Mânası

فَضَرْبَ ifadesi, mef'ûl-ü mutlak olarak mansubtur ve takdiri, فَاضْرِبُوا ضَرْبَ الرِّقَابِ *"Onların boyunlarını adamakıllı vurun"* şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Boyunları vurmanın, insanın diğer uzuvlarına tercih edilmesindeki hikmet nedir? Diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, mü'minlerin sadece müdafaa edenler olmayıp, defediciler olduğunu beyan etmiş olmaktadır. Saldıran kimseyi defeden kimse ilk önce, onun ölümcül yerlerine vurmaz; aksine karşı tarafın ölümünü gerektirmeyen yerlere kademe kademe vurur; eğer onu böylece defederse, bununla yetinip onun öldürecek yerlerine vurmaz. Fakat Allah Teâlâ belirtmek istemiştir ki gaye savunma değil, aksine onları yeryüzünden defetmek ve dünyayı onlardan temizlemektir. Nasıl böyle olmasın ki, ey mü'minler, yeryüzü sizin için bir mescid kılınmıştır. Halbuki müşrikler pisliktirler. Mescidin ise, pisliklerden temizlenmesi gerekir. Binâenaleyh bu durumda sizin, saldırana karşı yapılan savunmanın aksine, önce o kâfirleri öldürme niyeti ile, öldürücü yerlerine vurmanız gerekir. Boyun, insanın öldürücü yerlerinin en belli başlısıdır. Çünkü boğaz ve şah damarını kesmek, ölüme yol açar. Fakat bu durum harbte her zaman mümkün olmayabilir. Ama boyun, harbte her zaman ortadadır. Binâenaleyh boyna vurmada, boğazı koparmaksızın kesme yapmakta, bu da ölümü gerektirmektedir. Kişinin diğer uzuvları ise böyle değildir; öncelikle harbte... Ayetteki لَقِيتُمْ *"karşılaştığınızda"* ifadesinde, bu kâfirlerin, saldıran konumunda olana ters düştüğünü gösteren bir incelik vardır. Çünkü لَقِيتُمْ kelimesi, insiyatifin mü'minler tarafında olduğuna delâlet eder. Ama "kâfir size rastladığında (لَقِيَكُمْ) kelimesinde, bu mana yoktur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bu ayetin dışındaki yerlerde, فَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ *"Onları bulduğunuz yerde öldürünüz"* (Bakara, 191) buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak burada, masdarı (mef'ûl-u mutlakı) açıkça zikretmiş, fiilini zikretmemiştir. Enfal Sûresi'nde ise, fiili zikretmiş ve mef'ûl-u mutlakı zikretmemek suretiyle فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ *"Boyunlarının üstüne vurun"* (Enfal, 12) buyurmuştur. Hal böyle olunca, burada bir incelik var mıdır? Biz diyoruz ki: Evet. Bunu şöyle bir mukaddime yaparak izah edelim: Bazı durumlarda (surelerde), anlatılmak istenen şey, fiilin fâilden südûru olup, masdar fiile zımnen tâbî olur. Çünkü fâilin fiilinin meydana gelmesi, ancak o fâilden, bir masdarın (fiilin) varlık âlemine çıkmasıyla mümkün olur.

Bazan da, maksud olan (esas gaye), bizzat masdar olur. Fakat bu masdar, ancak bir fâilden sâdır olur ve failden o masdar (iş) istenir. Buna şöyle bir misal verebiliriz: Bir kimse, "Ben, şehirden çıkmaya yemin ettim" dediğinde, ona "çık" denilir. Böylece bundan maksad, bu fiilin ondan sâdır olması olmuş olur. Çıkma işinin haddi zatında, olumsuzluğu kastedilmemiştir. Eğer o kimseden, çıkma işi tahakkuk etmeden, çıkması mümkün olsaydı, onun yine de çıkması gerekirdi. Fakat insanın çıkması, bu çıkma işinin ayrılmaz vasfıdır.

Binâenaleyh bir kimse, "Düşmanlarımdan dolayı, burası bana dar geldi" dediğinde ona, mesela, "Haydi hurûç" denilir ki bu, "çık" demektir. Burada esas istenen, bu çıkış olduğu için, "hurûç", (çıkış) denmiştir. Fâilsiz bir çıkış mümkün olsaydı, maksad gerçekleşirdi. Fakat bu imkânsızdır. Binâenaleyh burada fiil, masdara tâbî olur.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi diyoruz ki: Enfal Sûresi'nde, bilfiil tahakkuk etmiş olan bir savaş anlatılmaktadır ki onlar zaten o savaşın içindedirler. Melekler de savaş saflarında hazır olanlara yardım için indirilmiştir. Binâenaleyh orada matlub olan fiildir. Burada ise bir emir söz konusudur. Bu emir de, savaş zamanında verilmemiştir. Bunun delili ayetteki, *"Kâfirlerle karşılaştığınızda..."* ifadesidir. Binâenaleyh burada maksad, emredilen şey fiilden önce geldiği için masdarın matlub olduğunu beyan etmektir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak burada, فَضَرْبَ الرِّقَابِ *"Boyunlarını vurunuz!"* denilmiştir.

Anlattıklarımızda, şöyle bir diğer incelik de söz konusudur. Allah Teâlâ, Enfâl Sûresi'nde, *"Vurun onların herbir parmağına..."* (Enfal, 12) buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü o zaman, savaş zamanıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, mü'minleri, önce kâfirin ölümünü sağlayacak yerlerine vurmalarını, buralara isabet ettiremezlerse, diğer yerlerine vurmalarını tavsiye etmiştir. Bu ayette ise, söz konusu olan savaş zamanı değildir. Binâenaleyh burada maksadın, öldürme olduğunu beyân etmiştir. Müslümanın maksadı da zaten budur.

BEŞİNCİ MESELE
Hatta Edatı

Ayette geçen حَتَّىٰ kelimesi, öldürme işinin son noktasını beyan etmek için değil, ilgili emrin son noktasını beyan için getirilmiştir, yani, "Nihayet onları mecalsiz bir hale getirdiğiniz zaman, artık geriye öldürme emri kalmaz, buna cevaz (müsaade) kalır" demektir. Eğer bu edat, öldürmenin son noktasını göstermiş olsaydı, artık bu noktadan sonra öldürme câiz olmazdı. Halbuki mecalsiz hale getiren kimse, ihtiyar ve aciz bir kâfirle karşılaştığında bile, onu öldürebilir. Halbuki ayetin bu ifadesiyle, kâfirin iki eli-iki ayağı kesilip de kötürüm hale geldiğinde, müslüman onu öldürmekten nehiy murad edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَشُدُّوا الْوَثَاقَ *"Artık bağı sıkı tutun"* buyurmuştur. Bu, mendubluk ifade eden bir emirdir.

Fidyeli Veya Fidyesiz Salıverme

فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً *"Daha sonra ise, iyilik edip salıverin, yahut fidye alın"* emri ile ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

İmmâ edatı, hasr manası ifade eder. Halbuki kâfirlerin durumları, esir edildikten sonra, sadece bu iki duruma mahsus olmayıp, öldürülmeleri, köle edilmeleri, karşılıksız salıverilmeleri ve fidye karşılığı salıverilmeleri gibi durumlar mümkün?.. Biz deriz ki: Bu, mendubluk ifade eden bir emirdir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bütün insanlar için mümkün olan genel bir durumdan bahsetmiştir. Müslümanların, savaşta esir aldıkları arapları köle edinmeleri câiz değildir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in soyundandır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bu emirde, köle edinmekten bahsetmemiştir. Öldürme işine gelince, mecalsiz hale getirilmiş kimsede ilk göze çarpan, onun kötürüm bırakılmasıdır. Bir de Cenâb-ı Hak, öldürme işini, zaten *"Boyunlarını vurun"* emriyle belirtmiştir. Geriye, sadece ayette daha sonra bahsedilen bu iki husus kalmıştır.

İKİNCİ MESELE
Emirdeki Sıranın Hikmeti

Ayetteki, **"mennen"** ve **"fidâen"** kelimeleri, mef'ûl-u mutlak olarak mansubturlar ve فَإِمَّا تَمُنُّونَ مَنّاً وَإِمَّا تَفْدُونَ فِدَاءً takdirindedirler. "Men"nin (iyilik yapmanın), fidyeden önce zikredilmesi, insan nefsinin hürmetinin, ondan mal istemeden önce geldiğine bir işarettir. Fidye mal cinsinden olabileceği gibi, karşılıklı esir değişimi şeklinde de olabilir. Yahut da karşı tarafın tümüne, yahut sadece esir edilen şahsa, ileri sürülen bir şart şeklinde de olabilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Biz, bir mef'ûl takdir ederek fiiller takdir edip, إِمَّا تَمُنُّونَ عَلَيْهِمْ مَنّاً أَوْ تَفْدُونَهُمْ فِدَاءً *"Ya, onlara iyilik yaparsınız, yahut onlardan fidye alırsınız"* diyebilir miyiz? "Hayır" deriz. Çünkü burada maksad, ne onların aleyhine ne lehlerine olmaksızın, bir iyiliğin ve fidyenin olduğunu belirtmektir. Bu tıpkı bir kimsenin, "Falanca verir de vermez de" deyip de, "Falanca **Zeyd**'e verir, **Amr**'e vermez" dememek gibidir. Çünkü bu sözü söyleyenin maksadı, mef'ûlü anlatmak değil, fâili anlatmaktır. Aynen burada da maksad, mü'minleri, lütuf olan şeye sevketmektir.

Harp Ağırlıkları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا *"Yeterki harb ağırlığını bıraksın"* buyurmuştur. Bu ifadenin başındaki حَتَّى edatının neye taalluk ettiği (bağlı olduğu) hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bunun taalluk ettiği şey, öldürme işi olup, mana, "Onları, harb ağırlıklarını koyuncaya kadar, öldürün" şeklindedir.

b) Bu, "iyilik yapma veya fidye alma" işiyle ilgilidir. Bu ifadenin, *"Artık bağı sıkı tutun"* ifadesiyle ilgili olduğu da söylenebilir. Fakat bunun, hernekadar ayetde açıkca zikredilmemiş olsa bile, öldürme işiyle ilgili olması daha açık ve uygundur. Ayetteki, *"ağırlığın"* ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bunlar, silahlardır,

b) günahlardır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Eğer bununla, günahlar kastedilmişse, günah savaşanlara ait olduğu halde, harb günahları nasıl bırakılabilir? Aynı soru, bu ifade "silahlar" manasına alınması halinde de söz konusudur. Fakat böyle bir sorunun, birinci mana için söz konusu oluşu, daha fazladır.

Cevap: Biz deriz ki: Harbin kendisi, günahları bırakan bir şey kabul edilemez. Aksine harb, harbedenlerde olan günahlar ve silahları bırakabilir. (Yani ifade mecâzîdir.).

İKİNCİ MESELE

Bu ifade, *"O beldeye sor"* (Yusuf, 82) ayeti gibi midir ki, Cenâb-ı Hakk âdeta, "Harb edenler, harbteki gurublar günahlarını bırakıncaya kadar" demiş olsun? Deriz ki: Bu, ilk nazarda muhtemel gözükse bile, ayeti iyice incelediğinde, bu ikisi arasında bir fark görürsün. Çünkü *"harb ağırlığını bırakıncaya kadar..."* ifadesinden kastedilen, harb tamamen sona erinceye, dünyada müslümanlarla, savaşan hiçbir kâfir gurubu kalmayacak şekilde ortadan kalkıncaya kadar..." demektir. Binâenaleyh eğer biz bu ayete, "savaşanlar ağırlıklarını bırakıncaya kadar..." manasını verirsek, savaş düşüncesi, devam ettiği halde, bu gurubların silahlarını barıkıp, harbi sona erdirmeleri ihtimal dahilindedir. Bu tıpkı, "Düşmanlığım benden ayrılmış değil. Fakat düşmanlığımı bugünlerde bıraktım" demen gibidir. Dolayısıyla, *"bırakma"* fiilini, bizzat harbe verirsek, o zaman mana, "Harb namına hiçbirşey kalmayıncaya kadar..." şeklinde olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Eğer Cenâb-ı Hakk, bunun yerine "Harb kalmayıncaya kadar...", yahut "Kâfir harbten kaçıncaya kadar..." demiş olsaydı, ayetteki ifadenin manasını sağlar mıydı? Diyoruz ki: Hayır. Çünkü bu iki ifade arasındaki farklılık, ayetin nazmında meydana getireceği bozukluğu bir tarafa bırakalım, manaya bakarak da, tıpkı "Ümeyye oğullarının devleti sona erdi" demenle, "Onların devletlerinden bir eser kalmadı" demen arasındaki fark gibidir. Bu ikinci ifadenin daha beliğ olduğunda şüphe yoktur. Aynen burada da, ayetteki, "ağırlıklarını" ifadesi, "Habin izleri" manasınadır. Çünkü harbin ağırlığı, "onun izleri" manasınadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Savaş İçin Son Vade

Harbin, ağırlıklarını bıraktığı zaman ne zamandır? Deriz ki: Bu hususta bazı görüşler olup, bunların hepsinin neticesi, bu vaktin, yeryüzünde, savaşacak kâfir taraf kalmadığı zaman olduğuna varır. Bu zamanın, **Deccâl**'in öldürülüp, **İsâ** (a.s)'nın indiği zaman olduğu da söylenmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak ذٰلِكَ وَلَوْ يَشَآءُ اللّٰهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ *"(İş) böyledir. Eğer Allah dileseydi, onlardan elbet intikam alırdı"* buyurmuştur. Ayetteki, "**zalik**" kelimesinin terkibi hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bunun takdiri, "İş böyledir..." şeklinde olup, mübteda mahzuftur.

b) "Bu, vacîbtir", yahut, "Bu, ön plandadır." (Bu durumda haber mahzuftur). Bu, tıpkı bir kimsenin "Eğer إِنْ فَعَلْتَ فَذَاكَ أَنَى فَزَاكَ فَمَعْصُورٌ وَمَطْلُوبٌ bunu yaparsan,

işte tamamen maksad budur" demesi gibidir. Cenâb-ı Hakk daha sonra, onlarla savaşmanın, belirlenmiş bir yol olmadığını, aksine, istemesi halinde, onları asker-ordu-savaş olmadan da, helâk edebileceğini beyan etmiştir.

Birbiriyle İmtihan

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, وَلٰكِنْ لِّيَبْلُوَا۟ بَعْضَكُم بِبَعْضٍ *"Fakat (harbi emretmesi), sizi birbirinizle imtihan etmesi içindir"* buyurmuştur ki, bu, "O, sizi, bununla mükellef tuttu ki, böylece, bu emri size tahsiss etmiş olması sebebiyle, sizin için bir şeref ve fazilet meydana gelsin!.." demektir. Buna göre şayet, "Allah, gizli ve en gizliyi bildiği halde, bizim, "Mükellef tutma, bir imtihan ve denemedir" şeklindeki sözümüzün hakikati nedir ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat (harbi emretmesi), sizi birbirinizle imtihan etmesi içindir..."* ifadesinden ne anlaşılmalıdır?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

Allah'ın İmtihanı

a) Bu ifâde ile, "O, bunu, tıpkı deneyen ve imtihan eden kimsenin fiili gibi bir fiil ve işte bulunurcasına, yapmıştır.." manası kastedilmiştir ki, "Allah Teâlâ, ilgili şeyi, ya melekler ya da insanlar gibi bir başkasına anlatmak, göstermek için yapar, imtihan eder.." izahı da, bu anlamdadır.

Sözün özü şudur: "İbtilâ", "imtihan" ve "ihtibâr" (sınamak), fiilin kendisine nazarla, onu ortaya koymak amacıyla, insanlar nezdinde bilinmeyen bir şeyin, kendisi sayesinde ortaya çıktığı bir fiildir. Bizim, "Bu, sayesinde, bilinmeyen birşeyin ortaya çıktığı bir fiildir" şeklindeki sözümüzün, "ibtilâ" ifadesinin manasına dahil olduğu açıktır. Çünkü, sayesinde, asla hiçbir şeyin ortaya çıkmadığı bir şeye, imtihan denilemez.. Bizim, "insanlar nezdinde belli olmayan bir şeyin..." şeklindeki ifademizin izahına gelince, bu da şöyledir: Kılıcını, salatalık yada kabağa vuran bir kimse hakkında, "O, kılıcını deniyor" ifâdesi kullanılmaz.. Çünkü, bu vurma işinden meydana gelecek şey, daha dünden bellidir.. Bu da, kılıcın, muhakkak surette onları keseceği, ikiye böleceğidir.. Binâenaleyh, bir kimse kılıcını, yırtıcı ve vahşi bir hayvana saldığında, o kimse için bu sefer, kılıç o hayvanı ister ikiye bölsün isterse bölmesin, "Kendisini müdafaa etmek için (kılıcını deniyor).deyimi kullanılabilir.

Bizim, tarifimizdeki, "Bunda, malum olmayan o iş anlaşılsın, ortaya çıksın diye.." şeklindeki sözümüze gelince, o hayvanı kendisinden savuşturmak için kılıcını vahşî hayvana çalan kimse hakkında, "O, deneyicidir.." ifâdesi kullanılmaz. Çünkü, o kişinin o hayvana kılıcını çalması, belli bir şeyin meydana çıkması için değildir.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki, Allah Teâlâ bize, sayesinde, malum olmayan bir işin ortaya çıkacağı bir şeyi, -ki bu, bizce ya tâattir, ya da masiyettir- emrettiğinde, her ne kadar Cenâb-ı Hak onu biliyor olsa bile, O'nun hakkında, O'nun, imtihân edici olduğu söylenebilir. Çünkü, bizde, niçin imtihan edildiğimize dair bilgi bulunmuyordu. Binâenaleyh, bu bilgisizlik bizde devam ettiği sürece, O bizi imtihan ettiğinde, bize, emirler verecektir. Ki, böyle davranma, imtihanın ayrılmaz bir vasfı da değildir.

İmdi, eğer; "İmtihanın faydası, imtihan edenin bilgi elde etmesidir. Allah Teâlâ her şeyi bildiğine göre, bu imtihanın faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Böyle bir soru, sadece "imtihan" meselesine mahsus bir soru değildir. Çünkü bir kimsenin, "Niçin imtihan etti?" şeklindeki sözü, tıpkı, "Hiç ihtiyacı olmadığı halde, niçin kâfire azâb etti?" Ateşi, zararlı değil, faydalı bir biçimde yaratmaya kadir iken, "Ateşi niçin yakıcı olarak yarattı?" şeklindeki soruları gibidir. Bunlara verilecek cevap ise, "Cenâb-ı Hak, yaptığından mesûl değildir" şeklindedir.

Şimdi bu durumda biz, öncekilerin söylemiş olduğu, "Bu, Kendisi için değil, Allah katında malum olan bir hususun, ortaya konulması içindir" şeklindeki sözleri söylüyor, bundan sonra da şunu ilave ediyoruz: Deneyen ve imtihan eden kimsenin, deneme sonucunda meydana gelen şeye ihtiyacı yoktur. Çünkü, yukarda bahsettiğimiz misallerde, kılıcını deneyen kimsenin, kılıcını kendisiyle denediği şeyi kesmesine ihtiyacı yoktur.. Hatta, kılıcıyla, vahşî hayvanı savuşturmaya dair vermiş olduğunuz misalde, böyle bir şeye muhtaç olması durumunda bile, onun hakkında, "O, kılıcını deniyor" deyimi kullanılmaz. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat, sizi birbirinizle imtihan etmek için..."* cümlesi, O'nun, *"iş (böyledir) eğer Allah dileseydi, onlardan elbet (hiç asker olmadan da) intikam alırdı"* şeklindeki ifadesini izah sadedinde, Kendisinin herhangi bir şeye muhtaç olmadığına bir işarettir.

Kıraat Farkı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ *"Allah yolunda öldürülenlerin amel ve hizmetlerini asla boşa çıkarmaz"* buyurmuştur. Ayetteki قُتِلُوا kelimesi قَاتَلُوا şeklinde de okunmuştur ki, bu kıraatların hepsi de, önceki ifadelere uygun düşer. Bu kelimenin قَتَلُوا şeklinde okunuşuna gelince, Cenâb-ı Hak, فَضَرْبَ الرِّقَابِ (Muhammed, 4) buyurup, manası da, "öldürün.." şeklinde olunca, öldürmenin yanlış ve haram bir şey olduğunu; zira bunun, Allah katında muhterem olan kimsenin hayatının sona erdirilmesi demek olduğunu iddia edenlere bir reddiye olsun diye, "Allah yolunda savaşanlara gelince Allah, onların amel ve hizmetlerini asla boşa çıkarmayacaktır" beyanı ile, öldüren kimseler için söz konusu olan şeyi, ücreti beyan ederek, şöyle buyurmuştur: "Bunların amelleri, kâfirlerin haseneleri gibi boşa çıkarılmamıştır. Tam aksine, bunların amelleri, kâfirlerin hasenelerinin üstündedir. Çünkü Allah, kâfirlerin amellerini boşa çıkarmış; savaşanların ve kâfirleri öldürenlerin amellerini ise boşa çıkarmamıştır. Şu halde, kâfirleri öldürmek nasıl bir günah olabilir?

Bu kelimenin nasıl bir günah oluşuna gelince, böyle bir kıraat daha fazla mana ifade eder ve daha kapsamlı olur.. Çünkü böyle okunması halinde bu kelimenin muhtevasına, ister öldürsün, isterse öldürmesin, öldürme hususunda çaba sarfeden herkes dahil olur.

Bu kelimeyi meçhul olarak قُتِلُوا şeklinde okuyan kıraate gelince, biz deriz ki, bu durumda bu ifade, önceki ifadelerle şu bakımlardan bir münasebet arzeder:

1) Allah Teâlâ, *"onların boyunlarını vurun..."* yani, "onları öldürünüz" buyurup, öldürme işi de, ancak bu işi yapmakla elde edilip, bu işe yeltenen kimsenin bizzat

kendisinin öldürülme korkusu, onu, (kâfiri) öldürmeye mani olunca, Cenâb-ı Hak, "öldürülmekten korkmayınız; çünkü, Allah yolunda öldürülen kimseler için, savaşan kimseyi savaştan alıkoyamayacak, tam aksine onu ona teşvik edecek ücret ve mükâfaatlar vardır" buyurdu.

2) Allah Teâlâ, *"Fakat, sizi birbirinizle imtihan etmesi içindir"* buyurup, bir şeyle denenen kimse için, deneme sayesinde meydana gelecek açık-seçik neticelerden her çeşidi söz konusu olmak üzere çeşitli haller mevzû bahs olunca, -zira denenen kılıcın değeri, kesmesi halinde artabileceği gibi, kesmemesi halinde de noksanlaşacağı için-, denenenlerin durumu nedir diye sorulmuş da, buna mukabil de Cenâb-ı Hak, "Eğer öldürülürlerse, amelleri boşa çıkarılmayacak, bağışlanacaklar; ikrama mazhar olacaklar ve cennete girdirilecekler.." buyurmuştur.

Mü'minin kâfiri öldürmesi haline gelince, onun durumu, hem bu dünyada hem de ahirette meçhul olmadığı için, işte kâfiri öldürmesi halindeki durumunun izahı yapılmamış, mü'min savaşcının durumu, öldürülmesi halindeki durumuna göre beyân edilmiştir.

3) Allah Teâlâ, *"Fakat sizi ... imtihan etmesi için"* buyurup, güzel ve nefis şeylerin de, kendisinden dolayı yok olacağı şeylerle denenemeyeceği bellidir. Çünkü, keskin ve bilenmiş kıymetli bir kılıç, kendisinden dolayı kırılması söz konusu olan sert bir şeyle sınanmaz. İnsanoğlu, Allah'ın, kendisini mükerrem kıldığı, kendisine şeref bahşettiği, yüceltiği kıymetli bir varlıktır. Binâenaleyh, daha niçin Cenâb-ı Hak insanoğlunu, çok net bir biçimde, ölüm ve helâke sevkeden savaş ile denemiş, sınamıştır? Ve bu deneme nasıl güzel addedilebilir?

Biz diyoruz ki, öldürülme işi, mü'mine nisbetle bir yok oluş değildir. Çünkü bu öldürülme işi, şehâdet, ebedî hayatı doğurur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, mü'minin, yapacağı savaş ile denediğinde, öldürülmesi halinde de öldürülmemesi halinde de, mükerremdir. Bu kimse ister savaşsın isterse savaşmasın, ölüm kaçınılmazdır, ama (savaşmaması halinde), kendisi için söz konusu olan büyük bir ücreti kaçırmış olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ beyanına gelince, buradaki "boşa çıkarma -idlâl-"in ne demek olduğu daha önce izah edilmiştir. Geriye, kâfir ve sapık kimseler hakkında kullanılan ifade ile, mü'min ve İslâm'a davet eden kimseler hakkında kullanılan şu iki tabir arasındaki farkın izah edilmesi kalmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, kâfirler hakkında أَضَلَّ fiilini, mü'minler hakkında da, لَنْ يُضِلَّ fiilini (sığasını) kullanmıştır. Çünkü savaşan mü'min kimse, karşı tarafı imana davet etmektedir. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yeterki harb ağırlıklarını bıraksın.."* beyanının manasının, "Harb sebebiyle, bir günah kalmayıncaya kadar" şeklinde olduğu anlatılmıştı. Bu, kâfir kimsenin müslüman olması halinde böyledir. Binâenaleyh, savaşan mü'min kimse, (karşı tarafa) "Ya müslüman olacaksın, ya öldürüleceksin" demektedir. Bu demektir ki mü'min kimse, imana davet etmekte; kâfir kimse de, hep engellemekte.. Dolayısıyla bu ikisi arasında, tam bir başkalık tam bir tezâd söz konusudur. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, kâfir hakkında, mazî sığasıyla أَضَلَّ "boşa çıkardı" buyurmuş, onun amelinin,

meydana gelir gelmez, yok olduğuna ve adeta meydana gelmemiş ve yapılmamış gibi olduğuna işaret etmek için, يُضِلَّ *"boşa çıkarır"* kelimesini kullanmamıştır. Ama mü'min kimse hakkında فَلَنْ يُضِلَّ *"asla boşa çıkarmayacak"* demiş, mü'min kimsenin, ameline devam ettiği sürece, o amelin kendisi için sabit kılınacağına, yok edilmeyeceğine bir işaret olsun diye de, مَا أَضَلَّ "boşa çıkarmadı" dememiş de, ebedîlik ve süreklilik manasını ifade eden لَنْ يُضِلَّ "asla boşa çıkarmayacaktır" ifadesini getirmiştir. Bu, tıpkı, dine davet edenle; insanların dine girmelerine mani olan kimseler arasındaki alabildiğince mevcut olan fark gibidir. Buna göre şayet, فَلَنْ يُضِلَّ ifadesinin başına, niçin fâ hazfi gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, وَالَّذِينَ قُتِلُوا ifadesindeki şart manasından dolayı gelmiştir.

Halleri Düzeltme

سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ۝٥ وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ۝٦

"Onlara muvaffakiyet verir, hallerini iyileştirir. Onları, kendilerine tanıttığı cennete sokar..."

(Muhammed, 5-6).

Eğer bir önceki ayetteki fiil, قُتِلُوا veya قَاتَلُوا şeklinde okunursa, bu ayette bulunan "hidâyet" işi, hem dünyevî hem de uhrevî manadaki hidayet olmuş olur. Yok eğer, meçhul sığasıyla قُتِلُوا şeklinde okunursa, bu hidayet, sadece ahirette söz konusu olup, buna göre mevzûbahs ayetin manası, "Allah, savaşan mü'minleri, kabirlerinde bekletmeksizin, cennet yollarına, onları mutlu kılacak yollara iletir" şeklinde olur. Bu ayette yer alan وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ kelimesinin manası, Cenâb-ı Hakk'ın, *"onların hallerini iyileştirdi"* (Muhammed, 2) ayetinin tefsiri gibidir. Ne var ki, bu iki ayette kullanılan ifadelerden birisinin mazi, diğerinin muzarî olması meselesine gelince, bunu şöyle izah edebiliriz: Cenâb-ı Hak orada (Muhammed, 2)'de, mü'minlere, imanları ve salih ameller sebebiyle va'dettiği şeyi va'dedip ve iman ile salih amel de onlardan sudûr edince, bunun mükâfaatını, olmuş bitmişliğe delâlet eden sîga ile, mazî sîgasıyla beyan buyurdu.. Burada ise onlara, savaşmaları ve ölmeleri öldürmeleri sebebiyle va'dde bulunup, lafızda da, istikbâle delâlet edecek kelime kullanınca, -çünkü فَإِذَا لَقِيتُمُ (Muhammed, 4) ifâdesi istikbale delâlet eder-, muzari sığasıyla, وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ *"ve hallerini iyileştirecek"* buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ *"onları.. cennete sokar"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak sanki, o mü'minleri yeniden haşrettiğinde, cennetin yoluna sevketmiş; onlara o yolda, izzet ve ikram elbisesini, yani hallerin iyileştirilmesi elbisesini giydirmiş, daha sonra da "cennetine sokmuştur." Binâenaleyh, ayetin bu ifadeleri, ayette bahsedilen durumların meydana geliş sırasına göre yer almıştır.

Tanıtılan Cennet

Bu ayetteki, عَرَّفَهَا لَهُمْ *"Kendilerine tanıttığı..."* ifâdesi hakkında şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, herkesin, kendi yerini ve makamını, kalacağı yurdunu bileceği anlamındadır. Öyle ki, cennetlikler, dünyada iken, cum'a namazını kılıp, sonra da yeryüzüne dağılıp yerini yurdunu tanıdığı için kolaylıkla bulan kimselerden daha mükemmel bir biçimde cennetteki yerini bilirler. Ve herkes, kendi yerine varıp oturur. Kimi alimler de, kişinin, bu dünyada iken amellerini yazmakla görevli olan meleğin, onu cennete götürüp oraya yerleştireceğini söylerler.

2) Ayetin bu ifadesi, "Cenâb-ı Hak o cenneti, onlar için güzelleştirdi, hoş hale getirdi..." anlamındadır. Nitekim, Arapça'da da, "Güzel, temiz, leziz yiyecek" anlamında, طَعَامٌ مُعَرَّفٌ deyimi kullanılır.

3) **Zemahşerî** şöyle demiştir: عَرَّفَهَا لَهُمْ ifâdesinin manasının, "Sınırlarını çizdiği, belirlediği..." şeklinde olması muhtemel olup, bu, "sınırlarını çizdi, tahdîd etti..." anlamında olan عَرَّفَ الدَّارَ وَأَرَّفَهَا "Avlunun, sınırlarını çizdi, belirledi.' şeklindeki deyimden gelmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, cennetin sınırlarını tahdîd etmesi de, O'nun, *"Eni göklerle yer kadar olan cennete koşuşun"* (Âli İmrân, 133) ayetinde anlatılan hususdur. Şöyle de denebilir: Bu ayette, *"İşte bu, ... mirascı kılındığınız cennettir"* (Zuhruf, 72) ayetinin manası kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak, bu beyanı ile bu cennetlere işaret etmiş ve cennetliklere, o cennetlerin işte bu cennetler olduğunu bildirip, tanıtmıştır.

Bu hususdaki bir başka izah da şudur: "Bu ifâdenin manası, "Cenâb-ı Hak, onlara, öldürülmelerinden önce o cennetleri tanıttı" şeklindedir. Çünkü şehîd, vefat etmeden önce, kendilerine cennetteki makamı ve mevkii gösterilir de, böylece o da ona arzu duyar, iştiyak duyar."

Bir başka izah da şudur: "Cenâb-ı Hak onları cennetine sokar; cennetleri niteleyip vasfetmeye hacet de yoktur.. Çünkü Allah Teâlâ o cennetleri onlara defalarca tanıtmış ve pekçok defa tavsif etmiştir."

Diğer bir üçüncü izah olarak da şu söylenebilir: "Bu ifâde, yitiğin ilân edilmesi kabilindendir. Çünkü Allah Teâlâ, *"Şüphesiz ki Allah, hak yolunda öldürmekte, kendileri de öldürülmekte olan mü'minlerin canlarını ve mallarını -kendilerine cennet mukabilinde- satın almıştır"* (Tevbe, 111) buyurunca, O adeta sanki, "Kim, malı veya canı mukabilinde cenneti satın alır, ona tâlib olur?" demiş de, şehîd olan zât da bu ilanı duymuş, o cennete karşı istenen meblağı bedeli vermiş, bunun üzerine, Cenâb-ı Hak da onu cennetine sokuvermiştir.

★ ★
★

Dini Destekleme

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ ﴿٧﴾

Daha sonra Cenâb-ı Hak, savaştan dolayı söz konusu olan mükâfaat ve ücreti beyan edince, mü'minlerin savaşa daha çok yönelmelerini sağlamak ve bu hususa iyice teşvik etmek için onlara, dünyada da yardım edeceği va'dinde bulunarak, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ *"Ey iman edenler, siz Allah'ı desteklerseniz, O da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit kılar"* (Muhammed, 7) buyurmuştur. "Allah'ı desteklemenin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Eğer, Allah'ın dinini ve yolunu desteklerseniz..";

b) "Eğer Allah'ın hizbine ve cemaatine yardım ederseniz.." demektir..

c) Bununla, hakikî anlamda Allah'a yardım etmek kastedilmiştir. Buna göre biz diyoruz ki, "Yardım, birbirine zıt ve karşıt olan iki taraftan birisinin, dâvasını gerçekleştirmek için çalışmaktır. Şeytan, Allah'ın düşmanıdır; küfrü gerçekleştirmek ve iman ehline gâlib gelmek hususunda çaba sarfeder. Allah Teâlâ da, küfrün yok edilmesini, küfre mensup olanların helâk edilmesini, cehâleti sebebiyle küfrü tercih edenlerin yok edilmesini ister. Binâenaleyh, bir kimse, Cenâb-ı Hakk'ın bu davasını gerçekleştirdiği için, "Allah'a yardımı" gerçekleştirirse, sen, bu kimsenin, Allah'ın muradını gerçekleştirdiğini söyleyemezsin.. Çünkü, Allah'ın muradını, Kendisi dışında hiç kimse gerçekleştiremez. Ehl-i sünnete göre, "Allah'ın matlubu (isteği)", "muradı"ndan başkadır; bunlar ayrı ayrı şeylerdir. Çünkü O, kâfirin iman etmesini talep etmiş, ama bunu murad etmemiştir. Eğer murad etmiş olsaydı, kâfir de iman etmiş olurdu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak يَنْصُرْكُمْ *"O da size yardım eder"* buyurmuştur. Buna göre şayet, "Sen, hangi şeye dayanarak, Allah, mü'minlere yardım ettiğinde, kulda Allah'ın istediği şeyi tahakkuk ettirmiştir. Öyleyse daha nasıl, (ikisi de), aynı şey olduğu halde, kulun istediği şeyi gerçekleştirmiş olur dedin?" denilirse, biz deriz ki, mü'min, savaşcı çıkması ve ona yönelmesi ile, Allah'a; Allah da, ona, onu bu konuda teyit etmesi, sâbit kadem kılması ve kulunu, her taraftan koruyan melekler göndermesi suretiyle yardım etmiştir.

★ ★
★

Güzel Allah'ın Beğendiğidir

وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعْسًا لَهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴿٨﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ ﴿٩﴾

Daha sonra Cenâb-ı Hak *"Kâfir olanlara (gelince), onların hakkı, yüzü koyun kapanmaktır. (Allah), onların amellerini boşa çıkarmıştır. Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar, Allah'ın indirdiğini çirkin görmüşlerdir. O da, onların amellerini heder etmiştir"* (Muhammed, 8-9) buyurmuştur.

Ayet, mü'minlerin kalplerini takviye etmektedir. Çünkü, Allah Teâlâ, bir önceki ayette, *"Ve ayaklarınızı sabit kılar"* buyurunca, kâfir kimsenin de, sabredeceği, savaş hususunda sebatlı olacağı, böylece de, kital, harb, süngüleşme ve vuruşmanın devam edeceği; halbuki bunda ise, çok büyük bir meşakkat ve zorluğun bulunacağı düşünülebilirdi... İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Sizin için sebât; onlar için zevâl ve helâk vardır. Dolayısıyla onların sebâtı olamaz.." buyurmuştur. Bunun sebebi açıktır; çünkü, onların ilahları, kudret sahibi olan (Allah'ın) yardımda, kudret ve sebâtı olmayan, cansız nesnelerdir. Binâenaleyh o putlar, Allah'ın, kâfirlere takdir etmiş olduğu helâk ve yok oluşu savuşturmaya, yetkili değillerdir. İşte bu noktada, mutlaka, ayakların kayması ve tökezlemesi kaçınılmazdır. Cenâb-ı Hak, mü'minler hakkında vaad ifâde eden sîga ile, يُثَبِّتْ *"sabit kılar"* buyurmuştur. Çünkü, Allah'a hiçbir şey vâcib ve zorunlu değildir. Onlar hakkında ise, bedduâ sîgasını kullanmıştır. Bu sîga, ihbarî cümlelerden daha beliğdir. Çünkü, onların tökezlemeleri, kesin ve kaçınılmazdır. Zira, ilahlarının yardım etmeyeceği, kaçınılmaz bir olgudur. Çünkü, onların kudreti yoktur! Allah'ın sâbit kadem kılması ise, O'na vâcib değildir. Zira O, dilediğini yapan, hür bir kâdirdir.

Ayetteki, *"Allah onların amellerini boşa çıkarmıştır"* ifadesi, kâfirlerin ölülerinin, müslümanların şehidlerinden başka olduğuna bir işarettir. Çünkü Cenâb-ı Hak, müslümanların şehidleri hakkında, *"Onların amellerini asla boşa çıkarmayacak"* (Muhammed, 4), kâfirlerin ölüleri hakkında ise, *"Onların amellerini boşa çıkardı.."* buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu farklılığın sebebinin ne olduğunu beyan etmek üzere: ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ *"Çünkü onlar, Allah'ın indirdiğini çirkin görmüşler, (beğenmemişler)dir. O da, onların amellerini heder etmiştir"* buyurmuştur. Bunun ne olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) Bununla, Kur'ân-ı Kerim kastedilmiş olup, bunun izahı şöyle yapılabilir: Amel-i sâlihin keyfiyyeti, akıl ile bilinemez. Bu ancak, şeriat ile bilinir. Şeriat da, Kur'ân'la öğrenilir. Binâenaleyh, kâfirler, Kur'ân'dan yüz çevirdiklerinde, ne salih ameli, ne de onun nasıl yapılacağını bilemezler. Dolayısıyla da, batıl ve boş şeylerle uğraşırlar da, böylece Allah Teâlâ da, onların amellerini heder edip boşa çıkarır..

2) Onlar, Allah'ın indirdiği tevhîdi kerih gördüler.. Nitekim Cenâb-ı Hak onlardan naklen, *"Biz mecnûn bir şair için mabudlarımızdan vaz mı geçecekmişiz?" derler"* (Saffât, 36); *"O, (bütün) Tanrıları birtek Tanrı mı yapmış? Bu, cidden acaib bir şey!.. Bu, uydurmadan başka birşey değildir"* (Sad, 5-6) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak yine, *"Allah, bir olarak anıldığı zaman ahirete inanmazların kalbleri tiksinir.."* (Zümer, 45) buyurmuştur.

Bu şu şekilde izah edilebilir: Şirk, iyi ameli yok eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer şirk koşarsan, celâlim hakkı için, amelin boşa gider"* (Zümer, 65) buyurmuştur. Nasıl böyle olmasın ki?! Müşriğin ameli, Allah rızası için değildir. Binâenaleyh, aslında, o amel için bekâ söz konusu değildir. Ve yine o amel için, amelin kendisi için yapıldığı şeyin bekâsı sebebiyle, bir bekâ söz konusu değildir. Çünkü, Allah'ın zâtının dışında kalan her şey, helâk olucu, yok olucudur.

3) Onlar, Allah'ın, ahiret işine dair indirdiği açıklamayı kerih görmüşlerdir. Dolayısıyla da, o ahiret için bir amelde bulunmamışlardır. Halbuki dünya, dünyada bulunanlar ve bunların akibetleri, temelsizdir. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin (tamamiyle dünyaya yönelik) amellerini heder etmiştir.

★ ★
★

Kökü Kesilen Kâfirler

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۖ دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ۖ وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا ﴿١٠﴾

"Onlar, kendilerinden evvelkilerin akibetlerinin nasıl olduğuna bakmaları için yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı? Allah, onların kökünü kesmiştir. O kâfirlerin hakkı da, bunun benzerleridir"

(Muhammed, 10).

Bu ayet, bir önceki ayet hakkında yaptığımız üçüncü şıktaki izahla ilgilidir. Yani, "Onlar, evvelkilerin haline bakıp da, böylece dünyanın fani olduğunu anlamalılar.." demektir.

Cenâb-ı Hak, *"Allah, onların kökünü kesmiştir"* buyurmuştur ki, bu, "Allah, malları, çoluk-çocukları ve bedenleri demek olan dünya metâını, o kâfirlerin başına geçirmiş, helâk etmiş" anlamındadır.

Benzeri Akibet

Ayetteki, وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا *"O kâfirlerin hakkı da, bunun benzerleridir"* ifadesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bununla, "Onlar için onun misli dünyada iken söz konusudur" manası kastedilmiştir. Mananın böyle olması halinde, ayette geçen "kâfirler" ifadesiyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'i kabul etmeyen kâfirler kastedilmiş olur.

Bununla, "Onlar için onun bir misli, ahirette söz konusudur, vardır" manası kastedilmiştir. Buna göre de, ayetteki kâfirler ifâdesiyle önceki, geçmiş kâfirler kastedilmiş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Allah, onların dünyada kökünü kırmıştır. Bunun bir misli de, onlar için ahirette vardır" demek istemiştir.

Ha Zamirinin Merci

أَمْثَالُهَا ifâdesindeki هَا zamirinin neye râci olduğu hususunda da şu iki şey söylenebilir:

1) Bu, mezkûra, yani ayette geçen "âkibet" kelimesine râcidir.

2) Bu, mefhûma, yani ayetten anlaşılan "ukûbet ve cezâya" racidir. Çünkü, bu "kökünü kırma" işi, onlar için bir ukûbet, bir cezâdır.

Cezanın Farklılığı

Şayet, "Bizim, "Ayetten kastedilen mana, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i inkâr eden, ona inanmayan kâfirler için, onlardan öncekilerin başına gelen akibetin benzerleri vardır" şeklindedir" dememiz halinde şöyle bir soru sorulabilir: Evvelkiler, meselâ zelzele, ateş (yıldırım) ve bu ikisinin dışında rüzgâr ve tûfan gibi çok şiddetli afetlerle helâk olmuşlardır. Halbuki, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e inanmayanların hali böyle değildi!.. Biz deriz ki: **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e inanmayanların başına gelcek azâb, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den önceki ümmetlerinkinden daha çetin olabilir. Çünkü **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in dini onlarınkinden daha âşikârdır; zira kendisinden önce peygamberler gelmiş, ve kendisinin geleceğini haber vermişlerdir ve o konuda uyarıda bulunmuşlardır. Nitekim müslümanlar, kendilerini önce sevmeyen ve zayıf gören kimseleri, kendi elleriyle öldürmüş veya esir almışlardır. Dengi olan bir kimsenin eliyle öldürülmek, genel olarak gelen ve herkesi saran helâk ve yok oluştan daha elem vericidir.

Bu konuda diğer bir soru da şudur: Bu zamirin, ayette geçen "akibet" kelimesine râci olması durumunda, daha o âkibetin emsâlleri nasıl olabilir? Biz deri ki, bununla, akibet kelimesinin delâlet ettiği azâbın veya akibet kelimesinin raci olduğu, elem ve acının kastedilmiş olduğu söylenebilir.

★ ★
★

Mü'minlerin Korunması

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَىٰ لَهُمْ

"Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah, muhakkak ki, iman edenlerin yardımcısıdır. Kâfirlerin ise, hamî ve yardımcısı yoktur"

(Muhammed, 11).

Ayetin başındaki **zalike** kelimesinin, önceki ayetlerden anlaşılan "yardım"a işaret olması muhtemel olup, bu, **Vahidî**'nin bahsettiği bir cemaatin tercihidir.

Burada, nakil açısından (rivayet tefsirleri bakımından) daha garib, akıl bakımından ise daha uyun bir başka izah ta şu olabilir: Biz, Cenâb-ı Hakk'ın وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا ifâdesinin, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kavmine bir işâret ve onların, kendileriyle oturup

kalkmaya, bir arada bulunmaya razı olmadıkları emsalleriniin elleriyle yok olup gittiklerine, bunun ise, genel olan bir helâkten daha elîm olduğuna bir işâret olduğunu belirtmiştik. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, **zâlik**, yani, bu çok oluş ve zillet, (Benim), mü'minlerin yardımcısı olmam; kâfirlerin ise, fayda ve zarar veremeyen bir takım ilahlar edinip de, Allah'ı terketmeleri ve kendileri için hiçbir yardımcının olmaması sebebiyledir. Allah'ın kendisini destekleyip yardım ettiği kimsenin, karşı tarafın bin tane yardımcısı olsa dahi, öldürmeye ve esir almaya mutlaka kadir olacağında şüphe yoktur. Kaldı ki, karşı tarafın hiçbir yardımcısı yoktur!.." buyurmuştur. İmdi eğer: "Ayetteki, *"Kâfirlerin ise, velîsi ve yardımcısı yoktur"* ifâdesi ile, *"Onların, Hak olan Mevlâsı..."* (En'âm, 62) ayetinin arası nasıl telîf edilebilir?" denilirse, biz deriz ki: "Mevlâ" kelimesi, efendi Rab ve yardımcı manalarına gelir لَا مَوْلَى لَهُمْ buyurduğu yerde, yoktur"; مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ O, "Onların yardımcısı buyurduğu yerde de, "Onların Rableri ve mâlikleri" manasını kastetmiştir. Bu tıpkı, *"Ey insanlar, Rabbinizden ittikâ edin..."* (Hacc, 1) buyurması ile, *"Sizin ve önceki atalarınızın Rabbi..."* Şuarâ, 26) buyurması gibidir.

Ayetin bu ifadesine göre, kâfirle mü'min arasında hayli fark vardır. Çünkü mü'mine Allah yardım ediyor ki Allah, yardım edenlerin en hayırlısıdır. Kâfirin ise, âyettek, "cinsini nefyeden (tamamen olumsuzluk ifade eden) bir ibare ile, kesinlikle yardımcısının olmadığı ifade edilmiştir. Binâenaleyh kâfirin yardımcısı yoktur. Kendisi de, yardım edenlerin en şerlisidir.

★ ★
★

Hayır ve Şerrin Akıbeti

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ

"Şüphesiz ki Allah, iman edip de sâlih ameller işleyenleri, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. Kâfirlere gelince, onlar, dünyada sadece zevk-u safâ sürer ve hayvanların yediği gibi yerler. Onların yeri de, ateştir"

(Muhammed, 12).

Cenâb-ı Hak, mü'minlerin ve kâfirlerin dünyadaki hallerinden bahsedince, âhiretteki durumlarını da anlatmış ve mü'mini cennetine, kâfiri ise cehennemine sokacağını bildirmiştir.

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Cennet Tavsifinin Özeti

Allah Teâlâ, cenneti anlatırken, çoğu kez "ırmaklar"ı zikretmekle yetinmiştir. Çünkü ırmağın bulunduğu yerde ağaçlar; ağaçların bulunduğu yerde de meyveler olur. Bir de su, âlemin hayat sebebidir. Ateş ise, hayatı yok etme

vasıtasıdır. Mü'min için su vardır. Mü'min onu seyreder ve ondan istifade eder. Kâfir içinh ise ateş vardır. O, oraya yuvarlanır ve ondan zarar görür.

İKİNCİ MESELE
لَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا İbaresinde Min Edatı

Ayetteki مِنْ harf-i cerrinin, zâid olduğunu ve takdirin لَجْرِى تَحْتَهَا şeklinde olduğunu; yahut da bu ifadeyle, cennetin sularının, yine cennetten kaynayıp, başka yerden gelmediğinin kastedilmiş olduğunu defalarca anlattık. Çünkü bu ikinci manada, "Bu ırmakların kaynağı nereden?" sorusuna cevaben, "Falanca dağdan (مِنْ) denilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Mü'min ve Kâfirin Dünya Zevki

Allah Teâlâ, *"Kâfirlere gelince, onlar, dünyada sadece zevk-u safâ sürerler"* buyurmuş ve mü'minler de dünyadan ve zevklerinden yararlandıkları halde, sadece kâfirlerden bahsetmiştir (niçin)? Deriz ki: Büyük bir mülkü (zenginliği) olan birisinin, bunun yanısıra ufak-tefek (önemsiz) birşeyi bulunsa, bu kimse, o büyük zenginliği ile yâdedilir ve o büyük mülkü için, "Bu, falanca, mülkün sahibidir" ifadesi kullanılır. Ufacık birşeye sahip olan kimse de, ancak onunla yâd edilir. Mü'minin, "cennet mülkü" vardır. Binâenaleyh dünya metaına, mü'min hakkında, iltifat edilemez. Kâfirin ise, sadece dünyası vardır...

Dünya Mü'minin Zindanı

Bu konuda diğer bir izah da şöyledir: Dünya, nasıl olursa olsun, mü'min için bir hapishanedir. Binâenaleyh hapishanede yiyip içen kimse için, "o, zevk-u safa içindedir" denilmez. İmdi, eğer, "Dünya, içinde onca leziz şeyler bulunmasına rağmen, nasıl bir hapishane sayılabilir?" denilirse, biz deriz ki: Ahirette mü'min için hazırlanmış çok güzel şeyler ve şerefli-şahsiyetli dostlar vardır. Ahiretin ve ahirette mü'minlerin durumunun, dünyaya ve dünyada bulunanlara nisbetle mukayesesi, şöyle bir benzetmeyle ortaya çıkabilir:

Zindan Oluşun İzahı

Bir kimsenin, içinde son derece leziz ve hoş, hertürlü meyve bulunan; son derece saf ve berrak nehirler yer alan, alabildiğine yüksek köşk ve binalar bulunan ve çoluk-çocuğunun içinde yerleşmiş olduğu bir bahcesi bulunsun ve bu kimse onlardan yıllarca uzak kalmış olsun, sonra da çoluk-çocuğuna yöneldiğinde, karşısına içinde acı meyve ağaçları, bulanık sular ve yırtıcı hayvanlar ile birsürü haşerat bulunan bir koruluk engel olarak çıksa; şimdi bu kimsenin oradaki durumu, karanlık bir kuyuya hapsedilmiş olan, yahut harap bir evde bulunan kimsenin durumu gibi olur mu, olmaz mı ve ona, "Bu şeyleri bırak, şu meyvelere ve nehirlere bak" denilebilir mi? İşte mü'minin durumu böyledir. Kâfire gelince, onun durumu da, öldürülmeye götürülen ve bahsettiğimiz o koruluk gibi yerlerde günlerce sabreden bir kimsenin durumu gibidir ki kâfir de bir cennet (bahçe-orman) içindedir. Dünyanın cennet ve cehennemle mukayesesi, getirdiğimiz misalin çok çok altındadır. Fakat bu misal, akıl sahibi insanlara, az da olsa durumun hakikatını anlatır.

Hayvan Gibi Yiyenler

Cenâb-ı Hak, كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ *"Hayvanların yediği gibi yerler"* buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Hayvanların tek derdi yiyip-içmek, başka birşey değil. Kâfir de böyledir. Mü'min ise, sâlih amelde bulunmak ve bunun için kuvvet elde etmek gayesiyle yer.

b) Hayvan, yediği şeylere bakarak, yaratıcısı hakkında istidlâlde bulunamaz. Kâfir de böyledir.

c) Hayvanlar, beslenmek ve semizlemek için yer-içerler. İşin neticesinden haberi yoktur. Bilmez ki kilo alıp iyice semizlediğinde, kesilmeye iyice yaklaşmıştır. Kâfir de böyledir. Bu izaha, ayetteki, *"Onların yeri, ateştir"* cümlesi de uygun düşer.

DÖRDÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hak, mü'minler hakkında, va'd ifade eden bir üslûb ile, *"Allah ... cennetlere sokar"* buyurmuş; kâfirler hakkında ise, müstehak oluşu ifade eden bir uslubla, *"Onların yeri de ateştir"* buyurmuştur. Bu, daha evvel de bahsettiğimiz gibi şundan ötürüdür: İyilik, bir hakedişden ötürü olmayı gerektirmez. Binâenaleyh kendisinden, iyiliği gerektiren bir iş sâdır olmayan bir kimseye iyilik yapan, gerçek kerim (cömert)tir. Müstehak olmayan bir kimseye azab eden de zâlimdir.

★ ★
★

Daha Şiddetliler Helâk Oldu

وَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِّن قَرْيَتِكَ الَّتِي أَخْرَجَتْكَ أَهْلَكْنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ﴿١٣﴾ أَفَمَن كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِ كَمَن زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ ﴿١٤﴾

"Biz, herbiri seni (içinden) çıkaran öz memleketinden daha kuvvetli nice memleket halkını helâk ettik. Onların hiç bir yardımcısı da yoktu. Öyle ya, Rabbinden apaçık bir burhan üzerinde bulunan kimse, hiç kötü amel ve hareketi kendisine süslü gösterilmiş heva-ü heveslerine uymuş kimse gibi olur mu?"

(Muhammed, 13-14).

Cenâb-ı Hak, o kâfirlere, *"Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı?"* buyurarak bir darb-ı mesel getirip, daha önce zikredilmiş delillere rağmen, bu darb-ı mesel de onlara bir fayda (ibret) vermeyince, Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli için, bir darb-ı mesel daha getirerek, *"Biz, herbiri, seni çıkaran memleketinden daha kuvvetli nice memleketler halkını imha ettik.."* buyurmuştur ki bu, "Onlar Mekkelilerden daha güçlü ve kudretli idiler. Ama onlara işte böyle yaptık. Binâenaleyh sen de, onların peygamberlerinin sabrettiği gibi sabret" demektir.

Ayetteki, *"Onların hiç bir yardımcısı da bulunamaz"* ifadesi hakkında **Zemahşerî** şöyle der: "Yoketme işi, geçmişte olmuştur. Halbuki bu ifade, hal ve istikbali anlatır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak niçin, *"Onların hiç bir yardımcısı bulunmaz"* buyurmuştur? Buna şöyle cevap verilir: Bu ifade, "hikâye" manasınadır. Hikâye de, "şimdiki zaman" gibidir."(7)

Şöyle de denebilir: Bu "Biz onları dünyada helâk ettik. Binâenaleyh onlara yardım edecek ve onları, düştükleri o azabtan kurtaracak hiçbir yardımcıları yoktur" manasındadır.

Bu, şu şekilde de izah edilebilir: Ayetin bu ifadesi, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in memleketindeki kâfirlerle ilgilidir. Buna göre sanki, "Biz, senin memleketinden önce geçenleri helâk ettik. Binâenaleyh senin yanındakilere de yardım edecek ve onları, evvelkilerin başına gelenden kurtaracak bir yardımcıları yoktur" denilmektedir.

Delile Dayanma

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Öyle ya, Rabbinden apaçık bir burhan üzere bulunan kimse, hiç kötü amel ve hareketi kendine süslü gösterilmiş ve hevâ-ü heveslerine uymuş kimse gibi olur mu?"* buyurmuştur. Bil ki bu, kâfirlerin helâki ile, peygamber (s.a.s)'e yardımın dünyada olacağını; bu durumun kâfirlere azab etmek ve mü'minleri mükâfaatlandırma olarak uygun olduğunu bildirmek için, Hz. Peygamber (s.a.s) ile kâfirler arasındaki farka bir işarettir. Binâenaleyh ayetteki, "apaçık bir burhan üzere bulunan" ifadesi, bu iki tarafı birbirinden ayırdedici özellik; *"Rabbinden"* ifadesi de, bu ayırdedici özelliğin tamamlayıcısıdır. Bu böyledir. Çünkü beyyine (burhan-delil), nazarî olduğu zaman, ona tutunan ile, delilsiz bir söz söyleyen arasında, yeterince bir fark olur. Fakat bu beyyine, hele bir de Allah'dan olursa, o zaman daha güçlü ve belirgin, daha yüce ve üstün olmuş olur.

Şöyle de denebilir: Ayetteki *"Rabbinden..."* ifadesinden; bu beyyinenin, Allah'dan geldiği manası kastedilmemiştir, aksine Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, dilediğine hidayet verir"* ayetiyle, bizim, "Hidayet, Allah'dandır" şeklindeki sözümüz manasında, Allah'dan olduğu kastedilmiştir.

Ayetteki, *"O kötü amel ve hareketleri kendisine süslü gösterilmiş ... kimse gibi olur mu?"* ifadesi de ayırdedici bir özellik; *"ve hevâ-ü heveslerine uymuş kimseler..."* ifadesi de, bu ayırdedici özelliğin bir tamamlayıcısıdır. Çünkü, kötü ameller kendisine hoş gösterilen ve şüphelerine değer veren kimse; burhanları anlayan ve kabul eden kimsenin tam zıddıdır. Fakat şüphelerine değer veren kimse, bazan o konularda tefekkür edip, hakka dönebilir ve bu sayede de, burhan üzere olup, hakkı bulanlar sınıfına yaklaşır. Bazan da heva-ü heveslerine uyar, burhanlar üzerinde düşünmez; yapılan izahlara kulak vermez, böylece de o sınıftan alabildiğine uzaklaşır.

Binâenaleyh bu demektir ki: Hz. Peygamber (s.a.s) ve mü'minler, kâfir gurubunun tam karşısında ve zıddında yer almışlardır. İşte böylece Allah onlara beyyineler ile

---

7) Böylece şimdiki zamanın hikâyesi durumunda olur ki. "Onların hiç bir yardımcısı da bulunmayacakdır" demek olur.

yardım etmiş, kâfirler için ise şüpheler vardır, peygamber (s.a.s) Allah'la beraberken, bunlar hevâ-ü hevesleriyle birliktedir. Bizim, *"Rabbinden"* ifadesi, bu beyyinenin (burhanın) Allah'dan olduğunu gösterir.." şeklindeki görüşümüze göre, bu, "Hidayet Allah'dandır" şeklindeki sözümüz gibidir. Binâenaleyh bu izaha göre, ayetteki, *"hevâ-ü heveslerine uyan..."* ifadesi, *"Sana isâbet eden her iyilik Allah'dandır; sana isabet eden her kötülük de nefsindedir"* (Nisâ, 79) ayetinin ifade ettiği manadadır.

Ayetteki, كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوٓءُ عَمَلِهِ *"Kötü ameli, kendisine süslü gösterilmiş kimse..."* ifadesinde, fiil ve zamirlerin müfred getirilmeleri, **men** edatının lafzından dolayı; وَاتَّبَعُوٓا۟ أَهْوَآءَهُمْ *"Hevâ-ü heveslerine uyanlar..."* ifadesindeki fiil ve isimlerin çoğul getirilişi ise, yine **men** edatının, mana itibariyle çoğul sayılışından ötürüdür. Çünkü **men** edatı, çoğul ve umûmîlik manalarını da ifade eder. Bu böyledir. Zira herkes için söz konusu olan, bu süslü gösterilme, tek bir tarzda olur. Dolayısıyla bu, anlatım ve sıra açısından, **men** edatına yakın olduğu için, **men**'in hamledilerek müfred getirilmiştir. Hevâ-ü hevese uyulduğunda ise herkes, kendi hevâsına uyar. Böylece bir çokluk söz konusu olur. İşte bundan ötürü, ayetin bu ifadesi, مَنْ **men** edatının manasına nazaran çoğul getirilmiştir.

★ ★
★

Cennet Nehirleri

مَّثَلُ ٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِى وُعِدَ ٱلْمُتَّقُونَ ۖ فِيهَآ أَنْهَٰرٌ مِّن مَّآءٍ غَيْرِ ءَاسِنٍ ۖ وَأَنْهَٰرٌ مِّن لَّبَنٍ لَّمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُۥ ۖ وَأَنْهَٰرٌ
مِّنْ خَمْرٍ لَّذَّةٍ لِّلشَّٰرِبِينَ ۖ وَأَنْهَٰرٌ مِّنْ عَسَلٍ مُّصَفًّى ۖ وَلَهُمْ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ وَمَغْفِرَةٌ مِّن
رَّبِّهِمْ ۖ كَمَنْ هُوَ خَٰلِدٌ فِى ٱلنَّارِ وَسُقُوا۟ مَآءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَآءَهُمْ ﴿١٥﴾

"Müttakilere va'dolunan cennetin sıfatı şudur: Orada, rengi, kokusu ve hiçbir vasfı bozulmayan suların aktığı ırmaklar; tadı değişip bozulmayan sütten ırmaklar; içenlere lezzet veren şarabtan ırmaklar; süzme baldan ırmaklar vardır. Yine orada, meyvelerin her çeşidi onlarındır. Üstelik Rablerinden de bir mağfiret vardır. Hiç bunlar, o ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça eden kaynar sular içirilen kimseler gibi olur mu?"

(Muhammed, 15).

Önceki Kısımla Münasebet

Cenâb-ı Hak, hidayet ve dalalet bakımından, bu iki topluluk arasındaki farkı beyan edince, bunların, âkıbetleri açısından da farklarını beyan etmiştir. Allah Teâlâ, bir önceki ayette, beyyine (burhan) üzere olanları, heva-ü heveslerine uyanlardan önce zikrettiği gibi, bu kimselerin akıbetini de, bunlara uymayanlarınkinden yani kâfirlerden önce zikretmiştir.

Ayetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Cennetin Misali

Ayetteki, مَثَلُ الْجَنَّةِ ifadesi, cennetin kendisine teşbih edildiği birşeyin bulunmasını gerektirir. Binâenaleyh o şey nedir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) **Sîbeveyh**'e göre "mesel" kelimesi, "sıfat" manasına olup, ayetteki bu ifade, "cennetin sıfatı (özelliği) manasınadır. "Mesel"in "sıfat" manasına alınması ise, cennetin benzetileceği birşeyin olmasını gektirmez. Bu izaha göre, burada şöyle iki ihtimal söz konusu olabilir:

a) Ayette haber mahzuf olup, مَثَلُ الْجَنَّةِ ifadesi mübtedadır ve فِيمَا قَصَصْنَاهُ مَثَلُ الْجَنَّةِ *"Anlattığımız şeylerde, cennetin sıfatları mevcuttur"* takdirindedir. Bundan sonra yeni bir cümleye başlanmış ve *"Onda ... ırmaklar vardır"* denilmiştir. Ra'd Sûresi'ndeki ayet de böyledir. O ayetteki, *"Onun altından ırmaklar akar"* (Ra'd, 35) ifadesi, yeni başlayan cümledir.

b) Bu ayetteki, *"Onda ... ırmaklar vardır"* ifadesi ve o ayetteki *"Onun altından ırmaklar akar..."* (Ra'd, 35) ifadesi, haberdirler. Nitekim, "Bana **Zeyd**'i anlat" denilir de, anlatacak olan, "**Zeyd**, kırmızı tenlidir, kısadır" der.

2) Buradaki, *"mesel"* kelimesi "ziyâde" olup, takdiri, "Muttakiler va'dolunan cennette ... nehirler vardır" şeklindedir.

Bir üçüncü görüş de şudur: Burada, cennetin, kendisine teşbih edildiği şey mahzuftur, zikredilmemiştir. Bu görüşe göre de şu iki ihtimal söz konusudur:

Birincisi, Zeccâc'ın görüşüdür. Çünkü o, ayetin, "Cennetin sıfatı, içinde nehirler akan bir cennettir" takdirinde olduğunu ve bunun tıpkı, "**Zeyd**'in sıfatı, uzun ve esmer bir adam olmasıdır" denilmesi gibi olduğunu, böylece **Zeyd**'in sıfatlarının aynısının, gerçekte yine **Zeyd**'den başkası olmayan belirsiz bir adamda zikredilmesi gibi olduğunu söylemiştir.

İkincisi, ayetin takdirinin, "Müttakilere va'dolunan cennetin misali, acîb bir misaldir, enteresan bir şeydir" şeklinde, yahut, benzeri ifadeler gibidir. Buna göre ayetteki, *"Onda ... nehirler vardır"* ifadesi, bu takdirleri ortaya koyan müste'nef bir cümle olur.

3) Burada, kendisine benzetilen şey, ayette zikredilmiştir. Bu görüş, **Zemahşerî**'nin olup der ki: Ayetteki *"Hiç bunlar o ateşte ebedî kalan ... gibi olur mu?"* ifadesi istifham-ı inkârî üslubu ile getirilmiş olan mümessel (müşebbehün bih)dir." Bu, tıpkı bir kimsenin, "**Zeyd**'in hareketleri ve huyları, tıpkı **Amr** gibidir" demesine benzer. Yapılan bu iki te'vilden, yani ya "**Zeyd**'in hareketleri, **Amr**'in hareketleri gibidir" te'vilinden yahut da, "**Zeyd** hareketleri hususunda tıpkı **Amr** gibidir" te'vilinen, birisine göredir. İşte burada da böyledir. Cenâb-ı Hak sanki, "Cennetin vasfı, tıpkı cehennemde ebedî kalan kimse gibidir" demiş olur. Bu, **Zemahşerî**'nin görüşünü açıklamak için yapabileceğimiz en ileri derecedeki bu izahtır. Buna göre, "Onda ... nehirler vardır" ve sonraki ifadeler, mübtedâ ve haber arasına girmiş, birer cümle-i i'tiraziyye olup, tıpkı لِزَيْدٍ فِيهِ مَرْوَةٌ وَعِنْدَهُ عِلْمٌ وَلَهُ أَصْلٌ – عَمْرٌو "**Zeyd**'in benzeri, ki **Zeyd** kişilik, ilim ve asalet sahibidir, **Amr**'dir" denilmesi gibidir

Su, Süt, Şarap ve Bal Irmaklan

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فِيهَآ أَنْهَارٌ مِنْ مَآءٍ غَيْرِ ءَاسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُۥ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّٰرِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى *"Orada, rengi, kokusu ve hiçbir vasfı bozulmayan suların aktığı ırmaklar, tadı değişip bozulmayan sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şarabtan ırmaklar, süzme baldan ırmaklar vardır"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu dört çeşid nehirden bahsetmiştir. Çünkü içilecek şeyler, ya tadından, yahut tadı dışında başka birşeyden ötürü içilir. Binâenaleyh birşeyin içilişi tadından ötürü ise, bilesin ki tadlar dokuz çeşittir: Acı, tuzlu, çok acı, ekşi, kekremsi, dile burukluk veren, tadsız, tatlı ve yağlı... Bunların en lezzetlisi, tatlı olan ve yağlı olandır. Yiyeceklerin en tatlısı da baldır. Dolayısıyla Allah, bunu zikretmiştir. Yine en yağlı şey, yağın kendisidir. Fakat sırf yağ, yeme ve içmeye elverişli değildir. Çünkü yağ, genelde tek başına yenilip içilmez. Süte gelince, başka şeylerden olan yağ onda da vardır ve süt, yemeye-içmeye çok elverişlidir. Canlıların ilk gıdası da budur. Cenâb-ı Hak, işte bundan dolayı, burada südü de zikretmiştir.

Tadıyla alakası olmaksızın içilen şeylere gelince, bunlar da su ile şarabtır. Çünkü şarabta, içen kimsenin bunu içmesine sebep olan bir özellik vardır. Şarab (içki), içenlerin ittifakı ve bu hususta bulunan tevatüre göre, tadı son derece bozuktur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu dört şeyden herbirini, bunlarda bulunan eksiklik ve dünyada iken bunlarda bulunan bozukluklardan, cennetten uzak kıldığını belirtmiştir. Çünkü şu da bozulabilir. Arapça'da, أَسِنَ الْمَاءُ – يَأْسَنُ – فَهُوَ آسِنٌ وَأَسِنٌ kalıbından, يَأْسَنُ – أَسِنَ *"su bozuldu"* deyimi kullanılır. Süt de, bir müddet kalınca tadı bozulur. İçkiyi de, içen içerken, tadından zevk almaz. Bala gelince, onun da içerisine balmumu ve içinde ölmüş arılar karışmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, iki cinsi birlikte zikredip, tadı dışında bir sebepten dolayı içilen suyu zikretmiştir ki bu genel bir içecektir. Bunun peşinden de, tadından dolayı içilen sütü zikretmiştir ki süt de, herkesin içtiği birşeydir. Çünkü onu içmeyen yoktur. Allah Teâlâ daha sonra, tadı dışında bir sebepten dolayı içilen bir başka içeceği zikretmiştir. Bu genel olarak içilmeyen birşeydir. Bunun peşinden yine tadından ötürü içilen diğer birşey olan balı zikretmiştir. Bal da, az içilen birşeydir.

Bal İçilir mi?

Eğer; "Bal hiç içilmez" denilirse, biz deriz ki: "Gül (güllab) şerbeti, baldan yapılırdı. Şekerden yapılması, yakın bir zamanda olmuştur. Son zamanlarda şekerden yapılır. Baksana, "sirkencebin", "sirke" ve "enkebin"den meydana gelmiştir. Bunlar da Farsca, sirke ve bal demektir. Bu tıpkı, bu içkinin elde edilişinin sirke ve baldan olması gibidir. Çünkü şeker, ancak son zamanlarda (yeni yeni) bilenmeye başlanmıştır. Bir de, "asel", arı balından başka tatlı şeyler için de kullanılır. İşte bundan ötürü, balı özellikle belirtmek için, "aselün-nahl" (arı balı) ifadesi kullanılır. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE
Cennet Şarabının Farkı

Cenâb-ı Hak, içkiden (şarabtan) bahsederken, *"içenlere lezzet veren"* sıfatını getirmiş, ama sütten bahsederken, "Adamlar için tadı değişmeyen" dememiş ve yine baldan bahsederken, "Görenler için süzülmüş" dememiştir.

Çünkü lezzet, şahıslara göre değişir. Nice yiyecekler vardır ki, kimi ondan tad alırken, kimi ondan hoşlanmaz. İşte bu cennet şarabının, herkesin hoşuna gideceğini belirtmek için, *"içenlere"* kaydını kullanmıştır.

Bir de, dünyada şarabın tadı hoş olmadığı için, âhiret şarabının farkını göstermek üzere, *"lezzet (tad) veren"* kaydı kullanılmıştır, yani cennet şarabının tadı, nâhoş değildir. Fakat tad ve renk, insanlara göre farklı olmaz. Çünkü tatlı, ekşi ve bunlar dışındaki tadları, herkes aynı şekilde algılar. Fakat tadının aynı olduğunda ittifak edilmesine rağmen, kimi o taddan hoşlanır, kimi hoşlanmaz. Renk de böyledir. Binâenaleyh bu iki hususu genel manada izah etmeye gerek yoktur.

Ayetteki, لَذَّةٍ *"lezzet veren"* ifadesi hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, لَذٌّ kelimesinin mûennesidir. Nitekim Arapça'da طَعَامٌ لَذٌّ لَذِيذٌ ve أَطْعِمَةٌ لَذَّةٌ لَذِيذَةٌ denilir.

b) Bu kelime, müştak olduğu şeyi değil de, mananın bizzat kendisini niteleyen bir kelimedir. Nitekim Arapça'da, halim-selim olan kimseye, "O, baştan aşağı hilmdir" denilir; akıllı olana da, "O, serapa akıldır" denilir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ *"Yine orada meyvelerin her çeşidi onlarındır. Üstelik Rablerinden de bir mağfiret vardır"* buyurmuştur Allah Teâlâ, cennetteki içilecek şeylerden bahsettikten sonra, yenileceklere de işaret etmiştir. Cennette, yemek, ihtiyaç için değil de, sırf tad almak için olunca, Cenâb-ı Hak, meyvelerden bahsetmiştir. Çünkü meyveler, sırf zevk için yenilir. Ama et ve ekmek böyle değildir.

Bu tıpkı, Ra'd Sûresi'ndeki, *"(Cennetin) yemişleri ve gölgeleri dâimidir"* (Ra'd, 35) ayetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hak, bu ayette de yemeye ve içmeye işaret buyurmuştur. Burada şöyle bir incelik vardır. Allah Teâlâ bu ayette, "gölgeler"den bahsetmiş, tefsir ettiğimiz ayette ise, bundan bahsetmemiştir (niçin)? Deriz ki: Allah Teâlâ, bu ayette de, "mağfiret"den bahsetmiştir. Gölgede de örtme ve kapatma (mağfiret) özelliği vardır. Çünkü mağfiret olunmuş kimse, bağışlayanın rahmet nazarı gölgesindedir. Nitekim Arapça'da, "Emirin gölgesindeyiz" denir. Dolayısıyla o ayetteki gölgeler de, Allah'ın mağfireti ve rahmeti manasınadır. Çünkü cennetliklere ne sıcak, ne soğuk dokunmayacaktır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Cennette Mağfiret

Müttaki, cennete zaten, mağfiret olunduktan sonra girer. Dolayısıyla mü'minler için cennette bir de mağfiret olması ne manayadır? Deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap verilebilir

1) Mananın, "Onlar için orada, Rableri tarafından bir mağfiret vardır" şeklinde verilmesi şart değildir. Aksine ayetteki, "mağfiret", لَهُمْ "onlar için" ifadesine atfedilerek, mana, "Onlar için orada meyveler vardır ve onlar oraya girmezden önce onlar için mağfiret söz konusudur" şeklinde olur.

2) Bunun manası, "Onlar için orada mağfiret vardır, yani artık onlardan mükelleflyet ve külfetler kaldırılmıştır. Binâenaleyh onlar, dünyadakinin aksine,

hesapsız olarak yer, içerler. Çünkü dünyadaki yiyecek ve meyveler hususunda insanlar için, birtakım sınırlar ve cezalar söz konusudur.

Bu hususta bir diğer izah da şöyle yapılabilir: Dünyada yiyip içenler, hastalanma, def-i hacette bulunma gibi, hoş olmayan neticelerden berî olamazlar. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Onlar için orada hertürlü meyveler vardır ve Rablerinden bir mağfiret, yani yiyenlere bu yiyeceklerin vereceği bir zahmetsizlik söz konusudur. Bunların zahmetleri kaldırılmıştır" buyurmuştur. Bu manayı ben, beldemizdeki muallimlerin hareketlerinden çıkardım. Çünkü onlar çocuklara, tuvalete gitme ve benzeri ihtiyaçlar duyduklarında, hep "öğretmenin Allah sana mağfiret etsin" diyerek, bu ihtiyaçlarını belirtmelerini öğretiyorlardı. Bunu duyan öğretmen, o çocuğun, tuvalet için dışarı gitme izni istediğini anlayıp, ona müsaade ediyordu. Böylece ben de kendi kendime dedim ki: Bu tıpkı, Allah Teâlâ'nın, "Yiyenlere mağfiret olsun" demesidir." Dünyadaki yiyip içmelerin, bir takım mecburî zorluk, zahmet ve hoş olmayan neticeleri vardır. İşte bu şeyler, ancak insanın ihtiyacını söylemesiyle anlaşılır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَآءً حَمِيماً فَقَطَّعَ أَمْعَآءَهُمْ *"Hiç bunlar, o ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça eden kaynar sular içirilen kimseler gibi olur mu?"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE مَثَلُ الْجَنَّةِ ifadesinin, "Cennetin sıfatı..." manasında olduğunu söyleyenlere göre, ...كَمَنْ هُوَ ifadesi, ne ile alakalıdır? Deriz ki: *"Yine orada, meyvelerin her çeşidi onlarındır"* cümlesi, cennetliklerin cennette oluşlarını da ifade eder.

Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Cennetlikler cennette, tıpkı cehennemliklerin cehennemde ebedî kalışları gibi ebedî kalırlar" demiş olur. Buna göre benzetilen, önceki ifadenin dolaylı olarak delâlet ettiği bir husus olmuş olur. **Zemahşerî**'nin bu görüşünü izah için şöyle de denebilir: "Bu ifade ile, "Misli (benzeri) bahsettiğimiz şey olan bu cennetler, tıpkı cehennemde ebedî kalan kimsenin kalışı gibi, ebedîdir" manası kastedilmiştir.

İKİNCİ MESELE **Zeccâc** şöyle demiştir: "Ayetteki bu ifade, bundan önce geçen bir cümleyle ilgilidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Rabbinden apaçık bir bürhan üzerinde bulunan kimse, hiç kötü ameli kendisine süslü gösterilmiş, hevâlarına uymuş kimse gibi olur mu?" ve ateşte ebedî kalacak olan kimse gibi midir?" demek istemiştir. "**Zeccâc**'ın bu takdiri (izahı) doğru mudur değil midir?" diye sorulursa, deriz ki: Burada ayetin lafzını (zahirini), nazarı dikkate alırsak, bunu, zorlama ile, doğru sayabiliriz. Ama ayetin manasını esas alırsak, bu, ancak yukarıda bahsettiğimiz manaya başvurmakla mümkün olur. Bunu zorlama ile doğru kabul etmemiz, ancak ikinci ifadedeki (كَمَنْ) kısmının hazfini düşünerek; yahut onu, önceki كَمَنْ ifadesinden bedel kılarak; veyahut da, ...كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ ifadesini, önce geçmiş olan ...كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ ifadesine atfeden bir atıf edatının takdiriyle mümkün olur. Bunun bir zorlama olduğu, hem hazfına, hem de müşebbeh (benzetilen) ile müşebbehün bih (kendisine benzetilen) arasına girmiş, uzun bir fasıla bulunmasına rağmen yapılan takdire nazaran, açıktır.

Fakat bedel yapmamıza gelince, bu zaten yanlıştır. Çünkü eğer bedel yaparsak, ikinci ifade, yani bedel yapılan ifade ağırlık kazanmış olur. Böylece de Cenâb-ı Hak sanki, "Rabbinden apaçık bir bürhan üzere olan, cehennemde ebedî kalacak olan gibi midir?" demiş olur ki bu, yapılan teşbihte bir kusur olur. Halbuki Allah'ın kelamı, kusurlardan münezzehtir. Bir atıf edatı takdir ederek bu iki cümleyi birbirine bağlama görüşü de böyledir. Çünkü atfedilen de, teşbihde müstakil bir sözdür. Ey Allah'ım, ancak geriye şunu demek kalır: Burada bir toplam, diğer bir toplamla mukayese edilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Rabbinden apaçık bir bürhan üzere olan ve içinde nehirler bulunan ve müttakilere va'dedilmiş cennetlerde yerleşmiş olan kimseler, kötü amelleri kendisine hoş gösterilmiş ve cehennemde ebedî kalacak kimseler gibi midir? demektir. Bu izaha göre, mukabele (mukayese), Rabbinden apaçık delil (bürhan) üzere olan ile, kötü amelleri kendilerine süslü gösterilen; cennette olan ile, cehennemde ebedî kalacak olan arasındadır ki bunu, daha önce de söylemiştik. Binâenaleyh bu ayetin, daha önceki ayete karıştırılmasına gerek yoktur. Nasıl böyle söylemeyim, çünkü **Zemahşerî**'nin dediğine göre, mukabele (mukayese), cehennemde olup, kendilerine kaynar sular içirilenler ile, Rablerinden apaçık bir beyyine (bürhan-delil) üzere olanlar arasındadır. Halbuki bu ikisi arasında bir münasebet yoktur. Ama bizim yaptığımız son izah böyle değildir. Çünkü mukabele, içinde ırmakların aktığı cennet ile, içinde kaynar sular bulunan cehennem arasında olup, bu inkârî bir teşbihtir ve çok uygundur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

مَنْ Edatı Hakkında

Cenâb-ı Hak, مَنْ edatının lafzına nazaran, هُوَ خَالِدٌ manasına nazaran da, cemî olarak وَسُقُوا buyurmuştur. Keza daha sonra, müfred olarak عَمَلِهِ سُوٓءُ زُيِّنَ لَهُ cemî olarak, وَٱتَّبَعُوٓا أَهْوَآءَهُمْ buyurmuştur. Bunun izahı nasıldır: Deriz ki: مَنْ "kim" edatı ile ilgili kelime, hemen ona bitişik zikredilirse, bunda, مَنْ edatının lafzını esas almak daha uygun olur. Çünkü duyulan odur. Fakat, araya fasıla girerse, bu durumda onun manasını nazar-ı dikkate almak daha uygun olur. Çünkü duyulan şey artık kulağımızda kalmamıştır. Onu duyanın zihninde, ancak manası kalmıştır. Binâenaleyh birinci durumda, مَنْ'in lafzına, ikinci durumda ise manasına bakmak daha evla olur.

Eğer sorulursa ki, "Cenâb-ı Hak, diğer yerlerde, مَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا *"Tevbe ve iman edip iyi amelde bulunan kimseler müstesnâ..."* (Furkan, 70) ve وَمَنْ تَابَ وَأَصْلَحَ *"Fakat kim, yaptığı haksız hareketinden sonra tevbe eder, hâlini düzeltirse ..."* (Maide, 39) buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Matûf olan kelime müfred olur veyahutta mana bakımından matûfun aleyh'e benzese, senin de bahsettiğin gibi, evlâ olanı, iki durumun farklı olmasıdır. Çünkü bu, müfret kelimenin müfrede atfıdır. Cenâb-ı Hak şayet كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِى ٱلنَّارِ وَسُقُوا۟ مَآءً حَمِيمًا demiş olsaydı, durum yine aynı olurdu. Çünkü benzerlik, başka oluşa aykırıdır. Ama, burada olduğu gibi durum böyle olmazsa, -çünkü وَسُقُوا۟ مَآءً حَمِيمًا "... kaynar sudan içirilirler" ifadesi, هُوَ خَالِدٌ *"o, ... ebedîdir"* ifadesine benzemez. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, وَسُقُوا۟ مَآءً حَمِيمًا ifadesi, cehennemliklerin durumunun, cennetliklerin durumuna benzemediğini ifade eden bir açıklamadır. Çünkü, cennetlikler için, hiç değişmeyen

sudan nehirler var; cehennemlikler için ise, kaynar sular.. Buna göre şayet, "inkarî (yadırgayıcı mahiyettekl) bir benzetme, var olan şeye muhalefet ile olur. Ki, sen bunun bir kısmını anlattın ve dedin ki, "Ayetteki, *"bir beyyine üzere olanlar..."* ifadesi, ayetteki, *"o kötü ameli kendisine süslü gösterilen..."* "Rablerinden..." ifadesi, "hevâ ve heveslerine uyanlar" ifadesinin; "cennet" ifadesi, "ateşte ebedî..." ifadesi "ateş" ve "kaynarsu" ifadesi de, "çaylar, nehirler, ırmaklar" mukabilindedir.. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Orada her türlü meyve onlar içindir. Bir de üstelik mağfiret vardır"* ifadesinin mukabili şey nerededir?" denilirse, biz deriz ki: Bağırsakların paramparça olması, "mağfiret"e tekabül eder. Çünkü biz, yaptığımız izahların birinde, bu ayette bahsedilen cennetteki mağfiretin, oradaki meyvelerin, kaza-i hâcet, hastalık vs. şeyleri gerektirmekten uzak ve berî olmaları manası olduğunu açıklamıştık.. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek istemiştir: "Mü'minler için, (cennette), temiz ve temizleyici karakterde bir yeme ve içme söz konusudur.. Yeyip içtikleri bu şeyler, onların karınlarında birikmez ki, böylece onlara eziyyet versin de, onları kazâ-i hacette bulunma durumunda bıraksın.. Kâfirler içinse, kaynar sular vardır. Bu sular, onların karınlarına ulaşır ulaşmaz, bağırsaklarını paramparça eder ve onlar, bu şeyin, karınlarından çıkmasını arzularlar.. Bu ayette geçen, "her türlü meyve" ifadesinin mukabili ise zikredilmemiştir. Çünkü, cennetteki durumlar, fazlalık arzetmektedir; dolayısıyla, Cenâb-ı Hak bu fazlalığı da, ilave kelimeler zikretmek suretiyle anlatmıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE Kaynar su, hararetin dışında, başka bir şeyden dolayı onların bağırsaklarını paramparça eder. Bu da, içilmek için hazırlanmış zehirlerdeki parçalayıcı özellik ve şiddettir. Aksi halde, sadece kaynar oluş parçalamaz.. Buna göre şayet, فَقَطَّعَ ifadesinin başındaki fâ, bu parçalanma işinin, bahsedilen şey ile olmasını gerektirir mi?" denilirse, biz deriz ki: Evet; ancak ne var ki bu, (muzarî sığasıyla) يُقَطِّعُ "parçalar..." denilmesini gerektirmez. Çünkü bu, sadece kaynar sudur. Bundan da öteye, parçalayıcı özelliği olan bir kaynar sudur..

★ ★
★

Münafıkların Laubaliliği

وَمِنْهُم مَّن يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّىٰ إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِندِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ آنِفًا
أُولَٰئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ ﴿١٦﴾ وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى
وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ ﴿١٧﴾

"Onlardan öyle kimseler vardır ki, seni dinlerler. Nihayet yanından çıktıkları zaman, kendilerine ilim verilmiş olanlara, "Sahi o, demin ne söyledi?" derler. Onlar öyle kimselerdir ki, Allah, kalblerinin üzerine mühür basmıştır. Onlar, hevâ ü heveslerine uymuşlardır. Hidâyeti kabul edenlere gelince, (Allah) onların muvaffakiyetini artırmış, onlara, (ateşten nasıl) kaçınacaklarını ilhâm etmiştir"

(Muhammed, 16-17).

Cenâb-ı Hak, kâfirlerin durumunu izah edip belirtince, münafıkların da durumunu ele almış ve onların kâfirlerden olduğunu belirtmiştir.

Ayetin başındaki هُمْ zamirinin, Bakara Sûresi'nde, Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlerden, bahsettikten sonra, *"İnsanlardan öyle kimseler vardır ki, kendileri iman etmiş olmadıkları halde (...) derler"* (Bakara, 8) buyurmuş olduğu ayetindeki "nâs-insanlar" kelimesine raci olması muhtemel olduğu gibi, Mekkelilere raci olması da muhtemeldir. Çünkü, Mekkelilerden de, *"... Biz nice memleketleri, -ki seni çıkaran memleketinden daha çok kuvvetli idi-, helâk ettik..."* (Muhammed, 13) ayetinde bahsolunmuştu. Bu zamirin, *"Hiç bu o ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça eden kaynar sudan içirilen kimseler gibi midir?"* ifadesinden anlaşılan manaya raci olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "Ateşte ebedî kalanlardan, seni dinleyen kimseler vardır..." şeklinde olmuş olur. Ayetteki خَرَجُوا ifadesi, daha önce de belirttiğimiz gibi, وَمِنْهُمْ مَنْ 'deki مَنْ edatının manasına nisbetle çoğul; يَسْتَمِعُ kelimesi de, lafzına nisbetle müfret olarak gelmiştir ki, bunun ne demek olduğunun izahı, biraz önce geçmişti..

Bu cümlenin başındaki **hattâ** kelimeleri, müfessirlerin görüşüne göre, atf için olan **hattâ**'dır. Buna göre, **hattâ** ile atfetmek, ancak, ma'tufun (atfedilenin) ma'tufun aleyh'ten bir cüz olması halinde ancak güzel olur. Bu cüz oluş, daha üstün veya daha ait derecede olma tarzında olabilir. Bu tıpkı, meselâ bir kimsenin, أَكْرَمَنِي النَّاسُ حَتَّى الْمَلِكُ *"Bana halk, hatta kral bile ikrâmda bulundu..."* ifadesiyle, "Hacılar geldi, hatta yayalar bile" şeklinde ifadesi gibi. Velhasıl, matufun aleyh'in, mana itibariyle olması gerekir. Halbuki vâv ile atıfta bu şart değildir. Binâenaleyh, senin vâv ile atfetmen durumunda, "Hacılar geldi ve ben bilmedim" diyebilirsin, fakat aynı şey, حَتَّى hakkında söylenemez.

Bunu iyice kavradığına göre, buradaki bu münasebetin izahı şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Nihayet yanından çıktıkları zaman..."* cümlesi, iyice dinlemiş olmayı ifâde eder. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar, iyice ve tam olarak dinliyorlar, kulak veriyorlardı" demiş olur. Çünkü onlar, dinliyorlar; çıktıkları zaman da, tıpkı anlamak isteyen kimsenin yaptığı gibi, onu iyi anlamış olanlar (ulemâ)'dan, söylenenlerin tekrarını istiyorlardı.

İmdi şayet sen, "Böyle olması halinde, bu, onlar için bir övgü olmuş olur. Halbuki, Cenâb-ı Hak, onların bu durumunu zemm ve kınama sadedinde zikretmiştir" dersen, biz deriz ki: Bu husus, bundan sonra gelen şu iki şeyin birisi ile ortaya çıkar, anlaşılır:

Onlar, bununla ya istihzâ etmişlerdir; ki bu, tıpkı, zekî bir kimsenin ahmak birisine, -aslında kendisinin iyi anladığını bildiği halde-, "Sözünü tekrarla da anlayayım.." demesi gibidir. Halbuki herkes, bu kimsenin bu sözüyle, istihzâ ve alay ettiğini, bu tekrardan faydalanmaya ihtiyacı olmadığını ve bunun tekrarını istemeye ihtiyacının olmadığını bilir. Yahut da onlar, dinlemelerine ve dinlediklerinin tekrarını istemiş olmalarına rağmen, söylenilenleri anlamamışlardır. *"İşte kâfirlerin kalblerine Allah, böyle mühür basar"* (A'râf, 101) ayeti, bu ikinci duruma; *"Onlar iman edenlere kavuştukları zaman "inandık" derler. Şeytanlarıyla başbaşa kalınca ise, "Emin olun, biz sizinle beraberiz. Biz ancak istihzâ edicileriz" derler"* (Bakara, 14) ayeti de birinci duruma uygun düşüp onu teyit eder. İkincisini, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bedeviler, "iman ettik" dediler. De ki: "Siz iman etmediniz amma, müslüman olduk (boyun eğdik) deyin. İman henüz sizin kalblerinize girmemiştir"* (Hucurat, 14) ayeti tekîd eder, destekler.

Ayetteki, آنِفًا ifadesine gelince, kimi müfessirler bunun manasının, "Az önce, demin" şeklinde olduğunu; başlamak anlamına gelen "**istinâf**" kökünün de bu kökten geldiğini söylerler. Buna göre evlâ olan, şöyle denilmesidir: "O münafıklar, tıpkı, bir kimseden bir şeyin tekrarını isteyen kimsenin, "Hele, sözünü yeni baştan söyle de, böylece bir şeyi kaçırmış olmayayım!.." demesi gibi, sözünü, yeni baştan tekrarlamalarını istemeleri manasında, "Sahi, o demin ne söyledi?" derler.

Daha sonra Cenâb-ı Hak أُولَٰئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ *"Onlar öyle kimselerdir ki, Allah, kalblerinin üzerine mühür basmıştır"* buyurmuştur ki, bu, "Onlar, ya anlamadıkları, yahut da, istifâde etmek amacıyla dinlemedikleri için, hakka tâbi olmayı terkedip, hakkın zıddı olan bâtıla tâbi olmuşlardır" demektir.

Mü'minlerin Hidayetini Artırır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ *"Hidayeti kabul edenlere gelince, (Allah) onların muvaffakiyetini artırmış, onlara, (ateşten nasıl) kaçınacaklarını ilhâm etmiştir"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, münafığın dinlediğini, fakat yararlanamadığını, tekrarlanmasını istediği halde bundan yararlanmak istemediğini beyan buyurunca, hidâyete ermiş mü'min kimsenin durumunun böyle olmadığını, zira onun, dinleyip, hem de anladığını ve bildiği ile amel ettiğini; münafığın, hep tekrar edilmesini istediğini; hidâyete ermiş mü'min ise dinlediği sözü anlayıp bunu nakledebildiğini beyan buyurmuştur. Burada, şöyle iki fayda vardır:

1) Daha önce de açıkladığımız gibi, ayetin bu ifadesi, iki topluluk arasındaki farkı gösterir.

2) Münafığın mazeretini ortadan kaldırmak, takip ettiği yolun kötü olduğunu açıklamaktır. Çünkü, münafığın şayet, "Mesele kapalı ve gizli olduğu için anlayamadım.." demiş olsaydı, onun bu gerekçesine karşı çıkar ve ona durumun böyle olmadığı söylenirdi. Zira, hidâyete ermiş olan mü'minin söylenenleri iyi anlamış ve söylenen şeyin ayrılmaz vasıflarıyla, buna bağlı olan tâlî olan taraflarını istinbat etmiş, çıkarmıştır. Fakat münafıkların yaptığı ise, maksadın kapalı olup anlaşılmaz olmasından değil, kalblerinin körlüğünden ileri gelmektedir.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE زَادَهُمْ fiilinin fâili (yani artıran) kimdir? Biz deriz ki: Bu konuda birkaç izah şekli vardır: Hz. Peygamber (s.a.s)'den işitilen şey, Allah'ın ve resûlünün kelâmından olup وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ *"Onlardan öyle kimseler var ki, seni dinlerler"* cümlesi buna delâlet eder. Çünkü bu ifâde duyulan ve işitilen bir şeyin varlığını gösterir. Maksat ise iki.. cemaat arasındaki farklılığı açıklamaktır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar yok mu, işte onlar bunu anlamadılar. Berikilere gelince, onlar bunu anlamadılar" demek istemiştir.

2) Onların hidayetlerini artıran, Allah Teâlâ'dır. Ayetteki, *"Onlar öyle kimselerdir ki, Allah onların kalblerinin üzerine mühür basmıştır"* ifadesi buna delâlet eder. Buna göre Allah Teâlâ sanki onların kalblerine mühür basmış ve böylece onların körlüklerini artırmış; hidayete ulaşanların da, hidayetlerini artırmıştır.

3) Münafığın alay ve istihzâsı, hidayete erenlerin hidayetlerini artırmıştır. Bunun izahı şöyledir: Allah Teâlâ, *"Onlar, hevâ-u heveslerine uymuşlardır"* buyurunca, *"Hidayeti kabul edenlere gelince, bu onların muvaffakiyetini, yani hidayete uymalarını hidayet ve muvaffakiyet bakımından artırmıştır"* buyurmuştur. Çünkü bu kimseler, ötekilerin fiillerini çirkin bulmuş ve o fiillerden uzaklaşmışlardır.

İKİNCİ MESELE Allah Teâlâ'nın, آتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ *"(Allah) onlara, kaçınacakları şeyi ilham etmişti.."* ifadesinin manası nedir? Deriz ki: Bu hususta, nakle ve istinbâta (tefekküre) dayanan birkaç izah şekli vardır: Nakle dayanan hususunda diyoruz ki: Bu hususta, bundan muradın, "Allah onlara, takvalarının (kaçınışlarının) mükâfaatını verdi"; "Allah, onlara, gizlemeksizin, takvalarının bizzat kendisini verdi, yani, onlara takvayı beyan edip açıkladı"; "Allah, onlara, öğrendikleri şeyle amel etme muvaffakiyetini lutfetti.." gibi manalar olduğu söylenmiştir. Tefekküre dayanan izahlar konusunda da şunu söylüyoruz: Bu ifade ile kastedilenin, münafık ile bu kimse arasındaki farkı iyice göstermek için, Kur'ân'ı dinleyen ve onun manalarını anlayıp tefsir eden kimsenin durumunu ortaya koymak olması muhtemeldir. Çünkü münafık da Kur'ân'ı dinlemiş, ama onu anlamamış; söylenilen şeyin tekrarını istemiş, yine de anlamamıştır. Hidayete eren kimse ise, o, Kur'ân'ı anlamış ve bunu başkalarına da açıklamıştır. Ayetteki "Allah onların hidayetlerini (muvaffakiyetlerini) artırdı" ifadesi bunu gösterir.

Cenâb-ı Hak burada, هُدًى yerine اِهْتَدَوْا buyurmuştur. **"Hüdâ"** kelimesi, "hidayet etti" fiilinin masdarıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sen de o peygamberlerin hidayetlerine uy"* (En'âm, 90) yani, "Sen, onların hidayete ermelerine vesile olan şeye sarılıp, onların hidayete erişleri gibi, hidayete er" buyurmuştur. Buna göre ayetteki وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ ifadesi, "Allah onları Kur'ân hakkında delilsiz konuşmaktan uzak tutmuş, korumuş ve onları sırf rey (akıl) ile tefsir yapmaktan sakınmaya (ittikâ etmeye) yöneltmiştir" manasınadır. Buna göre, زَادَهُمْ هُدًى ifadesi, "Onlar hidayete ermiş kimselerdir de, Allah onların hidayet üstüne hidayetlerini artırdı. Böylece de onlar, hidayete erenler derecesinden, hidayete iletenler derecesine yükseldiler" manasınadır.

Ayetteki bu ifade ile, ilme; وَزَادَهُمْ تَقْوَاهُمْ *"Onların takvasını artırdı"* ifadesiyle de, bilemedikleri hususlarda ihtiyata sarılmaya işaret edildiğini söylemek de mümkündür. Bu mana Cenâb-ı Hakk'ın, *"O halde, söze kulak verip, onun en güzeline uyan kullarımı müjdele"* (Zümer, 17-18) ve *"İlimde kök salmış olanlar da, "Biz ona iman ettik" derler"* (Âl-i İmran, 7) ayetlerinden çıkarılmıştır.

Bir üçüncü manaya göre ise, burada kastedilenin, ihlas sahibi olan kimsenin, daima tedbirli olduğunu, bu sebeple de onun, herkesten daha çok haşyet duyduğunu beyan etmektir.

Bunu şöyle izah ederiz: Allah Teâlâ, *"Allah onların hidayetini artırdı"* buyurunca, onunla, onların ilminin arttığını ifade etmiştir: Cenâb-ı Hak, bir başka yerde, *"Allah'ı ancak alim kulları hakkıyla tazim eder"* (Fatır, 28) buyurmuş; burada da, "Allah ilim ifade eden haşyet (tazim) duygusunu vermiştir" buyurur.

Dördüncü bir manaya göre ise, "Allah onlara, Kıyâmetten ittikâ etme (korkma) duygusunu vermiştir." Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ey insanlar, Rabbinizden ittikâ edin. Babanın, oğluna evladın babaya hiçbir fayda veremeyeceği bir günden korkun"* (Lokman, 33) buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın, *"Onlar ancak Kıyâmetin ansızın gelmesini mi bekliyorlar?"* (Muhammed, 15) ayeti de buna delalet eder. Böylece sanki, takvanın hemen peşinden Kıyâmetin zikredilmesi, buna delâlet eder.

Beşinci bir manaya göre ise, ayetteki bu ifade, "Allah onlara, takvalarını, yani mü'mine yaraşan takvayı vermiştir. Bu, bulunduğu zaman, hiçbir kınayanın kınamasından korkulmayan takvadır. Cenâb-ı Hak sonra, *"O (peygamberler), Allah'ın gönderdiklerini tebliğ eden ve O'ndan ittikâ eden, korkan ve Allah'dan başka hiçbir kimseden kaçamayanlardır"* (Ahzab, 39) buyurmuştur. Allah'ın, *"Ey Peygamber, Allah'dan ittikâ et, kâfirlere ve münafıklara itaat etme"* (Ahzab, 1) ayeti de böyledir. Bu izah, uygundur. Çünkü ayet, iki topluluğun farklılığını anlatmaktadır. Bu izah da, bunu ortaya koy.

Şöyle ki: Münafık insanlardan korkar. Onlar ise iki cemaattir: Mü'minler ve kâfirler.. Binâenaleyh münafık, bu iki cemaat arasında gider gelir ve her ikisini de hoşnut etmeye alışır. Ama bu arada Allah'ı kızdırır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, münafığın hilafına, "hidayete ermiş mü'min" ifadesini kullanır. Çünkü mü'min bildiği, münafık bilmediği, dolayısıyla mü'min ancak Allah'dan ittika ettiği, münafık ise Allah'dan başka herşeyden çekindiği için, Allah Teâlâ münafığın aksine, mü'min hakkında "hidayete ermiş" ifadesini kullanmıştır.

★ ★
★

Hidayet İçin Kıyâmet Beklenmez

فَهَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَن تَأْتِيَهُم بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا فَأَنَّىٰ لَهُمْ إِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرَاهُمْ ﴿١٨﴾

"Hâlâ onlar, o saatten (Kıyâmetten) ve onun başlarına ansızın gelmesinden başka birşey mi bekliyorlar? İşte onun alâmetleri gelmiştir. Peki, bu onlara geldiği vakit, düşünüp ibret almaları kendilerine ne fayda verecek ki?"

(Muhammed, 18).

Bu, "Kâfirler ve münafıklar, Kıyâmeti gözlüyorlar..." demektir. Bu böyledir. Çünkü deliller doğru bir biçimde gelmiş ve meseleler açıklık kazanmıştır. Ama onlar yine de iman etmemiştir. Dolayısıyla onlardan iman, ancak Kıyâmet koptuğu zaman beklenebilir. Bu ifade, "bedel-i iştimal" kabilindendir. Dolayısıyla takdirî manası, "Onlar ancak Kıyâmeti, onun ansızın gelmesini bekliyorlar" şeklinde olur. Bu ifade, şart cümlesi olmak üzere, "Eğer Kıyâmet onlara gelirse, (...إِنْ تَأْتِهِمْ) şeklinde de okunmuştur ki, bu şart cümleşinin cevabı, "Düşünüp ibret almaları kendilerine fayda vermez" şeklinde olur. Ayetteki, *"Düşünüp ibret almaları, kendilerine ne fayda verecek ki?"* cümlesi de buna delâlet eder. Biz daha önce Kıyâmetin, dirilme, haşr (toplanma) ve hesaba çekilme gibi, onda meydana gelecek işlerin zamanı ve saati olduğu için, "saat" diye isimlendirildiğini anlatmıştık.

Kıyâmet Alâmetleri

Ayetteki, فَقَدْ جَآءَ أَشْرَاطُهَا *"İşte onun alametleri gelmiştir"* ifadesini iki şekilde izah etmek mümkündür:

a) Bu, onların ne derece inatçı olduklarını ortaya koymaktır. Bunu şöyle izah ederiz: Deliller zuhûr edip, onlar da buna inanmayınca, geriye ancak, ye's halinde imân ihtimali kalır. Bu da, Kıyâmet kopacağı zaman meydana gelir. Fakat Kıyâmetin alâmetleri artık belli olmuştu. Onların daha önce iman etmeleri gerekirdi. Ama onlar iman etmemişlerdi. Zira onlar, fesad deryasında ve inadın zirvesindedirler.

b) Bu ifade, mü'minlerin kalblerini teselli için gelmiştir. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar, Kıyâmeti mi bekliyorlar?" buyurunca, bundan onlara azab edileceği manası anlaşılmıştır. Kıyâmet, halk nezdinde uzaktadır. Binâenaleyh bundan ötürü bir kimse sanki: "Kıyâmet ne zaman kopacak?" demiş de, bunun üzerine "İşte, alâmetleri geldi bile!" denilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"vakit yaklaştı, ve ay yarıldı"* (Kamer, 1) buyurması da bu kabildendir.

"Eşrât" kelimesi, "alâmetler" manasındadır. Müfessirler bu alâmetlerin, ayın parçalanması ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in risaleti gibi şeyler olduğunu söylemişlerdir. Buradaki **"eşrât"**ın, insanın yoktan yaratılması, göklerin ve yerin varedilmesi gibi, haşrın ve ba'sin (dirilişin) mümkün olduğunu gösteren deliller olduğu söylenebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kâdir değil midir?"* (Yasin, 81) buyurmuştur. Tercihe şayan olan, birinci tefsirdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَأَنَّىٰ لَهُمْ إِذَا جَآءَتْهُمْ ذِكْرَىٰهُمْ *"Öyleyse bu onlara geldiği vakit, düşünüp ibret almaları kendilerine ne fayda verecek?"* yani, "Bu ibret alma, onlara hiçbir fayda vermez. Çünkü (o andaki) tevbeleri kabul olunmaz, imanları hesaba katılmaz" buyurmuştur. Bundan murad, "İbret alma anı onlara geldiği zaman halleri nice olacak?" manasıdır. Bunun manasının, Cenâb-ı Hakk'ın *"İşte bu, vaad*

olunduğunuz o gündür" (Enbiya, 103) ve *"İşte bu, yalanlayıp durduğunuz o fasletme (hükmetme) günüdür"* (Saffat, 21) ayetlerinin işaret ettiği şey olması da muhtemeldir. Çünkü onlar, pişmanlıkla bunu hatırlarlar. Hak Teâlâ'nın, *"Size, sizden olan ve Rabbinizin ayetlerini okuyan ve sizi bu gününüze kavuşma hususunda ikaz eden peygamberler gelmedi mi?"* (Zümer, 71) ayeti de bu manadadır.

Bil ki Ma'bud Birdir

فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوَاكُمْ ﴿١٩﴾

"Binâenaleyh bil ki: Allah'dan başka hiçbir tanrı yoktur. Hem kendinin, hem de mü'minlerle, mü'minlerin günahının bağışlanmasını iste. Allah, dolaştığınız yeri de, barındığınız yeri de bilir"

(Muhammed, 19).

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetin, daha öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Allah Teâlâ, bir önceki ayetinde, *"İşte onun alâmetleri gelmiştir"* buyurunca, "o Kıyâmeti getiren zatın yegâne ilah olan Allah olduğunu bil" buyurmuştur ki, bu tıpkı, *"Yaklaşan o şey yaklaştı. Onu Allah'dan başka açığa çıkaracak yoktur"* (Necm, 57-58) ayetinde olduğu gibidir.

2) "O Kıyâmetlerin alâmetleri belirdi. Artık o geliyor" buyurulunca, sanki "Ne zaman?" demiş, Cenâb-ı Hak da, "Allah'dan başka ilah olmadığını bil de, böyle üzerine lâzım olmayan şeylerle uğraşma. Senin görevin, tevbe-istiğfardır. Sen, Kıyâmet ne zaman gelirse gelsin, ona hazır ol" buyurmuştur. Mananın böyle oluşuna, ayetteki, *"Günahının bağışlanmasını iste"* ifadesi de uygun düşer.

3) "Sadece Allah'ın sana fayda vereceğini bil." Buna göre "Hz. Peygamber (s.a.s) bunu zaten biliyordu. Binâenaleyh öyleyse bu "bil" emrinin burada yer alış sebebi nedir?" denirse, buna şu iki şekilde cevap veririz:

a) Bu, "üzerinde bulunduğun iman ve bilgine devam et" demek olup, tıpkı bir kimsenin oturmaktayken kalkmaya yeltenen birisine, "otur" demesi gibi olup, aslında "Kalkma" manasınadır.

b) Burada hitab zâhiren Hz. Peygamber (s.a.s)'edir, ama aslında kastedilenler onun kavmidir. اسْتَغْفِرْ 'daki zamir, zamir-i şândır ve takdirî manası şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s) kavmini imana davet edip, onlar da iman etmeyip, onları öldükten sonra dirilme ve haşr (toplanma) işinin ortaya çıkışından başka imana sevkedecek başka birşey kalmayınca ve bu husus da, Hz. Peygamber (s.a.s)'i üzen şeylerden olunca, Hak Teâlâ onu teselli ederek, "Sen kendin tamsın, kâmilsin, başkalarını kemâle erdirici konumdasın. Binâenaleyh Allah'ın kendilerine hayır murad etmediği bazı kimseler, senin vasıtanla kemâle eremiyor, düzelemiyorsa; bilesin ki sen, liminle

amilsin, ilmin de Allah'ın tek olduğunu bilmendir; sen istiğfâr eden ve Allah'a hamdederek mü'min ve mü'mineleri kemâle erdiren bir mürşidsin, onlar için mağfiret istiyorsun. Dolayısıyla senin iki sıfatın var. Öyle ise üzerinde olduğun hali sürdür. Kavminin kâfir olması seni üzmesin" buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in İstiğfarı

Ayetteki, وَاسْتَغْفِرْ لِذَنبِكَ *"Günahının bağışlanmasını iste"* ifadesi şu iki şekilde açıklanabilir:

1) Bununla Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitab edilmiş; ama mü'minler kastedilmiştir. Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü zaten ayette mü'minler ve mü'mineler ayrıca zikredilmişlerdir. Bazı kimseler de, "Günahını" ifadesinin, "Ehl-i beytinin (ailesinin), mü'minlerin, yani ehl-i beytin dışındaki ümmetinin günahı için istiğfar et" manasında olduğunu söylemişlerdir.

2) Bu hitab, bizzat Hz. Peygamber (s.a.s)'edir. Bahsedilen "günah" ise, Peygamber (s.a.s) açısından, daha efdal olanı terketmeden ötürüdür. Yoksa Peygamberimiz hata, günah işlememiştir.

3) Güzel olan ve istidlâle dayanan bir izaha göre, bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in güzel amellere ve kötü amellerden kaçınmaya muvaffak kılınması kastedilmiştir. Bunun izahı şöyle yapılabilir: İstiğfar, bağışlanmayı istemektir. Bağış (mağfiret) ise, kötü olan şeyi örtmek manasınadır. Dolayısıyla, günahtan korunan kimse, hevasının çirkinliklerinden doğacak kötülükleri örten kimsedir. Mağfiret isteme "Bizi rezil-rüsvay etme" demektir. Bu ise, bazan Hz. Peygamber (s.a.s)'de olduğu gibi, bazan kişinin günahtan korunması sebebiyle ve günaha düşmemesi sebebiyle, bazan da mü'min ve mü'mineler hakkında olduğu gibi, günah meydana geldikten sonra örtülmesi sebebiyle olur.

Ayette şöyle bir incelik vardır: Hz. Peygamber (s.a.s)'in üç hali vardır: Allah ile kendisi ile ve başkalarıyla Allah'a karşı olan vazife ve hareketi; O'nu bir bilip, öylece inanmasıdır. Kendisine karşı hali, günahlardan dolayı, istiğfar etmesi ve bu konuda, Allah Teâlâ'nın ismetini (muhafazasını) istemesidir. Mü'minlere karşı vazifesi ise, onların bağışlanmasını isteyip, onlar için Allah'a istiğfar etmesidir. وَاللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوَاكُمْ yani "Allah sizin dünyada, âhirette, gece ve gündüzdeki her türlü halinizi bilir."

★ ★
★

Esassız Temenniler

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ ۖ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُّحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ ۙ رَأَيْتَ
الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ ۖ فَأَوْلَىٰ لَهُمْ ﴿٢٠﴾

"İman edenler, "Bir sûre indirilmeli değil miydi?" derler. Fakat muhkem (hüküm ifade eden) bir sûre indirilip, içinde savaştan bahsedilince, kalblerinde hastalık bulunanların üstlerine ölüm baygınlığı gelmiş olanların bakışı gibi, sana baktıklarını görürsün. Hay (o korktukları) başlarına gelesi adamlar!"

(Muhammed, 20).

Önceki Kısımla Münasebet

Cenâb-ı Hak, tevhid, haşr ve bunlar dışındaki esaslar hakkındaki ilmî (itikadî) ayetleri dinlerken, münafığın, kâfirin ve hidayete ermiş mü'minin durumlarını, *"Onlardan öyle kimseler var ki, seni dinlerler..."* (Muhammed, 16) ve *"Hidayeti kabul edenlere gelince..."* (Muhammed, 17) ayetleriyle açıklayınca, onların, amelî ayetler karşısındaki durum ve tutumlarını da beyân etmiştir: Çünkü hidayete ermiş mü'min, böylesi ayetleri dört gözle bekler, inmesini ister, böylesi mükellefiyet gecikince, "Acaba ona layık değil miyim?" korkusuyla, "Keşke ibadete dair birşeyle emrolunsaydım" der. Münafık ise, kendine ağır gelecek mükellefiyetleri taşıyan bir ayet veya sûre indiğinde, ilim (iman) ve amel bakımından, kendisi ile hidayete ermiş arasındaki farklılığı anlar. Çünkü o, ilmi anlamaz, ameli (ibadeti) istemez. Ama mü'min bunları bilir ve ibadetten hoşlanır. Dolayısıyla onların, *"Bir sûre indirilmeli değil miydi?"* şeklindeki sözleri ile mü'mini ve münafığı imtihan eden mükellefiyetler taşıyan bir sûrenin inmesi kastedilmiştir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, içinde savaş hükümleri olan bir sûre indirmiştir. Çünkü savaş, mükellefiyetlerin en zorudur.

Muhkem Sûre

Ayetteki, سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ *"Muhkem bir sûre"* ifadesi hakkında da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "nesh olunmayacak bir sûre" manasınadır.

b) Bu, *"Rahman, Arşa istivâ etti"* (Tahâ, 5) ve فِي جَنْبِ اللَّهِ *"Allah'ın yanında..."* (Zümer, 56) ifadelerinin aksine, "hakikî manaları murad edilen, lafızların yer aldığı bir sûre" manasındadır. Çünkü Hak Teâlâ, فَضَرْبَ الرِّقَابِ *"Boyunlarını vurun"* (Muhammed, 4) ayetiyle öldürmeyi kastetmiştir ki bu, "Onları öldürünüz" emrinden daha belliğdir. *"Onları, bulduğunuz yerde öldürünüz"* (Bakara, 191) ayeti de açık bir ifadedir. Diğer savaş ayetleri de böyledir. Bu iki izaha göre, ayetteki "muhkem" kelimesi, "Kendisinde, onların "Bununla zâhirî mana kastedilmemiştir" diyemeyecekleri, yahut, "Bu, bir ayettir. Fakat nesholunmuştur. Dolayısıyla savaşmayız" diyemeyecekleri kesin ve açık hüküm ve mana bulunan sûre" manasınadır.

Kalbde Olanın Ortaya Çıkışı

Cenâb-ı Hak, ...رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ *"Kalblerinde hastalık bulunanların, yani münafıkların, üstlerine ölüm baygınlığı gelmiş olanların bakışı gibi, sana baktıklarını görürsün"* buyurmuştur. Böyle bakarlar, çünkü savaşla mükellef tutulduklarında, artık münafıklıklarının bir fayda ve manası kalmaz. Çünkü onlar, savaştan önce, her iki tarafı da idare ediyor (kandırıyorlardı). Ama savaş emri gelince, artık onlar için böyle bir imkân kalmamıştır.

أَوْلَىٰ لَهُمْ *"Hay o (korktukları) başlarına gelesi adamlar."* Bu deyim, tıpkı **"Feveylün lehüm"** *"Yazıklar olsun onlara..."* gibi bir bedduâdır. Bu ifadenin, daha önce bahsi geçen, mahzuf bir mübtedanın haberi olması da muhtemeldir. O bahsi geçen şey de "ölüm"dür. Dolayısıyla Allah Teâlâ sanki, *"Üstlerine ölüm baygınlığı gelmiş olanlar..."* buyurunca, "ölüm onlara layıktır" demiştir. Çünkü ölüm Allah'a ve Rasulüllah'a taatla geçmeyen hayattan daha evla ve hayırlıdır. **Vâhidî** bunun takdirinin, أَوْلَىٰ لَهُمْ طَاعَةٌ yani, "Halbuki taat etmeleri, onlar için daha uygundu" şeklinde de olabileceğini söyler.

★ ★
★

Sadâkat Hayırlıdır

طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَّعْرُوفٌ ۚ فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ ﴿٢١﴾

"(Onlara düşen), taat ve güzel sözdü. Bunun için onlar, iş ciddileşince, derhal Allah'a sadâkat gösterselerdi, onlar için daha hayırlı olurdu"

(Muhammed, 21).

Bu, haberi mahzûf, müste'nef bir cümle olup, طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ خَيْرٌ لَكُمْ *"Taat ve güzel söz, onlar için daha hayırlıdır"* yani, "daha güzel ve daha uygundur" takdirindedir. Buna karşı "Arapça'da, nekire olan **"taat"** kelimesinin mübteda olması uygun değildir" denilemez. Çünkü diyoruz ki bu kelime, aslında mevsuftur. Delili ise, ayetteki **"kavlün ma'rûfun"** ifadesidir. Zira **"kavl"** kelimesi de mevsûf (sıfat almış)tır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "ihlaslı taat ve güzel söz, daha hayırlıdır" demektedir. Bunun manasının, "Onların, "Taat (itaat) ve güzel söz" yani "Bizim işimiz itaat etmek ve güzel konuşmaktır" şeklinde söylemeleri, onlar için daha hayırlı olurdu" şeklinde olduğu, bunun delilinin, ayeti **Ubeyy** (r.a)'in, ...يَقُولُونَ طَاعَةٌ şeklinde okuyuşu olduğu da söylenmiştir.

Ayetteki فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْراً لَّهُمْ *"Bunun için onlar, iş ciddileşince, derhal Allah'a sadâkat gösterselerdi onlar için daha hayırlı olurdu"* ifadesinin cevabı mahzuftur ve takdiri, "İş ciddileşince, muhalefet eder ve yan çizerler" şeklindedir. Bu izah, **Ubeyy** (r.a)'in kıraatına göre ortaya çıkan manaya daha uygundur. **Ubeyy** (r.a)'in kıraatine göre, onlar işin başında, "Dinledik ve itaat ettik (baş üstüne)" demişler, ama işin sonunda muhalefet edip, yan çizmişlerdir. **"Azm"** işi, işin sahibine âit olduğu halde ve buna göre ifadenin takdirinin, "İşin sahibi azmettiğinde, işi ciddi tuttuğunda..." şeklinde olduğu halde, bu azm, "işe" (emre) nisbet edilmiştir. Bu izah **Zemahşerî**'nin yaptığı bir izahtır. Bu ifadenin mecâzî olup, tıpkı bizim جَاءَ الْأَمْرُ وَلِيَ "İş geldi veya iş takip etti" demeniz gibi olduğu da söylenebilir. Çünkü başlangıçta, işin olmayacağı düşünülür. Ama ağırlığını koyduğunda, istemeyenler onu engelleyemediklerinde, artık kesinleşmiş olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "İş azmetti (ciddileşti..)" buyurmuştur. Yapılan bu ik izah da, birbirine yakındır.

Ayetteki, فَلَوْ صَدَقُوا اللّٰهَ *"Eğer Allah'a sadâkat gösterselerdi..."* ifadesi ile ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir. Ayetteki "taat" ifadesi, "Onlar, "taat (baş üstüne)" dediler" manasına alınırsa, bu ifadenin manası da, "Eğer onlar bu sözlerinde samimi olup, gerçekten itaat etselerdi, bu onlar için daha hayırlı olurdu" şeklinde olur; ama, "İhlaslı taat ve iyi söz onlar için daha hayırlıdır ve güzeldir.." manasını vermemiz halinde, bu ifadenin manası, "eğer onlar imanlarında ve peygambere tâbi oluşlarında sâdık olsalardı, bu onlar için daha hayırlı olurdu" şeklinde olur.

★ ★
★

İş Başına Geçince

فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾

"Demek siz, idareyi ve hakimiyeti ele alırsanız, hemen yeryüzünde fesad çıkaracak ve akrabalık münasebetlerinizi bile parçalayıp keseceksiniz"

(Muhammed, 22).

Hayatı Koruma İddiası

Bu ayette, onların söylediği sözün yanlışlığına bir işaret vardır. Onlar, "Biz nasıl savaşırız. Savaş, aslında bir fesada vermedir, bozmadır. Hem sonra savaşacağımız Araplar, bizim akrabamız ve ırkımızdır" diyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Eğer hakimiyeti ele alırsanız sizden ancak dünyaya fesad çıkar. Çünkü sizler, gücünüz yettiği herkesi öldürür ve esir alırsınız. Hem sonra zaten aranızda savaş var. Kız çocuklarınızı öldürmeniz de, bir fesad ve akrabalığa riayetsizlik değil midir? Dolayısıyla sizin, bunları sebep olarak ileri sürmeniz, samimî ve doğru değildir. Kaldı ki Allah'ın emrettiği şey, hiç de böyle değildir. Binâenaleyh bu bir taattır" demek istemiştir.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

عَسَى Fiili

عَسَى fiili şu üç şekilde kullanılır:

1) Faili, beraberinde zikredilmiş mâzî fiil şeklinde. Nitekim عَسَيْتُ ve عَسَتَا عَسَى زَيْدٌ، عَسَيَا، عَسَوْا، عَسَيْتَ عَسَيْتُمَا، عَسَيْتُمْ dersin.

2) Mef'ûlü, beraberinde zikredilmiş fiil şeklinde... Nitekim عَسَانِي، عَسَانَا عَسَاهُ، عَسَاهُمَا، عَسَاكَ، عَسَاكُمَا dersin.

3) Kendisine ne fâil, ne mef'ûl bitişmeksizin... Nitekim عَسَى أَنْ تَخْرُجَ، عَسَى زَيْدٌ يَخْرُجُ ve عَسَى أَنَا أَخْرُجَ dersin. Bütün bunlar için tek bir izah söz konusu iken, bu ayetteki ifadenin ise pek çok izahı yapılabilir. Çünkü عَسَى fiili, camid (çekimsiz) fiillerdendir. Bu fiile fâilin birleşmesi, mef'ûlün birleşmesinden daha evladır. Çünkü fâil, fiilin bir parçası gibidir. İşte bundan ötürü, kendisinde dört hareke câiz değildir. Nitekim, نَصَرْتُ، نَصَرْتِ نَصَرْنَ fiillerinde böyledir. Ama نَصَرْنَ ifadesinde dört hareke peşpeşe

gelmiştir. Bir de, ister lâzım, ister müteaddî olsun, her fiilin bir fâili vardır. Ama mef'ûl-ü bih için aynı şey söz konusu değildir. Binâenaleyh, fâilin fiile, yahut mef'ûl-ü bih'in fiile birleştirilmesi hususunda, عَسَيْتَ ve عَسَاكَ ifadeleri tıpkı, فَصَبْتَ ve فَصَاكَ demen gibidir. Fakat bir kimsenin, عَسَى أَنْ أَقُومَ ve عَسَى أَنْ تَقُومَ *"Belki kalkacaksın, kalkman umulur"* ifadeleri, ihtiva ettikleri uzunluk sebebiyle bu hükmün dışında kalırlar.

İKİNCİ MESELE
İstifhamın Buradaki Manası

Bir ifadenin başındaki istifhâm, ifâdeyi takrir ve tekid eden bir istifhamdır. Çünkü, şayet Cenâb-ı Hak, istifhamsız olarak, sadece ihbari bir sîgayla, عَسَيْتُمْ أَنْ تَوَلَّيْتُمْ *"Demek siz idareyi ve hakimiyeti ele alırsanız..."* demiş olsaydı, muhatap onu inkâr edebilirdi. Ama, istifham sîgasıyla ifade buyurunca, adeta sanki, "Ben sana şunu soruyorum; sen ise ancak, "Hayır" veya "Evet" diyerek cevap veriyorsun. O halde bu demektir ki bu, senin ve benim yanımda anlaşılmış ve kesinleşmiş bir şeydir" demek istemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Allah Hakkında Tereccî

عَسَى kelimesi, bir şeyi beklemek, gözlemek, onun nasıl olacağını görebilmek... gibi şeyleri ifâde için kullanılır. Halbuki Cenâb-ı Hak herşeyi bilen bir zâttır. (Daha niçin O, bu ifadeyi kullanmıştır?). Biz bu hususta, hem Kur'ân'da لَعَلَّ geçen *"belki"*, hem de لِنَبْلُوَهُمْ "onları almamanız için..." ifadeleri hakkında söylediğimiz şeyi söyleriz. Çünkü bazı kimseler buna, "Allah size, tıpkı, uman, imtihan eden ve neticenin nasıl olacağını gözleyen kimsenin muâmelesi gibi muâmelede bulunur.." manasını verirlerken, diğer bazıları da, buna, "Onlara bakan herkes, onlardan bunun sûdûr edeceğini bekler" anlamını vermişlerdir.

Biz ise, bu ifadenin hakikî manasının kastedildiğini söylüyoruz. Bu böyledir, zira fiil (iş, davranış), aslında mümkün bir şey olduğunda, ona bakmak, onu gözlemek başka bir şeyi gerektirmez. Durum ancak, ondan, o şeyin bazan sadır olabileceği, bazan da olmayacağı biçimindedir. Binâenaleyh talep edilen bu iş için yapılan fili, onu yapan kimse ister o işin ondan sudûr edeceğini bilsin, isterse bilmesin, bir ümid ve bekleme, umma üzere bulunmuş olur. Bunu şöyle bir misalle açıklayalım: Bir avı avlamak için tuzak kuran kimse, o hususta doğru sözlü bir kimsenin o hayvanın tuzağa düşeceğini haber vermesiyle ya da başka bir yolla bilse bile, bu onu, o beklenti ve ümit etme haleti ruhiyesinden kurtarmaz ve onun hakkında, "O bunu ümit ediyor; o bunun beklentisi içinde..." denilir.

Bu konudaki sözün özü şudur: "Şehâdet aleminde (görünür alem olan bu dünyada), beklentisi içinde olduğumuz şey hakkında, bizim kesin bir bilgimiz yoktur. Böylece, kişinin bu bilgisizliği, gözleyen kimsenin ayrılmaz bir vasfı gibi sanılmıştır. Halbuki durum, hiç de böyle değildir. Tam aksine, beklenti içinde olan kimse, -sadece o işe nazaran, onun hakkında ister bir bilgisi olsun isterse olmasın-, meydana gelmesi kesin olmayan bir işi bekleyip gözleyendir.

İş Başına Geçme Hali

Cenâb-ı Hakk'ın إِنْ تَوَلَّيْتُمْ *"Siz idareyi ve hakimiyeti ele alırsanız"* ifadesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifade, "velâyet"ten, "idareyi ele almak" anlamında olup, buna göre ayetin anlamı, "Eğer siz idareyi ele alır da, insanlar da sizin emrinize girerse, işte o zaman fesat işler, sıla-i rahmi keserseniz.." şeklindedir.

b) Bu ifade, "yüz çevirmek" anlamında olan, "**tevellî** etmek" kökündendir. Bu ikinci izah, yukarda bahsettiğimiz şeye uygun olup, buna göre mana, "Sizler, savaşı terkettiniz ve kâfirlerin akrabalarınız olduğunu ileri sürerek, "Bunda fesat vardır, sıla-i rahimleri kesmek vardır!" dediniz. Halbuki, sizden südûr edenler, zaten bunlardır. Çünkü sizler, nitekim bu şey Arapların adeti olduğu üzere, en ufacık bir şey yüzünden dahi birbirinizle vuruşur, dövüşürsünüz..." şeklinde olur. Birinci izahı, Hz. Ali (r.a)'nin, ayetin bu ifadesini, تُوَلَّيْتُمْ "**tüvüllîtum**" şeklinde okuması da tekid eder. Yani, "Şayet sizin idarenizi; zalim, katı ve cahil bir kimse ele almış olsaydı, onun sancağı altında yürürdünüz, onlarla birlikte yapacağınız ifsâdı yapar ve sıla-i rahmi de keserdiniz... Halbuki, Hz. Peygamber, size ancak ıslah olmayı ve sıla-i rahimde bulunmayı emretmektedir. O halde daha ne diye savaştan geri duruyor da, böylece daha çok sapıklığa dalıyorsunuz.." demektir.

★ ★
★

Lanete Hak Kazananlar

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَىٰ أَبْصَارَهُمْ ﴿٢٣﴾

"Onlar öyle kimselerdir ki, Allah, onları rahmetinden tard etmiş de, (kulaklarını) sağır, gözlerini kör yapmıştır"

(Muhammed, 23).

Bu ifade, az önce bahsi geçmiş olan münafıklarla ilgilidir. Allah, onları, kendisinden ve bütün iyi ve güzel şeylerden uzaklaştırmış da, böylece onları sağır yapmıştır. İşte bu sebeple onlar, açıklamada bulunan kimsenin sözünü duyamazlar. Allah onları kör kılmıştır da, böylece onlar, dosdoğru yola tâbi olamamışlardır. Burada güzel bir tertib bulunmaktadır. Bu, onların ilmî sözleri dinleyip, o ilmî sözleri anlamamaları bakımındandır. Binâenaleyh onlar, bu ilmi sözleri anlayamamaları bakımından, Allah'ın kendilerini sağır ettiği sağırlardır. Amelde bulunmaları emredildiğinde de o ameli yapmadılar ve bunun, bir fesât ve sıla-i rahmi kesme olduğu bahanesini ileri sürdüler. Halbuki onlar, kendisinden nehyolunduklarında da aynı şeyi yapıyorlardı. Binâenaleyh onlar, içinde bulundukları durumu değerlendiremediler de, kendilerine İslâm'ı, sıla-i rahm'i emreden peygambere tâbi olmadılar.. Halbuki onları, ifsâdı ve sıla-i rahmi kesmeyi emreden birisi çağırıp yönetseydi, onlar ona mutlaka uyarlardı. O halde bu demektir ki onlar, Allah'ın kendilerini kör yaptığı kör kimselerdir.

Göz İle Kulağın Farkı

Bu ayette şöyle bir incelik bulunmaktadır: Allah Teâlâ, *"onları sağır yaptı"* buyurmuş, "onların kulaklarını sağırlaştırdı" dememiştir. Halbuki, buna karşılık, *"Allah*

onların gözlerini kör yaptı" buyurmuş, "Allah onları kör etti" dememiştir. Bu böyledir, zira göz, görmenin aletidir. Dolayısıyla, o göze şayet bir musibet isabet ederse, görme olmaz. Ama kulağa, onu dilme, ya da kökünden kesme gibi bir belâ isâbet ederse, kulak, sözü yine duyar. Çünkü kulak, dalgalanan hava çok bulunsun ve ansızın kulak zarına çarpıp da böylece, tıpkı güçlü bir sesin eziyyet vermesi gibi eziyyet vermesin diye, onda birtakım kıvrımlar ve girinti çıkıntılar bulunacak şekilde yaratılmıştır. İşte bu sebeple, hiç kulak ifadesine yer vermeksizin,. أَصَمَّهُمْ *"onları sağır etti"* buyurmuş, gözü zikrederek de, أَعْمَىٰ أَبْصَارَهُمْ *"onların gözlerini kör yaptı"* buyurmuştur. Çünkü buradaki, "**ebsâr**" kelimesi *"göz, gözler"* anlamındadır. Bu manaya olduğu için, Cenâb-ı Hak onu, çoğul olarak أَبْصَار "gözler" şeklinde söylemiştir. Şayet masdar (görmek) anlamında olsaydı, çoğul olarak gelmezdi. Binâenaleyh, "sağır-sapma"da kulağın bir payı olmadığı için, "kulak" ifâdesine yer verilmemiş, gözün, görmede bir payı bulunduğu, hatta görmenin tamamen kendisi olduğu için, "göz" zikredilmiştir. Bunun böyle oluşunun delili şudur: Cenâb-ı Hak, bu ayetin dışındaki yerlerde, kulakla ilgili belâ ve musibetlerden bahsettiğinde, o belâyı kulaklara nisbet eder ve ona, "**vakra**" *"ağırlık"* adını verir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir ayette, وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ *"Ve kulaklarımızda bir ağırlık vardır"* (Fussilet, 5); bir başka ayetinde de كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا *"Sanki onun iki kulağında bir ağırlık vardır..."* (Lokman, 7) buyurmuştur. **Vakra** kelimesinin ifade ettiği mana, **summ** kelimesinin ifâde ettiği mananın altındadır. **Taraş** (اَلطَّرَشُ) kelimesi de böyledir..

Kalblerdeki Kilitler

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا ﴿٢٤﴾

"(Öyle olmasa), Kur'ân'ı iyiden iyiye anla(yıp), hakkı tanımazlar mı? Daha doğrusu, onların kalbleri üzerinde (kat kat) kilitler vardır"

(Muhammed, 24).

Biz bu ayetin tefsirini şöyle birkaç mesele içinde vermeye çalışalım.

BİRİNCİ MESELE
Kur'ân'ı Tefekkür

Cenâb-ı Hak, *"onları sağır, gözlerini kör yapmıştır"* buyurduğuna göre, daha nasıl onlar Kur'ân hakkında tedebbür edebilirler? Ve daha nasıl Cenâb-ı Hak, *"Kur'ân'ı iyiden iyiye anlamazlar mı?"* buyurmuştur?.. Bu tıpkı, bir kimsenin kör olan bir kimseye, "Bak, gör"; sağır bir kimseye de, "İşit.." demesi gibi değil midir? (Ne dersiniz?) Biz diyoruz ki, buna, sıra itibariyle biri diğerinden daha güzel olan şu üç açıklama ile cevap veririz:

1) Teklîf-i mâlâ yutâk, câizdir. Çünkü Allah, iman etmeyeceğini bildiği kimseye de, iman etme emrini vermiştir. İşte aynen bunun gibi, Cenâb-ı Hakk'ın bu kimseleri kör yapıp, düşünmeyi terketmelerinden dolayı da kınamış olması mümkündür.

2) Ayetin bu ifadesiyle, sadece o kimseler değil bütün insanlar kastedilmiştir.

3) Şöyle diyebiliriz: Bu ayet, bir önceki ayetin manasını ortaya koyar bir biçimde gelmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, "Bunlar, Allah'ın kendilerine lanet ettiği, yani kendisinden, yahut doğru olandan yahut güzel ve iyi olandan veyahut da bunların dışındaki güzel şeylerden uzaklaştırdığı kimselerdir" buyurmuştur. Böylece Allah, onları sağır yapmıştır. İşte bu sebeple onlar, sözün hakkatını duyamazlar. Allah onları kör kılmıştır; bu sebeple onlar, İslâm'ın yoluna tâbî olamazlar. O halde onlar, şu iki şey arasındadırlar:

a) Kur'ân'ı düşünemezler; böylece de ondan uzaklaşırlar. Çünkü Allah Teâlâ onlara lanet etmiş, onları hayır ve doğru olan şeylerden uzaklaştırmıştır. Kur'ân ise, bu ikisinden daha üstün bir sınıf, hatta daha kıymetli bir türdür.

b) Yahut da, Kur'ân'ı düşünürler de, ancak ne var ki, Kur'ân'ın anlamı, onların kalbleri kilitli olduğu için, kalblerine nüfuz edemez. Buna göre kelamın takdiri, "Onlar, mel'ûn ve Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış oldukları için Kur'ân'ı düşünemezler, yahut da, kalbleri üzerinde kilitler bulunduğu için, düşünseler bile, anlayamazlar" şeklinde olur. Tefsirin böyle yapılması halinde, biz, bu ayetteki, أَمْ kelimesinin بَلْ *(daha doğrusu)* manasına olduğunu söyleme ihtiyacı duymayız; tam aksine bunun, hakiki manada olmak üzere, istifham üzere getirildiğini, sözün ortasında varid olduğunu; hemzenin de kendi yerini aldığını, yani başta oluğunu; evet, أَمْ ifâdesinin de, sözün ortasında bulunan قُلُوبٌ kelimesinin başına geldiğini (yani, mutasıl olan أَمْ 'e uygun şartların tahakkuk ettiğini) söyleyebiliriz.

İKİNCİ MESELE
قُلُوبٍ Kelimesindeki Nekirelik

عَلٰى قُلُوبٍ ifadesindeki nekireliğin manası nedir? Biz deriz ki: Zemahşerî şöyle demiştir: "Burada şu iki ihtimal vardır: a) Bunun, bu ifâdenin sıfatlanmış bir kelime olduğuna dikkat çekmiş olması.. Çünkü, nekirenin sıfatlanması, ma'rife olan kelimeninkinden daha uygundur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sanki, "katı veya karanlık olan kalbler üzerinde kilitler vardır" demek istemiştir.

b) Bunun, kısım, ba'ziyyet ifâde etmesidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bazı kalbler üzerinde kilitler vardır.." buyurmuştur. Çünkü nekire, umumîlik ifade etmez. Zira sen, جَاءَنِي رِجَالٌ "Bana, bazı adamlar geldi" dediğinde, bundan kısmîlik anlamı anlaşılır. جَاءَنِي الرِّجَالُ "Bana, o adamların hepsi geldi" dediğinde ise, bütün herkes manası anlaşılır.

İzafet Şekilleri

Biz diyoruz ki: قُلُوبٍ kelimesinin nekire olması, kalblerde bulunanı inkâra dikkat çekmek içindir. Bu böyledir, zira kalb, ârif olduğunda, ma'ruf olur. Çünkü kalb, marifet için yaratılmıştır. Binâenaleyh, kalbte marifet olmadığında, o adeta bilemiyor demektir. Bu tıpkı bir kimsenin, eziyyet veren kimse için, "Bu, insan değil, bir canavar!" demesi gibidir. İşte bundan dolayıdır ki, kalbler hakkında da, "Bu, bir kalb değil, bir taş!" denilmektedir.

Bu iyice anlaşıldığına göre, marifelik, ya elifâm ile yahut da izâfetle olur. Elifâm'ın sağladığı marifelik , ya cinsin marifeliği, yahut da ahd için olur. Burada, cinsin murad

edilmiş olması mümkün değildir. Çünkü her kalbin üzerinde kilit yoktur. Burada, ahd'in marifeliği de kastedilmemiştir. Çünkü böylesi bir kalbe "kalb" denilmesi uygun olmaz. Bu marifeliğin izâfet ile olmasına gelince, bunu şu şekilde ifâde edebiliriz: "Bazı kalbler üzerinde, kilitleri bulunur.." Böyle denilmesi de, umulan faydanın, onlara rücû etmemesi sebebiyledir. Bu durumda, o faydalar adeta, o kalbler için değilmiş gibi olur.

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hak bir yerde خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ , bir başka yerde de فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki: اَقْفَالٌ ifadesi, "mühürleme" ifadesinden daha beliğdir. İşte bu kalble hiç istifade edemedikleri için, izafet terkedilmiştir (yani عَلٰى قُلُوبِهِمْ denilmemiştir.)

ÜÇÜNCÜ MESELE Bu mesele, ayetteki, اَقْفَالُهَا ifadesi هَا 'ya muzaf kılınarak getirilmiş olup, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı izafetsiz olarak قُلُوبٍ dediği gibi, izâfetsiz olarak اَقْفَالٌ dememesinin hikmeti hakkındadır. Çünkü ekfal kelimesi, kalblerin ayrılmaz vasfıdır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, ekfal kelimesini, kalblere racî olacak zamire muzâf kılmıştır. Bu sebeple, adeta, o kilitler kalblere hass olmuş olurlar.

Sözün özü şudur: Cenâb-ı Hak "kalbler" kelimesini, o kalbler onlara fayda veremediği için, kalblerin sahiplerine raci olacak zamire muzaf kılarak قُلُوبُهُمْ demeyiş; o kilitler, kalblere münasip olduğu için, kilitler ifâdesini kalblere râci olacak zamire muzâf kılarak, اَقْفَالُهَا buyurmuştur. Ve yine biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hak bu ifadesiyle, hususî birtakım kilitler kastetmiştir ki, bu da, küfür ve inad kilitleridir.

★ ★
★

Mürted Olanlar

إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِم مِّن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ ﴿٢٥﴾

"Muhakkak ki, kendilerine hidayet besbelli olduktan sonra, geriye dönenler (yok mu?) Şeytan onları fitleyip gevşetmiş, onlara mühlet verip oyalamıştır"

(Muhammed, 25).

Bu ifâde, ya Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatlarıyla ve peygamber olarak gönderilmesiyle ilgili olan hakikatın, Tevrat'ta kendileri tarafından anlaşılışından sonra mürted olan ehl-i kitaba; yahut da, kendilerine deliller açıklandığında, onları duyup da iman etmeyen herkese bir işârettir ki bunlar da, onun bir hak olduğunu bile bile, riyâset tutkularının, kendilerini, Hz. Muhammed (s.a.s)'e tâbi olmaktan alıkoyduğu bir cemaattir.

الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ *"Şeytan onları fitledi, yani, gevşetti, mühlet verdi.."* Yani onlar, "Biz yaşayalım; sonra iman ederiz" dediler. Bu ifâde, أَمْهَلَ لَهُمْ şeklinde

de okunmuştur. Buna göre şayet, "İmlâ ve İmhâl ayni şeydir. Zira, vâdeler (müddetler) ancak Allah'tan olur. Daha nasıl أَمْلَى لَهُمْ şeklinde okuyanın kıraatı doğru olur? Çünkü, bu durumda uzun zaman veren, şeytan olur" denilirse, biz deriz ki: Buna şu iki açıdan cevap veririz:

a) Bu ifade ile, "Allah onlara mühlet verdi..' manası kastedilmiştir. Böylece okuyan kimse سَوَّلَ لَهُمْ ifadesi üzerinde vakfetmiş olur.

b) Fitleyen de, aslında şeytan değildir. Bu fitleme işi şeytana Allah'ın onun eline ve lisanına böyle bir kudreti vermesi sebebiyle isnâd edilmiştir. Böylece o şeytan onlara uzun zaman vaad eder ve onlara, "Ömrünüz daha çok, riyâsetinizden yararlanın. Sonunda iman edersiniz..." der. Bu ifade, yâ'nın fethası, hemzenin dammesi ile meçhul olarak وَأُمْلِيَ لَهُمْ şeklinde de okunmuştur.

★ ★
★

Allah'dan Hiçbirşey Saklanmaz

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ
الْأَمْرِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ ﴿٢٦﴾

"Bunun sebebi şudur: Çünkü hakikaten onlar, Allah'ın indirdiğini hoş görmeyenlere "Biz size, bazı hususlarda itaat edeceğiz" dediler. Halbuki, Allah, onların gizli konuştuklarını da biliyor"

(Muhammed, 26).

Bazı müfessirler, bu ifadenin başındaki ...ذَٰلِكَ *"bunun sebebi"* ifadesinin, bir önceki ayette geçen mühlet vermeye işaret olduğunu ve mananın, "Bu mühlet verme, onların, Allah'ın indirdiğini hoş görmeyenlere (...) demiş olmaları sebebiyledir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu, **Vâhidî**'nin tercih ettiği görüştür. Bazıları da, bu kelimenin, bir önceki ayette geçen "süsleme - hoş gösterme" ifadesine işaret olduğunu söylemişlerdir. Şöyle de denebilir. Bu irtidâd (dinden dönüş), onların, "Biz size itaat edeceğiz" demiş olmaları sebebiyledir. Bu böyledir. Çünkü ayetteki, *"Biz size bazı hususlarda itaat edeceğiz"* ifadesinin, onların, "Biz, **Muhammed**'in bir peygamber değil, bir yalancı olduğu inancında size uyuyoruz. Ancak biz size, peygamberliğin, haşrın ve putların Allah'a ortak koşulmasını inkârı hususlarında muvafakat etmiyoruz" demeleri manasında olduğunu beyân edeceğiz. Halbuki **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iman etmeyen, başkasına imân etse de kâfirdir. Hayır, hayır. Hatta, **Muhammed** (s.a.s)'e iman etmeyen, Allah'a, O'nun peygamberlerine ve haşra da iman etmemiştir. Çünkü Allah Teâlâ, mümkün olan o haşrı haber verdiği gibi, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamber olduğunu da haber vermiştir. Bu da mümkündür. Binâenaleyh, Allah'ı, herhangi bir hususunda tasdik etmeyen, yalanını

Allah'ın bir başka şey hakkındaki sözüyle bertaraf edemez. Dolayısıyla da ne haşri, ne de herhangi bir peygamberin peygamberliğini kesin bir şekilde tasdik etmiş olmaz. Çünkü bunları tanıyıp bilmek tek birşey demektir.

Ayetteki, *"Allah'ın indirdiğini hoş görmeyenler..."* ifadesi ile, müşrikler ve münafıklar kastedilmiştir. Bununla yahudilerin kastedildiği de söylenmiştir. Çünkü Mekkeliler, yahudilere, "Biz, **Hz. Muhammed**'in sürülmesi, öldürülmesi ve taraftarlarının kılıçtan geçirilmesi hususunda size muvafakât ediyoruz" demişlerdir. Birinci görüş daha doğrudur. Çünkü ayetin bu ifadesinin, ehl-i hitab (yahudiler) manasında anlaşılması halinde, bu hoş görmeme işi, Allah'ın indirdiği ayetlerin bazılarıyla ilgili olması lazım gelirdi. Fakat biz, bu ifadenin müşriklerle ilgili olduğunu söylersek, bu daha genel ve kapsamlı olmuş olurdu. Çünkü müşrikler hem Allah'ın indirdiğini kerih görmüşler, hem bütün peygamberleri yalanlamışlar, hem de peygamberlik müessesesini hiç kabul etmemişlerdir.

Ayetteki, *"Biz size, bazı hususlarda itaat edeceğiz"* ifadesi, "**Muhammed**'e imanla ilgili hususlarda size itaat ederiz. Binâenaleyh biz de iman etmiyoruz. Yani onu yalanlama hususunda sizinle beraberiz. Binâenaleyh sizin onu yalanladığınız gibi, biz de yalanlarız ve yine onu öldürme hususunda da sizinle bareberiz. Fakat Allah'a ortak koşma, putları O'na eş sayma, haşrı ve nübüvveti tamamen inkâr hususlarında değil..." demektir.

Cenâb-ı Hak, وَاللّٰهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ *"Halbuki Allah, onların gizli konuştuklarını da biliyor"* buyurmuştur. Çoğu âlimler (müfessirler), "Bununla, onları bu sözleri gizliden gizliye konuştukları, ama Allah'ın bunları ifşâ edip, Peygamberine (s.a.s) bildirdiği anlatılmak istenmiştir" demişlerdir. Fakat daha açık olan şöyle denilmesidir: "Allah Teâlâ onların ısrarını, yani onların kalblerinde bulunan ve **Hz. Muhammed** (s.a.s) doğru olduğunu gösteren düşüncelerini bilir. Çünkü onlar, **Hz. Muhammed** (s.a.s), kendi oğullarını tanıdıkları gibi, çok iyi biliyorlardı." "Israr" kelimesi, hemzenin kesresi ile, masdar olarak okunmuştur. Bu kıraata göre, bizim verdiğimiz mana açıktır. Çünkü onlar, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamber olduğunu gizlemeye çalışıyorlardı. Fakat "irtidâd edenler" ifadesiyle münafıkların kastedildiğini söylememiz halinde, münafıklar, savaşan kâfirlere, "Biz, bazı hususlarda size itaat edeceğiz" diyorlar ve onların mağlub olmaları halinde, bu düşüncelerinden cayacaklarını gizliyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak, onların bu halini anlatmak için, *"Eğer Rabbinden bir nusret gelirse, mutlaka Biz sizinle beraberiz" derler"* (Ankebût, 10) ve *"Korku geldiği zaman, sizi keskin dilleriyle incitirler"* (Ahzab, 19) buyurmuştur.

★ ★
★

Feci Can Verişleri

فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَٰرَهُمْ ۝

"Artık melekler, onların yüzlerine ve arkalarına vura vura canlarını alırken, halleri nice olacak?"

(Muhammed, 27).

Bil ki Allah Teâlâ, *"Halbuki Allah onların gizli konuşmalarını da biliyor"* buyurunca, "Onlar hep böyle gizli gizli konuştuklarını Allah da, onların gizli konuştuklarını şimdilik açığa vurmadığını farzet. Ama onlar ölürken bu iş nasıl saklı kalacak?" demek istemiştir. Yahut diyoruz ki: Allah Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Allah onların gizli konuşmalarını biliyor. Farzet ki onlar çarpışma ve süngüleşme bulunan savaşı tercih ettiler. Fakat bu, her iki durumda da mü'minler için bir netice ifade etmektedir. Çünkü eğer gâlib olurlarsa, dünyada ganimet, ahirette de mükâfaat; mağlub olurlarsa, şehâdet ve mutluluk... Binâenaleyh ya melekler o münafıkların yüzlerine ve arkalarına vura vura canlarını aldıkları zaman halleri nice olur?" Zira çarpışma halinde bazan olur ki insan hasmını bozguna uğratır, fakat yüzü ve ensesi salim kalabilir. Eğer bozguna uğratmazsa ve sabru sebat gösterirse darb yüzüne olur. Şayet sebat etmez ve bozguna uğrarsa -başı kurtulsa da- yüzü ve ensesi salim kalır. Şayet burası kurtulursa darb sadece ensesine olur. Ölüm günü ona hiçbir yardım ve hiçbir sığınak olmaz. Yüzü de, sırtı da dövülür. Bu eziyetten nasıl kurtulabilir. Nasıl olur da bu büyük azabı seçerler?

★ ★
★

Gazab Sebebine Uyma

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ ﴿٢٨﴾

"Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar gerçekten Allah'ı kızdıran şeylere tâbî oldular ve O'nun rızasından hoşlanmadılar. O da, bunların amel ve hareketlerini boşa çıkardı"

(Muhammed, 28).

Burada şöyle bir inceilik vardır: Allah Teâlâ, bir önceki ayetinde yüze ve kıçlara vurmadan bahsetmiş ve daha sonra da iki şeyi, yani Allah'ı kandıran şeylere tabi olmayı ve O'nun rızasından hoşlanmamayı zikretmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak âdeta, bu iki işi karşılaştırmış ve "melekler, onlar Allah'ı kızdıran şeylere yöneldikleri için onların yüzüne vururlar. Çünkü birşeyi olabilir sayan ona yönelmiş demektir; onlar, kendisinde Allah'ın rızasının olduğu şeyden yüz çevirdikleri için melekler onların kıçlarına vururlar. Çünkü birşeyden hoşlanmayan, ondan yüz çevirir" buyurmuştur.

Kızdıran Şeyler

Ayetteki, مَآ أَسْخَطَ اللَّهَ *"Allah'ı kızdıran şeyler..."* ifadesi ile ilgili şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'i inkârdır. Allah'ın râzı olduğu şey ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'i kabul edip, müslüman olmaktır.

b) Allah'ı kızdıran şey, küfür; O'nun râzı olduğu şey ise imandır. Bunun delili, *"Eğer inkâr edersenîz, (bilin ki) Allah sizden müstağnidir ve kulları için, küfre râzı olmaz. Ama şükredersenîz, sizin için bundan hoşlanır"* (Zümer, 7) ayetidir. Yine Cenâb-ı Hak, *"İman edip, salih ameller işleyen kimseler yok mu, işte onlar en hayırlı kimselerdir... Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'dan..."* (Beyyine, 7-8) buyurmuştur.

c) Allah'ı kızdıran şey, şeytanın (kötülükleri) hoş göstermesi; râzı olduğu şey ise, delillere ve Kur'ân'a dayanmaktır. Buna göre eğer, "Onlar, Allah'ın rızasından hoşlanmadıklarını söylemiyorlardı, aksine "Bizim üzerinde bulunduğumuz hal, Allah'ın rızasına uygun. Biz ancak Allah'ın rızasını istiyoruz" diyorlardı. Nasıl böyle olmasın ki, çünkü müşrikler bile, şirkleri hususunda, "biz bununla Allah'ın rızasını kazanmayı istiyoruz" diyorlardı. Çünkü onlar "Putlara, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz" ve "Bize şefaatci olsunlar diye ibadet ediyoruz" diyorlardı.

Binâenaleyh diyoruz ki: Bu ayet, "Onlar, Allah'ın râzı olacağı şeyleri kerih görüyorlardı" manasındadır. Burada şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ, مَا أَسْخَطَ اللّٰهَ *"Allah'ı kızdıran şeyler"* buyurmuş, buna mukabil, مَا أَرْضَى اللّٰهَ *"Allah'ı razı edecek şeyler..."* buyurmamıştır. Çünkü Allah'ın rahmeti, herşeyden ileridir. Dolayısıyla Allah için sabit derin bir rahmet söz konusudur ki rahmet, rıza-ı ilâhinin kaynağıdır. Allah'ın gazabı ise, sonradır. Çünkü Allah'ın gazabı, yapılan bir günahtan ötürü olur. İşte bu sebepten ötürü, Allah Teâlâ, ayette "Allah'ı râzı edecek şeylerden" yerine, *"O'nun rızasından..."* buyurmuştur. Çünkü Allah'ın rızası, her zaman bulunan, herşeyden önce gelen bir vasıftır. İşte bu sebeple, gazabının var olması, rızasının var olması gibi olmadığına bir işaret olsun diye, (masdar olarak), "Allah'ın gazabı" yerine, *"Allah'ı kızdıran şeyler..."* buyurmuştur. İşte bu incelikten ötürü Cenâb-ı Hak, lian ayetinde, kadınla ilgili kısımda, *"Beşinci (yeminde de), "Eğer o doğru söyleyenlerdense, Allah'ın gazabı kendi üzerine olsun" (der)"* (Nur, 9) buyurmuştur. Bu ayete izafetle, "Allah'ın gazabı" ifadesi kullanılmıştır. Çünkü (ayette) erkeğin lanet okuması, sözü ve yemini ile hanımının zina ettiğini söylemesinden öncedir. Böyle kötü bir iş yok iken, Allah'ın gazabı söz konusu değildir. Halbuki Allah'ın rızası, fiilin kendisinden kaynaklandığı bir vasıftır. Allah'ın gazabı ise, kişinin fiilenden dolayı ortaya çıkan bir durumdur.

Buna şöyle bir misal verebiliriz: Kerem (cömertlik) kalbine iyice kök salmış kerim kimseyi, bu keremi, iyi işler yapmaya sevkeder. Binâenaleyh kötülük yapan kişi çok kötülük yaptığında, bu kerim zâtın gazabı, kendisinde bulunan bir sıfattan kaynaklandığı için değil, aksine kötü kişinin kötülüğünden ötürü ortaya çıkmış olur ve onun halini düzeltmek, diğer insanları aynı kötülüğü yapmaktan menetmek için olur. İşte bundan ötürü, "O kerimdir. Onun keremi, içinde bulunan güzel huylardan ötürüdür. Fakat falanca onu kızdırdı da, bundan dolayı ondan gazab sâdır oldu" denilir. Böylece gazab, kızdıranın fiilinden dolayı o kerim zatta sâdır olan bir şey; güzel fiiller ise, o kerimin bizzat kereminden kaynaklanan birşey sayılmış olur.

Binâenaleyh kerîmdeki gazab bir fiilden sonra, iyi fiilleri ise, kereminden sonradır. İşte bundan hareketle, ayetteki, *"Onlar gerçekten Allah'ı kızdıran şeylere tâbi oldular ve O'nun rızasından hoşlanmadılar"* ifadesinin inceliği anlaşılır.

Cenâb-ı Hak sonra, "Onlar Allah'ın rızasını elde etmeye uğraşmadıkları, aksine şeytanın ve putlarının hoşnudluğunu elde etmeyi istedikleri için, Allah onların *"amel ve hareketlerini boşa çıkardı"* buyurmuştur.

★ ★
★

Allah Sırlarını Faş Eder

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ أَن لَّن يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ ﴿٢٩﴾

"Yoksa kalblerinde hastalık bulunanlar, Allah'ın, kinlerini asla (meydana) vurmayacağını mı sandılar"

(Muhammed, 29)

أَمْ أَمْ Edatı Hakkında

Ayetin bu ifadesi, münafıklara işarettir. Ayetin başındaki أَمْ (yoksa) edatı, istifham manasına alınacak olursa, ikinci bir istifham cümlesi olmalıdır. Çünkü أَمْ edâtı, em-i muttasıla kabul edildiğinde, daha önce başka bir istifham cümlesinin geçmiş olmasını gerektirir. Nitekim Arapça'da, أَزَيْدٌ فِي الدَّارِ أَمْ عَمْرٌو *"Zeyd mi evde, yoksa Amr mı?"* denilir. Fakat em-i munkatıa, bunu gerektirmez. Nitekim Arapça'da, إِنْ هَذَا لَزَيْدٌ أَمْ عَمْرٌو *"Bu, Zeyd'dir, daha doğrusu Amr'dır"* denildiği gibi, aynı manada إِنَّ هَذَا لَزَيْدٌ بَلْ عَمْرٌو da denilir.

Müfessirler, bu edatın, em-i munkatıa olduğu kanatındadırlar. Bunun, istifham için, yani em-i muttasıla olduğu da söylenebilir: Bu durumda, önce geçen soru cümlesi ise, *"Halbuki Allah onların gizli konuşmalarını bilir"* ayetinden anlaşılan hususdur. Cenâb-ı Hak buna göre sanki, "Kâfirler, Allah'ın, onların gizli konuşmalarını bilemeyeceğini mi sanıyorlar, yoksa münafıklar, Allah'ın, onların gizli gizli konuştukları şeyleri ortaya çıkarıp ifşâ etmeyeceğini mi sanırlar?" Bu iki sanış da, kısırdır-yanlıştır. Allah onların hepsini bilir, hepsini ortaya çıkarır" buyurmuştur. Bunun böyle olduğunu, şu husus da te'yid eder. Em-i munkatıa, neredeyse sözün başında hiç gelmez. Dolayısıyla da, doğrudan doğruya, بَلْ جَاءَ زَيْدٌ denilemeyeceği gibi, أَمْ جَاءَ عَمْرٌو de denilemez.

Ayette geçen "çıkarma" fiili, "ortaya koyma, açığa çıkarma" manasına olup, ضِغْنٌ kin, garaz, hastalık (nifak) gibi manalara gelip, müfredi, أَضْغَانٌ şeklindedir.

★ ★
★

Münafıkların Hz. Peygamber (s.a.s)'e Bildirilmesi

وَلَوْ نَشَآءُ لَأَرَيْنَٰكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُم بِسِيمَٰهُمْ ۚ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِى لَحْنِ ٱلْقَوْلِ ۚ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَٰلَكُمْ ﴿٣٠﴾

"Eğer biz dilersek, sana onları mutlaka gösteririz ve sen de onları elbette simâlarından tanırsın, mutlaka sözlerinin üslubundan bilirsin. Allah amellerinizi bilir"

(Muhammed, 30).

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksa kalblerinde hastalık bulunanlar, Allah'ın kinlerini asla (meydana) vurmayacağını mı sandılar"* ayetinden, "Allah onların kalblerindeki gizli niyetleri ortaya çıkarıp, sırlarını ifşâ eder" manası anlaşılınca, sanki birisi, "öyle ise, niçin ortaya koymamış?" demiş de, Cenâb-ı Hak buna karşı, "Büyüklerin sırları, onlardan korkulduğu için ifşâ edilmediği gibi, onlardan duyulan endişeden ötürü değil, sırf muradımız böyle olduğu için, onların sırlarını fâş etmeyi sonraya bıraktık. İsteseydik, onları sana hep bildirirdik, yani bizim için bu hususta hiçbir engel yoktur" buyurmuştur.

Ayetteki, "gösterme" kelimesi, öğretmek bildirmek, anlatmak manasınadır. فَلَعَرَفْتَهُم ifadesi, ek bir manayı (inceliği) anlatmak için gelmiştir. Şöyle ki: Bazan ta'rîf kelimesi kullanılır, fakat bu bildirme, muhatapta bir bilgi sebebi olmayabilir. Nitekim Arapça'da, "Ben ona bildirdim, fakat bilmedi; anlattım, fakat anlamadı" gibi ifadeler kullanılabilir. İşte bu sebepten dolayı, Allah Teâlâ burada, bu öğretme ve bildirmenin kuvvetli oluşuna işaret için, فَلَعَرَفْتَهُم buyurmuştur. ki, "Biz onları, sayesinde iyice öğrenip bileceğin bir tanıtımla tanıttık" demektir. Bu ifadedeki lâm (لَوْ) şart edatının cevabının başına gelmiş lâm olup, tıpk لَأَرَيْنَاكَهُمْ 'daki lâm gibidir. Bu tanıtma işinin, Allah'ın dilemesine göre olduğuna işaret için, bunun başına lâm gelmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak bu tanıma, -bilip öğrenme işinin, tanıtma ile hemen meydana geldiğini bildirmek ve böylece de bu tanıtmanın çok iyi bir tanıtma olduğunu ifade için, sanki, "isteseydi sen onları tanırdın" buyurmuştur ki bu, "isteseydik sana, sonraya kalan bir intikalle değil, anında meydana gelen bir tanıma ile tanıtır, öğretirdik" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ ifâdesindeki lâm'a gelince, bu mahzuf bir kasemin cevabıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Muhakkak ve muhakkak bilirdin, vallahi; andolsun!" buyurmuştur.

Söyleyişlerinden Tanıma

Cenâb-ı Hakk'ın, فِى لَحْنِ ٱلْقَوْلِ *"... sözlerinin üslubundan"* ifadesi hakkında birkaç izah şekli bulunur:

a) Yani, "sözün manasından-". Buna göre, kavl *"söz"* kelimesinden muradın, "onların sözünün üslubundan.." şeklinde olması muhtemeldir. Yani, "Muhakkak ki sen, onlar, mâna ve fetvâsı nifak olan şeyi, meselâ, zafer müyesser olduğunda, "Muhakkak ki, biz de sizinle beraberiz.."; "Eğer Medine'ye geri dönersek, en aziz

olanımız en zelil olanı muhakkak çıkaracaktır.." ve "Muhakkak ki evlerimiz, açıktır.." vb. şeklindeki ifadeleri sarfettiklerinde, (onları) sözlerinin manasından bilirsin.."

Buradaki "söz"den muradın, Allah Teâlâ'nın sözü olması da muhtemeldir. Yani "Allah Teâlâ, meselâ, *"Mü'minler ancak, Allah'a ve Resûlüne iman edenler ve onun maiyyetinde cem'iyyetli bir iş üzerinde bulundukları vakit ... gitmeyenlerdir"* (Nûr, 62) ve *"Mü'minler ancak şu kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri titrer"* (Enfâl, 2) vb. ayetlerinde olduğu gibi, kendisinden, münafıkların hallerini anlayacağın bir ifâde buyurduğu zaman, sen onları, Allah'ın sözünün üslûbundan tanırsın" demektir.

b) Yani, "Onlar, inanmadıkları şeyi söyleyip de, meselâ, *"Şehâdet ederiz ki, Sen muhakkak ki, Allah'ın peygamberisin.." dediler. Allah da bilir ki, sen elbette ve elbette O'nun peygamberisin. (Fakat) Allah, o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduğunu da biliyor"* (Münafikun, 1); *"Hakikaten evlerimiz açıktır.." diyorlar"* (Ahzâb, 13); *"Halbuki onlar, andolsun, arkalarına dönmeyeceklerini daha evvel Allah'a karşı teahhüd de etmişlerdi..."* (Ahzâb, 15) vb. ayetlerin de ifâde ettiği gibi, sözlerini eğip büktüklerinde, sen onları, sözün doğrudan sapmasından tanır ve bilirsin" demektir.

c) فِي لَحْنِ الْقَوْلِ "Sözdeki, ancak Hz. Peygamber'in anlayacağı, başkasının anlayamayacağı incelik ve nükteden..." anlamındadır. Bu da yine iki şeye muhtemeldir. Hz. Peygamber (s.a.s) münafığı biliyordu; ancak, Allah, onların içyüzlerini açığa vurma hususunda ona izin verince, böylece de onu, cenaze namazlarını kıldırmaktan ve kabirleri başında duâ etmekten men edinceye kadar, o münafığın durumunu açığa çıkarmıyordu.

Simadan Tanıma

Ayetteki, بِسِيمَاهُمْ kelimesine gelince, açık olan, bununla kastedilenin şu olduğudur. "Allah Teâlâ şayet dileseydi, onların yüzünde bir alâmet halkeder, ya da onların biçimini başka bir hale sokar mesh ederdi.." Cenâb-ı Hakk'ın, *"Dileseydik, onları oldukları yerde suratlarını değiştirip (...)"* (Yasin, 67) ayeti de buna işaret eder. Nitekim rivayet olunduğuna göre, bir grup münafık, alınlarında, "Bu münafıktır!" olduğu halde sabahlamışlardır..

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ *"Allah amellerinizi bilir"* beyanı, mü'minler için bir va'd olup, onların durumunun, münafıkların durumundan farklı olacağını beyan etmektedir: Zira münafığın, amel olunmayan mücerret sözü varken, mü'minin ise, ameli vardır ve onu söylemez. Onun sözü, ancak ve ancak tesbihtir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbimiz, unutursak, ya da yanılırsak, bizi muâheze etme"* (Bakara, 286) ve *"Rabbimiz, günahlarımızı bize bağışla ve hatalarımızı bizden sil"* (Âli İmran, 193) ayetleri de buna delâlet eder. Mü'minler salih amellerde bulunurlarken, bir taraftan da, ürpererek ve bağışlanmalarını ümid ederek, hatalarını konuşurlar.. Münafık ise, *"Biz de sizinleyiz"* (...), *"Bedeviler, "iman ettik" dediler..."* (...) ve *"İnsanlardan bazıları, "iman ettik" der"* (...) ayetlerinin de ifade ettiği gibi, iyi şeyleri söyler durur, fakat kötü fiiller işler... İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Allah onların boş sözlerini duyar; sizin de ey mü'minler, salih amellerinizi bilir. Onları, zayi etmeyecektir.." buyurmuştur.

İmtihan

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ ﴿٣١﴾

"Andolsun ki, sizi imtihan edeceğiz. Ta ki, içinizden mücahidleri ve sabr-u sebat edenleri belirtelim. Haberlerinizi açıklayalım"

(Muhammed, 31).

Bu "Biz size muhakkak ki, vaki olması kesin olmayan, ama, meydana gelmesi de gelmemesi de muhtemel olan şeyi emredeceğiz... Tıpkı, imtihan eden kimsenin yaptığı gibi.." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ ifadesi, "mücahit olanları, olmayanlardan ayırıp belirtelim de, böylece (onun durumu), şehâdet bilgisinin sahasına da girsin" anlamındadır. Zira Allah bunu, sonsuz gayb bilgisiyle bilmektedir... Biz, daha önceleri, imtihan etme ve sınamanın ne olduğunu, حَتَّىٰ نَعْلَمَ ifâdesinin ne anlama geldiğini zikretmiştik.. **Mücahid**'in "cihâda atılanları" anlamındadır. **Sabırlın** ise, "arkalarını dönmeyerek, sebât eden kimseler.." anlamındadır.

Haberlerin İncelenmesi

Ayetteki, وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ *"Haberlerini açıklayalım"* cümlesi, birkaç manaya muhtemeldir.

1) Cenâb-ı Hakk'ın, münafıktan naklen buyurduğu, *"İman ettik"* ifadesi.. Zira, bu haber hem münafıktan, hem de mü'minden meydana gelmiştir.. Ancak, kimin doğru, kimin de yalan söylediği, cihadla bilinip anlaşılır. Nitekim Allah Teâlâ, *"İşte bu kimseler (yok mu?). Onlar, doğruların ta kendileridir"* (Hucurât, 15) buyurmuştur.

2) Onların, *"Halbuki onlar, andolsun, arkalarına dönmeyeceklerini daha evvel Allah'a karşı taahhüd etmişlerdi"* (Ahzâb, 15) ayetinde ifade edilen, sırtlarını dönmeyeceklerine dair, onların haber vermeleridir. Binâenaleyh mü'min, ahdini, aynen yerine getirmiş, arkadaşlarıyla beraber, Allah'ın yolunda, *"birbirine kenetlenmiş bir bina gibi"* (Saf, 4) savaşmış; münafık ise, ufacık bir nida ve sesten rahatsız olup, savrulan toz-toprak gibi olmuştur.

3) Mü'minin, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki, Mescid-i Haram'a gireceksiniz.."* (Fetih, 27), *"Muhakkak ki, ben galip geleceğim; peygamberlerim de..."* (Mücadele, 21) ve *"Muhakkak ki bizim ordumuz; evet, muhakkak ki onlar galip gelecekler"* (Saffât, 173) ayetlerinde de belirtildiği gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'den duyulmuş doğru, gerçek; münafığın da, Cenâb-ı Hakk'ın, onların hakkında *"Medine'de asılsız haberler yayanlar.."* (Ahzâb, 60) buyurduğu gibi, işte asılsız haberleri vardır. Binâenaleyh, savaş olduğunda, at koşturulduğunda, doğru olan haberler, asılsız olan haberlerden ayrılır, ortaya çıkar.

★ ★
★

Bile Bile Sapanlar

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَسَيُحْبِطُ أَعْمَالَهُمْ ﴿٣٢﴾

"İnkâr edip de, Allah yolundan sapanlar, hidâyet yolu kendilerine besbelli olduktan sonra bile, Peygamber'e muhalefet edenler, Allah'a hiçbir surette zarar veremezler. O, bunların amellerini hep boşa çıkarır"

(Muhammed, 32).

Bu ifadede kimlerden bahsedildiği hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bunlar, ehl-i kitab olan Kurayza ile Benû Nadîr'dir.

b) Bunlar, Kureyş kâfirleridir. Birincisinin delili, ayetteki, *"hidayet (yolu) kendilerine besbelli olduktan sonra bile..."* ifadesidir. Çünkü **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in doğruluğunun, ehli kitab tarafından da anlaşılıp bilindiği ileri sürülmüştür. Ayetteki, *"Allah'a ... zarar veremezler"* cümlesi, bir tehdit olup, manası, "Onlar, bu muhalefetin, peygambere karşı olduğunu ve böylece ona muhalefet ettiklerini zannederler. Halbuki durum, hiç de böyle değildir. Tam aksine bu muhalefet, Allah'a karşı yapılmış bir muhalefettir. Çünkü, **Muhammed** (s.a.s), Allah'ın resûlüdür ve görevi, sadece tebliğde bulunmaktır. Binâenaleyh, eğer onlar zarar verirlerse, bütün peygamberlere zarar vermiş olurlar. Allah, kâfirin küfrü, fasığın fıskı sebebiyle zarara uğramaktan münezzehtir. Ayetteki, وَسَيُحْبِطُ أَعْمَالَهُمْ *"O, bunların amellerini hep boşa çıkarır.."* cümlesinin manası malumdur.

İmdi, eğer, "Bu sûrenin başında, Allah Teâlâ'nın, onların amellerini boşa çıkardığı, "habt" ettiği hususu geçmiş idi. Binâenaleyh, o ameller daha nasıl, gelecekte boşa çıkarılacaktır?!" denilirse, biz diyoruz ki: Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Bu sûrenin başında bulunan, *"Küfredip, Allah'ın yolundan sapan, saptıranlara ... gelince..."* (Muhammed, 1) ifadesinden, müşrikler kastedilmiştir. Ta işin başından, onlar, amellerini iptal etmişler ve amelleri, bir şeriat üzere olmaksızın cereyan etmiştir.. Buradaki الَّذِينَ كَفَرُوا ifâdesinden ise ehl-i kitâb kastedilmiş olup, onların, Hz. Peygamber (s.a.s) gelmezden önce, kendi şeriatlarına göre işlenmiş bir takım amelleri var idi. Böylece Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanlamaları yüzünden, onların amellerini boşa çıkarmış ve haşr'e, diğer peygamberlere ve tevhide iman etmeleri onlara fayda vermemiştir. Müşrik kâfir, amelini herhangi bir şeriat üzere olmaksızın işlediği ve haşri de kabul etmediği için, onun ameli boşa çıkarılmıştır.

b) Bu ayette geçen "ameller" sözüyle, onların, savaş hususundaki tuzak ve hileleri, desiseleri kastolunmuştur. Çünkü böyle bir tuzak kurma işi, onlardan sudur

etmiş, amel haline gelmiştir. Allah ise, zaferini, mü'minlere ihsan ettiği için, o ameller mutlaka ibtal edecektir. Bu sûrenin başında geçen "ameller" sözüyle ise, onların güzel ve iyi sandıkları şey kastolunmuştur.

★ ★
★

Amelinizi Boşa Çıkarmayın

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُوا۟ ٱلرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُوٓا۟ أَعْمَٰلَكُمْ ﴿٣٣﴾

"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin; amellerinizi boşa çıkarmayın..."

(Muhammed, 33).

Ayetteki atıf, yani, *"Peygambere itaat edin"* ifadesinin öncekine atfedilmesi, müsebbebin sebebine atfedilmesi kabilinden olup, Arapça'da (bu manada), "Otur, rahat et; kalk ve yürü.." denilir. Çünkü, Allah'a itaat, Resûle itaata götürür. Bu, ilimden sonra amelin bulunacağına bir işarettir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey iman edenler, hakkı anlayıp, tanıdınız; öyleyse, hayır işleyin" demek istemiştir.

Ayetteki, وَلَا تُبْطِلُوٓا۟ أَعْمَٰلَكُمْ *"amellerinizi boşa çıkarmayın"* hitabına gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Üzerinde olduğunuz şeye devam edin, onu sürdürün. Müşrik olmayın; şayet olursanız, ameller iniz boşa çıkar.. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususta, (Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben), *"Şayet şirk koşarsan, muhakkak ki amelin boşa gider"* (Zümer, 65) buyurmuştur.

2) Ehl-i kitabın, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanlamaları ve ona isyân etmeleri yüzünden amellerini ibtal edip boşa çıkarması gibi, "Ey iman edenler, sizler de Resûle taatı bırakmanız yüzünden, amellerinizi boşa çıkarmayın.." Bu manayı, *"Ey iman edenler, seslerinizi yükseltmeyin.. Sonra, siz farkına varmadan amelleriniz boşa çıkar"* (Hucurat, 2) ayeti de teyid eder.

3) Bu, "Başa kakarak ve eziyyet ederek, yaptığınız iyilikleri boşa çıkarmayın" demek olup, bu tıpkı *"Müslüman olmalarını senin başına kakarlar. De ki, "Müslüman oluşumu benim başıma kakmayın..."* (Hucurat, 17) ayeti gibidir. Bu böyledir, zira, yaptığı taatı, Resûlün başına kakan kimse adeta, "Bunu, ben, senin gönlünü almak için yaptım. Şayet, sen bundan hoşnut olmasaydın, ben bunu yapmazdım" demiş gibi olur ki bu, ihlâsa aykırı bir tutumdur. Halbuki, Allah ancak, hâlis (her türlü şaibeden arınmış) amelleri kabul eder..

★ ★
★

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ﴿٣٤﴾

"Küfredip de, Allah yolundan sapan, sonra kâfir olarak ölenler (yok mu?) Allah onları kesinlikle bağışlamaz"

(Muhammed, 34).

Allah Teâlâ, şirki bağışlamayacağını, şirkin aşağısında kalan günahları ise, dilemesi halinde bağışlayacağını beyan etmiştir ki, böylece, herhangi bir kâfir, amelleri batıl olsa bile, Allah'ın lütfunun devam ettiğini; kendisini amelleri mukabilinde bağışlamasa bile, lutfu ve fadlı ile bağışlayacağını zannetmesin!..

★ ★

★

Zillet Göstermeyin

فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمَالَكُمْ ﴿٣٥﴾

"Onun için, (düşmana karşı) gevşek davranmayın. Siz daha üstün durumda iken, düşmanları, zillet göstererek sulha davet etmeyin.. Allah sizinle beraberdir. Amel ve hizmetlerinizi asla eksiltmez..."

(Muhammed, 35).

Allah Teâlâ, kâfirin, şeklen güzel görünen amelinin boşa çıkarıldığını; günahların en çirkini olan günahlarının da bağışlanmayacağını beyan buyurunca, kâfirin, ne dünyada ne de ahirette bir saygınlığının olmayacağını beyan buyurmuş, "Resûle itaat ediniz" fermanı ile, ona itaati; "gevşemeyiniz..", yani, "emirde ciddiyetin; cihad da, gayret ve çaba gösterilmesini sebep ve gerekçeleri tahakkuk ettikten sonra acziyyet göstermeyin" hitabıyla da, savaşmayı emretmiş, böylece de, فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ *"Onun için, gevşek davranmayın, (...) sulha davet etmeyin"* buyurmuştur ki, ayetteki bu sıra, son derece güzeldir.

Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'a ve Resûlüne itaat ediniz" emri, savaş hususunda sa'y-ü gayret etmeyi gerektirir. Çünkü, Allah'ın ve Resûlünün emri, cihad konusunda varid olmuştur. Mükellefler ise, itaat etmekle emrolunmuşlardır. Binâenaleyh bu, mükellefin za'f göstermemesini, tenbel olmamasını, gevşememesini ve vakur olmasını gerektirir.

Bu gerekçelerden sonra, bazen bir mani ortaya çıkıverir de, netice gerçekleşmeyebilir. Savaşa mani olan şey, ya uhrevî, ya da dünyevî olur. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak uhrevî olanını zikretmiştir ki bu da, kâfirin, ne dünyada ne de ahirette bir saygınlığının olmadığını ifade etmesidir. Çünkü kâfirin, dünyada ameli yoktur. Ahirette de, kendisi için bir af söz konusu değildir. Binâenaleyh, sebep bulunur

da mani de olmazsa, neticenin meydana gelmesi gerekir. Cenâb-ı Hak, dünyevî işlerin, bunu yapmaya mani olmaması gerektiğine bir işarette bulunmak için, dünyevî engeli, ayette, "gevşemeyin.." ifâdesinden önce getirmemiştir. Binâenaleyh, "Gevşemeyiniz, zira muzafferiyet sizin lehinizedir. Yenilebileceğinizi anlamanız halinde dahi, sizin, ilahi emre ve sebâta sarılmanız gerekir.

Bundan sonra Cenâb-ı Hak, dünyevî engelin, bir mana oluşturmaması gerektiğini beyânın yanısıra, böyle bir engelin (gerçek manada) mevcut olmadığını, *"Çünkü sizler* daha üstünsünüz" demek suretiyle beyan etmiştir. الْأَعْلَوْنَ ve مُصْطَفَوْنَ kelimelerinin, ref hallerinde, asıllarının nasıl olduğu bilinir. Çekim esnasında bu durumu nasıl aldığı ise malûmdur; çünkü, bunların asılları, normal, çoğul şeklinde, أَعْلَيُونَ ve مُصْطَفَيُونَ biçimindedir. Derken, yâ harfi, illet harfi olup, kendisinden önceki harf de harekeli olduğu için, sâkin kılınmış, vâv da zâten sakin olduğundan, böylece iki sâkin bir araya gelmiştir. Bu durumda ya bunlardan birisini mutlaka hazfetmek, ya da harekelemek gerekmiştir. Bunlardan birisini harekelemek, kaçınılmak istenen mahzûra yeniden düşmek olur. Binâenaleyh, hazfetmek gerekir. Vâv da, ancak kendisinden anlaşılan bir mana, yani çoğulluk manası vardır. Dolayısıyla, yâ harfi hazfedilmiş, böylece de geriye أَعْلَوْنَ şekli kalmıştır. İşte bu delil ile, bu kelimelerin cer halindeki durumları أَعْلَيْنَ ve مُصْطَفَيْنَ şeklinde olur.

Ayetteki, وَاللّٰهُ مَعَكُمْ *"Allah sizinle beraberdir"* ifadesi, mükellefi, kendisini beğenmekten, sadece kendisini görmekten alıkoyan bir yol gösterme ve irşâd ifâdesidir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, *"sizler daha üstünsünüz"* deyince, bu bir böbürlenme sebebi olmuş oldu.. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, *"Allah sizinle beraberdir"* buyurmuştur ki, bu, "Bu, sizin kendinizden kaynaklanan bir şey değildir. Tam aksine, benden, Allah'tan kaynaklanan şeylerdir" demektir.

Yahutta, biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hak, *"Sizler daha üstünsünüz"* buyurunca, böylece mü'minler, kâfirlerin çokluğu ve ihtişamı karşısında, kendilerinin zayıf olduklarını, sayıca az olduklarını gördüler de, böylece bazı mü'minlerin gönlüne, "Bu üstün gelme nasıl olacak ki?!.." şeklinde bir duygu geliverdi de, işte bundan ötürü Allah, *"Allah sizinle beraberdir"* buyurdu da, böylece onlar için, artık üstünlüğün kendileri yanında olduğuna dair bir şek ve şüphe kalmadı.. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben, muhakkak ki gâlib geleceğim; resûllerim de..."* (Mücadele, 21) ve *"Muhakkak bizim ordumuz herhalde onlar galib geleceklerdir"* (Saffat, 173) buyurduğu gibidir.

Ayetteki, وَلَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمَالَكُمْ *"Amel ve hizmetlerinizi asla eksiltmez.."* beyanı, başka bir va'di ifâde eder. Bu böyledir, zira Allah Teâlâ, *"Ben sizinle beraberim"* buyurunca, bu ifâde ile ilahî yardımın, onlar sebebiyle değil, Allah sebebiyle olduğu anlaşıldı.. Buna göre de birisi sanki, "Benden, itibâre alınacak bir amel sudûr etmedi; dolayısıyla da, bir tazime müstehak değilim" dedi de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onlara yardım edenin Kendisi olduğunu, ama buna rağmen, onların amellerinden herhangi bir şeyi noksanlaştırmayacağını ifade buyurdu. Böylece o muzafferiyet, adetâ sanki, onlar sebebiyle ve onlardan kaynaklanan bir şey olmuş oldu da, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Sanki, bütün bunları müstakil olarak sizler yaptınız.. Dolayısıyla

da Ben size, bu işi bağımsız olarak ve tek başına yapan kimsenin mükâfaatı kadar ücret vereceğim.." buyurmuştur. يَزِرْكُمْ fiilin masdarı olan tire kelimesi, noksanlaştırmak anlamında olup, kendisine faydası olacak şeyin, kendisinden noksanlaştırıldığı kimseye اَلْمُؤْزِرُ denilmesi de bu manadadır. Böylece adeta Cenâb-ı Hak, "Savaş esnasında, eğer kâfirlerden birisi öldürse, onların hem toplulukları hem de amelleri noksanlaştırılmış olur. Zira, böylece onların sayıları eksilmiş, hem de amelleri boşa gitmiştir. Mü'min kimse ise, şayet şehîd olursa, mü'min cemaatin sayısı noksanlaşmış olur, ama ameli noksanlaşmaz" buyurmuş olur. Onların sayıları da "noksanlaşmış olmaz, çünkü, şehîd edilen kimse, diridir, rızıklandırılır, kendisine verilen şeylerle, sevinçli ve neşelidir.

★ ★
★

Dünya Zevkleri Oyundan İbaret

إِنَّمَا الْحَيَوٰةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَإِن تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ وَلَا يَسْـَٔلْكُمْ أَمْوَٰلَكُمْ ﴿٣٦﴾

"Dünya hayatı, ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Eğer iman eder, (şirkten) sakınırsanız, size mükâfaatlarınızı verir. O, sizden mallarınızın (tamamını da) istemez"

(Muhammed, 36).

Bu ayet-i kerime teselli etmek için olup, "Dünya, seni, cihâd vasıtasıyla ahireti talep etmekten nasıl alıkoyabilir? Sen, yardıma mazhar olduğun ve gâlib kılındığın için, dünyayı mutlaka elde edeceksin.. Eğer, dünyayı elde edemezsen, şunu da bilesin ki, amellerin eksiltilmez. Ya bir şey elde edemezsen durum nasıl olur? Şayet bir şey elde edememiş, buna mukabil, sana birşey verilmemiş ise, senin bu dünya hayatına, o bir oyun ve eğlence olduğu için, iltifat etmemen gerekir.

Biz, "la'b" ve "lehr"in ne demek olduğunu defalarca anlattık. "La'b", kendisiyle meşgul olduğunu, ama kendisinde, o anda bir zarûret bulunmayan; gelecekte de, bir faydası umulmayan şeydir. Sonra insan o şeyi yapsa, bu da onu, başkasından alıkoymayıp, daha mühim şeylere eğilmesine mani olmazsa, bu şeye "la'b" (oyun); insanın onu kullanıp, bu şeyin, onu başka şeylerden alıkoyması ve böylece de daha mühim şeyleri yapmasına mani olması halinde de bu şey bir "lehv" olur. İşte bundan dolayı, insanı başka şeylerden alıkoyduğu için oyun eğlence aletlerine, **melâhî**; bunun aşağısında olanlara da -meselâ satranç oyunu, güvercin uçurmak gibi-, **la'b** denilmiştir. Biz bunu defalarca anlatmıştık.

Ayetteki, وَإِن تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ *"Eğer iman eder, (şirkten) sakınırsanız, size mükâfaatlarınızı verir"* ifadesi, yukarıda geçen va'din yeniden ifadesi olup,

buradaki mükâfaatın (ücret)in, "siz" zamirine izafesi, marifelik (belirsizlik) için olup bu, "Allah'ın size, ecr-i kerim, ecr-i kebir ve ecr-i azim diye bildirmiş olduğu ücrettir" demektir.

Mal İsteme

Ayetteki, وَلَا يَسْئَلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ *"O, sizden mallarınızın (tamamını da) istemez"* ifadesiyle ilgili olarak şu manalar verilebilir:

a) Cihad için, mutlaka infakta bulunmak gerekir. Binâenaleyh eğer birisi "Ben malımı vermem" diyecek olsa, ona, "Allah sizden zekât ve ganimet gibi belli yerlerde kullanacağınız mallarınız ile ihtiyaçlarınız için lazım olan mallarınızı istemiyor" denilir.

b) Mallar zaten Allah'ındır ve sizde bir emanettir. Allah sizden onları geri istemiş, yahut da onları cihad yönünde sarfetmeniz için müsâade ve yetki vermiştir. Binâenaleyh O'nun malları hususunda cimrilik etmeyin. Allah Teâlâ, bu hususa, *"Size ne oluyor da Allah yolunda infâk etmiyorsunuz. Halbuki göklerin ve yerin mirası (mülkiyeti) Allah'ındır"* (Hadid, 10) yani herşey Allah'ındır" buyurarak işaret etmiştir.

c) Allah sizin mallarınızın hepsini değil, ancak mallarınızın az bir kısmını, yani kırkta birini istiyor. Bu ise, gerçekten pek azdır. Çünkü ondabir zaten en küçük parçadır. Bundan daha küçük olup, özel adı olan bir parça yoktur. Onbirde birden, yüzde bire kadar olan cüzler de, kendilerine fayda kıymet verilmediği için (Arapça'da) müstakil bir isimleri yoktur. Öte yandan, Allah Teâlâ bunu, anaparada farz kılmamış, aksine, hernekadar anaparada böyle ise de, bu mana kârda daha açık olduğu için bunu, kendisinin bir lutfu ve bağışı olan kârda vâcip kılmıştır. Mal da, ticaret için harcanan - harcanmayan diye iki kısma ayrılıp, ticaret için harcanan (kullanılan) kısmı, bu iki kısımdan biri olup, ticaret de, kazanç getirmeye ve getirmemeye ihtimalli olunca, bu kısım iki kısma ayrılmış ve böylece, zekât kazancın, dörtte biri nisbetinde olmuş da, Cenâb-ı Hak, kazanç olan kısmın dörtte birinde bunu vâcib (farz) kılmıştır ki bundaki zekât miktarı da onda birdir. Binâenaleyh bu, ondabirin dörtte biri olur. İşte farz olan budur. Allah Teâlâ'nın böylece, sizin mallarınızın hepsini veya çoğunu istemediği anlaşılır.

★ ★
★

İnsanın Cimriliği

إِنْ يَسْئَلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا وَيُخْرِجْ أَضْغَانَكُمْ ﴿٣٧﴾

"Eğer sizden, onların tamamını ister ve bu suretle sizden istemede ileri giderse, cimri olursanız ve bu sizin kinlerinizi açığa çıkarır"

(Muhammed, 37).

Ayetteki فَيُحْفِكْكُمْ ifadesinin başındaki fâ edatı, insanların içlerindeki (karakterlerindeki) cimriliği beyân etmek için, "ihfâ"nın (istemede ileri gidişin), hemen istemenin, peşisıra olduğuna bir işarettir. Bu böyledir. Çünkü vâv edatıyla atıf, bazan, birbirine denk iki şeyi birbirine atfetmek için kullanılır. Fâ edatıyla yapılan atıf ise, ancak ya birbirinin hemen peşisıra olan iki şey, yahut birbiriyle sıkı alakalı iki şeyi birbirine atfetmek için kullanılır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, bu çok ve ısrarlı istemenin, istemenin peşisıra olduğunu beyân etmiştir. Çünkü insan, sırf isteme ile birşey vermez.

Ayetteki, *"Cimri olursanız ve bu sizin kinlerinizi açığa çıkarır"* cümlesi, "Allah sizden bütün malınızı istemiyor. Eğer hepsini istemiş ve bunda ısrar etmiş olsaydı, cimri olurdunuz. Çünkü siz, ufacık birşeyi vermede bile cimri olduğunuza göre, çok şey istendiğinde haydi haydi cimri olursunuz" demektir. Cenâb-ı Hak, *"Bu sizin kinlerinizi açığa çıkarır"* fadesiyle, o kine sebep olan şeyi çıkaracağını ifade etmek istemiştir. Çünkü isteyen, yani **Hz. Muhammed** (s.a.s) ve ashabı, sizden cihad için harcanmak üzere mal istiyorlar. Malı sevdiğiniz ve cimri olduğunuz için, vermekten kaçınıyorsunuz. Böylece de bu durum, sizi savaş neticesine götürüyor ve bu savaş yüzünden kinleriniz ortaya çıkıyor.

★ ★
★

Din Kimseye Muhtaç Değil

هَآأَنتُمْ هَٰٓؤُلَآءِ تُدْعَوْنَ لِتُنفِقُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۖ فَمِنكُم مَّن يَبْخَلُ ۖ وَمَن يَبْخَلْ فَإِنَّمَا يَبْخَلُ عَن نَّفْسِهِۦ ۚ وَٱللَّهُ ٱلْغَنِىُّ وَأَنتُمُ ٱلْفُقَرَآءُ ۚ وَإِن تَتَوَلَّوْا۟ يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوٓا۟ أَمْثَٰلَكُم ﴿٣٨﴾

Cenâb-ı Hak, geçen ayette bildirdiğini beyân etmek maksadıyla şöyle buyurur:

"İşte siz, Allah yolunda, ancak farz olanı infâk etmeye davet edilenlersiniz. Fakat içinizde (yine) cimrilik edenler vardır. Kim cimrilik ederse, ancak kendi aleyhinde cimrilik etmiş olur. Allah ganî (zengin)dir siz ise fakirlersiniz. Eğer yüz çevirirseniz, yerinize sizden başka bir kavmi getirir ve onlar sizin gibi olmazlar"

(Muhammed, 38).

Bu, "Sizden mallarınızın pek az bir kısmını istedim. Ama cimrilik ettiniz. Ya hepsini isteseydim ne yapacaktınız" demektir.

Ayetteki, هَٰٓؤُلَآءِ kelimesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, ism-i mevsuldür. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sizler, Allah yolunda infâka davet edilen o kimselersiniz" buyurmuştur.

b) Bu kelime, tek başına, أَنْتُمْ *"siz"* kelimesinin haberidir. Nitekim Arapça'da, bir işin, meşhur ve açık (belli) olduğunu anlatmak için, "işte sen busun" denilir, yani, Sizin eserleriniz, başka şekilde sizden bahsetmeye fırsat vermeyecek şekilde ortadadır." Cenâb-ı Hak sonra تُدْعَوْنَ fiili ile yeni bir cümleye başlamıştır. Bu, "Ya Allah yolunda cihad etmeniz, yahut da müstehak olan kardeşlerinize vermeniz hususunda, mallarınızı infaka çağrılıyorsunuz" demektir. Velhasıl, (her iki duruma göre de, düşmanların perişan edilmesi ve dostlara yardım söz konusudur. Ama hâlâ cimrilik edenleriniz var."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu cimriliğin zararının, insanın kendisine âit olduğunu beyan etmek üzere şöyle demek istemiştir: "Sizler cimrilik yapanların, başkalarına infak etmemiş olduklarını sanmayın, aksine bilin ki o malları kendileri için harcamamış olmuşlardır. Çünkü bir hastanın, doktor ücreti ilaç parası hususunda cimrilik etmesi, kendi aleyhine bir durumdur."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, işte bu hususu, *"Allah gani (zengin)dir,* yani sizin malınıza muhtaç değildir" buyurarak ortaya koymuş ve bu sözünü, *"siz ise fakirlersiniz"* diyerek tamamlamıştır. Binâenaleyh sizler, "Biz de savaşmaktan ve fakirlerin ihtiyaçlarını gidermekten müstağniyiz" diyemezsiniz. Çünkü onlar için, hem bu dünyada, hem de âhirette, bundan müstağnî olma söz konusu değildir. Dünyada bundan müstağnî olmayışları şöyledir: Şayet savaş olmasaydı, yine de öldürüleceklerdir. Çünkü kâfirler eğer savaşmak isterlerse, savaş çıkar. Muhtaç kimselerin de ihtiyaçları giderilmezse, o mala göz kor. Hele de, Şârî-i Hakîm (Allah), mecbur ve muzdar kalmış kimseye, bunu mübah kılmış ise ... Ahirette bunun böyle olacağı ise açıktır. Nasıl bütün insanlar fakir olmasınlar ki... Onlar, orada ilahî huzura dizilmiş ve hesaba çekilmektedirler. Nitekim Hak Teâlâ, *"O gün, ne mal, ne evlat fayda verir"* (Şuara, 88) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ ثُمَّ لاَ يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ *"Eğer yüz çevirirseniz, yerinize sizden başka bir kavim getirir ve onlar sizin gibi olmazlar"* buyurmuştur. Bu ifadeler arasındaki ilgi ve münasebet şu iki şekilde izah edilebilir:

1) Allah Teâlâ, bunu, Kendisinin müstağnî olduğunu iyice göstermek için getirmiştir. Nitekim bir başka ayetinde de, *"Eğer (Allah) dilerse, sizi giderir ve (yerinize) yeni bir halk getirir"* (Fâtır, 16) buyurmuştur. Hak Teâlâ böylece, önceki hüküm ve mananın kabulünden sonra, bunu bir izah olarak getirmiştir.

Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ben bütün âlemden müstağnîyim. Öyleyse size bir ihtiyacım yok. Bir kimse kalkar da, Benim mülkümün bu âlem ve ceberûtum ile; azametimin de kullarımla ortaya çıktığını söylerse deriz ki: Farzedelim ki bu saçma söz haktır. Fakat, bunu tayin edip, belirleyenler sizler değilsiniz. Aksine Allah; kulukları ile övünen, sizden başka bir halk ve Allah'ın azamet ve kibriyasına şehadet eden bu âlemden başka bir âlem yaratmaya kâdirdir."

2) Allah Teâlâ, işleri beyân edip, delillerini getirip, misalleriyle izah edince, "Eğer itaat ederseniz, mükâfaatlarınız ve dahası vardır. Yok eğer yüz çevirirseniz, helak

olmaktan başka bir şeyiniz kalmaz. Çünkü kavmini inzâr edip, kavmi tarafından ısrarla yalanlanan her peygamberin kavmi için mutlaka helâk fermanı verilir ve Allah yeryüzünü onlardan temizler, yerlerine tertemiz bir topluluk getirir.

Şartın Cevabında Özel Durum

Ayetteki, ثُمَّ لاَ يَكُونُوٓاْ أَمْثَالَكُمْ *"Onlar sizin gibi olmazlar"* ifadesinde, bir takım incelikler bulunan nahvî şöyle bir mesele var: Nahivciler şunu demişlerdir: Şartın cevabı üzerine, vav-fâ ve sümme edatlarıyla atfedilen şeyin, hem merfu, hem meczûm olması câizdir. Allah Teâlâ da burada, sümme edatıyla cevap üzerine atfedilen لاَ يَكُونُوا fiilini meczûm kılmış; bir başka ayette ise, وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الأَدْبَارَ ثُمَّ لاَ يُنصَرُونَ (Âl-i İmran, 111) buyurarak, لاَ يُنصَرُونَ fiilini, nun'un subûtu ile merfû olarak getirmiştir, bunun meczûm olması da câizdir." Bunda şöyle bir incelik vardır: ثُمَّ لاَ يَكُونُوا ifadesi, tevellî (yüz çevirme) ile alakalı değildir. Çünkü onlar eğer yüzçevirmeseler, bunlar Allah'ın, kendilerini taat üzere kıldığı kimselerden olurlar. Yok eğer onlar yüz çevirirlerse, âsî oldukları için, yerlerine yaratılanlar ise itaatkâr oldukları için onlar gibi olmamış olurlar. Ama Al-i İmran Sûresi'ndeki ayette, onlar ister savaşsınlar, ister savaşmasınlar, yine de yardım olunmazlar. Binâenaleyh orada şartın cevabı ile ilgi kurmak için bir sebep yoktur. Dolayısıyla orada fiil, söz başlangıcı olarak, merfû kılınmış, burada ise bahsedilen münasebetten ötürü meczûm kılınmıştır.

Ayetin bu ifadesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Bununla, "Onlar, ne sıfat, ne de cins açısından sizin gibi olmazlar" manası kastedilmiştir.

2) Şöyle izahlar da yapılabilir:

a) Bunlar, Arap olmayan bir millettir.

b) Bunlar, Farslılardır. Nitekim rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, insanların yüz çevirmeleri halinde, Allah Teâlâ'nın onlar yerine yaratacağı bu halkın kim olduğu sorulmuş. Tam o sırada **Selmân-ı Farisî**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanıbaşında bulunuyormuş. Hz. Peygamber (s.a.s), onu göstererek, *"(Kastedilen) bu ve bunun kavmidir?"* demiş ve لَوْ كَانَ الإِيمَانُ مُعَلَّقاً بِالثُّرَيَّا لَنَا لَهُ رِجَالٌ مِنْ فَارِسَ *"Eğer iman, Süreyya yıldızına takılı olsaydı (ulaşılması çok zor olsaydı) bile, Farslılardan bazıları yine de ona ulaşıp, onu elde ederlerdi"*[8] buyurmuştur.

c) Bunlar, Ensardan bir topluluktur. Allah en iyi bilendir.

Hamd âlemlerin Rabbine, salât-ü selâm da mahlûkatın en hayırlısı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bütün âilesine, ashabına, nesl-i pâkine, ehl beytine olsun. Amin.

★ ★

★

8) Tirmizî, tefsir, 46 (5/384).

FETİH SÛRESİ

Yirmidokuz ayet olup, Medîne'de nâzil olmuştur.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Feth-i Mübîn

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ۝١ لِّيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ
وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا ۝٢ وَيَنصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا ۝٣

"Biz, muhakkak sana, apaşikâr bir fetih yolu açtık. (Bu), geçmiş ve gelecek günahını, Allah'ın bağışlaması, senin üzerindeki nimetini tamamlaması, böylece seni doğru yola iletmesi içindir. Ve Allah'ın, sana çok şerefli bir muzafferiyetle yardım etmesi içindir"

(Feth, 1-3).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Feth'den Maksad

Ayette geçen "feth"in ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Bununla, Mekke'nin fethi kastedilmiştir ki, bu, açıktır.

b) Bununla, Bizans ve diğer ülkelerin fethi kastedilmiştir.

c) Bununla, Hudeybiye Antlaşması kastedilmiştir.

d) İslâm Dini'nin, akli, naklî deliller, kılıç ve süngü ile yaptığı fetihler kastedilmiştir.

e) Bununla, İslâm'ın hükümleri kastedilmiş olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey Rabbimiz, bizimle kavmimizin arasında sen hak olanı hükmet"* (A'râf, 89) ve *"Sonra aranızda hak ile hükmedecek..."* (Sebe, 26) ayetlerinde olduğu gibidir. Bunların hepsi içinde, en tercihe şayan olanı ise, şu görüşlerdir:

a) Bununla, Mekke'nin fethi kastedilmiştir.

b) Hudeybiye Musalaha'sı kastedilmiştir.

c) İslâm Dini'nin, ayet, izah, delil ve burhanlar ile yapmış olduğu fetihler kastedilmiştir.

Önceki Sure İle İrtibat

Bu maddelerden birincisi, bu sûreden önce geçen sûrenin, son ayeti ile, şu bakımlardan münasebet arzeder:

1) Cenâb-ı Hak, *"İşte siz Allah yolunda harcamanıza davet edilmekte olanlarsınız.. Kim cimrilik ederse, ancak kendi nefsi aleyhinde cimrilik etmiş olur..."* (Muhammed, 38) buyurunca, onlara, Mekke'nin fethini müyesser kıldığını ve böylece, onların, o kâfirlerin memleketlerini ele geçireceklerini ve onlar için, infâk ettiklerini kat katının verileceğini, cimrilik etmeleri halinde bunu zay edeceklerini, böylece de cimriliklerini kendilerinin aleyhine olacağını beyan buyurmuştur.

2) Cenâb-ı Hak, *"Allah sizinle beraberdir"* (Muhammed, 35) ve *"Siz daha üstünsünüz"* (Muhammed, 35) buyurunca, bunun delilinin Mekke'nin fethi olduğunu belirtmiştir. Çünkü böylece müslümanlar, en üstün ve en kudretli olmuş oldular.

3) Cenâb-ı Hak, *"Gevşemeyin ve barışa siz çağırmayın"* (Muhammed, 35) buyurup, bunun manası da, "Sulhu, siz istemeyin.. Tam aksine sabredin, çünkü onlar sulhu isteyecekler ve Hudeybiye gününde olduğu gibi, bu hususta onlar çaba sarfedecekler" şeklinde olunca, işte yapılan izahlardan birine göre, bu kastedilmiş olur. Ki bu yine, Mekke'nin fethinde de böyle olmuştur. Çünkü, Kureyş'in ileri gelenleri, emân dileyerek, iman edip müslüman olmuşlardır.

İmdi eğer: "Ayetin bu ifadesiyle Mekke'nin fethi kastedilmiş ise, o zaman da henüz, Mekke daha fethedilmediğine göre daha nasıl, Cenâb-ı Hak, mazî sığasıyla *"Biz muhakkak sana, apaşikâr bir fetih yolu açtık"* buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki, buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Bu ifadenin takdiri, "Biz, ezelî hüküm ve takdirimizde buranın bu şekilde fethine hükmettik" şeklindedir.

b) Allah'ın takdir ettiği şey mutlaka olacaktır. Binâenaleyh O, bu işin geriye döndürülemez bu iş ve yürürlükten kaldırılmaz bir olgu olduğuna işaret etmek için, bu işi, mazî (dilli geçmiş) sığasıyla haber vermiştir.

İKİNCİ MESELE
Fetih'le Mağfiret İlişkisi?

Ayetteki, لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ *"Allah'ın ... bağışlanması için"* ifadesi, fethin, mağfiretin bir sebebi olduğunu ihsas ettirmektedir. Halbuki fetih, mağfirete sebep olmaya müsait değildir. Binâenaleyh, bunu nasıl cevaplayabilirsiniz? Biz diyoruz ki, buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Bu hususta şu söylenmiştir: Cenâb-ı Hak, sadece fethi, mağfiretin sebebi kılmamış, tam aksine fetih, ayette bahsedilen bir takım işlerin bir araya gelmesinin sebebi olmuştur ki, bu işler de, mağfiret, nimetin tamamlanması, hidâyet ve ilahî yardımdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Günahlarını bağışlaması, nimetini tamamlaması, seni hidayete iletmesi ve sana yardım etmesi için..." buyurmuştur. Bu işlerin bir arada yapılabilmesini, ancak fetih ile olabileceğinde bir şüphe yoktur. Çünkü nimetler, fetih sayesinde tamam olmuş, ilahî zafer bu fetihten sonra cihanşümûl olmuştur.

2) Mekke'nin fethi, Beytullah'ın put pisliklerinden temizlenmesinin sebebidir. Beytullah'ı temizlemek ise, kullarını temizlemeye sebep ve vesile olur.

3) Fetih sayesinde, hac ibadeti gerçekleşir. Hac sayesinde de, ilahî mağfiret tahakkuk eder. Hz. Peygamber (s.a.s)'in duasına baksana! O, hac hakkında, اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ حَجّاً مَبْرُوراً وَسَعْياً مَشْكُوراً وَذَنْباً مَغْفُوراً *"Allah'ım, bu haccı, kabul edilmiş bir hac; makbul bir gayret ve günahların bağışlanmasına bir vesile kıl!"*[9] buyurmuştur.

4) Ayetin bu ifadesi ile, tanıtma, bildirme kastedilmiş olup, takdiri, "Senin, mağfur ve ma'sum olduğu anlaşılsın diye, sana bu fethi müyesser kıldık.." şeklindedir. Çünkü insanlar, Fil senesinden sonra, artık Mekke'yi, kendilerine gazab olunmuş olan o Allah düşmanlarının ele geçiremeyeceklerini; oraya ancak, gelmiş geçmiş bütün günahları bağışlanmış olan, Habibullah (Hz. Muhammed (s.a.s)'in gireceğini ve orayı fethedeceğini biliyorlardı.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Resûlün Günahı Olur Mu?

Peygamber (s.a.s)'in günahı yoktur. Binâenaleyh, artık onun nesi bağışlanmıştır? Biz deriz ki: Buna karşı verdiğimiz ve birkaç açıdan olan şu cevaplar daha önce defalarca geçmişti.

a) Bununla, mü'minlerin günahları kastedilmiştir.

b) Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "evlâ", "efdal" olanı yapmaması kastedilmiştir.

c) Bununla küçük günahlar kastedilmiştir. Çünkü, küçük günahlar ister sehven, isterse kasten olsun, peygamberler hakkında caizdirler ve bu günahlar onları, kendilerini beğenmekten korurlar.

d) Bununla Hz. Peygamber (s.a.s)'in masûm olduğu kastedilmiştir ki biz bunun ne demek olduğunu Kıtal (Muhammed) Süresi'nde açıkladık.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Sona Kalan Günah?

Ayetteki, وَمَا تَأَخَّرَ *"ve sona kalan.."* ifadesi ne demektir? Biz deriz ki: Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, nübüvvetinden sonra artık günah işlemeyeceğine dair, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan vaadidir.

2) مَا تَقَدَّمَ *"geçmiş olan"* ifadesiyle, "fetihten önce"; مَا تَأَخَّرَ ifadesiyle de "fetihten sonra olanlar..." kastedilmiştir.

3) Bu ifâdesiyle bir genellik ve umûmilik kastedilmiştir. Nitekim, bunun bir genelleme olduğuna işaret etmek için, karşılaşılmayan kimseyi dövmek imkân dahilinde olmamasına rağmen, "Karşılaştığın karşılaşmadığın herkesi döv..." denilir.

4) Bu, "Nübüvvetten önce ve nübüvvetten sonra..." anlamındadır. Bu izaha göre, nübüvvetten önce südûr eden (küçük günahlar), ilahî afv ile; nübüvvetten sonra meydana gelen küçük günahlar ise, Allah'ın korumasıyla affolunmuştur.

---

9) Müsned, 1/427.

Bu hususta, pek değeri olmayan bazı izahlar daha yapılmıştır ki, bunlardan birisi, meselâ bazılarının, ayetteki مَا تَقَدَّمَ ile, Hz. Mâriye meselesinin kastedilmiş olduğunu; مَا تَأَخَّرَ ifadesiyle de, Hz. Zeyneb meselesinin kastedilmiş olduğunu söylemeleridir ki, kelâmın, bununla bir uyumu ve münasebeti olmadığı için bu, bu izahların en az değerli olanıdır.

Nimetin Tamamlanması

Cenâb-ı Hakk'ın, وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ *"Senin üzerindeki nimetini tamamlaması için..."* ifadesi hakkında da, şu muhtemel izahlar yapılabilir:

a) Fetih günü mükellefiyetler tamamlanmıştır. Çünkü, fetih vesilesiyle hac vâcib olmuştur ki hac, mükellefiyetlerin sonuncusudur. Mükellefiyetler ise, nimettirler.

b) "O yeri, senden dolayı, sana karşı inatçı davrananlardan berî, halî kılması ile, sana olan nimetini tamamlaması için.." demektir. Çünkü Fetih gününde, artık Hz. Peygamber (s.a.s) için, dişe dokunan bir düşman kalmamıştır. Çünkü düşmanlarının bir kısmı Bedir savaşında helâk olmuştur, diğerleri ise, Fetih günü iman edip emân dilemişlerdir.

c) "Fetih isteme hakkındaki duânı kabul etmesi ile, dünyada; günahlar, -velev ki onlar son derece çirkin dahi olsalar- hususundaki şefaatini kabul etmesi sebebiyle ahiretteki nimetini sana tamamlaması için.." demektir.

Sırat-ı Müstakîm

Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا *"Seni doğru yola iletmesi için..."* ifadesi hakkında da, şu muhtemel izahlar yapılabilir:

1) Bunların en açığı olan bu izaha göre bunun anlamı, "Seni, sapıkların yahut, küfre zorlamaya muktedir olanların sözlerine iltifat eden hiç kimse kalmayıncaya değin, dosdoğru yol üzerinde devam ettirmek için.." şeklindedir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve sizin için, din olarak İslâm'ı seçtim..."* (Maide, 3) ayetine uygundur. Çünkü, ben Allah, İslâm dini hususunda mücadele edenlerin bazılarını yok ettim, bazılarını da iman etmeye sevkettim..

2) Şöyle de denebilir: Fetih, dosdoğru yola hidayetin bir sebebi kılınmıştır. Çünkü Allah, fetih sebebiyle bu dünyada, gerekse ilahî vaad sebebiyle ahirette birtakım faydalar elde edeceklerini bildikleri için, mü'minlere cihadı kolaylaştırmıştır. Cihâd ise, Allah'ın yoluna sülûk edip, ona kanalize olmak demektir. İşte bu manadan dolayıdır ki, Allah yolunda savaşan gaziye mücahid adı verilmiştir.

3) Biraz önce de bahsettiğimiz gibi, bununla, tanıtma ve bildirme kastedilmiştir. Yani, "Senin, dosdoğru bir yol üzere olduğunun bilinmesi ve tanınması için.." demektir. Çünkü feth'in, ancak Allah'ın yolu üzerinde olan kimsenin eliyle tahakkuk etmesi gerekir. Bunun delili ise, Fîl hâdisesidir.

Üstün Zafer

Ayetteki, وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا *"Ve Allah'ın, sana çok şerefli bir muzafferiyetle yardım etmesi içindir..."* ifadesinin manası açıktır. Çünkü fetih sebebiyle ilahî yardım

ortaya çıkmış ve bu durum meşhûr olup bilinmiştir. Bu ifadeyle ilgili olarak, birisi lafzî, diğeri de manevî olmak üzere, şöyleşi iki mesele vardır:

Lafzî Mesele: Bu, şöyledir: Allah bu ayetinde, muzafferiyeti, "**azîz**' olmakla vasfetmiştir. Halbuki, "**azîz**" oluş, yardımı yapan kimsenin vasfıdır. Buna şu iki bakımdan açıklık getirebiliriz:

a) **Zemahşerî**'nin ifadesine göre, bu şu üç şekilde açıklanabilir:

1) Bu ifâde, tıpkı فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ (Kâria, 7) tabirinin, فِي عِيشَةٍ ذَاتِ رِضاً *"Hoşnutluk dolu olan bir yaşantı içinde..."* takdirinde olması gibi, نَصْراً ذَا عِزٍّ *"izzet dolu bir muzafferiyet..."* takdirindedir.

2) Cenâb-ı Hak, mecazî bir ifade olmak üzere, "**nasr**" kelimesini, kendisine yardım edilenin vasfıyla nitelemiştir. Nitekim Arapça'da لَهُ كَلَامٌ صَادِقٌ "Onun, doğru olan bir sözü vardır" denildiği gibi, aynı manada olarak لَهُ مُتَكَلِّمٌ صَادِقٌ da denilir.

3) Bununla, "Sahibini azîz kılan, izzetli kılan bir yardım.." manası kastedilmiştir.

b) Biz diyoruz ki: Biz, **Zemahşerî**'nin ileri sürdüğü bu takdîrleri, "izzet"in, galibiyet manasına; "azîz"in de gâlib gelen manasına geldiğini söylememiz halinde kabul edebiliriz. Ama biz, "azîz"in, eşsiz, benzeri az, kendisine ihtiyaç duyulan, çok nadir bulunan manalarına geldiğini de söyleyebiliriz. Nitekim, kendisine ihtiyaç duyulup da, kendisi az ve nadir olduğunda, عَزَّ الشَّيْءُ "O şey çok az oldu, nadir oldu; bulunmuyor" denilir. O halde burada "**nasr** - yardım", "kendisine muhtaç olunan ve benzeri bulunmayan bir yardım" demek olup, bu da, Allah'ın Evi **Kâ'be**'nin, içine yerleşmiş olan çok sayıdaki kâfirin elinden alınmasıdır.

Manevî (mana ile ilgili olan) **mesele:** Bu şöyledir: Allah Teâlâ, لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ buyurunca, bunun faili olan Lafzatullâh'ı açıktan getirmiş; daha sonra da وَيُتِمَّ ve وَيَهْدِيَكَ fiillerini buna atfetmiş, fakat bu kelâm görülmek istenen güzel bir üslûb üzere, bunlar da Lafzatullah'ı açıkça zikretmemiştir.

Bunu şöyle izah edebiliriz: Pekçok fiil ve iş, bir failden meydana geldiğinde, o failin ismi ilk fiilde açıkça ifade edilir, ondan sonra gelen fiillerde açıkça (zahir isim olarak) getirilmez. Nitekim sen, جَاءَ زَيْدٌ وَتَكَلَّمَ وَقَامَ وَرَاحَ "Zeyd geldi, konuştu, kalktı ve gitti.." dersin. Ama جَاءَ زَيْدٌ، فَقَدْ زَيْدٌ، قَامَ زَيْدٌ "Zeyd geldi, Zeyd oturdu Zeyd kalktı..." demezsin. Çünkü sen ilk ifadede, faili birinci fiilde açıktan açığa getirmekle yetinerek, sözü böylece kısaltmış olursun. Burada Cenâb-ı Hak, وَيَنْصُرَكَ نَصْراً buyurmamış, tam aksine Lafzatullah'ı yeniden isim-i zahir olarak getirmiştir. Biz deriz ki bu, ilahî muzafferiyet yoluna bir irşâddır. İşte bu sebeple bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "nasr" kelimesini çok nadir olarak, izafetsiz olarak getirir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, بِنَصْرِ اللَّهِ يَنْصُرُ *"Allah'ın nusretiyle ... yardım eder"* (Rum, 6) buyurmuş, fakat بِالنَّصْرِ يَنْصُرُ buyurmamıştır. Yine, هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ (Enfal, 62) buyurmuş, fakat بِالنَّصْرِ buyurmamıştır. Keza إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ (Nasr, 1) ve نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ (Saf, 13) buyurmuş, fakat نَصْرٌ ve فَتْحٌ buyurmamıştır. Yine Cenâb-ı Hak, وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ (Âl-i İmran, 126) buyurmuştur. Ki bu kullanışlar, bizim izahımızın delilleridir.

Bunu şu şekilde açıklayabiliriz: "Nasr" (muzafferiyet), sabır ile olur. Sabır da, Allah sayesinde elde edilir. Nitekim *"Sabret. Senin sabrın Allah'(ın tevfikına istinâd)'dan başka değildir"* (Nahl, 127) buyurmuştur. Bu böyledir, zira sabır, kalbin sükûnete erişmesi ve itmînâna erişmesidir. Bu da, Allah'ı zikretmekle elde edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Haberiniz olsun ki kalbler ancak, Allah'ı anmakla istikrar bulur..."* (Ra'd, 28) buyurmuştur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak burada, وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ buyurunca, Allah'ın zikri ile kalblerin itmînâna erdiğini, sabrın elde edildiğini ve ilahî yardımın gerçekleştiğini bildirmek için, Lafzatullah'ı açıkça, zahir isim olarak getirmiştir.

Burada şöyle bir başka mesele daha vardır: Allah Teâlâ, önce إِنَّا فَتَحْنَا buyurmuş, daha sonra ise, لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ buyurmuş, fetih işini tebcil etmek için, إِنَّا فَتَحْنَا لِتَغْفِرَ لَكَ demememiştir.. Bu böyledir, zira mağfiret her ne kadar büyük bir iş ise de, ancak ne var ki o, genel ve umumîdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak ki Allah, bütün günahları bağışlar.."* (Zümer, 53) ve *"Ve, şirkin dışında kalan günahları da, dilediği kimseler için affeder"* (Nisa, 48) buyurmuştur. Şimdi şayet biz, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında zikredilen bu mağfiret ile, onun ma'sûmiyeti kastedilmiştir dersek, bu, sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e mahsus bir durum değildir. Tam aksine, diğer peygamberler de masumdurlar. Nimetleri tamam verme işi de böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım"* (Maide, 3) buyurduğu gibi, *"Ey İsrâiloğulları, size ihsan ettiğim bunca nimetlerimi hatırlayın.."* (Bakara, 40) da buyurmuştur. Hidayet de böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah, ... dönmekte olanları buna muvaffak kılar..."* (Şûrâ, 13) buyurmuş, böylece, bunu genelleştirmiştir. İlahî yardım da böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, *"Andolsun ki, gönderilen kullarımız hakkında bizim geçmiş sözümüz vardır. Muhakkak onlar, behemehal onlar muzaffer olacaklardır"* (Saffat, 172) buyurmuştur. Ama fetih işine gelince bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'den başka hiç kimse için söz konusu değildir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bu fetih işini, إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا buyurmuştur ki burada, şu iki bakımdan tazim söz konusudur:

a) Bu ayetin başında innâ kelimesinin yer almış olması;

b) Ev kelimesinin bulunması.. Ki bu, "Bir lûtuf olsun diye, ancak ve ancak, sana has olarak..." demektir.

★ ★
★

Mü'minlere Sekîne

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ ۗ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ۝

*"O, mü'minlerin kalblerine, -imanlarını kat kat artırmaları için- **"sekînet"**i indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah, herşeyi hakkıyla bilendir. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir"*

(Fetih, 4).

Cenâb-ı Hak, *"Sana ... yardım etmesi için.."* buyurunca, bu ilahî nusretin sebebini de açıklamıştır. Bu böyledir, zira Allah Teâlâ, peygamberlerine bazan, düşmanlarını imha edeceği bir sayha (nara); veyahut, düşmanlarını yok ettiği bir **"recfe"** *"sarsıntı"*; yahut, gökten indirdiği ordu, veyahut da mü'minlere lutfettiği kalbî kuvvet ve yardım ile nusret etmiştir. Böylece bu sayede, onlar için bol mükâfaatlar tahakkuk etmiş olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak o ilahî yardımı gerçekleştirmek için, *"O, ... sekîneti indirendir"* buyurmuştur.

• **Sekîne**

Bu âyette yer alan, "sekînet"in ne olduğu hususunda şunlar söylenebilir:

a) Sükûnet demektir.

b) Allah ve Resûlüllah'a karşı bir sükûnet türüdür.

c) Yakîn (kesin inanç) demektir, ki, hepsi de yine, "sükûn" köküne varıp dayanır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Buradaki **"sekînet"** müfessirlerin çoğuna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun hükümdarlığının açık alâmeti size o Tâbut'un gelmesi olacaktır ki, içinde Rabbinizden bir sekînet (...) vardır"* (Bakara, 248) ayetinde geçen **"sekînet"**ten başkadır. Yapılan bütün bu izahlar muvacehesinde, geçen **"sekînet"** kelimesinden maksadın, yakîn inanç ve kalblerin sebât üzere olması da muhtemeldir.

İKİNCİ MESELE Onların üzerine inen **"sekînet"**, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İyi biliniz ki, kalbler, Allah'ı anmakla istikrar bulur"* (Ra'd, 28) buyurduğu gibi, onların, Allah'ı zikretmelerine, kalben anmalarına sebep olan şeydir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hak, kâfirler hakkında, rahatsız edip ürküten bir edâ ile, "fırlatmak" lafzını getirerek, *"Ve onların kalblerine korku fırlattı (salıverdi)"* (Ahzâb, 26) buyurmuş, mü'minler hakkında ise, sebât ve sükûneti ifade eden, "indirmek" kelimesini kullanarak, *"Sekîneti indirdi..."* buyurmuştur.

Burada, şöyle olan bir hükmî mana vardır: Daha önce bir şeyi bilmiş olan bir kimseye sen o şeyi hatırlatır ve onun bunu devamlı hatırlamasını sağlarsan o şey vukû bulduğunda, o kimsede bir değişiklik meydana gelmez.. Ama, o şeyden habersiz olan bir kimseye gelince, o şey ansızın vaki olduğunda, o zaman onun kalbi yerinden hoplar. Baksana, bir kimseye, bir "nara"nın olacağı haber verilip de, ona, "Sakın o sesten rahatsız olma.." denilse de, bunu müteakip o nara tahakkuk etse, kimsenin kalbi korkuya kapılmaz. Ama, bu durum kendisine hiç haber verilmeyen, yahut da haber verilip de unutan kimseye gelince, bu sayha, nara meydana geldiğinde onun

kalbi yerinden hoplar. Aynen, kâfir de bunun gibidir. Allah ona ummadığı bir cihetten gelmiş ve onun kalbine korku salmış da, böylece onun kalbi yerinden hoplamıştır. Mü'mine, Allah O'nu anması cihetinden gelmiştir de, böylece mü'minin kalbi sükûnete ermiştir.

Ayetteki, لِيَزْدَادُوٓا إِيمَانًا مَّعَ إِيمَانِهِمْ *"imanlarını kat kat artırmaları için.."* ifadesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Allah onlara, ardarda, peşpeşe birtakım mükellefiyetler yükledi de, böylece onlar, o mükellefiyetlerden herbirine iman edip, onu tasdik ettiler. Meselâ onlar, Allah'ın bir olduğuna inanmakla emrolundular, bunun üzerine onlar da iman edip itaat ettiler. Derken, savaşla, hacla emrolundular da, böylece onlara da iman edip itaat ettiler. Bu sebeplerle de, imanları katmerli bir biçimde artıverdi..

b) Allah onlara, **"sekînet"**i indirdi de, böylece onlar sabrettiler; derken, gayba iman etmek suretiyle, yakînî ilimle bildikleri ilahî yardımı, bu sefer ayne'l-yakîn müşahede ettiler de, gaybe dayanan imanlarına, müşahedeye dayanan imanlarını katarak, böylece imanlarını katmerleştirdiler..

c) İtikadî esaslara imanlarının yanısıra, fürûa ve amele dair olan hususlara da iman ederek, imanlarını artırdılar. Çünkü onlar, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in Allah'ın Resûlü olduğunu; Allah'ın vahdaniyetini, haşrin mutlaka olacağını tasdik etmelerinin yanısıra, Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediği şeylerin tümünün doğruluğuna, Allah'ın emrettiği her şeyin farz olduğuna da iman etmişlerdir..

d) Onlar, fıtrî olan imanlarına, istidlâlî olan imanlarını da ekleyerek, imanlarını artırıp pekiştirdiler. Bu son izahımıza göre şöyle bir inceliği açıklamaya çalışalım: Allah Teâlâ kâfirler hakkında, *"Onlara fırsat verişimiz, ancak günahı artırmaları içindir"* (Âl-i İmran, 178) buyururken, لِيَزْدَادُوٓا إِثْمًا ifadesinin yanısıra, مَعَ كُفْرِهِمْ demeyiştir. Zira, onların küfürleri, küfr-i inadî'dir. Halbuki varlık aleminde, küfr-i inadî'nin kendisine eklenip birleşeceği fıtrî bir küfür yoktur. Tam aksine küfür, zaten sadece inadîdir. Yine, fürûun inkarî anlamında olan küfrün, iman esaslarını inkâra birleşeceği de söylenemez. Çünkü, asılları inkâr etmekten, fürû'u inkâr da zaten doğmaktadır. Halbuki, itaat ve inkıyâd anlamında olmak üzere fürûa iman etmek, asıllara iman etmenin zarurî ve zorunlu bir neticesi değildir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, burada, لِيَزْدَادُوٓا إِيمَانًا مَّعَ إِيمَانِهِمْ buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَٰوَاتِ وَالْأَرْضِ *"Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır"* buyurmuştur. Bu demektir ki O, kendi düşmanlarını, kendi ordularıyla, hatta bir tek "sayha" ile yok etmeye kadirdir. Ama, O, böyle yapmamış, tam aksine, düşmanlarının helâki kendi elleriyle gerçekleşsin ve böylece de, mükâfaat elde etsinler diye, mü'minler üzerine de sekîneti indirmiştir.

Gök ve Yer Orduları

*"Göklerin ve yerin orduları"*nın ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:

a) Göklerin ve yerin melekleri...

b) Göklerdeki melekler; yerdeki canlılar ve cinler..

c) Gök ve yerle ilgili sebepler.. Böylece, gökten parçalar düşürme ile yere batırarak imha etme, O'nun orduları olmuş olur.

Alîm ve Hakîm'in İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın, ayetteki, وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيماً حَكِيماً *"Allah, her şeyi hakkıyla bilendir. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir"* cümlesine gelince: Cenâb-ı Hakk'ın, "Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır" buyurup, bunların sayıları da sınırsız olunca, kendisinin, *"Gökteki ve yerdeki bir zerrenin dahi kendisinden kaçamayan bir zât olduğuna"* (Sebe, 3) işâret etmek için ilim maddesini, yani عَلِيماً sıfatını getirmiştir. Yine, kalblerin amellerini, *"O, mü'minlerin kalblerine sekîneti indirendir"* ifadesiyle dile getirip, iman da, kalblerin amellerinden olunca, kendisinin gizli ve en gizli şeyleri dahi bildiğine işâret etmek için, ilim ifâdesine, aynı şekilde yer vermiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, عَلِيماً ifadesinden sonra حَكِيماً ifadesini getirmesi de, O'nun, yaptığı şeyi ilmine ve bilgisine mutabık olarak yaptığına bir işârettir. Çünkü **"Hakîm"**, sağlamca yapan ve yaptığını, hakkıyla bilendir. Çünkü, kendisinden tesadüfen, çok ilginç birşey sadır olan kimse hakkında **"hakîm"** sıfatı kullanılamaz.. Yine, kim bilir de, bildiğinin aksine hareket ederse, bu kimseye de **"hakîm"** denilemez.

★ ★
★

Cennete Yerleştirme

لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عِندَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا ۝

"(Bütün bu lütuflar) erkek mü'minlerle, kadın mü'minleri, altlarından ırmaklar akan cennetlere, içlerinde ebedî olarak yerleştirmek; onların günahlarını affetmek içindir. İşte bu, Allah katında, (sizin) en büyük kurtuluşunuz ve saadetinizdir"

(Fetih, 5).

Ayetteki Mahzufun İzahı

Ayetin başındaki لِيُدْخِلَ fiili, kendisinden önce geçmiş olan bir fiilin bulunmasını gerektirir. Çünkü doğrudan doğruya, لِتُكْرِمَنِي *"Bana ikram etmek için..."* diyen kimsenin bu sözü, bundan önce, "sana geldim" veya benzeri ifâdeler söylemediği sürece, doğru olmaz.. Binâenaleyh, bu ifâdenin başında takdir edilecek bu fiilin ne olduğu hususunda şu iki izahlar yapılabilir: Bu konudaki derli toplu izahlar senin şöyle

demendir: Bu fiil, ya açıkça zikredilmiş olur, ya da olmaz. Olmaması halinde bunun, başka bir şeyden anlaşılmış olması gerekir. Dolayısıyla bu, ya kendisine delâlet eden bir lafızdan, yahut da, "karîne-i hâliyye"den anlaşılmış olur. Eğer bu fiil mezkûr ise, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu fiil, bir önceki ayette geçen لِيَزْدَادُوا ifâdesidir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, imanları sebebiyle onları cennete yerleştirmek için, "**inzâl**" (bu indirme) sebebiyle imanlarını artırsınlar diye, onların kalblerine "sekînetini" indirmiştir. Eğer, "müteakip ayette gelecek olan ...يُعَذِّبَ fiili bu ayette geçen, لِيُدْخِلَ fiiline ma'tûftur. Halbuki onların imanlarını artırıp kat kat etmeleri münafıkların azab edilmelerine sebep olmaya elverişli değildir" denilirse, biz deriz ki: "Hayır öyle değil. Çünkü bu şu iki şekilde izah edilebilir:

1) Burada bildirilen münafıkların cezalandırılması, mü'minlerin cennete yerleştirilmesi gayesini belirtmek amacıyla zikredilmiştir. Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: Ey mü'minler, imanlarınızı artırmanız sebebiyle, âhirette sizi cennetlere yerleştirecek ve dünyada da sizin elinizle, kâfir ve münafıkları cezalandıracaktır.

2) Bunun takdirî manası şöyledir: "Sizin için söz konusu olan bu iman artışı sebebiyle, münafıkları azabladırmam için..." Nitekim Arapça'da, "Ben bunu, sayesinde dostu-düşmanı deneyeyim, yani varlığı ile dostumu, yokluğuyla da düşmanımı anlayayım diye yaptım" denilir. Aynı bu şekilde, Cenâb-ı Hak da âdeta, "Mü'minler imanlarını artırsınlar ve bu sayede onları cennete sokayım; kâfirler de küfürlerini artırsınlar ve bu sayede onlara azab edeyim diye..." demek istemiştir.

3) Bunun bir üçüncü izahı da şöyledir: Mü'minlerin imanlarının artışının sebebi, sabır ve sebatlarının çokluğudur. İşte bu durum, münafıkların yanısıra, kâfirleri şaşırtır, acze düşürür ve rahatsız eder. Bu, geçen izahlara yakın bir izahtır.

b) Ayetteki, وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ *"Allah'ın ... sana yardım etmesi için"* ifadesi, لِيُدْخِلَ nin müteallakıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Mü'minleri cennete yerleştirsin diye, mü'minler vasıtasıyla sana yardım eder..." buyurmuştur.

c) Bunun müteallakı, ...لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ *"Geçmiş ve gelecek günahını, Allah'ın affetmesi için..."* ifadesidir. Bu fiilin, onun müteallakı olabilmesi için, bu ifadede geçen "günah" ile, mü'minlerin günahının kastedilmiş olması gerekir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Mü'minlerini cennetlerine sokmak için, mü'minlerin günahlarını senin yüzüsuyu hürmetine affetmek için..." demiştir.

Bu lâm harf-i cerrinin müteallakının, zikredilmemiş, mahzûf bir lafızdan anlaşılan birşey olduğunu söylememiz halinde de, şu izahlar muhtemeldir:

1) Ayetteki, "**hakîm**" (Fetih, 4) sıfatı, işte bu harf-i cerrin müteallakına delâlet etmektedir. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "Allah hakimdir, dolayısıyla mü'minleri cennete sokmak için yaptığı bu işleri yapmıştır" demiştir.

2) Bu ayetteki, وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ ifadesinin delâlet ettiği, dolaylı olarak ifade ettiği mana, işte bu lâm'ın müteallakıdır. Buna göre mana, "Allah, mü'minleri ve

mü'mineleri, cennetlerine sokmak için, dünya ve âhirette sana olan nimetlerini tamamlıyor ve böylece de dünyada iken duanı kabul edip, ahirette şefaatını makbul kılıyor" şeklindedir.

3) Bu müteallık, إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ *"Sana feth-u zafer yolu açtık"* (Fetih, 1) ayetinin delalet ettiği manadır. Bunu şöyle izah edebiliriz: Rivayet olunduğuna göre mü'minler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Tebrik ederiz, kutlarız. Çünkü Allah seni bağışlamış. Peki ya bizim için ne var?" demişler. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil olmuş. Buna göre Cenâb-ı Hak âdetâ, "Seni bağışlamak için, sana feth-u zafer yolu açtık ve mü'minleri cennete sokmak için de, onlara da feth-u zafer yolunu açtık" demek istemiştir.

Bu müteallakın söylenilmeyenden değil de, karine-i hâliyyeden (yani halden çıkarılan bir karine'den anlaşılan bir şey olduğunu söylememiz halinde, bu müteallak, savaş emri olur. Çünkü fetih ve zaferden sözedilişinden, halin savaş hali olduğu anlaşılır. Buna göre, Hak Teâlâ sanki, "Allah mü'minleri cennete sokmak için, onlara savaşı emretti" demektedir. Yahut da, bu halden anlaşılan karinenin, "Allah onları cennete sokmak için, savaş işini mü'minler için seçti" şeklinde olduğunu söyleyebiliriz.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Kur'ân'da Kadınların Muhataplığı

Allah Teâlâ, bu ayette ve bazı yerlerde, mü'min ve mü'mineleri ayrı ayrı zikretmiş; ama bazı ayetlerde sadece mü'minleri zikredip, mü'mineleri (mü'min kadınları) onların içinde kabul etmiştir. Meselâ, *"Mü'minleri müjdele..."* (Bakara, 223) ve *"Mü'minler felaha ulaşmıştır"* (Mü'minûn, 1) buyurmuştur. Binâenaleyh bunun hikmeti nedir? Deriz ki: Mü'min kadınların da, erkeklerle müşterek (aynı durumda) oldukları ve fakat vaad olunan mükâfaatın sadece mü'min erkeklere has olabileceği zannının uyandığı yerlerde, (durumun böyle olmadığını göstermek için), Cenâb-ı Hak kadınları da açıkça zikretmiştir. Böyle bir zannın bulınmadığı konularda ise, sadece mü'min erkeklerin zikredilmesinden, kadın mü'minlerin de dahil oluşu ile yetinilmiştir. Dolayısıyla *"Biz seni, bütün insanlara ancak bir müjdeci ve bir nezîr (uyarıcı) olarak gönderdik"* (Sebe, 28) ayetinden umûmî bir mana anlaşıldığı için, *"Mü'min (erkekleri) müjdele" ifadesi, mü'min kadınların bu müjdenin dışında oldukları zannını uyandırmaz.*

Fakat bu ayetteki ...لِيُدْخِلَ fiilinin başındaki lâm harf-i cerri, daha önce geçmiş bir fiile taalluk edip, bu da, ya savaş emri, ya savaştaki sabır hali, ya mü'minler için olan ilahî nusret, yahut da mü'minlerin eliyle gerçekleşen zafer olunca "Mü'minleri cennete sokmak, savaştan ötürü olmuştur. Kadın ise aslında savaşmaz. Dolayısıyla da vaad edilen bu cennete giremez" zannından ötürü, Allah mü'min kadınları bu ayette açıkça zikretmiştir. Münafık ve müşrik kadınların bu sûrede ayrıca zikredilmelerindeki hikmet de böyledir. Çünkü "münafık ve müşrik kadınlar savaşmadıklarına göre, azab olunmamaları gerekir" vehmini gidermek için, Allah Teâlâ bu ayette (Fetih, 6), onları da münafık ve müşrik erkeklerle birlikte, özellikle zikretmiştir. Hak Teâlâ'nın, "Şüphesiz mü'min erkekler ve kadınlar, müslüman erkekler ve kadınlar..." (Ahzab, 35) ayetindeki durum ve incelik de budur. Çünkü burası, Hak Teâlâ'nın Ahzab Sûresi'nin ayetlerinde yer alan, *(Ey kadınlar "Kıntmayın*

(...) namazlarınızı kılın, zekâtınızı verin... Allah'a ve Resûlullah'a itaat edin... evlerinizde okunan (ayetleri) düşünüp, ibret alın" gibi ifadelerden ötürü, kadınlardan ve hallerinden bahsedilen yerdir. Dolayısıyla onların, bu ayette (35. ayet) özellikle zikredilmeleri, asıldır. Fakat kadınlar için bu ayette belirtilen büyük mükafaat, erkekler için de söz konusu olduğu için, Hak Teâlâ, biraz önce beyan ettiğimiz gibi, burada esas olan kadınların zikredilmesi olduğundan, bunları birbiri içinde mütalaa etmeksizin, mü'min kadınları da, erkekleri de zikretmiştir.

BEŞİNCİ MESELE
Mağfiretin Sonra Zikredilmesi

Hak Teâlâ, günahları bağışlamanın, cennete girdirmeden önce olmasına rağmen, cennete sokmadan sonra niçin, وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ *"ve onların günahlarını bağışlamak için..."* buyurmuştur? Buna şu iki şekilde cevap veririz:

a) Bunun başındaki atıf vâv'ı, zaman itibarıyla sırayı göstermez.

b) Günahları bağışlama, mağfiret ve benzeri şeyler, mükellefin cennetliklerden olmasıyla yakın alâkası olan şeylerdir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, mükellefin, cennetliklerden olduğunu bildirme manasında, önce cennete sokmak işini zikretmiştir.

c) Bağışlama (örtme), kerâmet (cömertlik) elbisesini giydirmekle olur. Bu ikram da cennette olur. Cennette insandan, def-i hacet gibi, maddî ve beşeriyet gereği olan kötü şeyler ve pislikler tamamen yok olduğu gibi, gazab ve şehvet gibi maddî olmayan kötülükler de zâil olur ve örtülür ki, işte ayetteki tekfir budur. Böylece insanda melekiyyet sıfatları yer alır ki, bu da, en kıymetli bir elbisedir.

Cenâb-ı Hak, وَكَانَ ذٰلِكَ عِنْدَ اللّٰهِ فَوْزاً عَظِيماً *"İşte bu Allah katında, (sizin) en büyük kurtuluşunuz ve saadetinizdir.."* buyurur. Bu ifadeyle ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) Meşhur izaha göre bu, "Allah'ın ilminde (takdirinde) bulunan, bu cennete sokma ve günahları örtme işi, büyük bir kurtuluş ve saadettir" demektir. Nitekim "Benim katımda, yani inancıma göre, bu iş böyledir" denilir.

b) Daha garip, ama akla daha yakın diğer bir izah da şudur: Buradaki, "İndallah" (Allah katında) ifadesi, aynı ayetteki ذٰلِكَ "işte bu" kelimesinin sıfatı gibi kabul edilir. Buna göre sanki, "Allah katında olan işte bu şey, yani bunun, Allah katından olması şartıyla ve vasfıyla, bu büyük bir kurtuluştur. Öyle ki eğer cennete girme işi, -Allah'ın katında olması bakımından- O'na yakın olmasaydı, bir kurtuluş ve saadet olmazdı.

★ ★
★

Allah'ın Orduları

وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ
السَّوْءِ وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٦﴾ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ

وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ۝

"(Bir de bunlar), Allah'a kötü zanda bulunan, münafık erkekler ile kadınları ve müşrik erkeklerle kadınları azablandırmak içindir. Kötülük onların başına gelsin. Allah onlara gazablanmış ve onları rahmetinden kovmuştur. Onlara cehennemi hazırlamıştır. Varacakları bu yer, ne kötüdür! Göklerin ve yerin orduları, Allah'ındır. Allah azîz ve hakîmdir"

(Fetih, 6-7).

Münafık, Müşrikten Önce

Bil ki şu sebeplerden ötürü, Allah Teâlâ Kur'ân'ın pek çok yerinde, müşriklerden önce münafıklardan bahsetmiştir:

a) Çünkü onlar, mü'minler için açıkça kâfirliğini ilan etmiş kimseden daha tehlikelidirler. Zira mü'min, kâfirliğini açık olarak ortaya koyan kimseden korunur, ama münafığın mü'min olduğunu zannederek, onunla samimî olur ve ona sırlarını açar. İşte bu hususa Hz. Peygamber (s.a.s), أَعْدَى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ *"Senin en büyük düşmanın, iki tarafın arasında yer alan nefsindir"* buyurmuştur. Şeytan, münafık kılığındadır. Çünkü münafık insana, "Ben senin düşmanınım" diyerek gelmez, "Senin dostunum" diyerek gelir. Açıktan kâfirliğini ilan etmiş kimse ise, bir bakıma bu şeytan gibi değildir. Bir de münafık, yaptığığı hilenden ötürü, kendisini kurtaracağından emin olmaz.[11]

Kötü Zan

Allah Teâlâ'nın bu ayette, münafık hakkında verdiği ilk haber, *"Allah'a kötü zanda bulunan"* kimseler oluşlarıdır. Bu kötü zannın ne olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, Allah Teâlâ'nın ileriki ayetlerde, *"Daha doğrusu siz, peygamberin de, mü'minlerin de âilelerine hiç dönemeyeceklerini sandınız"* (Fetih, 12) buyurarak beyan ettiği zandır.

b) Bu, müşriklerin, Allah Teâlâ hakkında ve Allah'a şirk koşma hususundaki zanları (yanlış inançları)dır. Hak Teâlâ bu hususu bildirmek için, *"Bunlar, ancak sizin uydurduğunuz isimlerdir... Siz, ancak zanlara tâbi oluyorsunuz. Halbuki zanlar, gerçek namına hiçbir şey ifade etmez"* (Necm, 23-28) buyurmuştur.

c) Bu, onların, Allah Teâlâ'nın görmez-bilmez olduğunu sanmalarıdır. Nitekim Hak Teâlâ bu hususu ifade için, *"Fakat siz, Allah'ın, yaptıklarınızın çoğunu bilmeyeceğini sanırsınız"* (Fussilet, 22) buyurmuştur. Birinci izah, daha doğrudur.

---

10) Keşfül-Hafa, 1/143.

11) Bildirilen birinci şekken, ikincisi gelmiyen. Burada matbû medinde bir eksiklik hissediliyor (ç.).

Şöyle de diyebiliriz: "Bununla, onların tüm (boş) zanları kastedilmiştir. "Böyle demem iz hâlinde, ifadeye, onların, Allah'ın ölüleri diriltmeyeceği, bu âlemi boş yere yarattığı gibi zanları da dâhil olur. Hak Teâlâ bu hususta da, *"İşte bu, ancak kâfirlerin zannıdır..."* (Sâd, 27) buyurmuştur. Tefsir ettiğimiz ayetteki "sû" (kötü) kelimesinin başındaki elif-lâm, bu izahı te'yid eder. Ki biz bunu, ayetteki, ظَنَّ السَّوْءِ tabirinin tefsirinde izah edeceğiz. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Edib ve muhakkiklerin tercih ettiği görüşe göre, "sû" fesad; "sıdk" ise, salah (düzgünlük-uygunluk) manasınadır. Nitekim Arapça'da, "Fâsid (bozguncu) bir adama uğradım" manasında, مَرَرْتُ بِرَجُلِ سُوءٍ "Sâlih bir adamdan sordum" manasında da سَأَلْتُ عَنْ رَجُلِ صِدْقٍ denilir. Dolayısıyla "racül-ü sû" ifadesi, "fâsid" manasında olunca, su' kelimesi tek başına, fesad manasına gelir. Bu, Halîl ve Zeccâc'ın üzerinde ittifak edip, Zemahşerî'nin tercih ettiği görüştür. Bunu şu şekilde açabiliriz: Manalar (soyut kavramlar) için kullanılan, "sû", tıpkı maddeler için kullanılan "fesâd" kelimesi gibidir. Nitekim maddî şeylerin bozulması hakkında, فَسَدَ الْهَوَاءِ فَسَدَ اللَّحْمِ denildiği gibi, "Onun mizâcı bozuktur", "huyu kötüdür" "zannı kötü oldu" manasında, سَاءَ خُلُقُهُ، سَاءَ مِزَاجُهُ ve سَاءَ ظَنُّهُ denilir. Bundan da öteye, her "sû' " olan şey fâsiddir, her fâsid de "sû' "dur. Fakat birisi maddî olmayan şeyler, diğeri ise maddî olan şeyler hakkında daha çok kullanılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, maddî olanlar hakkında, *"Karada ve denizde fesâd ortaya çıktı"* (Rûm,41); maddî olmayan (günahlar) hakkında da, *"Yaptıkları şey ne seyyi' (kötü)dür"* (Mücâdele, 15) buyurmuştur. İşte onların sözlerinin izahı sadedinde, aklıma gelen budur.

Cenâb-ı Hak daha sonra عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ *"Kötülükler onların başına gelsin"* yani "başlarına, fesâd-bozgun gelsin" buyurmuştur ve başlarına, kurtulamayacakları bir şekilde belâlar gelmiştir.

Daha sonra da, وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ *"Allah onlara gazablanmıştır"* buyurur. Bu, geçen ifâdeden daha ağır ve tehdidkâr bir ifadedir. Çünkü başına bir belâ gelen, bazan bir imtihan olarak buna uğramış olur ve neticede mükâfaata ulaşsın diye, bu belâ onun başına sarılmış olur. Bazan azab (ceza) olarak, bu belâ başına gelir. Binâenaleyh ayetteki bu ikinci ifade, onların başına gelenin, onlara azab etmek için olduğuna bir işarettir. Ayetteki, *"ve onları rahmetinden kovmuştur"* cümlesi de, "gazab" ifadesinden, daha ileri bir tehdidi anlatır. Çünkü gazab-ı ilâhiye uğramış kimse, bazan gazab edenin azarlamasından, kızmasından ve döğmesinden ders almaz. Bazan gazab edenin gazabı, gazab ettiğini, kendi yanından ve kapısından kovma noktasına kadar varmaz. Ama bazan bu noktaya varır. İşte bundan ötürü, bu ilahî gazabın çok şiddetli oluşunu anlatmak için, peşisıra, *"Allah, onları rahmetinden koğmuştur"* buyurur.

Hak Teâlâ daha sonra, onların bu dünyadaki hallerini beyânının peşisıra, âhiretteki neticelerinin ne olacağını da bildirerek, وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيراً *"(Allah) onlara cehennemi hazırlamıştır. Varacakları bu yer ne kötüdür!"* buyurmuştur. Buradaki سَاءَتْ fiili, "cehennem" kelimesinin müennes olduğuna delâlet eder. Nitekim Arapça'da, هٰذِهِ الدَّارُ "Bu ev" نِعْمَ الْمَكَانُ "ne güzel yer" denilir. (Yani dâr müennes,

mekân müzekkerdir).

Allah'ın Orduları

Cenâb-ı Hak, وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ *"Göklerin ve yerin orduları, Allah'ındır"* buyurmuştur. Bunun tefsiri, biraz önce geçmişti. Geriye şöyle birkaç mesele kalmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bu tekrarın fayda ve hikmeti nedir? Deriz ki: Allah'ın hem rahmet, hem de azab orduları vardır. Şöyle de diyebiliriz: Allah'ın ordularının inişi, bazan rahmet, bazan azab için olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, sûrede ilk geçtiği yerde, bu orduların, mü'minlere rahmet olarak indiklerini beyân etmek için zikretmiştir. Nitekim bir başka ayetinde, *"O, mü'minlere karşı rahimdir"* (Ahzâb, 43) buyurmuştur. İkinci geçtiği yerde ise, kâfirler üzerine azab indirdiğini beyan etmek için getirmiştir.

İKİNCİ MESELE
Allah'ın İzzeti

Allah Teâlâ dördüncü ayette, *"Allah alîmdir, hakîmdir"* buyurmuş; bu (yedinci) ayette ise, *"Allah azîz ve hakîmdir"* buyurmuştur. Çünkü ayetteki *"Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır"* ifadesinde, beyân ettiğimiz gibi, bu orduların zikrinden maksad azabın şiddetine işâret olduğu için, Cenâb-ı Hak burada, aziz oluşundan bahsetmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah, azîz, intikam sahibi değil midir?"* (Zümer, 37) ve *"Biz onları, muktedir bir azîzin (kudret sahibinin) yakalayışıyla yakaladık"* (Kamer, 42) ve *"(Allah) azîzdir, cebbardır"* (Haşr, 23) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, mü'minlerin cennete girdirilmesi konusundan önce, göklerin ve yerin ordularını zikretmiş ve burada onları, kâfirlere azab etme ve onlar için cehennemin hazırlanışını zikretmeden sonra dile getirmiştir. Deriz ki: Burada güzel bir sıralama var: Çünkü Allah Teâlâ, rahmet ordularını indirir ve böylece mü'minleri, ikrama ve ta'zîme (saygıya) mazhar olmuş bir biçimde cennete girdirir ve sonra "ve onların günahlarını affeder" buyruğu ile onlara şeref elbiseleri giydirir. Nitekim, biz bunları açıklamıştık. Daha sonra *"İşte bu, Allah indinde, en büyük kurtuluş ve saadettir"* (Fetih, 5) ayetinin de ifade ettiği gibi, onlar için Allah'a bir yakınlık ve takarrub meydana gelir. Yakınlığın ve Allah katına varışın meydana gelişinden sonra, artık bu orduların vasıta ve aracı oluşu sona erer. Rahmet orduları önce inerler, sonra da yaklaşırlar. Kâfirin durumuna gelince, ona önce gazab olunur, derken uzaklaştırılır ve rahmet mıntıkasından çok uzak yerlere atılırlar. Bu yerler de cehennemdir. Bunlara azab melekleri musallat kılınır. Bu azab melekleri de, Allah'ın ordularıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O (cehennemin) üzerinde, iri cüsseli, sert karakterli melekler vardır. Onlar, Allah'ın emrettiği hususlarda asla isyân etmezler"* (Tahrim, 6) buyurmuştur. Bundan ötürü Allah Teâlâ, önce rahmet ordularını zikretmiş, daha sonra da, *"Allah katında"* tabiriyle, yakınlaşmayı dile getirmiştir. Burada da, *"Allah onlara gazablanmış ve onları rahmetinden kovmuştur"* buyurmuştur ki, bu ilk önce, rahmetten uzaklaştırmayı zikrediştir. Allah Teala daha sonra da, *"Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır"* buyurmuştur.

★ ★
★

Resûlün Görevleri

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٨﴾ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٩﴾

"Muhakkak ki biz, seni bir şahid, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik ki, Allah'a ve peygamberine imân edesiniz, O'na yardım edesiniz, O'nu büyük tanıyasınız ve sabah-akşam onu tesbih edesiniz diye..."
(Fetih, 8-9).

Şahitlik

Müfessirler, **"şâhiden"** kelimesi hakkında "Ümmeti üzerinde, yaptıklarına bir şâhid olarak..." manasını vermişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Peygamber de siz (ümmet-i Muhammed) üzerine bir şâhid olsun diye..."* (Bakara, 143) buyurmuştur. Evla olan şöyle denilmesidir: Allah Teâlâ burada, *"Muhakkak ki Biz, seni bir şâhid olarak gönderdik"* buyurmuştur. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in vazifesi, Allah'dan başka hiçbir ilah olmadığına şehadet etmektir ki, bu anlamda Cenâb-ı Hak *"Allah şehâdet eder ki, kendisinden başka hiçbir ilah yoktur. (Buna), melekler ve ilim sahipleri de (şehâdet ederler)"* (Al-i İmran, 18) buyurmuştur. Bu ilim sahipleri, Allah Teâlâ'nın katından, kendilerine ilim vermiş olduğu kimseler, yani peygamberlerdir. İlimleri de, daha önce bilmedikleri şeyleri (vahiyle) öğrendikleridir. Bundan ötürü, Allah Teâlâ *"Bil ki, yani şâhid ol ki, Allah'dan başka ilah yoktur"* (Muhammed, 19) buyurmuştur.

Müjdecilik

Ayetteki, **"mübeşşiren** *(müjdeci olarak)"* ifadesi "o peygamberin şehadet ettiği şeyi kabul edip, buna göre amel edip, bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s)'e uyan kimseler için bir müjdeleyici..." manasındadır.

Uyarma

"Neziren" (bir uyarıcı olarak) tabiri de, "Onun şâhidliğini reddedip, bu hususta ona muhalefet eden kimseler için bir tehlikeyi haber veren bir uyarıcı olarak..." manasındadır.

Gönderilişinin Gayesi

Cenâb-ı Hak daha sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'i gönderişinin amacının, zikrettiği şu şey olduğunu beyân ederek, لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا *"Allah'a ve peygamberine iman edesiniz; O'na yardım edesiniz; O'nu büyük tanıyasınız; ve sabah-akşam O'nu tesbih edesiniz diye..."* buyurmuştur. Bu ifadeye iki mana verilebilir:

1) Burada bahsedilen bu dört husus, daha önce zikredilmiş hususlara terettüb etmektedir. Buna göre, *"Allah'a ve peygamberine iman edesiniz..."* ifadesi, ayetin başındaki, *"Muhakkak ki biz seni ... gönderdik"* ifadesine uygun düşer. Çünkü **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, Allah tarafından gönderilmiş (görevlendirilmiş) bir peygamber olması, mükellefin Allah'a, peygambere ve peygamberin getirdiğine iman etmesini gerektirir.

Ayetteki, *"bir şâhid olarak"* ifadesi, mükellefin, Allah'ı ve dinini takviye etmesini gerektirir. Çünkü daha önce de açıkladığımız gibi, bu ifade, "O, Allah'dan başka hiçbir ilahın olmadığına şehadet eder" manasınadır. Buna göre, Allah'ın dini, haktır; uyulmaya layıktır. Ayetteki, *"Bir müjdeci olarak"* kelimesi de, mükellefin, Allah'a ta'zimini gerektirir. Çünkü mükellefin Allah'a ta'zimi, Allah'ın onu yüceltmesi gibidir. Ayetteki, *"bir nezir (uyarıcı) olarak"* ifadesi ise, Allah'ın elim ve şiddetli azab ve ikâbından korkarak, kötülük ve çirkinliklerden Allah'ın münezzeh olduğunu söyleyip, buna inanmayı gerektirir. Peygamber gönderme işi, iman aslına dayanır. Peygamberin sıfatına gelince mü'minin sıfatı da buna dayanır.

2) Bu sayılan şeylerden herbiri ayrı ayrı bu dört şeyi gerektirir. Buna göre, peygamberin peygamber oluşu; mükellefin Allah'a ve Resûlüne iman etmesini, onu desteklemesini, onu büyük bilmesini ve O'nu tesbihini gerektirir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah'ın birliğine şahid olması da, bunun gibi, zikredilen o dört şeyi gerektirir. Yine onun, bir müjdeleyici ve uyarıcı olması da böyledir.

"Fiilin başına lâm edatının gelmesi, ona taalluk eden, ama sıfata taalluk etmeyen, mukaddem bir fiili gerektirir. Binâenaleyh ayetteki لِتُؤْمِنُوا fiili, bir fiil gerektirir ki o da, أَرْسَلْنَاكَ *"gönderdik"* fiilidir. Binâenaleyh "Sayılan bu işler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bir şahid ve bir müjdeci olarak gönderilişine nasıl terettüb eder?" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: Bu şeyler, lafız cihetinden değil de, mana açısından bu şeye terettüb edebilir. Nitekim bir kimse, "kendisine ikramda bulunman için, sana bir âlim gönderdim" dediği zaman, bu ifade, gönderme işinin, ikramda bulunmanın bir sebebi olduğundan haber verir. Mana itibarıyla, gönderilen kişinin âlim oluşu, işte bu ikramda bulunmanın sebebidir. Bundan ötürü sen, "Kendisine ikram edesin diye, sana bir câhil gönderdim" deseydin, bu da doğru bir cümle olurdu. Lafız ile mananın arasını uzlaştırmak istediğimiz zaman şöyle deriz: Burada, sırf gönderme değil, şahid olarak elçi gönderme maksuddur. Tıpkı deminki misaldeki gibi sırf gönderme veya sırf âlim olma itibarıyle değil, ikram edilmesi sebebiyle olması gibidir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Üç Sıfat Bildirmenin Hikmeti

Cenâb-ı Hak, **Ahzâb Sûresi**'nde *"Biz seni muhakkak ki bir şâhid, bir müjdeci, bir uyarıcı ve Allah'ın izniyle Allah'a çağıran bir davetci, bir aydınlatıcı lamba kıldık"* (Ahzâb, 45-46) buyurmuştur. Burada ise, **Ahzâb Sûresi**'nde zikredilen o beş sıfattan sadece üçünü zikretmiştir, bunun hikmeti nedir? Deriz ki: Buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:

1) O ayet özellikle, Hz. Peygamber (s.a.s)'den bahseden bir ayettir. Çünkü o sûrenin ekserisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, onun hallerini anlatmaktadır. Biat, vaad

ve Mekke'ye giriş gibi hususlar, bu sûrede anlatılmıştır, o sûrede anlatılmamıştır.

2) Şöyle deriz: Bu husus burada zikredilmiştir. Çünkü ayetteki, "**şâhiden**" ifadesi, o peygamber kendi kendisine, "Allah'dan başka ilah olmadığına şehâdet ederim" deyip, insanları buna davet etmeyebileceği için, onun davet edici olmasını gerektirmeyince, Allah Teâlâ **Ahzâb Sûresi**'nde, "**dâîyen**" (tebliğci) buyurmuştur. Burada ise, onun bir şâhid olması, bir tebliğci olmasını gerektirmediği için, Cenâb-ı Hak, *"Allah'a ve peygamberine iman edesiniz..."* buyumuştur. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bir "**sirâc**" (aydınlatıcı bir lamba) olduğuna delildir. Çünkü o, saygı gösterilmesi gerekli olan şeyler ile, tenzih suretiyle, haram kılınan kötülük ve fuhşiyyattan uzaklaşmayı gerektiren şeyleri getirmiştir ki, buradaki tenzih de, bir tür tesbihtir.

İKİNCİ MESELE
Sabah-Akşam İbadeti

Daha önce pek çok kereler, ayette "**bukra**" (sabah) ve "**asîl**" (akşam) kelimelerinin seçilmesinin, devamlılık manasına bir işaret olabileceği gibi, müşriklerin yaptıkları (ibadetlerin) hilafına bir durumu ifade için de olabileceğini, çünkü onların, putlara ibadet için Kâ'be'de, sabah ve akşam toplandıklarını, bunun üzerine de, daha önce çirkin ve nahoş şeyleri söyleyip-yaptıkları o zamanlarda, tesbihatta bulunmakla emrolunduklarını söylemiştik.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki, "*ona*" zamirleri, Allah'a veya Hz. Peygamber (s.a.s)'e râcî olabilir... Doğrusu, bu zamirlerin Allah'a râcî olmasıdır.

★ ★
★

Resûle Biat

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَن نَّكَثَ فَإِنَّمَا يَنكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ وَمَنْ
أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٠﴾

"Gerçekten, sana biat edenler, Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir. Artık (bu biatı) kim bozarsa, kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de, Allah ile sözleştiği şeye vefâ ederse, (Allah da ona) büyük bir ecir verir"

(Fetih, 10).

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir resul olduğunu beyân edince, ona biat edenin, Allah'a biat etmiş olacağını söylemiştir.

Allah'ın Eli

يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ *"Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir"* ifadesi, birkaç manaya muhtemeldir. Şöyle ki: Bu iki yerdeki "el" kelimesi, ya tek manayadır, yahut

iki ayrı manadadır. Eğer bu kelimenin tek manaya olduğunu söylersek, şu iki izah yapılabilir:

a) *"Allah'ın eli"* (yedullah) tabiri "Allah'ın onlara olan nimeti, onların Allah'a (yani Allah'ın dinine) olan ihsanlarının üstündedir" manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bilakis sizi imana muvaffak ettiği için Allah size minnet eder"* (Hucurât, 17) buyurmuştur.

b) Bu tabir, "Allah'ın onlara olan yardım ve nusreti, onların Allah'ın dinine olan yardımından daha kuvvetli ve daha yücedir" manasınadır. Nitekim Arapça'da اَلْيَدُ لِفُلاَنٍ denilir ki bunun manası, "Üstünlük, muzafferiyet ve güç, falancaya aittir" şeklindedir.

Bu ayetteki iki "el" kelimesinin iki ayrı manaya geldiğini söylersek, bunun, "Allah" hakkında, koruma ve emin kılma; "biat edenler" hakkında da şu bildiğimiz "el" uzvu manasında olduğunu söyleriz. "El" kelimesi, "koruma" manasında mecazî olarak kullanılıp, alış-veriş esnasında taraflardan herbiri elini diğerine uzattığı zaman, işte alış-veriş yapan bu iki kişinin durumuna bakılarak böyle mecazî manada kullanılmıştır. Çünkü burada bu iki kişi arasında, alış-veriş tamamlanmaksızın bu ahdi bozmalarına engel olacak bir üçüncü kimse bulunur ve elini, bu ikisinin elleri üzerine koy. Böylece akit (alış-veriş) tamamlanıncaya kadar o ikisinin ellerinin birbirinden ayrılmamasına uğraşır. İşte eli, diğerlerinin eli üzerine koymak, alış-verişin muhafazası, yani bozulmaması için bir alamet olmuştur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın eli, onların elinin üstündedir"* buyurmuştur ki bu, "Aracı, uzlaştırmacı üçüncü şahsın, alış-veriş yapan tarafların ellerini, iş bitmeden ayrılmaktan koruması gibi, Allah Teâlâ da, bu biatta onları korur, işi tamamlamalarını sağlar" demektir.

Ahdi Bozanın Zararı

Ayetteki, فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ *"Artık (bu biatı) kim bozarsa, kendi aleyhine bozmuş olur"* cümlesine gelince, "el" kelimesinden maksad, nimet, yahut da yardım ve kuvvet manasındadır" dersek, bunu şöyle izah ederiz: "Bu böyledir. Çünkü kim ahdi bozarsa, az bir amel mukabilinde elde edeceği bol ihsanları kaçırmış, hüsrâna uğramış ve bu ahdi, kendi aleyhine (zararına) olarak bozmuş olur."

"El" kelimesinden maksadın, "koruma-gözetme" manasında olduğunu söylersek, bu ifade, *"Allah'la biat etmiş olurlar"* cümlesiyle ilgili olur ve "Ey Peygamber, her kim sana biat eder de, sonra bu biatını (ahdini) bozarsa, bu bozgunculuğunun zararı sana gelmez. Çünkü bu biat Allah iledir yani bunun zararı Allah'a da değildir. Çünkü Allah hiçbir şeyden mutazarrır olmaz. Dolayısıyla bu bozmanın zararı, ancak o insana raci olur." manasındadır.

Azîm (Büyük) Kavramı

Cenâb-ı Hak وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيماً *"Kim de, Allah ile sözleştiği şeye vefâ ederse, (Allah da ona) büyük bir ecir verir"* buyurmuştur. Daha önce, "büyük" sıfatının cisimler için kullanıldığını, cisimde ancak, boy, en ve yükseklik gibi hallerin bulunması halinde, onun için bu kelimenin kullanılabileceğini, binâenaleyh yüksek ama dar bir dağ hakkında, "yüksek, yüce dağ" tabirinin

kullanılabileceğini, bu yüksekliğinin yanında, dört bir taraftan geniş ve engin olursa ancak o zaman "büyük" denilebileceğini söylemiştik. Mükâfaat (ecir) de bunun gibidir. Çünkü cennetin yiyecekleri, en yüce cins ve kalitede olup, son derece boldur, kesintisiz olarak, ebediyyen devam eder. Böylece de, cennetin yiyeceklerinde "büyük" sıfatının kullanılabileceği bir özellik vardır. "Büyük (azîm)" kelimesi, Allah hakkında ise, tıpkı cisim hakkında kullanıldığında, onun cihetleri hususundaki mükemmelliğine işaret etmesi gibi, sıfatları hususunda Allah'ın kemâline bir işarettir.

★ ★
★

Münafık Bahanesi

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ
بِأَلْسِنَتِهِم مَّا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَن يَمْلِكُ لَكُم مِّنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا
أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١١﴾

"Bedevîlerden geri kalanlar, yakında sana, "Mallarımız ve ailelerimiz bizi meşgul edip, alıkoydu. Bizim için istiğfar et" diyecekler. Onlar, kalblerinde olmayan şeyi, dilleriyle söylerler. Sen de ki: "Allah size bir zarar, yahut bir fayda dilerse, (Allah'ın iradesinden) hiçbir şekilde sizi bundan engelleyecek yoktur. Hayır, hayır. Allah yaptığınız şeylerden haberdardır"

(Fetih, 11).

Cenâb-ı Hak, münafıkların durumunu anlatınca, savaşa gitmekten kaçanlardan da bahsetmiştir. Çünkü bazı bedevîler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hezimete uğrayacağını hesap ettikleri için, Resûlüllah (s.a.s) ile birlikte savaşa çıkmaktan imtinâ etmişlerdi. Çünkü onlar, "Mekkeliler, Medine'nin hemen kapısında savaşıyorlar. Binâenaleyh onlar, müslümanların şehrine girip, kendilerini çepeçevre kuşattığında, müslümanların hali çok perişan olacak" diye düşünmüşler ve bundan dolayı, savaşa katılmamak için mazeret bulmaya çalışmışlardır. Onların, *"Mallarımız ve âilelerimiz bizi meşgul etti"* demelerinde, çok açık bir şekilde mazeret ortaya koyma olduğunu gösteren şu iki husus var:

a) Onlar, شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا *"meşgul etti"* demişler; mutlak olarak, "Bizi mallar meşgul etti" dememişlerdir. Çünkü mal biriktirmek, özür olmaya elverişli değildir, çünkü ûbunun zoru yoktur. Ama toplanmış-birikmiş olan malları dağılmaktan muhafaza etmek ve elden çıkartmaya gayret etmek, mazeret olmaya daha elverişlidir. İşte bundan dolayı onlar, "Bizi mallarımız, yani mutlak mal-mülk değil, kendi malımız olan şeyler..." demişlerdir.

b) *"Ve âilelerimiz..."* ifadeleri... Çünkü birisi onlara, "Mal ve onu korumak sizi Hz. Peygamber (s.a.s)'e uymaktan alıkoyacak bir dereceye çıkmamalı" demiş olsa,

onlar, "Ama âilelerimiz ile meşguliyetimiz savaşa katılmamıza mânidir ve onları korumak, bizim en önemli işimiz ve vazifemizdir" diyebilirlerdi.

Kalblerinde Olmayan Şey Dillerinde

Daha sonra onlar bu mazeretleri ileri sürerek, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yalvarıp-yakarmış ve *"Bizim için af dile"* yani, "Biz mazeretlerimizin yanı sıra, bu harbe katılmayışın kötü olduğunu da biliyoruz; (ne olur) bizim için mağfiret talebinde bulun ve savaşa çıkmayışımızı bağışla" demişlerdir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak onların yalan söylediklerini açıklayarak, *"Onlar, kalblerinde olmayan şeyi, dilleriyle söylerler"* buyurmuştur. Bu hususta, şu iki izah muhtemeldir:

1) Bu kalblerinde olmayanı, dilleriyle söyleyip, yalan konuşmaları, onların, *"Bize istiğfar et"* demeleriyle ilgilidir, (yani bunu yalancıktan söylüyorlar). Bunun özü şudur: Onlar, savaşa katılmamakla, günahkâr olduklarını ortaya koymaya ve bundan dolayı istiğfâr istediklerini göstermeye çalışmışlardır. Ama aslında buna gönülden inanmamakta, savaşa katılmamakla isabet ettiklerine inanmaktadırlar.

2) Onların savaştan imtinâ edişlerinin yegâne sebebinin bu olduğunu göstermek için, *"... meşgul etti"* demişlerdir. Halbuki buna gönülden inanmamakta, aksine Hz. Peygamber (s.a.s) ile mü'minlerin ezilip, mağlup olacaklarına inandıkları için, savaşa yanaşmamışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu beyan için, ileride, *"Daha doğrusu siz, peygamberin de, mü'minlerin, âilelerine hiç dönmeyeceklerini sandınız"* (Fetih, 12) buyurmuştur.

Ahirette Haliniz Ne Olacak?

قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْئاً اِنْ اَرَادَبِكُمْ ضَرّاً اَوْ اَرَادَبِكُمْ نَفْعاً *"De ki: "Allah size bir zarar, yahut bir fayda dilerse, (Allah'ın iradesinden) hiçbir şekilde sizi bundan engelleyecek yoktur"* cümlesi, "Sizler zarardan kaçıyorsunuz, böylece de Allah'ın ve Resûlüllah (s.a.s)'ın emrini bırakıyor, ardında selâmetin (kârın) geleceğine inanıyorsunuz. Şayet Allah, size bir zarar dilerse, savaştan geri durmanız, Allah'dan gelecek hiçbir zararı engellemiş olmaz ve size fayda vermez" demektir. Yahut da, "Sizler, savaşın ve savaşanların vereceği zarardan korunmak istiyor, âileniz ve beldeniz içinde kalışınızın, sizi düşmandan koruyacağını sanıyorsunuz. Hadi diyelim ki, kendinizi böyle bir zarardan korudunuz. Ama, daha fazla kaçınmanız gereken, âhiret azabını sizden kim defedecek?" demektir. Yâsîn Sûresi'nde, *"Eğer Rahman size bir zarar* بِضُرٍّ *murad ederse..."* (Yâsîn, 23) ayetini tefsir ederken, sözün mü'minlere yönelik olması durumunda bâ harf-i cerrinin, "zarar" kelimesinin başına getirildiğini, Kur'ân'ın başka ayetlerinde de aynı üslupla, *"Eğer Allah bana bir zarar* (بِضُرٍّ) *murad etmişse..."* (Zümer, 38) ve *"Eğer Allah, sana bir zarar* (بِضُرٍّ) *dokundurursa..."* (En'âm, 17) buyurulduğunu; ama bu söz kâfirler hakkında söylendiğinde, bâ harf-i cerrinin, kâfirleri gösteren zamirin başına getirilerek kullanıldığını açıklamıştık. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak burada da, bâ harf-i cerrini, kâfirleri gösteren "sizin" zamirinin başına getirerek بِكُمْ buyurmuştur. Yine Ahzab sûresinde, *"Eğer Allah size bir kötülük dilerse, sizi Allah'dan kim koruyacak?"* (Ahzab, 17) buyurmuştur.

Yâsîn Sûresi'nde, bu iklal arasındaki ayırıcı farkın ne olduğunu açıkladık. Bu hususu, Yâsîn Sûresi'nin tefsirini mütalaaya teşvik edici olsun diye, burada tekrar etmiyoruz. Çünkü Yâsîn Sûresi, nâdir incilerin yer aldığı bir sûredir. *"Hayır, hayır. Allah yaptığınız şeylerden haberdardır"* yani "Zâhiren harbedecek gibi görünüp, kalbinizde ard niyetler saklamanızdan haberdârdır" demektir.

★ ★
★

Mü'minlerin Mağlubiyetini Beklediniz

بَلْ ظَنَنتُمْ أَن لَّن يَنقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَىٰ أَهْلِيهِمْ أَبَدًا وَزُيِّنَ ذَٰلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ
وَظَنَنتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَكُنتُمْ قَوْمًا بُورًا ﴿١٢﴾

"Daha doğrusu siz, peygamberin de, mü'minlerin de âilelerine hiç dönmeyeceklerini sandınız. Bu, sizin kalblerinizde süslü (bir fikir gibi) görünüp, kök saldı. Kötü zanda bulundunuz. (Bu yüzden, Allah indinde) helâke mahkum bir kavim oldunuz"

(Fetih, 12).

Bu, "Eğer savaştan geri kılışınız olmasaydı, "Peygamberin geri dönebileceğini zannetmiyoruz" demezdiniz. أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ ifadesinin başındaki "en" edatı, şeddeli "enne"nin hafifletilmiş (şeddesiz) halidir. Binâenaleyh bu, ظَنَنْتُمْ أَنَّهُمْ... *"Sizler onların artık hiç dönmeyeceklerini sandınız"* takdirindedir.

وَزُيِّنَ ذٰلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ *"Bu sizin kalblerinizde süslü (bir fikir gibi) göründü"* cümlesi de, "Siz işin başında böyle düşündünüz. Derken şeytan, bu fikrinizi size süslü ve çok isabetli gösterdi. Böylece siz de buna iyice inandınız" demektir. Bu böyledir, çünkü şeytan asılsız şüpheleri bazan süsler ve o şüphelere, her ne kadar akıllı olan kimse bunların şüphe olduğunu kesin bilse bile, gafil kimselerin kesin hakikat sanacağı bazı hayaller ve düşünceler katar.

Ayetteki, وَظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ *"ve kötü zanda bulundunuz"* cümlesi ile ilgili şu iki izah muhtemeldir:

a) Bu atıf başkalığı gerektiren bir atıftır. Buna göre bu cümledeki zan, ayetin başındaki, "zan"dan farklıdır. Bu durumda bu ikinci "zann"ın, ya "Allah'ın, vaadinden cayıp (müslümanlara muzafferiyet vermeyeceğini sandınız" yahut da "Hz. Peygamber (s.a.s)'in yalan söylediğini sandınız" manasında olması muhtemeldir.

b) Buradaki "zann" ile, önceki ifadede geçen, "Peygamber ile mü'minlerin hiç dönmeyeceği" zannı kastedilmiştir. Bu durumda bu ifade, tıpkı عَلِمْتُ هٰذِهِ الْمَسْأَلَةَ وَعَلِمْتُ كَذَا "Bu meseleyi, başkasını değil, bunu bildim" denilmesi gibidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Hayır, siz, peygamber ve mü'minlerin dönmeyeceğini sandınız. Halbuki

bu zannınız, kötü ve yanlış bir zandır" demektedir. Kötü zannın ne demek olduğunu daha önce anlatmıştık. Ayetteki, وَكُنتُمْ قَوْماً بُوراً cümlesiyle ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) "Siz bu zannınız ile helâk oldunuz.

b) Sizler, aslında zaten helâk olacaksınız ve böyle bir kötü zanda bulundunuz."

★ ★
★

وَمَن لَّمْ يُؤْمِنۢ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ فَإِنَّآ أَعْتَدْنَا لِلْكَٰفِرِينَ سَعِيرًا ﴿١٣﴾

"Kim Allah'a ve Resûlüne imân etmezse, muhakkak bilsin ki o kâfirler için çılgın bir ateş hazırladık"

(Fetih, 13).

Geçen ayetteki "kötü zann"ın, kâfirlerin "Peygamber ve mü'minlerin dönemeyeceği zannından başka bir zan manasında olduğunu söylememiz halinde, bu ayetin manası açıktır. Çünkü bunun, onların, ya "Allah'ın vaadinden cayacağını sanmaları, yahut da Resûlüllah'ın yalancı olduğunu sanmaları manasında bir kötü zan olduğunu biraz önce beyan etmiştik. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Kim Allah'a ve Resûlüllah'a inanmaz da, Allah'ın (hâşâ) vaadinden cayacağını ve Resûlüllah'ın (hâşâ) yalancı olduğunu sanarsa, onun için çılgın bir ateş hazırlamışız" buyurmaktadır. Allah'ın ayetin sonunda, "onun için" yerine, *"kâfirler için..."* demesinde şöyle bir incelik vardır: Bu ayetin hükmünün bütün kâfirleri kapsadığını belirtmekte ve Cenâb-ı Hak sanki, "Kim Allah'a inanmazsa, o kâfirlerdendir ve biz, kâfirler için o çılgın ateşi hazırladık" buyurmuştur.

★ ★
★

Hakimiyet Allah'ındır

وَلِلَّهِ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ يَغْفِرُ لِمَن يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١٤﴾

"Göklerin ve yerin hakimiyeti Allah'ındır. O, dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder. Allah gafûr ve rahîmdir"

(Fetih, 14).

Cenâb-ı Hak, biat edenler için büyük bir ecrin; sapık olup-kötü zanda bulunanlar için de elîm bir azabın bulunduğunu beyân edince, birincileri kendi meşîeti (dilemesi) ile affedip, sonrakileri yine kendi meşietiyle azab edeceğine işaret etmiştir. Allah'ın gufrânı ve rahmeti herşeyi içine alır, herşeyi kuşatır ve herşeyden daha mükemmeldir.

Ayetteki *"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır"* ifadesi, o iki şeyin de pek kıymetli

ve şiddetli olduğunu ifade eder. Çünkü mülkü böylesine büyük olanın, ecri ve hibesi de, son derece büyük olur. Yine azabı ve cezası da son derece elîm ve son derece ibret verici olur.

* *
*

Ganimet Taksiminde Koşma

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلَىٰ مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ
أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَٰلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ
بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا ۝

"Siz, ganimetler almak için gittiğiniz zaman, o geri kalanlar diyecekler ki, "Bırakın biz de arkanızdan gelelim." Onlar (bununla), Allah'ın sözünü değiştirmeyi isterler. De ki: "Bizim arkamıza asla düşemezsiniz. Allah, daha evvel böyle buyurmuştur." Bunun üzerine, "Hayır, siz bize hased ediyorsunuz" diyecekler. Bilakis, onlar, pek az anlar kimselerdir"
(Fetih, 15).

Allah Teâlâ, bu ayetle, savaştan geri kalan o kişilerin yalancı olduklarını iyice ortaya koymuştur. Çünkü onlar, ganimetler için gidildiğinde, o ganimetlerden kendilerine de pay çıkacağını umarak, kendiliklerinden, "Bırakın, biz de sizinle gelelim, peşinize takılalım" derler. Siz onları Mekkelilere karşı çağırdığınızda, malları ve âileleri onları meşgul ediyor da, ganimet söz konusu olunca, her nasılsa meşgul etmiyor! Ayette bahsedilen "ganimetler" ile, Hayberlilerden ele geçirilen ganimetler ve Hayber'in fethi kastedilmiştir. Müslümanlar bu malları, ganimet alırken, sadece Medine'de, Hz. Peygamber (s.a.s)'le beraber olan mü'minler vardı. Ayetteki, *"o geri kalanlar diyecekler ki (...)."* cümlesinde, savaşa evet deyip, bu konuda muvafakat gösterenlere, ganimetin vaadi; savaştan geri durup, bu konuda muhalefet çıkaranlara da ganimetten mahrumiyet vaadi (!) vardır.

Allah'ın Sözünü Değiştiremezsiniz

Ayetteki, *"Onlar (bununla), Allah'ın sözünü değiştirmeyi isterler. De ki: "Bizim arkamıza asla düşemezsiniz. Allah, daha evvel böyle buyurmuştur"* ifadesi, birkaç manaya muhtemeldir:

a) Bu, Allah Teâlâ'nın, "Hayber ganimetleri, ancak Hudeybiye'de bulunan ve biatı (rıdvânı) yapanlar içindir, başkaları için değildir" şeklindeki hükmüdür. Müfessirlerce, en meşhur ve ayetteki, *"Allah daha evvel böyle buyurmuştur"* ifadesine en uygun düşen izah budur.

b) Ayetteki, *"Onlar (bununla), Allah'ın sözünü değiştirmeyi isterler"* cümlesinde bahsedilen, "Allah'ın sözü", *"Allah onlara karşı gazablanmış..."* (Fetih, 6) şeklindeki

ilahî hükümdür. Bu böyledir. Çünkü eğer onlar savaşta size tâbi olmuş olsalardı, kendilerine ganimet vaad olunan "rıdvan biatını" yapan o (seçkin) kimselerin durumuna düşerler ve böylece Hak Teâlâ'nın, *"Allah, o ağacın altında sana biat eden mü'minlerden râzı olmuştur"* (Fetih, 18) ayetinde de beyan ettiği gibi, Allah'ın râzı olduklarından olurlardı ve Allah'ın gazab ettiklerinden olmamış olurlardı. Böylece de Allah'ın sözünün-hükmünün değiştirilmesi gerekirdi. (Bu ise câiz değildir).

c) Hz. Peygamber (s.a.s)'den, o belli kimseler (bedeviler) ayrılıp savaşa katılmayınca, Allah Teâlâ peygamberini, onların içlerindeki gerçek niyet ve düşüncelere muttalî kıldı; onların münafık olduklarını açıkladı ve onlara azab edeceğini bildirdi. Bunun üzerine Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"sizler, benimle asla savaşa çıkmayacak ve düşmanla savaşmayacaksınız"* demesini emretti (Tevbe, 83). Binâenaleyh onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'le birlikte çıkma hakkındaki bu ilahî hükmü değiştirmek istediler.

"Sizin delil getirdiğiniz bu ayet, bu hâdise hakkında değil, Tebük savaşı hakkındadır" denilemez, çünkü, biz diyoruz ki burada, nehiy sîgası olan, لاَ تَتَّبِعُونَا *"Bize uymayınız"* ifadesinin yerine olumsuzluk sîgası üzere getirilen, لَنْ تَتَّبِعُونَا *"Bize kesinlikle uymayacaksınız..."* fiilinde, şöyle bir incelik bulunmaktadır: Hz. Peygamber (s.a.s), habere güvenip, onun doğruluğuna kesinkes inandığı için, bu olumsuzluğu, Allah'ın, onların adına vermiş olduğu habere dayamış, böylece kesin bir ifâde kullanarak, "Bize kesinlikle uymayacaksınız" buyurmuştur ki, bu, "şayet ben size müsaade etsem ve size emretsem, yahut da siz isteseniz ve tercih etseniz bile, Allah'ın verdiği haberden dolayı, bu husus sizin için mümkün olmaz, gerçekleşmez.." demektir.

Cenâb-ı Hak ayetteki *"Allah, daha evvel böyle buyurmuştur..."* ifadesine bir cevap olarak, onların فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا *"Hayır, siz bize hased ediyorsunuz..."* diyeceklerini belirtmiştir ki, bu, "Onlar, "Allah daha önce böyle demedi; tam aksine sizler hased ettiniz.." demektir. Bu ifadenin başındaki بَلْ (-bel) ifadesi **idrâb**" (intikal, bir başka şeye geçiş) için olup, kendisinden intikal edilen (madrûbun ânh) ise, her iki yerde de mahzûftur. Burada bu, "Allah böyle demedi..." takdirindedir.

İmdi eğer: "Hangi şey sebebiyle onların inancında böyle bir haset (düşüncesi) bulunmuştur?" denilirse biz deriz ki: Onlar adeta şöyle demişlerdir: "Biz, savaşa katılmama hususunda isâbet etmişiz. Çünkü o mü'minler, Hudeybiye'den, ganimetsiz dönmüşlerdir. Biz ise dinlendik, istirahat ettik. Şimdi biz o mü'minlerle birlikte savaşa katılırsak ve bu savaşta da ganimet tahakkuk ederse, o mü'minler, "Bunlar da bizimle beraber zahmet çekmedikleri halde ganimet aldılar" derler."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o münafıkların reddiyede bulundukları şekilde onlara karşı bir reddiyede bulunarak, بَلْ كَانُوا لاَ يَفْقَهُونَ إِلاَّ قَلِيلاً *"Bilakis onlar, pek az anlar kimselerdir"* buyurmuştur. Yani, "Senin, *"Bizimle beraber çıkmayınız"* şeklindeki sözünden, onlar sadece zahirini anlayabildiler ve onun hükmünü, pek azı müstesna, anlayamadılar da, böylece bu hükmü, kendilerinin murad ettiği şey manasına hamlettiler de, bunu haset olarak niteleidiler" demektir.

★ ★
★

Savaşa Çağrı

قُلْ لِّلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ ۖ فَإِن تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا ۖ وَإِن تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُم مِّن قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦﴾

"Bedevilerden o geri bırakılanlara de ki: Siz yakında çetin bir harb ehli olan bir kavme, siz kendileriyle savaşmak, yahut (muharebesiz) onların müslüman olmalarını sağlamak üzere davet olunacaksınız. Artık, (onlarla dövüşmek hususunda) itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfaat verir; eğer daha önce döndüğünüz gibi dönerseniz, sizi, elem verici bir azâb ile azablandırır..."

(Fetih, 16).

Sa'lebe Ve Diğer Münafıklar

Hz. Peygamber (s.a.s) *"Bize asla tabi olmayacaksınız..."* (Fetih, 15) ve *"Asla benimle çıkmayacaksınız"* (Tevbe, 83) buyurup, savaştan geri bırakılanlardan, muhtelif kabilelerden meydana gelmiş olan büyük bir topluluk olunca, onların tevbelerinin kabul edildiğini beyan etme ihtiyacı doğmuştur. Çünkü onlar, hep bu hal üzere kalmamışlar ve yine onlar, hep nifakta direten kimselerden de olmamışlardır. Bilakis onlardan halini güzelleştirenler ve kalbini ıslah edenler vardır. Böylece, onların tevbelerinin kabul edildiğine dair bir ipucu verilmek istenmiştir ki bu, onların, güçlü bir toplulukla savaşmaya davet edilmeleri ve bu hususta muti olmalarıdır. Ama, **Sa'lebe**'nin durumu böyle değildir, zira o, (önce) zekâtını vermek istememiş, daha sonra o, zekâtını getirmiş, ama bu sefer de Hz. Peygamber (s.a.s) bunu kabul etmemiş ve bu iş, bu hal üzere sürüp gitmiş, sahabeden hiç kimse de onun zekâtını kabul etmemiştir. Eğer Cenâb-ı Hak onların böyle bir savaşa davet edildiklerini beyan etmemiş olsaydı, onların hali de bu şekilde devam edip gidecekti.. Çünkü onlar, şayet itaat ederlerse, onlara büyük bir mükâfaat verilecektir. Halbuki, daha önce sahabeden hiç kimse, onların Hz. Peygamber (s.a.s)'e tâbi olmalarına müsaade etmiyorlardı. Dolayısıyla, **Sa'lebe**'nin durumu ile bunların durumu arasında, şu iki bakımdan fark vardır:

a) **Sa'lebe**'nin halinin, Allah'ın ilm-i ezelîsinde değişmediğinin, dolayısıyla da, Cenâb-ı Hakk'ın, onun tevbesini kabul ettiğine dair herhangi bir alâmet ve ipucu açıklamadığı; bedevî Arapların durumlarının ise değişmiş olduğu söylenebilir. Çünkü, ehl-i sünnet mezhebine göre Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra, münafıklardan hiçbiri nifakı üzere devam etmemiştir.

b) Böyle bir topluluğun ve büyük bir kalabalığın durumunun beyan edilmesine ihtiyaç son derece şiddetlidir. Şayet böyle bir açıklama olmasaydı, bu iş, müslüman zümreler arasında fitne çıkmasına sebep olurdu.

Savaşılacak Topluluklar

Cenâb-ı Hakk'ın, سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ *"Siz, yakında çetin bir harb ehli olan bir kavme ... davet olunacaksınız..."* ifadesi hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) En meşhur olan görüşe göre, bunlar, yani kendileriyle savaşılacak olanlar, **Hanîfeoğullarıdır.** Çünkü bunlar, **Müseyleme**'ye tâbi olmuşlardı.. Onlarla, (daha sonra) **Hz. Ebû Bekir** savaşmıştı.

2) Bunlar, Farisîler ile Bizans imparatorluğudur. Bunlarla da, **Hz. Ömer** savaşmıştır.

3) Bunlar, Hevazin ve Sakîf kabileleridir ki, bunlarla da Hz. Peygamber (s.a.s) savaşmıştır.

Münafıklar

Bu izahlardan daha kuvvetli olan ise şudur: Her ne kadar başkası daha açık olsa bile, bu davet, Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından yapılmıştır. Bu görüşün kuvvetli oluşunun delili ise şudur: Ehl-i sünnet, Arapların durumunun, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında apaçık hale gelip belirginleştiği ve geride ya küfrünü ilân etmiş bir kâfirin, yahut da her kötülükten arınmış müttakî mü'minin kaldığı hususunda; Hz. Peygamber (s.a.s)'in, münafıkların ölüleri üzerine namaz kılmaktan kaçındığı, mü'minlerin de münafıklarla içli-dışlı yaşamaktan kaçındıkları hususunda ittifak etmişlerdir. Öyle ki, **Ubâde İbn Ka'b**, mü'minlerin arasında yaşamasına rağmen, bir müddet, mü'minler onunla konuşmamışlardır. Allah'ın, münafık olan kimsenin halinin apaçık ortaya çıktığına dair bir alamet olarak belirtmiş olduğu hususa gelince, sen bak.. Eğer onların hali, bu alamet olmaksızın da belirginleşmiş ise, bunu, o münafıkların alâmeti kılmanın bir manası yoktur. Yok eğer, durum, bu alametin ortaya çıkmasıyla anlaşılmışsa, bu Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber şayet, onların kendisine tabi olmalarını kabul etmekten kaçınmışsa, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ona tâbi olunuz"* (A'râf, 158) ve yine, *"Bana tâbî olunuz..."* (Al-i İmran, 31) ifâdelerinden dolayı, **Hz. Ebû Bekir** ve **Hz. Ömer** de kaçınmıştır.

İmdi eğer: "Bu, şu iki sebepten dolayı zayıftır:

a) Hz. Peygamber, *"Asla bana tâbi olmayacaksınız"* ve *"Asla benimle beraber (savaşa) çıkmayacaksınız"* (Tevbe, 83) ifadelerinden dolayı, daha nasıl onlar, bu olumsuz ifadelere rağmen, ona tâbi olabilirlerdi?

b) Bu ayetteki *"Çetin bir harb ehli..."* kelimesi. Binâenaleyh, artık bundan sonra Hz. Peygamber (s.a.s) için, çetin bir harb ehli ile savaşması söz konusu olamaz.. Çünkü, ilahî korku, insanların kalblerine hükümran olmuş, artık bundan sonra, kâfirlerin şiddet ve kuvveti kalmamıştır. Ekseri ulemanın ittifakı da kuvvet ve hakimiyetin zuhuruna delâlet etmektedir.." denilirse, biz diyoruz ki: Bunlardan birincisine şu iki şekilde cevap verebiliriz:

a) Bu ifadelerin mutlak değil, mukayyet oldukları kabul edilip, takdirinin, "Sizler, üzerinde bulunduğunuz hali sürdürdüğünüz müddetçe, asla benimle (savaşa)

çıkamayacaksınız.." şeklinde olmasıdır. Böyle bir kayıtlamanın yapılması gerekir; zira biz, onlardan müslüman olup da İslâm'ı güzelce yaşayanlar bulunduğu; hatta, ekserisinin bu vasfı taşıdığı hususunda ittifak etmişizdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Size selâm verene (...) "Sen mü'min değilsin" demeyin"* (Nisa, 94) hitabından dolayı, onlara, "Sizler müslüman değilsiniz" demesi uygun olmaz.. Onların müslüman olduklarını kabul etmiş olmasıyla da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in artık, kendilerine cihâda katılmak farz olduğu halde, onların Allah yolunda cihad etmelerine mani olması caiz değildir. Binâenaleyh, işte bu durum, bir kayıtlamadır. Üstelik onların, iyi halleri de ortaya çıkmıştır. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) onları savaşa çağırmıştır da, onlardan birtakım kimseler onun bu davetine icâbet etmiş, diğer bazıları ise, bundan imtina etmiş; böylece de onların durumları ortaya çıkmıştır. Derken, küfrünü devam ettirenler, kalbi iman üzere karar kılmış olan kimselerden seçilip ayrılmıştır.

b) *"Sizler asla bana tâbi olmayacaksınız"* cümlesinden, "sadece bu savaşta"; *"Sizler, asla benimle çıkmayacaksınız.."* (Tevbe, 83) cümlesiyle de, "Bu savaşın dışındakilerde..." manaları kastedilmiş olup, bunlar, Tebük gazvesinde savaşa katılmayan münafıklardır. Ulemânın ekserisinin ittifâkı meselesine gelince, biz deriz ki: Bizimle onlar arasında (bu hususta) bir muhalefet yoktur. Biz diyoruz ki, onları ilk önce Hz. Peygamber (s.a.s) savaşa davet etmiş, daha sonra **Hz. Ebû Bekir** (r.a) da bunun olabileceğini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in tatbikatından öğrendiği için, onları karşı tarafla savaşa davet etmiştir. Biz ancak Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları savaşa davet etmiş olduğunu kabul ediyoruz..

Şayet onlar: "Onları savaşa davet eden, **Hz. Ebû Bekir**'dir" derlerse, bu iki görüş arasında bir tezât meydana gelmez. Yok eğer onlar, "Onları Hz. Peygamber (s.a.s) savaşa davet etmemiştir" derlerse, bu hususun böyle olduğuna kesin gözüyle bakmak son derece akıldan uzaktır. Çünkü, bu hususun benim dediğim şekilde olmuş olması da mümkündür. Nasıl böyle olmasın ki?! Hz. Peygamber, ifâdesini Kur'ân'da bulan bir tarzda, *"Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana tâbi olunuz.."* (Âl-i İmrân, 31) ve *"Bana uyunuz; işte bu, dosdoğru bir yoldur.."* (Zuhruf, 61) buyurmuştur. Onlardan, Allah'ı sevip, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ittibâı seçen kimseler vardır. Çünkü artık, İslâm dairesinin genişlemesinden ve bütün Arap yarımadasının iman üzere ittifak etmesinden sonra, bunların nifâk ve küfür üzerinde ittifak etmiş olarak kalmaları uzak bir ihtimaldir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Asla bana uymayacaksınız..."* dediği gün ise, Arapların ekserisi küfür ve nifak üzerinde idiler. Çünkü bu ifâde, Mekke fethedilmeden ve birçok kale düşürülmeden önce söylenmiş bir sözdür.

Karşı tarafın "Artık Hz. Peygamber (s.a.s) için güçlü ve kuvvetli bir topluluk ile savaşması söz konusu değildi.." şeklindeki görüşlerine gelince, biz diyoruz ki: Biz bunu kabul edemeyiz. Zira Hz. Peygamber (s.a.s), Hudeybiye yılında, onları harbe davet etmiştir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s), Kureyş'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'in savaş istemediğini anlasınlar diye, beraberinde kurbanlık hayvanlar (**el-hedy**), koyunları alarak ikramlı vaziyette sefere çıkmıştı. Ama, onlar imtina etmiş, buna katılmak istememişlerdi. Bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s), *"Sizler yakında,*

çetin bir harb ehli olan bir kavme ... davet olunacaksınız" buyurmuştur. Silahlı ve muharip olan bir hasmın, kuvvet ve güç bakımından böyle olmayandan daha kuvvetli olacağı hususunda şüphe yoktur. Böylece, Mekkelilerin durumundan, onların, ne bir hac yapana, ne de umre yapana saygı duymadıkları anlaşılıyordu. O halde, ayetteki, أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ ifadesinden, "silahlı ve alabildiğine güçlü kuvvetli kimseler" manası anlaşılmaktadır.

Şeyheynin Hilafeti

Bu savaşa davet edenin **Ebû Bekir ve Ömer** (r.a) olduğunu ileri sürenler, bu ayetle, **Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer**'in halifeliği hususunda istidlâlde bulunmuşlardır ki, bu ayetin bu manaya delâleti açıktır. Bu durumda, ayetteki, *"Siz kendilerliyle savaşmak, yahut, onların müslüman olmalarını sağlamak üzere..."* ifâdeleri, bu ikisinden birisinin meydana gelebileceğine bir işarettir. أَوْيُسْلِمُونَ ifâdesi, "Sizler, onlar müslüman oluncaya değin إِلَى أَنْ يُسْلِمُوا onlarla savaşırsınız.." manasında olmak üzere, başında bir أَنْ edâtı gözetilerek nasb ile أَوْ يُسْلِمُوا **(ev yusilmû)** şeklinde de okunmuştur ki, bu hususun hakikatı şudur: أَوْ edâtı, ancak iki farklı şey arasına girer ve hasr manasını ifâde eder. Bu sebeple meselâ Arapça'da اَلْعَدَدُ زَوْجٌ أَوْ فَرْدٌ "Sayı, ya çifttir, ya da tektir" denilmektedir. İşte bundan dolayı, هُوَ زَيْدٌ أَوْ عَمْرٌو ifâdesi kullanılmaz. Ama, o "sayı çifttir veya beştir veya bu ikisinin dışında başka bir şeydir" gibi ifadeler kullanılabilir. Bunu iyice kavradığına göre, meselâ bir kimsenin, لَأَلْزَمَنَّكَ أَوْ تَقْضِيَنِي حَقِّي "Hakkımı (alacağımı) verinceye kadar, senden ayrılmayacağım..." sözünden, zamanın, şöyle iki kısma ayrıldığı anlaşılır:

1) Kendisinde, ayrılmamanın bulunduğu zaman,

2) Kendisinde borcun ödendiği zaman.. Binâenaleyh, ayrılmayış ile borcun ödenişi arasında, kendisinde ayrılmayışın ve borcu ödemenin olmadığı bir zaman dilimi yoktur. Böylece, bir kimsenin, لَأَلْزَمَنَّكَ إِلَى أَنْ تَقْضِيَنِي ifâdesinde de naklolunduğu gibi bu kimsenin, لَأَلْزَمَنَّكَ أَوْ تَقْضِيَنِي ifâdesinde, bu ayrılmama zamanı borcun ödenmesine kadar devam ettiği için (fark yoktur). Bu da, bu davette bulunan kimsenin, **Hz. Ömer**; kendisiyle savaşılan kavmin de, İran ve Bizans İmparatorlukları olduğunu söyleyenin görüşünü zayıflatır. Çünkü bu iki grup da, cizye vermeyi kabullenmişlerdir. Binâenaleyh, onlarla savaşmak, cizyeyi ödedikleri düşünüleceği için, müslüman olmalarına değin uzayıp gitmez.

Ayetteki, ...فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْراً حَسَناً وَإِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ *"Artık, itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfaat verir; eğer daha önce döndüğümüz gibi dönerseniz..."* ifadesinde bir incelik vardır: Şöyle ki, yüz çevirme, eğer Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Âmâya bir zorluk yoktur.."* (Feth, 17) buyurduğu gibi, bir mazerete mebnî ise, yüz çeviren için elim bir azâb olamaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Eğer daha önce döndüğünüz gibi dönerseniz..."* buyurmuştur ki bu, "Eğer sizin bu yüz çevirmeniz, daha evvel de, kalblerinizle değil de lisanlarınızla, *"Mallarımız ve ailemiz bizi alıkoyuyor.."* (Fetih, 11) dediğiniz gibi, bozuk zanınız ve bâtıl inancınıza mebnî ise, bilesiniz ki Allah size, elîm bir azâbla azâb edecektir..." demektir.

★ ★

Askerlikte Özür Halleri

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَمَن يُطِعِ اللَّهَ
وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَن يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٧﴾ لَّقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ
إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾
وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا ۗ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٩﴾

"Âmâya, vebâl yoktur; topala vebâl yok; hastaya vebâl yok. Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse, (Allah) onu, altlarından ırmaklar akan cennetlere yerleştirir. Kim geri kalırsa, onu da, elem verici bir azâbla azâblandırır. Andolsun ki, Allah mü'minlerden, -seninle o ağacın altında bîat ederlerken- razı olmuştur da, kalblerindekini bilerek, üzerine kuvve-i maneviyyeyi indirmiş ve onları, yakın bir fetih ile ve alacakları birçok ganimetlerle mükâfaatlandırmıştır.. Allah mutlak galibtir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir.."

(Fetih, 17-19).

Cenâb-ı Hak, bu ayeti ile, savaştan geri kalıp, ona katılmayacak olanlar ile, savaşı bırakmaya sebep teşkil edecek durumları beyan etmiştir ki, bu da, hücum etmeye, ya da, geri hamle yapmaya mani olan hallerdir. Bu hususu Cenâb-ı Hak, şu üç sınıfla kayıtlamıştır:

1) Körler... Çünkü, körün, düşmanın üzerine atılması ve onu kovalaması mümkün olmadığı gibi, düşmandan korunması ve kaçması da mümkün değildir. Topal ve hastanın durumu da böyledir. Eli kesik ve kötürümün hali de, topalınki gibidir. Hatta mazeretli olmaya bu daha layıktır. Topal olan kimsenin, bu topallığı, düşmana hücumuna ve düşmandan kaçmasına manî değildir. Dolayısıyla mazur sayılmaz. Dalağın şişmesi ve öksürük gibi, düşmana hücuma ve düşmandan kaçmaya mânî olmayan önemsiz hastalıklar da böyledir. Çünkü kişi bu hastalıklar sebebiyle kuvvetinden kaybetmiştir. Bazı mafsalların ağrıması ise bir mazeret olmaz. Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Bunlar, bizzat mücahidde bulunan mazeretlerdir. Bizim için, sahibinin kendisine muhtaç olduğu şeylerle, çocuk veya hasta gibi, kendilerini koruyan kimseler bulunmadığında perişan olacak kimselerle meşgul olma gibi, kişiye hareket kâbiliyeti kazandırmayan ve haricî bir mazeret sayılan fakirlik de söz konusudur. Binâenaleyh bu konudaki mazeretler, fıkıhdan öğrenilir. Biz ise, tefsirle ilgili olanlar hususunda, şu gibi bazı meseleleri beyân ederek açıklamada bulunacağız:

Cenâb-ı Hak, seferdeki (savaş için olan) mazeretleri dile getirmiştir. Çünkü bunların dışında kalan mazeretlerin ber-taraf edilmesi mümkündür. Ama bir topallık ve körlük bertaraf edilemez.

İKİNCİ MESELE
Üç Kısım Dışındakiler

Hak Teâlâ bu ayette, sadece üç sınıf kimseyi mazeretli olarak saymıştır. Çünkü mazeret (özür), ya bir uzuvdaki arıza, yahut da kuvvetteki arıza sebebiyle olur. Uzvun arızalı olması sebebiyle olan özür, kendisiyle düşmana ulaşmaya ve savaş meydanlarına geçmeye mânî olan özürlerdir. Yahut da, harb meydanlarında bulunmaya ve oraya ulaşmaya mânî, sâyesinde tam bir fayda sağlanan uzuvdaki özürdür. Birincisi ayak, ikincisi ise göz ile ilgili kusurlardır. Çünkü ayakla gidilir-varılır; göz ile de düşmanı kovalama ve düşmandan kaçmada yararlanılır. Ama kulağa, buruna, dile ve benzeri uzuvlara gelince, bunların, yukarıda bahsettiğimiz o iki hususla hiç alâkaları yoktur. Geriye "el" kalır. Çünkü her iki eli kesik kimse, birşey yapamaz. Bu, açık bir mazerettir. Dolayısıyla Hak Teâlâ bunu söylemeye gerek görmemiştir.

Kolsuzların Durumu

Bu böyledir. Çünkü diyoruz ki: Ayağın sağladığı fayda, yani bir yerden bir yere gidip-varma, tek bir ayakta arıza olduğunda, sağlanamaz. Elin faydası (vazifesi) ise, vurma-yakalamadır. Bu da, ancak her iki elin birden bulunmaması ile ortadan kalkar. Her iki eli kesik olan ise, pek nâdir bulunur. Belki de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabı arasında, her iki eli kesik hiç kimse yoktu. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bundan bahsetmedi. Yahut da, iki eli kesik kimsenin de, savaşta yapabileceği şeyler vardır. Çünkü meselâ böyle birisi, gözetleme yapabilir. Eğer bu olmasaydı, savaşan tek başına savaşacaktı. Dolayısıyla (bu bakımdan), eli kesik kimsenin de savaşta bulunması iyi olur. Bundan ötürü savaştan geri kalmada, mazur olanlar arasında sayılmamıştır. Çünkü mücâhidler, bundan da istifâde edebilirler. Ama kör böyle değildir.

Eğer, "Tek bir eli kesik kimsenin, yakalama gibi, yapabileceği bir iş ve fayda sözkonusu olduğuna göre, şaşı kimsenin de görmesinden elde edilecek yarar vardır. Cenâb-ı Hak da bu ayette, mazûr olarak körleri zikretmiş, çolaklardan ve iki eli kesiklerden bahsetmemiştir" denilirse, biz deriz ki: Biraz önce de beyan ettiğimiz gibi iki eli kesik kimse çok nâdirdir. İki elden birinin başına gelen belâ, diğer eli kapsamaz. Ama tek bir gözün başına gelen afet, diğer gözü de alâkadar eder. Çünkü gözün nûrunun (ışığının) kaynağı tektir ve iki gözden, ışığını oradan alırlar. Bundan ötürü, cemiyetteki bulunuş oranı, bu iki durumun farkını gösterir. Çünkü kör olanların oranı fazladır, ama her iki eli kesik olan nâdirdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ, aletlerde (uzuvlarda) bulunan hastalık ve kusuru, kuvvet bakımından olan eksiklikten önce zikretmiştir. Çünkü insanın kuvvetinde bulunan eksiklik ve âfetin, sonradan ve geçici olması mümkündür. Ama uzuvların kendisindeki kusurlar (sakatlıklar) meydana geldiğinde, artık zâil olmaz. Çünkü meselâ kör kimse, artık bir daha görür hale gelmez. Binâenaleyh uzuvlarda olan özürler, daha önemlidirler ve gerçek özürdürler.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ bu ayette, körleri topallardan önce zikretmiştir. Çünkü kör olanın mazereti, savaşa katılsa bile, devam eder. Ama topal, eğer süvari olarak, yahut başka bir yol ile savaşta bulunduğunda, ok atmak ve benzeri şeyleri yapmak suretiyle savaş yapabilir.

Hak Teâlâ'nın *"Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse, (Allah) onu altlarından ırmaklar akan cennetlere yerleştirir. Kim geri kalırsa, onu da elem verici bir azabla azablandırır. Andolsun ki Allah, mü'minlerden, -seninle o ağacın altında biat ederlerken- râzı olmuştur da, kalblerindekini bilerek, üzerlerine kuvve-i maneviyye indirmiş ve onları yakın bir fetih ile ve alacakları bir çok ganimetlerle mükâfaatlandırmıştır. Allah azîz ve hakimdir"* ayetine gelince, bil ki Cenâb-ı Hak, Allah ve Resûlünden herbirine itaat, diğerine itaat sayıldığı için, Allah'a itaatın ne demek olduğunu anlatmak gayesiyle, ikisini birlikte zikretmiştir. Çünkü eğer Allah Teâlâ, sadece "Kim Allah'a itaat ederse..." demiş olsaydı, bazı kimseler, "Biz, Allah'ı görmüyor, sözünü duymuyoruz. Binâenaleyh onun emrinin ne olduğunu nasıl bilebilir ve O'na nasıl itaat edebiliriz?" diyebilirlerdi. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, kendisine itaatın, Resûlüne itaatta bulunduğunu, kendisinin söz ve emirlerinin, Resûlünden işitileceğini belirtmiştir. Daha sonra, *"Kim, bu itaattan geri kalırsa (...)"* buyurmuştur.

Resûle Biat Edenler

Cenâb-ı Hak, *"Sana biat edenler, Allah'a biat etmiş olurlar"* (Fetih, 10) buyurduktan sonra, savaştan geri bırakılanların halini anlatınca, yine sözü bu biat edenlere getirerek, *"Andolsun ki Allah, mü'minlerden, -seninle o ağacın altında biat ederlerken- râzı olmuştur da,* münafıkların kalblerindeki şekk hastalığını bildiği gibi, bunların kalblerindeki sıdkı da bilmiş ve böylece *üzerlerine kuvve-i mâneviye indirmiştir.* Böylece onlar, ölünceye kadar savaşmak üzere, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e biat etmişlerdir" buyurmuştur.

Bunda, şöyle ince bir mana vardır: Allah Teâlâ, bundan önceki ayette, *"Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse, (Allah) onu ... cennetlere yerleştirir"* buyurmuş ve böylece, Allah'a ve Resûlüllah'a itaat etmeyi, o ayette, kendisinin mü'minleri cennete sokmasının bir vesilesi; bu ayette de, Allah ve Resûlüllah'a taatın, rıdvân ağacının altında Hz. Peygamber (s.a.s)'e biat edenlerde olduğunu bildirmiştir. Bunun Allah'a taat olduğuna, *"Andolsun ki Allah, mü'minlerden ... râzı olmuştur"* beyanıyla; peygambere itaat olduğunu da *"Seninle o ağacın altında biat ederlerken..."* ifadesiyle işaret etmiştir.

Geriye vaadedilen şey, yani cennete sokma işi kalmıştır. Allah Teâlâ işte bu hususa da, "yine *"Andolsun ki Allah, mü'min(lerden) (...) râzı olmuştur"* buyurarak işaret etmiştir. Çünkü cennete sokma işi, rızânın (râzı olmanın) ayrılmaz bir parçasıdır. Nitekim Hak Teâlâ, *"(Allah) onları ebedî kalıcılar olarak, altından ırmaklar akan cennetlere sokar. Allah onlardan râzı olmuştur"* buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak daha sonra, فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ *"ve kalblerindekini bilerek..."* buyurmuştur. Bunun başındaki fâ edatı, "ta'kibiyye"dir. Halbuki Allah'ın bilmesi, onların râzı olmalarından öncedir. Çünkü Allah onların kalblerindeki doğruluğu

önceden bilmiş ve bundan dolayı onlardan râzı olmuştur. Binâenaleyh bu ifadenin başındaki fâ edatından, ta'kibiyye (peşisıra oluş) manası nasıl anlaşılabilir? Bu hususta deriz ki: Bu ifade, *"O ağacın altında biat ederlerken..."* ifadesiyle ilgili olup, bir kimsenin, ya "Dün ferahladım, zira **Zeyd**'le konuştum da o da kalkıp ikramda bulundu", yahut da "Dün rahatladım. Çünkü **Zeyd**'in yanına girdim de bana ikramda bulundu" demesi gibidir. Burada, rahatlama işi (her nekadar önce zikrediliyor ise de) aslında, o ikrâmdan sonradır. İşte ayette de durum böyledir. Çünkü Hak Teâlâ, bu râzı oluşun sadece biat esnasında olmayıp, aynı zamanda, doğruluklarınla dâir Allah'ın ilminin meydana geldiği esnada olduğuna işaret etmek için böyle buyurmuştur. فَأَنزَلَ السَّكِينَةَ ifadesinin başındaki fâ edatı da, aynı şekilde "ta'kibiyye"dir. Çünkü Allah Teâlâ onlardan râzı olmuş ve böylece onların üzerine kuvve-i maneviyyesini indirmiştir.

Ayette عَلِمَ *"bildi"* kelimesinin kullanılışında, bu biatın, biat edenlerin kalbindeki doğruluğu bilmenin peşisıra olduğunu gösteren bir mana vardır ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın sadece, kerim olan Kur'ân'ının manalarını anlamaya muvaffak kıldığı kimselerin sezebildiği bir muvaffakiyyet-i ilâhiyyedir.

Peşin Bir Zafer

Ayetteki وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا *"(Allah) onlara yakın bir fetih (vermiştir)"* ifadesiyle, Hayber'in fethi, *"alacakları bir çok ganimetlerle mükâfaatlandırmıştır"* ifadesiyle de, Hayber'in ganimetleri kastedilmiştir. Bunun "Hicr" (bölgesinin) ganimetleri olduğu da söylenmiştir. وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا "Allah, kudreti mükemmel ve kendisine desteğinize muhtaç olmayan bir aziz, düşmanlarının helâkini, size mükâfaat vermek için, sizin elinizle kılmak suretiyle de hikmetini gösteren bir hakimdir." Yahut o bu ifadede, Allah'ın bir kavmi azîz, diğer bir kavmi de zelîl kılacağının ipuçları vardır. Çünkü Allah, izzeti (sonsuz kudreti ile) dilediklerini zelîl; hikmeti ile de dilediklerini azîz kılandır.

★ ★
★

Allah'ın Mü'minleri Himayesi

وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَٰذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنكُمْ
وَلِتَكُونَ آيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا ﴿٢٠﴾

"Allah, size elde edeceğiniz daha nice ganimetler vaadetmiştir. Şimdilik bunu size peşin vermiş ve insanların ellerini sizden çekmiştir. Bu mü'minlere bir ayet olması için ve Allah'ın sizi bir sırat-ı müstakime iletmesi içindir"

(Fetih, 20).

Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın mü'minlere verdiği bu fethin ve ganimetlerin, alacakları mükâfaatın hepsi demek olmayıp, aksine, alacaklarının daha ilkleri olduğuna ve bunların, onlara peşin verilen şeyler olduğuna bir işarettir. Ayette vaadedilen ganimetlerin neler olduğu hususunda birtakım görüşler var. Bunların en doğrusu şudur: Allah Teâlâ onlara, belirlemeksizin, pek çok ganimet vaadinde bulunmuştur. Binâenaleyh müslümanların ganimet olarak elde ettikleri herşey, bu vaadolunan ganimetlerdendir ve Allah bunların hepsini bilmektedir. Bu tıpkı, cömert bir padişahın, kendisine hizmet eden kimseye, "İnşaallah senin için, yaptıklarına karşı, tarafımdan mükâfaatlar olacak" deyip, mükâfaatı açık ve net bir şekilde belirtmemesidir. Daha sonra padişahın ona verdiği herşey, işte bu vaadin muhtevasına girer. Bu iki durum arasında şu fark vardır: Padişah, kendisine hizmet eden o şahsa ulaşan bu şeylerin neler olacağını ayrıntılı olarak bilmemektedir. Ama Allah Teâlâ, bunları tââ vaadederken bilmektedir.

Hak Teâlâ daha sonra, bu lütfunu tamamlamak için, وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ *"İnsanların ellerini sizden çekmiştir"* buyurmuştur ki bu, "Ben sizi savaşın zararları ve ateşi size dokunmaksızın, serin bir ganimetle rızıklandırdım. Eğer bu hususta yorulup, emek sarfetmiş olsaydınız, o zaman "Bu, gayretlerimizin ve yorulmamızın karşılığıdır" derdiniz" demektir.

Ayetteki, وَلِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ *"Mü'minlere bir ayet olması için.."* cümlesi, ayetin genel manasından anlaşılan bir "mefhuma" atıftır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Şimdilik bunu size peşin vermiştir"* buyurunca ve لَكُمْ "size" ifadesinin başındaki lâm da tıpkı, عَلَى *" aleyhine-üzerine"* harf-i cerrinin, bir zararı ifade edişi gibi, bir lehinde oluşu (faydayı) ifade edip ve sözde, "Ondan zarar görmedim, ondan fayda görmedim, ona zarar vermem, ondan faydalanmam" manasında, "Ne aleyhde ne lehde..." ifadesi, kullanıldığı için, ayetteki, "Şimdilik bunu size لَكُمْ *"(sizin için, sizin lehinize) peşin vermiştir.."* ifadesi; "faydalanasınız" manasına olunca, ...وَلِتَكُونَ *"... olması için"* ifadesi işte bu, "faydalanasınız diye" şeklinde anlaşılan şeye atıftır. Bu, "Bununla faydalanasınız ve bunu sizden sonra gelenlere, Allah'ın, onlara vaadettiklerinin, tıpkı size vaadolunanların sizi bulduğu gibi, onları da gelip bulacaklarına delâlet eden bir ayet kılması için..." demektir.

Yahut da diyoruz ki: Bunun manası, "Bu size hem zâhiren, hem bâtınen fayda versin diyedir. Çünkü sizler, Peygamber (s.a.s)'in gaybtan haber vermesinde doğruluğunu gördüğünüzde yakîniniz artıyor ve bu sizin haberlerinizi güzelleştiriyor ve inancınızı mükemmelleştiriyor.

Cenâb-ı Hak, وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطاً مُسْتَقِيماً *"Ve (Allah'ın) sizi bir sırat-ı müstakîme iletmesi içindir (bu)"* buyurmuştur ki bu, "sırat-ı müstakîm, Allah'a tevekkül, işleri O'na havale ve O'na, O'nun dinine mensup olmakla şeref duymaktır" demektir.

★ ★

★

Gücünüz Yetmeyen Zaferler

وَأُخْرَىٰ لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢١﴾

"Size henüz güç yetiremediğiniz diğer bazı şeyler de (vaadediyor). Allah, bütün hepsini ilmiyle kuşatır. Allah herşeye hakkıyla kâdirdir"

(Fetih, 21).

Bunların, Hevazin ganimeti veya Fars ve Bizans ganimetleri olduğu söylenmiştir. **Zemahşerî**, ayetteki أُخْرَىٰ kelimesi hakkında üç izah şekli zikretmiştir:

a) Müteakip قَدْ أَحَاطَ fiilinin tefsir ettiği gizli bir fiil ile mansub olması... Bu durumda, *"... henüz güç yetiremediğiniz..."* ifadesi, أُخْرَىٰ *"diğer bazı şeyler...* kelimesinin sıfatı olur. Buna göre sanki, "Henüz ele geçirilmemiş diğer bir ganimet de..." buyurmaktadır.

b) أُخْرَىٰ 'nın merfû olarak mübtedâ, قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ ifadesinin de, onun haberi olması.. Nekire (belirsiz) olduğu halde, لَمْ تَقْدِرُوا cümlesiyle sıfatlanmış olduğu için, أُخْرَىٰ 'nın mübteda kılınması güzel olmuştur.

c) رُبَّ (nice; bazı) kelimesinin (muzaf olarak) takdir edilmesiyle mecrûr...

Bu kelimenin, mansûb olan (مَغَانِمَ كَثِيرَةً) kelimesine atfedilmek suretiyle mansûb olduğunun söylenilmesi de muhtemeldir. Bu durumda şu iki izah yapılabilir:

1) Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: "Allah bunu ve henüz kendilerine güç yetiremediğiniz başka şeyleri size hemen vermiştir..." Bu, zayıftır. Çünkü, o başka şeyler, hemencecik peşin olarak verilmemiştir.

2) Buna göre mana şöyledir: "Elde ettiğiniz pekçok ganimete muktedir oldunuz, ele geçirdiniz; bir de, başka şeyler..." Yani, "Allah size başka şeyler de vaadetti...". Cenâb-ı Hak sanki, "Allah size elde edeceğiniz pekçok ganimetler ile elde edemeyeceğiniz ve kadir olamayacağınız başka ganimetler vaadetmiştir. Bu ganimetleri ancak, sizden sonra gelecek olan mü'minler elde edebilecektir" buyurmuştur.

Buna göre, **Ferrâ**'nın sözünün güzel ve yerinde olduğu anlaşılmış olur. Çünkü **Ferrâ**, Cenâb-ı Hakk'ın قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا ifâdesini, "Allah bu şeyleri, (sonraki) mü'minler için muhafaza etti... Müslümanlar onu elde edinceye değin, onlar yok olmayacaklar..." şeklinde tefsir etmiştir ki, bu tıpkı, bekçilerin, hazineleri kuşatıp koruması, kollaması gibidir.

★ ★
★

Kâfirler Dayanamaz

وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٢٢﴾

"Eğer inkâr edenler sizinle çarpışsalardı, mutlak arkalarını döneceklerdi. Sonra da ne bir koruyucu, ne de bir yardımcı bulamayacaklardı"

(Fetih, 22).

Bu ayet, "Düşmanların ellerinin onlardan çekilmesi, tesadüfî bir şeydir.. Şayet, azmedip de, bütün Araplar onlara karşı birleşselerdi, onları, Hayber'in fethinden ve oranın ganimetlerini ele geçirmekten men ederlerdi, alıkorlardı" diyen bir kimseye cevap olarak gelmiş son derece uygun bir ifadedir. Bunun üzerine de, Cenâb-ı Hak, "Hayır böyle değil; bilakis, onlar savaşsalar da savaşmasalar da birdir, değişmez. Galibiyet ve üstünlük, müslümanlar için vaki olacaktı. Bu sebeple, onların o durumları tesadüfî değildir, aksine bu, kesin olarak hükmolunmuş olan ilahî bir hükümdür.." buyurmuştur.

"Sonra da ne bir koruyucu, ne de bir yardımcı bulamayacaklardı.." cümlesine gelince, biz daha önce pekçok kereler şunu söylemiştik: Bir kimsenin zararı, ya, lütfederek ona yarar sağlayan bir dost sayesinde; ya da, o zararı şiddetle savuşturan bir yardımcı sebebiyle uzaklaştırılabilir. Kâfirlerin ise, bu hususta hiçbir imkânları yoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın, burada geçen ثُمَّ *"sonra da..."* ifadesinde bir nükte bulunmaktadır ki, o da şudur: Arkasını dönen kimse, onu kurtaracak olan şeye sığınmak suretiyle, öldürülmekten kurtulmayı arzular. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Onlar arkalarını döndüklerinde, kurtulamayacaklardı. Aksine, arkalarını dönmelerinden sonra, onların başına yok oluş çökecektir..."* buyurmuştur.

★ ★
★

Allah'ın Nizamı

سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾

"Allah'ın ötedenberi cari olan sünneti (adeti budur). Allah'ın sünnetinde asla değişiklik bulamazsın..."

(Fetih, 23).

Bu, cihâd yerine geçen bir başka soruya verilen cevaptır ki, bu soru da, "şans ve talihin savaş üzerinde pekçok tesiri vardır.. Yıldızlarla kurulan ilişkiler, savaşların (seyrinde) değişiklikler meydana getirir" şeklindedir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Hayır böyle değil; doğrusu şu ki, Allah'ın yasası, Resûlüne yardım etmek, düşmanını da imha etmek biçiminde cereyân etmektedir" buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın sünnetinde asla değişiklik bulamazsın"* beyanı da bir müjde olup, aynı zamanda da, bir vehim sebebiyle meydana gelen bir gevşekliği savuşturmaktadır. Şöyle ki: Allah, "Bu, yıldızların tesiriyle meydana gelmez, şu halde onun vukûu zorunlu değildir" buyurmuştur. Aksine Allah, fâil-i muhtardır. Binâenaleyh Allah, eğer kullarını dileseydi imha ederdi. "Zafer, onun kesin olarak galib gelmesini gerektiren talih ve şahidleri (yıldızları) olan kimsenindir.." diyen müneccime rağmen böyle yapardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın sünnetinde asla değişiklik bulamazsınız.."* buyurmuştur. Yani, "Allah, fail-i muhtar olup, dilediğini yapar. Dostlarını da helâk etmeye kâdirdir. Ama O, sünnetini ve yasasını değiştirip tebdil etmez.." demektir.

★ ★
★

Müşriklerin İlişememeleri

وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُم بِبَطْنِ مَكَّةَ مِن بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ ۚ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٢٤﴾

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"O, sizi Mekke'nin ortasında onlara karşı muzaffer kıldıktan sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendi. Allah ne yaparsanız hakkıyla görendir..."

(Fetih, 24).

Bu ifade, az önce geçmiş olan, *"Eğer o küfredenler sizinle çarpışsalardı, mutlak arkalarını döneceklerdi..."* (Fetih, 22) ayetini beyan etmektedir. Yani, "Bu, Allah'ın takdiriyledir. Çünkü o, kaçırtmak suretiyle, onların ellerini sizden; onlara yüz çevirip bırakmanız suretiyle de, sizin ellerinizi onlardan çekendir" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mekke'nin ortasında"* ifadesi, orada meydana gelmiş olan ve el çekmemeyi iktizâ eden; ama bununla beraber, el çekmenin meydana geldiği bir şeye işarettir ki, bu şey de, müslümanların Mekke'nin içine girmeleridir. Çünkü bu durum, kendilerine iliştirilmeyen kimselerin, intikam arzusuyla düşman yurtlarına girdiği için, savaşarak direnmelerini gerektirir.. Bu gibi şeyler, ebleh bile, yurdunu müdafaa etmek uğruna çaba göstermesini; müslümanların da, azıcık ihmalkâr davranmaları halinde, yurtlarından uzak olacakları için, kırılıp geçirilmeleri ve esir edilmeleri söz konusu olacağından, cihâdda alabildiğince gayret göstermelerini iktizâ eden şeyler cümlesindendir: *"Mekke'nin ortasında..."* ifadesi, el çekme (savaşmama)nın uzaklığına bir işarettir. Ama bununla beraber, Allah'ın dilemesiyle, elçekme meydana gelmiş (savaş olmamıştır).

Allah Teâlâ'nın, *"sizi, onlara karşı muzaffer kıldıktan sonra..."* ifâdesi, iki şeye de uygun düşmektedir:

a) Bunun, görünüşte zaferin, kendi ülkelerinde oldukları ve sayıları da kabarık ve çok olduğu için müşrikler lehine tahakkuk etmesi gerekirken, zaferi müslümanlara nasib etmesi sebebiyle, onlara bir lütuf ve ikrâm olması...

b) Bu, daha önce Allah Teâlâ'nın münafıklara karşı gerçekleştirmiş olduğu iki şeye mani olan iki işi zikretmektir. Kâfirlerin ellerini çektirmeye gelince, bir kere bu, (görünüşte) imkânsız ve uzak idi; zira onlar, kendi yurtlarında idiler ve çoluk-çocuklarını müdafaa ediyorlardı. İşte buna, *"Mekke'nin içinde..."* ifadesiyle işaret edilmiştir. Müslümanların ellerini çektirmeye gelince; çünkü bu, Allah onları, kâfirlere muzaffer kıldıktan sonra olmuştur.. Bir kimse, muzaffer olması halinde kökünü kazıyacak olan bir düşmana karşı zafer kazandığında, ondan elini çekmesi, ona ilişmemesi pek zor ve imkânsızdır.. Ama, bununla birlikte Allah Teâlâ, her iki eli de, çektirmiştir.

وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيراً *"Allah, ne yaparsanız hakkıyla görendir."* Yani, "Allah bunda maslahat ve fayda görmektedir; her ne kadar siz bunu göremeseniz de, bu böyledir..." Cenâb-ı Hak bunu, *"Onlar, küfreden, sizi Mescid-i Haram'dan ve alıkonulmuş hediyyelerin (kurbanlıkların) mahalline ulaşmasından men edenlerdir..."* (Fetih, 25) ayetinde beyan etmiştir. Yani, "Bu el çektirme, Mekke'de bulunan müslümanların oradan çıkmalarını, askerlerin oraya, orada bulunan erkek ve kadın mü'minlere hiçbir zarar gelmeyecek bir biçimde girmelerini sağlamıştır.." demektir. Müfessirler "elçekme **(keff)**" hususunda ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bazıları, bunun, Mekke'nin fethi yılı olduğunu söylerken, bir kısmı da, Hudeybiye senesinde olduğunu söylemektedirler. Çünkü, (Mekke'nin fethi sayesinde), müslümanlar kâfirlerin ordusunu hezimete uğratmış, onları ta evlerinin içine kadar kovalamıştır. Savaşın, taşla olduğu da söylenmiştir.

★ ★
★

Mekke Fethinin Gecikmesi

هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيَ مَعْكُوفاً أَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ وَلَوْلَا
رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَؤُهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ
عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَاباً أَلِيماً ۝

"Onlar, kâfir olan, sizi Mescid-i Haram'dan ve hediyelik kurbanlıkların mahalline ulaşmasından men edenlerdir. Eğer (Mekke'de) kendilerini henüz tanımadığınız mü'min erkeklerle mü'min kadınları bilmeyerek çiğneyip de, o yüzden size bir vebâl isâbet edecek olmasaydı, (Allah size feth için elbette izin verirdi). Bunu, kimi dilerse onu rahmetine kavuşturmak için yaptı. Eğer onlar seçilip ayrılmış olsalardı biz onlardan kâfir olanları muhakkak elem verici bir azâba giriftâr etmiştik bile..."

(Fetih, 25).

Bu, bu el çektirmenin, kendilerinde mevcut olan bir şeyden dolayı olmadığına bir işarettir. Çünkü onlar inkâr etmişler, insanların Allah'ın dinine girmesine mani olmuşlar ve insanları muhasara altına almışlardır. Bütün bunlar ise onlarla savaşmayı gerektirir. Binâenaleyh hiçkimse, "iki grup ittifak etmiştir; aralarında ihtilâf kalmamıştır, anlaşmışlardır ve aralarında bir anlaşmazlık kalmamıştır.." diyemez. Tam aksine ihtilâf sürmektedir, münakaşa devam etmektedir. Çünkü onlar, kâfir olup ve sizi alıkoyan, men eden ve böylece de, küfür ve düşmanlıklarını arttıran kimselerdir. Bu ancak, mü'min erkekler ve mü'min kadınlara karşı olmuştur. Ayetteki **hedy** kelimesi; صَدُّوكُمْ ifâdesindeki كُمْ zamirine atfedilerek mansûbtur. Bu kelime, ayetteki اَلْمَسْجِد ifâdesine atfedilerek, mecrur da olabilir. Buna göre bu ifâde, عَنِ الْهَدْيِ takdirinde olmuş olur. مَعْكُوفاً kelimesi, hâl durumundadır. اَنْ يَبْلُغَ ifâdesi de, عَنْ اَنْ يَبْلُغَ takdirindedir. اَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ ifâdesinin merfû olabileceği ve takdirinin de مَعْكُوفاً بُلُوغُهُ مَحِلَّهُ şeklinde olması da muhtemel olup, bu tıpkı, رَاَيْتُ زَيْداً شَدِيداً بَاْسُهُ "Zeyd'i, gücü kuvveti şiddetli birisi olarak gördüm.." denilmesi gibidir. مَعْكُوفاً kelimesinin anlamı, "alıkonulmuş, engellenmiş" anlamında olur. Bu izaha göre de, artık bu ifâdenin başında, bir عَنْ harf-i cerri takdir etmeye ihtiyaç duyulmaz..

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَوْلاَ رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَآءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ اَنْ تَطَؤُهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ *"Eğer (Mekke'de) kendilerini henüz tanımadığınız mü'min erkeklerle mü'min kadınları bilmeyerek çiğneyip de, o yüzden size bir vebâl isabet edecek olmasaydı..."* ifâdesi, o erkek ve kadınları niteleyen bir ifâde olup, bu, "Mü'minler tarafından henüz tanınmayan iman etmiş o erkek ve kadınlar olmasaydı.." demektir. Ayetteki, اَنْ تَطَؤُهُمْ ifâdesi, "bedel-i iştimâl" olup, buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Şayet, çiğnenip çiğnenmeyecekleri bilinmeyen, böylece de size, onların yüzünden bir vebâl, yani ayıp veya günahın isâbet edeceği erkekler ve kadınlar Mekke'de olmasaydı.... Bu böyledir, zira sizler, bazan onları öldürürseniz de, böylece size keffâret gerekir.." buyurmuştur. Ki bu, (bu halde) bir günah işleneceğinin delilidir. Yahut da, "Kâfirler sizi, "Bunlar, düşmanlarına yaptıkları şeyin aynısını, kendi kardeşlerine de yapıyorlar" diyerek ayıplarlar" anlamındadır.

Ayetteki, بِغَيْرِ عِلْمٍ kaydına gelince, **Zemahşerî**, bu kelimenin, ayetteki اَنْ تَطَؤُهُمْ ifâdesine taalluk ettiğini, buna göre mananın, "siz onları, bilmeden çiğnersiniz..." şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu kelimenin, لَمْ تَعْلَمُوهُمْ ifadesindeki mansub (mef'ûl) zamir (هُمْ)'den bedel olabileceğini de söylemiştir.

Bu ikinci izaha göre birisi, "Bu bir tekrar olur; zira bizim, bu ifâdenin mansûb zamirden bedel olduğunu söylememiz halinde, kelamın takdiri, "Sizler, onları bilmeden çiğnediğinizi bilemezsiniz" şeklinde olur ki, böylece de, "bilmeden" (بِغَيْرِ عِلْمٍ) manası لَمْ تَعْلَمُوهُمْ ifâdesiyle elde edildiği için, bir tekrar olmuş olur. Binâenaleyh, evlâ olanın, بِغَيْرِ عِلْمٍ kaydının yerli yerinde olduğunun ve kelamın takdirinin şu şekilde olduğunun söylenmesidir: "Sizler, onları çiğneyip de, böylece, onlar yüzünden size bir günahın isâbet edeceğini bilemediğiniz, sizi tenkit edenlerin de bu hususta bilgisi olmaksızın.. sizleri kınayacağı (...). Yani, "Eğer siz, farkına varmaksızın onları

çiğneyip geçerseniz, size, cahil oldukları yani, sizin bu konuda mazûr olduğunuzu bilmedikleri için, kâfirlerin tenkidine uğrarsınız..." demektir" diyebilir. Veyahut da biz bu ifâdenin takdirinin, "Sizler, onları çiğneyip de böylece, kendileri yüzünden size, bilginiz olmaksızın, bir vebâlin isâbet edeceğini bilemediğiniz..." şeklinde olduğunu söyleyebiliriz ki bu, ya, "Sizler onları bilmeden öldürürdünüz", yahut da, "Sizler onlara, bilmeden eziyyet verirdiniz" demektir. Bu takdire göre "Bu çğneme işi, tarafınızdan bilinmeksizin, öldürmenin sebebi olmuş olur..." demektir. O halde, vebâlin sebebi olan öldürme, bilmeksizin meydana gelen çiğneyip geçme olmuş olur.

Yahut da biz, bu "vebâl"in, iki kısma ayrıldığını söyleyebiliriz:

a) O mahallin durumunu bilmeyen kimseden südûr eden kanıtlı öldürmeden hasıl olan vebâl;

b) Hatâen öldürmeden dolayı meydana gelen "vebâl" ki, işte bu, bilmeden öldürme halinden başka bir şeydir (yani, ilim var, ama kanıt yok). İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "onlar tarafından size, bilgiden değil de bilmemeden ileri gelen bir ayıplama isabet eder" buyurmuştur.

Ayetteki, لَوْلاَ'nın cevabı mahzûf olup, takdiri, "Şayet bu olmasaydı, sizin ellerinizi onlardan çektirmezdi.." şeklindedir. Bu, **Zemahşerî**'nin ifade ettiği açıklama olup, güzeldir. Şöyle de denilebilir: Ayetteki, لَوْلاَ kelimesinin cevabı, *"Onlar, kâfir olan sizi Mescid-i Haram'dan (...) men edenlerdir"* ifâdesinin kendisine delâlet ettiği husustur. Kİ bu da, "Onlar, (kâfirler) cezâlarının hemen verilmesini hak ettiler, ama, şayet erkek mü'minler ve kadın mü'minler olmasaydı, onların hak ettiği şey mutlaka başlarına gelecekti.." demek olup, bu tıpkı bir kimsenin, "O, hırsızdır; eğer falanca olmasaydı, mutlaka onun elini keserdim" demesi gibidir. Bu böyledir, zira لَوْلاَ edâtı, ancak, "başkası bulunduğu için herhangi bir şeyden vaz geçme, yapmama" manasını ifâde için kullanılır. O şeyden vaz geçmek, onu yapmamak ise, ancak, o şeyin yapılmasını gerektiren sebep bulunup da, başkası onu yapmaya mâni olduğu zaman olur. Böylece bu demektir ki Allah, ilk önce, tam ve mükemmel olan gerekçeyi zikretmiş, -ki bu, kâfirlerin küfrü ve onların, diğer insanların İslâm'a girmelerine mani olmalarıdır-, daha sonra, kendisi sebebiyle müstehak oldukları cezâyı yerine getirmekten imtinâ ettiği şeyi ifâde etmiştir ki, bu da, mü'min erkeklerle mü'min kadınların, Mekke'de bulunmalarıdır.

Ayettekl, لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَآءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَاباً أَلِيماً *"(Bunu), kimi dilerse onu rahmetine kavuşturmak için (yaptı). Eğer onlar seçilip ayrılmış olsalardı, biz onlardan kâfir olanları muhakkak elem verici bir azâba giriftâr etmiştik bile..."* ifâdesiyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bu, kendisi sebebiyle, Allah'ın, rahmetine girdirmesinin sağlandığı ifade edilen bu lâm'ın müteallakının ne olduğu hususundadır. Bu husuta şu izahlar yapılabilir:

a) Kelâmın takdirinin, "Allah, dilediği kimseleri rahmetine kavuşturması için, sizin ellerinizi onlardan çekti, men etti.." şeklinde olmasıdır. "Sen, bu mananın, birtakım

inanmış erkeklerin, ... kadınların (Mekke'de) olduğunu... söyledik. Böylece, adeta Cenâb-ı Hak sanki, "Sizler, çiğnemeyesiniz diye... size el çektirdi.." demiş olur. Binâenaleyh, bu daha nasıl başka bir şey için de olabilir?" de denilemez.. Çünkü biz buna da şu iki bakımdan cevap verebiliriz.

1) Biz, kelamın takdirinin, "Rahmetine girebilesiniz diye çiğnememeniz için size el çektirdi..." şeklinde olduğunu söylüyoruz. Bu tıpkı, "Allah beni bağışlasın diye doyması için, onu yedirdim.." denilmesine benzer. Yani, "Doyması için yapılan bu yedirip içirme, Cenâb-ı Hakk'ın beni bağışlaması içindir" demektir.

2) Biz, لَوْلاَ 'nın cevabının, *"Onlar, ... kâfir olanlardır..."* ifadesinin delâlet ettiği şey olduğunu söylemiştik. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ şöyle demiş olur: "Kâfir olanlar, hemencecik helâk edilmeyi hak etmişlerdi.. Şayet, o adamlar ve kadınlar orada olmasaydı, onların cezâsı peşinen verilirdi. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak, dilediği kimseleri rahmetine sokması için, sizin ellerinizi onlardan çektirdi."

b) İfâdenin takdirinin, "Allah, dilediği kimseleri rahmetine sokması için, yapacağı bu şeyi yaptı.." şeklinde olduğunun söylenmesidir. Çünkü burada, lütuf, hidayet vb. fiiller bulunmaktadır.

Ayetteki لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَآءُ cümlesi "Onlardan, Allah'ın, o sene iman edeceklerini, yahut **Mekke**'den çıkıp da hicret edeceklerini bildiği kimselerin iman edip de, böylece Allah'ın onları rahmetine kavuşturması için..." anlamındadır. Ayetteki لَوْ تَزَيَّلُوا ifâdesi, لَوْ تَمَيَّزُوا *"ayrılsaydılar, seçilseydiler..."* anlamındadır. Bu ifadedeki "vâv" zamirinin, mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara ait olduğu söylenebilir.

Buna göre şayet, "Siz, لَوْلاَ 'nın cevabının mahzûf olduğunu ve bunun "el çektirmezdi" yahut, "cezâlarını hemen çevirirdi.." gibi ifadeler olduğunu söylemiş olduğunuz için, böyle bir takdir nasıl doğru olabilir? Şayet لَوْ تَزَيَّلُوا ifadesindeki vâv zamiri, o malûm erkek ve kadınlara râci olmuş olsaydı, o zaman لَعَذَّبْنَا fiili, لَوْلاَ 'nın cevabı olmuş olurdu" denilirse, biz deriz ki: Bunu, **Zemahşerî** söylemiştir. Böylece o, لَوْ تَزَيَّلُوا ifadesinin, لَوْلاَ kelimesinin zikredilmiş olmasını tazammun ettiğini söylemiştir. Binâenaleyh, لَعَذَّبْنَا kelimesinin, (bu zımmen zikredilen) لَوْلاَ'nın cevabı olması muhtemeldir. لَوْ تَزَيَّلُوا'deki bu zamirin, مَنْ يَشَآءُ ifadesindeki مَنْ edâtı olması da muhtemeldir. Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta "Dilediği kimseyi rahmetine girdirmesi için... Şayet onlar bir kenara çekilip, ayrılıp da böylece iman etmiş olmasalardı, biz, iman etmeyeceklerini takdir ettiğimiz kimselere azâb ederdik.." demiştir. Bununla ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Biz, takdirin böyle olduğunu farzetme durumunda, ayetteki bu ifade, o elîm azabın, -ya böyle bir seçilmenin olmayışı, yahut da o mü'min insanların mevcut oluşu sebebiyle- onların başına gelmediğini ifade eder. Halbuki, bu nitelikli kadın ve erkeklerin bulunduğunun bilinmesi durumunda bile, o elîm azab, kâfirlerden savuşturulamaz (ne dersin?) Biz diyoruz ki: Bu ifade ile sizin, yani müslümanların eli ile yapılacak ve hemcinsinin hemcinsine karşı uygulayacağı azâb nev'i kastedilmiştir. Çünkü onlar, kendilerinin yanına gelmiş, hemen tanıyabilecekleri

belirgin bir durumda değillerdi. Dolayısıyla onlar, mü'minlerle içli-dışlı olmayıp onlara karışmamışlardı. Onlar ortada olup, açık bir biçimde hedef durumunda idiler... Dolayısıyla, bu durumda, onların başına gelecek olan azâb elîm olacaktı.[8]

Kadınların Özellikle Anılmaları

İkinci Bahis: Biraraya geldiklerinde, birlikte zikredildiklerinde, kadınlar erkekler zımnında ifade edilmelerine rağmen, burada *"mü'min erkekler ve mü'min kadınlar..."* diye ayrı ayrı zikredilmesinin hikmeti nedir? Buna şu iki şekilde cevap veririz:

a) Daha önce belirttiğimiz gibi, burası, ayette belirtilen hükmün sâdece erkeklerle ilgili olduğu zannına kapılmanın mümkin olduğu bir yerdir. Çünkü ayetteki, *"sizler onları çiğneyip de, size onlardan yana bir vebâlin isabet ettiğini bilemediğiniz bir takım mü'minler ve mü'mineler olmasaydı..." ifadesinin manası "Sizler onları helâk edecek olmasaydınız..." şeklindedir. Bununla da, "savaşma ve böylece de öldürülme..." manası kastedilmiştir. Binâenaleyh buradaki engel, mü'min erkeklerin bulunuşudur. Halbuki mü'min kadınlar da böyledir. Çünkü onların evlerinin harab edilmesi, erkekleri yüzünden çocuklarının yetim kalması da ileri derecede bir çiğneyip geçmedir.*

b) Şefkat beklenen yerlerde kalbleri rikkate sevketmek için, sayılabilecek şeyler, fazla fazla sayılır. Nitekim birisine işkence eden kimseye, "Ona işkence etme, zavallılığını hatırla; fakirliğini gözet; acizliğine merhamet et" gibi ifadeler kullanılır. Yine, onun çoluğu çocuğu var, küçüktürler, zayıftırlar" gibi ifadeler kullanılır. İşte burada da Cenâb-ı Hak, mü'min kadınların kalblerini rikkate sevketmek ve zaferden sonra, düşmanın elini Allah'ın kendilerinden çekmesinden râzı olmaları için, *"Eğer mü'min erkeklerle, mü'min kadınlar olmasaydı..."* buyurmuştur.

★ ★
★

Cahiliyye Hamiyyeti

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ
عَلَىٰ رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَىٰ وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا
وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٢٦﴾

8) Bu paragrafın manası müphem. Bu metindeki bir düşmeden ileri gelebilir (ç.).

"O kâfirler, kalblerine bu taassubu, bu câhillik taassubunu yerleştirdiği sırada, hemen Allah, Resûlünün ve mü'minlerin üzerine sekînetini indirdi. Onları takva sözü üzerinde durdurdu. Onlar da buna çok layık ve buna ehil oldular. Allah herşeyi hakkıyla bilendir"

(Fetih, 26).

Ayetin başındaki إِذْ edatının, zarf olması muhtemeldir. Binâenaleyh, onda işlenen ve onda âmil olan bir fiilin bulunması gerekir. Yine bu edatın, mef'ûl-ü bih olması da muhtemeldir. Şimdi, eğer bunun zarf olduğunu söylersek, âmilinin mezkûr olduğu da, mefhûm (manadan anlaşılan bir şey) olduğu da söylenebilir. Şimdi eğer bunun mezkûr olduğunu söylersek, bu hususta şu iki izahı yapabiliriz:

a) Bunun âmili, ayetteki, وَصَدُّوكُمْ *"sizi engellerler"* (Fetih, 25) ifadesidir. Buna göre mana, "o kâfirler kalplerine bu taassubu yerleştirdiklerinde, sizi engellerler" şeklinde olur.

b) Bunun âmili, لَعَذَّبْنَا *"azab ederiz"* (Fetih, 25) fiilidir, yani, "Biz onlara, onlar kalplerine câhiliyyet taassubunu yerleştirdiklerinde azab ederiz" demektir. Hem lafzan yakınlığından, hem de mana bakımından ileri derecedeki münasebetinden ötürü, bu ikinci takdir (mana), daha uygundur. Çünkü onlar, kalplerine o taassubu yerleştirdiklerinde, artık islâm'a teslim olmaya ve sulha yanaşmazlar. Allah Teâlâ, mü'minler üzerine sekînetini, kuvve-i maneviyyesini indirince, mü'minler, cihad hususundaki sa'y-ü gayreti bırakmazlar. Allah, mü'minlerle beraberdir. Dolayısıyla mü'minler veya diğer kimseler onlara, elîm bir azâbla azabederler.

Fakat bu edatın âmilinin ifadede yer almaksızın, sözün gelişinden anlaşılan bir durum olduğunu söylerlerse, bu durumda şu iki izah yapılabilir:

a) Allah, mü'minleri, onları ezip geçmekten korudu. Bunlar da, kalplerine câhiliyyet taassubunu yerleştiren kâfirlerdir.

b) Kâfirler kalplerine taassubu yerleştirdiklerinde Allah size lutfetti. Bu ikinci manaya göre, ayetteki *"Allah kuvve-i maneviyyesini indirdi"* ifadesi, burada bahsedilen lütfun bir tefsiri olur.

Fakat bu edatın zarf değil de mef'ûl-ü bih olduğunu söylersek, bu durumda bunun âmili mukadder olup, "İşte o vakti hatırla" (اُذْكُرْ) şeklindedir. Nitekim sen, أَتَذْكُرُ إِذْ قَامَ زَيْدٌ dediğinde, bunun manası, "Zeyd'in ayağa kalktığı zamanı hatırlıyor musun?" şeklinde olup, tıpkı, "Zeyd'i hatırlıyor musun?" şeklindeki cümlendeki (mef'ûl-ü bih) "Zeyd" gibidir. Bu izaha göre, zarf, muzafun ileyh durumunda olan ve kendisinde âmil olan fiile âit olur.

Lafız ve Manaya Dair İncelikler

Burada, hem lafız ile ilgili, hem de mana ile ilgili şöyle bazı incelikler var: Mana ile ilgili olanlar;

1) Allah Teâlâ, kâfir ile mü'min arasındaki mesafenin, çok fazla olduğunu belirtmiş ve şu üç şeye işaret etmiştir:

a) Kâfirler için söz konusu olan şeyi, onların fiillerine bağlamış ve *"O kâfirler kalplerine bu taassubu ... yerleştirdiklerinde ..."* buyurmuştur. Mü'minler için söz konusu olan şeyin de, kendi fiili (yapması) olduğunu bildirerek, *"Allah, ... üzerine, kuvve-i maneviyyesini indirdi"* buyurmuştur. Bu iki fâil arasında ise, herkes tarafından bilinen farklar vardır.

b) Hamiyyeti (taassubu) kâfirlere, sekineti de mü'minlere nisbet etmiştir. İleride bahsedeceğimiz üzere, bu iki mef'ûl arasında yine farklılıklar vardır.

c) Hamiyyeti (taassubu) câhiliyyete; sekineti de kendisine nisbet ederek, "cahillik hamiyyeti (taassubu)" ifadesini ve ikincisi için, "sekinetini" ifadesini kullanmıştır. Bu iki izâfet (nisbet) arasında da, anlatılamayacak kadar çok hususlar vardır.

2) Mü'minlere, birşeyin birşey mukabilinde meydana geldiğini, yani onların fiillerinin, Allah'ın fiili; hamiyyetlerinin, Allah'ın sekineti (kuvve-i mâneviyyeyi) indirmesinin, onların câhiliyyete nisbet edilişinin, mü'minlerin Allah'a nisbet edilişinin mukabilinde zikredilmesinden sonra, mü'minlere ilavede bulunmuş ve onlar hakkında, وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى *"Onları takva sözü üzerinde durdurdu"* ifadesini getirmiştir ki, bunun ne demek olduğunu ileride anlatacağız.

Lafızla İlgili İncelikler

Lafızla ilgili incelikler de şu üç şeydir:

1) Hak Teâlâ, kâfirler hakkında جَعَلَ *"kıldı"* fiilini, mü'minler hakkında da أَنْزَلَ *"indirdi"* fiilini kullanmış; hamiyyetin, o anda ve ebedî olmayan ârızî şeyler hakkında sun'î birşey olduğuna işaret etmek için, "sekînetini kıldı ve yarattı" gibi ifadeler kullanmamıştır. Sekîne, adetâ hazinesinde adetâ korunmuş, mü'minler için hazırlanmış birşey gibidir. Dolayısıyla Allah onu oradan indirmiştir.

2) Cenâb-ı Hak önce "hamiyyet" demiş; sonra da "câhiliyyet hamiyyeti" diyerek câhiliyyeye nisbet etmiştir. Çünkü hamiyyet zaten aslında kötü bir sıfattır. Câhiliyyete nisbet edilerek kötülüğü artmıştır. Hamiyyetin, kabahat hususunda, hiçbir kötünün kendisiyle kıyaslanamayacağı, mesela, câhiliyyete nisbet edilmesi gibi bir derecesi vardır. Sekînete gelince, bu da aslında her nekadar güzel ise de, ancak Allah'a isnâd edildiği için, kendisi yanında hiçbir itibarı ve güzelliği kalmayan bir güzelliğe ulaşmıştı. İşte bundan ötürü, Allah Teâlâ, *"sekînetini"* buyurmuştur ve bu nisbetin güzelliğiyle yetinmiştir.

3) Allah Teâlâ, bunun bir mukabele gibi olduğuna işaret etmek için vâv ile değil de, fâ ile فَأَنْزَلَ buyurmuştur ki, bu tıpkı senin, karşılık vermek ve mukabelede bulunmak manasını ifade için, أَكْرَمَنِي فَأَكْرَمْتُهُ "Bana ikram etti, ben de bil-mukâbele ona ikram ettim" demen gibidir. Ama sen eğer, أَكْرَمَنِي وَأَكْرَمْتُهُ demiş olsaydın bu manayı ifade etmezdi.

Bu durumda burada şöyle bir incelik söz konusudur: İki düşmandan birinin gazabının derecesi artıp, şiddetlendiğinde, diğer düşman ya zayıf durumdadır, yahut kıymetli durumdadır. Eğer zayıf ise hezimete uğrar ve ezilip gider. Yok eğer güçlü kuvvetli ise, onun gazabı, berikinin de gazabına sebep olur ki bu, fitne ve savaşın

ortaya çıkmasının sebebidir. İşte bu sebeple, onlar harekete geçtiğinde, beriki de kendi hareketi için, "savaşa ilk biz atılmadık ve savaşta da yenilmedik!" der. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın bu ifadesinin başındaki fâ edatı, bu inzâlin, başındaki fâ'dan ötürü, kendisinin başka birşeye binâen olduğuna delâlet eder. Şimdi bu başka şeyin ne olduğu hususunda da, şu iki izahı yapabiliriz:

a) Daha önce de belirttiğimiz gibi, إِذْ edatı, zarftır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "kâfirler kalplerine taassubu yerleştirirken, Allah size ihsanda bulundu" buyurmuştur. Bu izaha göre, فَأَنْزَلَ ifadesi, o ihsanın bir tefsiri olur. Nitekim Arapça'da, "ikramın" ne olduğunu ortaya koymak için, أَكْرَمَنِي فَأَعْطَانِي "Bana ikram etti de, lütufta bulundu" denilir.

b) Bu fâ, sekîne indirmenin bir mukâbele manasında olmak üzere, onların, kalplerine taassubu yerleştirmeleriyle ilgili olduğuna delâlet eder. Nitekim, أَكْرَمَنِي فَأَثْنَيْتُ عَلَيْهِ "Bana ikram etti. Ben de onu övdüm" dersin. Bu iki fiilin, birbirinin karşılığı olmaksızın bulunmuş olmaları da mümkündür. Nitekim, "Zeyd geldi ve Amr çıktı" dersin. İşte burada da böyledir. Çünkü kâfirler, kalplerine câhiliyye taassubunu yerleştirip, müslümanlar da adetleri üzere hareket ettiklerinde, sen onlara bakınca, onlardan şu iki şeyden yani ya saldırı, yahut hezimetten birinin meydana gelmesi gerekir. Çünkü iki düşman taraftan birisinin öfkesi fazla olur, diğeri de kuvvet bakımından onun gibi olursa, o da öfkelenir. Bu durum ise fitneyi eşeler. Yok eğer ondan güçsüz ise, ya hezimete uğrar, yahut da ona teslim olur. Binâenaleyh Allah Teâlâ, kâfirlerin taassubuna (hamiyyetine) karşılık, mü'minlere kuvve-i mâneviyyesini indirmiş ve böylece mü'minler öfkelenmemiş, hezimete uğramamış, aksine sabretmişlerdir. Halbuki bu, alışılmışın tersi bir durumdur. O halde bu, Allah'ın fazlındandır.

İnen Sükûnet

Ayetteki, عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ *"Resûlünün ve mü'minlerin üzerine sekîneti indirdi"* ifadesi şu manaya gelir: Çünkü kâfirlerin sulh tekliflerini kabul eden, Resûlüllah olmuştu. Halbuki mü'minlerin içlerinden azmettikleri husus şu idi: Şu üç şeyden birini yapmadan dönmeyeceklerdi. Mina'da kurbanlıklarını keseceklerdi. Müşrikler "Resûlüllah Muhammed" ile "Bismillahirrahmanirrahîm" ibarelerini yazmamakta diretmişlerdi. Mü'minler buna yanaşmıyorlardı.(9) Fakat Hz. Peygamber (s.a.s) onları teskîn edince sükûnet buldular.

Takva Kelimesi

Ayetteki, وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى *"(Allah) onları takva sözü üzerinde durdurdu"* ifadesi ile ilgili olarak, bazı açıklamalar yapılmıştır; ama bu açıklamaların en belirgini, bunun, **"Lâ ilâhe illallâh** - *Allah'tan başka ilâh yoktur"* kelimesidir. Zira bu ifâde ile, şirkten korunma tahakkuk eder. Bunun, بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ *"Bismillâhirrahmânirrahîm, Muhammedün Rasûlüllah - Muhammed, Allah'ın Resûlüdür"* ifâdesi olduğu da ileri sürülmüştür. Çünkü kâfirler bu hususta diretmişler, mü'minler ise, bunu kendileri için son derece gerekli ve lüzumlu olduğunu

9) Burada metinde bir düşme sözkonusu olabilir.

görmüşlerdir. Bunun, ahde vefâ ve. şeyler olduğu da ileri sürülmüştür, ama biz ise, bu hususta delil ile bir üstünlük arzeden hususu izah ediyor ve şöyle diyoruz:

Ayetteki وَأَلْزَمَهُمْ ifâdesinin, hem peygamber hem de bütün mü'minlerle ilgili olması muhtemeldir. Yani, "Peygamber ve bütün mü'minleri, takvâ kelimesi üzerinde durdurdu..." demek olur. Bunun, sadece mü'minlerle ilgili olması da muhtemeldir. Şimdi biz bunun, hem Hz. Peygamber (s.a.s), hem de bütün mü'minlerle ilgili olduğunu söylersek, o zaman biz deriz ki: Bu, "takvâ"yı emretmedir. Çünkü Allah Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Ey Nebî, Allah'tan kork, kâfirlere itaat etme.."* (Ahzâb, 1); mü'minlere de, *"Ey iman edenler, Allah'tan, korkulması gerektiği gibi korkun.."* (Âl-i İmrân, 102) buyurmuş, böylece, kendisinden korkulmasını emretmiş ve bu korkunun, kişiyi, Allah'ın dışında kalanlara iltifat etmekten alıkoyacak derece ve yoğunlukta olacağını beyan etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber hakkında, *"Allah'tan kork, kâfirlere itaat etme..."* (Ahzâb, 1) buyurduğu gibi, *"İnsanlardan korkuyorsun; oysa ki Allah, haşyet olunmaya daha layıktır"* (Ahzâb, 37) de buyurmuş, daha sonra da Peygamber (s.a.s)'e, O'nu tasdik edenlerin durumunu *"O (peygamberler), Allah'ın gönderdiklerini tebliğ edenler, O'ndan korkanlar, Allah'tan başka hiçbir kimseden korkmayanlardır..."* (Ahzâb, 39) ifâdesiyle beyan etmiştir. Mü'minler hakkındakine gelince, Cenâb-ı Hak bu hususta da, *"Ey iman edenler, Allah'tan, korkulması gerektiği gibi korkun..."* (Âl-i İmrân, 102) buyurduğu gibi, *"Onlardan korkmayın, ancak benden korkun.."* (Bakara, 150) de buyurmuştur.

Ama, biz bu ifadenin sadece mü'minlerle ilgili olduğunu söylersek bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Resûlün size verdiğini alınız; sizi nehyettiği şeylerden de uzak durunuz.."* (Haşr, 7) ayetinin beyan ettiği hususdur. Bu izaha göre, ayetteki وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى ifadesinde şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ, *"korkunuz.."* buyurunca, böyle bir emir verilmiş olur.. Ama, daha sonra bazı insanlar bu emri, Allah'ın muvaffak kılmasıyla üstlenir, kabul eder ve onu ayrılmaz bir vasıf haline getirir; kimileri de onu üstlenmez.. Binâenaleyh, takvâyı üstlenenler, takvâyı, Allah'ın onu ona ilzâm etmesiyle üstlenmiştir. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak, *"takvâyı onların ayrılmaz vasfı haline getirdi"* buyurmuştur. Verilen bu mânanın tercihe değer bir yanı vardır. Zira takva, kelime ile ifade edilmeye daha elverişlidir.

Bu Şerefe Layık Olmaları

Buna göre ayetteki, وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا cümlesinin manası, "Onlar, Allah katında, insanların en kerimi idiler; dolayısıyla da, Allah'tan ittikâ etmeyi iltizâm ettiler" şeklindedir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki, sizin Allah katında en şerefli olanınız, en müttakî olanınızdır.."* (Hucurât, 13) buyruğu şu iki manaya gelebilir:

a) Bunun manası, "Kim daha çok müttakî olursa, Allah ona daha fazla ikramda bulunur" şeklindedir.

b) Bunun manası, "Kim Allah katında daha kerim ve O'na daha yakın olacaksa, bu kimse en müttakî kişi olur" şeklindedir. Nitekim (Hz. Peygamber) bir hadisinde, وَالْمُخْلِصُونَ عَلَى خَطَرٍ عَظِيمٍ *"İhlaslı olan kimseler, büyük bir sakınma ve tehlike duygusu*

içindedirler.." buyurduğu gibi, Cenâb-ı Hak da, "*O mü'minler, Rablerine olan saygı ve tazimlerinden dolayı titrerler..*" (Enbiyâ, 28) buyurmuştur. İkinci izaha göre de, وَكَانُوٓا أَحَقَّ بِهَا cümlesinin manası, "Çünkü onlar, Allah'ı en iyi tanıyanlardı. Zira Cenâb-ı Hak, "*Allah'tan hakkıyla ancak, âlim olan kulları korkar...*" (Fatır, 28) buyurmuştur" şeklinde olur.

Ayetteki, وَأَهْلَهَا kelimesi hakkında da, şu muhtemel iki izah yapılabilir:

1) Ayetteki, أَحَقَّ kelimesinin manasından, bu kimseler bir liyakata sahip olmasalar bile, kâfirlere karşı yine de bir üstünlüklerinin olduğu anlaşılır. Nitekim bir hükümdar, bir iş için iki adam seçse, öte yandan bunlardan her biri de, bu iş için elverişli olmasalar; ancak ne var ki, bunlardan birisi, bu işe müstehak olma bakımından, diğerinden daha kötü olsa.. Bu durumda bu hükümdar, bu işe müstehak olmaya daha elverişli olan hakkında, -bu da mutlaka gerekli ise-, "Bu, daha uygundur" ifadesini kullanır ki, bu tıpkı, her ne kadar her ikisinde de bir kolaylık bulunmasa da, "Hapishane, öldürülmekten daha ehven ve iyidir" denilmesi gibidir. İşte Cenâb-ı Hak burada böyle bir manayı bertaraf etmek için" وَأَهْلَهَا "*... ve buna ehildirler*" ifadesini kullanmıştır.

Mukayese Bildirmeyen Tafdîl

2) Daha kuvvetli olan bir görüşe göre şöyle denilebilir: Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَهْلَهَا kelimesi hakkında, bizim, أَحَقَّ kelimesinin manasının ne demek olduğunu açıkladıktan sonra yapacağımız açıklamalar vardır. Bu sebeple şimdi diyoruz ki: أَحَقَّ hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) أَحَقَّ "*daha layık*" kelimesi, "layık, uygun" anlamında olup, bunda tafdîl (daha üstün olma) anlamı yoktur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا "*o gün cennetlikler ikametgâh itibariyle daha hayırlı, meclis ve topluluk bakımından daha güzel..*" (Meryem, 73) ifadesinde de böyledir, zira başkasında hayır yoktur (ki, mukayese yapılabilsin).

b) Bu îfâde, tafdîle (daha üstün oluşa) delâlet eder. Bu ikinci şıkka göre, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Bunun, mü'min olmayanlara nisbetle böyle olmasıdır. Yani, "mü'minler, kâfirlerden daha layık ve ehaktırlar.." demektir.

2) Bunun, takvâ kelimesine nisbetle, takvâ kelimesinin, "takvâ" olmayan diğer kelimeden daha ehak olması" anlamında olmasıdır. Nitekim sen, "Zeyd, horlanmaktansa ikrâma daha layıktır" dersin ki, bu tıpkı, bir kimsenin, Zeyd'in tıbbı mı yoksa fıkhı mı daha iyi bildiğini sorduğunda, bizim, "O, fıkhı daha iyi bilir"; yani, "O, fıkhı tıptan daha iyi bilir" demeniz gibidir.

★ ★
★

Fetih Rüyasının Gerçekliği

لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّءْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿٢٧﴾

"Andolsun ki Allah, Resûlünün gördüğü o rüyanın hak olduğunu tasdik etmiştir. İnşaallah, (hepiniz) -emniyet içinde, kiminiz başlarını traş ettirerek, (kiminiz saçlarınızı) kısaltarak- korkusuzca mutlaka Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Fakat Allah, sizin bilmediğinizi bildi de, ondan önce yakın bir fetih nasib etti"

(Fetih, 27).

Bu, Allah'ın, Resûlü ve mü'minler üzerine manevi kuvvetini indirmesinden ve onların savaşmama emrine uymalarından sonra, münafıkların söylediği şu sözlerin yanlışlığını beyan eden bir ifâdedir: (Münafıklar istihzâ yoluyla), "Biz, henüz Mescid-i Haram'a girmedik; saçlarımızı traş ettirmedik, kısalttırmadık da!.." demişlerdi.. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s) rüyasında, mü'minlerin Mekke'ye girdiklerini, hac vazifelerini ikmâl ettiklerini görmüştü.. Ama, Hz. Peygamber bunun için bir vakit zikretmemişti. Hz. Peygamber bunu mü'minlere anlattığında, mü'minler bu işin, tıpkı Hz. Peygamber (s.a.s)'in rüyasında gördüğü gibi kesinkes olacağına inanmışlar ve bu girme işinin, Hudeybiye senesinde olacağını sanmışlardı. Allah en iyisini bilir ya, bu ancak, Fetih yılında nasib olmuştu.. Binâenaleyh, müslümanlar (Hudeybiye'de) anlaşma yapıp, döndüklerinde münafıklar alay ederek, "Biz, Mekke'ye girmedik; traş olmadık" dediler.. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Andolsun ki Allah, Resûlünün gördüğü o rüyanın hak olduğunu tasdik etmiştir.."* buyurmuştur. صَدَقَ fiilinin, bu iki mef'ûlü alması, doğrudan ve tıpkı, جَعَلَ ve خَلَقَ *"kıldı ve yarattı"* kelimeleri gibi, iki mef'ûl alan fiillerden olması bakımından olabileceği gibi, الرُّءْيَا kelimesini, takdir edilen bir harf-i cerr sebebiyle mef'ûl olarak almış olması da muhtemeldir. Buna göre, bu kelâmın takdiri, صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ فِي الرُّءْيَا *"Allah, rüyası konusunda Resûlünü doğruladı"* şeklindedir.

Birinciye göre bu ifadenin anlamı, "Allah, o rüyayı, peygamberine olan vaadinin gerçekliğini açıklayan bir hâdise kıldı..." şeklinde olur. Çünkü vaadedilen şey, tahakkuk etmiş ve Allah onu, aynen öylece gerçekleştirmiştir. İkincisine göre manası ise, "Allah, Peygamberine gösterdiği rüya hususunda yalan söylemedi..." şeklinde olur. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s)'in, rüyasında, Allah'ın "Sizler Mescid-i Haram'a gireceksiniz.." dediğini görmüş olması muhtemeldir. Bu durumda صَدَقَ fiilinin manası açıkça ortaya çıkmış olur. Çünkü صَدَقَ kelimesinin söz hakkında kullanıldığı gayet açıktır.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, rüyasında, kendisinin Mescid-i Haram'a girdiğini görmüş olması da muhtemeldir. Buna göre, صَدَقَ اللّٰهُ ifâdesinin manası, Allah,

o rüyayı ortaya koyan ve onun doğruluğuna delâlet eden şeyi yaptı" şeklinde olur. Nitekim Arapça'da, kişi kendisinin yapabileceğini sandığı şeyi gerçekleştirdiğinde, darb-ı mesel olarak, "Gençliğinin yaşı, beni doğruladı" denilir ki bu, deveye, هِدْع (hid') denildiğinde, o devenin sakinleşip, kendisinin genç bir deve olduğunu gösterdiğinde kullanılan deyimden alınmıştır. Çünkü هِدْع kelimesi, kendisiyle, küçük develerin yatıştırıldığı bir kelimedir.

Bil-Hakkı Kelimesinin Manası

Ayetteki, بِالْحَقِّ ifadesine gelince, **Zemahşerî**, bunun hâl yahut kasem yahut da صِدْقاً masdarının sıfatı olduğunu söylemiştir. Binâenaleyh bunun, hal olmasına göre kelamın takdiri, "Allah ona o rüyâyı, hak ile içiçe olduğu halde gösterdi" şeklindedir. Bunun sıfat olması durumunda, kelamın takdiri, "Allah ona o rüyayı, hak ile iç içe olan bir doğrulukla gerçeklikle gerçekleştirdi, doğruladı" şeklinde olur.

Bunun bir kasem olması durumunda, bu, ya Allah adına yapılmış bir kasem olur; çünkü "Hak", Allah'ın isimlerindendir, yahut da, bâtılın zıt anlamlısı olan "hak"ka yapılan bir kasem olmuş olur. **Zemahşerî**'nin söyledikleri bunlardır.

Bu hususta, diğer muhtemel şu iki izah şeklinin bulunduğu da söylenebilir:

a) Burada, sonra gelmesi gerekli olan kelimenin, önce getirilmiş olması söz konusudur. Bunun takdiri, "Allah, hak peygamberinin rüyasını doğruladı.." şeklinde olur. Yani, "Gerçek hak peygamber olan, o resûlünün rüyasını..." demektir ki, bunda, o rüyada yalanın imkânsız olduğuna bir işaret vardır. Çünkü o, hak ile içiçe bir resûl olunca, rüyasında bâtıl olan şeyleri görmez..

b) Eğer biz, بِالْحَقِّ ifadesiyle kasem kastedildiğini söylersek, لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ ifadesindeki lâm'ın niçin gelmiş olduğu anlaşılmış olur. Yok eğer, böyle olduğu ileri sürülmezse, o zaman kelamın takdiri, "Allah, Resûlünü bu rüyâsı hususunda gerçekten tasdik ve teyit etti. Allah'a yemin olsun ki sizler, Mescid-i Haram'a gireceksiniz.." şeklinde olur. Buna göre, "Allah'a yemin olsun ki sizler ... gireceksiniz" ifadesi, görülen rüyanın bir tefsiri olmuş olur. Yani, "Rüya, işte Allah'a yemin olsun ki, "Sizler Mescid-i Haram'a gireceksiniz" anlamındadır..." demektir. Bu izaha göre, ayetteki, صَدَقَ اللّٰهُ ifadesinin söz, kelâm hakkında kullanılmış olduğu ortaya çıkmış olur. Çünkü rüya da bir kelâmdır. Bu ifadenin, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, Resûlünü ... tasdik etti" ifadesinin muhtevasını gerçekleştiren bir ifade olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "Allah'a yemin olsun ki, Mescid-i Haram'a girme işi meydana gelecek ve ilahî tasdik zuhûr edecektir.." şeklindedir. Bu durumda da, لَتَدْخُلُنَّ ifadesi, bir başlangıç cümlesi olmuş olur.

İnşaallah Tabiri

Ayetteki, إِنْ شَآءَ اللّٰهُ ifâdesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Allah Teâlâ bu ifâdeyi, kullarına edebi öğretmek ve bir de, *"Hiçbir şey hakkında, "Ben falan şeyi, mutlaka yarın yapacağım deme... Allah'ın dilemesi müstesna..."* (Kehf, 23-24) ayetini te'kid etmek için zikretmiştir.

b) Bu, Mescid-i Haram'aa girme işi, Hudeybiye yılında olmayıp, mü'minler de (o yıl) Mescid-i Haram'a illâ girmek isteyip, sulh yapmak istemeyince, Cenâb-ı Hak, "Gireceksiniz, lâkin sizin kuvvetiniz ve kendi irâdenizle değil. Siz oraya ancak, benim meşîet ve dilememle gireceksiniz.." buyurdu.

c) Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e inen vahyinde, "... *gireceksiniz*" buyurunca, bu girmenin kendi dilemesiyle olduğunu ifade etmiştir. Çünkü bu, kendisine bir borç ve vacib olmaksızın, O'nun tarafından yapılmış olan bir vaaddir. Bir şeyi vaadeden zât ise, onu ancak Allah'ın meşîeti ile gerçekleştirebilir. Aksi halde, vaadi, hiç kimse bunu üstlenemez. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in uyanıklık halinde sarih bir biçimde vahiy vasıtasıyla vâdedilen şeyin durumu böyle olunca, ya sizin, uyku ile olan vahiy hakkındaki zannınız nasıl olmalıdır? Bu, berikisinden daha çok te'vîle muhtemeldir. Öyleyse, (rüyada görülmek suretiyle) bildirilen) bu görme işi gecikince, niçin onlar alay ediyorlar?

d) Bu, o girme işinin gerçekleşeceğini bildiren bir ifâdedir. Bu böyledir, zira Mekkeliler, "Sizler, oraya, ancak bizim istememiz halinde girebilirsiniz. Biz ise, bu sene sizin girmenizi istemiyoruz ve sizin ancak gelecek sene girmenizi tercih ediyoruz" demişlerdi. Mü'minler ise, aynı yıl, Mekke'ye girmek istemişler, ama tahakkuk etmemişti. Bu durumda, herhangi bir kimse, "Bu iş, Mekkelilerin dilemesine bağlandı. Eğer bize, gelecek sene girme izni verirlerse, ancak o zaman oraya girebileceğiz... Eğer istemezlerse, oraya giremeyeceğiz.." demek istemmiş de, bunun üzerine, Cenâb-ı Hak, "Onların meşîet ve irâde etmeleri şart değildir. Tam aksine, şartın tamamı benim dilemem ile tahakkuk edecektir" buyurmuştur.

Ayetteki, "*kiminiz başlarını traş ettirerek, kiminiz saçlarını kısaltarak -korkusuzca-*" ifadesi, "Sizler, haccınızı, başından sonuna kadar tamamlayacaksınız..." hususuna bir işarettir. Binâenaleyh, ayetteki, "*gireceksiniz...*" ifadesi, bu haccın başlangıcına; "*kiminiz başlarını traş ettirerek*" ifadesi de, haccın bitimine bir işaret olup, bu hususta şöylesi iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE مُحَلِّقِينَ kelimesi, girenlerin durumunu, yani fâilin durumunu belirten bir hâldir. Mescid-i Haram'a ihramlı girilir. İhramlı olan ise saçını traş etmez. Şu halde اٰمِنِينَ kelimesi ihram halinin traş oluncaya kadar devam ettiğini bildirmektedir. Buna göre, Cenâb-ı Hak, adeta, "Sizler oraya, emîn ve haccınızı tamamlamaya, traş olmaya imkân bulacağınız bir vaziyette gireceksiniz.." demek istemiştir.

İKİNCİ MESELE Ayetteki, لَا تَخَافُونَ ifâdesi de bir hal cümlesi olup, manası, "korkmaksızın..." şeklindedir. Bu korkmama işi, Cenâb-ı Hakk'ın اٰمِنِينَ "güven içinde olan kişiler olarak..." ifâdesinden zaten anlaşılmıştır. O halde, ayrıca لَا تَخَافُونَ "korkmaksızın..." demenin manası nedir? Biz deriz ki: Bunda, o emniyyet halinin mükemmel biçimde olduğunun bir tür izahı vardır. Çünkü, traş olduktan sonra (hac yapan) kimse, ihrâmdan çıkmış olur. Dolayısıyla, savaşması ona artık haram değildir. Halbuki, Mekkelilerce, hem ihrâma giren, hem de Harem-i Şerif'te olan bir kimsenin öldürülmesi haramdır. Bunun

üzerine Cenâb-ı Hak, "Sizler, güvence içinde gireceksiniz, traş olacaksınız ve sizin bu emniyyetiniz, ihramdan sonra da sürüp gidecektir.." buyurmuştur.

Ayetteki, فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا *"Fakat Allah, sizin bilmediğinizi bildi de..."* cümlesine gelince bu, "Allah, bu konuda bilemediğimiz birtakım maslahatları ve sizin o yıl Mescid-i Haram'a girmenizin, mü'min erkeklerle mü'min kadınları çiğneyip geçmenize sebep olacağını bildi de..." demektir. Yahut da, فَعَلِمَ ifâdesinin başındaki fâ, takîbiyye için olup, buna göre mana, "O, bunun peşinden neler geleceğini bilmişti de..." şeklinde olur.

Şimdi biz diyoruz ki: Eğer biz فَعَلِمَ ifâdesinden "onların girme zamanını bildi..." manası kastedilmiştir, dersek, bu bilme işi, tasdik etmenin hemen peşinden olmuş olur. Yok eğer, "maslahatları... bildi" manası kastedilmiştir dersek, buna göre de mana, "Allah; gaybı değil de, meydana geleni ve görünür olanı bildi" şeklinde olur. Kelâmın takdiri ise, "Maslahat ve menfaatiniz, gelecek yıl için meydana geldi" şeklindedir. Buna göre de, فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا ifâdesi, "Bu yeni, yani henüz ortaya çıkmamış olan maslahata dair bilmediğiniz şeyleri bildi de, فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا *"ondan önce yakın fetih nasib etti."* Bu yakın fetih de, ya Hudeybiye musalahasıdır, ya da Hayber fethidir. Ki, biz daha önce bunun hangisi olduğunu anlatmıştık.

"Allah herşeyi hakkıyla bilendir" (Fetih, 26) cümlesi فَعَلِمَ kelimesinden, bazılarının zannedebileceği ilm-i ilâhînin hâdis olması vehmini gidermektedir.

★ ★
★

Hak Dinin Galebesi

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ ۚ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا ﴿٢٨﴾ مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ ۚ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا

"O, peygamberini, onun dinini, diğer bütün dinlere galip kılmak için hidayetle ve hak din ile gönderendir. Tam şahit olarak da Allah yeter. Muhammed Allah'ın resûlüdür. Onun yanında bulunanlar da, kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında ise merhametlidirler. Onları rükû ediciler, secde ediciler olarak görürsün. Onlar, Allah'tan fadl ve rıza isterler"

(Fetih, 28)

Gerçek Rüya

Bunlar, Allah'ın, resûlünü, gördüğü o rüyâ hususunda tasdik ettiğini tekîd eden ifâdelerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, resûlünü, başkalarını hidayete erdirmesi için

gönderince, insanları hidayete erdirmeyen, bunun aksini ortaya koyan, böylece de bir sapıklığa sebep olan şeyleri dilemez, murâd etmez.. Bundan daha kuvvetli izahlar da yapılabilir: Şöyle ki: Resûl olmayan kimseler için de rüya, vakıaya uygun biçimde tahakkuk edebilir. Ancak ne var ki, olacak şeyleri, meydana gelmeden önce uyanıkken görebilmek, hiçkimse için vaki olamaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"O, peygamberini, hidayetle ve hak din ile gönderendir"* buyurmuş ve Peygamberine, o uyanıkken olacak şeyleri anlatmıştır. Binâenaleyh, Peygamberin, bu olacak şeyleri rüyasında görmesi uzak bir ihtimal değildir. Binâenaleyh onun rüyasının gerçekleştirilmesinde akıldan uzak görülecek bir durum yoktur. Yine bu âyetlerde, Cenâb-ı Hak, *"Onu diğer bütün dinlere gâlib kılmak için..."* ifâdesiyle fethin meydana geleceğine ve Mekke'ye girileceğine işaret etmiştir. Çünkü, bütün dinlere gâlip gelen kimse için, Mekke'nin fethi uzak görülemez.

Ayetteki, بِالْهُدٰى kelimesiyle, Kur'ân'ın kastedilmiş olması muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onda, insanlara bir hidayet rehberi olmak üzere, Kur'ân indirilmiştir"* (Bakara, 185) buyurmuştur. Bu izaha göre, وَدِيْنِ الْحَقِّ *"hak din ile"* ifadesi ile, o Kur'ân'daki usûl (itikâd esasları), fürû (ahkâm) ile ilgili bütün şeyler kastedilmiştir. el-Hüdâ kelimesiyle mu'cize manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Yani, "o peygamberini hak ile gönderdi.." demek olup, bu, meşrû kılınan şeylerin tamamına bir işarettir. Yine el-Hüdâ kelimesiyle, "usûl", yani itikâd esasları; "hak din.." tabiriyle de ahkâmın kastedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü, Peygamberler arasında, ahkâmla değil de, sadece itikâd esaslarını izahla görevli kimseler de bulunmaktadır:

El-Hüdâ kelimesinin başındaki elif-lâm'ın istiğrak için olması muhtemeldir. Buna göre, "hidâyet olan her şey ile..." anlamında olur. Elif lâm ile, "ahd-i haricî"liğin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre, buradaki el-Hüdâ kelimesiyle Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu, Allah'ın hidayeti olup, onunla dilediği kimseleri hidâyet eder.."* (En'âm, 88) ayetinin ifâde ettiği hidâyet kastedilmiş olur. *"Onunla..."* ifâdesi, ya "Kur'ân iledir" anlamındadır, çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah kelâmı en güzelini -ahenkdâr bir kitap halinde- indirmiştir ki... İşte bu kitap Allah'ın gönderdiği bir rehberdir ki, o, kimi dilerse ona bununla hidâyet verir.."* (Zümer, 23) buyurmuştur. Yahut da, Peygamber (s.a.s)'in üzerinde ittifak ettiği şey... Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Bunlar, Allah'ın kendilerini hidayete ilettiği kimselerdir. Sen de onların hidâyet yoluna uy..."* (En'âm, 90) buyurmuştur. Bu iki şey de birdir. Çünkü, Kur'ân'da olan şey, zâten Peygamber (s.a.s)'in üzerinde ittifak ettiği şeye uygundur.

Hak Din

Ayetteki, وَدِيْنِ الْحَقِّ *"hak din ile..."* ifadesi hususunda, şu muhtemel izahlar yapılabilir:

1) Buradaki "hak" ile, Allah'ın ismi olan "Hak" kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ sanki, "Hidayet ve Hakk'ın yani Allah'ın dini ile..." buyurmuştur.

2) Buradaki "hak" kelimesiyle, "batıl"ın zıddı olan şey kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Hidayetle ve hak dini, batıl olmayan hakikatlerle gönderdi.." buyurmuştur.

3) Bu ifâdeyle, hakka inkiyâd etmek ve onu üstlenmek manası kastedilmiştir.

Cenâb-ı Hak, لِيُظْهِرَهُ *"Onu ... galip kılmak için..."* buyurmuştur. Yani, "Peygamberini hidâyetle, (izahlardan birisine göre) mucizeyle göndermiştir ki, onu, bütün dinlere gâlip getirsin..." demektir. Böylece, Cenâb-ı Hak, **Muhammed** (s.a.s)'in dinini değil de, diğer bütün dinleri (onun vasıtasıyla neshetmiş olur. Müfessirlerin ekserisi, لِيُظْهِرَهُ ifadesindeki hâ zamirinin, Peygamber (s.a.s)'e râci olduğu kanaatindedirler. Ama daha açık olan, bu zamirin "hak din" ifâdesine râci olmasıdır. Buna göre mana, "resûlünü, hak din ile gönderdi ki, o hak din, diğer dinlere galip gelsin.." şeklinde olmuş olur. Bu izaha göre, يُظْهِرَهُ fiilinin failinin "Allah" olması muhtemel olduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.s) olması da muhtemeldir ki bu durumda mana, "Peygamber, hak dini ortaya koysun diye..." şeklinde olur.

Ayetteki, وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيداً *"Tam şahit olarak Allah yeter..."* cümlesi, onun Allah'ın resûlü olduğu hususunda yeter, kâfidir" anlamında olup, bu da, mü'minlerin kalbine itminan veren bir ifâdedir. Çünkü mü'minler kâfirlerin, yazılmış çizilmiş andlaşmayı reddetmelerinden ve "Biz onun Allah'ın resûlü olduğunu bilmiyoruz. Binâenaleyh, "Allah'ın resûlü **Muhammed**" diye yazmayın, tam aksine "**Abdullah**'ın oğlu **Muhammed**" diye yazın" demelerinden rahatsız oluyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"O'nun Allah'ın resûlü olduğu hususunda şahit olarak, Allah yeter"* buyurmuştur.

Allah'ın Şahitliği

Burada şöyle bir incelik vardır: Allah'ın sözünün, herşey hususunda kâfi ve yeterli olmasına rağmen O'nun risâlet konusunda kâfi ve yeter şahit olması daha açıktır. Çünkü resûl ancak, "Onu gönderenin" sözü ile elçi olabilir. Binâenaleyh bir hükümdar, "Bu benim elçimdir" dedi mi, dünyadakilerin tamamı, onun elçi olduğunu kabul etmeseler bile, onların bu kabul etmeyişleri hiçbir şey ifade etmez. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak adeta, "Benim onu, "benim resûlümdür" diye tasdik etmemin yanında, onların onun peygamberliğini kabul etmeyişleri ne ifâde eder ki? Hiçbir şey!" demek istemiştir.

Hz. Muhammed'in Risaleti

Ayetteki, مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ *"Muhammed, Allah'ın resûlüdür"* cümlesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu ifâde, mahzûf bir mübtedânın haberi olup, bunun takdiri, "O, Cenâb-ı Hakk'ın, *"resûlünü ... gönderdi"* ifadesiyle bahsi geçen, **Muhammed** (s.a.s)'dir" şeklindedir. رَسُولُ اللَّهِ ifâdesi ise, atf-ı beyândır.

b) مُحَمَّدٌ kelimesi mübtedâ, رَسُولُ اللَّهِ ifâdesi ise, haberdir. Takdirin böyle olması halinde bu ifâde de yine, önce geçmiş olan hususu tekid eden bir ifâde olmuş olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"O, Peygamberini ... gönderdi"* buyurup, onun peygamber oluşu da, Allah'ın şehâdetine dayanınca, Allah ona bu hususta, "**Muhammed**, inkâr olunamayacak bir biçimde, Allah'ın resûlüdür" diye şehâdet etmiştir.

c) Bu tafsil, istinbât olunmuş bir husus olup şöyledir: "**Muhammed**" mübtedâ; رَسُولُ اللهِ ifadesi, temyiz (ayırdetmek) için değil de, medih için getirilmiş olan bir atf-ı beyân, وَالَّذِينَ مَعَهُ ifâdesi, مُحَمَّدٌ kelimesine atıf, أَشِدَّاءُ kelimesi ise, haberdir..

Buna göre Allah Teâlâ, adeta, "İnananların tümü de, kâfirlere karşı çok çetin, ama kendileri arasında alabildiğine merhametlidir.." demek istemiştir. Bu açıklamaya göre, "Hem çetin olma, hem de merhametli olma özellikleri, mü'minlerin tümünde mevcuttur" manası elde edilmiş, istinbât edilmiş olur. Mü'minler hususunda, bunların birbirlerine karşı merhametli; kâfirlere karşı şiddetli olmaları gerektiği hususuna gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Mü'minlere karşı gayet mütevazi, kâfirlere karşı son derece vakur.."* (Maide, 54) ayetinde anlatıldığı gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında olana gelince, bu da, *"Onlara karşı son derece çetin ve sert ol"* (Tevbe, 70) ve *"Mü'minlere karşı (ise) şefkatli ve merhametli..."* (Tevbe, 128) ayetlerinde anlatıldığı gibidir.

Yaptığımız bu izaha göre, ayetteki تَرَىٰهُمْ *"onları görürsün"* ifadesi Peygambere bir hitâp olmayıp, tam aksine hitâp sadedinde getirilmiş olan ve takdiri, "Ey dinleyen, kim olursan ol, işte bu şekilde ol..." biçiminde olan umumî bir ifâde olmuş olur. Bu tıpkı, nasihat eden bir kimsenin, sözüyle belli bir kimseyi kastetmeksizin, ortada da bir uyanma olmadığı halde, "Uyan arkadaş uyan.." demesi gibidir.

Cenâb-ı Hakk'ın يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا *"Onlar, Allah'tan fadl ve rıza isterler"* ifâdesi, mü'minlerin, rükû ve sücûdlarını, kâfirlerle riyâkâr kimselerin rükû ve sücûdlarından ayırdetmek için getirilmiş olan bir ifâdedir. Çünkü bu kimseler, bu rükû ve sücûdlarıyla, bunu talep etmezler.. Burada şöylesine bir manaya işâret vardır: Cenâb-ı Hak, kendi rızâsı için rükû ve sücûdda bulunanlar hakkında, *"Onların ecirlerini tastamam verir ve onlara olan fadlını artırır.."* (Fatır, 30) buyurmuştur. Burada da, rükû ve sücûdda bulunanların, Allah'ın fadl ve rızâsını talep ettiklerini belirtmiş, ama ücretten bahsetmemiştir. Çünkü Allah Teâlâ, "Sizin için bir ücret vardır" dediğinde, bu da O'ndan, bir lütuf ve o mü'minlerin amellerinin, Allah'ın onlardan istediği bir biçimde gerçekleştiğine bir işâret olmuş olur. Çünkü ücret, ancak mâlikin isteğine uygun biçimde yapılan işe mukabil verilir. Binâenaleyh mü'min kimse, "Ben senin fadlını istiyorum" deyince bu, mü'minin, kendisinin kusurlu olduğunu bir itiraf olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "ücret" demeyip de, *"Allah'dan fazl isterler"* buyurmuştur.

★ ★
★

Ekin Misali Mü'minler

سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ ۚ ذَٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ ۚ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ
فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ ۗ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُم مَّغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾

"Secde izinden meydana gelen nişanları yüzlerindedir. İşte onların Tevrat'taki vasıfları budur. İncil'deki vasıfları da şöyledir: (Onlar) filizini yarıp çıkarmış, gitgide onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdeleri üzerine doğrulup kalkmış bir ekine benzerler ki bu, çiftçilerin hoşuna gider. (Bu) bunlar ile kâfirleri öfkelendirmek içindir. Onlardan iman edip sâlih amellerde bulunanlara, Allah hem bir mağfiret, hem büyük bir ücret vaadetmiştir"

(Fetih, 29).

Secde Nûru

Ayetteki, *"Secde izinden, (meydana gelen) nişanları yüzlerindedir.."* cümlesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu nişanlar, Kıyâmet günü tahakkuk edecektir. Nitekim Hak Teâlâ, *"O gün birtakım yüzler ağarır"* (Âl-i İmran, 106) ve *"Onların nurları, önleri sıra koşar..."* (Hadîd, 12) buyurmuştur. Buna göre diyoruz ki: Onların yüzlerindeki nurları, Hakka yönelmeleri sebebiyle olmuştur. Nitekim Hz. İbrahim (a.s), *"Yüzümü (ve özümü), gökleri ve yeri yaratana yönelttim"* (En'âm, 79) demiştir. Kim güneşin karşısında durursa, güneşin ışıkları onun yüzüne düşer ve bu ışık, onun yüzünde yayılmış bir biçimde belirir. Fakat güneşin ışığı ârizî (mahluk) olup, yok olabilen cinstendir. Allah Teâlâ ise, göklerin ve yerin gerçek nûrudur. Binâenaleyh kim O'nun yüzüne (zâtına) yönelirse, o kimsenin yüzünde, bütün ışıkları bastıracak bir nûr meydana gelir.

b) Bu, nişanlar dünyada olacaktır. Böyle oluşuna göre, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Bununla, çok secde etmeleri sebebiyle, mü'minlerin alınlarında meydana gelen durum kastedilir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın geceleri namaz kılan ve secde edenlerin yüzlerinde yarattığı güzellik nûrudur. Bu, aklı olanlar için, inkârı mümkün olmayan bir şeydir. Çünkü gece uyanık duran iki kişiden birisi, içki içmek, oyun oynamak ile, diğeri ise namaz kılıp, Kur'ân okuyarak ve ilim talebi ile vakit geçirsin. Ertesi gün bütün insanlar, içki içip, kumar oynadığı için uykusuz kalan ile, Allah'ı zikir ve şükür için uykusuz kalanın farkını görür.

Ayetteki, ذٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرٰىةِ *"İşte onların Tevrat'taki vasıfları budur"* cümlesi ile ilgili olarak şu üç tahlil yapılabilir:

a) ذٰلِكَ mübtedadır, ...وَمَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَمَثَلُهُمْ فِي ifadesi ise, bunun haberidir. كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْئَهُ ifadesi ise, mahzûf bir mübtedanın haberi olup, "Onların Tevrat'taki ve İncil'deki misalleri, ... doğrulup kalkmış bir ekin gibidir" takdirindedir.

b) ذٰلِكَ mübtedasının haberi, sadece مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ ifadesidir. وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ ifadesi, diğer bir mübteda, ...كَزَرْعٍ ifadesi ise bunun haberidir.

c) Ayetteki, ذٰلِكَ ifadesi, كَزَرْعٍ ifadesi ile anlaşılan, belirsiz birşeye işaret olup, tıpkı وَقَضَيْنَآ إِلَيْهِ ذٰلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هٰؤُلَآءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ (Hicr, 66) ayetinde olduğu gibidir.

Burada şöyle bir dördüncü izah yapılabilir: Bu da, ذٰلِكَ kelimesinin, mahzûf

bir mübtedânın haberi olup, "Onların yüzlerinde beliren bu şey, işte budur" (ذٰلِكَ 'dir) takdirinde olmasıdır. Nitekim Arapça'da, ظَهَرَ فِي وَجْهِهِ أَثَرُ الضَّرْبِ "Onun yüzünde, o vuruşun eseri (izi) belirdi" denilir. Biz de, وَاللّٰهِ ذٰلِكَ "Vallahi aynen böyledir" deriz. Bu, "İşte bu, o görünen şeyin tâ kendisidir.." yahut da, "Senin göründüğünü söylediğin o şey, işte budur" manasınadır.

Cenâb-ı Hak, *"İncil'deki vasıfları da (şöyledir): (Onlar), filizini yarıp çıkarmış, gitgide onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdeleri üzerine doğrulup kalkmış bir ekine benzerler ki bu (durum) çiftçilerin hoşuna gider"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, her iki kitapta da bu şekilde anlatılmış, onlar için bu şekilde benzetme yapılmıştır. Onlar, sanki bir ekin gibi kabul edilmişlerdir. Çünkü ekin ilk çıkışta, zayıf ve nâzik olur. Ama olgunlaşacak kâbiliyet ve kapasitesi vardır. İşte mü'min de böyledir. شَطْءَهُ kelimesi, bitkinin filizi demektir. فَآزَرَهُ fiili ile, "Filizini çıkardı ve sarmaş dolaş olacak, birbirine girecek şekilde büyüyüp kuvvetlendi" manasının kastedilmiş olması muhtemeldir. Bu, en kıymetli ve açık manadır. Cümle يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ "Çiftçilerin hoşuna gider, onları hayran bırakır" kısmında tamamlanmıştır.

Kâfirlerin Kızması

Ayetteki, لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ cümlesi, ya "Allah'ın onları böyle geliştirip büyütmesi, kâfirleri öfkelendirmek, öfkelerinden çatlatmak içindir" manasına gelir, yahut da, "Kâfirler öfkelendiği için, Allah onları bu şekilde büyütüp geliştirmiştir" manasındadır.

Ayetteki, *"Onlardan iman edip, salih amellerde bulunanlara, Allah hem bir mağfiret, hem büyük bir ücret vaadetmiştir"* ifadesi, "Allah bu vaadini, mü'minlere bakıp kâfirler öfkelerinden gebersinler diye yapmıştır" manasına gelir. Nitekim Arapça'da, "Sana rağmen, senin burnunu sürtmek için, falancaya iyilik yapıyorum" denir.

Ayetteki, مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْراً عَظِيماً ifadesindeki, مِنْ harf-i cerri, "ba'ziyyet için" değil, "beyâniyye"dir. Bunu "ba'ziyet" için ve kâfirlerden imân edenler için büyük bir ücret vardır" şeklinde olması muhtemeldir. Mağfiret ile ecr-i azîm'in ne demek olduğu, daha önce defalarca izah edilmiştir. Allah en iyi bilendir.

Burada şöyle bir incelik var: Allah Teâlâ, rükû ve secde edenler hakkında, onların Allah'ın fazlını talep ettiklerini belirtmiş ve ayrıca da, onlar için, "ücret" vardır demiş, fakat, "Onlar için talep ettikleri o fazl vardır" dememiştir. Çünkü mü'min birşey yaparken, yaptığına değer vermez ve onu önemli bir ücrete değer de bulmaz. İşte bundan dolayı mü'min, "Allah'ım, ben ancak senin fazl-u keremini isterim. Çünkü benim amelim, ücrete değer olmayan önemsiz bir şeydir" der. Allah Teâlâ da böylesi mü'mine, fazlından verdiğini verir ve mü'minin amelinin makbul sayıldığına, yerli yerince yapılmış olduğuna, Allah katında, mü'minin bu işinden ötürü ücrete müstehak olmayan önemsiz bir şey sayılmadığına işaret etmek için, bu verdiği şeye "ücret" adını verir.

Ayetteki, *"Onlardan, iman edip sâlih amellerde bulunanlara, Allah hem bir mağfiret, hem büyük bir ücret vaadetmiştir"* ifadesinin, bu mağfiretin kişinin imanına

bağlı olduğunu göstermiştir, daha önce de defalarca anlattığımız gibi, anlaşılmaktadır. Çünkü her iman sahibinin günahı bağışlanır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah, kendisine ortak koşulması dışındaki şeyleri, dilediği kimseler için bağışlar"* (Nisa, 48) buyurmuştur. *"Büyük ücret"* ise salih amellere karşılıktır. Allah en iyi bilendir.

Musannif (r.h) şöyle der: Bu sûrenin tefsiri, Hicrî-Nebevî 803 senesinin Zilhicce ayının onyedinci günü olan Perşembe günü tamamlandı. Salat-ü selâmın en efdali, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, hamd de Rabbü'l-Alemîn olan Allah'a olsun. Yine salât-ü selâm, Peygamberlerin lideri, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, ailesine ve bütün sahabına olsun. (Amîn).

★ ★
★

HUCURÂT SÛRESİ

•

Bu sûre, onsekiz ayet olup,
Medine'de nâzil olmuştur.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Resûlüllah'ın Önüne Geçmeyin

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ①

"Ey iman edenler, Allah'ın ve Resûlünün huzurunda öne geçmeyin. Allah'tan ittikâ edin. Çünkü Allah hakkıyla işiten ve bilendir"

(Hucurât, 1).

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetin, kendinden öncesi ile ilgi ve münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Önceki sûrede, Hz. Peygamber (s.a.s)'in tasvib ettiği sulhdan, kâfirlerin anlaşmanın başına besmeleyi ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in onun peygamberliğini yazmaya yanaşmayışlarına cevaz verişinden imtinâ etme hususunda mü'minlerde bir temayül belirip, Allah da onları takva sözü üzerinde durdurunca, sanki Resûlüllah (s.a.s) onlara, umûmî manada, *"Allah'ın ve Resûlüllah'ın önüne geçmeyin, Allah ve Resûlünün emrettiği şeyleri aşmayın"* demiştir.

b) Allah Teâlâ, Peygamberinin yerini ve onun dinini ortaya koyan resûlü (elçisi) olduğunu, **"rahîm"** (Tevbe, 128) ifadesiyle de onun, mü'minlere alabildiğine merhametli olduğunu belirterek, derecesinin yüksekliğini ortaya koyunca, "Ne fiil, ne de söz hususunda, ona karşı saygıda kusur etmeyin. Onun size şefkatli oluşundan aldanmayın ve onun derecesinin yüksekliğini görmeye çalışın" demek istemiştir.

c) Allah Teâlâ mü'minleri, kâfirlere karşı son derece sert ve çetin; kendi aralarında, birbirlerine karşı ise alabildiğine merhametli, kendisine yönelik olarak rukû' ve secde edenler olarak tavsif edip, onlar için, kendi katında, önceki kitaplarda onları medh-u senayı gerektiren bir saygınlık bulunduğunu, *"İşte onların Tevrat'taki vasıfları budur..."* cümlesiyle belirtip, zira büyük bir padişah herhangi bir kimseyi gıyabında,

ancak o kimse, onun katında saygın olduğu zaman yâdeder ve onlara büyük ücreti vaadedince, bu sûrede, "Derecenizi düşürecek olan, iyiliklerinizi yok edecek olan hareketlerde bulunmayın ve Allah ile Resûlünün önüne geçmeyin" buyurmuştur.

Nüzûl Sebebi

Ayetin sebeb-i nüzûlü hususunda şunlar ileri sürülmüştür:

1) Bu ayetin, yevm-i şekk'orucu hakkında nazil olduğu,

2) Kurban bayramı namazı kılınmazdan önce kurban kesme hakkında nazil olduğu,

3) Âmiroğullarından zannederek, Süleym oğullarından iki mü'mini katleden üç müslüman hakkında nazil olduğu söylendiği gibi,

4) Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına birtakım elçilerin geldiği bir sırada, çokça soru soran birtakım kimseler hakkında nazil olduğu da ileri sürülmüştür. Doğrusu bu, herşeyi, her konuyu içine alan, genel bir irşâd ve hertürlü hüküm vermenin, öne geçme, tek başına emirler yağdırma, müşaverede bulunmaksızın zarurî olmayan bir işi yapmaya yeltenme gibi, her şeyi içine alan bir yasaklamadır. Ayetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele var.

BİRİNCİ MESELE
Resûle Takaddüm Etmeyin

لَا تُقَدِّمُوا ifâdesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

1) Bu ifade, müteaddî olan, mef'ûl alan, "takdîm" masdarındandır. Böyle olması halinde ayetle ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) Tıpkı, *"Diriltir ve öldürür"* (Bakara, 258) ayetinde, bir kimsenin, belli birşeyi vermeyi ve belli birşeyden menetmeyi kastetmeksizin, sadece bir vermeme ve bir verme olduğunu kastederek, "Falan verir ve vermez" ifadesinde olduğ gibi, mef'ûlü söylenmemiştir. Buna göre Hak Teâlâ, "Sizden asla bir takdîm olmamalı" demek istemiştir.

b) Mef'ûlün, fiil veya "emr-iş" olması.. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Allah ve Resûlüllah'ın önüne geçmeyin" yani, "Fiil bakımından, yahutta "emr, iş" bakımından ... geçmeyin" buyurmuştur.

2) لَا تُقَدِّمُوا hitabıyla, لَا تَتَقَدَّمُوا manası kastedilmiştir. Buna göre bu, (hakiki) değil, mecazî bir ifade olup, bununla, "takdîm-öne geçirme"nin bizzat anlamı kastedilmemiş, tam aksine, "Hz. Peygamber (s.a.s) katında nefislerinize bir öncelik, O'nun önüne geçme hakkı tanımayın.." manası kastedilmiştir. Nitekim, Arapça'da bir kimsenin mevkii yükseldiğinde, فُلَانٌ تَقَدَّمَ مِنْ بَيْنِ النَّاسِ *"Falanca, insanlar arasından sıyrılıp çıktı..."* denilir. Bunun sebebi şudur: Durumu böylesine belirgin hale gelen kimse, hem büyük işlere girme, hem de şerefli kimselerden sayılma hususunda öne geçmiş olur.

İşte bu izaha göre biz diyoruz ki: Biz bu fiili ister müteaddî ister lâzım kabul edelim, bu fiil, قَدَّمْتُ زَيْدًا *"Zeyd'i öne aldım"* sözümüzde kullandığımız takdim etme" fiilinin almış olduğu manada, bir mef'ûl almamış olur.. O halde bu demektir ki, mana aynıdır.

Çünkü, biz لَا تُقَدِّمُوا ifâdesini, ister müteaddî ister lâzım kabul edelim, "Zeyd'i öne aldım" sözümüzdeki "takdîm" fiilinin almış olduğu anlamda bir mef'ûl almamış olur. O halde bu ifâdenin takdiri, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda nefislerinizi öne geçirmeyin; yani, onun yanında, nefislerinize öncelik, bir görüş beyan etme hakkı tanımayın" şeklindedir. Biz, buradaki ifâde ile, "bir işi ve bir fiili (ona) takdîm etmeyiniz..." manasının kastedildiğini söylemiyoruz. Bu durumda, her iki okuyuş da, yani tâ'nın ve dâl'ın fethasıyla okuyanların okuyuşu ile tâ'nın dammesi, dâl'ın kesresi ile okuyanların okuyuşu, mana itibariyle birleşmiş olur.

بَيْنَ يَدَىْ Tabiri

Ayetteki, بَيْنَ يَدَىِ اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ ifâdesi, "Allah ve Resûlünün huzurunda..." demektir. Çünkü, insanın huzurunda olan şey, onun önünde, yani iki elleri arasındadır; insan ona bakmaktadır; o şeyi adeta insanın iki gözünün önüne dikilmiş gibidir.

Bu ifâdede şöyle birkaç incelik vardır:

1) Bir kimsenin, "Falanca, falancanın önündedir, huzurundadır" şeklindeki sözü, bu iki kimseden herbirinin, diğerinin yanında olduğuna, bunlardan birisinin kadr u kıymetinin yüce, diğerinin ise, köle, çocuk mertebesinde bulunduğuna işarettir. Çünkü, insanın yanında oturan bir kimseye, (öteki kimse) yüzünü kendisine çevirmesini; konuşurken ve emrederken, başını kendisinden yana çevirmesini söyler. Ama, önünde oturan kimseye böyle bir teklifte bulunmaz. Bir de, *"iki el..."* ifadesi, kudreti ifâde eden bir ifadedir. Yani, tıpkı bir insanın önünde bulunan nesneye davranması gibi, o onu, işleri hususunda istediği gibi evirip çevirir" demektir ki, bu da, (kendisini) öne geçirmeden sakınmanın farziyyetini gerektiren şeylerdendir. Çünkü, iki eliyle evirip çevirdiği eşya gibi olan bir kimsenin, o insanın yanında öne geçme hakkı nasıl olabilir?

2) Burada Lafzatullah (Allah)'ın getirilmesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e saygı duymanın ve onun emirlerine boyun eğmenin farz olduğuna bir işarettir. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s)'e saygı, bazan, gönderenin uzak olması ve elçisine yapılan şeylere muttali olamayacağı zannından dolayı terkedilebilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "... *Allah'ın huzurunda"* buyurarak sanki, "Sizler, Allah'ın huzurundasınız, o, sizi görüp gözetmektedir" demek istemiştir. Bu gibi durumlarda ise, Peygambere ihtirâm ve saygı vâcib olmuş olur.

3) Bu ibâre, daha önce geçmiş olan bir yasağın olduğunu ifâde ettiği gibi, geriye bırakılmış olan bir emrin bulunduğunu di ifâde eder ki, bu da, *"Allah'dan ittikâ edin.."* emridir. Çünkü, başkasının önünde, tıpkı, kendisine her dilediği şeyi yapabildiği, önüne konulmuş bir eşya gibi olan kimse, o kimseden korkmaya daha layıktır. Ayetteki, *"Allah'tan ittikâ edin"* ifadesinin, tıpkı, bir kimsenin, "uyuma, çalış..." şeklindeki sözleri arasındaki bir başkalık ve farklılık gibi, bir başkalığı ifâde eden türden bir atıf cümlesi olması muhtemeldir. Yani, "Bu yasağın anlamı, işte bu emirde olan şeydir." Bu yasak ile istenilen, her ne suretle olursa olsun, uyumama değil; tam aksine bu yasak ile murad edilen, meşgul olmak, çalışmaktır. Binâenaleyh, ayette de aynen bunun gibi, "Bir takvâ olmak üzere, nefislerinizi öne geçirmeyin ve onlara öncelik tanımayın.." denilmek istenmiştir. Bu iki ifâde arasında, bundan daha ileri derecede

bir mugayeretin bulunması da muhtemeldir. Bu da bir kimsenin, "Zeyd'e saygılı ol ve ona hizmet et" ifâdesindeki başkalık gibi olup, bu "Ona karşı en mükemmel biçimde saygı göster" demektir. Binâenaleyh, ayetteki anlamı da aynen böyle olup, "Onun nezdinde öne geçmeyin; öne geçmeyi bıraktığınızda da, sadece bununla yetinmeyin, bunu yararlanma vesilesi kılmayın, tam aksine, bunu yapmanızın ve ona saygı duymanızın yanısıra, Allah'tan korkun, O'nu sayın. Aksi halde, saygı duyma görevini yerine getirmiş olmazsınız..." demektir.

Ayetteki إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ *"Çünkü Allah, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir"* cümlesi de, önce geçen ifadeleri pekiştiren bir ifâdedir. Çünkü onlar, (bu ifâde karşısında), "**Amennâ**, iman ettik, kabul ettik" demişlerdi. Zira hitâp, ayetteki, *"Ey iman edenler.."* hitabından anlaşılmaktadır. Binâenaleyh, bu demektir ki, Allah, onların sözlerini duyar; işlerini, kalblerindeki takvâ veya hiyaneti bilir" demektir. O halde sizin sözünüzün, fiilinizin ve kalbinizin ihtivâ ettiği şeyin farklı farklı olmaması, tam aksine, sizin "iman ettik, dinledik, itaat ettik" gibi duyduğu sözlerinizin zahir olan fiillerinizi, yani öne geçmemenizi ve kalblerinizde sakladığınız takvâyı bilmesine dair hususları tamamlaması gerekir..

★ ★
★

Resûlün Yanında Ses Yükseltmeyin

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ۝

"Ey iman edenler, seslerinizi Peygamberin sesinden yüksek çıkarmayın. Ona, sözle, birbirinize bağırdığınız gibi bağırmayın ki, siz farkına varmadan amelleriniz boşa gidiverir.."

(Hucurât, 2).

"Öne geçmeyin" ifâdesi, onların, Allah ve Resûlünün yanında, o ikisine nisbetle değer, mikdar ve emir ve yasaklarına müdahale etme hakkı verme hususunda kendilerine bir makam vermekten nehiydir. Ayetteki, *"seslerinizi ... yükseltmeyin"* ifâdesi de, bu işi ifâde eden bir sözden nehiydir. Çünkü, başkasının yanında sesini yükselten kimse, kendisine bir kıymet ve azamet vermiş olur.. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Nidanın Tekrarının Manası

Birinci Bahis: Ayetlerin başında nidâ ifadesinin tekrarlanmasının faydası nedir? Ve, bu iki cümlenin, bir kimsenin, *"Ey iman edenler, Allah'ın ve Resûlünün önüne geçmeyin. Seslerinizi de yükseltmeyin.."* sözünde olduğu gibi (birlikte söylenmeyişinin) faydası nedir? Biz deriz ki: Nidâ edatının tekrar edilmesinde şu faydalar vardır:

a) Bunda, kendisine yol gösterilen kimseye, alabildiğine şefkat gösterilmesinin izahı olup, bu tıpkı Lokman'ın, oğluna, *"Evladım! Allah'a ortak koşma. Evladım! (Yaptığın şey), bir hardal tanesi kadar olsa dahi..."* (Lokman, 13, 16) demesi gibidir. Çünkü nidâ, sözü dinlemeye yönelsin ve kalbini ona versin diye, kendisine nidâ edilen kimsenin dikkatini çekmek için yapılır. Binâenaleyh, nidâ'nın tekrar tekrar getirilmesi, işte bunu ifâde eder.

b) Bir kimse, ikinci kere hitâp olunanın, ilk defa hitâb olunandan başkası olduğunu sanmasın diye... Çünkü bir kimsenin, "Ey **Zeyd** şunu yap; **Amr**, şöyle şöyle" demesi mümkündür. O aynı şeyi tekrarlayıp da, "Ey **Zeyd**, şunu da söyle..." derse, bu söze muhatap olanın, yine **Zeyd** olduğu, sözünün başından anlaşılmış olur.

c) Bu iki ifadeden her birinin, bizatihî kastedilen ifâdeler olduğunun ve ikincisinin birincisinin tekidi olmadığının anlaşılması... Ki bu da tıpkı senin, "Ey **Zeyd**, konuşma, (konuşacaksan) ancak hakkı söyle..." demen gibidir. Çünkü, istenilen şeyler farklı farklı olduğunda güzel olduğu gibi, "Ey **Zeyd**, konuşma; ey **Zeyd**, nutketme..." denilmesi ise güzel olmaz.

Ses Yükseltmenin Manaları

Ayetteki, لَا تَرْفَعُوٓا أَصْوَٰتَكُمْ *"Seslerinizi ... yüksek çıkarmayın..."* hitabı hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bununla, hakiki mana murad edilmiş olabilir. Çünkü, sesin yükseltilmesi, ihtişamın azlığının ve saygının terkedilişinin delili olup, bu, hükmî bir meseledir. Zira ses, çıkış yerlerine göredir. Binâenaleyh, kimin kalbi haşyet içinde olursa, ses titrer ve itici hareket zayıflar. Dolayısıyla, o kimseden o ses kuvvetlice çıkamaz. Ama, korkmayan kimselerin kalbi sabit ve güçlüdür. Binâenaleyh, havanın yükselmesi, o kalbte bir haşyetin olmayışının bir delilidir.

b) Bununla, çok konuşmaktan men etmek murad edilmiştir. Çünkü, çok konuşan kimse, başkasının susması sebebi ile konuşmuştur. Binâenaleyh, başkasının sustuğu o anda, korkuyor olsa dahi, bu kimsenin sesi yükselmiş olur. Sen bir başkasının halini nazar-ı dikkate aldığında, Peygamber (s.a.s)'in kelâmına nisbetle, hiç kimsenin, Peygamber yanında çok konuşmaması gerektiğini anlarsın. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), bir tebliğcidir. Binâenaleyh, onun yanında konuşan kimse, şayet bir şeyi haber vermek istiyorsa, bu caiz olmaz. Yok, Peygamber (s.a.s)'in açıklaması vacib olan şeylere dair, Peygamber (s.a.s)'den bir şey sormak istemişse, Peygamber, bu kişi sormasa dahi, sorulan bu şey hususunda zaten sükût etmez. Bazan da, soruda, yapması mükellefe kolay olmayan bir cevapla karşılaşması yüzünden, bir öfke ve kin hasıl olur.. Böylece de bu kimse, ikâba uğrama vartasına düşebilir.

c) "Sesi yükseltmek" ifadesiyle, "tazîm" anlamı kastedilmiş olup, buna göre de mana, "Hitâpta bulunurken, Peygamberin sözü karşısında kendi sözlerinize yükseklik tanımayın" şeklinde olup, bu tıpkı bir kimsenin başkasına, arkadaşı ona, "Bana aynısı bir emirle emret..." dediğinde, "sana bunu defalarca emrettim..." demesi gibi olur. Ki bu durumda, bu iki sözden birisi diğerinden daha kıymetli ve daha yüksek olmuş olur. Bunlardan birinci izah daha doğrudur. Hepsi de, kastedilenin hükmüne

dahildirler. Zira, sesi yükseltmekten men etmek, ancak ihtirâm ve ihtişâmı ortaya koymak için olur. Çünkü saygınlığı, heybetinden ve derecesinin yüksekliğinden dolayı, yanında seslerin alçaltıldığı bir dereceye varan kimsenin katında zaten çok söz söylenemez ve konuşan kimse, bu durumda hitâp edemez.

Ayetteki, وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ *"Ona, sözle, birbirinize bağırdığınız gibi bağırmayın..."* hitabı ile ilgili şöyle birtakım açıklamalar bulunmaktadır:

1) Birinci ifâde (*"seslerinizi yükseltmeyin"*) ile imanın, sözünü veya sesini, Peygamberin sözünden ve sesinden daha üstün kılmasından bir nehy ve men vardır. Bir kimse, "Burada, Peygambere de başkalarına davranıldığı gibi davranılması men edildiği için, Cenâb-ı Hak, "Akranlarınıza ve emsallerinize karşı, yüksek sesle konuştuğunuz gibi; (sakın) ona karşı da yüksek sesle konuşmayın; tam aksine, onun sözlerini hep yüce, üstün tutun... buyurmuştur" diyebilir.

2) Bu, mü'min kimsenin, tıpkı bir kölenin, efendisinin yanında konuşması gibi konuşması gerektiğini ifade eder. Çünkü, kulun konuşması, كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ sözüün muhtevasına dahildir. Çünkü bu ifâde, umum bir ifâdedir. Binâenaleyh, mü'min kimsenin, Peygambere karşı, kölenin efendisine karşı yüksek sesle konuşması gibi konuşmaması gerekir. Aksi halde mü'min kimse de, Peygambere karşı, insanların birbirlerine karşı yüksek sesle konuşması gibi konuşmuş olur..

Bu metoddan anlaşılan, "sizler, Hz. Peygamber (s.a.s)'le, kendi aranızda tesadüfen konuştuğunuz gibi konuşmayın; tam aksine, o Peygamberi, onun yanında hiçbir zaman yüksek sesle konuşmamak suretiyle, insanlardan ayrı tutun; kendi aranızda ise böyle davranmayabilirsiniz.." şeklinde bir ifâde olduğu da ileri sürülemez. Çünkü biz diyoruz ki: Bizim söylediğimiz şey, hakikate daha yakındır. Onda, sizin bahsettiğiniz mana, fazlasıyla vardır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Peygamber onlara, kendilerinden daha azîzdir, değerlidir"* (Ahzâb, 6) ifadesi de bunu destekler. Halbuki, efendi, kölesi nezdinde kölesinden daha üstün değildir. Öyle ki, her ikisi de aç kalmasza, köle, yememesi halinde ölebileceği bir şey bulsa, onu efendisine vermesi ona farz değildir, ama Peygambere vermesi farzdır.

Yine köle, kendisinin ölmesi ile efendisinin kurtulacağını anlasa, efendisini kurtarmak için, kendi canını tehlikeye atması ona farz değildir. Ama, Peygamberi kurtarmak için farzdır. Biz, bunun gerçek manasını, o ayeti (Ahzâb, 6) tefsir ederken anlatmıştık.. Hikmet de bunu gerektirir. Çünkü, reis, baş durumunda olan bir uzvun diğerlerinden daha fazla korunması gerekir. Zira kalb, haleldar olduğunda, eller ve ayakların sağlığından bahsedilemez. Binâenaleyh, insan kendisini korusa da, Peygamberini terketse, bu insan helâk olmuş demektir. Ama, köle efendi münasebeti böyle değildir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, *"seslerinizi ... yükseltmeyin"* ifadesi, "bağırmayın..." ifadesinin cinsinden olunca, bunun başına nidâ edatı getirilmemiştir. Ama bu ifâde, birisi "fiil", diğeri "söz" olduğu için, bunun başına nidâ edatını getirmiştir ki, bu tıpkı, *"Evladım! Şirk koşma..."* (Lokmen, 13); *"Evladım! Namaz kıl..."* (Lokmen, 16) ayetlerinde olduğu gibidir. Zira bunlardan birincisi kalbin işi; ikincisi, uzuvların işidir. Cenâb-ı

Hakk'ın, *"Marufu emret..."* (Lokman, 18) buyruğu, nidâ edâtı olmaksızın gelmiştir, bunların hepsi de uzvun fiillerindendir. Bil ki Hak Teâlâ'nın *"sesinizi yükseltmeyin"* ifadesinden kastedilen mananın, "çok konuşmayın" şeklinde olduğunu söylersek, ayetteki, وَلاَ تَجْهَرُوا *"bağırmayın"* ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e karşı söylenen sözlerin, başkası yanında söylendiği gibi olmaması gerektiği manasını mecazen anlatan bir ifade olur, yani, "Çok söz söylemeyin ve bunu oldukça aza indirin" demek olur. Yine ayetteki, *"yükseltmeyin"* ifadesi ile, bir hitabın murad edildiğini söylersek, o zaman, *"bağırmayın"* ifadesi ile, "Peygambere, başkasına hitab ettiğiniz gibi, hitab etmeyin" manası kastedilmiş olur.

İşlerin Boşa Çıkması

Ayetteki, أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ *"Amelleriniz boşa gider"* ifadesi ile ilgili şu iki meşhur izah vardır:

a) Bunun takdiri, لِئَلاَّ تَحْبَطَ *"Boşa gitmesin diye..."* şeklindedir.

b) Bu, كَرَاهَةَ أَنْ تَحْبَطَ *"Boşa gider endişesiyle..."* takdirindedir. Bu hususu, Nisa, 176... ve benzeri ayetlerin tefsirinde izah etmiştik. Burada şöyle bir izah da yapılabilir: Bu ifade, "Allah'dan korkunuz ve amellerinizin boşa gitmesinden sakınınız" manasındadır. Böyle olduğunun delili şudur: Mutlaka takdir yapması gerekiyorsa, sözün delâlet ettiği manayı takdir etmek daha evladır. Takva (sakınma) emri, *"ittika edin"* emrinde geçmişti.

Ayetin manasına gelince, diyoruz ki: "Ayetteki أَنْ تَحْبَطَ ifadesi, "Eğer sesinizi yükseltir ve öne geçerseniz, bu kötü şeyler sizde alışkanlık haline gelir, karşı tarafı küçük görme ahlâkına gider ve sizi bir yalnızlığa, amellerinizi boşa çıkaracak bir irtidâda sevkeder" manasına işarettir.

Ayetteki, وَأَنْتُمْ لاَ تَشْعُرُونَ *"farkına varmadan"* kaydı ise, bu irtidâda kayışın, insanın hissedemeyeceği bir biçimde nefislere yerleşebileceğine bir işarettir. Çünkü ömründe hiç işlemediği bir günahı işleyen kimseyi, alabildiğine pişmanlık ve alabildiğine korku ve ürkeklik içinde görürsün. Ama bu günahı tekrar tekrar işlediğinde, artık korku ve pişmanlığı azalır ve bu farkına varmadan içine yerleşmiş bir âdet haline gelir. Bu, birinci, ikinci, üçüncü veya diğer işleyişlerinde içine yerleşmiş olabilir. Bu tıpkı bir kimseye bir haber ulaşıp da, bu kimsenin ilk defa haberi getiren kesin gözüyle bakmayıp, ama aynı haber tekrar tekrar getirilip, iş tevâtür derecesine vardığında, bu hususa dair yakînî bir bilgi meydana gelip, bu inanç kalbine yerleşir. Bunun ne zaman olduğunu ve kaçıncı haberde bu yakînın meydana geldiğini bilemez. Binâenaleyh ayetteki, *"farkına varmadan..."* kaydı, bu yasağı te'kid eden bir ifade olup, "Tek bir defa olursa affolunur, amellerin reddini gerektirmez" demeyin. Çünkü işin ne olacağı belli değil. Binâenaleyh bu kapıyı sıkı sıkı kapayınız" demektir.

Burada şöyle bir izah da yapılabilir: Mükellef, peygambere saygı duymaz, onun emrine binâen yaptığı şeyler hususunda, kendisini peygamber gibi kabul ederse, bu işi, kendi nefsinin emrine binâen yapmış gibi olur. Fakat ne var ki, nefsinin emrettiği şeyler bir mükâfaatı gerektirmez. Çünkü bunlar, boşa gitmiş asılsız şeylerdir. Aynen

bunun gibi, kişinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in emri olmadan yaptığı şeyler de boşa çıkmış-boşa gitmiş şeylerdir. Allah en iyi bilendir.

Bil ki Allah Teâlâ mü'minlere, Hz. Peygamber (s.a.s)'e saygı duymalarını, ona değer vermelerini, iyi davranmalarını ve peygamberi hem kendilerine, hem her mahlûka üstün tutmalarını emredince, peygamberine de merhametli olup, mü'minlere karşı, babalarından daha şefkatli olmasını emretmiştir. Bu tıpkı, *"(Rahmet) kanatlarını, mü'minlerin üzerine ger"* (Şuara, 215), *"Rablerine duâ eden (mü'minlere) karşı sabırlı ol"* (Kehf, 28), *"O balık sahibi (Yunus) gibi (sabırsız) olma"* (Kalem, 48) ve benzeri ayetler gibidir. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılan hizmet, hür kimseleri zorla köleleştiren zorbalara yapılan hizmet gibi olmaz ve böylece ashabın, Peygamber (s.a.s)'e boyun eğişleri, hep Allah rızası için olmuş olur.

★ ★
★

Tazim İçin Yavaş Konuşanlar

إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِندَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰ ۚ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٣﴾

"Gerçekten, Allah'ın peygamberi yanında seslerini yavaşlatanlar yok mu, onlar Allah'ın, takva için, kalblerini imtihan ettiği kimselerdir. Onlar için bir mağfiret ve büyük bir ücret vardır"

(Hucurât, 3).

Bu ayette, insanları takvaya götüren şeye, şu iki bakımdan bir teşvik vardır: Bunlardan birincisi, herkes tarafından anlaşılan şu hususdur: Ayetteki, *"Allah'ın, takva için, kalblerini imtihan ettiği..."* ifadesini şu şekilde açabiliriz: Nefsine öncelik tanıyan, sesini yükselten, nefsine ikram, şahsına ihtiramda bulunmuş olur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Bu ihtiramı terketmekle gerçek ihtiram; bu ikrama yanaşmama ile de, gerçek ikram ortaya çıkar. Çünkü böylece sizin takvanız ortaya çıkmış olur. Çünkü Allah katında en keriminiz, en müttakî olanınızdır" demiş olur. İnsanın hamama girip, orada kendine bir yer seçmesi ve bu sebeple de padişahın yanındaki mevkiini elden çıkarması, nefsini tuvalette ve kenefte büyük görüp, bu sebeple de büyük bir topluluk içinde kendisini hafifletmek, en çirkin bir harekettir. Ayetteki bu ifâde ile ilgili şu izahlar yapılabilir:

Bunun Takva İle İlgisi

1) Kalbten takvanın sudûr ettiğini bildiği için (ve bizlere bildirmek için), o kalbleri bu hususta denemiş, takvalarını ortaya çıkarmıştır. Çünkü gönderenin bir elçisi olduğu için, insanoğulları cinsinden birisine saygı duyan kimsenin, onu gönderene saygı ve ta'zimi daha büyük, onu gönderenden duyduğu korku daha güçlü olur. Bu tıpkı, *"Kim, Allah'ın kanunlarına saygı gösterirse, (bil ki bu), kalblerin takvasındandır"* (Hacc, 32)

yani "Allah'ın emirlerine saygı duymak, Allah'dan korkmadan dolayıdır. Resûlüllah'a saygı da, Allah'dan ittikâdan ötürüdür" ayeti gibidir.

2) Buradaki, "imtihan etti" fiili, "bildi, tanıdı" manasınadır. Çünkü imtihan, birşeyi tanıyıp, iyice anlamak için yapılır. Dolayısıyla, bu kelimenin, "bilip, tanıma" manasında kullanılması mümkündür. Buna göre, لِلتَّقْوٰى "takva için" ifadesindeki lâm (için) edatı, takdiri "Allah'ın, kalblerini takvaya uygun bildiği kimseler..." şeklinde olan bir mahzûfa taalluk eder. Bu tıpkı, اَنْتَ لِكَذَا "Sen şunun içinsin" yani, "Şuna uygunsun" denilmesi gibidir.

3) اِمْتَحَنَ fiili, halis kıldı, saflaştırdı, arındırdı manasınadır. Nitekim altın madenine, ateşte eritilip, süzülmüş, posasından arındırılmış manasında, "**mümtehan**" denilir. Yaptığımız bu izahlar, daha önce yapılmış izahlardır.

Bu ayetin şu manaya olduğu da söylenebilir: "Bu kimseler, Allah'ın, kalblerini takva için imtihan ettiği kimselerdir." Bu durumda buradaki "**lâm**" edatı, ta'lil (sebeb beyân etmek) için olup, şu iki manaya gelebilir:

a) Bu, önce geçen sebebin izahı yerine geçen bir ta'lil olabilir. Tıpkı bir kimsenin, "Sana, dün bana ikram ettiğin için geldim" demesi gibidir ki bu da, önceden yapılmış olan ikramın, bu gelişin sebebi olduğunu gösterir.

b) Bu, önce geçen değil de, sonradan olması beklenen bir maksadın gayesini beyân etmek için getirilmiş bir ta'lil olabilir. Bu da tıpkı, "Sana, görevimi yerine getirmek için geldim" denilmesi gibidir. Şimdi eğer takdirin, birincisi gibi olduğunu söylersek, bunun manası, "Allah kalblerde bulunan, kendine duyulan ittikayı bildi ve onların kalblerini, bu takvadan ötürü, takvaya alıştırdı. Eğer onların kalbleri takva ile dolup taşmış olmasaydı, onlara, Peygamberine saygı duyup, kendilerinden yeğ tutmalarını emretmez; aksine onlara, "Resûlünü tasdik edin, ona eziyet etmeyin, onu yalanlamayın" derdi" şeklinde olur. Kâfirin iman etmesi gereken ilk şey, peygamberin sâdık olduğunu kabul ve tasdik etmesidir. Halbuki kendisine, "Peygamber ile alay etme. Onu yalanlama ve ona eziyet etme" gibi emirler verilen kimse ile, "Peygamberin yanında sesini yükseltme, onun huzurunda kendine değer verme ve onun huzurunda, doğru olan sözünü bile bağırarak söyleme" diye emrolunan kimse arasında hayli fark vardır. Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s)'i, bu dünyada kendine ne nisbette yeğ görürsen, peygamber de, ahirette aynı nisbette seni yeğ görecektir. Çünkü Allah onun müttakî ümmetini cennete sokmadan, başkasını cennete sokmayacaktır.

Yok eğer ikinci takdirî manayı kabul ederse, bu şu manaya gelir: "Allah Teâlâ onların kalblerini, onların Allah'ı ve Resûlüllah'ı tanıdıklarından dolayı, takvaya alıştırmıştır." Bu da, "Allah onlara, gerçek takva demek olan takvayı nasib etmek için böyle yapmıştır" demek olur. Gerçek takva da, Allah'dan duyduğun korku gibi bir korkuyu hiç kimseye karşı duymaman ve kendini her korkutucu şeyden emin görmen, dünyada aldanmaktan, ahirette meşakkatten korkmamandır. Aklı başında olan bir kimse, padişahtan korktuğundan dolayı, kölelerin zulmünden, rezil şeylerden kaçınmak suretiyle de padişahın şiddetinden emin olacağını bilirse, padişah

korkusunu, kendisine bir kalkan edinir. Aynen bunun gibi, bilen bir kimse de, iyice düşünürse, Allah'tan ittikası sebebiyle, her iki dünyada kurtuluşa ereceğini, başkasından korktuğunda ise, her iki dünyada da helâk olacağını bilir de, böylece Allah'a karşı duyduğu o haşyeti, hem dünya, hem ahirette kendisini koruduğu bir kalkan edinmiş olur.

Daha sonra Hak Teâlâ, لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ *"Onlar için bir mağfiret ve büyük bir ücret vardır"* buyurmuştur. Mağfiretin, dünyada insandan ayrılmayan günahların izâlesi (temizlenmesi) manasına geldiğini, *"büyük bir ücret"* ifadesinin de, insan dünyadan uzaklaştıktan sonra meydana gelen hayata bir işaret olduğunu ve Allah Teâlâ'nın insandan, hertürlü behîmî (hayvanî) kötülükleri izâle edip, ona melekî güzellikleri giydireceğine bir işaret olduğunu söylemiştir.

★ ★
★

Ev Dışından Seslenenler

إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِن وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ۝

"Hücrelerin ardından sana çağıranlar var ya, onların çoğunun akılları ermez" (Hucurât, 4).

Bu ifade, daha önce kastedilen kimselerin mukâbili olan kimselerin halini anlatmaktadır. Çünkü öncekinde, sesini kısıp konuşan, saygılı davrananlardan bahsedilmiş, bu ayette sesini kabaca yükseltenlerden bahsedilmiştir. Burada, bu kimselerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda, edebi bir tarafa bıraktıklarına ve her türlü ihtiyaçlarını ona arzettiklerine bir işaret vardır. Çünkü bir kimsenin, padişaha "Ey filanca.." demesi, saygısızlıktır.

Allah'a Nida Saygısızlık mı?

Şimdi sen eğer, "Herkes, Allah herşeyden büyük olmasına rağmen, niçin, "Ya Allah" diyorlar?" dersen, biz deriz ki: Nidâ (sesleniş) iki kısımdır:

a) Nidâ edilenin dikkatini çekmek için yapılan,

b) Nidâ edilene, ihtiyacı olduğunu ortaya koymak için yapılan... Birincisinin misali, bir insanın arkadaşına veya kölesine, "Ey falanca..." deyip, ismiyle hitab etmesidir. İkincisinin misali de, bir kimsenin, "nüdbe" (dua-ağıt) için, "Ey mü'minlerin emiri, ey Zeyd" diye isimle hitab etmesidir. Birisi şöyle diyebilir: "Eğer Zeyd doğuda (uzakta) ise, bu seslenişte bir dikkat çekme olamaz, çünkü bu muhaldir. Dolayısıyla, insan ölen birisine nasıl böyle seslenir?" deriz ki: "Ya Allah" demeniz, nidâ edilenin dikkatini çekmek için değil, bizim O'na ihtiyacımız olduğunu ortaya koymak içindir. Ama bir seslenişte, bu iki husus da vardır. Çünkü nidâ eden, kendisinde bulunan bir ihtiyacı dile getirmek için nidâ eder. Halbuki genelde nidâ edilen kimse, ya yüzünü çevirmiş, yahut gâfil (farkında olmayan) bir kimsedir. Dolayısıyla her nidada bu iki

husus bulunmuş olur. Ayette bahsedilenlerin nidası ise, dikkat çekmek içindir ve saygısızlıktır. Büyüklere "Efendim! Mevlâm" dememiz ise, onları böylece nitelemek ve böyle olduklarını söylemektir.

2) Hücrelerin ardından (yani evin dışından) nida (çağırma)ya gelince: Arada herhangi bir mania bulunmadan başkasını çağıran, ona yürüme ve gelme külfetini yüklemez; aksine nidâ edilen, olduğu yerden nidâ edene cevap verip onunla konuşur. Bu durumda nidâ eden, sadece muhatabın kendisine, yüzüne dönmesini istemiş olur. Ama arada bir engel bulunan kimseyi çağıran ise, onun yanına gelmesini istemiş olur. Bu tıpkı, bahçe duvarının dışından bahçeye seslenen kimsenin hitabı gibidir.

3) Ayetteki, "**hucurât**" (evin dışından) sözü, Hz Peygamber (s.a.s)'in istirahat halinde bu sözün söylendiğine ve ona ihtiyacı olanın bu durumda onu rahatsız etmesinin adaba aykırı olup, münasip olanın, işini azıcık ertelemek olduğuna bir işaret vardır.

Nidâ, Hayvanın da Yapacağı İştir

Ayetteki, *"onların çoğunun akılları ermez"* ifadesinde bu kimselerin, saygısızlıkları oranında kusurlu olduklarının beyânı vardır. Çünkü konuşma, insana has birşey olup, bu yönüyle insan diğer varlıklardan daha üstündür. Çünkü insanın dışındaki canlıların konuşması söz konusu değildir. Fakat nidâ da mana bakımından tıpkı tenbih (dikkat çekme) gibidir ki, bu bazan, iki şeyi birbirine vurarak elde edilen ses ile de olabilir. Konuşamayan varlıklar olan hayvanlar ise, meselâ bağırmak gibi, herbirinde görülen şeydir. Zira koyun, bağırır ve yavrusunu ister. Onun dışındaki hayvanlar da böyledir. Yeni doğmuş oğlak ve kuzu da bunun gibidir. Böylece sanki nidâ etme, manası bakımından insanların dışındaki canlılar için de meydana gelmiş olur. İşte bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak o kimseler hakkında, *"onların çoğunun akılları ermez"* buyurmuştur. Ki bu, "Onlardan sudûr eden nidâ güzel bir terbiye ve edeb ile birlikte olmayınca, onlar bu nidâlarında, akılları eren kimseler derecesinin dışına çıkmış oldular. Böylece onların nidâ ve bağırması, bazı hayvanlardan meydana gelen bir nidâ ve bağırış gibi oldu..." demektir.

أَكْثَرُهُمْ kelimesi iki şekilde açıklanabilir:

a) Araplar bazan **ekser** kelimesini zikrederler, bununla **küll** *"bütün"* manasını kastederler. Onlar, yalandan korunmak ve sözde ihtiyatlı davranmış olmak için "**ekser**" ifadesini getirirler. Çünkü yalan, bazı hususlarda, kendisi sebebiyle kişinin işinin boşa gittiği bir şeydir. Bu sebeple de, küllü, bütünü kastettiği halde, "çoğu, ekserisi..." ifadesini kullanır. Bir de şu var ki, Allah Teâlâ, ilmi her şeyi kuşatmış olduğu halde, onların sözüne uygun düşen şeyi getirmiştir. Bunda da, şöylesi bir nükte ve inceliğe işaret bulunmaktadır: Cenâb-ı Hak, âdetâ şöyle der: "İlmim her şeyi kuşattığı halde ben, o âdetin güzel olduğunu göstermek için, sizin usûlünüze uydum.. Bu da, yalandan korunup sakınmaktır.. O halde, onu sakın terketmeyin; benim de, kelâmımda bunu seçmemi, bundan hoşnut oluşuma kesin bir delil sayın.."

b) Bundan muradın, "Onların, çoğu hal ve durumlarında akıllarını kullanmazlar" şeklinde olmasıdır. Bunun iyice anlatımı şudur: İnsan, bir vasfa göre değerlendirilse;

sonra da bir diğer vasfa göre değerlendirilse, birinci değerlendirmeden oluşan yekûn, ikinci değerlendirmeden oluşan yekûndan başka olur. Bunun misali şudur: İnsan, (bir vakit) câhil ve fakir olur; derken âlim olur, zenginleşir.. Bu nedenle örfte de, "Zeyd, daha önce görmüş olduğum (Zeyd) değil, bilakis şu anda o, daha güzel bir durumda" denilir. Böylece bunu söyleyen kimse, zikrettiğimiz duruma işaretle, onun, o Zeyd olmadığını söylemek ister.. İşte bu durum bilinince, (diyebiliriz ki), onlar da bazı hallerde, sen onları o duruma göre değerlendirirsen, bunun dışındaki duruma göre değerlendirmen halindeki durumlarından başka ve farklıdırlar.. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak, yaptığımız izaha işaret olsun diye, *"onların çoğu..."* buyurmuştur.

Burada bir üçüncü izah şekli daha bulunur ki, bu da şöyle denilmesidir: Belki de onlar içinde hem, o hevâ ve heveslerinden vazgeçip cayan kimseler, hem de, o adî adetlerinde ısrar edip devam eden kimseler bulunuyordu.. Bu sebeple de, Cenâb-ı Hak işlerinden nedâmet edeni, onların dışında tutmak amacıyla, *"Onların çoğu..."* buyurmuştur.

★ ★
★

Beklemeleri Daha İyi

وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝

Daha sonra Cenâb-ı Hak

"Eğer onlar, sen kendilerine çıkıncaya kadar sabretselerdi, kendileri için elbet daha hayırlı olurdu. Bununla beraber Allah Gafûr ve Rahîmdir"

(Hucûrat, 5)

buyurmuştur ki bu, "onların sergilediği kötü davranışın (sû-i edeb) zıddı olan güzel davranışa bir işarettir." Zira, şayet onlar sabretselerdi, böylesi bir nidâya gerek duymayacaklardı. Sen de (Ey **Muhammed**), (uygun zamanda) onların yanına çıktığında, o zaman onların, senin kendinle, ya da çoluk-çocuğunla, yahut da Rabbinle başbaşa kaldığın bir sırada yanına gelmeleri uygun olmaz. Zira (sende), hem nefsinin hakkı vardır, hem de ailenin hakkı..." demektir.

Ayetteki, لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ *"kendileri için elbet daha hayırlı olurdu..."* ifâdesi iki şekilde izah edilebilir:

a) Bu ifâdeden murad, "İşte, güzel ve hayırlı olan davranış biçimi budur.." mesajını vermektir. Tıpkı, خَيْرٌ مُّسْتَقَرًّا ayetinde (mukayese sözkonusu olmadığı) gibi (Furkan, 24) ifadesinde olduğu gibi...

b) Bundan kastedilenin şu mana olmasıdır: Nidâ edip sabredememekle, onlar, meselelerinin halledilip ihtiyaçlarının derhal giderilmesini istemektedirler ki, bu, güzel bir şeydir. Ancak ne var ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in durumunu gözetip ona saygıda kusur etmemek, bundan daha hayırlıdır. Çünkü bu, ahirette söz konusu olan asıl

ihtiyacı gidermektedir. Dünya ihtiyaçları ise, fuzulî şeyler kabilindendir. كَانَ 'nın ismi olan merfû kelime, ya zımnî الصَّبْرُ kelimesidir, -ki bu durumda ifadenin takdiri şöyle olur: وَلَوْ صَبَرُوا لَكَانَ الصَّبْرُ خَيْراً *"Şayet sabretselerdi, sabır daha hayırlı olurdu..."*-, yahut da, "nidâ olunmaksızın çıkmak..." işi.. Bu durumda da kelamın takdiri, "Şayet onlar sen çıkıncaya kadar sabretselerdi, senin, nidâ olunmaksızın çıkman onlar için daha hayırlı olurdu.." şeklinde olur ki, bu, anlatılan kıssaya daha uygundur. Çünkü onlar, çoluk-çocuklarını (geri) almak için, Hz. Peygamber (s.a.s)'in çıkmasını istemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de çıkmış, onların yarısını azâd etmiş, böylece de onlar, zürriyetlerinin yarısını alabilmişlerdi.. Şayet sabretselerdi, Hz. Peygamber (s.a.s) onların tamamını azâd edecekti.. Birinci açıklama daha doğrudur.

Sonra Cenâb-ı Hak, şu iki hususu kesin olarak ortaya koymak için, *"(Bununla beraber), Allah Gafûr, Rahîm'dir"* buyurmuştur:

a) Onların, acele etmekle hiç iyi etmedikleri.. Çünkü bir kimse, çirkin bir şey yapıp da, âmiri yahut da efendisi onu cezalandırmasa, "Onun efendisi ne kadar da halim selim!.." denilir ki, bu, onun yumuşaklığını açıklamak için olmayıp, aksine, o kimsenin işlediği hatanın büyüklüğünü ifâde etmek içindir.

b) "Sabrın güzelliği, yani onların daha hayırlı olanı yapmaları sebebiyledir ki, Allah, onların günahlarını bağışlayacak, bu iyiliği, pekçok günaha bir keffâret kılacaktır. Nitekim, efendisinin kapısına geri döndüğü zaman köleye, "Ne iyi ettin de efendine geri döndün, efendin çok şefkatlidir" denilir ki, "Şu anda yaptığın iyi davranış sebebiyle, efendin, senden sadır olan kusurdan dolayı seni cezâlandırmaz.." anlamındadır. Bunun, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, afvetmeye teşvik anlamında olduğunun söylenmesi de mümkündür. Bu durumda, *"Onların çoğunun akılları ermez"* ifâdesi, onlar için bir mazeret olmuş olur.

Takdim-Te'hîr

Biz daha önce, Cenâb-ı Hakk'ın bazı yerlerde, "gufrân-bağışlama" kelimesini, "rahmet-acıma, şefkat" kelimesinden önce zikrettiğini, -ki bu sûrede böyledir-, bazı yerlerde de, "rahmet" kelimesini, mağfiret kelimesinden önce zikrettiğini -ki, Sebe Sûresi'ndeki وَهُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ (Sebe, 34) ifadesi böyledir söylemiştik. غَفُورٌ رَحِيمٌ buyurduğu yerlerde mana şöyledir: "Allah, onun günahlarını bağışlar,. Sonra kuluna bakar da, onun adeta çıplak ve rahmetine muhtaç olduğunu görür. Bunun üzerine ona merhamet eder ve ona, ikrâm ve izzet elbisesini giydirir... Bazen de onu, kötülükler içinde boğulmuş görür de, onun kötülüklerini örter.. Bağışlamadan sonra da ona rahmet eder.. Böylece, bazen, mağfiretten sonra gelen rahmete işâret edilir de, mağfiret başa alınır; bazen de rahmet mağfiretten önce bulunur, onu geri bırakır.. Rahmet geniş ve sınırsız olunca, mağfiretten önce de bulunur sonra da. Bundan dolay. Cenâb-ı Hak onu, mağfiretten hem önce zikretmiş, hem de sonra...

★ ★

★

Yanlış Haber

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ ①

"Ey iman edenler, eğer bir fasık size bir haber getirirse, onu tahkik edin. (Yoksa) bilmeyerek bir kavme saataşırsınız da yaptığınıza pişman olan kimseler olursunuz"

(Hucurât, 6).

Sûrenin Ahlâkî Prensipleri

Bu sûrede, mü'minleri, ahlâkın en güzeline bir irşâd bulunmaktadır. Bu da, ya Allah, ya Hz. Peygamber (s.a.s), ya da bunların dışında bulunan, diğer insanlar ile olan hususlardadır. Diğer insanlar da iki kısımdır. Çünkü onlar, ya mü'minlerin yolu üzere olup, itaat rütbesini haizdirler; yahut da, bu rütbeyi haiz değillerdir ki, bu da fasıktır. Mü'minlerin cemaatına dahil olup, onların yoluna uyan kimse ise, ya onların yanında bulunur, ya da bulunmaz.. İşte bu, şu beş kısma ayrılır:

a) Allah'dan yana olan şeyler,

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'den yana olan şeyler,

c) Fasıktan yana olan şeyler,

d) Orada bulunan mü'minlerden yana olan şeyler.

e) Orada hazır bulunmayan mü'minden yana olan şeyler. İşte Cenâb-ı Hak, bunları, *"Ey iman edenler.."* vasfıyla beş kez zikretmiş ve onları, her defasında, bu beş kısımdan birisine nasıl güzel davranacağı hususunda irşâd edip aydınlatmıştır. Meselâ, önce, *"Ey iman edenler, Allah ve Resûlünün önüne geçmeyiniz.."* buyurmuştur. Burada Hz. Peygamber (s.a.s)'in zikredilmesi, Allah'a itaatin (keyfiyetini) açıklamak içindir. Çünkü Allah'a taat ancak, Allah'ın Resûlünün sözü ile bilinip anlaşılır. İkinci olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e saygı göstermenin vacib olduğunu beyan etmek için, *"Ey iman edenler, seslerinizi, Hz. Peygamberin sesinin üzerine çıkarmayınız.."* buyurmuştur. Üçüncü olarak, fasıkların sözlerine güvenmekten sakınmanın gerekli olduğunu açıklamak için, *"Ey iman edenler, bir fasık size bir haber getirdiği zaman.."* buyurmuştur. Çünkü fasıklar, siz mü'minlerin arasına fitne sokmak istemektedirler. Bunu, *"Eğer mü'minlerden iki zümre birbiriyle döğüşürlerse..."* (Hucurât, 9) ifadesinin tefsirinde açıkla(dık). Dördüncü olarak, *"Ey iman edenler, bir topluluk başka bir topluluğu alaya almasın.. Birbirinizi ayıplamayın.."* (Hucurât, 11) buyurmuştur ki bu, yanlarında bulunuyorlarken, mü'minlere sıkıntı vermemenin ve onların hal ve durumlarıyla alay etmemenin gerekliliğini anlatır. Beşinci olarak da, *"Ey iman edenler, zannın bir çoğundan kaçının. Çünkü bazı zan günahtır... Birbirinizin kusurunu araştırmayın, kiminiz de kiminizi arkasından çekiştirmesin..."* (Hucurât, 12) buyurmuştur ki, bu, gıyabında,

mü'mine haksızlık yapmaktan kaçınmanın farziyyetini beyan etmektedir. Böylece Cenâb-ı Hak, mü'min şeyit orada olsaydı, eziyyet duyacak olduğu şeyi zikretmiştir. Kİ bu, son derece güzel bir tertibtir.

İmdi, eğer; "Bu sıranın tam olması ve meselâ, önce Allah ve Resûlü ile daha sonra hazır bulunan mü'min ile, bunun peşinden orada hazır olmayan mü'min, bunun peşisıra fasık ile söze başlanılmış olması için, niçin mü'min fasıktan önce getirilmemiştir?" denilirse, biz deriz ki: Allah, daha ehemmiyetli olanı, daha az mühim olandan önce getirmiştir. Bu sebeple de, önce Kendisinden, sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'den bahsetmiş, daha sonra da, fâsık kimsenin sözüne kulak verilmesi ve ona itimat edilmesi sebebiyle, müslüman cemaatler arasında savaşa sebebiyet verebilecek olan durumu zikretmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, kalblerde, göğüslerde daha fazla nefrete mûcib olan şeyleri zikretmiştir. Ama, orada hazır olan mü'min ile orada hazır olmayan mü'minden bahsetme meselesine gelince, bu durum, mü'min kimseyi vuruşmaya götürecek bir biçimde ona eziyyet vermez. Baksana, Allah Teâlâ, fasıkın haber vermesiyle ilgili ifâdenin peşinden, "iktitâl - vuruşma" ile ilgili ayeti getirerek, "*Eğer mü'minlerden iki zümre birbiriyle dövüşürlerse...*" (Hucurât, 9) buyurmuştur. Ayetlerin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Nüzul Sebebi

Bu, ayetin nüzul sebebi ile ilgili olup şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s), **Velid ibn Ukbe**'yi, -ki bu, **Hz. Osman**'ın ana bir kardeşidir-, zekât memuru olarak Mustalikoğullarına göndermiş, bu sebeple, onlar da onu, karşılamak istemişlerdi. Ama, **Velid**, onların savaşacaklarını zannetmiş, gerisin geriye Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına dönerek, onların zekât vermeye yanaşmadıklarını söylemiş, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, onlarla savaşmayı tasarlamıştı. Derken, işte bu ayet-i kerime nazil oldu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, onların bu söylenilen şeylere dair hiçbirşey yapmamış olduğunu haber verdi: Bu izah, onların (ulemânın), bu ayetin işte o zaman nazil olduğunu söylemeleri halinde yerinde olur. Ama, bu ayetin, işte bundan dolayı inip, sadece buna mahsus olduğunu ve başka olayları ilgilendirmediği fikri geçerli olmaz.. Tam aksine, biz diyoruz ki: Bu ayet-i kerime, araştırıp soruşturmayı ve fasık sözüne itimat edilmemesi gerektiğini beyan etmek için, genel anlamda (genel ve kapsayıcı bir hükümle) nazil olmuş olan bir ayettir. Bu ayetin, sırf bu hadise hakkında nazil olduğunu söyleyenlerin görüşlerinin tutarsız olduğuna, Allah Teâlâ'nın, "Ben bu ayeti, işte bunun için indirdim.." dememiş olması da delâlet eder. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de, onun, bu ayetin sadece bu durumu açıklamak için nazil olduğuna dair bir açıklaması da yoktur.

Fasıkın Burada Manası

Bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: Bu ayet o vakitte nazil olmuş olup, bu, ayetin inişinin bir tarihi gibidir. Biz de bunu tasdik ediyoruz. Yaptığımız bu izahı, **Velid**'e, fâsık vasfının verilmesinin haksız ve geçersiz olması da teyit eder. Çünkü **Velid**, öyle sanmış da, böylece hata etmiştir. Hata eden ise, fâsık olarak adlandırılamaz.. Nasıl böyle olmasın ki, Kur'ân-ı Kerim'in pekçok yerinde geçen "fâsık" kelimesiyle, iman bağından çıkmış ve uzaklaşmış olan kimseler kastedilmiştir,

Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak ki Allah, fasıklar topluluğunu muvaffak etmez.."* (Münafikûn, 6), *"Böylece de, Rabbinin emrinin dışına çıktı.."* (Kehf, 50) ve *"Fasık olanların barınacağı yer ise ateştir. Ne zaman oradan çıkmak isterlerse içersine döndürülürler..."* (Secde, 20) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

إن Edatındaki Bir İncelik

Ayetteki, *"Eğer bir fasık size bir haber getirirse..."* ifadesi, şöyle bir nükteye işaret etmektedir: Mü'min kimse, kâfire karşı son derece vakur, sert ve tedbirlidir.. Binâenaleyh, fasık bir kimsenin, önemli bir haber hususunda onu kandırması mümkün değildir. Eğer bu mümkün olursa, nâdirattandır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu ifadenin başına, ancak olması beklenen, ama henüz olmuş bitmiş olmayan bir manayı ifâde eden şart edâtını getirerek, إنْ جَاءَكُمْ *"size ... getirirse..."* buyurmuştur. Çünkü Arapça'da, إنْ احْمَرَّ الْبُسْرُ *"Ham hurma kızarırsa..."* إنْ طَلَعَتِ الشَّمْسُ *"Güneş doğarsa..."* denilmesi kullanılmış, yerinde bir ifade olmaz..

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kural olarak: Şart konumunda olan nekire ifade genellik bildirir. Fakat bu müsbet hüküm için böyledir. Nasıl ki menfi bir hükümde, haber verme de genellik bildirir. Keza nekire, menfi durumda olması halinde ise şart konumunda hususîlik ifade eder. Nasıl ki, müsbet hükümde olması halinde, haber vermede de husûsîlik ifade eder. Biz bunu, misalini vererek ve delilini zikrederek izah etmeye çalışalım..

Bunun bir misalle açıklanmasına gelince, şöyle deriz: Bir kimse, kölesine, إنْ كَلَّمْتُ رَجُلاً فَأَنْتَ حُرٌّ "Eğer ben, herhangi birisiyle konuşursam, sen hürsün!" dediğinde, bu kimse, adetâ, "Ben, herhangi bir kimseyle konuşmam..." demiş olur. Böylece de o köle, efendisinin herhangi bir kimseyle konuşması halinde azâd olmuş olur.

Ama bu kimse, إنْ لَمْ أُكَلِّمِ الْيَوْمَ رَجُلاً فَأَنْتَ حُرٌّ "Eğer ben, bu gün, herhangi bir kimseyle konuşmazsam, sen hürsün..." dediğinde, bu kimse adeta, "Ben bu gün, herhangi birisiyle konuşmayacağım.." demiş olur ve böylece de kölesi, efendisinin hiçbir kimseyle konuşmamış olmasından dolayı azâd olmamış olur. Bu tıpkı, bir kimseyle konuşmamaya yemin ettiğinde, her adamla konuşmuş olması sebebiyle onun sözünde, yemininin zuhur etmeyişi gibidir. Bunun deliline gelince.. Bu, ilk önce müsbet tarafı ele almakla ortaya çıkar.. Baksana, herhangi bir harf olmaksızın, ifadeler, müsbet anlam için konulmuştur. Olumsuzluk (menfîlik) ise, bir harf ile temin edilir. Binâenaleyh bir kimsenin, زَيْدٌ قَائِمٌ "Zeyd, ayaktadır" ifadesi, va'z olunan ilk ifâde olup, bu haliyle, Zeyd'in ayakta oluşuna delâlet eden bir harfin getirilmesine ihtiyaç yoktur. Ama, menfî (olumsuz) cümlede ise, biz, زَيْدٌ لَيْسَ بِقَائِمٍ "Zeyd, ayakta değildir" deme ihtiyacını hissederiz. Binâenaleyh şayet, va'z ve tertip, ilk önce olumsuzluk için olmuş olsalardı, biz bir ihtisar ve kısaltma olsun diye, ilâve edilen harfe ihtiyaç duymazdık.. Durum böyle olduğuna göre, bir kimsenin رَأَيْتُ رَجُلاً "Bir adam gördüm" şeklindeki sözünde, bu sözü doğrulayan hususiyetin bulunması yeterli olur ki, bu da, bir kimsenin görülmüş olmasıdır. Ama sen, مَا رَأَيْتُ رَجُلاً "Hiç bir kimse görmedim" dediğinde, bu ifade, o kimsenin, "Bir adam gördüm.." ifadesinin zıddı

olan bir ifâde olup, bu karşıtlığı ifade için terkip edilmiştir. Halbuki, karşıt ifadelerin doğru olmamaları gerekir. Binâenaleyh, şayet bir kimsenin مَا رَأَيْتُ رَجُلاً "Bir adam görmedim" şeklindeki sözünde, bir adamdan başka hiç kimsenin görülmemiş olması katî olsaydı, o zaman bizim, رَأَيْتُ رَجُلاً وَمَا رَأَيْتُ رَجُلاً "Bir adam gördüm ve bir adam görmedim" şeklindeki sözleri mi doğru olurdu; böylece bunlar, birbirinin mukabili olan ifadeler olmamış olurlardı ki, böylece de bir birinci ifadeden ikinci ifadeyi anlamış olurduk.. Ve bu ifadeden, menfî olan tarafın umumîliği, gerekmiş olurdu.

Bu iyice bilindiğine göre, biz şimdi diyoruz ki: Şartlı cümleler, önce vaz' olunan, daha sonra da, kesin oluş halinden sonra terkib olunan ifâdelerdir. Delili ise, harfin ilâve edilmesidir. Ki bu ilâve harf, kesinliğin zıddını ifâde eden bir harftir. جَاءَكُمْ "size geldi" إِنْ جَاءَكُمْ "Eğer size gelirse..." Dolayısıyla bir kimsenin, إِنْ لَمْ تَكُنْ أَنْتَ حُرّاً "Sen hür olmayasın diye, hiçbir adamla konuşmadım" şeklindeki مَا كَلَّمْتُ رَجُلاً sözü, nefy manasına varıp dayanır.. Fâsıkla ilgili sözün umumîliğinin anlaşılması gibi, o sözün "haber" hakkında da umumî olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre ifâdenin manası, "Herhangi bir fasık size, herhangi bir haber getirirse, o haber hakkında araştırma yapmanız size farzdır..." şeklinde olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Haber-i Vahidin Hüccetliği

Alimlerimiz, haber-i vâhidin bir hüccet olduğu ve fasık kimsenin şehâdetinin kabul olunmayacağı hususunda bu ayete tutunmuşlardır. Birinci şık hususunda, alimlerimiz şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak, geri durma, araştırma işini, kişinin fâsık olmasına bağlamıştır. Binâenaleyh, şayet âdil bir kimsenin haberi makbul olmasaydı, o zaman, bu işin, kişinin fasık oluşunun bağlanmasının bir manası kalmazdı. Alimlerimiz bu istidlâli, mefhûma tutunmak kabilindendir.

Fasıkın Şahitliği

İkinci şıkka gelince, bu da şu iki yöndendir:

a) Allah Teâlâ, fâsıkın haberinin araştırılması emrini vermiştir. Binâenaleyh, şayet fasıkın sözü makbûl olsaydı, hakim (kadî), o haberi araştırmakla memûr olmazdı. Şu halde, fâsık kimsenin sözü makbul olmaz.. Hem sonra, Allah Teâlâ, önemli olsun önemsiz olsun, her türlü haber hakkında araştırmayı emretmiştir. Şehâdet konusu ise, haber hususundan daha mühim ve titizlik gerektiren bir hususdur.

b) Allah Teâlâ, *"(Yoksa) bilmeyerek bir kavme sataşırsınız da..."* buyurmuştur. Cehâlet, "hatâ"nın üstündedir. Çünkü müctehîd hata ettiğinde "câhil" adını almaz. Hükmü, fâsığın sözüne binâ eden kimse ise, hükmünde isâbet etmemesi halinde mahzâ cehâlettir. (Câhilin ta kendisidir). Binâenaleyh, fâsıkın sözüne hüküm binâ etmek, raci olmaz.

BEŞİNCİ MESELE

أَنْ تُصِيبُوا ifadesi vb. hakkında biz, şu iki izahı yapmış idik:
a) Kufelilerin metoduna göre, bu ifade ile فَلاَ تُصِيبُوا *"... sataşmayasınız diye"* manası kastedilmiştir.

b) Basralıların metoduna göre de, bu ifâde ile, كَرَاهَةَ انْ تُصِيبُوا *"sataşmanız*

hoş olmayacağı için..." manası murad edilmiştir. Şöyle de denilebilir: Ayetten kastedilen mana, "Araştırınız ve bu hususta ittikâ ediniz..." şeklindedir. Binâenaleyh, ayetteki إِنْ لَصِيرُوا لَزِماً ifadesi, bizim, "Fasıkın sözü, toplumlar arasında fitnelere sebebiyet verir.. Halbuki, yüzyüze söylenmiş olan eziyyet verici lafızlar ile, mü'minden sadır olan gıybet böyle değildir. Çünkü, mü'mini, dini, çirkin şeyler yapmaktan ve başkalarını korkutmakta ileri gitmekten alıkor.. Ayetteki, بِجَهَالَةٍ kaydı, hâl konumunda bir kelime olup, buna göre mana, "Bilmeksizin sataşmayasınız diye..." şeklinde olur.

Burada şöyle bir incelik vardır: "İsâbe" masdarı, hem kötü, hem de iyi şeyler hakkında kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Sana isabet eden iyilik Allah'dandır, kötülük ise kendindendir"* (Nisa, 79). Fakat genelde bu masdar, kötü şeyler için kullanılır ve sû-i zann ile birlikte kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Eğer onlara bir kötülük isabet ederse, buna sevinirler"* (Âl-i İmran, 120) buyurmuştur.

أَصْبَح Fiilinin Manası

Cenâb-ı Hak daha sonra bu hususu, câhil kimsenin mutlaka yaptığı şeye pişman olacağını beyan etmek için, فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ *"Yaptığınıza pişman olan kimseler olursunuz"* buyurmuştur. Buradaki تُصْبِحُوا ifadesi, "olursunuz..." manasınadır. Nahivciler, أَصْبَحَ fiilinin şu üç şekilde kullanıldığını söylemişlerdir:

a) Sabahlamak manasına... Nitekim birisi, "Biz falancanın gıybetini yaparak, aleyhine hüküm vererek sabahladık أَصْبَحْنَا der.

b) İşin, sabah vakti olduğu manasına... Nitekim birisi أَصْبَحَ الْيَوْمَ مَرِيضُنَا خَيْراً مِمَّا كَانَ خَيْرَ أَنَّهُ تَغَيَّرَ ضَحْوَةَ النَّهَارِ "Bugün hastamız olduğundan daha iyi oldu. Fakat kuşluk vakti durumu değişti" der ve bununla hastanın sabah vakti, olduğu hal üzere olduğunu kasteder. Buna göre bu kimse sanki, "Hasta sabah vakti iyi idi de, kuşluk vakti değişti" demek istemiştir.

c) صَارَ (oldu) manasına... Nitekim birisi, أَصْبَحَ زَيْدٌ غَنِيّاً "Zeyd zengin oldu" der ve onun, bir vakit murad etmeksizin, zengin olduğunu anlatmak ister. İşte ayette de kelimenin bu üçüncü manası kastedilmiştir. أَمْسَى ve أَضْحَى kelimeleri de böyledir. Fakat bu hususta şöyle bir izahta bulunmamız gerekir: Lafızların şekli değişince, mutlaka manaları da değişir. Buna göre diyoruz ki: Bu "oluş" işi, bazan işin başlangıcından itibaren olur ve devam eder, bazan da işin neticede ona raci olması manasında, sonda olur, bazan da işin ortasında olur.

Birincisinin misali, bir kimsenin, صَارَ الطِّفْلُ فَاهِماً "Çocuk anlar oldu, yani anlamaya başladı" demek olup ziyadelik anlamı belirtir.

İkincisinin misali, bir kimsenin, صَارَ الْحَقُّ بَيِّناً وَاجِباً "Hak açık oldu, vacib oldu" demesi gibidir. Bu, "En son noktasına vardı" demektir.

Üçüncüsünün misali de, bir kimsenin, ona başlamasını ve nihayete erdiğini anlatmak istemeksizin, aksine onunla içiçe, onunla muttasıf olduğunu anlatmak için, صَارَ زَيْدٌ عَالِماً وَقَوِيّاً "Zeyd, âlim ve güçlü oldu" demesi gibidir.

أَمْسَى ve أَضْحَى Kelimeleri

Bunu iyice kavradığına göre, bil ki أَصْبَحَ fiilinin asıl kullanılışı, birinin veya bir şeyin bir işe başlaması manasındadır. o şeyin, o vasıf أَمْسَى fiilinin asıl kullanışı, hususunda, en son noktaya ulaştığını anlatmaktır. أَضْحَى fiilinin asıl kullanışı ise, o şeyin, işin ortasına varıp dayandığını anlatmaktır. "Kullanan kimseler bu mana inceliklerine dikkat etmiyor ve bu üç kelimeyi de aynı manada kullanıyorlar.." denilemez. Çünkü diyoruz ki: Manalar biribirine yakın olduklarında böyle bir kullanış câizdir. Fakat kullanmanın câiz olması, asıl manalarına ters bir durum değildir. Pek çok kelimenin asıl manası gelip geçmiş ve ortak olmayan (kök manasıyla alakası olmayan hususlarda) daha yaygın kullanılmışlardır.

Bu iyice anlaşıldığına göre, şimdi diyoruz ki, "Ayetteki ...فَتُصْبِحُوا ifadesi, "Sizler pişman olmaya başladınız pişmanlıkla içiçe oldunuz ve pişmanlığınızı sürdürdünüz" manasınadır." Hak Teâlâ'nın, (أَصْبَحْتُمْ) *"Allah'ın nimeti ile, kardeşler oldunuz"* (Âl-i İmran, 103) ayetinde de mana böyledir, yani "Sizler kardeş olmaya başladınız, kardeş olmada ilerlediniz ve bunu sürdürdünüz" demektir. Velhasıl Cenâb-ı Hak, bu manada bu lafzı kullanmıştır. Çünkü bu lafızla bildirilen şey, ya mükâfaat, ya da cezâ hususlarındadır. Bu iki şey, gittikce artabilir. İlahî işlerin, sonu-sınırı yoktur.

Ayetteki, نَادِمِينَ kelimesine gelince, **"nedm"** devamlı bir keder ve üzüntü demek olup, nûn, dâl ve mîm harflerinden meydana gelen değişik kelime kalıplarının hepsinde devam manası vardır. Bu tıpkı birisinin, "sürdürdü, devam ettirdi" manasında, أَدْمَنَ فِي الشُّرْبِ وَمُدْمِنٌ "Falanca içkiyi sürdürdü" demesi gibidir. "Medine" kelimesinde de bu mana vardır.

Hak Teâlâ'nın bu ayetinde şöyle iki incelik var:

Birincisi: Sakındırmayı yerleştirmek ve pekiştirmektir. Bunun izahı şöyledir: Allah Teâlâ, *"Bilmeyerek bir kavme sataşırsınız diye..."* buyurunca, bunun peşinden, "Bu kendisine iltifât edilmeyecek şeylerden değildir. Aklı başında olan kimsenin, "Farzet ki işte ben bir kavme çattım, zarar verdim, bundan bana ne olur. Aksine bundan, size devamlı bir keder ve hüzün olur" demesi doğru olmaz. Bu gibi şeylerden sakınmak şarttır.

İkincisi: Bu ifadede, mü'minlere bir övgü vardır, yani, "Sizler, bir kötülük yaptığında ondan üzülmeyen kimselerden değilsiniz. Aksine böyle bir kötülüğe alabildiğine pişman olup, üzülen kimselerdensiniz" demektir.

★ ★
★

Resûlün Rehberliği

وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ

وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ۝

"Hem bilin ki içinizde Allah'ın Resûlü var. Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, muhakkak ki sıkıntıya düşersiniz. Fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu kalblerinizde süsledi; küfrü, fasıklığı ve isyânı size çirkin gösterdi. İşte rüşdünü bulanlar onların tâ kendileridir"

(Hucurât, 7).

Ayetin tefsiri hususunda söylenmiş olanlar ile söylenebilecekleri zikredelim. Ayetin tefsiri hususunda söylenmiş olanların en güzelini tercih ediyoruz. Bu da **Zemahşerî**'nin tercih ettiği hususdur. Çünkü **Zemahşerî**, bu ayetin tefsiri ile ilgili uzunca bir bahis açmış ve şöyle demiştir: "Ayetteki, *"Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, muhakkak ki sıkıntıya düşersiniz"* cümlesi, nazmın (söz sıralamasının) bozukluğuna götüreceği için, müste'nef (bağımsız) bir cümle değildir. Çünkü böyle olsaydı, *"bilin ki..."* fiili ile, *"size uysaydı"* fiili arasında bir ilgi kalmazdı." **Zemahşerî** bu ilgiyi daha sonra şu şekilde izah etmiştir: *"Size uysaydı..."* fiili, فِيكُمْ *"içinizde"* ifadesindeki, merfû "kûm" zamirinden "hal" konumundadır. Buna göre kelamın takdiri, "Sizler, onun size itaat etmesini istiyor, yahut da sizin yaptıklarınızı doğru buluyor" şeklinde olmak üzere, "içinizde, aranızdadır" manasındadır. Halbuki onun, bu durumda olması uygun değildir. Çünkü eğer böyle olsaydı, muhakkak ki işleriniz sarpasarardı, yahut sıkıntıya düşerdiniz, yahut da yaptığınızın acısını çekerdiniz.

Daha sonra, Hak Teâlâ, *"Eğer, ... size uysaydı"* ifadesinin muhatabı olanların dışında, bazı mü'minlere hitaben, *"Fakat Allah size imanı sevdirdi"* buyurmuş ve böylece sıfattaki değişikliği ifade ile yetinmiş ve "Bazısına imanı sevdirdi" buyurmamıştır. Yine Cenâb-ı Hak, أَطَاعَكُمْ şeklinde değil de, يُطِيعُكُمْ buyurmuştur ki bu, onların, bu halin devamını ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların yaptıklarını kabule devam etmeyi istediklerini delalet eder. Fakat bu ifadenin sonrası; öncesinin aksinedir. Burada da böyledir. Her nekadar açık bir lafız ile muhalefet olmamış ise de, muhatabların vasıf ve hallerindeki farklılık, bir muhalefete delalet etmektedir. Çünkü ayetteki, *"Eğer ... size uysaydı"* hitabının muhatabları, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendi istekleri doğrultusunda işlem yapmasını isteyen kimselerdir. Halbuki, *"Allah size imanı sevdirdi"* ifadesinin muhatabları, işlerini Hz. Peygamber (s.a.s)'in isteğine uygun olarak yapmak isteyenlerdir." **Zemahşerî**'nin söylemiş ve tercih etmiş olduğu görüş bundan ibaret olup, bu güzeldir.

Bence şöyle de denebilir ve sanki en kuvvetli olan görüş de budur: Allah Teâlâ, *"Bir fasık, size bir haber getirirse, onu araştırın"* yani "inceden inceye araştırın, açın çözün" buyurunca, bunun peşinden, *"Hem bilin ki içinizde Allah'ın peygamberi var"* buyurmuştur ki bu, "Bu meseleyi ve hususu, Peygamber (s.a.s)'e müracaat etmek suretiyle çözmeniz, sizin için daha kolaydır. Çünkü o, aranızda bir açıklayıcı ve bir mürşiddir" manasına olup, tıpkı, bir hocanın talebelerinin bir mesele hususunda ihtilaf ettiklerinde bir kimsenin, hocanın aralarında oturduğu manasında değilde,

onların ona müracaat etmeleri gerektiğini kastederek, "İşte hoca (aranızda) oturuyor" demesi gibidir. Çünkü onun bu sözden maksadı, "Hoca size pek çok hususta katılmaz" demektir. Bu böyledir, zira hoca, bahsettiğimiz misalde, şayet talebelerinin sözüne itimat etmiş olsaydı, talebelerinin kalbi, hocaya müracaat ile mutmain olmazdı.. Ama hoca, salih nakillerden, hadislerden bahsedip, bu hususu kuvvetli delillerle anlatınca, herkes o zaman ona müracaat eder (onun hükmüne baş vurur). İşte burada da böyledir. Cenâb-ı Hak ayette, "O Peygamber (s.a.s)'in yol göstermesini isteyiniz; çünkü O, bilir ve (yanlış olan meselelerde) hiç kimseyi dinlemez. Dolayısıyla da, böyle davranmada bir haksızlık olmaz ve tutarsız olan şeyler, Peygamber nezdinde revaç bulmaz. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, muhakkak ki sıkıntıya düşersiniz"* beyanı ile, Peygamber (s.a.s)'in (yanlış hususta) hiç kimseye itaat etmeyeceğinin kastedilmiş olduğunun delili şudur: Şart cümleleri pekçok yerde, cezâ'nın (şartın konusunun) imkânsız oluşundan dolayı, şartın da imkânsız olduğunu beyan etmek için varid olur. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer gökte ve yerde Allah'dan başka Tanrılar olsaydı onların ikisi de muhakkak ki harab olup gitmişdi..."* (Enbiyâ, 22) ayetiyle, *"Eğer Kur'ân, Allah'dan başkası tarafından olsaydı elbet içinde birbirini tutmayan birçok (şeyler) bulurlardı.."* (Nisa, 82) ayetlerinde böyledir. Çünkü, bu ayetler, yer ile gökte, Allah'tan başka ilahın bulunmadığını ve Kur'ân'ın, Allah'tan başkasının katından olmadığını beyan etmektedirler.

İmanın Sevdirilmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"iyice araştırınız"* ifadesi hakkında varid olabilecek bir sorunun cevabına işaret etmek için, وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْاِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِى قُلُوبِكُمْ *"Fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu kalblerinizde süsledi..."* buyurmuştur. Bu soru şudur: "Bizim, Peygamber (s.a.s)'e müracaat etmeye ihtiyacımız yoktur.. Aklımız, bu hususta yeterlidir. Biz, imanı kendimiz algılayabilir, isyanları da terkedebiliriz.. İşte bunun gibi, işlerimiz hususunda da, cehd ü gayret gösterebiliriz.." Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da şöyle buyurdu: "İman, içtihâd ile sa'y ü gayret ile elde edilemez. Tam aksine Allah, delilleri beyan eder, imanı süsler; derken böylece, yakîn hali meydana gelir. Yakîn hali hasıl olduktan sonra ise, durmak ve beklemek caiz değildir. Allah size, geri durmayı, beklemeyi, ancak fasıkın sözünü uygulamanın söz konusu olduğu yerde emretmiş, size, deliller zuhur ettikten sonra inâd etmeyi emretmemiştir.." Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak adeta "Hakkında şüphe olan şeyler hususunda bekleyin, durun; ne var ki o, imanı size, deliller ile sevdirdi. Öyleyse, onu kabul ve ikrarda duraklamayın, beklemeyin.." demek istemiştir. Yaptığımız bu izaha göre, *"size ... sevdirdi..."* ifadesinin muhatapları, لَوْ يُطِيعُكُمْ *"Eğer, o ... size uysaydı..."* ifadesindeki muhatapların ta kendisi olmuş olurdu. Özet olarak ayetin manasını anladığına göre, şimdi bunu ayrıntılı bir biçimde dinle. Biz, ayetin manasını, şöylesi birkaç mesele içinde, tafsilatlı olarak ele alacağız.

BİRİNCİ MESELE Şayet birisi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hem bilin ki, içinizde Allah'ın Resûlü var.."* ifadesi ile, Peygamber (s.a.s)'e müracaat etmek, O'nun görüşüne dayanmak kastedilmişse, daha niçin Cenâb-ı Hak, açıkca, "Araştırınız, soruşturunuz.. Peygamber'e

müracaat ediniz" dememiştir? Binâenaleyh, böylesi açık bir ifade bırakılıp da, bu mecazî ifadeye başvurmanın hikmeti nedir?" derse, biz şöyle deriz: Bunun faydası, iyice pekiştirip tekîd etmedir. Bu böyledir, çünkü az önce bahsettiğimiz hoca örneğindeki şahsın, o hocaya başvurup müracaat etmenin gerekliliğini ifade hususunda, "Hoca orada ya!.." şeklindeki sözü, "Hocaya müracaat ediniz.." şeklindeki sözünden daha kuvvetlidir, tekidlidir. Zira bu sözü söyleyen kimse, hocaya müracaat etmenin gerekliliğini, üzerinde ittifak edilen bir husus kabul etmiş, ona müracaat etmemenin sebebini ise, talebelerinin hoca efendinin oturduğunu bilmeyişleri olarak kabul etmiştir.

Buna göre adeta, bu kimse, "Sizler, bu meseleyi çözenin, halledenin hoca efendi olduğunda ve ona müracaat etmenin gerekli olduğunda, herhalde şüphe etmiyorsunuz.. Şu halde, eğer sizler onun (şurada) oturduğunu bilmiyor iseniz, bilin ki o oturuyor.." demek istemiştir. Böylece bu kimse, o hoca efendiye başvurmanın yerinde olduğunu, güzelliğini, onun o oturma işinden daha belirgin hale getirmiştir.. O adeta şöyle demek istemiştir. "Sizler, onun oturduğunu bilmiyorsunuz. Bu sebeple ona müracaat etmediniz, halbuki, ona müracaat etmenin güzel ve yerinde olacağı, sizce malûm ve yerindedir." Böylece de, o hocaya müracaat etmenin güzel ve yerinde olacağı hususunu, maddî (oturma) işinden daha açık ve net hale getirmiştir. Ama bu kimse şayet, "ona müracaat ediniz" demiş olsaydı, bu vurgulanamazdı. Çünkü bu durumda bu kimse, "sizler, ona müracaat etmenin esas olduğunu bilmediniz..." demiş olurdu ki, bu iki ifâde arasında bir hayli uzaklık bulunmaktadır.

İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hem bilin ki içinizde Allah'ın peygamberi var.."* ayeti de böyledir. Yani, "Peygambere müracaat etmenin gerekli olduğu size kapalı değildir. Eğer onun aranızda olduğu, size kapalı ise, bilin ki O, sizin aranızdadır" demektir. Böylece Allah Teâlâ, ona başvurmanın, Peygamberin onların arasında olmasından daha belirgin hale getirmiştir. Çünkü, bunu açıkca söylememiş, ama, peygamberin onların arasında bulunduğunu açıklama cihetine gitmiştir ki bu, sarih ifadelerde bulunmayan, fakat mecazî ifadelerde bulunan çok kıymetli manalardandır.

İKİNCİ MESELE لَوْ يُطِيعُكُمْ ifadesinden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, yanlış hususunda hiç kimseye boyun eğmediği, tam aksine, vahye ittiba ettiğini beyân etmek kastedildiğine göre, Cenâb-ı Hak, daha niçin bunu açıkca ifade etmemiştir? Biz deriz ki: Bir şeyin olumsuzluğunu, o olumsuzluğun delilini beyan ederek açıklamak, onu, delilsiz olarak açıklamadan daha tam ve mükemmeldir. Şart cümleleri, delilini açıklamanın yanısıra, olumsuzluğu beyan eden cümlelerdir. Çünkü, "Yer ile gökte ilahlar yoktur" denildiğinde, şayet birisi, "Yer ile gökte ilahlar bulunmadığını neye dayanarak söyledin?" diyecek olursa, o zaman, onun delilinin de getirilmesi gerekir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Eğer yerle gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı onların ikisi de muhakkak ki harap olup gitmişti"* (Enbiya, 22) buyurmuştur. İşte burada da böyledir. Şayet Cenâb-ı Hak, "o size itaat etmez.." demiş ve birisi de, "Niçin itaat etmeyecek?.." demiş olsaydı, o zaman, "Şayet o size itaat edecek olsaydı, sizin faydanız sebebiyle size boyun eğmiş olacaktı.. Ne var ki, bu hususta sizin için bir

menfaat söz konusu değildir. Çünkü sizler, o zaman sıkıntıya düşer de günahkâr olursunuz ki, sizin böylesi kötü durumlara düşmeniz de, Cenâb-ı Hakk'ın da; *"Sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir.."* (Tevbe, 128) buyurduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e zor gelir.. Çünkü, onun size itaat etmesi, hiçbir şey ifade etmez.." denilmesi gerekirdi. Binâenaleyh bu, Peygamber'in hiç kimseye itaat etmemesi gerektiğini, delilliyle birlikte bir açıklamadır. Halbuki bir şeyi, delile dayandırarak reddetme ile; delilsiz olarak "olmaz" demek arasında büyük bir fark vardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"İş hususunda onlarla müşavere et"* (Âl-i İmran, 159) emrinin hikmetini gerçekleştirmek ve Peygamberin, ashabına muvafakat ettiğini ve işleri, onların maslahatlarına uygun olarak yaptığını bildirmek için de, burada فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَمْرِ *"birçok işlerde..."* kaydı getirilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Size imanı sevdirdi..."* ifadesiyle, "O halde, duraksamayın, tereddüt etmeyin" manasının kast-edildiğine göre, daha niçin, Cenâb-ı Hak bunu açıkca belirtmemiştir? Biz diyoruz ki: Bu, biraz önce de beyan ettiğimiz gibi, bu işin çok net bir şey olduğuna işaret etmek içindir. Yani, "sizler, yakîn ve kesin olan bir şey hususunda beklenilmeyeceğini; çünkü artık ondan sonra bir derece yoktur ki, o dereceye ulaşmak için beklenilemeyeceğini; zira, zann-ı galib derecesine ulaşan kimsenin ancak, yakîn derecesine ulaşmak için bekleyebileceğini biliyorsunuz.. Öyleyse, yakîn olan hususta durmamak, beklememek gerektiği, malûm ve üzerinde anlaşılanbir husus olunca, Cenâb-ı Hak, (açıkça), "Beklemeyiniz, daha ne duruyorsunuz" dememiş, tam aksine, "Size imanı sevdirdi" buyurmuştur ki, bu da, "O, o imanı size açıkladı ve yakînî delillerle onu süsleyip izah etti.." demektir.

BEŞİNCİ MESELE
İmanın Kalbde Süslenmesi

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat Allah size, imanı sevdirdi ve onu kalblerinizde süsledi.."* ifadesinde yatan anlam nedir? Biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"size ... sevdirdi"* ifadesi, "O, imanı size yaklaştırdı, onu kalblerinize soktu; derken, o imanı kalblerinizde, sizler onu bırakmayacak, o da sizin kalbinizden çıkmayacak bir biçimde süsledi.." demektir. Bu böyledir, zira birtakım şeyleri sevip arzulayan kimse, o şeylerden birisi de yanında olup, yanında da çok kaldığında, ona meyleder. İmanın ise, hergün güzelliği artar.. Ne var ki, ibadetleri çok olan ve mükelleflyetlerin meşakkatlerine alabildiğine katlanan kimse nezdinde, bu ibadetler ve mükelleflyetler en leziz ve en mükemmel şeyler olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak birinci durum hakkında, *"size sevdirdi"* buyurmuş, ikinci olarak da, *"ve onu kalblerinizde süsledi"* buyurmuştur ki, Cenâb-ı Hak adetâ o imanı onlara yaklaştırmış, sonra da o imanı onların kalblerinde devamlı kılmıştır.

ALTINCI MESELE
Küfür, Fısk, İsyan

Şu üç şey, yani küfür, fısk ve isyan kavramları arasında ne fark vardır? Deriz ki: Bunlar, kâmil bir imanın zıddı ve mukabili olan üç hususlur. Çünkü, kâmil ve müzeyyen bir iman, kalb ile tasdikin, dil ile ikrarın, uzuvlarla amelin bir arada bulunduğu bir imandır.

1) Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ *"Küfrü, yani yalanlamayı size çirkin gösterdi"* ifadesi, kalb ile tasdikin zıddı olan bir ifadedir. **el-Fusûk** ise, "yalan söyleme"dir.

2) Bu, bu ayetten önce olan, *"Size bir fasık bir haber getirirse..."* ifadesinden anlaşılan hususdur ki, Cenâb-ı Hak böylece, yalan söyleyen kimseye fâsık adını vermiştir. Binâenaleyh, yalan söylemek de "**el-füsûk**" olmuş olur.

3) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetten sonra buyurduğu *"İmandan sonra fasıklık ne kötü addırl.."* (Hucurât, 11) şeklindeki beyanıdır. Çünkü bu, "**füsûk**"un, sözle ilgili; kavlî bir iş olduğuna delâlet eder. Zira "**füsûk**" isimle birlikte getirilmiştir. Biz bunun ne demek olduğunu inşaallah açıklayacağız.

4) Bu da, aklî bir izah olup şöyledir: **Füsûk** bir kimsenin, taze hurma, kabuğundan çıktığında söylediği فَسَقَتِ الرُّطَبَةُ vb. şeklindeki sözlerinden de anlaşıldığı üzere, itaat dairesinin dışına çıkmak anlamındadır. Çünkü "**füsûk**", çıkmak anlamında olup, daha sonraki kullanılışta ilave bir anlam olarak, taat olan şeylerin dışına çıkma anlamını kazanmıştır. Ancak ne var ki, **füsûk** (çıkma), kalbî işlerle ortaya çıkmaz, anlaşılmaz. Çünkü, kalblerdekine, Allah'tan başka hiçkimse muttali olamaz.. Bu, amel ve fiillerle de ortaya çıkmaz. Çünkü işler bazan, unutma ya da yanılmadan dolayı terkedilebilir. Böylece de fıskı işlemeyen ile onu işleyenin, onu hatâen mi yoksa kasten mi yaptığı anlaşılamaz..

Ama söze gelince bu, konuşan kimsenin halinin üzerine dayandığı şeyi bilmek demektir. Binâenaleyh, imana girme ya da ondan çıkma işi, sözle anlaşılır. Bu sebeple, "**füsûk**"u, sözle ilgili bir iş kabul etmek, doğruya en yakın olan bir iş olmuş olur.

"İsyân"a gelince, bu da emri yapmamak, onu terketmek anlamında olup, daha fazla fiil ile ilgilidir. Binâenaleyh, bu bilindiğine göre, burada son derece güzel bir tertibin bulunduğu anlaşılmış olur, o da şudur: Allah Teâlâ önce, وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ *"küfrü size çirkin gösterdi"* buyurmuştur ki, üçü arasında en büyük olanı budur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür.."* (Lokman, 13) buyurmuştur. Daha sonra, *"fasıklığı..."* buyurmuştur. Yani, "Lisânen ortaya çıkan kötü şeyleri de... çirkin gösterdi..." Daha sonra da, *"ve isyânı..."* demiştir ki, bu da, bu üçü içinde en aşağı mertebede olandır. Yani, "Allah Teâlâ, en küçük olanı, yani "isyân" hususunda dahi müsaade etmemiştir.." demektir. Bazı kimseler de, ayetteki "**küfür**" ifâdesi ile, açıkça küfür sayılan şeylerin; "**füsûk**" ifadesiyle, büyük günahların; **isyân** ifâdesi ile de küçük günahların kastedildiğini söylemişlerdir, ama bizim yaptığımız izah, daha kuvvetlidir.

İsabetli Olanlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben, أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ *"(Sana diyorum), işte rüşdünü bulanlar onların ta kendileridir"* buyurmuştur ki, bunda şöyle bir nükte vardır: Allah Teâlâ, işin başında, *"Hem bilin ki içinizde Allah'ın peygamberi var.."* buyurmuştur ki, bu, "O, sizin için bir mürşittir.." demektir. Binâenaleyh, mü'minlere bu şekilde hitâp etmek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in,

mü'minlere şefkatli olup, üzerlerine titrediğine dikkat çekmek içindir. Şu halde Cenâb-ı Hak, meselenin başında, "Siz onun, size yol göstermesini istediğiniz sürece, o size bir mürşid olarak yeter..." buyurmuştur ki, Hz. Peygamber (a.s.) de, mü'minlerin üzerine alabildiğine titremiş, onlara doğru yolu göstermiştir. Bu izaha göre, râşidûn kelimesinin anlamı, "Onlar, Peygamberin kendilerine getirdiğini yaptıkları ve Peygamberin yasakladığı şeylerden sakınıp kaçındıkları için bu doğruluğa (rüşde) muvâfık olanların, erişenlerin ta kendileridir" şeklinde olur.

★ ★
★

Allah'ın Lütfu İle

فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَنِعْمَةً ۚ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝

"(Size küfrü, fâsıklığı, isyânı çirkin göstermesi sırf), Allah'tan bir lütf u kerem ve nimet olmak üzeredir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir"

(Hucurât, 8).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayetteki, فَضْلًا kelimesi, birkaç şeyden dolayı mansûb kılınmıştır:

1) Ya, mef'ûlün leh olduğu için.. Böyle olması halinde bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu "mef'ûlün leh"in âmili, الرَّاشِدُونَ kelimesinden anlaşılan fiildir. Buna göre şayet, "Allah'ın fiili demek olan فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ ifâdesi, nasıl kulun fiili olan doğruya ulaşmış olmaya nisbetle "mef'ûlün leh" olabilir?" denilirse biz deriz ki: "Rüşd", Allah'tan bir muvaffakiyyet olunca, rüşd'e erme de, adeta Allah'ın fiili olmuş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, وَأَرْشَدَهُمْ فَضْلًا *"Onları, bir lütfu, keremi olarak doğruya iletti.."* demiş olur. Yani, "Onlara lütufta bulunmuş, onlar hakkında in'âm sahibi olmuş.." demektir.

b) Bunun âmili, حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ ifâdesi olup, "Size bir lütuf ve ikram olmak üzere, size imanı sevdirmiş küfrü de ... çirkin göstermiştir.." manasındadır. Bu takdire göre أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ cümlesi, iki söz arasına girmiş olan bir mu'terıza cümlesidir. Veyahut da bunun âmili, mukadder bir fiil de olabilir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, جَرَى ذٰلِكَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ *"Bu, Allah'ın bir lütfu olarak böyle cereyân etmiştir"* buyurmuştur.

2) Mef'ûl-ü mutlak olduğu için... Bu durumda da, şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, fiilin kökünden olmayan bir mef'ûl-ü mutlaktır. Bir de, "rüşd", lütuftur, fadıldır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ رُشْدًا buyurmuştur.

b) Bunun, mukadder bir fiilin mef'ûl-ü mutlak olması.. Bu durumda, Cenâb-ı Hak. adeta, "Size imanı sevdirdi, küfrü ... çirkin gösterdi.." (فَأَفْضَلَ فَضْلاً فَأَنْعَمَ نِعْمَةً) Böylece size lutfettikce lutfetti, in'âmda bulundukça bulundu..." buyurmuştur. Bu ifadelerin, mef'ûlün mutlak yahut da mef'ûlün leh oldukları için mansûb oldukları görüşü, Zemahşerî'nin görüşüdür. فَضْلاً kelimesi, mef'ûlün bih de olabilir. Fiili de, اَلرَّاشِدُونَ kelimesinin delâlet ettiği mukadder bir fiil olup, takdiri, يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللّٰهِ وَنِعْمَةً *"Allah'tan bir fadl ve nimet isterler"* şeklindedir.

İKİNCİ MESELE
Lütuf İle Nimetin Farkı

Ayetteki, **"fadl"** ile **"nimet"** arasındaki fark nedir? Biz deriz ki: *"Allah'tan olan fadl"* ifâdesi, Allah'ın katındaki güzel şeylere, hayırlara, iyiliklere ve Allah'ın da, bunlardan müstağni olduğuna; **"nimet"**in ise, kula galip oluşuna ve onu, gelip bulana, kulun da kendisine muhtaç olduğu şeylere bir işarettir. Çünkü, **"fadl"**, aslında, bir fazlalık manasını ifâde eder. Çünkü, Allah'ın katında, kendisine ihtiyaç duymadığı rahmet hazineleri vardır. Ve O, oradan, kullarına, kulların hiçbir sûrette ihtiyaç içinde kalmayacakları şeyler gönderir. Nimet ise, bir acıma ve merhameti ifade eder ki bu, kul sebebiyle olmuştur.

Burada, bu bağış ve verme işini tekid eden şöyle bir ince mana yatmaktadır: Şöyle ki: Muhtaç olan kimse, zengin kimseye, "Bana, senden artan ve yanında olan, kendisine de ihtiyaç duyulmayan; kendisi sayesinde de ayakta durabileceğim şeyi ver!.." der. Ô halde, ayetteki, *"Allah'tan bir fadl olmak üzere" ifâdesi, Ganî olan Allah tarafında olana; "nimet"* ifadesi de, kul tarafında olan hususa, yani kulun ihtiyacının giderilmesine bir işarettir ki, bu, bizim biraz önce, ayetteki فَضْلاً kelimesinin, mukadder olan يَبْتَغُونَ fiili ile mansub olduğu hususunu tekid eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ayet Sonundaki Esma-i Hüsnâ

Cenâb-ı Hak bu ayetini, وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ *"Allah hakkıyla hüküm ve hikmet sahibidir"* ifadesiyle hitama erdirmiştir. Ki, burada, (ayetin içindeki diğer ifadelerle) şöyle birkaç münasebet vardır:

1) Allah Teâlâ, fâsığın verdiği haberden bahsedince, "Eğer mü'min kimseye fâsığın yalanı karışık gelir de, o onu ayırdedemezse, sizler, o fâsığın size o yalanını revaç buldurmuş olmasına dayanmayın. Çünkü Allah alimdir; ve sizler, münafıkların adeti olduğu üzere, *"Allah bizi söyleyegeldiğimiz yüzünden azablandırmalı değil miydi!"* (Mücadele, 8) de demeyin.. Çünkü Allah hakîmdir ve O (her şeyi) hikmetine uygun olarak yapar, işler..

2) Cenâb-ı Hak, "O peygamber size itaat etmez, tam aksine vahye ittiba eder.." anlamında olmak üzere, *"Hem bilin ki, içinizde Allah'ın peygamberi var. Eğer o, ..."* buyurunca, "Allah (ben) alîm olduğum için, o peygamber onu bilir.. Ben hakîm olduğum için, o, hikmetin iktizâ ettiği şeyi emreder. Binâenaleyh ona uyunuz" demek istedi.

3) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, **"Alîm, Hakîm"** ifadesi ile, *"Size imanı sevdirdi"* ifadesi arasındaki münasebet olup, bu, "Allah, ilmiyle, iman ehline imanı sevdirmiş ve hikmeti ile de, o imanı dilediği kimseler için seçmiştir.." demektir.

4) Anlaşılması en kolay olan bir izaha göre, Cenâb-ı Hak فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَنِعْمَةً buyurmuştur. Fadl, Allah'ın katında bulunan ve O'nun kendisinden müstağnî olduğu şeyleri ifâde edince, "O (ben), rahmet hazinelerimdeki iyilik ve güzellikleri bilirim"; nimet de, sayesinde, kulun ihtiyacını giderdiği şey olunca, "Ben, o iyilikleri ve hayırları, hikmetime uygun bir biçimde, istediğim miktarda indiren bir hakîmim" buyurmuştur.

★ ★
★

Dövüşen Mü'minleri Barıştırma

وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا ۖ فَإِن بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي
حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ ۚ فَإِن فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا ۖ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ۝٩

"Eğer mü'minlerden iki zümre birbiriyle dövüşürlerse, aralarını (bulup) barıştırın. Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecavüzde bulunuyorsa; siz, o tecavüz edenle, Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın.. Sonuçta eğer (Allah'ın emrine) dönerse, artık adaletle aralarını bulup barıştırın. Her işinizde adâletle hareket edin. Allah, şüphesiz ki âdil olanları sever"

(Hucurât, 9).

Allah, mü'minleri, fâsık'tan gelen haberden sakındırınca, yapılamayan şeyleri telafi etmek amacıyla bundan ortaya çıkan şeylere işâret etmek üzere, "Şayet sizler tesadüfen, (işi), aranıza bir fitne sokmak isteyen kimsenin sözüne dayandırır ve o iş de (meselâ) iki mü'min cemaatin birbiriyle savaşması neticesine müncer olursa, o fâsığın gerçekleştirmeye çalıştığı şeyi izâle edip ortadan kaldırın ve o iki mü'min topluluğun arasını düzeltin. Eğer onlardan biri diğerine karşı halâ tecavüzde bulunursa, siz, haddi aşanlar yani zalim ile savaşınız. Çünkü size onun kötülüğünü ondan defetmek düşer. Sonra, zalim olan eğer halktan ise, emîre düşen, mazlum olan tarafı korumaktır. Yok eğer zalim olan emîrin bizzat kendisi ise, müslümanlara düşen vazife, onu, bu zulmünden nasihat ve daha etkili şeylerle alıkoymaktır. Ki, bunun şartı da, meselâ iki cemaatin birbiriyle dövüşüp savaşması, ya da bunlardan daha şiddetli bir hadisede olduğu gibi, bir fitneye sebebiyet vermemesidir.." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Mü'minler Arasında Savaş

Ayetin başındaki إِنْ edatı, müslüman cemaatler arasında bir vuruşmanın nâdir olarak meydana gelebileceğine bir işârettir. Eğer, "Halbuki biz, vuruşma ve anlaşmazlıkların ekserisinin müslümanlar arasında olduğunu görmekteyiz" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanı, bunlar arasında savaşın nadiren olması, meydana gelmesi gerektiğine bir işârettir. Ama, hasıl-ı kelâm, iş, olması gerekli olan durumun aksine tahakkuk etmiştir. Aynen bunun gibi, إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ ifâdesi de,

nadiren fâsığın bir haber getireceğine bir işarettir. Ama, gel gör ki, fâsık pekçok haber getirmektedir ve ulü'l-emr (yetkililer) nezdinde, fâsığın sözü, doğru ve salih olan kimselerin sözünden daha fazla kabule mazhar olmuştur.

İKİNCİ MESELE
Taife

Cenâb-ı Hak, bahsettiğimiz hususu, yani "az olur" meselesini ifâde etmek için, وَإِنْ طَآئِفَتَانِ buyurmuş da, وَإِن فِرْقَتَانِ (eğer iki fırka...) dememiştir. Çünkü, "taife" fırkadan daha azdır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, فَلَوْلاَ نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَآئِفَةٌ *"Mü'minlerin hepsinin savaşa çıkmaları layık değildir..."* (Tevbe, 122) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, *"Ey iman edenler, eğer bir fâsık size bir haber getirirse..."* ayetiyle, daha önce mü'minlere hitap edildiği halde, bu işin kötülüğüne dikkat çekmek ve onları ondan uzaklaştırmak için, وَإِنْ طَآئِفَتَانِ مِنكُمْ demeyip de, مِنَ الْمُؤْمِنِينَ buyurmuştur ki, bu tıpkı, bir seyyidin kölesine, "Şayet sen, kölelerimden birisini şunu veya şöyle yaparken görürsen, ona mani ol..." deyip de, böylece kendisine hitap ettiği o kölesini, o fiilden en güzel bir biçimde men etmiş olması gibidir ki bu da, bir kimsenin, meselâ, "Seni böyle yapmaktan tenzih ederim.. Ama, başkası yaparsa, ona mani ol" demesi gibidir. İşte burada da, Cenâb-ı Hak, mana aynı olmakla birlikte, bahsettiğimiz dikkat çekme amacından dolayı, وَإِنْ طَآئِفَتَانِ مِنكُمْ demeyip de, وَإِنْ طَآئِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, إِنْ edatının, fiil ile birlikte getirilmesi daha uygun olduğu halde, وَإِنْ طَآئِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا demiş de, وَإِنِ اقْتَتَلَ طَآئِفَتَانِ... demeyip de, وَإِنْ طَآئِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا demiştir. Bu, söze savaşa mani olan şeyle başlamak ve böylece, إِنْ edatıyla kendisine işaret edilen nekire manasını tekîd etmeden dolayıdır. Zira, her iki tarafın da mü'min iki taife, grup olması, aralarında bir savaş ve vuruşmanın meydana gelmemesini gerektirir. Buna göre şayet, Cenâb-ı Hak, fâsığın sözüne kulak vermeye mani olacak şeyle, yani onun fâsık oluşu ile başlamak için, o halde niye, sözüne,...يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ فَاسِقٌ جَاءَكُمْ; veyahut da إِنْ أَحَدٌ مِنَ الْفُسَّاقِ جَاءَكُمْ... şeklinde başlamamıştır?" denilirse, biz deriz ki: Yalan haber getirmek insanın fâsık olmasına veya bu sebeple fıskının artmasına sebebiyet verir. O halde, onun o haberi getirmesi, fıskına sebebiyet verir. İşte bundan dolayı bunu zikretmiştir. Ama, iki tâife arasındaki savaş, imanın ya da, onun artmasının sebebi olamaz... İşte bu sebeple, "İster fâsık olsun isterse olmasın, isterse o haberi getirsin de böylece fâsık olsun" manasında, إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ buyurulmuştur. Eğer Cenâb-ı Hak, "Fâsıklardan birisi size gelirse..." demiş olsaydı, bu ifâde, meselâ o haberi getirdiğinde, o kişinin gelmesinden önce, fıskının tanındığı ve bilindiğine işaret ederdi.

BEŞENCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, يَقْتَتِلُوا buyurmamış da, اقْتَتَلُوا buyurmuştur. Çünkü, muzarî sîgası, (maziye nisbetle devamı ve devamlılığı bildirir. Bu durumda da bundan, "Şayet, iki mü'min cemaat arasındaki savaşı uzun süre devam ettirirlerse, ozaman aralarını ıslah edin..." manası çıkardı.. Zira, muzari (istikbal) sîgası, bu manayı ifade eder. Nitekim Arapça'da, devamlılık ifade etmek anlamında, فُلاَنٌ يَتَهَجَّدُ وَيَصُومُ "Falanca, devamlı teheccüd namazı kılar, oruç tutar" denilir.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Hak, bu ayette, اِقْتَتَلُوا buyurmuş, ama اِقْتَتَلَا demeyip ve yine, فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا buyurmuş, ama بَيْنَهُمْ demeyip, بَيْنَهُمَا demiştir.. (niçin)? Çünkü, savaş esnasında, fitne devam etmektedir. Ve herkes, kendi başına müstakilce bir iş yapmaktadır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak اِقْتَتَلُوا buyurmuştur. Ama, sulhe ve barışa dönüldüğünde, her grubun sözbirliği mevzubahstir. Aksi halde, böyle olmasaydı, sulh zaten tahakkuk etmezdi. İşte bundan dolayı, o iki grup adeta iki şahıs gibi olduğu için, بَيْنَهُمْ denilmemiş, بَيْنَهُمَا buyurulmuştur.

Bâğî İle İlgili Hüküm

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bir başka nâdirata, yani mü'minin haddi aşmasına, -zira bu beklenmeyen bir şeydir- işâret etmek için de, (yine اِنْ edatı ile başlayarak, فَإِنْ بَغَتْ إِحْدٰيهُمَا *"Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecâvüzde bulunuyorsa..."* buyurmuştur.

İmdi eğer, "Burada اِنْ edatının kullanılması nasıl doğru olmuştur? Zira اِنْ edatı, meydana gelmesi pek beklenmeyen şart cümlelerinde kullanılır. Halbuki savaş esnasında, iki taraftan her birinin haddi aşması kaçınılmazdır. Çünkü her biri, böyle yapmakla iyilik yapmış olmuyorlar.. O halde buradaki اِنْ tıpkı bir kimsenin, اِنْ طَلَعَتِ الشَّمْسُ "Eğer güneş doğarsa..." sözü kabilinden olur.." denilirse, biz deriz ki: Burada şöylesi bir ince mana vardır: Allah Teâlâ adeta şöyle demek istemiştir: İki mü'min cemaat arasında savaşın vuku bulması, olsa olsa çok nadir olur. Ama, her grup, diğerinde küfür ve fesât bulunduğunu zannederse, işte daha önceki karanlık dönemlerde olduğu gibi, savaş kaçınılmaz olur. Veyahut da, bu grubtan her biri, içtihât yoluyla savaşın caiz olduğuna karar verir. Bu ise, hatadır.

İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak adetâ şöyle demek istemiştir: "Savaş, ancak şöyle başlayabilir: Eğer gruplardan birinin ya da ikisinin hata ettiği anlaşılır da, o bu hatası üzere devam ederse -ki bu pek nadirdir- işte o zaman haddi aşmış olur. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, فَإِنْ بَغَتْ إِحْدٰيهُمَا عَلَى الْأُخْرٰى buyurmuştur ki, bu, *"durum anlaşıldıktan sonra..."* demektir. Bu durumda da, فَإِنْ بَغَتْ cümlesi, son derece yerinde söylenmiş bir ifâde olmuş olur. Çünkü bu ifâde de, nâdir oluşu ve az meydana gelişi ifâde eder. Bu ifâdeyle ilgili olarak da şöyle birkaç bahis vardır:

1) Cenâb-ı Hak, tıpkı bizim اِقْتَتَلُوا deyip de, يَقْتَتِلُوا demeyişindeki yaptığımız izahtan dolayı, burada da, فَإِنْ تَبْغِ demeyip فَإِنْ بَغَتْ buyurmuştur.

2) Cenâb-ı Hak, tıpkı içki içme cezasında olduğu gibi, içme terkedilse bile bu cezânın uygulanması misâli, haddi aşan tarafla yapılan savaşın, haddi aşana bir cezâ olmadığına; tam aksine savaşın, haddi aşmadan vazgeçme noktasına kadar devam edeceğine, zira haddi aşan tarafın savaştan vazgeçmesi halinde, artık onlarla savaşmanın haram olacağına işaret etmek için, حَتّٰى تَفِيٓءَ *"... dönünceye kadar"* buyurmuştur.

3) Bu savaş, saldıranın saldırmasını bertaraf etmek içindir. Dolayısıyla, burada noktalanır. Çünkü, dönme işi herhangi bir taraftan sâdır olur ve aynı iş, diğerinden de tahakkuk ederse, ara yerde, kendisi sebebiyle savaşın mübah olduğu haddi aşma kalmaz.

4) Bu ifâde, mü'min kimsenin işlediği büyük günahların, onu mü'min olmaktan çıkarmadığının delilidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, haddi aşan tarafı da, iki grubtan birisi saymış ve iki cemaata da, mü'min adını vermiştir.

"Allah'ın Emri"nden Maksad

5) Ayetteki, إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ *"Allah'ın emrine..."* ifadesi hakkında şu muhtemel açıklamalar yapılabilir:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'a, Resûlüllah'a ve ulü'l-emr'e ... itaat ediniz..."* (Nisâ, 59) ayetinden dolayı, "Resûle ve ulü'l-emr'e tâata..." anlamındadır.

b) "Sulha, barışa..." anlamındadır. Çünkü, emredilen sulh olup, bunun delili ise, *"Aranızı ıslâh edin..."* (Enfâl, 1) ayetidir.

c) "Takvâ ile Allah'ın emrine dönünceye kadar..." demektir. Çünkü, Allah'tan hakkıyla korkan kimsede, şeytan hariç, artık bir düşmanlık kalmaz.. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak ki şeytan, sizin için bir düşmandır; siz de onu, bir düşman edininiz..."* (Fatır, 6) buyurmuştur.

6) Şayet birisi, "Siz, şartın, olması beklenilmeyen bir mana ifâde ettiğine delâlet eden bir şey olduğundan bahsettiniz ve dediniz ki: Mü'min tarafından, bir savaş ve haddi aşmanın meydana gelmesi nadirâttandır. Haddi aşmadan dönme de, beklenilen, umulan bir şeydir... Daha nasıl Cenâb-ı Hak (olması beklenilmeyeni ifâde eden bir biçimde), فَإِنْ فَآءَتْ *"eğer dönerse..."* buyurmuştur" derse, biz deriz ki: Bu, bir kimsenin kölesine, ölmesi kaçınılmaz ve zorunlu olduğu halde "Şayet ben ölürsem, إِنْ مِتُّ sen hürsün" demesi gibidir. Ancak ne var ki bu, mülkünde kalmaya devam edeceği, ölümünden sonra da canlı olarak yaşayacağı cihetle, kulun, bu azâda mahal olmaması, ölümün meydana gelişinin malum olmayışından dolayıdır.

İşte burada da böyledir. Çünkü, olması beklenen şey, onların, kendiliklerinden bu haddi aşıştan dönmeleridir. Binâenaleyh, işte böyle bir şey meydana gelmeyince bu, aralarındaki andlaşmayı tekid etmeye delâlet etmiştir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Şayet o grup, iş şiddetlendikten ve harb kızıştıktan sonra, sizin haddi aşan tarafla savaşmanız sebebiyle bu taife haddi aşmadan vazgeçerse, o zaman aralarını ıslâh edin..." buyurmuştur.

Burada bir incelik vardır: Bu da Allah Teâlâ'nın, Allah'tan korkmayıp da haddi aşan kimselerin, bu haddi aşışlarından, sizin onlarla savaşmanızdan ötürü dönüşlerinin, ancak bir cebir, zorlama olduğuna işaret etmiş olmasıdır.

7) Cenâb-ı Hak, (bu cümlenin) peşinden, فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ *"Adaletle aralarını bulup barıştırın"* buyurmuş, fakat adl kelimesine وَإِنْ طَآئِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَأَصْلِحُوا... ifâdesinde yer vermemiştir. Biz diyoruz ki: Oradaki ıslâh, bizzat savaşın sona erdirilmesi ile ilgilidir ki, bu sona erdirme işi, nasihatla, yahut da tehdit, korkutma

ve işkence yoluyla olur. Buradaki ıslah ise, savaşın sona ermesini müteakip, savaşın izlerini, yani telef edilen şeyleri tazmin etme ile olur ki bu bir hükümdür. İşte bu sebeple Hak Teâlâ bunun peşinden, بِالْعَدْلِ (*adaletle*) kaydını getirmiş ve âdetâ "Bu iki cemaat arasında, savaşı bırakmalarını müteakip adaletle hükmedin ve aralarında yeniden, ikinci kez fitne çıkmasına sebebiyet vermesin diye de, aralarını adaletle düzeltip bulunuz" demek istemiştir.

8) Hak Teâlâ, *"Adaletle aralarını bulun"* dediğine göre, tekrar yeniden وَأَقْسِطُوا *"Adaletle hareket edin"* buyurmasının hikmeti nedir? Biz deriz ki: *"Adeletle aralarını bulun"* ifâdesinde bir halin bir hale tahsisi söz konusudur. Böylece Cenâb-ı Hak, bu hususu, *"Adaletle hareket edin"* ifadesiyle umumîleştirmiştir ki bu, "Derecelerin en kıymetlisine ve en yükseğine -ki bu muhabbetullahdır- götüren her işte âdil olun" demektir.

İksât, "kast"ı, yani zulmü izâle etmektir. "Kâsıt" da, buna göre, zâlim demektir. Kâf-sîn ve tı'dan meydana gelen terkibler (kelimeler), işin hoşlanılmayan şeklide olduğu manasına delalet eder ki bu **"kast"** kökündendir. **"Kâsıt fi'l-kalb" "kalbi kâsıt"** tabiri de hoşlanılmayan bir vasfı bildirir de, beğenilmeyen, hoşlanılmayan şey manasınadır. **"Kast"** da böyledir.

★ ★
★

Mü'minler Kardeştir

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ۝١٠

"Mü'minler ancak kardeştirler. O halde iki kardeşinizin arasını bulup barıştırın. Allah'dan korkun ki merhamet olunasınız"

(Hucurât, 10).

Önceki Kısımla Münasebet

Hak Teâlâ, irşâdını tamamlamak için böyle buyurmuştur. Çünkü O, *"Eğer mü'minlerden iki zümre birbiriyle dövüşürlerse..."* buyurunca, birileri bu işin, kavimlerin ihtilafa düştüklerinde olacağını, ama münferid iki mü'min arasında böyle bir kavga meydana geldiğinde, zarar ve fesad yaygın olmayacağı için, bunların arasının bulunmasının bu emre dâhil olmadığını zannedebilirdi. Savaşma esnasındaki ıslahın (ara bulmanın) da böyle olduğunu sanabilirdi. Ama karşılıklı sövüp sayma gibi, savaştan daha hafif durumlarda ise, ıslahın vâcib olmadığını vehmedebilirdi. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu ayette de, *"İki kardeşinizin arasını bulup barıştırın"* buyurmuştur ki bu, "İlgili fitne her nekadar yaygın ve savaş gibi büyük bir şey olmayıp, aksine sadece iki müslüman arasındaki ufacık bir ihtilaf olsa bile, bunu düzeltmeye koşun" demektir.

Ayetteki, وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ *"Allah'dan korkun ki merhamet olunasınız"* cümlesi ile ilgili şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Mü'minler ancak kardeştirler" ifadesine gelince, dilciler, "ihve" (kardeşler) kelimesinin, neseb cihetinden kardeşlik demek olan, أَخٌ kelimesinin cemisi, ihvân kelimesinin ise, dostluk cihetinden kardeşlik demek olan أَخٌ kelimesinin çoğulu olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, işi pekiştirmek ve müslümanlar arasında olan bağın, tıpkı neseb açısından kardeş olanlar arasındaki gibi olduğuna ve İslâm'ın âdetâ bir baba gibi olduğuna işâret etmek için, *"Mü'minler ancak ihve (kardeşler)dirler"* buyurmuştur. Nitekim bir şâir,

أَبِي الْإِسْلَامُ لَا أَبَ لِي سِوَاهُ / إِذَا افْتَخَرُوا بِقَيْسٍ أَوْ تَمِيمِ

"Onlar, Kays veya Zemîm soyundan oldukları ile övündüklerinde, (Ben de derim ki:) Benim babam İslâm'dır ve ondan başka babam yoktur" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ, iki grubun ve iki tarafın arasını ıslahı emrettiği önceki ayetlerde, daha mühim olmasına rağmen, "ittikâ ediniz" ifadesine yer vermemiş, ama bu ayette, *"Allah'dan ittikâ edin, korkun"* buyurmuştur, niçin? Deriz ki: Bunun hikmeti şudur: İki fırka arasındaki savaş, fesâdın yayılması ve o fesaddan birşeylerin gelip her mü'mini bulması, derken herkesin, kendisini ıslah hususunda sa'y-u gayret göstereceği neticesine götürür. Dolayısıyla bu ıslah emri, ittikâ etme emriyle pekiştirilmemiştir. Fakat iki ferd arasında olan sürtüşmeden ötürü insanlar endişeye kapılmazlar. Çoğu kez de bazı kimseler, bozuk maksadlardan ötürü, bu iki kimse arasındaki düşmanlığın pekişmesini isterler. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"O hâlde iki kardeşinizin arasını bulup barıştırın. Allah'dan korkun"* buyurmuştur.

Yahut bunu şöyle izah edebiliriz: Ayetteki, *"Aralarını bulup barıştırın"* ifadesi, sulha; *"Allah'dan korkun (ittikâ edin)"* ifadesi de, onları, aralarında çıkacak kavga-gürültüden koruyacak hususlara bir işarettir. Çünkü Allah'dan ittika eden kişiyi bu takvası, başka şeylerle meşgul olmaktan alıkor. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s) *"Müslüman, insanların onun elinden sâlim (emin) olduğu kimsedir"*[10] buyurmuştur. Çünkü müslüman Allah'ın emrine inkıyâd eder ve Allah'a ibadete yönelir de, böylece kendini kusurlu görüşü, başkalarının kusurlarını görmeye mânî olur, bu durum müslüman kardeşinin kalbini rahatsız edecek şeyler yapmaya engel teşkil eder. İşte bu hususa, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Mü'min, komşusunun şerrinden emin olduğu kimsedir"*[11] buyurmuştur. Bu, "Allah'dan kork ve başkaları ile uğraşma" demektir.

İKİNCİ MESELE

إِنَّمَا edatı, hasr (sadece-ancak) manasına gelip, "Bu kardeşlik, sadece mü'minler arasındadır. Fakat mü'min ile kâfir arasında kardeşlik söz konusu olamaz" demektir. Çünkü burada cihet-i câmia (toplayıcı unsur), İslâm'dır. İşte bundan ötürü, bir müslüman ölse ve onun da kâfir bir kardeşi olsa, malı kâfir kardeşine değil de, müslümanlara

10) Buhârî, İman, 4-5.
11) Buhârî, edeb, 29; Müslim, İman, 73 (1/68: Benzer hadis).

kalır. Kâfirin durumu da böyledir. Çünkü nesebte muteber olan baba, şer'an baba olan babadır. Öyle ki bir adamın, zina sonucu olan iki çocuğu birbirine vâris olamazlar. Kâfirlik de tıpkı fasit olan cihet-i câmiadır. O halde bu, âciz (yetersiz) olan bir cihet-i câmia (müşterek nokta) olmuş olur ve tam bir kardeşlik sağlayamaz. İşte bundan ötürü, birisi kâfir olarak ölse ve bunun müslüman kardeşi olsa, kendisine başka neseben vâris olacak kimse de bulunmasa, bunun malı kâfirlere verilemez. Binâenaleyh eğer dinleri onları gerçek kardeş yapmış olsaydı, o zaman, tıpkı vârisi bulunmadığında müslümanın malı, bütün müslümanlara ait olduğu gibi, kâfirin malı da kâfire ait olurdu.

Buna göre eğer, "Müslümana ancak müslümanın vâris olacağı, neseben olan kâfir kardeşinin ona vâris olamayacağı delili ile, İslâmiyet'ten ötürü meydana gelen kardeşliğin, neseb açısından olan kardeşlikten daha ileri olduğu sâbit olduğuna göre, âlimler, İslâmiyet'ten ötürü olan kardeşliği, müslümanın malının, neseb kardeşlerine değil de, din kardeşlerine ait olabilmesi için, neseb açısından olan kardeşliğe mutlak olarak niçin üstün görmemişlerdir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, yanlış bir sorudur. Çünkü müslüman olan kardeş, neseben müslüman kardeş olduğunda, onda iki kardeşlik toplanmış olur. Böylece de bu kardeşlik daha kuvvetli olur ve "asabe"lik (miras önceliği) de, akrabalığı daha kuvvetli olanlar içindir. Baksana, iki baba ayrı ana-bir kardeşler, biribirlerine vâris oldukları halde, baba bir, ana ayrı kardeşler biribirlerine vâris olamazlar. Neseben müslüman kardeş de böyledir. Çünkü onun için iki yönden kardeşlik söz konusudur ve dolayısıyla, (mirasda) diğer müslümanlara yeğ görülmüştür. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Mâ'yı Kâffe

Nahivciler şöyle demişlerdir: "Buradaki مَا edatı, إِنَّ edatının amel etmesine mânî olan, mâ-i kâffedir. Eğer böyle olmasaydı, إِنَّمَا الْمُؤْمِنِينَ denilirdi. فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ (Âl-i İmran, 159) ayeti ile ...عَمَّا قَلِيلٍ (Mü'minun, 40) ayetlerindeki (مَا)'lar ise, mâ-i kâffe değildir." En güçlü soru şudur: رُبَّ، بِ ve عَنْ harf-i cerleri böyledir. رُبَّ ile kullanılan مَا mâ-i kâffe olduğu halde, عَنْ ile kullanılan عَمَّا'daki مَا ve bâ ile kullanılan بِمَا'daki مَا niçin mâ-i kâffe değildir? Bu hususta sözün özü şudur: رُبَّمَا ve إِنَّمَا 'dan sonra gelen söz, tam bir cümledir. Dolayısıyla onu müstakil bir cümle saymak mümkündür. Eğer bunların başından رُبَّمَا ve إِنَّمَا hazfedilecek olsa, cümlenin aslına bir zararı olmaz. Meselâ, رُبَّمَا زَيْدٌ فِي الدَّارِ، رُبَّمَا قَامَ الْأَمِيرُ dediğimiz gibi, bunların başını hazfedip, زَيْدٌ فِي الدَّارِ ve قَامَ الْأَمِيرُ diyecek olsak doğru olur. Durum إِنَّمَا ve لَكِنَّمَا 'da da aynıdır. Fakat عَمَّا ile بِمَا 'da durum farklıdır. Çünkü فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ (Âl-i İmran, 159) ayetindeki بِمَا ifadesini kaldıracak olsan, bu tam ve doğru bir cümle olmaz. O halde bu bâ, kendisine muhtaç olduğu şeye taalluk ettikten sonra bile devam etmektedir. Fakat, إِنَّ، لَكِنَّ ve رُبَّ böyle değillerdir. Bunlara lüzum kalmayınca, hükümleri de kalmaz. Çünkü yok olan şey için, amel (tesir) söz konusu değildir.

Eğer, "إِنَّ edatı, مَا ile amelden alıkonulmadığında, ondan sonra gelen ifade tam bir kelam (cümle)dir. Dolayısıyla إِنَّ için de amelin söz konusu olmaması gerekir. Çünkü إِنَّ زَيْدٌ قَائِمٌ dediğin gibi," زَيْدٌ قَائِمٌ diyecek olsan, bu da tam bir cümle olur"

denilirse, biz deriz ki: Durum hiç de böyle değildir. Çünkü إِنَّ'den sonra gelen kelimenin nekire olması da mümkündür. Meselâ ... إِنَّ رَجُلاً جَائَنِي dediğin gibi, ... جَائَنِي رَجُلٌ da dersin, ama orada إِنَّمَا 'nın kaldırılmasında olduğu gibi, ... إِنَّمَا رَجُلٌ جَائَنِي denilmesi gözel olmaz. Durum أَيَّمَا ve بَيْنَمَا'da da aynıdır. Çünkü eğer bunları hazfedip, bunlardan sonraki ifadeyle yetinecek olsan, bu tam bir cümle olmaz ve bunlar, amelden engellenmez (مَا ile). لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ile ilgili izahımız, daha önce defalarca geçmişti.

★ ★
★

Alay Etmeyin

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ عَسَىٰ أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِّنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِّن نِّسَاءٍ عَسَىٰ أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِّنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَن لَّمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿١١﴾

"Ey iman edenler bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin. Olur ki alay edilenler, (Allah katında) onlardan daha hayırlıdır. Kadınlar da, kadınları eğlenceye almasın. Olur ki, alay edilenler, alay edenlerden daha hayırlıdırlar. Kendi kendinizi ayıplamayın, sonra fâsıklık ne kötü bir addır! Kim tevbe etmezse, onlar zâlimlerin tâ kendileridir"

(Hucurât, 11).

Bu sûrenin irşâd üzere, irşâd için indirilmiş olduğunu anlatmıştık. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, mü'min kimsenin, Allah'a, peygambere ve her ikisine muhalefet eden ve isyanda bulunan fâsık karşısında takınacağı tavrın nasıl olması gerektiğini öğrettikten sonra, mü'minin mü'mine karşı nasıl davranması gerektiğini de beyan etmiştir. Daha evvel, mü'min kimsenin, hâzır ve gâib olduğu durumlardaki halini anlatmıştık. Dolayısıyla mü'min eğer hazır (yanımızda) ise, onunla alay edilmemeli ve saygıya uymayan şeylerle ona davranılmamalıdır. İşte bu ayette, her biri diğerinden daha hafif olan şu üç şeye işaret edilmiştir: **"Suhriyyet", "Lemz" ve "nebz"...**

Alay

1) **Suhriyyet**, insanın kardeşin, küçümseyerek bakması, ona iltifat etmemesi ve onu olduğundan aşağı görmesidir. Bu **suhriyyet**, o insanın kusurlarının sayılıp dökülmesi manasında değildir. Bu, tıpkı bir insanın, yanında sevmediği kimselerden bahsedildiğinde, sen onların, "o kimse, anılmaya bile değmez, değer verilmeye değmez" dediklerini görürsün.

Binâenaaleyh Allah Teâlâ: "Kardeşlerinize hakaret etmeyin, onları küçük görmeyin" demek istemiştir.

Lemz

2) **Lemz:** Bu da insanın ayıplarını, onun hazır bulunmadığı bir yerde sayıp dökme manasına olup, suhriyyetten daha hafif bir hakarettir. Çünkü birincisinde, kişiye değer verilmemiş ve insanların ondan bahsetmesinden bile râzı olunmamıştır. Böylece sanki o kimseyi, lehine ve aleyhine durumlarda, kızılıp değer verilmeyecek bir maskara olarak kabul etmiştir.

Lekab Takma

3) **Nebz:** Bu da, lemzden daha hafif bir hakarettir. Çünkü bu, insanın, onda bulunan ve onu kızdıracak olan, değerini düşüren bir vasıf ve özelliğinden bahsetmedir. Nebz, her nekadar insanda bulunmasa bile bir ad-lakab vermektir. Çünkü güzel lakablar ve hoşa giden isimler, bir insana verildiğinde, bu ismin ifade ettiği husus, mutlaka onda vardır manasına gelmez. Çünkü mesela, **Sa'd** ve **Sa'îd** (bahtiyar) diye adlandırılan kimse, aslında böyle olmayabilir. Yine meselâ "Dinin imamı", "Dinin müdâfii" gibi lakabları olan kimsenin, mutlaka böyle olduğu anlaşılmaz. Bunlar birer alem isimdir. Keza "**Mervân**" veya " **Mervânü'l-Himâr**" lakabı böyle değildir. Çünkü bu bir alem ve bir nisbettir. Kendisiyle vasıf murad edilmediğinde, lügat manası murat edilmiş olmaz. Özel isimler de böyledir. Çünkü "**Abdullah** *"Allah'ın kulu"* ismiyle adlandırılmış kimseye, "Sen **Abdullah**'sın, öyleyse başkasına tapamazsın" deyip, bununla onun vasfını murad ettiğinde, bir işaret olsun diye, bu özel ismini getirmiş olmazsın. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak sanki, "Kibirlenmeyin, kardeşlerinizi küçük görmeyin, onlara değer vermemezlik edip küçümsemeyin. Onlara verilmiş olan nimetleri görmemezlikten gelip, onların derecelerini düşürmek ve oldukları mertebeyi görmek istemeyerek, onları tenkid etmeyin. Kusurlarından ve onları zedeleyecek şeylerle nitelemekten sarf-ı nazar ettiğinizde, onların hoşuna gitmeyecek şeylerle de onları adlandırmayın ve "Bu onlar hakkında söylenilmiş bir ayıp değildir. Bu olsa olsa, muayyen bir sıfatı kasdetmeksizin telaffuz edilen, söylenen bir sözden ibarettir" demeyiniz" demek istemiştir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele zikredilmiştir:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, *"Bir topluluk (kavm) diğer bir toplulukla alay etmesin"* buyurmuştur. "Kavm", kadın veya çocuk topluluğuna değil de, erkekler topluluğuna verilen addır. Çünkü bu kelime, tıpkı, صَوْمٌ (**savm**) kelimesinin, صَائِمٌ "oruç tutan" kelimesinin çoğulu olması gibi, قَائِمٌ kelimesinin çoğuludur. İşleri yerine getiren, yapan ise, erkeklerdir.. Buna göre, (**kavm** kelimesinin çoğulu olan) "**akvâm**", kadınlar değil de, erkekler olmuş olur.

Kısa bir not: İltifât etmeme ve küçümseme işi, genellikle erkeklere nisbetle, erkeklerden sudûr eder. Çünkü kadın, aslında zayıftır. Erkekler kendisine değer vermediği zaman, onun herhangi ağırlığı, kadr ü kıymeti olmaz. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) إِنَّمَا النِّسَاءُ لَحْمٌ عَلَى وَضَمٍ إِلاَّ مَا ذَبَّتْ عَنْهُ *"Kadınlar, kasap kütüğü üzerindeki et gibidirler (âciz ve zayıftırlar). Ancak senin, koruyup kolladığın durum müstesnâ..."* buyurmuştur. Kadına gelince, ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda erkeğe muhtaç

olduğu için, onun, erkeği küçük görmesi, ona iltifat etmemesi söz konusu olamaz. Erkeğin erkeğe, kadının da kadına nisbet edilmesi durumunda onlarda bu tür bir kötülük, alaya almış olma olabilir.. En yaygın olan da bu durumdur..

İKİNCİ MESELE
Mü'minler Bir Bedendir

Cenâb-ı Hak, alay eden kişinin bu yönünü törpülemek ve onun, bu tepeden bakışına buğzederek, son derece çirkin olan en üst derece hakkında, عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ *"Olur ki alay edilenler, (Allah katında) onlardan daha hayırlıdır"* buyurmuş, bunlardan ikinci derece hakkında da, وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ *"Kendi kendinizi ayıplamayın..."* demiş ve onları, yani ayıplananları, bunların, yani ayıplayanların kendisi gibi addetmiştir. Çünkü onlar, onları bir derece aşağıda görünce, Allah da onları bir derece yukarıya çıkarmıştır. Böylece de, birinci ifadede, alay edilenleri, alay edenlerden daha iyi, daha hayırlı; ikincisinde de, alay edilenleri alay edenlerin misli, dengi kılmıştır. *"Belki de, alay edilenler, (Allah katında) onlardan daha hayırlıdır..."* cümlesinde şöyle bir incelik bulunmaktadır: (Allah Teâlâ), onlardan, ihmâle götüren, hoş olmayan bir durum görmüş, böylece de, alay edileni alay edenden daha hayırlı kılmıştır ki, bu tıpkı **İblis**'in yaptığına benzemektedir. Çünkü **İblis, Adem** (a.s)'e iltifat etmemiş, *"Ben ondan daha hayırlıyım"* (A'râf, 12) demiş, ama **Adem** (a.s) ondan daha hayırlı olmuştur. Ayetteki, أَنْ يَكُونُوا ifadesinden, يَصِيرُوا *"dönüşebilir, -haline gelebilirler..."* manasının kastedilmiş olduğunun söylenilmesi de mümkündür. Çünkü, fakirliğinden, acizliğinden ve zayıflığından dolayı herhangi bir kimseyi küçümseyen kişi, kendisinin fakir, o fakirin zengin; kendisinin zayıf ve o zayıfın kuvvetli haline gelmesinden emin olamaz..

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, "bir nefs bir nefsle alay etmesin" dememiş de, *"bir kavim bir kavimle alay etmesin"* buyurmuştur. Çünkü bunda, büyüklenmeden men etmeye bir işaret vardır. Çünkü, büyüklük taslayan kimse, genelde kendisinin büyüklük duygusunu bir topluluk karşısında göstermeye çalışır.. Ama, toplumda kendisine iltifat edilmeyen kimselerle, hiç kimsenin bulunmadığı bir yerde bir araya geldiğinde, kendisini mütevazi gösterir.. İşte, onları, yaptıkları bu şeyden men etmek, alıkoymak için, onlardan "kavim" lafzıyla bahsetmiştir..

DÖRDÜNCÜ MESELE
Kendinizi Ayıplamayın

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ *"kendi kendinizi ayıplamayın..."* hitabı hakkında şu iki izah yapılabilir:
a) Kardeşin kusurunu, yine beriki kardeşi ilgilendirir.. Binâenaleyh, birisi öbürünü ayıpladığında, adeta kendisinde kusur görmüş, kendisini ayıplamış olur..

b) Birisi, öbürünü ayıplayıp onda kusur görmeye çalıştığında, bu ayıplayan kimse, ayıplanan kimsenin mukabil bir ayıpla ayıplamasından emin olamaz.. Böylece bu ilk ayıplayan kimse, ileri sürdüğü bu ayıp sebebiyle, bir başkasını kendisini ayıplamamaya sevketmiş olur da, bu kişi adeta, kendi kendini ayıplamış olur.. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendi kendinizi öldürmeyin.."* (Nisâ, 29) hitabı da bu manaya hamledilir. Yani, "Sizler bir cana kıyıp onu öldürdüğünüzden, kendiniz öldürülmüş olursunuz. Böylece de, adeta sizler, kendi kendinizi öldürmüş gibi olursunuz..." demektir.

Burada şöyle bir üçüncü izah da yapılabilir: Bu da senin, "Nefislerinizi, yani sizden her biriniz bir diğerini ayıplamayınız. Çünkü, eğer böyle yaparsanız, kendi kendinizi, yani birbirinizi ayıplayan, bir yönden de ayıplanan haline gelmiş olursunuz" şeklinde açıklamandır. Bu ayette bu mana açıktır, ama Cenâb-ı Hakk'ın *"Kendi kendinizi öldürmeyin.."* (Nisâ, 29) ayetinde böyle değildir.

BEŞİNCİ MESELE

Şayet, "Sizler, kişinin orada bulunmaması halinde yapacağı şeye işâret ettikten sonra, bunun, mü'mini, diğer mü'min orada bulunduğu halde ona karşı yapması gerekli olan şeye bir irşâd ve işâret olduğunu anlatmıştınız. Ancak ne var ki, وَلَا تَلْمِزُوٓا buyruğuna gelince, "**lemz**"in, insanın arkasından kişiyi ayıplamak olduğu; "**hemz**"in de, insanın yüzüne karşı onu ayıplama olduğu ileri sürülmüştür" denilirse, biz deriz ki: Hiç de böyle değildir. Aksi daha uygundur. Zira biz, bu kelimelerin harflerinin yerini değiştirdiğimizde, aksi manaya delâlet ettiklerini görürüz. Çünkü "**lemz**"in harfleri yer değiştirdiğinde, "lezime"; "hemz"in harfleri yer değiştirdiğinde, "hezeme" şeklini alır. Bunlardan birincisi, "yakınlığa"; ikincisi ise "uzaklığa" delâlet eder. Buna göre şayet, "Herbirinin aynı manaya olduklarının söylenilmesinin yanısıra, "lemz"in, kişiyi yüzden ayıplamak olduğu söylenecek olursa, daha evlâ olur.

Tenabûz (Lakab Takma)

ALTINCI MESELE
Tenabûz (Lakab Takma)

Cenâb-ı Hak, لَا تَلْمِزُوا buyurmamış da, وَلَا تَنَابَزُوا *"Birbirinizi kötü lakapla çağırmayın"* buyurmuştur. Zira, ayıplayan (lemmâz) ayıpladığında, ayıplanan kimse o anda bazan, kendisiyle, o ayıplayanı ayıplayacağı bir ayıp bulamaz.. Onda bir ayıp bulabilmek için, bunu araştırır ve bunun peşine düşer.. Böylece ayıplama işi (sanki) tek taraflı olmuş olur.. Ama, "kötü lakapla çağırmaya" gelince, taraflar bunu yapmaktan aciz değillerdir. Çünkü, birisine, "eşek..." lakabı takan kimseye, o da anında, "öküz, vs..." gibi lakaplar takabilir. O halde görünen odur, "nebz - lakapla çağırma" anında mukabil lakapla çağırmaya götürebilir. Ama "lemz" ise, böyle değildir.

Fasıklık Ne Kötü!

Ayetteki, بِئْسَ ٱلِٱسْمُ ٱلْفُسُوقُ بَعْدَ ٱلْإِيمَٰنِ *"İmandan sonra fasıklık ne kötü bir addır..."* cümlesine gelince, bu hususta بِئْسَ ile kasdolunan mananın, bir kimsenin "müslüman, iman ettikten sonra, "Ey yahudî..." demesi olduğu ileri sürülmüştür ki, bu da, "İman ettikten sonra onu kâfir diye adlandırmak ne kötüdür!" demektir.

Bu hususta bundan daha güzel olan şöyle bir izah yapılabilir: Bu ifâde, ayetteki yasağın mütemmimi durumundadır. Cenâb-ı Hak sanki, "Ey iman edenler, bir kavim bir kavimle alay etmesin. Kendi kendinizi ayıplamayınız. Birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayınız. Çünkü bir kimse böyle yaparsa, imandan sonra fıska düşer.. Halbuki, mü'min kimseden, imanından sonra bir takım fıskın sudur etmesi kötü ve çirkin bir şeydir" demek istemiştir. Böylece bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İman edip de, imanına zulmü karıştırmayan kimseler..."* (En'âm, 82) ayeti gibi olmuş olur ki, bu durumda, kelamın takdiri, بِئْسَ ٱلْفُسُوقُ بَعْدَ ٱلْإِيمَٰنِ ya, "İmandan sonra fıska düşmek ne kötüdür"

şeklinde olur, yahut da, "mü'min olarak adlandırılmanızdan sonra, bu fiiller sebebiyle fasık olarak adlandırılmanız ne kötüdür!" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَنْ لَّمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ *"Kim tevbe etmezse, onlar zalimlerin tâ kendileridir.."* ifâdesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu tür şeyler, küçük günahlardandır. Binâenaleyh, kim bunlarda ısrar ederse, fâsık olur, zalim olur. Bir kerede, kişi, zulüm ve fıskla vasfedilemez. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, (adetâ), "kim bunu terketmez de, örfü ve âdeti haline getirirse, o zalimdir.." demek istemiştir.

b) Ayetteki, *"bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin.. Kendi kendinizi ayıplamayın.. Birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın.."* hitapları, insanları, gelecekte bu tür şeyleri yapmaktan men eden ifâdelerdir. Ama, *"kim tevbe etmezse..."* ifâdesi ise, iyice sakındırmak ve iyice alıkoymak için, insanlara, eskiden yapılmış şeylerden tevbe etmelerini ve onlara, bunlara karşılık pişmanlık duyduklarını ortaya koymalarını emreden bir ifâdedir. Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا تَنَابَزُوا buyruğunun aslı, لَا تَتَنَابَزُوا idi. أَلْقَىٰ فiilindeki (Bakara, 6) ifâdesindeki hemzelerden birinin düşürülüp de أَلْقَىٰ şeklinde okunması gibi, tâ'lardan birisi hazfedilmiştir. Buradaki hazf, daha önemlidir. Çünkü, hitâp tâ'sı ile, "tefâûl" babının tâ'sı, bir kelimede aynı cinsten iki harftirler. Halbuki, istifham hemzesi başlı başına bir kelime, أَلْقَىٰ fiilinin hemzesi de başka bir kelimedir. İki ayrı kelimede iki ayrı harfi taşımak, bir kelimede taşımaktan daha kolaydır. İşte bundan dolayı, مَدَّ fiilinde idğam vacib olduğu halde, أَمَدْدْ ifadesinde vacib değildir. Yine, مَرَّ fiilinde idğam vacib olduğu halde, أَمَرَّ رَبُّنَا *"Rabbinizin emri..."* ifâdesinde vacib değildir.

★ ★
★

Zan, Gıybet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا ۚ أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢﴾

"Ey iman edenler, zannın bir çoğundan kaçının. Çünkü, bazı zan (vardır ki), günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Kiminiz de kiminizi arkasından çekiştirmesin. Sizden herhangi biriniz, ölü kardeşinizin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz? Allah'tan korkun, çünkü Allah tevbeleri kabul edendir, çok merhametlidir.."

(Hucurât, 12).

(Cenâb-ı Hak böyle buyurmuştur), çünkü zan, daha önce geçmiş olan şeylere de sebep olabilir. Kötülükler, zanna dayanır. Kindar düşmanlık zandan zuhur eder. Bir söz söyleyen kimse, söylediği şeyleri kesin bilgiye dayandırırsa, çok az olarak,

bir kimsede kesin olarak bir ayıp yakalar da, onu ayıplayabilir.. Çünkü, fiil, onu yapan yanılabileceği, onu gören yanlış görebileceği için, bazan şeklen çirkin olduğu halde, ama aslında ise böyle olmayabilir. Ayetteki كَثِيراً ifadesi, hayır ve güzel şeylerin kendisine dayandığı zanları, hariç bırakmak için getirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, ظُنُّوا بِالْمُؤْمِنِ خَيْراً *"Mü'min hakkında, hayır zan'da, iyi zanda bulununuz"* buyurmuştur. Velhasıl, yakîne ve kesinliğe dayanmayan her işte zanna düşmek kaçınılmazdır. Bunun misâli, hâkimin, şahidlerin şehadetine göre hükmetmesi; şahitler bulunmadığı zaman ise, "berâet-i zimmetin asl olması"na vs. göre hükmetmesidir. O halde, ayetteki *"zannın bir çoğundan sakınınız..."* ve *"Çünkü bazı zan günahtır"* ifadeleri ihtiyatlı olana sarılmaya bir işâret olup, bu tıpkı şöyledir: Korkulan, güvenlikli olmayan bir yolda, her defasında yol kesen (hayduta) rastlanmaz.. Ne var ki sen, bir kere ya da iki kere orada hayduta rastlanıldığı için, o yola girmek istemezsin.. Ama geçmek gerekirse, bir arkadaşınla beraber o yola girersin.. İşte aynen bunun gibi, zanna da, tam bir gayret ve üstün bir çaba sarfettikten sonra başvurulmalıdır...

Tecessüs Etmeyin

Daha sonra Cenâb-ı Hak, önceki manaları tamamlamak için وَلاَ تَجَسَّسُوا *"Birbirlerinin kusurunu araştırmayın..."* buyurmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"... zannın çoğundan kaçının..."* buyurunca, bundan, nazar-ı dikkate alınması gereken şeyin, yakîn, kesinlik hali olduğu anlaşılmıştır. Bundan dolayı bir kimse, "Ben, falancayı keşfedebilirim... Yani, onu, yakînen tanır, kusurlarını gözümle görür, buna göre de onu ayıplarım.. Böylece de zandan kaçınmış olurum.." diyebilir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak da adeta, "Zanna uymayın. İnsanların kusurlarını yakînen görme hususunda da, çaba sarfetmeyin, göstermeyin.." demiştir.

Gıybet Etmeyin

Daha sonra Cenâb-ı Hak, mü'minin bulunmadığı yerde, şerefinin korunmasının vacib olduğuna işaret etmek için de, وَلاَ يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضاً *"Kiminiz de kiminizi arkasından çekiştirmesin.."* buyurmuştur. Ki bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, بَعْضُكُمْ بَعْضاً ifâdesiyle ilgili açıklama... Zira bu ifâde gerçekte, tıpkı, لاَ تَلْمِزُوا cümlesi gibi, umumîlik ifâde eder. Gıybet eden kimseye gelince, gıybet eden kimse, kendi kusurunu bilir.. Dolayısıyla bu fiili, onu, kendi gıybetini yapmaya sevketmez. İşte bu sebeple gıybet, ayıplayan kimseyi, gıybet yaptığı kimsenin gıybetini yapmaya sevkedici olmadığı için, وَلاَ تَغْتَابُوا أَنْفُسَكُمْ *"Karşılıklı olarak birbirinizi gıybet etmeyiniz. Kendinizin gıybetini yapmayın"* buyurulmamıştır. Halbuki ayıp, ayba sevkedicidir.

b) Şayet birisi, "Daha kısa olmasının yanısıra, Cenâb-ı Hakk'ın لاَ تَغْتَابُوا demesi halinde de aynı mana elde edilebilirdi.." derse, biz deriz ki: Hayır, çünkü burada yasaklanan şey, mü'minin gıybetinin yapılmasıdır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, بَعْضُكُمْ بَعْضاً buyurmuştur. Ama kâfire gelince, o deşifre edilebilir, ondaki ayıp ve kusurlar gündeme getirilebilir. Nasıl böyle olmasın ki? İhtiyaç duyulduğunda, fasık kimsedeki kusurların bile dile getirilmesi caizdir.

c) Ayetteki, *"Sizden herhangi biriniz, ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?.."* ifâdesi, yasaklanan gıybetin, kâfirinki değil, mü'minin gıybetinin yapılmasınınki olduğunun delilidir. Zira, Cenâb-ı Hak, gıybeti kardeşin etinin yenilmesine teşbih etmiş ve bundan önce de, *"Mü'minler ancak kardeştir.."* (Hucurât, 10) buyurmuştur. Halbuki, kardeşlik ancak mü'minler arasında söz konusudur. Ve, kardeşin etini yemeye teşbih edilen şeyden men etmeden başka da hiçbir şey söz konusu değildir. Binâenaleyh bu ayette, kâfirin değil de mü'minin gıybetini nehy bulunmaktadır.

d) Bu teşbihin hikmeti nedir? Biz deriz ki, bu, insanın namus ve şerefinin tıpkı eti ve kanı gibi olduğunun işareti olup, bu, "açık kıyas" kabilindendir. Çünkü, kişinin namus ve şerefi, etinden de kıymetlidir. Binâenaleyh insan, insanın etini yemeyi hoş görmediğine göre, o, insanların şeref ve namuslarını zedelemeyi haydi haydi hoş göremez. Ayetteki *"kardeş eti"* ifâdesi, bu hususu daha fazla men eden bir ifâdedir. Çünkü düşmanı, öfkesi, düşmanının etini (ağzında) çiğnemeye sevkedebilir. İşte bundan dolayı, doğruların en doğrusu (Hz. Peygamber), *"Annenin doğurduğu kimsenin etini yemek, olabilecek en kötü şeydir"* buyurmuştur.

Ölmüş Kadeş Eti

Ayetteki "**meyten**" *"ölü"* ifadesi, şöyle bir vehmi bertaraf etmeye işarettir: Kişinin yüzüne karşı konuşmak, daha fazla elem verir, binâenaleyh haramdır. Gıybetini yapmaya gelince, o bundan habersiz olduğu için, bu ona elem vermez. İşte bu sebeple, *"ölü kardeşinizin etini yeme"* tabiri kullanılmıştır. Çünkü bu da, ölüye eziyet vermez. Ama buna rağmen gıybet son derece kötü birşeydir! Zira ölü, etinin yenildiğini hissetseydi, bu ona elem vereceği gibi, gıybeti yapılan da, bu gıybete muttalî olduğunda bu ona elem verir. Burada şöyle bir husus vardır: Gıybet, ölmüş insanın etini yeme gibidir. Halbuki ölünün etini yemek ancak, mecbur (muzdar) kalmış kimse için, o da zaruret miktarı kadarıyla helâl olur. Halbuki mecbur kalmış kimse, ölmüş koyun eti ile ölmüş insan etini birlikte bulduğunda, insan etini yemez. Gıybet eden kimse de, yaptığı o gıybetin dışında bir şekilde ihtiyacı giderebilse, gıybet etmesi mübah olmaz.

Ayetteki, "**meyten**" *"ölü"* kelimesi, ya **lahm** *"et"* kelimesinden, yahut da "**ah**" *"kardeş"* kelimesinden haldir. İmdi eğer, "Lahm (et), ölü diye nitelemez" denilirse, biz deriz: "Hayır, nitelenir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), مَا أُبِينَ مِنْ حَيٍّ فَهُوَ مَيِّتٌ *"Canlıdan koparılan parça, meyyit (ölü)dür"* buyurmuştur ve işte bundan ötürü, çocuk sünnet olurken kesilip atılan o parça "meyte" (ölü) adını vermiştir. Eğer, "Bu kelimeyi, "ah" (kardeş) kelimesinden "hal" yaparsak, "ah" kelimesi ne fâil, ne de mef'ûl olduğu için, bu câiz olmaz. Çünkü bu tıpkı birisinin, **Zeyd**'in ayakta olduğu manasında, مَرَرْتُ بِأَخِي زَيْدٍ قَائِماً "Kardeşim **Zeyd** ayakta iken, ona uğradım" demesi gibi olur" denilirse, biz deriz ki: "Kim bir et parçası yerse, onu yemiş olur" denildiğinde, bu denilebilir. Binâenaleyh ayetteki "ah" kelimesi de, yenilen şey manasında mef'ûl olur.

Halbuki, "Kardeşim **Zeyd**'e uğradım.." ifadesi böyle değil. Yine senin, "O günahkâr olduğu manasında onun suratına çarptım" manasında ضَرَبْتُ وَجْهَهُ آثِماً

demen câizdir ki sen buradaki "âsim" (günahkâr) ile, yüzü değil, yüzün sahibini kastetmiş olursun. Bu da, onun yüzüne vurduğunda, ona (kendisine) vurmuş olman gibidir. Ama, (Günahkâr olduğu halde elbisesini parçaladım" manasında مَزَّقْتُ ثَوْبَهُ آثِماً deyip de, "âsim"en kelimesini, "sevb" (elbise)den "hal" tutman câiz değildir.

Nefret

Ayetteki, فَكَرِهْتُمُوهُ *"İşte bundan tiksindiniz!"* ifadesi ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "hû" (bundan) zamirinin neye râcî olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) En belirgin hâle göre, bu zamir yeme işine râcidir. Çünkü bundan önceki, "yemekten hoşlanır mısınız?" ifadesinin takdiri, أَيُحِبُّ أَحَدُكُمُ الْأَكْلَ şeklindedir. Zira, أَنْ edatıyla birlikte olan fiili muzarî, masdar manasındadır. Buna göre mana, "Sizler onu yemeyi (eki-i) kerih gördünüz, ondan tiksindiniz" şeklindedir.

b) Bu zamir, "lahm" (et)e râcidir. Buna göre, "O etten tiksindiniz" manasındadır.

c) Bu zamir, "meyten" (ölmüş) kelimesinden anlaşılan "meyyite" râcidir. Buna göre kelamın takdiri, sizden biri, "ölmüş ve kokmuş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz" şeklindedir. Buna göre *"İşte bundan tiksindiniz"* ifadesi, sanki "meyten" kelimesinin sıfatı olmuş olur ve bu manada, iyice bir sakındırma gözetilmiş olur ki bu, "ölüden, bir sebepten ötürü nâdiren yesen, bu nâdir, bir iş olur. Ama o ölü, kokuşup, değişip çürüdüğünde ise, asla yenilmez. İşte aynen bunun gibi, gıybetin de asla yapılmaması gerekir" demektir.

İKİNCİ MESELE
Ölü Etinden Tiksindiniz

Bu ifadenin başındaki "fâ", ilgili olduğu birşeyin olmasını gerektirmektedir? Öyleyse o şey nedir? Deriz ki: Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Bunun, mukadder (mukaddem) bir sözün cevabı sadedinde olması ihtimali... Buna göre Hak Teâlâ, *"Herhangibiriniz ... hoşlanır mı?"* buyurunca, ona cevaben işte bu söylenmiştir.

b) *"Hoşlanır mı?"* ifadesindeki istifham, istifham-ı inkârî olabilir? Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sizden hiçbiriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanmaz. O halde bundan tiksindiniz" buyurmuştur. Böyle olması halinde, bir takdir yapmaya gerek yok.

c) Bu ilginin, tıpkı müzebbebin sebeple olan ilgisi ve müsebbebin sebebe dayanması gibi bir ilgi olmasıdır. Nitekim sen, جَاءَ فُلَانٌ مَاشِياً فَتَعِبَ *"Falan yürüyerek geldi ve yoruldu"* dersin. Çünkü bu yürüme o yorgunluğu doğurur. Ayetteki "meyten" de böyledir. Çünkü ölüm, insanın, ölü bulunan bir evde kalmayı arzu etmeyeceği bir derecede insanda hoşnutsuzluk uyandırır. Artık nasıl olur da insan, ondan yiyecek şekilde ona yaklaşabilir. O halde meytede karşı tarafı tiksindirici ve uzaklaştırıcı bir hal vardır. Gıybetin durumunun da işte böyle olması gerekir.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ *"Allah'dan korkun. Çünkü Allah tevbeleri kabul edendir, çok merhametlidir"* buyurmuştur. Bu, önceki emir ve yasaklar üzerine atfedilen bir ifadedir ve "sakının ve çekinin" manasınadır. Bu cümlede şöyle bir takım incelikler vardır:

Buyrukların Sıralanışındaki Güzellik

a) Allah Teâlâ bu ayette, ardarda sıralanmış şu üç şeyden bahsetmiştir: Önce *"Zannın çoğundan kaçınınız"* buyurmuştur ki bu, "Mü'minler hakkında, işi zannınıza dayandırarak, onlarda olduğunu kesin bilmediğiniz şeyleri söylemeyiniz. Sonra size o zannedilen-tahmin edilen şeyler sorulduğunda, "Biz onları ortaya dökmeden önce, iyice bilip anlayalım diye, "mü'minlerin işlerini araştıralım" da demeyin. Sonra eğer, o işlerden bazılarını, tecessüs etmeden görmüş bilmiş iseniz, yine de bunları söyleyip yaymayınız ve bunlardan ötürü mü'minleri ayıplamayınız" demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak birinci ifadede, insanı bilmediği şeyleri söylemekten, ikinci ifade de, böyle bir hususu araştırmaktan, üçüncüsünde de, bu hususlarda bildiklerini söylemekten nehyetmiştir.

b) Allah Teâlâ, ne, "Bildiğinizin aksine birşeyi söylemekten kaçınınız", ne de "Şüphe etmekten kaçınınız" demiştir. Aksine, insana yasakladığı ilk şey zan ve tahmine dayanarak (başkaları hakkında) konuşmaktır. Çünkü bildiğinin aksine söz söylemek, yalan ve iftiradır. Şüphe ve tahmine dayanarak, recmen bil-gayb konuşmak ise, akılsızlık ve düşüklüktür ki bunlar son derece kötü şeylerdir. Dolayısıyla Hak Teâlâ, *"Ey iman edenler..."* hitabıyla yetinerek, bildiğinin hilafına söz söyleme yasağını ayrıca zikretmemiştir. Çünkü "iman edenler" sıfatı onları iftira etmekten ve kâfirlerin âdeti olan şüpheden uzak tutar. Cenâb-ı Hak, mü'minleri, ancak mü'minlerde genel olarak bulunabilecek kusurlardan menetmiştir. İşte bundan ötürü, *"Bir kavm, diğer kavm ile alay etmesin..."* (Hucurât, 11) buyurmuştur.

c) Hak Teâlâ, bu iki ayeti, "tevbe"den bahsederek bitirmiştir. Bu cümleden olarak birincisinde, *"Kim tevbe etmezse, onlar zalimlerin tâ kendileridir.."* (Hucurât,11); bunda ise, *"Allah tevbeleri kabul edendir"* buyurmuştur. Fakat önceki ayete, "Alay etmesin" diye, nehiy ile başlayınca, sonunda da nehye yakın olan nefyi (olumsuz cümle) getirmiştir. İkinci ayete ise, *"kaçının"*[12] emriyle başlayınca, emre yakın olan "ittika"yı zikretmiştir.

★ ★
★

İnsanların Eşitliği

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَٰكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَٰكُمْ شُعُوبًا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوٓا۟
إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ ٱللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿١٣﴾

12) Matbu nüshadaki İrtiyab kelimesinin, aslında İttikâ olduğunu zannediyoruz.

"Ey insanlar, Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi, sırf birbirinizle tanışasınız diye, büyük büyük cemiyetlere ve küçük küçük kabilelere ayırdık. Şüphesiz sizin, Allah nezdinde en şereflíniz, takvaca en ileride olanınızdır. Şüphesiz Allah, herşeyi bilen, herşeyden haberdar olandır"

(Hucurât, 13).

Cenâb-ı Hak önce geçenleri beyan etmek ve onları zihinlere iyice yerleştirmek için böyle buyurmuştur. Çünkü başkasıyla alay etmek, onlarda kusur görmek, eğer din ve iman bakımından olan bir farklılıktan dolayı ise, bu, biraz önce de anlattığımız gibi, *"Biribirinizin gıybetini yapmayın"* emri ile *"Kendi kendinizi ayıplamayın"* ifadesinin, mü'mini ayıplayıp, gıybetini yapmaktan meneden ifadeler olduğu için, câizdir. Yok eğer durum böyle olmasa câiz değildir. Çünkü ister mü'min, ister kâfir olsunlar, iman ve küfür meselesinin dışında, genel olarak insanlar, övünülecek konularda müşterektirler. Binâenaleyh eğer övünme zenginlik sebebiyle ise, kâfir zengin olabilir, mü'min de fâkir olabilir. Bunun aksi de söz konusu olur. Eğer bu, soy-sop (asalet) açısından ise, bazan kâfir soylu, bazan mü'min bir zenci köle olabilir. Aksi de olabilir. Binâenaleyh insanlar, takva dışındaki konularda eşittirler, biribirlerine yakındırlar. Halbuki takva olmadan, bunlardan hiçbiri tercih unsuru olamaz. Çünkü herhangi bir dine giren herbir insan, o din hususunda, onun gibi olanların, onun gibi olmayanlardan daha kıymetli olduğuna inanır, ister o insanlar neseb bakımından daha ileri, mal-mülkce daha zengin olsunlar... Binâenaleyh kendisi için gerçek hak dini seçen ve dînin kalbinde kökleştiği kimsenin durumu ya nasıl olur, bu hususta, başka açılardan kendinden daha aşağı olanlar, ona nasıl üstün tutulabilir?

Aslınız, Birdir

Ayetteki, *"Ey insanlar, Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık"* cümlesi ile ilgili şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, "**Âdem** ile **Havva**'dan yarattık" demektir.

2) "Bu hitâb yapılırken mevcud olan ey insanlar, herbirinizi bir baba ve bir anadan yarattık" demektir. Birinci mananın kastedildiğini söylersek, ayet, bütün insanlar tek bir erkek ile tek bir kadının çocukları oldukları için, biribirlerine karşı övünemeyeceklerine bir işaret olur. İkinci mananın kastedildiğini söylersek, bu, bütün insanların tek bir cins olduğuna işaret olur. Çünkü herbiri, diğeri gibi, bir ana-bir babadan yaratılmıştır. Bir cinsin fertleri arasındaki farklılık, iki cins arasında olan farklılığa nazaran daha küçük ve önemsizdir. Zira meselâ sinekler ile kurtlar arasında farklılıktan bahsetmemek, farklılığın kanunlarındandır. Ancak insanlar arasında, küfür ve iman bakımından olan farklılık, iki cins arasındaki farklılık gibidir. Çünkü kâfir, âdetâ canlı hükmündedir. Çünkü tıpkı bir hayvan gibidir, hatta daha aşağıdır. Mü'min ise, olması gerektiği manada insandır. O halde insan cinsinin fertleri arasındaki farklılık, cins açısından değil, maddeleri açısındandır. Zira hepsi de bir erkek ile bir dişiden olmadır. Bu durumda, övünme hususunda buna itibar edilemez.

Burada şöyle birkaç bahis var:

Neseb Muteber Değil mi?

Birinci Bahis: Eğer, "Bu, nesebin (soyun-sopun) nazar-ı dikkate alınmayacağına göre yapılmış bir izahtır. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Çünkü nesebin, hem örfen, hem de şer'an bir itibar ve kıymeti vardır. Mesela, soylu bir kimseyi toplumda yeri olmayan biri ile evlendirmek câiz değildir?" denilirse, deriz ki: Büyük birşey geldiğinde, artık önemsiz şeylere itibar edilmez. Bu, maddeten de, şer'an da, örfen de böyledir. Maddeten böyle oluşu, meselâ yıldızların güneş doğarken görülmeyişleri gibidir. Yine meselâ sineğin kanadının bir vızıltısı var. Ama güçlü bir gök gürültüsü esnasında, duyulmaz. Bunun örfen böyle oluşu da, meselâ padişah ile birlikte biryere gelen kimsenin fazla itibar ve iltifata sahip olmaması gibidir. Bunun iki hususa da böyle olduğunu anladığına göre, bilesin ki bu, şeriatta da böyledir. Çünkü kıymetli ve semavî bir din geldiğinde, artık orada hiçbirşeyin kıymeti kalmaz, ne nesebin, ne zenginliğin... Baksana, kâfir, soy-sopca insanların en üstünü, mü'min de, en aşağısı olsa bile, bu ikisi biribiriyle mukayese edilemez. Dinî bakımdan ileri olanın, ileri olmayanla mukayesesi de böyledir. İşte bundan ötürü, kişi, dindar, âlim ve sâlih olduğunda, meselâ hakim yapılma, şâhit tutulma gibi dinî makam ve yetkiler için, soylu olsun veya olmasın yeterli olduğu takdirde, neseb bakımından Kureyşli, malca da Karûn gibi olsa bile, fâsık kimse, bu makam ve yetkiler için yeterli sayılmaz. Fakat dindarlıkları kuvvetli iki kişi olup da, birisi daha soylu olduğunda, insanlar nezdinde, soylu olan tercih edilir. Yoksa, Allah katında bu, ona bir üstünlük sağlamaz. Çünkü Hak Teâlâ, *"İnsan için ancak sa'y-u gayreti vardır"* (Necm, 39) buyurmuştur. Oysa neseb, kesbî yani insanın kendi sa'y-u gayretiyle elde ettiği birşey değildir.

İkinci Bahis: Diğer övünme sebepleri arasında, soy bakımından olan övünme üzerinde durmanın hikmeti nedir? Cenâb-ı Hak, meselâ mal ile övünmeden niçin bahsetmemiştir? Deriz ki: Dünyada övünç vesilesi sayılan şeyler çok ise de, neseb bunların en önemlisidir. Dolayısıyla bazan fakir de mal-mülk sahibi olur. Dolayısıyla mal ile övünenin övüncü sona erebilir. Güzellik, gençlik ve benzeri şeyler de sabit ve devamlı değildir. Ama neseb sabit ve devamlıdır. Onu elde edememiş kimselerin, onu elde etmesi mümkün değildir. İşte bu sebeple, diğer bütün övünç vesilelerinin haydi haydi batıl olduğu anlaşılsın diye, Cenâb-ı Hak özellikle bundan bahsetmiş ve takvaya nisbetle bunun bile itibara alınamayacağını belirtmiştir.

Üçüncü Bahis: Ayet, takvanın dışında gerçek övünç vesilesi olmadığını anlatmak için geldiğine göre, ayetteki, *"Sizi bir erkekle bir dişiden yarattık"* ifadesinin bir hikmeti var mıdır? Deriz ki: Evet. Çünkü, herşey bir başkasına, ya onda mevcud olan ve var olduktan sonra üzerine bina edildiği bir özellikten ötürü tercih edilmiş, üstün sayılmıştır, yahut da o var olmazdan önce olan birşey sebebiyle ve o şeyde bulunması arzu edilen, güzellik, kuvvetlilik gibi sıfatlar gibi, kendisinden sonra olan şeylerden ötürü üstün sayılmıştır. Ondan önce olan, ya kendisinden meydana gelip var olduğu asıla; yahut da, onu îcâd edip meydana getirmiş olan fâile râcidir.. Bu tıpkı, iki kap hakkında, "Bu, bakırdan; bu da gümüştendir" ve, "Bu, falancanın işi; bu da filancanın işidir..." denilmesi gibidir. İşte böylece Cenâb-ı Hak, "Kendisinden yaratılmış olduğunuz asıl bakımından, bir rüçhaniyet söz konusu değildir. Çünkü sizlerin hepsi de bir erkek ve dişidensiniz... Aynı şekilde, fâiller bakımından da bir üstünlük söz

konusu değildir, zira sizlerin hepinizi Allah yaratmıştır... Şayet aranızda bir farklılık ve rüçhaniyet söz konusu ise, bu da, size sonradan ârız olan ve varoluşunuzdan sonra meydana gelen şeyler sebebiyledir ki, bunların en hayırlısı takvâ ve Allah'a yakınlık kesbetmedir.." buyurmuştur.

Toplum Kademeleri

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوباً وَقَبَآئِلَ *"Sizi,... büyük büyük cemiyetlere ve küçük küçük kabilelere ayırdık..."* buyurmuştur. Burada iki izah yapılabilir:

a) Bunun manası: "Sizi, acemler gibi cedleri bilinmeyen, dağınık bir takım topluluklar ile Araplar ve İsrailoğulları gibi cedleri belli olan bazı kabileler haline getirdik" demektir.

b) "Sizleri, kabilelere dağılmış cemiyetler kıldık" demektir. Çünkü "kabile"nin altında "şuûb"; "şuûb"un altında **butûn** (boylar; **butûn**'un altında **efhâz** (oymaklar); **efhâz**'ın altında "fesâil - sülaleler", **fesâil**'in altında da "ekarib - akrabalar, yakın kan akrabaları" bulunur. Cenâb-ı Hak burada, daha kapsamlı olanı zikretmiştir, çünkü en geniş olan topluluk, övünme ve tefekküre daha çok vesiledir. Bir de, bunlardan en kapsamlı olanının içine, pekçok sayıda zengin fakir; yine tadâd olunamayacak biçimde pekçok zayıf ve kuvvetli kimseler dâhil olurlar..

Tanışma Hikmeti

Sonra Cenâb-ı Hak bunun amacını beyan etmiştir. "**Teârüf** karşılıklı olarak tanışma"dır. Bu konuda da iki izah biçimi bulunur.

a) "Bunun amacı, karşılıklı yardımlaşma olup, övünüp böbürlenme değildir..";

b) Bunun amacı, karşılıklı olarak iyilikte yarışmadır; birbirinize düşman olma değil.. Ayıplama, alaya alma ve gıybet ise, karşılıklı olarak iyilikte yarışmaya değil de, birbirinize düşman olmaya götürür!.." demektir. Burada pek ince manalar bulunmaktadır.

Bazı İncelikler

1) Cenâb-ı Hak, önce إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ *"sizi yarattık..."* buyurmuş, sonra da, إِنَّا جَعَلْنَاكُمْ *"sizi ... kıldık, ayırdık..."* Zira, yaratma işi, cemiyetlere ayrılma işine menşe teşkil eden bir kök ve asıldır.. Buna göre, ilk olan, yaratma ve îcâd (meydana getirme)dir; sonra, zikredilen şeylerle vasıflanma meydana gelir.. Fakat, boy boy cemiyetlere ayrılmış olma, karşılıklı olarak iyilikte yarışmak için; yaratılma da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben cinleri de insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.."* (Zâriyat, 56) buyurduğu gibi, ibâdet ve kulluk içindir.. Asıl olanın göz önünde bulundurulması, ferî olanın gözönünde bulundurulmasından öncedir.

O halde bil ki, tıpkı, boyboy cemiyetlere ayrılmış olma, yaratılmış olmanın tahakkukundan sonra meydana geliyorsa, bunun gibi, neseb de, kulluk gayesinin değerlendirilmesinden sonra göz önüne alınır.. Şu halde, şayet sizde (ey insanlar) kulluk ve ibadet var ise, bundan sonra ancak neseb ve sülaleniz göz önüne alınır. Aksi halde, neseb ve sülaleniz bir şey ifâde etmez..

2) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizi yarattık; sizi kıldık, ayırdık..."* ifadeleri, böbürlenmenin caiz olmadığına bir işarettir. Zira bu, yani farklı boy ve kabilelere ayrılma işi (ey insanlar), sizin çalışmanız sayesinde olmamıştır; sizin, bu konuda hiçbir şeye gücünüz kudretiniz de yoktur. O halde, hiçbir payınızın olmadığınız şeylerle nasıl iftihar edebiliyorsunuz?

İmdi, eğer, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz ona yolu gösterdik.."* (İnsan, 35) ve *"Dilediğimizi onunla hidayete ulaştırırız..."* (Nûr, 52) ayetlerinden ötürü, hidâyet ile sapıklık (delâlet) de böyledir.." denilirse biz deriz ki: Allah Teâlâ bize, bir işe mebnî olarak bir kesb (bir şeyi iktisâb edebilme, yapabilme imkânı) vermiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O halde dileyen, Rabbine (ileten) bir yol tutar"* (İnsan, 29) buyurmuş, bundan sonra da, *"Allah dilemeyince, siz (bunu) dileyemezsiniz..."* (İnsan, 30) buyurmuştur. Ama "neseb" işine gelince, böyle değildir.

Asıl Soyluluk Takvadır

3) Cenâb-ı Hakk'ın, لِتَعَارَفُوا *"birbirinizle tanışasınız diye..."* ifâdesi gizli bir kıyasa (kıyas-ı hafî) işâret olup, bunun açıklanması şöyledir: Cenâb-ı Hak sanki "Biz sizi, birbirinizle tanışasınız diye, cemiyetler ve kabileler halinde yarattık.. Sizler (nesebce), daha üstün olan bir kimseye daha yakın olduğunuzda, bununla övünüp böbürleniyorsunuz... Oysa Allah sizi, Rabbinizi bilesiniz diye yaratmıştır.. Şayet bütün varlıklar içinde en şerefli varlık olan "Rabbinize yakın iken, bütün kâinatta övünmeye en layık sebebin bu yakınlık olduğunu bilmeniz gerekir" buyurmuştur.

4) Burada, övünmenin neseb ve sülale ile olmadığına delâlet eden bir aklî delile irşâd bulunmaktadır. Şöyle ki: Kabile ve boylar, bir şahsa mensûb olmakla bilişir, tanışırlar. Eğer bu şahıs, kıymetli birisi olursa, sizin kanaatinize göre, o zaman övünme uygun olur. Böyle değilse, uygun olmaz. O halde, kendisiyle iftihar ettiğiniz adamın üstünlüğü, bir sülâleye mensûb olmasından ya da, bir fazilet ve üstünlük kesbetmesinden ileri gelir. Eğer bu, mensûbiyetten dolayı ise, bunun soylu olması gerekir. Ama, bir fazilet kesbetmiş olma sebebiyle ise, bu durumda, anlayışlı, güzel ve iyilik dolu din, kişinin, kendisiyle iftihar ettiği şey gibi olmuş olur.. O halde elde ettiği hayır ve faziletlerle, kendisini ata ile dedelerden daha üstün bir mertebeye getirmiş olan kimseye karşı, daha nasıl olur da baba ile ata ile üstünlük taslanabilir?!.. Olsa olsa ancak, Allah'ın Resûlüne intisâb etmeden dolayı şerefyâb olma caiz olabilir. Çünkü hiç kimse fazilet hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yaklaşamaz ki, "Ben, senin atan gibiyim.." diyebilsin.." Fakat bir neseb hususunda Hz. Peygamber (s.a.s) şerefi, iktisâb yoluyla kendisine iktisâb eden kimseye vermiş, ama intisâb yoluyla şeref iddiasında bulunandan da nefyetmiştir.. Bunun için, لَا نُوْرَثُ مَعْشَرَ الْأَنْبِيَاءِ *"Biz, peygamberler topluluğu varis olunmayız"*[13] ve اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ *"Alimler, peygamberlerin varisleridir"*[14] buyurmuştur. Yani, "Bize, neseb cihetinden varis olunulmaz; bize ancak, kesb yoluyla varis olunulur..."

---

13) Buhârî, İlim - 10.

14) Keşfül-Hafa, 2/64.

Duydum ki Horasan beldesinde, eşrâftan birisi, neseb cihetiyle, Hz. Ali'ye insanların en yakını idi.. Ancak ne var ki, günahkâr bir kişi idi.. Burada aynı zamanda, ilim ve amel bakımından hayli ilerlemiş olan ve insanların da, kendisinden teberrükde bulunup saygı duyduğu zenci bir köle bulunuyordu.. Derken şöyle bir olay oldu: Bir gün bu zenci zat, mescide gitmek amacıyla evinden çıktı. Peşinde de bir topluluk.. Derken, eşrâftan olan kimseyle, hem de sarhoş vaziyette karşılaştı.. Bunun üzerine oradaki cemaat eşrâftan olan o kimseyi kovmaya ve yolundan uzaklaştırmaya yöneldiler.. Ama o, onlardan sıyrıldı ve şeyhin ellerine tutundu ve ona "Ey ayakları yalın, dudakları kalın.. Ey, kâfir oğlu kâfir. Ben, Allah'ın Resûlünün oğluyum (torunuyum). Ben zelil kılındığım halde, sen tazim olunuyorsun! Ben zemmedilirken, sen ikrâm ve izzete mazhar kılınıyorsun! Ben, hor ve hakir gözüküyorken, sen dostluk ve desteğe mazhar oluyorsun!" dedi. Şeyhin yanındakiler, onu dövmeye kalkıştılar. Bunun üzerine de şeyh, "Hayır, bu, onun ceddinden dolayı, katlanılabilecek bir durumdur, maruz kaldığı bu darb işi de müstehak olduğu ceza yerine geçer. Ancak ne var ki, ey soylu kişi, sen içini karartırken, ben içimi parlattım. İşte bu sebeple insanlar benim gönlümün parlaklığını, yüzümün siyahlığının üzerinde ışıldarken gördüler de, böylece ben de güzelleştim. Ben, senin atamın yolunda giderken, sen, benim atamın yolunda gitmeye başladın da, böylece insanlar beni, senin atanın yolunda hareket eden birisi olarak; seni de, benim atamın yolunda hareket eden birisi olarak gördüler de, beni, senin atanın oğlu; seni de, benim atamın oğlu sanıverdiler, sana, benim atama yapılacak muameleyi; bana da, senin atana yapılacak muameleyi revâ gördüler..

Eşref Olan Takva İle Olur

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَيكُمْ *"Şüphesiz sizin, Allah nezdinde en şerefliniz, takvâca en ileride olanınızdır"* buyurmuştur. Bu ayetle ilgili olarak şu iki açıklama yapılabilir:

a) Bu ifâdeden kastedilen mana, "Kim, en müttakî olursa, Allah katında en iyi ve kerim olur" şeklinde olup, böylece, "takvâ ikrâmı doğurur.." demektir.

b) Bundan kastedilen mana, "Kim, Allah katında en kerim olursa, en müttaki o olur" şeklinde olup, buna göre de, kerim olma, takvâyı doğurmuş olur.. Nitekim, "İhlaslı kullar, büyük sorumluluk üzere bulunurlar.." denilir. Bu görüşlerden birincisi meşhûr, ikincisi ise, daha açık olanıdır. Çünkü, ikinci olarak zikredilenin, zahir ve açık olmada, birinci olarak zikredilene hamledilmiş olması ve "ikram, müttakî kimse içindir..." denilmiş olması gerekir. Ancak ne var ki, meşhûr ve yaygın olanı, birinci izahtır. Çünkü, "Yiyeceklerin en lezizi, en tatlı olanıdır" denilir ki, bu "lezzet, tatlılık oranına göre olup; tatlılık, lezzet oranına göre değildir" demektir.. Bu da, takvânın her çeşit faziletten önce geldiğini söylemektir.

Takvâ mı İlim mi?

Buna göre, şayet, "Takvâ, amel ve ilimden daha kıymetlidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) لَفَقِيهٌ وَاحِدٌ أَشَدُّ عَلَى الشَّيْطَانِ مِنْ أَلْفِ عَابِدٍ *"Bir tek fakîh, şeytan için,*

bin âbidden daha çetindir..."[15] buyurmuştur.." denilirse, biz deriz ki: Takvâ, ilmin meyvesidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah'ı hakkıyla ancak, O'nun alim kulları tazim eder..."* (Fâtır, 18) buyurmuştur. Şu halde takvâ, ancak âlim için söz konusudur. O halde,. müttakî ve âlim kimse, ilmi en tam ve kâmil olan kimsedir. Müttaki olmayan âlim, meyvesi olmayan ağaç gibidir. Ne var ki, meyveli ağaç, meyve vermeyen ağaçtan daha kıymetlidir. Hatta, meyvesiz ağaç, bir kütüktür.. Aynen bunun gibi, müttaki olmayan alim, cehennem kütüğüdür. Allah'ın, fakîh kimseyi kendisinden üstün tuttuğu âbid, "ilmi olmayan"dır. Bu durumda, böylesi âbid nezdinde, Allah'tan korkma ve haşyet namına, tam bir paydan söz edilemez. Belki de bu kimse Allah'a, cehenneme atılma endişesiyle ibadet ve kulluk yapmaktadır. O halde bu âbid, tıpkı "mükreh (zorlanmış) kimse" gibi olmuş olur.. Yahut, cennete girme ümidiyle O'na ibâdet ediyordur. Bu durumda da bu kimse, ücretli bir işçi gibi çalışıp da, (akşamleyin) evine dönen işçi gibi olmuş olur. Halbuki, müttaki kimse, Allah'ı bilen, O'nun kapısında kulluğa devam eden, yani O'nun yanında O'nun cenabına, huzuruna yaklaşan, (adeta) geceyi O'nun nezdinde geçiren kimse gibidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır.

Birinci Bahis: Bu ifâdedeki *"sizin en şerefliniz"* hitabı, bütün insanlaradır. "En kerîm, en şerefli olma" işi, en azından kerâmet (ikrâm) de, herkesin müşterek olmasını gerektirir. Halbuki, kâfir için kerîm oluş, söz konusu değildir. Çünkü kâfir, hayvandan daha şaşkın, haşerattan ise daha zelîldir. (Ne dersiniz?). Biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun ki, Ademoğullarını üstün ve kerîm kıldık..."* (İsrâ, 70) ayetinin delâletiyle, böyle bir şey söz konusu olmasına rağmen, bu zorunlu ve mutlaka olması gereken değildir. Çünkü, yaratılan herkes ve her şey, Rabbini itirâf eder. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Kim bu ikrarına devam eder de bunu arttırırsa, onun kerâmet ve izzeti arttırılır, kim de bundan dönerse, ondan, ikrâm silinir, izi eseri kalmaz.." demek istemiştir.

Takvâ Nedir

İkinci Bahis: Takvâ'nın tanım ve sınırı nedir? En müttaki kimdir? Biz deriz ki: Takvânın en düşük mertebesi, kulun, yasaklardan kaçınması, emredilenleri yapması; ancak bu ikisi ile, huzur bulup, kendini emniyet içinde duymasıdır. Binâenaleyh şayet o, tesadüfen menhiyyâttan işlerse, kendisini emniyyet içinde duymaz, güvencede kabul etmez; tam aksine, bunun peşinden bir iyilik yapar, bu menhiyyâtı yaptığından dolayı iyice pişman olup, tevbe eder. Ama, birşey her ne zaman menhiyyât işler, ama anında tevbe etmez, zaman bakımından sonraya güvenir ve tûl-i emeli kendisini bu tür şeyleri hatırlamaktan alıkorsa, işte bu kimse müttakî değildir.

Ama, en müttakîye gelince, bu da, emrolunduğu şeyi yapan, yasak edilenleri yapmayan, bununla birlikte Rabbinden haşyet duyan, Allah'tan başka hiçbir şeyle meşgul olmayan ve Allah'ın kalbini nûrlandırdığı kimsedir. Binâenaleyh, bu kimse bir an dahi kendisine veya çocuğuna iltifât etse, bunu bir günah kabul eder. Birinciler için, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra takvaya erenleri kurtaracağız..."* (Meryem, 72) ayetinden dolayı "kurtuluş"; diğerleri için de, Allah'ın, *"Şüphesiz sizin, Allah nezdinde en*

15) Tirmizî, İlim, 19 45/48.

şereflîniz, takvaca en ileride olanınızdır.." ayetinden ötürü, cennete sevkolunma vardır. Binâenaleyh, hükümdarın, kendisine bir bahçe verip kendisini orada lekân ettirdiği kimse ile, kendisine yakınlığı sebebiyle, pekçok bağ-bahçe ile eşyâdan, her gün yararlanan ve hükümdarın kendisine yakın kılıp has yakınları kabul ettiği kimse arasında büyük bir fark vardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ *"Şüphesiz Allah, herşeyi bilen, herşeyden haberdar olandır"* buyurmuştur ki bu, "Allah (ben), sizin zahirinizi bihakkın bilir, soyunuzu sopunuzu bilir, bâtınınızdan da yine bihakkın haberdarım. Sır ve gizli kabul ettiğiniz şeyler, O'na saklı gizli değildir. Binâenaleyh, takvâyı, başlıca işiniz haline getiriniz ve O, size (ikrâmını) arttırdığı gibi, siz de takvânızı arttırınız.." demektir.

★ ★
★

İman İddiası

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا ۖ قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَٰكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ ۖ وَإِن تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُم مِّنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٤﴾

"Bedevîler, "İman ettik" dediler. De ki: "Siz, iman etmediniz, ama "müslüman olduk (itaat ettik).." deyin. İman, henüz sizin kalblerinize girip yerleşmemiştir. Eğer Allah'a ve peygamberine itaat ederseniz, o, sizin amellerinizden hiçbir şey eksiltmez. Çünkü Allah, Gafûr'dur, Rahîm'dir"

(Hucurât, 14).

Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz sizin, Allah nezdinde en şereflîniz, takvaca en ileride olanınızdır..."* buyurup, en müttaki olma vasfı da, ancak takvânın tahakkuk etmesinden sonra söz konusu olunca, bedevîler, "En kıymetli soy (nesep), bize aittir.. Şeref, ancak bizimdir" dediler de, Cenâb-ı Hak da, "İman, sözle olmaz. O, ancak kalb ile olur, binâenaleyh siz, iman etmediniz.. Çünkü ben, bihakkın haberdarım, sizin gönüllerinizdekini bilirim. Ancak, "inkıyâd ettik, itaat ettik, teslim olduk.." anlamında, أَسْلَمْنَا deyiniz..." buyurdu.

Nüzûl Sebebi

Bu ayetin, Esedoğulları hakkında nâzil olduğu ileri sürülmüştür. Çünkü onlar, kalbleri, iman sayesinde itminâna ulaşmamış olduğu halde, bir kıtlık yılında, zekât mallarından yararlanmak için müslüman olduklarını açıklamışlardı. Biz bu tür açıklamaların (sebeb-i nüzûlün), ayetin hükmünü nazil olduğu kimselere tahsis etmek için değil de, ayetin nüzûlü için bir tarih düşme gibi olduğunu beyân etmiştik.. Çünkü, (gerçekte olmadığı halde) muttakilerin fiilini izhâr etmeye çalışan ve müttaki kimseler için söz konusu olan o ikrâmın kendileri için de söz konusu olmasını isteyen herkes için, bu ittikâ gerçekleşmez. Çünkü takvâ, kalbin amellerindendir.

Ayetteki, قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا *"De ki: "Siz iman etmediniz.."* cümlesinin tefsiri hususunda şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Bir Müşkilin İzahı

"Cenâb-ı Hak, *"Size selâm veren kimseye, "sen mü'min değilsin" demeyiniz"* (Nisâ, 94) buyurmuş, burada ise, bunlar da mü'minlere selâm verdikleri halde, "Ey Resûlüm de ki: Siz iman etmediniz..." buyurmuştur.. (Ne dersiniz?)" Biz deriz ki: Nisâ 94 ayetinin bu ifâdesi, kalbin amelinin hiç kimse tarafından anlaşılamayacağına ve zandan kaçınmanın farz olduğuna, zâhire göre hüküm verileceğine, dolayısıyla, bir iş yapana, "O, müraîdir"; selâm verene, "O, münafıktır" denilemeyeceğine; kalblerdekini bilenin ancak Allah olduğuna bir işârettir. Binâenaleyh Allah, "Falanca mü'min değildir" dediği zaman, bu kesinlik ifâde eder. O halde, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: Sizler iman etmediniz"* şeklindeki beyanı, bize o sözü söylemenize imkân veren bir ifâdedir ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i gayba ve onların kalblerindekini bilmeye muttali kıldığı için de, Hz. Peygamber (s.a.s) için bir mucizedir. Bu sebeple, o şahsın kalbinde olanı bilemediğimiz için, Cenâb-ı Hak bize, *"Size selâm veren kimseye, "sen mü'min değilsin" demeyiniz.."* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE
لَمْ ve لَمَّا Edatları

لَمْ ve لَمَّا olumsuzluk edatlarıdır. مَا ،إِنْ ve لَا da, olumsuzluk edatlarıdırlar. Ama, لَمْ ile لَمَّا kesinlik bildirirler. Diğer nefy harfleri ise kesinlik ifade etmezler... Binâenaleyh, bunlar arasındaki fark nedir? Biz deriz ki: لَمْ ve لَمَّا , fiile başka harflerin yapmadığı şeyi yaparlar. Çünkü bu iki harf, fiilin manasını muzarî olmaktan çıkarıp, maziye dönüştürürler. Nitekim لَمْ يُؤْمِنْ أَمْسِ *"O, dün iman etmedi..."* ve آمَنَ الْيَوْمَ "Bugün iman etti..." dediğin halde,, لَا يُؤْمِنُ أَمْسِ "Dün iman etmeyecek" diyemezsin.. Binâenaleyh, bu iki harf, fiile, başka harflerin vermediği manayı kazandırınca, fiil, bu ikisi ile meczûm kılınmıştır..

Eğer: "Buna rağmen, niçin bu ikisiyle meczûm kılınmıştır? Bu konuda söylenecek nihaî söz şudur: Bir fark bulunmaktadır, ancak bu ikisiyle cezmin vacib olduğunun delili nedir?" denilirse, biz deriz ki: Kesinlik ve katîlik, mazi fiillerde mevcuttur; çünkü bir kimse, "(Falanca) kalktı..." dediğinde, onun kalktığına dair tam bir kesinlik meydana gelir. Ve onun kalkmamış olması caiz olmaz.. Halbuki, muzari fiillere gelince, (bunlarla ifâde edilen o işin), ya olması beklenilmektedir, yahut da mümkün olmakla beraber olması beklenilmemektedir. Dolayısıyla, burada bir katîlik ve kesinlik söz konusu değildir. Binâenaleyh, لَمْ ve لَمَّا o lafzı, muzari olmaktan çıkarıp mazî zamana çevirdiklerinde, bu harfler, mana bakımından bir kesinlik ve katîlik ifâde etmiş olurlar. Şu halde bu lafızlara mana bakımından bir uygunluk hakkı verilmiştir ki, bu da, lafzı meczûm etmeleridir.

Buna göre biz deriz ki; Bunların fiili cezm edişlerinin sebebi, bizim bahsettiğimiz hususdur. Bu husus, emirde de bulunur ve bundan dolayı da meczûm olur. Buna göre sanki, emreden (âmir), emrolunana, onu mutlaka yapacağı, terkedemeyeceği hususunda cezmde bulunmuş, kesin bir ifâde kullanmıştır... Binâenaleyh, orada, o fiilin mutlaka tahakkuk etmesiyle birlikte, lafzın meczûm kılınmasının faydası nedir?

إنْ şart cümlesinde bir değişmeyi ifâde eder; çünkü إنْ edatı fiili muzarîden mazîye döndüremediği halde, mazî fiili muzarîye çevirebilir. Nitekim sen, إنْ جِئْتَنِي جِئْتُكَ "Eğer sen bana gelirsen, ben de sana gelirim..."; وَإنْ أكْرَمْتَنِي أكْرَمْتُكَ "Sen bana ikram edersen, ben de sana ikram ederim.." dersin.. Binâenaleyh, إنْ harf olmada, fiillerin başına gelmesinin şart oluşunda ve fiilin manasını değiştirmede لَمْ gibi olunca, lafzî bir benzerlikten dolayı, cezmeden bir edât olmuştur. Şartın cezâsına gelince, bu da, bahsettiğimiz manadan dolayı, meczûm kılınmıştır, çünkü şart tahakkuk ettiğinde cezânın tahakkuk etmesi kesin olur. O halde burada, cezânın meczûm oluşu, ya manadan ya da lafzî bir benzerlikten dolayıdır.. İzâfetle ve harf-i cerle meczûm oluştaki netice de böyledir..

ÜÇÜNCÜ MESELE

وَلٰكِنْ قُولُوٓا *"Fakat ... itaat ettik" deyiniz"* cümlesi, meselâ bizim, "Amennâ demeyiniz, ancak eslemnâ deyiniz" şeklindeki takdirimiz gibi, kendisinden sonra gelene ters düşen bir sözün bulunmasını gerektirir. Bu ifâdenin açıkça getirilmeyişinde, bir irşâd ve bir te'dîb söz konusudur. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, onların "amennâ" demelerini yasaklamayı uygun görmemiş ve bundan dolayı da, "Amennâ demeyiniz..." dememiş ve onları, yalandan kaçınmaya sevkederek, "Sizler iman etmediniz.. Eğer sizler birşeyler diyeceksenız, söylemeniz sebebiyle yalancı durumuna düşmeyeceğiniz umumî birşey söyleyiniz.." buyurmuştur ki, bu da onlara demelerini (öğütlediği), "İtaat ettik (eslemnâ)" ifâdesidir. Çünkü, "itaat etme" anlamında İslâm'a girme tahakkukk etmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
İman ve İslâm: Farklı mı?

Ehl-i sünnete göre, iman ile İslâm aynı şeydir. Böyle iken ayette anlatılan fark nezreden ileri gelmektedir? Biz diyoruz ki: "Genel" ile "hâs" (özel) arasında fark bulunmaktadır. İman, ancak kalb ile tahakkuk eder. Bazan da lisân ile tahakkuk eder. İslâm, daha geneldir. Ancak, "hâs" sûretinde gözüken " 'amm", hâs ile birleşebilir. Ve, ondan başka bir şey olmaz... Bunun misâli şudur: Hayvan (canlı), insandan daha geneldir.. Ve fakat, insan sûretinde olan canlılık (hayvaniyyet), insandan ayrı düşünülen birşey değildir. Bu canlının, insan olmaksızın canlı olması düşünülemez. Binâenaleyh, 'amm ile hâs umumluk bakımından farklı, ama varoluşta aynı şeylerdir. İman ile İslâm da böyle olup, biz bunun ne demek olduğunu, İnşaallah Cenâb-ı Hakk'ın, *"Derken orada mü'minlerden kim varsa çıkardık. Fakat orada müslümanlardan bir evden başkasını da bulamadık.."* (Zariyât, 35-36) ayetlerinin tefsirinde açıklayacağız.

BEŞİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"İman, henüz sizin kalblerinize girip yerleşmemiştir"* beyanında, *"De ki: "Siz iman etmediniz"* ifadesinin manası mevcut mudur? Deriz ki: Evet ve bunu şu birkaç yönden izah edebiliriz:

1) Onlar, "İnandık" deyip, kendilerine, *"Siz iman etmediniz. Fakat "müslüman olduk" deyin"* denilince onlar, "Müslüman olunca, iman etmiş de oluruz" dediler de buna karşılık şöyle denildi: "Hayır. Çünkü, iman ancak kalbin işidir. İslâm ise,

bazan lisanın işi olabilir. Binâenaleyh iman, kalbin işi olup, sizin kalbinize de bu henüz girmediğine göre, iman etmemiş oldunuz."

2) Onlar, "İman ettik" deyip, kendilerine, "Siz iman etmediniz" denilince, onlar sırf münakaşa yapmak için, "Haber verilene inanıcılar olarak, doğru bir niyetten kaynaklanan bir imanla inandık" dediler. Bunun üzerine, *"İman, henüz sizin kalblerinize girip yerleşmemiştir"* denildi. Çünkü, لَمَّا يَفْعَلْ "yapmadı", قَدْ فَعَلَ *"yaptı"*nın tam zıddıdır.

Şöyle de denebilir: Ayette, müellefe-i kulûbun haline bir işaret vardır. Çünkü onlar müslüman olup, imanları da henüz zayıf olunca, Cenâb-ı Hak onlara, "İman etmediniz. Çünkü iman, yakînî inançtır. Böyle bir inanç ise henüz kalblerinize girmedi. İslâm'ın güzelliklerine muttali olduğunuz için, artık (yavaş yavaş) girecektir. Eğer Allah ve Resûlüllah'a itaat ederseniz, o sizin ücretinizi mükemmelleştirir" buyurmuştur. Bunun delili şudur: (لَمَّا) edatında, gözleme, bekleme manası vardır. İmân ise ya mü'minin fiili, kesbi ve delillere bakması sayesinde olur; yahut da mü'minin kalbine düşen ilham şeklinde olur. Buna göre ayetteki, *"De ki: "Siz iman etmediniz"* cümlesi, "Siz bu işi yapmadınız" manasına; *"İman, henüz sizin kalblerinize girip yerleşmemiştir"* cümlesi de, "Sizin fiiliniz olmaksızın, iman, ilham şeklinde kalbinize girmeyecek. Binâenaleyh şu anda, imanınız yok demektir" manasına gelir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlar bu işi yapınca, tefekkürlerinin noksan ve fikirlerinin gerçek olmasından ötürü, kendisinde bekleme-umma manası bulunmayan (لَمْ) edatı ile لَمْ تُؤْمِنُوا *"İman etmediniz"*; iman fiilini yapınca da, imanın kuvvetle zuhûrundan ve âdeta kalbi tamamen bürümesinden ötürü, kendisinde bekleme-umma manası bulunan, لَمَّا edatıyla, لَمَّا يَدْخُلْ buyurmuştur.

İtaat Ödülsüz Kalmaz

Daha sonra Hak Teâlâ ...وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لاَ يَلِتْكُمْ *"Eğer Allah'a ve Peygamberine itaat ederseniz, O, sizin amellerinizden hiçbirşey eksiltmez"* buyurmuştur ki bu, "Sizler, zayıflığınıza uygun, güzel şeyler yaptığınızda, Allah da size, şânına yakışan mükâfaatı verecektir" demektir. Bu böyledir, çünkü pazarda fiatı bir dirhem olan güzel bir meyveyi bir kimse bir padişaha götürse, padişah da ona bir dirhem veya bir dinar verse, bağışı az diye hatta cimri diye nitelenir. Binâenaleyh bu "O ona noksansız olarak, tam fiatını verdi" manasına gelmez, aksine, "O, sizlerin amelleriniz için umup beklediklerinizi noksansız verir" demektir ki, burada gerçek bir imana teşvik vardır. Çünkü hâlis niyet olmaksızın bir iş yapan, bu işi boşa çıkarmış olur ve bundan ötürü bir mükâfaatı haketmiş olmaz. Binâenaleyh Hak Teâlâ, "Eğer itaat eder ve tasaddukta bulunursanız, mükâfaatlarınız noksanlaştırılmaz. Öyle ise amellerinizi ihlassızlık yüzünden zayî etmeyin" buyurmuştur.

Burada, imana girmede geç kalan kimselere bir teselli vardır. Çünkü böyle bir kimse, "Başkaları bunda beni geçti. Hz. Peygamber (s.a.s) yalnızken ona iman etti; onu güçsüzken bağrına basıp korudu. Biz ise, ona karşı koymaktan âciz kalınca ve onun kuvveti karşısında mağlub olunca iman ettik. Öyleyse bizim imanlarımızın bir

değeri, dolayısıyla bundan ötürü bir mükâfaat da yok" diye düşünür. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Mükâfaatlarınız noksan olarak verilmeyecektir. Umduğunuz size verilecektir. Velhasıl önce iman etmiş olmak, tabii ki onların ücretlerini artırır. Ama Allah, rahmet hazinelerinden başkalarına bolca verirken sizi de memnun ederse, onlara verilenden size ne? Bu durumda haliniz tıpkı, birisine birşey verip, başkasına da "ne istersin?" diyen, "Geniş bir arazi, bol mal" isterim cevabını alan, ona da istediklerini vererek memnun eden, sonra da o evvelkine, hazinelerinden başka ilave şeyler veren bir padişahın durumuna benzer. Şimdi eğer, bu durumdan birisi rahatsız olunca, bu, cimrilik ve hased olur. Böyle şeyler ahirette olmaz. Bunlar ancak dünyada rezil rüsvay kimselerin halidir" demek istemiştir.

Cenâb-ı Hak إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Çünkü Allah, gafûr ve rahîmdir"* yani, "O, sizin geçmiş günahlarınızı bağışlar, yaptığınız şeyler sebebiyle size merhamet eder, acır" buyurmuştur.

★ ★
★

İmanın Kıstası

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿١٥﴾

"Mü'minler ancak o kimselerdir ki, onlar, Allah'a ve Resûlüne iman edip, sonra şüpheye sapmaz. Allah yolunda, mallarıyla ve canlarıyla cihad ederler. İşte onlar, sâdık olanların tâ kendileridir"

(Hucurât, 15)

Ayetin bu ifadesi, *"inandık"* diyen o bedevileri gerçek imana davet eden bir ifadedir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Eğer iman etmek istiyorsanız, bilin ki gerçek mü'min, Allah'ı ve Peygamberini tasdik edip, sonra da şüpheye düşmeyen kimselerdir, yani gerçek mü'minler, imanın, yakîn (kesin) bir inanç olduğna kesinkes inanmış kimselerdir.." buyurmuştur. Ayetteki ثُمَّ "sonra" edatı, anlatımda bir sonralığı ifade eder. Buna göre, Allah, *"Onlar iman edenlerdir"* buyurmuş sonra da, "Birşey daha ilave edeyim, onlar şüpheye de sapmamışlardır" demiştir. Bu ثُمَّ edatının, fiilde bir "sonralığı" ifade etmiş olduğu da söylenebilir. Buna göre takdir, "Onlar, Allah'a ve Resûlüllah'a iman edip, sonra da Hz. Peygamberin haşır-neşir (Kıyâmet) hakkında söylediği şeyler hususunda şüphe etmediler" şeklindedir.

Ayetteki, *"Mallarıyla ve canlarıyla cihad ederler"* cümlesi de bunu destekler ve "Onlar, bu dünya yurdundan sonra bir de âhiret yurdunun olduğuna kesin inanmışlardır ve onun için cihad ederler" demektir. *"İşte bunlar, imanlarında sâdık*

olanların ta kendileridir" yoksa sırf lafta iman ettiğini söyleyip, amellerini şirkten arındırmayan o bedevîler değildir.

★ ★
★

Allah'a Gizli Yok

قُلْ أَتُعَلِّمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٦﴾

"De ki: "Siz dininizi Allah'a mı öğretiyorsunuz. Halbuki Allah, göklerde ne var, yerde ne varsa bilir. Allah herşeyi hakkıyla bilendir"

(Hucurât, 16).

Çünkü Allah herşeyi bilir ve O'na hiçbirşey gizli değildir. Bu ifadede, dindarlığın sırf Allah için olması gerektiğine bir işaret vardır. Halbuki sizler, o dininizi Allah için değil de, bizim için ortaya koyuyorsunuz. Binâenaleyh böyle bir dindarlık sizden makbul olmaz.

★ ★
★

Müslümanlıklarını Minnet Edenler

يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٧﴾

"Onlar İslâm'a girişlerini, senin başına kakıyorlar. Onlara de ki: "Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın. Aksine, sizi imana muvaffak ettiği için, Allah size minnet eder, eğer siz iman iddianızda samimi iseniz"

(Hucurât, 17).

Bu ayet de, onların dindarlıklarının, müslümanlıklarının Allah rızası için olmadığını beyan etmektedir. Burada şöyle birtakım incelikler var:

Bu Ayetteki Dört İncelik

Birinci İncelik: يَمُنُّونَ عَلَيْكَ *"Senin başına kakıyorlar"* ifadesinde, onların yaptıklarının çok çirkin olduğuna bir işaret vardır. Çünkü imanın şu iki şerefi vardır:

a) Allah'a nisbetle olan şeref... Ki bu da, Allah'ı şirkten tenzih etmek ve O'nu, azamet bakımından tek bilmektir.

b) Mü'mine nisbetle olan şerefi. Çünkü iman, insanı cehaletten arındırır, onu hak ve doğrulukla süsler. Binâenaleyh bu demektir ki, bedevî Araplar, İslâm olmakla, ne Allah'a nisbetle olan, ne de kendilerine nisbetle olan şerefi gaye edinmemişler;

aksine bunu başa kakmışlardır. Eğer onlar, bunda kendileri için de bir şeref olduğunu bilip-inansalardı, bunu başa kakmaz, aksine teşekkür ederlerdi.

İkinci İncelik: Allah Teâlâ, *"De ki: "Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın.."* buyurmuştur. Bu, "Sizde olan müslümanlığı..." demektir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, daha önce, *"Fakat, müslüman olduk" deyin"* buyurmuş ve iman ettikleri iddiasında doğrulanmayışları gibi, müslüman oldukları iddiasında da kendileri için bir tasdik olmasın diye, "İman etmediniz, fakat müslüman oldunuz" buyurmamıştır.

İslâm İddiaları Neden Onaylanmadı?

İmdi eğer, "İslâm, inkıyâd etmek-boyun eğmek demek olup, böyle birşey de, her nekadar onlardan gerek itikâd gerek ilim (bilme) bakımından sudûr etmemiş ise de, söz ve fiil açısından sudûr etmiştir. Bu kadarcık inkiyâd da, onların müslüman oldukları iddiasında doğrulukları için yeterlidir. Öyle ise niçin, onların bu hususta doğrulanmaları câiz olmamıştır?" denilirse, deriz ki: Yalan şu iki şekilde olur:

a) Haber verilen (söylenilen) şeyin hiç söz konusu olmaması,

b) O şeyin aslında, haber verildiği şekilde olmaması... Binâenaleyh bir insan bazan, "Sen bize gelmedin. Seni bize getiren, ihtiyaçlarındır" diyebilir. Allah Teâlâ da, onların "İman ettik" şeklindeki iddialarında, birinci şekil açısından yalan söylediklerini bildirmiştir ki bu, "Siz asla iman etmediniz" demektir. Onların, müslüman oluşlarının doğru olmadığının söylenişi ise, ikinci şekil açısındandır. Çünkü onlar, ihtiyaçlarını gidermek ve zekâtlardan istifade etmek için inkıyâd etmiş, müslüman olmuşlardır.

Üçüncü İncelik: Hak Teâlâ, بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ buyurmuştur, ki bu, "Evet, sizin minnet etmeye hakkınız yok. Amma, bununla beraber siz durumu başabaş kurtarıyor da değilsiniz. Yani sizin bize, bizim de size minnetimiz yoktur, durumunda değilsiniz. Aksine size karşı bir minnet sözkonusudur. O da, "Allah'ın size minnetidir" demektir. Bu, hüsn-ü edebi (adâbı) öğreten bir ifadedir. Çünkü Hak Teâlâ, "Ben size dosdoğru yolu açıklayıp gösterdiğim için, sizler bana minnet etmeyin. Aksine minnet etme hakkı benimdir" dememiştir. Cenâb-ı Hak, daha bir başka yerde, buna karşılık, *"Hiç şüphesiz sen, bir dosdoğru yola hidayet edersin (ey Muhammed)"* (Şurâ, 52) buyurmuştur.

Dördüncü İncelik: Hak Teâlâ, "O, size müslüman oluşunuza karşılık minnet eder" dememiş, aksine, "Sizi imana muvaffak ettiği için, minnet eder" buyurmuştur. Çünkü onların müslüman oluşları, münafıklık şeklinde olduğu için bir sapıklıktır. Dolayısıyla bununla onlara minnet etmedi, bunu onların başına kakmadı.

Mü'min Değillerse Minnet Neden?

Eğer, "Hak Teâlâ onların iman etmediklerini beyan ettiğine göre, daha nasıl, onları imana muvaffak kılması sebebiyle onlara minnet edebilir?" denilirse, deriz ki: Buna şu üç şekilde cevap verebiliriz:

1) Allah Teâlâ, "Aksine Allah size imanı nasib ettiği için, minnet eder" buyurmamış, ama, "Sizi imana muvaffak kıldığı için..." buyurmuştur. Çünkü peygamberleri, apaçık mucizelerle göndermek bir hidayet ve bir muvaffak kılmadır.

2) Hak Teâlâ, onlara, iddia ettikleri şey açısından minnet etmiş, sanki "İnandık" diyoreunuz. Binâenaleyh bu cehennemden kurtulmanıza sebeb olacağı için, sizin hakkınızda bir nimettir" demek istemiş ve "Sizin iddianıza göre sizde bulunan imana, sizi ileten benim" buyurmuştur.

3) En doğru izaha göre, Allah Teâlâ, bunun bir şarta bağlı olduğunu bildirerek, *"Eğer siz iman iddianızda samimi iseniz"* demiştir.

★ ★
★

Yapılanların Karşılığı

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۗ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

"Şüphesiz Allah, göklerin ve yerin gaybını bilir. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir"

(Hucurât, 18).

Ayetin başı, onların sırlarının-gizli hallerinin ve kalblerindeki gizli niyetlerinin, Allah'a hiç saklı olmadığına bir işarettir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, *"O, yaptıklarınızı hakkıyla görendir"* buyurmuştur ki, bu ifade de, Hak Teâlâ'nın, onların zâhir amellerini gördüğünü bildirmektedir.

Bu sûrenin sonu, başı ile uyum içerisinde olarak, sûrenin başında geçen hususu yeniden takrir etmektedir. O husus da, *"Allah ve Resûlünün huzurunda öne geçmeyin. Allah'dan korkun"* (Hucurât, 1) hususudur. Çünkü O'na hiçbirşey saklı ve gizli değildir. Binâenaleyh gizli yerlerde de onu saymamazlık etmeyiniz. Ona hiçbir âşikâr şey saklı kalmaz. Öyle ise aşikâr işlerinizde de O'nda kendinizi emin hissetmeyiniz.

Hamd, bir Allah'a; salat-u selâm, kendinden sonra peygamber gelmeyecek O Zât'a olsun. (Amin).

★
★ ★

KAF SÛRESİ

•

Bu sûre, kırkbeş âyet olup, Mekkîdir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

قٓ وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ ۝١

"Kâf, o çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim"
(Kaf, 1).

Ayetin tefsirine geçmeden önce, sûre ile ilgili olan hususları ele alıyor ve bunların şunlar olduğunu söylüyoruz:

1) Cenâb-ı Hakk'ın bu sûredeki, *"İşte bu çıkış günüdür.."* (Kaf, 42), *"İşte çıkış da böyledir.."* (Kaf, 11) ve *"İşte bu, bize göre kolay olan bir haşirdir.."* (Kaf, 44) ayetlerinden dolayı, bu sûre bayram namazında okunur. Çünkü bayram, zinet ve süslenme günüdür; dolayısıyla insanın, hesap meydanına çıkacağını; o günde, böbürlenip taşkınlık yapamayacağını, fısk ve fücûrun işlenemeyeceğini bilmesi gerekir. Hz. Peygamber (s.a.s), sûrenin sonunda, *"Onun için benim tehdidimden korkacaklara Kur'ân ile öğüt ver.."* (Kaf, 45) ayetiyle hatırlatma ve öğüt verme ile emrolununca, insanlara, o günde kendi hallerine münasib olan şeyi de, *"Kâf, o çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki.."* beyanıyla hatırlatmıştır.

Sûreler Arası Münasebet

2) Hem bu sûre, hem de **Sâd Sûresi**, kendilerine Hurûf-ı Mukattaa ile başlanılması; Kur'ân'a yeminle başlanılması; بَلْ edâtının ve teaccübün bulunması hususunda müştereklik arzettikleri gibi, başka bir hususta da müştereklik arzetmişlerdir ki, o da, her iki sûrenin hem başının, hem de sonunun, (sûrelerin kendi arasında) bir uyum teşkil etmesidir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, **Sâd Sûresi**'nin başında وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ *"O zikr (ve şeref) sahibi Kur'ân'a yemin olsun.."* (Sâd, 1) buyurmuş,sonunda, *"O ancak âlemler için bir öğüttür"* buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, **Kâf Sûresi**'nin başında da, *"O çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki..."* buyurmuş, sonunda da, *"Onun için, benim tehdidimden korkacaklara Kur'ân ile öğüt ver.."* buyurmuştur. Böylece, bu sûreleri, önceki sûreleri bitirdiği şey ile bitirmiştir.

3) Cenâb-ı Hak **Sâd Sûresi**'nde, (müşriklerden naklen), *"Ne o! Tanrıları bir tek tanrı mı yapmış?.."* (Sâd, 5) ve *"Yürüyün, mabudlarınıza (ibâdette) sebât edin.."* (Sâd, 6) ifâdeleriyle, akâid meselelerinin temel maddesi olan Tevhîd esasını anlatıp onu yerleştirmeye itinâ göstermiştir. Bu sûrede de, *"Öldüğümüz, bir toprak olduğumuz vakit mi!?.. Bu, uzak bir dönüştür"* (Kâf, 3) ifâdesiyle, akâid esaslarının, en son temel maddesini anlatmaya itinâ göstermiştir ki, bu da haşr meselesidir. **Sâd Sûresi**'nin başı, "mebde" maddesini anlatma sadedinde olunca, Cenâb-ı Hak bu sûrenin sonunda, *"Rabbin o zaman meleklere demişti ki: "Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım.."* (Sâd, 7) buyurmuş ve bu meseleyi, vahdâniyyetin delili olduğu için, **Hz. Âdem** (a.s)'in yaratılışının başlangıcını anlatma ile sona erdirmiştir. **Kâf Sûresi**'nin baş tarafları, haşr meselesinin izahı sadedinde olunca, Cenâb-ı Hak bu sûrenin sonunda da, *"O gün hepsi süratle çıkmak üzere arz kendilerinden ayrılır. İşte bu, bize göre kolay olan bir haşirdir.."* (Kâf, 44) buyurmuştur. Ayetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
Hurûf-ı Mukatta'a

ق (kâf)'ın, âlemi kuşatan bir dağın adı olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun manasının, "hikmet" olduğu da ileri sürülmüştür ki, "hikmet" de bizim, "iş olup bitti..." şeklinde açıklamamızdır. Sâd (ص)'ın da, "Allah doğrudur.." manasına geldiği ileri sürülmüştür. Biz, bu harflerin, dinleyen kimse, duyduğu o şeyleri iyice dinleyebilmesi, ona yönelebilmesi ve o güzel sözlerden, üstün manalardan hiçbir şey kaçırmaması için, Kur'ân'dan, yani onu okumadan önce getirilmiş olan dikkat çekici şeyler olduğunu açıklamıştık..

Ve yine biz, şunu da söylemiştik: İbadetlerden kalb ile, lisân ile ve uzuvlarla yapılanlar bulunmaktadır. Uzuvlarla (bedenen) yapılan ibâdetlerden, mana ve hikmetleri akıl ile bilinenler olduğu gibi, meselâ Hac'da yapılan ameller cümlesinden olan şeytan taşlama, **Merve** ile **Safâ** arasında sa'yetmek, vs. gibi, manası akıl ile kavranılamıyanlar da bulunmaktadır. Kalben yapılan ibadetler içinde de tevhîd, haşrin mümkün oluşu, Allah'ın sıfatları ve peygamberlerin doğruluklarını bilmek gibi, delil ile aklen anlaşılanlar olduğu gibi, bunların içinde, mana ve maksatları akıl ile anlaşılmaktan uzak olan ibâdetler de vardır. Bunlar, naklî deliller olmasaydı, meselâ, uzatılmış, kıldan ince kılıçtan keskin sırat köprüsü ve kendisiyle kulların amellerinin tartıldığı mizan gibi aklen tasdik edilmesi ve kesinliğinin ortaya konulması mümkün olmayan hususlardır.

Aynen, lisân ile yapılan, zikir ibâdetlerinin de bunun gibi olması gerekir.. Dolayısıyla, bunlardan mana ve hikmetleri akıl ile anlaşılanlar vardır. Ki bu, pek azı müstesnâ, Kur'ân'ın tamamı.. gibi. Yine bu ibâdetlerden, Hurûf-ı mukattaa gibi, manası ve maksadı anlaşılamayan, akıl ile bilinemeyen hususlar bulunur. Zira, bunları telaffuz etmek, sırf emre inkiyâddan dolayıdır. Yoksa, kelâmdaki naklî güzelliğinden

ve bizim, meselâ, "Rabbimiz, bizi bağışla ve bize merhamet et!" sözümüzde olduğu gibi, bir maksada yönelme bakımından değildir. Tam aksine bunları söylemek, sadece bir teabbudîlikten (sırf, kulluğumuzu izhar etmekten) dolayıdır.. Bu hususu, şu değişik izah da teyit eder: Bu harfler kasem vasıtası olan unsurlardır... Çünkü Allah Teâlâ, incir ile zeytin ile yemin edince, bu, bu şeyler için bir tazim ve onları yüceltme olmuş olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, marifetullahın delili ve tarifinde vasıtası olan, kıymetli sözün temelini oluşturan harfler ile yemin edince, bunun bir şereflendirme ve tazim olması, haydi haydi söylenebilir. Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Yaptığımız bu izah açısından, burada şöyle birkaç bahis söz konusu edilebilir:

Allah'ın Kasemi

Birinci Bahis: Allah, وَالْعَصْرِ ve وَالنَّجْمِ *"Asra..., Necme yemin olsun ki..."* ifadelerinde olduğu gibi, tek bir nesne ile yemin ettiği gibi, صٓ ve نٓ ifadelerinde olduğu gibi, tek bir harf ile de yemin etmiştir. Bu yemin işi, وَالضُّحٰى وَالَّيْلِ (Duhâ, 1) وَالسَّمَاءَ وَالطَّارِقِ (Tarık, 1) ayetlerinde olduğu üzere iki şeye yapıldığı gibi يٰسٓ، طٰسٓ، طٰهٰ ve حٰمٓ ifadelerinde olduğu üzere iki harf ile de yapılmıştır. Yine فَالزَّاجِرَاتِ، وَالصَّآفَّاتِ ve فَالتَّالِيَاتِ ifadelerinde olduğu üzere üç nesneye yapıldığı gibi, الٓمٓ، طٰسٓمٓ ve الٓرٰ ifadelerinde olduğu üzere üç harf ile de yapılmıştır... Yine وَالذّٰرِيَاتِ، فَالْحَامِلَاتِ، فَالْجَارِيَاتِ، فَالْمُقْسِمَاتِ وَالسَّمَآءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ وَطُورِسِينِينَ وَهٰذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ ayetlerinde olduğu üzere dört şey ile yemin etmiş olduğu gibi, وَالطُّورِ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ الٓمٓصٓ ve الٓرٰ ifadelerinde olduğu üzere, dört harfle de yapılmıştır. وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفاً (Tûr, 5) فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ وَالنَّازِعَاتِ غَرْقاً (Mürselât, 5) فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفاً وَالنَّاشِرَاتِ نَشْراً فَالْفَارِقَاتِ فَرْقاً فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْراً (Nâziât, 5) وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطاً وَالسَّابِحَاتِ سَبْحاً فَالسَّابِقَاتِ سَبْقاً فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْراً ve وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ وَالَّيْلِ إِذَا يَسْرِ (Fecr, 4) ayetlerinde olduğu üzere, beş şeye yemin edildiği gibi كٓهٰيٰعٓصٓ (Meryem, 1) ve حٰمٓ عٓسٓقٓ (Meryem, 1) ayetlerinde olduğu üzere, beş harf ile de yemin edilmiştir. Tek bir sûre, yani وَالشَّمْسِ وَضُحٰيهَا (Şems, 1) ifadesi hariç, beş şeyden fazlaya yemin edilmediği gibi, beş harften fazlası ile de yemin edilmemiştir. Çünkü bu, kelimede, bir ağırlık meydana getirir.. Mana maksadıyla terkib edildiğinde bir ağırlık söz konusu olunca, bir manayı bilmeyi ihata etmeksizin, ya da bir mana güdülmeksizin terkib olunduğunda, meydana gelecek olan ağırlık daha şiddetli olur.

İKİNCİ MESELE Bilinen şeylere yemin edildiğinde Cenâb-ı Hak, kasem harfini yani vâv'ı getirerek, meselâ ...وَالشَّمْسِ، وَالنَّجْمِ، وَالطُّورِ büyurmuş, ama harfe yemin ettiğinde kasem harfi olan vâv'ı getirmemiş ve meselâ وَقٓ؛ وَحٰمٓ dememiştir... Çünkü yemin, harfin bizzat kendisine edilince, harf kendisine yemin edilen şey olmuş olur. O halde Cenâb-ı Hak, harfler arasını dengelemek için, yemin harfi olan vâv'ı, yeminin aleti ve vasıtası olduğu yerlerde getirmemiştir..

Üçüncü Bahis: Cenâb-ı Hak, "Tîn-İncir"; "Tûr-Turdağı.." gibi şeylere yemin etmiş, bunları meydana getiren asıllara, yani unsurlara, atomlara, suya, toprağa yemin etmemiştir. Yine Cenâb-ı Hak, terkibsiz olarak sadece harfler ile yemin etmiştir. Çünkü eşya, O'nun katındadır. O, onları en güzel halleri üzere terkib eder. Harfler, bir manadan dolayı bir araya getirilmiş, terkib olunmuşsa, bizim وَالسَّمَاءِ وَالْأَرْضِ şeklindeki sözlerimizde olduğu gibi, yemin o kelimenin lafzına değil, manasına yapılmış olur. Eğer bir araya getirmek işi bir manadan dolayı değilse, mürekkeb değil de, müfred olma daha değerli olur. Dolayısıyla da Allah, müfred harfler ile yemin etmiştir.

Dördüncü Bahis: Cenâb-ı Hak, yirmisekiz sûrenin başında, harflere ve sayılara, harflerin sayısı kadar olan şeylere de, وَالشَّمْسِ hariç, ondört sûrede yemin etmiştir... Çünkü şeylere yemin etmek, harflere yeminden başka olup, hem sûrelerin başında, hem de وَالَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ (İnşikâk, 17) ve وَالَّيْلِ وَمَا وَسَقَ (Müddessir, 32-33) كَلَّا وَالْقَمَرِ وَالَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ (Tekvir, 17) ayetlerinde olduğu gibi, sûrelerin arasında yapılmıştır. Ama, harflere yemin ise, sûrelerin başı hariç, arasında vâki olmamıştır; bu, zaten güzel de olmazdı.. Çünkü, manalı, tanzim olunmuş bir sözün arasında, manası anlaşılamayan şeyleri getirmek, düzgün olan manayı bozar.. Eşyâyâ yemin etmek için iki yer; harflerle yemin etmek için tek yer (sadece baş taraf) ayrılınca, sûrelerin başındaki eşyâya yemin etme işi, sûrelerin başında harflere yapılan yeminin yarısı kadar kılınmıştır.

Beşinci Bahis: Harfler ile yemin etmek, Kur'ân'ın her iki yarısında, hatta, her yedide birinde vaki olmuştur. Halbuki, belirli şeyler ile yemin etme işi, sadece son yarıda, hatta, ...وَالصَّافَّاتِ hariç, son her yedide birde bulunmuştur. Bu böyledir, zirâ biz, harfler ile yemin edildiği yerde, istisnaî durumlar hariç, Kur'ân'dan veya Kitâb'tan veya tenzîlden bahsedilmiştir de, meselâ يٰسٓ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ (Yasin, 1-2); حٰمٓ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ (Mü'min, 1-2) ve الٓمٓ ذٰلِكَ الْكِتَابُ... (Bakara, 1-2) buyurulmuştur. Kur'ân'ın tamamı, harflerle edâ edilen bir mu'cize olunca, bu durum, genel olarak, Kur'ân'ın hemen hemen her tarafında bulunmuştur. Ama, belli şeyler ile yemin böyle değildir. Ki, biz bu hususla ilgili olarak, **Ankebût Sûresi**'nde bir nebze izahatta bulunmuştuk. Şimdi biz burada, **Kâf Sûresi**'ne mahsus olan bazı şeyleri ele alalım.

Kâf'ın Mahiyeti

Kâf'ın, yeri kuşatan ve semânın uçlarının kendisine varıp dayandığı bir dağın adı olduğu ileri sürülmüştür, ama bu şu bakımlardan zayıftır:

1) Yaygın olan kıraat, **Kâf** üzerinde vakıf yapma şeklindedir. Şayet, **kaf**, bir dağın adı olsaydı, geçiş halinde vakıf yapmak caiz olmazdı. Çünkü, bunun böyle olduğunu (onun bir dağın adı olduğunu) söyleyen herkes, Allah'ın buna yemin ettiğini söylemiştir.

2) Şayet bu, bir dağın adı olsaydı, وَالطُّورِ ifadesinde olduğu gibi, kasem harfi ile birlikte (وَقٓ) getirilirdi. Bu böyledir, zira kasem harfi, kendisi ile yemin edilen şeyin, yemin edilmeye değer olduğu yerde hazfedilir. Meselâ bu bizim, تَاللّٰهِ لَأَفْعَلَنَّ كَذَا "Allah'a yemin ederim ki, bunu mutlaka yapacağım" ifadesinde böyledir. Bu kelimenin (Allah) lafzının, kendisine yemin edilmeye lâyık ve müstehak olması, ayrıca,

kendisine yemin harfiyle işârette bulunulmaktan müstağnîdir. Ama, زَيْدٍ لَأَفْعَلَنْ كَذَا denilmesi güzel olmaz.

3) Eğer **Kaf**, bir dağın adı olsaydı, tıpkı, فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ (Gâşiye, 12) ve أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ (Zümer, 36) ifâdelerindeki, جَارِية ve كاف ifadelerinin elif'le yazılması gibi, bu da elif'le قاف şeklinde yazılmalıydı. Halbuki, bütün mushaflarda, sadece قٓ harfi yazılmıştır.

4) Görünen odur ki, buradaki durum, tıpkı حٰمٓ، نٓ، صٓ ifâdelerindeki gibidir. Halbuki bunlar harftirler, isim değil.. Durumun قٓda da böyle olması gerekir.

İmdi, eğer: "Bunun (bir dağın adı olduğu), **İbn Abbas**'tan nakledilmiştir.." denilirse, biz deriz ki: Ondan nakledilen, قَافٌ kelimesinin, dağın adı olduğudur. Ama, "Burada, bu harf ile bu kastedilmiştir" demeye gelince, ondan böyle bir şey nakledilmemiştir. Bunun manasının, قُضِيَ الْأَمْرُ *"iş olup bitti"*; صٓ'ın manasının da, صَدَقَ اللّٰهُ *"Allah doğru oldu, doğru söyledi"* şeklinde olduğu ileri sürülmüştür. Keza قَضًا - يَقْضُو *"izlemek, peşine düşmek, araştırmak"* kökünden gelen bir isim-i fâil olduğu ileri sürüldüğü gibi صٓ'ın da, صَادَ 'den, bunun da, "muarazada bulunmak" anlamında olan الْمُصَادَاةُ kökünden olduğu ileri sürülmüştür. Buna göre, (ayetin manası), "Bu, keşfetmek amacıyla, bütün eşyayı terkîb eden, izleyen..dir" şeklinde olur ki, bu durumda bunun manası, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın **"kitâp"** ile Kur'ân'ın kastedildiğini söylememiz halinde, وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ *"Yaş-kuru hiçbir şey yoktur ki, o apaçık kitapta bulunmuş olmasın.."* (En'âm, 59) ayetinin ifade ettiği mananın aynısı olmuş olur. **"Kaf"** hakkında söylenenler bundan ibarettir.

Kaf Hakkında Kıraatler

Ama bunun ne şekilde okunacağı meselesine gelince, kıraatlar çoktur. Şimdi buna göre biz diyoruz ki:

Eğer biz,,yukarda da beyan ettiğimiz üzere, mebnî olduğunu söylersek, bunun kıraatteki hakkı, vakıftır. Çünkü, artık kendisinin bir âmili yok demektir. Dolayısıyla da, ses taklîdî olarak mebnî olan kelimelere benzer... İki sâkin harfin bir araya gelmesinden kaçınmak için, kesre caizdir. Hafifliği tercih etmek için de, fetha ile harekelenebilir.

Şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın ...لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا (Beyyine, 1)؛...وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ (En'âm, 52) ayetlerinde olduğu gibi, biri kelimenin sonunda, diğeri de, diğer kelimenin başında olmak üzere, iki sakin yanyana geldiğinde, fetha ile harekelemek caiz olmadığı halde, burada nasıl olur da fetha tercih edilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Çünkü söz konusu olan ayetlerde, harekelemek vâcib olmuştur. Bu harekenin fiilde illâ da kesre olması hali ise, irâb harekesine benzemesinden dolayıdır. Çünkü fiil üzerine hem ref' hem de nasb hali vaki olan bir mahaldir. Halbuki fiilde cer görülmez Dolayısıyla bir cer olmadığı herkes tarafından anlaşılan kesre tercih edilmiştir. Çünki fiilde cer harekesi caiz değildir. Şayet fetha ile harekelenecek olsaydı, bu durumda

da nasb ile karışacaktı.. İsimlerin sonlarında ise, böyle bir karışıklık yoktur. Çünkü isimler, kendisine üs harekenin de gelebildiği mahallerdir. Binâenaleyh, sakınma mümkün değildir. Bu sebeple harekelerin en hafifini tercih etmişlerdir.

Eğer biz bu ق'ın, kendisiyle kasem edilen bir harf olduğunu söylersek, onun hakkı mecrûr olmaktır. Bunun أُقْسِمُ fiili ile mansub olan bir mef'ûl olması da mümkündür. Buna göre fiilden sonra gelmesi gereken bâ harf-i cerr'i sanki bulunmamıştır.

Eğer biz bunun, sûrenin adı olduğunu ve kendisine yemin edildiğini söylersek, bu durumda bunun hakkı, fethadır. Çünkü bu, artık gayr-i munsarıf kelime olmuştur. Kendilerine yemin edildiği halde, meselâ وَاِبْرَاهِيمَ "**İbrahim**'e yemin olsun" ve وَاَحْمَدَ "**Ahmed**'e yemin olsun" denildiği gibi, onun cerri, fetha ile olmuş olur.

Yok eğer, "Buna yemin edilmemiştir" der de bunun, sûrenin adı olduğunu söylersek, o zaman ise hakkı, mahzûf mübtedanın haberi ve takdiri de, هٰذِهِ قٓ "Bu, **Kaf (Sûresi)**dir" şeklinde olduğu için, merfu olmaktır.

Yok, biz bunun قَفَا-يَقْفُو kökünden olduğunu söylersek, tıpkı bizim, هٰذَا دَاعٍ وَرَاعٍ "Bu, davetçidir; bu, çobandır" şeklindeki sözümüzde olduğu gibi, hakkı tenvîndir.

Yok eğer, biz bunun, bir dağın adı olduğunu ve kendi ile yemin edildiğini söylersek, o zaman da, bunun hakkı hem cer, hem de tenvindir.

Sıfatın Mahiyeti

Şimdi biz, tefsire dönüyor ve şöyle diyoruz: Sıfat bazen, temyiz (ayırmak) için getirilir ki, ekseriyetle olan budur. Bu, meselâ bizim, "hâdis (yani: mahlûk) olan"dan ayrılsın diye, اَلْكَلَامُ الْقَدِيمُ "Kadîm kelâm, Kur'ân"; cimriden ve kınanmış olandan ayrılsın diye, الرَّجُلُ الْكَرِيمُ "Kerim adam..." dememiz gibidir. Bazan da bu sıfat, medh için getirilir. Bu bizim, اَللّٰهُ الْكَرِيمُ "Kerim Allah..." dememiz gibidir. Çünkü, varlık aleminde bir başka ilâh yoktur ki, biz Allah'ı ondan bu kerim vasfıyla ayıralım... Burada şu iki izah yapılabilir: Görünen odur ki, bu sırf medh için getirilmiştir. Temyiz, ayırdetme meselesine gelince, bu, bizim Kur'ân'ı okunan şeyin adı kabul etmemiz halinde söz konusudur. Kur'ân'ın okunan şey anlamına geldiğinin delili, وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰناً سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ *"Bir Kur'ân ki, eğer onunla dağlar yürütülseydi..."* (Ra'd, 31) ayetidir.

el-Mecîd Kelimesi

el-Mecîd kelimesi, azîm, büyük demektir. "**el-Mecîd**"in, keremi bol olan anlamına geldiği de söylenmiştir. Her iki duruma göre de Kur'ân, Mecîd'dir. "**Mecîd**"in, azîm anlamına geldiğini söylememize göre bu, Kur'ân'ın faydasının çok muazzam olmasından dolayıdır. Bir de Kur'ân, Azîm olan Allah'ın bir öğüdüdür. Büyüğün öğüdü de büyüktür. Bir de, hiç kimse Kur'ân gibisini getirmeye muktedir olamamıştır. O halde Kur'ân büyüklük, ululuk delilidir, emaresidir. Nitekim Arapça'da, mağlub olmadığı zaman, مَلِكٌ عَظِيمٌ denilir. Bunun böyle olduğunun delili de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun ki biz sana, tekrarlanan yedi (ayet-i kerime)yi ve şu büyük Kur'ân'ı*

verdik" (Hicr, 87) ayetidir. Bu, "Senin nübüvvetine delâlet eden bir mu'cîze olsun diye, bu Kur'ân, hiç kimsenin mislini ve dengini getiremeyeceği bir kelâmdır" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Daha doğrusu o, çok şerefli bir Kur'ân'dır ki mahfuz bir levhadadır"* (Bürûc, 21-22) ayeti de bunun delilidir. Ki bu, "O Kur'ân, Cenâb-ı Hakk'ın muttali kılması durumu hariç, herhangi bir kimsenin muttali olmasından korunmuştur. Dolayısıyla, tebdîl olunamaz, değiştirilemez; ne önünden ne de arkasından ona batıl yaklaşamaz.." demektir. O halde Kur'ân, kendisine güç yetirilemeyen demektir. Binâenaleyh o, büyüktür.

el-Mecîd'in, keremi bol, çok anlamına alınması durumunda yapılacak olan izahat da şöyledir: Kur'ân, maksadını onda bulmak isteyen herkesin amacına ulaştığı, umduğu bir biçimde kerimdir. Kur'ân, onun önünde duran, ona yapışan herkesi, başka şeylerden müstağni kılandır. Muhtaç olana umduğunu vermek ise, iyiliğini, keremin ve cömertliğin zirvesidir. **Mecîd**'in, keremi bol anlamına gelişinin delili, bu kelimenin, meselâ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ sözümüzde, **Hamîd** ile beraber zikredilmiş olmasıdır. Çünkü "**Hamîd**" kendisine teşekkür edilen zâttır. Şükür ise, in'âm etme mukabilinde yapılır. O halde in'âm eden, kerîm olan kimsedir. Binâenaleyh **Mecîd**, keremde zirveye ulaşmış kerîmdir.. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır.

Kasem Konusu

Birinci Bahis: Kur'ân, kendisiyle kasem edilendir. Öyleyse, "muksemun aleyh" yani hakkında yemin edilen (konu) nedir? Biz deriz ki: Bu hususta birtakım izahlar vardır ki, onları şöyle derleyip toparlamak mümkündür: Kendisine yemin edilen şey, ya hale, ya da söze dair bir karîne (karîne-i haliyye, karîne-i makâliyye) ile anlaşılır. Bunun, söze dair karîne olması halinde, bu, ya kendisiyle kasem edilenden (muksem bih) önce olur, yahut da sonra olur. Şimdi biz muksemun aleyh'in öne geçmiş olan sözlü bir karîneden anlaşıldığını söylersek, burada ق harfinden önce gelmiş olan bir lafız yoktur. Dolayısıyla kelamın takdiri, هٰذا ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ şeklinde; yahut da هٰذَا حَاتِمٌ وَاللّٰهِ ق أَنْزَلَهَا اللّٰهُ تَعَالَى وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ şeklinde olur ki, bu tıpkı bir kimsenin, "Yemin olsun ki, bu Hâtem'dir..." demesi gibi olur ki, yani, "Bu, cömertliğiyle meşhur Hatem'dir" demektir. Yine bir kimsenin, أَلْهِلَالَ وَاللّٰهِ رَأَيْتُهُ "Allah'a yemin olsun ki, ay'ı (hilâli) gördüm" demesi gibidir. (Yani, Ramazanın başlangıç hilâlini...) Eğer biz bunun, sonra gelen sözlü bir karîneden anlaşıldığını söylersek, biz deriz ki, bu şu iki şeydir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in uyarıcı olması...

b) Öldükten sonra dirilme (...رَجْعٌ) olgusu.. Buna göre ifadenin takdiri, "Mecîd olan Kur'ân'a yemin ederim ki, sen o inzârcısın"; yahut da, "Mecîd olan Kur'ân'a yemin ederim ki, ölümden sonra dirilme ve dönüş mutlaka olacaktır" şeklinde olur. Çünkü bu iki hususa, açıkça yemin edilmiştir. Birincisine yemin edilmiş olmasının delili; Cenâb-ı Hakk'ın *"Hakîm olan Kur'ân'a yemin olsun ki, ataları inzâr olunmamış bir kavmi uyarmak için (gönderilmiş) peygamberlerden bir peygambersin.."* (Yasin, 1-6) ayetleridir. İkincisine yemin edilişinin delili de, *"Andolsun Tûr'a, neşredil-*

miş kâğıt içinde yazılı kitaba... Ki Rabbinin azâbı hiç şüphesiz vaki olacaktır..." (Tûr, 1-7) ayetleridir. Bu izah, قٓ 'ın, bir dağın adı olduğunu söyleyenlerin görüşüne göre çok net bir izahtır. Çünkü burada yemin, dağa ve Kur'ân'a yapılmıştır. Orada da yemin, Tûr'a ve Kitâb-ı Mestûr'a yapılmıştır ki, bu da dağ ve Kur'ân demektir.

İmdi eğer, "Sence, bu iki izahtan hangisi daha açıktır?" denilecek olursa, ben derim ki, birincisi... Çünkü, uyarıcı (münzir) olma, ölümden sonra dönüşten daha yakındır. Bir de, harflerden (hurûf-ı mukatta'alardan) sonra Kur'ân'ın geldiğini, muksemun aleyh'in ise, Peygamber (s.a.s)'in resûllük vasfının olduğunu bilmekteyiz. Ama, hurûf-ı mukattaalardan sonra, ölümden sonra dirilip dönüşün zikredildiğini görmemekteyiz. Bu husus, pekçok sûrede nazar-ı dikkate alınmıştır. Meselâ, *"Elîf-Lâm-Mîm. Bu kitabın indirilmesi, ki onda hiçbir şüphe yoktur, alemlerin Rabbindendir. Yoksa "o, bunu kendiliğinden mi uydurdu" diyorlar? Hayır, o Rabbinden (gelen bir) haktır... Senden evvel kendilerine inzâr edici hiçbir (peygamber) gelmemiş olan bir kavme, korkunç akıbetlerini haber vermen için (indirdik..)"* (Secde, 1-3) ayetleri, bu kabil ifâdelerden birisidir.

Bir de Kur'ân, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, Allah'ın elçisi olduğuna delâlet eden bir mü'cizedir.. Binâenaleyh, Kur'ân ile bu hususa (risalete) yemin etmek, ilgili delile, kasem yoluyla bir işâret etmek olmuş olur. Yoksa, kasemin bizzat kendisi, haşrin delili değildir... Tam aksine, kasemde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sıdkının bilinmesinden sonra haşrin kesin olduğunu ifâde eden emareler vardır. Biz bu hususun, hale dair bir karine ile anlaşıldığını söylersek, bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in hak üzere ve sözünün doğru olmasıdır. Çünkü, kâfirler bunu inkâr ediyorlardı. Tercihe şayan olan ise, bizim ifâde ettiğimiz hususdur.

İkinci Bahis: Ayetteki, بَلْ عَجِبُوٓا (Kaf, 2) ifadesi, burada, kendisinden vazgeçilen (idrâb) bir hususun bulunduğunu gösterir.. Öyleyse vazgeçilen bu kavram nedir? Biz deriz ki: **Vahidî**'nin söylediğine ve **Zemahşerî**'nin de onayladığına göre, bu, bir kimsenin, مَا الْأَمْرُ؟ "Mesele nedir?" deyip de, "Meselenin daha da açıklanmasını vazıh hale getirilmesini istiyorum.." demesi gibidir. Biz diyoruz ki: Bizim tercih ettiğimiz görüşe göre bu ifâdenin takdiri, Allah en iyisini bilir ya, "Kâf, Mecîd olan Kur'ân'a yemin ederim ki, sen bir uyarıcısın.." şeklindedir. Buna göre, adeta Cenâb-ı Hak bundan sonra, "Onlar, bu hususta şüpheye düştüler. Ben bundan vazgeçiyor ve *"Bilakis o kâfirler; kendilerine içlerinden inzâr edici geldi diye, hayrete düştüler.."* (Kaf, 3) *diyorum..."* buyurmuştur.

★ ★
★

Resûlden Ötürü Şaşkınlık

بَلْ عَجِبُوٓا أَن جَآءَهُم مُّنذِرٌ مِّنْهُمْ فَقَالَ ٱلْكَٰفِرُونَ هَٰذَا شَىْءٌ عَجِيبٌ ۝

"Bilakis o kâfirler, kendilerine içlerinden uyaran bir elçi geldi diye, hayrete düştüler de,"Bu, şaşılacak bir şey!" dediler"

(Kâf, 2).

Yani onlar, bu işin gerçekliği hususunda şüphe ettiklerini, kendisini terkedeceklerini söylemekle yetinmediler. Buna mukabil, bunun aksine kesin gözüyle baktılar da, bu işi, şaşılacak şeyler kabilinden olarak takdim ettiler..

Soru: Böylesine büyük çapta bir vecizliğin hikmeti ne olabilir ki, hem kasem, hem de **idrab** konusu hazfedilip, ancak uzun bir tefekkürle anlaşılabilecek, hatta sadece düşünme ile de değil, ancak pek ender bir muvaffakiyet ile anlaşılabilecek tarzda ima edilmiştir?

Cevap: Muksemun aleyh hazfedilmiştir, zira bazı yerlerde terketmekten (getirmemekten) dolayı açıkça anlaşılan mana, zikretmek, yani o şeyi getirmek durumunda anlaşılamaz.. Bu böyledir, zira, bir kimse büyük bir padişahı bir mecliste anıp onu medh ü sena ettiğinde, o onu ululamış olur. Fakat birisi ona, "o burada zikredilmez, anılmaz.." dediği zaman, bunun sözü, hükümdarın büyüklüğüne öbür arkadaşının yaptığı medihten daha fazla delâlet eder. Binâenaleyh, Allah Teâlâ adeta, "Senin peygamber oluşunun beyânı onun zikredilmesinden daha açık ve vazıhtır" demek istemiştir. İdrab konusunun, yani vazgeçilenin (el-Mudrebu anh) zikredilmemesine gelince, kendisinden vazgeçilen şey zikredilip de, ondan, başka bir şey idrâb edildiğinde, bu iki şey arasında ileri derecede bir farklılık bulunmadığında güzel olur.. Ama, aradaki farklılık ileri derecede olduğunda, bu iki şeyin "idrâb" ifadesiyle zikredilmesi güzel olmaz.

İdrab Hakkında

Bunu şöyle bir misalle açıklayalım: "Vezir, falancayı tazim etti, ululadı.. Hatta (بَلْ) "Hükümdar bile" denildiğinde güzel olur, ama, "Kapıcı, falancayı ululadı; (بَلْ) hatta "Hükümdar dahi ululadı.." denildiğinde ise, güzel olmaz. Çünkü bu ikisi arasında, (makam bakımından) hayli fark vardır.. "İdrâb" ise, derece derece yapılır. O halde konuşan kimse, kendisinden vazgeçilen şeyi (**mudrebu anhu**) açıkça getirmeyip sadece idrâb harfini (بَلْ) getirdiğinde, bundan şu iki şey anlaşılır:

a) O, bundan önce geçmiş olan başka bir şeye işâret etmiştir.

b) Sözün sahibi, bu işi, olan ve fakat anlatılamayan harika iş kabilinden göstermek istemiştir. İşte burada da böyledir, çünkü bürhan (akîl delil) bulunduğu halde şüpheye düşmek imkânsız bir şeydir. Fakat bunun aksine kesin gözüyle bakmak ise, alabildiğine akıldan uzak bir şey olmuş olur.

Fiil İle Beraber اَنْ Edatı

Üçüncü Bahis: Fiil ile gelen اَنْ edâtı, (اَنْ مَعَ الْفِعْل) masdar mesâbesindedir. Nitekim sen, أُمِرْتُ اَنْ اَقُومَ "Kalkmam emrolundu.." diyebildiğin gibi, أُمِرْتُ بِالْقِيَامِ de diyebilirsin. Yine sen, مَا كَانَ جَوَابُهُ اِلاَّ اَنْ قَالَ "Bunun ona cevabı, ancak şöyle demesi oldu..." diyebildiğin gibi, مَا كَانَ جَوَابُهُ اِلاَّ قَوْلُهُ كَذَا وَكَذَا de diyebilirsin.

Soru: Durum böyle olduğuna göre, daha niye, ayette masdar şekliyle gelmemiştir? Çünkü, ilsâk için olan bâ harf-i cerri olmaksızın, أُمِرْتُ أَنْ أَلُومَ denilmesi caiz olduğu halde, أُمِرْتُ الْقِيَامَ denilmesi caiz değildir, tam aksine burada mutlaka bâ'nın getirilmesi gerekir. İşte bundan dolayı onlar, uyarıcının gelişinden hayrete düşmüşlerdir. (عَجِبُوا مِنْ مَجِيئِهِ) (Ne dersiniz?)

Cevap: Biz deriz ki: أَنْ جَاءَهُمْ ifâdesi, her ne kadar mana bakımından masdarın yerini tutabiliyor ise de, ancak bu ifâde, şekil bakımından bir fiil ve harften meydana gelmiştir. Ta'diye için olan harflerin tamamı ise, cer eden harflerdir. Harf-i cerler ise, fiilin başına gelmezler. Binâenaleyh, vâcib olan, fiilin başına gelmeyişleridir. En azından gelmemesi caizdir. Binâenaleyh, عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ denilmesi caiz olduğu halde, harf-i cerrin kendisine gelmesine bir mani olmadığı için, عَجِبُوا مَجِيئَهُمْ denilmesi caiz olmaz..

Ayetteki, مِنْهُمْ ifâdesi, onların taaccüblerini iyi anlatmak için getirilmiş olabileceği gibi, onların teaccüblerini boşa çıkarmak için de getirilmiş olabilir.

Bunu iyice anlatmak için getirilmiş olmasına gelince, bu şundandır: Onlar, *"İçinizden birisine mi uyacağız?!"* (Kamer, 24) ve *"Siz ancak, bizler gibi bir beşersiniz.."* (Yasin, 15) demişlerdir ki, bu şu demektir: "Biz gerçekten ve ayrılmaz vasıflar açısından, müşterek olmanıza rağmen, bu yüce makam nasıl size tahsis edilebilir?"

Bunun, onların teaccüblerini iptâl için gelmiş olmasına gelince, bu şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s) onlardan biri olup, onların arasında gezip dolaşan biri olarak görülüp, kendisinde, hem onların hem de onlardan sonra gelenlerin, getirmekten aciz olduğu şey (Kur'ân) zuhûr edince, onlar şöyle demek mecburiyetinde kalmışlardır: "Bu, ne onun (peygamberin) ne de bizim cinsimizden olan hiçkimse katından değildir. O halde bu, Allah katındandır.." Onlara, kendi cinslerinden olmayan birisinin gelip de, onların aciz kalacakları şeyi getirmesi böyle değildi.

Çünkü onlar bu durumda şöyle diyeceklerdi: Biz, bunu yapamayız!.. Çünkü, her nev'in bir özelliği vardır. Meselâ, deve kuşunun özelliği ateşi yutmaktır. Kuşların özelliği ise, havada uçmaktır. İnsanoğlu ise, buna güç yetiremez. Buna göre şayet, "Bunun, iptâl anlamını ifade için getirilmiş olması mümkündür. Çünkü onların sözleri batıl idi. Ancak, batılın takriri ise nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Bir sözün batıl olduğunu ortaya koyan kimseye, onu, olabilecek en ileri derecede anlatması ve bu hususta, onun aleyhine delil olabilecek her şeyi zikretmesi, sonra onu iptâl etmesi gerekir.

İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Onun sizden olması sebebiyle şaştınız"* buyurmuştur ki, işte bu, gerçekte bu, o şaşmanın sebebidir.

Kur'ân'ın Her Yerinde Beşîr Nezîr'den Önce Zikrediliyor, Neden?

Suâl: "Peygamber (s.a.s), beşîr ve nezîrdir. Allah Teâlâ ise, hemen hemen Kur'ân'ın her yerinde, peygamberin beşîr olduğunu, nezîr oluşundan önce getirmiştir. O halde, daha niye Cenâb-ı Hak, عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ *"Kendilerinden, bir*

müjdeci geldi diye şaştılar.." dememişlerdir" denilirse, biz deriz ki: Bu müjdenin yeri olmadığı için, onlar hakkında, sadece uyarıcı ve münzir olmuş, başka şey olmamıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَقَالَ الْكَافِرُونَ هٰذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ *"Kâfirler, "Bu şaşılacak bir şey!" dediler.."* buyurmuştur.

Zemahşerî şöyle demiştir: "Bu, başka bir şeyden dolayı duyulan diğer bir teaccübtür. Bu başka şey de, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine, *"Öldüğünüz ve toprak olduğunuz.vakit mi?.. Bu, akıldan uzak bir dönüş anlayışıdır.."* (Kaf, 3) ifadesiyle işâret ettiği haşr'dır. Böylece onlar, peygamberin, haşrin olabileceği hususunda bir uyarıcı olmasına şaşmışlardır. Bunun delili, Sâ'd Sûresi'nin başındaki ifâdedir.

Çünkü Cenâb-ı Hak orada, *"O kâfirler içlerinden, tehlikeleri bildiren (bir peygamber) geldiğine şaştılar... "O, bütün tanrıları bir tek tanrı mı yapmış? Bu, cidden acâib birşey!" dediler"* (Sâ'd, 4-5) buyurmuş ve onların iki şeyden ötürü teaccüb ettiklerini belirtmiştir. Görünen odur ki onların, *"Bu şaşılacak bir şey"* (Kâf, 2) ifadeleri, haşra (Kıyamete) değil, o inzâr edici peygamberin gelişine şaştıklarını gösteren bir ifadedir. Bunun delili şunlardır:

1) Orada, Hak Teâlâ, istifham-ı inkârî'den sonra, *"Bu cidden acâib bir şey!"* (Sâ'd, 5) sözlerini nakletmiş ve *"O bütün tanrıları bir tek tanrı mı yapmış! Bu cidden acâib bir şey.." dediler"* buyurmuştur. Burada ise, *"Bu şaşılacak bir şey"* buyurmuştur. Dolayısıyla da, *"Bu"* zamiriyle işaret edilen şey, sadece inzâr edici bir peygamberin gelişidir. Daha sonra onlar, *"Öldüğümüz ve bir toprak olduğumuz vakit mi, (tekrar dirileceğiz)? Bu, uzak bir dönüştür"* (Kâf, 3) demişlerdir.

2) Burada, bu istifham ile uzak görmeyi müteakib ve teaccüb manasını ifade eden bir husus yer almıştır. Bu da onların, *"Bu, uzak bir dönüştür"* demeleridir. Çünkü bu, akıldan uzak görme ifadesidir, tıpkı bir teaccüb gibidir. Binâenaleyh eğer bir önceki ayetteki teaccüb de haşr ile ilgili olsaydı, bu bir tekrar gibi olurdu.

Buna göre eğer, "Esasen apaçık bir tekrar, *"Bu, şaşılacak bir şey"* ifadesini, o inzar edici peygamberin gelişi ile ilgili kılman durumunda olur. Çünkü onların buna teaccüb ettikleri, ayetteki, *"(Bir peygamber) geldiğine şaştılar"* ifadesinden anlaşılmaktadır. O halde, *"Bu, şaşılacak bir şey!"* ifadesi bir tekrar olmuş olur?" denilirse, biz deriz ki: Bu bir tekrar değil, aksine bir takrir (önceki ifâdeyi anlatan birşey)dir. Çünkü Hak Teâlâ, fiil sîgası ile, *"Hayrete düştüler"* buyurup, *"Allah'ın işine mi şaşıyorsunuz?"* (Hûd, 73) ayetinde de ifade edildiği gibi, insanın da şaşılmayacak şeylere şaşması mümkün olup, örfen de, "Acâib olmayan şeylere şaşmanın manası yok" denilince, buna rağmen onlar buna şaşınca, onlara "Sizin bu hareketinizin ve şaşmanızın manası yok" denildiğinde, onlar, "Bu acâib bir iş, nasıl şaşmayalım" demişlerdir ki, bunun böyle oluşunun delili, Hak Teâlâ'nın bu ayette, fâ-i takibiyye ile, فَقَالَ الْكَافِرُونَ *"Kâfirler de dediler ki.."* buyurmuş; Sâ'd Sûresi'nde ise, vâv ile, وَقَالَ الْكَافِرُونَ... *"O kâfirler, "Bu bir büyücü, bir yalancıdır"* (Sâ'd, 4) *dediler"* buyurmuştur. Çünkü onların bu sözleri, önceki ifadeye dayanmayan, işi sarpa sardırma

türünden birşey olmuştur. Buradaki, *"Bu, şaşılacak bir şey"* ifadesi ise, önceki ifadeye sıkı sıkıya bağlı bir hususiyet ve "Onlar şaştılar, onun inzâr edici olmasını yadırgadılar ve "Bu, şaşılacak birşey, buna nasıl şaşmayalım?" dediler" manasına gelir. Bunun böyle oluşunun delili, ayetteki uzağa işaret eden, ذَٰلِكَ isim-i işaretiyle, ذَٰلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ *"Bu, akıldan uzak bir dönüştür"* denilmiş olmasıdır. Halbuki *"Bu, şaşılacak bir şey"* ifadesindeki "bu" (هَٰذَا) kelimesi, yakına ve orada mevcut olana işârettir. Dolayısıyla, ذَٰلِكَ ile işaret edilen şeyin, هَٰذَا ile işaret edilenden başka olması gerekir ki bu da ancak yaptığımız izaha uygun düşer.

★ ★
★

Mezardan Diriliş

ءَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذَٰلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ ۝

"Öldüğümüz ve bir toprak olduğumuz zaman mı (tekrar dirileceğiz)? Bu, akıldan uzak bir dönüştür.."

(Kâf, 3).

Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber oluşuna şaştıklarını ortaya koydukları gibi, söyledikleri şeyleri de akıldan uzak gördüklerini ortaya koymuşlardır. Bu tıpkı Hak Teâlâ'nın onlardan naklen, *"Dediler ki: "Bu, atalarımızın tapmakta devam ettikleri (putlardan) sizi mütemadiyen vazgeçirmek isteyen bir adamdan başkası değildir. Bu (Kur'ân), düzülüp uydurulmuş bir iftiradan başkası değildir"* (Sebe, 43) diye haber vermesi gibidir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki, *"Öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı (tekrar dirileceğiz)?"* ifadesi, جَاءَهُم مُّنذِرٌ *"inzar edici (bir elçi) gelişine..."* ayetinin delâlet ettiği şeyi, onların bizzat dilleri ile yahut halleriyle inkâr ettiklerini gösterir. Çünkü inzâr, ancak devamlı bir azab ve elîm bir ceza hususunda yapılınca, bunda haşre (dirilişe) bir işâret var demektir. İşte bu sebeple, onlar böyle demişlerdir.

İKİNCİ MESELE Bu (ذَٰلِكَ) o peygamberin yaptığı inzâra bir işarettir. *"Bu, şaşılacak bir şey!"* ifadesi de, daha önce de söylediğimiz gibi, onun gelişine bir işarettir. Binâenaleyh sıfatlar farklı farklı olunca, diyoruz ki, gelen de, getirilen de mevcuttur, ortadadır. Fakat getirilen bu inzâr mevcut ise de, inzâr edilen o şey mevcut olmayınca, onlar buna ذَٰلِكَ "O" isim-i işaretiyle işaret etmişlerdir. رَجْعٌ kelimesi, رَجَعَ-يَرْجِعُ fiilinin masdarıdır ve bu fiil müteaddî olduğu zaman, masdarı böyle gelir. **Rücû'** da yine bu fiilin masdarıdır, ama fiil "lâzım" olduğunda masdarı böyle gelir. اَلرُّجْعَى **(rüc'â)** masdarı da, bu fiilin "lâzım"

hâlinin masdarıdır. **Rec'** kelimesinin de bunun "lâzım" masdarı olması mümkündür. Binâenaleyh ayetteki bu ifadeyle, "**rücû**" manası kastedilmiş olabilir. Yine bunuyla, müteaddî olan "**rec' **" manası kastedilmiş olabilir. Birincisinin delili, إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَىٰ (Alak, 8) ayetidir. İkincisinin delili de, فَإِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ (Nazıât, 10) ayetidir. Buradaki, "**merdûd, mercû'** " (döndürülmüş) manasınadır. Çünkü bu, müteaddî olan "**rec' **" masdarındandır. Binâenaleyh eğer bunun müteaddî olandan olduğunu söylersek, onlar bu işin, aslında güç yetirilebilecek birşey olmasını kabul etmemiş olurlar.

★ ★
★

Titiz Bir Kayıt

قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ ۖ وَعِندَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ ۝ بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَّرِيجٍ ۝

"Yerin, onlardan neleri yiyip eksiltiğini bildik. Katımızda (herşeyi) hıfz ve tesbit eden bir kitab vardır. Hayır, onlar, kendilerine hak gelince, onu yalanladılar. Şimdi onlar şaşkın bir haldedirler"

(Kâf, 4-5).

Ayetin bu ifadeleri, öldükten sonra dirilişin ve Allah'ın buna kâdir oluşunun delilline bir işarettir. Bu böyledir. Çünkü bu, "Allah Teâlâ, ölülerden herbirinin bütün parçalarını bilendir. Dolayısıyla onlardan birinin parçasını diğerine karıştırmaz. O, bunları bir araya getirip, terkib etmeye de kâdirdir. Öyle ise O'nun insanları diriltmesi akıldan uzak görülemez" demek olup, tıpkı *"O, (Allah) (herşeyi) yaratan, hakkıyla bilendir"* (Yasin, 81) ayeti gibidir. Çünkü Allah, yeniden yaratma işinde, ilmin bir etkisi olduğunu belirtmiştir. O halde ayetteki, *"Yerin, onlardan neleri yiyip eksiltiğini bildik"* ifadesi, "O ölülerin parçalarının, toprağın altında darmadağınık olması sebebiyle, bunlar bize gizli kalmaz"' manasınadır. Bu da, müşriklerin, *"Biz, yerde (çürüyüp) kaybolduğumuz zaman mı, yeni bir yaratılışa mazhar olacağız?"* (Secde, 10) şeklindeki sözlerinin cevabıdır. Yani bu, Allah Teâlâ'nın, onların hem sözleriyle, hem de hal ve hareketleriyle hakkı çiğneyip, zulmen yaptıkları işlerini bildiği gibi, onların paramparça olan cüzlerini de bildiğine bir işarettir.

Mücmel ve Mufassal Bilgi

Şöyle de denebilir: Ayetteki, *"Katımızda, (herşeyi) hıfz ve tesbit eden bir kitap vardır"* ifadesi, Allah Teâlâ'nın herşeyi en ince teferruatına kadar bildiğini göstermektedir. Çünkü ilim, icmâlî (genel) ve tafsilî (detaylı) olmak üzere ikiye ayrılır. İcmalî ilim, meselâ bir kimsenin, bir kitabı ezberlemesi, onu anlaması ve o kitapta bulunan bir mesele kendisinden soruldüğunda cevap verebilmesi ve bu soruyu bilebilmesi gibi olur. Ama bu, o kimsenin, o kitabı harf harf gözünün önüne getirmesi ve o anda bölüm bölüm aklından geçirmesi şeklinde olmaz. Ancak ne var ki, zihnine

müracaat ettiğinde, o hususta bir fikir yenilemeye ve keskin bir bakışa ihtiyaç hissetmez. Tafsilî ilim ise, kitapta olan şeyleri iyice açma ve o meseleleri teferruatlıca ortaya koyma gibidir ki bu, bir insan için, ancak bir veya birkaç meselede söz konusu olabilir. Ama kitabın bütün konuları açısından, böyle tafsilatlı bilgi, insan için söz konusu değildir. O halde, *"Katımızda (herşeyi) hıfz ve tesbit eden bir kitab vardır"* cümlesi, "ilim o kitabta olduğu şekilde, Benim katımdadır. Ben, herşeyi cüz cüz, inceden inceye bilirim" demektir.

Hafîz Kelimesi

Bu ayetteki "**hafîz**" kelimesinin, mahfûz (korunmuş) manasında olması da mümkündür. Buna göre mana, "O kitab, değişmeden ve değiştirilmekten korunmuştur, uzaktır" demek olur. Bu kelimenin, "hâfız" (koruyan) manasına olması da mümkündür. Bu durumda, "Katımızda, onların bütün cüzlerini, işlerini, hiçbiri unutulmayacak şekilde hepsini koruyan, içine alan bir kitab vardır" demek olur. Bu ikinci ihtimal, şu iki sebepten ötürü daha doğrudur:

a) Hâfız manasında "hafîz", Kur'ân'da geçmektedir. Nitekim ayette, *"Ben onlar üzerine bir hafîz (koruyucu, gözetleyici) değilim"* (Hûd, 86) varid olmuştur. Yine *"Allah, hafizdir ve alîmdir"* (Şûra, 6) buyurmuştur.

b) Çünkü "kitâp" sözü, daha önce de bahsettiğimiz gibi, teşbih için getirilmiş bir ifadedir. Dolayısıyla kitap, (mecazî manada) içinde yazılı olan herşeyi adetâ korur. Yoksa Allah, ezberlemekten (korumaktan) müstağnîdir.

Ayetteki, *"Hayır, onlar, kendilerine hak gelince onu yalanladılar"* cümlesi de, onlara bir reddiyedir. Buna göre, بَلْ (hayır) edatıyla, vazgeçilen (idrâb yapılan) şey nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifadenin takdiri, "O inzarcı yalan söylemedi, aksine onlar onu yalanladılar" şeklindedir ve "Allah Teâlâ onların,*"Bu, şaşılacak bir şey!"* dediklerini nakledince, bu, onların "O inzârcı elçi yalan söylüyor" demeleri manasına gelmiştir. İşte bunun üzerine Hak Teâlâ, *"O inzarcı yalan söylemedi, aksine onlar onu yalanladılar"* buyurmuştur.

Hak Teâlâ Nedir?

İmdi eğer: "Hakk" nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğruluğuna dâir olan bürhanlar (aklî deliller)dir.

b) İndirilen Furkan (Kur'ân)'dır. Bu izah, birincisine yakındır. Çünkü bu da bir burhandır.

c) Bu, kesin mucizelerle sâbit olan nübüvvettir. Çünkü böylesine sâbit olan nübüvvet haktır.

d) Bu, mutlaka olacak olan "haşr"dır. Çünkü haşr da haktır.

لَحَقِّ بِالْحَقِّ deki Harf-i Cer

Eğer, "Bize بِالْحَقِّ'daki bâ harfinin ne manaya olduğunu, buna ne ihtiyaç olduğunu açıkla. Yani tekzîb (yalanlama) fiili, zaten müteaddidir. Binâealeyh bu bâ harfi, fiile ikinci bir mef'ûlü aldarmak için midir, yoksa فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ بِأَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ *"Yakında göreceksin, onlar da görecekler, delilik hanginizde imiş?"* (Nûn, 5-6) ayetinde olduğu gibi, zâide midir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta, hem bir bahis, hem de bir inceleme söz konusudur: Burada bu bâ, müteaddiliği sağlamak için getirilmiştir. Çünkü "**tekzîb**" (yalanlama), yalana nisbet etme demektir. Fakat bu nisbet, bazan sözü söyleyen hakkında, bazan da söz hakkında olur. Nitekim, "Ben doğru olduğum halde, falanca beni tekzîb etti" dediğin gibi, "Falanca, falancanın sözünü tekzîb etti" de diyebilirsin. Yine Arapça'da, "O, onu yalancı saydı" manasında, "Onu tekzîb etti" (كَذَّبَهُ) denilir. Yine sen, "Ben falancaya, "**Zeyd**, yarın gelecek" dedim de, "Hem beni hem de sözümü tekzîb etmek için, **Zeyd** kasten gecikti" dersin. O halde söz söyleyene nisbet edilen tekzîb işi, hem bâ harfi ile, hem de "bâ"sız kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, hem كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ (Şuara, 141), hem de كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ (Kamer, 23) buyurmuştur. Söze nisbet edilen tekzîb de böyledir. Fakat sözü söyleyen hakkında kullanılan tekzîb'in "bâ"sız olması, daha çok olan bir durumdur. Nitekim Hak Teâlâ, ...فَكَذَّبُوهُ (Saffat, 127) ve وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ (Fâtır, 4) buyurmuştur. Söz hakkında kullanılan "tekzîb"in ise, bâ ile kullanılması durumu daha çoktur. Nitekim Hak Teâlâ, ...كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا (Kamer, 42) ve بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ (Kâf, 5) buyurmuştur.

Yine Cenâb-ı Hak, ...وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ... (Zümer, 32) buyurmuştur. Bunun sebebi şudur: Mef'ûl-ü mutlak, bir masdardır. Çünkü o, fâilden kaynaklanan şeydir. Zira, döven kimseden, ancak dövme işi sudûr etmiştir. Fakat bu dövmenin olabilmesi için, dövülecek bir yerin-mahallin olması ve böylece de o şeyin madrûb (dövülen) ismini alması gerekir. Sonra da fiile mahal olduğu için, yapılan iş açıkca görülürse, açıkca görüldüğü için, bâ gibi bir harfe lüzum kalmaz, böylece de o harf olmaksızın, fiil müteaddi (geçişli) olur. Dövme işinin olabilmesi için, mutlaka bir mahallin (dövülecek şeyin); içme işinin olabilmesi için, mutlaka içilecek bir şeyin bulunması gerektiği bilindiği için, ضَرَبْتُ عَمْرًا "Amr'ı dövdüm" ve شَرِبْتُ خَمْرًا "İçki içtim" denilir. Ama müteaddîlik manası aslında kendinde bulunmayan fiilde, müteaddîlik manası olsun diye, meselâ مَرَرْتُ "uğradım" dediğinde, işte bu harfe ihtiyaç hissedilir. Çünkü مَرَّ السَّحَابُ "Bulutlar uğradı (gitti)" sözünden bir uğrama manası anlaşılır, ama bundan; kime-neye uğradığı manası anlaşılmaz.

İmdi, fiil eğer açıklık-netlik bakımından dövme ve içme fiillerinden; kapalılık (müphemlik) bakımından da, "uğrama" fiilinden aşağı olursa, harf-i cerre gerek kalmadan fiili kullanmak câizdir. Çünkü o fiil, murûrun (uğramanın) açıklığından daha

fazla bir açıklık (netlik) arzetmiş; ama onun zuhûru, "dövme" işinin zuhûrundan daha aşağı ve zayıf olduğu için, harf-i cerle kullanılır. İşte bundan ötürü, dövme işinin aleti kılmak müstesna, ضَرَبْتُ بِعَمْرٍو diyemezsin. Ama, "onu kamçı ve benzeri birşeyle dördüğünde, bunlarda, bâ hârfini ziyâde olmaksızın kullanırsın. Dolayısıyla da bir müştereklik arzetmediği müddetçe مَرُّوا بِهِ "ona uğradılar" denilemez.

Ama, مَسَحْتُهُ ve مَسَحْتُ بِهِ "ona dokundum" dediğin gibi, شَكَرْتُهُ ve شَكَرْتُ لَهُ de diyebilirsin. Çünkü mesh (dokunma), eli, birşeyin üzerinde gezdirmek demektir. Bu yönüyle fiil, tıpkı mürûr (uğrama) fiili gibi olur. Şükûr ise, güzel bir fiildir. Fakat bu, ancak ihsanda bulunana yapılır. O halde, şükürde aslolan, güzel bir fiil olmasıdır. Şükrün başkasına yapılması ise tıpkı, bir alış-veriş gibidir. Ama dövme işi böyle değildir. Çünkü vurma, bir cismi başka bir cisme sertçe dokundurma demektir. O halde dövülen şey, tâ baştan dövmenin manasında vardır. Şükredilen şey ve nesne ise, ikinci derecede şükrün manasına dâhildir.

Bunu iyice kavradığına göre, bilesin ki, söyleyen hakkında kullanılan "tekzîb" (yalanlama), açıktır. Çünkü söyleyen, tasdîk veya tekzîb olunan şahıstır. Fakat bu fiil, söz hakkında böyle açık değildir. Binâenaleyh bu gibi yerlerde fiilin bâ ile kullanılması daha çoktur. Bu gibi yerlerde bâ harfinin getirilmesi, müteaddilik manasını sağlamak içindir.

Ayetteki, ...لَمَّا جَآءَهُمْ *"Kendilerine hak gelince"* ifadesinde bahsedilen gelenin, kim ve ne olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, "tekzib edilen o şey gelince..." manasınadır ve "Onlar, hak kendilerine geldiğinde onu yalanladılar ve onu, düşünmeye ve tefekküre bırakmadan yalanladılar" demektir.

b) Geldiği söylenen şey, *"İnzâr edici geldi diye hayrete düştüler"* (Kaf, 2) ayetinde geldiği bahsedilen şeyin aynısıdır. Buna göre ifadenin takdiri, "Onlara o inzarcı (uyarıcı elçi) geldiğinde, hakkı yalanladılar" şeklinde olur. Birinci mana, bahsedilen hakkın geri dönüş (yani diriliş) olması durumunda uygun olmaz. Çünkü onlar, onu geldiğinde yalanlamıyorlar, aksine, *"İşte bu, Rahman'ın vaad ettiği şey"* (Yasin, 52) diyorlar.

Emr-i Meric

Ayetteki, فَهُمْ فِيٓ أَمْرٍ مَّرِيجٍ *"Şimdi onlar şaşkın bir haldedirler"* cümlesine gelince, buradaki "meric" kelimesi, "muhtelif, karışık" manasınadır. **Zeccâc** ve başkaları şöyle demişlerdir: "Çünkü o müşrikler, bazan "Bu (**Muhammed**), bir sihirbazdır", bazan "bir şâirdir" diyorlar. Bazan onun kâhin olduğunu, bazan cinnet içinde (deli) olduğunu söylüyorlardı."

Doğrusu şöyle denilmesidir: Bu ilgili ayetlerde bahsedilen ihtilafı anlatan bir kelimedir. Çünkü ayetteki, *"Bilakis o kâfirler ... hayrete düştüler"* (Kaf, 2) ifadesi, kendisinden vazgeçilen, daha önce geçmiş birşeyin olduğuna delâlet eder ki biz,

daha önce bahsedilen o şeyin, onların şek ve şüpheleri olduğunu ve bu ifadenin takdirinin, "Şerefli Kur'ân'a yemin olsun ki, sen bir inzârcısın. Onlar, senin hakkında şüpheye düştüler. Bilakis (hatta) ... hayrete düştüler... Hatta bu hak onlara gelince, onu yalanladılar.." şeklinde olduğunu söylemiştik. Binâenaleyh kâfirlerin bu durumu şöyle üç dereceyi (kademeyi) ortaya koyar:

Birincisi şek ve şüphe etmektir ki, teaccüb (hayrette kalmak), bunun üzerinde yer alır. Çünkü şekkedene göre, iki durum da eşittir, olabilir. Teaccüb edene göre ise, hayret ettiği o şeyin, meydana gelmeme, doğru olmama tarafı ağır basar. Fakat o bu kademede, onun böyle olmasına kesin hüküm ve karar veremez. Yalanlama ise, teaccübden daha ileridir. Çünkü yalanlayan kimse, iddia edilen şeyin aksine kesin gözüyle bakmaktadır. Binâenaleyh onlar, önce şüphe etmiş, sonra zanna geçmiş, daha sonra da kesin karara geçmişlerdir. Dolayısıyla onlar meric (şaşkın) bir hale düşmüşlerdir. Bunun böyle olduğunun delili, فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيجٍ ifadesinin başındaki fâ-i ta'kîbiyyedir. Çünkü bu durumda, onlar şaşkın ve karışık bir hal üzere oluşları, önceki şeylere dayanmış olur. Halbuki **Zeccâc** ve diğerlerinin verdiği manada, böyle birşey olmaz.

Sûal: Eğer, "Meric, karışık manasınadır. Halbuki bu üç kademe, aklın muktezasına göre, biribirinden ayırdedilebilen ve sıralanabilen şeylerdir. Çünkü şüphe eden kimse, sonunda zan derecesine, zanneden kimse de sonunda kesinlik kararlılık derecesine ulaşıyor. Kesinliğin olduğu yerde, zan olmaz; zannın olduğu yerde de şekk kalmaz. Fakat **Zeccâc** ve diğerlerinin verdiği manada, ayette bahsedilen karışıklık tahakkuk etmiş olur. Çünkü o müşriklerin bu iddialarında belli bir tertibleri yoktur. Aksine onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bazan kâhin, bazan mecnûn diyorlar, daha sonra da ona delilik nisbet ettikten sonra, kâhinliği nisbet ediyorlar. Sihirli nisbetten sonra şiiri, şiiri nisbetten sonra sihiri nisbet ediyorlar. İşte esas karışıklık ve şaşkınlık budur. Dolayısıyla ayetin özüne uygun olan durum budur?"

Cevap: Hz. Peygamber (s.a.s)'in emin (güvenilir-doğru) bir kişi olduğunu, aralarında yaşadığı bütün süre boyunca, yalan söylemekten uzak durduğunu bilmelerinden ötürü, onların böyle bir şüpheden, onun doğru olabileceği zannına geçmeye; onun elinde ve dilinde kesin mucizeler zuhûr ettiği içinde zân derecesinden, onun doğruluğuna kesinkes hükmetmeye geçmeleri gerekirdi. Binâenaleyh onlar işte bu tertibi, tam tersine çevirince, ortada bir şaşkınlık ve karışıklık meydana gelmiş, karışıklıkla birlikte bir anlama tahakkuk etmiş. Fakat **Zeccâc** ve diğerlerinin ileri sürdükleri mana, *"Hiç şüphesiz siz, çeşitli sözler içindesiniz (tutarsızsınız)"* (Zâriyat, 8) ayetine uygun düşer. Çünkü o müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında, birbirini tutmaz sözler söylüyorlardı. Fakat "şekk", "zan" ve "kesir" "karar" gibi şeyler, farklı şeylerdir.

Burada şöyle bir incelik vardır: "Merîc" lafzının, onların zan ve kesin kararları için kullanılması, o kesin kararların doğru olmayışını gösterir. Çünkü doğru olan kesin şey değişmez. Ama onlardan kaynaklanan bu kesin şeylerin ise, değişmesi kaçınılmaz. Binâenaleyh onların işleri muzdarib, birbirine girmiş ve tutarsız haldedir. Ama Allah'ın imana muvaffak kıldığı mü'min böyle değildir. Çünkü onun inancında tereddüd yoktur ve inancında ihtimaller yoktur.

★ ★
★

Sağlam Gök Binası

أَفَلَمْ يَنظُرُوٓا۟ إِلَى ٱلسَّمَآءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَٰهَا وَزَيَّنَّٰهَا وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ ۝٦

"Üstlerindeki göğe bakmadılar mı? Onu nasıl bina ettik. Onu yıldızlarla nasıl süsledik. Onun hiçbir gediği de yok"

(Kâf, 6).

Bu ayet, onların, *"Bu, akıldan uzak bir dönüş!"* şeklindeki sözlerinin saçmalığını gösteren delile bir işaret olup, tıpkı, *"Gökleri ve yeri yaratan (Allah) o insanlar gibisini yaratmaya kâdir değil mi?"* (Yasin, 81), *"Göklerin ve yerin yaratılışı, insanların yaratılışından daha büyük (bir iştir)"* (Mü'min, 57) ve *"Görmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratan ve bunları yaratmaktan dolayı yorulmayan Allah, ölüleri diriltmeye kâdir değil midir? Elbette kâdirdir"* (Ahkaf, 33) ayetleri gibidir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
İstifhamın Vav İle Atfı

İstifham hemzesi, bazan bir sözün başına gelir ve orada vâv bulunmaz, bazan da başında vâv bulunan bir sözün başına gelebilir. Binâenaleyh bu iki durum arasında fark var mıdır? Deriz ki, burada çok ince bir fark vardır ve şöyledir: Bir kimse, "Zeyd hâlâ evde mi? Halbuki güneş doğmuş" أَزَيْدٌ فِي الدَّارِ بَعْدُ وَقَدْ طَلَعَتِ الشَّمْسُ der ve istifham hemzesini, inkârî manada, (böyle olmamalıydı) manasında kullanır. Fakat أَوَ زَيْدٌ "Zeyd henüz evde midir? Halbuki güneş doğmuştur" dediğinde, buradaki vâv ile, Zeyd'in son durumunun yanlışlığının, iki yanlış yerine geçen bir yanlışlık olduğuna, ince bir şekilde işaret etmiş olur. Buna göre o Zeyd'in evde olduğunu duyduktan sonra âdetâ, "Gâfil mi oldu ki hâlâ evdedir" demek istemiştir. Çünkü bu vâv, kendisinden sonra gelene ters düşen işin, iki kat olduğunu ifade eder. Ortada hernekadar önce geçen bir ma'tûf olmasa da, kişi bu vâv ile, o işin çok nahoş - yanlış olduğuna işaret etmiş olur.

Fâ ile Atfı

Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak bir yerde, أَوَلَمْ يَنظُرُوا (A'râf, 185) buyurmuş, burada ise fâ ile, أَفَلَمْ يَنظُرُوا buyurmuştur. Bu ikisi arasındaki fark nedir?" denilirse, deriz ki: Bu ayette, o kâfirlerin, dönüşü (dirilişi) inkârları bundan önce zikredilmişti. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, onların bu inkârlarına muhâlif olan durumu, ta'kibiyye edatıyla getirerek, أَفَلَمْ يَنظُرُوا buyurmuştur. Buna göre eğer, "Yâsin Sûresi'ndeki ayette de böyle bir durum vardı, yani bu istifhamdan önce, kâfirlerin, *"Bu kemikleri kim diriltecek"* şeklindeki itirazları geçmişti. (Binâenaleyh orada böyle olmalı değil miydi?" denilirse, deriz ki: Orada, göklerin yaratılışıyla istidlâl ediş, inkârın hemen peşisıra olmadığı için, başka bir delil ile istidlalde bulunmuştur. Bu delil de, *"Onları, ilk defa yaratan diriltecektir"* (Yâsin, 79) ayetidir. Hak Teâlâ daha sonra başka bir delil zikretmiştir. Halbuki buradaki bir delil, bir inkârın hemen peşisıra gelmektedir. Bundan dolayı Allah Teâlâ bunu fâ edatıyla getirmiştir.

Hak Teâlâ'nın burada, nazara (baktı) fiilini, Ahkâf Sûresi'nde ise, ra'â (gördü) fiilini kullanmasında ise şöyle bir incelik vardır: Onlar, *"Bu, uzak bir dönüştür"* sözleriyle, dirilişi akıldan uzak bir ihtimal görünce, Allah'da onların bunu akıldan uzak görmelerini, olmayacak bir görüş olarak görüp, *"Göğe bakmadılar mı?"* buyurmuştur. Çünkü "bakma" fiili, "görme" fiilinden aşağıdır. Binâenaleyh buradaki "bakma" adeta, dirilişin inkârına dâir bir bilginin bulunmasıyla ilgili olmuştur. Dolayısıyla uzak görme, uzak görmeye karşılık olsun diye, burada görme fiilini kullanmaya gerek olmamıştır. Orada ise, kâfirlerden böyle bir inkâr henüz sudûr etmemiştir. Dolayısıyla Hak Teâlâ onları, bu delile bakmadan daha tam olan "görme" işi ile iletmek istemiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ bunu, *"Göğe"* diyerek mükemmelleştirmiş ve güzelleştirmiştir. Burada فِي السَّمَاءِ demememiştir. Çünkü birşeyin içine (فِي الشَّيْءِ) bakmak, düşünmeyi ve iyice bakmayı ifade eder. Birşeye doğru bakma (إِلَى الشَّيْءِ) da bunu ifade eder. Çünkü "ilâ" harf-i cerri, mesâfenin sonunu bildirir. Dolayısıyla bu bakma işi, zarfın (bakılan şeyin) âdetâ içine girme noktasına kadar varır. Bakış, orada nihayetlenince, "zarfiyyet" manasının tahakkuk edebilmesi için, onun içine girmesi de gerekir.

Ayettekl, فَوْقَهُمْ *"üstlerindeki"* ifadesi, bir başka te'kid olup, mana, "O açıktır, onların üstündedir. Onlara saklı değildir" şeklindedir.

Hasr ile İnsanın Hilkatinin İlişkisi

Ayetteki, *"Onu nasıl binâ ettik. Onu yıldızlarla nasıl süsledik. Onun hiçbir gediği de yok"* ifadesi bu delâletin şekline ve bu dirilişin, haydi haydi olabileceğine bir işarettir. Bunun, bu hususa nasıl delâlet ettiği konusuna gelince, bu şöyledir: İnsanın bir temeli vardır. Bunlar, tıpkı binanın direkleri ve sütunları mesâbesinde olan, iskelettir. Yine insanın, duyma görme gibi, kuvvetleri ve nurları vardır. Binâenaleyh göklerin yapısı, insanın yapısından daha yüksektir. Göklerin süsü de, insanın

etle-yağla süslü (güzel) bir hale getirilmesinden daha mükemmeldir.

Bu işin, dirilişin haydi haydi olabileceğine işaret oluşu şöyledir: Göğün hiçbir gediği deliği yoktur. Binâenaleyh onun yapılması daha zordur. Ama insanın gözenekleri ve delikleri vardır. Çok güzel te'lif edilmiş-yapılmış bir şeyin, tıpkı sımsıkı dokunmuş bir kumaş gibi; daha zayıf olarak te'lif edilmiş birşeyin de, tıpkı seyrek-gevşek bir dokunma gibi olduğunda şüphe yoktur. Birincisi insanlarca, daha zor ve daha enteresan görülür. Binâenaleyh o kâfirler, en iyisinin Allah'dan sudûr ettiğini bile bile, Allah'ın ondan daha kolay ve basiti yapabilmesini akıldan uzak görüyorlar.

Felsefeciler, bu ayetin, göğün yarılamayacağına ve delinemeyeceğine delâlet ettiğini söylemişlerdir. Onlar, *"O gökte bir çatlak görebiliyor musun?"* (Mülk, 3) ve *"Yedisapasağlam gök"* (Nebe, 12) ayetleri hakkında da bunu söylemişler ve bu hususta zorlanmışlardır. Çünkü ayetteki, *"Onun hiçbir gediği de yok"* ifadesi, bu hususta sarih (açık) bir ifadedir. Zira birşeyin hiç olmadığını haber vermek, onun imkânsızlığını ifade etmez. Çünkü, "Falancanın hiçbir sözü yok" denilmesi halinde, bu cümle, o falancanın söz söylemesinin imkânsız olduğunu göstermez. Hem sonra Allah Teâlâ, *"Gök yüzü yarıldığı zaman..."* (Mürselât, 9) ve *"Gök parçalandığı zaman..."* (İnfitar, 1) ayetleriyle felsefecilerin görüşlerinin aksini beyan etmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Yedi sapasağlam gök"* (Nebe, 12) tabirinin mukabilinde, *"Gök de yarılmış ve artık o gün za'fa düşmüştür"* (Hâkka, 16) buyurmuştur. Yine, *"Gök yarılıp, kırmızı sahtiyan gibi bir gül olduğu zaman..."* (Rahman, 37) buyurmuştur. Bütün bunlar, felsefecilerin görüşlerini reddeden açık ifadelerdir. Onların ileri sürdükleri nakli deliller ise, delâlet bakımından açık değildir, hatta bu hususa gizli bir delaletleri bile yoktur. Onların aklî delilleri, tutundukları naklî delillerden daha zayıf ve tutarsızdır.

★ ★
★

Yeryüzünün Süslenmesi

وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ۝٧ تَبْصِرَةً
وَذِكْرَىٰ لِكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيبٍ ۝٨

"Yere de (bakmadılar mı?), onu nasıl döşedik. Ona (nasıl) sâbit dağlar koyduk. Onda her sınıftan, ferahlık veren çiftler bitirdik. (Bütün bunları), taatımıza dönen her bir kulun kalb gözünü açmak ve ona ibret vermek için yaptık"

(Kâf, 7-8).

Bu ayetler de, bir diğer delile işarettir ve şöyledir: Yerin delil oluşu hususunda onlar şöyle demişlerdir: İnsan ölüp de, gıda kuvvetleri ile büyütücü özellikler onu

terkettiğinde, artık ona bir daha dönmezler. Biz de diyoruz ki: Yer, daha canısız, daha donuk ve daha sönüktür. Ama Allah Teâlâ onda çeşitli bitkileri bitirmiş ve bu bitkiler orada büyüyüp gelişmişlerdir. İşte aynen bunun gibi, ölen insana da o hayata bir gün dönecektir. Allah Teâlâ gökler hakkında üç şey zikrettiği gibi, yer hakkında da üç şey zikretmiştir. Yer hakkında bahsettiği üç şey şunlardır, yeri yayıp döşeme, ona sâbit dağlar çakma ve onda bitkiler bitirme... Gök için de şu üç şeyden bahsetmiştir: Göğün yapılması, süslenmesi ve gediksiz hale getirilmesi... Yer için zikredilenden herbiri, gök için zikredilenlerden herbirinin mukabilindedir. Binâenaleyh yer için zikredilen yayıp döşeme, gök için zikredilen "yapılma" (bina)nın mukabilidir. Çünkü "medd", koymak (yerleştirmek), bina ise, kaldırmak dikmek demektir. Dağlar, yerde sâbittir. Yıldızlar da gökte yer almış ve göğü süslemişlerdir. Yeryüzününde bitkileri bitirme, yeri yarmak manasına gelir. Nitekim Hak Teâlâ, bunu *"Biz, o suyu bol bol döktük. Sonra toprağı iyiden iyi yardık"* (Abese, 25-26) buyurarak beyan etmiştir ki, gökleri gediksiz-deliksiz yaratmanın aksine bir durumdur.

Bunları iyice kavradığına göre, diyoruz ki: İnsanda da, uzatılmış, dikilmiş, burun-kulak gibi sâbit, gözbebeği-dil gibi hareketli, kafatası gibi deliksiz, kılların altında derinin altında bulunan deri gibi dokunmuş örtüler ve burun delikleri, gözenekler, ağız ve sâire gibi yarılmış-delinmiş şeyler vardır. Binâenaleyh bu yerde ve sapasağlam gökte, birbirine zıd şeyleri yaratmaya kâdir olan zat, bu bedenlerde benzerlerini yaratmaktan âciz değildir.

"Revâsiye"nin ne demek olduğunu, Lokman Sûresi'nde anlatmıştık. **"Behîc"** ise, güzel demektir.

Tabsıra ve Tezkire

Ayetteki تَبْصِرَةً وَذِكْرَىٰ لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ *"(Bütün bunları), taatımıza dönen her bir kulun kalb gözünü açmak ve ona ibret vermek için yaptık"* ifadesine gelince, buradaki "tabsire" ve "zikra"nın, daha önce geçen iki şeyle, yani gök ve yer ile ilgili olmaları muhtemeldir. Buna göre, Hak Teâlâ, göğü bir tabsira (kalb gözünü açan şey), yeri de bir zikrâ (ibret verici şey) olarak yaratmıştır. Bunun böyle oluşunun delili şudur: Göklerin süsü, hep sürüp gitmektedir. Her yıl yeniden süslenmemektedir. O halde gök, zamanın geçmesine rağmen, hep aynı görünen bir şey gibidir. Yere gelince, o, her sene süsünü yeniden takınmaktadır. O halde göklerden bahsetme bir tabsira, yerden bahsetme de bir tezkira (zikrâ) (ibret-hatırlatma) olmuştur. Bu iki şeyden herbirinin, yer ile gökten herbirinde mevcut birer durum olmaları da muhtemeldir: Binâenaleyh gök bir "tabsira" olduğu gibi, yer de bir "tabsira"dır. Keza yer bir "tezkire" olduğu gibi, gök de bir "tezkire"dir. Tabsira ile tezkira (zikrâ) arasındaki fark şudur: Orada devamedegelen ve gözlerin önüne dikiliveren ayetler olduğu gibi,unutulduğunda, kendisini hatırlatan ve yenilenen ayetler de vardır.

Ayetteki, لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ *"taatımıza dönen her bir kul için"* ifadesi, "tefekkür etme hatırlama ve delillere bakıp düşünme ile ilgili bir ifadedir.

★ ★
★

وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُّبَارَكًا فَأَنبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ ۝٩ وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَّهَا طَلْعٌ نَّضِيدٌ ۝١٠ رِّزْقًا لِّلْعِبَادِ ۖ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَّيْتًا ۚ كَذَٰلِكَ الْخُرُوجُ ۝١١

"Gökden de bereketli su indirdik ve onunla bahçeler, biçilecek taneler bitirdik ve tomurcukları birbiri üstüne binmiş, uzun boylu hurma ağaçları (yetiştirdik). (Bunlar), kullarına rızık olmak için(dirler). Biz o (yağmurla), ölü bir memlekete can verdik. İşte (kabirden) çıkış da böyledir"

(Kâf, 9-12).

Bu ayetler de, gök ile yer arasında bulunan, diğer bir delile işarettir. Böylece yapılan istidlal, hem gök, hem yer, hem de bu ikisi arasındakilerle olmuş olur. Bu istidlâl de, yağmurun gökten indirilip, bitkilerin yerden bitirilimesi meselesidir. Bu ayetlerle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu istidlâl, biraz önce geçen, *"Onda her sınıftan, güzel çiftler bitirdik"* (Kaf, 8) ile yapılmıştı. Binâenaleyh aynı istidlâlin, *"Onunla bahçeler, biçilecek taneler bitirdik"* ifadesiyle tekrar yapılmasının hikmeti nedir? Deriz ki: فَأَنبَتْنَا "bitirdik" fiili, bitkilerin bizzat kendileriyle istidlâl etmeyi gösteren bir ifadedir ki, "Bitkiler, ağaçlar, büyür-gelişir" demektir. İşte aynen bunun gibi, ölümünden sonra, Cenâb-ı Hakk'ın, gökten indirdiği su vasıtasıyla, büyüme ve gelişme kuvvetini bitkilere yeniden döndürdüğü gibi, insana da büyüyüp-gelişme kuvvetini yeniden döndürmesiyle, insanın bedeni de, büyür-gelişir.

Ayetteki, وَحَبَّ الْحَصِيدِ *"biçilecek taneler"* ifadesinde takdiri وَحَبَّ زَرْعِ الْحَصِيدِ şeklinde olan bir hazîf vardır. Buradaki "hâsîd" kelimesi, "mahsûd" (biçilecek) manasınadır. Yani, "Biz, meyveleri koparılıp toplanan, ama aslı (ağacı) kalan ve yılda yahut iki yılda bir hasad edilip biçilen ekinler yarattık" demektir. Biz, hasad edilen taneleri (tahılları) bitiriyoruz" takdirinde de olabilir. Fakat birincisi daha tercihe şayandır.

Ayetteki, وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ *"Uzun boylu hurma ağaçları..."* ifadesi, iki cinsin birbirine karışmasına bir işarettir. Çünkü bahçelerde, meyvesi toplanan ve yeniden ekilmeksizin her sene meyve veren ağaçlar vardır. Fakat hurma ağacı, tozlaştırılır (çiçekleri döllenme) yapılır. Eğer bu tozlaşma olmazsa meyve vermez. O halde bu bağ bahçe, hem ekilip-biçilen tarla, hem de ağaçların bulunduğu bahçe cinsinden karışık birşeydir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, her sene hasadı yapılan ve ekilip biçilen şeyler ve hersene ekilip biçilemeyen ama aslı (ağaçları) sürüp gittiği için meyve veren şeyler yarattığı gibi, meyveleri açısından iki ayrı cins olan şeyler de yaratmıştır. Çünkü meyvelerin bir kısmı "fakihe" (sırf meyve)dir ve kendisinde azık olma özelliği yoktur. Ekilip-biçilen şeylerin pek çoğu ise azıktır. Meyvelerden de, hem meyve hem azık özelliğinde olanlar vardır. Allah Teâlâ ayrıca uzun hurma ağaçları da yaratmıştır.

Ayetteki, بَاسِقَاتٍ "Uzun boylu" ifadesi, Allah'ın mükemmel kudret ve ihtiyar (irâde) sahibi olduğunu te'kid eder. Çünkü ekilip-biçilen şeyler hakkında eğer, "Bunun ürününün toplanabilmesi, güçsüzlüğünden ve ağacın (bitkisinin) küçüklüğünden (enginliğinden) dolayıdır. Aynen bunun gibi, her sene bunları yenilemeye de ihtiyaç duyulur. Halbuki bahçelerdeki ağaçlar, büyük ve iri oldukları için, ayakta kalırlar ve her yıl meyve verirler" denilirse, buna şöyle cevap verilir: "Uzun hurma ağaçları, zayıf-güçsüz üzüm bağlarından daha kalın ve daha kuvvetli değiller mi? Ama buna rağmen, onlar her yıl birisinin tozlaştırma işini yapmasına muhtaç oldukları halde, üzüm bağları buna muhtaç değildir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, ağaçların büyüklüğünden, küçüklüğünden, uzunluğundan, kısalığından ötürü değil de, herşeye özelliğini veren zattır.

Ayetteki, لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ *"Tomurcukları birbiri üstüne binmiş..."* ifadesi, "tıpkı eklinin başağında olduğu gibi, bunların tomurcuklarının kapçıkları da üst üste dizilmişlerdir" manasınadır. Bu enteresan bir durumdur. Çünkü uzun uzun ağaçların meyveleri ortadadır, açıktadır, ayrı ayrıdır, ceviz, bâdem ve sâirede olduğu gibi, herbir meyvenin çıktığı bir asıl (dal) vardır. Halbuki, tıpkı bir başakta olduğu gibi, hurma kapçıkları da tek bir asıl (dal) üzerindedirler.

Kullara Rızık

Daha sonra Hak Teâlâ, رِزْقًا لِّلْعِبَادِ *"Kullarına rızık olmak için"* buyurmuştur. Bu hususta, şu iki izah yapılabilir:

a) "Rızk" kelimesi, mef'ûl-ü mutlak olarak mansubtur. Çünkü "bitirme", "rızık verme" fiilinin manasındadır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, أَنْبَتْنَاهَا إِنْبَاتًا لِّلْعِبَادِ *"Kullar için, bitirdikce bitirdik..."* demiştir.

b) Bu kelime, mef'ûl-ü leh olarak mansubtur. Buna göre sanki, "Biz onları, kullara rızık olsun için bitirdik" demektedir.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Hak Teâlâ, göklerin ve yerin yaratılmasından bahsederken, "tabsira" ve "zikrâ" olarak buyurmuş, aslında bunlar da bir tabsira (delil-hüccet) olduğu halde ve gökte ve yerde tabsira ve tezkire (hatırlatıcı şeyler) olmanın dışında başka faydalar da olduğu halde, meyvelerden bahsederlerken, "Bir rızık olarak" (rızkan) buyurmuştur. Şu halde bu iki ifadede değişik kelimeleri tercih edişindeki hikmet nedir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) İstidlâl şu iki şeyden, yani iâde (yeniden diriltme)den ve yeniden diriltmeden sonra "bekâ"dan ötürü yapılmıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), müşriklere, ondan sonra devamlı mükâfaatın veya devamlı cezanın olacağı bir haşrın ve toplanışın olacağını haber vermiştir. Ama onlar bunu inkâr etmişlerdir. Burada iâdenin (dirilişin) isbâtı şöyledir: Gökleri ve yeri yaratmaya kâdir olan Allah, yok olmalarından sonra bütün mahlûkatı yaratmaya da kâdirdir." İkincisine, yani "bekâ" için yapılan istidlâl ise şöyledir: Dünyada bekâ (hayatı sürdürme), rızıklarla olur. Gövdeli ve gövdesiz bitkilerden, rızıklar çıkarmaya kâdir olan zat, kullarını cennette rızıklandırmaya ve

onları orada ebedî kılmaya da kadirdir. Binâenaleyh mahlukat için, bunlardan birincisi bir tabsire ve tezkire olmuştur, ikincisi de hayatın, rızık ile sürüp gideceği hususunda bir tezkira (hatırlatma) olmuştur. Bu ikisi arasındaki farkın böyle olduğunun delili, ilk iki ayetten sonra getirilen, "tabsira" ve "zikrâ" kelimeleridir. Daha sonra da, sudan, suyun indirilişinden, böylece de bitkinin bitirilişinden bahsedilmesidir.

2) Meyvelerin faydası açıktır ki bu da rızık olmasıdır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, meyvelerin faydasını, "rızkan" diye ifade etmiştir. Apaçık olan gök yüzünün faydası ise, onların zihinlerinden uzak olduğu için, kulların faydası ile ilgili olmamıştır. Öyle ki eğer kullar, ekin ve meyvenin hiç olmadığını, bir an için düşünecek olsalar, helâk olacaklarını düşünürler. Ama durumun, tersine olmasının daha uygun oluşuna rağmen, eğer onlar üstlerindeki göğün yok olduğunu farzetseler, "Bunun bize zararı olmaz" diyebilirler. Tersinin daha evlâ olduğunu söylemiştik: Çünkü gök, Allah'ın takdiriyle rızıkların sebebidir. Orada, başka faydalar da vardır. Halbuki meyveler olmasa bile, hayat sürüp gider. Bu tıpkı, meselâ, Allah Teâlâ'nın bir topluma, bıldırcın eti ile kudret helvası indirmesi, yine bir başka guruba da gökten o (meşhur) sofrayı indirmesi gibidir. Binâenaleyh bu demektir ki Allah burada, insanlar için her halükârda görülebilecek durumu zikretmiştir.

3) Ayetteki "**rızk**" kelimesi, kâfirlerin yalanlamaların, çirkinlik bakımından doruk noktada olduğunu belirtmek için, Kendisinin mün'im (rezzâk) olduğuna bir işarettir. Çünkü bu, mün'imi yalanlamanın, mümkün olan en ileri derecede çirkin birşey olduğuna işarettir.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ önceki ayette, *"Taatımıza dönen her bir kulun kalp gözünü açmak (tabsiraten) ve ona ibret vermek (zikra) için"* buyurmuş ve kulu, "munîb" (taata dönen) olarak nitelemiş, göğün yaratılışını böyle muhlis kulları için bir tabsira (hüccet) saymış ve mutlak manada bütün kullar için bir rızık" buyurmuştur. Çünkü rızık, herkes için söz konusudur. Fakat ancak munîb olan kullar, o nimet vereni hatırlayıp, O'na şükrederek yer-içerler, diğerleri ise, tıpkı hayvanların yediği gibi yer-içerler. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Allah, rızkın, genel olarak bütün kullar için olduğunu belirtir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ tıpkı gök yer hususunda, herbiriyle ilgili olarak üç şeyden bahsettiği gibi, bu ayette de, bahçelerin, tanelerin (tahılların) ve hurmaların bitirilmesi gibi üç şeyden bahsetmiştir. O üç şeyin, ilk iki ayet için, uygun düştükleri anlaşılmıştı. Binâenaleyh bu ayette bahsedilen bu üç şey de, böyle midir? Diyoruz ki: Biz, bu üç şeyin, üç cinse işaret olduğunu anlatmıştık. Bu üç cins de,

a) Gövdesi (ağacı) senelerce ayakta kalıp, meyve için herhangi bir işçinin işine muhtaç olmayanlar,

b) Gövdesi (sapı) ayakta kalamayıp, her yıl, yeniden ekilen, işçinin işine muhtaç olanlar,

c) Her yıl özelliği de (kısmen) kendisinde toplayanlar... Tıpkı yeryüzünün özellikleri, üç şeye, yani başlangıçta yayılıp döşenmeye; ikinci safhada, sıra dağlarla sâbitleştirilmeye, üçüncü ve en ileri safhada da, bitkiler bitirmeye ve süslenip

donanmaya munhasır olduğu gibi, meyve ve ekinlerden hiç birisi, biraz önce bahsettiğimiz o üç cinsin dışında kalmazlar.

Ölü Yerin Diriltilmesi

Cenâb-ı Hak daha sonra, *"Onunla bitirdik"* ifadesine atfederek, ...وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا *"Biz o (yağmurla), ölü bir memlekete can verdik"* buyurmuştur ki bu hususla ilgili şöyle iki bahis vardır:

Birinci Bahis: Biz, ekini bitirme ve suyu indirme ile istidlâlda bulunulduğunu söylersek, bu, rızk ile bekâ'nın mümkün olduğunu belirtmek için yapılmış olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz o (yağmurla) ... can verdik"* beyanı bekâ'nın delili olduğu gibi, öldükten sonra yeniden dirilmenin de bir delili olduğuna bir işaret olmuş olur. Ki, bunun da böyle oluşunun delili, ayetteki, *"İşte (kabirden) çıkış da böyledir"* cümlesidir.

İmdi, eğer: "Gökten su indirme (yağmur yağdırma), bekânın ve hayâtiyetin beyânı içindir; üstelik Allah Teâlâ bundan sonra hem, *"Biz o (yağmurla) ölü bir memlekete can verdik"* hem de, *"İşte (kabirden) çıkış da böyledir"* demiştir. Böylece, bekâ hususunda yapılan istidlâl, "diriltme"ye dair yapılan istidlâlden önce olmuş olur. Halbuki, hayat vermek, hayatiyeti devam ettirmekten önce gelir. Dolayısıyla, o halde senin "istidlâl" sözün daha nasıl olur? Bu sebeple, ilk önce Cenâb-ı Hakk'ın, ölüleri diriltici olduğunu, daha sonra onların hayatlarını devam ettiren olduğunu beyan etmek gerekir..." denilirse, biz deriz ki:

İhyâ (diriltme) delilinin zikredilmesinden sonra gökler ve yer ile, öldükten sonra diriltme hususunda istidlâl etmek yeterli olunca, Cenâb-ı Hak, hayatiyetin devâmı delilini zikretmiş, sonra bir istidrâkte bulunarak, "ibkâya dair olan bu delil, "diriltme"nin de delilidir. Ve bu, daha önce iki kesin delil geçtiği için, buna muhtaç değildir" buyurmuş, böylece de işe, bekâ'yı beyân etmekle başlayarak, *"Ve onunla bahçeler bitirdik"* demiş, daha sonra da ikinci kez "diriltme"yi yeniden zikrederek, *"Biz o (yağmurla) ... can verdik"* buyurmuştur. Eğer biz, suyun indirilmesi ve otun, ekinin bitirilmesi ile yapılan istidlâlin, haşr'ın mümkün olduğunu beyan etmek için olmadığını söylersek, o zaman, *"Biz o (yağmurla) ... can verdik"* ifadesinin, *"onunla ... bitirdik"* ifadesinden başka olması gerekir. Ama, bizim bir iki görüşü söylememiz halinde ortaya çıkan şey, böyle değildir. Çünkü can vermek, her ne kadar bitirmekten başka ise de, bununla istidlâl iki değişik başka şey için yapılınca, atıf caiz olmuştur. Nitekim sen, "Ticâret için çıktı ve ziyâret için çıktı" diyebildiğin halde, "Ticâret için çıktı ve ticâret için gitti" denilmesi caiz değildir. Bu ikincisi ancak, "gitme" "çıkma" dan başka olduğu zaman caiz olur.

Şimdi biz diyoruz ki: Hayat verme, rızkı bitirmeden başkadır. Çünkü, gökten yağmuru yağdırma sebebiyle, yeryüzü yeşillenir ve yerden çeşitli çiçekler çıkar. Ama bunlar ne gıdadır, ne azıktırlar. Bunlar ancak, yeryüzünün bir zîneti olup, bu durum ekini de, ağacı da içine alan genel bir durumdur. Çünkü, bu durum her yerde mevcût olduğu halde, ziraat ve meyve (ağaç) her yerde bulunmaz. İşte bu diriltme de böyledir.

Buna göre şayet, "o halde bunun daha önce zikredilmesi gerekirdi. Çünkü, yeryüzünün yeşermesi, ekinlerin ve meyvelerin olgunlaşıp hasat edilmesinden önce

olur. Bir de bu durum heryerde bulunabilir. Ama, ekin ve meyveler böyle değildir'' denilirse, biz deriz ki: Ekinleri ve meyveleri bitirmek, daha mükemmel ve daha güzel nimet olduğu için, Allah, önce bunlardan bahsetmiştir.

Tay-ı Te'nisin Kullanılması

İkinci Bahis: Bu bahis, ayetteki بَلْدَةً مَيْتاً ifâdesi ile ilgilidir. Biz diyoruz ki: Kendisiyle müennes bir kelime vasfedildiğinde, مَيْتَـــةٌ kelimesinin sonuna, tâ'yı getirmek de getirmemek de caizdir. Çünkü bu kelime, مَيْتٌ **(meyyit)** kelimesinin şeddesiz halidir. ''Meyyit'' ise, ''faîl'' vezninde bir kelime olup, ''fâil'' manasındadır. Binâenaleyh, burada, yani faîl kalıbının fâil manasına alınması durumunda, tâ'yı zikretmek caizdir. Çünkü, mef'ûl anlamında olan faîl'de, iki tarafta eşittir. Ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, اِنَّ رَحْمَةَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ *''Muhakkak ki Allah, muhsinlere yakındır''* (A'râf, 56) ayetinde böyledir.

Buna göre şaayet, ''Niçin mef'ûl anlamında olan faîl'de, müzekker ile müennes müsavîdir?'' denilirse, biz deriz ki: Fail ile mef'ûlün arasını açmaya duyulan ihtiyaç, hem manaya hem de lafza nazaran, müzekker mef'ûl ile müennes mef'ûl arasını açmaya duyulan ihtiyaçtan daha fazladır. Bunun mana bakımından böyle olduğu açıktır, ama lafız bakımından olanının isbâtına gelince, fâil ile mef'ûl arasındaki farklılık, vezindedir. Harf ise, mef'ûl ile mef'ûlün leh arasındaki muhalefetten daha ileridir.

Bunun böyle olduğu iyi bilindiğine göre, şimdi biz diyoruz ki: Fâil kalıbında, fâil vezni harf ile seçilemez.. Çünkü, fâil kalıbı, tıpkı نَصِيرٌ بَصِيرٌ ''yardım eden, gören'' kelimelerinde olduğu gibi fâil anlamına; كَسِيرٌ ''kırılmış'' أَسِيرٌ ''esir edilmiş''' kelimelerinde de olduğu gibi mef'ûl anlamına gelir. Binâenaleyh, farklılık sırasında en güçlü durum ve karîne hariç, bu iş harf ile seçilemez. Dolayısıyla da, ufacık bir farklılıkla bunlar birbirinden ayırt edilemez.

Bu hususlaki sözün özü şudur: Fâil, lafzî bir mana için; mef'ûl de, hakikî bir mana için vaz edilmişlerdir. Buna göre adeta birisi, ''Mef'ûl lafzını, falan mana için; faîl lafzını, mef'ûl lafzı yerinde kullanınız..'' demiş de, böylece faîl, adeta mef'ûl için vaz edilmiş, mef'ûl de, mana için vaz edilmiş olur. Lafzın değişmesi, mananın değişmesine tabi olunca, bir mana mukabili olduğu için, mef'ûl değişmiş; fakat, lafız karşılığında vaz edildiği için, evvelemirde faîl kalıbı değişmemiştir..

Buna göre şayet, ''Buradaki ifâde ile, ...وَآيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ *''Ölü arz da onlar için bir ayettir''* (Yasin, 33) ayeti arasında ne fark vardır ki, Allah Yasin Sûresi'nde müenneslik tâ'sını (الْمَيْتَةُ) getirmiştir?'' denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak Yasin Sûresi'nde, yeryüzünün bu hal ile tavsîf etmeyi istemiş te, ''ölü arz'' buyurmuştur. Çünkü, bu meyte kelimede, fâil oluş manası gayet açıktır. Belde de asl olan ise hayattır, hayatiyyettir. Çünkü yer, canlı olup hayatiyet kazandığı zaman meskûn olur. İnsanlar orada oturmaya ve orayı memur etmeye başlarlar. Böylece de orası belde haline gelir. İşte bu sebeple tâ düşürülmüştür. Çünkü faaliyet manası burada vardır. Fâil manasına olan faîl'de ise, tâ bulunmaz. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hak'ın, بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ *''Güzel bir belde...''* (Sebe, 15) ifadesidir. Çünkü burada failiyyet manası açık olduğu

için tâ harfi getirilmiştir; zâhir olmayan yerde ise tâ getirilmemiştir ki, işte bu, kıymetli bir incelemedir.

Ayetteki, كَذٰلِكَ الْخُرُوجُ *"İşte (kabirden) çıkış da böyledir"* ifadesine gelince bu, "Çıkış da, diriltme gibidir.." anlamındadır. Buna göre şayet, "İhyâ-diriltmeye çıkış değil, çıkarma (ihrâç) benzetilir!?" denilirse, biz deriz ki: Bu kelamın takdiri, "Biz o suyla ölü bir beldeyi dirilttik de, böylece o belde yarıldı, oradan bitkiler çıktı.. İşte aynen bunun gibi, yer yarılır da, oradan ölüler çıkıverir.." şeklindedir. Bunun böyle olduğunu, ayetteki *"Bu akıldan uzak bir dönüştür.."* (Kaf, 3) cümlesinde geçen رَجْعٌ kelimesinin رُجُوعٌ *"dönmek, dönüş"* manasına olduğunu söylememiz de destekler. Çünkü Allah Teâlâ, o müşriklere, imkânsız gördükleri bu hususu beyân etmiştir. Binâenaleyh, şimdi onlar müteaddî anlamda olan rec'i, (döndürmeyi) uzak ve imkânsız görmüşlerse, Cenâb-ı Hakk'ın, كَذٰلِكَ الْإِخْرَاجُ "Çıkartmak da bunun gibidir..." demesi gerekirdi. Ama, Cenâb-ı Hak, كَذٰلِكَ الْخُرُوجُ "çıkış da böyledir" dediğine göre onların, (lâzım anlamında) rücûu (dönüş)ü inkâr ettikleri anlaşılmış olur. İşte bu sebeple de, Cenâb-ı Hak böyle buyurmuştur. Biz diyoruz ki, burada, bu ikinci görüşe şöylesi bir ince manada bulunmaktadır. Çünkü onlar müteaddî anlamda olan rec'i, (döndürmeyi) inkâr ettiklerine göre, bu, ihrâç (çıkartmak) anlamında olur. Halbuki, Allah Teâlâ ise, özellikle hurûç'u (çıkmayı) murad etmiştir. Binâenaleyh bu iki ifâde de, izahtan müstağnî olmasına rağmen, Kur'ân'ın belağati hususunda çok mükemmel bir dikkat çekmek vardır. Ki bu, şöyledir: "Rec' ve ihrâç", rücûun ve hurûcun (dönüşün ve çıkışın) bir sebebi gibidirler. Sebep bulunmadığında ise, müsebbeb (sonuç) kesinlikle bulunmaz. Ama, sebep bulunur da, bazan bir engelden dolayı netice, meydana gelmez.. Nitekim sen, mecazî de olsa, "Onu kırdım, ama kırılmadı.." dersin. Netice bulunduğunda ise, sebep de haliyle mutlaka bulunur. Ama, netice olmadığında, az önce de bahsettiğimiz gibi, sebep de olmaz.

Bu iyice kavranıldığına göre, bu demektir ki onlar, sebebin varlığını inkâr etmişler ve onu nefyedip kabul edmemişlerdir. Dolayısıyla da, sebep kesinkes bulunmayınca, neticede bulunmamıştır. Bundan dolayı onlar, her iki durumu birden inkâr etmiş ve bu hususta aşırı gitmişlerdir. Çünkü, sebebi kabul etmemek, neticeyi kabul etmemek demektir. İşte bu sebeple, onlar nasıl ki, çıkartmayı kabul etmemek sûretiyle bu iki hususu toptan reddetmişlerse, Allah Teâlâ da, bu iki hususu, "hurûç-çıkış" ile isbat etmiştir.

★ ★
★

Hakk'ı Yalanlayanlar

وَأَصْحَابُ الرَّسِّ وَثَمُودُ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ وَإِخْوَانُ لُوطٍ ﴿١٣﴾
وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ ﴿١٤﴾

"Onlardan evvel Nûh kavmi, Ress yarânı, Semûd (kavmi) de yalanladılar. Âd Firavun ile Lût'un ihvânı, Eyke yarânı ve Tübba' kavmi de... Herbiri peygamberlerini yalanladılar da, benim tehdidim (onlara) hak oldu..."

(Kâf, 13-14).

Cenâb-ı Hak, onların hâlini ve günahlarını bunlar için bir hatırlatma olsun diye, peygamberlerini yalanlayanlardan bahsetmiş ve bunları, onları helâk ediş ve köklerini kazıma azâbı ile inzâr etmiştir ki, bunun tefsiri açık olup, burada Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli söz konusudur ve peygamberin durumunu, tıpkı kendinden önce gelen peygamberlerin durumu gibi olduğuna dikkat çekme vardır ki, kavimleri, o peygamberleri yalanlamış, o peygamberler buna sabretmiş, derken Allah da o yalanlayanları imha ederek, peygamberlerini takviye etmiştir.

Abhab-ı Ress

Ayetteki, *"Ress yarânı"* ifâdesi hakkında, müfessirlerin çeşitli izahları vardır. Kimileri, bunların, **Şuayb** (a.s)'ın kavmi olduğunu söylerken, kimileri de, bunların, şehrin en uç noktasından o mü'min zatın kendilerine geldiği kimseler, yani **Hz. İsa** (a.s)'nın kavmi olduğunu söylemişlerdir. Kimileri de, bunların, Ashâb-ı Uhdûd olduğunu söylemişlerdir. er-Ressu, bunların, kendisine nisbet edildikleri yerin adı olabileceği gibi, bir fiil de olabilir. Ki bu da, bu kelimenin, "kuyu eşmek" anlamına gelmesidir. Nitekim, bir kimse bir kuyu eştiğinde رَسَّ فُلَانٌ **"Resse fülânun"** deyimi kullanılır ki, bu husus Furkan Sûresi'nde geçmişti.

Nûh (a.s) Kavmi Hakkında, Kavm-i Nûh

Cenâb-ı Hak burada, **Lût** (a.s) kavmi hakkında اَخُوَانُ لُوطٍ buyurmuştur. Çünkü **Lût** (a.s), **İbrahim** (a.s)'ın kavminden kendisinin de tanıdığı bir cemaata peygamber olarak gönderilmişken, **Nûh** (a.s) büyük bir kitleye gönderilmiş idi. Cenâb-ı Hak, قَوْمُ فِرْعَوْنَ demeyip, ama فِرْعَوْنُ demiştir. Ve yine, buna mukabil, قَوْمُ تُبَّعٍ demiştir. Çünkü **Firavun**, mağrûr, kavmini hafife alan ve kavminin işleri hususunda kendi bildiğine giden despot birisidir. Tubba' ise, kavmine itimât eden bir kimsedir. Böylece, nazar-ı dikkate alınan, **Firavun** olduğu için, Cenâb-ı Hak قَوْمُ فِرْعَوْنَ demeyiştir.

Ayetteki كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ *"Herbiri peygamberlerini yalanladılar da, benim tehdidim (onlara) hak oldu..."* ifâdesi hakkında muhtemel şu iki izah yapılabilir:

a) "Onlardan herbiri, kendi peygamberlerini yalanladı.. Dolayısıyla onlar, o peygamberleri yalanlamış olurlar. Bu manaya göre, er-Rüsûl kelimesinin başındaki elif-lâm, ahd-i harici olmuş olur.

b) En doğru olan bu görüşe göre, onlardan herbiri, bütün peygamberleri yalanladılar.

Mananın böyle olması halinde, kelimenin başındaki elif-lâm cins için olmuş olur. Bu da şu iki şekilde izah edilebilir:

1) Kendi peygamberlerini inkâr eden herkes, bütün peygamberleri yalanlamıştır.

2) En doğrusu olan bu görüşe göre, burada bahsedilenler, hem risâlet müessesesini, hem de haşri tamamen inkâr edenlerdir.

Ayetteki, فَحَقَّ وَعِيدِ ifâdesinin manası ise, "Allah'ın, onların aleyhine, o peygamberlerine yardım edeceğine ve o kavimlerini imha edeceğine dair olan vaîdi hak oldu" anlamındadır.

★ ★
★

Yaratmada Âciz Kalmadık

أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِّنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ ۝

"Ya Biz, ilk yaratışta âciz mi kaldık ki, (tekrar diriltmekten âciz olalım?) Hayır, onlar bu yeni yaratıştan şüphe içindedirler.."

(Kâf, 15).

Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, enfüsî delillerle istidlâl etmektir. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Onlara, afâktaki ve enfüsteki delillerimizi göstereceğiz.."* (Fussilet, 53) buyurduğu gibi, delillerin, enfüsî (sübjektif) ve âfakî (objektif) diye kısımlara ayrıldıklarını defalarca anlatmıştık. Cenâb-ı Hak, afakî delilleri peşpeşe sıralayıp, bir kısmını, bir kısmına vâv ile atfederek, *"Arzı da yaydık..."* (Kâf, 7) buyurmuştuk. Burada ise, enfüsî delillerden bahsetmiştir. Buna göre burada, kimileri lafzî, kimileri de manevî olmak üzere, pekçok incelikler bulunmaktadır.

Lafzî olanlarına gelince, bunlar şöyledir: Allah Teâlâ, afakî delillerden bahsederken, bir kısmını bir kısmına vâv ile atfederek, meselâ ...وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا (Kâf, 7) ve وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُّبَارَكًا (Kâf, 9) buyurmuştur. Ama, enfüsî delillerden bahsederken, o delillerin bir cins, bunun da ayrı bir cins delil olduğuna işaret etmek için, kendisinden sonra bir fâ bulunan bir istifham harfi ile zikretmiş ve bunu ona tâbi kılmamıştır. Bu durum, **Yasin Sûresi**'nin sonunda da nazar-ı dikkate alınmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"İnsan, onu yarattığımızı görmedi mi?"* (Yasin, 77) buyurmuş, afakî delilleri buna atfetmemiştir. Şimdi biz diyoruz ki: Allah Teâlâ en iyisini bilir ya, burada ذَٰلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ (Kâf, 3) ifâdesinden anlaşıldığı üzere, onlardan, bu hususu uzak görme eğilimi sudûr etmiştir. Dolayısıyla da, Allah Teâlâ, en büyük, yani göklerin yaratılmasıyla istidlâlde bulunmuş, daha sonra istidlâl derecesini indirerek, adetâ, "Böylesi bir istidlâle de hâcet yok.. Tam aksine, onların kendilerinde de, bunun olabileceğinin delili vardır.." demek istemiştir. Halbuki **Yasin Sûresi**'nde, onların "akıldan uzak görmeleri"nden bahsetmemiş, dolayısıyla da istidlâle en aşağıdan başlayarak en üste doğru çıkmıştır.

Manevi olana gelince, bu şöyledir: Ayette geçen *"ilk yaratış"* ifadesiyle, göklerin yaratılması kastedilmiştir. Çünkü ilk yaratılan göklerdir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, önce, *"Üstlerindeki göğe bakmadılar mı?.."* buyurmuş daha sonra da, *"Ya Biz, bu*

yaratmada âciz mi kaldık" buyurmuştur. Bunun böyle oluşunun delili, Hak Teâlâ'nın, "*Hâlâ şu hakikati bilmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratmış, onları yaratmaktan yorulmamış Allah...*" (Ahkâf, 33) ayetidir. Bu izahı, Hak Teâlâ'nın bu tefsir ettiğimiz ayetten sonra getirdiği, "*Andolsun insanı Biz yarattık ve nefsinin ona ne vesveseler vermekte olduğunu da biliriz*" (Kâf, 16) ayeti de te'yid eder. O halde bu, insanın yaratılması ile bir istidlâl etme gibi olup, atıf vâvı ile, önce geçen yaratma işine atfedilmiştir, yani göklerin binasına, yerin yayılıp döşenmesine, suyun indirilip, onunla bağlar-bahçeler bitirme işine atfedilmiştir.

Tefsirini yaptığımız ayetteki, "birinci yaratışın" marife, "yani yaratışın" ise nekire olarak zikredilmesiyle ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, iki durumun kendisine varıp dayandığı şeydir. Çünkü birincisini herkes biliyor ve o, zatı gereği bilinmektedir. İkinci yaratma ise, zatı gereği bilinmediği gibi, hiç kimse de onu bilmiyor. Bir de bu, onlar bu yeni yaratılışı bilmedikleri halde, onlardan nakledilmiş bir sözdür.

b) Bu, onların bu ikinci yaratma işini, her bakımdan inkâr edişlerinin beyanıdır. Buna göre onlar sanki tamamiyle inkâr sadedinde, "Bizim için hiç bir yaratılış olabilir mi ki?" demek istemişlerdir.

Ayetteki, بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ... ifadesinin takdiri manası, "Biz âciz kalmadık, aksine onlar, bu yeni yaratılış hususunda bir şüphe içindedirler" şeklinde olup, bu da, "Fâil (yaratıcı) cihetinden buna bir mânî yoktur. Dolayısıyla bu, mef'ûl cihetinden olmuş olur. Bu mef'ûl da, "yeni yaratma" işidir" demektir. Çünkü onlar, bunun imkânsız olduğunu söylüyorlardı. Halbuki imkânsız olan şeyin, bir fâil ile meydana gelmesinin imkânsızlığı, o hususta fâilin acziyeti manasına gelmez. "Yakîn" hakkında, "O, zâhirdir, açıktır" gibi ifadeler kullanıldığı gibi, hakkında şüphe olan şeye de, "mültebes" (iltibas edilen, karıştırılan, tam anlaşılamayan) ifadesi kullanılır. Ayetteki "**lebs**" kelimesi, "emr (iş)"e isnad edilebilir ki bu tıpkı, "Bu, açık bir iştir - şeydir" dediğimiz gibi, "Bu mültebes bir şeydir" de dememizde olduğu gibidir. Burada emr (iş), onlara isnad edilmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, "*Onlar ... şüphe içindedirler*" buyurmuştur. Bu böyledir, zira o emr (iş), bir perde arkasında gibidir. Ona bakan, onu görür. Dolayısıyla o iş, gören tarafından biraz kapalı kalır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, burada, "*Hayır, onlar ... şüphe içindedirler*" buyurmuştur. مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ deki مِنْ harf-i cerri, ibtiday-ı gaye (mesafenin başlangıcı) manasına gelip, sanki, "Bu şüphe, yeni yaratıştan ötürü olmuştur" demektir.

★ ★
★

Allah'ın İnsana Yakınlığı

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ﴿١٦﴾

"Andolsun, insanı Biz yarattık. Nefsinin ona ne vesveseler vermekte olduğunu da biliriz. Biz ona şah damarından daha yakınız"

(Kâf, 16).

Ayetteki, *"Andolsun, insanı Biz yarattık"* ifadesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, insanın yaratılışıyla istidlâlde bulunmanın başlangıcıdır. Bu mana, *"Biz, ilk yaratışta âciz mi kaldık"* ifadesiyle, göklerin yaratılışının kastedildiğini söylememize göredir.

b) Bu, insanın yaratılışının izahını tamamlayan bir ifadedir. Bu mana da, *"ilk yaratılış"* ifadesiyle, insanın ilk yaratılışının kastedildiğini söylememize göredir.

Şöyle de denebilir: Bu, onların, iddialarından vazgeçmelerini gerektiren bir şeye dikkat çekme olup, izahı şu şekildedir: Hak Teâlâ, *"Andolsun insanı Biz yarattık. Nefsinin ona ne vesveseler vermekte olduğunu da biliriz"* buyurunca, bu, Allah Teâlâ'ya hiçbir şeyin saklı kalmadığına ve O'nun kalblerdekini bile bildiğine bir işaret olmuş olur.

Ayetteki, وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ *"Biz ona şah damarından daha yakınız"* ifadesi de, Allah'ın ilminin mükemmel oluşunu anlatan bir ifadedir. "Verîd", içinden kanın geçtiği ve bedenin herbir parçasına ulaştığı damar demektir. Allah Teâlâ, işte insana, ilmi ile, bundan daha yakındır. Çünkü o damarı etin örtmesi mümkündür. Ama Allah'ın ilmini hiçbir şey kapayıp perdeleyemez. Şöyle de denilebilir: Biz, bu hususdaki kudretimiz yegâne oluşu ile, insana şah damarından daha yakınız. Onun hakkındaki işlerimiz, hükümlerimiz, tıpkı kanının damarlarında akışı gibi, akar ve geçerlidir.

★ ★
★

Refakatteki Melekler

إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴿١٧﴾ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴿١٨﴾

"Hatırla ki insanın hem sağında, hem solunda oturan, onun amellerini tesbit etmekte olan iki de melek vardır. O bir söz söylediği zaman, mutlaka yanında hazır bir gözcü vardır"

(Kâf, 17-18).

Ayetin başındaki إِذْ edatı zarftır ve âmili, daha önceki ayette yatan manadır. Burada, mükellefin (insanın) başıboş bırakılmamış olduğuna bir işaret vardır.[16] İmdi biz diyoruz ki: Allah Teâlâ, iki melekten insanın fiil ve sözlerini aldığı vakit, kula, kulun içinde olan damarlarından daha yakın olmuş olur. Buna göre mana, "o iki meleğe,

16) Burada, oldukça muğlak olan iki satırlık bir kısım tercüme edilmedi (ç.).

kulun yaptıklarından herhangi birşey saklı kaldığında, kulun halini muhafaza ve kaydetmemiz daha mükemmel ve tam olur" şeklinde olur.

Şöyle de denebilir: "Telakkî istikbal (karşılama) manasına gelir. Nitekim, Arapça'da, "Falanca, falan süvarileri telakkî etti (karşıladı)" فُلَانٌ يَتَلَقَّى الرَّكْبَ denir. Bu izaha göre, ayetin manası şöyle olur: "Onu o iki melek telakki ettiğinde (karşılayıp-aldığında), o kimsenin sağında ve solunda oturan vardır." Buna göre, "Telakki edenler", kulun ruhunu ölüm meleğinden teslim alan iki melek olmuş olur. Bunlardan birisi, sâlihlerin ruhlarını kabirlerinden alır ve o ruhları, neşr (diriliş) gününe kadar, ona sevinç ve sürûr verecek yerlerde dolaştırır. Diğeri de kötü kimselerin ruhlarını kabirlerinden alır ve haşr (diriliş) gününe kadar, onları, üzüntü ve sıkıntı veren yerlerde dolaştırır. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, "O iki melek karşılayıp, insanın bu iki sınıftan hangisinden olduğunu sordukları vakit, ölen o insanın yanında, yani sağında ve solunda oturanlar vardır" buyurmuştur. Bu, "iki melek gelir. Ölen o insanın yanında da, onun amellerini yazan iki diğer melek vardır. Gelenler, o ikisine, bunun hangi cinsten olduğunu sorarlar. Eğer o, sâlihlerdense, sürûr meleği onun rûhunu alır ve sevinçli olarak diğer meleğe döner. O melek ise, kendi aldığından ötürü mesrur olmamıştır. Eğer bu adam fâsît-kötü kimselerdense, onun ruhunu da azab meleği alır ve diğerine mahzûn olarak döner. O melek ise, kendi aldığından mahzun olmamıştır. Anlattığımız bu hususu, 21. ayetteki "sâik" ve "şehîd" ifadeleri de destekler. Buna göre şehîd (müşâhid olan), orada oturan melekler, sâik (sevkedip götüren) de, insanın ruhunu ölüm meleğinden alıp, insan yeniden dirilinceye kadar, ruhunun olması gereken yere götüren melekler demektir. Bu mana, bu hususdaki iki izahın en meşhuru ve en kolay anlaşılanıdır. Bir kimsenin, جَلَسْتُ عَنْ يَمِينِ فُلَانٍ *"Falancanın sağında oturdum"* ifadesinde, o kişiye bir saygı ve ondan çekinme sebebiyle, ondan biraz uzak durmaması vardır.

'Biz ona şah damarından daha yakınız" yani bedeninin organlarına ve cüzlerine yayılan damarlarından daha yakınız. Halbuki melek ondan ayrıdır (mesafelidir). Dolayısıyla bizim onu bilmemiz, yazan (kâtibin) bilgisinden daha mükemmeldir" demektir. **Rakîb** *"bekçi"* olarak yerleştirilen melek muazzam, otoriter biridir ve yazandan ona daha yakındır. **Kaid** ile **Celis** demektir. Nitekim فَعَلَ fiili جَلَسَ manasına kullanılır.

★ ★
★

Ölüm Sekerâtı

وَجَآءَتْ سَكْرَةُ ٱلْمَوْتِ بِٱلْحَقِّ ذَٰلِكَ مَا كُنتَ مِنْهُ تَحِيدُ ﴿١٩﴾

"(Birgün bakarsın ki), ölüm baygınlığı, gerçek olarak gelmiş "işte bu, senin kaçıp durduğun şey" (denilmiştir)"

Yani, "ölümün, aklı baştan alan, anlayışları yok eden şiddeti gelince..." demek.

Ayetteki بِالْحَقِّ *"Gerçek olarak"* ifadesi ile ilgili şu muhtemel izahlar yapılabilir:

a) Bununla ölüm kastedilmiştir. Çünkü ölümde haktır (gerçektir). Buna göre sanki, "Ölümün şiddeti, ölümün kendisindedir" demek olur. Bu manaya göre buradaki "bâ" harf-i cerri müteaddîlik için olur (yani, "ölüm baygınlığı, hak olan ölümü getirdi" demektir.). Nitekim Arapça'da, جَاءَ فُلَانٌ بِكَذَا "Falanca, şunu getirdi" denilir.

b) Bu, "hak" ile, din namına getirilen her şey kastedilmiştir. Çünkü bunlar da haktır ve ölümün şiddet ve dehşeti artınca, bunların hak olduğu ortaya çıkar. Çünkü herkes o durumda, imanın ne olduğunu anlar ama, iman ölüm gelmezden önce kendi sâdır olan ve böylece gayba iman edenler hariç, hiç kimseden artık o iman kabul edilemez. Hakkı getirmek demek, onu ortaya koymak demektir. Nitekim "Hz. Peygamber dini getirdi" denilir, bu, "Dini ortaya koydu" demektir. Ölümün şiddeti dini ortaya koyunca, "ölüm o hakkı getirdi" denilmiştir. Bu durumda bâ harf-i cerri ile, "mülâbese" (iç-içe olma) manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Nitekim Arapça'da, "Sana geniş bir arzu ve huzurlu bir kalble (iç-içe olarak) geldim" denilir. Ayetteki ذَٰلِكَ "İşte bu" ifadesi, ölüme işaret olabileceği gibi, "hak"ka da işaret olabilir. ذَٰلِكَ مَا كُنتَ مِنْهُ تَحِيدُ cümlesinin izahına gelince:

Arapça'da, "Yoldan meyletti (saptı)" manasında حَادَ عَنِ الطَّرِيقِ denilir. Bu kısmın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir hitâb olduğu söylenmiştir, ama bu hoş bir mana değildir. Bunun, kâfirlere bir hitab olduğu da söylenmiştir ve bu, doğruya daha yakın olandır. Bunlardan daha kuvvetlisi ise, bu hitabın, bunu duyan herkes için genel bir hitab olmasıdır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Ey dinleyen ve duyan, bu, senin kaçıp durduğun şeydir" demiştir.

★ ★
★

Vaadedilen Gün

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ ۚ ذَٰلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ ﴿٢٠﴾

"Sûra da üflenmiştir. İşte bu, o va'îdin (tehdidin) gerçekleştiği gündür"
(Kâf, 20).

Bu ayet, önceki ayete ma'tûf olup, bununla ya sûra ilk üfleniş kastedilmiştir ve bu durumda bu, ölüm baygınlığı geldiğinde olacak şeylerin bir açıklaması olur; yahut da bununla sûra ikinci üfleniş kastedilmiştir ki, bunun kastedilmiş olması daha açıktır. Çünkü ayetteki, *"İşte bu, o vaîdin gerçekleştiği gündür"* ifadesi, bunun, ikinci nefha (üfleniş) olmasına daha uygun düşer ve *"Ölüm baygınlığı gerçek olarak gelmiştir"* ayeti, öldürmeye - canını almaya; *"Sûr'a üflenmiştir..."* cümlesi de, öldükten sonra can vermeye (dirilişe) bir işarettir.

Ayetteki, ذٰلِكَ *"İşte bu"* ifadesiyle ilgili olarak **Zemahşerî**, "Bu, "sûra üflenmiştir" ifadesinden anlaşılan **nefha** (üfleyiş) masdarına bir işarettir ve mana, "İşte o üfleyiş vaktı, va'îd (tehdidin) gerçekleştiği gündür" şeklindedir" demiştir ki bu görüş tutarsızdır. Çünkü "**yevm**" kelimesi eğer mansûb olsaydı, **Zemahşerî**'nin dediği doğru olurdu. Fakat bu kelimenin merfû oluşu, "işte bu" diye işaret edilen şeyin, o günün bizzat kendisi olduğunu gösterir. Masdarlar ise, zamanın bizzat kendisi olamazlar, ancak zaman içinde yer alırlar. Binâenaleyh evlâ olan, buradaki ذٰلِكَ 'nin, "üflenmiştir" fiilinden anlaşılan, üflenme zamanına işaret olmasıdır.

Çünkü fiil, masdara (işe) delâlet ettiği gibi, zamana da (işin zamanına da) delâlet eder. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "İşte o zaman, va'îd günüdür" demiştir. "**Va'îd**", haşr, mücazaat ve mükâfaat gibi, vaadedilen ve tehdid edilen şey demektir.

★ ★
★

Sâik ve Şehîd

وَجَآءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّعَهَا سَآئِقٌ وَشَهِيدٌ ﴿٢١﴾

"(O gün) herkes, beraberinde bir sevkedici ve bir şâhid (iki melek) bulunduğu halde (mahşere) gelmiştir"

(Kâf, 21).

Daha önce "**sâik**"in, insanı mahşer meydanına, oradan da hakettiği yere sevkedip götüren melek; "**şehîd**"in de, ameller yazan melek olduğunu anlatmıştık. O halde "**sâik**", iyi olsun, kötü olsun her insan için söz konusudur. İyi kimse cennete, kötü kimse de, bunlarla, cehenneme sevkedilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kâfirler, bölükler halinde cehenneme sevkedilirler"* (Zümer, 76) ve *"Rablerinden ittikâ edenler de, bölük bölük cennete sevkedilirler"* (Zümer, 73) buyurmuştur.

★ ★
★

Perdenin Kaldırılması

لَقَدْ كُنتَ فِى غَفْلَةٍ مِّنْ هٰذَا فَكَشَفْنَا عَنكَ غِطَآءَكَ فَبَصَرُكَ ٱلْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴿٢٢﴾ وَقَالَ قَرِينُهُۥ هٰذَا مَا لَدَىَّ عَتِيدٌ ﴿٢٣﴾ أَلْقِيَا فِى جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ ﴿٢٤﴾ مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ ﴿٢٥﴾

"Andolsun ki sen bundan habersizdin. İşte senden perdeni kaldırıp açtık. Artık bugün gözün keskindir. Onun yoldaşı olan (melek) dedi ki: "İşte yanımda (yazılı) olan şey karşındadır." Alabildiğine inâd eden, hayra bütün hızıyla engel olan, zâlim ve şüpheci her nankörü (kâfiri) atın cehenneme"

(Kâf, 22-25).

Ayetteki, *"Andolsun ki sen bundan habersizdin"* ifadesi ya, "Ona böyle denilir" veya "Ona böyle denildi" takdirindedir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Onlara cehennemin bekçileri dediler ki..."* (Zümer, 7) ve *"Onlara, "Girin cehennemin kapılarından" denildi"* (Nahl, 29) buyurmuştur.

Bu ayetteki "sen" hitabı umûmîdir. Hitabın kâfir için oluşuna gelince, onun hitabtaki hükme dahil oluşu malumdur. Mü'minin hitaba dahil oluşuna gelince, çünkü bu durum onun ilmini artırır ve onun için, daha önce ona gizli olan şeyi ortaya çıkarır, bildiği şeyi, mu'teber, yakînî bir görüşle bizzat görmüş olur ve böylece bu haller ve dehşetengiz durumlara nisbetle, sanki daha önce bundan gâfil (habersiz)miş gibi olur. Bu ayette, مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ (Kaf, 19) ayetinde zikretmiş olduğumuz iki izah söz konusudur:

Gaflet, karışıklık - şüphe gibi, bir tür perdedir. Hatta daha ötesidir. Çünkü şüpheye düşen kimseye mesele karışık gelir. Gâfil kimseye gelince, onun kalbi tamamen söz konusu meseleden perdelenmiş olur ki, işte bu bir kılıftır, kalbin örtülmesi gibi birşeydir. Ayetteki, *"İşte senden perdeni kaldırıp açtık"* ifadesi, "Senin gafletini (habersizliğini) giderdik de, böylece bugün gözün keskin oldu. Daha önce o göz sürçüyordu. Ama arkadaşın olan meleğin gözü keskindi ve o dünyada sana bir dost idi..." demektir.

Karîn

وَقَالَ قَرِينُهُ هٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ *"Onun yoldaşı olan (melek) dedi ki: "İşte yanımda yazılı olan şey karşındadır"* kısmı ile buna işaret edilmektedir. Ayetteki, "**Karîn** *"yoldaş-arkadaş"* hakkında iki izah yapılabilir:

1) Bu, ona küfrü ve isyanı süslü gösteren şeytandır ki Cenâb-ı Hak bunun hakkında *"Biz onlara birtakım arkadaşları (kurenâ) sebeb yaptık..."* (Fussilet, 25), *"Kim o Rahman'ın zikrinden göz yumarsa, biz ona şeytanı musallat ederiz. Artık bu, onun (ayrılmaz) arkadaşıdır"* (فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ) (Zuhruf, 36) ve *"Sen ne kötü arkadaşmışsın (der)"* (Zuhruf, 38) buyurmuştur. Bu ifadeler ile, fısk-u fücûr işleyen insana işaret olunmaktadır. Ayetteki عَتِيدٌ kelimesi, "cehennem için hazırlanmış" manasındadır.

Ayetin genel manası ise şudur: Şeytan, "Bu isyankâr, öyle birisidir ki, benim yanımda cehennem için hazırlanmıştır. Ben onu saptırıp, kışkırtarak cehenneme hazırladım" der.

Buradaki "**karîn**" "Daha önce bahsedilmiş o hazır ve kişiyle beraber olan melek" manasınadır. Bu, onun amellerinin yazıldığı kitaba işarettir. Çünkü şeytanın o vakitte böyle bir söz söylemeye gücü ve mecâli olmaz. Bir de ayetteki, "**atîd**" bu kitabın (amel defterlerinin) sıfatıdır. Bir diğer görüşe göre buradaki (مَا) , ism-i mevsuldur. Buna göre, "**atîd**" kelimesi hakkında şu üç ihtimal sözkonusu olabilir:

a) Bunun, ikinci haber olması. Birinci haber مَالَدَيَّ ifadesidir. Buna göre ayetin manası "İşte bu şey, yanımdadır ve hazırlanmıştır" şeklinde olur.

b) Sadece **atîd** kelimesi haberdir. مَالَدَيَّ ifadesi ise, "**atîd**"i başkasından ayıran (iyice belirleyen) bir sıfat olarak gelmiştir. Nitekim, meselâ şöyle dersin: "Bu, **Zeyd**'in yanında olandır ve bu da **Amr**'ın bana getirdiğidir." Buna göre, "**Zeyd**'in yanında"ki ve "bana getirdiği" ifadeleri, işaret olunan şeyi başkalarından ayırmak içindir. Sonra ise, daha sonraki ifadelerle bu şeyden haber verilir.

Daha sonra **sâlik** (sürücü) veya **şâhid** o meleğe أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ *"Atın onu cehenneme"* denilir. Böylece bu, bir kişiye verilen bir emir olur. Bu hususta iki izah şekli vardır: Birincisine göre, Cenâb-ı Hak tıpkı,"At, haydi at" der gibi, iki defa tekrarlamıştır. İkinci izaha göre ise, Arapların âdeti böyle söylemektir.

Keffâr

Cenâb-ı Hakk'ın, كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ *"Alabildiğine inâd eden her nankörü (kâfiri) atın"* ifadesine gelince, buradaki "**keffâr**"ın, **küfran** (nankörlük) masdarından gelmesi muhtemeldir. Buna göre mana, "çok nankör" şeklinde olur. Yine bunun **küfûr** (inkâr) masdarından gelmesi de muhtemeldir. Bu takdirde manası, "küfrü çok şiddetli" şeklindedir. **Fa'âl** (فَعَّالٌ) vezninde bulunan şedde, manadaki çokluk ve fazlalığa delâlet eder.

عَنِيدٌ kelimesi ise, fa'îl vezninde olup, fâil (ism-i fâil) manasındadır. Bu kelime, عُنُودٌ masdarından gelir ki, "**inâd**" kelimesi de bundan türemedir. Buna göre, "**keffâr**" kelimesi eğer **küfrân** (nankörlük) masdarından gelmiş ise, bu, "Onca bolluğuna rağmen Allah'ın nimetlerini inkâr ettiği için **anûd** (inadcı) olmuş demektir.

Mennâ

Ayetteki, مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ *"Hayra bütün hızıyla engel olan..."* ifadesi ile ilgili iki izah vardır:

1) Bu kelimenin anlamı, "edası (verilmesi) farz olan malı, alabildiğine engelleyen, vermeyen" şeklindedir. Eğer yukarıdaki "**keffâr**" kelimesi, küfür kökünden alınırsa, bu durumda bu kimse -bunca kuvvetine ve açıklığına rağmen- Allah'ın vahdaniyyetinin delillerini inkâr etmiş, böylece de o, son derece kâfir ve inadcı biri olmuş olur. Şöyle ki o, apaçık olan, gerçeğin tâ kendisi, açık mı açık olan şeyi inkâr etmiştir. Böylece de, her nimete karşılık, o kişiden nankörlük südûr ettiği için, alabildiğine nankör birisi olmuştur. O aynı zamanda **anîd** (çok inadçı)dır. Çünkü bunca bolluğuna rağmen, bu nimetleri hakedip arzulayan kimseler için reddetmiş, vermek istememiştir.

Ayetteki, "**hayır**" kelimesi, mal-mülk manasındadır. Böylece bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın önce şirkten, ikinci olarak da zekât vermekten kaçınmadan bahsettiği, *"Zekâtı vermeyen müşriklere yazıklar olsun"* (Fussilet, 7) ayeti gibi olur. Eğer "**keffâr**" kelimesini, **küfran** (nankörlük) kökünden alırsak, burada son derece kuvvetli bir münasebet bulunmuş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle der: "O, Allah'ın nimetlerini inkâr edip nankörlük yaptı da, bu nimetlere şükür olarak, o mallardan hiçbirşeyi (fakirlere) vermedi."

2) Bunun manası, "insanları imandan şiddetle alıkoyan" şeklindedir. Buna göre ayetteki "**hayır**", imandır. Çünkü iman, kulların kalblerine girmesi mahzâ hayır olan

birşeydir. Binâenaleyh yukarıdaki "**keffâr**"ı, "**küfür**" masdarından alırsak, kuvvetli bir münasebet olur. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "O Allah'ı inkâr etti, inkârıyla da kalmayıp, başkalarının hayrına (yani imanına) da engel olmaya çalıştı" der.

Mu'tedî

Ayetteki, مُعْتَدٍ *"zalim-haddi aşan"* kelimesiyle ilgili iki izah vardır: Birincisi, bu kelimenin, zekâtı çokça engelleyen, hiç vermeyen manasında olmak üzere, "**mennâ'** " kelimesiyle ilgili olmasıdır. Buna göre mana, "O, farz olanı edâ etmedi, hatta bunu da aştı, hatta, müşriklerin âdeti olduğu üzere, fâiz ve hırsızlık gibi şeyler vasıtasıyla haram aldı" şeklinde olur. İkincisi ise, bu kelimenin, imanı menetme manasında olmak üzere "**mennâ**" kelimesiyle ilgili olmasıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle der: O, imanı engelledi. Bununla da yetinmeyip, hatta bunu da aştı ve iman edenleri aşağılayıp, onlara eziyet etti; inkâr edene ise yardım edip, barındırdı."

Mürîb

Ayetteki, مُرِيبٍ *"Şüpheci..."* kelimesiyle ilgili iki izah vardır:

1) Bu, şüphe ile dopdolu manasındadır. Bu, "**Keffâr**, nankörlüğü çok olan; **mennâ'** da, zekâtını vermeyen anlamındadır" dememize göredir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle der: O, zekâtı vermez. Çünkü âhiret ve mükâfaat konusunda şüphe içindedir. Şöyle der: Ben, karşılığını almadığım hiçbir mal vermem."

2) Bu kelime, şüpheler atmak suretiyle başkalarını da şüphe içinde bırakan kimse manasındadır. Böylece bu kelimenin masdarı, her iki manaya da gelmiş olur. Ayette, daha önce bahsettiğimizden başka, bir diğer tertib (münasebet) daha vardır. Bu da şöyle denilmesidir: Bu, Allah'a, Resûlüllah'a ve Kıyamet gününe nisbetle kâfirlerin hallerini beyân etmektir. Buna göre, "**keffârin anîd**" ifadesi, onun Allah'a karşı olan durumuna bir işarettir ve "O, Allah'ı inkâr edip, Allah'ın ayetlerine karşı çok inadcıdır" demektir. "**Mennâ'in lil-hayri mu'tedin**" ifadesi ise, onun Allah'ın Resûlüne karşı olan haline bir işarettir ve "O, insanları, peygambere tâbî olmaktan ve peygamberin yanında olanlara infâk etmekten engeller. Eziyet edip, çokca ileri-geri konuşmak suretiyle haddi aşar" demektir. "**Mürîb**" kelimesi ise, onun âhiret konusu hususundaki durumuna işaret eder. Çünkü o, bu hususta şek ve şüphe içindedir. Kıyametin kopacağına hiç ihtimal vermez.

İmdi eğer "Bu ayet, cehenneme atılmanın, özellikle bütün bu sıfatları kendisinde toplayan kimselere has olmasını gerektirir. Halbuki küfür, cehenneme atılmayı gerektirme ve bunun emredilmesi için yeterlidir" denilirse, biz deriz ki: Ayetteki, *"Alabildiğine inâd eden... her kâfir"* ifadesinden maksad, "Zâhid olan âlime ver" ifadesinde olduğu gibi, mümeyyiz (ayırıcı) bir sıfatlama değildir. Bilakis bundan murad, vasfedilenin, ya övgü, ya kınama-zemm yoluyla olmak üzere, bu sıfatla nitelendiğini gösteren bir tavsiftir. Nitekim, "Bu, o cömert Hâtem'dir" denilir. O halde ayetteki, "**külle keffârin 'anîd...**" ifadesi, o nankör kâfirin, hem inadcı, hem de çok engelleyici olduğunu gösterir. O halde her keffâr kâfirdir. Çünkü Allah'ın birliğinin delilleri apaçıktır. O'nun kullarına olan nimetleri pek boldur. Yine her keffâr, çok inadcı ve

hayrı (iyilikleri) engelleyicidir. Çünkü kendi inancını medhederken, hak dini kınar. Hatta o, hak dinden engelleyicidir. Her keffâr aynı zamanda şüphecidir. Zira o, haşr (Kıyâmet) hususunda şek ve şüphe içindedir. Şu halde her keffâr, işte bütün bu sıfatlarla mevsuftur.

★ ★
★

Şirkin Sonu Cehennem

الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ ﴿٢٦﴾ قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْغَيْتُهُ
وَلَٰكِن كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿٢٧﴾

"Ki o (kâfir), Allah ile beraber başka bir tanrı daha edinendir. Haydi ikiniz birden onu en çetin azabın içine atın. Arkadaşı (olan şeytan), "Ey Rabbimiz, onu ben azdırmadım. Fakat o, (zaten haktan) uzak bir delâlet içindeydi" dedi"
(Kâf, 26-27).

Bu ayet hakkında üç izah vardır:

1) Bu ifade, "**külle keffâr**"dan bedeldir.

2) Bu, onun üzerine bir atıftır.

3) Bu أَلْقِيَا *"Atın cehenneme"* ifadesine bir atıftır. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle demiştir: "Her keffâr ve anîd olanı, yani, Allah ile beraber başka tanrılar edineni, evet onu cehenneme attıktan sonra, bundan daha şiddetli bir azabın içine atınız.

Sonra Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin karîni (yoldaşı) olanların, رَبَّنَا مَا أَطْغَيْتُهُ *"Ey Rabbimiz, onu ben azdırmadım"* dediğini nakletmiştir ki bu, mukadder bir sorunun cevabıdır: Sanki kâfir cehenneme atıldığında, "Ey Rabbim, beni şeytanım saptırdı" der. Bunun üzerine şeytan da der ki: "Ey Rabbimiz, onu ben saptırmadım". Nitekim hemen bu ifadeden sonra gelen, *"Benim huzurumda çekişmeyin"* (Kâf, 28) ifadesi bunu gösterir. Çünkü çekişme, iki taraftan da söz söylenmesini gerektirir. Nitekim bu esnada da bu olmuştur. Cenâb-ı Hak bu sûrede ve Sâd Sûresi'nde, *"Derler ki: "Hayır, asıl siz rahat görmeyin... Yine onlar derler ki: "Ey Rabbimiz bunu bizim önümüze kim getirirse, onun cehennemdeki azabını katmerli olarak artır... İşte cehennemliklerin bu davalaşması muhakkak ve katî bir gerçektir"* (Sâd, 60-64) buyurmuştur.

Ayetteki bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Zemahşerî "öncekî ayetteki "**karîn**" ile kastolunan, şeytandır, yoksa, insanın yanında hazır olan melekler değildir" der ve buna, bu ayeti delil getirir. Diğer müfessirler

ise, "Bu "karîn"den murad, melek olup, şeytan değildir" derler. Bu ayet, bu ikinci fikri savunanlara daha uygun bir delildir. Bunun izahı şöyledir: Eğer önceki ayette kastolunan "şeytan" olsaydı, bu durumda, هٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ ayeti, "Bu şahıs benim yanımda hazırdır ve ateş için hazırlanmıştır. Ben onu kışkırtmalarımla buna hazırladım" manasında olurdu. Çünkü **Zemahşerî**, o ayetin tefsirinde bunu ifade etmişti.

Buna göre, *"Ey Rabbimiz onu ben azdırmadım"* ayeti, **Zemahşerî**'nin *"Onu buna ben hazırladım"* şeklindeki izahına ters düşerdi. Bu durumda **Zemahşerî**'nin şöyle deme hakkı vardır: Buna iki şekilde cevap verilir:

a) Şeytan "Ona bu şeyleri süslü gösterdim, ama onu buna bizzat zorlamadım" manasında olmak üzere, "Onu bu azaba ben hazırladım" der. Bu durumda, her iki sözün de şeytandan sâdır olması sahih olur.

b) Bunun, iki ayrı duruma işaret olması: Birinci durumda şeytan sanki, "Ben bunu Âdemoğullarından alacağım intikamı göstermek ve de, *"İzzetine yemin olsun ki, o (insanların) hepsini azdıracağım"* (Sâd, 82) yeminimi yerine getirmek üzere yaptım" demiştir. Sonra azabı görüp, kendisinin de azabta onunla ortak ve kışkırtmasından ötürü kendine ayrı bir azab olduğunu görünce ki, Cenâb-ı Hak da, *"İşte bu haktır. Ben bu hakkı söyleyeyim: Andolsun, cehennemi seninle ve onlardan sana tâbi olanların hepsiyle dolduracağım"* (Sâd, 84-85) buyurmaktadır. O zaman *"Ey Rabbimiz onu ben azdırmadım"* der ve azabın görünmesi esnasında ilk sözünden döner.

İKİNCİ MESELE
Vâv İle Atıftaki Mâna

Allah Teâlâ burada, atıf vâv'ı olmaksızın, قَالَ قَرِينُهُ; önceki ayette ise, vâv ile وَقَالَ قَرِينُهُ buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü evvelkisinde iki manaya birden işaret edilmiştir ve her insanın o vakitte beraberinde bir sevkedici olduğu halde geleceğine ve şâhid (kâtip) meleklerin bu sözü söyleyeceği ifade edilmiştir. İkincisinde ise, böyle iki mana birden söz konusu değildir. Bundan dolayı vâv'sız zikredilmiştir. فَأَلْقِيَاهُ ifadesindeki fâ, Hak Teâlâ'nın, *"Arkadaşı, "Ey Rabbimiz, onu ben azdırmadım.." der"* ifadesinin vâv ile atfedilmesini gerektirecek derecede bir münasebet arzetmez.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Cem'i Sîgasındaki Mâna

Burada bu sözü söyleyen tektir ve "Ya Rabbi" değil de, *"Ey Rabbimiz"* demiştir. Halbuki Kur'ân'ın çok yerinde, söyleyen tek olduğu zaman, "Ya Rabbî" ifadesi kullanılmıştır. Meselâ, *"Ya Rabbî, bana görün, sana bakayım"* (A'râf, 143), *"Ya Rabbî, beni bağışla"* (Nûh, 28), *"Ya Rabbî, hapishane bana daha sevimlidir..."* (Yusuf, 33), *"Ya Rabbî, cennette katında benim için bir ev yap"* (Tahrîm, 11) ve *"Ya Rabbî, insanların ba'solunacağı güne kadar bana mühlet ver"* (Sâd, 79) ayetlerinde olduğu gibi. Diyoruz ki: Bütün bu şeylerde sözleri söyleyen, tâlib (isteyen) durumundaki kimselerdir. Tâlibin de, "Ya Rabbî, ömrümü uzat, bana ver" demesi güzel ve hoş olmaz. *"Bize ver"* derse hoş olur. Çünkü Allah'ın rabb oluşu, tâlibin, O'nun sadece kendi rabbi olduğunu söylemesine uygun düşmez. Ama burası isteme yeri değil de, heybet, azamet ve arzuhal yeridir. Dolayısıyla, *"Ey Rabbimiz, onu ben azdırmadım"* demiştir.

Ayetteki, وَلٰكِنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ *"Fakat o (zaten haktan) uzak bir delâlet içindeydi"* ifadesi, "Bu, şeytanın azdırmasıyla olmamıştı. O zaten sapıktı ve alabildiğine sapıklığa dalmıştı. Dolayısıyla azdı" demektir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
"Uzak" Sıfatı Hakkında

Ayetteki, "**dalâlet**"in, uzak olarak nitelenişinin izahı nasıl yapılabilir: Deriz ki: **Dâll** (sapmış olan), yoldan fazlaca sapmış ve uzaklaşmış demektir. Sapıklıkta (dalâlette) epeyce yol almış ve kalmış kimse, maksaddan, esas yoldan çokca uzaklaşmış olur. Ama saptığını anladığında, kısaca yoldan döner, dolayısıyla da maksaddan çok uzaklaşmış olmaz. Binâenaleyh *"uzak bir dalâlet"* ifadesi, masdarın ism-i fâil (ba'îd) ile tavsif edilmesidir ki, Arapça'da كَلَامٌ صَادِقٌ "doğru söz" ve عِيشَةٌ رَاضِيَةٌ *"hoşnut edici hayat"* denilir. Buna göre ayetin manası, "uzaklık sıfatına sahip (**zû-bu'd**) bir dalâlet" şeklindedir. Dalaletin müddeti uzun olup, sapan kimse de bu yanlış yolda uzun müddet gidince, bu, iyice açık ve görülür hale gelir. Çünkü yoldan sapan ve gittikçe uzaklaşan kimse için, artık semtler ve yönler belirsiz hale gelir. Esas maksadı göremez, ona ulaşamaz ve yoldan saptığını anlar. Çoğu kez, bazı vâdilere ve çöllere düşüp, aldanıp şaşırdığının emâreleri ortaya çıkar. Ama yoldan sapışından az süre geçmiş olan böyle değildir. Allah Teâlâ dalâleti, pek çok ayette, bazan "**mübîn**" (apaçık) vasfı ile bazan da "**ba'îd**" (upuzak) vasfı ile nitelemiştir.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki bu ifade, *"Ancak hâlis kulların müstesnâ"* (Hicr, 40) ve *"Kullarım üzerinde senin hiçbir hükümranlığın (gücün) yoktur"* (Hicr, 42) ayetlerindeki duruma işarettir, yani "Bu sapanlar senin kulların değiller" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak bunları, ehl-i inâd saymıştır. "Eğer onların senin yolunda bir sebatları bulunsaydı, ben (şeytanın), onlar üzerinde bir hükümranlığım olmazdı." Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Şeytanın Azdırışı ve Azdırmayışı

Şeytan, *"Onların hepsini azdıracağım"* demiş olduğu halde, daha nasıl bu sefer, "Onu ben azdırmadım" demiştir? Deriz ki: Buna şu üç şekilde cevap verilebilir:
İki cevap, **Zemahşerî**'nin tefsirine cevap verirken geçmişti. Üçüncüsüne gelince, şöyledir: Ayetteki *"Hepsini azdıracağım"* ifadesi, "Onları saptırma gayretlerime devam edeceğim" manasındadır. Nitekim sapmış bir kimseye, birisi, "Dümdüz bir yoldasın, öyleyse onu bırakma" dediğinde, böyle diyen kimse hakkında "O, onu saptırdı" denilir. İşte bu ayetteki, *"Onu ben azdırmadım"* ifadesi de, "Onun azmasının başlangıcı tarafından olmamıştır" demektir.

★ ★
★

Allah'ın Huzurunda Tartışılmaz

قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ ﴿٢٨﴾ مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿٢٩﴾

"(Allah Teâlâ) buyurdu ki: "Benim huzurumda çekişmeyin. Ben size önceden va'îdimi göndermiştim. Benim katımda söz değiştirilmez. Ben, kullara zulmedici değilim"

(Kâf, 28-29).

Bu ifadenin, *"Arkadaşı (olan şeytan), "Ey Rabbimiz, onu ben azdırmadım"* (Kaf, 27) ayetinden önce, mahzûf (mukadder) bir sözün bulunduğunun delili olduğunu söylemiştik. Bu da, cehenneme atılan kişinin, *"Ey Rabbimiz, o şeytan beni azdırdı"* demesidir. Ayetteki, *"Benim huzurumda çekişmeyin"* ifadesi, "Bu çekişmenin, Allah'ın huzuruna gelmezden önce, dünyada iken yapılması" gerektiğini ifade eder.

Ayetteki, وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ *"Ben size önceden va'îdimi göndermiştim"* ifadesi, orada çekişmekten meneden ve bunun faydasız olduğunu ortaya koyan bir sözdür. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ben size, şeytana tâbî olmanız durumunda, cehenneme gireceğinizi dünyada iken bildirmiştim. Ama siz yine de ona tâbî oldunuz..." demiştir.

Bâ Harf-i Cerri Hakkında

Eğer, بِالْوَعِيدِ ifadesindeki "**bâ**", nasıl "**bâ**"dır? denilirse, deriz ki: Burada birtakım izahlar yapılmıştır:

a) Bu, tıpkı تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ *"Yağ bitirir"* (Mü'minûn, 20) ayetindeki **bâ** gibi, zâiddedir. Zâide oluşu tabiatıyla bu görüştekilere göredir. Yine "**bil-va'îd**"deki **bâ**, كَفَى بِاللَّهِ *"Allah yeter"* ifadesindeki gibi zâiddir.

b) Buradaki "**bâ**", müteaddilik (geçişlilik) ifade eden "**bâ**"dır. Buna göre, "**kaddeme**" fiili, bu **bâ** ile birlikte, "**tekaddeme**" (sundu) manasınadır. Bu tıpkı, لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ (Hucurât, 1) ayetindeki fiilin, "**tekaddeme**" manasına gelişi gibidir.

c) Kelâmda, takdiri şöyle olan mahzûf bir ifade vardır: "Ben size, va'îd (tehdidle) karışık olarak, katımda sözün değiştirilmeyeceği gerçeğini sunmuştum." Buna göre sunulan şey, Allah'ın katından sözün değiştirilemeyeceği gerçeği olur.

d) Bu "**bâ**", musâhabet (birlikte olma) manasındadır. Nitekim, اِشْتَرَيْتُ الْفَرَسَ بِلِجَامِهِ وَسَرْجِهِ "Atı, gemi ve eğeri ile birlikte satın aldım" denilir. "Beraber..." manasında, "Atı, gemi ve eğeri ile" denilir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, terkedilmesi halinde meydana gelecek durumu size daha önce bildirmiştim" demek istemiştir.

Allah'ın Sözü Değişmez

Ayetteki, مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ *"Benim katımda söz değiştirilmez"* ifadesiyle ilgili şu iki izah muhtemeldir:

1) لَدَيَّ *"Benim katımda"* ifadesinin mutaallakı, kavl (söz) masdarıdır, yani "Tarafımdan söylenmiş olan söz değiştirilmez" demektir.

2) Bu ifade, *"değiştirilmez"* fiiliyle ilgilidir ve "Benim katımda değiştirilme olmaz" demektir.

Birinci manaya göre, Allah tarafından söylenmiş olan bu sözün ne olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Kendileri hakkında *"Cehenneme atın"* emri, onlar mazeret beyan ettikten sonra, *"atmayın"* şeklinde değiştirilmez. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah, *"Benim katımda söz değiştirilmez"* buyurmuştur. Keza Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlara, cehennemin kapılarından girin"* (Nahl, 29) şeklindeki emrinde de bir değişme yoktur.

b) Bu değişmez söz, *"Fakat benden yana cehennemi bütün cinlerden, insanlardan muhakkak dolduracağım" sözü hak olmuştur"* (Secde, 13) sözüdür. Yani bu hükümde de değişme söz konusu değildir.

c) Allah'ın vaadlerinde değişme ve cayma söz konusu olmadığı gibi va'îdlerinde de bir cayma olmaz. Bu, **Mürcie**'ye karşı bir delildir. Çünkü onlar, Kur'ân'da yer alan va'îdlerin sadece bir korkutma olduğunu, Allah'ın onlardan hiçbirini uygulamayacağını söylemişler ve "Kerîm kimse, vaadetti mi, onu mutlaka tastamam yerine getirir, ama va'îdde (tehdidde) bulundu mu, bundan vazgeçer ve affeder" demişlerdir.

d) "Allah'ın, kulları yaratırken, daha önceden "Bu şakîdir (cehennemliktir), şakîlerin işlerini yapacaktır. Şu da muttakîdir, muttakîlerin amellerini işler" şeklinde vermiş olduğu hükümler (kaderler) değişmez." Bu sözün Allah katında, insanın gayretiyle değişmesi söz konusu değildir. Sa'îdlik, ancak Allah'ın muvaffak kılması iledir.

İkinci manaya göre ise, *"değiştirilmez"* ifadesiyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Benim katımda yalan söylenilemez. Benim huzurumda, birşeyler uydurulamaz, iftirâ edilemez. Çünkü ben âlimim, dolayısıyla azanı da, azdıranı da, az azanı da, çok azanı da bilirim. Dolayısıyla sizin, *"Beni şeytan azdırdı"* şeklindeki sözünüz ile, şeytanın *"Ey Rabbimiz, onu ben azdırmadım"* şeklindeki sözü de birşey ifade etmez, demektir.

b) Bu, Hak Teâlâ'nın, *"Arkanıza dönün, bir nur arayın"* (Hadîd, 13) ayetinin manasına bir işarettir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Eğer benim, *"Onu şiddetli azaba atın"* demememi istiyorsanız, siz önceden, huzuruma gelmezden önce, küfrünüzü iman ile değiştirmek suretiyle, bunu değiştirin. Fakat artık şu anda, *"Huzurumda çekişmeyin"* dediğim gibi, artık huzurumda sözler değiştirilemez, yani, sizin bu çekişmenizin, daha önceden, dünyada iken olması gerekirdi. Çünkü ben size *"Şeytan sizin için, apaçık bir düşmandır. Onu düşman edininiz"* (Fatır, 6) buyurmuştum."

c) Bu, "Küfür, artık katımda iman ile değiştirilemez" demektir. Çünkü ye's (tam ölüm) halinde iman makbul değildir. Binâenaleyh "Ey Rabbimiz, Ey tanrımız" şeklinde burada söylediğiniz sözler, size birşey kazandırmaz. Kim kâfir olmuşsa, onun ahirette, "Artık inandık, biz müşrik değildik" demesi birşey kazandırmaz.

Mâ ve Lâ Edatlarının Manası

Ayetteki, مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ *"Söz değiştirilmez"* ifadesi, o andaki "hâlin" nefyine işarettir. Buna göre Hak Teâlâ, sanki, "Artık bugün, o söz değiştirilemez" demek

istemiştir. Çünkü (mâ) edatı, muzarinin başına geldiğinde, şimdiki zamanın olumsuzluğunu (halin nefyini) ifade eder. Nitekim birisi, "Yarın ne yapacaksın?" der, buna karşı öbürü, مَا أَفْعَلُ شَيْئاً "Birşey yapmıyorum, yani o zaman birşey yapmayacağım" der. Ama birisi, "yarın o ne yapacak?" dediğinde, buna da, لاَ يَفْعَلُ شَيْئاً "Hiçbirşey yapmaz", yahut daha te'kidli olumsuz ifadeyle لَنْ يَفْعَلَ شَيْئاً "O hiçbirşey yapmayacak" denilir.

Eğer, "Burada mâ edatı ile lâ edatı arasında mana bakımından bir farkın olduğunu anlatan, mana ile ilgili bir izah var mıdır?" denilirse, biz deriz ki: Evet. Çünkü lâ edatı, olumsuzluk için kullanılmak üzere icâd edildiği için, olumsuzluğa daha fazla delâlet eder. Lâ'nın manasında özellikle nehiy gibi birşey yoktur. Bu müsbet manayı ancak hazif veya takdir yoluyla ifade eder. Velhasıl bunu لاَ أُقْسِمُ 'de olduğu gibi, mecâzî yolla ifade eder.

Ama (مَا) 'ya gelince, bu sırf nefiylik içindir. Çünkü bu (مَا) isim olduğu durumlarda, başka manalar için de kullanılır. Halbuki nefy-hal, hâli nefy, istikbalde müsbete dönüşebileceği için mutlaka menfiliği ifade etmez. Nitekim Arapça'da, مَا يَفْعَلُ الآنَ شَيْئاً وَسَيَفْعَلُ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ "O şu anda birşey yapmıyor, ama ilerde inşaallah yapacaktır" denilir. Dolayısıyla mâ, sadece nefy etmeye mahsus olmadığından, bu durumda sırf nefiy olmayan bir durum için kullanılmıştır. Lâ, "istikbalin nefyi içindir ve halin isbatı içindir" denilemez. Dolayısıyla, istikbâl hususunda, sırf nefy için olan edatla yetinilmemiştir. Çünkü biz diyoruz ki: Durum böyle değildir. Zira, "Zeyd yapmayacak, ama şu anda yapıyor" denilemez. Fakat, "yarın yapmayacak ama şu anda yapıyor" denilmesi câizdir. Çünkü, "yarın" sözü, zamanı belirli hale getirmiştir. Dolayısıyla da, لاَ يَفْعَلُ "yapmıyor" şeklindeki sözün, bütün istikbali nefy ifade etmez, aksine istikbaldeki zamanların bir dilimi için nefy (olumsuzluk) ifade etmiş olur. Misallerimizde, biz مَا يَفْعَلُ ve سَيَفْعَلُ deriz ama, سَيَفْعَلُ غَداً وَبَعْدَ غَدٍ "Yarın ve yarından sonra yapacak" diyemeyiz. Aksine burada, istikbal zamanlarından herhangi bir zaman dilimini, diğer bir zaman diliminden ayırdetmeksizin, hali nefyeder, istikbali olumlu zikrederiz. Bunun tersine misali de, herhangi bir belirleme yapmaksızın, "Zeyd yapmayacak ve yapacak" dememizdir ki, bunun câiz olmayacağı malumdur.

Allah Zalim Değildir

Ayetteki, وَمَآ أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ *"Ben, kullara zulmedici değilim"* ifadesi, önce geçen iki izahın ikisine birden uygun düşer. Biz, ayetteki, لَدَيَّ *"Benim katımda..."* ifadesiyle, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Haydi ikiniz birden onu en çetin azâbın içine atın..."* (Kâf, 26) emrinde ve bir kimsenin, *"Cehennemin kapıların(dan) girin" denildi"* (Nahl, 29) ifadesinde bir değişikliğin olmayacağı kastedilmesi halinde, bu açıktır. Çünkü Allah Teâlâ, *"Atınız onu cehenneme..."* emrinin, ancak inatçı kâfirler için olduğunu beyan etmiştir. Binâenaleyh Allah, kullarına zulmedici olmaz. Biz, bununla, "Benim yanımda sözler değiştirilemez. Tam aksine vâcib ve gerekli olan, benim huzurumda durmazdan önce değiştirmektir" manasının kastedildiğini söylememiz halinde de, durum yine aynıdır. Çünkü Allah Teâlâ, daha önce inzârda bulunmuştur. Ve o,

peygamberler gönderdikten ve yolları açıkladıktan sonra azâb etmiştir. Burada, lafzî ve manayla ilgili olmak üzere birkaç bahis vardır:

Lafzî olanlara gelince, bu, (لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ) ifâdesindeki bâ ile, وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ifâdesindeki lâm hakkındadır. Bâ'ya gelince, biz diyoruz ki, fiilin kendisine taallukunun açık olmadığı yerlerde, mef'ûlün bih'in başına gelir. Fiilin kendisine taallukunun çok net olduğu yerlerde ise, mef'ûlün bih'in başına **bâ** getirmek caiz değildir ve fiilin taallukunun ne çok net ne de çok gizli olduğu yerlerde ise, mef'ûlü bih'in başına bâ'yı getirmek ya da getirmemek caizdir. Binâenaleyh, fiilin **Zeyd**'e (yani mef'ûlün bih'e) taalluku açık olduğu için, ضَرَبْتُ بِزَيْدٍ (**Zeyd**'e vurdum) denilemeyeceği gibi, fiilin kendisine taalluku kapalı olduğu için, "**Zeyd**'le çıktım"; خَرَجْتُ بِزَيْدٍ **Zeyd**'le çıktım"; ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ "**Zeyd**'i götürdüm" yerine, خَرَجْتُ زَيْداً ve ذَهَبْتُ زَيْداً denilemez. Ama, her iki taraf da müsavî olduğu için, شَكَرْتُهُ ve شَكَرْتُ لَهُ "Ona teşekkür ettim..." denilir. Aynen bunun gibi, مَا'nın haberi mef'ûle benzeyip, لَيْسَ de, fiil olması bakımından çok açık ve net bir fiil olmayınca, -zira mazî fiillere, bitişen tâ ve nûn gibi zamirlerin, لَيْسَ'ye gelmesi ve meselâ كُنْتُ، كُنْتَ ve كُنَّا ifâdelerinde olduğu gibi لَسْتُ، لَسْتَ، لَسْنَا ve لَسْتُمْ، لَسْتُنَّ denilmesi-tıpkı onun fiil olmasını mümkün kılar..

Ancak muzaride, bir farklılık ortaya çıkar. Çünkü biz, كُنْ ve تَكُونُ، يَكُونُ diyebiliyoruz. Ama, aynı şeyi لَيْسَ ve ona benzeyenler hakkında söyleyemiyoruz. İşte hal böyle olunca, لَيْسَ ve ona benzeyenler, mef'ûle taallukları çok açık olmayan bir fiil gibi olmuş olurlar da, böylece, tıpkı مَسَحْتُهُ ve بِهِ مَسَحْتُ "Onu sıvazladım..." ve, kendi başına doğrudan doğruya ve bâ ile müteaddî olan fiillerde denildiği gibi, hem لَيْسَ زَيْدٌ جَاهِلاً hem de لَيْسَ زَيْدٌ بِجَاهِلٍ "**Zeyd**, cahil değildir" denilebilir. Ama, صَارَ عَمْرٌو بِدَارِجٍ ve كَانَ زَيْدٌ بِخَارِجٍ denilemez. Çünkü صَارَ ve كَانَ çok net bir biçimde fiildirler. Ama, لَيْسَ ve ona benzeyen مَا böyle değildirler... Bu izah, مَا هٰذَا بَشَرٌ *"Bu bir beşer değildir"* (Yusuf, 31) şeklinde okuyanların bu okuyuşlarını teyit eder.. Kİ, bu gayet açıktır.

Mâ ile Nefyin Haberi

İkinci Bahis: Şayet bir kimse, "Bâ'nın كَانَ'nin haberine bitişmesinin caiz olmaması; لَيْسَ'nin haberinde ise iki durumun eşit olması gibi, مَا'nın haberinin bâ'dan hali olmaması gerekir.." derse, -ki bu soruyu şöyle de açabiliriz: كَانَ apaçık bir fiil olunca, biz onun mef'ûlüne bâ'nın gelmesinin câiz görmediğimiz gibi, haberine de bâ'nın gelmesini uygun görmediğimiz için, onu tıpkı ضَرَبَ fiilî mütalaa etmişizdir لَيْسَ, bizim لَسْتُمْ، لَسْنَا، لَسْتَ ifadelerimize nazaran, bir açıdan fiil olup, muzari ve emir sığalarına nazaran da, açık bir fiil olmayınca, لَيْسَ'yi mutavassıt bir fiil görmüşüz de, شَكَرْتُ لَهُ ve شَكَرْتُهُ ifâdelerinin mef'ûllerini kullandığımız gibi, onun haberine bâ'nın getirilmesini veya getirilmemesini caiz görmüşüzdür. مَا ise, hiçbir açıdan fiil olmayınca, bunun da, ancak harf-i cer'le mef'ûlün bih olan fiil gibi kabul edilmesi, tıpkı ذَهَبَ fiilinin mef'ûlünün bâ ile gelmesi hali gibi, bunun haberinin de ancak bâ harf-i cerriyle gelmesi gerekir. Bunu şu hususda teyit eder: Biz, مَا، لَيْسَ ve كَانَ

tabirlerini ayrı mütalaa edip, herbiri için, diğerinde bulunmayan bir derece takdir ettiğimizde, كَانَ 'yi lafız bakımından sona bırakmayı caiz görmüşüz ve زَيْدٌ خارِجاً كَانَ diyebilmişiz... Ama, زَيْدٌ خارِجاً لَيْسَ şeklini tecviz etmemişizdir.. Çünkü كَانَ açıkca bir fiildir, لَيْسَ ise, açıklık bakımından, كَانَ'den aşağıdır. Ama biz, مَا'nın, sözün iki tarafından birinden sonra gelmesini caiz görmemişizdir. لَيْسَ ise böyle değildir. Çünkü bir kimsenin, زَيْدٌ مَا بِظَلَّامٍ demesi caiz değildir.

Ancak, مَا'ya raci olacak bir zamir getirip de زَيْدٌ مَا هُوَ بِظَلَّامٍ "Zeyd, zalim değildir" demesi halî müstesnâ; (diyebilir). Böylece, bu ikisi (لَيْسَ ile مَا) arasında, bir bakıma bir tür tertip var demektir. Ama, لَيْسَ sözün iki tarafından birinden sonra getirilebildiği halde, tamamiyle kelâmdan, yani ismiyle haberden sonra getirilmesi caiz değildir. Fakat bu durum, bahsettiğimiz kapalılık ve açıklıktan dolayı, كَانَ için söz konusudur. Ve كَانَ kelâmda ismiyle haberinden sonra gelebilir. Bâ'nın getirilmesi hakkındaki hüküm de böyledir. مَا'nın haberinin bâ'sız getirilmemesi, لَيْسَ'de ise, her iki durumun caiz olması, كَانَ'de ise, bâ'nın, haberinin başına getirilmesinin caiz olmaması, Benî Temîm lügatine göre itimada şayan bir husustur. Çünkü onlar şöyle demişlerdir: (مَا)'dan sonra gelen şey haber kabul edildiğinde bu habere bâ'yı getirmek vâcib olur. Bu durumda eğer ona bâ getirilmemiş ise, o, ya mübtedâ olmak üzere, yahut da başka bir şekil üzere mu'rab (i'râba tâbi olan) olur da haber olmaz." Bu açıklamaya şu şekilde cevap verebiliriz: Biz diyoruz ki: مَا'nın haberine bâ'nın getirilmesi umumî bir durumdur. Özellikle Kur'ân'da böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, وَمَآ اَنْتَ بِهَادِى الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ *"Sen, kör olanları, sapıklıklarından hidâyete ulaştırıcı değilsin..."* (Neml, 81); وَمَآ اَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِى الْقُبُورِ *"Sen, kabirlerde olanları işittiremezsin"* (Fâtır, 22), وَمَاهُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ *"Onlar, ateşten çıkacak değildirler..."* (Bakara, 167) ve وَمَا اَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (Kaf, 29) buyurmuştur.

Ama, haberine bâ'nın gelmesinin vâcib olduğu görüşüne gelince, hayır (biz buna katılmıyoruz). Çünkü مَا، لَيْسَ'ye mana bakımından hakikat olarak benzemiş, ama sonradan meydana gelen şeyler o (el-avârız) açısından, -meselâ ona, tâ'nın, nûn'un gelmesi bakımından- ona muhalefet etmiştir.

Mana bakımından benzerliğine gelince, her ikisinin de hali nefyetmesi bakımındandır bu... Binâenaleyh bu benzerlik, bâ'nın gelmemesini, muhalefet ise, bâ'nın gelmesinin vâcib oluşunu iktizâ etmektedir. Ancak, bâ'nın gelmemesini gerektiren durum daha kuvvetlidir. Çünkü bu gerekçe, hakîkî olan tarafla ilgilidir. Berikisi ise, arızî olanla ilgilidir. İşin özünden kaynaklanan şey ise, arızî sebeple olan şeyden daha kuvvetlidir. Bunların mamullerinden önce ya da sonra gelmeleri meselesinden, bâ'nın gelmesinin vâcib olduğu neticesi de çıkmaz.

Lâm ile ilgili sözümüze gelince, biz diyoruz ki lâm, izâfet manasını gerçekleştirmek içindir. Nitekim Arapça'da, غُلَامُ زَيْدٍ denildiği gibi غُلَامٌ لِزَيْدٍ "Zeyd'in uşağı..." da denilebilir. Bu, izafet-i maneviyelerde tenvînin getirilmesiyle olur.. Ama izâfet-i lafziyyelere

gelince, -ki bu bizim, ضَارِبُ زَيْدٍ ve قَاتِلُ عَمْرٍو ifâdelerinde olduğu gibidir- çünkü burada izâfet manevî değildir. Binâenaleyh, ضَارِبٌ, tenvînin getirilmesiyle muzâf olmaktan çıkınca, aslına dönmesi ve ism-i fâil sîgası olan ضَارِبٌ kelimesinin kendisine muzâf olduğu, o ismi, mef'ûlün bih olarak nasb etmesi gerekir (ضَارِبٌ زَيْداً) ve lâm da getirilmez. Çünkü, bu durumda artık, ne lafız bakımından, ne de mana bakımından bir izâfet söz konusu değildir. Ne var ki ism-i fâil, derece bakımından, fiilden daha aşağıdadır. Böylece ism-i fâilin mef'ûl ile olan ilgisi, fiilin mef'ûl ile olan ilgisinden daha zayıf olmuş olur da, böylece de, mef'ûle taalluku zayıf olan fiiller cümlesinden ve türünden olmuş olur. Çünkü biz, böylesi fiillerin mef'ûle taalluklarının hem harf-i cer'le, hem de harf-i cer'siz olabileceğini beyan etmiştik.. İşte bundan dolayı, شَكَرْتُهُ شَكَرْتُ لَهُ؛ مَسَحْتُهُ مَسَحْتُ بِهِ denilebildiği gibi, ضَارِبٌ لِزَيْدٍ، ضَارِبُ زَيْدٍ de denilebilir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ (Yusuf, 43) ifâdesinde olduğu gibi, mef'ûlün öne geçmesi durumunda söz konusu olur ki, fiilin kendisine taalluku zayıf olduğu için gelmiştir.

Mana bakımından olanlara gelince, bu hususta birkaç bahis vardır:

Zallâm Olmama, Zulme Açık Kapı Bırakır mı?

Birinci Bahis: اَلظَّلَّامُ **(ez-Zallâmu)** اَلظَّالِمُ **(zâlimun)**'un mübalağa ifade eden sığasıdır. Dolayısıyla, bir kimsenin "**zallâm**" oluşundan, zulmün aslının mevcût olduğunun söylenmesi gerekir. Şöyle ki: Bir kimse, "O, kezzâbtır" dediğinde, bundan, onun yalanının son derece fazla olan bir kişi olması kezzâb oluşunun nefyedilmesinden (o, kezzâb değildir, denilmesinden), yalanın külliyen nefyedilmesi neticesi çıkmaz.. Çünkü, "Falanca, kezzâb değildir. Çokça yalan söylemez. Ne var ki o, bazan yalan söyler.." denilebilir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَآ اَنَا بِظَلَّامٍ ifâdesinden, zulmün külliyen nefyedildiği manası anlaşılmaz. Halbuki, Allah (hiçbir surette) zalim değildir Binâenaleyh, bunu nasıl izah edebiliriz?

Biz diyoruz ki: Buna şu üç bakımdan cevap verilebilir:

a) "**Temmâr**" kelimesinin, **tâmir** (hurma satan) manasına gelmesi gibi, **zallâm** da, "**zâlim**" anlamındadır. Bu durumda, لِلْعَبِيدِ ifâdesindeki lâm, nisbeti gerçekleştirmek için getirilmiş lâm'dır. Çünkü, bu durumda فَعَّالٌ kalıbı, ذِى ظُلْمٍ (zulûm sahibi) manasınadır. Bu, **İmam Zeynuddîn**'den istifâde ile söylenmiş güzel açıklamadır. Allah onun faydalarını devamlı kılsın.

b) **Zemahşerî**'nin ileri sürdüğü şu hususdur: Bu, takdirî bir durumdur. Faraza manasına, yani, "öyle olsaydım..." anlamındadır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Rahmet edilmesi gereken o zayıf kuluma zulmetmiş olsaydım, bu son derece bir zulûm olmuş olurdu.. Halbuki ben, böyle değilim." Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın **zallâm** oluşunun nefyedilmesinden, aynı zamanda O'nun zâlim oluşunun nefyedilmiş olması da gerekir Bu izahı, bu ifâdenin peşinden اَلْعَبِيدِ lafzının, bir ism-i zâhir olarak getirilmiş olması ortaya kor.. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Onca genişliğine rağmen, cehennemi doldurduğum gün bile zâlim değilim. Öyle ki, cehennem bağırdı ve "Artık benim bunlara takatim kalmadı.. Artık bende, bunlara yer kalmamıştır. Çok fazla oldu.." manasında, istifham-ı istiksâr olarak هَلْ مِنْ مَزِيدٍ *"Daha da var mı?..."* (Kaf, 30)

demiştir. İşte o günde, benim, o cehenneme sayısız kimseleri atmama rağmen, ben, bu azâbın fazlalığı sebebiyle zulmü çok olan (**zallâm**) olmuş değilim.." demek istemiştir." **Zemahşerî**'nin yapmış olduğu bu izah, uygun bir izahtır. Çünkü, Allah Teâlâ, "Biz cehenneme, doldun mu?!.. dediğimiz günde **zallâm** olmadık" demek suretiyle, nefyi zamana tahsis etmiştir ki bu, "Ben, bütün zamanlarda da zâlim değildim" demektir.. Ve yine Cenâb-ı Hak, وَمَآ اَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ demek suretiyle, ifâdeyi "kul" lafzı ile tahsis edip, mutlak bırakmamıştır. Aynen bunun gibi, nefyi de, zulmün çeşitlerinden bir çeşide tahsis etmiş, mutlak bırakmamıştır. Binâenaleyh bundan, Cenâb-ı Hakk'ın, o vaktin dışında zalim olacağı neticesi çıkmaz. Ve tahsis edilmiş olsa bile, Cenâb-ı Hakk'ın, kulların dışında kalanlara karşı zalim olması neticesi çıkmaz.. Böyle bir tahsisin faydası, bunun, tamîmdense, tasdîke daha çok yakın olmasıdır.

c) Bu, bir şeyin özellikle zikredilmesinin, o şeyin dışında kalanların nefyedildiğine delâlet etmeyeceğini gösterir. Çünkü Allah, kendisinin "**zallâm**" olmasını nefyetmiştir; bundan, O'nun "zâlim" olmasının ayrıca nefyi gerekmez. Allah'ın, kullarına karşı "**zallâm**" olmasını nefyetmesinden, başkalarına karşı da **zallâm** olmasını ayrıca nefyetmesi gerekmez.. Nitekim Allah Teâlâ, insanoğlu hakkında وَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ *"Onlardan, kendi nefislerine zulmedenler vardır"* (Fatır, 32) buyurmuştur.

İkinci Bahis: Cenâb-ı Hak burada, izâfetsiz olarak (tenvinle) بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ buyururken, öte yandan izâfetle ...وَمَآ اَنْتَ بِهَادِى الْعُمْيِ (Neml, 81) ve وَمَآ اَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِى الْقُبُورِ (Fatır, 22) buyurmuştur. Binâenaleyh, bu ikisi arasındaki fark nedir? Biz deriz ki: Söz, ilk önce, bazan umûmîlik ifâde etmek üzere söylenir, daha sonra, tahsis amacı güdülmeksizin, herhangi bir şeyden dolayı tahsis edilir. Meselâ bir kimse, "Falanca verir ve vermez.." der ki, bunun gayesi meseleyi genelleştirmektir. Biris ona, "kime verir, kime vermez?" dediğinde, o, "**Zeyd**'e..." cevabını verir ve tahsis maksadı olmaksızın, tahsis edici ifâdeyi getirir. Bazan da söz, ta baştan hususî olarak irâd edilir de, meselâ "Falanca, **Zeyd**'e malını verir" denilir.

Bunu iyice kavradığına göre, biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَآ اَنَا بِظَلَّامٍ ifâdesi, -şayet bu haliyle yetinilmiş olsaydı- umûmîlik için getirilmiş bir ifâde olmuş olurdu. Ama Allah burada, bir de "kullar için" lafzını ifade etmiştir ki bu, zulmetmemeden dolayı olmayıp, tam aksine onların, Cenâb-ı Hakk'ın zâtından ve kendisindense, bizzat kendilerinin zulüm mahalline yakın oluşlarından dolayıdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelince, o, aslında "**hâdî** - hidayet eden" idi. Ama, Cenâb-ı Hak, onun bu özelliğinin nefyini kastederek, ...وَمَآ اَنْتَ بِهَادِى الْعُمْيِ *"Sen, körleri... hidâyet edici değilsin"* (Neml, 81) buyurdu da, "Sen, hâdî değilsin" (...مَآ اَنْتَ بِهَادٍ) demedi. Cenâb-ı Hakk'ın, اَلَيْسَ اللّٰهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ *"Allah kuluna yetmez mi?!"* (Zümer, 36) ifâdesi de böyledir.

Üçüncü Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey kulların üzerine çöken hasret..."* (Yasin, 30) ifadesinde olduğu gibi, buradaki "kullar" sözüyle kâfirlerin kastedilmiş olması muhtemeldir. Ki buna göre mana, "Ben onlara azâb ediyorum, ama ben onlara zulmedici değilim!" şeklinde olur.

Bu ifâdeyle, mü'minlerin kastedilmiş olması da muhtemeldir ki bunun izahı şöyle yapılabilir: Allah Teâlâ adetâ, "Şayet ben o sözümü, hükmümü değiştirmiş ve kâfirlere merhamet etmiş olsaydım, kullarımı mükellef tutma hususunda ben, mü'min kullarıma zulmedici olmuş olurdum. Çünkü ben, işte bu günden dolayı onları, arzu ettikleri şehevî şeylerden men ettim.. Binâenaleyh şimdi şayet mü'minlerin yaptığını yapmayanlar mü'minlerin elde edecekleri şeyleri elde edecek olurlarsa, mü'minlerin yaptıkları imân ve ibâdetler, herhangi bir fayda sağlamamış olur.." demek istemiştir ki, işte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ateş ehli ile, cennet ehli eşit değildir. Kazananlar, cennet ehlidirler.."* (Haşr, 20); *"De ki, bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?!"* (Zümer, 9) ve *"Mü'minlerden, mazeretleri olmaksızın oturanlar ile, Allah yolunda cihâd edenler bir olmaz.."* (Nisâ, 95) ayetlerinin ifâde ettiği hususdur.. Bu ifâdeyle, umumîliğin de kastedilmiş olması muhtemeldir..

★ ★
★

Cehennem Dolar mı?

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِن مَّزِيدٍ ﴿٣٠﴾

"O gün cehenneme, "Doldun mu?" diyeceğiz. O da, daha var mı?" diyecek" (Kâf, 30).

Ayetin başındaki "**yevm**" kelimesinin üzerinde "âmil" olan nedir? Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bunun âmili, mutlak manada olmak üzere مَآ أَنَا بِظَلَّٰمٍ *"Ben zulümkâr değilim"* ifadesidir.

b) Bunun âmili, "**vakit**" kelimesidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Ben, bunu söylediğim gün zâlim değilim" demiş, "Ben diğer zamanlarda zâlim değilim" dememiştir ki, bunun izahı daha önce geçmişti. Buna göre eğer, "O halde böyle bir tahsisin faydası nedir?" denirse, biz deriz ki: Hususî olanı nefy, tasdik olunmaya, umûmî olan nefyden daha yakındır. Çünkü zannolunan odur. Zira kısa görüşlü insanlar, "Allah zayıf kulu cehenneme soktuğu gün ona zulmetmiş olur" diyor da, "Allah onu yarattığı gün, rızık veriyor, onu büyütüyor, böylece zâlim oluyor" demiyor ve bu kimse, kulunu cehennemine sokmak suretiyle Allah'ın zâlim olacağını düşünüyor da, Allah'ın kendi kendisine veya bahsedilmeyen kullarına zulmettiğini düşünemiyor. Yine bu kimse, sınırsız-sayısız kimseleri cehenneme sokup da orada nihayetsiz olarak onları bırakanın çok zâlim olduğunu düşünebiliyor. İşte bütün bunlardan ötürü, Cenâb-ı Hak (bu ifadesiyle), akla gelen hususu nefyetmiş (söz konusu olmadığını belirtmiş) de, akla gelmeyecek şeyleri nefyetmemiştir.

Ayetteki, *"doldun mu?"* ifadesi, *"dolduracağım"* (Secde, 13) ayetini doğrulayan bir ifadedir.

هَلْ مِنْ مَزِيدٍ Hakkında İki İhtimal

Ayetteki, هَلْ مِنْ مَزِيدٍ *"Daha var mı?"* ifadesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, o cehennemin, içine girenlerin çok fazla olduğunu anlattığı bir ifadedir. Bu tıpkı, bir kimseyi yaralayarak-parçalayarak dövüp, ona çirkin bir şekilde sövüp sayan kimseye, dayak yiyenin, "Daha yapacağın birşey kaldı mı?" demesi gibidir. Bunun böyle oluşunun delili, *"Dolduracağım"* (Secde, 13) ayetidir. Çünkü buna göre, doldurmanın mutlaka tahakkuk etmesi gerekir. Dolayısıyla artık cehennemde boş yer kalmamıştır ki, cehennem dahasını istemiş olsun.

b) Bu, o cehennemin daha fazlasını istediğini gösteren bir ifadedir. Bu durumda eğer birisi, "bununla birlikte daha nasıl, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mutlaka cehennemi dolduracağım"* (Secde, 13) ayetinin manası söz konusu olabilir?" diyecek olsa, biz deriz ki: Buna da şu şekillerde cevap verilebilir:

a) Bu söz bazan, hepsinin oraya doldurulmasından önce söylenmiş olabilir. Bu noktada şöyle bir inceliği açıklamada fayda var: Cehennem, kâfirlere karşı öfkelenir de onları ister. Derken orada günahkâr mü'minlere yer kalır. Bunun üzerine cehennem, kâfirlerden bazılarının, dışarıda kaldığı zannına kapılarak, tamamen doldurulmasını ister. Derken günahkâr mü'minler oraya giriverir de onların imanlarının serinliği, cehennemin hararetini düşürür ve bunların yakînî inançları, böylece cehennemin öfkesini dindirir ve cehennem sakinleşir. İşte bazı hadis-i şeriflerde yer alan şu husus bu manaya hamledilir: إِنَّ جَهَنَّمَ تَطْلُبُ الزِّيَادَةَ حَتَّى يَضَعَ الْجَبَّارُ قَدَمَهُ وَالْمُؤْمِنُ جَبَّارٌ مُتَكَبِّرٌ عَلَى مَا سِوَى اللّٰهِ تَعَالَى ذَلِيلٌ مُتَوَاضِعٌ لِلّٰهِ *"Cehennem, cebbâr (günahkâr mü'min) oraya basıncaya kadar, daha fazlasını ister. Mü'min, Allah'ın dışında kalanlara karşı cebbardır, mütekebbir (vakarlı)dır. Ama Allah'a karşı boynu bükük ve mütevâzîdir."*

b) Cehennem, kendisi çok geniş olduğu için, önce talepte bulunur. Sonra da kâfirlerden bazılarının dışarda kaldığı zanniyla, Allah'dan, girenlerin artırılmasını ister.

c) Doluluğun dereceleri vardır. Çünkü ölçek, silkelenip-yerleştirilmeden doldurulduğunda, "Doldurudu ve doldu" denilebilir. Ama silkelenip iyice yerleştirildiğinde, fazlasını alacak duruma gelir ki, bu durumda onun ilk önce dolu kabul edilişine ters değildir. Aynı durum cehennem için de söz konusudur. Allah Teâlâ orayı doldurmuştur. Sonra da cehennem, içindekilerin yerlerini daraltmak ve onlara iyice azab etmek için, dahasını istemiştir. Ayetteki "mezîd" kelimesinin, ism-i mef'ûl (artırılacak şey), yani, "kendisi ilave edilecek kimse var mı?" manasınadır.

★ ★
★

Müttakîlere Yaklaşan Cennet

وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴿٣١﴾

"Cennet, müttakîlere uzak olmayarak, iyice yaklaştırılmıştır" (Kâf, 31).

Buradaki وَأُزْلِفَتِ kelimesi, "yakın oldu" manasına da gelebilir. "Yakın oldu" manası daha açıktır.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Cennet bir mekândır. Mekânlar ise, kendilerine yaklaştırılan yerler olup, kendilerinin getirilmesi-yaklaştırılması söz konusu olmayan şeylerdir. O halde buradaki yaklaştırmak ne demektir? Diyoruz ki: Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Cennet, yerinden ayrılmayan ve taşınmayan bir şeydir. Mü'min, onca uzaklığına rağmen, o gün ona varmakla emrolunmamıştır. Fakat Hak Teâlâ, mü'min kimse ile, cennet arasındaki o meseleyi dürmüş ve kısaltmıştır, işte yaklaştırma budur.

Buna göre eğer, "İzahın böyle yapılması halinde, cennetin mü'minlere yaklaştırılması, mü'minin cennete yaklaştırılmasından daha evlâ değildir. Öyleyse *"cennet ... yaklaştırıldı"* denilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, mü'minlere yapılan bir ikramdır. Buna göre Hak Teâlâ sanki mü'min ve muttakînin şeref ve kıymetini göstermek isteyerek, mü'minin, kendisine yürünen, gidilen kimselerden olduğunu belirtmiştir.

2) Bu, mekânın yaklaştırılması manasında bir yaklaştırma olmayıp, cennete girme imkânı verme manasında bir yaklaştırmadır. Nitekim "O, padişahtan önemli birşey istedi, ama padişah onun istediğinden çok uzaktır. Daha sonra o, padişahtan, ihtiyaçlarını gidereceği işaretlerini gördü de, padişaha yaklaştı ve "Ben, senin halini ona ulaştırmaya devam ettim de ona yaklaştım" der" denilir. İşte cennet de elde edilmesi uzak ve zor görülen bir yerdir. Çünkü cennet, kendisindeki paha biçilmez şeyler sebebiyle, Allah'ın lütfu ve fazlı olmadan, mükellefin onu elde etmeye gücü yetmeyen bir yerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) مَا مِنْ أَحَدٍ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلاَّ بِفَضْلِ اللّٰهِ تَعَالَى فَقِيلَ وَلاَ أَنْتَ يَارَسُولَ اللّٰهِ فَقَالَ وَلاَ أَنَا *"Hiçbir kimse, Allah'ın lutfu ve yardımı olmadan cennete giremez" buyurdu"*[17] "Sende mi Ya Resûlellah?" diye sorulunca, Hz. Peygamber (s.a.s) *"Ben de"* buyurdu. Buna göre, ayetteki, غَيْرَ kelimesi, "hal" olarak mansub olup, ayetin takdîrî manası "Cennet girilebilir bir hale getirildi" şeklinde olur. Böylece mesâfe bakımından bir uzaklık yoktur. Söz konusu olmamış olur. Öyle ise nasıl, *"Cennet ... yaklaştırılmıştır"* denilir?

3) Allah Teâlâ, cenneti gökten yere taşıyıp da mü'minlere yaklaştırmaya kâdirdir.

Ayetteki **"üzlifet"** fiilinin, *"yakın oldu"* manasına geldiğini söylersek, "Cennet bütün güzelliklerini kuşandı" demek olur ki, tıpkı *"Orada nefislerin arzu ettiği herşey var"* (Zuhruf, 91) ayetinde olduğu gibidir.

İKİNCİ MESELE Bu izaha ve bizim, bu ifadenin manasının, "cennete girme imkânının verilmesi ve oraya girilir hale getirilmesi" şeklinde olduğunu söylememize göre, şu iki izah yapılabilir:

17) Buhârî Tevhid 35

a) Cennet bundan önce değil de, o günde bu hale getirildi. Ama bunun, cennetin güzelliklerini takınıp kuşanması manasına olmasına gelince, bu şöyledir: Allah Teâlâ orada, bu giriş esnasında birtakım zinetler ilavesinde bulunmuş olabilir. Girişin mümkün hale getirilmesine gelince, bundan önce oraya girmek uzak görülen bir ihtimaldi. Çünkü Allah Teâlâ, dünyada iken mü'minlerin cennete girmelerini takdir etmemiş, bu girişi ahiret için vaad etmiştir. Dolayısıyla da ancak o gün cennet,girilebilir hale getirilmiş, bu imkân o gün verilmiştir.

b) *"Cennet ... yaklaştırılmıştır"* ifadesi, "Cennet dünyada iken yaklaştırıldı" manasındadır. Bu durumda da bu, ya "o cennetin güzelliklerini takınması" manasındadır, çünkü cennet yaratılmıştır ve onda herşey yaratılmıştır, yahut da "cennete girme imkânı verme" manasındadır. Bu da, o cennetin güzel bir kelime ile, kelime-i şehadet ile elde edilmesinden ötürüdür.

Ayette bahsedilen bu yaklaştırmanın, mekân olarak yaklaştırma manasında alınması halinde, bu, ancak o vakitte olabilecek bir mana olur ki, "Cennet işte o ahiret günü müttakilere yaklaştırıldı, getirildi" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Eğer bu, mekân bakımından bir yaklaştırma manasına alınıyorsa, mü'min ve kâfirin aynı (mahşer) meydanında olmaları hasebiyle, bunun sırf müttakiler için zikredilmesinin hikmet ve inceliği nedir? Diyoruz ki: Aynı yerde iki şahıs bulunsun ve orada da, bunlardan birisine alabildiğine yakın, diğerine de alabildiğine uzak bir yer bulunsun. Bunu şöyle bir misal ile anlatalım: Ayakları kesik birisi ile, hızlı koşabilen sağlam bir kimse aynı noktada bulunsunlar ve bunların yakınında da ellerini uzatıp erişemeyecekleri birşey bulunsun. Şimdi o şey, hızlı koşabilenden, ayağı kesik olan daha yakın olmasına rağmen, ayağı kesik için daha uzak sayılır. Şöyle de diyebiliriz: Aynı yerde iki şahıs bulunsun: Bunlardan birisinin etrafı, demirler ve çitlerle kuşatılmış olsun ve bunun yakınına, el uzatıp ulaşamayacağı birşey konmuş olsun. Bir başkası da etrafı böyle çevrilmeden orada bulunsun. Şimdi o şeyin, etrafı çevrili olandan daha uzak ve nasibi olan kimselere daha yakın olduğu söylenebilir.

Ayetteki غَيْرَ بَعِيدٍ tabirinin zarf olarak mansub olması da muhtemeldir. Nitekim Arapça'da, اِجْلِسْ غَيْرَ بَعِيدٍ مِنِّي denilir ki bu, "Bana uzak olmayan bir yere otur" demektir. Buna göre, ayetteki bu ifade te'kiddir, çünkü "yakın" olan, bazan birşeye nisbetle uzak olur. Zira bir günlük mesafede olan bir yer, uzak beldelere nisbetle yakın, şehrin gezinti yerlerine nisbetle uzak olur. Binâenaleyh bir kimse, "Hangisi, Mescid-i Aksa mı, yoksa en batıda, yahut en doğuda olan belde mi daha yakındır?" dediğinde, ona *"Mescid-i Aksa yakındır"* denilir. Ama bu kimse, "Mescid-i Aksâ mı, o belde mi daha yakındır?" dediğinde, ona, Mescid-i Aksâ'nın daha uzak olduğu söylenir. Buna göre ayetteki bu ifade, "Cennet bir mukayese açısından (herhangi bir bakımdan) değil de, gerçekten yaklaştırıldı" demektir. Çünkü cennet hakkında, bir mukayese veya bir münasebet açısından, "Cennet falanca şeye nisbetle daha uzaktır" denilemez.

Bu "gayr" kelimesinin "hal" olarak mansub olması da muhtemeldir. Buna göre takdir: "Cennet alabildiğine yakın olarak yaklaştırıldı" şeklinde olur, yahut da "Cennet, uzak olmaksızın yaklaştırıldı" şeklinde olur. Böylece her iki mana birden, yani yakın olma ve yaklaştırılma elde edilmiş olur. Yahut da bu ifade ile, mekân söz konusu olmayan bir yakın oluş kastedilmiştir. Böylece de, "gayre ba'id" ifadesi ile mekana ait bir yakınlık, *"yaklaştırılmıştır"* ifadesi ile de, cennetin girilebilir hale getirilmesi manasında bir yakın oluş manası elde edilir.

Ayetteki "üzlifet" fiili müennes olduğu halde, "ba'id" kelimesinin müennes getirilmemiş olması hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Biz, "gayr" kelimesinin mef'ûl-ü mutlak olarak mansub olduğunu söylersek, bu kelamın takdiri, مَكَاناً غَيْرَ بَعِيدٍ şeklinde olur.

b) Bu kelimenin müzekker getirilişi, tıpkı Hak Teâlâ'nın, إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ (A'raf, 56) ayetinde de olduğu gibi, ism-i fail manasına olan "fa'îl" vezninin, ism-i mef'ûl manasına olan "fa'îl" manasına alınmasından ötürüdür.

c) Şöyle de denilebilir: "Gayr" kelimesi mahzûf bir masdarın sıfatı olarak, mef'ûl-ü mutlak olmak üzere mansub olup, takdiri, أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ إِزْلَافاً غَيْرَ بَعِيدٍ şeklindedir, yani *"kudretimizden uzak olmayan bir yaklaştırmayla yaklaştırılır"* demektir. Çünkü cennetin bir mekân olduğunu, mekânların ise yaklaştırılabilir bir şey olmayıp, kendisine yaklaşılan şeyler olduğunu söylemiştik. Bundan dolayı Hak Teâlâ, "mekânları yaklaştırma, bizim kudretimize göre, uzak görülecek birşey değildir. Çünkü müttakiler ile cennet arasındaki mesâfeyi, dürüp küçültebiliriz" demek istemiştir.

★ ★
★

Kendini Koruyanlara Vaad

هَٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ ﴿٣٢﴾

"İşte, size vaadolunan. (İşte bu), (Allah'ın taatına) dönen ve (O'nun sınır ve hükümlerine) riayet eden herkes içindir"

(Kâf, 32).

Zemahşerî, bu ifadenin, iki cümle arasına girmiş bir ara cümle olduğunu söylemiştir. Çünkü أَوَّابٍ لِكُلِّ *"herkes için"* ifadesi, "müttakîler"den bedeldir. لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَٰنِ لِبُيُوتِهِمْ *"O Rahman inkar edenleri onların evlerinin tavanlarını gümüşten yapardık"* (Zuhruf, 33) ayetinde olduğu gibi Cenâb-ı Hak âdetâ; "Cennet muttakîlere, her Allah'a taate dönene yaklaştırılır" demektedir. Fakat Zuhruf, 33. ayetteki "bedel", bedel-i iştimal, buradaki ise "bedel-i küll"dür.

Cenâb-ı Allah, ya "İşte bu mükâfaat, size vaadolunandır" manasında olmak üzere, mükâfaata işaret etmek için, yahut da "İşte bu yaklaştırma, size vaadolunan şeydir" manasında olmak üzere, *"yaklaştırılmıştır"* ayetinin delâlet ettiği "yaklaştırma" masdarına işaret olmak üzere هَٰذَا "(İşte bu)"... buyurmuştur.

Bu ayetin, müstakil bir cümle olma ihtimali de vardır ve izahı şöyledir: Bu durumda bu ifade, vaadedilen şeye değil de, manaya hamledilmiş olur. Nitekim vaadolunan şeye bir işaret olmak üzere, هَٰذَا لَكَ "Bu senin için..." denilir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Bu, sizin için olduğunu söylediğim şeydir" demektedir.

Daha sonra Allah Teâlâ, *"Size vaadolunan"* fiilindeki, *"size"* zamirinden bedel olmak üzere لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ *"her dönen ve riayet edene"* buyurmuştur. تُوعَدُونَ fiilinin yâ ile يُوعَدُونَ *"onların vaadolundukları"* şeklinde okunması durumunda, yine bu ifâde ondaki "onlar" zamirinden bedel olmuş olur.

Evvâb-u Hafîz

"Evvâb" *"çokça dönen, yönelen"* demektir. Bu kelimenin, günahlarından pişman olup dönen ve istiğfar eden; **"hafîz"** kelimesinin , tevbesini bozmaktan kendini koruyan" manasında olduğu söylenmiştir. Şöyle de denebilir: **"Evvâb"**, Allah'a tefekkürüyle dönen, yönelen; **"hafîz"** da Allah'ı hatırlamayı ve zikrini hep muhafaza eden, hiç unutmayan kimsedir, yani, fikri ile Allah'a yönelen ve böylece de herşeyin, O'nun sayesinde olup-bittiğini, herşeyi O'nun varettiğini gören, bu noktaya vardığında da bollukta ve nimetlere garkolunmuş vaziyette bile unutmayacak bir biçimde, O'nu muhafaza eder, zikrinde taşır. Bu sıfatların her ikisi de mübalağa sîgası olup, çokca yönelen ve çokca muhafaza eden (hiç unutmayan) manasınadır.

Burada daha ince, şöyle birtakım izahlar da yapılabilir: Evvâb, Allah'ın dışındaki varlıklara yönelirken, hevâ-ü heveslerine uymaktan dönen (kendini alıkoyan); hafîz, Allah'ı, en şerefli kuvvetleri ile algıladığında O'nu bırakmayan, takvası bununla kemâle erendir. Böylece bu kelimeler **"müttakî"** kelimesinin bir tefsiri olmuş olur. Çünkü **"müttakî"**, şirkten ve ta'tîlden (Allah'ın sıfatlarına inanmamaktan) korunan, O'nu inkâr etmeyen ve O'ndan başkasını kabullenmeyen; **"evvâb"**, Allah'tan başkasını kabullenmeyen, Allah'ın dışındaki herşeyden el etek çeken, **"hafîz"** de, Allah'ı bırakıp O'nun dışında kalan, hiçbirşeye, dönmeyen demektir.

★ ★
★

Kalb-I Münîb

مَّنْ خَشِيَ ٱلرَّحْمَٰنَ بِٱلْغَيْبِ وَجَآءَ بِقَلْبٍ مُّنِيبٍ ﴿٣٣﴾

"Rahman'a, gıyâbında saygı gösteren, hakkın taatına yönelmiş bir kalb ile gelen kimselere hastır"

(Kâf, 33).

Bu ayetle ilgili birkaç izah var:

1) En dikkat çekici olan bu görüşe göre, bu ifâde, bir manâda (nidâ olunan)dır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey, Rahman'dan haşyet duyanlar.. Esenlik içinde cennete giriniz.." buyurmuştur. Nidâ harfinin (يَا) hazfolunması, yaygın olan bir kullanıştır.

2) Ayetteki مَنْ ifâdesi, لِكُلِّ أَوَّابٍ (Kaf, 32) ifâdesindeki كُلٌّ ifâdesinden, bedel olup, harf-i cer yeniden getirilmemiştir.. Buna göre kelâmın takdiri, "Cennet, Rahman'a, gıyâbında saygı gösteren ... kimselere yaklaştırıldı" şeklinde olur.

3) أَوَّابٍ حَفِيظٍ ifâdesinde, zikredilmemiş olan malûm bir mevsûf bulunmaktadır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle der: "Allah'a dönen her bir şahıs, her bir kul, vb. kimseler için..." Buna göre, مَنْ خَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ ifâdesi, buradaki mevsûftan (şahıs, kul) bedel olmuş olur. İşte bunlar, **Zemahşerî**'nin zikretmiş olduğu üç izah şeklidir.

İsm-i Mevsûl İle Tavsîf

O, şöyle (de) demiştir: ...مَنْ خَشِيَ ifâdesinin, أَوَّابٍ ya da حَفِيظٍ kelimesinden bedel olması caiz değildir. Çünkü أَوَّابٍ ve حَفِيظٍ kelimesiyle, az önce de anlattığımız gibi, zikredilmemiş olan malûm, bilinen bir mevsûf nitelenmiştir. Bedel ise, kendisinden bedel tutulan hükmündedir. Böylece مَنْ edâtı kendisiyle vasıflanılan bir ifâde (sıfat) olmuş olur.. Oysaki, مَنْ ile sıfatla tavsîf yapılmaz. Meselâ, الرَّجُلُ الَّذِي جَاءَنِي جَالِسَنِي "Bana gelen adam, benimle oturdu..." denilmesine karşılık, الرَّجُلُ مَنْ جَاءَنِي جَالَسَنِي denilemez.. **Zemahşerî**'nin sözünün tamamı budur. Buna göre şayet birisi, مَنْ ile الَّذِي edatı, ism-i mevsûl olmaları hususunda müşterek oldukları halde, kendisiyle sıfatlama yapılabilme hususunda niçin müşterek olamasınlar?!" derse, deriz ki: Mesele aklî bir husus olup, biz bunu مَا ile ilgili açıklamada beyân edeceğiz.. Bu konudaki husus, oradan anlaşılacak. İşte (bu amaçla) diyoruz ki: مَا (mâ) edâtı müphem bir isim olup, her şey için kullanılabilir. İfâde ettiği ise, "o şeydir" şeklindedir. Fakat "şey", en umumî ve kapsamlı bir ifâdedir. Çünkü cevher, bir "şey"dir, araz, bir "şey"dir, vâcib bir "şey"dir, mümkin bir "şey"dir. Anlayışta, daha umumî olan daha hususî olandan önce gelir. Çünkü sen uzaktan bir gölge görsen, önce desin ki, "Bu bir şey'dir." Sonra, onun insanlarla alakalı bir şey olduğunu anlayınca, "(Bu gölgenin sahibi) bir insandır" dersin. Onun bir erkek olduğunu anladığında da, "O bir adamdır" dersin. Kuvvetli olduğunu gördüğünde ise "(Güçlü kuvvetli), cesûr, vb. dersin. Şu halde daha umumî olan, daha çok marûftur, tanınır. Anlayışta da, daha hususî olandan önce gelir. Demek ki, مَا 'nın ifâde ettiği her şeyden önce gelir.. O zaman da, onun sıfat olması uygun olmaz; zira sıfat, mevsûftan sonra gelir.. Yapılan bu izahlar, aklî cihetten idi. Bunun nahiv bakımından izahına gelince (مَنْ edâtı ile tavsîfte bulunulamaz?). Çünkü, "hakîkatler" ile tavsîfte bulunulamaz. Meselâ, جِسْمٌ رَجُلٌ جَاءَنِي "Adam cisim bana geldi..." denilemez. Ama, جِسْمٌ نَاطِقٌ جَاءَنِي "Konuşan bir cisim bana geldi" denilebilir. Çünkü vasıf, mevsûf ile kaimdir. Hakîkat ise, başkasıyla değil, kendikendisiyle kaimdir.. Şu halde başkasına sıfat olan her bir

şeyin anlamı, "Bir şey ki, şöyle şöyle hususiyeti var.." şeklindedir. O halde bizim عَالِمٌ (âlim) şeklindeki sözümüz, "Bir şey ki, onda ilim ya da âlimlik var.." anlamındadır. O halde sıfat mefhûmunun içine, "başka bir durumla birlikte bir şey" kavramı girmektedir ki, bu da "(Bir şey ki), onun şöyle şöyle özelliği vardır.." kavramıdır... Fakat مَا mücerret olarak "şey" anlamındadır; o halde onda, sıfatın kendisiyle tamamlandığı şey, (kavram) bulunmaz; ki bu da, manası, "şöyle şöyle vasfı haiz olan (şey)" şeklinde olan, başka bir husustur. O halde مَا 'nın sıfat olması câiz olmamıştır. Bu hususta söz ortaya çıkınca, (artık deriz ki) akıllılar hakkında olan مَنْ edâtı, hem akıllılar, hem de gayr-i âkil varlıklar hakkında olan مَا edâtı gibidir. O halde مَنْ edâtının manası, "Bir insan, bir melek" ya da, bunlar dışındaki "akıllı hakîkatler" şeklindedir. Hakikatler ise sıfat olarak vaki olmazlar. الَّذِى (ellezî) ifâdesine gelince, bu, hem hakikatler, hem de sıfatlar hakkında kullanılır. Onun mefhûmuna da, مَنْ ile değil de مَا ile yapılan tavsifin kapsamına girenden daha çok tarif girer..

Mana İle İlgili İncelikler

Ayette bir takım manevî nükteler bulunmaktadır:

"Haşyet" ve "havf" kelimelerinin anlamı, dilcilere göre aynıdır. Fakat, aralarında şöyle bir fark bulunur: "Haşyet", kendisine haşyet duyulanın azametinden kaynaklanır. Çünkü خ ،ش ve ي harflerini muhtelif kalıplar içinde bir araya getirilmesi, terkibi, bir "heybet" anlamını taşımaktadır. Bu sebeple gerek öndere (seyyid) gerekse, yaşı ileri adama, şeyh adı verilir; çünkü her ikisi de, mehâbet sahibi olup, onlara saygı duyulur. "Havf" (korku) ise, haşyet duyanın zayıflığından ileri gelen bir korkudur, ürpermedir. Çünkü خ ،و ve ف harflerinin muhtelif kalıplar halinde terkip edilmesi, zayıflık manasına delâlet eder ki, hilfe اَلْخِيفَةُ ve اَلْخُفْيَةُ "korkmak; gizlenmek" kelimeleri de bunu göstermektedir. Eğer bunların manaları, birbirine yakın olmasaydı, meselâ Kur'ân-ı Kerim'de, تَضَرُّعاً وَخُفْيَةً (En'âm, 63) ve تَضَرُّعاً وَخِيفَةً (A'râf, 205) şeklinde varid olmazdı. Korkanda olduğu gibi, gizlenende de bir zayıflık bulunmaktadır. İşte bunu anladığın zaman, o incelik de ortaya çıkmış olur.. Ki bu da şudur: "Allah, korkunun, kendisinden haşyet duyulanın azametinden kaynaklandığı durumlarda, Kur'ân'ın pekçok yerinde, "haşyet" lafzını zikretmiştir. Meselâ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا *"Allah'dan, ancak alimler haşyet duyarlar..."* (Fâtır, 28) ve لَوْ أَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ *"Eğer biz Kur'ân'ı bir dağ başına indirseydik, muhakkak ki onu, Allah'ın haşyetinden baş eğmiş, paramparça olmuş görürdün..."* (Haşr, 21) buyurmuştur. Dağda bir zayıflık yoktur ki, korku, bu zayıflıktan neşet etsin.. Şüphesiz Allah çok yüce ve azîmdir ki, kuvvetli olan herkes O'ndan haşyet duyar.. Yine Cenâb-ı Hak, إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ *"Onlar, Rablerini büyük tanıyıp (O'nun korkusuyla) rikkate gelirler.."* (Mü'minun, 57) buyurmuştur. Oysa ki, melekler (zayıf varlıklar olmayıp), kuvvetlidirler. وَتَخْشَى النَّاسَ ... وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشٰهُ... *".. insanlardan korkuyordun. Halbuki Allah, Kendisinden*

haşyet duymana daha çok layıktır" (Ahzab, 37) buyurulmuştur. Yani, "Onları gözünde büyüterek onlardan korkuyorsun. Oysa ki, sende, onlara nisbetle bir zayıflık yok..."

لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ *"Korkma, hüzünlenme..."* (Ankebût, 33) buyurulmuştur. Yani, "Zayıflık göstererek korkma; çünkü onların bir azameti yok!.." يَخَافُونَ يَوْماً *"Öyle bir günden korkarlar ki"* (Nûr, 37)buyurulmuştur. Oysa ki, Allah'ın azametine nisbetle o (kıyamet) gününün azameti, azdır. أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا *"Korkmayınız, hüzünlenmeyiniz..."* (Fussilet, 30) buyurulmuştur. Yani, "Ahirette, hoşlanılmayacak herhangi bir şeyin başınıza geleceği sebebiyle korkmayın... Çünkü, hoşlanılmayacak bütün şeyler, sizden uzak tutulmuştur..." خَآئِفاً يَتَرَقَّبُ *"... korkarak, gözetleyerek..."* (Kasas, 18) ve فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ *... "Beni öldürmelerinden korkuyorum"* (Kasas, 33) buyurulmuştur. Çünkü **Musa** (a.s), tek ve zayıf (arkasız) idi... **Hârun** (a.s) da, إِنِّي خَشِيتُ *"Şüphesiz ben korktum"* (Taha, 94) demiştir. Bu, **Hârun** (a.s)'un zayıflığından değil de, **Musa** (a.s)'nın, **Hârun** (a.s)'un gözündeki azamet ve heybetinden kaynaklanmaktadır. Yine, فَخَشِينَآ أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَاناً وَكُفْراً *"Bunun için onları bir azgınlık ve kâfirlik bürümesinden endişe ettik de..."* (Kehf, 80) buyurulmuştur. Bu, ondaki (Hızır) bir zâfiyyetten dolayı değildir.

Sözün özü şudur: Sen, **haşyet** kelimesinin kullanımını iyice düşündüğünde, onun, kendisinden haşyet edilendeki azamet sebebiyle duyulan korku hakkında kullanıldığını görürsün. **havf** kelimesinin kullanılışına baktığındaysa, onun, korkan kişideki bir zafiyyetten dolayı ileri gelen korku hakkında kullanıldığını anlarsın.. Bu, ekser yerde böyledir. Bazan, buna rastlanmayabilir, ama bu konuda, çokluk ve kesret yeterlidir..

2) "Rahmet" vasfı, çoğunlukla "haşyet"in zıddı ve mukabili olduğu halde, müttakinin medhine bir işâret olmak üzere, مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ *"Rahman'dan haşyet duyan..."* buyurmuştur. Şöyle ki, Allah'ın merhameti o kimseyi, azametinden dolayı haşyet ve korkudan alıkoymamıştır.. Cenâb-ı Hak ...لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ (Haşr, 21) buyurmuştur ki, bu, kâfirin kınanmasına bir işârettir. Çünkü, azamet ihtivâ edilen Allah lafzının ifâde ettiği ulûhiyyet, o kâfiri, Allah'tan korkmaya sevketmemiştir. Cenâb-ı Hak إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ (Fatır, 28) buyurmuştur, çünkü إِنَّمَا hasr ifâde eder. Dolayısıyla burada câhil kimsenin, Allah'tan haşyet edemeyeceğine bir işâret vardır. Böylece Allah Teâlâ, onu iktizâ eden şeyin (azamet) bulunmasına ve buna bir mâni bulunmamasına rağmen, onun haşyet içinde bulunamayacağını beyan etmek için zikretmiştir. Ki, haşyeti gerektiren şey de, ilahî rahmetin olmasıdır. Biz bunu, Yasîn Sûresi'nde anlattık..

Rahman Vasfının Anlamı

Burada, bir başka şeyi ilave etmek istiyoruz ki, o da şudur: Ayetteki, "Rahmân" ifâdesi, mâni olana değil haşyeti iktizâ edene bir işârettir. Bu böyledir, zira, "Rahmân"ın manası, yaratmak suretiyle, eşyâya ve nesneye varlığını veren; "Rahmân"ın manası da, yarattığı o şeylere rızık vermek sûretiyle, onların hayatlarını sürdürmeyi onlara lutfeden, demektir. O halde Allah, dünyada iken de hem

Rahman'dır, hem Rahîm'dir. Rahmandır, zira bizi, rahmetiyle yoktan var etmiştir. Rahîmdir, zira rızık vermek suretiyle, hayatiyetimizi sürdürmeyi sağlamıştır. Rızık vermek suretiyle bekâyı sağlamanın, bazan, çaresiz kimseleri yedirip içiren ve meselâ, hakkında "Falancanın hayatiyetini sağlayan falancadır" denilebilen kimselerden de meydana geldiği sanılsa bile, Allah'dan başkası hakkında Rahîm denilmez! Allah, ahirette de, hem Rahmân hem Rahîm'dir. Rahmân'dır, çünkü bizi yeniden diriltен O'dur; Rahîm'dir, çünkü orada bize rızık veren O'dur. Biz bu hususu, Fâtiha'nın tefsirinde anlatmıştık. Çünkü Biz, şöyle demiştik: Allah, bizi yarattığı için Rahmân olduğuna; bize, dünyada rızık verdiği için, Rahîm olduğuna işâret etmek için, *"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla..."* buyurdu...

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bir rahmet olarak, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ cümlesinden sonra yeniden, *"er-Rahmân, er-Rahîm"* buyurmuştur. Yani, "O, bizi, ahirette ikinci kez yaratacak olması suretiyle, yine Rahmân olarak tecelli etmiştir" demektir.. Biz bunun böyle olduğunu da, Cenâb-ı Hakk'ın, bunu müteakip getirdiği, مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ifâdesine dayanarak söylemiştik.. Ki bu, "O bizi, ikinci kez yaratacak.." demektir. Allah bize, orada da rızık verdiği için, yine Rahîm'dir. Çünkü o günde mâlik, O'dur.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi, bil ki, insanın varlığı, kendisinden olan zâttan (Allah'tan) korkması, başkasından olan korkusu gibi değildir.. Çünkü, bir kimse, bir başkasına, "Senden, senin benim rızkımı kısmandan, hayatımı değiştirmenden korkuyorum أَخَافُ der. Binâenaleyh, Allah Teâlâ, eşyânın varlığı kendisinden kaynaklanan bir Rahmân olunca, (O'ndan korkulmaz), fakat O'ndan haşyet duyulur.. Çünkü, eşyânın varlığı, elinde olan zât onları yok etmeye de kadirdir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) خَشْيَةُ اللّٰهِ رَأْسُ كُلِّ حِكْمَةٍ *"Allah'tan haşyet duymak, her hikmetin başıdır..."* buyurmuştur. Bu böyledir, zira hakîm (hikmetli) kimse, Allah'tan başkası hakkında düşündüğünde, onu, her an değişebilir ve her an yok olabilir bir konumda bulur. Ve, çoğu kez Cenâb-ı Hak, o kimsenin zarar verme imkânı bulamadan, onu yok etmeye de kâdirdir. Çünkü, Allah'tan başkası, eğer Allah zarar vermesini takdir etmemişse, zarar vermeye kadir olamaz. Eğer, bunu yapabilmişse, bu da, Allah'ın takdiri iledir. Dolayısıyla da o zarar, ya azâb eden o kimsenin, yahutta azâb edilenin ölümü ile son bulur. Ama, Allah'a gelince, Allah'ın dilediğini geri çevirecek güç, azâbını erteleyecek kuvvet yoktur. Azâbının nihâyeti de yoktur.

Cenâb-ı Hak, ayette بِالْغَيْبِ buyurmuştur ki, bu, "Onların korkuları, işlerin, gözün görebileceği bir biçimde zuhûr etmesinden önce meydana gelmiştir.." anlamındadır.

Ayetteki, وَجَآءَ بِقَلْبٍ مُّنِيبٍ *"(hakkın) taatına yönelmiş bir kalb ile gelen..."* ifâdesi de, bir başka medh sıfatına işârettir. Çünkü, haşyet içinde olan kimse, bazan kendisinden haşyet duyulandan kaçar, ona yaklaşmak istemez; böylece de ondan yararlanamaz. Korkan kimse, kendisine yaklaşamadığı, haşyet duyduğu o şeyin de Allah Teâlâ'nın hükmü altında olduğunu anlayınca, kaçışının kendisine fayda vermeyeceğini anlar, böylece de, hiç ürpermeksizin, o korkulan şeye yaklaşır.. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak وَجَآءَ *"Geldi"* buyurmuş, "Kaçan kölenin kaçıp gitmesi gibi gitmedi.." demek istemiştir.

بِقَلْبٍ kelimesinin başındaki bâ hakkında söylenebilecek muhtemel açıklamaları biz Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَآءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ (Kaf, 19) ifâdesindeki بِالْحَقِّ kelimesinde bulunan bâ'yı izah ederken söylemiştik. Ki bunlardan birisi şudur: Bu bâ harfi, müteaddî (geçişli) kılmak için getirilmiştir. Yani, "Selîm bir kalb ile bulundu, hazır oldu" demektir. Ki, bu tıpkı, birisi diğerini götürdüğünde, ذَهَبَ بِهِ denilmesi gibidir.

2) Bu bâ, "musahâbe" anlamındadır. Nitekim Arapça'da, "eğeriyle berâber" anlamında, اِشْتَرَى فُلَانٌ اَلْفَرَسَ بِسَرْجِهِ *"Falanca eğeriyle birlikte atı satın aldı"* denilir. "Ailesiyle birlikte" جَاءَ فُلَانٌ بِأَهْلِهِ "Falanca, ehliyle birlikte gildi." denilir.

3) En meşhur olanına göre, buradaki bâ harfi, sebebiyye anlamındadır. Nitekim Arapça'da, مَا أَخَذَ فُلَانٌ اِلاَّ بِقَوْلِ فُلَانٍ وَجَاءَ بِالرَّجَالِهِ "Falan, sadece falancanın görüşüne itibar etti ve ondan olan ümîdi sebebiyle geldi" denilir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "o geldi, o ancak, kalbindeki dönme ve rücû duygusu sebebiyle gelmiştir. O, dönüşün ancak Allah'a olacağını bildiği için böyle yaptı ve münîb olan kalbi sebebiyle geldi. "Münîb olan kalb", tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, اِذْ جَآءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ (Saffat, 84) ayetindeki, kalb-i selîm ifâdesi gibidir. Yani, "şirkten uzak bir kalb ile.." demektir. Kim şirkten uzak ve selîm olursa, Allah'tan başkasından uzaklaşır, Allah'a döner, böylece de "münîb" olur. Allah'a dönen kimse ise, şirkten berîdir; böylece de selîm olmuş olur.

★ ★
★

Ebedîlik Günü

اُدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذَٰلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ ﴿٣٤﴾

"Selâmetle girin oraya. İşte bu, ebedîlik günüdür..."
(Kaf, 34).

اُدْخُلُوهَا ifâdesindeki هَا zamiri, وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ (Kaf, 31) ifâdesindeki "cennet"e râcidir. Yani, "cennetin güzellikleri mükemmelleşip iyice yaklaştırılarak, onlara da, *"Bu, va'dolunduğunuz şeydir"* (Kaf, 32) ifâdesiyle, "Muhakkak, sizin makamınız, yeriniz yurdunuzdur" denildiğinde, o müttakîlere, cennete girmeleri hususunda izin verilmiş olur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu hitâp kime yapılmıştır? Biz diyoruz ki, مَا لَوْعَدُونَ (Kaf, 32) ifâdesi tâ ile okunmuşsa, bunun kime olduğu açıktır. Çünkü hitâbın, kendilerine va'dde bulunulanlara olduğu gayet açıktır. Yok eğer, yâ ile (يُوعَدُونَ) okunuyorsa, hitap, müttakîleredir. Yani, "müttakîlere, oraya girin, denilir" demektir.

İKİNCİ MESELE
Cennete Girme İzne Bağlı

Bu, bu cennete girme işinin, izne bağlı olduğunu gösterir ki, bunda da, ikrâma uygun olmayan bir "bekleme" bulunmaktadır. Biz deriz ki: Durum böyle değildir. Çünkü, ikrâm edilmek istenen birisini, bahçesine ve bağına davet eden kimse, ona, o bahçenin kapılarını açar ve onu, oturacağı yere götürür; kapıya, onu selâmlayacak teşrîfâtcılar diker ve der ki, "Bahçeme ulaştığında, oraya gir.." Şimdi orada hiç kimse bulunmazsa, bu, yapılan o ikrâmı zedeleyen bir husus olmuş olur. Ama, kapısında "Allah'ın ismiyle girin.." buyurun" diyen kimseler bulunan şahsın hali böyle değildir. İkrâmın bu şekilde olduğunun delili, ayetteki, "selâmetle" ifâdesidir. Bu tıpkı, müsafiri ağırlayan kimsenin, "Selâmetle, saâdetle ve ikrâmla gir.." demesi gibidir.

Ayetteki bâ, hal manasında olmak üzere, "musahebet" için olan bâ'dır. Yani, "Emin olarak, selâmetle içiçe olarak girin ..." demektir. Yahutta bunun manası, "Oraya, size selâm verilmiş kimseler olarak giriniz" şeklinde olur ki, buna göre onlara, Allah ve melekleri selâm vermiş olur.

Bence, burada şöylesi muhtemel bir izah daha vardır ve şudur: Bu ifâde, mü'minlerin dünyada iken güzel huylara iletildiklerini bildirdiği gibi, onların o günde de güzel huylara götürülüp irşâd olunduklarını gösteren bir ifâdedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, dünyada iken mü'minlere güzel alışkanlıklardan birisini, *"Ey iman edenler, kendi odalarınızdan başka odalara sahipleriyle alışkanlık peydâ etmeden ve selâm da vermeden girmeyin"* (Nûr, 27) ayetiyle öğretmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "Burası sizin yurdunuzdur, evinizdir, barkınızdır. Ne var ki, güzel adetlerinizi bırakmayın. İyi huylarınızı bozmayın; oraya selâm ile girin.." demek istemiştir. Dolayısıyla da onlar, oradakilere, "Selâm.." diye bağırarak girerler. Oradakiler de onların selâmlarını alırlar ve **"es-selâmü aleyküm..."** derler. Bunun böyle olduğunun delili de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yalnız bir söz (işitirler): Selâm, selâm!"* (Vakıa, 26) ayetidir. Yani, "Onlar oradakilere, oradakiler de onlara selâm vermiştir." Bu izah, eğer nakle dayanan bir izah ise, evet, diyecek bir şey yok.. Yok, eğer nakle dayanan bir izah değilse, bu, naklî bir delilin kendisini teyit ettiği akle uygun bir izahtır.

Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ *"İşte bu, ebedîlik günüdür"* buyurmuştur. Allah, o cennetliklerin kalblerindeki, bunun sona erebileceği, derken kalblerinde bunun özlem ve hasretini kalabileceği düşüncesini sona erdirmek için böyle buyurmuştur.

İmdi eğer; "Mü'min kimse, cennete girdiğinde, orada ebedî kalacağını zaten bilmektedir. Öyleyse, bunun yeniden hatırlatılmasındaki fayda ve hikmet nedir?" denilirse, biz buna şu iki bakımdan cevap veririz:

1) Allah'ın bu buyruğu, bir ilân, bildirme ve bir ihbâr olmak üzere, Allah'ın, cennetlikler daha dünyada iken söylediği bir söz olup, Allah'ın, cennetlikler oraya girerken söylediği bir söz değildir. O halde bu izaha göre, Cenâb-ı Hak, bu günümüzde bize, o günün ebedîlik günü olduğunu haber vermiş olur..

2) Kalbler, söz ile daha fazla tatmin olur.. **Zemahşerî**, يَوْمُ الْخُلُودِ ifâdesinde, takdiri ذٰلِكَ يَوْمُ تَقْدِيرِ الْخُلُودِ "Bu, ebedîliğin takdir edildiği gündür.." şeklinde olan bir izmâr bulunduğunu söylemiştir.

"Gün" Mutlak Zaman

Burada, ister gündüz isterse gece olsun, "gün" kelimesinin zikredilip de, mutlak zamanın kastedilmiş olduğu da söylenebilir. Çünkü biz, meselâ, Arapça'da, "Falancanın oğlu olduğu gün, büyük bir sürur meydana gelir" diye bir ifâde kullanmaktayız. Şimdi, bu kimsenin oğlu geceleyin doğsa dahi, aynı sevinç yine bulunmuş olur. Ki böylece, buradaki "gün" ifâdesiyle zaman kastedilmiş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "İşte bu, devamlı ikâmet etmenin zamanıdır" demek istemiştir.

★ ★
★

Ne İsterlerse Var

لَهُمْ مَا يَشَآءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ﴿٣٥﴾

"Orada onlar için, ne dilerlerse var. Nezdimizde ise daha fazlası var" (Kâf, 35).

Bu ayetlerde son derece güzel bir tertip vardır. Zira, Allah Teâlâ söze, o cennetliklere ikrâm ettiğini beyân etmekle başlamıştır. Çünkü O, *"Cennet müttakilere yaklaştırıldı.."* (Kaf, 31) buyurmuş, o müttakîlerin, içindeki onca güzellikleriyle cennetlerin kendilerinin önüne getirildiği kimselerden kıldığını belirterek, ikrâmın ne biçim bir ikrâm olduğunu açıklamak için, "Müttakî kimseler cennete yaklaştırıldı.." demeyip, daha sonra da onlara, *"İşte bu, sizlere va'dolunandır"* (Kaf, 32) ayetiyle, "Burası sizindir" demiş, sonra da, *"O (Allah'ın taatına) dönen, O'nun (ahkâmına) riâyet eden... Rahmân'a gıyâbî saygı gösteren ... kimselere has ..."* (Kaf, 32-33) ifâdeleriyle, bunun, onların o salih amellerinin ücreti olduğunu beyân buyurmuştur. Çünkü, bir şeye bir bedel karşılığı sahip olan kimsenin, o şeydeki tasarrufu, bir bedel olmaksızın sahip olan kimsenin tasarrufundan daha tam ve daha mükemmeldir. Çünkü, bedelsiz olarak elde edilen mülkte rücû söz konusu olabilir. Cenâb-ı Hak, daha önce de, bunun bir ikrâm olduğunu beyan ettiğimiz gibi, bu ikrâma, "Giriniz emriyle.." renk katmıştır.. Çünkü, kapısını insanlara açıp da, kapısında, girenleri selâmlayan kimseler bulundurmayan kimse, tam bir ikrâmda bulunmuş olmaz.. Cenâb-ı Hak daha sonra, *"İşte bu, ebedîlik günüdür"* buyurmuştur ki bu, "Daha önce, atalarınız **Adem** (a.s) ile **Havvâ**'nın cennetten çıkarılmaları sebebiyle sizin başınıza gelen şeyden korkmayınız. Bu, artık, kendisinden sonra bir çıkışın olmayacağı bir giriştir.." demektir.

Allah Teâlâ, cennetliklerin orada ebedi olduklarını beyan edince, "Rızkınızın sona ermesinden, dünyada iken ömrü uzun olup, beli bükülerek ihtiyaç içine düşenlerden

olduğunuz (gibi), burada da ihtiyaç içinde kalacağınızdan endişe etmeyiniz. Tam aksine, sizin için ebedilik söz konusudur. İstifâde edeceğiniz şeyler bitip tükenmez. Dolayısıyla, istediğiniz vakitte, her istediğiniz şey vardır. Dönüş Allah'adır. Oraya ulaşıldı mı, artık O'nun katındakiler tavsif edilemez ve hiç kimse O'na muttali olamaz. O'nun yanında bulunanın azameti, sana, O'nun katındakilerin üstünlüğünü gösterir" demek istemiştir ki, işte ayetteki tertip bundan ibarettir. Bu ifâdenin tefsirine gelince, burada şöyle iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
İltifatın Sebebi

Allah Teâlâ, önce muhatab sigasıyla, *"Selâmetle girin oraya"* buyurmuş, daha sonra da bu ayete, *"Sizin için"* şeklinde değil de, "Onlar için" şeklinde başlamıştır, bunun hikmeti nedir? Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) *"Selâmetle girin oraya"* ayeti, "Onlara, "Selâmetle girin oraya" denilir" takdirindedir. Dolayısıyla da, bu izaha göre ayette bir "iltifat" üslûbu söz konusu olmaz.

2) Bu, "iltifat" üslûbuyla gelen bir ifadedir. Hikmeti ise, her iki tarafı birleştirmektir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar geldiklerinde bunu ikram et. Onların gelişlerinde sürûr-huzûr vardır, orada olmayışları durumunda ise, eksiklik-kusur vardır" demiş olmaktadır.

3) Hak Teâlâ'nın *"Onlar için"* ifadesinin, *"melekler için"* manasında olması da mümkündür. Buna göre Hak Teâlâ meleklere, "Onlara hizmetleri yürütün ve bilin ki, onlar için orada istedikleri herşey vardır. Onların istediklerini, önlerine hazırlayın. Fakat benim katımdakilere gelince, bunlar onların gönüllerinden hiç geçmeyen ve sizlerin bile bilemeyeceğiniz şeylerdir" demiş olur.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki **"mezîd"** kelimesinin, "ziyâde, ilave, fazlası" manasına olduğunu söylemiştik. Böylece bu ayet, tıpkı, *"Güzel güzel ameller edenler için, en güzel mükâfaat olan cennet ve dahası vardır"* (Yunus, 26) ayeti gibi olur. Buradaki "mezîd" kelimesinin, ism-i mef'ûl (ziyade edilen şey) manasına olması da muhtemeldir, yani, "bizim katımızda, umduklarına ve arzu ettiklerine ilave edeceğimiz şeyler vardır" demektir.

★ ★
★

Allah'tan Kaçılmaz

وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُم بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِن مَّحِيصٍ ﴿٣٦﴾

"Biz, bunlardan evvel, nice nesilleri imha ettik. Onlar kuvvetce bunlardan daha üstün ve çetin idiler. (Öyle ki), ölümden kurtulmak için, diyar diyar kaçacak delik aramışlardı. Fakat kaçma çaresi var mı?"

(Kâf, 36).

Hak Teâlâ onları, önlerindeki o müthiş gün ve elîm-çetîn azab ile korkutup, bu hususta onları ikaz edince, bu dünyada kendilerini imha edecek ve gelip onları bulacak şeyler hususunda da inzâr etmiş ve bundan dolayı onlara, kendilerinden önceki kavimlerin durumlarını anlatmıştır. Bunun ne demek olduğu pek çok yerde geçti. Buraya has olan hususlar ise şunlardır:

1) Bu, hem dünyevî azab ile, hem de uhrevî ikabla inzâr etme manasına olan bir ifâdedir. O halde daha niçin bu ikisinin arasına, Cenâb-ı Hak, *"Cennet, müttakilere ... yaklaştırılmıştır. Nezdimizde ise daha fazlası vardır"* (Kaf, 31-35) ifadesini getirmiştir? Deriz ki: Bu, onları korku ve ümid (havf ve recâ) ile hakka davettir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bir terhîb (sakındırma) ve bir terğîb (teşvik) olsun diye, hem muannid kâfirlerin ahiretteki durumunu hem de ibadet eden ve şükreden kulların yine oradaki durumunu dile getirmiş, sonra da, "Siz, ebedî ve devamlı olan azabım hususunda bir şüphede iseniz de emsallerinizi helâk eden, o dünyevî azablarım hususunda şüpheniz yok" buyurmuştur.

İmdi, eğer: "Hak Teâlâ, ahiretle ilgili terğîb ve terhibi birlikte zikrettiği gibi, dünya ile ilgili terğîb ve terhibi niçin birlikte zikretmemiş, Kendisine şirk koşan böylece imha ettiği kimselerden bahsettiği gibi, daha önce müslüman olup, böylece nimete eren kimselerden bahsetmemiştir, niçin?" denilirse, deriz ki: Nimetler, onlara ulaşmıştır ve onlar nimetler içinde istedikleri gibi davranmışlardır. Dolayısıyla onlara bunu hatırlatmamıştır. Fakat onlar, helâk olacaklarından gâfil idiler. Dolayısıyla Allah onları, bu hususta inzâr (ikaz) etti. Ahirette ise onlar bu iki şeyin her ikisinden de gâfil oldukları için, Allah onlara bunun ikisini de hatırlatmıştır.

2) Ayetteki, *"Diyar diyar, kaçacak delik aramışlardı"* ifadesinin manası hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, Hak Teâlâ'nın Semûd kavmi hakkındaki, *"Onlar va'dide kayaları oydular"* (Fecr, 9) ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu da, onların yerleri yarıp yol açmaları ve kayaları oyup, evler yapmalarıdır.

b) Ayetteki bu ifade, "Onlar hep yolculukta idiler. Sığınacak, kaçacak bir yer bulamadılar" manasındadır. Mananın böyle olması halinde, bununla Mekkeli müşrikler kastedilmiş olur, yani onlar, hep yolculuk yaptılar ve bu esnada, helâk olan kavimlerinin izlerini -yok olup gidişlerinin alametlerini- gördüler.

c) Bu ifade, "Onlar, yeryüzünde diğer insanların temsilcileri-idarecileri oldular" demektir. Hak Teâlâ bu ifadesiyle, onların kuvvet ve saltanatlarının, kendilerine sağladığı şeyi anlatmak istemiştir. Mananın böyle oluşuna, ifadenin başındaki "**fâ**", delâlet etmektedir. Çünkü bu tabir bu durumda, işin muktezâsına göre gerçekleştiğini ifade eder. Nitekim sen, "**Zeyd Amr**'dan güçlüdür, dolayısıyla o onu yendi" ve "**Amr** hasta idi, dolayısıyla **Zeyd** onu yendi" dersin. İşte burada da Hak Teâlâ, *"Onlar, kuvvetce bunlardan daha üstün ve çetin idiler. Dolayısıyla yeryüzünde idareciler-temsilciler oldular"* demiştir. Buradaki fiil, şedde ile نَقَّبُوا şeklinde de okunmuştur ki bu kıraat da, bu manaya gelir. Çünkü "tenkîb", araştırma-inceleme manasına olup, bu da "temsilci oldu" manasına gelen نَقَبَ fiilindendir.

3) Ayetteki, هَلْ مِنْ مَحِيصٍ *"Fakat kaçma çaresi var mı?"* ifadesi, üç manaya muhtemeldir:

a) **"Nakb"** fiilini şeddeli okuyanlara göre, **"mahîs"** kelimesinin ism-i mef'ûl olması muhtemeldir, yani "Onlar kaçabilecekleri yerler araştırdılar, fakat kaçabilecekleri yer var mı (yok)" demektir.

b) Bütün kıraatlara göre, bu ifadenin başındaki istifham, inkârî olup, *"yoktur"* manasına gelir.

c) Bu, müste'nef bir cümledir. Buna göre Hak Teâlâ âdetâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kavmine, "O eski ümmetler, onca kuvvet ve kudretlerine rağmen yok olup gittiler. Peki şimdi sizin, kendisine güvendiğiniz bir sığınağınız, bir kurtuluş yeriniz var mı?" demektedir.

"Mahîs", tıpkı mahîd (مَحِيد) gibidir. Fakat "mahîs" şiddetten dönüp kaçma manasınadır. Bunun gibi olduğunun delili, Arapların, وَقَعُوا فِي حِيصَ بِيصَ "Onlar şiddet, belâ ve sıkıntıya düştüler" deyişleridir. "Mahîd" ise, mutlak manada dönüp gitme demektir, onlar için başka bir ihtimal olsa bile... Nitekim Arapça'da, حَادَ عَنِ الطَّرِيقِ نَظَراً "Göz göre göre, yoldan saptı" denilir, bu manada, حَاصَ عَنِ الْأَمْرِ نَظَراً denilmez.

★ ★
★

Gönlü Olana İkaz

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ ﴿٣٧﴾

"Hiç şüphesiz bunda, gönlü olan yahut, kendi görerek kulak veren kimseler için elbette bir öğüt vardır"

(Kâf, 37).

Ayetteki *"bu"* ifadesi, geçen ayette bahsedilen, o helâk edilişe bir işarettir. Bunun, cennetin yaklaştırılması, cehennemin tıka-basa oldurulması gibi, daha önce zikredilmiş şeylere bir işaret olması da muhtemeldir. **"Zikrâ"** *"öğüt"* kelimesi masdar olup, "tezekkür" (hatırlama) ve tezkire (hatırlatmak) manasınadır. Aslında "zikrâ" kelimesi de, ذَكَرَ fiilinin bir masdarıdır.

Ayetteki, *"gönlü olan kimseler için"* ifadesindeki "kalb" ile, aklında tutan ve unutmayan bir kalb (akıl) kastedilmiştir" denilmiştir, yani "Aklında tutan ve unutmayan bir kalbi olanlar için..." demektir. Nitekim Arapça'da, *"Çok mal"* manasında, *"Falanın malı var"* denilir. Dolayısıyla burada "kalb" kelimesinin nekire getirilişi, ifade ettiği mananın mükemmelliğine delâlet eder. Evlâ olan işi zikrettikten sonra, işin vâzıh (açık) olduğunu ve ufacık kalbi (aklı) alan için bile saklı olmadığını anlatmak için bunun böyle nekire getirilmiş olduğunun söylenmesidir. Nitekim Arapça'da, "Ona bir şey (شَيْئاً) ver, bir kuruş olsa bile" denilir. Biz de "Cennet, hayır işler yapanlar içindir,

bu hayır bir tek hasene (حَسَنَةٌ) olsa bile!" deriz. Buna göre Hak Teâlâ, sanki, "bunda, kalb denilebilecek en ufak birşeyi olan kimse için bir öğüt vardır. Bu durumda artık kim öğüt almazsa, onun hiç kalbi yok demektir" buyurmuştur. Bu tıpkı, صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ *"(Onlar), sağır, dilsiz, kördürler"* (Bakara, 18) ayetinde olduğu gibidir. Çünkü o münafıkların, kulakları, dilleri ve gözleri, kendilerinden istenilen esas işleri yerine getirmemişlerdir, dolayısıyla yok sayılmışlardır. Aynen bunun gibi, bundan öğüt almayanın da, kalbi yok sayılmıştır. *"Onlar hayvan gibidirler, hatta daha sapıktırlar, şaşkındırlar"* (A'râf, 179) ayeti de böyledir, yani, "Onlar cansız varlıklar gibidirler" manasınadır. Yine, *"Onlar sanki odunlar gibidirler"* (Münafikûn, 4) ayeti de böyledir, yani, "O münafıkların şekilleri var, ama hatırlayan -öğüt alan kalbleri, şükreden-lisanları yok" manasınadır.

Ayetteki, اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ *"Yahut kendi görerek kulak veren kimseler için..."* ifadesi, "dinleyen" manasınadır. Çünkü "seni atmak" (kulak vermek), dinlemeden kinâyedir. Zira dinlemeyen kimse, sanki kulağını tutup, dinlemekten onu alıkoymuş gibidir. Binâenaleyh onu verip serbest bıraktığında, dinleme gerçekleşir. Buna göre, "Kalb kelimesinin nekire getirilmesi, "teksîr" (çokluk) manasını ifade eder" diyenlerin görüşüne göre, *"Yahut kendi görerek kulak veren..."* ifadesinin onun üzerine (atfedilişteki) terkibin güzelliği ortaya çıkar. Çünkü buna göre Hak Teâlâ şöyle demiş olur: "Bunda, herşeyi zekasıyla bulup çıkaran, zeki, ezberleyen (öğüt alan) bir kalb (akıl) sahibi kimseler için, yahut da kulak verip, inzarcıyı dinleyen böylece öğüt alan kimseler için bir öğüt var."

Ama bu ifade ile, "velevki bu vasıfları olmayan da olsa, ufacık bir kalbi dahi olan kimse" manasının kastedilmiş olduğunun söylenmesinde, böylesi bir tertib güzelliği ortaya çıkmaz" denilirse, biz deriz ki: Bizim verdiğimiz bu manaya göre, ayetin tertibi daha güzel olmuş olur. Çünkü kelamın takdiri, Cenâb-ı Hakk'ın âdeta şöyle demiş olması şeklindedir: Bunda dinleyip öğrenen, zekî bir kalbi bulunan herkes için bir öğüt vardır." Şimdi biz diyoruz ki: Tertib, daha düşükten, daha üstün olana doğru olur. Buna göre Hak Teâlâ âdeta, "Bunda, iş çok net olduğu için, az-çok kalbi olan herkes için bir öğüt vardır. Binâenaleyh eğer bu öğüt herkes için gerçekleşmezse, dinleyen için gerçekleşmiştir" demek istemiştir.

Ayetteki, *"Yahut kulak veren kimseler için..."* ifadesi de, bu manayı destekler. Çünkü Hak Teâlâ, bunun yerine, "yahut dinleyen kimseler için..." dememiştir. Çünkü dinleme, ilave bir arzunun olmasını gerektirir. Ama kulak vermek, "Bu öğüt, kulağını tıkamayan, aksine onu serbest bırakan kimseler için gerçekleşir, velevki bu kimse hususen dinlemek istemese bile... Çünkü bu, yüksek bir sesi duyan kimse gibidir. Çünkü bu duyma işi, özellikle dinleme niyeti olmasa bile, sırf kulakların açık olması ile, meydana gelir. Fakat gizli ses, ancak dinleme ve peşine düşme ile duyulabilir. İmdi biz diyoruz ki: Öğüt çok net ve berrak olduğu için, şöyle veya böyle kalbi olan herkes için gerçekleşir. Eğer böyle kimse için tahakkuk etmezse, hali ne olursa olsun, ister dinleme gayretinde olsun, isterse olmasın, kulağı tıkalı olmayan herkes için tahakkuk eder. Buna göre eğer, "Ayetteki, وَهُوَ شَهِيدٌ *"Kendi görerek"* ifadesi "hal" cümlesidir. İşte bu, sırf kulak vermenin kâfî olmayacağına delâlet etmektedir?"

denilirse, biz deriz ki: "Bu, bizim anlattığımızı doğrulamaktadır. Çünkü biz, bahsedilen öğüdün, az-çok kalbi olan herkes için tahakkuk edeceğini, eğer onun için tahakkuk etmezse, kalbi ile hazır vaziyette iken, kulak verdiği zaman, bu, onun için gerçekleşeceğini söyledik. Evvelkine göre bunun manası, "Muhafaza eden, aklında tutan bir kalbi bulunmayan kimse için bu öğüt, o kimsenin huzur-i kalb ile kulak vermesi durumunda gerçekleşir. Böylece o kimsenin huzur-i kalb içinde olması durumunda, onun ezberleyen-aklında tutan bir kalbi olmuş olur. Velev ki bunun yokluğu farzedilse bile... Bu, bizim وَهُوَ شَهِيدٌ cümlesinin hal olduğunu söylememiz durumunda böyledir. Fakat biz bunun hal olmadığını söylersek, bahsedilen şey artık söz konusu olmaz ve bu başka manaya gelir. O mana da şudur: ayetin başındaki ذَٰلِكَ (bu), Kur'ân'a işarettir. Bunun izahı da şöyledir: Allah Teâlâ, sûrenin başında, *"Kâf. O şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki, bilakis o kâfirler hayrete düştüler..."* (Kâf, 1-2) buyurup, onların hayretlerini bertaraf edecek hususlara yer verip, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in gerçek bir uyarıcı (peygamber) ve haşrın kaçınılmaz bir hadise olduğunu beyan edip, hem dünyadaki hem de âhiretteki sevâb ve cezalarıyla, terhîb ve terğîbte bulununca ve sözü böyle tamamlayınca, "Hiç şüphesiz bunda, yani bahsi geçen Kur'ân'da (ayetlerde), kalbi olan, yahut da duyan kimseler için bir öğüt vardır.." buyurmuş, daha sonra da, وَهُوَ شَهِيدٌ yani, "Sizin hayrete düştüğünüz o inzarcı da, buna şâhid, orada hazırdır" demiştir. Bu tıpkı, *"Biz seni, bir şâhid olarak gönderdik"* (Ahzâb, 45) ve *"Peygamber, size karşı bir şâhid olsun diye..."* (Bakara, 143) ayetlerinde beyan buyrulduğu gibidir.

★ ★
★

Yaradan Yorulmaz

وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ ﴿٣٨﴾

"Andolsun Biz gökleri, yeri ve ikisi arasındaki şeyleri altı günde yarattık. Bize (bundan dolayı) bir yorgunluk da dokunmamıştır"

(Kâf, 38).

Altı Gün: Altı Devre

Hak Teâlâ bir kere daha aynı delili tekrar etmiştir. Bunun izahını Secde Sûresi'nde yapmış ve maddenin üç cinsten ibaret olduğunu söylemiştik:

a) Gökler... Cenâb-ı Hak, göklere bir hareket vermiş, onlara bir takım hususiyetler ve belli yerler vermiştir.

b) Yeryüzü... Hak Teâlâ yeryüzünü yaratmış sonra onu oval hale getirmiştir.

c) Allah Teâlâ, gök ile yer arasında bulunan şeylerin zatlarını ve çeşitlerini yaratmıştır. Cenâb-ı Hak, bütün bunları, altı devre içinde yarattığına işaret için, *"Altı günde yarattık"* demiştir.

Bunun bu manada olduğunun delili şudur: "Günler" sözü ile, lûğat bakımından anlaşılan mananın kastedilmiş olması imkânsızdır. Çünkü "gün", Arapça'da, güneşin doğumundan batımına kadar, yeryüzünün üzerinde durmasından ibarettir. Gökler yaratılmazdan önce, ne güneş ne de ay vardı. Ne var ki, gün zikredilir, kendisiyle "vakit, zaman" murad edilir. Nitekim Arapça'da, "Hükümdarın oğlu olduğu gün, büyük bir sevinç olur; falancanın öldüğü gün de, büyük bir üzüntü meydana gelir" ifâdeleri kullanılır. Velev ki, doğum ya da ölüm, geceleyin olmuş olsa bile - dolayısıyla, "gün" sözüyle, illâ da gün kastedilmiş olmaz. Bu kimse, "gün" ifâdesiyle, sadece zaman ve vakti kastetmiştir. "**Yevm**" kelimesinin, fiillere izâfe edilmesindeki durumu anladığına göre, Cenâb-ı Hakk'ın, *"altı günde..."* ifâdesindeki "**yevm**" kelimesinin zikredilmesindeki manayı da anla...

Yahudilere Reddiye

Bazı müfessirler, bu ayetle, yahudilere bir reddiyenin kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü yahudiler, şunu iddia etmektedirler: Allah Teâlâ, âlemi yaratmaya pazar günü başladı.. Âlemi yaratmayı, altı günde tamamladı ki, en son gün cuma günü idi. Cumartesi günü dinlendi ve arşının üzerinde sırt üstü yattı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bunlara bir reddiye olsun diye, *"Bize (bundan sonra) bir yorgunluk da dokunmamıştı"* buyurmuştur. Halbuki, görünen odur ki, bu ifâde ile, müşriklere karşı bir reddiye kastedilmiş ve göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin yaratılmasıyla istidlâlde bulunulmuştur. Ayetteki, وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ifâdesinin anlamı da, "Biz ilk yaratmadan dolayı yorulmadık ki, ikinci kez "iâde"ye, yeniden yaratmaya kâdir olmayalım..." şeklinde olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ya biz ilk yaratışta aciz mi gösterdik..."* (Kâf, 15) ayetinin ifâde ettiğini ifâde etmektedir.

Tevrât'ın Tahrîfi

Yahudilerin söylediğine ve Tevrât'ta nakledilen o hususa (altı günde yaratma, yedinci günde dinlenme...) meselesine gelince, bu ya onlar tarafından yapılmış bir tahriftir, yahutta onlar, Tevrât'taki ayetin hükmünü anlayamamışlardır. Bu böyledir, pazar, pazartesi... gibi ifâdeler, birbirlerinden ayrılmış zaman dilimleridir. Binâenaleyh, göklerin yaratılmasına pazar günü başlanmış olsaydı, "zaman"ın, maddelerden önce bulunmuş olması gerekirdi. Halbuki zaman, maddelerden ayrı düşünülemez. Böylece de maddeler yaratılmazdan önce başka bir takım maddeler olmuş olur, bunun neticesinde de, âlemin kadîm olduğu hükmüne varılır ki, bu felsefecilerin izlediği yoldur. Enteresandır ki, felsefeciler ile müşebbihe arasında alabildiğine ihtilaf bulunmaktadır. Çünkü felsefeciler, Allah'a hiçbir sıfat isnât etmezler ve, "Allah Teâlâ sıfat kabul etmez. Tam aksine o, her bakımdan tektir. O halde O'nun ilmi, kudreti ve hayatı, O'nun hakikati, aynısı ve zâtıdır" derler. **Müşebbihe** ise, Allah'a, maddelerde bulunan hareket, sükûn, istivâ (doğrulma, dik durma), oturma, yükselme ve inme gibi... sıfatları isnât ederler. O halde bu demektir ki, bu iki grup arasında tam bir aykırılık vardır.

Sonra yahudiler, bu sözlerinde, bu iki meseleyi birleştirmiş, felsefecilere mahsus olan hususta, yani âlemin kadîm olması meselesinde felsefecilerin yolunu

tutmuşlardır. Çünkü yahudiler, maddelerin yaratılmasından önce, bir takım günlerin ve muayyen zamanların bulunduğunu kabul etmişlerdir. Yine yahudiler, Müşebbihe'ye mahsus olan, "Arş üzerinde istivâ, doğrulma" meselesi hususunda, Müşebbihe'nin yolunu benimserler, hem zaman, hem de mekân hususunda hata etmişler, sapıtmışlar, saptırmışlardır.

★ ★
★

Sabra ve Zikre Devam

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ ﴿٣٩﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ ﴿٤٠﴾

"Ne derlerse sen, şimdilik sabret. Rabbini, güneşin doğusundan evvel ve batışından önce, hamd ile tesbih et. Gecenin bir cüz'ünde ve secdelerin peşlerinde de O'nu tesbih et..."

(Kâf, 39-40).

Biraz önce bahsi geçen o müfessirler, bu ayetin manasının, "O yahudilerin, benim yorulduğuma ve sırtüstü yattığıma dair söylediklerine sabret" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bizim verdiğimiz manaya göreyse, onların "O müşriklerin, "Muhakkak ki bu, acaip bir şeydir" demelerine sabret!" şeklinde olur. Ve وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ *"Rabbini hamd ile tesbih et..."* Bizim, verdiğimiz mana ise daha doğrudur. Çünkü bu, mezkûr olan bir hususturu. Yahudilerin ve onların sözlerinin zikri ise geçmemiştir.

Ayetteki, *"Rabbini, hamd ile tesbih et..."* emri hususunda, şu muhtemel izahlar yapılabilir:

1) Bu, Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "namaz kılmasını emreden bir ifâdedir. Böylece bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gündüzün iki tarafında ve geceye yakın bir zamanda namaz kıl..."* (Hûd, 114) ayeti gibi olur. Ayetteki, قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ *"Güneşin doğuşundan evvel ve batışından önce..."* ifâdesi, gündüzün iki tarafına; وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ *"Gecenin bir cüzünde de .. onu tesbih et"* ifâdesi de, *"geceye yakın bir zaman"*a bir işârettir.

Bunu şu şekilde açabiliriz: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, biri Allah'a ibâdet etmek, diğeri de mahlûkatı hidayete sevketmek gibi, iki ana görevi vardı. Binâenaleyh, Hz. Peygamber mahlûkatı hidâyete sevkedip de, onlar da iktidâ etmeyince, kendisine, "Diğer işine, yani Hakka ibâdete yönel..." denildi.

2) وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ ifâdesinin manası, "Onu, o müşriklerin dediklerinden tenzih et; onların karşı koymalarından usanma! Tam aksine, onlara Allah'ın azametini hatırlat ve O'nu şirkten ve imkân dahilinde olan "haşr"dan aciz olmaktan tenzih et.. Bu işleri,

güneşin doğumundan ve batımından önce yap. Çünkü bu iki vakit, onların bir araya geldikleri, toplandıkları vakittir. وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ Gecenin evvelinde de, O'nu tesbih ve tenzih et. Çünkü bu da, Arabların bir araya geldikleri vakittir" şeklinde olur ki, bu da, "Senin, onların yalanlamalarından dolayı usanmaman, ümitsizliğe düşmemen gerekir. Çünkü, senden önceki peygamberlere de eziyyet edildi, yalanlandılar, ama yalanlanmalarına ve eziyete sabredip göğüs gerdiler" demektir. Mananın böyle olması halinde, Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَدْبَارَ السُّجُودِ ifâdesinin, şöylesi açık bir manası söz konusudur ki, bu manada bizim biraz önce de bahsettiğimiz gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in işinin, biri ibadet, diğeri de hidâyete sevk olmak üzere iki şey olduğuna işaret etmektir. O halde, وَأَدْبَارَ السُّجُودِ ifâdesinin anlamı, "Yaptığın secdenin ve ibâdetin hemen peşinden, secde ile ibâdet secdelerin peşinden de hidâyete iletmenin senin hakkında tahakkuku için, Rabbini, kavmin bir araya geldiğinde, akli delillerle tenzih et" şeklindedir.

3) Bu ifâdeyle, "Subhânellâh de!" manası kastedilmiştir. Bu böyledir, zira belli bazı lafızlar, Arapların dilinde, o lafızları söyleme anlamına gelir. Binâenaleyh, biz meselâ, كَبَّرَ (kebbera) deriz, bununla bir kimsenin, "Allahu ekber" demesini kastederiz. سَلَّمَ (selleme) tabirini kullanır, bununla, "Esselâmü aleykum" demek kasdederiz. حَمْدَلَ (hamdele) sözüyle de, kişinin, "Elhamdülillâh" dediği; هَلَّلَ (hellele) sözüyle kişinin, "Lâ ilâhe illâllah" demesi ve سَبَّحَ (sebbeha) sözüyle de, kişinin "Sübhânellahi" demesi kastedilir.

Bunu da şu şekilde açabiliriz: Bütün bunlar, insanın konuşmasında tekerrür eden, kullanılan şeylerdir. İhtiyaç, bunların neler olduğunu haber vermeye zorlar.. Binâenaleyh, bir kimse, "Falanca, Lâilâhe illâllah" dedi; veya, "Falanca, Allahu Ekber" dedi" diyecek olsa, söz uzamış olur. Binâenaleyh, ihtiyaç, bu cümleleri söyleyen kimsenin, o sözlerini aynen tekrar etmemek için, bunu ifâde eden tek bir lafzı kullanmaya sevketmiştir. Bu izahın, tefsirini yaptığımız ifâdeyle münasebetine gelince, o da şudur: O müşriklerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanlamaları, onun sözüne şaşırmaları veya Hz. Peygamber (s.a.s)'le alay etmeleri, örfe göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara lanet etme, sövüp sayma ve onlara beddua etme ile meşgul olmasını gerektirmiştir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Onların söylediklerine sabret, onlara beddua etmek yerine, Allah'ı tesbih et, O'na hamdet, ve **zînnûn** (balık sahibi), yani **Yunus** (a.s) gibi olma; yahutta, **Nûh** (a.s) gibi olma. Çünkü **Nûh** *"Ey Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden yurd tutan hiçbir kimse bırakma!"* (Nuh, 26) demiştir. Tam aksine, Rabbine duâ et, onların küfürde ısrarları sebebiyle canın sıkıldığında, Rabbini içinden zikretmeye devâm et.." demiştir. Burada şöylesi birkaç bahis bulunur:

Tesbîh Fiilinin Kullanılması

Birinci Bahis: Allah, **"tesbih"** kelimesini, meselâ يُسَبِّحُ لِلَّهِ (Teğabun, 1) ve ...يُسَبِّحُونَ لَهُ (Fussilet, 38) ayetinde olduğu gibi, bazan lâm ile, فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ (Vakı'a, 74) ve وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ (Kaf, 39) ayetlerinde olduğu gibi, bazan bâ ile; وَسَبِّحْهُ (İnsan, 26), وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً (Ahzâb, 42) ve

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى (A'lâ, 1) ayetlerinde olduğu gibi, bazan harf-i cersiz olarak kullanmıştır. Binâenaleyh, bunların arasındaki fark nedir? Biz diyoruz ki, bu fiilin bâ ile kullanılmasına gelince, -ki en mühimi budur- burada öncelikle ele alınması gereken budur; çünkü Cenâb-ı Hak وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ buyurmuştur.

Şimdi biz diyoruz ki: Bizim, buradaki سَبِّحْ ifâdesi ile, "Habibim, sübhânellâh de!" manası kastedilmiştir" dememiz halinde bu bâ harf-i cerri, musahabe için olmuş olur ve mana "Allah'ın hamdiyle bir ve beraber ol!" demek olur. Buna göre Cenâb-ı Hak, adeta, "Ey habibim, Subhânellâhi ve'l-hamdülillâhi de!" demiş olur. Yok, "Bu ifâde ile, Cenâb-ı Hakk'ı tenzih kastedilmiştir.." dememiz halinde de mana, "Onu tenzih et. O'na, hamd ile yaklaş!.. Yani, O'nu tesbih et; kendisini tesbih etmeye seni muvaffak kıldığı için de onu şükret.. Çünkü, ebedî mutluluk, O'nu tesbih edenler içindir.." şeklinde olur. Buna göre bu demektir ki, bilindiği için, mef'ul zikredilmemiştir. Takdiri ise, سَبِّحْ لِلّٰهِ بِحَمْدِ رَبِّكَ *"Allah'ı, Rabbinin hamdiyle tesbih et!"* şeklinde olup, "Allah'ı, o Rabbinin hamdiyle içiçe olarak tesbih et.." demektir.

Ama, "Bu ifâdeyle, "Namaz kıl!" manası kastedilmiştir" dememiz halinde, biz diyoruz ki, bunun, namazda Fâtiha'nın okunmasını emreden bir ifâde olması muhtemeldir. Nitekim Arapça'da, صَلَّى فُلَانٌ بِسُورَةِ كَذَا *"Falanca, şu sûre ile namaz kıldı..."* yahut da, صَلَّى بِقُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ "O Kul Hüvellâhu Ehad..." sûresi ile namaz kıldı.." denilir ki, buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Elhamdülillâh ile namaz kıl. Yani, kıldığın namazda, Fâtiha Sûresi okunmuş olsun.." demek istemiştir. Ama bu, bu konuda yapılan izahların en uzak olanıdır.

Bu fiilin, harf-i cersiz müteaddi olmasına gelince, biz diyoruz ki: Asıl olan da budur: Çünkü "**tesbih**" maddesi, harf-i cer olmaksızın müteaddîdir. Çünkü, bunun manası kötü şeylerden uzak tutma, berî kılma, tenzih etme demektir.

İlgili fiilin lâm ile kullanılması hususunda da şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, tıpkı bir kimsenin, نَصَحْتُهُ وَنَصَحْتُ لَهُ "Ona nasihat ettim..." شَكَرْتُهُ وَشَكَرْتُ لَهُ "Ona teşekkür ettim..." demesinde olduğu gibidir.

2) Bu, en açık olan durumu beyân etmek içindir. Yani, "Onlar, kalbleri sırf Allah'ın rızası ile dolup taştığı halde, Allah'ı tesbih ederler..." demektir.

İkinci Bahis: Cenâb-ı Hak orada, وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ (Kaf, 39) buyurmuş, hemen sonra da, bâ harf-i cerrine yer vermeksizin, وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ (Kaf, 40) buyurmuştur. Binâenaleyh, bu iki yer arasındaki fark nedir? Biz diyoruz ki:

1) Namazın, "Allah, Rabbinin hamdiyle içiçe olduğun halde tesbih et!" şeklinde olduğunu söylememiz halinde, bu iki yerdeki durum aynıdır, farksızdır. Bu böyledir, zira سَبِّحِ اللّٰهَ ifâdesi, bir kimsenin tıpkı, فَسَبِّحْهُ demesi gibidir. Ne var ki, سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ ifâdesi, kendisine delâlet ettiği için, birincide mef'ûl-ü bih sarîh (yani lafza-i celâl) zikredilmemiştir.

2) Önce geçen şey kendisine delâlet ettiği için, (فَسَبِّحْهُ ifâdesinin geçtiği yerde), بِحَمْدِ رَبِّكَ ifâdesini zikretmemiştir. Bizim, "سَبِّحْ ifâdesi ile, "Namaz kıl!" manası

kastedilmiştir" şeklindeki görüşümüze göre buna verilecek ikinci cevap da şudur: Birinci ifâde (سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ) namaz kılmayı; ikinci ifâde فَسَبِّحْهُ ise Cenâb-ı Hakk'ı tenzih etmeyi emreden bir ifâde olmuş olur. Yani, "Rabbinin hamdine bürünmüş olarak (Fâtiha'yı okuyarak) vaktinde namaz kıl, geceleyin de Rabbini, kendisine yakışmayan şeylerden tenzih et..." demektir. Bu durumda, bu, hem amele, (uzuvlarla yapılan amele), hem zikre, hem de tefekküre bir işâret olmuş olur. O halde ayetteki سَبِّحْ ifâdesi, amellerin en hayırlısına, yani namaza; بِحَمْدِ رَبِّكَ ifâdesi, zikre ve وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ ifâdesi de, seslerin dindiği, iç âlemin berraklaştığı bir zamanda, tefekkür etmeye bir işârettir.. Yani "Fikrinle de, Cenâb-ı Hakk'ı O'na yakışmayan her türlü kötü şeylerden tenzih et..." demektir. Bil ki, Allah Teâlâ ancak kemâl sıfatlarıyla ve celâl vasıflarıyla muttasıftır.

Ayetteki, وَأَدْبَارَ السُّجُودِ tabirine gelince, bunun tefsiri hususunda denilebilecek olan bazı şeyler, daha önce geçmişti. Bu hususta, söylenebilecek bir başka izah da şudur: Bu, tesbihi devam ettirme emrine bir işârettir. O halde, بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ ifâdeleri, namazın vakitlerine bir işârettir.. وَأَدْبَارَ السُّجُودِ tabiri ise "Secdeyi, yani namazı bitirdikten sonra, Allah'ı tesbih ve tenzîhi bırakma, bütün vakitlerinin de tesbih ile geçmesi için, secdelerin peşinden tesbihe devam et.." anlamındadır. Dolayısıyla bu ifâdeler, Cenâb-ı Hakk'ın *"Unuttuğunda Rabbini an.."* (Kehf, 24) ayetlerinin bildirdiği manayı ifâde eder. Bir işi bitirince hemen başkasına giriş ve yalnız Rabbine yönel." Bu ifâde, وَإِدْبَارَ السُّجُودِ **(İdbâre's-sücûd)** şeklinde de okunmuştur.

Geceyi Gafil Geçirme

Üçüncü Bahis: فَسَبِّحْهُ ifâdesindeki fâ'yı nasıl izah edebiliriz? Biz deriz ki, bu fâ, geceleyin tesbih etme emrini tekîd eder.. Zirâ, şart manasını kapsamaktadır. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, وَأَمَّا مِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ "Geceden olan zamana gelince, (onda) Allah'ı yine tenzih et.." demektir. Bu böyledir, zira şart tahakkuk ettiği zaman, cezâ (meşrût)nın da bulunması gerekir. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "Gündüz, meşguliyyet zamanıdır ve meşgûliyetlerin çokça bulunduğu bir vakittir. Geceye gelince, bu, her şeyin dindiği ve sona erdiği bir zamandır. O halde gece, tesbîh vaktidir" demiştir. Yahut da, biz ifâdeyi tersten alır da şöyle deriz: "Gece, uyuma, işlerden uzaklaşma ve gaflet zamanıdır. Öyleyse, geceyi gafletle ayırma; tam aksine onda Rabbini an ve O'nu tenzih et..."

Dördüncü Bahis: مِنَ الَّيْلِ ifâdesinin başındaki مِنْ edâtı hakkında, şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "İbtidâ-i gâye" (mesâfenin başlangıcını) bildiren مِنْ 'dir, Yani, "Gecenin başından itibaren O'nu tesbih et.." Buna göre, uykunun bastırıp bastırmayacağına nisbetle ilgili durum farklılık göstereceği için, Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başlangıcının sonunu belirtmemiştir. Nitekim Arapça'da, (sûrenin sonu zikredilmeksizin), أَنَا مِنَ الَّيْلِ أَنْتَظِرُ "Gecenin başından itibaren seni bekliyorum..." denilir.

b) Bu مِنْ'in, "min-i teb'iziyye" olması.. Buna göre mana, "Gecenin bir kısmını tesbihe ayır" şeklinde olur. Nitekim, Arapça'da مِنْ مَالِكَ مَتِّعْ وَمِنَ اللَّيْلِ اتَّئِدْ "Malından istifâ ettir; gecenin bir kısmında ise uyanık ol (ibâdet et).." denilir.

Beşinci Bahis: Ayetteki وَأَدْبَارَ السُّجُودِ ifâdesi, neye atfedilmiştir? Biz diyoruz ki, bunun, ayetteki, "güneşin batmasından önce..." ifâdesine atfedilmesi mümkündür. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Rabbini, güneşin doğuşundan evvel, batışından önce ve secdelerin peşlerinden hamd ile tesbih et..." demek istemiş, bunların arasına da, "Gecenin bir cüz'ünde de... O'nu tesbîh et..." ifâdesini koymuştur. Buna göre burada, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, tesbihi sürdürme emri yatmaktadır. Böylece Cenâb-ı Hak adeta, "Güneşin doğumundan önce tesbih et. Güneşin doğumundan önce secdeyi bitirme vakti geldiğinde tesbihatta bulun, güneşin batımından önce tesbih et; güneşin batımından önce secdeyi bitirdikten sonra da tesbih et.." demiş olur. Böylece de bu, geceyi tesbih ile geçirmeye bir işâret olmuş olur. Bu ifâdenin, ayetteki, وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ ifâdesine atfedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre bu ifâde, câr ile mecrûrun ikisine birden atfedilmiş olur ve takdiri de, "Hem gecenin bir kısmında, hem de secdelerin peşisıra O'na tesbihatta bulun..." şeklinde olur.

★ ★
★

Kıyamet Çağrısı

وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٤١﴾

"Nidâ edenin, yakın bir yerden nidâ edeceği güne kulak ver"
(Kâf, 41).

Bu, tesbihin gayesinin ne olduğuna bir işâret olup, "Allah'ı tenzihle meşgul ol ve o münâdî'yi gözle.." demektir ki, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et"* (Hicr, 99) ayeti gibidir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Mef'ûl (Dinleme Konusu)?

Onun kulak verdiği şey nedir? Biz deriz ki bu hususta, şu muhtemel üç izah yapılabilir:

a) Bu fiilin mef'ûlü tamamen hazfedilmiştir. Maksadı da, "Dinleyici ol, bu gâfiller ve yüz çevirenler gibi olma!" demektir. Nitekim Arapça'da, bizatihî dinlenen herhangi bir şey kastedilmeksizin, هُوَ رَجُلٌ سَمِيعٌ مُطِيعٌ "O, dinleyen, itaat eden bir adamdır" denilir ki, bu da tıpkı, "Falanca, aldatıcıdır; falanca verir ve vermez.." denilmesi gibidir (mef'ûlleri hazfedilmiştir).

b) Bu, "Sana vahyolunanı dinle" demektir.

c) Bu, "O münadinin nidâsını dinle" demektir.

KİKİNCİ MESELE

يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ ifâdesindeki يَوْمَ kelimesi, hangi fiil ile mansûbtur? Biz deriz ki: Bu da, birinci meseleye dayalı bir hususlur. Şimdi biz, "اِسْتَمِعْ fiilinin mef'ûlü yoktur" dersek, bunun âmili (nasbedeni), *"çıkış günü.."* (Kaf, 42) ifâdesinin delâlet ettiği şey olup, takdiri, "Onlar, o münadînin nidâ ettiği günde çıkarlar" şeklinde olur. Eğer biz bunun mef'ûlünün, *"vahyedilen şey"* olduğunu söylersek, o zaman takdirî, "O münadînin nidâ ettiği günde vahyedileni dinle.." şeklinde olur. Söylediğimiz bu hususta şöyle bir izah da yapılabilir: "O münadînin nidâ ettiği günde vahyedilen şeyi dinle!.."

Buna göre şayet, "Ayetteki اِسْتَمِعْ ifâdesi, فَاصْبِرْ وَسَبِّحْ "sabret ve tesbih et" ifadelerine atıftır ki, hem sabretme hem de tesbihatta bulunma dünyada söz konusudur; kulak verme, dinleme de, dünyada söz konusu olan bir şeydir. Halbuki, o münadînin nidâ ettiği günde vahyedilen şey ise, dünyada dinlenemez..." denilirse, deriz ki, bundan bu çıkmaz. Çünkü, "Dünyada namaz kıl, ahirette cennete gir" manasında صَلِّ وَادْخُلِ الْجَنَّةَ denilir. İşte burada da böyledir. اِسْتَمِعْ fiilinin, "gözle!" manasında olması da muhtemeldir. Böylece bunların, dünyada iken meydana gelmeleri mümkün olabilir. Eğer biz, "O sayhayı, -yani münadînin, "Ey kemikler, dirilip ayağa kalkın.." demesini- dinle.." anlamındadır dersek, o zaman söz konusu sorunun cevabı anlaşılmış olur. Bu durumda buna verebileceğimiz bir başka cevap da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sur'a üfürülmüş, artık Allah'ın diledikleri müstesnâ olmak üzere, göklerde kim varsa, yerde kim varsa düşüp ölmüştür"* (Zümer, 68) demesidir.

Şimdi biz diyoruz ki, "Allah'ın diledikleri kimseler", o sayhanın, o naranın olacağını bilip de, ona hazır olan ve o sayhanın kendilerini rahatsız etmeyeceği kimselerdir. Bu tıpkı şuna benzer: Birisi, bir şimşeğin çaktığını görür ve onun neticesinde kuvvetli bir gök gürültüsünün olabileceğini bilir, onu bekler ve vaki olduğunda da onu dinler. Bir başkası da, bundan habersizdir. Şimdi, o gök kuvvetlice gürlediğinde, çoğu kez, onu beklemeyen kimse bayılıp düşerken, onu dinlemeye hazır olan kimse bundan etkilenmez. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, "O günde bayılıp yere düşenlerden olmayasın' diye, buna kulak ver, dinle..." buyurdu.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Nida Edecek Allah'tır

O münadinin nidâ edeceği şey nedir? Bu hususta hem aklî, hem de naklî muhtemel birtakım izahlar yapılabilir ki, bunları şöyle toparlayabiliriz: O münadî, ya Allah'tır, ya Meleklerdir veyahut da bu ikisinin dışında kalanlardır. Bunlar da, zâhire göre, ins ve cinnin mükellefleridir.. Çünkü, başkaları nidâ edemez. Şimdi biz, o münadinin Allah olduğunu söylersek, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Allah, *"O zulmedenleri, onlara eş olanları ... bir araya toplayın..."* (Saffat, 22) diye nidâ eder.

b) Allah, *"Alabildiğine inâd eden, hayra bütün hızıyla engel olan her nankörü atın cehenneme"* (Kaf, 24) ve (cennetliklere) *"Selâmetle girin oraya..."* (Kaf, 34) diye nidâ eder. Cenâb-ı Hâkk'ın, *"Tutun onu da, (ellerini) bağlayın.."* (Hakka, 30) ifâdesi de böyledir. Bunun böyle olduğunun delilleri, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Nidâ edenin yakın bir*

yerden nidâ edeceği gün..." (Kâf, 41) ve *"Yakın bir mahalde yakalanmışlar.."* (Sebe, 6) ifâdeleridir.

c) Bu iki şeyden başkasıdır. Bunun böyle olduğunun delili ise, *"Onlara, "Benim ortaklarım nerede?" diye nidâ edileceği gün.."* (Fussilet, 47) vs. ayetidir.

Münadî Başkasıdır

O münadînin, Allah'tan başkası olduğunu söylememiz halinde de şu izahlar yapılabilir:

a) İsrafîl (a.s)'in, *"Ey çürümüş kemikler, bir araya gelmek için toplanın ve "fasl"*ı, yani Allah'ın vereceği hükmü dinleyin.." şeklindeki nidâsıdır.

b) Bu, nefse yapılan nidâdır. Nitekim nefse, "Cennetteki ya da cehennemdeki yerini alması için, *"Dön Rabbine..."* (Fecr, 28) diye nidâ edilir.

c) Bir münadî, "şunlar cennete, şunlar da cehenneme" diye nidâ eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bir kısım cennette, bir kısım da cehennemde..."* (Şûra, 7) buyurmuştur.

Bu münadînin "mükellef" ins veya cin olduğunu söylememiz halinde de şu denebilir: Bu, Allah Teâlâ'nın, *"Ey Malik diye nidâ ettiler.."* (Zuhruf, 77) ayetinde beyan ettiği husus vs.dir. Ancak görünen odur ki, burada kastedilen, ilk iki izahtan biridir. Çünkü ayetteki **el-münadî**'nin başındaki elif-lâm, tarif içindir. Bahsi geçmese dahi, meleğin o günde münadî olması, durumu malum olan bir keyfiyyettir (onun için elif-lâm getirilmiştir). Nitekim bahsi geçmese dahi, Hz. Peygamber (s.a.s) kastedilerek, قَالَ *"Dedi..."* denilir. O münadînin Allah Teâlâ olmasına gelince, Allah Teâlâ'nın münadî olduğu, hemen bu sûrede, اَلْقِيَا (Kâf, 24) ifâdesi geçmiştir ki, bu bir nidâdır. Yine Cenâb-ı Hakk'ın *"O gün cehenneme, "Doldun mu?" deriz"* (Kâf, 30) ifâdesi ki, bu da bir nidâdır. Mükellef ise böyle değildir.

Ayetteki, مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ *"Yakın bir yerden..."* ifâdesi, o sesin herkes tarafından duyulacağına, hiç kimseye saklı kalmayacağına, tam aksine onu dinleme hususunda herkesin müsavî olacağına bir işârettir. İzahın böyle yapılması halinde, ayetteki "münadîden, Allah Teâlâ'nın kastedilmesi uzak bir ihtimal" olmaz. Çünkü ayetteki, "yakın bir yer" ifâdesi ile bizzat mekânın kendisi değil, o nidânın duyulacağı kastedilmiştir ki, bunun Allah'tan olması, (doğruya) daha yakın bir ihtimaldir. Ve bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûredeki *"Biz ona, şah damarından daha yakınız"* (Kâf, 16) ayeti kabilindendir ki, bu, mekân ile olmaz.

★ ★
★

Mezardan Çıkış

يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذَٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾

"O gün (bütün halk), o hak sayhayı işiteceklerdir. İşte bu, (kabirden) çıkış günüdür"

(Kâf, 42).

Bu, bizim, "Dinle, gafillerden olma ki, o sayha gününde bayılıp yere serilmeyesin.." diye ifâde ettiğimiz mananın ortaya konulmasıdır. Bunun izahı şöyledir: "Dinle, yani dinlemezden önce onun meydana gelmesi konusunda uyanık ol, bekle.. Çünkü, duyma işi mutlaka olacaktır. Sen ve onlar, bu hususta eşitsiniz. O halde bu demektir ki, onlar da duyacaklar. Ne var ki onlar, dinlemeye hazır olmadan duyacaklar, böylece de yıkılıp, yere düşecekler; sen ise, onu dinlemeye hazır olarak onu duyacaksın.. Dolayısıyla bu, sende, mutlaka olması gerektiği kadarıyle etkili olacaktır..."

Ayetteki, يَوْمَ kelimesi hususunda şu muhtemel izahlar yapılabilir:

a) Bu, **Zemahşerî**'nin söylemiş olduğu şu husustur: Bu ayetin başındaki bu يَوْمَ kelimesi, bir önceki ayetteki يَوْمَ kelimesinden bedel olup, her ikisinin âmili de, ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ *"İşte bu çıkış günüdür"* ifadesinin delâlet ettiği şeydir. Yani, "Onlar, duydukları gün çıkacaklar" demektir.

b) Bu ifâdedeki يَوْمَ 'nin âmili, يَوْمَ يُنَادِى الْمُنَادِ ifâdesindeki şey olup, bunun da ne olduğunu daha önce zikretmiştik..

c) Şöyle de denebilir: Daha önce de bahsettiğimiz gibi, يَوْمَ يُنَادِى ifâdesindeki يَوْمَ'nin âmili, يَوْمَ يَسْمَعُونَ؛ إِسْتَمِعْ ifâdesindeki يَوْمَ'nin âmili de, يُنَادِى fiilidir. Çünkü, يَوْمَ يُنَادِى ifâdesindeki يَوْمَ'nin, her ne kadar kendisine muzâf olduğu يُنَادِى fiili ile mansub olması caiz olmasa dahi, başkasının bunda âmil olması ve bunu nasbetmesi caizdir. Nitekim Arapça'da, اُذْكُرْ حَالَ زَيْدٍ وَمَذَلَّتَهُ يَوْمَ ضَرَبَهُ عَمْرٌو وَيَوْمَ كَانَ عَمْرٌو وَالِياً *"Amr'ın, kendisini dövdüğü ve Amr'ın idareci olduğu gün, Zeyd'in halini ve zilletini hatırla.."* denilir ki bu sözü söyleyen kimse, "Zeyd'in, kerîm iken, iyi ve güzel halde iken herhangi bir sebeple zillete dûçâr olduğunu beyan etmek istemiştir. Dolayısıyla, misâlimizdeki يَوْمَ كَانَ عَمْرٌو وَالِياً ifâdesindeki يَوْمَ'nin, اُذْكُرْ ifâdesi ile mansub olması caiz değildir. Çünkü, bu sözü söyleyenin maksadı, **Zeyd**'in halini ve zilletini hatırlatmaktır. Bu ise, dövülme günüdür. Ne var ki, وَيَوْمَ كَانَ عَمْرٌو ifâdesindeki **yevme** ضَرَبَهُ عَمْرٌو ifâdesiyle mansubtur. يَوْمَ كَانَ وَالِياً ifâdesi de böyledir. İşte ayette de böyledir. Cenâb-ı Hak, korkup böylece de bayılıp yere yıkılanlardan olmasın diye, *"Nidâ edenin ... nidâ edeceği güne kulak ver"* buyurmuş, sonra bu nidâyı, onların duyacağı günde, "o münadînin nidâ etmesiyle" beyân edip açıklamıştır ki bu, "Bu, birkısım insanların duyamayacağı bir biçimde, gizli bir nidâ değildir. Tam aksine münadînin nidasının en batı uçtakine nisbeti, en doğu uçtakine nisbeti gibi olacaktır. Ve hepiniz de onu duyacaksınız" demektir. Böylesi bir sesi dinleyebilmesi için, insanın buna hazır olması gerektiğinde şüphe yoktur. İnsanın buna hazır olması da, nefsini, Allah'a ibâdetle, O'nu zikir, onu tefekkürle meşgul etmesiyle olur. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sabret, tesbih et.. Münadînin nidâ edeceği ve onların sayhayı duyacakları güne kulak ver..." ifadelerinden, işte böylesi değerli bir netice elde edilmiştir.. Ayetteki

الصَّيْحَةَ kelimesinin başındaki elif-lam da tarif ifâde etmektedir. Çünkü o sayhanın ne olduğu bilinmektedir. Allah onu, defaatle dile getirmiştir. Nitekim, *"O ancak, tek bir sayhadır"* (Yasin, 53), *"O ancak, tek bir sayhadır"* (Saffat, 19) ve *".. Tek bir nefha, üfürme..."* (Hakka, 13) ayetlerinde böyledir. Ayetteki بِالْحَقِّ ifâdesindeki bâ harf-i cerrinin "sayha"ya taalluk etmesi mümkündür. Buna göre, "Hak olan o sayhayı onlar duyarlar..." demek olur ki, bu izaha göre, burada şu açıklamalar yapılabilir:

1) **"Hakk"**, haşr anlamındadır. Yani, "Haşır sayhasını ... duyarlar. Bu haşr, onların duyacakları haktır" demektir. Nitekim Arapça'da, "O, bu sözü konuştu.." anlamında, "Seyyid, "Ey kavmim toplanın!" diye nara attı.." denilir. Bu durumda kelamın takdiri, "Onlar, "Ey kemikler, toplanın, bir araya gelin!" çığlığını duyarlar.." demek olur ki, işte **"el-hakk"** kelimesiyle, burada bu kastedilmiştir.

2) **"el-Hakk"** kelimesiyle, "yakîn" kastedilmiştir. Çünkü "hak" yakîndir. Nitekim, "Ondan o sayha yakînen sudûr etti, bir yankı değildi.." anlamında, "Zan ve tahmin değil, falanca yakînen nara attı..." denilir.

Buna göre ayetteki **hakk** kelimesi sayha'nın sıfatı yerine geçmiş olur. Nitekim Arapça'da, "İstekli olan bir dinleyişle dinledi; kuvvetli olan bir haykırışla haykırdı.." denilir. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "Kesin olan o sayhayı duyacakları günde..." demek istemiştir.

3) Bu, "gerçekle içiçe olan bir sayhadır, yani, o sayhanın meydana gelmesi gerçektir..." demektir. Nitekim Arapça'da, "Ol!" denilir, o da, tahakkuk eder, oluverir" denilmektedir. Yine, "Saadetle, selâmetle içiçe olarak" manasında, "Selâmetle, saadetle dön!.." denilir.

Buna göre şayet, "Biraz daha açıklar mısın? Çünkü, bâ gerçekte "ilsâk" içindir. Binâenaleyh bu gibi yerlerde ilsâk'ın anlamı nasıl anlaşılır?" denilirse, biz deriz ki: Fiilin müteaddî olması, bazan bâ ile gerçekleşir. Nitekim Arapça'da, "Gitmeyi **Zeyd**'e (adeta) yapıştırdı, icrâ ettirdi" manasında, ذَهَبَ بِزَيْدٍ "Falanca **Zeyd**'i götürdü" denilir. Böylece de, o gitme işi **Zeyd**'le kaim olmuş olur; derken **Zeyd** de mef'ûl olmuş olur. Şimdi, يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ ifâdesinin, "(İsrafil), "Ey kemikler bir araya toplanın!.. dedi.." manasına varıp dayandığını söylersek, bu, masdarın bâ harf-i cerri ile müteaddi olması demek olur ki, Arapça'da da, أَعْجَبَنِي ذَهَابُ زَيْدٍ بِعَمْرٍو "**Zeyd**'in **Amr**'ı götürüşü beni hayran bıraktı.." denilir. İşte اَلصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ifâdesi de böyledir ki bu "Hak hususunda sesini yükselt" demek olur ki, bu hak da, haşr'dır. Bu hususu, eğer Allah dilerse bir başka yer ve zamanda açıklayacağız.

Bir başka izaha göre de şöyle diyebiliriz: Ayetteki بِالْحَقِّ ifâdesi, يَسْمَعُونَ fiiline taalluk etmektedir. Yani, "Onlar o sayhayı hak ile dinlerler" demektir. Mananın böyle olması halinde, burada şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, tıpkı bir kimsenin, "Onu yakînen dinledim.." demesi gibidir.

b) بِالْحَقِّ ifâdesinin başındaki bâ, kasem bâ'sı olup, buna göre mana, "Onlar o sayhayı, hak olan Allah'ın adına yemin ederim ki, duyacaklardır" şeklinde olur

ki, bu şık zayıftır. ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ ifâdesindeki ذٰلِكَ "gün"e işâret etmektedir. Buna göre mana, "İşte o gün, çıkış günüdür" şeklinde olur.

b) Bu, o münadînin nidâsına bir işârettir.

★ ★
★

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِۦ وَنُمِيتُ وَإِلَيْنَا الْمَصِيرُ ﴿٤٣﴾

"Öldürecek de diriltecek de şüphesiz ki biziz biz. Dönüş de ancak bizedir"
(Kâf, 43).

Yâsin Sûresi'nde, *"Biziz biz"* ifadesiyle ilgili olan açıklamaları yaptık. Ayetteki, *"Öldürecek de, diriltecek de..."* ifadesine gelince, buradaki "diriltme" ile ilk diriltme kastedilmiş olup, "öldürme" ile de ilk ölüme işaret edilmiş olur. Ayetteki, وَإِلَيْنَا *"ancak bizedir"* ifadesi, haşrın olacağını gösteren bir ifadedir. En ma'rife (en bilinen) şey olduğu için Cenâb-ı Hakk'a işaret olan *"Biziz biz"* (إِنَّا نَحْنُ) ifâdesi önce getirilmiştir. Nitekim bir kimse herkesçe bilinen meşhur kişi "benim ben" manasında, أنا أنا der. لِنُحْيِۦ وَنُمِيتُ Öldürecek, diriltecek" ifadeleri, bu azameti te'kid eden hususlardır. *"Dönüş de ancak bizedir"* ifadesi ise, esas anlatılmak istenen şeyi ortaya koyan ifadedir.

★ ★
★

Yerin Ayrılıp Yarılması

يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ ﴿٤٤﴾

"O gün hepsi, süratle çıkmak üzere, yeryüzü onlardan ötürü yarılır. İşte bu bize çok kolay gelen bir haşrdır"
(Kâf, 44).

Bu ayetin başındaki "yevm" (gün) kelimesinin âmili (yani zarfı olduğu fiil), *"çıkış günü"* (Kâf, 42) ifadesinden anlaşılan *"çıkış"* fiili olup, "yeryüzü, onlardan ötürü yarıldığı gün, onlar hızlıca çıkarlar" takdirindedir.

Ayetteki, سِرَاعًا *"süratle"* kelimesi, çıkanların "hal"ini göstermektedir. Çünkü ayetteki عَنْهُمْ *"onlardan"* lafzı, onların bu yarılmanın sebebinin onlar olduğunu gösterir. Böylece de o yarılma işi, onlar kabirden çıkacakları zaman olmuş olur. Nitekim Arapça'da, كَشَفَ عَنْهُ ve هُوَ مَكْشُوفٌ عَنْهُ "Onun için açıldı, açılmıştır" denilir. Böylece, **sira'an** *"süratle"* kelimesi, mef'ûlün durumunu beyan eden "hal" olur. Buna

göre Hak Teâlâ âdeta, "süratle çıkan kimseler olarak..." demek istemiştir. "**Sirâ'** " kelimesi, "**seri**'nin çoğuludur ve tıpkı "**Kirâm**"ın, **kerîm** kelimesinin çoğulu olması gibidir.

ذٰلِكَ حَشْرٌ *"Bu, bir haşrdır"* ifadesindeki, ذٰلِكَ "Bu" kelimesinin, o yarılma işine bir işaret olması muhtemel olduğu gibi, "süratle çıkıştan" anlaşılan "çıkarma" işine de işaret olabilir. Yine bunun manasının, "O haşr, bize çok kolay bir haşrdır" şeklinde olması da muhtemeldir. Çünkü haşr meselesi, daha önce geçen ayetlerden de anlaşılmaktadır.

Ayetteki, عَلَيْنَا يَسِيرٌ *"Bize çok kolay"* ifadesine gelince, buradaki عَلَيْنَا câr-mecrûru, "ihtisâs" için öne geçmiş olup, "Bu iş, başkasına değil, ancak bize kolaydır" demektir ve kâfirlerin, *"Bu, ihtimali uzak bir dönüştür"* (Kaf, 3) şeklindeki sözlerine tekrar bir cevaptır. Haşr, toplamak demektir. Kıyamet gününde, mahlukatın herbirinin parçaları bir araya toplanacak, ruhlar (canlar) da bedenleriyle birleşecektir, yani Allah Teâlâ, her ruhu bedeniyle birleştirecek, böylece de dağılmış, paramparça olmuş ve çürümüş ümmetleri, yeniden toplayıp bir araya getirecektir. Binâenaleyh bu işlerin hepsi haşr (toplama) hususunda aynıdır.

★ ★
★

Resul Zorba Değil

السَّمَاءِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ ﴿٣٨﴾ فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ ﴿٣٩﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ ﴿٤٠﴾ وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِن مَّكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذَٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾ إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَإِلَيْنَا الْمَصِيرُ ﴿٤٣﴾ يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذَٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ ﴿٤٤﴾ نَّحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنتَ عَلَيْهِم بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَن يَخَافُ وَعِيدِ ﴿٤٥﴾

"Biz onların neler demekte olduklarını daha iyi bileniz. Onların üstünde bir zorba değilsin sen. Bundan dolayı, benim tehdidimden korkacak olanlara Kur'ân ile öğüt ver"

(Kâf, 45).

Bu ayetle ilgili şu izahlar yapılabilir:

a), Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'i ve mü'minlerin kalbini teselli eden bir ifade olup, mü'minleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e emredilen o sabır ve tesbihe teşvik olup, "Sana dediğimiz işle meşgul ol. Bize şikâyetlerde bulunman, seni maksadından alıkoymasın. Çünkü biz, onların sözlerini biliyor ve amellerini görüyoruz" demektir. Yaptığımız bu izaha göre, ayetteki, *"Onların üstünde bir zorba değilsin sen"* ifadesi buna uygun düşmektedir ve "Sen, "Onları hidayete sevketmek üzere gönderildim. Öyle ise ben, daha nasıl bu rehberlikten meşgul edecek şeylerle, namazla, tesbihle oyalanırım" deme. Çünkü sen onların duygularına, kuvvelerine ve kudretlerine hükmetmek için gönderilmedin. Sen, sadece gerçeği tebliğ etmekle emrolundun ve bu işi de yaptın. O halde sabret, tesbihâtta bulun ve Allah'ın aranızda hüküm vereceği o günü bekle" demektir.

Dönüş Allah'a: Hesap Var

b) Bu bir tehdid ve korkutma ifâde etmektedir. Çünkü, *"Dönüş de ancak bizedir"* (Kâf, 43) ayeti, onların ne yaptıklarını Allah'ın bildiğini göstermesi bakımından açık bir tehdiddir. Zira bir kimse, eninde sonunda, varacağı yerin padişah olduğunu bilebilir. Fakat o padişahın, kendisinin her yaptığını bilemeyeceğine inanabilir. Dolayısıyla işte bu duygu ve inancı, kişiyi yapmak istediği kötü şeylerden, (kanunsuz işlerden) alıkoymayabilir. Ama bu kimse, padişahın, kendisinin ne yaptığını bildiğini, gıyabında iken de sanki onun yanında imiş gibi olduğunu, işin sonunda dönüp ona varacağını bildiğinde, işte bu duygu, onu kötü işlerden alıkor. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, hem *"Dönüş de ancak bizedir"* (Kâf, 43), hem de, *"Biz ... çok iyi bileniz"* buyurmuştur ki, işte bu açık bir tehdiddir ve bu bu mana ile tıpkı, *"Nihayet hepinizin dönüp gidişi ancak Rabbinizedir. Artık neler yapmakta olduğunuzu o size haber verir. Çünkü O, göğüslerin içinde olan her gizliyi bile hakkıyla bilendir.."* (Zümer, 7; Yunus, 23) ayetlerinde ifade edildiği gibidir.

Haşri Yapan Kâdirdir

c) Bu, haşrı anlatan bir ayettir. Çünkü Cenâb-ı Hak, kudretinin mükemmel, irâdesinin geçerli oluşundan ötürü, haşrın kendisine pek kolay geleceğini beyan etmiştir. Fakat bunun tam ve mükemmel olabilmesi kapsamlı bir ilmi gerektirir ki böylece iki ayrı bedenin parçalarını, yani **Zeyd**'in bedeninin dağılmış parçalarını, **Amr**'ın bedeninin parçalarından seçip ayırabilsin. İşte bundan dolayı, Hak Teâlâ âdetâ, "Bu, kudretimizin mükemmelliğinden ötürü, bize pek kolay gelen bir haşrdir, ilmimizin durumundan ve değerinden ötürü, herbir bedenin parçaları bizce meçhûl değildir" demek istemiştir. Bu izaha göre ayetteki, نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ ifadesi, "Biz, o müşriklerin, *"ölüp de toprak olduğumuz zaman mı (yeniden diriltilecek mişiz)"* (Saffât, 16) ve *"Toprağın içinde (parçalanıp) kaybolduğumuz zaman mı* (yeniden diriltilecek mişiz?) (Secde, 10) şeklindeki sözlerinde ileri sürdükleri şeyleri biliriz" demektir.

İsm-i Tafdîl ve Mukayese

Buna göre bu "Biz onların yitmiş, kaybolmuş, hiç kimse bilemez dedikleri herşeyi, her parçayı biliriz" demek olup, "Biz onların böyle dediklerini biliriz" demek değildir. Birinci manaya göre, bu ifadedeki, (مَا) mâ-i masdariyye olup, "Onların dediklerini biliriz" manasındadır. İkinci manada ise, mâ-i haberiyyedir. Buna göre, ayetteki, "Biz daha iyi biliriz" demesi doğru olmaz. Çünkü O'nun dışında o parçaları bilebilecek hiç kimse yoktur ki Allah, "Biz daha iyi biliriz" demiş olsun. (Buna ne dersiniz?) Biz deriz ki: Bunun cevabı, şöyle bir kaç şekilde daha önce de verilmişti:

1) أَفْعَلُ vezni, fiilin aslında müşterekliği gerektirmez. Nitekim وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ *"Allah, kendisinden korkmana, ehakk, yani daha layıktır"* (Ahzâb, 37), أَحْسَنُ نَدِيًّا *"Meclis ve topluluk bakımından daha güzel"* (Meryem, 73) ve *"Bu ona daha kolaydır"* (Rum, 27) ayetlerinde de böyledir.

2) Bu, "Biz onların dediğini, her âlimin bildiği şeyleri bilmesinden daha iyi biliriz" manasınadır. Fakat birincisi daha sahih daha açık, daha net ve daha meşhurdur.

Ayetteki, وَمَآ أَنتَ عَلَيْهِم بِجَبَّارٍ *"Onların üstünde bir zorba değilsin sen"* ifadesiyle ilgili şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, yine Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli içindir. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, diğer işine, yani ibadete yönelmeyi emretme lütfunda bulununca, diğer işinden, yani peygamber olarak gönderilmesi ile doğan vazifeden geri durmaması gerektiğini haber verdi ki, bu tıpkı bir padişahın, kullarından (adamlarından) birine iki ayrı işi emredip, o iki işten birinde âciz ve kusurlu olduğu ortaya çıkınca ona, "O iki işten diğerine dön. Senin âciz kaldığın beriki işi yapabilecek kimseyi göndeririz" demesi gibidir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, "Sabret, tesbihde bulun; sen onlar üzerinde bir zorba değilsin" buyurmuştur ki, bu da, "Onların bu işe yanaşmamaları, senden kaynaklanan bir zorbalık ve bir tekebbür sebebiyle olmamıştır ki, böylece onlar kötü huyundan ötürü tiksinip bu işten vazgeçsinler. Aksine sen onlara karşı merhametli ve şefkatlisin. Bu hususlarda elinden geleni yaptın, tebliğde bulundun. Ama onlar imtinâ edip yüz çevirdiler. Şimdi zorbalık yaparak, birinci işinden sarf-ı nazar etme. Sabra ve tesbihe yönel" buyurmuştur ki bu, *"Sen, Rabbinin nimeti sayesinde, bir mecnûn değilsin ... Hiç şüphesiz, büyük bir ahlâk üzeresin sen"* (Kalem, 2-4) ayetinin manasındadır.

b) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ortaya koyduğu hidayeti beyandır. Çünkü Hak Teâlâ onu, bir zorlayıcı, bir zorba olarak değil, bir inzarcı (ikazcı) ve bir doğruya sevkedici olarak göndermiştir. Bu mana da tıpkı, *"Seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik"* (Nisâ, 80) ayetindeki gibidir, yani, "Sen onları küfürden ve cehennemden koruyacak birisi olarak göndermedik" demektir. Ayetteki وَمَآ أَنتَ عَلَيْهِم ifadesi, bir kimsenin مَنْ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ *"Bugün sizin üzerinizde olan kimdir, yani sizin idareciniz bugün kimdir?"* sorusuna cevaben, "Bugün falanca bizim üzerimizdedir.." manasındadır.

Kur'ân'la Ders Ver

c) Bu, henüz o azabın vaktinin gelmediğini anlatan bir ifadedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) inzârda bulunup, çeşitli sebepler ortaya döküp ve gerekli açıklamalarda bulunup da onlar iman etmeyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "İşte şimdi o azabın vaktidir" dedi de, bunun üzerine Hak Teâlâ, "biz onların dediklerini daha iyi biliriz. Sen onlar üzerine bir zorba değilsin. Eğer onlar iman etmedilerse, benim azabımı, onlardan geri kalan ve iman edeceklerini umduğun kimselere hatırlat da, sonra onlara musallat ol" buyurdu. Bu görüşü, müfessirlerin bu ayetin, kıtâl (savaş) ayetlerinden önce nâzil olduğunu söylemeleri de destekler. Bu izaha göre ayetteki *"Bundan dolayı, benim tehdidimden korkacak olanlara, Kur'ân ile öğüt ver"* ifadesi, "Onların geriye kalanlarından, o va'îd (tehdid) gününden korkanlara, Kur'ân'ı okuyarak öğüt ver" demektir. Bu hususta şöyle başka izahlar da yapılabilir:

1) Biz, önceki izahlarımızın birisinde, Hak Teâlâ'nın, *"Onların dediklerine sabret ve tesbihatta bulun"* ifadesinin manasının, "Bana ibadete yönel" şeklinde olduğunu söylemiştik. Daha sonra Hak Teâlâ, "Hidayete ulaştırma işini büsbütün bırakma, aksine mü'minlere öğüt ver. Çünkü öğüt mü'minlere fayda verir. Cahillerden ise yüz çevir" buyurmuştur.

Ayetteki, بِالْقُرْآنِ *"Kur'ân ile..."* ifadesi hususunda da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Kur'ân'daki şeyleri hatırlat ve onlara Kur'ân oku. Böylece onlar için Kur'ân'daki faydalar gerçekleşsin" demektir.

b) Bu, "Kur'ân ile öğütle, yani Kur'ân mûcize olduğu için, onun ile kendinin bir peygamber olduğunu açıkla. Peygamber olduğun anlaşılınca, onların her söylediğin sözü kabul etmeleri gerekir" demektir.

c) Bu ifade ile, "Kur'ân'daki tebliğ ve tezkir (va'z-u nasihat) ile gelen emirlerin gereğini hatırlat" manası kastedilmiştir. Bu durumda, "Kur'ân ile zikir", Peygamber (s.a.s)'in ondan istifadesi için olur ki bu, "Kur'ân'ı göz önüne al ve onlara, bu Kur'ân'da sana haber verilen şeyleri onlara hatırlatmak suretiyle, onlara öğüt ver" demektir. Birinciye göre bunun manası, "Sayesinde öğüt alsınlar diye, onlara Kur'ân'ı oku" şeklindedir.

Havf ile Haşyet Farkı

Ayetteki, مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ *"Benim va'îdimden korkacak olanlara..."* ifadesi, **"haşyet"** kelimesinin, korkulan varlığın azametine, **"havf"** kelimesinden daha çok delâlet ettiğini gösteren bir cümledir. Çünkü Hak Teâlâ, korkutan şeyin, kendi azabı ve va'îdi olduğunu belirtirken, **"havf"** kelimesini kullanmış; korkutan şeyin bizzat kendi yüce zatı olduğunu belirtirken ise, **"haşyet"** kelimesini kullanarak, *"Benden haşyet duyun"* (Bakara, 150) buyurmuştur.

Bu ayette, akâiddeki üç temel inanca işaret vardır: *"Öğüt ver"* ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, öğüt verme, hatırlatma ve va'z-u nasihat etme ile görevli olduğuna; *"Kur'ân ile"* dediği için de, Kur'ân'ın, kendisine indirildiği zat olduğuna; *"va'îdim"* (tehdidim) sözü, ahiret gününe, yine "vaîdim" ifadesi, Allah'ın bir olduğuna bir işarettir (yani nübüvvet, âhiret ve tevhide bir işarettir). Çünkü eğer Allah Teâlâ, "Allah'ın vaîdinden korkacak olana öğüt ver" demiş olsaydı, o zaman cahilin zannı, her yöne (her manaya) kayardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, burada *"va'îdim..."* buyurdu. Çünkü mütekellim (1. tekil şahıs) zamiri, a'rafu'l-ma'ârif (marifelerin en marifesi)dir ve bu hususta ortaklık olmadığını ve olamayacağını en güzel şekilde gösteren bir şeydir.

Sûrenin başında, baş ile sonun, manaca birbirlerine yakın olduğunu, çünkü sûrenin başında, *"Kâf. O şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki.."* buyurulmuş, sonunda da, *"Kur'ân ile öğüt ver.."* buyurulmuş olduğunu söylemiştik.

Burası, bu sûrenin tefsirinin sonudur. Hamd, âlemlerin Rabbine, salat-u selâm da, peygamberlerin sonuncusu ve efendisi olan, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, bütün O'nun âline, ashabına, ezvâcına, soyuna olsun. (Amin).

★ ★

★

ZARİYAT SÛRESİ

Bu sûre Mekkîdir ve altmış âyettir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًا ﴿١﴾ فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا ﴿٢﴾ فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا ﴿٣﴾ فَالْمُقَسِّمَاتِ أَمْرًا ﴿٤﴾ إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ ﴿٥﴾

"Tozutup savuranlara, yükü taşıyanlara, kolayca akıp gidenlere, iş bölümü yapanlara yemin olsun ki, şüphesiz size vaad olunan elbette doğrudur"

(Zariyat, 1-5).

Sûreler Arası Münasebetler

Bu sûrenin başı, kendinden önceki sûrenin sonuna uygundur. Çünkü Allah Teâlâ, haşrı delilleri ile beyan edip, *"İşte bu, bize göre kolay olan bir haşirdir"* (Kaf, 44) deyince ve kendilerine Kur'ân'ın okunmasından ve delillerin konulmasından sonra küfürde hâlâ ısrar ettiklerine işaret olarak, *"Onların üstünde bir zorba değilsin sen"* (Kaf, 45) yani, "Onları zorla imana sevkedecek, bunu kabule mecbur bırakacak değilsin" buyurunca, yeminden başka çare kalmamış ve bundan dolayı, *"Tozutup savuranlara ... yemin olsun ki şüphesiz size vaad olunan elbette doğrudur"* buyurmuştur.

Aynı zamanda bu sûrenin başı ile sonu da biribirine uygundur, birbiriyle irtibatlıdır. Çünkü Hak Teâlâ sûrenin başında, *"Şüphesiz size vaad olunan elbette doğrudur"* buyurmuş, sonunda da, *"İşte kendilerine vaad edilen günlerinden (dolayı) vay o kâfirlere..."* (Zariyat, 57-60) buyurmuştur.

Bu ayetlerle ilgili birtakım meseleler var:

BİRİNCİ MESELE
Allah'ın Yemin Etmesi

Daha önce şu hikmeti zikretmiştik: Yeminde, bazı yüce meseleler ve önemli hususlar vardır. Bunu Sâffât Sûresi'nde anlatmıştık. Burada onları tekrarlayacağız. Bu konuda şöyle bazı izahlar var:

1) Kâfirler, bazan Hz. Peygamber (s.a.s)'in delil hususunda gâlib geldiğini kabul ediyorlar ve bunu da münakaşa gücüne bağlıyorlardı. Bazan ileri sürdüğü şeyin doğru olmadığını kendisi de bildiği halde sırf cedel kuvvetiyle durumu kurtarmak için böyle yapmakla itham ediyorlardı. Tıpkı bir insana, hasmının bir delil getirip de, onun ileri süreceği hiçbir hüccet ve mazeret kalmayınca, "O cedel yolunu bildiği için ve benim ise bundan âciz kalmam sebebi ile bana baskın çıkıyor. Halbuki o da biliyor ki, gerçek ve doğru benden yanadır" demesi gibidir. Bu durumda, hüccet getiren o kişiye ancak yemin yolu kalır da, "Allah'a yemin olsun ki durum benim söylediğim gibidir. Ben seninle bâtıl yere mücadele etmiyorum!" der. Çünkü o, bir başka delil getirmek suretiyle, bir diğer yola başvurursa, o getirdiği ikinci delil de tam ve mükemmel olsa, hasmı bu sefer de yine, önceki delil için söylediğini tekrar eder. Bu, cedel (münakaşa) ilmini ortaya koymadır. Şu halde böyle bir durumda ancak, ya susmak, ya yemine sarılmak, ya da delil getirmekten vazgeçmeden başka şey kalmaz.

2) Araplar, yalan yeminden kaçınıyorlar ve yoksa yeminin, diyarları ıssız-kimsesiz (harap) hale getirdiğine inanıyorlardı. Hem sonra Hz. Peygamber (s.a.s), her şerefli şeye çokça yemin etmiş, bu da ancak onun yüceliğini ve sebatını artırmıştır. Üstelik o Araplar, onun bu şeylere yalan yere yemin etmeyeceğini; ona yeminlerin uğursuzluğunun isabet edeceğini ve bazan ona hoşuna gitmeyecek şeyler gelip çatacağını biliyor, buna böyle inanıyorlardı.

3) Allah Teâlâ'nın ettiği yeminlerin hepsi, yemin biçiminde sunduğu birer delildirler. Bunun misali, kendisine iyilik ve ikramda bulunan bir kimseye "senin o çok nimetlerine yemin ederim ki, sana şükretmeyi (teşekkürü) devam ettireceğim" diyen kimsenin, sözü gibidir. Çünkü bu kimse böylece, teşekkürün devamını gerektiren bir sebeb olan nimetleri zikreder ve bunu yemin yoluyla yapar. İşte bunun gibi, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'daki bu yeminleri de yeniden diriltmeye kâdir olduğuna dâir birer delildirler. Buna göre eğer, "Allah Teâlâ bunları niçin yemin tarzında sunmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Çünkü konuşan kimse, sözüne, dinleyenin, onun büyük birşey söylemek istediğini anlayacağı bir biçimde yemin ederek başlarsa, bu durumda dinleyici konuşana, onun, sözün pek önemli olmadığını bileceği durumda vereceği dikkatten daha fazla dikkat vererek dinler. Bundan dolayı konuşan, sözüne yemin ile başlar, muhatabları onu daha iyi dinlesin diye, delilini yemin şekline sokar. Böylece de, apaçık bir bürhan ve sapasağlam bir delil, yemin biçiminde ortaya çıkmış olur. Bu konuda, **Sâffât Sûresi**'nde geniş izahta bulunmuştuk.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ı, başlangıçlarında, huruf-u mukattaa'nın dışındaki şeylere yemin etmiş olduğu bütün sûrelerde bu yeminler, üç esastan birini isbat içindir. Bu esaslar da, vahdaniyyet, risalet ve haşr olup, imanın kendisiyle tam ve mükemmel olduğu şeylerdir. Allah vahdaniyyeti (tevhidi) isbat için, sadece bir sûrede, Sâffât Sûresi'nde yemin etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak orada, yeminden sonra, *"Hiç şüphesiz sizin tanrınız hakikaten birdir"* (Sâffât, 4) buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü onlar, *"O (Peygamber), ilahları tek bir ilah mı yapmış?"* (Sâd, 5) diyerek inkâr ediyorlardı. Yine onlar şirkte de çok ileri gidiyorlardı. Ama sözleri arasında ve bazı durumlarda, tevhid inancını da izhâr ediyorlar, meselâ, *"Biz o putlara ancak, bizleri Allah'a yaklaştırsınlar*

diye ibadet ediyoruz" (Zümer, 3) ve *"Eğer onlara, gökleri ve yeri kimin yarattığını sorsan, muhakkak ki "Allah" diyecekler"* (Lokmân, 25) diyorlardı. Onlar gerçekten ilk esası, tevhidi inkârda aşırıya gitmemişler, bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, bu hususta delil getirmekle yetinmiş, buna çokça yemin etmemiştir. Bu yeminli sûrelerden ikisinde ise, Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğruluğunu ve onun gerçek peygamber oluşunu isbat için yemin etmiş olup, bunlardan birinde, tek bir hususa yemin etmiştir. Bu, *"Battığı zaman yıldıza yemin olsun ki, arkadaşınız sapmadı"* (Necm, 1-2) ayetidir. İkinci ayette ise, iki hususa yemin etmiştir. Bu da, *"Kuşluk vaktine ve sükûna vardığı dem geceye yemin olsun ki, Rabbin seni terketmedi, sana darılmadı da..."* (Duha, 1-3) ayetleridir. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in risaletini isbat hususunda yapılan yeminin, çokça olmak üzere, hem huruf-u mukattaa ile hem de Kur'ân adına çokça yapılmıştır. Tıpkı, *"Yâ, Sîn, hakîm olan Kur'ân'a yemin olsun ki, sen hiç şüphesiz peygamberlerdensin"* (Yâsîn 1-3) ayetinde olduğu gibidir. Biz, bundaki incelikleri daha önce zikretmiştik. Şöyle ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in (en baş) mucizesi Kur'ân'dır. Bundan dolayı yeminde delile işaret olan birşey olsun diye, Allah Teâlâ burada Kur'ân'a yemin etmiştir. Diğer surelerde ise, yeminin konusu haşr, ilahî (uhrevî) ceza ve bunlarla ilgili şeylerdir. Çünkü onların bu konudaki inkârları hertürlü sınırı aşmış ve huruf-u mukattaa ile yapılan yeminler, bunu tam göstermez olmuşlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Kasem Kelimeleri

Allah Teâlâ beş sûrede, cemî müennes sâlim kelimeleri kullanarak yemin etmiş, ama hiçbir sûrede cemî müzekker sâlim kelimeler ile yemin etmemiş ve meselâ, "Sâlih erkek kullarıma yemin olsun ki..." "Mukarrebîne yemin olsun ki... gibi bir şey dememiştir. Halbuki müzekker sîğalar daha üstündür. Çünkü vâv ve nûn ile yapılan cemî müzekker sâlim sîğası, çoğunlukla akıl sahibi varlıklar için kullanılır. Daha önce, bu varlıklara yapılan yeminlerin, ancak kendisi hakkındaki durumla apaçık olması halinde ve müşriklerin artık bunu itiraf etmiş olması durumunda tevhidi beyan için olacağını, huruf-u mukattaa'ya ve bizzat Kur'ân üzerine yemin biçiminde bulunduğu için, peygamberlik hakikatini isbat için olmadığını anlatmıştık. Geriye, haşr ve Kıyâmet gününün isbat maksadı kalır. Fakat haşrı isbat, sâlih kimselerin sevaba, günahkârların ise azaba dûçar olacaklarını gösterir. Bunun yararı da, akıllı kimselere yöneliktir. Böylece bu durum, onların dışındaki varlıklar üzerine yemin edilmesini gerektirmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, vahdaniyeti isbat için yemin ettiği sûrede, önce hareketsiz varlıklara yemin ederek, *"Saf bağlayıp duranlara yemin olsun ki..."* (Saffât, 1) buyurmuştur. Geriye kalan dört sûrede ise, hareketli şeylere yemin ederek, *"Tozutup savuranlara..."* (Zâriyat, 1), *"Birbiri ardınca gönderilenlere..."* (Mürselât, 1) ve *"Söküp koparanlara andolsun ki..."* (Naziat, 1) buyurmuştur.Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yüzüp, öncül olarak koşanlara yemin olsun ki..."* (Naziât, 3-4) ayeti, bu sonuncusunun bu manada olduğunu teyid eder. Bir de, *"Andolsun o harıl harıl koşanlara..."* (Adiyât, 1) buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü "haşr"de, toplanma ve dağılma vardır. Bu ise hareketliliğe en uygun bir durumdur.

Yahut da şöyle deriz: Bütün bu dört sûrede Cenâb-ı Hak, beyan edildiği gibi, rüzgârlara yemin etmiştir. Rüzgârlar ise, toplayıp dağıtan şeylerdir. Şu halde dağınık bulutları peş peşe gönderilen rüzgârlarla biraraya toplamaya kâdir olan Allah, bedenin dağılmış parça ve uzuvlarını da, kendi ilahî meşieti ile, tercih edeceği herhangi bir yol ile biraraya getirmeye kâdirdir.

BEŞİNCİ MESELE
Zâriyât

Ayetteki, **"Zâriyât"** ile ilgili birkaç görüş vardır:
1) Bunlar, toprağı ve benzeri şeyleri tozutup savuran rüzgârlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onu rüzgârlar tozutup savurur"* (Kehf, 45) buyurmuştur.

2) Bunlar, yıldızlardır. Buna göre **"zâriyât"**, "birşey, hızlı gitti" manasında kullanılan ذَرَا – يَذْرُو fiilindendir.

3) Bunlar meleklerdir.

4) Bu ifade, وَرَبِّ الذَّارِيَاتِ *"Tozutup savuranların Rabbine andolsun ki..."* takdirindedir. Birinci görüş daha doğrudur.

ALTINCI MESELE
Rüzgârlar

Bu sûrede yemin edilen dört şeyin, ayrı ayrı şeyler olması mümkün olduğu gibi, dört durumu olan tek bir şey olması da mümkündür:

1) Bunlar, **Hz. Ali** (r.a)'den rivayet edilen şu haberlerdeki gibidir: **"Zâriyat**, (tozutup savuran) rüzgârlar; **hâmilât**, (yağmur taşıyan) bulutlar; Câriyat, (akıp giden) gemiler; **mukassimât** da, rızıkları paylaştıran meleklerdir.

Doğruya en yakın olan bir diğer görüşe göre, bu kelimeler, rüzgârların dört değişik sıfatıdır.. Buna göre **zâriyât**, (tozutup savurarak) bulutları inşâ eden, birararaya getiren rüzgârlardır; **hâmilât**, yağdığında, büyük sellere sebebiyet verecek kadar olan, su buharlarından oluşmuş bulutları taşıyan rüzgârlardır. Bu bulutlar, dağlardan daha ağırdırlar. **Câriyât ise**, böyle yağmurla yüklendikten sonra bu bulutları sürükleyip taşıyan rüzgârlardır. **Mükassimât** ise, yağmurları beldelere taksim eden, dağıtan rüzgârlardır.

Şöyle de denilebilir: Bu dört kelime, yeniden dirilişin tam ve mükemmel şekli olan dört şey karşılığında zikredilmiş olan dört hususdur: Çünkü bedenin dağılmış parçalarının bir kısmı toprağın içinde, bir kısmı denizlerin diplerinde, bir kısmı da havada bulunur ki bunlar bedenlerden kopup ayrılmış çok küçük ve buharımsı cüzlerdir. Buna göre **"Zâriyât"**, yerden savrulup havaya karışmış parçaları toplayan" manasına olur. Çünkü **"zâriye"**, toprağı yerden savurup kaldıran şey anlamına gelir." **"Hâmilât-i zikran"** ise, havadaki bu parçaları toplayarak, bir yük olarak onu taşıyan şeylerdir. Çünkü rüzgârlar, toprağı sırtına alıp taşıyamaz, aksine onu, bulutların hilafına, bir yerden bir yere atarlar, savururlar. Çünkü bulut, tozu yüklenir ve onu, kendisinden birşey düşmeyen bir yük gibi onu havada taşır.

Câriyât ise, küçük parçaları sulardan derleyip toparlayan şeye işarettir. Çünkü, ağır gemileri denizlerin dalgalarından sahillere taşıyan şey, parçaları da denizlerden karalara taşımaya kâdirdir. Şu halde parçaları, yerden, havadan ve denizlerin

ortasından toplayıp bir biraraya getirmenin mümkün olduğu ortaya çıkar. Bunlar biraraya getirilince, geriye bunlara bir ruh (can) üfürülmesi kalır. Ruh da Allah'ın emrindendir, işlerindendir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sana ruhu sorarlar. De ki: "Ruh, Rabbimizin emrinden (işlerinden)dir"* (İsrâ, 85) buyurmuştur.

İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, فَالْمُقَسِّمَاتِ أَمْراً yani, *"Ruhları bedenlere, Allah'ın emriyle taksim eden, üfleyen o meleklere yemin olsun ki..."* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu meleklere **"mukassimât"** (taksim edenler, dağıtanlar) diye anmıştır. Çünkü insan, maddi cüzleri açısından, kesindir ki, birbirinden farklı değillerdir. Zira herkesin bir başı, ayakları vs. var. İnsanlar, sayı ve değer bakımından birbirlerine yakındırlar. Fakat ileri derecedeki farklılık ruhlardadır. Çünkü ruhlardan, iyi olanlar ile kötü olanlar arasında hayli farklılık vardır. Bu farklı (olanları) taksimat da, ancak hür bir taksimatcı ve hür bir memur tarafından yapılabilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak böyle buyurmuştur.

YEDİNCİ MESELE
Ayetteki Mansubât

Ayette mansub olan bu kelimeler, nahiv bakımından hangi yönden mansubturlar? Diyoruz ki: **Zerven** kelimesinin, mef'ûl-ü mutlak olarak mansub olduğunda şüphe yoktur. **Vakran** kelimesi ise mef'ûl-ü bih olarak mansubtur. Nitekim Arapça'da حَمَلَ فُلاَنٌ عِدْلاً ثَقِيلاً "Falanca ağır bir yük yüklendi" denilir. Bunun, mef'ûl-ü mutlak yerini tutan bir isim olması da muhtemeldir. Nitekim Arapça'da, ضَرَبَهُ سَوْطاً "Ona kamçı vurdu" denilir. Bunu, bu ifadeyi "vâv"ın fethasıyla **vakran** okuyanların kıraati de destekler. Ayetteki **yüsven** kelimesine gelince, bu da mahzûf mef'ûl-ü mutlakın sıfatı olarak mansubtur ve takdiri, جَرْياً ذَا يُسْرٍ "Kolay bir akışla..." şeklindedir. Ayetteki, **emren** kelimesi de, ya tıpkı "Falanca rızkı veya malı taksim etti" denilmesinde olduğu gibi, mef'ûl-ü bih'tir, yahut da, "Falancayı sabren, yani masbûren öldürdü" denilmesi gibi, masdar şeklinde gelmiş bir "hal" olarak mansubtur. Ayette de böyledir, yani bu **emren, me'mûren** manasınadır.

Buna göre ayet, "Ayetteki **vikran** kelimesi mef'ûl-ü bih ise, niçin cemî olarak getirilip de **evkâran** denilmemiştir?" denilirse, deriz ki: Çünkü **hâmilât** ifadesi, anlattığımız gibi, rüzgârların sıfatıdır. Bunlar da, aynı **vikr** (yük) ile gelirler. Çünkü bir rüzgâr eser, bulutu (bir yere kadar) sürer, sonra onu geçer gider. Derken bir başka rüzgâr eser, onu biraz daha götürür. Çoğu kez de o bulutlar, rüzgârların farklı yönden esişleri sebebiyle, sağa sola yönelirler. Mef'ûl-ü bih olduğunu söylediğimizde, **emr** kelimesiyle ilgili söz de böyledir. Çünkü me'mûr olan bir grup, aynı şeyi "taksim" ederler, yahut deriz ki: Bu ifadeler, mukadder olarak tekrar etmiş ifadelerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki فَالْحَامِلاَتِ وِقْراً وِقْراً وَالْمُقَسِّمَاتِ أَمْراً أَمْراً buyurmuştur.

SİKİZİNCİ MESELE

Mükassimât'ın başındaki "fâ"nın getiriliş hikmeti nedir? Diyoruz ki: Eğer bu kelimenin rüzgârların sıfatı olduğunu söylersek, bu **"fâ"**, o işlerin meydana gelişteki sırasını gösterir. Çünkü **"zâriyât"**, bulutları meydana getirir. Sonra da yağmurları, bölgelere taksim eder. Yok eğer bu ifadelerin, dört ayrı şey olduğunu söylersek, bu "fâ", taksim olunan şeyin sırasını değil, taksimdeki tertibi (sırayı) ifade eder. Buna göre Cenâb-ı

Hak sanki şöyle demektedir: "Savuran rüzgârlarla, sonra yüklü bulutlarla, sonra akıp giden gemiler ile, sonra da taksim eden meleklerle taksimatta bulunurum."

Ayetteki, **hâmilât** ve **câriyât** kelimeleri, rüzgârlardaki faydaların beyânına işarettir. Karada bulutları var etmek, denizde de gemileri yüzdürmek suretiyle... Sonra "**mukassimât**" ifadesi de, bulutları taşımaya ve gemilerin hareketine varıp dayanan rızıklara ve Allah'ın taksimatıyla olan rüzgârlara işarettir. Dolayısıyla bazı kimselerin gemilerini, istedikleri gibi hareket eder, ama kâr getirmez; bazılarının gemileri de, onlar habersizken hareket edip giderler, ama kâr elde ederler. Nitekim Hak Teâlâ, *"Onların gemilerini biz taksim ederiz"* (Zuhruf, 32) buyurmuştur.

Ahiretin Gerçekliği

Cenâb-ı Hak daha sonra إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ *"Şüphesiz ki size vaad olunan elbette doğrudur"* buyurmuştur. Buradaki (مَا) edatının, "masdariyye" olması muhtemeldir. Buna göre mana, "Bu vaad gerçektir" şeklindedir. Yine bunun, ism-i mevsul olup, "Vaad olunan o şey elbet doğrudur" manasında olması da muhtemeldir. "**Sâdık**" kelimesi, tıpkı عِيشَةٌ رَاضِيَةٌ ifâdesinde olduğu gibi, وَعْدٌ ذُو صِدْقٍ "Doğruluk sahibi bir vaad" takdirindedir. Böylece masdar, ism-i fâilin masdar ile sıfatlanması gibi sıfatlanmıştır ki burada, ileri derecede bir te'kid vardır ve tıpkı bir kimsenin, "Falanca baştan aşağı lütuf, baştan aşağı sabırdır" demesi gibidir. İşte "doğru söz' ve "hasmı ezen bürhan" vb. birşey diyenin, tıpkı böyle bir te'kid (vurgu) ortaya koymuş olması gerekir. Bunun izahı şöyledir: Bir kimse "Falanca latiftir" yerine "sırf lütuftur" dediğinde, sanki şöyle demek istemiş olur: "Latif, kendisinde lütuf (iyilik yapma özelliği) bulunan kimsedir. Binâenaleyh latifde, hem lütuf, hem de başka şey var demektir. Böylece bu kimse onun lütfunun çok olduğunu beyân etmek istemiş ve onu tepeden tırnağa sırf lütuf kabul etmiştir. İkincisinde de, doğruluk, konuşanın konuştukları hususunda kendisinde bulunan bir sıfat olunca, o sanki şöyle demek istemiştir: Bu söz, kendisine doğruluk sıfatı verilebilmesi için, başka birşeye muhtaç değildir. Aksine bu, kuvvetli bir sebeb olduğundan, ona "sadık" (doğru) denilmesinde yeterlidir.

Ayetteki, تُوعَدُونَ fiili وَعَدَ vaadetti fiilinden olabileceği gibi أَوْعَدَ (tehdid etti) fiilinden de olabilir. İkincisi daha doğrudur. Çünkü inkârcıya karşı, vaadden ziyâde vaid (tehdid) ile olur.

★ ★
★

Ahiretten Gafil Olanlar

وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ ﴿٦﴾ وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ ﴿٧﴾ إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ ﴿٨﴾ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ ﴿٩﴾
قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ ﴿١٠﴾ الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ ﴿١١﴾ يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ ﴿١٢﴾

"Şüphesiz ki ceza (karşılık) elbette olacaktır. O hâleli yollara sahip göğe yemin olsun ki, gerçekten siz kesinlikle ihtilafa düşen bir söz içindesiniz. Ondan döndürülen döndürülür. Kahrolsun o koyu yalancılar ki, onlar, koyu bir cehalet içinde kalmış gafil kimselerdir. Onlar, o ceza gününün ne zaman olduğunu sorarlar"

(Zâriyât, 6-12).

"Dîn", olacak cezâ (karşılık) manasınadır. Buna göre, haşrın inkarı ile akıldan uzak görülen, ihtimal verilmeyen şey, vaad olunan şeydir, ki o da, hesap ve ceza, yani ikâbtır, yani haşr inkâr edilmekle bu inkâr edilmek istenmiştir. Binâenaleyh Hak Teâlâ âdeta, *"Şüphesiz size vaad olunan elbette doğrudur ve şüphesiz ki ceza elbette olacaktır"* demek suretiyle, hesabın eksilmez görüleceğini ve ikabın uygulanacağını anlatmak istemiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ *"O hâleli yollara sahib göğe yemin olsun ki..."* buyurmuştur ki, bu hususta birkaç bahis vardır:

1) **"Habuk"** kelimesinin, yollar manasında olduğu ileri sürülmüştür. Buna göre, bununla yıldızların yollarının ve uğraklarının (yörüngelerinin ve burçlarının) kastedilmiş olması muhtemeldir. Bununla, yıldızlar ile, gökte oluşan şekillerin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü yıldızların "semt"inde (tepe noktasında), Ashab-ı Suver'in Tinnîn, akreb ve nesr yolu dedikleri yol, Cevzâ (ikizler) vb. dedikleri sistemler yer almaktadır. Buna göre bununla, yıldızlarla süslenmiş bir gök kastedilmiş olur ki, *"Burçlu göğe yemin olsun ki..."* (Burûc, 1) ayeti de böyledir. **Habük** kelimesinin, gökyüzünün iyi dokunması, yapısının sağlam olması manasına geldiği, Arapça'da sık ve güzel dokunmuş kumaş için **"hasenu'l-hubuk"** sıfatının kullanıldığı söylenmiştir. Buna göre ayettek i bu tabir, "sağlamlığından ve kuvvetinden ötürü, tıpkı *"Dönüş sahibi olan göğe ... yemin olsun ki"* (Târık, 11) ayeti gibi olmuş olur. Bu hususta söylenilenler, bundan ibarettir.

2) Yemin edilen şey hakkında olup, bu da ayetteki, *"Gerçekten siz kesinlikle ihtilafa düşen bir söz içindesiniz"* cümlesidir. Bu ifadenin tefsiri hususunda, hepsi de sağlam olan, şöyle çeşitli izahlar vardır:

a) Bu, "Sizler çeşitli görüşler içindesiniz, yani **Hz. Muhammed** (s.a.s) hakkında böylesiniz. Çünkü bazan, "O, emindir", bazan da "O yalancıdır" diyorsunuz. Onun gâh deli, gâh kâhin, gâh sihirbaz, gâh şâir olduğunu söylüyorsunuz" demektir. Bu mana muhtemeldir. Fakat biraz zayıftır. Çünkü böylesi (açık olan) şeyler hakkında yemin etmeye gerek yok. Zira onlar bunu hiç yadırgamadan söylüyorlardı. Dolayısıyla bunu yeminle te'kîde gerek yok.

b) Bu ifade, "Siz aynı konuda sebatkâr değilsiniz. Bir görüşte sebat etmeyen, inancında yakîne erişemez" demektir. Binâenaleyh o kimse, sanki hakkında, "Göklere yemin olsun ki, inancınızda kesinliğe ulaşmış değilsiniz. Ama inadınızın aşırı oluşundan dolayı, bunda kesin gibi görünüyorsunuz" denilen kimse gibi olur. Bu görüşe göre, ayette şöyle bir incelik vardır: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sen, doğru söylemediğini kendin de biliyorsun. Ama bize karşı bile bile mücâdele

edlyorsun, cedele başvuruyorsun. Biz ise cedeli beceremiyoruz" dediklerinde, Cenâb-ı Hak "Tozutup savuranlara... yemin olsun ki, sen sözünde doğrusun, muannid (bile bile doğrunun aksini inâd eden) bir kimse değilsin" diye cevap vermiş, sonra da, "Aksine ey kâfirler sizler, yemin olsun ki, benim vaadimin - peygamberimin) doğru olduğunu kesin biliyorsunuz" buyurmuş, böylece, onlara karşı, işi tersinden ele almıştı.

c) Bu, "Sizler, birbiriyle çelişen görüşler içindesiniz. Meselâ haşr hususunda, "ne haşr vardır, ne de diriliş" diyorsunuz, sonra da, "biz atalarımızı bir din üzere bulduk" diyorsunuz. Binâenaleyh ölümden sonra hayat olmadığına, ölenin duyusu-şuuru bulunmadığına göre, atalarınıza muhalefet edince, onlara bundan ne zarar gelir. Bu ancak, ölümden sonra bir azabın olduğunu söyleyenlerin nazar-ı itibara alması gereken bir sözdür. Eğer biz ölünün hoşlanmadığı bir şeyi açığa vurduğunu bilseydik, sizin "ölümlerinden sonra, atalarımızın hatalı olduklarını söylemeyiz" demenizin manası kalmazdı. Nasıl böyle olmasın ki sizler, develerinizi büyüklerinizin kabirlerine bağlıyorsunuz. Tevhid konusuna gelince, yine "Göklerin ve yerin yaratıcısının ancak Allah olduğunu söylüyor, daha sonra da kalkıp, "O, putlarımızın ilahıdır" deyip, şirke düşüyorsunuz. Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında da, bir taraftan "O, delidir" diyor, bir taraftan da, "Sen cedel gücün sayesinde bize gâlip geliyorsun" diyorsunuz. Halbuki deli olan, nasıl böyle muntazam ve mu'ciz (başkalarının söyleyemeyeceği güzellikte bir) söz söyleyebilir?.. İşte bütün bunlar, birbiriyle çelişen hususlardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ *"Ondan döndürülen döndürülür"* buyurmuştur. Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, mü'minler için bir övgüdür, yani "o çelişkili sözlerden ve birbirini tutmaz iddialardan, ancak (Allah tarafından) döndürülenler döndürülür ve tutarlı-doğru inançlara iletilir" demektir.

b) Bu bir zemm olup, "Peygamberlerden döndürülen döndürülür."

c) "Haşr inancından döndürülen döndürülür."

d) "Kur'ân'dan döndürülen döndürülür" manalarınadır.

Bu ifade, "mahrum edilen, mahrum edilir" manasında, يُؤْفَنُ عَنْهُ مَنْ أُفِنَ şeklinde ve "Yalanlanan yalanlanır" manasında, يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ şeklinde okunmuştur.

Kafadan Atanlar

Daha sonra Hak Teâlâ, قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ *"Kahrolsun o koyu yalancılar"* buyurmuştur ki bu, ayetteki *"İhtilafa düşen bir söz içindesiniz"* ifadesi ile, "birşeyde sebat etmeyen, hiçbirşeye kesin gözüyle bakmayan; aksine zanda bulunan, yalan yanlış uyduran kimselersiniz" manasının kastedildiğine delâlet eder. Buna göre bu ayetin manası, "Koyu yalancılar mel'un olsun, Allah'ın rahmetinden uzak olsun" şeklinde olup, onlar hakkında bir bedduadır.

Daha sonra Hak Teâlâ, onların sıfatlarını sayarak, الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ *"Ki onlar koyu bir cehalet içinde kalmış gafil kimselerdir"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birisi

lafzı, diğeri manasıyla ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:

Lafzı ile ilgili mesele, ayetteki "**sâhûn**" kelimesinin, ikinci haber olması ihtimaliyle ilgilidir. Buna göre mübteda, هُمْ "Onlar" kelimesidir. Kelamın takdiri, "Onlar, koyu bir cehâlet içindedirler ve gâfildirler" şeklinde olup, tıpkı câhilliği, zâlimlikle niteleme niyeti güdülmeden, sırf **Zeyd**'in bu iki vasfı taşıdığını haber vermek niyetiyle, زَيْدٌ جَاهِلٌ جَائِرٌ "**Zeyd** câhildir, zâlimdir" denilmesi gibidir. "**Sâhûn**" kelimesinin haber, فِي غَمْرَةٍ (cehalet içinde) kelimesinin ise onun zarfı olması muhtemel olup, tıpkı "**Zeyd**, evinde oturuyor" (زَيْدٌ فِي بَيْتِهِ قَاعِدٌ) cümlesi gibi olur. Bu cümlede haber "**kâid**" kelimesidir. "**fî-beytihî**" ise onun zarfıdır. Aynen bunun gibi, ayetteki "**fî-gamretin**" ifadesi de, marife bir kelimenin cümle ile tavsîf edilebilmesini geçerli ve mümkün kılan "**sehv**"in zarfıdır. Eğer bu sıfat olmasaydı marifenin cümle ile tavsîf edilmesi câiz olmazdı.

Mana ile ilgili mesele ise şudur: "**Hamâs**"ın yani koyu yalancının, gâfil olma ile ve bâtıla dalma cehalet içinde kalma ile tavsif edilmesi "**harrâs**"ın zemm ifade eden bir sıfat olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü kendisine ancak zannın ulaştırdığı birşey hakkında yalan söyleyene "**harrâs**" adı verildiğinde, bu bir noksanlık sıfatını ifâde etmez. Nitekim Arapça'da, ürünün miktarını ve askerlerin sayısını tahmin edenlere de "**harrâs**" denilir. Ama bilinen ve kesin olan şeyle ilgili olarak kullanılan bu kelime, "zemm (kınama) ifâde eder. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Harrâslar kahrolsunlar, ki onlar koyu bir cehalet içindedirler ve gâfil kimselerdirler"* buyurmuştur. Yoksa bu tahminde bulunan kimselere yönelik bir beddua değildir. Ayetteki, *"koyu bir cehalet içinde kalmışlardı.."* ifadesinden sonra "**sâhûn**" (gâfil kimselerdir) ifadesinin getirilmesi, onların bir cehalet ve batıl içine düştüklerini ve onun içinde geri dönemeyecek şekilde kendilerini unutup, yollarını şaşırdıklarını ifade eder.

Cenâb-ı Hak daha sonra يَسْئَلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ *"Onlar o cezâ gününün ne zaman olduğunu sorarlar"* buyurmuştur. Eğer "Zaman, fiillerin zarfı yapılır. Zamanın, bir başka zarf için zarf olması ise mümkün değildir. Burada ise Hak Teâlâ, "ne zaman" ifadesini, "**gün**"ün zarfı yapmış ve "O ceza günü ne zaman?" buyurmuştur. Ve yine Arapça'da, "**Zeyd** ne zaman gelecek?" denildiğinde, buna cevaben, يَوْمَ الْجُمُعَةِ "Cuma günü" denilir. Ama, "Cuma günü ne zamandır?" denilmez" denilirse, buna şu şekilde cevâp verebiliriz: Bu kelamın takdiri, مَتَى يَكُونُ يَوْمُ الْجُمُعَةِ "Cuma günü zaman olur?" şeklindedir. Buna göre, أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ ifadesinin takdiri de, أَيَّانَ يَكُونُ يَوْمُ الدِّينِ "Din günü ne zaman olacaktır?" şeklindedir. أَيَّانَ ya istifham için olan أَيٌّ (**eyyu**) ve zaman anlamına gelen آنٌ (**ânun**)'den; yahut da, أَيٌّ ve أَوَانٌ (**evân**) kelimelerinden meydana gelmiş mürekkeb bir kelimedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, أَيُّ أَوَانٍ *"Hangi an, zaman?.."* demek istemiştir. Kelime, mürekkeb hale gelince de, mebnî kılınmıştır. Bu, onların ayetteki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz ki cezâ, elbette olacaktır"* ifadesine karşı verdikleri bir cevap ve suâldir. Buna göre onlar "adetâ, istihzâ ederek, "O ne zaman olacak kil?" demişlerdir. يَسْئَلُونَ ifâdsinde, kendisine soru sorulacak kimsenin zikredilmeyişi, -çünkü Cenâb-ı Hak,

يَسْـَٔلُونَ مَنْ... *"Falanca ... sorarlar"* buyurmamıştır. Onların maksatlarının esâsen doğru cevabı olmak olmadığına onların bunu ancak alay ederek sorduklarına delâlet etmek içindir.

★ ★
★

Şerirlerin ve İyilerin Akıbeti

يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ﴿١٣﴾ ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَٰذَا الَّذِي كُنتُم بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٤﴾ إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٥﴾ آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَٰلِكَ مُحْسِنِينَ ﴿١٦﴾ كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾

"O gün, kendilerinin ateş içinde azâba uğratılacakları gündür. (Onlara), "Tadın azâbınızı. İşte, dünyada çarçabuk gelmesini isteyegeldiğiniz bu idi..." (denilir). Şüphesiz ki, müttakîler, Rabblerinin kendilerine verdiğini almış olarak cennetlerde, pınarların başlarındadırlar. Çünkü onlar bundan evvel iyi amel edenlerdi. Onlar, gecenin ancak az bir kısmında uyurlardı.."

(Zâriyât, 13-17).

Şerirlerin Akıbeti

Ayetteki, يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ cümlesi, şu iki manaya gelebilir:

a) Bu, onların, "o din günü ne zaman?" şeklindeki sorularına karşı verilmiş bir cevaptır. Bu durumda onlar, malûm olduğu için, onu bilmek ve anlamak amacıyla sormadıklarından; işte aynen bunun gibi onlara öğreten, açıklayan, soruyu beyân eden bir şekilde cevap verilmemiştir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, *"O gün, kendilerinin ateş üzerinde azâba uğratılacakları gündür"* buyurmuştur. Zira onların, bu ikinciyi bilmeyişleri, birinci hususu bilmeyişlerinden daha kuvvetlidir. Halbuki, daha kapalı bir şey ile (burada Zâriyât, 13), cevap vermek câiz değildir. Çünkü birisi, "Zeyd ne zaman gelecek?" dese, cevap veren kimse de, "Arkadaşı geldiğinde" dese, arkadaşının geleceği zaman da bilinmese, bu cevâp yerinde ve doğru olmaz. Böylesi bir cevap, ancak, kelâmın cevap tarzında olması durumunda yerinde olur. Bu da, bir kimsenin, "Sen bana ne kadar söz verdin de caydın.. Bu cayma işi, ne zamana kadar sürecek?!" deyip de, karşı tarafın buna kızarak, "Sana en uğursuz gününün gelmesine kadar.." demesine benzer.. Bu iki cümle, şekien bir soru ve cevap gibidir. Ama, ne birincisiyle soru, ne de ikincisiyle cevap kastedilmiştir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ifâdesi de, bir açıklamada bulunma tarzında değil, onların o ilahî tehditleri istihzâ etmelerine, alaya almalarına mukabil getirilmiş olan bir ifâdedir.

b) Bu, *"Tadın azabınızı..."* ifadesiyle tamamlanan yeni bir cümledir. Buna göre şayet, "Bu, bir takdir yapma neticesine götürür" denilirse, biz deriz ki: Bu takdir kaçınılmazdır. Çünkü, *"Tadın azabınızı"* cümlesi, ancak yapılacak bir takdir neticesinde, kendisinden öncekiyle alâkalı olabilecek bir ifâdedir.

Ayetteki, يُفْتَنُونَ kelimesinin manasının, "... yanacakları" يُحْرَقُونَ şeklinde olduğu ileri sürülmüştür, ama evlâ olan, bunun manasının, "Onlar, tıpkı altını eritenin, onu ateşe tutması gibi, ateşe karşı tutacakları" şeklinde olduğunun söylenmesidir. Çünkü, ayetteki, عَلَى edatına bu mana daha uygun düşer. Eğer يُفْتَنُونَ fiili ile "yakılacaklar" manası kastedilmiş olsaydı, o zaman, ayetteki bu kelimenin ya بِالنَّارِ "ateş ile", yahut da فِي النَّارِ "ateşte" şeklinde olması daha uygun olurdu. Çünkü, "fitne" kelimesi, "tecrübe etmek, denemek" anlamındadır. Bu ifâdenin, اَلْحَبَرَهُ "falancayı denedi, sınadı..." ve بِحَزْبَةِ الْحِجَارَةِ "taşın kontrol edilmesi" manasına olduğunun söylenmesi halinde, bu ifadeyle, masdar manası kastedilmiş olur. Nitekim ayette de, ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ *"tadın azabınızı.."* buyurulmuştur. "Fitne" kelimesi ise, (aslında) imtihan etmek, demektir.

Azap İstemelerinin Manası

Buna göre şayet, "Kendileri ateş üzerinde azâba uğratılacakları günde, onlara, "Tadın azabınızı..." denilecektir..." şeklinde mana verdiğine göre, *"İşte, (dünyada) çarçabuk gelmesini isteyegeldiğiniz bu idi..."* ayeti ne demektir?" denilirse, biz deriz ki, tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan naklettiği, *"Ey Rabbimiz, hesap gününden evvel bizim amel defterimizi acele ver"* (Sâd, 16) ve *"Bizi tehdit edegeldiğin şeyi getir"* (Hûd, 32) vs. ayetlerinde olduğu gibi, bununla, onların bu işi, sözle acele olarak istemiş olduklarının kastedilmiş olması muhtemeldir. Bunun buradaki delili, *"Sana, din gününün ne zaman olacağını sorarlar"* (Zâriyât, 12) ifâdesidir. Çünkü bu da bir tür, o şeyin, acele olmasını istemedir. Bu ifâdeyle, fiil bakımından o şeyin acele olmasını istemenin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Fiil ise, onların inatlarında ısrar etmeleri, açıkça ısrar etmeleridir. Çünkü bu da, "o ilahî azâbın, acele gelmesini" temin eden bir husustur.

Müttakilerin Akıbeti

Cenâb-ı Hak, gururlu, mücrim ve aldanmış kimselerin hallerini beyan ettikten sonra, hakkı bulmuş olan müttaki kimselerin durumunu da beyan etmek üzere إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ *"Şüphesiz ki, sakınanlar, müttakîler cennetlerde, pınarların başlarındadırlar"* buyurmuştur ki, bu ifâdeyle ilgili şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Müttakînin Manası

Biz daha evvel, "müttakîliğin" en aşağısının, şirkten korunma, en üstününün de Allah'ın dışında kalan herşeyden korunma gibi muhtelif dereceleri bulunduğunu ve müttakilerin elde edeceği derecelerin en düşüğünün cennet olduğunu; küfürden korunan her mükellefin cennete gireceğini ve oranın nimetleri ile rızıklanacağını anlatmıştık.

İKİNCİ MESELE
Cennet Kelimesinin Müfred, Tesniye ve Cemi Getirilmesi

Cennet kelimesi Cenâb-ı Hakk'ın, مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ *"Sakınanlara vaad olunan cennetin sıfatı..."* (Muhammed, 15) ayetinde olduğu gibi, bazan tekil; burada, yani إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ cümlesinde olduğu gibi, çoğul; وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ *"Rabbinin huzurunda duracağından korkan için de iki*

cennet vardır" (Rahman, 46) ifâdesinde olduğu gibi, bazan da ikil (tesniye) olarak getirilmiştir. Binâenaleyh, buradaki hikmet nedir?

Biz diyoruz ki: Cennetin tekil getirilmesi, köşklerinin, ağaçlarının ve kanallarının (nehirlerinin) birbiriyle bitişik oldukları için, adeta tek bir cennet gibi oluşları sebebiyledir. Bu kelimenin çoğul getirilişinin hikmeti ise, dünyaya (dünyadakilere) nisbetledir.. Halbuki, dünyanın bağ-bahçelerine nisbetle ahiretteki cennetleri sayıyla tahdit etmek mümkün değildir. Bunun ikil (tesniye) olarak getirilmesi meselesine gelince, biz bunu, Rahman Sûresi'nde anlatacağız. Ne var ki burada, şunu diyebiliriz: Allah Teâlâ, vaadde bulunurken, cennet kelimesini tekil getirmiştir. Satın alınabileceğinden bahsederken de, böyle yapmıştır. Çünkü, *"Şüphesiz ki Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını, cennet mukabilinde satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşır, öldürür veya öldürülürler"* (Tevbe, 111) buyurmuştur. Vaadde, ilâvede bulunulabileceğine bir işâret olsun diye de, kendisinin ihsan edip vereceğinden bahsettiği yerlerde de, kelimeyi çoğul getirmiştir. Çünkü cennetler vaadedip sonra da, bir tek cennetten bahsederek "o cennet içindedir.." demesi hali böyle değildir. Çünkü bu "tek cennet" sözü, vaad olunan cennetlerden daha aşağıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ Sözünün Manası

Ayetteki, وَعُيُونٍ kelimesi müttakinin, çeşmelerin ve gözelerin içinde olmasını ifâde eder. Halbuki insanın, su veya benzeri sıvılar içinde olmasında duyacağı bir lezzet yoktur. Biz diyoruz ki, bunun anlamı, "çeşmelerin başında, arasında..." şeklindedir. Bu ise, nehirlerin arasında, yanında olmakla olur.. Bunun böyle oluşunun delili, فِي جَنَّاتٍ ifâdesinin manasının, "Cennetler arasında, cennetler içinde..." şeklinde olmasıdır. Çünkü "cennet" demek, ağaç demektir. Müttakî kimse ise, (ağaçların) bizatihi içinde değil, arasında bulunur. Ayetteki عُيُونٍ kelimesi hakkında da bu izah, aynen vâkidir. Bunların, marife olmalarına rağmen belirsiz olarak getirilmesi, tazîm içindir. Nitekim Arapça'da, "İşte adam!.." anlamında, فُلَانٌ رَجُلٌ "Falanca adamlar adamı!.." ifâdesi kullanılır.

آخِذِينَ 'nin Manası

Ayetteki, آخِذِينَ مَآ آتَيٰهُمْ رَبُّهُمْ *"Rablerinin kendilerine verdiğini almış olarak..."* ifâdesine gelince, burada, hem şöylesi birkaç mesele, hem de birkaç incelik bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

آخِذِينَ 'nin manası nedir? Biz deriz ki: Bu konuda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu "O müttakiler, Allah'ın kendilerine verdiğini, azar azar alırlar.. Onu tastamam ve toptan alamazlar.. Çünkü, sınırsız olan şeyin toptan verilmesi imkânsızdır" demektir.

b) Bu kelimennin manası, "Onlar, memnûn olarak, Rablerinin verdiklerini kabul edici olarak" şeklindedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onları kabul eder.." anlamında وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ (Tevbe, 104) buyurmuştur. Bu, **Zemahşerî**'nin yapmış olduğu bir izahtır.

Burada, şöyle üçüncü bir izah ta yapılabilir: Ayetteki فِي جَنَّاتٍ kelimesi, sadece oturmaya, meskûn olmaya delâlet eder. آخِذِينَ ise bir mülk edinmeye delâlet eder.

İşte bundan dolayı, birisi bir yere, orayı mülk edinerek girdiğinde, "Falanca belde alındı; falanca kale alındı..." denilir. Yine, az bir para ile bir evi ve bahçeyi alan kimse hakkında, orada her ne kadar maddi anlamda bir alma ve rızâ olmasa bile, "O onu mülk edindi, aldı..." tabiri kullanılır. Bu durumda bu ifâdenin manası, "Onların oraya girişlerinin, emâneten veyahut da, hemencecik geriye alınabilecek bir giriş şeklinde olmadığını; tam aksine burasının, o cennetliğin canı ve malı mukabilinde, Allah'tan satın alınmıştır.." şeklinde olur. Ayetteki, اٰتٰيهُمْ fiili, o müttakilerin, burayı zorla ve fetih yoluyla almayıp; tam aksine burasını, Allah'ın onlara verip bağışladığını beyan eden bir ifâdedir. Bu izaha göre, مَآ اٰتٰيهُمْ ifâdesindeki مَا cennetler ve nehirlere râci bir ifâde olmuş olur.

Ayetteki, اِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذٰلِكَ مُحْسِنِينَ *"Çünkü onlar bundan evvel iyi amel edenlerdi"* cümlesi, o cennetlerin kendisi mukabilinde alındıkları şeye bir işâret olup, bu, "cennetlikler o cennetleri, ihsânları sayesinde mülk edip aldılar.." demektir ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, temlîk lâmı ile beyan buyurduğu لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى *"güzel hareket edenlere en güzel mükâfaat"* (Yunus, 26) ifâdesi gibidir.

İKİNCİ MESELE آخِذِينَ ifâdesi, terkiple hâl olup, bu, يَأْخُذُونَ *"alırlar"* demektir. O halde Cenâb-ı Hak, iki lafzın da uyuşmaları ve mananın uygun düşmesi için, daha niçin مَآ اٰتٰيهُمْ buyurmuş da, مَآ يُؤْتِيهِمْ dememiştir? Çünkü اٰتٰيهُمْ ifâdesi, o işin bittiğini; يُؤْتِيهِمْ ifâdesi ise, bu işin devam ettiğini ihsas ettiren ifâdelerdir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın cennette verme işi, her gün yenilenecek, sonsuza kadar devam edip gidecektir. Özellikle biz, آخِذِينَ kelimesine "kabul etmek" manasını verirsek, daha nasıl "Falanca, Zeyd'in dün kendisine verdiği şeyi bugün kabul ediyor.." denilebilir? Biz diyoruz ki: Bizim yaptığımız tefsire göre, böyle bir soru varid olmaz. Çünkü, آخِذِينَ 'nin manası, "Onlar, Allah'ın kendilerine verdikleri şeyi mülk ediniyorlar, sahipleniyorlar..." şeklindedir. Binâenaleyh, verme işi dün; mülk edinme işi de bugün olabilir.

Ama bazı müfessirlerin yaptıkları izaha göre, bunun açıklamasına gelince, biz diyoruz ki: Allah Teâlâ, mü'min kimseye cenneti, o kimse dünyada iken vermiştir. Ne var ki, mü'min, o cennetin meyvelerini henüz elde edememiştir. O halde mü'min, cennete, alıcı durumunda girecektir. Çoğu kez mü'min, Allah'ın (dünyada) kendisine verdiğinden daha hayırlısını elde edecektir. Bu, onun oraya bu tarzda girmesine ters düşmez. Nitekim bir kimse, "Ben sana korkarak geldim.. Bir de ne göreyim, ben güven içinde imişim!" diyebilir. Sizin bahsettiğiniz husus ise, o cennetliklerin o şeyleri almalarının sadece, daha önce kendilerine verilmiş olan şeylere hasredilmesi durumunda söz konusu olur. Halbuki durum, hiç de böyle olmayacaktır. Onlar, o cennetlere, başka şey hatırlarına gelmeksizin, bu hal üzere gireceklerdir, ama, Allah onlara hatırlarına dahi gelmeyen şeyleri verecektir. Böylece de onlar, her ne kadar Allah'ın kendilerine verdiğini almak için oraya girmişler ise de, Allah'ın kendilerine vereceği (bambaşka) şeyleri almak üzere oraya girmiş olacaklardır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphe yok ki bu gün cennetlikler mesrurdurlar, bir zevk ve eğlence içindedirler"* (Yâsîn, 55) ayetinin ifâde ettiği, işte Allah'ın kendilerine vereceğini onların almalarını beyan eden bir hususdur. Ki biz bunu, Yâsîn Sûresi'nde anlatmıştık.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Zalike'nin Manası

Ayetteki, ذٰلِكَ kelimesi neye işârettir? Biz deriz ki, bu hususta şu iki muhtemel izah yapılabilir:
a) Bu, "Onlar girmezden önce..." demektir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın فِي جَنَّاتٍ ifâdesinde zâten "girmek" manası vardır. Buna göre mana, "Onlar, cennete girmezden önce, iyi ameller yapmışlardı.." şeklinde olur.

b) Bu, "Allah'ın onlara cenneti vermesinden ve onların da onu almasından önce..." anlamındadır. Bu hususta birkaç izah da şu şekilde yapılabilir: Buradaki ذٰلِكَ ifâdesi, "din günü" ifâdesine bir işârettir. "Din günü" ifâdesi de daha önce geçmişti.

Bu hususdaki inceliklere gelince, bunların bir kısmı daha önce geçmiş olup, إِنَّ الْمُتَّقِينَ kelimesi bu inceliklerden birisini oluşturur. Çünkü bu, şirkten korunmaya işâret eden bir ifâde olunca, adetâ Cenâb-ı Hak, bununla, "iman edenler" manasını kastetmiştir. Ne var ki iman, amel-i salih ile birlikte iki mutluluğu ifâde eder.. İşte bundan dolayı, bu bir kimsenin, "Onlar, ihsanda bulundular" sözünden daha tam daha mükemmeldir.

Müttakî kimse, **"Lâ ilâhe ..."** deyince, şirkten korunmuş olur. Ama "ihsân" ise bu kimsenin, **"illâllahl"** demesi durumunda yerine gelmiş olur. İşte bundan dolayı, **"takvâ"** kelimesinin, **"Lâ ilâhe illâllahl"** olduğu söylenmiştir. **"İhsân"** hususunda da Cenâb-ı Hak, وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلاً مِمَّنْ دَعَآ إِلَى اللّٰهِ... *"Allah yoluna davet edenden (...) daha güzel sözlü kim vardır.."* (Fussilet, 33) buyurmuştur. *"İyiliğin mukabili ancak iyiliktir"* (Rahman, 60) ayetinin tefsirinde, "ihsan"ın Lâ ilâhe illâllâhl kelimesini söylemek olduğu ileri sürülmüştür ki, bu durumda, bu demektir ki, takvâ ile ihsân birbirinden ayrılmayan, tam aksine, birbirinin ayrılmaz parçaları olan şeyler olduğu söylenmiştir.

Gece Kıyamı

Ayetteki, كَانُوا قَلِيلاً مِنَ الَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ *"Onlar, gecenin ancak bir kısmında uyurlardı.."* cümlesi, o müttakî kimselerin, muhsin oluşlarının bir açıklaması sadedindedir. Nitekim sen, "Hatem-i Taî cömert idi, var olanı harcar, gayretini de esirgemezdi.." dersin. Bu konuda birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Ayetteki قَلِيلاً zarf olarak mansûb bir kelime olup, takdiri, يَهْجَعُونَ قَلِيلاً şeklindedir. Nitekim sen, قَامَ بَعْضَ الَّيْلِ "Gecenin bir kısmında kalktı..." dersin. Böylece بَعْضَ kelimesi, zarf olarak mansûb kılınmış olur. كَانَ'nın haberi de, يَهْجَعُونَ kelimesi olup, قَلِيلاً مَا'daki مَا zâiddir.

Mâ İle Lâm Nefy Edatlarının Farkı

Meşhur olan bu olup, bu hususdaki bir başka izah da bu ayetin manasının, "uykuyu onlardan kaldırmak" yani uyumadıklarını bildirmek manasıdır. Bu, **Dahhâk** ve **Mukâtil**'den nakledilmiştir. **Zemahşerî** ayetteki **mâ** edatının, nâfiye (olumsuzluk edatı) olmasını kabul etmemiş ve şöyle demiştir: Bunun nâfiye olması câiz değildir. Çünkü **mâ** edatından sonrakiler, ondan önce gelenlerde amel edemezler ve sen,

meselâ زَيْداً مَا ضَرَبْتُ diyemezsin. Fakat لَمْ edatından sonra gelen birşeyin, ondan önce gelen üzerinde amel etmesi câizdir. Nitekim, زَيْداً لَمْ أَضْرِبْ "Zeyd'i dövmedim" diyebilirsin.

Bunun sebebi şudur: Müteaddî fiil, müsbet hâline hamlen, nefiyde de iş yapar. Çünkü sen, ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْراً "Zeyd Amr'i dövdü" dediğinde, Zeyd'in fiilinin, Amr ile ilgili olduğu sabit olur. Fakat مَا ضَرَبَهُ "Onu dövmedi" dediğinde, ondan bir fiil tahakkuk etmemiştir ki, o onunla (mef'ûl ile) ilgi kursun ve bu fiil ona geçsin. Fakat olumsuz olan durum, müsbete hamledilmiştir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre müsbete oranla nefiy, tıpkı fiile oranla ism-i fâil gibidir. Çünkü ism-i fâil, fiilin ameli gibi amel eder. Ancak ne var ki ism-i fâil, fiil-i mazi manasında olduğunda amel etmez ve sen زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْراً أَمْسِ diyemezsin, ama زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْراً غَداً وَالْيَوْمَ الْآنَ "Zeyd, Amr'ı yarın, bugün, şimdi döver." Çünkü mâzî, varlık olarak artık kalmamış, var olacağı da düşünülemez. Dolayısıyla gerçek manada mef'ûle taalluk edemez. Fakat fiil, kuvvetinden ötürü amel etmiştir, ism-i fâil ise, zayıflığından ötürü amel edememiştir.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi diyoruz ki: مَا ضَرَبَ "Dövmedi" ifadesi, olumsuz mâzî içindir. Dolayısıyla burada hem olumsuzluk, hem mâzîlik vardır ve amel etme gücü zayıflamıştır. Ama لَمْ أَضْرِبْ "dövmedim" ifadesine gelince, lem edatı her nekadar muzârîyi maziye çevirmiş ise de, sigâ, müzarî sigasıdır. Dolayısıyla burada, tıpkı bir kimsenin زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْراً غَداً ifadesinde bulunan durum mevcuttur. Binâenaleyh amel ettirilmiştir. Bu, **Zemahşerî**'nin izahıdır. Fakat bu görüşü savunan **Zemahşerî**, ayetteki "**kalîlen**" kelimesinin, يَهْجَعُونَ fiiliyle mansub olmayıp, كَانُوا fiilinin haberi olduğunu ve takdirinin كَانُوا قَلِيلِينَ "Az idiler" şeklinde olduğunu söylemektedir.

Daha sonra Hak Teâlâ, كَانُوا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ *"Gecenin ancak az bir kısmında uyurlardı"* buyurmuştur ki bu, "Onlar hiç uyumaz, aksine bütün geceyi ihyâ ederlerdi" demektir. Buna göre مِنْ harf-i cerri, teb'îz (kısmen) manasına değil, beyâniyyedir. Bu izaha göre ayette, *"iman edip, sâlih ameller işleyenler müstesna, onlar ise ne azdır"* (Sad, 24) ifadesinin manası yatmaktadır. Bu böyledir. Çünkü biz, ayetteki *"Şüphesiz ki müttakiler cennetlerdedirler"* cümlesinde "iman ederler..." manası; *"iyi amel edenler (muhsinler)"* ifadesinde, "salih amel işleyenler" manası; *"az idiler"* ifadesinde de, *"Onlar ise pek azdır"* (Sad, 24) manası yatmaktadır.

İkinci Bahis: Meşhur görüşe göre, ayetteki (مَا) zâide olup, يَهْجَعُونَ هُجُوعاً قَلِيلاً "Az uyurlar" takdirinde, "**kalîl**" kelimesi, mahzûf masdarın (mef'ûl-u mutlak) sıfatıdır.

Üçüncü Bahis: "**Kalilen**" kelimesinin كَانَ 'nın haberi olarak mansub (مَا) 'nın da masdariyye olduğunu söylemek de mümkündür. Buna göe kelamın takdiri كَانَ هُجُوعُهُمْ مِنَ اللَّيْلِ قَلِيلاً *"Gece uyumaları az idi"* şeklindedir. Bu durumda كَانَ 'nin fâili, "**hucû**" olur ve bu bedel-i iştimâl faslındandır. Çünkü onların uyumamaları, kendileriyle ilgili birşey olup, bundan dolayı Cenâb-ı Hak sanki, "Onların uyumaları azdı" demiş olur ki bu tıpkı, "**Zeyd**'in ahlâkı güzeldir" denilmesi gibi olur. İzahın böyle yapılması halinde ise artık ayette bir ziyadenin bulunduğunu söylemeye gerek kalmaz.

Bil kl-nahivciler bu gibi yerlerde, bunun bedel olduğunda söylemez ve زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهُهُ-اَلْوَجْهُ "Zeyd'in yüzü güzel" ifadesiyle, زَيْدٌ وَجْهُهُ حَسَنٌ ifâdesi arasında fark olduğunu belirterek, birincisinde sıfat, ikincisinde de bedel olduğunu söylemişlerdir. Biz ise bunun bedel-i iştimâl olduğunu söylersek, bununla bir ıstılahı değil, bir ilgiyi kastettik. Aksi halde, takdîm edildiğinde "**kalîl**" kelimesi, nahiv açısından, tehir edildiğindeki gibi olmaz. Öyle ki, فُلَانٌ قَلِيلٌ هُجُوعُهُ "Falanca, uyuması az olandır" ifadesinde, "**hucû**" bedel değil ama, فُلَانٌ هُجُوعُهُ قَلِيلٌ ifadesinde ise bir bedeldir. Buna göre, (مَا) 'nın, ism-i mevsul olup, *"Onlar uyudukları zaman, gecenin az bir kısmı idi"* manasındadır.

Mana İle İlgili Açıklama

Bu lafız ile ilgili olan açıklamadır. Mana ile ilgili olarak diyoruz ki: Ayet-i kerimede zikrediliş açısından "**kalîl**" kelimesinin önce getirilişi, sırf secîden dolayı, ayetlerin sonunda, يَهْجَعُونَ ve يَسْتَغْفِرُونَ bulunsun diye değildir. Aksine burada şöyle iki önemli husus var:

1) Uyuma onlar için bir rahatlıktır. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın bu ayette anlatmak istediği şey, onların sa'y-u gayretlerini ve Allah için uykusuzluğa nasıl katlandıklarını belirtmektir. Binâenaleyh şayet Cenâb-ı Hak, كَانُوا يَهْجَعُونَ "Uyurlardı" demiş olsaydı, burada bahsedilen önce onların rahatlıkları olmuş olurdu ve sonra o rahatlığın az olduğu beyan edilmiş olurdu ki, bu durumda bazen dinleyici, sözün mâbâdinden (sonundan) gâfil olur ve der ki "Onların muhsin oluşları, uyumalarından ötürüdür. Ama Cenâb-ı Hak önce "**kalîl**" (az)i söyleyince, zihne ilk yerleşen şey onların az uyudukları hususu olur. Bu inceliği gözeten kimse فُلَانٌ قَلِيلُ النَّوْمِ "Falancanın uykusu az" der de, هُجُوعُهُ قَلِيلٌ demez. Çünkü maksadı uykunun azlığını beyan etmektir, yoksa uykusunu azlıkla-çoklukla nitelemek değildir. Çünkü uyku hiç olmasaydı o zaman, az olmadığını söylemek daha evlâ olurdu. Halbuki uykusuzluğun azlığı böyle değildir. Çünkü uykusuzluğun azlığı olmasaydı, zâhirde çokluk onun yerini alırdı.

2) Bu incelik, ayetteki مِنَ اللَّيْلِ ifâdesiyle ilgili olup şöyledir: Gündüzün az uyuma işi, herkes için söz konusu olabilir ve herkesten sâdır olabilir. Fakat geceye gelince, o uyku zamanıdır. Onu taat uğrunda ancak, kulluğu kendisine şiar edinmiş, Hakk'a yönelmiş kimseler uyanık geçirir. Buna göre eğer, "**hucû**" (uyumak), ancak gece olur. Gündüzün uyuma işine, **hucû** denmez?" denilirse biz deriz ki: Genel bir durumdan bahsedip, bununla özel bir durumu kastetmek güzel bir şeydir. Çünkü biz mesela, "Fasîh konuşan bir canlı gördüm" diyoruz. Ama, hususî birşeyi zikredip, genel durumu kastetmek bazı durumlar hâriç, hiç de güzel olmaz. Dolayısıyla da, رَأَيْتُ فَصِيحاً نَاطِقاً حَيَوَاناً diyemeyiz.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi diyoruz ki: Cenâb-ı Hak bu ayette genel gibi olan birşeyi zikretmiştir ve bundan sonraki ifadenin, "Onlar gecenin bir kısmında tesbihatta ve istiğfarda bulunuyorlardı, yahut da onu uyanık geçiriyorlardı..." şeklinde olması muhtemeldir. Fakat Cenâb-ı Hak, يَهْجَعُونَ *"az uyurlardı"* buyurunca hem

başkasına, hem de az uyumaya ihtimalli olan genel bir ifadeyi tahsis etmiş olur ki bunun böyle olduğunda şüphe yoktur.

★ ★
★

Seherde Niyaz Edenler

وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾

"Seher vakitlerinde de onlar istiğfar ederler"
(Zâriyât, 18).

Bu ifade onların, gece ibadetine kalkıp, buna gayret gösterdiklerine, amellerinin daha çok, daha ihlaslı olmasını istediklerine, kusurlarından ötürü istiğfarda bulunduklarına bir işarettir ki, bu şerefli, cömert, iyi kimselerin yoludur. İyiliğin en ilerisini yapar, yine de bunu az görür, kusurlu yaptığını söyleyerek mazeret beyan eder. Fakat alçak ve cimri kimse ise, az birşey yapar, onu gözünde büyütür ve hemen onu başa kakar.

Burada bundan daha ince, daha güzel şöyle bir diğer izah da yapılabilir: Allah Teâlâ, onların az uyuduklarını beyan buyurup, uyuma da kişilerin tabiatları gereği olunca, *"onlar istiğfar ederler"* buyurmuştur ki bu, o az uykudan bile onların istiğfar ettiklerini ifade eder. Burada bir başka sorunun cevabı olacak şöyle diğer bir incelik daha vardır: Allah Teâlâ onları az uyudukları için medhetmiş, çok uyanık durdukları için övmemiş ve meselâ, "Onlar, çok uyanık dururlardı" dememiştir. Külfet olan ve gayreti gerektiren şey, uyumak değil de, uyanık durmak olmasına rağmen, bunun böyle ifade edilmesindeki hikmet nedir? Biz deriz ki: Bu, onların uykularının bile bir ibadet olduğuna bir işarettir. Çünkü Allah Teâlâ onları, az uyudukları için medhetmiştir. Az uyumak ise, onlara başka bir ibadetle meşgul olmayı sağlamıştır. Bu da, seherlerde istiğfar etmektir, yine bu, kendilerini beğenmekten ve kibirlenmekten onları menetmektir. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Zarfların Birbirinin Yerine Kullanılması

Birinci Bahis: Bu, ayetin başındaki "bâ" harf-i cerriyle ilgilidir. Çünkü buradaki bâ harf-i cerri zarf olmadığı halde, zarf olarak kullanılmıştır (niçin)? Diyoruz ki: Bazı nahivciler şöyle derler: Harf-i cerlerin bir kısmı bir kısmı yerinde kullanılır. Nitekim zaman zarfları hususunda, خَرَجْتُ لِعَشْرٍ بَقِيْنَ "Ayın yirmisinde (bitimine on gün kala) çıktım"; خَرَجْتُ بِاللَّيْلِ "Gece çıktım"; خَرَجْتُ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ "Ramazanda çıktım"; denilir. Böylece de, lâm, bâ ve fî aynı manada kullanılır. Mekân zarfları için de durum aynıdır. Nitekim sen, أَقَمْتُ بِالْمَدِيْنَةِ كَذَا "Falan şehirde kaldım", رَأَيْتُهُ بِبَلْدَةِ كَذَا ve فِي بَلْدَةِ كَذَا "Onu falan beldede gördüm" dersin. Buna göre eğer; "Bu husus nasıl izah edilebilir?" denilirse, biz deriz ki: İsim ve fiillerde olduğu gibi, harflerin de farklı farklı manaları vardır. Fakat harflerin, kendi başlarına bir manası

yoktur. İsim ve fiil ise kendi başlarına birer mana ifade ederler. Fakat harflerin bir kısmı arasında, birbirine zıd manalar vardır. Bu, isim ve fiillerde de böyledir. Çünkü meselâ, "beyt" ve "meskan" kelimeleri birbirinden farklı şeylerdir. "Sükûn" ve "meks" masdarları da böyledir. Halbuki olması farzedilen yahut mevcud olan iki fiil, iki isim böyle değildir. Bunu iyice kavradığına göre, şimdi diyoruz ki: Bâ, lâm ve fî harfleri arasında bir ortaklık vardır. Bâ, ilsâk (bitiştirmek) içindir. Bu mekânda (فِي مَكَانٍ) karar kılan kimse ise, âdetâ oraya yapışmıştır. Zamana nisbetle fiil de böyle (yani o zamana âdeta yapışmıştır)dir. Binâenaleyh bir kimse سَارَ بِالنَّهَارِ "Gündüz sefere gitti" dediğinde, "Falanca gündüze bitişmiş olarak sefere çıktı" demiş olur. Şimdi bu ayete gelince, bu, "Onlar seherlerle içiçe, seherlerle (بِهَا) birlikte istiğfar ederler" demektir. Çünkü seherdeki vakitler, (فِيهَا) onlarla içiçedir.

İmdi eğer, "bu ikisi arasında mana bakımından bir fark var mıdır?" denilirse, biz deriz ki: "Evet. Çünkü قُمْتُ بِاللَّيْلِ "Gece kalktım" yahut اِسْتَغْفَرْتُ بِالْأَسْحَارِ "seherlerde istiğfar ettim" diyen kimse, bu iki şeyi haber vermiştir ve bu, o fiili o vaktin ilk parçalarında bulunuşuna, قُمْتُ فِي اللَّيْلِ 'den daha fazla delâlet eder. Çünkü bu ikinci ifade, zamanın fiil ile tam uyuşmadığı manasını çağrıştırır. Bir kimsenin, أَقَمْتُ بِبَلَدِ كَذَا "Falanca beldede ikamet ettim" ifadesi de, o kimsenin, o beldenin onu kapladığını ifade etmez, ama أَقَمْتُ فِيهَا ifâdesi ise, o beldenin onu tamamen içine aldığını gösterir. Binâenaleyh bir kimsenin, أَقَمْتُ بِالْبَلْدَةِ ve دَعَوْتُ بِالْأَسْحَارِ demesi, buralarda fî harf-i cerrini kullanmasından daha geneldir. Zira beldede (فِيهِ) olan, belde ile (بِهِ) kuşatılmıştır. Ama belde ile (بِهِ) kâim olan, tamamen beldede (فِيهِ) değildir.

Bunu iyice kavradığına göre, bu ayette onların hiçbir vakitte ibadetten uzak kalmadıklarına, çünkü geceleri sanki hiç uyumadıklarına, seherin hemen başında ise istiğfarda bulunduklarına bir işaret vardır. Böylece burada, kendilerinden herhangi bir günah çıkmadan bile, onların istiğfar ettikleri beyan edilmektedir. Çünkü onlar, seherlerde uyanıktırlar. Dolayısıyla o vakitte günah işlemeye ayrılmış bir zamanları yoktur.

Eğer, "İyice izah et. Çünkü zamanlar içinde, bâ harf-i cerrinin zarf olamayacağı ve mesele خَرَجْتُ بِيَوْمِ الْجُمُعَةِ denilemeyip, فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ denilmesinde olduğu gibi, kullanılamayacağı durumlar vardır?" denilirse, deriz ki: Bir zaman içinde geçen her iş, o zamana bitişiktir. Binâenaleyh cuma günü çıkma işi, o zamanla bitişik, onunla içiçedir. Dolayısıyla bunda بِيَوْمِ الْجُمُعَةِ ifâdesi kullanılamamıştır. Yine diyoruz ki: Bu ikisini birbirinden ayıran şey, ilgili ifadelerin mutlak veya mukayyed olarak getirilmeleridir. Bunun delili şudur: Sen eğer, خَرَجْتُ بِنَهَارِنَا وَبِلَيْلَةِ الْجُمُعَةِ dersen güzel olmaz. Ama خَرَجْتُ بِيَوْمِ سَعْدٍ أَوْ بِيَوْمِ نَحْسٍ "Uğurlu günde veya uğursuz günde çıktım.." dersen güzel olur. "Gece" ve "gündüz" ifadelerinde, bir tahsis ve bir kayıt bulunmuşsa, bâ harf-i cerrini bunların başına getirmek câizdir. Ama sen bunları kayıtlar, tahsis edersen, bu kullanış câiz olmaz. "Yevmu'l-cum'â" ifadesinde, "yevm" (gün) kelimesi tahsis edildiği için, bunun

başında bâ harf-i cerrinin kullanılması câiz olmamıştır. Ama ifadeyi nekire kılmak suretiyle bu tahsis ortadan kalkar ve sen بِيَوْمٍ كَذَا "falan gün" dersen, bâ harfi bunda kullanılabilir. Bunun sırrı şudur: Cum'a günü, bu saat, o gece gibi ifadelerde, zamanın ötesinde, başka bazı hususiyetler de zikredilmiştir. Birşeyin gerçekte hususiyetleri ise, insanın detaylı bir biçimde hasr edemeyeceği kadar çok ve sınırsızdır. Fakat bunlar icmâlî (toptan) olarak hasr (sınır) altına alınabilir. Meselâ, "Bu adam.." dediğinde, bunun genel şekli "O adam" ifadesidir. Ama kalkar da "uzun adam" dersen, bu genel ifadeyi tahsîs etmiş olamazsın, fakat tahsise yaklaştırmış olursun. Böylece bu ifadeden, kısa adamlar hariçte kalmış olur. Yine sen kalkar da, "âlim adam" dersen, yine onu tahsis etmiş olmazsın. "Zâhid adam" dediğinde de durum böyledir. Fakat "Ömer'in oğlu" dediğinde bu ifade, Zeyd'in, Bekir'in, Hâlid'in ve diğerlerinin oğullarından onu hariç tutmuş olur. Binâenaleyh sen böyle söylediğinde bu, o tahsis edici hususların hepsini içine alır, fakat o özellikler sadece bu ifadenin içinde bulunmuş olur. O halde kendisinde, zamandan başka hususiyetler de zikredilen zaman zarfı, zamanın kendisinden farklıdır. Fiil, zamanla içiçe olan bir şeydir, yoksa zamandan kaynaklanan birşey değildir. Ama fî harfi cerrinin bunda kullanılması doğrudur. Çünkü genelde mevcut olan şey, hususî olanda da vardır. Çünkü âmm (umumî-genel), hâssa (hususiye) dahil olan şeydir. Ama "fî" harf-i cerri, kendisinde o şeyin bulunduğu şeye dahil olur da böylece, meselâ فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ ve فِي هٰذِهِ السَّاعَةِ denilir.

Lâm'ın incelenmesine gelince, bunu, daha sonraki yerine tehir eiyoruz. Yapılacak açıklamanın bir kısmı, daha önceden, وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا (Yâsîn, 38) ayetinin tefsirinde geçmişti.

Buradaki هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ zamiri, faydadan hâlî değildir. Bu konuda **Zemahşerî** şunu söylemiştir: "Bunun faydası, istiğfar konusundaki kemâl ve mükemmelliklerini ifâde için, hükmü, buradaki kimselere hasretmektir. Buna göre sanki, onların dışındakiler istiğfar edici değil de, ancak ve ancak onlar istiğfarda bulunanlar; başkası değil... Nitekim Arapça'da, ilimdeki kemâlinden dolayı, فُلَانٌ هُوَ الْعَالِمُ "Falanca yok mu, o âlimin ta kendisidir" denilir ki, sanki, "İlim sadece onda toplanmıştır ve o bu konuda çok iyidir.." demektir.

Bunda bir başka fayda daha vardır. Bu da şudur: Cenâb-ı Hak, *"Seher vakitlerinde de onlar istiğfar ederler.."* ayetini, *"Onlar, gecenin ancak az bir kısmında uyurlardı.."* (Zâriyât, 17) ifadesine atfedince, şayet olumlu manayı هُمْ zamiriyle tekîd etmemiş olsaydı, bu durumda mananın "Seherlerde, az bir süre istiğfar ederler" şeklinde olması da muhtemel olabilirdi. Nitekim sen Arapça'da, "Falanca, çok az قَلِيلاً مَا eziyyet eder ve insanlara ihsanda bulunur.." dersin.. Bundan, muhtemelen onun, hem eziyyeti az, hem de ihsanı az birisi olduğu anlaşılır. Ama sen, قَلِيلاً مَا يُؤْذِي وَهُوَ يُحْسِنُ "Ne az eziyyet eder! O, ihsan edenin kendisidir" dediğindeyse, bu anlayış ortadan kalkar ve bunda, şu ifâdenin anlamı ortaya çıkar: "(O), eziyyeti az, ama ihsanı bol olandır."

İstiğfar'ın 5 Manası

El-istiğfâr kelimesi birkaç manaya muhtemeldir:

a) Zikirde bulunarak sözle mağfiret talebinde bulunmak. *"Ey Rabbimiz, bizi bağışla..."* demeleri gibi.

b) Fiil ile mağfiret talebinde bulunmak.. Buna göre mana, "Seherlerde onlar, mağfiret talebiyle, başka bir fiil yaparlar..." şeklinde olur. Bu da, namaz ya da onun dışındaki diğer ibâdetlerdir.

c) Görüşlerin en garibi olan bu izaha göre, "istiğfar" maddesi, ekinin hasat zamanı geldiğinde kullanılan, اِسْتَحْصَدَ الزَّرْعُ **"istehsade'z-zer'u"** fiilinin bâbındandır. Yani, "seher vakti onlar mağfireti hak ederler ve mağfirette bulunma zamanı gelir..." demektir. Buna göre şayet, "Allah, onların mağfiretini niye seher vaktine tehîr ediyor?" denilirse, biz deriz ki: Seher vaktinde, gece melekleri ile gündüz melekleri toplanır, bir araya gelir.. Bu, şühûd zamanıdır. Allah da, onlardan bir topluluğa şöyle der: *"Ben, kulumu bağışladım.."* Birinci görüş daha açık ve güçlü; ikincisi ise, müfessirlere göre daha meşhurdur.

★ ★
★

Malda Yoksul Hakkı

وَفِيٓ أَمْوَٰلِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّآئِلِ وَٱلْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾

"Onların mallarında isteyenin ve yoksulun da bir hakkı vardır..."
(Zâriyât, 19).

Biz daha önce pekçok kereler, Allah Teâlâ'nın, kendisini tazimin peşinden, mahlûkatına dair şefkat ve merhameti zikrettiğini ifâde etmiştik. Hiç şüphe yok ki, geceleri pek az uyuyan, seher vakitlerinde istiğfara yönelen kimse, Allah'ı pek büyük bir biçimde tazîm edip sayar. İşte böyle Cenâb-ı Hak, *"Onların mallarında (...) bir hak vardır"* beyanıyla (onların mahlûkata karşı olan) şefkat ve merhametine işâret etmiştir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Malın Onlara İzafesinin Hikmeti

Pekçok yerde, *"Allah'ın size rızık olarak verdiğinden infak edin..."* (Yâsîn, 47) ve *"Rızık olarak verdiklerimizden infâk ederler..."* (Bakara, 3) buyurulmuş olduğu halde, burada mal onlara nisbet edilmiştir, niçin? Biz deriz ki: Bunun sebebi şudur: Bu yerlerdeki ifâdenin amacı, teşvik etmektir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, mal ile beraber, onları infâkta bulunmaya teşvik eden ve engeli ortadan kaldıran şeyi de zikretmiş ve "Bu, Allah'ın rızkıdır; Allah sizi rızıklandırır.. O halde, fakirlikten korkmayın ve verin!" buyurmuştur. Burada ise, yaptıkları şeyden dolayı onları medh söz konusudur. Bu sebeple de, teşvik edici bir ifâdeye gerek kalmamıştır.

İKİNCİ MESELE
Zekât Vermenin Övgü Olması

Buradaki حَقٌّ **(hakk)** kelimesi hakkında meşhur olan görüş, bunun, şer'an bilinen miktar, yani "zekât" olduğu şeklindedir. O zaman da bu ifâde, övgü sıfatı olarak kalmaz.. Çünkü, müslümanın malında bir hakkın, yani zekâtın bulunması, medhi gerektiren bir sıfat değildir. Zira, her müslüman böyledir. Hatta, İslâm'ın fürû'uyla emrolunmuş olup, onun malında da muayyen bir hak vardır; ancak ne var ki, müslüman olursa bu ondan sakıt olabilir; ölürse, terkettiğinden dolayı itâba muhatap olur dersek, kâfir dahi böyledir... Üstelik o, müslüman olmaksızın bunu edâ ederse, bu yerini bulmaz.. O halde bunun bir övgü sıfatı olduğu nasıl anlaşılabilir?

Deriz ki: Buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

a) Biz, buradaki "sâil"i, şer'an isteyebilen kimse; "mahrûm"u da, istemesine imkân verilmemiş olup, şâriin (kanun koyucunun), kendisini istemekten men ettiği kimse diye tefsir ediyoruz. Bu men ise, bazen, isteyen kimsenin buna hak kazanmamış olmasından, bazan da, kendisinden talepte bulunulan kimse üzerinde, talep edilecek bir hakkın kalmamış olmasından ileri gelir. İşte Cenâb-ı Hak onun hakkında, "Onun malında isteyen için bir hak, yani zekât; istemeyen için de, nâfile olarak verilen bir sadaka vardır.." buyurmuştur. Çünkü buna sahip olan kimse, bunları (elinde tutmayı) talep edemez ve kendisinden, gerek cizye gerekse zekât olarak bunu isteyeni engelleyemez.. Bilâkis (isteyen kimse), bunları serbestçe ister. O zaman, Cenâb-ı Hak sanki, "Onun malında zekât ve sadaka vardır.." buyurmuştur. Maldaki sadaka ise ancak, Allah'ın onu farz kılmasıyla (caiz) olur.. Buna göre kelâmın takdiri, "Bu (hakkın), çıkarılıp fakir ve miskinlere verilmesidir.." şeklindedir.

İkinci cevap da şudur: وَفِيٓ أَمْوَٰلِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّآئِلِ ifâdesi, "Yani, onların malları, onların hakları için bir zarftır, (mahaldir)..." anlamındadır. Zira, **fî** kelimesi, zarf manası ifâde eder. Fakat, zarf, ancak mazrûftan (içindeki şeyden) dolayı talep edilir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar, malı onu ancak bir hakka zarf ve mahal kılmış oldukları halde talep ediyorlar ve biriktiriyorlar.." buyurmuştur. Şüphe yok ki, zarftan talep edilen, onun mazrufudur. Zarf ise, onların malıdır. Böylece de onların malı, haklar için bir zarf (mahal) kılınmış olur. Bundan büyük medih de yoktur.

İmdi eğer مَالُهُمْ لِلسَّآئِلِ *"Onların malı sâil içindir"* denilseydi, daha beliğ olmaz mıydı?.." denilirse, biz deriz ki: Bu böyledir, zira kırk dinarı olan kimse bunu tasadduk etse, onun bu tasadduku devamlı olamazdı. Ama kişi çalışıp, ticâret yapsa ve uzun yıllar yaşasa; zekâtını ve sadakasını da verse, bu durumda verilen şeyin miktarı daha çok olur. Bu tıpkı, namaz ve orucun durumu gibidir.. Bir kimse kendisini, bunlardan aciz kalacak kadar, namaz ve oruç için yorsa, bunun durumu, bunları ölçü ile yapanın durumu gibi olmaz.. İşte Hz. Peygamber (s.a.s), إِنَّ هٰذَا الدِّينَ مَتِينٌ فَأَوْغِلْ فِيهِ بِرِفْقٍ فَإِنَّ الْمُنْبَتَّ لاَ أَرْضاً قَطَعَ وَلاَ ظَهْراً أَبْقَى *"Bu din (İslâm) muhkemdir. Sağlamdır. Sen ona yumuşakça gir, zira aceleci adım yol almadığı gibi hayra sırtını da dönmez"*[18] **hadisiyle buna işaret etmektedir.**

---

18) **Müsned**, 3/199.

Sâil ve Mahrûm

Ayetteki **sâil** ve **mahrûm** hakkında birkaç izah şekli bulunmaktadır:

1) "**Sâil**", hâcetini söyleyendir ki, bu, insanoğludur. "**Mahrûm**" ise, insanoğlunun dışında, nefisleri olan, ihtiyaç sahibi olan canlılardır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: لِكُلِّ كَبِدٍ حَرّى أَجْرٌ *"Ciğer taşıyan her mahlûktan ötürü bir ecir vardır"*19)

2) En açık ve en meşhur olan bu görüşe göre, "**sâil**", isteyen (dilenen) kimse; "**mahrûm**" ise, iffetinden dolayı dilenmeyen ve bazı insanların zengin zannederek kendisine bir şey vermediği kimsedir. Birincisi, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yayın, hayvanlarınızı otlayın..."* (Tâhâ, 54) ayeti; ikincisi de, *"... hem ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyip dilenen fakire yedirin..."* (Hacc, 36) ayeti gibidir. O halde اَلْقَانِعَ (Hacc, 36) ifâdesi mevzûbahs tefsirimizdeki "**mahrûm**" gibidir. Buna göre şayet, "Birinci izaha göre, ayetteki tertip son derece güzeldir. Çünkü, nâtıkın (ifade edenin) ihtiyacını gidermek, "behâim"in (diğer canlıların) ihtiyacını gidermekten öncedir.

İmdi, ikinci izaha göre, ayetteki tertibi nasıl izah ederiz?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) İsteyenin ihtiyacını gidermek, oluş bakımından, mahrûmun ihtiyacını gidermekten önce gelir. Çünkü, isteyenin durumu, sözünden anlaşılır ve bu, malı az olduğu için talepte bulunmaktadır.. Dolayısıyla, bunun ihtiyacını gidermek öncelik arzeder. Mahrûmun hali ise, bilinmemektedir. Binâenaleyh, bunun ihtiyacı da, kendisine muttali olunduktan sonra giderilir. O halde, sayma, vakıadaki tertibe göre olmuştur demektir.

b) Bu, o bağışın çokluğuna bir işarettir. Böylece Allah adeta şöyle demek istemiştir: "O, isteyene verir. İsteyeni bulamadığı zaman, muhtaçları sorar soruşturur. Böylece de, aynı anda, hem sorup soruşturan, hem de sorulup soruşturulan olmuş olur."

c) Lafzî güzellikler, hükmî sözde de terkedilmemiştir. Çünkü, meselâ bir kimsenin, إِنَّ رُجُوعَهُمْ إِلَيْنَا وَعَصَيْنَا حِسَابَهُمْ "Onların dönüşleri bizedir ve onların hesapları da bizedir bize" şeklindeki sözü, Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ إِلَيْنَآ إِيَابَهُمْ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ *"Şüphesiz onların dönüşleri ancak bizedir. Sonra hesapları da muhakkak bize aittir.."* (Gaşiye, 25-26) ifâdesi gibi değildir. Kelâmın bir maddesi vardır ki, bu onun lafzıdır; bir de ruhu vardır ki, bu da onun manasıdır. İnsanın, ruhunu marifetullah ile nurlandırdığı gibi, zâhir bedenini de temizlikle nurlandırması gerekir. Söz de böyledir; nice hikmetli kelimeler vardır ki, lafzındaki tutukluktan dolayı, gönüllerde müessir olmaz..

Bunu iyice kavradığına göre, Cenâb-ı Hakk'ın, وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ۝ وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ (Zâriyât, 18, 19) ifâdesi, lafız bakımından, bizim, وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلْمَحْرُومِ وَالسَّائِلِ demememizden daha güzeldir.

İmdi eğer: "Cenâb-ı Hak, burada, bahsettiğin sebeplerden dolayı, "**sâil**"i,

19) Buhârî, Musâkât, 9; Müslim, selam, 153 (4/1761).

istemeyenden (mahrûm)'dan önce getirmiştir.. Peki ...وَأَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ... (Hacc, 36) ifâdesinde niçin, mahrûmu sâilden önce getirmiştir? Çünkü, الْقَانِعَ istemeyen; الْمُعْتَرَّ ise, isteyendir!" denilirse, biz deriz ki: **ânî** kelimesinin isteyen; **mu'terr** kelimesinin ise, istemeyen olduğu da ileri sürülmüştür. Böyle olması halinde bu demektir ki, bu iki yer arasında bir fark yoktur. Şu da ileri sürülmüştür: Hem, **ânî** hem de **el-mu'terr** istemezler. Ancak ne var ki, **ânî**, ne bu işi çıtlatır, ne de evinden dışarı çıkar; **Mu'terr** ise, selâm alıp vermek suretiyle bu işi çıtlatır, ama bu da istemez... Yine, **ânî**in istemeyen, **mu'terr**'in de isteyen olduğu ileri sürülmüştür. Buna göre, devenin eti, herhangi bir görevlinin istemesi veyahut da, cizye talep etmeye hak kazanmış kimse olmaksızın dağıtılır. Zekâtka ise, hem bir isteyen vardır, hem de bu işi idâre eden bir görevli ve imam vardır.. O halde, ayetteki لِلسَّآئِلِ ifâdesi zekâta; وَالْمَحْرُومِ (men olunmuş) ifâdesi de, nâfile olan sadakaya bir işârettir ki, bunlardan biri diğerinden önce gelir. Ama o eti verme işi böyle değildir...

★ ★
★

Yeryüzündeki Delîller

وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾

"Yeryüzünde kesin bilgiye ulaşacaklar için, nice ayetler vardır"
(Zâriyât, 20).

Bu hususta, muhtemel şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz ki, size vaadolunan elbette doğrudur. Şüphesiz ki cezâ da elbette vâkidir"* (Zâriyât, 5-6) ayetleri ile ilgilidir. O halde bu demektir ki, bu ifâdede, onlara o haşrin olacağına dair bir delâlet bulunmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Senin hakikaten boynunu bükmüş gördüğün arz da O'nun ayetlerindendir. Fakat biz suyu indirdiğimiz vakit o, harekete gelir, kabarır. Ona muhakkak can veren Allah, elbette ölüleri de diriltîcidir..."* (Fussilet, 39) buyurmuştur.

b) Bu, müttakilerin fiilleri ile ilgili bir ifâdedir. Çünkü müttakiler, Allah'dan çekinir, böylece O'nu ululârlar ve derken, Allah'ın kullarına karşı şefkat saçarlar. Onlar için hem yeryüzünde, hem de kendilerinde, bu hususta isâbet edip hakkı bulduklarına dair ayetler vardır. Çünkü, yeryüzünde kendisi için ilginç ayet ve göstergeler bulunan şahsın, tam bir kudreti var demektir. Dolayısıyla, kendisinden haşyet içinde olunur ve kendisinden ittikâ edilir. İnsanların nefislerinde de, üstün hikmetleri, bol nimetleri bulunan zât, ibâdet olunmaya müstehaktır ve kendisine ibâdet etmek için uykusuz kalmaya değer... Binâenaleyh kul, ibâdetlerini, o zâtın kendisine verdiği nimetlerle karşılaştırdığında, ibâdetlerini, o nimetlerin şükrünü karşılamaktan daha az bulur da, bu hususta kusurlu oluşundan dolayı mağfiret talebinde bulunur. Rızkının semâdan (Allah'tan) olduğunu anladığı anda, malında cimrilik etmez... Bu demektir ki, bu sonra

gelen üç ayette de, önce olan ayetlerin yeniden ele alınması ve te'kîd edilmesi bulunmaktadır. Buna göre ayetteki, *"Semânın ve yerin Rabbine andolsun..."* (Zâriyât, 33) ifâdesinin, birinci mu'teriza cümlesinden sonra getirilmesi daha güçlü ve daha açık olmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, *"Ölü toprak -ki biz onu canlandırdık- onlar için bir ibrettir"* (Yâsîn, 33) demek suretiyle, yerden çıkarılan delillerin herkes için söz konusu olduğunu belirttikten sonra burada, daha nasıl bu delilleri, **mükinîn** (kesinkes inananlar)e tahsis etmiştir?

Cevap: Biz deriz ki, biz daha önce şöyle demiştik: Yemin, delil getiren kimsenin, en son başvuracağı şeydir. Bu böyledir, zira bu kimse ilk önce, delillerini getirir. Eğer tasdik olunursa ne âlâ.. Yok eğer tasdik edilmezse, karşı taraf onun mutlaka, bâtılda ısrar ettiğini söyler. Çünkü o, bunu çürütmeye gücü yetmeyip onu, tasdik de etmeyince, beri tarafın çok kuvvetli bir cedel kabiliyeti olduğunu kabul eder ve ona gurur isnad eder. Böylece de, yemin etmeye yol açılır. Yeryüzünün delilleri, ona fayda vermemiştir. Çünkü, ...وَالذّٰرِيٰتِ ذَرْوًا ifâdesiyle yapılan yeminler, delillerin daha önce getirilmiş olduğuna delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hak ayetlerini getirip, bu da fayda vermeyince, bu sefer bu hususta her ne kadar da muannit ve ısrarlı kimseler için bir fayda elde edilemezse bile *"Yeryüzünde kesin bilgiye ulaşacak kimseler için, nice ayetler vardır"* buyurmuştur. Ama, Yâsîn ve yeryüzünün delillerinin bütün insanlar için zikredildiği diğer yerlerde ise, yemin bulunmamıştır. Yeminden önce, ayetler zikredilmiştir. Dolayısıyla da, "Yeryüzü kendisine nazar edenler için, apaçık ayetlerdir..." denilmiştir. Daha sahih olan, ikinci bir cevap şekli de şudur: Burada, bilfiil ayetler vardır. Bunlardan ibret alanlar da, mü'minlerdir. Dolayısıyla da, bu mucize, delil olma işi, onlar için tahakkuk etmiştir. Ama, Cenâb-ı Hakk'ın, herkes için ayetler bulunduğunu söylediği yerlerdeki mana, "Düşünceleri, tefekkür etmeleri halinde, arzda herkes için ayetler vardır" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak burada, *"Arzda, ... nice ayetler vardır"* buyurmuş; orada ise, *"Ölü arz onlar için bir ayettir..."* (Yâsîn, 33) demiştir. (Niçin?) Biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, ayetlerin, kesin inananlar için olduğunu söyleyince, bu ifâdeyi (آيٰتٌ) çoğul getirmiştir. Çünkü, inanç noktasında, kesinlik derecesine ulaşmış olan kimse, hiçbir surette, hiçbir zaman ve hiçbir yerde, Allah'tan gaflet edemez ve her şeyde, O'nu gösteren ayetler ve deliller görür. Ama, gafil kimseye gelince bu, pekçok şey neticesinde ancak uyanabilir... Binâenaleyh, her şey, bu gafil kimse için tek bir ayet gibi olmuş olur (Onun için Yâsîn, 33'de kelime tekil gelmiştir: آيَةٌ)

★ ★
★

Kendi Varlığınızdaki Deliller

وَفِيٓ أَنفُسِكُمْ ۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾

"Kendi nefislerinizde dahi (nice ayetler var). (Bunları) görmüyor musunuz?"
(Zâriyât, 21).

Bu ifâdede, enfüsî delile bir işâret vardır ki, bu, bu yönüyle Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Gerek âfakta, gerekse kendi nefislerinizde ayetlerimizi yakında onlara göstereceğiz..."* (Fussilet, 53) ayeti gibidir. Cenâb-ı Hak, yeryüzündekilere açık ve net olarak göründüğü için, afakî delillerden yeryüzünde olanları tercih etmiştir. Çünkü, yeryüzünün kenarlarında, bucaklarında bulunan delillerin çeşitlerini sayıp dökmek mümkün değildir. وَفِيٓ أَنفُسِكُمْ ifâdesindeki enfüsî delil, genel bir ifâde olup, bu hitabın, mü'minlere olması muhtemeldir. Cenâb-ı Hak bu ifâdeyi, hitâp sîgasıyla getirmiştir.Çünkü, bu kalıp, bu ifâde tarzı, insanın, kendisinde olanları daha tam ve daha mükemmel olarak bildiği için, daha açık bir ifâde tarzıdır. وَفِيٓ أَنفُسِكُمْ ile وَفِيٓ نَفْسِكُمْ *"sizde..."* manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü Arapça'da اَلْحِجَارَةُ فِي اَلْحِجَارَةِ فِي نَفْسِهَا وَصْلَبَةٌ "Taş, aslında serttir" denilir, bu ifâdede geçen "nefs" sözüyle hayatın, hissin ve hareketlerin kaynağı olan "nefs" kastedilmez. Bu ifâde ile, "Sayesinde hayat bulduğunuz nefislerinizde ayetler vardır..' manasının da kastedilmiş olması muhtemeldir. أَفَلَا تُبْصِرُونَ *"Görmüyor musunuz?"* ifâdesinin istifhamla getirilmiş olması, o ayetlerin, çok net olduklarına dair bir işârettir.

★ ★
★

Rızkınızın Vesilesi Yağmur

وَفِي ٱلسَّمَآءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾

"Rızkınız ve size vaadolunana gelen şeyler göklerdedir.."
(Zâriyât, 22).

Bu ifâde hakkında da şu izahlar yapılabilir:

a) Bulutlarda yağmurlar vardır..

b) Semâda, rızkınız yazılmış ve takdir edilmiştir.

c) Rızıkların hepsinin takdiri, semâdandır. Eğer semâ olmasaydı, yeryüzünde herhangi bir azığın tanesi dahi mevcut olmazdı..

Bu üç ayet arasında da, çok güzel bir tertip bulunmaktadır. Zira insanın, var olabilmesi için, daha önce geçmiş ve kendisine muhtaç olduğu birtakım şeyler bulunmaktadır. Böylece insan, zâtı açısından var olmuş olur. Yine, varlıkta, onunla birlikte olan birtakım şeyler olduğu gibi, sayesinde hayatiyetini sürdürebilmesi için, ondan sonra gelen ve ona katılan şeyler de vardır. Şimdi arz, bir mekândır ki, insan ona muhtaçtır. Dolayısıyla insandan önce, o arzın bulunması gerekir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Yeryüzünde kesin bilgiye ulaşacak kimseler için, nice ayetler vardır"* (Zâriyât, 20); insanın bizzât kendisinde de, onu meydana getiren maddesi ile, o madde

ile kalm olan sıfatları ve ilintileri vardır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Kendi nefislerinizde dahi..."* (Zâriyât, 21) ve insanın, rızkı sayesinde hayatiyetini sürdürmesi mümkündür ki, işte bu sebeple de Allah, *"Rızkınız ... göklerdedir"* buyurmuştur. Şayet semâ olmasaydı, insanlar için, hayatiyeti devam ettirme olmazdı.

Ayetteki, وَمَا تُوعَدُونَ ifâdesi hakkında şu izahlar yapılabilir:

a) Vaadolunan cennettedir. Çünkü cennetler, semâdadır.

b) اَلْإِيعَادُ kökündendir. Çünkü, ayetin bu ifâdesi, "if'âl" bâbının meçhûlüdür. O halde, vaad olunan şey, ya; يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ (Zâriyât, 13) ayetinde belirtilen ateştir; yahut da إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ (Zâriyât, 15) ayetinde anlatılan cennetlerdir. Böylece bu, genel bir tehdit, yahut da genel bir vaad oluş olur. Bunun azâba dair olmasına ve bu durumda da hitâbın kâfirlere olması halinde, Cenâb-ı Hak adeta şöyle demiş olur: "Yeryüzünde, "**mûkınîn**" için yeterli deliller vardır. Ama, "Sizler ey kâfirler, sizin de içinizde, kendinizde ayet ve deliller vardır ki, bunlar ayetlerin en açık olanıdır. Ama sizler, dünyanın gününden ve liderlik sevgisinden dolayı, bunları inkâr ediyorsunuz. Semâda da rızıklar vardır. Binâenaleyh, şayet sizler, gerektiği gibi tefekkürde bulunmuş olsaydınız, nasıl olsa o sizi gelip bulacağı için, rızık yüzünden hakkı terketmez ve sizi gelip bulacak ve size vaadolunan azâbtan korunmanız için, bâtıldan içtinâp ederdiniz..

★ ★
★

Kasem Konusu

فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ ﴿٢٣﴾

"İşte o göğün ve yerin Rabbine andolsun ki, (vaadolunduğunuz) o (şeyler), tıpkı konuştuğunuz gibi şüphesiz ve katî bir gerçektir..."

(Zâriyât, 23).

Kasemin konusu hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) *"Size vaadolunan şeyler"* ifadesi, "Bunlar haktır" takdirindedir. Bunun böyle olduğunu, *"vaadolunduğunuz şeyler elbette doğrudur"* (Zâriyât, 5) ayeti te'yîd eder. Bu izâha göre, *"Vaadolunduğunuz şeyler elbette doğrudur"* ayeti hakkında yaptığımız izahlar, aynen burası için de geçerlidir. Şimdi kalkar da bu vaadolunan şeyin cennet olduğunu söylersek, kendisi için yemin edilen şey, cennet olmuş olur.

b) Zamir, Kur'ân'a râcîdir, (Hû zamiri), yani "Kur'ân katî bir gerçektir" demektir. Hak Teâlâ'nın, *"Ondan döndürülen döndürülür"* (Zâriyât, 9) ayeti hakkında söylediğimiz şeylerde bunun delili vardır. Bu izaha göre, ayetteki مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ ifadesinin manası, "Vahy meleğinin söylediği ve Allah katından indirdiği o şey, tıpkı, sizin konuştuğunuz gibi (hak)tır" şeklinde olur. Bunu ileride izah edeceğiz.

c) Bu zamir, *"Şüphesiz ki ceza elbette vâkîdir"* (Zâriyât, 9) ayetindeki cezâya (din gününe) râcîdir.

d) Bu, *"Ceza günü ne zaman?"* (Zâriyât, 12) ayetindeki güne râcîdir. Bunun böyle oluşunun delili de, Allah Teâlâ'nın o günü, *"İşte bu gün haktır"* (Nebe, 30) ayetinde, hak (gerçek) olarak nitelemesidir.

e) Bu zamir, onların ihtilaf içinde oldukları söze (Zâriyât, 18) râcîdir. Nitekim *"İşte çarçabuk gelmesini isteyegeldiğiniz ceza bu idi" (denilir)"* (Zâriyât, 14) buyurulmuştur.

Bu ifâdenin tefsiriyle ilgili olarak birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bu ifadenin başındaki **"fâ"** edatı, bir işin başka bir işin hemen peşisıra olmasını gerektirir. Şu halde, o önce geçmiş olan iş (husus) nedir?" Deriz ki: Bu hususla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, önce geçmiş olan delildir. Buna göre Hak Teâlâ âdeta, "size vaadolunan, önce açık bürhanlarla, sonra da yeminlerle anlatılan bir haktır" demektedir.

b) Bu, önce geçen yeminlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki önce, *"Zariyâta (tozutup savuranlara) ... yemin olsun ki"* buyurmuş, daha sonra da, *"Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki..."* diye yemin etmiştir. Buna göre, bunun başındaki **"fâ"**, fiilin tekrar edilmesi gibi, yemin harfi (edatı) ile birlikte getirilen bir atıf harfi olur. Çünkü meselâ, "... ve Amr'a uğradım" denilir. O halde *"Zâriyâta, Hamilâta ... yemin olsun ki"* ifadeleri, başlarına kasem harfi getirilmeksizin birbiri üzerine atfedilmiş, bu ayetteki yemin ise, yemin harfi yeniden getirilerek onlara atfedilmiştir ki, bunun sebebi iki yeminin arasına giren uzun fasıladır. Daha önce zikri geçen şeyin, *"ateş üzerinde azaba uğratılacakları gün..."* (Zâriyât, 13) ve *"Şüphesiz ki müttakiler... cennetlerde, pınarların başlarındadırlar"* (Zâriyât, 15) ifadeleriyle anlatılanın o ceza ve mükâfaat olduğu da söylenebilir. Burada şöyle bir incelik var: İfadenin başındaki "fâ", açık izahların geçmiş olmasından ötürü, artık yemine hiç gerek kalmadığına dikkat çekmektedir. Binâenaleyh Hak Teâlâ sanki: *"Göğün ve yerin Rabbine yemin olsun ki, o haktır"* demek istemiştir ki, bu tıpkı bir kimsenin, davasını ortaya koyduktan sonra, "Bu, vallahi benim dediğim gibidir" demesine benzer. Böylece o kimse, sözünü yemin ile pekiştirmiş ve o işin, yemin edilmese de doğru olduğuna işaret etmek istemiştir.

Kasemdeki Farklı Üslup

İkinci Bahis: Hak Teâlâ daha önce, yer ile ilgili birtakım şeylere, meselâ rüzgâra; *"hâreli yollara sahip olan gök hakkı için..."* (Zâriyât, 7) ayetinde olduğu gibi göklere yemin etmiş, ama bunların Rabbi olarak kendi zatına yemin etmemişti. Burada ise onların Rabbine de yemin etmiştir, niçin? Diyoruz ki: Zaten normal sıra da böyledir. Çünkü konuşan, ilk önce en aşağı derecedeki şeye yemin eder, eğer doğrulanmasa, yukarı doğru kademe kademe çıkar. İşte bundan ötürü birileri, "Bir kimse, "senin hayatına ve Allah'a yemin olsun ki" dese, kâfir sayılmaz, ama "Allah'a ve senin hayatına yemin olsun ki.." dese, şüphesiz kâfir olur" demişlerdir. Bu, her nekadar durum, o adamın söylediğinin aksine de olsa, şâhid ve delil olarak getirilmiştir. Çünkü aslında küfür, ya kalb ile, yahut da kalbin işi olan bir hususla açık bir lafız veya açık

bir fiil ile olur. Fakat bu adamın küfür saydığı şey, Allah'dan başkasının tarafını ta'zim etme bakımından, çok açık değildir. Şaşıyorum böyle diyene. Çünkü bu, abdest ve sâire hususlarda, bahsediliş sırasındaki sonralığın, sırada sonralık ifade ettiğini söylememiştir.

Üçüncü Bahis: "**Misl**" kelimesi, merfû olarak da okunmuştur. Bu durumda ayetteki, لَحَقٌّ kelimesinin sıfatı olur. "**Misl**" kelimesi, her nekadar ma'rife bir kelimenin muzaaf olsa da, bu muzaaf oluş onun nekire bir kelimeye sıfat olmasına engel teşkil etmez ve mesela sen, رَجُلٌ مِثْلُ عَمْرٍو "**Amr** gibi bir adam" diyebilirsin. Çünkü bu muzaaf oluş, ona marifelik kazandırmaz. Zira "**misl**" kelimesi, kapalılık yönünden zirvededir.

Misl Kelimesi Hakkında

Bu kelime nasb ile de okunmuştur. Bu okunuşa göre, şu iki izah muhtemeldir:

a) Bu, kendinden daha zayıf olana muzâf olduğu için, meftûh olmuştur. Aksi halde, هُوَ ضَارَبَ مَنْ يَشْتُمُهُ زَيْدٌ قَاتَلَ مَنْ يَعْرِفُهُ veya "**Zeyd**, kendisini bilenle dövüştü veya kendisine küfredenle dövüştü" denilebilirdi.

b) Bu, bir beyan olarak mansubtur ve "Şüphesiz o, şunun gibi bir hak olarak, haktır" takdirindedir. Bunun malum olan, ama bizzat zikredilmemiş olan bir masdarın (mef'ûl-ü mutlakın) sıfatı olarak mansub olduğu da söylenebilir. Bunun izahı şöyle yapılabilir: Biz, buradaki "**hû**" (o) zamiriyle Kur'ân'ın kastedildiğini delilleriyle anlatmıştık. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Kur'ân, tıpkı sizin konuştuğunuz gibi, meleğin hak olarak konuşup, peygambere vahyettiği bir haktır" buyurmuştur. مِثْلَ مَآ ...أَنَّكُمْ ifâdesindeki (مَا) edatının, mahallen mecrûr olduğunda ise şüphe yoktur.

★ ★
★

İbrahim (a.s)'in Misafirleri

هَلْ أَتَىٰكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَٰهِيمَ ٱلْمُكْرَمِينَ ﴿٢٤﴾

"İbrahim'in şerefli misâfirlerinin haberi sana ulaştı mı?"
(Zâriyât, 24).

Bu ifade, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbinin, başka peygamberlerin başına da, kendi başına gelenlerin geldiğinin beyân edilerek, teselli edilişine bir işarettir.

Cenâb-ı Hak, peygamberlerin büyüğü-dedesi olduğu için, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, bazı konularda onun sünneti (yolu) üzere oluşundan dolayı, kavmini o misafirlerin başına gelen ile ve sapık günahkârların üzerine taşların yağdırılması ile inzâr etsin diye, burada **Hz. İbrahim** (a.s)'i tercih etmiştir.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayetin maksadı, yukarıda bahsedilen teselli ve inzâr olduğuna göre, misâfirler kıssasının bunda nakledilmesindeki hikmet nedir? Deriz ki: Bu, peygamberler için, bir rahatlamaya, cahil ve ahmak kimseler için de, onlara hiç ummadıkları bir taraftan gelip çattığı için, bir belaya işarettir. Nitekim Hak Teâlâ *"Allah(ın azabı) onlara, hiç hesap etmedikleri taraftan geldi"* (Haşr, 2) buyurmuştur. Dolayısıyla, makam ve mevkinin yüksekliğine rağmen, **Hz. İbrahim** (a.s)'in bile, o azabın indirileceğine dair haberi yoktu.

İKİNCİ MESELE
Melekleri "Misafir" Diye Niteleme

Cenâb-ı Hak, o melekler hiç de (aslında) misafir olmadıkları halde, onlara nasıl "misafir" diyebilmiştir? Deriz ki: **Hz. İbrahim** (a.s) onları misafir gibi görüp öyle sandığı için, Cenâb-ı Hak, ona bir ikram ve lütuf olmak üzere, onun bu zannında yanıldığını açıklamadı. Nitekim muhakkik âlimlerin sözleri arasında şöyle bir cümle vardır: Sadık, dediği doğru çıkan; sıddık ise, olanı söyleyendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Müfredin Cemi İle Tavsifi

ضَيْف müfred (tekil) bir kelimedir. "**Mükremîn**" ise, çoğuldur. Öyle ise, nasıl müfred bir kelimeye, cemî bir kelime sıfat olarak gelebilmiştir? Deriz ki: "**Dayf**", çoğul için de kullanılan bir kelimedir. Nitekim Arapça'da, "**kavmün dayfun**" *"misafir topluluk"* denilir. Bir de bu kelime masdardır. Böylece masdar olma açısından tıpkı mesela az önceki (22.) ayette geçen **rızk** masdarının kullanılışı gibidir.

Cenâb-ı Hak o melekleri, ya "ikram olunmuş, şeref verilmiş kullar" olduğu için, *"Aksine onlar mükremûn kullardır"* (Enbiyâ, 26) ayetinde buyurulduğu gibi, yahut da **İbrahim** (a.s) onlara ikram ettiği için, "**mükremîn**" *"ikram olunanlar"* diye nitelemiştir.

İbrahim (a.s)'in İkramı

Buna göre eğer, "**Hz. İbrahim** (a.s) onlara ne ile ikramda bulunmuştur?" denilirse, deriz ki: Önce, güler yüzle; ikinci olarak, en güzel ve en iyi yere oturtmakla; üçüncü olarak, yiyecek şeyi hemen (gecikmeden) sunmakla; daha sonra da misafirlere yemelerini ve oturmalarını teklif etmekle ikram etmiştir. Bir görüşe göre bu meleklerin sayısı biri **Cebrail** (a.s), biri **Mikâil** (a.s) ve bir üçüncü melek olmak üzere üç idi; bir görüşe göre on idi, diğer bir görüşe göre ise, oniki idi.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Meleklerin İbrahim (a.s)'e Geliş Sebebi

"Biz, mücrim bir kavme gönderildik (onları azab için)" (Hicr, 58) ayetine bakıldığında, melekler azab için gönderilmişlerdi ve o mücrim kavim, **İbrahim** (a.s) kavmi olmayıp, **Hz. Lût** (a.s)'un kavmi idi. Öyleyse onların **Hz. İbrahim** (a.s)'e uğrayışlarının hikmeti nedir? Deriz ki: Burada üstün bir hikmet vardır ve bunu şu iki şekilde izah edebiliriz:

a) **İbrahim** (a.s), peygamberlerin pîri idi ve **Hz. Lût** (a.s) da, **Hz. İbrahim** (a.s)'in kavmindendi. Büyük padişahın, kendisine bağlı ve itaatkâr olan kimse için, başkasına bir elçi gönderdiğinde, o elçisine, "Falana da uğra ve ona, falancaya görevli olarak gittiğini haber ver ve bu hususta onun görüşünü al" demesi, o kimse için bir ikram ve şeref sayılır.

b) Allah Teâlâ büyük bir kavmi ve kalabalığı helâk etmeyi takdir edip, bu da Hz. İbrahim (a.s)'in Allah'ın kullarına karşı olan şefkatinden ötürü, onu üzecek birşey olduğu için, o meleklerine, "İbrahim'e, helak olacak bu insanların binlerce katı miktarda, soyundan gelecek olan ve soyundan peygamberler çıkacak olan bir çocuğu olacağını müjdeleyin" demelerini emretmiştir.

★ ★
★

Misafirlerin Onu Selamlamaları

إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٢٥﴾

"Hani bunlar, onun yanına girmişlerdi ve "selâm" demişlerdi. İbrahim de: "Selâm" demiş, "Tanınmamış bir zümre..." demişti"

(Zâriyât, 25).

Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifâdenin başındaki إِذْ edâtının âmili nedir? Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) الْمُكْرَمِينَ (Zâriyât, 24) ifâdesinin delâlet ettiği fiildir. Biz, Hz. İbrahim (a.s)'in onlara ikrâmda bulunmasını nazar-ı dikkate alarak, Allah'ın, onları "ikrâma mazhar olmuşlar" olarak tavsif ettiğini söylersek, bu âdeta sanki Cenâb-ı Hak, "Onlar girdiğinde ikrâm ediniz" demiş gibi olur. Bu böyledir, zira misafire, girdiği andan itibaren ikrâmda bulunmak, kerîm, cömert kimselerin şiârıdır.

b) ضَيْفِ kelimesinin (Zâriyât, 24) delâlet ettiği fiildir. Çünkü biz, ضَيْفِ kelimesinin, masdar olduğunu söylüyoruz. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, "İbrahim, onları girdikleri zaman misafir etti.." demiş gibi olur.

c) Bu ifâdenin âmilinin, أَتَاكَ (Zâriyât, 24) fiili olması ve takdirinin de, "onlar girerken, onların kıssası (henüz) sana gelmemişti. Şimdi bunu dinle..." şeklinde olması da muhtemeldir. Çünkü, bu ayetin başındaki هَلْ burada, hakikî manada istifham için değil, tam aksine i'lâm, bildirme, dikkat çekme içindir. Bu üçüncü şık daha evlâdır. Çünkü bu, açık bir fiildir. Bu ifâdenin takdirinin, "Onların girdiği anı hatırla..." şeklinde olduğu da söylenebilir.

İKİNCİ MESELE
Selâm Lafzı

Meşhur kıraata göre, bu iki selâm (سَلَامًا، سَلَامٌ) lafzının irâbları, hangi sebepten dolayı farklı olmuştur. Biz diyoruz ki, biz ilk önce, bu ifâdelerden birincisinin niçin mansub, ikincisinin de niçin merfû okunduklarını izah edip, daha sonra da i'râbtaki farklılığın sebebini izah edelim...

Nasb Kıraati

Nasb hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Buradaki سَلاَماً lafzıyla, "**tahiyye**" manası kastedilmiştir. Ki bu, meşhur olanıdır. Bu durumda bu kelime, mef'ûl-i mutlak olarak mansûb olup, takdiri, لَسَلَّمُ سَلاَماً şeklinde olur.

b) "**Selâm**" da bir tür sözdür. Ve "**selâm**" konuşanın, kendisi sebebiyle, boş şeylerden veya günaha ileten şeylerden uzak olduğu bir kelâmdır. Buna göre sanki onlar, **İbrahim** (a.s)'in yanına girerken, "Günahtan uzak güzel bir söz söylediler.." şeklinde olur. Bu durumda da, سَلاَماً lafzı, قَالُوا 'dediler" fiilinin mef'ûlü olur. Çünkü قَوْلٌ maddesinin mef'ûlü, sözdür. Nitekim Arapça'da, قَالَ فُلاَنٌ كَلاَماً "Falanca bir söz söyledi..." denilir. Ve bu, ضَرَبَهُ سَوْطاً "Ona, kamçıyla vurdu" türünden değildir. Çünkü burada, dövülen şey kamçının kendisi değildir. Halbuki burada söz قَالَ 'nin mef'ûlü), kelâm türündendir ki bunu, وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلاَماً *"Kendilerine beyinsizler laflar attığı zaman, "selâm" derler..."* (Furkan, 63) ile إِلاَّ قِيلاً سَلاَماً سَلاَماً *"Yalnız bir söz, "selâm, selâm"* (Vakıa, 26) ayetleri de tefsir etmektedir.

c) Bu, mahzûf fiilin mef'ûlü olup, takdiri, أُبَلِّغُكَ سَلاَماً "Sana selâmı ulaştırıyorum..." şeklinde olur. Bu izaha göre, "Şayet bu böyle olsaydı, **Hz. İbrahim** (a.s), onlar selâm verdikleri andan itibaren onların Allah'ın resûlleri olduğunu anlardı. O zaman da, ne قَوْمٌ مُنْكَرُونَ *"Tanınmamış bir zümre"* diyebilirdi; ne de onlara yiyecek ikram ederdi, ve ne de, *"onlardan hoşlanmaz ve kalbine bir nevi korku gizlemezdi"* (Hud, 70).." şeklinde de denilemez. Çünkü biz diyoruz ki, şöyle denmesi mümkündür: "Onlar, biz sana selâmı tebliğ ediyoruz" deyip, **İbrahim** (a.s) de, "Sizler, o selâmı bana kimden getiriyorsunuz.." diye soruncaya değin, onlar bu selâmın Allah'tan olduğunu söylemediler. Zira hakîm kimse, büyük şeyleri, ancak tedricî bir şekilde ifâde eder. Binâenaleyh, o meleklerin kendileri zâten heybetli olunca, bir de kalkıp buna, Allah'tan olan o büyük şeyi, yani selâmı eklemiş olsalardı, **İbrahim** (a.s), bundan sıkılırdı. **İbrahim** (a.s), onlara ikrâmda bulunmaktan dolayı, onlara soru soramadı; sorusunu, ikrâmı bitirdiği vakte erteledi. Dolayısıyla onları, meleklerin verdiği o selâm ile, **Hz. İbrahim** (a.s)'in o selâmın kimden olduğunu sorması arasındaki müddet içinde yadırgadı, içten içe korktu." سَلاَماً kelimesinin munsub oluşunun sebepleri bundan ibarettir.

###Ref' Kıraati

Merfu olarak سَلاَمٌ kıraatine gelince, biz diyoruz ki, bununla yine "takiyye" anlamına gelen selâm kastedilmiştir ve bu, meşhurdur. Bu durumda bu kelime, takdiri سَلاَمٌ عَلَيْكُمْ şeklinde olan haberi mahzûf bir mübtedâ olmuş olur. Mübtedânın nekre olması muhtemel bir şeydir. Nitekim bir kimse, وَيْلٌ لَهُ سَلاَمٌ عَلَيْكُمْ "Veyl, ona olsun..." diyebilir. Yahut da, takdiri, جَوَابُهُ سَلاَمٌ "Onun cevabı ise, "Selâm"dır şeklinde olan mahzûf bir mübtedanın haberidir. Bu ifadeyle, kendisi sayesinde emîn olunulan, ya da emîn oluşu haber veren bir sözün murad edilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre bu kelime, mahzûf mübtedânın haberi olur ve takdiri, أَمْرِي سَلاَمٌ "Benim işim selâm ve barıştır" yani, "Benim, sizinle alıp veremeyeceğim herhangi

bir şey yoktur. Çünkü ben sizi tanımıyorum..." şeklindedir. Veyahutta, bu ifâdenin müptedâsı قَوْلُكُمْ ifâdesi olup bunun takdiri, "Sizin sözünüz kurtuluşu, emin oluşu haber veren bir selâmdır.. Halbuki siz, tanınmayan bir topluluksunuz. Öyleyse sizin durumunuz, arzunuz nedir, kendinizi tanıtır mısınız? Çünkü durumunuz bana biraz müşkillik arzediyor.." şeklindedir. İşte bu ifâdenin mansûb ve merfû olarak okunmaları hususunda söylenebilecek muhtemel izahlar bunlardan ibarettir.

Aralarındaki farka gelince, biz deriz ki, meşhûr olan izaha göre, her iki yerde de selâm, "takiyye" anlamındadır. Ama biz, bu iklsinin arasında hem lafız, hem de mana bakımından fark bulunduğunu söylemekteyiz.

Lafız bakımından olana gelince, biz diyoruz ki: سَلَامٌ عَلَيْكُمْ denilmesi aslında belirsiz olduğu halde, mübtedâ olduğu için, caiz ve yerinde görülmüştür. Çünkü bu durumda bu ifâde, adeta sanki, aslı üzere terkedilmiş gibidir. Çünkü asıl olan, bu kelimenin mansûb oluşudur. Ve takdiri de, أُسَلِّمُ سَلَاماً "Sana bir selâm veriyorum..." şeklindedir. عَلَيْكُمْ ifâdesi ise, o selâmla kimlerin kastedildiğini beyân etmek için getirilmiş olan bir kelimedir. İşte bu, beyân etme işinden başka, عَلَيْكُمْ 'ün, mana bakımından bir payı ve hissesi yoktur. Böylece de sanki, kelâm dışı kalmış gibidir. Tam ifâde ve kelâm ise أُسَلِّمُ سَلَاماً ifâdesidir. Bu, tıpkı senin, ضَرَبْتُ زَيْداً عَلَى السَّطْحِ "Zeyd'i, damın üzerinde dövdüm..." demen gibidir. Böylece, عَلَى السَّطْحِ "damın üzerinde.." ifadesi, hem fiilin, hem fâilin dışında bir ifâde olmuş olur. Bu kelime, sırf zaafiyyet anlamında yeri bildirmek için getirilmiştir.

Durum böyle olunca, selâm ve duâlar da çokça vukûbulan bir şey olunca, onlar (nahivciler) demişlerdir ki: Biz, fiil cümlesinden vazgeçip isim cümlesine dönüyoruz ve عَلَيْكُمْ için de, sözde bir pay ve hisse ayırıyor ve böylece سَلَامٌ عَلَيْكُمْ diyoruz.. Böylece de عَلَيْكُمْ ifâdesi için, zarurî bir fayda ve mana takdir edilmiş olur ki, bu da onun haber olmasıdır. "Selâm" kelimesi de, nasb halindeki gibi, nekire olarak bırakılmıştır. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, nasb ile okuma asıldır, merfû okuyuş ondan alınmıştır. Asl olan ise, ondan alınmış olandan, yani fer' den önce gelir. İşte böylece, asıl olan ferc olana takdim edilerek, ayette قَالُوا سَلَاماً قَالَ سَلَامٌ buyurulmuştur.

Mana bakımından olan farka gelince, bu şöyledir: İbrahim (a.s) o meleklere en güzeliyle cevâp vermek (selâmlarını almak) istedi de ifâdesini, isim cümlesi olarak getirdi. Çünkü isim cümleleri, devamlılığı ifâde eder. Çünkü bizim جَلَسَ زَيْدٌ "Zeyd oturdu" cümlemiz, bu manayı ihsas ettirmez. Zira fiilde, tecedddüd ve yeniden var olma manası vardır. İşte bundan dolayı şayet sen, اَللّٰهُ مَوْجُودٌ اَلْآنَ "Allah, şu anda mevcuttur" demiş olsan, akıl, bu mevcût oluşun sürekli olduğuna hükmeder. Çünkü bu ifâde tecedddüdü, durup yeniden başlamayı ifâde etmez. Ama birisi kalksa da, وُجِدَ اللّٰهُ اَلْآنَ "Allah, şu anda mevcût oldu" diyecek olsa, bahsettiğimiz sebepten dolayı akıl bunu nerdeyse kabul etmez.. Binâenaleyh o melekler, سَلَاماً (selâm) deyince, Hz. İbrahim (a.s) سَلَامٌ عَلَيْكُمْ "Selâmün aleyküm" demiştir ki, "Selâm

devamlı olarak sizin üzerinize olsun" demektir. Bizim, ayetin bu ifâdeleri ile "Emin kılıcı, selâmete eriştirici söz..." manası kastedilmiştir dememiz halinde, aradaki fark ortaya çıkar. Çünkü onlar selâmet sahibi, emniyyet ve güvence verici bir söz söylediler de, İbrahim (a.s) de, "selâm" dedi. Yani, "Sizin sözünüz emniyetli ama sizler tanınmayan bir topluluksunuz. Dolayısıyla, durumunuz bana karışık geldi" demektir. Yok eğer, bu ifâdelerle "sulh, barış, musalaha" manasının kastedilmiş olduğunu söylersek, -çünkü onlar, Hz. İbrahim (a.s)'e selâm vermişlerdir- biz deriz ki: Hz. İbrahim (a.s) bu hususta, iki şeyin arasını yani Allah'ın tarafını tazimle, Allah'ın kullarının kalbini gözetme arasını birleştirmiştir. Çünkü Hz. İbrahim (a.s), onların Allah'ın salih kullarından olduklarını bilmediği halde, bu ifâdesinin sonuna عَلَيْكُمْ ifâdesini de ekleyerek, (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) demiş olsaydı, onların, bundan başka bir hal üzere olmaları mümkün olabilir, böylece de Resûl yani Hz. İbrahim (a.s) onlara emân vermiş, onları güvencede kılmış olurdu. Çünkü selâm, "emân" vermedir. Peygamberin emân verişi ise, onu gönderenin, yani Allah'ın emân vermesi sayılır. Böylece de Allah'ın müsaadesi olmadan, adeta Allah'ın adına hareket ederek kendi başına bu işi yapmış olurdu. İşte bu sebeple, Hz. İbrahim (a.s) âdeta şöyle demiştir: "Siz bana selâm verdiniz. Ben bekliyorum. Benim işim sulhtür. Durum ortaya çıkıncaya kadar sizinle hiçbir alıp veremediğim yokturl" Bunun böyle oluşunun delili, *"kendilerine beyinsizler laflar attığı zaman, "selâm" derler..."* (Furkan, 63) ayetidir. Cenâb-ı Hak, işte bu manada Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ... فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ *"Onlardan geç (aldırma) ve "selâm" de"* (Zuhruf, 89) buyurmuş, قُلْ سَلَامًا dememiştir. Çünkü Kur'ân'da bahsi geçen seçkin kimseler, şayet cahil kimselere selâm verirlerse, bu, onlara (cahillere) ilişmenin haram oluşuna bir sebep olmaz.. Fakat şayet Hz. Peygamber (s.a.s), o câhillere selâm verirse bu, onlara ilişmenin haram oluşuna bir sebep teşkil eder. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Selâm, de.."* buyurdu ki, bu, "Benim size karşı hareket tarzım, sulhtür. Biz size ilişmeyi, Allah emrini getirinceye kadar erteledik, bıraktık.." demektir. Ama bu ifâdeyle bizim, "Biz selâmı ulaştırıyoruz.." manasının kastedilmiş olduğunu söyleyişimize gelince, biz diyoruz ki: Onlar, "Biz sana selâmı ulaştırıyoruz" deyip de, İbrahim (a.s) de, bunun kimden gelmiş olduğunu bilmeyince, "Selâmun..." dedi. Yani, "Eğer bu Allah'tan ise, bu O'ndandır; bu sayede benim şerefim artar. Ancak ne var ki, bana O'ndan bir selâm ulaşmıştır, benim şerefim o selâm iledir. Ben başkasının selâmıyla şerefyâb olmam.." demektir. İşte bu hususta söylenebilecek şeyler bundan ibarettir. Neyi kastettiğini en iyi bilen Allah'tır. Bu maddelerden, 1. ve 2.si itimada şayandır. Çünkü, en kuvvetlileri bu ikisidir, hem de bunlar, başkaları tarafından da söylenmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, Hûd Sûresi'nde, *"Ellerinin o yemeğe uzanmadığını görünce onları yadırgadı.."* (Hûd, 70) buyurunca, bu, Hz. İbrahim (a.s)'in, onları yadırgayışı, onun onlara o buzağıyı takdim etmesinden sonra olduğunu gösterir... Burada da Cenâb-ı Hak, *"Selâm"* demiş. "Tanınmamış bir zümre.." buyurmuştur.

★ ★
★

Bu Sure ile Hûd Sûresi'ndeki Kıssanın Farkı

فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ ﴿٢٦﴾ فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٢٧﴾

Daha sonra Cenâb-ı Hak, fâ-i takibiyye ile

"Hemen, (gizlice) âilesine gidip semiz bir dana getirdi de, bunu onlara yaklaştırdı. "Yemez misiniz?" dedi"

(Zâriyât, 26-27)

buyurmuştur ki bu, **Hz. İbrahim** (a.s)'in onlara o yemeği yaklaştırmasının, onları yadırgayışından sonra olduğuna delâlet eder. Şu halde bu konudaki izah nedir? Biz deriz ki: **Hz. İbrahim** (a.s)'in zihninde, onlardan kaynaklanan bir yadırgama daha baştan peydah olmuş, daha sonra bu yadırgama işi, onlar o taamdan yememek istediklerinde iyice çoğalmıştır. Bunun böyle oluşunun delili şudur: Çünkü onlar, insanların, o zamanki halkın üzerinde bulunduğu halin dışında bir şekil ve görünüm üzere idiler ve onlar, bizzat kendileri açısından herkes nezdinde, yadırganabilecek bir haldeydiler. **İbrahim** (a.s) ve başkaları, bu konuda müşterek idiler. İşte bu sebepledir ki **Hz. İbrahim** (a.s), "Ben sizi yadırgadım" dememiş, tam aksine, "Sizler, bizzat kendiniz bakımından, bizden herkes nezdinde yadırganacak bir kavimsiniz.." demiştir.

Daha sonra **İbrahim** (a.s), yalnız başına, onların bir durumunu müşahede edip görmüştür ki, bu da, o taamdan yememeleri durumudur. İşte böylece onları, herkese nisbetle, onlarda olan o hal sebebiyle daha çok yadırgamıştır. Ancak ne var ki, Hûd Sûresi'nde durum, burada zikredilenden daha geniş bir şekilde nakledilmiştir. Çünkü burada, müjdesi verilen o şahıs açıklanmamış; halbuki orada ismi ile yâd edilmiştir ki, bu **İshâk** (a.s)'dır. Yine Cenâb-ı Hak burada, (helâk edilecek) o kavmin kimin kavmi olduğunu söylememiş; halbuki orada, bu kavmin **Lût kavmi** olduğunu belirtmiştir. Velhâsıl, kim bu iki sûreyi iyice düşünür de tefekkür ederse, bu ilgili kıssanın, orada (Hûd Sûresi'nde) geniş bir şekilde nakledildiğini anlar ve Cenâb-ı Hakk'ın, orada ilave nükteleri dile getirdiğini; burada ise getirmediğini görür.

Şimdi biz yeniden, misafir karşılama âdabı ile, misâfire takınılması gereken edebin beyanına dönelim. Kendisiyle henüz bir araya gelmeden ve birinin diğerine selâm vermesinden önce, kendisine misafir gelen kimsenin, ta baştan yapacağı ikrâm da bir ikrâm çeşidi olup, bu da, güzel karşılama, ta önlerine kadar gitme ve bu iş için hazırlanmadır. Daha sonra سَلَامًا ifâdesindeki nasbın delâlet ettiği bir biçimde, misafirin vereceği selâmdır. Bu ifâde, bu manaya, ya mef'ûl-i mutlak tekîdî olduğu için, veyahut da **Hz. İbrahim** (a.s)'den daha yüce bir zattan getirilen bir selâm olduğu için, delâlet etmektedir. Daha sonra da, ikinci ifâdenin merfû okunarak delâlet ettiği güzel bir selâm alış... Çünkü, selâmı almamada beklenen vefâ yoktur. Çünkü **İbrahim** (a.s) سَلَامٌ عَلَيْكُمْ dememiş, tam aksine, ya, "Benim işim barıştır"

yahut da "Sizin sözünüz selâmdır, ama selâmınız da yadırganır" manasında سَلَامٌ demiştir. Çünkü bu, her ne kadar ikrâmı zedeleyen bir husus olsa da, ancak ne var ki haksızlık; kerîm kimselerin huyu değildir. Çünkü, Allah'ın düşmanlarına sempati duymak, peygamberlere yakışmaz.

İkram Âdâbı

Daha sonra da, Cenâb-ı Hakk'ın "*... eğlenmeden gidip kızartılmış bir buzağı getirdi...*" (Hûd, 69) ifâdesiyle, buradaki, فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ *"Hemen, (gizlice), âilesine gidip..."* ifâdesinin delâlet ettiği, misafire sunulcak yemeği hemen getirmek... Çünkü رَاغَ kelimesi, sûrat ve çabukluğa delâlet eder. Gizli bakış veya gizli geliş de bunun gibidir. Sonra, bütün bu işleri gizli yapmak... Çünkü misafir ağırlayan kimse, birşey hazırlamak istediğinde, onu, o hazırlamasına mani olmasın diye, misafirden gizli yapması gerekir. Çünkü, Hz. İbrahim (a.s) gizlice eve gitmiş, fakat (ailesine), "Getirin.." dememiştir.. Ve rahat olması, ihtiyacını giderməsi için, misafir edenin biraz (bir an) misafirden ayrılması güzel karşılanmıştır. Çünkü misafirin misafir edenden duyduğu utanç, ihtiyacını gidermeye mani olur. En iyisini seçmek... Bunun delili, ayetteki, *"semiz..."* ifadesidir. Misafiri, yiyeceğin olduğu yere taşımak değil, yiyeceği, misafirin bulunduğu yere getirmek ve sunmak... Bunun delili de, فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ *"bunu onlara yaklaştırdı..."* ifâdesidir. Çünkü, misafir eden kimse, yiyeceği misafirin bulunduğu yere getirirse, o zaman, oturma yeri değişmez. Eğer misafiri, yiyeceğin olduğu yere götürürse, orada çoğu kez bir oturma farklılığı meydana gelir, dolayısıyla da, mertebesi daha aşağı olanlar yiyeceğe daha yakın otururlar, daha yüksek olanlara ise yer kalmamış olur. Sonra, yemeği sadece sunmalı, "yeyin!" diye emretmemeli... Bunun delili de, ayetteki, *"Buyurmaz mısınız?"* denilip de, "ye!" denilmemesidir. Misafir edenin, misafirlerin yeyip içmelerinden haz duyması.. Onların yemeyişlerinden ise, haz duymaması... Nitekim, pekçok yemek hazırlayıp da böylece külfete giren bazı cimri kimselerin aile ve çocuklarının, misafirin o yemekten ne zaman elini çekeceğini gözetmeleri bunun delili sayılır.

★ ★
★

Onlardan Çekinmesi

فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ۖ قَالُوا لَا تَخَفْ ۖ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ ﴿٢٨﴾

"Derken, içine, onlardan ötürü gizli bir korku çöktü. "Korkma" dediler ve onu, çok bilgin, bir oğulla müjdelediler"

(Zâriyât, 28).

Yediğinde, yediğinin hakkını gözetmesi de, misafiri ilgilendiren bir edebtir. Bunun delili şudur: Hz. İbrahim (a.s), onlar yemediği için, onlardan çekinip korkmuştur.. İşte, yemedikleri için onlar, bu yemeyişin sebebini ortaya koymuşlar. Bunun delili

de, ayetteki لَا تَخَفْ *"Korkma..."* ifâdesidir. Mazeret beyan ederken de, en güzel ifâdeleri seçmek.. Çünkü akıllı bir kimsenin huzuruna yemek getirildiğinde, orada şu iki şey söz konusu edilebilir:

a) O yemek, ona zarar verebileceği için, onun için müsait değildir.

b) O misafirin, o yemeği hazmetme konusundaki gücünün azlığıdır.. Bu durumda misafirin, "Bu yiyecek (bana) uygun değildir..." dememesi gerekir. Tam aksine uygun olan, başka bir ifâde kullanarak, meselâ şöyle demesidir: "Bende bunu yemem konusunda bir engel var.. Evimde de hemen hemen hiçbir şey yemem." Bunun delili de, ayetteki وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ *"Ve onu, ... bir oğulla müjdelediler"* ifâdesidir. Çünkü o melekler Hz. İbrahim (a.s)'e, kendilerinin yiyen bir cins olmadıklarını anlatmışlar, "Bu yiyecekler, içecekler bize uygun değildir!" dememişlerdir.

Sonra müjde vermenin de bir adâbı, ilgili şahsa onu, onu mesrur edecek şeyi bir anda haber vermemektir... Çünkü bu, bir hastalığa sebebiyet verir.. Bunun delili şudur: O melekler oturmuşlar, İbrahim (a.s) onlarla tanışıklık kurmuş, derken onlar, "Seni müjdeliyoruz" demişler, sonra da iki türün en kıymetlisi, yani bir oğulla müjdelemişler, bununla da yetinmemişler, onu en güzel vasıflarla nitelemişlerdir. Çünkü oğul, kız çocuğu mükemmel bir yaratılışta olur, güzel huylu olur; oğul da bunun tam zıddı olursa, o zaman oğul kızdan daha aşağı olur. Sonra o melekler, güzellik, yakışıklılık, kuvvetli ve kusursuz olma gibi diğer vasıfları bırakmış, o çocuğu nitelemek için, -ilmin, vasıfların başı ve en önde geleni olduğuna işâret etmek için- ilmi tercih etmişlerdir. Biz, Lût Kavmi'nin helâk edilmesini haber vermeden önce, müjdenin haber verilmesinin faydasını daha önce zikretmiştik ki bu fayda, Allah Teâlâ'nın Hz. İbrahim (a.s)'e, helâk edeceği o kavmin yerine onlardan daha iyisini getireceğini önceden bildirmesidir..

★ ★
★

Çocuktan Ümitsiz Olmaları

فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ ﴿٢٩﴾

"Bunun üzerine, karısı (Sâre) bir feryâd içinde yönelip (elini) yüzüne vurdu.. "(Ben) doğurmaz bir koca karı(yım)" dedi"

(Zâriyât, 29).

Bu, "O kadın, ailesine yöneldi" demektir. Bu böyledir, zira kadın meleklere hizmet ediyordu. Melekler, kocası İbrahim (a.s)'le hanımının doğuracağına dair söz edince, kadıncağız utandı ve onların yanından ayrıldı. İşte Allah Teâlâ bu hususu, *"Ehline yöneldi.."* diyerek ifâde etmiş, "Meleklerden ayrıldı.." dememiştir. فِي صَرَّةٍ *"sayha, çığlık içinde"* demektir. Çünkü kadınların adeti, kendileriyle ilgili bir şey duyduklarında, ya utandıkları yahut da şaşırdıkları için, mutâd bir şekilde bağırıp çığlık atma şeklindedir. O çığlığın, Hz. İbrahim (a.s)'in hanımının, يَا وَيْلَتَىٰ *"Vay..."* (Hûd, 72) şeklindeki sözü

olduğu da söylenebilir. Bunun delili, Hûd Sûresi'ndeki işte bu ayettir. Elini yüzüne vurmak da, kadınların adetlerindendir. Hz. İbrahim (a.s)'ın hanımı, bu durumu kendisindeki şu iki vasıftan dolayı akıldan uzak görmüştür.

a) İleri yaşlılık..

b) Hiç doğurmamış olmak.. Çünkü Sâre, gençlik yaşında doğuramamıştı.. Daha sonra da ihtiyarlamış, hayızdan kesilmişti.. İşte bunlardan dolayı bu durumu akıldan uzak görmüş ve adeta sanki, bunun o meleklerden kaynaklandığını sanarak, "Keşke sizler, kabul edilebilecek bir duâda bulunsaydınız" demek istemiştir. Bu tıpkı, misafirden duâ yoluyla sudûr eden şu sözler gibidir: "Allah sana mal versin, sana çocuk versin!" Bunun üzerine melekler, "Bu, tarafımızdan yapılmış bir duâ değildir. Bu, ancak ve ancak Allah Teâlâ'nın hükmü ve fermanıdır.." demişlerdir.

★ ★
★

Mucize Doğum

قَالُوا كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴿٣٠﴾

Bunun delili de,

"Onlar, "Öyledir. Fakat, (bunu) Rabbin buyurdu. Çünkü O, asıl hüküm ve hikmet sahibi olan, herşeyi hakkıyla bilendir" dediler"

(Zâriyât, 30)

ayetidir. Melekler Sâre'nin, bunu hayretle karşılamasını, *"Çünkü o, asıl hüküm ve hikmet sahibi olan, herşeyi hakkıyla bilendir"* diyerek savuşturdular ki, biz bu ifadenin ne demek olduğunu defalarca anlatmıştık.

İmdi eğer, "Niçin Cenâb-ı Hak burada, اَلْحَكِيمُ الْعَلِيمُ buyurmuş da, Hud Sûresi'nde حَمِيدٌ مَجِيدٌ (Hûd, 73) buyurmuştur?" denilirse biz deriz ki: Biz daha önce de, ilgili kısmın, Hûd Sûresi'nde genişçe ele alındığını anlatmıştık. Böylece o melekler, "Allah'ın emrinden dolayı hayrete mi düşüyorsun?" demek suretiyle, Sâre'nin hayretini gidermişlerdi. Sâre bunu kabullenince, melekler o aileyi, Allah'ın nimetlerinin şükrünü ifâya sevketmişler ve onlara, "Hamîdun Mecîd" ifadeleriyle, Allah'ın nimetlerini hatırlatmışlardır. Çünkü "Hamîd" kendisinden güzel fiillerin sudûr ettiği kimsedir. "Mecîd" ise, âlîcenâp, himmeti yüce kimselerin güzel fiilinden dolayı değil, O'nun zâtından dolayı, O'na hamdedip O'nu takdis edeceklerine bir işarettir. Burada onlar, "Hayret mi ediyorsun?" demeyince, onun teaccübünü gidercek şeye işâret etmişlerdir. Yani Allah'ın hükmüne ve ilmine dikkat çekmişlerdir.

Burada şöyle bir incelik vardır: Bu tertip her iki sûrede de gözetilmiştir. Çünkü "Hamîd", fiil ile; "Mecîd" de söz ile alâkalı olan ifâdelerdir. Aynen bunun gibi "Hakîm" de yaptığı işi, ilminin gerektirdiği gibi yapan ve onu, bizzat kastederek yapan kimsedir. Ama, tesadüfen bir iş yapıp da, o işi tesadüfen maksada uygun olan kimse

böyle değildir. Bu meselâ, uyurken yanını değiştirip de, bu orada bir yılanı öldürmüş olan kimsenin hali gibidir. Çünkü böylesi kimseye hakîm denilmez. Ama, onun sokmasından uzak bulunmak için, onu öldürmeye niyetlenip de bu işi yapan kimseye ancak hakîm denebilir. Alîm ise, Cenâb-ı Hakk'ın zâtıyla alakalı bir sıfat olup, bu Allah'ın şerefinden dolayı hamde müstehak oluşuna bir işârettir.. Velev ki Cenâb-ı Hak, bildiği için onu yapmayı kastederek bir fiil yapmasa ve o fiili, kasteden bir kimsenin kasdına uygun olarak yapmasa bile...

★ ★
★

Göreviniz Nedir?

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٣١﴾ قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾

"Ey gönderilmiş (melekler), sizin hal-ü şanınız nedir? dedi." "Onlar, "Biz günahkârlar gürûhuna gönderildik.." dediler"

(Zâriyât, 31-32).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Hz. İbrahim (a.s) o meleklerin durumunu, -ayetteki مُنكَرُونَ (Zâriyât, 25) kelimesinin de bize gösterdiği gibi- bildiğine göre, o meleklerin gelişlerinin, başka bir şey için değil, sırf beşâret için olabileceği gerekçesiyle, daha niçin, onların müjdelediği şeyle yetinmedi de böyle dedi? Biz deriz ki: İbrahim (a.s), misafir eden kimsenin takınması gereken bir edebe riâyet etti. Çünkü o, misafiri sıkmak için acele edince, ona, "Bu acele de ne oluyor? Seninle bir araya gelmeden dolayı şeref duymamıza engel olan bir şey mi var?" dedi; susmasının, onları çok gördüğü ve gelmelerini yadırgamış olduğunu düşündüreceği korkusunu duyduğu için, onlar çıkıp giderken suskun kalmamıştır. Sonra o melekler de, dosta yakışan edebi izhar etmiş, dostundan herhangi bir şeyi gizlememişlerdir. Hele de bu iş, Allah Teâlâ'nın onlara, Hz. İbrahim (a.s)'e o kavmi helâk edeceğine dair bilgi vermeleri ve daha hayırlısını da müjdelemeleri suretiyle kalbine rahatlık vermeleri hususunda müsaadesi olunca... Bu daha hayırlı olan da, sahîh görüşe göre, Peygamberlerin babası, İshâk (a.s)'dır.

Buna göre şayet, "o halde, bu ifâdeyi fâ ile getirmeyi gerektiren şey nedir? Eğer sizin dediğiniz gibi olsaydı, Hz. İbrahim (a.s), "Bu acele ediş niçin? Bu acele tavrınız niye?" derdi..." denilirse, biz deriz ki: Şayet, onlardan dolayı Hz. İbrahim (a.s)'in içine bir korku düşmüş ve onlar da, herhangi bir müjdelemede bulunmadan ve Hz. İbrahim (a.s) ile cinsiyyet kurmadan çekip gitmiş olsalardı, Hz. İbrahim (a.s) hiçbir şey demeyecekti.. Ama onlar onunla ünsiyyet peydah edince, Hz. İbrahim (a.s), "Bu büyük ünsiyyetten sonra, bu acı verici ayrılık niye?" manasında, "... *hâl-ü şanınız nedir?*" demiştir.

İKİNCİ MESELE
Hatb Kelimesi

اَلْخَطْبُ kelimesinde, diğer lafızlarda bulunmayan bir mana mevcut mudur? (denilirse), biz deriz ki: Evet, zira, bu ifâdeye yakın müfred lafızlar, مَا بِفِعْلُكُمْ، مَا اَمْرُكُمْ، مَا شَأْنُكُمْ "Meşgaleniz nedir?; durumunuz nedir?; işiniz nedir?" vb. ifadelerdir. Ki, bunların hiçbiri, o işin azametine delâlet etmez. Ama, اَلْخَطْبُ kelimesi, "büyük iş" demektir.. Durumun büyüklüğü ise, o işin elinde son bulacağı zâtın büyüklüğüne delâlet eder. İşte bu sebeple, **Hz. İbrahim** (a.s) مَا خَطْبُكُمْ demiştir ki, bu, "Siz, azametli kimseler olduğunuz için, sizler ancak büyük bir iş için gönderilmiş olabilirsiniz.." demektir. Şayet **Hz. İbrahim** (a.s), مَا اَمْرُكُمُ الْعَظِيمُ ve مَا شَأْنُكُمُ الْخَطِيرُ *"Sizi meşgul eden önemli şey nedir?"* ve "Sizin, önemli ve büyük işiniz nedir?" demek suretiyle, (müfret değil de) mürekkeb ifâdeler kullanmış olsaydı, **"Tatvîl"** olur, (söz uzatılırdı). O halde **"el-hatbu"** kelimesi, kısalığına rağmen, büyüklüğü ve tazîm ifâde etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. İbrahim (a.s), onların elçi olduklarını nereden anladı? Biz deriz ki: Onlar ona, bunu söylediler. Bunun delili, ayetteki, *".. çünkü biz Lût kavmine gönderildik.."* (Hûd, 70) cümlesidir. Daha önce de beyân ettiğimiz gibi, ilgili kıssa, Hûd Sûresi'nde genişliğine ele alındığı için, Cenâb-ı Hak bu ifâdeyi burada zikretmedi. Yahut ta biz diyoruz ki: O melekler, **Hz. İbrahim** (a.s)'in hanımına, *"Öyledir. Fakat Rabbin buyurdu"* (Zâriyât, 30) deyince, **Hz. İbrahim** (a.s), onların Allah katından geldiklerini anlamıştır. Çünkü onlar, Allah'ın sözünü nakletmişlerdir. Bunun böyle oluşunun delili, onların, *"Biz günahkârlar güruhuna gönderildik"* (Zâriyât, 32) demelerinin, **Hz. İbrahim** (a.s)'in onlardan sorduğu sorunun cevabı oluşudur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Kur'ân'ın Sözleri Nakil Tarzı

Bu kıssa, aynen Hûd Sûresi'nde de geçmiştir. Orada onlar, **Hz. İbrahim** (a.s)'in korkusu geçtikten ve onu o çocukla müjdeledikten sonra, *"Biz ... gönderildik..."*; burada ise, **Hz. İbrahim** (a.s), onlara, hal ve durumlarını sorduktan sonra, *"Biz ... gönderildik ..."* demişlerdir. Hem onlar orada, *"Biz, Lût'un kavmine gönderildik..."* derlerken, burada, *"Biz, mücrimler güruhuna gönderildik"* demişlerdir. Hikâye edilen, onların sözleridir. Onlar bunu söylemeseler bile, aynı soru yine söz konusudur. (Ne dersiniz?) Biz deriz ki: Birisi **Zeyd**'den nakleden, "**Zeyd, "Amr çıktı" dedi" deyip, daha sonra da, ikinci kez, "Zeyd, Bekir çıktı" dedi" derse, şimdi, Zeyd**'den ya iki söz sûdûr etmiştir, yahut da bu kimse, **Zeyd**'in dediği şeyi hikâye etmemiştir.

Bunlardan birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: **Hz. İbrahim** (a.s) korkunca, onlar **Hz. İbrahim** (a.s)'e, "Korkma, çünkü biz Lût kavmine gönderildik.." deyince, bu sefer **Hz. İbrahim** (a.s) onlara, "onlara ne yapacaksınız?" dediğinde de, o melekler, "Biz, Lût'un kavmine, onları helâk edelim diye gönderildik.." demiş olabilirler ki, bu tıpkı bir kimsenin, "Evden çıktım.." dediğinde, "Niçin çıktın?" denilmesi gibidir. Bunun üzerine o da, "Ticaret etmek için çıktım" der.. Ancak ne var ki, burada mâna yönünden şöyle bir katkı söz konusudur: Onlar, مَا خَطْبُكُمْ ifâdesinin cevâbı olarak, kendilerinin, suçsuz olana elem vermekten, âdî ve suçlu olanı da ihmâl

etmekten berî oldukları anlaşılsın diye, "Biz, onları, Allah'ın emriyle imha ediyoruz" demişler, işte bu sebeple de, "gönderme -(irsâl)" lafzını tekrarlamışlardır.

İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Nakletmek, bazan lafzın nakledilmesi şeklinde olur. Bu, meselâ senin, Zeyd: (بِعَمْرٍو مَرَرْتُ) Amr'e uğradım" dedi diye lafzı ayrıca nakletmen tarzında olur. Bazan da, söylenilen sözü, mana cihetinden nakletme şeklinde olur. Sen, زَيْدٌ قَالَ: عَمْرٌو خَرَجَ "Zeyd, "Amr çıktı" dedi" dersin ve senin, bu anlatılanın dışında, başka bir lafızla yeniden değişiklik yapma imkânın vardır. Böylece sen, "Zeyd, "Bekir çıktı" dediğinde, ben de şöyle şöyle dedim" dersin... Kur'ân da, mu'ciz bir lafızdır, ama, ister Hz. Peygamber (s.a.s)'den önce geçen peygamberlerden südûr etmiş olsun, isterse onlara indirilmiş olsun, bu hususları ifâde eden şeylerin lafzı mu'ciz değildir.. Dolayısıyla, bu nakillerin, o lafızlarla yapılmamış olması gerekir. Buna göre o melekler adeta Hz. İbrahim (a.s)'e hem, "Biz mücrim bir kavme gönderildik" hem de *"Biz Lût kavmine gönderildik"* demiş olabilirler. O ise, "Biz, seni tasdik eden zatın kavmine gönderildik" diyebilir. Çünkü O, onların lafızlarını nakletmiyor ki bunlar aynı olsun. Tam aksine onların sözlerini mana bakımından nakletmiyor. Bunda ise pek çok değişik ifadeler sözkonusu olabilir. Baksana Allah Teâlâ, yapılan tefsirlerden birine göre, onların nasıl selâm verdiklerini naklederken, iki ayrı yerin birinde **"selâmen"** birinde de **"selâmûn"** demiştir (Zâriyât, 25).

★ ★
★

Taş Yağdırmak İçin Gelmediler

لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِّن طِينٍ ﴿٣٣﴾

"Çünkü üzerlerine çamurdan taşlar atacağız"
(Zâriyât, 33).

Cenâb-ı Hak bu ifade ile, onların niçin gönderildiklerini beyan buyurmuştur. Biz bunu Ankebût Sûresi'nde açıklamış ve bunun, lûtîlikte bulunanları (homoseksüelleri) recmetmenin (taşlayıp öldürmenin) vâcib (farz) olduğunun delili olduğunu söylemiştik. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
İmha İçin Çok Sayıda Meleğe Lüzum?

Bir tanesi bile kanadının tüyüyle şehirleri alt üst etmeye yeterken, bu melekleri toptan göndermeye ne gerek var? Deriz ki: Kudret sahibi olan padişah, bazan güçsüz bir kişiye, önemli bir kimseyi öldürmesini veya önemli, hatırı sayılır birisine, önemsiz bir şahsa hizmet etmesini emredebilir. Bu onun nüfuzunun geçerli olduğunu göstermek için böyle yapılır. Çünkü pek çok mahlukatı, bit ile, çekirge ile, pire ile hatta hayat için gerekli olan hava ile, (rüzgâr) ile imha ettiğinde, bu, onun büyük kudretini gösterir. Şimdi az olmalarına rağmen, Bedir'deki kâfirleri öldürme işini, binlerce meleğine emretmesi, O'nun emrinin ne denli geçerli olduğunu ortaya kor.

Burada şöyle diğer bir incelik de vardır: Büyük bir padişahın, düşmanlarını yenmek için, yardım emri altında olanlardan yardım istediğinde, emrindekiler büyük bir orduyla destek verirlerse, bu, onların padişahlarına gösterdikleri bir saygı olur. Düşman çok olur ve buna göre, destek de olursa, bu saygı daha mükemmel olur. Fakat Allah Teâlâ, Hz. Lût (a.s)'a onbin melek göndererek, Hz. Muhammed (s.a.s)'e de beşbin melek göndererek destek vermiştir. Bu iki sayı arasındaki farklılık, küçümsenecek gibi değil. Bu hususu, *"Ondan sonra, kavminin üzerine, gökten bir ordu indermedik"* (Yâsîn, 28) ayetinin tefsirinde bir nebze anlatmıştık.

İKİNCİ MESELE
Taşın Çamurdan Olması

Ayette bahsedilen taşın, çamurdan olma bir taş olarak nitelenip te'kîd edilişinin hikmeti nedir? Deriz ki: Bazı kimseler, doluya da "taş" derler. Böylece ayetteki *"çamurdan"* ifadesi, bunun dolu zannedilme ihtimalini ortadan kaldırır. Bil ki bazı kimseler şöyle bir iddiada bulunmuşlardır: "Gökten inen her şey, ancak bir dolu, yahut da piyadelerin, atıcıların kullandıkları saçma biçiminde yuvarlak, çamurdan taş haline gelir. Bunun sebebi şudur: Kuvvetli bir fırtına, mamûr olmayan, evler bulunmayan büyük çöllerden kumları göğe kaldırır ve rüzgârlar, onları bazı yerlere taşır. Derken bunlar önemli bir manaya tesadüf edip, âdeta ıslak bir çamur haline gelir. Islak çamur, yukardan aşağı dağılıp inerken yuvarlaklaşır. Bunun böyle oluşunun delili şudur: Sen suyu yukarıya doğru atarsan, sonra da onun inişine bakarsan, büyük inci taneleri tarzında yuvarlak küreler şeklinde indiğini görürsün. İnerken, tesadüfen bunlar havadaki kızgın şeylerle çarpışırlar. Derken bu kızgın şeyler, o yuvarlak çamurları, pişmiş kiremitler gibi taş haline sokar. Böylece aşağı doğru iner, Allah Teâlâ'nın, öldürmeyi takdir ettiği kemselere isabet eder. Çoğu kez de meskun olmayan yerlere inerler ve böylece görülmezler, ne olduğu bilinmezler. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak bu ayette, *"çamurdan taşlar"* buyurmuştur. Çünkü yıldırımlardaki taş[20] gibi, çamur olmayan şeyler, "yağdı" denecek bir şekilde çok olmaz."

Bu izah, zorakî bir izahtır. Aklı mükemmel olan kimse, bu fikri, söyleyene nisbet ederek, der ki: Şayet bu fırtına bir başka hâdise sebebiyle vaki olmuş ise, bu durumda teselsül gerekir. Neticede mahluk olmayan bir hâlıka varıp dayanması gerekir. Bu hâlıkın mutlak hür ve irade sahibi bir fâil olması gerekir. Hür ve irade sahibi bir kimse de, dediğini yapan kimsedir. Binâenaleyh bu kimse, herhangi bir sıcaklık ve kum olmaksızın, o çamurdan taşları başka şekilde yaratabilir. Fakat akıl için, bunun varedilişinin böyle olduğunu kesin söyleme imkânı yoktur. Aklın ulaşamadığı şeyleri, nakil ile alıp söylemek (öğrenmek) gerekir. Bu hususta da, nass (ayet) vardır. Dolayısıyla biz, ona itibâr ediyoruz. Bunun keyfiyyetini bilemiyoruz. Malum olan husus, o çamurdan taşların gökten inişlerinin daha garip ve daha şaşırtıcı oluşudur. Çünkü alışılmış duruma göre, o taşların, mutlaka uzun bir süre ateşte kalıp pişmiş olmaları gerekir.

★ ★
★

20) Matbu metinde böyledir. "Yıldırımdaki taş", anlayamadık (ç.).

Alametli Taşlar

مُسَوَّمَةً عِندَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ ﴿٣٤﴾

"(Bunların herbiri), müsriflere âit olmak üzere, Rabbin katında işaretlenmiştir" (Zâriyât, 34).

Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Bu taşların herbirinin üzerine, o taşla ölecek olan şahsın ismi işaretlenmiş, yazılmıştır.

2) Bunlar, o şahısların ismi, üzerlerinde yazılı olduğu halde ve onlara azab etmek için yaratılmıştır. Diğer taşlar ise böyle değildir. Çünkü onlar, binâ v.s. şeylerde kullanılmak için yaratılmıştır.

3) **"Müsevvemeten"** kelimesi *"günahkârların üzerine salıverilmiş olarak"* demektir. Çünkü **irsâl** *"salıverme"*, **sâime** *"otlayacak"* hayvanlar için kullanılır. Nitekim, Arapça'da, *"O, hayvanları otlamak için saldı"* (أَرْسَلَهَا) denilir. Binâenaleyh bu manada, سَوَّمَهَا da denilir. Hak Teâlâ'nın, **"hayl-i müsevvveme"** (Al-i İmran, 14) ayeti bu manada olmak üzere, "salıverilmiş (serbestçe yayılan) atlar" diye tefsir edilmiştir ki bu, onlara ihtiyaç olmadığına ve onların binmek için olmadığına işarettir, böylece bu, onların sahibinin zenginliğini gösterir. Nitekim Hak Teâlâ, bunun gibi, **"kanâtîr'il-mukantarata"** *"kantar kantar mal..."* (Al-i İmran, 14) buyurur.

Ayetteki, لِلْمُسْرِفِينَ ifadesi, tâbiatcıların iddialarının zıddı bir manaya işarettir. Çünkü onlar derler ki: "O taşlar, insanlardan birine isabet ettiğinde bu, bir tür tesâdüftür. Çünkü o taşlar inerken, ister istemez bir şahsa isabet edecekti, nitekim de etti. O halde ayetteki, **"müsevvemeten"** kelimesi, "o taşlar, tâ yaratılırken ve salıverilirken işaretlenmiştir" demektir. Bunun böyle olduğu anlaşıldığı an, bu bir tesadüf değil, kast-ı maheus ile, müşrikleri (mücrimleri) helâk için olmuş olur.

İmdi eğer, "O taşlar müsriflere âit olmak üzere, onlar melekler niçin, "Biz onların üzerine pişmiş taşlar salalım diye, mücrim bir kavme gönderildik" demişlerdir? Çünkü Arapça'da "müsrif", "mücrim"den daha değişik birşeydir?" denilirse, deriz ki: Mücrim, cürüm işleyen, büyük günah işleyen demektir. Çünkü "cürm"de o günahın büyüklüğüne bir işaret vardır. Birşeyin miktarının büyüklüğü manasında, "cürmü'ş-şey" denilmesi de böyledir. Aslında "müsrif" de, büyük günah işlemiştir. Çünkü israf eden kimse, bu israfı küçük günahlar hususunda olsa bile mücrim olur. Zira küçük küçüğe eklenince, büyük olur. O halde mücrim olan, aynı zamanda müsriftir. Çünkü o da, tek bir defa da olsa, bir büyük günah işlemiştir. O halde bu demektir ki, bu iki büyüklük vasfı müsrifde de, mücrimde de vardır.

Fakat burada mana ile ilgili şöyle bir incelik var: Allah Teâlâ, günahı bırakmayan ısrarlı müsrife de o taşları salıvermiştir. Geleceği bilme, Allah'a âittir. Binâenaleyh

Allah, onların müsrif olduklarını bilmiş ve meleklerine, bu taşları onlara salıvermelerini emretmiştir. Meleklere gelince, bunların ilmi, ancak mevcud olanlarla ilgilidir. İşte o kavim o an için mücrim idiler de bu sebeple melekler, "Biz, İman etmemiş, imansızlıkta ısrar etmiş, müsrif olmuş insanlar için yaratılmış bu taşları, üzerlerine salıvermek için, mücrim olduklarını bildiğimiz bir kavme gönderildik" demişlerdir. İşte bundan şöyle bir netice çıkar. Biz onların, yıllarca yaşasalar bile bu suçlarını sürdüreceklerini biliyoruz" demişlerdir.

Buna göre eğer, "**Müsriflin**"in başındaki harf-i tarif, cins için mi, yoksa ahd-ı hâricî için mi?" denirse, biz deriz ki: Bu, "ahd" ifade etmekte olup, "o malum müsriflere gönderilmiş olarak" demektir. Çünkü her müsrif için, salıverilmiş ve üzerine onun ismi yazılmış taş yoktur."

Eğer, "Onların israfı hangi bakımdandı, niçin onlara müsrif dendi?" denirse, deriz ki: Bu, *"Sizden evvel, âlemlerden hiçbiri bunu yapmamıştı"* (Ankebût, 28) ayetinin ifade ettiği şeydir. Bu "Hiçkimse sizin günahta çıktığınız dereceye çıkmadı" demektir.

★ ★
★

Mü'minlerin Kurtarılması

فَأَخْرَجْنَا مَن كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣٥﴾ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِّنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٣٦﴾ وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً
لِّلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٣٧﴾

"Derken orada, mü'minlerden kim varsa çıkardık. Fakat orada müslümanlardan bir evden başkasını bulamadık. Orada, elem verici azabtan korkacaklar için bir alâmet de bıraktık"

(Zâriyât, 35-37).

Bu ayetlerin ilkinde şöyle iki önemli husus var:

1) Bu ifadede, Cenâb-ı Hakk'ın kudreti ve iradesi yatmaktadır. Çünkü bu işlerin tesadüfî olduğunu söyleyenler, o taşların iyi veya kötü birilerine isabet ettiğini söylemişlerdir. Fakat Allah Teâlâ, günahkârları, mü'minlerden seçip ayırdığını bildirince, bu, O'nun iradesine ve ihtiyarına delâlet eder.

2) Burada, mü'min, muvahhid ve iyi kimselerin yüzü suyu hürmetine günahkârların da paçayı kurtardığı manası yatmaktadır. Çünkü o beldede mü'min bulunduğu sürece, orası helak edilmemiştir. Bu ayetteki "orada" zamiri, daha önce bahsi geçmemiş de olsa, malum olduğu için, Lût (a.s)'un beldesini göstermektedir.

Hüküm Ekseriyete Göredir

Ayetteki, *"Fakat orada müslümanlardan, bir evden başkasını bulamadık"* ifadesi de, küfür gâlib gelip, fısk-ı fücur yayıldığında, mü'minlerin ibadetinin, o beldeye fayda vermeyeceğine bir işaret vardır. Fakat halkın ekserisi dosdoğru bir yol üzere olup,

küçük bir kısmın hırsızlık ve zina gibi günahlar işlemeleri durumu böyle değildir. Bu hususta şöyle bir misal getirilir: Âlem bir bedene benzer. O âlemde sâlihlerin bulunuşu, beden için soğuk-sıcak gıdalar gibidir. Kâfir ve fasık kimseler ise, gelip o bedeni saran ve ona zarar veren zehirler gibidir. Şimdi eğer bu beden, kendisine faydalı şeylerden tamamen boş ve uzak olup, içinde ancak zararlı şeyler yer alırsa, ölür gider. Yok eğer zararlı şeylerden uzak olup, içinde faydalı şeyler yer alırsa, güzel bir şekilde yaşar ve gitgide büyür gelişir. Eğer o bedende, her iki çeşit şey de yer alırsa, bu durumda hüküm (netice), gâlib olana göredir. İşte beldeler ve kullar böyledir.

Buradaki "müslüman" kelimesinin, "mü'min" manasına delalet ettiği açıktır. Gerçek şudur ki "müslüman" kelimesi, "mü'min" kelimesinden daha geneldir. Genel bir kelimenin, hususî bir kelime yerine kullanılmasında bir sakınca yok. Binâenaleyh mü'mine, müslüman denilmesi, bu kelimelerin manalarının aynı olduğuna delâlet etmez. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Biz mü'minleri o diyardan çıkardık ve orada, müslüman bir ev hariç, onların genelini bulamadık" demiştir. Bundan, orada onlardan başka mü'min olmadığı manası çıkar. Bu tıpkı birisinin, başka birisine, "Evde insanlardan kim var?" dediğinde, o, ona "Evde Zeyd'den başka canlı yok" der. Böylece bu kimse ona, o evde, Zeyd'den başka insan olmadığını söylemiş olur.

O Beldedeki İbret

Daha sonra Hak Teâlâ, *"Orada, elem verici azabtan korkacaklar için bir selâmet de bıraktık"* buyurmuştur.

Bu ifadedeki "ayet" (mûcize)nin ne olduğu hususunda farklı görüşler var: Bunun, bulundukları yer yarılıp, orada çıkmış olan bir kokuşmuş siyah su olduğu söylenmiştir. Yine bu ayetin, onların memleketlerine atılmış bir taş olduğu ve Şam ile Hicaz arasında bir yerde olduğu söylenmiştir.

Ayetteki, *"elem verici azabtan korkacaklar"* ifadesi, "bu ayetten, bu mucizeden istifade eden kimseler ve bundan korkanlar" manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, Ankebût Sûresi'nde de, *"Aklını kullanan kimseler için apaçık bir nişâne bıraktık"* (Ankebût, 35) buyurmuştur. Bu iki ayet arasında lafız bakımından farklılıklar var: Çünkü Cenâb-ı Hak burada, *"bir ayet"* (alamet-mucize)" dediği halde, orada, *"apaçık bir ayet (nişane)"*; burada, *"korkacaklar için"* dediği halde, orada *"aklını kullanan kimseler için"* buyurmuştur. Binâenaleyh "ikisi arasında mana bakımından esaslı bir fark var mı?" denilirse, deriz ki: Orada (Ankebût Sûresi'nde) bu husus beliğ bir biçimde ele alınmıştır. Çünkü orada, *"apaçık bir ayet (nişâne)"* olarak buyurup, o ayeti (delili) açık olmakla nitelemiştir. Orada, مِنْهَا "oradan" buyurmuş, burada ise فِيهَا "onda" buyurmuştur. Çünkü مِنْ edatı, ba'ziyyet (kısmîlik) ifade eder. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "O ayeti, o beldenin bizzat kendisinde, sizin için kalıcı (devamlı) ayetler vardır" demek istemiştir. O ayetteki, *"aklını kullanan bir kavim için..."* ifadesi de böyledir. Çünkü *"aklını kullanan"* tabiri, *"korkacak kimse"* ifadesinden daha umumîdir. Binâenaleyh o "ayet" daha açık olur. Bunun sebebi ise şudur: Orada maksad, o kavmi korkutmaktır; burada maksad ise, kalbi tesellidir. Baksana Hak Teâlâ burada, *"Derken orada, mü'minlerden kim varsa çıkardık. Fakat orada*

müslümanlardan bir evden başkasını bulamadık" buyurmuş, orada ise, müslümanların ve mü'minlerin tamamının kurtulduğuna dair tam bir açıklamada bulunmaksızın, *"Biz seni de (ey Lût), senin ehlini de kurtaracağız"* (Ankebût, 33) buyurmuştur.

★ ★
★

Musâ (a.s) ve Firavun

وَفِي مُوسَىٰ إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿٣٨﴾ فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِ وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ ﴿٣٩﴾

"Musâ'da da (ibret vardır). Hani onu apaçık bir hüccetle Firavun'a göndermiştik de, o, ordusuyla birlikte yüz çevirmiş ve "(Bu) ya bir sihirbaz, ya bir mecnun" demişti"

(Zâriyât, 38-39).

Ayetteki, وَفِي مُوسَىٰ *"ve Musâ'da da..."* ifadesinin, bir malum şeye atıf olması muhtemel olduğu gibi, daha önce zikredilmiş birşeye atıf olması da muhtemeldir. Birinci ihtimale göre, bunun birkaç izahı var:

1) Bundan murad, "Bu durum **İbrahim**'de ve **Musâ**'da mevcuttur" manasıdır. Çünkü bu, **İbrahim** (a.s)'in zikrinden malum olmuştur.

2) Bu, "Senin kavmin için, **Lût**'ta, kavminde bir ibret vardır. Yine **Musâ** ve **Firavun**'da da bir ibret vardır" manasındadır.

3) Burada, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesinin manası "**İbrahim, Lût** ve kavimleri ile, **Musâ** ve **Firavun** hakkında tefekkür ediniz" şeklindedir. Bu izahların hepsi birbirine yakındır.

İkinci ihtimale göre, yine birtakım izahlar var:

1) Bu, *"Yeryüzünde kâmil bilgi sahipleri için nice ayetler vardır"* (Zâriyât, 20) ayetine ma'tuftur, yani "**Musâ**'da da nice ayetler var" demektir. Bu izah, önceki ayet çok önce zikredildiği için ve aralarında bir bağ olmadığı için, uzak bir izahtır.

2) Bu ifade, *"Orada elem verici azabtan korkacaklar için bir alamet bıraktık"* (Zâriyât, 37) ayetine ma'tuftur, yani, "**Musâ**'da ayetler, alametler kıldık" demektir. Bu Arapların, "O hayvana saman ve soğuk su yedirdim" ve "Kılıç ve mızrak kuşandım" şeklindeki sözlerinin üslubuna göredir. Bu izah daha yakındır. Eğer, bazı müfessirlerin söylediklerini söylersek, bu, zorlamaktan hâlî olmaz. Çünkü وَتَرَكْنَا فِيهَا *"Orada... bıraktık"* (Zâriyât, 37) ayetindeki, "orada" zamiri, o beldeye râcîdir.

3) Bu "orada" zamirinin, o hikâyeye (anlatılan şeye) râcî olması ihtimaline göre, "Biz onların hikâyelerinde, kıssalarında bir ibret bıraktık" manasında olup, buna göre, "**Musâ**'nın kıssasında da bir ayet bıraktık" demektir. Bu, birinci ihtimale yakın olup, malum olan birşeye atıftır.

4) Bu ifade, *"İbrahim'in şerefli misafirlerinin haberi sana geldi mi?"* (Zâriyât, 24) ayetine ma'tuftur. Buna göre kelamın takdiri, "**Musâ** hakkında da söylenecek bir söz var: Hani biz onu göndermiştik" şeklindedir. Bu izah uygundur. Çünkü Cenâb-ı Hak çoğu kez, **İbrahim** (a.s) ile **Musâ** (a.s)'yı birlikte zikretmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Yoksa Musâ'nın ve vazifesini tastamam ifâ eden İbrahim'in sahifelerinden olan şunlardan haberdar mı edilmedi o"* (Necm, 36-37) ve *"İbrahim ve Musâ'nın sahifelerinde..."* (A'lâ, 19) buyurmuştur.

Ayetteki "**sultan**" kelimesi, hüccet ve bürhan ile elde edilen kuvvet, "**mübîn**" ise, ayırdeden, ortaya çıkaran anlamındadır. Daha önce, bu ifadeden murad edilenin, **Hz. Musa** (a.s)'nın **Firavun**'a karşı öne sürmüş olduğu kesin ve katî deliller olduğunu; yine bundan murad edilenin, sihirbazın sihri ile, peygamberlerin mûcizelerini birbirinden ayıran özellik olduğunu söylemiştik.

فَتَوَلّٰى بِرُكْنِهِ 'nin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın, فَتَوَلّٰى بِرُكْنِهِ *"O da ordusuyla birlikte yüz çevirmişti"* ifadesiyle ilgili birkaç izah var:

1) Buradaki bâ harf-i cerri, **musâhabe** (beraberlik) ifade eder, "**rükn**" kelimesi de, **Firavun**'un kavmine işaret olup, Cenâb-ı Hak sanki, "Kavmi ile, adamları ile birlikte yüz çevirip gitti" demek istemiştir. Nitekim Arapça'da, "Falanca **bi-askerihî** ve bi **malyyetihî** falan yere konakladı" denilir. *"Ona, en büyük ayeti (mucizeyi) gösterdi. O ise yalanladı ve isyan etti. Sonra arkasını dönüp koşup gitti"* (Nâziât, 20-22) ayeti de buna delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak burada, أَدْبَرَ buyurdu ki, bu "Yüz çevirdi, dönüp gitti" demektir. Bunun peşisıra gelen *"(Firavun) insanları topladı ve onlara şöyle seslendi.."* (Nâziât, 23) ayeti de, "**bi-rüknihî**" ifadesinin manasındadır.

2) تَوَلّٰى ifadesi, "dost edindi" manasında olup, bu **bî** harf-i cerri, bu durumda müteaddîlik ifade eder. O zaman bu cümlenin manası, "Ordusu ile güç ve kuvvet buldu" şeklinde olur.

3) Mana, "Kuvveti ve gücü ile, **Musâ** meselesini bizzat üstlendi" şeklindedir. **Firavun** sanki, "Dininizi değiştirmeyin ve yeryüzünde fesat çıkarmayın diye, **Musâ**'yı öldüreceğim" dedi ve bu işi bizzat üstlendi. Bu durumda, ayette mef'ûl zikredilmemiş olur. "**Rükn**" kelimesi de, **Firavun**'un gücü ve kudretini ifade eder. Bu **rükn** ile kastedilenin, **Hâmân** olması da muhtemeldir. Çünkü o, **Firavun**'un vezîridir. Bu açıklamaya göre, ikinci izah şekli daha açık ve aşikârdır.

Cenâb-ı Hak, وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ *"(Firavun), "(Bu), ya bir sihirbaz, ya bir mecnun" demişti"* buyurmuştur". "**Sahir**" ifadesi, "sihriyle cinlere gelir, veya onlara yaklaşır, cinler de ona yaklaşır, o onlara isteyerek yönelmese bile, cinler isteyerek ona yönelir" demektir. Şu halde, hem büyücünün hem de mecnunun cinlerle ilgisi vardır. Fakat sihirbaz, kendi iradesiyle cinlere giderken, mecnuna iradesi dışında olarak cinler gelir. Buna göre sanki, **Firavun**, kendi sözünü yalandan korumak istemiş ve "onu cinler çarpmıştır" veya "o büyücüdür, her ne kadar onun bundan haberi yoksa da ve kasden yönelmiyorsa da cinler ona gelmektedir" demek istemiştir.

Firavun Ordusunun Boğulması

فَأَخَذْنَٰهُ وَجُنُودَهُۥ فَنَبَذْنَٰهُمْ فِى ٱلْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿٤٠﴾

"Nihayet onu da, ordularını da yakalayıp denize attık ki o, (o sırada kendini) kınayıcı idi"

(Zâriyât, 40).

Bu, Allah Teâlâ'nın **Firavun**'un başına getirdiği bazı şeylere işaret olup, sanki o, "**Firavun** dostlar edindi, fakat bunların ona faydası olmadı. Allah, hem onu, hem de adamlarını yakaladı ve hepsini birden denize attı" demiştir. Bu kıssa meşhurdur.

Ayetteki, وَهُوَ مُلِيمٌ ifâdesinin manası: "Bundan, **Musâ** (a.s) için bir şeref, mü'minler için de bir beşâret (müjde) bulunmaktadır. **Musâ** (a.s) için bir şeref bulunmasına gelince, bu böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "**Firavun Musâ**'nın sırf, '**Ey** âlemlerin Rabbi, senin düşmanlarının helâkini istiyorum" sözünden ötürü, kendisi sebebiyle kınanacağı şeyleri yapmıştır. Bunun başka bir sebebi de yoktur" buyurmuştur. **Firavun**'a gelince o, *"Ben, sizin en yüce Rabbinizim"* (Nazi'ât, 24) **demiş**, bu da onun helâkinin sebebi olmuştur. Bu tıpkı bir kimsenin şöyle demesine benzer: "Falancanın ayıbı-kusuru, hırsız veya katil olması; yahut insanlarla birlikte bulunup, onlara eziyet etmesidir. Falancanın kusuru da, onun, sırf kendisiyle meşgul olup, insanlarla olmamasıdır." Böylece bu iki ayıbın birbirine nisbeti, o iki kimseden birisi için medhe, diğeri için ise bir kınanmaya sebeb olur. Bu ayette mü'minler için olan beşârete gelince, bu şundan dolayıdır: Kendisini kınar olduğu halde balık tarafından yutulan (**Yunus** (a.s)'u), Cenâb-ı Hak, yaptığı duâ ve tesbîhât sayesinde kurtarmıştır. Azâbıyla helâk etmiş olduğu (bu **Firavun**'a) ise, o *"İsrâiloğullarının inandığından başka ilah olmadığına inandım"* (Yunus, 90) dediği zaman, imanı ona fayda vermedi.

★ ★

★

Âd Kavminin İmhası

وَفِى عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ ٱلرِّيحَ ٱلْعَقِيمَ ﴿٤١﴾

"Âd kavminde de ibret var. Hani onların üzerine o kısır rüzgârı göndermiştik"

(Zâriyât, 41).

Bu ayette de, geçen ayetteki وَفِى مُوسَىٰٓ hakkında yapmış olduğumuz atıf ihtimalleri bulunmaktadır.

Ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Kıssalardaki Üslûp Farkının İzahı

Anlatıldığına göre, burada kastolunan, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kalbini teselli etmek ve ona, peygamberlerin genel durumunu hatırlatmaktır. Cenâb-ı Hak, önceki ayetlerde İbrahim (a.s) ve Musâ (a.s) peygamberlerden bahsetmesine rağmen, burada, Âd ve Semûd kavmi ile birlikte, onların peygamberlerini zikretmemiştir, niçin? Deriz ki: Ayetlerin zikredilmesi hususunda, altı kıssa anlatılmıştır: İbrahim (a.s)'in kıssası ve müjdelenmesi; Lût (a.s) kavminin kıssası ve beldesindeki mü'minlerin kurtarılması, bir de Musâ'ın kıssası... Bu üç kıssada Cenâb-ı Hak, hem peygamberleri, hem de mü'minlerini-kavimlerini zikretmiştir. Çünkü bunların kavimlerinden kurtulanlar daha çok idi. İbrahim ve Musâ (a.s) için bunun böyle oluşu açıktır. Lût (a.s) kavmi hakkında bunun böyle olması ise şundan dolayıdır: Çünkü kurtulanlar, tek bir ev halkı idi ise de, helâk edilenler de bir mıntıka halkı idiler. Âd, Semûd ve Nûh kavmine gelince, bunlardan kurtulanlara nisbetle helâk olanların sayısı, Lût kavminden helak olanların sayısının, kurtulanlara nisbetle sayısından kat kat fazlaydı. Böylece Cenâb-ı Hak, ilk üç kıssayı, mü'minlerin kurtuluşu vesilesiyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini teselli için, son üç kıssayı da, düşmanları helak etmesi sebebiyle, yine onun kalbini teselli için zikretmiştir. Böylece bütün bu ayetler (kıssalar), *"Onlardan evvelkilere de her nezaman bir peygamber gelse, mutlaka ona böylece, sihirbaz yahut mecnun dediler... Sen, hatırlat. Çünkü şüphesiz hatırlatma, öğüt mü'minlere fayda verir"* (Zâriyât, 52-55) ayetinin de delaletiyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli için zikredilmiş olur.

Hûd (a.s) hakkında da, bunları anlattıktan sonra, *"İşte bunlar, sana kıssa olarak bildirdiğimiz o memleketlerin haberlerindendir. Onların kimi ayakta kalmış, kimi biçilmiş ekin gibi (yok olmuştur)... Rabbinin yakalayışı işte böyledir..."* (Hûd, 100-102) buyurmuş ve böylece kıssadan sonra, tehdidi kuvvetlendiren ifâdeyi, kıssalardan sonra burada ise, teselliyi ifade eden ayetleri zikretmiştir.

Mef'ûl Manasına Fail Vezni

"Akîm" kelimesi, "Bu rüzgâr, aşılayıcı rüzgârlardan değildi. Çünkü o, herşeyi kırıp geçiriyor ve kökünden söküyordu. O halde daha nasıl aşılayıcı olabilir" manasındadır. "Fail" veznine, ism-i mef'ûl manasında olduğu zaman, müenneslik "tâ"sı bitişmez. Bazı durumlarda, ism-i fâil manasında olduğunda da böyledir. Biz daha önce bunun sebebinin şu şekilde olduğunu söylemiştik: Fail sîgası, hem ism-i mef'ûl, hem ism-i fâil manasında olup, ism-i mef'ûl manası, ism-i fâil manasından ayırdedilemeyince, evlâ olan, bu sigada müennesin-müzekkerden ayırdedilmemesidir. Çünkü eğer ayırdedilirse, fâil, mef'ûl'den; müennes, müzekkerden ayırdedilmeden önce ayırdedilmiş olur. Çünkü fâil, sözün bir parçası olup, ona ihtiyaç duyulmaktadır. Şu halde fiilde ilk bulunan fâil, sonra müzekkerlik ve müenneslik olup, bunda, fâil ve mef'ûlün sıfatları gibi olurlar. Nitekim, فَاعِلٌ ve فَاعِلَةٌ؛ مَفْعُولٌ ve مَفْعُولَةٌ dersin. Yine buna şu da delâlet etmektedir: Fâil ile mef'ûlün arasının ayırdedilmesi, kelimeye katılmış olan bir harfle olur. Böylece kelimenin aslında olan, ayne'l-fiili ile fa'al fiili arasını ayırdeden bir elif ile, فَاعِلٌ denilir. Yine ayne'l-fiili ile lame'l fiili arasını ayıran bir vâv ile de, مَفْعُولٌ denilir. Müenneslik ise, kelimenin sonuna eklenen bir

harf ile olur. Her iki kalıpta da sigaları ayırdedici olan şey, kelimenin kendi nazmından başka birşey olup, buna şiddetle ihtiyaç vardır. Ama müennesilikte bu tesir etmez. Bir de fâil ile mef'ûlün arasını ayırdedmek, ikisinden herbirinin diğeriyle hususiyet kazandığı iki şey hakkındadır. Buna göre fâ'dan sonra gelen elif, fâil sigasına; mim ile vav da, isim-i mef'ûl sigasına has olurlar. Bulunduğu zaman, müennesin ayırdedildiği; bulunmadığı zaman da lafzın müzekkerlik aslı üzere kaldığı bir harf vasıtasıyla, müzekker müennesilikten ayırdedilir. Fa'îl sigasında, fâil manası mef'ûl manasından ancak ayrı bir karine ile ayırdedilebilir. Bunun gibi müennes ve müzekker kelimelerden birisi diğerinden, ancak kendisine bitişmemiş olan bir harf vasıtasıyla ayırdedilir.

★ ★
★

مَا تَذَرُ مِن شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ ﴿٤٢﴾

"Her uğradığı şeyi bırakmıyor, mutlaka onu kül gibi savuruyor"
(Zâriyât, 42).

Ayet hakkında birkaç bahis var:

Birinci Bahis: Bununla i'rabı hususunda iki izah var:

1) Bu, rüzgârın akîm (kısır) sıfatından sonra, ikinci bir sıfat olarak mahallen mansubtur. Nitekim **Vahidî** de bunun bir sıfat olduğunu söylemiştir. Eğer, "Marife kelimeler, cümlelerle vasfedilemez iken, bu kelime nasıl **er-rîh** (rüzgâr) kelimesinin vasfı olabilir? ... مَا تَذَرُ ifadesi bir cümle olup, bununla ancak nekire kelimeler vasfedilebilir?" denilirse, deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap veririz:

a) Bu, **rîh** kelimesinin tekrar getirilmesiyle ve takdiren olur. Buna göre, اَلرِّيحَ الْعَقِيمَ رِيحاً مَا تَذَرُ.... "kısır rüzgârı, kül gibi herşeyi savuran bir rüzgârı göndermiştik" takdirindedir.

b) Burada marife olarak görülen **er-rîh** kelimesi aslında nekiredir. Çünkü o rüzgâr, belli bir rüzgâr değildir. Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Biz, meydana gelen rüzgârlardan olmayan bir rüzgâr gönderdik ve onun benzeri hiç olmamıştır." O halde, bu haliyle bu rüzgâr, çok ileri derecede olduğu için nekiredir (belirsizdir). İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak, Kur'ân'da böyle ifadelere çok yer vermiş, bunları nekire olarak getirmiş ve bunları, cümleler ile tavsîf etmiştir. İşte Hak Teâlâ'nın, رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ... (Ahkâf, 24), بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ سَخَّرَهَا... (Hâkka, 6) v.b. ayetleri böyledir.

2) En doğru olan izaha göre, bu cümle, hal olarak mahallen mansubtur. Nitekim sen, "Bana hiçbirşey bilmez olduğu halde geldi de, ben ona öğrettim ve anlattım" dersin, yani, "Onun hali böyle idi" demektir. Buna göre şayet, "O rüzgârların salıverilmesi ânında, onlar hiçbirşeyi bırakmaz, savurur. Halbuki halin, fiilin tahakkuk

ettiği zamanda, zil-hâl ile birlikte bulunması gerekir, dolayısıyla da, جَاءَنِي زَيْدٌ أَمْسِ رَاكِباً غَداً "Dün Zeyd bana, yarın ata binmiş olarak geldi" denilmez. İşte aynen bunun gibi, salıverildikten sonra, hiçbirşey bırakmaz olur" denilirse, diyoruz ki: Bu ifâde ile, onun bu işe uygun olduğu anlatılmak istenmiştir ve takdiri, "Biz o rüzgârları, hiçbirşeyi yerinde bırakmayıp savuracak kuvvet üzere olarak salıverdik" şeklindedir. Nitekim gelip de senin yanında birkaç gün kalıp, daha sonra senden birşey soran için, "Bana sorucu olarak geldin" yani, "sormadan önce, soru soracak imkân ve salahiyet ile geldin" dersin. Yaptığımız bu izahlar, meşhur olan bu ihtimale göredir. Bu ifade, هِيَ مَا تَذَرُ... takdirinde olarak, mahzuf bir mübtedanın haberi olarak, mahallen merfû da olabilir.

İkinci Bahis: Bu ifade, konuşulduğu an (şimdiki zaman) için nefyi (olumsuzluk) ifade eder. Nitekim Arapça'da "şu anda çıkmadı" manasında, مَا يَخْرُجُ زَيْدٌ denilir. Fakat gelecek zamanı kastettiği zaman, ya لَا يَخْرُجُ veya لَنْ يَخْرُجَ ifâdelerini kullanırsın. Mazî için de, مَا خَرَجَ ve لَمْ يَخْرُجْ ifâdeleri kullanılır. Halbuki ilgili rüzgâr, bu hâdise Hz. Peygamber (s.a.s)'e anlatılırken, hiçbirşey bırakmamış, "O onu kül gibi kılmıştı." Öyle ise Cenâb-ı Hak nasıl, "hal"i ifade eden bir lafızla, مَا تَذَرُ "bırakmaz" buyurmuştur? Diyoruz ki: Nakil, vukû bulduğu andakini aynen anlatmak üzere yapılmıştır. İşte bundan ötürü, mâzî manasına olan ism-i fâil amel etmediği, hal veya istikbâl manasına olan ism-i fâil amel ettiği halde, Hak Teâlâ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ *"Köpekleri de, giriş yerinde iki kolunu uzatıp yatmakta"* (Kehf, 18) buyurmuştur.

Üçüncü Bahis: Hak Teâlâ'nın bu ifadesinde, *"O, Rabbinin emriyle herşeyi helâk edecektir"* (Ahkaf, 25) ayetindeki tahsis ve te'kid mevcut mudur? Deriz ki: Bu, olduğu gibidir. Çünkü ayetteki, أَتَتْ عَلَيْهِ *"Üzerine geldi"* ifadesi, "şey" kelimesinin sıfatıdır. Buna göre Hak Teâlâ âdeta, "üzerine geldiği ve geleceği herşeyi o rüzgâr, kül haline getirir" demiştir ki, buna gökler dahil olmamaktadır. Çünkü bu rüzgârlar, göklerin içine gelmez. Bu ifadeye ancak, bu rüzgârların üzerine estiği şeyler dâhil olur. Buna göre eğer, "Bu rüzgâr dağların ve kayaların üzerine de isabet etmiştir. Fakat onları kül haline getirmemiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu ifadeden maksad, bu rüzgârın bizzat kastedilip üzerine gönderildiği şeylerdir ki bunlar da, Âd kavmi, binaları ve köşkleridir. Bu böyledir. Çünkü o rüzgâr, Allah katında bir emri yerine getirmekle vazifeliydi ve sanki bu şeyleri yıkıp kül etmeyi maksad etmiş ve onlardan herşeyi, istisnasız kül haline getirmiştir. "Sarsar" da, soğuk rüzgâr manasınadır, hecenin tekrarı ile yapılan kelime, tekrarsız olan lafızdaki manadan ayrı olmaz. Nitekim sen aynı manada, hem حَسٌّ hem de حَسْحَسٌ dersin. Deriz ki: Burada şu iki görüş mevcuttur:

a) O, soğuk bir rüzgârdır ve bu kocakarı günlerinde, yani, şubatın sonu ile martın başındaki sekiz gündür. Soğuk rüzgâr da, soğuğunun şiddetinden ötürü ağaçları, meyveleri ve benzeri şeyleri yakar ve onları simsiyah eder.

b) Bu rüzgârlar son derece yakıcıydı. "Sırr" (صِرٌّ) kelimesinde, soğuk değil, aşırılık manası da var. İşte فِي صَرَّةٍ (Zâriyât, 29) ifâdesi de, "ileri derecede, şiddetli" manasıyla tefsir edilmiştir, yani, "alabildiğine sıcak" demektir.

Dördüncü Bahis: Bu bahis, "Her uğradığı şeyi bırakmıyor, mutlaka onu kül gibi savuruyor" ifadesiyle ilgilidir. Çünkü ayetteki ...مَا تَذَرُ "bırakmıyor" ifâdesinde, bu gelişin olduğu, "bırakma" işinin ise olmadığı manası vardır. Buna göre Hak Teâlâ âdeta şöyle demiştir: "O rüzgâr birtakım şeylere geliyor ve onları yakmadan bırakmıyor." Bir kimsenin, "O, birşey üzerine gelmedi, illâ onu şöyle kıldı" şeklindeki sözü, böyle kılmadığı şeye gelmediğini ifade etmektedir.

★ ★
★

Semûd'daki İbret

وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٤٣﴾ فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنظُرُونَ ﴿٤٤﴾

"Semûd'da da (ibret var). Hani onlara, "Bir zamana kadar faydalanadurun" denilmişti, ama Rablerinin emrinden uzaklaşıp, azdılar. Kendilerini de, gözleri göre göre, yıldırım tutuvermişti"

(Zâriyât, 43-44).

Hem, وَفِي ثَمُودَ hem de وَفِي عَادٍ ifâdelerindeki izah; tıpkı وَفِي مُوسَىٰ (Zâriyât, 38) ifâdesinde olduğu gibidir. Ayetteki, *"Hani onlara, "Bir zamana kadar faydalanadurun" denilmişti"* ifadesine gelince, bazı müfessirler sonunda, "Allah Teâlâ onlara, o deveyi öldürmelerinden sonra, üç gün mühlet verdi ve o üç gün içerisinde, onların renkleri bozuldu, yüzleri sararıp-kararddı" manasının kastedildiğini söylemişlerdir ama bu zayıftır. Çünkü ayetteki فَعَتَوْا *"ama azdılar"* ifâdesindeki "fâ" edatı, bu azma işinin, o faydalanmadan hemen sonra olduğuna delildir. Binâenaleyh görülen odur ki, bu "faydalanma" ile, Allah'ın o insanlar için takdir etmiş olduğu eceller (ömürler) kastedilmiştir. Binâenaleyh istisnasız herkese, eceline kadar mühlet tanınmıştır. Buna göre Hak Teâlâ, insana, "Haydi ömrünün sonuna kadar faydalan, yaşa; eğer iyilikte bulunur, mü'min müslüman olursan, her iki dünyada böyle faydalanmaya devam edersin. Aksi halde, ahirette artık payın yok" demektedir.

Ayetteki, *"Ama Rablerinin emrinden uzaklaşıp azdılar. Kendilerini de gözleri göre göre, yıldırım tutuvermiştir"* ifadesiyle ilgili şöyle bir bahis vardır: عَتَا "azdı" fiili, عَلَى harf-i cerri ile kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا *"Onların hangisi Rahman'a karşı daha âsî oldu?.."* (Meryem, 69) buyurmuştur. Ama bu ayette عَنْ harf-i cerriyle kullanılmıştır. Diyoruz ki: Bu fiilde istî'lâ (azmayı tercih etme) manası vardır. Çünkü Hak Teâlâ, "Rablerinin emrinden (عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ) deyince, bu tıpkı لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ *"Rablerine ibadetten kibirlenmezler"* (Enbiya, 19) ayetindeki gibi olmuş olur. Bu fiil, عَلَى ile kullanıldığı yerde ise, tıpkı bir kimsenin, "Falanca bize tekebbür ediyor" (يَتَكَبَّرُ عَلَيْنَا) sözü gibi olmuş olur.

Ayetteki "**sâika**" (yıldırım) sözü hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, vâkıa-hâdise demektir.

b) Bu, "büyük bir ses" demektir.

Ayetteki, وَهُمْ يَنظُرُونَ *"Gözleri göre göre..."* ifadesi iki manaya, ya onların teslim olmaları, bunu savuşturamayıp, buna karşı hiçbirşey yapamamaları manasınadır ki bu, tıpkı onu savuşturamadığına bir işaret olmak üzere, "Falanca seni dövüyor, sen de durup bakıyorsun" demesi gibidir, yahut da, "O azab onlara ansızın gelmemiş, aksine onlar o azab ile üç gün önceden tehdid edilmişler ve onlar bu azabı beklemişlerdir" demektir. Eğer bu azab ansızın gelmiş olsaydı, insan, onların ansızın, tıpkı peşin cezayla hileli bir şekilde yakalanan gibi yakalandıklarını sanırdı. Bu tıpkı savaşan, cesûr bir kimsenin, sana kastettiğini sana haber veriyorum. Beni bekle" demesi gibidir.

★ ★
★

فَمَا ٱسْتَطَاعُوا۟ مِن قِيَامٍ وَمَا كَانُوا۟ مُنتَصِرِينَ ۝

"Böylece ayakta durmayla güç yetiremediler,. yardım edenleri de olmadı"
(Zâriyât, 45).

Bu ayet hakkında şu iki izah var:

a) Bu, onların kaçmaktan ve firar etmekten, son derece âciz kaldıklarını anlatmaktadır. Çünkü ayağa kalkmaya bile gücü olmayan, kaçmak şöyle dursun, yürüyemez bile. Buna göre, burada lafızla ilgili birtakım incelikler var:

1) Bu, فَمَا اسْتَطَاعُوا ile ilgilidir. Zira "**istita'a**", "kudret"ten biraz daha aşağıdır. Çünkü "**istita'a**"da, birşeye güç yetirmeyi isteme manası vardır. Dolayısıyla bu, yalnız başına olamama, tam güç sahibi olamamayı ifade eder. Binâenaleyh birşeyden medet uman kimse, o şeye kâdir olandan daha aşağı güce sahiptir. İşte bundan ötürü Kelâmcılar, Allah'dan istenen ve O'ndan alınan bir kudrete işaret için, "istita'a, ya fiil ile beraber bulunur, yahut da filiden hemen önce bulunur" demişlerdir. İşte bu hususu هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ (Mâide, 112) ifadesini tâ ile "Rabbinden isteyebilir misin?" manasında okuyanlar, bu kudretin Allah'dan olduğuna işaret etmek istemişlerdir. Binâenaleyh, فَمَا اسْتَطَاعُوا ifadesi, "Onlar ayağa kalkmaya kâdir olamadılar" ifadesinden daha belliğdir.

2) Ayetteki "**kıyâm**"ın başına مِنْ harf-i cerri ziyade olarak getirilmiştir. Bunun te'kid için getirildiğini biliyorsun.

3) "Kaçma" yerine, kıyam"ın (ayağa kalkma)nın getirilmesi, daha önce de bahsettiğimiz gibi, kıyamdan âciz olanın kaçmaktan haydi haydi âciz olduğunu gösterir.

b) Ayetteki, مِنْ قِيَامٍ *"Ayakta durma"* ifadesiyle, ilgili işin yerine getirilmesi kastedilmiş olup, takdiri, "O işi yerine getirmeye güç yetiremediler" şeklindedir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ *"Yardım edenleri de olmadı"* ifadesi, "Onlar bozulup kaçmaya da güç yetiremediler. Bunu yapamayan kılıçtan geçirilir ve onlardan her türlü imkân ile intikam alınır" demektir. Çünkü bu, canı kurtarmaktır. Onlar bunu da yapamamış, canlarını kurtaramamışlardır. Bilirsin ki bir kimsenin, مَا هُوَ بِمُنْتَصِرٍ ifâdesi, مَا النَّصِرَ ve لاَ يُنْتَصَرُ ifadelerinden daha beliğdir. Buna şöyle cevap verilir. Takdiri gerekli iken, bu terkedilmiştir. مَا النَّصِرَ ifâdesi, "bu durumda olan..." demektir. Nitekim, فُلاَنٌ لاَ يُنْصَرُ "Falana yardım olunmaz" yahut da, فُلاَنٌ لَيْسَ يُنْصَرُ "Falancaya yardım edilmedi" dersin.

★ ★
★

وَقَوْمَ نُوحٍ مِّن قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٤٦﴾ وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴿٤٧﴾

"Daha evvel de Nuh kavmini (helâk ettik). Çünkü onlar, bir fâsıklar gürûhu idiler. Biz göğü, elimizle yaptık. Çünkü biz muhakkak, kudrete sahibiz"
(Zâriyât, 46-47).

"**Kavm**" kelimesi, hem mecrur, hem mansub olarak okunmaktadır. Bu hususta izahlar nedir? Diyoruz ki: Bunun mecrûr okunması halinde, daha önce geçen, "**Âd** ve "**Musâ**" ifadelerine atfedilmiş olduğu açıktır. Nitekim sen, "Falanca falancada ibret vardır... **Nûh Kavmi**'nde de..." dersin. Bu kelimenin mansub okunması da, "Biz, bundan önce **Nûh**'un kavmini de helâk ettik" takdirindedir. Çünkü bundan önce geçen ifadeler, bir helâke delâlet etmektedir. O halde bu ifade, öncekilerin mahalline atıftır. Buna göre ayetteki, *"Daha evvel"* ifadesinin manası açıktır. Hak Teâlâ sanki, "Biz daha önce **Nûh**'un kavmini de helâk ettik" buyurmuştur. Birinci kıraata göre, ifadenin takdiri, "**Nûh**'un kavminde de, **Semûd, Âd** ve diğerlerinden önce, sizin için ibretler vardır" şeklindedir.

Hak Teâlâ daha sonra, *"Biz göğü, ellerimizle yaptık. Çünkü biz muhakkak, kudrete sahibiz"* buyurmuştur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın birliğini, daha önce geçen ifadeler ise, haşrın olacağını gösteren ayetlerdir. Bu ifade "Sizler, Allah'ı bırakıp da taptığınız o şeylerin, hiçbirşeyi yaratamadığını biliyorsunuz. Dolayısıyla onları Allah'a ortak koşmanız doğru olmaz" manasınadır. Yahut şu da denebilir: Bu tehditten sonra, yine delil getirmeye başlamadır. Çünkü göğün yapımı, Allah Teâlâ'nın, maddeleri ikinci kez yaratabileceğinin delilidir ve tıpkı, *"Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kâdir değil mi?"* (Yâsîn, 81) ayetinde ifade edildiği gibidir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE "Tefsir şartı üzere mansub olma" (iştiğal), birkaç yerde tercih edilir: Atıf, cümleye yapıldığında, takdir buna göre yapılır. O halde cümle hangisidir? Diyoruz ki: Buradaki وَثَمُودَ ve وَفِي عَادٍ ifadeleri hakkındaki izahlarımızın birinde, bunun takdirinin, "Âd'in ve Semûd'un haberi sana geldi mi?" şeklinde olduğunu ve bunların, *"İbrahim'in şerefli misafirlerinin haberi sana geldi mi?"* (Zâriyât, 24) ayeti üzerine atfedildiğini söylemiştik. Bu izaha göre, daha önce olan o cümlenin, fiil cümlesi olduğunda bir kapalılık yoktur. Bu izahın dışındakilere göre, câr ve mecrûr, ref'den ziyade nasb'a yakındır. Binâenaleyh bunun, mansub olana atfedilmiş olması daha evlâ olur. Bir de ayetlerdeki, أَرْسَلْنَا، نَبِّئْهُمْ ve فَمَا اسْتَطَاعُوا gibi ifâdelerin hepsi fiildir. Binâenaleyh burada, nasb daha tercihe şayandır.

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, gökler hakkında "binâ" (yapma) ifadesini tekrar etmiştir. Nitekim *"Göğe ve onu yapana yemin olsun ki..."* (Şems, 5); *"Yoksa göğü (yaratmak mı daha zor ki) onu Allah binâ etmiştir"* (Nâziât, 27) ve *"O, Allah, yeryüzünü size karargâh, gökyüzünü de bir bina kılandır"* (Mü'min, 64) buyurmuştur. Binaenaleyh bunun hikmeti nedir? Deriz ki: Bu hususta birtakım izahlar yapılabilir:

a) Bu yapma, Kıyâmet kopuncaya kadar, kendisinden hiçbirşey düşmeden ve hiçbir parçası yok olmadan devam edecektir. Ama yer ise, devamlı bir değişme ve tebeddül içindedir. Binâenaleyh bu demektir ki: Yeryüzü yayılıp serilen, dürülüp taşınan bir yatak, gök de, devamlı aynı durmak üzere yapılmış bir bina gibidir ki, Hak Teâlâ, *"yedi şiddetli, kuvvetli gök"* (Nebe, 12) ifadesiyle buna işaret etmiştir. Yeryüzüne gelince, bunun büyük bir kısmı deniz olmuş, daha sonra da yeniden toprak olmuştur.

b) Gökyüzü, başların üzerinde binâ edilmiş bir kubbe gibi görülür. Yeryüzü ise, serilmiş ve oval haldedir. Binâ (edilen) ise, kaldırılmaya daha uygundur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ve, tavanını yükseltti..."* (Nâziât, 28) buyurmuştur.

c) Hükemâdan birisi şöyle demiştir: "Semâ, rûhların meskeni; yeryüzü ise, amellerin yeridir. Meskeni ise, binâ edilmeye daha uygundur." En iyisini bilen Allah'tır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Aslolan, âmilin mamûlü üzerine takdim edilmesidir. Fiil ise, âmildir. O halde, ayetteki بَنَيْنَا ifâdesi, yine ayetteki السَّمَاءَ kelimesinin âmilidir. O halde mef'ûlün, fiili üzerine takdim edilmesindeki hikmet nedir? Cenâb-ı Hak şayet, وَبَنَيْنَا السَّمَاءَ بِأَيْدٍ demiş olsaydı, daha veciz ve daha kısa olurdu? Deriz ki: Marifetullah'a tefekküre dalan şahıs nezdinde, yaratıcı, yaratacağı şeyden önce gelir. Binâenaleyh maksat, yaratıcıyı isbât etmek olunca, Cenâb-ı Hak, delili önde zikrederek âdeta, "Kendileri hakkında şüphe etmediğimiz o süslü ve müzeyyen semâyı biz yaptık. Şimdi siz bizi, (direkt olarak) tanımıyor iseniz, bunun vasıtasıyla tanıyınız.." demek istemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu ayetlerin maksadı, kendisinin vahdaniyyetini isbattır. O halde daha niçin, بَنَيْنَاهَا *"Biz onu binâ ettik..."* demiş de, "Ben onu binâ ettim" veya "Allah onu binâ etti" dememiştir. Biz diyoruz ki: بَنَيْنَا tasarruf ve tek başına davranma hususlarında bir ortağın bulunmadığına daha fazla delâlet eder. Halbuki, "Ben onu binâ ettim" ifâdesinde bir ortaklığın olması mümkündür. Bu ifâdenin izahı şöyledir: Ayetteki بَنَيْنَاهَا ifâdesi, onların o taptığı ilahların, بَنَيْنَاهَا ifâdesindeki zamirin ilâhlar olduğu vehmini doğurmaz.. Çünkü o ilahlar, ya yontulmuş putlardır, yahut da onların, putlarına aynı şekli verdikleri ve aynı karakterde yaptıkları yıldızlardır. Yontulmuş putların semâ'dan yana herhangi bir şey yapmadıklarında şüphe yoktur. Ama yıldızlara gelince, bunlar gökte bulunurlar ve oraya muhtaçtırlar. Dolayısıyla, o gökyüzünün binâ edeni bunlar olamazlar. Tam aksine, o gökyüzünün bunlar için binâ edilmiş olduğu ve onların mekânı haline getirilmiş olduğu söylenebilir. Binâenaleyh, onların söyledikleri şey akla ve hayale dahi gelmeyince, Cenâb-ı Hak, "Biz yaptık biz! Biz, onların dediği ve taptıkları şeyden başkayız. Binâenaleyh, o putlar, bize ortak olmaya layık olamazlar. Çünkü semâdan başka ve mertebece semadan daha aşağıda olan şey, göğün yaratıcısı ve banisi olamaz. O halde anlaşıldı ki, ayetin bu ifadesiyle tazim ifade eden çoğul kastedilmiştir. Nass, Allah'ın azametini ifâde etmiştir. Azamet ise, ortaklığı daha fazla nefyedicidir. Böylece, ayetteki بَنَيْنَاهَا ifâdesinin, "Ben onu yaptım; Allah onu binâ etti" ifâdelerinden daha fazla ortaklığı nefyettiği sabit olmuş olur.

Cemi Sîgasının Azamete Delâleti

Buna göre şayet, "Şayet, sen niçin çoğulluk azamete delâlet eder dedin?" denilirse, biz deriz ki, buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

a) Söz, dinleyenin anlayış miktarına göre getirilir. Dinleyen ise insandır. İnsan, "görünür âlemi, gayb alemine kıyas eder."[21] Zira, insanlar nezdinde büyük bir kimse, bir işi, ordusu ve hizmetcileriyle yapan, o işi bizzat kendisi yapmayan kimsedir. Binâenaleyh hükümdar, "Biz yaptık.." der, ama "Bu işi, emrimizle, hizmetkârlarımız yaptı" manası kastedilir ki, bunda bir tazim vardır. İşte görülmeyen hakkında da böyledir.

b) Bir söz, birisi tarafından söylenir, diğerleri de ona razı olursa, o sözü söyleyen "Biz, hepimiz böyle yaptık.." der. Yine, sadece bir kısmı tarafından yapılabilen bir fiil üzerinde, bir kalabalık toplanıp da, meselâ, yırtıcı bir hayvanı öldürmek için büyük bir kalabalık çıkıp onu öldürdüklerinde, -herkes bu işe razı olduğu ve herkes aynı şeye yöneldiği için- "Falanca beldenin halkı onu öldürdü.." denilir. Bunu iyice kavradığın zaman, şimdi b.. ki Allah Teâlâ, hiç kimsenin reddedemeyeceği ve herkesin boyun eğeceği bir işin yapılmasını emrettiğinde Allah, "Yaptım" yerine, "yaptık.." ifâdesini kullanır. Bu büyük hükümdar hakkında, O'nun hiçkimsenin inkâr edemeyeceği ve hiçbir nefsin reddedemeyeceği bir ululuk üzere olduğunda ittifak etmişizdir.

---

21) Metinde böyle. olmasının etkili delilini[22] 22) Enbiya, 22 ayetinin tefsirine bakınız (ç.).

Ayetteki, بِأَيْدٍ ifâdesi, "kuvvet ile" anlamındadır. Bu kelimenin kuvvet manasına geldiği meşhurdur. Cenâb-ı Hak, ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ ... *"O kuvvet sahibi Davûd'u hatırla.. Çünkü o, daima (Allah'ın rızasına) dönen idi..."* (Sâd, 17) ifâdesi de bu manaya tefsir edilmiştir. Şöyle de denebilir: Buradaki أَيْدٌ kelimesiyle, يَدٌ (yed) kelimesinin çoğulu kastedilmiştr. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın, لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ *".. iki elimle yarattığıma..."* (Sâd, 75) ayetidir. Yine Cenâb-ı Hak, ... مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَآ *"Ellerinizin işleyip yaptıklarından..."* (Yasin, 71) buyurmuştur ki bu da, gerçekte birinci mana ile aynıdır, ona râcidir. Şimdi buna göre bu demektir ki, Cenâb-ı Hak "yarattım' dediği yerde, بِيَدَيَّ demiş, çoğula çoğul ile mukabele edilsin diye, "Biz yaptık" dediği yerde بِأَيْدٍ demiştir.

İmdi şayet, "Cenâb-ı Hak, مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَآ (Yasin, 71) dedeği gibi, niçin بَنَيْنَاهَا بِأَيْدِينَا demeмiştir? denilirse, biz deriz ki: Bu, şu yüce hikmetten dolayıdır: Hiç kimse, semânın, Allah'tan başkası tarafından yaratılmış olabileceğini hatırına getiremez. Halbuki, hayvanlar, canlılar böyle değildir. İşte Allah orada da, bu hayvanları kendisi bizzât, vasıtasız olarak yarattığını açıkça beyan etmek için, مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَآ buyurmuştur. Aynı sebepten dolayı, izâfetle, لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ *"iki elimle yarattığıma.."* demiş, kendisine ihtiyaç duyulmadığı için, izâfetsiz olarak semâ hakkında da بِأَيْدٍ demiştir.

Burada bir başka incelik daha vardır ve şöyledir: Orada Cenâb-ı Hak, mef'ûle ait zamiri hazfettikten sonra izâfet yapmış, ama meselâ خَلَقْتُهُ بِيَدَيَّ، عَمِلَتْهُ أَيْدِينَآ demeмiştir. Burada ise, ait zamirini getirerek, بَنَيْنَاهَا buyurmuştur. Çünkü, Yasin'de ve Sâd'da, hiç kimse, insanın mahlûk olmadığını, hayvanların mamûl (halkedilmiş) olmadığını düşünemez... İşte bundan dolayı orada ait zamirini getirerek, عَمِلَتْهُ خَلَقْتُهُ demeмiştir. Ama, "semâ"ya gelince, bazı câhil kimseler, onun mahluk olmadığını iddia etmişlerdir. İşte bu sebeple Allah semânın da mahlûk olduğunu açıkca beyan etmek için, âid zamirini getirerek, بَنَيْنَاهَا demiştir.

Mûsiûn

Ayet-i kerimedeki وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ifâdesi hakkında şu izahlar yapılabilir:

a) Bu ifâde, الْسَّعَةُ *"genişlik"* maddesindendir. Yani, "Biz o semâyı, yer ve yeri kuşatan su ve hava, semâya ve onun genişliğine nisbetle, tıpkı çöldeki bir halka misâli olacak bir biçimde genişlettik" demektir. Böylesine geniş bir alanı kaplayan bir binâ ise şaşırtıcıdır. Çünkü, böylesine geniş bir kubbeyi hiçbir usta yapamaz. Zira onlar, sayesinde, bu yuvarlaklığın sağlanabileceği ve birbirlerine bitişinceye değin cüzlerinin birbiriyle temasa geçebileceği bir âleti bulundurmaya muhtaçtırlar.

b) Bu ifâde, "Kâdir olucularız.." anlamındadır ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah hiçbir nefse, gücünün yettiğinden başkasını yüklemez"* (Bakara, 286) ayetindeki الْوُسْعَ kelimesi de bu manada olup, yani, "Ancak o nefsin gücünün yetebileceği şeyi..." demektir. Bu hususta bu iki ifâde arasındaki münasebet gayet açıktır. Şöyle de denebilir: Bu durumda bu, şu gayeye, yani (son esasa) bir işâret olup, son itikadî

esas da, haşirdir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Biz, semâyı yaptık ve bizler, semâ gibilerini yaratmaya da kâdiriz.. (Yani, insanları öldükten sonra yeniden diriltmeye de kâdiriz..) demiştir ki, bu tıpkı *"Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kadir değil midir?"* (Yasin, 81) ayeti gibi olmuş olur.

c) Bu ifâde, "Biz, mahlûkatın rızkını genişleticileriz" manasındadır.

★ ★
★

Yeri Döşeyen Kudret

وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ ﴿٤٨﴾ وَمِن كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٤٩﴾

"Yeri de biz döşedik. Ne güzel döşeyicileriz. Her şeyden de, iki çift yarattık; olur ki, inceden inceye düşünürsünüz diye..."

(Zâriyât, 48-49).

Cenâb-ı Hak, bu beyanıyla da yeryüzünü delil getirmiştir. Bu ayetin muhtevası üzerinde daha önce durulmuştur. Bu ifâdede, yerin ovalleştirilmesini semânın yaratılmasından sonra olduğuna dair bir delil vardır. Çünkü (meselâ), bir evin çatısı, örtü ve adette döşemesinden önce olur. Cenâb-ı Hakk'ın فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ *"Ne güzel döşeyicileriz..."* ifadesi, ya نِعْمَ الْمَاهِدُونَ نَحْنُ yahut da, نِعْمَ الْمَاهِدُونَ مَاهِدُوهَا *"onu döşeyenler ne güzel döşeyicilerdir"* takdirindedir.

Zevc

Daha sonra Cenâb-ı Hak, yer ile gök arasında olan varlıkları delil getirerek *"Herşeyden de, iki çift yarattık"* buyurmuştur. زَوْجَيْنِ sözü ile, ya iki zıt kastedilmiş olur; çünkü erkekle dişi birbirinin zıddı gibidirler; bu ikisinde meydana gelen çift de böyledir. Yahut da, burada, birbirine benzeyen iki şey kastedilmiştir. Çünkü her şeyin, bir benzeri, bir naziri, bir zıddı ve bir middi vardır. Mantıkçılar, ayetteki "şey" ile "cins"in kastedildiğini söyleyerek şöyle demişlerdir: Bir cinsin muhtevasında en az iki tür bulunur.. O halde bu demektir ki, her cinsten, iki tür yaratılmıştır. Meselâ cevherden maddî olanla mücerret olanlar; maddîden, büyüyen gelişenle câmid olanlar; nâmî (gelişen)den, müdrik olanlar ile bitkiler; müdrikten de, nâtık (insan) ile konuşamayanlar meydana gelmişlerdir. Bütün bunlar onun (Allah'ın) zatında, çokluğa yer olmayan bir tek olduğuna delâlet eder.

Ayetteki, لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ifâdesine gelince, bu, "Umulur ki sizler, çiftleri yaratanın eşi olmadığını, aksi halde mümkin varlık olacağını, böylece de hâlık değil mahlûk olacağını düşünürsünüz.." demektir. Yahut da, bu "Muhakkak ki sizler, çiftleri yaratanın, maddeleri toplayıp haşretmekten ve rûhları bir araya cem etmekten aciz olamayacağını düşünürsünüz..." demektir.

★ ★
★

Allah'a Kaçış

فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٥٠﴾

"O halde hepiniz Allah'a kaçın. Doğrusu ben, O'nun tarafından size gelmiş bir uyarıcıyım"

(Zâriyât, 50).

Cenâb-ı Hak bu ayetiyle de tevhidi emretmiştir. Burada şöyle birkaç incelik bulunmaktadır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın *"kaçınız..."* ifadesi, o yok etmenin çok hızlı olacağını haber verir. Buna göre adetâ O şöyle demiştir: "Bu helâk etme ve azâb, Allah'a dönüşte herhangi bir gecikme ihtimali bulunmayacak kadar hızlı ve yakındır. O halde çok hızlı bir biçimde Allah'a sığının ve O'na kaçın!"

2) Ayetteki, إِلَى اللَّهِ sözü, kime kaçılacağını beyân eden bir sözdür. Cenâb-ı Hak şu iki sebepten dolayı, kimden neden kaçılacağına yer vermemiştir:

a) Bu, malûm olduğu içindir. Malûm olan şey de, o azâbın dehşeti veyahut da, Cenâb-ı Hakk'ın, hakkında *"Şeytan sizin için bir düşmandır; o halde onu düşman edininiz"* (Fatır, 6) buyurduğu şeytandır.

b) Yahut da, genel olsun diye.. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek istemiştir: "Allah'ın dışında kalan herşey sizin düşmanınızdır; o halde, O'nun dışında kalan herşeyden O'na kaçınız.." Bunun izahı şudur: "O'nun dışında kalan herşey, senin ana sermayen demek olan ömrünü yer bitirir ve sana hak ve hayır namına hiçbir şey kazandırmaz.. Ana parayı (ömrü) telef edip, kemâli elde etmeye mani olan şey ise, ancak düşmandır. Ama sen, Allah'a kaçıp O'na yöneldiğinde, evet O senin ömrünü alacaktır ama, durumunu yükseltecek ve sana, artık bir daha yokluğun olmayacağı bir bekâ verecektir."

3) Bu ifâdenin başındaki fâ tertip için olup, manası, "Çiftî yaratanın tek olduğu sâbit olduğuna göre, O'na kaçın ve O'ndan başkasını ebediyen terkedin" şeklindedir.

4) Sözün, çeşitlenmesinde şöyle bir incelik bulunmaktadır: "Allah Teâlâ, *"Semâyı biz ... yaptık..."*; *"yeri de biz döşedik"* *"Herşeyden de çifti biz yarattık"* buyurmuş, daha sonra da sözü Hz. Peygamber (s.a.s)'e yönelterek, *"O halde hepiniz Allah'a kaçın. Doğrusu ben, O'nun tarafından size gelip korkutanım.."* demiş de, "Bize kaçın..." dememiştir. Bu böyledir, zira, sözün çeşitlendirilmesinin bir tesiri söz konusu olduğu gibi, söyleyenlerin değişmesinin de bir tesiri vardır. İşte bundan dolayı insan, doğrudan, hakdan sapan, meyleden çocuğuna çokça nasihatta bulunur, bazan sevdirme, bazan korkutma, bazan da kıssalar anlatarak dikkat çekmek sûretiyle sözünü çeşitlendirir, daha sonra da bir başkasına, "Bir de sen onunla konuş. Belki senin sözün bir fayda sağlar.." der. Çünkü insanların zihinlerinde, hem konuşanların hem de konuşulan sözün çeşitli olmasının etkili olacağı düşüncesi bulunmaktadır.

Şimdi, Allah Teâlâ da çeşitli ifâdeler getirmiş, çoğu kez istidlâller yapmış ayetler serdetmiş, zaman zaman uygun kıssalardan bahsetmiş, daha sonra da bir başka konuşucudan, yani, Hz. Peygamber (s.a.s)'den pasajlar nakletmiştir. Müfessirlerden bazıları, ayetin takdirinin, "Onlara, "Allah'a kaçınız" de" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ Ayetinin Manası

Ayetin, *"Doğrusu ben, O'nun tarafından size gelmiş bir uyarıcıyım"* ifadesi de, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, peygamber oluşuna bir işaret olup, bunda da birkaç incelik vardır:

a) Allah Teâlâ azametini, *"Semâyı biz..yaptık"*, *"yeri biz döşedik.."* ifâdesiyle; heybetini de, *"Onları denize biz attık.."* (Zâriyât, 40), *"Onların üzerine kısır rüzgârı saldık.."* (Zâriyât, 41) ve *"Ve onları, o sâika, sayha yakaladı"* (Zâriyât, 44) ifâdeleriyle açıklamıştır ki, burada, Allah Teâlâ'nın, azâb ettiğinde, varlığın ve bekânın, sayesinde sağlandığı şeyler ile, yani toprak, su, hava ve ateş ile azâb edeceğine bir işâret vardır. Binâenaleyh, Lût kıssası, balığın ve bekânın kendisi sayesinde olduğu toprağa bir işârettir, ama Allah istediğinde o toprağı, yok etme sebebi kılabiliyor. Firavun kavmi hakkında su; Âd kavmi hakkında rüzgâr, hava; Semûd kavmi hakkında da ateş böyledir..

Belki de, bu dört kıssanın sırasıyla yer alması, "anasır-ı erba'a-dört temel element"deki tertipten dolayıdır ki, biz, Ankebût Sûresi'nde buna dair bir nebze izahatta bulunmuştuk. Daha sonra Cenâb-ı Hak, (işte bu şekilde) azamet ve heybetini ortaya koyunca, Resûlüne, "Onlara, o durumu anlat, bildir ve de ki: Ben, işte ayetler sunmam ve kıssalar serdetmem suretiyle, bir elçiyim.." Bu sebeple de ifâdelerin peşinden Peygamberin getirilmesinin böylesi bir faydası vardır.

b) Risâlet hususunda, üç şey söz konusu edilebilir: Mürsil (gönderen), resûl (elçi) ve mürselun ileyh (kendilerine peygamber gönderilen). İşte burada hepsi de zikredilmiştir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, ayetteki لَكُمْ "sizi, sizin için" ifadesi, kendilerine peygamber gönderilenlere; مِنْهُ ifâdesi, gönderene ve نَذِيرٌ ifâdesi de, resûle bir işârettir. Cenâb-ı Hak, kendilerine peygamber gönderilenleri önce zikretmiştir, çünkü kendilerine resûl gönderilenler, risâlet meselesinde önemli bir yer arzetmektedir. Çünkü ancak o zaman nübüvvet işi tamam olmuş olur. Padişah, kendisine muhalefet veya muvafakat eden kimselerin olmadığı, böylece de, bir nezir veya müjdeci gönderme ihtiyacı hissetmediği yerlere, ne kadar büyük padişah olursa olsun, resul (elçi) göndermez. Ama orada muhalefet edenler veya muvafakat edenler bulunursa, büyük dahi olmasa, oraya elçi gönderir. Ayette daha sonra gönderene yer verilmiştir. Çünkü gönderen bellidir ve işe teşvik eden de odur. Elçi de, onun seçmesiyle olur. Eğer o belli gönderen olmasaydı, elçi gönderme işi söz konusu olmazdı. Elçiye (Resûle) gelince, o belli değildir. Çünkü padişah (gönderen), bu işe kullarından dilediği kimseyi seçer. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, resûlü (elçiyi), mürsil (gönderen)den sonra zikrederek, ayette önce, *"Ondan"* demiş, sonra "nezir" demiştir.

c) Ayetteki "mübîn" sözü de, sayesinde o risaletin bilinip tanındığı hususa işarettir. Çünkü her sonradan olan şeyin, bir sebebi ve alameti vardır. O halde resul, kendisiyle risâlet müessesesinin tamamlandığı kimsedir. Dolayısıyla onun, o risalet sayesinde bilinen bir alâmeti olması lâzımdır. İşte ayetteki "mübîn" (açıklama) ifadesi, bu alamete işârettir. Bu alamet de ya delillerdir, yahut mucizelerdir.

★ ★
★

وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ ۖ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٥١﴾

"Allah'ın yanısıra başka tanrı uydurmayın. Gerçekten ben, size O'nun tarafından gönderilen âşikâr bir uyarıcıyım"

(Zâriyât, 51).

Bu ayet, tevhidin izahını tamamlamıştır. Bu böyledir, çünkü tevhid, ta'tîl (inkar) ile şirk arasında bir yerdedir. Esas yol, tevhiddir. Çünkü ta'tilci "Tanrı diye birşey yok" der, müşrikler "Pek çok ilah var" derler. Muvahhid ise, "birden fazla ilahın bulunduğunu söylemek de, hiçbir ilahın olmadığını söylemek de bâtıldır" der. O halde *"Hepiniz Allah'a kaçın"* (Zâriyât, 50) ayeti, Allah'ın varlığını ortaya koymaktadır. Hak Teâlâ, burada, *"Allah'ın yanısıra başka tanrı uydurmayın"* buyurarak, birden fazla tanrıyı nefyetmiştir. Böylece bu iki ayetle, Allah'ın birliği anlatılmak istenmiştir. İşte bu sebepten ötürü her iki yerde, her iki durumda, *"Gerçekten ben size O'nun tarafından gönderilen âşikâr bir uyarıcıyım"* buyurmuştur.

Biz defalarca dedik ki: Mu'attıla "Vâcibu'l-Vücûd bir varlık yok" dediğinde, herşeyi "mümkin" kılmış olur. Çünkü buna göre, her mevcud mümkin varlıktır. Fakat Allah Teâlâ da gerçekte mevcuttur. Dolayısıyla muattıla, Allah Teâlâ'yı da diğer mevcudat arasına katmakla müşrik olur ve Allah'ı, başka varlıklar gibi saymış olur. Müşrik, başkasının da ilah olduğunu söyleyince, onun bu sözünden, (temânû') delilini[26] izah ederken de söylediğimiz gibi, ilahın gerçek ilah olmaması gerekir. Zira, eğer yer ile gökte Allah'dan başka ilahlar olsaydı, o zaman herbirinin âciz olması gerekirdi. Binâenaleyh bu, varlık âleminde hiç ilah olmadığı manasına gelirdi. Bu yönüyle müşrikler, ulûhiyyeti hiç kabul etmemiş olurlar, dolayısıyla da mu'attıla (inkârcı) olurlar. Öyle ise aslında her muattıla, müşrik; her müşrik, muattıladır. Halbuki bu iki güruhtan herbiri, karşı tarafın yanlış yolda olduğunu söylemektedir. Ne var ki kendisi de aslında karşı tarafın yolu üzeredir. O da böylece farkında olmadan bâtılı savunmaktadır. Bizi hakka-hakikata ileten Allah'a hamdolsun. لَا تَجْعَلُوا hitabında şöyle bir incelik var: Bu, o ilahların, mec'ûl (yapılmış-edinilmiş-sonradan uydurma) olduklarına bir işaret vardır. Hak Teâlâ'nın, *"Allah'ı vekil edin"* (Müzzemmil, 9) ayetinden ötürü, Allah Teâlâ'da "edinilmiş" olur" denilemez. Çünkü diyoruz ki, buna verilecek cevap çok nettir ve bu husus, Meryem 81. ayetin tefsirinde geçmişti.

★ ★
★

26) Enbiya, 22 ayetinin tefsirine bakınız (ç.).

كَذَٰلِكَ مَآ أَتَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِم مِّن رَّسُولٍ إِلَّا قَالُوا۟ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ ﴿٥٢﴾

"Onlardan evvelkilere de, herhangi bir peygamber gelse, mutlaka (onun hakkında da), "Bir sihirbaz, bir mecnun" demişlerdi"

(Zâriyât, 52).

Bunun ne demek olduğu, geçen izahlardan anlaşılmaktadır. Daha önce, kıssaların teselli için getirildiğini söylemiştik. Fakat burada zikretmeden geçemeyeceğimiz şöyle bir incelik var: Bu ayet, her peygamberin mutlaka yalanlandığına delâlet eder. Bu durumda ise, şöyle birkaç soru söz konusu olur:

1) Bazı peygamberler, kendinden önceki peygamberlerin şeriatını anlatmış ve devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla da onun ümmeti, üzerinde oldukları dini devam ettirmiştir. Mesela, **Benî İsrâil**'in peygamberleri için, bir müddet böyle sürmesi gibi... Fakat **Âdem** (a.s) peygamber olarak gönderildiğinde, yalanlanmamıştır.

2) Allah Teâlâ'nın, peygamberlerin yalanlanmalarına imkân vermesindeki hikmeti nedir? Allah bunca çok olmalarına ve farklı farklı mucizeler göstermelerine rağmen, niçin muhataplarının kendilerini tasdik edeceği bir şekilde peygamber göndermemiştir?

3) Ayetteki, مَآ أَتَى ... إِلَّا قَالُوا ifadesi, onların hepsinin, "Bu bir büyücü veya bir mecnun" dediklerine delâlet eder. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Çünkü her peygambere mutlaka iman edenler çıkmıştır ve bu mü'minler böyle söylememişlerdir?

Sorulara Cevaplar

1) Resul ve Nebî Farkı

Birinci soru hakkında şöyle deriz:

Cevap: Bir önceki peygamberin şeriatını tatbik eden peygambere, "resûl" dendiğini kabul etmiyoruz, aksine bu, bir "resûl'ün dini üzere gönderilmiş bir "nebî"dir. Binâenaleyh resûlünü yalanlayan, ister istemez bunu da yalanlamış olur.[23]

2) Kaza ve Kader

İkinci soruya da şöyle cevap verebiliriz: Allah Teâlâ, ancak insanlar ihtiyaç hissettiğinde peygamber gönderir. Bu ihtiyaç ise, dünyada kâfirler zuhûr ettiğinde ortaya çıkar. Küfür ise, cehalet çoğaldığında olur. Hem sonra Allah Teâlâ, kendisine ister istemez iman edilecek bir peygamber göndermez. Aksi halde ona iman, ye's halindeki iman gibidir, kabul edilmez. Câhil kimse ise, ona açıklanan şey son derece açık ve net bir şekilde olmadığı sürece, onu kabul etmez. Böylece de dalâlet çukurunda kalakalır. İşte bu Allah Teâlâ'nın, mahlûkatı hakkında bu şekilde hükmetmesinden ötürü lâzım gelen, kaçınılmaz olan bir kaderdir.

23) Bu cevap bize müphem geldi. Tercümesini böyle yapabildik (ç.).

Biz, bir defasında da yine, insanlardan birisinin şöyle dediğini zikretmiştik: "Allah'ın kazası olan herşey hayırdır. Şer ise, kaderdedir. Binâenaleyh Allah ateşe, kendisine insanların faydası olması hükmünü vermiştir. Çünkü ateş aslında nur (ışık)tır ve o insanlar, Allah'ın da bahsettiği gibi, ateşi, yolculuklarında ve diğer durumlarında zarûrî birşey saymışlardır. Suda da, içme faydası vardır. Fakat ateşin faydası doruk noktadaki hararet (sıcaklık) ile, suyunki ise çok güçlü sellerle (bollukla) tamamlanır. Bu ikisinin bu şekilde olması Allah Teâlâ'nın, bu ikisi üzerine sünnetini (tutumunu) icrâ ettirmesiyle, bunların ayrılmaz vasfı olmuştur. Dolayısıyla mesela ateş, fakirin elbisesini yakmış; su da miskinin koyununu boğmuştur. O halde hayır (fayda) kazada, şer ise kaderdedir." Bu çok derin bir sözdür. Sünnet ise şöyle dememizdir: Allah dilediğini yapar, istediğine hükmeder.

Üçüncü soruya şu şekilde cevap veririz: Bu genel durumu anlatan bir ifade değildir. Çünkü Allah Teâlâ, "Hepsi dediler..." dememiş, fakat "Dediler" demiştir. Onlardan çoğu, hatta büyük çoğunluğu böyle söylediği için, Cenâb-ı Hak böyle buyurmuştur. Eğer, "Öyle ise Cenâb-ı Hak, peygamberleri böyle yalanlayanlara yer verdiği gibi, tasdîk edenlere de niçin yer vermemiş ve mesele, "Bazıları, o peygamberi yalanladı, bazıları tasdik etti" dememiştir?" denilirse, deriz ki: Çünkü maksad, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini teselîdir. Bu teselî ise, tekzîbten (yalanlamadan) ötürü yapılır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Kavminin seni yalanlamalarına üzülme, ümitsizliğe düşme. Çünkü senden önce de, nice kavimler tekzib ettiler, nice peygamberler yalanlandılar" demektir.

★ ★
★

Birleşik Kâfirler

أَتَوَاصَوْا بِهِۦ ۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٥٣﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَآ أَنتَ بِمَلُومٍ ﴿٥٤﴾

"Hepsi de bunu birbirine tavsiye mi ettiler? Hayır onlar, (genellikle) azgınlar gürûhunun tâ kendileridir. O halde onlardan yüz çevir, artık sen kınanacak değilsin"

(Zâriyât, 53-54).

Bu, "Onlar bu sözleriyle, yani, "Bu bir sihirbaz, bir mecnun" demek suretiyle haddi aşmış azgın bir topluluktur" demek olup, insanları bu işe şaşmaya davettir, yani "Hayret, nasıl da aynı görüşü paylaşıyorlar! Sanki bu hususta anlaşıp ittifak etmişler ve biri birlerine "Ancak bunu söyleyin" demişler" demektir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, bunun bir anlaşma neticesi olmayıp birleştirici şu sebepten ötürü olduğunu belirtmiştir: Çünkü onlardan herkese bolca nimet verilmiş, dolayısıyla hepsi de zengin olmuşlar; Allah'ı unutmuşlar; azmışlar. Böylece de peygamberlerini yalanlamışlardır. Bu tıpkı bir padişahın bir belde halkına mühlet tanıyıp, onları herhangibirşeyle mükellef tutmayıp, bir müddet bu şekilde oturup

kaldıktan sonra, onları kapısına çağırdığında, onlar birtakım köşkler, bağlar, bahçeler edindikleri; beldelerini imar edip süsledikleri için, onlara bu emre uyma ağır gelir. Dolayısıyla bu durum, onları o padişaha baş kaldırıp, bir başka padişahın sözünü dinlemeye sevkeder.

Hak Teâlâ daha sonra, فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَآ اَنْتَ بِمَلُومٍ *"O halde onlardan yüz çevir. Artık sen kınanacak değilsin"* buyurmuştur. Bu da, bir başka teselîdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisini kusurlu sayması ve "Onların iman etmeyişleri, benim tebliğdeki kusurumdan ötürüdür" diyerek, inzâr ve tebliğ işinde alabildiğine gayret göstermesi, O'nun (a.s) üstün huylarındandı. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Sen, sana düşeni yaptın. Onlardan yüz çevirmen sana zarar vermez. Onların inkârları, senden kaynaklanan bir kusurdan ötürü değil. Dolayısıyla üzülme, çünkü sen, kusuru sebebiyle kınanmış bir kimse değilsin. Yüz çevirip inad ettikleri için, esasen kınanacak olanlar onlardır" demek istemiştir.

★ ★
★

Öğüt Mü'mine Fayda Verir

وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَىٰ تَنفَعُ الْمُؤْمِنِينَ ۝

"Sen vaazet, hatırlat. Çünkü şüphesiz va'z-u öğüt (hatırlatma) mü'minlere fayda verir"

(Zâriyât, 55).

Bu, "bahsedilen yüz çevirme mutlak, kayıtsız şartsız değildir. Aksine (duruma göre), bazan yüz çevir, bazan yönel, bazan davet et, bazan aldırma. Onlardan yüz çevirme sana zarar vermez. Öğüt de mü'minlere karşı yapılması durumu müstesna, fayda vermez" demektir.

Burada, bundan daha ince şöyle bir mana var: Hidayet edenin hidayeti faydalı olduğu zaman, onun mükâfaatı da çok olur. Binâenaleyh Hak Teâlâ, *"Onlardan yüz çevir"* deyince, birisi, "O halde bu durumda, Hz. Peygamber (s.a.s) için büyük bir mükâfaat olmaz" diyebilir. İşte buna karşılık Cenâb-ı Hak, "Evet. Çünkü mü'minlerde çokluk vardır. Sen onlara va'z-u nasihat ettiğinde onların hidayetleri artar. Senin sözünden ötürü hidayetin artması da, topluluğun sayısının artması gibidir. Çünkü pek çok sayıdaki insandan herbiri bir veya iki rekât namaz kılıp, az sayıdaki topluluktan herbiri de biner rekât namaz kıldığında, az sayıdakilerin çokça yapmış oldukları ibadet, sayıca fazla olanların ibadeti gibi olur. O halde hidayet edene, her hidayete erdiğinin yapacağı ibadeti sayısınca ücret vardır, hidayete ermişlerin ücretinden de, bundan dolayı birşey eksiltilmez. Nitekim Hak Teâlâ da, *"Şüphesiz senin için bir ücret var..."* (Kalem, 3) buyurmuştur. Bu eğer sen, mü'minlerin faydalanmaları sebebiyle yüz çevirirsen hatta muannidlerden yüz çevirmen durumunda bile, sana ecir vardır" demektir.

Ayetteki, *"Çünkü şüphesiz zikrâ, mü'minlere fayda verir"* ifadesi hakkında şu izahlar yapılabilir:

a) Bununla, mü'minlerin "yakîn" inançlarındaki kuvvetleri kastedilmiş olup, bu tıpkı, *"İmanlarını artırsınlar diye..."* (Fetih, 4), *"İman edenlere gelince, bu sûre onların imanını artırır"* (Tevbe, 124) ve *"(Allah) onların hidayetini artırdı ve onlara takvalarını nasib etti"* (Muhammed, 17) ayetlerinde ifade edildiği gibidir.

b) Bu, "Va'z-u nasihat, senden sonra gelen mü'minlere fayda verir" demektir ve bu "Sen çokça, tekrar tekrar öğütte, hatırlatmada bulunursan, bu durum senden tevatür ile nakledilir. Dolayısıyla bundan, senden sonra gelen mü'minler de istifade eder" manasınadır.

c) Öğüt, eğer kâfirin iman etmesini sağlasaydı, kâfir, imana girerek bundan faydalanmış olurdu. Çünkü o, mü'min olmuştur. Eğer bu ona fayda vermez ise, yine de bir hasene meydana gelmiş olur ve bu, mü'minlerin hasenelerine eklenmiş olur. Dolayısıyla bundan mü'minler istifade etmiş olur. Ayetin bu ifadesi, *"İşte bunlar, vâris kılındığınız cennetlerdir"* (Zuhruf, 72) ayetinde anlatılan hususdur.

★ ★
★

Hilkatten Maksad İbadet

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾

"Ben, cinleri de,insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (Zâriyât, 56).

Bu ayette pek çok incelikler var. Biz onları ayrıntılı bir şekilde ele alıyor ve diyoruz ki: Bu ifadenin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Allah Teâlâ, *"Sen vaazet, hatırlat"* buyurunca, bu "Vaazın ve hatırlatmanın en ileri şekli, mahlûkatın, ancak ibadet için yaratıldığını anlatmaktır. Binâenaleyh insanın yaratılmasının gayesi, kulluk etmesidir. O halde sen onlara bu gayelerini hatırlat, anlat ve onlara bunun dışında kalan herşeyin, zamanı boşa geçirmek olduğunu bildir" manasına gelir.

b) Biz, defalarca, peygamberlerin işinin esasta iki şeye, yani Allah'a ibadet etmeye ve insanları doğruya hidayete münhasır olduğunu anlatmıştık. Binâenaleyh Hak Teâlâ, *"O halde onlardan yüz çevir. Artık sen kınanacak değilsin"* (Zâriyât, 54) buyurunca, hidayet vazifesinin ümitsizlik ve hidayet yolunu tutacak kimsenin bulunmaması durumunda sakıt olabileceğini bildirmiş olmaktadır. Ama ibadete gelince, bu devamlıdır, hiç düşmez. Mahlukatın yaratılışı da sırf ibadet içindir. Halbuki yaratma işi, hidayetten ötürü değildir. O halde bu, "Sen, o hususta gücünü, son noktasına kadar kullandıktan sonra, artık insanları doğruya iletme işini bırakıp da esas vazife olan ibadeti yerine getirdiğinde kınanmazsın" demektir.

c) Allah Teâlâ, öncekilerin yalanlamalarından bahsedince, onların yaptıklarının kötü olduğunu anlatmak için bu ayeti zikretmişti. Çünkü onlar Allah'a ibadet etmeyi bırakmışlardır. Halbuki onlar, sırf ibadette bulunsunlar diye yaratılmışlardı.

Bu ayetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Meleklerin Zikredilmeyişinin Sebebi

Melekler de, mükelleftler arasındadır. Allah, onların yaratılmasındaki en büyük faydanın ibâdet olmasına rağmen, (bu ayette) bunlardan bahsetmemiştir. Onların yaratılmalarının maksadı ibâdet olduğu için, Cenâb-ı Hak, *"Hayır onlar, ikrama mazhar edilmiş kullardır..."* (Enbiya, 26) ve *"Onun huzurunda olanlar kendisine ibadet etmekten asla kibirlenmezler"* (Enbiya, 19) buyurmuştur. Binâenaleyh, meleklerin bu ayette zikredilmemesinin hikmeti nedir? Biz diyoruz ki, buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Biz, yaptığımız izahların birinde, bu ayetin, kendisinden öncekilerle münasebetinin, kâfirlerin, yaratılış maksadlarını yapmamalarının kötülüğünü beyan etmek olduğunu anlatmıştık ki, yapmamaktan dolayı meydana gelen kötülük de, cinlere ve insanlara mahsustur. Çünkü cinler arasında küfür daha çok yaygındır ve onlardan kâfir olanlar, mü'minlerden daha fazladır. Zira biz, bu ayetin maksadının, onların kötülüklerini ve yaptıkları işin kötülüğünü ortaya koymak olduğunu beyan etmiştik.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), cinlere de peygamber olarak gönderilmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, "Onlara hatırlatılması gerekli olan şeyi, yani yaratma işinin ancak ibâdet için olduğunu hatırlat..." buyurunca, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetini özellikle zikretmiştir ki, bunlar da, cinler ve insanlardır.

3) Putperestler, "Şanı yüce olan Allah, melekleri yaratmış ve onları kendisine yakın kılmıştır. Binâenaleyh melekler, Allah'a ibâdet ediyorlar ve onların yaratılışları da, O'na ibâdet gayesine matûftur. Biz ise, derecemiz aşağı olduğu için, Allah'a ibâdet etmeye lâyık kimseler değiliz. Binâenaleyh, biz meleklere; melekler de Allah'a ibâdet eder..." diyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak da, *"Ben cinleri de, insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"* buyurmuş, böylece de meleklerden bahsetmemiştir. Çünkü melekler hakkındaki durum, o Mekke müşrikleri arasında müsellem ve kabul edilmiş bir işti.. Binâenaleyh Allah, hakkında ihtilaflı olan hususu dile getirmiştir.

4) Ayetteki "cin" ifâdesinin, melekleri de içine aldığı; zira cin kelimesinin kök anlamının "görünmeme" masdarından olduğu, dolayısıyla, meleklerin de diğer canlılar tarafından görülmediği ileri sürülmüştür. Bu izaha göre, ayette cin ifâdesinin önce getirilmesi, meleklerin bu kavramın muhtevasına girmiş olmasından ve ihlâs ve ibâdetlerinin çok ileri derecede olmasından dolayıdır.

5) Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak her ne zaman yaratma işinden bahsederse, oradaki takdir, kütle ve zaman açısından olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah, gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri altı günde yarattı..."* (Furkan, 59), *"Yeri iki günde yarattı..."* (Fussilet, 9) ve *"... iki elimle, "ellerimle" yarattığım (Adem)e..."*

(Sâd, 76) v.b. buyurmuştur. Zaman ve kütlenin söz konusu olmadığı yerde ise, bu yaratma işini "emr" (iş, emir) kelimesiyle ifâde etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bir şeyi dilediği zaman O'nun emri, ona "ol!" demesi, onun da oluvermesidir"* (Yasin, 82), *"De ki: "Ruh, Rabbimin emrindendir..."* (İsrâ, 85) ve *"Dikkat edin: Yaratma da emir de O'nundur..."* (Arâf, 54) buyurmuştur. Melekler de, rûhlar gibi, "emr" âlemindendir. Cenâb-ı Hak onları, herhangi bir zaman boyutu olmaksızın yaratmıştır. O halde, ayetteki وَمَا خَلَقْتُ ifâdesi, mahlûkat aleminden olanlara bir işâret olup, melekler bu ifâdenin muhtevasına girmezler. Bu görüş, Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah, her şeyin hâlıkıdır..."* (En'âm, 202) beyanından dolayı bâtıldır; o halde melekler de, (emr âleminden değil), mahlûkat alemindendir.

İKİNCİ MESELE
Cinlerin Önce Anılmasının Sebebi

Hangi hikmetten dolayı, ayette cinler insanlardan önce zikredilmiştir? Biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bunların bir kısmı, birinci meselede geçti.

b) İbâdet, gizli ve açıktan olmak üzere ikiye ayrılır. Gizli yapılan ibâdetlerin açıktan yapılan ibâdetlere bir tür üstünlüğü vardır. Cinlerin ibâdeti ise gizli olup, o ibâdetlerin içine, büyük oranda riyâ giremez. İnsanların ibâdetlerine gelince, bu ibâdetlerin içine riyâ karışabilir. Çünkü insan, Allah'a bazan, hemcinsinden (insanlardan) dolayı, onlar için ibâdet eder. Bazan da, cinlerden haber almak, yahut da onlardan korktuğu için ibâdet eder. Halbuki cinler böyle değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Allah'ın Fiillerinde Gaye Arama

Allah, yaptığı şeyleri herhangi bir maksattan dolayı yapmaz. Aksi halde, o maksatla kendisini tamamlamış olur. Halbuki Cenâb-ı Hak, bizatihî kâmildir. O halde, Allah'ın emirleri için daha nasıl birtakım maksatlar, gayeler, sebepler düşünülebilir? Biz diyoruz ki, işte **Mu'tezile** bu ayete tutunmuş ve "Allah'ın fiilleri birtakım maksatlardan dolayıdır" demiş, bu görüşü kabul etmeyenlere reddiyede bulunma hususunda da ileri gitmişlerdir. Biz ise diyoruz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) "Talîl" (bir şeyi bir sebebe bağlamak), lafzî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılır: "Lafzî" her ne kadar hakikatte, o iş ondan ötürü, onun için olmasa dahi, o işi idâre eden, ona bakanın ona bu adı vermesi, onun sebebinin bu olduğunu söylemesidir. Bunun misali şudur: Bir hükümdar, beldesinden çıkıp da düşman beldesine girsin, kalbinde de başka bir şey değil, (bu hareketiyle) sırf askerini yormak kastı bulunmuş olsun.. Binâenaleyh, esâsen maksat bu olduğu halde, lafzan bu, illet olmaya elverişli değildir. Şimdi bu kimse, "Ben ancak, bir ücret elde etmek için veyahut da bir güzellikten istifâde etmek için yolculuk yaptım.." diyecek olsa, "Bu bir şey değil ve bu iş buna bağlanamaz..." denilir. Ama bir kimse, bu gibi yerlerde, düşman beldesine girip onları korkutmak için sefere çıktığını söylese, öne sürdüğü bu sebep tasdik olunur. O halde, "lafzî sebep", muteber olan bir menfaati, kendisinde menfaat bulunan bir işin illeti ve sebebi yapmaktır.. Her ne kadar gerçekte böyle bir kâr etme söz konusu olmasa bile, başlangıçta, "Kazanmak için ticaret yaptı.." denilir. Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Hakikatler, insanlarca (tam olarak) bilinemezler. Nasslardan anlaşılan şey, onların lafzî manalarıdır. Ne var ki, bir şeyde

bir fayda bulunduğunda, onu, lafzan bir illet kabul etmek doğru olur. Münakaşa ise, lafızda yatan hakikat hususundadır.

2) Bu, tıpkı Allah kelâmında geçen temennî ve tereccî gibi bir takdirdir. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ sanki şöyle demek istemiştir: "Mahlûkat nezdinde ibâdet, bir şeydir. Eğer o sizin fiillerinizden olsaydı, bu fiilin ibadet için olduğunu söylerdiniz. Bu tıpkı bizim, Cenâb-ı Hakk'ın لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ *"Umulur ki öğüt alır..."* (Tâhâ, 44) ayetini "Siz onun öğüt almasını umabilirsiniz" şeklinde ve عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ *"Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helâk edecek..."* (A'râf, 129) ayetini de, "Sizce, siz O'nun helâk etmesini umabilirsiniz" şeklinde tefsir etmeniz gibidir. Böylece siz de, bu işin yakın olduğunu söyleyebilirsiniz.

3) Lâm, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın أَقِمِ الصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ اللَّيْلِ *"Güneşin kayması anında ... güzelce namazını kıl"* (İsrâ, 78) ve ... فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ ... *"Onları iddetlerine doğru boşayınız"* (Talâk, 1) ayetlerinde olduğu ve bununla, "yaklaşmak" manası kastedildiği gibi, illet ve sebep olmaya müsait olmayan yerlerde de bulunabilir ki, bu gibi yerlerin tamamında böyledir. (Yani bulunur, ama illet değildir.) Buna göre mana, "Yaratma işi ibâdetle içiçedir. Yani, ibâdetin farziyyeti ile içiçedir" demek olup, bu da, "Ben onları yarattım ve onlara, ibâdet etmelerini farz kıldım" demektir.

"Hakikî" manada bir illetin olamayacağının delili şudur: Allah, her türlü menfaatten müstağnîdir, uzaktır, azâdedir. Binâenaleyh, O'nun fiilleri ne kendisine ne de başkasına yönelik bir menfaatten dolayı olamaz.. Çünkü Allah Teâlâ, o menfaati başkasına herhangi bir işi vasıta kılmaksızın da ulaştırmaya kâdirdir.. Binâenaleyh, o işin vâsıta olması illet olsun diye değildir. Allah Teâlâ'nın, herhangi bir işi, illet olsun diye değil de, o ameli vasıta kılarak yaptığı sabit olunca, bu mesele onlara, (yani Mu'tezile'ye) gerekli ve lâzım olmuş olur.. Bu hususta nasslara gelince, bunlar sayılmayacak derece çok olup, pekçok çeşitleri vardır. Bunlardan meselâ, saptırma işinin Allah'ın fiili ile olduğuna delâlet edenler vardır. Bu, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, *"Dilediğini saptırır..."* (Fatır, 8) ve benzeri ifâdelerinde olduğu gibidir. Yine bunlardan eşyanın tamamının Allah'ın yaratması ile olduğuna delâlet edenler vardır. Bu da meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah, her şeyin yaratıcısıdır..."* (En'âm, 102) ayetinde olduğu gibidir.. Yine, bu ayetlerden, böyle bir illetin olamayacağına açıkça delâlet edenler vardır.

Meselâ bunlar da, Cenâb-ı Hakk'ın *"Yaptığından mesûl olmaz, sorulmaz..."* (Enbiyâ, 23), *"Allah, dilediğini yapar.."* (Âl-i İmran, 40) ve *"Allah, dilediği şekilde hükmeder.."* (Mâide, 1) ayetlerinde olduğu gibi. Bu hususta tafsilat müfessire değil, itikâd esaslarından bahseden kelâmcıya bırakılmıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, hem *"Ey insanlar, biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi, (sırf) birbirinizle tanışmanız için büyük büyük milletlere (...) ayırdık.."* (Hucurât, 13) buyurmuş, hem de bu ayette, *"Bana kulluk etsinler diye..."* buyurmuştur. Binâenaleyh, bu iki ifâde arasında bir fark var mıdır? Biz deriz ki: Hayır, yoktur. Çünkü Allah Teâlâ, o insanları

büyük büyük milletler kılmasını, tanışmaları sebebine bağlamış; burada da onları yaratma işini, ibâdet amacına bağlamıştır.. Cenâb-ı Hakk'ın oradaki, *"Allah katında en şereflíniz, Allah'a en fazla saygılı olanınızdır"* buyruğu, burada ele aldığı şeyin delilidir ve buna da uygundur. Çünkü kişi, en müttakî olduğu zaman, amel bakımından da en çok ibâdet eden ve en çok ihlâslı olan olmuş olur. Böylece de ondan istenen, varlık âleminde en mükemmel şey olmuş olur. Dolayısıyla da bu kimse en kerim ve en kıymetli kimse olmuş olur. Bu tıpkı, menfaati bir fayda olup, fakat o menfaati meydana getiren cüzlerin bazısının, o faydanın bütünü içinde daha çok faydalı ve menfaatli olan bir şey gibidir... Meselâ şu, temizlik yapmak ve içmek için yaratılmıştır. İşte bu menfaat içinde, saf su daha çok faydalıdır. Böylece de bu saf su, başka sudan daha kıymetli olmuş olur. Kendisinden istenen şeyin, kendisinde ileri derecede bulunduğu kul da, bunun gibidir.

BEŞİNCİ MESELE
İbadet Kavramı

Cinlerin ve insanların, kendisi sebebiyle yaratılmış olduğu o ibâdet nedir? denilirse, biz deriz ki: Bu, Allah'ın emrine olabildiğince saygı duymak, mahlûkatına karşı şerefli olmak... Çünkü şeriatin bütün hükümleri, bu iki tür şeyden hâlî değildir. İbâdetlerin özelliklerine gelince, bu hususlaki kanunlar, konum, şekil, azlık-çokluk, zaman-mekân, şartlar ve rükünler bakımından farklı farklıdırlar. Celâl ve ikrâm sahibine yakışan tazim, aklen bilinemeyeceğine göre, bu hususta şer'î kanunlara yapışmak ve peygamberlerin sözlerini almak gerekir. Çünkü Allah ibâdetin bu iki çeşidi hususunda kullarına peygamberler göndermek ve bu hususlaki yolları izah etmek suretiyle lütufta bulunmuştur. Ayetteki, لِيَعْبُدُونِ *"bana ibadet etmeleri için"* fiilinin manasının, "Beni tanımaları için..." şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir hadis-i kudside كُنْتُ كَنْزاً مَخْفِيّاً فَأَرَدْتُ أَنْ أُعْرَفَ *"Ben, gizli bir hazine idim; dolayısıyla bilinmek, tanınmak istedim"*[24] dediği rivayet edilmiştir.

★ ★
★

"Mahluklardan Rızık İstemem"

مَآ أُرِيدُ مِنْهُم مِّن رِّزْقٍ وَمَآ أُرِيدُ أَن يُطْعِمُونِ ﴿٥٧﴾

"Ben onlardan bir rızık istemiyorum. Bana (yemek) yedirmelerini de istemiyorum"

(Zâriyât, 57).

Bu ifâdede şöyle bir sorunun cevâbı bulunmaktadır: Yaratma işinin bir maksattan dolayı olması, Allah'ın bir ihtiyaç içinde olduğunu ihsas ettirmektedir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak adetâ, "Ben onları, bana yemek yedirsinler diye yaratmadım.. Bu

24) Buhari, Ezan, 148.

yaratmanın faydası bana değil onlara aittir" buyurmuştur. Çünkü, efendi açısından kulun menfaati, ya ona mal kazanmak, yahut da mevcut malını muhafaza etmesi bakımından, efendiye bir kazanç sağlamasında yatmaktadır. Çünkü kul köle, eğer kazanç temin etmesi için elde edilmişse, bu hususdaki amaç açıktır. Yok eğer, efendisinin işlerini görmesi için elde edilmişse, şimdi bu köle olmasaydı, efendisi, işlerini yapabilecek birisini kiralama ihtiyacı duyacak, böylece de ona, ücret verme mecburiyetinde kalacaktı. O halde kul, efendisinin malını muhafaza etmiş ve onu, ücret vermekten müstağni kılmıştır ki, bu da bir tür kazanç sağlamadır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Ben onlardan bir rızık istemiyorum. Bana, (yemek) yedirmelerini de istemiyorum"* buyurmuştur ki bu, "İbâdet yapmalarını isteme açısından ben, kölelerin efendileri gibi değilim. Tam aksine burada, onların ibâdet etmelerinde kazanç sağlayan ben değil, onlardır" demektir.

Burada şöyle bir izah da yapılabilir: Bu, onların ibâdet için yaratılmış olduklarını kabullenmedir. Zira, örfen bir işin, mutlaka bir faydası söz konusudur. Ne var ki, köleler de iki kısma ayrılır. Bunlardan bir kısmı, sırf büyüklük ve saltanatın izhar edilmesi için olurlar. Bunlar, hükümdarın sahip olduğu köleler gibi... İlgili kral bunları yedirir içirir; memleketinin her köşesinden bunlara yer-yurt verir. Onlara güzel ve orijinal şeyler verip durur. Bundan maksad onların kendisini tazim edip önünde elpençe divan durmalarıdır. Bunlardan bir kısmı da, ya rızıklarını elde etme yahut da rızıkları ıslâh için, kendilerinden yararlanmak maksadıyla elde bulundurulur.. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Ben onları yarattım. Onlarda mutlaka bir menfaatin bulunması gerekir. Şimdi onlar, kendileri hakkında düşünsünler ki, onlar, kendilerin den bir rızık elde edilmek istenen türden midirler? Halbuki onlar, böyle değillerdir. Çünkü ben onlardan bir rızık istemiyorum. Yahut onlar, pişirmek ve sayesinde yiyeceğin sunulduğu sofra gibi, kendilerinden bir azığın uygun hale getirilmesi istenenler kabilinden midirler? Oysa onlar, bu türden de değillerdir. Çünkü ben onlardan, beni yedirip içirmelerini de istemiyorum. O halde onlar, birinci kısım kölelerdendir. Binâenaleyh, onların tazîmi, saygıyı, ibâdeti bırakmamaları gerekir. Burada, birkaç mesele içinde ele alacağımız birtakım incelikler bulunmaktadır.

BİRİNCİ MESELE
İrade Fiilinin İki Defa Kullanılması

Ayette, iki defâ, "irâde" fiilinin kullanılması ne ifade eder? Çünkü, hiç kimseden herhangi bir rızık istemeyen bir kimse, o kimsenin, kendisini yedirip içirmesini de istememiş demektir. Biz deriz ki: Bu, biraz önce bahsettiğimiz şu sebepten dolayıdır: Efendi bazan, kölesinden kendisi için kazanç temininde bulunmasını ister ki işte bu, ondan rızık isteme manasına gelir.. Bazan da, efendinin, kölesini kazanç temininde müstağni kılacak bol malı olur. Ne var ki ondan, ihtiyaçlarının kendi malından karşılanması ve yine, kendi malından olmak üzere, kendisine yiyecek ve sofranın hazırlanması talep edilmiş olabilir. İşte bu sebeple, ilgili efendi, "Ne onu istiyorum, ne de bunu istiyorum.." der.

İKİNCİ MESELE
Rızkı Önce Getirilmesi?

Cenâb-ı Hak niçin, rızık isteme işini, yedirip içirmeyi isteme işinden önce zikretmiştir? Biz deriz ki bu, basitten mürekkebe doğru çıkma halindendir. Ve bu tıpkı bir kimsenin, "Ne senden ve ne de senden daha güçlü olandan yardım

istiyorum!" demesi gibi olur ki, bu ters çevrilemez. Ve yine, "Falanca, emirlere, hatta sultanlara ikrâm ediyor.." denilir ki, bu da ters çevrilemez. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak burada, "Ben sizden rızık istemediğim gibi, bundan daha aşağı olanını da istemem..." demiştir ki, bu daha aşağı olan da, efendinin huzurunda ona bir yiyeceğin sunulmasıdır. (Cenâb-ı Hak bunu da nefyetmiştir.) Çünkü, her ne kadar kesb, kullardan istenmese de, bu, yani yiyecek hazırlanma onlardan çokça istenen bir husustur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ayetteki Üslûbun İzahı

Cenâb-ı Hak şayet, "Ben onlardan, beni rızıklandırmalarını (أَنْ يَرْزُقُونِ) istemiyorum; ve "ben onlardan yiyecek de istemiyorum" (مِنْهُمْ الطَّعَامَ) demiş olsaydı, bu mana yine elde edilebilir miydi? Biz diyoruz ki: Yaptığımız ayrıntılı izah açısından meseleye bakarsak, "Hayır, elde edilmez.." deriz. Çünkü, "kazanç temin etme" ifâdesiyle, fiil değil, zenginlik manası kastedilir. Çünkü, bir işle meşgul olup da zenginlik elde etmeyen kimse, meşgul olmasa dahi, zenginlik elde eden kimse gibi olamaz. Bu, çalışıp çabalayan bir kölenin ihtiyacından ötürü işi terkedip de, işi kazanmak olduğu zaman, kendisinden ötürü efendisini râzı edeceği bir kaynak bulan kölenin durumuna benzer. Fakat kendisinden, fiilin bizzat kendisinden ötürü, o işi yapması istenen kimseye gelince ki, mesela aç olan bir kimsenin, kölesini yiyecek hazırlamak için gönderip de, kölenin, bir kaynaktan mal elde etmekle meşgul olması durumunda, çoğu kez efendisinin, onun bu durumundan râzı olmaması gibidir. O halde, ayetteki rızıktan maksad, zenginliktir. Dolayısıyla Allah Teâlâ bunu, fiil ile ifade etmedi. Halbuki yedirme işinden maksad, o fiilin bizzat kendisidir. Dolayısıyla Allah Teâlâ bunu, fiil ile ifâde etmeli. Halbuki yedirme işinden maksat, o fiilin bizzat kendisidir. Dolayısıyla Allah Teâlâ bunu fiil ile ifade edip, أَنْ يُطْعِمُونِ *"Bana yedirmelerini istemiyorum"* dedi de, "yemek istemiyorum" demedi. Öte yandan ayet-i kerimedeki iki lafızda tenvîn (çeşitleme) kasdıyla fesahat ve sefalet vardır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayette kastedilen husus, senin bahsettiğin husus olduğuna göre ve onlardan istenen şey, saygıdan başka birşey olmadığına göre, özellikle, "yedirme işi"nin zikredilmesinin faydası nedir? Deriz ki: Cenâb-ı Hak, birinci istek hususunda işi genelleştirince, مِنْ رِزْقٍ *"bir rızık"* kelimesiyle yetinmiştir. Çünü bu kelime umûm ifade eder. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, saygıya da bir işarette bulunmuş ve böylece yedirme işini zikretmiştir. Zira yapılan işlerin derecelerinin en düşüğü, efendisinin, kölesi veya câriyesinden, yemek işinin hazırlanması hususunda yardım istemesidir. En düşük fiilin kabul edilmeyişini, en üstün fiilin kabul edilmeyişi, ister istemez izler. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Ben onlardan ne bir mal, ne de bir iş istemiyorum" demiş olur.

BEŞİNCİ MESELE

Bahsettiğim üzere, istenilen şeyler, söylediğin o şeylere münhasır değil. Çünkü efendi, köleyi bazan, ondan ne bir iş istemek, ne bir rızık istemek, ne de onun saygıda bulunmasını istemek için satın alır. Aksine onu ticaret için ve kâr elde etmek için satın alır. Deriz ki: Hak Teâlâ'nın, *"Ben onlardan bir rızık istemiyorum"* ayetinin genel oluşu, bunu da içine alır. Çünkü ticaret maksadıyla köle alan kimse, ondan aynı zamanda rızık da elde etmek istemiş olur.

ALTINCI MESELE

Arapça'da, مَا أُرِيدُ deyimi, şimdiki zamanın olumsuzluğunu ifade eder. Özellikle bu tabire yer verilmiş olması, bahsedilenlerin dışında kalan şeylerin de nefyedildiği zannını uyandırır. Fakat Allah Teâlâ onlardan, ne şu anda, ne de gelecekte herhangi bir rızık istemiştir. Öyleyse Cenâb-ı Hak niçin, ...لاَ أُرِيدُ demeyip de mamiştir?

Cevap: Diyoruz ki (مَا) edâtı, şimdiki zamanın olumuzluğunu, (لاَ) edâtı da gelecek zamanın olumsuzluğunu ifade eder.

Binâenaleyh bir kimse, karşı taraf henüz aynı fiili yaparken, bitirmemişken, فُلاَنٌ لاَ يَفْعَلُ هٰذَا الْفِعْلَ "Falanca şu işi yapmayacak" dediğinde, sözü doğrulanmaz. Fakat o kimse, sözünü bitirince fiili de terkederse, bu sözü söylediğinde bu sözü doğru kabul edilir. Binâenaleyh bu kimse, لاَ يَفْعَلُ yerine مَا يَفْعَلُ demiş olsaydı, bahsettiğimiz misale göre, doğrulanmazdı. Bunun bir misali de şöyledir: İnsan namazda iken birisi, ...مَا يُصَلِّي *"O namaz kılmıyor, ona bak"* dese, şimdi ona birisi o namazını bitirmiş olduğu sırada baksa, bakan kimsenin, "Sen namaz kılmazsın" لاَ تُصَلِّي demesi doğru olur. Şimdi bir kimse o anı ifade için مَا يُصَلِّي demiş olsaydı, bu, doğru kabul edilmezdi.

Bunu anladığımıza göre, bu iki lafızdan herbiri olumsuzluk için olup, bir bakıma her birinde bir husûsîlik var. Fakat şimdiki zamanın olumsuzluğu, daha uygundur. Çünkü şimdiki zaman ile dünya hayatı, istikbâl ile de, âhirette olacak olan birşey kastedilmiştir. Binâenaleyh dünya ve ona âit bütün işler "hal" (şimdiki zaman) ile ilgili işlerdir. O halde ayetteki مَا أُرِيدُ "istemiyorum" ifâdesi, "Bu dünya hayatındaki mevcut durumda istemiyorum" demektir. Kişinin, ölümünden sonra, ondan herhangi bir rızık veya bir iş istemeyeceği malumdur. Binâenaleyh ayetteki, مَا أُرِيدُ lafzı, genel bir olumsuzluğu ifade eder. Eğer Allah Teâlâ burada, لاَ أُرِيدُ demiş olsaydı, bu lafız, o geneliliği ifade etmezdi.

★ ★
★

Rezzak Yalnız Allah'dır

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ ﴿٥٨﴾

"Şüphesiz rızık veren, o pek metin, kuvvet sahibi Allah'ın kendisidir"

(Zâriyât, 58).

Bu ayet, bir önceki ayette bahsedilen o iki şeyin sebebini göstermektedir. O halde, هُوَ الرَّزَّاقُ ifadesi, Allah Teâlâ, rızık isteğinde bulunmayışının; *"kuvvet sahibi"* ifadesi de, herhangi bir şey istemediğinin sebebidir. Çünkü rızık isteyen kimse, fakir ve muhtaç olur. Başkasından bir iş yapmasını isteyen kimse de, gücü-kuvveti olmayan bir âciz olmuş olur. Dolayısıyla Hak Teâlâ sanki, "Ben onlardan rızık istemiyorum.

Çünkü zaten rezzâk benim; iş de istemiyorum. Çünkü kuvvet sahibi olan benim" demiştir.

Bu ayetle ilgili birkaç bahis var:

Birinci Bahis: Hak Teâlâ, önceki ayette مَا أُرِيدُ *istemiyorum"* demiş, "Rezzâk yalnız benim" dememiş; orada olmayan birisinin sözü olarak, (gaib sîgasıyla) *"Şüphesiz rezzâk... yalnız Allah'tır"* buyurmuştur, bunun hikmeti nedir? Diyoruz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, biraz önce de bahsettiğim gibi, bu ayeti إِنِّي أَنَا الرَّزَّاقُ *"Şüphesiz ben Rezzâkım"* şeklinde de okuduğu rivayet edilmiştir. Meşhur kıraata göre, şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, "Ey **Muhammed**, "Şüphesiz Allah rezzâktır" de" takdirindedir.

2) Bu, "iltifat" kabilindendir ve nefs-i mütekellimden, gâib sîgasına geçme türündendir. Burada şöyle bir incelik vardır: "Allah" isminin zikredilmesi, O'nun rezzâk oluşunu ifade eder. Zira, daha evvel de bir kaç kez bahsettiğimiz gibi, Allah değil de, "ilah" lafzı, ma'bûd (tapılan şey) manasınadır. Bunun bu manaya olduğu hususunda, *"Seni ve ilahlarını bırakır..."* (A'râf, 127) yani "seni ve ma'budlarını terkeder" ayetine tutunmaktayız. Allah Teâlâ, ma'bûd olduğuna ve kulunun rızkını verdiğine göre, onu geçimini kazanmaktan başka bir işte çalıştıracaktır, zira rızkı efendisine aittir. İşte Cenâb-ı Hak burada, *"Ben, cinleri de, insanları da ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım"* buyurunca, onları, sırf Kendisi için ve ibadeti için seçip ayırdığını ve rızıklarının da Kendisine ait olduğunu beyân etmiştir. Bu sebeble de Kendisinin Rezzâk olduğunu gösteren, Lafzatullah'ı kullanarak, *"Şüphesiz rezzâk, Allah'ın kendisidir"* buyurmuştur. Şimdi Allah Teâlâ, "Şüphesiz ben, rezzâk'ım" demiş olsaydı, bahsedilen ilgi olurdu, fakat bahsettiğimiz bu incelik ifade edilmiş olmazdı.

3) Kul (de ki) fiilinin مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ cümlesinin başında takdir edilmesi. Buna göre mana şöyle olur: "Ya **Muhammed**, de ki: "Ey nas, ben sizden beni yedirip içirmenizi istemiyorum." Böylece de bu, Resûlün: *"De ki: "Buna karşılık sizden herhangi bir ücret istemiyorum"* (En'âm, 90) sözü gibi olur ve bu izaha göre, "Şüphesiz Allah, rezzâktır" ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözünün devamı olmuş olur.

Hak Teâlâ, "kavî" "kuvvetli" demeyip, aksine *"kuvvet sahibi"* demiştir. Bu böyledir, çünkü bu ayetin maksadı, bundan önce geçen ayetteki, rızık istememe ve başkasından yardım beklememe gibi hususları anlatmaktır. Fakat rızık istememede, müstağnî olan şahsın bir kimseyi rızıklandıracak bir şekilde olması yeterli olmaz. Çünkü pek çok insan, hem çoluk-çocuğunu, hem başkalarını rızıklandırdığı gibi, ayrıca kendisinden de rızık istenir. Kendisinden çokca rızık sudûr etti mi, kendisinden isteme azalır. Binâenaleyh bu maksad da onun için, ancak rızık vasfında mübalağa edilerek elde edilir. İşte bu sebep ile, Hak Teâlâ "er-rezzâk" buyurmuştur.

Başkasının yardımına ihtiyaç hissetmeme ise, rızkın altındadır. Çünkü kuvvetli bir kimse, alabildiğince kuvvetli olduğu zaman başkasına yardım eder. Ama böyle olmadığı zaman, başkasına yardım edemediği gibi, kendisinden de yardım istemez. Onun gücü bundan aşağı olunca, yardımda bulunur, ama farklı farklı olur. Binâenaleyh

Hak Teâlâ, *"Bana yedirmelerini de istemiyorum"* buyurunca, O'na bizzat kuvvetin kendisini beyân etmek yetmiştir, el-kavî demeyip "kuvvet" manasını ifade etmek üzere, *"kuvvet sahibi"* buyurdu. Çünkü "zû" (sahib) kelimesi, apaçık ve ayrılmaz sıfatlar hakkında kullanılmaz. Dolayısıyla da insandan hiç ayrılmayan durumlar hakkında "mal sahibi, mal edinmiş olan (ذُومَالٍ) "güzellik sahibi (ذُوجَمَالٍ) güzel olan; iyi huy sahibi ذُو خُلُقٍ حَسَنٍ iyi huylu gibi sıfatlarda kullanılır. Fakat "üç" sayısı için, ذَاتُ فَرْدِيَّةٍ tekli; dört sayısı için de, ذَاتُ زَوْجِيَّةٍ (çiftli) denilmez. İşte bu sebeble de, fiillerden türemiş olmayan hakiki vasıflar hakkında, (ذُو) kullanılmaz. Meselâ eliflâm'lı olarak ذُو الْوُجُودِ veya ذُو الْحَيَاةِ veya ذُو الْعِلْمِ denildiği duyulmamıştır. Buna mukabil, ihsan hakkında, eliflam'sız olarak ذُو عِلْمٍ veya ذُو حَيَاةٍ denir. Çünkü bu ilim ve hayat, insanda peydah olan, ârızî (sonradan) bir vasıf olup, ondan ayrılmaz bir vasıf değildir. Fiil sıfatları hakkında da, işitilir, fakat "Allah çokca: "Allah lafzı ve lutuf sahibidir" sözü çok ذُو الْخَلْقِ dir" denilmez. Çünkü, "zû", "sahibi rabbi" manasınadır. Beraberlikle, apaçık bir lüzumiyyet (ayrılmazlık) şöyle dursun, lüzumluluk manası bile anlaşılmaz. Allah Teâlâ'nın, *"Her ilim sahibinin üstünde bir alim vardır"* (Yûsuf, 76) demiş olması da bunu te'yîd eder. Böylece Allah Teâlâ, başkasını ذُو عِلْمٍ "ilim sahibi" olarak, kendisini ise, fiil ile yani "alîm" sıfatıyla tavsif etmiştir. O halde bu demektir ki, "ilim sahibi" (zu ilmin) ifadesi ile "alim" arasında fark var. Aynen bunun gibi, kuvvet sahibi ifadesi ile "kavî" (kuvvetli) arasında da fark vardır. Bunun böyle olduğunu, Hak Teâlâ'nın, *"Allah onları yakalar. Şüphesiz O, kavîdir, ikâbı şiddetli olandır"* (Enfâl, 52); *"Allah kullarına karşı lütufkârdır. Dilediğine rızık verir. O, kavîdir, azîzdir"* (Şuarâ, 19) ve *"Ben ve peygamberlerim gâlib geleceğiz, Şüphesiz Allah kavîdir, azîzdir"* (Mücâdele, 21) ayetleri de destekler. Çünkü bu ayetlerde, büyük işleri ifâ etme manası kastedilmiştir. Halbuki tefsirini yaptığımız ayette, O'nun başkasına muhtaç olmayışı manası kastedilmiştir. Başkasına muhtaç olmayan kimseye ise, bir miktar kuvvet yeter. Fakat tek başına bir işi yapmak isteyen için mutlaka, büyük kuvvet lâzımdır. Çünkü muhtaç olmama işi, bazan ilgili işi yapmamak ve ondan uzak durma ile sağlanabilir. Bu konu, bu gibi yerlerde, "kuvvet sahibi" ifadesi ile kuvvetli (kavî) ifadesi arasındaki farkı sorana, cevap olarak verilmiş olsaydı, daha güzel olurdu.

Eğer, "Hak Teâlâ, *"Allah, gıyaben, kendisine (yani dinine) ve peygamberlerine yardım edeni bilmek için (böyle yapmıştır). Çünkü Allah kavîdir, azîzdir"* (Hadîd, 25) buyurmuştur. Halbuki bu ayette, senin bahsettiğin o mana mevcut. Çünkü ayetteki, "kavî" sözü, Allah'ın yardıma muhtaç olmadığını anlatan bir ifadedir. Cenâb-ı Hak, bu beyanıyla Kendisine (dinine) yardım ve destekte bulunanlara mükâfaat vereceğini bildirmek istemiştir. Fakat yardım ve desteğe muhtaç olmama hususunda, ufacık bir kuvvet yeter. O halde, Cenâb-ı Hak niçin burada da, "zü'l-kuvveti" (kuvvet sahibi) demeyiştir?" denilirse, deriz ki: Allah Teâlâ *"Kendisine ve peygamberlerine yardım edeni..."* buyurmuştur ki bu, "Peygamberlerini, muhtaç olmaktan müstağnî kılar ve insanlardan onlara desteği, onlar âciz olduğu için değil, yardım görenlerin ihtiyacı için değil, yardımda bulunacak olanları mükâfaat vermek için istemiştir. Akal halde, Allah Teâlâ, o peygamberlere zaten ilahî destek vaadetmiştir. Çünkü O, *"Peygamber*

kullarımız için hükmümüz önceden verilmiştir: Onlar, mutlaka yardım olunacaklar" (Saffât, 171-172) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, peygamberlerden bahsederken, kendisinin **"kavî"** olduğunu söylemiştir ki bu, peygamberlerinin mü'minlere, mü'minlerin de peygamberlere yaklaşmasını takviye ve hem peygamberlerin, hem de mü'minlerin kalblerini teselli etmek içindir.

İkinci Bahis: Hak Teâlâ, **"el-metîn"** (pek metîn) tabirini kullanmıştır. Çünkü, daha önce de bahsettiğimiz gibi bu, ancak onun, bir tür kuvveti bulunduğuna delalet eder. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak sıfatca, bu kuvvetin fazla olduğunu anlatmak istemiştir. O halde Allah Teâlâ, sarsılmaz bir sebatı bulunan bir zattır. Binâenaleyh "kuvvet" kelimesi, **"metîn"** kelimesi ile, hem lafız, hem mana bakımından, aynı kategoridendir. Çünkü birşeyin **"metîn"**i, o şeyin sebatının üzerine dayandığı temeli demektir. Yine **"metîn"**, bedenin esaslarının, üzerine oturup dayandığı sırt (omurga) demektir. Kuvvetle birlikte zikredilen metinlik, yine kuvvetle zikredilen **"izzet"** (azizlik) gibidir. Çünkü Allah Teâlâ, pek çok yerde kuvveti ve izzeti (aziz sıfatını) birlikte zikretmiş ve meselâ, **"Kaviyyün Azîz"** ve **"el-Kaviyyü'l-azîz"** buyurmuştur.

Burada, **"kavî"** ve **"zu'l-kuvve"** ifadeleri hakkında, söylediklerimizi te'yîd eden şöyle bir incelik de mevcuttur: **"Metîn"**, sarsılmayan ve sâbit olan şey demektir. Azîz ise, gâlib demektir. O halde **"metîn"** de, Allah'ın mağlub olmayacağı, ezilmeyeceği, hezimete uğratılamayacağı manası; **"azîz"**de de, galib geleceği, ezeceği ve ayakları kaydırıp hezimete uğratacağı manası yatmaktadır. Binâenaleyh **"kavî"** (kuvvetli), zû'l-kuvve'den daha mükemmel bir mana ifade ettiği gibi, **"azîz"** de, **"metîn"**den daha mükemmel bir ifadedir. O halde Allah Teâlâ, mükemmeli mükemmel ile, aşağı olanı da aşağı olanla birlikte zikretmiştir. Şimdi sen, gerçek ve hakiki manada tefekkür edip, iyice incelediğinde, Allah'ın kitabında, münkirlerin inadına ve muannidlerin çirkin inkârına dikkatini çekecek, pek çok incelikler bulunduğunu görürsün.

★ ★
★

Zalimlerin Payı

فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذَنُوبًا مِّثْلَ ذَنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ ﴿٥٩﴾ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا
مِن يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٦٠﴾

"Artık muhakkak ki o zulmedenler için (geçmiş) arkadaşlarının hissesi gibi bir nasibleri vardır. Şimdi onu acele istemesinler. İşte kendilerine vaadedilen günlerinden dolayı, vay o kâfirlere..."

(Zâriyât, 59-60).

Bu ifade de, kendinden daha öncekilerle bir uyum içerisinde... Çünkü Hak Teâlâ, Allah'dan başkasına ibadet eden kimsenin, bu ibadetini, yapılması gereken yerin dışına koyduğunu böylece de zâlim olduğunu beyan etmiş ve âdeta "İnsanın, ibadet etmek maksadıyla yaratıldığı sâbit olup, şimdi başkasına ibadet etmek suretiyle zalim olanlar için, aynen öncekilerin helâki gibi bir helâk var" buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü birşey, kendisinden beklenen faydadan uzak kaldığında mahfuz kalmaz, korunmaz. Şayet bir yerde bulunursa, o yer ondan temizlenir. Baksana, ölümü veya hastalığı sebebiyle, artık kendisinden istifade edilemeyen hayvan ahırın dışına atılır. Kokmuş yiyecek dökülür, kabından boşaltılır. Kâfir de böyledir. O küfredip, kendisini, konulmaması gereken bir konuma koyunca, menfaatlenmenin dışına çıkmış olur; böylece de, o mekânı ondan boşaltmak güzel ve başına bir helâkın çöküvermesi de hak ve kaçınılmaz olur. Ayetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE Bu mesele, fâ harfinin neye taalluk ettiğiyle alâkalı olup, biz bunu sana, bu taallukun izahını daha önce yapmıştık.

İKİNCİ MESELE Zenûb kelimesinin ne münasebeti vardır? Biz deriz ki: Azâb onların üzerine salıverilmiş, akıtılmıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "bunların başlarının üzerinden, onların başlarının üzerinden dökülen hisseler gibi, (azâb) hisseleri, payları akıtılmıştır..."

Bir başka izah şekli daha vardır ki, o da şudur: Arablar kuyulardan, nöbetleşe olarak, hisse hisse su çıkarıyorlardı.. Bu onların, güzel yaşam zamanlarıydı.. İşte buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "o zulmedenler için, dünya ve onun güzelliklerinden paylar ve nasibler, yani dolu dolu vardır. Ama ahirette ise, onlar için hiçbir pay ve nasib olmayacaktır. Tıpkı, arkadaşlarının o hali gibi ki, onlar kuyulardan dolu dolu sular aldılar, ama sonunda onu terkettiler" demek istemiştir. Bu açıklamaya göre, zenûb, azâb ve helâk anlamına gelmeyip, geçim ve hayatın bolluğu anlamına gelir ki Arapça'ya en uygun olan da budur.

Ayetteki, فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ *"Şimdi onu acele istemesinler.."* ifadesine gelince; bu böyledir, çünkü rızık bitmediği sürece, ecel gelmez. Sonra Cenâb-ı Hak, sûrenin başında zikrettiğini tekrarlamış ve فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ *"İşte kendilerine vadedilen günlerinden dolayı, vay o kâfirlere..."* buyurmuştur.

Alemlerin Rabbine hamd; efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun bütün âline ve ashâbına da salât-ü selâm olsun.

★ ★
★

TÛR SÛRESİ

Kırkdokuz ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Bir Önceki Sûre İle Münasebet

وَالطُّورِ ۝١ وَكِتَابٍ مَّسْطُورٍ ۝٢ فِي رَقٍّ مَّنشُورٍ ۝٣ وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ ۝٤ وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ ۝٥ وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ ۝٦

"Andolsun "Tûr"a, neşredilmiş kâğıtlar içinde yazılı kitaba, ma'mûr eve, yükseltilmiş tavana, dolan denize.."

(Tûr, 1-6).

Bu sûre, kasem ile başlaması ve her ikisinde de haşrın beyân edilmesi bakımından, bir önceki sûre ile bir uygunluk arzeder. Bu sûrenin başlangıcı, öncekinin sonuna uygun düşer. Çünkü, önceki sûrenin sonunda, *"... vay o kâfirlere"* ifâdesi bulunurken bu sûrenin baş kısmında ise, (ayet. 111) *"vay artık o gün yalanlayanlara..."* (Tûr, 11) ifâdesi bulunurken, bu sûrenin baş kısmında bulunmaktadır. O sûrenin sonunda, azâba işâret olmak üzere, *"Artık muhakkak ki o zulmedenler için (...) nasibleri vardır"* buyururken, burada ise, *"Rabbinin azâbı hiç şüphesiz vakidir.."* (Tûr, 7) buyurulmaktadır. Ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Tûr

"et-Tûr" nedir? **"Kitâb-ı mestûr"** nedir? Deriz ki: **"et-tûr"** hakkında bazı izah şekilleri vardır:

1) **Tûr**, marûf olan o **Tûr Dağı**'dır; Allah o dağda **Hz. Musâ (a.s)**'ya konuşmuştur.

2) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın kendisi için طُورِ سِينِينَ *"Sina dağı..."* (Tûr, 2) buyurduğu dağdır.

3) Bu, bir cins isim olup, murad, dağa yemin etmektir. Ancak ne var ki "tûr" kelimesi, tıpkı الطُّوْدُ (Şuârâ, 63) kelimesi gibi, büyük dağı ifâde eder.

Kitâb-ı Mestûr

Kitâb-ı Mestûr"a gelince, yine bu konuda da birkaç izah şekli bulunur:
Ma'mûr eve gelince, bu konuda da bazı izahlar bulunmaktadır:

1) Bu, **Musâ** (a.s)'nın kitabıdır.

2) Semada bulunan kitap (levh-i mahfuz)dır.

3) Kulların amel defterleridir.

4) Kur'ân'dır. Her nasıl olursa olsun, bu kağıtlar içindedir. Biz İnşâallah, Cenâb-ı Hakk'ın neşredilmiş kağıtlar içinde ifadesinin mana ve anlamını ileride açıklayacağız.

Beyt-i Mamur

1) Bu, en yüce semada, Arş'ın hemen yanında bulunan bir evdir. Onun mamûr olmakla nitelenmesi, orayı tavaf eden meleklerin çokluğu sebebiyledir.

2) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Mescid-i Haramı'dır ki, o, onu tavaf eden hanlar ve orada ibadete kapananlar ile mamûr olur.

3) اَلْبَيْتِ الْمَعْمُوْرِ ifâdesindeki lâm, cim içindir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, mamûr evlere ve meşhûr binâlara kasem etmektedir.,

Bahr-i Mescûr

*"Yükseltilmiş tavan"*a ve **"Bahr-i mescûr"**a gelince, buradaki اَلْمَسْجُوْرِ **(mescûr(** kelimesinin, "tutuşturulmuş" anlamında olduğu, nitekim Arapça'da سَجَرْتُ التَّنُّوْرَ *"Fırını tutuşturdum.."* ifâdesinin kullanıldığı söylenmiştir. Yine bu ifâdenin manasının, "Suyla dolu, dalgalı deniz.." şeklinde olduğu söylendiği gibi, yine bunun, semâda bulunan bilinen bir deniz olduğu ve kendisine **"Bahru'l-Hayevân-***Hayat Denizi"* denildiği de öne sürülmüştür.

İKİNCİ MESELE
Bunları Saymanın Hikmeti

Bu şeylerin seçilmiş olmasının hikmeti nedir? Deriz ki, bu hikmet, muhtemelen bazı şeylerden kaynaklanabilir:

1) Bu üç mekân, yani **Tûr dağı, Beyt-i Mamûr ve Bahr-i Mescûr**, üç peygambere ait olup, onlar orada Rableriyle halvet , İnsanlardan (geçici süre için) uzak bulunup da Rablerine yakarmak için, yalnız başlarına kalıyorlardı; Tûr'a gelince, ona, **Musâ** (a.s) yönelmiştir. Beyt ise, Hz. **Muhammed** (s.a.s)'indir, Bahr-i Mescûr (dolu deniz) ise, **Yunus** (a.s)'ındır. Bunlardan herbiri orada Allah'a seslenmişlerdir. Meselâ **Musâ** (a.s), *"İçinizden bir takım beyinsizlerin işlediği yüzünden hepimizi helâk mı edeceksin? Zaten o da senin imtihanından başka bir şey değildi... Sen onunla kimi dilersen sapıklığa götürür, yine onunla kimi dilersen doğru yola iletirsin.."* (A'râf, 155) ve *"Rabbim, (cemâlini) göster bana, seni göreyim..."* (A'râf, 143) demiştir. **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e gelince, o, (Beyt-i Mamûr'da) اَلسَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلٰى عِبَادِ اللّٰهِ الصَّالِحِيْنَ لَا اُحْصِيْ ثَنَاءً عَلَيْكَ كَمَا اَثْنَيْتَ عَلٰى نَفْسِكَ *"Selâm, bize ve Allah'ın salih kullarına olsun... Ben seni, senin kendi zâtını medhettiğin gibi medhedip yüceltemem..."*[25] demiştir. **Yunus** (a.s)'a gelince, o, *"Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben, haksızlık edenlerden oldum"* (Enbiyâ, 87) demiştir. Böylece bu üç mekân, bu sebeplerden dolayı, şerefli olmuştur. Bundan ötürü de Cenâb-ı Hak onlara yemin etmiştir. "Kitâb"ın (Kitab-ı Mestûr) zikredilmesine gelince, çünkü, peygamberlerin bu mekânlarda Allah ile konuşmaları olmuştur. Kelâm ve söz ise, kitâbda olur. Nitekim, "Kitâb-ı Mestûr"un, "Tûr"dan hemen sonra gelmesi de, kuvvetli biçimde buna delâlet eder. Çünkü **Musâ** (a.s)'ın, kendisine nazil olan bir mektûbu (kitâbı) olup, bu da Tûr Dağı'nda gelmişti.

25) Buhârî, Ezan 148

"Beyt-i Mamûr"la birlikte, "Yükseltilmiş tavana gelince, bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şanının azametli ve ululuğu bilinsin diyedir.

2) Burada kasem, azâbın mutlaka vâki olacağı ve onu men edecek hiçbir şeyin bulunmayacağı hakikati üzerine bina edilince; zira, Allah'ın azâbından bir kurtuluşun olmayacağı; kendisinden azâbı nefyetmek isteyen bir kimsenin, işte, bazı zamanlarda, zirvesi ve ucubucağı olmayan sivri ve yüksek dağlara sığınarak (kendisini) korumaya çalışacağı düşünülebileceğinden, Cenâb-ı Hak, bu dağlara sığınmanın da Allah'ın emri karşısında hiçbir fayda sağlamayacağını beyan etmiştir. Nitekim, **Nûh (a.s)** kıssasında yapılan nakilde, **Nûh** (a.s)'un oğlu şöyle diyordu: *"Bir dağa sığınırım, o beni sudan korur.." dedi. (oysaki) Bu gün, Allah'ın emrinden, hiçbir koruyucu yoktur.."* (Hûd, 43).

ÜÇÜNCÜ MESELE
Nekire Bazan Bilinen İçin Olur

Kitab kelimesinin nekire getirilip (وَكِتَابٍ) de, diğer kelimelerin marife getirilmesinin hikmeti nedir? Biz deriz ki: Aynı cinsten benzer şeylerle karışabilecek olan şeylerdeki muhtemel belirsizlik ve gizlilik, kelime lâm ile marife yapılarak giderilir. Meselâ, رَأَيْتُ الأَمِيرَ وَدَخَلْتُ عَلَى الْوَزِيرِ "Emiri gördüm; Vezirin huzuruna girdim" denilir. Ama emir, şöhreti dolayısıyla başkalarıyla karıştırılmayacak bir derece ve tanınmışlık mertebesine ulaşınca, kişi de onu bir ululuk ve azamet niteliğiyle vasfetmek isterse, o zaman رَأَيْتُ أَمِيراً مَا لَهُ نَظِيرٌ جَالِساً وَعَلَيْهِ سِيمَا الْمُلُوكِ الْيَوْمَ "Bu gün öyle bir emir gördüm ki, benzeri yok... Oturuyor idi.. Üzerinde, hükümdarların alâmeti bulunuyordu.." dersin. Oysa ki sen, o malûm olan ve bilinen emiri kastediyorsundur.. Bunun sebebi şudur: Sen, kelimeyi nekire getirmek suretiyle, onun, bilinme sınırlarının dışına çıktığına ve artık, bizzat azametin künhüyle mevsûf ve tanınır hale geldiğine işâret ediyorsun.. O zaman bu, Cenâb-ı Hakk'ın, اَلْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ *"O hak olan (kıyamet), nedir o hak olan (kıyamet) onu sana hangi şey bildirdi?.."* (Hakka, 1-3) ifâdesi gibi olmuş olur. Çünkü اَلْحَاقَّةُ kelimesindeki lâm, her ne kadar marifelik lâmı ise de, ancak ne var ki, onun dehşetinin belli olmaması onu, marifelik halinin dışına çıkarmıştır. İşte burda da böyledir; Tûr şöhret itibariyle nekire getirilmesi halinde karışıklıktan emin olunulacak bir konumda değildir (onun için marife getirilmiştir). Beyt-i Mamûr اَلْبَيْتِ الْمَعْمُورِ da böyledir. Kitâba وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ gelince, şüphesiz ki o, diğer kitaplardan ayrılıp temayüz etmiştir; şöyleki, Hz. Peygamber (s.a.s) bunu telaffuz buyurduğunda, kitâb lafzından dinleyenlerin zihnine ancak o kitâb gelmektedir.. Böylece, karışıklıktan emin olunup, lâm zikredilsin ya da zikredilmesin, marifelik halinin faydası hasıl olunca, Cenâb-ı Hak bir başkasına yönelmiştir ki, bu da, **"kitâb"** kelimesinin nekire olarak zikredilmesidir. Diğer nesnelerde, marifelik halinin temin ettiği fayda ancak tarîf edâtı (elif-lâm) ile elde edilince, Cenâb-ı Hak bunu kullanmıştır ki, bu, buradaki **"Kitâb"** sözü ile Kur'ân'ın kastedildiğini teyit eder. Meşhûr olduğu için, buradaki "kitâb" sözüyle Levh-i Mahfûz da kastedilmiş olabilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Rakk-ı Menşûr

Cenâb-ı Hakk'ın, فِي رَقٍّ مَنشُورٍ ifâdesini zikretmesinin hikmeti nedir? Çünkü, "Kitâb"ın azameti, onun, yazısı ve yaprağı ile değil, lafzı ile manası ile meydana gelir. Biz deriz ki: Bu, yine, işin çok açık olduğuna bir işarettir. Bu böyledir, zira dürülmüş bir kitabta ne olduğu bilinmez.. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "O, neşredilmiş kâğıtlar içindedir. Yoksa, dürülmüş kitablar gibi değildir.." buyurmuştur. Buna göre, bu ifâdeyle Levh-i Mahfûz kastedilmiş olup, bu, "O, sizin için açılmıştır, yayılmıştır. Hiç kimse sizi, onu mütalâa etmekten alıkoymaz.." anlamındadır.

Şayet şimdi biz, "Bu ifadeyle, herkesin amel kitabı, (defteri) kastedilmiştir" dersek, "kitâb" kelimesinin nekire oluşu, o herkesin kitabının, bizatihî bilinmeyişinden; فِي رَقٍّ مَنشُورٍ ifâdelerinin nekire getirilişi ise, onun vasfını beyândan dolayıdır. Nitekim, Cenâb-ı Hak, bu hususu beyan için, "*.. neşredilmiş olarak kendisine kavuşacak...*" (İsrâ, 13) buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü, tanınmayan bir şey, tavsif edildiği zaman, marife olmaya daha çok yaklaşmış olur.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, bazı sûrelerde, çoğul lafızları ile yemin etmiştir. Meselâ bu, Cenâb-ı Hakk'ın, وَالذَّارِيَاتِ (Zâriyât, 1), وَالْمُرْسَلَاتِ (Mürselât, 1) ve وَالنَّازِعَاتِ (Nazlat, 1) ifâdelerinde böyledir. Bazı sûrelerde de, müfret lafızlarla yemin etmiştir. Bu, işte bu sûrede böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, وَالطُّورِ demiş de, وَالْبِحَارِ، وَالْأَطْوَارِ buyurmamıştır. Özellikle biz, buradaki "Tûr" kelimesiyle, tıpkı كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ (Şûrâ, 63) ifâdesinde olduğu gibi, büyük bir dağın kastedildiğini söylersek... Cenâb-ı Hak bu hususu "*ve onların üzerine Tûr'u yükselttik...*" (Nisâ, 154) ayetinde de böyle getirmiştir. Yani, "dağı kaldırdık.." demektir. Binâenaleyh, bazan çoğula bazan tekile yemin edişinin hikmeti nedir? Biz deriz ki: Çoğullar da onların pek çoğunda Cenâb-ı Hak, hareket edenlere yemin etmiştir. Tıpkı bir rüzgâr da, devamlı aynı kalan ve sabit olan bir şey değildir ki, ona yemin edilebilsin.. Tam aksine, tek bir rüzgâr da, tek başına değişen ve çeşitleriyle devam edip giden bir şeydir.. O halde, bunlardan elde edilmek istenen maksat, ancak, tebeddül ve değişme ile elde edilir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, hep aynı kalan, sabit birşeye değil de, devam eden türlere ve çeşitlere işâret etmek için, وَالذَّارِيَاتِ buyurmuştur. Ama, "dağ"a gelince, bu sâbittir, değişimi çok azdır. Dağ, yıllarca, asırlarca, aynen kalır devam edip gider. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak, dağlara yemin ederken, tekil siga ile yemin etmiştir. النَّجْمُ (en-necmu- yıldız) ve الرِّيحُ (er-rîh- rüzgâr) kelimeleri de böyledir. Bunlara kasem edildiği pek marûf değildir, ama Tûr'a kasem edildiği ise varittir.

★ ★
★

Rabbın Azabı Önlenemez

إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ ۝ مَّا لَهُ مِن دَافِعٍ ۝

"Ki, Rabbinin azabı hiç şüphesiz inecektir. Onu önleyecek de yoktur"
(Tûr, 7-8).

Bu ifâdeler, kasemin konusuna bir işârettir. Bu ifâdelerle ilgili olarak şöyle birkaç bahis bulunmaktadır:

İnne ve Leyse Edatları

Birinci Bahis: Bu bahis, إِنَّ harfiyle ilgili olup, bu hususta şöyle birkaç makam (mukaddime) vardır.

Birinci Makam: إِنَّ **(İnne)**, ismini nasb, haberini de ref' eder. Bunun sebebi, إِنَّ 'nin, hem lafzî, hem de mana bakımından, fiile benzemesidir. Lafız bakımından benzeyişi, sonunun fetha oluşu, isimlerin başına gelişi ve nasbettiği kelimenin de, أَنَّ أَنِيناً kalıbında oluşundan dolayıdır. Mana bakımından olan benzerliğe gelince, biz diyoruz ki: Biz ki, müsbet (olumlu) cümleler, olumsuz cümlelerden öncedirler. İşte bundan ötürü, cümlenin olumlu olduğuna delâlet eden bir harfe (olumlu cümlelerde) ihtiyaç duyulmamıştır. Binâenaleyh, meselâ Arablar, زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ "Zeyd gidicidir..." dediklerinde, bundan, **Zeyd**'in gidici olduğunun kastedildiği anlaşılır. Ama, olumsuz cümleler, olumludan sonra geldikleri için, kendilerine, onları, asıl olan şeyden, yani o müsbet halinden farklı kılacak bir harf ilâve edilir de, meselâ, لَيْسَ زَيْدٌ مُنْطَلِقاً "Zeyd, gidici değildir.." denilir. Böylece de, "**Zeyd, gidici değildir**" cümlesi bir kimsenin, "**Zeyd, gidicidir**" sözünden sonra olmuş olur. Sonra, bir kimsenin, "Muhakkak ki **Zeyd** gidicidir" إِنَّ زَيْداً مُنْطَلِقٌ şeklindeki sözü, yine o kimsenin, "**Zeyd** gidici değildir" sözünden istinbât edilerek söylenmiştir. Bu cümleleri vaz eden kimse, adeta, ilk önce, müsbet (olumlu) cümle olarak, "**Zeyd** gidicidir" ifâdesini vaz etmiş; bunu olumsuz yaparken de, o müsbet şeklini değiştiren şeye ihtiyaç duymuş da, onu, o şeklini değiştiren lafız ile getirmiştir ki, bu da, bir bakıma fiil sayılır. Çünkü sen, bazan o fiilin yerine olumsuz مَا ' sını koyabilirsin. İşte bundan dolayı, لَسْتُ "Sen olmadın, değilsin", لَيْسُوا "değiller" şeklinde ifâde edilmiş de, böylece bunların sonuna fail zamiri getirilmiştir. Şimdi şayet, لَيْسَ fiil olmasaydı, bu yapılmazdı. Daha sonra bu kimse, لَيْسَ زَيْدٌ مُنْطَلِقاً "Zeyd, gidici değildir" ifâdesinin mukabilinde, nasıl ki olumsuz cümlelerde, olumsuzluğu ifâde eden bir edât getiriliyor ise, olumlu cümlelerde de, olumluluğu ifâde eden bir harf getirerek, meselâ إِنَّ زَيْداً مُنْطَلِقٌ "Muhakkak ki **Zeyd**, gidicidir" demiş ama, إِنَّ 'nin fiil olduğunu kasdetmemiştir. Çünkü, kendisinde fiil manası, yani değiştirme, tağyir etme manası bulunduğu için, لَيْسَ fiile benzemiştir. Çünkü لَيْسَ cümleyi, aslı olan müsbet oluştan, olumsuzluğa çevirir, değiştirir ve tağyir eder. Ama **inne** cümleyi değiştirmez. Böylece de o cümle, olduğu müsbet şekil üzere kalıverir. Böylece de **inne**, fiile benzeyene, yani لَيْسَ 'ye benzemiş olur. Nahivcilerin, لَعَلَّ، لَيْتَ، كَأَنَّ، أَنَّ إِنَّ için, "Bunlar, fiile benzeyen harflerdir.." dedikleri şey, işte budur.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki, لَيْسَ 'nin fâile benzeyen bir ismi, mef'ûl gibi de bir haberi olduğu ve sen بَاتَ زَيْدٌ كَرِيماً "**Zeyd**, kerim olarak

geceledi" dediğin gibi, ref' ve nasb ile, لَيْسَ زَيْدٌ لَبِيماً "Zeyd, kınanmış değildir..." dersin. Aynen bunun gibi, إِنَّ 'nin de bir ismi ve bir de haberi vardır. Ne var ki, إِنَّ 'nin ismi لَيْسَ 'nin ismine; haberi de, onun haberine tersdir. Çünkü, إِنَّ 'nin ismi, mansûb; haberi ise, merfûdur. Zira, إِنَّ , asl olanın aksine ilâve edilen bir harf olup -zira إِنَّ ancak, herhangi bir harf olmaksızın elde edilen aynı müsbet manâyı ifâde etmektedir-, لَيْسَ de, asla ziyâde bir kelime olunca, -çünkü, لَيْسَ de, aslı değiştiren bir edâttır ve لَيْسَ olmadığında maksat da hasıl olmayınca- لَيْسَ kelimesi hakkında, merfû ve mansûb, aslı üzere bırakılmıştır. Çünkü asl olan, fâilin önce getirilmesidir. (İşte bundan dolayı لَيْسَ 'nin ismi önce getirilmiştir). إِنَّ 'de ise bu husus, asl olanın aksine yapılmış ve mef'ûle benzeyen kısım, fâile benzeyen kısımdan, takdîm gerekli olarak takdîm edilmiştir. Dolayısıyla da, (إِنَّ 'de) إِنَّ مُنْطَلِقٌ زَيْداً denilmesi caiz olması halinde, لَيْسَ 'de ise, tıpkı fiilde olduğu gibi, haberini ismine takdim ederek, لَيْسَ مُنْطَلِقاً زَيْدٌ denilebilir. Çünkü لَيْسَ , fiildir.

İkinci Makam: Peki, bu elif-nûn maddesi niçin, bazen meksûr, bazan da meftûh olabiliyor? Biz diyoruz ki, elif-nûn maddesinde asıl olan husus, onun meksûr oluşudur. Meftûh oluşu ise, geçici bir sebepten dolayıdır. Bu söylediğimiz şey, her ne kadar zâhiren, nahivcilerin görüşüne ters düşse bile, ama ne var ki, gerçekte bu böyledir.

Üçüncü Makam: Peki, niçin meftûh olana değil de, meksûr olanın haberinin başına lâm geliyor? Biz deriz ki, biraz önce, belirtildiği gibi, bir kimsenin, زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ "Zeyd gidicidir" şeklindeki sözü, asıldır. Çünkü, esâsen haber verilme ihtiyacı duyulan şeyler, müsbet olan cümlelerdir. Çünkü, değişiklik, (eğer olursa), burada olacaktır. Ama, yokluklar, olumsuzlukar, asılları üzere sürüp gitmektedir. İşte bundan dolayı, "Eyşâda aslolan bekâdır; onun sürüp gitmesidir, değişikliğe uğramamasıdır.." denilmiştir. Daha sonra, bu sözü duyan kimse, bazan, bunu reddetme ihtiyacını duyar da, meselâ, لَيْسَ زَيْدٌ مُنْطَلِقاً "Zeyd, gidici değildir" der. Bunun, üzerine karşı taraf, إِنَّ زَيْداً مُنْطَلِقٌ "Muhakkak Zeyd, gidicidir" der. Bunun üzerine beriki, yine karşı tarafa bir reddiyede bulunarak, karşı çıkarak, لَيْسَ زَيْدٌ بِمُنْطَلِقٍ "Zeyd, elbette gidici değildir" der. Derken, söze ilk başlayan kimse, buna da reddiyede bulunarak, إِنَّ زَيْداً لَمُنْطَلِقٌ "Muhakkak ki Zeyd, elbette gidicidir." enne, لَيْسَ 'nin makabili olan bir kelime olmayıp, meksûr olan inne'den dallanan (çıkan)) bir kelimedir.

Rab Lafzındaki İncelik

İkinci Bahis: Ayetteki, عَذَابَ رَبِّكَ *"Rabbinin azâbı..."* ifâdesinde şöyle çok kıymetli bir incelik vardır: Şayet Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın azâbı gelecek, inecektir.."* demiş olsaydı, "Allah" kelimesi, azamet ve heybeti ifâde eden bir kelime olduğu için, mü'minler, hatta Hz. Peygamber (s.a.s) bile, bu azâbın kendilerini de gelip bulacağından endişe ederlerdi. Çünkü Allah, tek bir şey şöyle dursun, âlemin tamamından müstağnidir. Böylece Allah, peygamberini, (derken mü'minleri), "Rabbinin" demek suretiyle, emniyet içinde bıraktı.. Zira Peygamber, "Rabb" lafzını duyduğunda emin olur.

Üçüncü Bahis: Ayetteki, لَوَاقِعٌ kelimesinde, o azâbın, çetin ve şiddetli olacağına bir işâret vardır. Çünkü, وَاقِعٌ kelimesi de وُقُوعٌ kelimesi de, aynı köktendir, ama وَاقِعٌ lafzı olacak olan şeyin şiddetine daha fazla delâlet etmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak مَالَهُ مِنْ دَافِعٍ *"Onu önleyecek de yoktur"* buyurmuştur. Bu hususdaki incelememiz, وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (Fussilet, 46) ayetinin tefsirinde geçmişti. Biz, biraz önce, ayetteki, "Tûr, Beyt-i Mamûr ve Bahr-i Mescûr" kelimelerinde, hiçbir savuşturucunun olamayacağına bir delâlet olduğunu söylemiştik. Çünkü, kendinden azâbı def etmeye çalışan kimse, bazan dağın tepesine, bazan da denizin derinliklerine sığınmakla def etmeye çalışır. Halbuki, bu da fayda vermez.. Tam aksine yükseltilmiş tavana ulaşmak, Beyt-i Mamûra girmek dahi bu azâbı savuşturmayacaktır.

★ ★
★

يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا ۝ وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا ۝

"O gün, gök sallanıp çalkalanır, dağlar (yerinden kopup) yürür..."
(Tûr, 9-10).

Bu ifadelerle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayetin başındaki يَوْمَ kelimesini ne nasbetmiştir? Biz derizki, yaygın olan şey; bunu nasbedenin, وَاقِعٌ kelimesinin delâlet ettiği fiil olup, kelamın takdiri, "O azâb, semânın çalkalandığı günde vâki olacaktır.." şeklindedir. Ben öyle sanıyorum ki, bunu nasbeden, مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ ifâdesinin delâlet ettiği fiildir.. Ben böyle diyorum, zira bu izahımıza göre meydana gelecek olan o azâbın, işte o günde meydana gelmesi gerekir. Ancak ne var ki, kendisi ile korkutmanın sağlandığı azâb, haşrden sonra olandır. Göklerin çalkalanması ise, haşrden öncedir. Biz bunun manasının, "Gökler çalkalandığı günde o azabı def edecek yoktur" şeklinde olduğunu söylersek, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat hışmımızı gördükleri zaman imanları faide verecek değildir"* (Mü'min, 85) ifâdesinin anlamında olmuş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "o günde onun için, bunu savuşturacak hiç kimse yoktur. O gün de, göklerin, gözleriniz önünde çalkalandığı, dağların yürüdüğü ve sizlerin, buna hiçbir şeyin fayda vermeyeceğini ve hiçbir şeyin bunun savuşturamayacağını kesinkes anladığınız gündür..." demek istemiştir.

İKİNCİ MESELE
Göğün Dalgalanması

"Semânın mevr"i ne demektir? Deriz ki: Semânın (göğün) yerinden, dalgalanarak, çalkalanarak çıkması demektir. Felsefecilerin ileri sürdüğü şeyin zayıflığını, sen defalarca anlamıştın. Hak Teâlâ'nın *"Dağlar (yerinden kopup) yürür"* ifadesi, felsefecilerin görüşlerinin aksine delâlet eder. Çünkü felsefeciler, büyük bir dağın yerinden çıkabileceği hususunda birlik içindedirler. Nasıl böyle

olmasın ki, çünkü onlar, yerin, içindeki dağlarla birlikte, yer altında toplanan bir buhar ile sarsıldığını ve o buharın yeri hareket ettirdiğini söylemektedirler. Durum böyle olunca, biz diyoruz ki: Gök, "semt"inden çıkarılmak suretiyle, hareketi kabul edebilir. Dağ ise, hareketsizdir, tabiatı, hareketsiz olmayı iktiza eder. Şimdi tabiatının aksine olmasına rağmen, bir madde o haraketi kabul ediyorsa, karakterine uygun olduğu halde başka bir kütle, bu hareketi haydi haydi kabul eder. O halde, o felsefecilerin "Dâiresel harekete kabil olan cisim, müstakim hareketi kabul etmez" şeklindeki görüşleri son derece tutarsızdır. Ayetteki "mevren" lafzı, şöyle yüce bir manayı da ifade etmektedir: "Dağlar yürür" ayetinin, göğün nasıl çalkalandığını ortaya koyan bir ifade olması muhtemeldir. Çünkü dağlar hareket edip, dağların üzerinde oturanlar da hareket edince, gök, dağların hareketinin aksi istikamette, bir gezegen olarak gözükebilir. Bu tıpkı, gemiye binen kimsenin, duran dağı hareket eder gibi görmesine benzer. Bu sebeple birisi şöyle diyebilir: Gök, çıplak gözle, tıpkı gemiye binen kimsenin gemi hareket ederken, ayı hareket ediyor olarak görmesi gibi, çıplak gözüyle dağların hareketinden ötürü, göğün dalgalandığını söyleyebilir. Gök dalgalanıp-çalkalandığında da böyledir. Dolayısıyla ne gökte, ne de yerde, ne bir kaçacak yer, ne de sığınacak bir yer vardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Göğün çalkalanmasının ve dağların yürümesinin sebebi nedir? Deriz ki: Bunun sebebi, Allah'ın kudretidir. Bunun hikmetine gelince, bu da, artık bir daha dünyaya dönüşün olamaycağını bildirip, anlatmadır. Çünkü yer, dağ, gök ve yıldızların hepsi, dünyanın ma'mur olması ve insanların bunlardan istifade etmesi içindir. Binâenaleyh artık insanların dünyaya yeniden dönüşleri söz konusu olamayacağına göre, bunlarda herhangi bir fayda kalmamıştır, dolayısıyla Allah Teâlâ bunları yoketmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Eğer birisi, "Sen, zamanla ilgili bir açıklamada bulunacağını, dolayısıyla da insanın bundan, hem lafız, hem de mana bakımından bir takım neticeler çıkarmasını va'detmiştin. İşte burası yeridir. Çünkü fiile zamandan başka birşey muzaaf olmaz ve mesela "Falancanın çıktığı gün...", "Falancanın girdiği zaman..." denilir. Allah Teâlâ, *"Doğrulara (doğruluklarının) fayda verdiği gün..."* (Maide, 119), *"Göğün sallanıp çalkalandığı gün.."* ve *"(Allah'ın), gökleri ve yeri yarattığı gün.."* buyurmuştur. Aynen bunun gibi, zaman (zarfı) cümleye de muzaf olur. Öyleyse bunun sebebi nedir? Diyoruz ki: Mekânlar, eşyanın zarfı olduğu ve herbir şeyin de ancak bir mekânda bulunması gibi, zaman da fiillerin ve âarazların (sıfatların) zarfıdır ki bunlar ancak bir zaman içinde olurlar. İşte bu iki hususta pek çok kimse şaşırmış, yanılmıştır ve şöyle demişlerdir: "Eğer mekân bir cevher (varlık) olsaydı, onun içinde bir başka mekân olurdu ve bu iş sürüp giderdi. Eğer o, âraz (sıfat) olsaydı, âraz için de mutlaka bir cevherin olması, cevher içinde mutlaka bir mekanın bulunması gerekirdi. Böylece ya devr-i fasit, veya teselsül gerekirdi. Yok eğer mekân, ne cevher, ne de âraz ise, bu durumda cevher, ya varlığı olmayan bir şeyde, yahut da kendisine işaret edilemeyen bir şeyde olurdu. Halbuki bu da olamaz." Yine onlar, zaman hakkında da şöyle demişlerdir: Eğer zaman yenilenmeyen birşey olsaydı, bu durumda zaman, sürüp giden şeyler gibi olurdu ki artık zaman içinde, mazî ve istikbâl diye birşey tesbit

edilemezdi. Yok eğer yenilenen bir şey olursa ve her yenilenen de bir zaman içinde olacağına göre, o zaman, bunun için de başka bir zaman söz konusu olurdu ki bu durumda teselsül olurdu."

Ayrıca, felsefeciler, zamanlar hususunda, teselsülü üstlenmiş ve bu görüşleri sebebiyle de, âlemin kadîm oluğu neticesine varmışlardır. Aynı topluluk, mekânlar hususunda, teselsülü kabul etmemiş ve herhangibir ayırıcı özelliği tesbit etmeden, zamanla mekânı birbirinden ayırmışlardır. Bir başka topluluk da hem zaman, hem de mekân hususlarında, teselsülün olabileceği görüşünü benimsemiş ve âlemin kadîm, zamanın sınırsız ve boyutların nihayetsiz olduğunu söylemişlerdir. Bu ikinci grup, bu iki meselede de, her nekadar bize muhalefet etmişler; felsefeciler de bu iki meseleden birinde bizimle aynı görüşü paylaşıp, diğerinde bize muhalefet etmişler ise de bunlar, vehm yoluna girmişler ve kendileri üzerinde, zamanlar hususunda üstlenme yolu bırakmamışlardır.

İmdi eğer, "İlk yenilenenden önce ne vardı?" denilirse, deriz ki: "Allah'dan önce hiçbir şey yoktur demek" O'nun ademi, kendisinden öncedir" Zira bizim, "Ondan önce hiçbirşey yoktu" şeklindeki sözümüz, senin "Ondan önce yokluğu vardır" şeklindeki sözünden daha geneldir. Çünkü biz, meselâ "Âdem'den önce bin başlı hayvan yoktu" dersek, doğru söylemiş oluruz. Bu sözden bizim ya, "Âdem, bin baş hayvandan öncedir", yahut da, "Bin baş hayvan Âdem'den sonradır" şeklindeki sözümüzün doğruluğu neticesi çıkmaz. Zira o hayvanlar, hem ondan önce, hem de sonra yokturlar ve ezel-ebed açısından varlık âlemine girmemişlerdir. İşte bizim söylediğimiz de böyledir. Buna göre eğer, "Bu doğru olmaz. Çünkü Allah Teâlâ, mevcut şey olup, âlemden öncedir" denilirse, deriz ki: "İlk yenilenenden önce hiçbirşey yoktu" şeklindeki sözümüzün manası, "zaman açısından, ondan önce hiçbirşey yoktu" şeklindedir. Allah'dan önce zaman yoktur. Çünkü Allah var iken zaman yoktu. Zaman ilk yenilenen varlık olmuştur."

Buna göre eğer, "Allah'ın, kendisi dışında kalan herşeyden önce olması" ne demektir?" denilirse, deriz ki: Bunun manası, "Başka birşey yokken Allah vardı" demektir. Sizin ileri sürdüğünüz şey, birşeyi yine kendisiyle isbât etmektir. O şey ise ancak, isbat edilmesini istediğiniz şeyle sâbit olur" diye itiraz edilemez. Çünkü zamanın başlangıcı, sizin maksadınızdır. Bu ise ilk yenilenene varıp dayanan husustur. Halbuki münakaşa, yenilenen hakkındadır. Çünkü hasmınıza göre, varlık âleminde ilk yenilenen diye birşey yoktur. Aksine her yenilenenden önce, bir yenilenen var" denilemez. Çünkü diyoruz ki: Biz bunu bir delil olarak zikretmedik, ancak bir mecburiyyetin olmadığını ve "Eşyanın (âlemin) hâdis olduğunu, buudların sonlu olup, lazım ve ilzamı kabul etmemiz halinde bizim aleyhimize birşey terettüb etmediğini beyan etmek için zikrettik. Böylece ilk söz kabul edilmiş olur.

Sonra o yine bir ihtiyaç hisseder ve: "Sen, bizim için, ilk yenilenenin var olduğunu söylemedin mi? Bunu dediğin gibi, onun yok olacağını da söyle" der. Deriz ki: Hayır, ondan önce zaman denen birşey yoktu. Böylece bu, genel manada bir olumsuzluk olur. Bu da, misalimizde de bahsettiğimiz gibi, zamanın yokluğundan ötürü böyle olmuştur. Bunu iyice kavradığın zaman, zaman bazan bir arazla birlikte, bazan da bir arazdan sonra var olmuş olur. Çünkü bizim bu günümüz ve diğer günlerin hepsi, ilk yenilenen ile seçilmiş olur. İlk yenilenen ile birlikte var olan bir zaman vardır.

Zaman ve mekân ifadelerinin, bazı anlayışlara nisbetle, müşkil ve kapalı bir durum olduğunu anladığına göre, bu zaman ve mekân ifadeleri, sıfatla veya izafetle bilinebilir. Çünkü meselâ, "Çocuk, köle" dediğinde, bunun kime ait olduğu anlaşılmaz. Ama, onu sıfatla zikredip, yahut muzaaf kılıp, "Küçük köle, büyük köle", yahut "Beyaz köle, siyah köle" dediğinde, bu, anlaşılmaya yaklaşmış olur. Aynen bunun gibi, "Zeyd'in kölesi" dediğin zaman, bu da, anlaşılması kolay birşey olur. Ama zamanın bilinmesine dair bir gereklilik yoktur. O şey, ancak kendisine mahsus şeylerle bilinebilir. Çünkü sen, mesela, "insanda mevcut hayvan var" dediğinde, bunu anlayıştan uzaklaştırmış olursun. Fakat "insan boyu posu yerinde bir canlıdır" dediğin zaman, bunu anlaşılmaya yaklaştırmış olursun. O halde zaman da, kendisine mahsus şey ile belirtilmelidir. Çünkü mâzî fiil, müstakbel fiil ve hal fiil, zamanla ilgili ifadelerdir. Masdarda ise, mutlak zaman manası mevcuttur. Binâenaleyh sen, "çıkma zamanı" dediğinde, bu girme ve benzeri şeylerin zamanından ayrılmış olur. Ama يَوْمَ خَرَجَ "Çıktığı gün" dediğinde, bu "çıkma zamanı-günü" şeklindeki sözünün ifade ettiği manayı ifade etmekle birlikte, dahasını da ifade etmiştir. Bu da, bunun يَوْمَ يَخْرُجُ ifâdesinden de ayrı olduğunu ifade etmesidir. O halde, daha fazla temyiz kabiliyeti olan şeye muzâf kılmak daha evlâdır. Meselâ, "Adamın kölesi" demen durumunda, bu köleyi, "kadının kölesinden" ayırdetmen gibidir. Ama birinci ifade yerine, "Zeyd'in kölesi" demiş olsaydın, daha açık söylemiş olurdun ve bu daha güzel olurdu.

İşte aynen bunun gibi, o günün hangi gün olduğunu iyice belirtmek için, يَوْمَ خَرَجَ demen, "huruc günü" demenden daha iyidir. Bu açıklamamızdan şu netice ortaya çıkmaktadır: Zaman, fiile muzâf olur, başkası olmaz. Çünkü zaman fiile mahsustur, başkası değildir. اِجْلِسْ حَيْثُ يَجْلِسُ "Onun oturduğu yere otur" ifadendeki mekân zarfı olan "hayse" müstesna.. Çünkü bu, cümleye muzaf olur. Çünkü mekân zarfı, zaman zarfına benzer. Cümlelere gelince, bu ancak cümlenin fiil manasını taşıması vasıtasıyla sahih olabilir. Dolayısıyla da ne يَوْمَ زَيْدٍ اَخُوكَ'ne de يَوْمَ زَيْدٍ فِيهِ خَارِجٌ denilemez.

Lafzî inceliklerden birisi de, لَاتَ kelimesinin, "zaman" ile kullanılır olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ *"Kaçış zamanı değildi..."* (Sâd, 3) buyurmuştur. Arapça'da, لَاتَ رَجُلَ سُوءٍ "(O adam) kötü adam oldu" şeklinde kullanılmaz. Bu böyledir, zira zaman, hep yenilenmektedir. Yok oluştan sonra başka hayat kalmaz. Ama, her hareketten sonra, başka bir hareket ve her zamandan sonra bir zaman söz konusudur. Cenâb-ı Hak, işte bu hususa, *"Her günde O bir şe'ndedir, iştedir"* (Rahman, 29) ayetiyle işaret etmiştir. Yani, O, yaratmazdan önce hiçbir şey yaratmamıştır, ancak ne var ki, O, yarattıktan sonra her zaman ve sırasıyla yaratır.. Binâenaleyh, bizim yaşantımızdan sonra ölüm vardır, ölümümüzden sonra hayat vardır. Hayatımızdan sonra hesap vardır, hesabımızdan sonra da, ya devamlı mükâfaat, ya da ayrılmaz bir cezâ vardır. O halde bu demektir ki Allah, fiilde bulunmayı, iş yapmayı asla bırakmaz. Zaman, olumsuzluktan uzak kalınca, olumsuzluk harfine (لَا) de bir ilâvede bulunulmuş, (تْ) getirilmiştir.

Buna göre şayet, "Allah Teâlâ, yok olmaktan külliyyen uzaktır. Binâenaleyh, buradaki لَا kelimesine تْ'nın, bitişmemesi gerekirdi" denilirse, biz deriz ki

لاَتَ حِينَ مَنَاصٍ ifâdesinde tevil vardır. İşte bundan dolayı, bahsettiğiniz şey söz konusu olmaz. Bu tevil de şudur: لَيْسَ 'ye benzeyen, لاَ olup, ayetin takdiri, لَيْسَ الْحِينُ حِينَ مَنَاصٍ "Zaman, kaçış zamanı değildir" şeklinde olup, bu, gayet meşhurdur. İşte bundan dolayı, bu kelime "gece" ve "gündüz" kelimeleriyle değil, "hîn" kelimesiyle kullanılır olmuştur. Çünkü "hîn", gece ve gündüzden daha sürekildir. O halde bu demektir ki, gece ve gündüz bazen olmayabilir, ama "hîn" (zaman, süre) hep vardır..

★ ★
★

Dini Yalanlayanların Akıbeti

فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ ۝ الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ ۝

"Vay artık o gün, (Peygamberleri) yalanlayanlara. Ki onlar, daldıkları batıl içinde oyalanıp duranlardır.."

(Tûr, 11-12).

Bu, "Allah'ın azâbının mutlaka geleceğini ve onu def edecek hiçbir güç ve kuvvetin olmayacağını bildiklerine göre, vay o yalanlayanların haline..." demektir. Bu izaha göre buradaki fâ, manayı birleştirmek için getirilmiş bir ifâde olup, bu da, mü'minlerin bir emn ü emân içinde olacaklarını bildirmesidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Rabbinin azâbı mutlaka gelecektir"* (Tûr, 7) buyurunca, bunun, kimin başına geleceğini beyan etmemiştir. Şimdi, *"Vay artık o gün, (peygamberleri) yalanlayanlara..."* deyince, bu azabın kime tahsis edilmiş olduğu anlaşıldı ki, bu da, yalanlayanlardır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele: Sen, *"Vay artık o gün, (peygamberleri) yalanlayanlara..."* ifâdesinin, o azâbın kime ineceğini ve kime geleceğini beyân eden bir ifâde olduğunu söyledin. Binâenaleyh, yalanlamayanlar, azâb olunmayacak demektir. Buna göre, büyük günah sahipleri, azâb olunmayacaklar, demektir, zira bunlar tekzîb etmemişlerdir. (Ne dersiniz?).

Cevap: Biz deriz ki: O azâb, büyük günah sahiplerinin başına gelmeyecektir. Bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı, *"her gürûh, içine atıldıkça kendilerine bekçileri sordular: "Size, (bu), azâb ile korkutan (bir peygamber) gelmedi mi? Onlar, "Evet, dediler, gerçek bize, azâb ile korkutan peygamber gelmiştir. Fakat biz, (onları) yalanladık..."* (Mülk, 8-9) ayetlerinde bahsedildiği gibidir.

İmdi biz diyoruz ki, mü'min, o cehenneme hor ve hakîr edilmek için atılmayacaktır. O oraya, bir çeşit ikramla birlikte, temizlenmesi için sokulacaktır. İşte, aynen bunun gibi, "Veyl", yalanlayanlara aittir. Çünkü "veyl", şiddet ifâde eden bir kelimedir. Zira, vav, yâ ve lâm harflerinin meydana getirdiği terkip, hemen hemen daima şiddet manasını ifâde eder. "Savuşturma ve kuvvetli olma" manalarına gelen لَيًّا - يَلْوِي - لَوَى kelimesi de ifâdesi de böyledir. "Velî, sözünde de, kendisine velâyet edilene karşı bir kuvvet ve güç bulunmaktadır. Bunun böyle olduğunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın,

"O gün onlar cehennem ateşine itilip kakılırlar" (Tûr, 13) ayetidir. Çünkü, yalanlayan, cehenneme itilip kakılacaktır. Halbuki, tasdik eden, böyle değil; o itilmeyecektir.

Biz, nekire bir kelimenin, mübtedâ olabileceğini, daha önce zikretmiştik. Dolayısıyla ayetteki وَيْلٌ kelimesi, nekire olduğu halde, mübtedâdır. Çünkü bu ifâde, mansub takdirindedir. Çünkü, bu, bir beddûadır. Bunun, mansûb takdirinde oluşunun izahı, فَقَالُوا سَلَاماً (Zâriyât, 25) ayetinin tefsirinde geçmişti. **Havd** (الخَوْضُ) kelimesi, bizzât Kur'ân'ın kullanışında, bâtıla dalma anlamına tahsis edilmiştir. İşte bundan dolayı ayette *"Sizler de, dalanların daldıkları gibi daldınız"* (Tevbe, 69) ve *"Biz de dalanlarla beraber dalardık"* (Müddessir, 45) varid olmuştur. Bu ifâdede, خَوْضٍ kelimesinin nekire getirilmesi hususunda, şu muhtemel iki izah yapılabilir:

a) Bu nekirelik, çokluk ifâde etmek içindir. Yani, "Büyük, tam olan bir dalma.. içindedirler" demektir.

b) Bu kelimenin sonundaki tenvîn, muzâfun ileyh'ten bedeldir. Bu, meselâ, Cenâb-ı Hakk'ın, ...إِلَّا (Tevbe, 10) ve وَإِنْ كُلًّا (Hûd, 111)ve بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ ifâdelerindeki tenvinler gibidir. Onların dalmalarının temeli, onların yaptıkları bilinen hususlardır. O halde, الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ ifâdesi, kendinden önce geçen "yalanlayanlar" ifâdesini, başkalarından ayırdedecek bir nitelik değildir. Bu, sırf zem için getirilmiş olan bir vasıf olup, tıpkı senin, "Racîm olan şeytandan sığınırım.." deyip de, buradaki "racîm" sıfatıyla bu şeytanı "racîm" olmayan şeytandan ayırdetmeyi kasdetmeyişin gibidir. Ama senin "Âlim adama ikrâm ediyorum.." demen böyle değildir. O halde, şeytanı "racîm" olarak tavsif etmek, onu tanıtmak için değil de, onu kınamak ve zemmetmek içindir. Medh konusunda da sen, meselâ, "Yaratan Allah; büyük Allah.." gibi ifâdeler kullanırsın.. Bu ifâdelerdeki sıfatlar, sırf medh için getirilmiş sıfatlar olup, Allah'ı, yaratmayan ilâhtan veyahutta büyük olmayan ilâhtan ayırdetmek ve seçmek için değildir. Çünkü, Allah tek'tir, başkası yoktur.

★ ★
★

Cehenneme İtilenler

يَوْمَ يُدَعُّونَ إِلَىٰ نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا ﴿١٣﴾

"O gün, onlar, cehennem ateşine itilip kakılırlar.."
(Tûr, 13).

Bu ayetle ilgili, lafzî ve manevî olmak üzere, birkaç bahis vardır:

Lafzî olanına gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayetin başındaki يَوْمَ kelimesi ne ile mansûb olmuştur?

Biz diyoruz ki: Görünen odur ki, bu kelime, hemen kendisinden sonra gelen ifâde ile mansub olup, bunun

delili, هٰذِهِ النَّارُ *"Bu ateş..."* (Tûr, 14) ifadesidir. Takdiri de, "Onlar, itilip kakıldıkları gün, onlara, "İşte bu, kendisini yalanlayageldiğiniz ateştir", denilir, şeklindedir.

Bu hususdaki muhtemel bir izah da şudur: Bu ayetin başındaki يَوْمَ kelimesi, يَوْمَئِذٍ (Tur, 11) kelimesindeki يَوْمَ'den bedel olup, takdiri, "O yalanlayanların cehenneme itilip kakıldıkları günde, işte o günde, yalanlayanların vay haline..." şeklindedir. Bu böyledir, zira يَوْمَئِذٍ ifâdesinin manası, "Azabın tahakkuk ettiği gün..." şeklindedir o günde, yalanlayıcılırn cehenneme itilip kakıldıkları gündür.

İKİNCİ MESELE

يُدَعُّونَ إِلَىٰ نَارِ ifâdesi, cehennem ateşinin çok müthiş ve dehşetli olduğuna delâlet eder. Çünkü cehennem bekçileri oraya yaklaşamazlar; cehennemlikleri cehenneme uzaktan iterler, onları oraya atarlar, ama kendileri oraya yaklaşamazlar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

دَعًّا kelimesi, mef'ûl-i mutlak olan bir masdardır. Ben, masdarların zikrediliş hikmetlerinden bahsetmiştim. Bu da, buradaki bu itmenin, kayda değer, önemli bir itme olduğunu bildirmektir. İşte bundan dolayı دَعًّا denilir, fakat meselâ, لَيْسَ بِدَعٍّ denilmez Bu, tıpkı bir kimsenini hafifçe dövüldüğünü ve önemsiz olduğunu belirtmek için, هٰذَا لَيْسَ بِضَرْبٍ "Bu bir dövme değil ki?" demesi gibidir. اَلْعَضْبُ الْمُهَنَّدُ "Hakîr kılıcı düşman..." denilir, ama masdar olmadığı için هٰذَا لَيْسَ بِعَدُوٍّ "Bu, düşman değil" ifadesi kullanılmaz. Yine, اَلرَّجُلُ الْحَقُّ denilir de, لَيْسَ بِرَجُلٍ denilmez. Bu ancak, bu ifâdeyi يَوْمَ يُدَعُّونَ إِلَىٰ النَّارِ جَهَنَّمَ دَعًّا şeklinde okuyanlara göre söylenebilir. Çünkü bu durumda دَعًّا kelimesi hal olarak mansûb olup, takdiri, onlara هَلُمُّوا إِلَى النَّارِ "ona davet edilmişler olarak, o ateşe geliniz...." şeklinde olur.

Manevi olanına gelince, biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün, onlar, cehennem ateşine itilip kakılırlar.."* ifâdesi, o cehennem görevlilerinin, kendileri o cehennemden uzak oldukları halde, cehennemlikleri oraya attıklarına delâlet eder. Halbuki, Cenâb-ı Hak, (bir başka ayetinde), *"O gün onlar yüzleri üstü ateşte sürüklenirler..."* (Kamer, 48) buyurmuştur. Biz deriz ki, buna şu birkaç açıdan cevâp verebiliriz:

a) Melekler o cehennemlikleri, cehenneme sürüklerler... Sonra onlar, o hususî ateşe, cehennem ateşine yaklaştıklarında, onlar onları, o cehenneme uzaktan atarlar. Böylece, yüz üstü olma işi, ateşin içinde söz konusu olur. Çünkü ateşin içinde kendini müdafaa zor, daha çetindir. Bunun böyle olduğunun delili de, *"... onlar sıcak suyun içinde sürüklenecekler, sonra ateşte yakılacaklar..."* (Mü'min, 71-72) ayetidir. Yani, onların yüz üstü olmaları cehennemin kaynar suyundan olacak, onların cehenneme sokuluşları ise daha sonra meydana gelecektir.

b) Onların işlerini her zaman bir meleğin üstlenmiş olması mümkündür. Binâenaleyh, onları, ateşe bir melek iterek atarken, bir başkası da, yüzü koyun atmış olabilir.

c) Yüzüstü sürükleyen cehennemin dışında olduğu halde, bu yüzüstü sürüklemenin zincirlerle olması, böylece de onların cehennem ateşine yüzükoyun atılmış olmaları da mümkündür.

d) Meleklerin, hor ve hakîr kılmak ve hafife almak için o cehennemlikleri cehenneme atmış olmaları; daha sonra, onlarla birlikte ateşin içine girip de, onları orada yüzüstü sürüklemiş olmaları da muhtemeldir.

★ ★
★

هَٰذِهِ ٱلنَّارُ ٱلَّتِى كُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٤﴾

"İşte sizin, yalanlamakta olduğunuz ateş budur"
(Tûr, 14).

Bu ifâde, "Onlara, *"İşte sizin, yalanlamakta olduğunuz ateş budur.."* denilir.." takdirindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, meseleyi iyice ortaya koymak için,

أَفَسِحْرٌ هَٰذَآ أَمْ أَنتُمْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿١٥﴾

"(De ki): bu da mı sihirdir?! Yoksa siz, görmüyor musunuz?" (Tûr, 15) buyurmuştur

Bu böyledir, zira bir şeyi görüp de, o şey, gördüğü şekilde olmazsa, bu durumda bu yanılışlık, şu iki şeyden birinden dolayı olmuş olur:

a) Görülenden,

b) Görenden... Bu sebeple, ayetteki, *"(Peki) bu da mı sihirdir?"* ifâdesi, "Bu görülen şeyde mi bir şüphe var, yoksa sizin gözlerinizde mi bir arıza var?!" demek olup, bu ifâdenin başındaki istifhâm, istifhâm-ı inkârîdir. Yani, "Bu iki şeyden hiçbirisi sâbit ve mevcût değildir. O halde bu demektir ki, sizin gördüğünüz haktır, ne var ki siz, "Bu, hak değildir" diyorsunuz. Cenâb-ı Hak, أَفَسِحْرٌ diye söze başlamıştır. Zira onlar, gördükleri şeyi, sihre nisbet ediyor ve meselâ, ayın ikiye bölünmesi vb. mucizelere, "sihirdir" diyorlardı. Halbuki o günde, gözle görmelerinin yanısıra, kendilerine bizzat dokunup idrâk edecekler bir elem ve acı isâbet edip ve bu acı verme de doruk noktaya ulaşınca, onların artık, "Bu bir sihirdir" demeleri mümkün olmayacaktır. Aksi halde, eğer durum böyle olmasaydı, onların cehennemden kurtulmayı istemeleri doğru ve yerinde olmazdı.

★ ★
★

اِصْلَوْهَا فَاصْبِرُوْٓا اَوْ لَا تَصْبِرُوْا سَوَآءٌ عَلَيْكُمْ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿١٦﴾

"Girin oraya! İster dayanın ister dayanmayın, sizce hepsi de birdir. Siz ancak, yapageldiklerinizin cezâsına çarpılıyorsunuz.."

(Tûr, 16).

Bu, "Mademki siz, artık bunu inkâr edemediniz, ne bunun bir sihir olduğu ne de gözlerinizde bir arıza bulunduğu, (yani olmadığı) tahakkuk edince, o halde girin o cehenneme, o ateşe.." demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"İster dayanın ister dayanmayın"* ifâdesinde, şöyle iki fayda bulunmaktadır:

a) Kurtuluşun olmayacağını ve kaçışın bulunmayacağını beyân.. Çünkü, sabretmeyen kimse, o şeyi, kendi nefsinden, ya azâb edeni bertaraf edip ona mani olması sûretiyle, yahutta ona gazâb edip, kızarak onu öldürüp de, böylece de kurtulmuş olması sûretiyle, onu kendinden uzaklaştırabilir. Halbuki, bunlardan hiçbiri, âhiret azâbı konusunda bir yarar sağlayamazlar. Zira, azâb edene galip gelemeyen, böylece onu savuşturamayan ve, derken onu yok etmek sûretiyle ondan kurtulamayan kimsenin işi bitirilemez, böylece de o kimse ölmek sûretiyle de (kurtulamaz). O halde, sabretmek, âdeta sabretmemek gibidir. Zira sabreden de o azâbta olacak, sabretmeyen de..

b) Ahiret azâbının dünya azâbından farklı olduğunu beyân.. Çünkü, dünyada bir cezâya duçar olmuş olan bir kimse, eğer sabrederse, ya âhirette mükâfaat alması, yahutta dünyada bu yüzden medhedilmesi ve, hakkında, "Ne cesûr insan! Kalbi de ne de kuvvetli adam!" denilmesi sûretiyle.. sabrından yararlanmış olabilir. Ama bu kimse, sabırsızlık gösterip feryâd ü figanı basarsa, "Çocuklar ve kadınlar gibi çığlık atıp sabırsızlık ediyor!" denilir. Ahiretteki sabra karşı ise, ne medh u senâ ne de mükâfaat söz konusudur. سَوَآءٌ عَلَيْكُمْ *"Sizce hepsi de birdir"* ifâdesine gelince, سَوَآءٌ kelimesi haber, mübtedâsı ise, *"İster dayanın, ister dayanmayın"* ifâdesinin delâlet ettiği şey olup, kelâmın takdiri, "Sabretmek de, sabretmemek de eşittir" şeklindedir.

İmdi eğer: "Bu, azâbın artmasını ve yapmadığı, fakat kafasına koyduğu şeyler sebebiyle de azâba duçar olmasını gerektirir.." denilirse, biz deriz ki: Burada, şöyle bir incelik vardır: Mü'min, imanı sebebiyle şöyle bir fayda elde etmiştir: Niyetlenip de yapamadığı güzel şeylerden dolayı mükâfaatlandırılır, niyetlenip de, gerçekleştirmediği kötülükten dolayı ise cezâlandırılmaz. Kâfir ise, küfründen dolayı, mü'minin tam tersinedir. Binâenaleyh, niyetlenip de yapamadığı güzel şeylerden dolayı kendisine mükâfaat verilmeyeceği gibi, niyetlenip de yapamadığı kötülüklerden dolayı cezâlandırılır ve bu zulüm de değildir. Çünkü Allah Teâlâ, ona bunu haber vermiştir. O da bunu seçip tercih etmiş ve bu işe, kendi irâdesiyle girmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Kim kâfir olur da, küfrü üzere ölürse, ona ben, ebediyyen

azâb edeceğim. O halde sakınınız.. Kim de iman edersa, onu ebedî bir mükâfaatla mükâfaatlandıracağım.." demiştir. Binâenaleyh, kim küfür irtikâp eder, bu emri duyduktan sonra onu devam ettirirse, şimdi, cezâ eden yüce zat, onun tehdit ettiği şeyi gerçekleştirmek için, ona devamlı bir şekilde cezâ verirse, cezâlandırırsa, o zaman o zalim olmaz.

★ ★
★

Müttakîlerin Ödülleri

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ ﴿١٧﴾ فَاكِهِينَ بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَاهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ
﴿١٨﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ مُتَّكِئِينَ عَلَىٰ سُرُرٍ مَصْفُوفَةٍ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ ﴿٢٠﴾

"Şüphesiz ki, müttakîler, cennetler ve nimetler içindedirler. Rablerinin kendilerine verdiğiyle, zevk içinde olarak... Rableri onları, o çılgın cehennemin azâbından korumuştur. (Şöyle denilir): "İyi amel etmiş olduğunuz için, âfiyetle yeyin için... Sıra sıra dizilmiş tahtlara kurulmuş olarak..." Biz şahin gözlü hurileri onlara eş yaptık..."

(Tûr, 17-20).

Kur'ân'ın âdeti, meselâ kâfirlerin durumunu beyân ettikten sonra mü'minlerin durumunu beyân etmek; "terkîb ve terğîb, işi tamam olsun diye, cezânın peşinden mükâfaatı getirmek, zikretmek şeklinde cereyân etmiştir. Biz, müttakînin ne demek olduğunu, birkaç yerde izah ettik. Cennet, her ne kadar eğlenme yeri ise de, ne var ki, bağı bekleyenler son derece güzel bir bağda bulunurlar ama, ondan yararlanamazlar. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, *"ve nimetler içinde..."* buyurmuştur ki bu, o cennetliklerin, bağ bekçileri gibi değil de, eli bol zengin kişilerin yaptıkları gibi, orada nimetler içinde bulunduklarını ve onlardan yararlandıklarını ifade ederler.

Ayetteki, فَاكِهِينَ *"zevk içinde oldukları halde..."* ifadesi de bu manayı destekler. Çünkü, çeşitli nimetlerden istifâde eden kimsenin, bu nimetlerden istifâde edişinin emâresi, onun dışında görünebilir, ama kalbi başka şeylerle meşgul olabilir.. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, فَاكِهِينَ buyurunca, orada duyulan lezzetin doruk noktada bulunduğuna delâlet eder.

Cenâb-ı Hakk'ın, بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ *"Rablerinin kendilerine verdiğiyle..."* ifâdesi de, bu işin doruk noktada olduğunu gösterir. Zira zevk duyan kimsenin gönlü, basit ve düşük seviyede olabilir. Dolayısıyla da en ufacık bir şey onu mutlu eder ve en basit şeyle sevinir.. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak فَاكِهِينَ buyurmuştur ki, "Bu onların basit gönüllü ve anlayışlı olmalarından dolayı değil, tam aksine, o nimetlerin çok değerli olmasından ötürüdür. Zira o nimetler, onların Rableri katındandır" demektir.

Ayetteki, وَوَقَاهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ *"Rableri onları, o çılgın cehennemin azâbından korumuştur"* ifâdesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "Onlar,

1) Rablerinin kendilerine verdiği şeyden dolayı;

2) Rablerinin kendilerini koruması sebebiyle zevk içindedirler." demektir.

b) Bu, birinci cümleye atfedilmiş olan başka bir cümledir. Böylece Cenâb-ı Hak âdeta, onları cennetlere sokup nimetlere gark ettiğini ve onları cehennem azâbından koruduğunu beyân etmiş olur.

Cennet Nimetlerinden Bazıları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ، مُتَّكِئِينَ عَلَى سُرُرٍ مَصْفُوفَةٍ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ *"(Şöyle denilir): "İyi amel etmiş olduğunuz için, âfiyetle yeyin için.. Sıra sıra dizilmiş tahtlara kurulmuş olarak.." Biz şahin gözlü hurileri onlara eş yaptık."* Bu ifâdede, bu nimetlendirmenin vasıtaları sırasıyla beyân edilmiştir. Bunların ilki, meskeh nimetidir ki bu, ayette, جَنَّاتٍ kelimesiyle beyan edilmiştir. Sonra yeyip içmek, sonra yatak ve yaygılar; sonra da eşler.. İşte bütün bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın sırasıyla getirdiği dört şeydir. Her birisi hakkında da, onun mükemmelliğine delâlet eden şeyi zikretmiştir. O halde, ayetteki جَنَّاتٍ sözü, meskene işâret olup, nesneler için meskenler zorunludur. Ki bu da, mekândır, barınaktır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, فَاكِهِينَ buyurmuştur. Çünkü nimetlenilen yerler bazan, çeşitli sebeplerden dolayı iç açıcı olmayabilirler. Böylece Cenâb-ı Hak bu zevkin sebebini ve derecesinin yüksekliğini, o nimetlerin Allah'ın onlara verdiği şeyler cinsinden olduğunu söylemekle beyân etmiştir ki, biz bunu daha evvel söylemiştik. Yemek yemek ve mutlak izne gelince, çeşitliliğinden ve çokluğundan dolayı, buna yer verilmemiştir.

Afiyetin Manası

Ayetteki, هَنِيئًا *"afiyetle..."* kelimesi, bu yeme içmenin, dünyadakinin aksine, zarar ve kötü şeylerden uzak olduğuna bir işârettir. Çünkü dünyada iken yiyen kimse, hastalanmasından korkar. Böylece de yediği şey afiyet dolu olmaz. Yine dünyada iken elde bulunan nimetlerin sona ereceği endişesi duyulur, dolayısıyla da yeme içme bol biçimde olmaz. Halbuki bütün bunlar, cennet hakkında söz konusu değildir. Dolayısıyla da ne hastalık ne de yiyeceklerin bitmesi endişesi söz konusudur. Çünkü ahirette, cennetliklerin yanında, ihtiyacından fazlası vardır. Yiyip içmeden dolayı her hangi bir günah oluşmayacağı gibi, yiyecekleri elde etmek için bir yorulma ve çaba da söz konusu değildir. Zira dünyadayken insan, pişirmek, elde etmek için çalışıp çabalamak, yorulmak, başkasının minneti altında kalmak, yahut da def-i hacet ve kazurât gibi.. şeylerin söz konusu olması sebebiyle, bazan yeme içme lezzetini terkedebilir; dolayısıyla da bu yeyip içme işi âfiyetle cereyân etmez. Halbuki bütün bunlar, cennette söz konusu değildir.

Ayetteki, بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ifâdesi, Allah Teâlâ'nın şöyle diyeceğine bir işârettir: "Ben, sizin, Rabbiniz, Yaratıcınız ve fazlımla sizi cennetime sokanınız olarak, benim size olan lütfum, dünyada iken benim sizi, sâlih amelleri yapmaya muvaffak kılmam ve

sizi, bunları yapmaya yöneltmemdir. Nitekim Cenâb-ı Hak (ben) size, sizi imana sevketmem sebebiyle in'âmda bulunmuş olurum. (Hucurât, 17) Ama bu gün ise, size ikrâm ve in'âm yoktur. Zira bu, va'dimin yerine getirilmesidir." Buna göre şayet, Cenâb-ı Hak, kâfirler hakkında, *"Muhakkak ki sizler, yapageldiğiniz şeylere mukabil cezâlandırılıyorsunuz"* (Tûr, 16); mü'minler hakkında da, *"İyi amel etmiş olduğunuz için"* buyurmuştur. Şu halde, bu iki ifâde arasında fark var mıdır?" denilirse, ben derim ki, bu iki ifâde arasında, şu bakımlardan büyük farklar vardır:

1) Bir kere إِنَّمَا kelimesi hasr ifâde eder. Dolayısıyla bu, "Sizin cezânız ancak budur" demek olur. Halbuki, Cenâb-ı Hak bu ifâdeyi, mü'minler hakkında getirmemiştir. Zira Cenâb-ı Hak mü'min kimseye, yapmış olduğunun kat kat mükâfaatla mukabele edecek ve lütfu sebebiyle de bunu ziyâdeleştirecektir. Şimdi, eğer Allah kuluna in'âmda bulunacaksa, bununla bulunacaktır.

2) Cenâb-ı Hak, burada بِمَا كُنْتُمْ buyururken, orada مَا كُنْتُمْ (Tûr, 16) buyurmuştur ki, alabildiğine, birbirine denk olduğuna bir işâret olsun diye bu, "Size, yaptığınız şeylerin aynı ve dengi ile karşılık verilecektir" demektir. Nitekim sen, هٰذَا عَيْنٌ مَا عَمِلْتَ "Bu, senin yaptığının aynısıdır" dersin. Bunun izahı daha önce geçmiştir. Cenâb-ı Hak mü'min kimse hakkında ise, بِمَا كُنْتُمْ buyurmuştur ki, bu "Bu, sizin şu amelinize göre devâm edip giden bir hususdur" demektir.

3) Cenâb-ı Hak orada (Tûr, 16) da, تُجْزَوْنَ sözünü zikretmiş, burada ise, تَعْمَلُونَ buyurmuştur. Çünkü "cezâ", bir şeyin sona erdiğini ifâde eder. Zira, birisine ihsânda bulunan kimseye o birisi, onun karşılığını verip getirdiğinde, ihsanda bulunan kimse artık daha başka bir şey beklemez.

İmdi, eğer; "Allah Teâlâ pekçok yerde, mü'minlere verilecek mükâfaatı beyan ederken, جَزَآءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Yaptıklarına bir karşılık olarak.."* (Ahkâf, 14) denilirse, buyurarak "cezâ" sözüne yer vermiştir" denilirse, biz deriz ki: O yerlerde, Cenâb-ı Hak, mükâfaat verilenlere hitabta bulunmamış ve meselâ, تُجْزَى *"Sen karşılığını görürsün"* demeniş, tam aksine devamı ve sürekliliği ifâde eden şeyi getirmiştir.

Cennette duyulan haz ve sevinçlere gelince, bu hususta da, Cenâb-ı Hak şu açıklamalara yer vermiştir:

Tahtlara Kurulma

a) Zira bu, nimete gark olmuş, üzerinde bir külfet ve mükellefiyet bulunmayan kimselere has bir durumdur. Zira, üzerinde, bakmakla mükellef bulunduğu kimselerin külfeti, o kimseyi adetâ bastırır, onu bir yere yaslandırmaz. Bir işte olan kimse, yaslanmaya vakit bulamaz. O halde bu durum, hayra ve iyi hâle delâlet etmektedir.

b) Bir araya toplanma... Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

1) Herkes için ayrı ayrı bir sürûrun olması ki, bu, açık olan bir mânadır. Zira, مَصْفُوفَةٌ *"sıra sıra dizilmiş.."* ifâdesi, bunların herkes için ayrı ayrı olduğuna delâlet eder. Çünkü, herkesin sürûru ve zevki, seçilmiş olan aynı yerde olamaz. "Serîr" lafzında, "sürûr" maddesinin harfleri vardır. Taht ve diğer ifadelerse böyle değildir.

مَصْفُوفَةٌ sözü, bu işin sırf saygı için olduğunun delilidir. Zira, bunlar, ayrı ayrı olsalardı, o zaman, "Orada bulunduğunda, sahibi kendisine yaslansın diye, her yerde bir tane divan vardır.." denilirdi.

Ayetteki, وَزَوَّجْنَاهُمْ ifâdesi, dördüncü nimete işârettir. Bunda da yine, şu bakımlardan, o durumun mükemmelliğine deliller vardır:

1) Evlendiren, Cenâb-ı Hakk'tır ve iki tarafın işini de üzerine alan O'dur. Zira kullarını, kendi izni ve müsadesi ile evlendirmektedir. Böyle olan zât, ancak kendisinde, kullarının ve câriyelerinin huzuru ve rahatı olan şeyleri yapar.

2) Cenâb-ı Hak, وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ demiş de, وَزَوَّجْنَاهُمْ حُوراً dememiştir. Zira, "**tezvîc**" masdarı, harf-i cer olmaksızın da iki mef'ûl alır. Ve meselâ Arapça'da, زَوَّجْتُكَهَا "Seni onunla evlendirdim..." denilir. Cenâb-ı Hak, زَوَّجْنَاكَهَا *"Seni onunla evlendirdik..."* (Ahzâb, 37) buyurmuştur ki, bu, bu evlendirmedeki menfaatin erkeklere ait olduğuna bir işârettir. Onlar, hurîler ile lezzetlensinler diye, evlendirilmişlerdir; yoksa hurîler onlar ile lezzetlensinler diye değildir.. Bu böyledir, zira harf-i cer olmaksızın da fiil mef'ûl alabilir. İşte, bu evlendirme işi de, öncelikle onlara taalluk etmiş, daha sonra hurîleri ilgilendirmiştir. Çünkü وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ ifâdesinin manası, "Onların izdivâcını bu yolla, yani hurîlerle yaptık" şeklindedir.

3) "Eşler" ifâdesini zikretmekle yetinmeme.. Tam aksine onları güzellikle tavsif etmek ve güzel olandan daha en güzelini seçme... Çünkü insanoğlunun genel heyeti içinde yer alan uzuvların en güzeli, yüzüdür. Yüzde yer alan en güzel uzuv da gözdür. Bir de, hem حُورٌ hem de عِينٌ ifâdeleri, uzuvlarda uyumun güzelliğine; ruhlardaki kuvvete delâlet eder.. Mizâcın güzelliğinin alâmeti, اَلْحُورُ (beyazlık) vasfı... Huzur ve mutluluğun bolluğuna gelince, iri gözlü olma, o gözlerden çok mutluluk ve huzur duyma sebebiyledir.

Atıf Meselesi

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, زَوَّجْنَا ifâdesini mazi fiil olarak getirmiş, مُتَّكِئِينَ ise hâldir. Daha önce geçmiş olan bir mazî fiil yoktur ki, böylece bu زَوَّجْنَا fiili ona atfedilmiş olsun.. Halbuki, mazî fiilin mazî fiile ve muzarî fiilin de muzarî fiile atfedilmesi en güzel bir yoldur (ne dersiniz?)" denilirse, biz deriz ki: Buna, ikisi lafızla, biri de mana ile ilgili olmak üzere, üç bakımdan cevap veririz:

a) Bu tür ifade tarzı, pek çok yerde bir güzellik arzeder. Nitekim sen, "**Zeyd geldi, Amr geliyor, Zeyd çıktı**" dersin.

b) Ayetteki, *"Şüphesiz müttakîler (sakınanlar), cennette ve nimetler içindedirler"* ifadesi, "Biz onları cennetlere soktuk" manasındadır. Çünkü bu ifade, "O günde kâfirler, cehenneme itilir; mü'minler de, aynı vakitte, yerlerine sokulur" takdirindedir. Buna göre Hak Teâlâ, âdetâ, "Kâfirlerin cehenneme itildiği gün, müttakîler de, cennetlerde olacaklar" demiştir:

c) Mana ile ilgili olan, üçüncü izaha gelince, Allah Teâlâ, mükâfaat vermekten

bahsetmiştir. O halde O, bugünde kullarını hurîlerle eşleştirmiş ve hurîler, sanki yaklaşma gününde, zîfafı beklemektedirler.

★ ★
★

Ailelerine Kavuşan Mü'minler

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُم مِّنْ عَمَلِهِم مِّن شَيْءٍ ۚ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ ﴿٢١﴾

"İman edip de, soyları da iman ile kendilerine tâbî olanlar (yok mu), biz onların bu soylarını da kendilerine kattık ve kendilerinin amellerinden, birşey de eksiltmedik. Herkes, kazancı mukabilinde bir rehindir"

(Tûr, 21).

Bu ayette, şöyle birkaç latîfe (incelik) var:

Birinci İncelik: Babalık şefkati, dünyadaki gibi ahirette de çoktur ve boldur. İşte bu sebeple Allah Teâlâ, kullarının kalblerini hoşnud etmiştir. Çünkü evladları yüzünden, babalarını-atalarını üzmemiş, aksine bunları orada biraraya getirmiştir.

Buna göre eğer, "Sen, bazı ayetlerin tefsirinde, Allah Teâlâ'nın, atalarını (babalarını) oğullarından, oğulları da babalarından ötürü teselli ettiğini; cennetlik olan baba ile, cehennemlik olan oğlu zikretmediğini söylemiştin" denilirse, biz deriz ki: Küçük çocuk babasında, güzel bir babalık bulup hisseder ve babalığa ters düşen herhangi birşey mevcut olmaz. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, dünyada, küçükken, çocuğu babası müslüman olduğu için, babasına katmış ve müslüman saymıştır. Ama çocuk büyüdüğünde, artık müstakil kabul edilmiştir. Eğer büyükken kâfir olursa, artık bu çocuk babasına nisbet edilmez. Çünkü İslâmiyet, müslümanlar için tıpkı bir baba gibidir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Mü'minler ancak kardeştirler"* (Hucurât, 10) buyurmuştur. Buradaki, ihve *"kardeş"* kelimesi, doğumdan ötürü olan "kardeşlik" manasındaki "ah" kelimesinin çoğuludur. "İhvân" da, dostluk ve sevgi manasında olan, "ihve"nin çoğuludur. O halde, madden ve örfen, küfür de bir baba sayılır. Şimdi bir kimsenin dini, babasının dinine tere ise, şeriat bakımından, onun başka babası var demektir. Burada, babaları, hiçbirşeyin çocuklarına şefkatten alıkoyamayacağına bir irşâd vardır. Böylece insanın, ahbap ve dostları ile, bağ-bahçe içerisinde refah ve eğlence içinde oyalanıp da, çoluk çocuğunun geçimini temin etmekten geri kalması en çirkin birşey olur. Ya cennet ehli, cennetteki hurîlerle eğlenirken, evladlarından nasıl azâde kalabilir? Böylece Allah Teâlâ onlara, bunu hatırlatmış ve onların kalblerini, *"Biz onların bu soylarını kendilerine kattık"* ifadesiyle rahatlatmıştır. Durum böyle olduğuna göre, malını haram yollarda harcayan, böylece de, çoluk çocuğunu iyi ve kötü kimselere el açar biçimde bırakan fasıklar hakkında ne düşünürsün?! Böyle olmaktan Allah'a sığınırız. Bu, vârislerine helâl mal bırakan kimseye, bu malı

sebebiyle, âdeta bir sadaka mükâfaatının yazılacağına delâlet eder. İşte bundan ötürü, ölüm döşeğindeki kimsenin, malının üçte birinden fazlasında tasarruf etmesi (bağışta bulunması) câiz değildir.

İkinci İncelik: Bu incelik, *"Sayleri de iman ile kendilerine tâbî olanlar..."* ifadesindedir. Bunun, âhirette bizim onlara katılacağımızın bir delili olması gerekir. Çünkü dünya yurdunda, sebebler zincirini nazar-ı dikkate almak daha çoktur. İşte bundan ötürü, Allah Teâlâ, örfünü insanın önüne gökten bir yiyecek inmesi şeklinde sürdürmemiştir. Ekme, öğütme ve hamur edip-pişirme gibi şeyler olmadan, insan o yiyecekleri yiyemez. Ahirette ise, rızıklarını kuluna, kulun daha önce harcadığı çabalarına bir karşılık olarak, artık âhirette bir çaba karşılığı olmaksızın verir. Binâenaleyh bunun, Hak Teâlâ'nın, çoğunu babasına, o çocuk sâlih olmasa da, katacağının apaçık bir delili olması gerekir, dünyada henüz küçükken ve hiçbirşeye inanma yaşına gelmemişken onu babasından saydığı gibi...

İrtidad Hakkında Hüküm

Üçüncü İncelik: Bu da, ayetteki *"iman ile"* ifadesindedir. Çünkü Allah Teâlâ, çocuğu, ebeveynine, iman bakımından tâbî kılmıştır, küfür bakımından tâbî kılmamıştır. Bunun delili ise şudur: Bir kimse kâfirken müslüman olsa, onun çocuklarının da müslüman olduğuna hükmedilir. Ama Allah korusun, birisi irtidâd etse, çocuğunun da kâfir olduğuna hükmedilmez.

Dördüncü İncelik: Cenâb-ı Hak, dünyadaki durumu beyan için, *"tâbî kıldık"* buyururken, âhiretteki durumu beyan için de, *"onları kendilerine kattık"* buyurmuştur. Çünkü dünyada iken, küçük olan ve babasına tâbî olan çocuk, tâbî olduğu babası gibi sayıldığını idrâk edemez. Çaba gösterenin, çaba göstermeyene üstünlüğü prensibi sebebiyle, çocuk tâbî, baba asıldır. Fakat ahirette, Cenâb-ı Hak, lutfu gereği, çocuğunu babasına kattığından, o çocuğa babasındaki derecenin aynısını verir.

Beşinci İncelik: Ayetteki, *"Amellerinden birşey eksiltmedik"* ifadesi, hem babaların kalblerini hoşnud tutmak, hem de herhangibir kimsenin babanın amellerinin mükâfaatının, baba ile çocuk arasında bölüştürüleceği vehmini gidermektir. Aksine baba, sa'y-u gayretinin karşılığını alacak, çocuğu için de, Allah'ın bir lütfu ve rahmeti olarak, babaya verilen derecenin aynısı verilecektir.

Altıncı İncelik: Cenâb-ı Hak ayette, "amellerinden..." buyurmuş da, "mükâfaatlarından..." dememiştir. Çünkü *"Amellerinden bir şey eksiltmedik"* ifadesi, onların amellerinin olduğu gibi kaldığının bir delilidir. Mükâfaat ise, amele karşılık fazlasıyla verilen şeydir. Böylece bu ifâdede, kendisi için büyük ücret bulunan o amellerin, bâkî kalacağına bir işaret bulunduğu gibi, mükâfaatının fazla fazla verileceğine de bir işaret vardır. Eğer Cenâb-ı Hak, "Biz onların mükâfaatlarından birşey noksanlaştırmadık" demiş olsaydı, bu iş, en ufacık bir mükâfaat ile de hasıl olmuş olurdu. Çünkü Allah Teâlâ'nın kuluna, ameli karşılığı verdiği her derecedeki bir şey, tam bir mükâfaattır. Bir de Hak Teâlâ, "Biz onların mükâfaatlarından bir şey noksanlaştırmadık" demiş olsaydı, şöyle de denilebilirdi: Allah Teâlâ'nın, kuluna noksan ameline karşılık, tam ve bol mükâfaat verdiği söylenebilir. Yine, babanın amelinin, hem babaya hem çocuğa bölüştürüldüğü söylenebilirdi.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE وَالَّذِينَ آمَنُوا *"ve iman edenler"* ifadesi, ne üzerine atfedilmiştir? Deriz ki: Bu, *"Şüphesiz müttakîler..."* ifadesine atıftır.

İKİNCİ MESELE Durum böyle olduğuna göre, Cenâb-ı Hak niçin, "İman edenler" ifadesini getirmiştir? Halbuki aynı gaye ve maksad, *"Biz onlara, şahin gözlü hurîleri eş yaptık"* (Tûr, 20) ifadesinden sonra, *"Biz onların bu soylarını da kendilerine kattık"* ifadesi ile anlatılmıştır. Buna göre kelamın takdiri, "Biz onlara, şahin gözlü hurîleri eş yaptık ve onlara soylarını kattık" şeklinde olur, (ne dersiniz?) Deriz ki: Bunda şöyle bir hikmet vardır: Müttakîler, şirkten ve masiyyetten korunan, uzak duran kimselerdir, dolayısıyla iman edip, salih amel işleyenlerdir. Bu ayette Cenâb-ı Hak, *"İman edenler.."* buyurmuştur ki bu, "İmanları sayesinde, çocukları cennetliklerden olanlar" demektir. Hem sonra baba, büyük günah olsun, ısrarla küçük günah işlesin, çocuğu bundan ötürü cezalandırılmaz. Aksine bundan ceza gören babadır. Çoğu kez oğul, babadan önce cennete girer. Burada mana ile ilgili şöyle bir incelik vardır: Hadislerde yer aldığına göre, küçük çocuk babasına şefaatçı olacaktır ki bu, babanın ceza göreceğine işarettir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Müstakbel Hakkında Mâzî Sîgası

Bu terkipten, farklı bir terkip ve takdir yapmak, buna başka bir mana vermek câiz midir? Deriz ki: Evet. *"İman edenler..."* ifadesinin, *"şahin gözlü hûriler"* (Tûr, 20) ifadesine atfedilip, takdirî manasının, *"Kardeşler halinde karşı karşıya tahtlar üzerindedirler"* (Hicr, 47) ayetine bir işaret olmak üzere, "Biz onları hurîlerle ve iman edenlerle yaklaştırdık, biraraya getirdik" şeklinde olması mümkündür. Bu da, "Biz, onların dağınık hallerini, eşlerini, kardeşlerini ve ayetteki "soylarını tâbî kıldık" ifadesinden ötürü çocuklarını biraraya topladık" demektir. Bu izahı Zemahşerî yapmıştır, ama birinci izah daha güzel ve daha doğrudur.

Eğer, "Allah Teâlâ, onların arasını birleştirdikten sonra, bu izaha göre, bu hâdisenin, mazî bir lâfızla anlatılması nasıl doğru olur?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta, "Her nekadar birleşme zamanı sonra olacak ise de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz onları, hurîlere eş yaptık"* ifadesi, Allah'ın onları bize, ta yarattığı günden eş kılması manasındadır" diyebiliriz.

DÖRDÜNCÜ MESELE Ayette geçtiği üzere, "zürriyet" kelimesi (bu hususdaki kıraatlara göre) her iki yerde de cemî; yine her iki yerde de müfred olarak okunduğu gibi, birincisi cemi, ikincisi müfret olarak da okunmuştur. Binâenaleyh bu üçüncü kıraatin bir izahı var mı? Evet. Bunun sebebi, lafzî değil, mana ile ilgilidir. Çünkü mü'mine, soyu, imanda tâbîdir. Eğer zürriyeti (soyu) olmasa bile, bu, o mü'minin bin tane çocuğu olsaydı bile, bunların iman bakımından ona tâbî sayılacaklarını gösterir. Ama zürriyeti ona katma işi ise, hükmen değil, hakikaten olmaktadır. Dolayısıyla bu katma işi, mevcudlar hakkındadır. Binâenaleyh bu demektir ki: Tâbî olan zürriyet, katılanlardan daha çoktur. Dolayısıyla birincisi cemî, ikincisi müfred olarak getirilmiştir.

BEŞİNCİ MESELE
İmanda Çocuk Babasına Tabidir

Ayetteki, "İman ile" ifadesinin nekire getirilmesindeki hikmet nedir? Deriz ki: Bu, ya "tahsis"dir, ya "tenkîr"dir. Sanki Cenâb-ı Hak, ya "Biz onlara zürriyetlerini, hallis bir iman sebebiyle kattık" demek istemiştir, yahut da, "Biz onları onlara, ufacık bir iman sebebiyle kattık" demek istemiştir. Çünkü çocukta tam manada bir iman olmaz. Bunun delili ise şudur: İnsanın küçük bir çocuğu olsa, o çocuğun da babası gibi mü'min olduğuna hükmedilir. Ama bülûğa erip de, açıkca kâfir olur ve babasının yolundan gitmeyi kabul etmez ise, ona mürted denmeyeceği söylenmiştir. Böylece onun sözü ile, tâbî olmadığı ortaya çıkar. Yine bu çocuğun mürted sayılacağı, çünkü, tıpkı aslı müslüman olan birisi gibi, mü'min kabul edildikten sonra kâfir olmuş olduğu da söylenmiştir. Bu durumda, bu ihtilaftan, insanın imanının kuvvetlenip artacağı anlaşılır. Bu iki izahı, **Zemahşerî** yapmıştır.

Yapılan bu izahın dışında, ayetten şöyle başka bir mananın kastedilmiş olması da muhtemeldir: وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ ve بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ ayetlerindeki "ba'z" ve "kül" kelimelerinin sonundaki tenvin gibi, bu "iman" kelimesinin sonundaki tenvin de, muzafun ileyhten bedeldir. Buna göre ayetin manası, "Biz onlara soylarını, onların imanı sebebiyle kattık" şeklinde olur. Çünkü bu tâbî oluş, nasıl olursa olsun, kimden olursa olsun, iman değildir. Burada söz konusu olan iman, atalarının imanıdır. Fakat izafet, bir kaydı ve mutlak manada imanın (inancın) iman olmadığını göstermektedir. Çünkü bir kimsenin, "ağaç suyu, nar suyu" demesi doğrudur. Ama "su"yu izafetsiz olarak kullanması doğru değildir. O halde ayetteki "iman" sözü, bu imanın onlara nisbet edilen bir iman olduğu hissini verir ve bu tıpkı, *"Bizim azabımızı gördükleri zaman, o anda imanları, onlara fayda vermez"* (Mü'min, 85) ayetinde ifade edildiği gibidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"imanları"* buyurup, imanı onlara izafe etmiş, bunu izafetsiz olarak kullanmamıştır. Dolayısıyla, bu imanın, sahih bir iman olduğu bilindiği için, izafet murad edilerek, izâfetsiz olarak kullanılmıştır. Babaların imanı hariç, bunun dünyada bir imânı gerektirmeyeceği anlaşılsın diye de, tenvin muzafun ileyhe bedel olarak getirilmiştir. Bu, güzel bir izahtır.

Her Nefis Rehindir

Cenâb-ı Hak daha sonra كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ *"Herkes, kazancı mukabilinde bir rehindir"* buyurmuştur. **Vâhidî** şöyle der: Bu ifâde, yine cehennemliklerden bahsetmektedir. Çünkü cehennemde rehin tutulan onlardır. Mü'min ise, rehin tutulmaz. Çünkü Hak Teâlâ, *"Ashab-ı yemîn müstesna, herkes kazancı mukabilinde bir rehindir"* (Müddesir, 38-39) buyurmuştur. Bu, aynı zamanda **Mücâhid**'in görüşüdür. **Zemahşerî** ise, bu ifâdenin, herkes hakkında umumî olduğunu; çünkü herkesin, yaptığı amellere karşılık Allah katında rehin tutulacağını; zira eğer kişinin yaptığı hayırlı ve güzel ameller ise, bağdan çözülüp serbest bırakılacağını; aksi halde rehin olduğu için bağlı kalacağını söylemiştir. Bundan anlaşılıyor ki bu, herkese âit, genel bir ifadedir.

Ayet hakkında şöyle bir diğer izah daha yapılabilir: "Rehin", fa'îl vezninde, ism-i fâil manasında bir kelimedir. Buna göre mana, "Allah, her kişinin yaptığı şey sebebiyle

bir râhin yani devamlı olduğunu en iyi bilendir. Eğer bu kimse iyilik yapıp, güzel amellerde bulunmuş ise, cennette râhin, yani devamlı ve ebedîdir; yok eğer kötü ameller yapmışsa, cehennemde ebedîdir" şeklindedir. Biz, dünyada amellerin devamının, zatların devamı ile olacağını söylemiştik. Zira arazlar, ancak cevherde sürüp giderler ve onda bulunurlar. Ahirette ise, zatların devamı, amellerin devamı ile sağlanır. Çünkü Allah Teâlâ, o amelleri bâkî bırakacak. Zira onlar, Allah katında "bâkî kalan sâlih ameller"dir. Allah katında olanlar ise bâkîdir; bâkî kalan amel de, onu yapanla birlikte bâkî kalacaktır.

★ ★
★

Cennetliklerin Zevkleri

وَأَمْدَدْنَاهُم بِفَٰكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢٢﴾ يَتَنَٰزَعُونَ فِيهَا كَأْسًا
لَّا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَأْثِيمٌ ﴿٢٣﴾

"Onlara, canlarının çekeceği meyveleri ve etleri bol bol verdik. Orada, birbirleriyle öyle kadeh çekişirler ki, o (içki) de ne bir saçmalama, ne de bir günaha sokma (özelliği) var"

(Tûr, 22-23).

Yani o ehl-i cennete, bol bol yiyecek ve içecek veririz. Yiyecekler, meyve ve et; içecekler de, kapış kapış aldıkları kadehlerdeki şeylerdir. Bu ayetin tefsirinde, bir takım incelikler var:

Bazı İncelikler:

Birinci İncelik: Cenâb-ı Hak, *"Biz onların nesillerini kendilerine kattık"* (Tûr, 21) buyurunca, dünyada hükümdarların âdeti olmak üzere, bol bol vereceğini beyan etmiştir. Çünkü hükümdarlar, kölelerinden birisine verecekleri şeyi ziyadesiyle verecekleri zaman, onların ekmek ve katıklarını artırırlar. Allah Teâlâ da, yiyecek türlerinin en üstününü seçmiştir. Bu da, meyve ve ettir. Çünkü bunlar, nimet ve bolluk içerisinde yüzenlerin yiyecekleridir. Hak Teâlâ, *"canlarının çekeceği"* ifadesinde, pek çok güzel sıfatı toplamıştır. Çünkü Allah Teâlâ, eğer, tek bir tür zikretmiş olsaydı, belki de bu tür yiyecek, kimilerince pek sevilmeyen ve arzu edilmeyen birşey olabilirdi. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Onlara, canlarının çekeceği (...) bol bol verilir"* buyurmuştur.

İmdi, eğer; "Arzulamak ve canı çekmek, açlık gibi olup, bunda da bir tür elem ve acı vardır" denilirse, biz deriz ki: Böyle değildir. Aksine "canı çekme" işinde bir lezzet vardır. Allah Teâlâ da kulu, elem duyacağı bir biçimde, arzulanan şey olmaksızın, insanı, arzu etme-canı çekme duygusu içinde bırakmaz. Aksine can çekilen şey, arzuyla birlikte mevcuttur. Dünyada ise insan ancak iki şeyden birisi sebebiyle elem duyar: Ya gerçek bir arzu içinde olduğu halde, onun, arzu ettiği şeye

ulaşmaktan âciz olması; yahut da, yanında pek çok yiyecek ve içecekler bulunduğu halde, onda arzu ve isteğin tamamen yok olması sebebiyle... Bu sebeblerin ikisi de ahirette yoktur.

Bedenlerin ve Ruhların Zevki

İkinci İncelik: Cenâb-ı Hak, *"Amellerinden bir şey de eksiltmedik"* (Tûr, 21) buyurup, eksilmenin söz konusu olmadığını belirtince, amellerin mükâfaatının eksiksiz hasıl olacağı anlaşılır. İşte bundan sonra Cenâb-ı Hak, eksiltmenin olmayışı, sadece hakedilenin, müsavi (eşit) bir biçimde verilmesi yoluyla olmayıp, bir başka yol ile de gerçekleşir. Bu da, ilave etmek ve mükâfaatı bol bol vermektir. Buna göre eğer, "Allah Teâlâ, yeme ve içmeden çok bahsetmiştir. Bazı arifler ise şöyle derler: Allah'ın has kullarının, onları yemekten, içmekten ve Allah'tan başka herşeyden alıkoyup, sadece Allah ile oldukları bir meşguliyetleri vardır?!" denilirse, biz deriz ki: Bu mükâfaatlar, amellere karşılıktır. Bundan ötürü, Allah Teâlâ, *"İyi amel etmiş oldukları için"* (Tûr, 19) ve *"Yaptıklarına bir karşılık olmak üzere..."* (Secde, 17) buyurmuştur. Bilmelerinin karşılığına ise şu ayette işaret edilmiştir: *"Onlara cennette meyveler ve temenni ettikleri şey vardır: Rabb-i rahîmden sözle olan selam vardır"* (Yasîn, 57) yani, "Hem canların sevinip, neşe duyacakları şeyler; hem de ruhların arzuladıkları Allah'a yakınlık vardır."

Allah Teâlâ يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا *"Orada, birbirleriyle öyle kadeh çekişirler ki..."* buyurmuştur. Bu, yeme-içme için, bir meclise oturdukları zaman, hükümdarların adeti üzere olan bir durumdur. Onlara, onlar içerken, bir taraftan meyve ve etler getirilir. Ayetteki bu ifade, "Birbirlerinden alıp-verirler" manasındadır. Buradaki fiilin "karşılıklı olarak birbirinden kapmak, kapışmak, çekip almak" manasında olduğu da söylenebilir. O zaman onların bu çekiştirmeleri, kavga ve döğüşteki çekişme türünden olmayıp, oyun ve eğlence türünden olur. Bunda da bir tür lezzet vardır. Bu da, dünyadaki içki sofralarının halinin bir anlatımıdır. Çünkü dünyadaki bu kimseler, çok içmekle övünüyorlar, ama çok yemekle övünmüyorlar. Bu sebeple, onlardan birisi içtiğinde, diğerinin de, kendisi kadar içmesini gerekli görürken; bu sofra arkadaşının yediği kadar yemesini gerekli görmüyor.

Cennet İçkisi

Ayetteki لَا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَأْثِيمٌ *"Onda ne bir saçmalama, ne de bir günaha sokma (özelliği) var"* ifadesine gelince, buradaki "onda" zamirinin, cennete râcî olduğunu söylesek de, kadehe (o içkiye) râcî olduğunu söylesek de birdir. Binâenaleyh bu ikisinin zikredilmiş olması, içmenin daha önce zikredilmiş olması ve onun dünyadaki hal üzere anlatılması sebebiyledir. Böylece Hak Teâlâ, "Ahiretteki içmede, dünyadaki içmede olan mahzurlar olmadığını bildirmektedir. Zira dünya sarhoşluğundaki saçmalama, aklın baştan gitmesi, günah ise şehvet ve öfkenin ayaklanması sebebiyle olur. Cennette ise bu durumlar yoktur. Burada bir üçüncü izah şekli de şöyle denilmesidir: Ahiret içkisi, dünya içkisinin dokunduğu gibi dokunmaz, bu sebeple de o, günaha sürüklenmez, yani bir günaha nisbet edilmez.

Bir dördüncü izah şekli daha vardır ki: Bu da, "te'sîm" ile anlatılmak istenen şeyin "sarhoşluk" olmasıdır. O zaman bu ifadede güzel bir tertib bulunmuş olur. Çünkü insanlardan kimi sarhoş olur. Ama aklı yerinde olur ve sağa-sola saldırgan olmaz. Bu sebeble de sakin durur, uyur; başkasına eziyet vermez, kendisi eziyet görmez; saçmalamaz, saçmalayana da kulak vermez. Bazı içki içenler ise, sağa-sola saldırır, onunla-bununla döğüşür. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"O içkide, ne bir saçmalama, ne de bir günaha sokma vardır"* buyurur.

★ ★
★

Refakatlerindeki Çocuklar

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَّهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَّكْنُونٌ ﴿٢٤﴾

"O sedefleri içinde gizlenmiş inci gibi civanlar dâ kendilerine (hizmet için) etraflarında döner"

(Tûr, 24).

Yani, o civanlar kadehlerle (tepsilerle) dönüp, dolaşırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ebediliğe mazhar edilmiş evlatlar, (hizmet için) etrafta dolanır, maîn kaynağından dolu büyük kablarla, ibriklerle ve kadehlerle..."* (Vâkıâ, 17-18) buyurmuştur. Ayetteki, لَهُمْ *"kendilerine"* kelimesi, onların, onlar üzerinde emir, nehiy ve istihdam gibi tasarrufta bulunma kudretlerinin bulunduğunu açıklamak üzere getirilmiş olup, "Bunlar, onların mülküdür" manasındadır. Meşhur olan görüş budur.

Şöyle bir başka izah da mümkündür: Allah Teâlâ, âhiret içkisinin dünya içkisinden üstün oluşunu açıklayınca, bu sefer, ahiret delikanlılarının (gılmanlarının),dünya delikanlılarından üstün olduğunu da beyan etmiştir. Çünkü dünya civanları (delikanlıları, hizmetkârları), efendilerinin ve hükümdarlarının huzurunda dönüp dolaştıklarında, ya bir fayda beklentisi, yahut da kendisine karşı müsamaha ve sevginin artması gibi bir sebeb için, kendi menfaatlarına olmak üzere, onlar etrafında dönüp dolaşmış olurlar. Ahiretteki bu dönüp dolaşma ise, o gılmanların bu işi, sadece ehl-i cennet için, ehl-i cennet yararınadır ve gılmanların onlara, ihtiyaçları yoktur. İşte durumu bu olan hizmetkârın, böyle olmayanlara göre bir meziyeti vardır. Binâenaleyh gılman bazan, evlatlar derecesine ulaşır. Ayetteki, *"inci gibi"* ifadesi, "saflık, temizlik inci gibi" manasınadır. "Meknûn" (sedefleri içine gizlenmiş) kelimesi de, renklerindeki berraklığın çok fazla olduğunu ifade etmek, yahut da sahiblerinin yanından hiç çıkmamış, hiç görülmemiş olan hep onların yanlarında kalan günyüzü görmemiş kimseler gibi olduğunu anlatmaktadır.

★ ★
★

Dünyadaki Hatıralar

وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٢٥﴾ قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ ﴿٢٦﴾ فَمَنَّ اللَّهُ
عَلَيْنَا وَوَقَانَا عَذَابَ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾ إِنَّا كُنَّا مِن قَبْلُ نَدْعُوهُ ۖ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ ﴿٢٨﴾

"(Ehl-i cennet) birbirine yönelip (hallerini) soruştururlar. Derler ki: "Doğrusu biz, bundan evvel, ailemizin içinde korkardık. İşte Allah bize lutfetti ve bizi Semûm azabından korudu. Biz bundan evvel, O'na ibadet ediyorduk. Şüphesiz O, ever O, berr ve rahîmdir"

(Tûr, 25-28).

Bu, onların dünyada iken kendileri hakkında cereyan eden şeyi bildiklerine ve ondan bahsettiklerine bir işarettir. Kâfir de böyledir: O da dünyada sahip olduğu nimetleri unutmaz. Böylece, dünya hapishanesinden cennete, darlıktan-genişliğe geçmiş olduğunu görmesi cehiteyle, âhirette mü'minin lezzeti ve sevinci artarken; şerefli halden, telef haline ve nimet yurdundan çılgın ateşe geçmiş olduğunu görmesi sebebiyle de, kâfirin elem ve üzüntüsü arttıkça artar. Daha sonra mü'minler, dünyada iken içinde bulundukları korku ve haşyet halini hatırlarlar da, *"Doğrusu biz, bundan evvel, âilemizin içinde korkardık"* derler. Bu, onların, ulaştıkları âhiret halinin sebebini birbirine sormalarıdır. Böylece onlar derler ki: Bu (âhiret saadetinin sebebi), Allah korkusudur. Çünkü biz dünyada iken Allah'dan korkardık. Bundan dolayı Allah bize lutfetti ve bizi (cehennemin o) sam yeli (gibi olan) azabından korudu."

Burada şöyle bir incelik var: Onların korkuları dünyanın elden gitmesi, dünyadan (hayattan) ayrılmaları ve dünyadaki dostlarını terketmeleri sebebiyle olmasıdır. Cennete konduklarında ise, hatalarını (korkularının boşuna olduğunu) anlarlar.

★ ★
★

Senin Görevin Hatırlatmaktır

فَذَكِّرْ فَمَا أَنتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ ﴿٢٩﴾ أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَّتَرَبَّصُ
بِهِ رَيْبَ الْمَنُونِ ﴿٣٠﴾ قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُم مِّنَ الْمُتَرَبِّصِينَ ﴿٣١﴾

"Sen, hemen öğüt vermekte devam et. Çünkü sen Rabbinin nimeti sayesinde, ne bir kâhin, ne de bir mecnunsun. Yoksa, "O, bir şair. Biz onun, zamanın felaketli hadiselerine (çarpılmasını) gözlüyoruz mu diyorlar? De ki: "Bekleyin. Çünkü ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim"

(Tûr, 29-31).

Bu ayetin, kendinden önceki ile olan münasebeti açıktır. Çünkü Allah Teâlâ, varlık aleminde, Allah'dan korkan ve çoluk-çocuğu hakkında bir endişe içinde olan kimselerin olduğunu beyan etmişti. Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Tehdidinden korkana, Kur'ân ile öğüt ver"* (Kaf, 45) ayetiyle, Allah'dan korkana öğüt vermekle emrolunmuştur. Sırf Rasûl'ün işi ise sadece emrolunduğu şeyi, yerine getirmesidir.

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu mesele, فَذَكِّرْ'in başındaki "fâ" edatıyla ilgilidir. Bu ifadenin, kendinden önceki ayetle olan münasebeti biraz önce anlaşıldı. Binâenaleyh bu ayetlerin, fâ-i takibiyye ile başlatılması güzel ve yerinde bir iştir.

İKİNCİ MESELE

فَمَآ اَنْتَ... ifadesindeki "fâ"nın manası da,böylece anlaşılmış olup, bu, "Sen bir kâhin değilsin. Binâenaleyh değiştirme ve onların hevâ-u heveslerine uyma. Çünkü bu, yalancı ve iftiracıların yoludur. Binâenaleyh sen, hatırlat, vaz-u nasihat et, çünkü sen müzevvir (yalancı) değilsin. İşte hatırlatmanın sebebi budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki نَتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمَنُونِ *"Biz onun, zamanın felaketli hadiselerine (çarpılmasını) gözetliyoruz"* ifadesinin, *"Yoksa "O bir şâir" mi diyorlar"* ifadesindeki "şâir" ile alakası nedir? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Araplar, şâirlere eziyet etmekten, onlar hakkında ileri geri konuşmaktan sakınıyorlar, bu hususta dillerini tutuyorlardı. Çünkü şiir, onlarca ezberlenir ve tedvin edilir (toplanırdı) ve onlar, "Biz şimdilik onunla çekişemeyiz. Çünkü onun, şiirin kuvvetiyle bize galib gelmesinden korkuyoruz. Bizim yolumuz, sabretmek ve onun ölümünü beklemektir" demek istemişlerdir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), "Hak, Allah'ın dinidir. Getirdiğim şeriat sonsuza kadar sürüp gidecektir. Kitabım kıyamete kadar okunacak" diyordu. Bunun üzerine de onlar, "Hiç de böyle değil. O bir şâirdir. Onun, ilahlarımız hakkında söylediği şeyler, bir şiirdir. Onun bir yardımcısı ve destekcisi yoktur. İlahlarımızdan ona, bela ve helak ulaşacaktır. Dolayısıyla onun için bunu bekleyelim" diyorlardı.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Raybe'l-Menûn

"Raybe'l-Menûn", ne demektir? Deriz ki: **"Menûn"**, ölüm manasınadır, **"Menn"** kökünden, fe'ûl vezninde bir kelimedir. **"Menn"** de "kesmek" demektir. Ölüm de, insanı hayattan kesen birşeydir. İşte bundan ötürü, "menûn" adını almıştır" denildiği gibi, "Menûn, zaman manasınadır, **"Rab"**'l de, "zamanın belaları" demektir" de denilmiştir. Buna göre, ayetteki, *"gözlüyoruz"* ifadesiyle ilgili olarak, şu izah da muhtemeldir: Bu, "**Muhammed** (hâşâ) bir şâir olduğuna göre, zamanın belaları, onun zihnini zayıflatır; onda zayıflık ve gevşeklik meydana getirir. Böylece herkes, onun halinin sahteliğini ve şiirinin kesâdını anlar" demektir.

BEŞİNCİ MESELE

Peygamber (s.a.s)'e emretmek, emredilen şeyin yapılmasını gerektirdiği, en azından bunun mümkün olduğunu ifade ettiği halde, Cenâb-ı Hak niçin, *"De ki: Bekleyin!"*

buyurmuştur. Halbuki böyle bir bekleyiş haramdır? (denilirse), biz deriz ki: Bu gerçek bir emir değil, bir tehdid olup, "Bunu bekleyin, çünkü biz de sizin helakinizi bekliyoruz" manasındadır. Bu tıpkı öfkeli bir efendinin köleşine, "istediğini yap. Ben senin yaptıklarından habersiz değilim!" demesine benzer. Bu, o işin, kendisine basit ve kolay olduğunu ifade eden bir emir olur. Bu yine tıpkı, birisinin, kendisini, başka bir adamla tehdit edip, "Seni Zeyd'e şikayet edeceğim" diyen birisine, "Şikâyetini yap" yani, "Bu, beni üzmez, korkutmaz" demesi gibidir.

Burada şöyle bir incelik de var: Eğer bu kimse, "Aman beni şikâyet etme" deseydi, bu, onun korktuğunun delili olurdu ve böyle söylemesi ise korkuya ters düşerdi. Dolayısıyla o, hem lafız, hem de mana bakımından tam bir cevab vermiştir. Buna göre, "Eğer bu böyle olsaydı, Cenâb-ı Hak, *"İster sabredin, ister sabretmeyin"* (Tûr, 16) buyurduğu gibi, "İster bekleyin (gözleyin), ister gözlemeyin" derdi" denilirse, biz deriz ki: Durum böyle değildir. Çünkü bir kimse, bahsettiğimiz misalde, eğer, "İster beni şikâyet et, ister şikâyet etme" demiş olsaydı, bu da, onun, o kişiden korkmadığını ifade ederdi ama, "şikâyet et" deyince, bu kimse onda korkunun zerresinin olmadığına delâlet eder ve böylece sanki, "Buna hiç aldırmıyorum. Bunu sen düşünüyorsun. O halde, inandığının aksinin olduğunu anlamam için, haydi yap yapacağını" demiş olur.

ALTINCI MESELE
Kâfirlerin Akıbeti

Ayetteki, فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ *"Çünkü ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim"* ifadesiyle ilgili şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, "Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim. Ama ben, sizin helâlinizi bekliyorum" demektir. O kâfirler, Bedir günü ve diğer (savaş) günlerinde helâk edilmişlerdir. Bu ekseri alimlerin izahıdır. Burada bizim söyleyeceğimiz ise şudur: Bu ifadeyle ilgili, bir takım izahlar yapılabilir ve açıklaması şöyledir: "Ayetteki, *"Biz onun için, raybe'l-menûnu bekliyoruz"* cümlesindeki "menûn" ile, eğer ölüm kastedilmiş ise, *"Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim"* ifadesi, "Ben de ölümden korkuyorum. Onu ne kendim, ne başkası için istemem. Çünkü ben, öteye ne gönderdiğimi (ahiret için neler yaptığımı) bilmiyorum. Ben ancak bir uyarıcıyım ve Rabbimin dediği gibi, *"Eğer (O peygamber) ölür veya öldürülürse, gerisin geri mi döneceksiniz"* (Âl-i İmrân, 144) diyorum. O halde siz benim ölümümü bekleyin, ben de bekliyorum. Ama bu sizi sevindirmeyecek. Çünkü benden sonra, beklediğinizi elde edemeyeceksiniz" demektir.

Bunun, şu manada olduğu da ileri sürülmüştür: "Ölümümü bekleyiniz. Ben de sizin azab ile ölümünüzü beklemekteyim."

Eğer, "**raybe'l-menûn**" ile, zamanın belalarının sökün etmesinin kastedildiğini söylersek, bu, "Zamanın akışının etkisini kabul etmemek olur. Buna göre, sanki Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben de sizinle beraber onları gözleyenlerdenim. Böylece, sizin, helak edici olduğunu zannettiğiniz o zamanın ne getireceğini ve o gelenden bana ne isabet edeceğini pek iyi göreceğiz" demiş olur. Bu iki takdire göre de, diyoruz ki, Hz. Peygamber (s.a.s) de onların beklediği şeyi beklemiştir. Fakat birinci takdirde, o şeyi (ölümü) meydana geleceğine inanarak beklemiştir; ikincisinde ise, o şeyin bir

tesirinin olmadığına inanarak ve bunu bilerek, onu beklemiştir. Bu tıpkı, olması beklenilen şeyin, olmayacağına inanarak, "Ben de falancanın beklediğini bekliyorum ki ne olduğunu göreyim" denilmesi tarzında bir ifadedir. Bu böyledir. Zira "Ben de sizinle beraber gözleyenlerdenim" cümlesinde mef'ûlün (reybe'l-menûn gözlenen şeyin ne olduğunun) -ayette zikrolunması sebebiyle- terkedilmiş olması, mezkûr olmayan bir şeyin yani "azab"ı kastederek terkedilmesinden daha münasiptir.

2) Bu, "ben de zamanın tasarruflarını bekliyorum. Böylece onun bir tesirinin olmadığı anlaşılacak" demektir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s) bu iki izaha göre, onların başına bir belanın gelmesini gözlememiştir. Ama buna göre, onlardan sonra kendisinin bekasını ve davasının yükselmesini gözetlemekte-beklemektedir. Tercih ettiğimiz bu izahlara göre, Hz. Peygamber (s.a.s), onların başına birşey gelmesini beklememiş ve *"Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim"* demiştir.

★ ★
★

Akılları mı Böyle Tavsiye Ediyor?

أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلَامُهُمْ بِهَٰذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٣٢﴾

"Yoksa bunu, kendilerine akılları mı emrediyor, yoksa onlar azgınlar gürûhu mudur?" .

(Tûr, 32).

Buradaki أَمْ edatı da, bahsettiğimiz gibi, **em-i muttasıla** olup, "Onlara bir öğüt mü indi yoksa akılları mı bunu onlara emrediyor?" demektir. Çünkü herşey, ya nakil yoluyla tesbit edilir, ya da akılla... Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Naklî bir şey mi var, yoksa onların akılları mı bu söylediklerini söylemelerini emretmiştir. Yoksa onlar aldanmış ve azgın bir toplum mudurlar ki hakkında ne naklî, ne de aklî bir delil bulunmayan bir şeyi söylüyorlar" demek istemiştir.

"Tuğyân", günah işleyip, sınırı aşmak demektir. Zahirçn kötü olan herşey, tuğyandır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Su tuğyân edince (yükselince), biz onları gemiye yükledik"* (Hakka, 11) buyurmuştur.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Ayetten, bahsettiğin şeyler kastedildiğine göre, daha niçin, ayetin başı mahzuftur? Deriz ki: Onların söyledikleri şeyin, yokluğu malum olan bir nakle isnâd edilmiş olması inkâr edilemez. Fakat onun bir aklî delile isnâd edilmesine gelince bu, onların bunun ma'kûl olduğunu iddia edişlerinden ötürüdür. Onların tuğyan gürûhu olmaları ise, gerçektir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, onların iddiâ ettiklerini özellikle ifade etmiş ve böyle buyurmuştur. Binâenaleyh onlar, "Biz aklımıza uyup, böyle söylüyoruz" derken, Allah Teâlâ, "Hayır, aksine onlar azgın bir topluluktur" demiş, hakkında ihtilaf bulunan iki hususu zikretmiştir.

İKİNCİ MESELE
Aklın Önemi

Ayetteki, *"Akılları mı emrediyor"* ifadesi, akla uygun olmayan şeylerin söylenilmemesi gerektiğine bir işarettir. Aklen gerekli olan şeyin ise, söylenilmesi gerekir. Binâenaleyh aklen vâcib olan herşey, emredilmiş olur mu?

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Alâm" ne demektir? Deriz ki: Bu, "hilm"in çoğuludur ve hilm, akıl demektir. Akıl ve hilm, mana bakımından aynı babdandırlar. Çünkü akıl, insanı bağlar, zapteder. Böylece kişi, olduğu yerden hareket edemeyen, bağlanmış bir deve gibi olur. "Hulm" de, hilm kökünden olup, kişinin vakar ve sebatının sebebidir. Aynen bunun gibi, akıllara, "menetmek" manasındaki "nehy" masdarından olarak, "nühâ" denilmiştir.

Burada şöyle bir incelik var: Hulm, Arapça'da, lügaten, uyuyan bir insanın bir rüya görüp de, ihtilam olmasını, dolayısıyla gusletmesini gerektiren şeydir ki bu, kişinin buluğa erişinin sebebidir ve o esnadan itibaren, insan mükellef olur. Allah Teâlâ, hikmetinin inceliklerinden olmak üzere, şehveti akla bağlamıştır. Şehvet ortaya çıktığında, aklın kemâle erdiği anlaşılır. Böylece Cenâb-ı Hak, kendisine bağladığı şeye, yani ihtilam olmaya işaretle akla işaret etmiştir ki, böylece o peygamberin, aklı mükemmel bir nezir (uyarıcı) olduğu anlaşılsın diye... Yoksa bu, insanın şirkten ve cehenneme girmeye adım atmaktan sakınmasına vesile olan akla işaret değildir. Buna göre burada, biraz önce bahsettiğimiz, "insanın her ma'kul geleni söylemesi gerekmediğine, aksine ancak, mükellefiye uygun düşecek ve onu doğrulayacak sakin, vakûr ve asîl aklın emrettiği şeyi söylemesi gerektiğini" hakikatini te'kîd vardır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetteki, هٰذَآ (bu) ifadesi neye işarettir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, kapalı bir hususa işaret olup, "onlardan söz ve fiil olarak meydana gelen şeyi akılları mı emrediyor?" demektir. Çünkü onlar, putlara ve heykellere ibadet ediyor ve bu saçma-sapan sözleri söylüyorlardı.

2) Bu, o kâfirlerin, "o bir kâhin; o, bir şâir; o bir mecnun" gibi sözlerine işarettir.

3) Bu, o beklemeye bir işarettir. Çünkü onlar, *"Biz ... bekliyoruz (gözlüyoruz)"* deyince, Allah Teâlâ, "Helâklerini beklemeyi, onlara akılları mı emrediyor. Çünkü peygamberlerinin helâkini bekleyen her fert, mutlaka helâk olur" demiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Ayetin başındaki أَمْ بَلْ، "hatta" manasına gelebilir mi? Diyoruz ki: Evet ve bunun manası, "Onlar, söz ile, "O bir şâirdir" diyorlar. Hatta onun, böyle olduğuna akılları ile de inanıyorlar. Onların akıllarına bu yatıyor" şeklindedir. Yani, bu onlardan, akılları devrede olmaksızın sudûr etmiş bir söz değildir. Aksine onlar, onun bir kâhin ve mecnun olduğuna kesinkes inanıyorlar. Bunun böyle olduğunun delili, بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ şeklindeki kıraattir. Fakat burada بَلْ edatı açıktır, أَمْ تَأْمُرُهُمْ ifadesinde أَمْ edatının أَمْ manasına gelmesi ise kapalıdır.

★ ★
★

أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ ۚ بَل لَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾ فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِ إِن كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٣٤﴾

"Yoksa, "Onu kendisi uydurup söyledi" mi diyorlar? Hayır, hayır, onlar iman etmezler. Öyle ise, onlar da, eğer doğru söyleyenlerse, onun gibi bir söz getirsinler!"

(Tûr, 33-34).

Bu ayetler de, *"Yoksa "O bir şâirdir. Biz onun, zamanın felaketli hadiselerine (çarpılmasını) gözlüyoruz"* (Tûr, 30) ayetiyle ilgili olup, takdiri manası, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, "Sizler, "O bir kâhindir" mi diyorsunuz, yoksa "O bir şâirdir" mi diyorsunuz, yoksa onun bu Kur'ân'ı uydurduğunu mu söylüyorsunuz?" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak, daha sonra, bütün bu ihtimallerin batıl olduğunu beyan için, *"Öyle ise, onlar da, eğer doğru söyleyenlerse, onun gibi bir söz getirsinler"* buyurmuştur ki bu, "Eğer o bir şâir ise, içinizde beliğ şâirler, zekî kâhinler, irticâlen nutuk atıp kasideler okuyanlar, hikâyeler-masallar anlatanlar var. Uzun ve kısa olması farketmez, peygamberin getirdiği şeyin bir benzerini, o halde, onlarda getirip söylesinler" demektir.

"Takavvul" kelimesiyle, "yalan, murad edilmiş olup, burada şöyle ince bir manaya işaret vardır: **"Tefa'ül"** bâbı, tekellüf ve bir şeyi, aslında öyle olmadığı halde öyle göstermek için kullanılır. Nitekim, aslında hasta olmadığı halde kendisini hasta gösteren kimse hakkında, Arapça'da, تَمَرَّضَ فُلَانٌ deyimi kullanılır. Bu durumda onlar, adetâ, "Bu bir yalan olup, bir söz değildir. Bu, ancak, şeklî söze benzeyen, ama hakikatte böyle olmayan zoraki bir söz, yalan, yani "takavvül"dür" demek istediler. Onlar bu sözü, yalanlayan tarafın doğru sözlü olduğunu ortaya koymak için böyle dediler. Ayetteki, *"Hayır, hayır, onlar iman etmezler"* cümlesi de, şu hususu beyan etmektedir: Onlar, vahiy inerken, mu'cizeler görüp müşahede ediyorlardı. Binâenaleyh bu durum, onların, o peygambere başkalarının yanında şehâdet etmelerini ve sahâbe (r.a)'nin olduğu gibi, mü'minler için, birer yıldız olmalarını gerektirirdi.. Halbuki onlar, böyle olmaları şöyle dursun, yıldızdan daha az bile olamadılar. Bu daha aşağı olup da, onların meselâ, bunları görüp müşahede etmeyen ve kendileri nezdinde bunların bu şekilde zuhûr edip meydana gelmediği mü'minler topluluğundan birisi olmalarıydı (en azından bir mü'min olmaları...).

Ayetteki, فَلْيَأْتُوا ifâdesinin başındaki fâ, takîbiyye fâ'sı olup bu, "Durum böyle olduğuna göre, kendi sözlerini doğruya, peygamberin sözünü de yalana çıkarabilmeleri için onların, o peygamberin getirdiği şeyin bir mislini ve benzerini getirmeleri vâcib olur..." demektir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bazı ulemâ, ayetteki فَلْيَأْتُوا ifâdesinin, bir işi veya bir fiili yapabileceğini iddia eden kimseye, bir kimsenin söylemiş olduğu ve onu acze

düşürmeyi amaçlayan bir emir olduğunu; ki, bunu söyleyenin maksadının da karşı tarafın bundan âciz olduğunu ortaya koymak olduğunu söylemişlerdir. Görünen odur ki, buradaki emir, hakikatî üzere bırakılmış olan bir emirdir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, mutlak olarak getiriniz dememiş, tam aksine O, *"Eğer doğru söyleyenlerse, onun gibi bir söz getirsinler.."* buyurmuştur. Bu takdire göre, şart bulundu mu, onu getirmekte vâcib olur. Allah'ın kelâmında acze düşüren emir ise, Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah güneşi doğudan getiriyor. Haydî sen de onu batıdan getir" deyince ise, o kâfir şaşırıp kalmıştı.."* (Bakara, 258) ayetindeki, "getir" emridir. Bu, onların (bazı ulemânın) sözlerinde bir eksiklik meydana getirecek bir konu değildir.

İkinci Bahis: Mu'tezile, "Ayetteki حَدِيثٌ kelimesi, مُحْدَثٌ (muhdes) anlamındadır. Allah, Kur'ân'a "hadîs" adını verdiğine göre Kur'ân, muhdes olmuş olur" demektedir. Biz deriz ki: "Hadîs", müşterek bir kelime olup, hem "muhdes" hem de "kadîm" için kullanılır. İşte bundan dolayı, "evveliyeti yoktur" anlamında değil de, "zamanı çok eski, geçmiş" manasında, هَذَا حَدِيثٌ قَدِيمٌ *"Bu, kadîm bir sözdür"* denilebilmiştir. Bunda münakaşa yoktur..

İzafet ve Nekirelik

Üçüncü Bahis: Nahivciler şöyle demektedirler: "Sıfat mevsûfuna, marifelik ve nekirelik bakımından uyar. Ne var ki, mevsûf olan "hâdis" sözü nekiredir (belirsizdir). (Sıfat olan) "misl" kelimesi ise, Kur'ân'a râci olan zamire muzaftır. Marife'ye muzâf olan ise marifedir, o halde bu nasıl olur? Biz deriz ki: "Misl" ve "gayr" kelimeleri izâfetle marife olamazlar. Bunlar gibi olan her şeyde böyle olup, bunun sebebi şudur: "Gayr, misl, vb. ifâdeler, son derece belirsizdirler.. Çünkü sen meselâ, مَا رَأَيْتُ شَيْئاً مِثْلَ زَيْدٍ "Zeyd gibi olan hiçbir şey görmedim" dediğinde bu ifâde, her şeyi içine alan bir ifade olmuş olur. Çünkü herşey, "şey" olması açısından Zeyd gibidir. O halde canasız varlıklar, cisim, hacim ve mümkin varlıklar olmaları açısından, Zeyd gibidirler. Bitkiler, büyüme, gelişme, solma ve yok olma açılarından, Zeyd gibidirler. Canlılar, hareket etme, algılama ve diğer vasıflar açısından Zeyd gibidirler. "Gayr" kelimesi muzâf kılındığında, belirsiz olur. Ama, izâfetsiz kullanıldığında, çoğu kez marife olur. Çünkü meselâ sen, غَيْرَ زَيْدٍ "Zeyd'den başkası..." dediğin zaman, son derece kapalı olur. Zira bu, sınırsız şeyleri içine alır. İzâfetsiz kullandığında ise, sen çoğu kez, "gayr" ve "muğayeret" ifâdelerinin aynı babtan olduğunu söylersin ki, tağayyür kelimesi de böyledir, böylece "gayr" kelimesini ya cins isimler gibi kılmış, yahutta onu mübtedâ tutarak belli bir manayı kastetmiş olursun.

Dördüncü Bahis: Ayetteki, إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ifâdesi, "Eğer onlar, "o onu uydurdu" sözlerinde sâdık kimseler iseler" demektir ki biz bunun, geçmişle ilgili olduğunu ve bu sözün, "o, kâhindir; o, mecnûndur; o, şâirdir; o, uydurandır" şeklinde varid olduğunu söylemiştik. Buna göre buradaki ifâdenin anlamı, "Eğer onlar ileri sürdükleri bu şeyler hususunda sadık kimseler iseler, onlara Kur'ân'ın mislini getirmek basit olmalıdır. Bu imkânsız olduğuna göre, onlar bütün bu söyledikleri hususlarda yalancıdırlar.." demektir.

Kur'ân'ın Mu'cizliği

Beşinci Bahis: Biz, Kur'ân'ın bir mu'cize olduğunu ve bunda herhangi bir şüphenin bulunmadığını belirtmiştik. Çünkü insanlar meydan okuma esnasında, buna yakın şeyin misilini bile getirmekten âciz kalmışlardır. Kur'ân'ın mu'cize oluşuna gelince, bu, fesâhatından ötürü olup, bu, ehl-i sünnetin ekserisinin görüşüdür. Yine bunun mu'cize oluşu, Allah'ın, insanların akıllarını bunun misilini getirmekten alıkoymasından, çevirdiğinden ve lisânlarını buna yakın olan bir şeyi getirmekten men edip bağlaması sebebiyledir. Güç yetirilebilen bir şeyi getirmeye kâdir olanı ondan men etmek, başkasının kâdir olamayacağı bir işi, başkasının yapması gibidir. Zira, bir başkasına, "Ben şu dağı hareket ettireceğim" diyen kimsenin bu sözü imkânsız görülür. Ve yine bu kimse, "Öyle bir iş yapacağım ki, o durumda mahlukler bir olmasa bile yerinden kaldıramayacaklar" dese, bu da imkân harici görülür. Bunların her ikisi de, iddia ile birlikte olursa mûcize sayılır. Nitekim bu, bazı kelâmcıların görüşüdür. Ve bunda bozuk bir taraf da yoktur.

★ ★
★

Yaradansız Yaratık Olmaz

أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ ﴿٣٥﴾

"Yoksa onlar, bir Halık olmaksızın mı yaratıldılar? Yahut, yaratıcıları kendileri midir?!"

(Tûr, 35).

Buradaki أَمْ edatının, بَلْ manasında olmadığında ihtilâf yoktur. Ne var ki, müfessirlerin ekserisi, bununla, bu ayetin başında bulunan (bulunması gerekli) olan istifhâmın kastedildiği kanaatindedirler. Bu istifham da, ya hemzedir, yahutta هَلْ 'dir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, أُخْلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ demiş olur. Bunun, sözün arasında gelen, istifhâm için getirilmiş olduğu; takdirinin de, "Onlar yaratılmadılar mı? Yoksa onlar, bir Halıksız olarak mı yaratıldılar? Yoksa, yaratıcıları kendileri midirler?" şeklinde olduğu da söylenebilir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetin mukabili ile münasebeti nedir? Biz deriz ki, onlar Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanlayıp, onun kâhin, mecnûn ve şâir olduğunu söyleyip, Allah da peygamberini bütün bunlardan aklayınca, onların yalanlarını boşa çıkarmak için, Peygamberinin doğruluğuna dair delili getirmiş ve bu işe ilk önce onların kendi nefislerinden başlamıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "Kendilerinde, (nefislerinde), onun doğru olduğunun delili bulunurken, onlar daha nasıl onu yalanlıyorlar?" demek istemiştir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın sözü üç şey, yani kendisinin birliği (tevhîd), haşir ve risâlet (peygamberlik) müessesi hakkındadır. Binâenaleyh, onların nefislerinde o peygamberin doğruluğunun anlaşılacağı şey bulunmaktadır. Ki, bunun izahı şudur:

Onlar, yaratılmış varlıklardır. Beyân ettiğimiz vechile, her şeyde O'nun birliğine delâlet eden, bir delil vardır. Bu ise, tevhid delilidir. Biz bunun nasıl izah edileceğini, defâlarca beyân ettik, burnu tekrarlamıyoruz.. Haşre gelince, ilk yaratma işi, dirilişin imkânının delilidir. Bu söylediklerimizin delili de, Allah Teâlâ'nın, bu istifhamları, *"Yoksa onların, Allah'tan başka ilahları mı vardır? Allah onların şirk koşmalarından münezzehtir"* (Tûr, 43) ifâdesiyle bitirmesidir.

İKİNCİ MESELE

Durum, bahsettiğin şekilde olduğuna göre, daha niçin, أَمْ خُلِقُوا *"yaratılmadılar mı?"* ifadesi haztedilmiştir?!" denilirse, biz deriz ki: Bunun imkânsız olduğu, bu ifâde varken, buna muhalefet etmenin izâhının yapılamayacağı bir biçimde olmasından dolayıdır.

Buna göre şayet, "o halde, daha niçin Cenâb-ı Hak ayetin başına "yaratılmadılar mı?" ifâdesini getirmemiş de, aksine, *"Yoksa onlar, bir Hâlıksız olarak mı yaratıldılar?"* demiştir" denilirse, biz deriz ki: Onların yaratılmamış olmadıklarının açık ve malûm olmasından dolayıdır bu. (yani, onların yaratılmış olduğu açık seçiktir). Mezkûr olan ifâde de, bu işin bâtıl ve imkânsızz oluşunun açık ve seçik olması bakımından, zikredilmemiş olan yakındır. Buna göre şayet, أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ ifâdesinin de batıl olduğu açıktır. Zira onlar, hem kendilerini topraktan, sudan ve nutfeden yaratıldıklarını bilmektedirler" denilirse biz deriz ki: Batıl olma açısından birinci şık açıktır. Çünkü, onların yaratılmamış olduklarını iddia eden kimse zarurî, zorunlu olanı inkâr etmiş olur ki, bunu inkâr eden, pek kesin bir şeyi inkâr etmiş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ Ne Demektir?

مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ ifâdesi ile ne kastedilmiştir? Deriz ki: Bu hususta bir takım izahlar yapılmıştır: Nakle dayanan izahlar şunlardır:

a) "Onlar, yaratıcısız mı yaratılmışlardır?"

b) "Onlar, bir şey için değil, boş yere mi yaratılmışlardır?"

c) "Onlar, babasız annesiz mi yaratılmışlardır?" Bu ifâdenin manasının, "onlar topraktan yahut sudan yaratılmadılar mı?" şeklinde olması da muhtemel olup, bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz sizi hakîr bir sudan yaratmadık mı?"* (Mürselât, 20) ifâdesidir. İkinci istifhâmın olumsuzluk değil, aksine müsbet anlamda olduğu da söylenebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sizler mi onu yaratıyorsunuz, yoksa yaratıcı Biz miyiz?"* (Vakıa, 59); *"Sizler mi onu ekiyorsunuz, yoksa ekiciler biz miyiz?"* (Vakıa, 64); *"Sizler mi onun ağacını inşâ ettiniz, yoksa inşâ ediciler Biz miyiz?!"* (Vakıa, 72) buyurmuştur. Bütün bu istifhamlar, birincisinde olumsuz, ikincisinde olumludur. İşte burada da Cenâb-ı Hak, أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ buyurmuştur ki, bu "İşte bu ikincisi doğrudur" demek olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"İnsanın üzerine uzun devirden öyle bir zaman geldi ki o, adı sanı anılan bir şey değildi.."* (Dehr, 1) ayetinde olduğu gibidir.

İmdi eğer, "Adem topraktan yaratılmışken, bu müsbet mâna nasıl olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Toprak, şeysiz yaratılmıştır. Binâenaleyh, insanın yaratılışı hususunda düşünüp, bu tefekkürünü onun yaratılışının başlangıcına vardığında,

insanın şeysiz olarak yaratıldığını görürsün. Yahut da şöyle deriz: Bu ifâde ile, "Yoksa onlar, mezkûr veya muteber olan bir şey olmaksızın mı, yani o hakir şey olmaksızın mı, yani o hakir su olmadan mı yaratüldılar" manası kastedilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayette bahsedilen bu üç şeyin zikredilmiş olmasının izâhı nasıl yapılabilir? Biz deriz ki bu üç şey, her biri vahdâniyyet ve haşr görüşüne mâni olan tertipli ve sıraya konulmuş bir takım sözlerdir. Ki Cenâb-ı Hak bunları sırasıyla sorarak, "Onlar hiç yaratılmadılar mı ki, bundan dolayı, yani îcâd etmenin ve yaratmanın mevcût olmayışından dolayı tevhidi (Benim birliğimi); ilk yaratılış olmadığı için de haşri inkâr ediyorlar!?. Yoksa onlar, şeysiz mi yaratıldılar? Yani, yoksa onlar, kendilerinin bir şey olmadan yaratıldığını, dolayısıyla da "iâde"nin, ikinci kez yaratmanın olmayacağını mı söylüyorlar?" demektir ki, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksa siz, bizim sizi boş yere yaratmış olduğumuzu mu sandınız?!"* (Mü'minûn, 115) ayeti gibidir.

Bizim, "Bununla kastedilen, "Toprak ve su olmadan mı yaratıldılar?" manasıdır.." şeklindeki görüşümüze gelince, bunun izahı açık olup, bu da şöyledir: Yaratma işi, bir şey'den olmayıp, tam aksine yoktan var etme şeklinde olmuş olsaydı, o zaman o şeyin mahlûk olduğu, bazı ahmak kimselere meçhûl kalırdı. İşte bundan dolayı bazıları, şöyle demişlerdir: Semâ, tesadüfen yükselmiş ve yaratıcı olmadan meydana gelmiştir. Ama insanın, ilk önce nutfe, sonra " 'alaka", sonra bir çiğnem et parçası, sonra et ve kemik... olmasına gelince, onun bu değişik hallerini görüp müşahede ettikten sonra, onun bu şekilde yaratılmış olduğunu inkâr etmek hiç kimse için mümkün değildir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak أَمْ خُلِقُوا yani, "Onlara, yaratılışlarının şekli kapalı gelecek bir biçimde mi yaratıldılar?" demektir. Ki bu da, "Onlar, başlangıçta kendileri üzerinden bazı haller geçmeksizin, yani onlar o haller içinde önce toprak sonra su, sonra da nutfe olmaksızın, doğrudan doğruya mı yaratıldılar? Hayır, onlar, böyle olmadılar. Tam aksine onlar, bu sayılan şeylerden bir şey idiler ve o şeyden yaratıldılar. Binâenaleyh onlar, "şeysiz" yaratılmadılar ki, vahdâniyyeti inkâr edebilsinler!.." demektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak *"Sizi analarınızın karınlarında, üç karanlık içinde, bir yaratılıştan sonra öbür yaratılışa dönüştürerek yaratıp duruyor"* (Zümer, 6) buyurmuştur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Biz insanı nutfeden yarattık.."* (Mü'minûn, 13) sözünü çokca zikretmiştir. *"Biz sizi, hakir bir sudan yaratmadık mı?"* (Mürselât, 20) sözü, burada zikredilen bu iki durumu da içine alır.. Çünkü, *"sizi ... sudan yaratmadık mı?"* ifadesinin, yaratma işinin nefyedilmesi ile toplamın nefyedilmiş olmasına delalet etmesi muhtemeldir. Böylece Cenâb-ı Hak sanki "Sizler, su bulunmaksızın mı yaratıldınız" demiş olur.

Hak Teâlâ'nın, *"Yoksa onlar bir şeysiz olarak mı yaratıldılar"* ifadesi ile, "Yaratıcı olmaksızın mı yaratıldılar" manası kastedilmiştir diyenlerin görüşüne göre, ayette güzel bir tertip (sıra) var. Çünkü yaratıcının olmadığını söylemek, ya âlemin mahluk, dolayısıyla da "mümkin" varlık olmadığını (vâcibü'l-vucûd olduğunu) söylemekle olur, yahut da âlemin mümkin olduğunu, ama muhtaç olmadığını söylemekle olur ve bu durumda, "mümkin varlık", herhangi bir müessir olmadan meydana gelmiş olur ki, her iki ihtimal de imkânsızdır. Ama Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yahut yaratıcılar kendileri*

midir?" ifadesi, "mahlûkatı yaratanlar onlar mı? Böylece yaratan kimse, işinin çokluğundan ötürü acze düşer. Çünkü insanın adeti, yaratmadan (iş yapmaktan) ötürü yorulmaktır. Dolayısıyla onlara, "Onlar yaratılmadılar mı?" diye sormak, onların bir ilahı olduğunu isbat etmez. *"Yoksa bir şeysiz olarak mı yaratıldılar"* da, bundan ötürü, yaratma işi onlara saklı kaldı. Yoksa onlar, yaratıcıyı, kendileri gibi mi kabul edip, O'na acziyyeti nisbet ettiler" demektir. Bu ifadenin bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, *"Ya biz, ilk yaratışta acz mi gösterdik"* (Kaf, 15) ayetidir. Bu, haşre nisbetle böyledir. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın tevhidine nisbetle, bu ifadeler, onlara bir cevabtır. Çünkü onlar, "Bu işler, farklı şeylerdir. Neticelerin farklı oluşu, müessirlerinin de farklı olduğuna delâlet eder" demişlerdir ve onlar, *"O, bütün tanrıları bir tek Tanrı mı yapmış?"* (Sad, 5) demişlerdir. Bunun üzerine Hak Teâlâ, *"Yahut, yaratıcıları kendileri midir?"* buyurmuştur. Çünkü fırıncı, terzi; terzi de duvar ustası olamaz. Bunlardan herbirini, başka işle meşgul olmaktan alıkoyan bir işi vardır.

★ ★
★

Gökleri ve Yeri Onlar mı Yarattı?

أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ۚ بَل لَّا يُوقِنُونَ ﴿٣٦﴾

"Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hayır, hayır onlar, iyi bilmiyorlar"

(Tûr, 36).

Bu ayetle ilgili şu izahlar yapılabilir:

1) **Zemahşerî**'nin tercih ettiği görüşe göre bu, "Onlar, kendilerinin yaratılmış olduklarını kesin kes bilmiyor, inanmıyorlar" demektir. Bu durumda ifade, *"Onlara gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olursan, onlar, "Allah" derler"* (Lokman, 35) ayetinin manasında olur ki, bu da "Onlar Allah'ın yaratıcı olduğunu ama, kendilerini yaratmadığını söylüyorlar" demek olur.

2) Bu, "Yoksa onlar Allah'ın bir olduğunu bilmiyorlar mı?" demek olur. Bu da, "Durum böyle değildir, yani, "Bunları onlar yaratmadılar ve Allah'ın bir olduğunu da bilmiyorlar" manasına gelir.

3) Mef'ûlü zikretmemek, burada fiili tamamen nefyetme manasını ifade eder, yani "onlarda bilme kabiliyeti yok" manasına gelir. Nitekim bir kişinin mezhebini-yolunu beyan etmek için, mef'ûl (inandığı veya inanmadığı şey) belirtilmeksizin, "Falanca mü'min değildir veya filanca kâfir değildir" denilir. Bu durumda ayetin takdiri, "Gökleri ve yeri onlar yaratmadılar. Onlar bu delillere de iyice inanmıyorlar. Hatta hertürlü delil ve mucizeyi getirsen bile, asla inanmayacak, bilmeyecekler" şeklindedir. Bunun böyle olduğunun delili, Hak Teâlâ'nın ileride getirdiği, *"Eğer gökten bir parça düştüğünü görseler, "Bu, birbiri üstüne yığılmış (kesif) bir bulut" derler"* (Tûr, 44)

ayetidir. Tefsir ettiğiniz ayet, afâkî (dış dünyamızdaki) delillere, bundan önceki ayet de, enfüsî (iç dünyamızdaki) delillere işarettir.

★ ★
★

Rabbin Hazineleri Onlarda mı?

أَمْ عِندَهُمْ خَزَآئِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ ٱلْمُصَيْطِرُونَ ﴿٣٧﴾

"Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mı? Yoksa onlar, hakîm ve gâlib kimseler mi?"

(Tûr, 37).

Bu ayetle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) Ayetteki, "hazineler" ile, rahmet hazineleri; veya

b) "Gaybın hazineleri" kastedilmiştir.

c) Bu, insanlara kapalı, ilahî sırlara bir işarettir.

d) Bu, insanın görmediği ve duymadığı çeşitli mahlûkat hazineleridir. Bu izahlardan, ilk ikisi nakle, son ikisi ise istinbata (tefekküre) dayanmaktadır.

Musaytır'ın Manası

Ayetteki *"Yoksa onlar, hakîm ve gâlib kimseler mi?"* ifadesi de, bu reddiyeyi tamamlayan bir ifadedir. Çünkü Cenâb-ı Hak böyle söyleyince, onların Allah'ın rahmetinin-hazinelerinin bekçileri olmadıklarını, dolayısıyla Allah'ın hazinelerini bilemeyeceklerine işaret etmiştir. Onların sırf bekçileri olmayışları, o hazineleri bilmemeyi gerektirmez. Zira o bekçilerin, hazineyi görmüş olmaları mümkündür. Çünkü hazineyi bilmek, hazinenin görevlisi ile kâtibinin (muhasibinin) işidir. İşte bu sebeble Hak Teâlâ, "Sizler, ne bekçiler, ne de hazinelerde görevli kâtiblersiniz" demek istemiştir. "Musaytır" kelimesinin, "hazinenin yazıcıları" manasına alınması, uzak birşey değil. Çünkü bu kelimenin kökü "satır"a delâlet eder. "Satır" da, yazmada-kitabta olur. "Musaytır"ın, "hükümran ve musallat" manasında olduğu da söylenmiştir. Bu kelime (sin) ile ve (sâd) ile okunur. (Ti) ile birlikte olan sin'lerin pek çoğu sâd şeklinde de okunmuştur. Nitekim Hak Teâlâ, sin ile بِمُسَيْطِرٍ (Gâşiye, 22) buyurmuştur. Bu kelime sâd ile بِمُصَيْطِرٍ şeklinde de okunmuştur.

★ ★
★

Göğe Merdiven mi Kurdular?

أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُم بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿٣٨﴾

"Yoksa onlara alt bir merdiven vardı da, onun üstüne çıkıp (göğü mü) dinliyorlar? Öyle ise, dinleyicileri, açık bir burhan getirsin"

(Tûr, 38).

Bu ayet de, ilgili delili tamamlayan bir ifadedir. Çünkü hazinedâr ve kâtib olmayanlar da, bazan ilgili işe, bekçiden ve kâtibten duymak suretiyle muttalî olurlar. İşte bu sebeble Hak Teâlâ, "Siz ne bekçi, ne kâtibsiniz ve ne de bunlarla biraraya geldiniz. Çünkü hazinelerimin bekçi ve kâtibleri meleklerdir. Siz onların yanına da çıkamazsınız" buyurmuştur.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ayetin maksadı, göğe çıkarılmayacağını, tırmanılamayacağını anlatmaktır. Binâenaleyh onların merdivenleri olmadığını söylemekten, onların göğe tırmanmadıkları manası çıkmaz. Öyleyse buna ne şekilde cevap verilir? Deriz ki: Onların merdivenlerinin olmadığını söylemek, tırmanamayacaklarını söylemekten, yani göğü dinleyemeyeceklerini söylemekten daha beliğdir. Ayetin sonu da, bu manaların hepsini kapsamaktadır. Çünkü Hak Teâlâ, *"Öyle ise dinleyicileri, açık bir burhan getirsin"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Merdivenin içinde dinlenilmez, ancak üzerinde dinlenilir. O halde, يَسْتَمِعُونَ فِيهِ *"O merdivenin içinde (göğü) mü dinliyorlar?"* ifadesini nasıl izah edebiliriz? Buna şu iki şekilde cevap veririz:

a) Zemahşerî'nin söylediğine göre bu ifade, سَاعِدِينَ فِيهِ *"O merdivenden çıkarak"* takdirindedir.

b) Vâhidî'nin belirttiğine göre buradaki "fî" harf-i cerri, عَلَى (üzerinde) manasındadır. Nitekim وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ *"Sizi, hurma dallarına asacağım"* (Tâhâ, 71) ayetindeki فِي edâtı عَلَى manasındadır. Her iki izahta da, bir takdîr ve tebdil söz konusu olduğu için, bunlar zayıftır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Dinleme Konusu?

Niçin, *"dinliyorlar"* fiilinin mef'ûlü (yani dinlenilen şey) zikredilmemiştir ve bu mef'ûl nedir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Dinlenilmek istenen şey, vahiydir. Buna göre mana, "O kâfirlerin, üzerine tırmanıp, vahyi dinleyecekleri bir merdivenleri mi var?" şeklinde olur.

b) Bu, "Onlar, "O bir şâirdir. Allah'ın ortakları var. Haşr olmayacak" gibi sözleri mi bu merdivene çıkıp dinlediler duydular" demektir.

c) Bu ifadede mef'ûl direkt olarak terkedilmiştir. Allah Teâlâ sanki, "Onların göğü dinleme güçleri mi var ki, O (Muhammed (s.a.s)'in) peygamber olmadığını ve sözünün, Allah'dan olmadığını bilebiliyor" demek istemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِ buyurmuş da, *"Onun Kur'ân'ın) benzeri bir söz getirsinler"* (Tûr, 34) dediği gibi, *"Getirsinler"* dememiştir (niçin)? Deriz ki: Allah Teâlâ, onlardan, doğru olmaları farzedilmesi hailnde, daha basit birşeyi yapmalarını istemiştir. Böylece onların, Kur'ân'ın bir benzerini yapmak için biraraya gelmeleri, görüşlerinin bâtıl olduğuna daha fazla delâlet eder. İşte bu sebeble Allah Teâlâ orada, *"Onun benzeri bir söz getirsinler"* (Tûr, 34) demiştir ki bu, "Bu hususta biraraya gelin, birbirinize destek olun ve onun benzeri birşey yapın (söyleyin). Çünkü bu iş, birlikte yapıldığında daha basit ve kolay olur. Ama hep birden bir merdivene çıkmak imkânsızdır. Çünkü merdivene teker teker çıkılır ve en üst noktada sadece bir kişi bulunur" demektir. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, (müfred olarak) *"Dinleyicileri ... getirsin"* demiştir ki bu, "Merdivenin o en üstünde olan tek kişi, duyduğu şeyi getirsin, söylesin" demektir.

BEŞİNCİ MESELE

Ayetteki, **"sultan-ı mübîn"** (açık bir burhan) tabirinden maksad nedir? Deriz ki: Bu, şöyle bir inceliğe işarettir: Eğer Allah Teâlâ onlardan duydukları şeyi istemiş ve onlara, "Haydi duyanları, duyduğunuzu getirip söyleyin" denildiğinde, birisi, "Falan falan şeyleri deyip, uydurduğu şeyleri söyleyebilirdi. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Hayır, aksine bunda gerekli olan, bunu söyleyenin, söylediği şeyin gökten duyulduğuna dâir delil getirmesidir" demiştir.

★ ★
★

Kız Allah'ın, Oğul Sizin Mi?

أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمُ الْبَنُونَ ﴿٣٩﴾

"Yoksa kızlar O'nun (Allah'ın), oğullar sizin mi?"
(Tûr, 39).

Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ortakları olmadığına ve o kâfirlerin söyledikleri şeyin yanlış olduğuna bir başka yolla işaret etmektir. O yol da şudur: Tasarruf (yetki) sahibi kimse, âciz olduğu için, ortaklara muhtaç olur. Halbuki Allah Teâlâ, mutlak kadirdir. Dolayısıyla O'nun ortakları (ortaklara ihtiyacı) yoktur. Çünkü o kâfirler, "Biz, bu putları ve diğer taptığımız şeyleri, Allah'ın ortakları saymıyoruz. Bunlara, Allah'ın kızları olduğu için saygı gösteriyoruz" diyorlardı. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ da, "kızları da, erkekleri de Allah yarattığı halde, siz daha nasıl, kızları O'na nisbet ediyorsunuz. Kızları ve erkekleri, insanlar ölüp gittiği için (nesil sürsün diye) yaratmıştır. Eğer doğum hadisesi olmasaydı, nesiller sona erer, asıllar, yerlerine fasıllar (kendilerinden çıkan dallar) geçmeksizin ortadan kalkıp yok olurlardı. İşte bundan ötürü Allah Teâlâ üremeyi takdir etmiş, yine bu sebeble cennette üreme olmayacaktır. Çünkü âhiret yurdu, bekâ yurdudur. Orada babaların ölümü söz konusu değildir ki, oğullar yaratmak suretiyle, imâr ve nesil devam işi sürdürülsün. Bunun böyle olduğu sâbit olunca

çocuk, babasının yok olması durumuna karşılık yaratılmıştır. Hak Teâlâ işte bundan ötürü, Al-i İmrân Sûresi'nin başında, *"(Allah) hayy (diri) ve Kayyûm'dur"* (Al-i İmrân, 2) buyurmuştur ki bu, "Allah, hiç ölmeyen bir diridir. Dolayısıyla kendisine vâris olacak bir çocuğa ihtiyacı yoktur. O, değişmeyen ve zayıflamayan bir kayyûm'dur, dolayısıyla yerine geçsin diye de bir çocuğa muhtaç değildir" demektir. Zira bu ayet, Necrân hristiyanları hakkında vârid olmuştur.

Daha sonra Hak Teâlâ bu hususu en belîğ bir biçimde beyan ederek şöyle buyurmuştur: Onlar, Allah'ın kızları, kendilerinin de oğulları olduğunu söylüyorlar. Halbuki onlar için kızlar daha uygundur. Çünkü kızların çokluğu, neslin çokluğunu sağlar. Çünkü çok kızdan, tek bir taneden elde edilecekten daha çok çocuk olması mümkündür. Ama çok erkeğin, tek bir dişiyi, pek çok çocuğa hamile bırakması mümkün değildir. Baksana, koyunların dişisi nadiren kesilir. Zira türün bekâsının dişi ile sağlandığı sâbit olduğu için, üreme bakımından bunlar daha faydalıdır. İşte bu sebeple Allah Teâlâ, "Ben, yok olmayan bir kayyumum. Türün devamı hususunda, Benim, hâdis (mahluk) bir şahsa ihtiyacım yoktur. Siz insanlar ise, dünyevî ölümden korkuyorsunuz. Halbuki âlemin bekası, daha ziyade dişilerle sağlanır. Buna rağmen, siz kendinizi kızlardan tebrie ediyorsunuz. Allah Teâlâ'nın hiçbirşeye ihtiyacı yok iken ve herşeyden müstağnî iken, onun kızları olduğunu söylüyorsunuz" demek istemiştir. Bu izaha göre, geçen ayetteki ifade, Allah'ın bir başlangıcı olmayışına nazaran, Allah'ın hiçbir ortağı olmadığına, bu ayet ise, Allah'ın fânî olmayışına nazaran, yine O'nun ortakları olmadığına bir işarettir.

İmdi, eğer, "Bu iş, herkesin anlayacağı şekilde çirkin bir şey olmasına rağmen, daha nasıl Allah'ın kızları bulunduğu söylenmiştir? Halbuki bunu söyleyenlerin, mükelleflyeti kaldıracak akılları vardı. Bu kadar bir akıl bile, bu sözün yanlış olduğunu anlamaya yeterlidir?" denilirse, biz deriz ki: Onların bu görüşe (inanca), akıllarına tâbî olup, nakle itibar etmeyişleri sevketmiştir. Çünkü onları bu konuda takib ettikleri yol, felsefecilerin yoludur. Çünkü felsefecilerin, "Açık (sarih) akla (yani aklın açık olarak gösterdiği şeylere), uyması gerekir. Nakil ise, kendisine uyulmaktan uzaktır. Ona ancak, akla uygun olduğu zaman uyulur. Nakil akla uyduğunda ise nakle uymaya zaten gerek kalmaz. Çünkü bu durumda akıl yeterlidir" derler ve şöyle ilave ederler: "Babaya, çocuğunun varlığına sebeb olduğu için "vâlid" (doğumuna sebeb olan) denilmiştir. İşte bundan dolayı, birşey birşeyden çıktığında, "Bu ondan tevellüd etti" denilir. Bu sebeble Araplar, "hummâ"nın (vücuddaki ateşin) midede karışan yiyeceklerin, bozulmasından (yanmasından) meydana geldiğini söylerler. Bu sebeble onlar: "Allah, meleklerin meydana gelmelerinin vâcib ve zorunlu bir sebebidir" diyorlar. O'na bundan dolayı "Vâlid" (baba) adını veriyor ve Allah'ı bu şekilde isimlendirirken, O'na noksanlık getirecek şeylerle O'nu adlandırmaktan tenzîh edilmesi gerektiğine aldırmıyorlardı ve nakle itibar etmedikleri için de, Allah'ın isimleri (ve sıfatları) konusunda şeriatın getirdiği en güzel isimlerle yetinmenin vâcib oluşuna da dikkat etmiyorlardı. İşte bu sebeble, Allah'a ve O'nun sıfatlarına mecazî ve hakikî kelimelerin verilebileceğini söylüyor, böylece de mesela O'na mecazî olarak, âşık, ma'şûk, baba, vâlid v.b. adlar veriyor, ama "oğul, mevlûd" gibi adları, ittifakla vermiyorlardı ki, bu bir dalâlettir.

★ ★

Risalet İçin Ücret?

أَمْ تَسْـَٔلُهُمْ أَجْرًا فَهُم مِّن مَّغْرَمٍ مُّثْقَلُونَ ﴿٤٠﴾

"Yoksa sen onlardan (peygamberlikten dolayı) bir ücret istiyorsun da, bundan dolayı onlar, ağır bir borç yükü altına mı girmişler?"
(Tûr, 40).

Bu ayetin, kendinden öncekilerle münasebetinin izahı da şöyle yapılır: Müşrikler, şeriatı (dinî hükümleri) bir kenara atıp, akden doğru sandıkları şeylere uyup, yokluktan sonra var olana, "mevlûd" (doğmuş-üremiş), bunları yoktan var edene de, "vâlid" adını verince, bu sebeble ve müşrik olmaları sebebiyle kâfir olmuşlardır. İşte bu sebeple, Hak Teâlâ onlara, "Sizi, şeriatı bir tarafa atmaya, peygambere uymamaya sevkeden şey nedir? Bu, o peygamberin sizden herhangi bir ücret istemesinden ötürü müdür?" demek istemiş, onların buna "evet" demeleri mümkün olmayınca, geriye onların ancak "Hayır" cevabını vermeleri kalmıştır. Binâenaleyh biz de onlara diyoruz ki: Sizin söylediğiniz gibi bir mana olmasa dahi, iftira etmenizi câiz gören ve lafız bakımından Allah'ın makamını hafife almayı gerektiren felsefecilerin sözüne nasıl uyuyor ve mana bakımından adaleti (uygunluğu), lafız bakımından iyiliği ve güzelliği size emreden ve size "Açık ve vâzıh manalara (gerçeklere) tâbi olun. Eğiten ve terbiye eden güzel kelimeler kullanın" diyen zata tâbî olmuyorsunuz?" buyurmuştur ki bu son derece güzel bir açıklamadır.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ücret Neden Resûle Nisbet Edildi?

"Yoksa onlar (...) mı diyorlar?" (Tûr, 33) ve *"Yoksa onlar, bir tuzak kurmak mı istiyorlar"* (Tûr, 42) vb. ayetlerinde olduğu gibi, niçin, "Yoksa onlar bir ücret mi istiyorlar?" buyurulmamış da, isteme işi Hz. Peygamber (s.a.s)'e nisbet edilerek, *"Yoksa sen onlardan bir ücret mi istiyorsun..."* buyurulmuştur, bunun faydası nedir? Biz deriz ki: Bunda iki fayda bulunmaktadır:

Birinci Fayda: Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini teselli etmek. Bu böyledir, çünkü onlar Kur'ân'ı dinlemekten imtinâ edip tâbî olmaktan yüz çevirince, bu durum Hz. Peygamber (s.a.s)'e ağır geldi. Bunun üzerine de Rabbi ona, "Sen, üzerine düşeni yaptın. O halde, iman etmediler diye, canın sıkılmasın.. Sen, kınanacak değilsin.. Sen ancak, eğer onlardan bir ücret talep etmiş olsaydın, kınanırdın.. Peki, sen onlardan bunu istedin de mi, bu onlara ağır geldi?!. Hayır, o halde senin hiçbir kabâhatin yok.." dedi.

İkinci Fayda: Şayet أَمْ يَسْـَٔلُونَ *"Yoksa onlar... istiyorlar mı?"* buyurulmuş olsaydı, o zaman, ücretin mutlak olarak nefyedilmesi, (istenmemiş olduğu) gerekirdi ki, bu böyle değildir. Çünkü onlar hem şirk koşuyorlar, hem de onlardan, liderleri tarafından bir ücret talep ediliyor.. Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelince, Cenâb-ı Hak ona,

"Sen onlardan bir ücret istemiyorsun, buna rağmen onlar sana uymuyorlar. Senden başkaları ise onlardan ücret talep ediyor ve onlar da bu talebe muhatap oluyorlar, buna rağmen yine de onlara tâbî oluyorlar. Bu ise sapıklığın zirvesidir.." demiştir.

İKİNCİ MESELE

Eğer bir kimse, أَمْ edâtının, ancak ya hakiki olarak ya da takdiren ifâdenin ortasında gelmesini açıklaman gerekir.. O halde, burdaki hangi durumdur?" dese, biz deriz ki: Burada Cenâb-ı Hak sanki, "Sen onlara, sırf Allah rızası için mi hidâyet gösteriyorsun, yoksa buna mukabil onlardan bir ücret mi talep ediyorsun?" buyurmuştur. Bu durumda, birinci kısmın terkolunması, yadırgama ve nefyin onun hakkında vâkî olmaması sebebiyledir. Bu tıpkı, أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ *"Yoksa Allah'ın kızları mı var?"* (Tûr, 39) ayetinde olduğu gibidir. Çünkü kelâmın takdiri أَهُوَ وَاحِدٌ أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ *"O, bu mudur, yoksa O'nun kızları mı vardır?"* şeklindedir. Ancak birinci kısmın zikredilmeyişi, birinci kısım hakkında Allah tarafından bir yadırgama ve inkârın vaki olmayışıdır. Birde, onların, "O **Muhammed**, Allah'ın rızasını istemiyor. O ancak, bu dünyada önderlik ve ücret istiyor" demelerinden dolayıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ücret Kelimesinin Seçilmesi

Cenâb-ı Hakk'ın, hassâten أَجْراً buyurmuş olmasında meselâ أَمْ تَسْئَلُهُمْ شَيْئاً "Sen onlardan bir şey mi istiyorsun?" veya مَالاً... *"Sen onlardan bir mal mı istiyorsun?"* vb. şeklinde demiş olsaydı, başkasında olmayacak olan bir fayda ve mana mı vardır? Biz deriz ki, evet. Daha önce benden, Kur'ân'daki her lâfzın, biz bilmesek bile, bir mana ve hikmeti vardır şeklinde bir söz sâdır olmuştu. Burada da görünen odur ki, bu kelimenin getirilmiş olması, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yaptığı ve getirdiği şeyde onların maslahat ve menfaatleri olduğuna bir işârettir. Çünkü ücret ancak, kendisinden bir ücret talebini ifâde eden bir şey yapıldığında istenilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Sen onlara öyle bir şey getirdin ki, şayet buna mukabil bir ücret talep etsen, onlar da, senin bu davetinde kendileri için ve onlara olan mükemmel fayda ve menfaatleri bilselerdi, şüphesiz sana, bütün varlıklarını sunarlar ve kendilerini sana fedâ ederlerdi.. Bununla beraber sen, onlardan herhangibir şey talep de etmiyorsun!.." buyurmuştur. İşte, Cenâb-ı Hak, أَجْراً yerine شَيْئاً veya مَالاً buyurmuş olsaydı, bu fayda meydana gelmezdi.. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Akrabalık Hukuku Ücret midir?

Bu ifâde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlardan, herhangi bir ücret talep etmemiş olduğuna delâlet eder. Cenâb-ı Hakk'ın *"Ben bu (tebliğe) karşılık sizden akrabalıkda sevgiden başka hiçbir mükâfaat istemiyorum.."* (Şûra, 23) ifâdesi ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in herhangi bir ücret talep etmediğine delâlet etmektedir. Şu halde, bunları nasıl uzlaştıracağız? Biz deriz ki: Aralarında herhangi bir aykırılık yoktur. Bilakis, herbiri de doğrudur ve her ikisi de tek bir söz gibidir. Bunun izahı şudur: *"... akrabalıkdan sevgiden başka hiçbir mükâfaat ..."* (Şûra, 23) ifadesinden kastedilen, "Ben sizden, dünyaya yönelik bir mükâfaat istemiyorum.. Benim mükâfaatım ancak ve ancak Allah'a yaklaşmaya karşı muhabbet ve sevgi duymadır. Bir de, Allah'ın kâmil kulları, Allah'a, O'nun eksik kullarından daha yakındır. Allah'ın,

kendileriyle konuşup, onların da kendisiyle konuştuğu; kendilerini kullarının kemâle erdirmeleri için gönderip de, böylece de onların kemâle erdiği, evet bu kullar da, Allah'a, kendileriyle konuşmayıp, onları elçi olarak göndermediği, böylece de kâmil hale gelemeyen kimselerden daha yakındırlar.

Bu izaha göre bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Benim mükâfaatım ancak Allah'a aittir"* (Yunus, 72) ayetinin izâfe ettiği manada olmuş olur. Ben de buna mütemayilim. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) فَإِنِّي أُبَاهِي بِكُمُ الْأُمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Ben, kıyamet gününde sizlerle, diğer ümmetlere karşı iftihar edeceğim.."*[26] buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ *".. bundan dolayı onlar, bir borçtan ağır yükün altına mı girmişler.."* ifâdesine gelince.. Daha önce yapmış olduğumuz açıklamalar, *"Yoksa sen onlardan bir ücret (mi) istiyorsun"* ayetinden kastedilenin, dünya mükâfaatı olduğunu; *"De ki: "Ben bu (tebliğe) karşılık sizden, akrabalıkda (veya Allah'a yakınlıkta) sevgiden başka hiçbir mükâfaat istemiyorum"* (Şûra, 23) ayetinden kastolunanın ise umûm olup, daha sonra istisnâ yapılmış olduğunu beyan etmiştir. Şu halde **Vahidî**'nin söylediği şeye hâcet yoktur. Çünkü, bu istisnâ, istisnâ-i munkati olup, manası da "Sizden hiç bir ücret istemiyorum, şu kadar var ki akraba hukukunu gözetmenizi beklerim" şeklindedir. Ki biz bunu orada zikretmiştik, oraya bakılabilir.

BEŞİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın *"Bundan dolayı onlar, ağır bir borç yükü altına mı girmişler.."* ifâdesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlardan hiçbir şey talep etmemiş olduğuna bir işârettir. Şayet onlardan herhangi bir ücret talep etmiş olsaydı, ona tabi olmayı terk etme hakları olmazdı. Meğer ki yükleri çok ağır olsun. Yani ellerinde ne varsa alması, vermedikleri hiç bir şey bırakmamaları, böylece malları gittikten başka ağır bir borç yükü altında kalmaları durumunda, ancak o zaman tabi olmayı bırakabilirlerdi.

★ ★
★

Gayb Bilgisi Onlarda mı?

Cenâb-ı Hak daha sonra,

أَمْ عِندَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤١﴾

"Yahut gayb, kendilerinin yanındadır da (bunu) onlar mı yazıyorlar?" (Tûr, 41).

buyurmuştur.

Bu ifâde de, yukarda zikrettiğimiz tertip üzeredir. Buna göre, Cenâb-ı Hak onlara sanki, "Siz, şeriatı ve onun güzelliklerini neye binâen terkettiniz? Söylediğiniz şeyleri,

26) **Müsned**, 2/172.

makûl şeyler diye isimlendirdiğiniz bozuk vehimlerinize dayanarak söylediniz.. Halbuki peygamber (s.a.s) sizden herhangi bir ücret talep etmemektedir. Sizler ise bilmiyorsunuz.. Binâenaleyh, siz mazûr değilsiniz. Çünkü mazeret, ya sizin borçlu olmanızda, yahutta o peygamberin getirdiği şeyle muhtaç olmamanızda söz konusu olabilir. Halbuki bu hususta, üzerinizde bir borç yoktur ve siz, size getirilen o şeyden müstağnî de kalamazsınız. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Kelâmın takdiri nasıldır? Biz deriz ki, burada herhangi bir takdir yapmaya ihtiyaç yoktur. Tam aksine (أَمْ edâtı), daha önce de bahsettiğimiz gibi, ortada gelen bir istifhamdır. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "Onları, Allah rızası için mi hidâyete sevkediyorsun, yoksa sen onlardan herhangi bir ücret istiyorsun da, onlar onun için mi diretiyorlar? Yahutta, gaybın bilgisi onların yanında da, bu yüzden onlar senin söylediğine ihtiyaç duymuyorlar, bundan ötürü mü sana tâbî olmuyorlar?

İKİNCİ MESELE
Gayb'ın Mahiyeti

الْغَيْبُ kelimesinin başındaki elif-lâm, ne tür bir elif-lâm'dır? Cins için mi, yoksa ahd için midir? Biz diyoruz ki, görünen odur ki, bu ifâde ile, gaybın türü kastedilmiştir. Bu tıpkı bir kimsenin, muayyen bir eti değil de, et yeme işini beyân etmeyi kastederek, اَشْتَرِى اللَّحْمَ *"Et satın alıyorum"* demesi gibidir. O halde, *"Gaybın ve şehâdetin âlimi..."* (Haşr, 22) deyiminde ise, elif-lâm cins içindir ve bu elif-lâm, her tür gaybı içine almaktadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu izaha ve şahsın yanında gayb bilgisi bulunmayacağına göre, daha gayb bilgisi nasıl olur da onların nezdinde bulunabilir ki? Biz deriz ki: Bunun anlamı, "Başkalarına göre gayb sayılan şey, onların yanında mevcut mu?" şeklindedir. Bu ifâdenin, *"... biz onun, semânın felâketi hadiseleri(ne çarpılması)nı gözetliyoruz"* (Tûr, 30) ifâdesiyle ilgili olduğu ileri sürülmüş olup, bu, "Gayb bilgisi sizin yanınızda mı ki, o peygamberin sizden önce öleceğini bilebiliyorsunuz?" demektir. Ama bu zayıf bir ihtimaldir. Zira, bu iki ayet arasına çok uzun bir fasıla girmiştir. Yahut da, قُلْ تَرَبَّصُوا *"De ki: "Gözleyiniz..."* (Tûr, 31) hitabıyla ilgilidir. Dolayısıyla, bununla ilgili olması, ötekisiyle ilgili olmasına mâni olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Kitabetin Burada Manası

أَمْ هُمْ يَكْتُبُونَ *"Onlar mı yazıyorlar?"* ifâdesindeki hikmet nedir? Biz deriz ki: Bu, bu işin iyice açık olduğunu göstermek ve peygamber yanında bulunan gayb bilgilerinin, vahy ile bilinen bir takım emirler, sırlar, hükümler, haberler vb. türünden olduğuna bir işârettir ki, peygamber bütün bunlar hakkında, onların öyle olduğuna dair kesin inanca sahiptir ve peygamber tıpkı, ferasetli gözükmek isteyen kimsenin "Şu iş şöyledir" dediği gibi de demektedirler.

İmdi, eğer ferâset göstermek isteyene, "söylediğin bu hususu sen el yazınla yaz.." denilecek olsa, o, buna yanaşmaz ve "Ben bu hususta, kesinliği ve katiyyeti iddia etmiyorum. Ancak ne var ki ben bunu, zan ve fikir yürütme yoluyla söylüyorum.." der. Eğer bu şahıs, söylediği bu şey hususunda kesin bir inanca sahip ise, "Bunu,

benim cümlem olarak yazınız ve kitâblarınızı da, "Falanca gün şöyle şöyle olacak diye yazınız" der. Binâenaleyh, yaptığımız bu izaha göre, أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ifâdesinin manası, *"Onlar, Muhammed (s.a.s)'in derecesinde midirler ki, böylece bundan müstağni oldular da yüz çevirdiler?"* şeklinde olur.

İbn Kuteybe'den nakledildiğine göre, bu ifâdede geçen يَكْتُبُونَ sözü ile "hüküm verme" kastedilmiş olup, manası, "o halde onlar da mı hükmediyorlar?" şeklinde olur. İbn Kuteybe, verdiği bu manâ hususunda Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اُقْضِ بَيْنَنَا بِكِتَابِ اللّٰهِ *"Aranızda, Allah'ın kitabıyla, yani "Allah'ın hükmü ile" hükmet"* ifadesine tutunmuştur. Halbuki, bu kastedilmemiştir. Tam aksine bu ifâde, izmâr kabilinden bir ifâde olup, manası, "Allah'ın kitâbında olan ile hükmet" şeklindedir. Nitekim Arapça'da meselâ, "Falanca, Şâfi'nin mezhebine göre hüküm veriyor" denilir ki, bu, "Şafi'nin mezhebinde olan şeylerle" demektir. Ve nitekim, beraberinde, halkın idârecisinin bir kitâbı bulunan bir elçi, "Melikin kitabına göre hareket edin.." der..

★ ★
★

Tuzağa Düşürmek mi İstiyorlar?

أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ ﴿٤٢﴾

"Yoksa sana bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Fakat o küfredenler kurdukları o tuzağa kendileri düşüp mağlub olmuşlardır"

(Tûr, 42).

Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu iki ifâde arasındaki ilgi ve münasebet nedir? Biz deriz ki, bu ilgi ve münasebet, Cenâb-ı Hakk'ın, أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا ifâdesinden ne kastedildiğinin izah edilmesiyle ortaya çıkacaktır. Bu sebeple bazı müfessirler, "Yoksa onlar sana tuzak mı kurmak istiyorlar? Ama ne var ki, tuzağa düşenler onlar olacaktır.." manasını vermişlerdir ki bu, "Onlar, sana tuzak kuramıyacaklar. Çünkü, Allah'ın bizzât kendisi seni koruyacak ve koruması ile de sana yardım edecek.." demektir. Bu izaha göre şimdi biz, أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ (Tûr, 41) ifâdesini, نَتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمَنُونِ (Tûr, 30) ifâdesiyle, ilgili olduğunu söyleyenlerin sözünü söylersek, burada son derece güzel bir tertibin bulunduğu görülecektir. Bu tertip de, *"Onlar, "Biz onun, zamanın felâketli hadiseleri(ne çarpılması)nı gözetliyoruz..."* (Tûr, 30) deyince, onlara, "Sizler gaybı biliyorsunuz da, böylece Muhammed'in sizden önce öleceğini söylüyorsunuz? Yoksa, bir tuzak mı kuruyor da böylece, "Biz onu öldüreceğiz, böylece de o bizden önce ölecek diyorsunuz?.. Eğer şimdi siz, gaybı bildiğinizi iddia ediyorsanız, yalancısınız.. Yok eğer, sizler, ona galip geleceğinizi sanıyorsanız, yanılıyorsunuz. Çünkü Allah, size karşı onu koruyacak ve size karşı, ona yardım edecektir.." şeklindedir.

Ama bizim, bu ifâde ile, "O, sizi doğruya sevketmesine karşılık, sizden bir mal istemiyor. Halbuki siz/er, eğer onun hidâyeti olmasaydı, gayb âleminden olduğu için, onun getirdiğini bilemezdiniz.." manasının kastedilmiş olduğunu söylemenize göre, biz deriz ki bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) أَمْ يُرِيدُونَ كَيْداً ifâdesi ile, "Yoksa onlar, şeytandan ve onun saptırmasından kaynaklanan bir tuzak kurup da, böylece muratlarına ermek mi istiyorlar?" mânası kastedilmiştir. Ki buna göre Cenâb-ı Hak âdetâ, "Sen onlardan bir ücret istemiyorsun. Onlar gaybı bilmiyorlar. O halde, onlar sana muhtaçtırlar, ama senden yüz çevirip, şeytanın tuzağını tercih ettiler ve onun saptırmasına razı oldular." demek istemiştir. Bu izahımıza göre, يُرِيدُونَ kelimesiyle, tercih etme ve arzu duyma manaları kastedilmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak bu fiili (bu manada), *"Kim de dünya ekinini isterse ona da bundan veririz..."* (Şurâ, 20) ve *"Yalancılık etmek için mi Allah'ı bırakıp düzme tanrılar diliyorsunuz..."* (Saffât, 86) ayetlerinde getirmiştir. Bunlardan daha açık olarak da, *"Şüphesiz dilerim ki, sen kendi günahınla birlikte benim günahımı da yüklenesin de..."* (Maide, 29) ifâdesinde kullanılmıştır.

Müşakele

2) Allah daha iyi bilir ya, bu ifâde ile şu mananın kastedilmiş olduğu da söylenebilir: "Yoksa onlar, Allah'a tuzak kurmak mı istiyorlar? O halde o tuzaklar, kendilerine ulaşacaktır. Bu demektir ki onlar, en yakın zamanda, o tuzağa düşmüş olacaklardır." Bu manaya göre sözün tertibi şöyledir: "Bu yüz çevirişleri hususunda, yani Hz. Peygamber (s.a.s)'e ittibâ etmeyişleri hususunda bir mazeret ve bir hüccetleri kalmadığına göre, bu demektir ki onlar, ilahî azâbın, başlarına gelmesini istiyorlar. Çünkü allah onlara, kendilerinden herhangi bir ücret istemeyen ve onları, hiç bilgileri olmayan şeylere ileten bir peygamber göndermiştir. Onların yanında, daha önce kitâb da yoktu.. Buna rağmen onlar, yüz çeviriyorlar. O halde bu demektir ki onlar, Cenâb-ı Hakk'ın onları helâk etmesini ve kendilerine tuzak kurmasını (cezâlandırmasını) istiyorlar. Çünkü, kâfirin, küfründe ilerlemesi için ona fırsat vermek, bir tuzaktır ve günâhlarını iyice artırmasına mühlet tanımaktır. Bu istidrâcın yanlış bir şey olduğu söylenemez, zira Allah'ın fiilleri hakkında, tuzak kurma ve kötülük yapma ifâdeleri, ancak "müşakele ve mukabele"den dolayı kullanılabilir. el-Mekru (tuzak, hile) de böyledir. Dolayısıyla, "Allah, kâfirlere kötülük yaptı" أَسَاءَ -Allah, haddi aştı- اِعْتَدَى" denilemez. Ama, daha önce, -kâfirler hakkında bu tür ifâdeler kullanılmışsa, hemen bunun peşinden, lafızla ilgili bir münasebetten dolayı, Allah hakkında da bu ifâdeler kullanılabilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَزَاؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا *"Bir kötülüğün cezası, dengi bir kötülüktür.."* (Şûra, 40) فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ *"Kim size karşı haddi aşarsa, siz de ona karşı ... haddi aşın.."* (Bakara, 194) ...وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ *"Hile yaptılar, Allah da hilelerini bozdu.."* (Âl-i İmrân, 54) ve يَكِيدُونَ كَيْداً وَأَكِيدُ كَيْداً *"Bir tuzak kuruyorlar, ben de bir tuzak kuruyorum.."* (Tarık, 15-16) ifâdelerinde böyledir. Çünkü biz diyoruz ki, el-keyd kelimesi, her ne kadar kendisinden sudur eden kimseye göre güzel olsa dahi, başına gelmiş olduğu kimseyi üzen şey demektir. Baksana, İbrahim (a.s), hiç mukabele olmaksızın, لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ

"Allah'a yemin ederim ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonra, ben putlarınıza elbette bir tuzak kuracağım" (Enbiyâ, 57) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ ifâdesindeki fayda nedir? Bu söz ile bir kimsenin, أَمْ يُرِيدُونَ كَيْداً فَهُمُ الْمَكِيدُونَ demesi arasındaki fark nedir?

Biz diyoruz ki, buradaki fayda, kâfirin, tuzak kurmayı istemesi mukabilinde değil de, küfrü mukabilinde tuzağa düşmüş olduğunu belirtmektir. Şimdi Cenâb-ı Hak şayet, "Onlar, tuzak kurmak istiyorlar, o halde tuzağa düşecek olanlar onlardır" demiş olsaydı, bu sözden, onlar tuzak kurmayı istemedikleri sürece tuzağa düşmeyecekleri manası anlaşılırdı.. Ki bu bahsettiğimizi, buradaki **el-keydu** kelimesiyle şeytanın tuzağı, yahut -Allah'ın onlara azâb etmesi anlamında- "Allah'ın tuzağı" manasının kastedilmiş olduğu da teyit eder. Zira, *"Fakat o küfredenler (kurdukları o) tuzağa kendileri düşüp mağlub olmuşlardır"* cümlesi, şeytanın tuzağa düşürdüğü ve Allah'ın azâb ettiği manasında, Allah'ın tuzağa düşürmüş olduğu her kâfiri içine alan bir ifâdedir. Bahsettiğimiz bu izaha göre, bu cümlenin manası, "Sen onları, Allah'ın rızası için mi hakka ve hakikata sevkediyorsun? Yoksa bu işe karşılık, onlardan bir ücret mi istiyorsun da, böylece işlerini ağırlaştırıyorsun da, sana uymaktan imtinâ ediyorlar? Yoksa, yanlarında gaybın hilesi mi vardır ki, sana ihtiyaç hissetmiyor ve senden yüz çeviriyorlar? Yoksa, bu son iki şıktan herhangi bir şey mevcut değil midir ki, böylece onlar ilahî azâbı seçiyorlar? Halbuki, küfürlerinden dolayı bu ilahî azâb, onlardan hiçbir şekilde savuşturulmayacaktır. Çünkü kâfirler, muhakkak ki azâb göreceklerdir" şeklinde olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE **Keyd** kelimesinin, belirsiz getirilmesinin faydası nedir? Çünkü Cenâb-ı Hak, kapalılık izâle olsun diye, meselâ كَيْدُكَ yahut اَلْكَيْدَ veyahut da başka bir şekilde söylememiştir... Biz deriz ki, buradaki fayda, o azâbın, onların kestiremedikleri bir cihetten gelip, onları bulacağına bir işârettir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onların bu hususta hiçbir bilgileri olmaksızın bu azâp ansızın gelip onlara çatacaktır.." demek istemiştir. Veyahut da bu, daha önce de defalarca bahsettiğimiz gibi Cenâb-ı Hakk'ın bu tuzağın büyük olduğunu murat etmiş olması sebebiyledir.

★ ★
★

Yoksa Allah'tan Başka Tanrılar Mı Var?

أَمْ لَهُمْ إِلَٰهٌ غَيْرُ اللَّهِ ۚ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٣﴾

"Yahut onların, Allah'tan başka bir tanrıları mı var? Allah, onların katmakta oldukları ortaktan münezzehtir"

(Tûr, 43).

Cenâb-ı Hak, tevhîdden yeniden bahsetmeye başlamıştır ki, bu da, "*Yahut kızlar* O'nun, oğullar sizin mi?" (Tûr, 39) ayetinin ifâde ettiği manaya delâlet eder. سُبْحَانَ اللّٰهِ ifâdesiyle ilgili olarak, şöyle kıymetli bir bahis söz konusudur. Dilciler, سُبْحَانَ kelimesinin, "tesbîh" (cinsinin) alan ismi olduğunu söylemişlerdir ki, biz bu hususu, "*Haydi akşama girerken, sabaha ererken Allah'ı tenzih edin..*" (Rum, 17) ayetinin tefsirinde açıklamış ve bunun pekçok inceliklerinden bahsetmiştik.. Buna göre şayet, "Biz, سُبْحَانَ ifâdesinin bir masdar olduğunu ve "fu'lân" vezninde olduğunu söylüyor, böylece de, سُبْحَانَ kelimesini, Lafzatullah'ın olmadığı yerlerde de getirebiliyoruz. Ve nitekim, "Allah'ı tesbihte (...) vardır" manasında فِي التَّسْبِيحِ denilmektedir..." denilirse, biz deriz ki: Bu, tıpkı bir kimsenin, مِنْ harf-i cerdir; فِي zarf ifâde eder" deyip de, harfleri yani مِنْ ve فِي 'yi mübtedâ tutarak bunlara haber getirmesi gibidir. Ne var ki, aslında, harfler mübtedâ olmazlar.. Buna da şu şekilde cevâp verilebilir: Burada مِنْ ve فِي harf-i cerleri isim gibi kabul edilmişler ve meselâ senin, أَخَذْتُ مِنْ زَيْدٍ "Zeyd'den aldım" ve الدِّرْهَمُ فِي الْكِيسِ "Para, cüzdandadır, kesededir" cümlesinde olduğu gibi, asıl kullanılışları (harf oluşları) üzere bırakılmamışlardır. (Yani, yukardaki kullanılışlarında isim, burada ise, harfdirler). Aynen bunun gibi سُبْحَانَ kelimesi de, geçtiği yerlerde, kullanıldığı şekil üzere bırakılmamıştır. Çünkü bu durumda bu ifâde, artık alem değildir. Nitekim meselâ, زَيْدٌ عَلَى وَزْنِ فَعْلٍ "Zeyd (kelimesi) fa'l vezni üzeredir" denilir. Bahsettiğimiz yerde ise, tesbih lafzı böyle değildir. (Sübhânellâh dersek, cins-i âlem alır, meselâ فِي السَّبْعِ de ise, masdar olur).

DÖRDÜNCÜ MESELE

عَمَّا يُشْرِكُونَ ifâdesindeki مَا hakkında, şu iki izâh yapılabilir:

a) Bu, masdariyye olup, manası, "Onu, onlara şirk koşmalarından tenzih ederim" şeklinde olur.

b) Haberiyye (ism-i mevsûl) olup, manası, "Allah'ı, onların şirk koştukları şeylerden tenzih ederim.." şeklindedir. Bu izaha göre, bunun, yani مَا 'nın, "o çocuktan" şeklinde manalandırılması muhtemeldir. Çünkü onlar, "kızlar Allah'ındır.." dediler de, bunun üzerine O da, "Allah, kızlardan ve oğullardan münezzehtir.." buyurmuştur. Yine bu مَا'nın, "ilâhlar gibisinden..." şeklinde mana alması da muhtemeldir. Çünkü o müşrikler, O'nun, kendilerinin, taptıkları ilâhlar gibi olduğunu söylüyorlardı da, işte bunun üzerine, "Allah onların taptıkları o şeyler gibi olmaktan münezzehtir" buyurdu.

★ ★
★

Gök Parçalansa da Te'vil Ederler

وَإِن يَرَوْا كِسْفًا مِّنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَّرْكُومٌ ﴿٤٤﴾

"Eğer gökten bir parça düşer görseler, "(Bu) derler, birbiri üstüne yığılmış bir buluttur"

(Tûr, 44).

BİRİNCİ MESELE

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetin önceki ayetle münasebetini de şöyle izah edebiliriz: Allah Teâlâ, o müşriklerin görüş ve inançlarının, yanlış ve nazarı dikkate alınmayacak birşey olduğunu beyân edince, onlar için artık hiçbir mazeret kalmadığını bildirmiştir. Çünkü bunca mucizeler ortaya çıkıp, deliller ve gerçekler batıldan ayrılıp seçildikten sonra, onlar iman etmediler. Bundan sonra da, *"Eğer gökten bir parça düşer görseler, "Bu, birbiri üstüne yığılmış bir buluttur" der"* yani bu mûcizeyi de inkâr ederler" buyurmuştur. Ne var ki mûcize, en bâriz şeyde gösterilirse, daha açık olmuş olur. Bunu şöyle izah edebiliriz: Bir kimse evinden, bir şey getirse ve onu bu şekilde yapanın kendisi olduğunu iddia etse, çoğu kez onu dinleyenlerin kalbine, o şeyin tâ evinde iken böyle olduğu, onu bu şekle onun sokmadığı düşüncesi gelebilir. Ama bu kimse, insanlara, "İstediğiniz şeyi getirin, ondan size bunun gibisini yapıp göstereceğim" dese, akla gelen bu düşünce ve şüpheler silinir. Ne var ki insanlarca, en açık şey, insanın beşiği ve yatağı mesâbesinde olan yeryüzü ile, tavanı ve kubbesi mesâbesinde olan gökyüzüdür. Araplar, asıl inançları itibariyle, felsefecilerin yolu üzere idiler. Dolayısıyla da, "Biz felsefecilerin görüşüne iltifat etmeyiz ve Allah'ı son derece tenzih ediyoruz. Hatta O'nun görülemeyeceğini ve zatına ilave bir vasıfla vasfedilemeyeceğini söylüyoruz ki böylece O, gerçekte tek olsun... O halde bizim yolumuz nasıl, Allah'a yontulmuş putları ortak koşanların yolu sayılabilir?" diyorlardı.

Biz diyoruz ki: Sizler, kâinatta meydana gelen hadiseleri, yıldızlara bağlayıp, yıldızlara dua edip-yalvarma yolunu açınca, cahiller bunu sizden öğrenip, bir yol (din) edindiler. Şimdi Arapların câhiliyye çağında, aslında felsefecilerin yolunu takib ettikleri; felsefecilerin de, herşeyi tabiata bağladıkları ve "yerin özelliği, oluşmadır (kendi kendine olmadır). Göğün özelliği ise, ayrılıp çözülmeye mânî olmak (parçalanmamak)tır" ddikleri sâbit olunca, Hak Teâlâ, tabiat fikrini çürütmek ve hâdiselerde hür ve irade sahibi bir yüce zatın (kendisinin) müessir olduğunu göstermek için Kur'ân'ın pek çok yerlerinde buna reddiyede bulunup cevap vermiş ve meselâ, *"Eğer biz dilersek onları yere geçiririz, yahut gökten üstlerine parçalar düşürürüz"* (Sebe, 9) buyurmuştur. Şimdi Cenâb-ı Hak burada da, "Eğer biz, son derece garib (alışılmamış) birşeyi en açık ve bilinen yani hep gözleri önünde olan ve hiç kimsenin ilaçlarla-başka çarelerle bir parçasını düşürmek için ona ulaşamadığını bildikleri o gökyüzünde getirecek-gösterecek olsak, bunu da inkâr ederler onlar. O halde bu durum bundan daha az açık olanda gösterilse ya nasıl olur?" demek istemiştir. Bahsettiğimiz bu izahı ve gökyüzü konusunda, Arapların, felsefecilerin yolunu takib ettiklerini, Hak Teâlâ'nın onların, *"Gökyüzünü üstümüze parça parça düşüresin"* (İsra, 92) dediklerini belirttiği bu ifadesi de destekler. Bu "Senin iddiana göre, Ey **Muhammed**, bu mümkündür. Bize göre ise mümkün değildir" demektir.

"**Kisfe**" kelimesi, parça-kısım demektir. Arapça'da, elbisenin parçası manasında da "**kisfe**" denilir.

Ayetle ilgili birkaç bahis vardır:

Küsûf

Birinci Bahis: Gök parçası hakkında "kisf" kelimesi kullanılır. Dilciler bu kelimenin, elbise parçası hakkında da kullanıldığını söylemişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ, göğü, açılıp yayılmış (serilmiş) bir beze benzetmiştir. Bundan ötürü de, geçtiği ayetlerde, meselâ, buna işaret ederek, *"Gökler, Allah'ın elinde dürülmüştür"* (Zümer, 67) ve *"Göğü dürüp topladığımız gün..."* (Enbiya, 104) buyurmuştur.

İkinci Bahis: "**Kusûf**", gök hakkında; "**husûf**" da yer hakkında kullanılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, (نَخْسِفْ) *"Onları yere geçiririz"* (Sebe, 9) buyurmuştur. Ki bu, "Ay tutulması için "**husûf**", güneş tutulması için de "**küsûf**" kullanılır" diyenlerin delilidir. Bunun izahı şöyledir: Hâ'nın mahreci, kâf'ın mahrecinden aşağıdadır. Kâf'ın mahreci ise, hâ'nın mahrecinin üstünde olup, ona bitişiktir. Binâenaleyh mahreci aşağıda olan, aşağıda olan için; yukarıda olan da, yukarıda olan için kullanılmıştır. İşte bundan dolayı Araplar, güneş ve gök için "**küsûf**" ve "**kesf**"i; ay ve yer hakkında da "**husûf**" ve "**hasf**"i kullanmışlardır ki bu, Araplar'ın tıpkı, kuyunun üstünde duran şahsı ifade için, üstü noktalı kelimeyle, مَا يَخْ diye; kuyunun dibinde olan şahsı ifade için de, altı noktalı kelimeyle مَا يَخْ diye anlamları kabilindendir.

Hüsûf

Üçüncü Bahis: Cenâb-ı Hak, bulutlar hakkında onlar, aydan aşağıda oldukları halde, *"Allah onları kısef (parça parça) kılar"* (Rum, 48) buyurmuş; ay hakkında ise, *"Ay da hüsûf eder (tutulur)"* (Kıyame, 8) buyurmuştur. Çünkü ay tutulduğunda, onun üstünde bir benzeri vardır ki bu da , tutulduğu zaman, güneştir. Buluta gelince, buna, yeryüzündekilere nisbetle, onun hakkında "**kisef**" kullanılmıştır. Çünkü yeryüzündekiler bulutu görürler. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, buluta nisbetle, ay hakkında "**hüsûf**"u kullanmamış; ay hakkında bunu, güneşe nisbetle; bulut hakkında da yere nisbetle söylemiştir.

İKİNCİ MESELE
Rü'yet'in Manası

Ayetteki "**sakıt**" (düşer-düşen) kelimesi hakkında şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, ikinci mef'ûldür. Çünkü Arapça'da, رَأَيْتُ زَيْداً عَالِماً "Zeyd'i âlim gördüm" denilir.

b) Bu kelime "hal"dir. Nitekim Arapça'da ضَرَبْتُهُ قَائِماً "Onu ayakta iken dövdüm" denilir. İkinci ihtimal daha uygundur. Çünkü "re'y" (görme) fiili, iki mef'ûl aldığında, genelde, "ilm" (bilmek) manasına gelir. Nitekim sen, "Bu görüşü doğru görüyorum" ve "Bu izahı açık görüyorum" dersin. Fakat bu fiil bir mef'ûl aldığında, gözün görmesi manasına gelir, genelde... Nitekim meselâ, "Zeyd'i gördüm" dersin. Allah Teâlâ da, *"Onlar bizim azabımızı gördüklerinde..."* (Mü'min, 85) ve *"Eğer bir insan görürsen..."* (Meryem, 26) buyurmuştur. Bu iki ayette de, gözün görmesi kastedilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayette "**sâkıt**" (düşen) kelimesinin kullanılmasında, bu kökte, başka bir kökten bir kelimenin kullanılmasında olmayan bir ince mana vardır: Çünkü onlarca, gökten bir

parçanın kopup düşmesi mümkün değildir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, şu iki açıdan, onların inançlarına ters olsun diye, "**sâkıt**" kelimesini kullanmıştır:

1) Kopma işine,

2) Düşme işine ters olsun diye.. Eğer Cenâb-ı Allah, "Onlar, kopmuş veya asılı kalmış bir parça görseler..." demiş olsaydı, bu ince mana temin edilemezdi.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayette, *"derler"* ifadesinin yer almasında, şöyle bir diğer incelik var: Çünkü bu, ayetin geliş maksadı olan, o müşriklerin inadını ortaya koymadır. Zira onlar, böyle bir zamanda, bir takım izahlar (yorumlar-ihtimaller) zikrediyorlar ve böylece pes demiyorlardı ve onlar inanmaksızın, sırf lisânen "Bu bir bulut" diyorlardı. Buna göre, onların inadlarını daha iyi ortaya koyma bakımından, ayetteki "görme" fiili ile, "bilme" manasının kastedildiği söylenebilir. Bu durumda ayet, "Onlar, düşen şeyin, göğün bir parçası olduğunu kesin kes bilip anlamalarına rağmen, bunu görmemezlikten geliyor, inadlarını sürdürüyor ve "Bu, kesîf bir buluttur" diyorlardı" demektir.

BEŞİNCİ MESELE
Sehab-ı Merkûm

Ayetteki, *"Bu, birbiri üstüne yığılmış bir buluttur" derler"* ifadesi, onların, yalanlamaktan âciz kaldıkları ve "yeryüzüne birşey düşmedi" demeleri mümkün olmadığında, te'vile (yoruma) ve hayale başvuracaklarına işarettir. Ayetteki, "merkûm" ifadesi, "birbiri üzerine binmiş, kesîf, yığılmış" demek olup, adetâ "Onlar, kendilerinden, üzerlerine gelen o şeyi defedemezler" demektir. Çünkü bulut, tıpkı hava gibi olup, bir cismin kendisine nüfuz etmesine manîdir. Ama kesîf bulut, daha kuvvetli bir mâniadır. İşte bu sebeple, müşrikler, bunun, kesîf dolayısıyla da kuvvetli ve sert olduğunu söylemek istemişlerdir.

ALTINCI MESELE

Bu ifadede, *"bu"* ism-i işaretinin getirilmemesi, meselâ, هَٰذَا سَحَابٌ مَّرْكُومٌ denilmemesi, işin, çok açık ve müşriklerin inadının çok belli olduğuna bir işarettir. Dolayısıyla o müşrikler, artık münakaşa ve münazara sebebinin kalmayacağı birşeyin getirmekten hoşlanmamışlar ve bu sebeple, *"Birbiri üstüne yığılmış bir bulut"* demişlerdir. Fakat, mübteda'nın hazfi, o hususta birşey söyleyen için bir mecal (bir açık kapı) kalsın diye de yapılır. Böylece muhatapları onları yalanladığında, onlar, "Biz, ona, "Birbiri üstüne yığılmış bir bulut" yani, "onun gibi birşey dedik" derler" ve avam (cahil) kimselere karşı tutumları (aldatmacaları) işte böyle sürüp gider. Bu, birsöz söyleyip de, onun kabul görüp görmeyeceğini bilemeyen, korkak (fazla tedbirli) bir kimsenin metodudur. Böylece bu kişi, sözünü iki ihtimalli olarak söyler: Eğer bir ihtimalin kabul edilmediğini görürse, diğer manayı kastettiğini söyler, yok kabul gördüğünü görürse, maksadını açıkca ortaya kor.

★ ★
★

Onları İnatlarıyla Başbaşa Bırak!

فَذَرْهُمْ حَتَّىٰ يُلَٰقُوا۟ يَوْمَهُمُ ٱلَّذِى فِيهِ يُصْعَقُونَ ۝

"Artık onları, çarpılacakları o günleriyle karşılaşıncaya kadar bırak" (Tûr, 45).

Bu, "Onların, bu yanlış inançlarından dönmeyecekleri ortaya çıktığına göre, onları bırak. Tâ ki çarpılacakları o günleriyle karşılaşsınlar" demektir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Tebliği Bırakmak Doğru Mu?

Buradaki فَذَرْهُمْ *"bırak"* fiili bir emirdir ve "Artık Hz. Peygamber için, onları İslâm'a çağırma müsaadesi kalmamıştır" denilmesi gerekir. Ama durum böyle değil (ne dersiniz?) Buna birkaç bakımdan cevap verilir:

1) "Bu ayetler, tıpkı فَأَعْرِضْ "Yüz çevir" (Bırak) وَتَوَلَّ عَنْهُمْ "Geri dur" ifadeleri gibi olup, bu gibi ifadelerin hepsi de, kıtâl (cihâd) ayetiyle mensuhtur." Bu izah zayıftır.

2) Bununla, emir manası değil, tehdid manası kastedilmiştir. Bu tıpkı, suç işleyen kölenin efendisinin, o köleye nasihat eden kimseye, "Bırak! O, suçunun cezasını çekecek" demesi gibidir.

3) Bununla, ismen belirlenmeksizin "inad edenler" kastedilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), insanları umûmî olarak hakka ve İslâm'a davet ediyordu. Bu hitab ile inadı meydana çıkan değil de, inadı henüz aşikâr olmayan kimseler kastedilmiştir. Allah Teâlâ bunlar hakkında "onları terket" buyurmamıştır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, daha önce geçmiş olan, *"Sen öğüt vermekte devam et. Çünkü sen Rabbinin nimeti sayesinde ne bir kâhin ne de bir mecnunsun"* (Tûr, 29) ayetidir. Cenâb-ı Allah burada ise, "Onları ... bırak" demiştir. Şimdi Hak Teâlâ'nın orada bahsettiği kimseler, *"Biz (...) bundan evvel âilemiz içinde korkanlardık"* (Tûr, 26) diyen, o endişeli kimseler; burada bırakılmasını emrettiği kimseler de, *"O bir şâir. Biz onun, zamanın felaketli hâdiseleriyle çarpılmasını gözlüyoruz"* (Tûr, 30) diyen kimselerdir.

İKİNCİ MESELE
Hattâ Edatı Hakkında Mühim Not

1) Buradaki "hattâ", "gaye" (sınır) içindir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Sen onları, o güne kadar bırak; onlarla konuşma sonra o gün geldiğinde, sözünü yeniden söyle ve "Ben size dememiş miydim ki Kıyâmet gelecek, hesab yapılacak, azab ebedî olacak" der. Binâenaleyh o güne kadar onlarla konuşma; onlara bildirmek için, o gün gelince onlarla konuş" demek istemiştir.

2) "Hattâ" ile, lâm harf-i cerrinin kullanılabildiği "gaye" (için) manası kastedilmiş olup, tıpkı لِيَمُوتَ "ölsün diye" manasında "Ona yiyecek-içecek verme ölsün diye" (حَتَّى يَمُوتَ) denilmesi gibidir. Çünkü maksadı göstermek için kullanılan "lâm" edatının

dahil olduğu kelimede, maksadı gösteren fiil sona ermiş olur. Dolayısıyla bu kelimede, hem "gaye" hem "illet" (sebep) manası mevcud olur. Hattâ ve "lâm"ı bu manada kullanmak câizdir. Belki de *"Yakîn sana gelinceye kadar* (حَتّٰى) *Rabbine ibadet et"* (Hicr, 99) ayetiyle bu mana kastedilmiş olup, "Sana yakîn gelinceye dek..." manasındadır. Buna göre şayet, "Peygamberin, bırakmadığı kimseler de, o gün ile karşılaşacaklardır" denilirse, biz deriz ki: Ayetteki *"çarpılacakları"* ifadesiyle "helâk edilecekleri" manası kastedilmiştir. Binâenaleyh ahiretten endişe eden ve Cenâb-ı Hakk'ın emir ve yasaklarını unutmayan kimseler helâk olmazlar. Böylece onlar, bunlardan istisnâ edilmiş olurlar. Nitekim Hak Teâlâ bu durumu, *"Göklerde ve yerde olanlar, Allah'ın diledikleri müstesnâ, hep düşüp ölecekler"* (Zümer, 68) ayetiyle anlatılmıştır. Biz o ayetin tefsirinde, hakkı kabullenip, hesab gününün mutlaka olacağını bilen kimselerin, o Kıyâmet sayhası (narası) koptuğunda, gök gürültüsünün korkutacağını bilen ve dolayısıyla onun sesini duymaya hazır olan kimse gibi olduğunu; bunu bilmeyenin de müthiş gürültünün az sonra geleceğini bilmeyen kimse gibi olacağını, dolayısıyla o sayha koptuğunda, bilmeyen kimsenin çok sarsılacağını; bilenin ise sarsılmayacağını söylemiştik. Bu durumda, o günle karşılaşma tehdidi, o günle karşılaşacak olan herkes için söz konusu olmaz. Fakat ancak o gün yani böyle nitelik taşıyan gün, çarpılacak kimseler için olur. İşte bu, Cenâb-ı Allah'ın, *"Eğer Rabbinden ona bir nimet erişmiş olmasaydı, o mutlaka o ıssız yere kınanmış olarak bırakılırdı"* (Kalem, 49) ayetinde ifade buyurduğu gibidir. Çünkü burada, olmadığı söylenen şey, çırılçıplak bırakılma işi değildir. Çünkü bu iş, Hak Teâlâ'nın, *"Biz onu, hasta olduğu halde, çırılçıplak bırakınız"* (Saffât, 145) ayetinde de belirtildiği gibi, tahakkuk edecektir. Binâenaleyh bu ayette, olmadığı söylenen şey, beraberinde kınanma bulunan, çırılçıplak bırakmadır. İşte söz konusu olmayan şey budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"**Hattâ**", kendinden sonra gelen muzarî fiili bazan mansub, bazan da merfû kılar. İki durum arasındaki fark şöyledir: Eğer fiil, gelecek zamana ait olup, şimdiki zaman için değil ise, "hattâ" edatı bunu nasbeder. Nitekim sen, "Derecemin yükselmesi için, (حَتّٰى تَرْتَفِعَ دَرَجَتِي فِقْهاً) fıkıh öğrendim" dersin. Çünkü bu yükselme işinin ileride olacağını bekliyorsun. Eğer o fiil, şimdiki zamanla ilgili ise, "hattâ", o muzarî fiili ref' eder. Nitekim أُكَرِّرُ حَتّٰى تَسْقُطَ قُوَّتِي ثُمَّ أَنَامُ *"Tekrar ediyorum, öyle ki kuvvetim tükeniyor, sonra da uyuyorum"* dersin. Bunun sebebi şudur: "**Hattâ**", gelecek zamanda kullanıldığında "gaye" (sınır) içindir. Lâm-ı ta'lîl ise, garaz (maksad) içindir. Maksad, fiilin gayesidir. Nitekim "Niçin o evi yapıyorsun?" dediğinde, muhatab "**li's-sükna**" (Oturmak için) der. Böylece, ...حَتّٰى تَرْتَفِعَ "derecem yükselir diye" şeklindeki sözü, لِأَرْتَفِعَ "yükseleyim diye" sözü gibi olur. Her ikisinde de, hattâ ve lâm'dan sonra, mukadder bir أَنْ edatı vardır.

Buna göre eğer, "Hal (şimdiki zaman) manası murad edildiğinde refedişinin, istikbal manası murad edildiğinde de nasbedişinin sebebi hakkında ne birşey söyledin, ne birşey zikrettin" dersen, biz deriz ki: Gelecek zaman fiili, eğer beklenen birşey olur, dört gözle umulan ve zihinde olması beklenen bir şey söz konusu olursa, o bunu, manasına uygun bir lafızla yapmayı gözetir. İşte bundan dolayı, nahivciler şöyle demişlerdir: İzâfet terkibinde, muzâf, mana bakımından bir şeyi bir şeye çekince,

o onu lafızla da çekmiş sürüklemiş olur. Söylediğimiz bu hususu, şu da teyit eder: Muzarî fiil, ancak اَنْ، لَنْ، كَيْ، اِذَنْ edatlarıyla mansûb olur. Bu gibi yerlerde, fiilin sırf gelecek zaman olması gereklidir. Fiili, şimdiki zaman için olması haline getirecek harf ise, fiilin mansub olmasına mânidir. Çünkü senin, اِنَّ فُلَانًا يَضْرِبُ demen caiz değildir. Şöyle diyerek buna itiraz edemezsiniz: "Sîn ve sevfe kelimeleri, fiili, gelecek zamana tahsis etmelerine rağmen, fiili nasbedemiyorlar. Tam aksine, عَلِمَ اَنْ سَيَكُوْنُ مِنْكُمْ مَرْضٰى *"Sizden hastalar bulunacağını bilmiştir.."* (Müzemmil, 20) ayetinde olduğu gibi, nasb edâtının nasb etmesine mani olurlar?" Biz deriz ki, sîn ile sevfe, fiili gelecek zamana tahsis etmenin dışında başka bir manaya gelmezler. اَنْ ile لَنْ ise, sadece gelecek için kullanılan bir manayı ifâde ederler. Binâenaleyh, sîn ile sadece gelecek zaman sâbit olup, gelecek zamanda bir manâ sabit olmaz. O halde gözetilen şey, istikbâlin bizzat kendisi değil, istikbâlde olacak şeydir. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: اَعْبُدُ اللّٰهَ كَيْ يَغْفِرَ لِي اَوْ لِيَغْفِرَ لِي *"Allah'a, beni bağışlaması için ibâdet ediyorum"* dediğinde, كَيْ edâtını bir maksat için getirmiş olursun" ki, o maksat da, mağfirettir. Mağfiret ise, gelecek zamanda olur. Ama sen, اَسْتَغْفِرُكَ رَبِّي *"Senden bağışlanmamı diliyorum Rabbim..."*[27] dediğinde, sîn harfini, bu mağfiretin gelecekte vaki olacağını bildirmek için getirmiş olursun. Kelâmın maksadının, sadece istikbâlin beyânı olduğu yer ile, kelâmın maksadının istikbâlde bir mana (iş, fiil) olduğu yer arasında bir fark bulunur. Ancak ne var ki, gelecek zaman, manada tahakkuk eder. Dolayısıyla, kendisiyle istikbâl manası ortaya çıksın diye, bir mana getirilmiştir. Sözün maksadının yeri ve mahalli ortaya çıksın diye de, istikbâl zikredilmiştir.

★ ★
★

Tuzaklarının Faydasızlığı

يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْـًٔا وَّلَا هُمْ يُنْصَرُوْنَ ﴿٤٦﴾

"O gün, tuzakları hiçbir biçimde kendilerine fayda vermeyecek, onlara yardım da edilmeyecektir..."

(Tûr, 46).

Cenâb-ı Hak, *"O günleriyle karşılaşıncaya kadar.."* (Tûr, 45) buyurup, iyi ve kötü olan herkes de, kendi günü ile karşılaşacağı için, Allah, herkesin, kendine ait gününün sıfatını tekrarlamış ve sayesinde, o müşriklerin günlerinin, mü'minlerin günlerinden başka olacağını ve ayrılacağını beyan eden ifâdeyi getirerek, يَوْمَ لَا يُغْنِي *"O gün ... kendilerine fayda vermeyecek..."* buyurmuştur ki, işte bu gün, mü'minlerin gününden başka olup, ona uymaz. Zira, Cenâb-ı Hak, mü'minlerin günü

27) Matbû nüshada böyledir. Muhtemelen doğrusu سَأَسْتَغْفِرُكَ رَبِّي şeklindedir (ç.).

hakkında, *"Sâdıklara, doğruluklarının fayda verdiği gün..."* (Maide, 119) buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

يَوْمَ لاَ يُغْنِى ifâdesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

1) Bu ayetin başındaki يَوْمَ kelimesi ...يَوْمَهُمُ الَّذِى (Tûr, 46) kelimesindeki يَوْمَ kelimesinden bedeldir.

2) Bu da يُلاَقُوا يَوْمَهُمُ (Tûr, 45) ifâdesinin zarfıdır.. Yani, "Onlar va'd olunmuş günlerine, tuzaklarının kendilerine fayda vermeyeceği bu günde kavuşurlar..." demektir.

Buna göre şayet, "Böyle bir takdirden, o günün bu günün içinde olması ve dolayısıyla da, bu günün o günün zarfı olması neticesi ortaya çıkar.." denilirse, biz deriz ki: Bu, tıpkı bir kimsenin, şu cümlesi mesâbesindedir: "Falancanın öldürülme günü, suçlarının ortaya çıktığı günde gelir, tahakkuk eder." Buna bir mâni yoktur. Biz, ...يَوْمَئِذٍ (Tûr, 11) ifâdesinde, zaman meselesini, zamanın zarf olabileceğini ve zaman olmasına rağmen, يَوْمَ kelimesinin zaman ifâde eden edâta muzaf olabileceğini söylemiştik.

İKİNCİ MESELE
İğna Kelimesinin Manası

Cenâb-ı Hak, *"O gün, tuzakları hiçbir biçinde kendilerine fayda vermeyecek..."* buyurmuş da, şu yüce ve kıymetli nükteden dolayı; يُغْنِى fiili de, hârf-i cersiz olarak müteaddî olmasına rağmen, يَوْمَ لاَ يُغْنِيهِمْ كَيْدُهُمْ buyurmamıştır.... Bir yüce nüktede şudur: Bir kimsenin اَغْنَانِي كَذَا ifâdesinden, onun ona fayda vermiş olduğu anlaşılır. Ama, اَغْنَى عَنِّى şeklindeki sözünden ise, o kimsenin ondan bir zararı defettiği anlaşılır. Bu böyledir, zira o kimsenin اَغْنَانِي demesinin gerçek manası "O bana, kendisi istifâde etmeksizin kazandırdı"; اَغْنَى عَنِّى demesinin manası ise, "O benim orada bulunmama ihtiyaç bırakmadı; başkasının orada bulunması, benim orada bulunmama gerek bırakmadı.." şeklindedir. Nitekim kendisinden bir şey yapması istenilen birisi, خُذُوا عَنِّى وَلَدِى فَإِنَّهُ يُغْنِي عَنِّى "Benim yerime çocuğumu kabul edin; çünkü o, benim yerimi tutar.." der. Yani, "O, sizin yanınızda benim yerime geçer ve böylece de, beni orada bulunma meşakkatinden kurtarır" demektir. O halde, ayetteki لاَ يُغْنِى عَنْهُمْ ifâdesi, "Onlardan o zararı gideremez, savuşturamaz.." anlamındadır. Bir kimsenin, "Onlardan zararı gideremez" şeklindeki sözünün, "Onlara fayda vermez..." şeklindeki sözünden daha beliğ olduğunda şüphe yoktur. Şimdi Cenâb-ı Hak, mü'minler hakkında şayet, يَوْمَ يُغْنِى عَنْهُمْ صِدْقُهُمْ *"Doğruluklarının, onların yerini tutacağı gün..."* demiş olsaydı, bundan, onların faydalanmış oldukları anlaşılmazdı. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Sâdıklara, doğruluklarının fayda verdiği gün..."* (Maide, 119) buyurmuştur ki, sanki Cenâb-ı Hak adetâ "Onların doğruluklarının, kendilerinin yerini aldığı (artık suâl ve hesaba gerek kalmadığı..) gün..." buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, mü'minler hakkında, يُغْنِيهِمْ kâfirler hakkında da لاَ يُغْنِى عَنْهُمْ buyurmuştur ki bu, ancak, ilm-i beyandan nasibini almış; yakın bir zekâ ile, Allah'ın ayetlerini düşünen, Allah'ın da onu buna muvaffak kıldığı kimselerden başkasının muttali olamayacağı hususlardandır..

ÜÇÜNCÜ MESELE
Dil Felsefesi: Fail-Mef'ûl

Asl olan, failin mef'ûlden, zamirin ise ismi zâhirden önce getirilmesidir.. Bunlardan birinci hususa gelince, fâilin, fiilo bitişik olmasından dolayıdır. İşte bundan dolayı, Araplar, aynı kelimede peşpeşe dört hareke bulunmasın diye, فَعَلْتُ *"yaptım..."* diyerek, lâmı sâkin getirmişlerdir. Ama yine onlar, ضَرَبَكَ *"Sana vurdu..."* demiş, ama fiilin lâmelfiilini (burada bâ) sâkin getirmemişlerdir. Zira burada kâf, mef'ûl zamiri olup, munfasıl bir zamirdir. Ama, zamirin zahir isimden önce getirilmesine gelince, bu da, kısa söylemenin, iyice ihtisar etmenin düşünülmüş olması sebebiyledir. Çünkü sen, ضَرَبَنِي زَيْدٌ *"Zeyd, bana vurdu..."* dediğinde bu, ضَرَبَ زَيْدٌ إِيَّايَ demenden daha kısa olur. Eğer orada bir kısaltma yoksa, -ki bu senin, مَرَّ بِي زَيْدٌ ve مَرَّنِي *"Zeyd, bana uğradı; o bana rastladı..."* demendir-, burada fallin önce getirilmesi evlâdır. Şimdi burada Cenâb-ı Hak şayet, يَوْمَ لَا يُغْنِيهِمْ كَيْدُهُمْ demiş olsaydı, mef'ûlün önce getirilmesi daha güzel olurdu. Ama o, يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ buyurunca, bu, tıpkı bizim, مَرَّ زَيْدٌ بِي demememiz gibi olmuştur. O halde daha niçin fâili başa almamıştır?. (Ne dersin?)

Cevap: Biz deriz ki: Burada da, yine ilm-i beyândan elde edilen şöyle bir incelik bulunmaktadır: Daha mühim olanın başa alınması, daha evlâdır.. Şimdi, Cenâb-ı Hak şayet, يَوْمَ لَا يُغْنِي كَيْدُهُمْ demiş olsaydı, bu sözü duyan kimse çoğu kez, "Onların tuzakları başkalarına fayda vermedi.." der ve bu faydayı onlar hakkında bekler ve umar. Ama o ta işin başından لَا يُغْنِي عَنْهُمْ *"Onlara..."* ifâdesini duyunca, artık ümidi kesilir, böylece de, fayda veremeyecek olan şeyin ne olduğunu beklemeye koyulur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Keyd

Biz, **keyd** kelimesinin "kendisinden kaynaklandığı kişi tarafından bu iş güzel görülse bile, başına geldiği kimseyi üzen şey" anlamına geldiğini söylemiştik. O halde, özellikle bu üzücü şeyin zikredilmesini ve meselâ mutlak anlamda, "Onlara fiillerinin fayda vermeyeceği gün.." denilmemesinin hikmeti nedir? Biz deriz ki, bu, "evlâ bittarîk" yapılan bir kıyastır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ve mü'minlerin yaptığını yapıp, bunun, amellerin en güzeli olduğunu zannediyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onların; en güzel olduğunu zannettikleri bu amellerden daha aşağı olan amellerden ümitlerini kesmesi için, "Onların en güzel olduğuna inandıkları o amelleri dahi fayda vermedi... (Bunun dûnunda olanlar nasıl fayda verecek?!.." buyurdu. (Böylece de bu, "evlâ bittarîk" bir kıyâs oldu..)

Burada, şöylesi bir diğer izah da yapılabilir: Allah Teâlâ daha önce, *"Yoksa, bir tuzak mı kurmak istiyorlar?"* (Tûr, 42) buyurup, ve biz de, "O müfessirlerin ekserisi, bu ifâdeyle, onların Hz. Peygamber (s.a.s)'i öldürme hususundaki tedbir ve plânları kastedilmiştir kanaatinde olduklarını" belirttiğimize göre, Cenâb-ı Hak, هُمُ الْمَكِيدُونَ buyurmuştur ki, bu, "Onlara, bu tuzakları dünyada fayda vermemiştir. O halde onlar, bu tuzaklarının kendilerine fayda vermeyip zarar verdiği günde ne yapacaklardır?.." anlamındadır.

Lâ Yunsarûn'un Manası

Ayetteki, وَلَاهُمْ يُنصَرُونَ *"Onlara yardım da edilmeyecektir"* cümlesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu cümle, bu yardımın şeklini tamamlayan bir ifâdedir. Ki o da şudur: Davette bulunan kimse ilk önce, başkasından yardım istemeye, böylece de minnet altında kalmaya ihtiyaç duymaksızın, meydana gelebilecek kötülükleri bertaraf edebilmek için, bazı tedbirler alır. Sonra, bu tedbirler ona bir fayda sağlamayınca, başkasından yardım bekler bu sefer.. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Onlara, kendi nefislerinin fiilleri hiçbir fayda vermediği gibi, ümitsizlik anı ile, ikbâllerinden ümidi kesildiği anda, onlara, başkaları da fayda veremez.." buyurmuştur.

b) Bu cümle ile kastedilen, *"Onların şefâatleri, bana hiçbir fayda vermez ve o ilâhlar beni ... kurtaramazlar da.."* (Yasin, 23) ifâdesinden kastedilenin aynısı olmuş olur: O halde, يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا ifâdesinin manası, "Onların o putlara tapışları, onların, *"İşte bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir.."* (Yunus, 18) ve *"Biz onlara sırf, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz.."* (Zümer, 3) demeleri de fayda vermez. O halde, *"Onlara yardım da edilmeyecektir"* ifadesinin manası, "onların şefaatçileri olmadığı gibi, ya bir şefaatçinin şefaati, yahutta bir yardımcının yardımı ile o azâbı def edecek bir yardımcıları da yoktur.." şeklindedir.

Masdarın İzafeti

c) Biz diyoruz ki, كَيْدُهُمْ kelimesindeki izâfet, masdarın fâlline değil, mef'ûlüne izâfeti kabilindendir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Onlara, şeytanın onlar için kurduğu tuzağı da fayda vermeyecektir.." demek istemiştir. Ki bunu şu şekilde izah edebiliriz: Sen أَعْجَبَنِي ضَرْبُ زَيْدٍ عَمْرًا "Zeyd'in Amr'ı dövmesi beni şaşırttı..." diyebileceğin gibi أَعْجَبَنِي ضَرْبُ عَمْرٍو "Amr'ın dövmesi (veya dövülmesi) beni şaşırttı..." da diyebilirsin. Binâenaleyh sen, masdarla yetindiğinde, muzafun ileyh, ancak karine ve niyetle bilinebilir. Bu sebeple sen bir kimsenin, أَعْجَبَنِي ضَرْبُ زَيْدٍ dediğini duyduğunda, **Zeyd**'in, hem döven, hem de dövülen olması muhtemeldir.. Ama bir kimsenin, أَعْجَبَنِي قَطْعُ اللِّصِّ عَلَى سَرِقَتِهِ سَرِقَتِهِ "Hırsızlığından dolayı hırsızın kesilmesi beni hayrete düşürdü..." dediğini duyduğunda, karîne, bu masdarın, mef'ûlüne muzaf olduğunu gösterir.

Buna göre şayet, "bu, açık olanı yeniden açıklama kabilinden olduğu için fasittir. Çünkü, tuzağa düşmüş olanın tuzağı asla fayda vermez ve benim böyle olduğum da herkes tarafından bilinir. Dolayısıyla bu, herhangi bir beyâna ihtiyaç duymaz. Ne var ki, tuzak kuranın tuzağının fayda vereceği sanılır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bunun da fayda vermeyeceğini belirtmiştir.." denilirse, biz deriz ki: Şeytanın, onlara karşı kurduğu tuzak, putlara tapmaları hususunda olmuştur. Onlar da, bunun faydalı olduğu zannındaydılar. Ama, onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'e kurdukları tuzağa gelince, onlar bunun ahirette kendilerine fayda vermeyeceğini biliyorlardı. Onlar bunun, ahirette değil de, dünyada fayda sağlamasını istiyorlardı. Binâenaleyh

problem, ilk izahı yapana yönelmiş olur. Bizim söylediğimiz şey hakkında iyice düşündüğünde, bu iki izahın hiçbiri için bir problemin bulunmadığını anlarsın.

★ ★
★

Zalimlere Mahsus Azap

وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَٰلِكَ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٧﴾

"Muhakkak ki o zulmedenlere, bundan evvel de bir azâb var. Fakat onların çoğu bilmezler"

(Tûr, 47).

Bu ayetin kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifâde Cenâb-ı Hakk'ın, فَذَرْهُمْ (Tûr, 45) ayetiyle ilgilidir. Çünkü bu ayet, onlarla savaşmanın (henüz) caiz olmadığına delâlet ediyor ki, işte bundan dolayı o ayetin, kıtâl meşru kılınmadan önce indiği söylenmiştir. Bu durumda Cenâb-ı Hak sanki, mutlak anlamda, "Onları, ister savaşmaksızın bırak, istersen bırakma.. Onlar için, kıyamet gününden önce Bedir gününün azabı vardır. Çünkü onların kılıçtan geçirilmeleri hükmedilmiştir.." buyurmuştur. Böylece bu, فَذَرْهُمْ emrinin, Bedir emrinin, Bedir günündeki o ilahî azâbla neshedileceğini va'd eden bir beyân olmuş olur.

b) Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, لَا يُغْنِي (Tûr, 46) ifâdesiyle ilgilidir. Zira, Allah, onların tuzaklarının kendilerinden herhangi bir şeyi bertaraf edemeyeceğini beyan edince, "Bu fayda vermeyişle de yetinilmeyerek, tam aksine, onların tuzaklarının fayda vermemesinin yanısıra, onlar için başka bir "veyl" daha vardır ki, bu da, onlar için hazırlanmış olan o (Bedir) azâbıdır.." buyurmuştur. Şimdi şayet Cenâb-ı Hak, sadece, "O tuzakları onlardan hiçbir şeyi savuşturamayacak" demiş olsaydı, bu, o tuzağın fayda vermeyeceği gibi, zarar da vermeyeceğini düşündürebilirdi. Ama bu ifadeyle birlikte, bir de, *"Muhakkak ki o zulmedenlere (...) bir azab var..."* buyurunca, böyle bir zan ortadan kalkmış oldu. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Eğer ayette geçen azâbın Bedir azâbı olduğunu söylersek, bu ayette bahsi geçen zalimler, Mekkeliler olmuş olur. Yok bu azabla, kabir azâbının kastedildiğini söylersek, ayette geçen, "zalimler" kelimesi, bütün zalimleri kapsayan bir ifâde olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Zulüm'den Maksad

Buradaki zulümle ne kastedilmiştir? Biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, onların, peygamberlerine karşı kurmuş oldukları tuzaktır.

b) Onların putlara tapışlarıdır.

c) Onların küfürleridir. Bu üçüncü şık, ikinci şıkla münasebet arzeder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Müfessirlerin ekserisine göre ayette geçen دُونَ ذٰلِكَ ifâdesinin anlamı, "bundan önce" demek olup, bunu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz, o en büyük azâbtan önce de onlara mutlaka yakın azabtan taddıracağız"* (Secde, 21) ifâdesi de teyid eder. Bu hususta şu diğer iki izah da yapılabilir:

a) Bu ifâde, "devam ve şiddet bakımından bundan daha az..." anlamına gelir. Nitekim Arapça'da, الضَّرْبُ دُونَ الْقَتْلِ فِي الْإِيلَامِ *"Elem verme bakımından, dövme, öldürmeden daha aşağıdır"* denilir. Bu manaya göre, dünya azabının, ahiret azâbından daha hafif olduğunda şüphe yoktur. Mananın böyle olması halinde burada, ahiret azâbının büyük olacağına dikkat çekilmiş olur. Bu böyledir, zira, bir kimse, عَذَاباً دُونَ ذٰلِكَ yani, "Öldürme ve kabirdeki azâb bakımından bundan daha az elem verici olan bir azâb..." dediğinde, düşünen birisi düşünür de, "öldürmenin, kendisinden aşağı o azâb, olsa olsa çok büyük olur.." hükmüne varır.

Buna göre, şayet, "O halde bu mana, وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ *"Biz, o en büyük azâbtan önce de onlara mutlaka yakın azâbtan taddıracağız"* (Secde, 21) ayeti hakkında söylenilmesi mümkün değildir" denilirse, biz deriz ki: Bunu kabul ediyoruz, ancak ne var ki, burada bu ikincisi ile bir kimsenin, لِحَاجِكَ مَفَاسِدُ تحتَ وَدُونَ فَرْضِكَ مَتَاعِبُ *"Senin ısrarlarının altında fesatlar vardır; senin maksadının altında da, yorgunluklar vardır..."* sözü tarzında bir mananın kastedilmiş olması mümkündür. Ki bunun izahı şudur: Onlar, Allah'tan başkasına ibadet edip tapınca, nefislerini, esasen kendisi için yaratıldığı amacın dışında kullandıkları için, böylece kendilerine zulmetmişlerdir. İşte bu sebeple onlara, "Sizin için, bu zulmün ötesinde, azâb vardır" denilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetteki ذٰلِكَ ifâdesi neye işarettir? Biz diyoruz ki, öyle görünüyor ki bu, "o gün"e işâret olup, bu hususta başka iki izah daha yapılabilir:

a) Bu, çarpılmalarına يُصْعَقُونَ (Tûr, 45) bir işârettir. لَا يُغْنِي عَنْهُمْ ifâdesi de, vaki olacak olan azâba bir işarettir. O halde, ذٰلِكَ 'nin buna da bir işâret olduğu söylenebilir. Şöyle de denilebilir: Daha önce, *"Rabbinin azâbı hiç şüphesiz vâkidir"* (Tûr, 7) cümlesi geçmişti. O halde, bu ayetteki دُونَ ذٰلِكَ ifâdesinin anlamı, "o azâbın dışında..." demektir.

b) Bu ifâde, "onların tuzaklarının dışında" anlamına gelmektedir. O halde ذٰلِكَ onların tuzaklarına bir işâret olup, biz bunun ne demek olduğunu, biraz önce verdiğimiz bir misalle açıkladık ki, bu da bir kimsenin, "Senin ısrarların altında mefsedet ve mahrumiyetler yatar" tarzındaki sözü gibidir. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE
Ekseriyet'ten Maksad

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ *"Fakat onların çoğu bilmezler"* buyruğuna gelince, biz bu hususta da şu izahları yapabiliriz:

1) Bu ifâde Arapların örfüne göre söylenmiştir. Çünkü

Arablar, yekûnu, ekseriyetle ifâde ederler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onların ekserisi buna inanırlar.."* (Sebe, 41) buyurmuştur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, yalan olmaktan uzak kalacağı için, konuşanın böyle konuşmasının güzel olduğununu bildirmek amacıyla, aynı tarzda konuşmuştur.

2) Onlardan iman edenler olup da, fakat insanlar tarafından bilinmeyenler bulunabilirdi.

3) Onlar, genel olarak bilmezler, ama bazı hallerde bilebilirler. Bunun en azı da, kendilerine fayda vermeme dahi, onların, "kesif halinde" (can boğaza dayandığında) bilmeleridir.

ALTINCI MESELE
Mef'ûlün Terkedilmesi

Ayetin sonundaki لَا يَعْلَمُونَ ifâdesinin mef'ûlünün, daha önce geçen şey, yani, "Onlar için bundan aşağı bir azab da vardır" ifâdesi olduğu söylenebileceği gibi, bunun, hiç mef'ûl olmadığı da söylenebilir. Buna göre mana, "Onların ekserisi habersizdirler, cahildirler" şeklinde olur.

★ ★
★

Sabret

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٤٨﴾

"Sen Rabbinin hükmüne (rıza ile) sabret. Çünkü muhakkak sen, bizim inayetimiz altındasın. Kalkacağın zaman da, Rabbini hamd ile tesbih ve tenzih et..."

(Tûr, 48).

Biz, bunun ne demek olduğunu, ...فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ (Kaf, 39) ayetinin tefsirinde zikretmiştik. Biz, orada söylediklerimizin bir kısmına burada işâret edelim. Zîra, aradan uzun zaman geçmesi, unutmaya sebep olabilir. Şimdi biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hak, *"Onları bırak"* (Tûr, 45) buyurunca, bu ifâde de, artık onlara nasihatta bulunmanın faydasının kalmadığına bir işâret vardır; Özellikle de, Cenâb-ı Hakk'ın وَإِن يَرَوْا كِسْفًا مِّنَ السَّمَاءِ (Tûr, 44) ifâdesi gelince... İşte bu, tıpkı Nûh (a.s)'ın yaptığı *"Ya Rabbî, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma"* (Nûh, 26) şeklindeki bedduâ ile Yunus (a.s)'ın yaptığı duâ gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'i bedduâya sevkeden bir sebep oldu. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak وَاصْبِرْ yani, *"Lanetini tesbih ile değiştir."* "Rabbini tenzîhe sarılarak onu an.." Yâni, "Allah'ım, onları helâk et" diyeceğine, beni tesbih et" buyurdu. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbinin hükmüne sabret. O balığın yoldaşı olan (Yunus a.s) gibi olma"* (Kalem, 48) buyruğuna baksana...

Sen İnayet Altındasın

Ayetteki, فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا *"Çünkü muhakkak inayetimiz altındasın"* cümlesi hakkında şu izahlar yapılabilir:

1) Allah Teâlâ, onların o peygambere tuzak kurduklarını beyan buyurunca, bu, hilelerini tamamlayamasınlar diye, örfen, onları hemen ortadan kaldırmaya götüren sebeplerden birisi olabilirdi. Bu vaki olmayınca Cenâb-ı Hak, "Sabret, endişelenme, çünkü sen bizim himâyemizdesin.." buyurdu.

2) Allah Teâlâ, "Sabret, onlara bedduâda bulunma. Sen, bizim inayetimiz altındasın. Seni gözetliyoruz. Bu durum olabilecek hallerin ve durumların en efdali üzere olmanı gerektirir. Ne var ki, senin Bizi tenzih etmen, yarattığımız kullar aleyhine duâ etmenden daha efdaldir. O halde, daha üstün olanını seç... Çünkü sen, Bizim gözlerimiz önündesin..." buyurmuştur.

3) Halini başkasına açan kimsenin bu hareket tarzında, kendisine şikâyette bulunulanın, şikâyet edenin halini bilmediği hissi bulunur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Sabret, halini şikâyet etme. Sen, bizim gözlerimiz önündesin. Biz seni görmekteyiz. Binâenaleyh, şikâyetinin bir faydası yoktur" buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ (Kaf, 39) ifâdesinde bulunmayan, ancak buraya mahsus birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ ... fillindeki lâm hakkında şu muhtemel izahlar yapılabilir:

1) Bu lâm, إلى anlamında olup, kelamın takdiri, "Allah hükmedinceye kadar sabret.." şeklindedir.

2) Sabır'da, sebât manası vardır. Buna göre, adetâ Cenâb-ı Hak, "Rabbinin hükmüne sebât et.." demek istemiştir. Nitekim Arapça'da, "Falanca, kılıcını taşımak için sabr ü sebât etti" denilir.

3) Bu lâm, sebep anlamına kullanılan lâm'dır. Nitekim Arapça'da, "Niçin çıktın?" denilir de, buna cevâben, "Falancanın bana, çıkma emrini vermesinden dolayı" denilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, وَاصْبِرْ demiştir ki bu, *"Allah'ın emrini, tutmaya sabra sebep yap"* demektir. Çünkü O, "Başka bir şeyden dolayı değil, sana verilen bu hükümden dolayı sabret" buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE
Ayn'in Allah'a İzafesi

Cenâb-ı Hak, burada بِأَعْيُنِنَا bir başka yerde de, وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي (Tahâ, 39) buyurmuştur. (Niçin?) Biz deriz ki, Cenâb-ı Hak orada (Tahâ), zâmiri müfred -ki bu mütekellim yâ'sıdır- getirince, عَيْنِ kelimesini de müfret getirmiştir. Burada ise, çoğul zamirini, yâni نَا 'yı getirince, عَيْنِ kelimesini de çoğul yaparak, بِأَعْيُنِنَا buyurmuştur. Bu izah, lafız bakımındandır.

Manâ bakımından olana gelince, burada koruma işi, daha tam ve daha mükemmeldir. Çünkü "sabr", Hz. Peygamber (s.a.s)'in rahmet binitidir. Zira insanlar, onun aleyhine birleşmişler, onun için tuzaklarını birleştirmişler ve onun işi hakkında

karşılıklı müşaverede bulunmuşlardır. Allah'ın, Hz. Nûh (a.s)'a, henüz Tûfan kopmadan önce gemiyi emretmesi, gemi edinmesi gerektiği emrini vermesi ve yeryüzünün her tarafı suyun altında kalmışken, onun boğulmaktan korunması, mahlûkatın gözünde, büyük bir himâyeye muhtaç olan bir husus olmuştur. İşte bundan dolayı da, بِأَعْيُنِنَا (Hûd, 37) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

بِأَعْيُنِنَا kelimesinin başındaki bâ'nın, ilgi ve münasebetinin izahı nasıl yapılabilir? Biz deriz ki, bu, bütün bakımlardan ortada olan bir husustur. Şimdi biz, bunun "hıfzetmek, muhafaza etmek" anlamını taşıdığını söylersek, takdiri, "Sen bizim gözlerimiz önünde mahfuzsun.." şeklinde olur. Biz bunun "ilim" manasını ifâde ettiğini söylersek, bunun takdiri, بِمَرْأًى مِنَّا yani, "Sen, bizim seni göreceğimiz bir mekândasın.." demek olur ki, bunun takdiri de, "Sen, bizim gözlerimizle görülüyorsun.." demektir. Bu durumda bu, tıpkı bir kimsenin, "Ben onu gözlerimle gördüm.." demesi gibi olur ki, bu da, "Alet olan kalemle yazıldı.." denilmesi gibidir. Ki, her ne kadar Allah'ın görmesi, bir alet ile olmasa da...

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın şu iki yerde, yani Tâhâ'da عَلٰى عَيْنِي (Tâhâ, 39); burada da, بِأَعْيُنِنَا demesi arasında ve عَلٰى ile بِ bâ harf-i cerri arasında ne fark vardır?" denilirse, biz deriz ki: Orada عَلٰى 'nın anlamı, "O onu, Allah'ın razı olduğu bir biçim üzere görür.." şeklinde olup, bu tıpkı bir kimsenin, "Onu, عَلٰى عَيْنَيْنِ -gözlerimin önünde yap.." demesi gibidir ki, bu da "Benim rızâm üzere yap.." demek olup, takdiri, "Benim gözüme girecek ve benim dönüp ona bakabileceğim bir tarzda yap" şeklindedir. Çünkü, birisi bir başkasına ait bir şey yapar da, onun da hoşuna gitmezse, o ona bakmaz, gözünü kaldırıp bakmaz bile.. Bâ'ya gelince, biz bu hususu, وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ (Kâf, 39) ayetinin tefsirinde zikretmiştik.

Kıyam'ın Manası

Ayetteki, حِينَ تَقُومُ *"kalkacağın zamanda..."* ifâdesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

1) "Yerinden kalktığında..." demek olup, bu da, "kalkmaya azmettiğinde, kalkma zamanı geldiğinde henüz kalkmadan önce..." demektir. Nitekim bir haberde, *"Kim meclisinden kalkmazdan önce "Subhânellâh" derse, bu, o kimseden o mecliste sâdır olmuş boş ve malâyanî şeyler için bir keffâret olarak yazılır"* şeklinde varid olmuştur.

2) "Uykudan kalktığında..." Bu hususta da varid olan haber, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, uyanır uyanmaz tesbihatta bulunduğuna delâlet eder.

3) "Namaza kalktığında..." Yine bir haberde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, namaza başlarken, سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ تَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالٰى جَدُّكَ وَلَا إِلٰهَ غَيْرُكَ *"Allah'ım, seni tenzih ederim... Hamdinle överim, ismin yücedir... Şanın ve şerefin uludur. Senden başka ilah yoktur"* dediği varid olmuştur.

4) "Herhangi bir iş için kalktığında..." Özellikle de kavminle, mücahede, mücâdele ve onlara beddua etmek için kalktığında Rabbini, O'nun hamdine bürünmüş olarak tesbih et ve düşmanlık ve intikam almak için olan kalkışını, Allah'ı zikretmek ve onu tesbihatta bulunmak için kalkışınla değiştir.."

5) "Gündüzün kalkarken.. Çünkü gece, sükûnet; gündüz de, talep etme zamanıdır.. O halde kalkma işi, gündüz daha elverişlidir." Bu durumda bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gecenin bir kısmında da O'nu tesbîh et..."* (Tûr, 49) ayeti gibi olmuş olur ki, bu, geriye kalan zamana bir işârettir. وَإِدْبَارَ النُّجُومِ *"Sabahın ilk vakti"* demektir.

★ ★
★

Gece ve Fecir Namazı

وَمِنَ ٱلَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَٰرَ ٱلنُّجُومِ ﴿٤٩﴾

"Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışından sonra dahi tesbih et..." (Tûr, 49).

Bunun tefsiri daha önce geçti. Bu, aynen *"Haydi akşama girerken ve sabaha ererken Allah'ı tenzîh (ve tesbih) edin"* (Rûm, 17) ayeti gibidir. Tesbihin bu vakitlere tahsis edilişlerinin hikmet ve manasını anlatmıştık. Dolayısıyla bu sûreyi, bir hikmetle sona erdirelim: Allah Teâlâ burada وَإِدْبَارَ النُّجُومِ *"Yıldızların batışından sonra..."* Kâf Sûresi'nde ise, وَأَدْبَارَ السُّجُودِ *"Secdelerin arkalarında..."* (Kaf, 40) buyurmuştur. Şöyle denebilir: Bu ikisinin manası da aynıdır. Çünkü **"sücûd"**, **sâcid** (secde) edenin çoğulu olup, yıldızlar için de secde söz konusudur. Nitekim Hak Teâlâ, *"Yıldız ve ağaç secde ederler"* (Rahman, 6) buyurmuştur. buradaki yıldız (**necm**) kelimesi ile, gökteki yıldızların murad edildiği söylendiği gibi, "gövdesi olmayan bitkilerin" kastedildiği de söylenmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Gökte ve yerde olan herkes, yani herşey Allah'a secde eder"* (Ra'd, 15) buyurmuştur. Yahut da **"nücûm"** ile, görevler kastedilmiştir. Çünkü her göreve Arapça'da, **"necm"** denir. Buna göre mana, "Namaz vazifeni bitirdiğinde **"Sübhânellâh"** de" şeklinde olur. Nitekim bir hadiste: مَنْ قَالَ عَقِيبَ الصَّلَاةِ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَشْرَ مَرَّاتٍ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ عَشْرَ مَرَّاتٍ وَاللّٰهُ أَكْبَرُ عَشْرَ مَرَّاتٍ كُتِبَ لَهُ أَلْفُ حَسَنَةٍ *"Kim, namazının peşisıra, on kere "Sübhânellâh", on kere "Elhamdülillâh", on kere de "Allahu Ekber" derse, ona bin sevab yazılır"*[28] buyurulmuştur. Böylece her iki ayette de mana aynı olmuş olur. Çünkü secde etmek de görevlerdendir. Meşhur ve zâhir olan mana ise, **"Edbâre'n-nucûm"** (yıldızların batışı) ifadesiyle, sabah vaktinin kastedilmiş olmasıdır. Çünkü yıldızları da Allah Teâlâ idâre eder. Böylece

28) Kenzül-Ummal 15/44081.

güneşin doğuşu ve ışığı ile, yıldızların ışıkları görünmez olur. Mananın böyle olması halinde, biraz önce beşinci maddede bahsettiğimiz gibi, *"Kalkacağın zaman..."* (Tûr, 48) ifadesi ile, gündüz vaktinin kastedildiği, çünkü gündüzün, kalkmayı isteme vakti olduğu ortaya çıkmış olur. وَمِنَ اللَّيْلِ yani "İnsanın uyanık olduğu zaman" ile إِدْبَارَ النُّجُومِ sabah namazı vaktinde, tesbihatta bulunmaktan hâli kalma, yani uyku vaktinin dışında, hep tesbihatta bulun.

Bu sûrenin tefsirinin sonu budur. Allah en iyi bilendir. Hamd, Rabbu'l-âlemîn olan Allah'a, salât-u selâm da, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, O'nun âline ve ashabına olsun. (Amin).

★ ★
★

NECM SÛRESİ

Bu sûre altmışiki ayet olup Mekkî'dir.

وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ ۝١

"Battığı zaman yıldıza yemin olsun ki..."
(Necm, 1).

Sûrenin tefsirine başlamadan önce, bunun tefsiriyle ilgisi olmayan birkaç meseleyi ele alıp, sonra bunun tefsirine geçeceğiz.

BİRİNCİ MESELE
İki Sual Arasındaki Münasebet

Sûrenin evveli, hem lafız hem de mana bakımından, kendinden önceki sûrenin sonuyla yakın bir ilgi ve münasebet içindedir. Lafız bakımından olan münasebet şöyledir: Cenâb-ı Hak **Tûr Sûresi**'ni, yıldızdan bahsederek bitirmiş, bu sûreye de yıldıza yemin ederek başlamıştır. Mana bakımından olan münasebet de şöyledir: Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, *"Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışından sonra dahi tesbih et"* (Tûr, 49) buyurmuş ve böylece, ona, bu işi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılan tuzakların zamanlarına göre taksim edip emretmiş; bu işi biraz ileride, *"Arkadaşınız, sapmadı. Bâtıla da inanmadı"* (Necm, 2) buyurarak belirtmiştir.

İKİNCİ MESELE
Yemin Konuları

Allah Teâlâ, daha önce geçen sûrelere, harfleriyle değil de, isimleriyle yemin ederek başlamıştır. Bu sûreler, Sâffât, Zâriyât, Tûr ve Necm'dir. Bunlardan birincisinde, Allah'ın birliğini isbât için, yemin edilmiştir. Çünkü yeminin hemen akabinden, *"Şüphesiz sizin tanrınız, tekdir"* (Sâffât, 4) buyurmuştur. İkinci sûrede, yani Zâriyât'da, haşrin (dirilişin) ve hesabın olabileceği konusunda yemin etmiş ve peşisıra; *"Şüphesiz va'dolunduğunuz doğrudur ve din (işlerin karşılığı) mutlaka olacaktır"* (Zâriyât, 5-6) buyurmuştur. Üçüncüsünde ise, o azabın meydana gelmesini müteakib, onun devamlı olacağı hususunda yemin edilmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, orada, yeminden sonra, *"Muhakkak Rabbinin azabı olacaktır ve onu soruşturabilecek hiçbirşey de yoktur"* (Tûr, 7-8) buyurmuştur. Bu tefsir ettiğimiz sûrede ise, Hz.

Peygamber (s.a.s)'in peygamber olduğu hususunda yemin etmiştir. Böylece, usûl-ü selâse (üç iman esası; yani Allah'ın birliği, haşr ve nübüvvet) meselesinin amamlanmasıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ, ne kendi birliği hususunda, ne de nübüvvet konusunda çokca yemin etmemiştir. Tevhid (birliği) hususunda yemini, bir defa olarak **Sâffât Sûresi**'nde varid olmuştur. **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in nübüvveti hususunda ise, bu sûrede bir şeye; **Duhâ Sûresi**'nde de iki şeye yemin etmiştir. Ama haşr ve haşrla ilgili şeylere yemin edişinde ise, birçok şey üzerine yemin ederek bunu yapmıştır. Çünkü, *"Bürüdüğünde geceye yemin olsun ki..."* (Leyl, 1); *"Güneşe ve onun doğuşuna yemin olsun ki"* (Şems, 1); *"Burçlar sahibi göğe yemin olsun ki..."* (Burûc, 1) ve benzeri ayetlerin hepsi, haşr yahut onunla ilgili şeyler hakkındadır. Bu böyledir, çünkü tevhidin delilleri çok olup, hepsi de aklîdirler. Nitekim وَفِي كُلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَةٌ تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ *"Herşeyde, Allah'ın varlığı ve birliğine ayet (delil) vardır"* denilmiştir. Nübüvvetin delilleri de çoktur. Bunlar, meşhur ve mütevatir olan mucizelerdir. Haşre (kıyamete) gelince, bunun da mümkün olduğunu akien isbat etmek mümkündür. Fakat bilfiil meydana gelişinin isbâtı, ancak naklî delillerle mümkündür. İşte bu sebeble, mükellef bunun böyle olduğuna kesinkes inansın, bunun böyle olduğunu kesinkes bilsin diye, Cenâb-ı Hak, bu hususa çokca yemin etmiştir.

Ayetin tefsiri ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Dil Felsefesi: Tâ ve Bâ ile Kasem

Ayetin başındaki vâv, ya yıldıza veya yıldızın Rabbine kasem için olan kasem vardır. Bu hususta değişik tefsirler var. Biz bunları daha önce zikretmiştik. Fakat zâhir olan, bunun yıldıza yapılmış bir yemin olmasıdır.

Çünkü aslında kasem için bir harfin bulunmadığı, fakat bâ ile vav harf-i cerlerini, ârizî (geçici) bir sebebten ötürü kasem için kullanmakta olduğumuz söylenmiştir. Çünkü kasem için kullanılan "ba", ilsâk (bitiştirme) ve istiane (yardım isteme) manasında olan bir edattır. Nitekim bir kimse, mesela, اِسْتَعَنْتُ بِاللّٰهِ *"Allah'tan yardım istedim"* diyebildiği gibi, أَقْسَمْتُ بِاللّٰهِ *"Allah'a yemin ettim"* de diyebilir. Yine bir kimse, "Allah'ın yardımı ile (Biavnillah) düşmana gâlip geleceğim" diyebileceği gibi, "Allah'ın hakkına (bi-hakkillahi) yemin ederim ki..." de diyebilir. O halde, bu kullanışların hepsinde, "bâ", tıpkı بِالْقَلَمِ (Kalem ile) yazıldı" demendeki kullanılan bâ gibidir. O halde, "bâ", gerçekte kasem için değildir. Fakat Arapça'da, kasem (yemin) çokca kullanıldığı için, kasem lafzının zikredilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Ama başka durumlar çok görülmediğinden, onlar zikredilmiştir. Binâenaleyh birisi, بِحَقِّ زَيْدٍ **"Zeyd**'in hakkı için..." dediğinde bundan yemin manası anlaşılır. Çünkü eğer bu ifade ile kastedilen, ya **"Zeyd**'in hakkı ile gir, git" gibi ifadeler kastedilmiş olsaydı, yahut da, bu sözü söyleyen kişi, **Zeyd**'in hakkı üzere yemin etmemiş olsaydı, müstağnî olunamayacağı için, yukandaki ifadelerde zikredildiği gibi, burada da zikredilirdi. Binâenaleyh o misalimizde, herhangi bir fiil zikredilmediğine göre, oradaki harfin, onun meşhur oluşundan, dolayısıyla zikredilmesine ihtiyaç duyulmadığından ötürü olduğu anlaşılır. Bu, kasemin dışındakilerde söz konusu

değildir. Dolayısıyla burada hazfedilen şeyin, kasem fiili olduğu anlaşılır ve bunu söyleyen sanki, "Zeyd'in hakkına yemin ederim ki..." demiş olur. O halde, aslında "bâ" harfi, kasem için değildir. Fakat bahsettiğimiz çok kullanma ve meşhur olma hususları, ârizî birer sebeb olunca, "bâ"nın kasem için olduğu söylenmiştir.

Sonra mütekellim (konuşan), bu hususta düşünür ve işin karışıklıktan hâli olmayacağını söyleyebilir ve "mesela ben, "billahi" dediğimde, bunu duyan bir duraklar. Eğer bundan sonra, yemin fiili dışında bir fiil getirdiğimi, mesela بِاللّٰهِ اِسْتَعَنْتُ "Allah'dan yardım istiyorum"; بِاللّٰهِ قَدَرْتُ "Allah sâyesinde kâdir oldum"; بِاللّٰهِ مَشَيْتُ وَاَخَذْتُ "Allah sayesinde yürüdüm ve aldım" dediğimi duyduğunda, bu bâ'nın kasem için olmadığını anlar. Yok eğer bu gibi fiilleri duymasa ve bu fiillerin varlığı ihtimalini düşünmezse, bunu kasem manasına hamleder. Ama yine o kimse, "Billahi" sözünün yanısıra, başka birşey söylediğim, ama kendisinin onu duymadığını zannına kapılırsa, yine durup düşünür. O halde bu, anlayışta bir duraklamadır. Binâenaleyh hakîm (hikmetli) olan mütekellim, bu kısalığı gidermeyi ve müstağnî olunan (ihtiyaç duyulmayan) şeyi, yani kasem fiilini hazfetmeyi istediğinde, "bâ" harfini "tâ" harfi ile değiştirerek, "Ta-llahi" demiş, dolayısıyla da, hem "Allah" lafzı meşhur olduğu, hem de iltibas (karışıklık) olmayacağı için, lafzatullah ile birlikte "tâ"yı kullanmıştır. Çünkü kelimelerin başlarında yer alan "tâ" harfi bazan, kelimenin aslından bazan da hitab ve te'nis tâ'sı olabilir. Şimdi bir kimse tâ harfi ile ismi "**Dâî**", "**Râî**", "**Hâdî**", veya "**Âdî**" olan birisine yemin etse, "**Tadâî**", veya "**Âdî** olan birisine yemin etse, "**Tadâî, Tarâî, Tahâdî, Taâdî**" dese, bu bir karışıklığa sebeb olur. Yine bu kimse, Roman (Romalı) veya Tûran (Türk) olan birisi için yemin edip, "Tâ Roman", "**Tâ** Turan" dese, sen de bunun yemin için olduğunu sansan, bu tâ, muzârî fiilin başındaki hitab veya te'nis tâsı ile karışıklık arzeder. Dolayısıyla nahivciler bu tâ'yı da vâv'a çevirmişlerdir. İzahın böyle yapılması halinde, şu iki problemin ortaya çıkacağı da ileri sürülemez.

1) Vâv ile de karışıklıktan (yanlış anlaşılmadan) emin olunamaz. Çünkü meselâ velâ وَلَى dediğimizde fiilin aslından olan vâv, yemin vâv'ı ile karışır. Bu iddia edilemez, çünkü diyoruz ki: Bu durum, benimsediğimiz izahta söz konusu değildir. Hernekadar vâv kasem için olmasa da, bu atıf olduğunu gösteren "vâv"larda söz konusu olur. Nasıl böyle olmasın ki bu, asıl gibi olan "**bâ**" da bile söz konusu olur. Çünkü bu "**Bürme**" kelimesinin çoğulu olan "**Burâm**"; "**Behme**"nin çoğulu "**bihâm**" ve "**bağla**" kelimesinin çoğulu "**bığal**" da bile söz konusudur. Çünkü "**bığal**" ve "**biram**" da kelimenin aslından olan "**bâ**", بِمَالِ "**bi-mâlin**" بِرَأْيِ "**bi-re'yin**" gibi sözlerindeki bâ harf-i cerriyle karışabilir. **Tâ**'ya gelince bu, kasem için kullanılınca, bu kullanılıştan ötürü bir karışıklık meydana gelmiştir. Çünkü bu tâ, daha önce, bâ ve vâv gibi edat olan harflerden değildir.

2) İkinci problem şudur: Sen, niçin iltibas (karışıklık) olmayan birşeyi kullanmadın ve meselâ, تَاللّٰهِ، تَالْعَظِيمِ، تَالرَّحِيمِ ifadelerini misal getirmedin? Buna karşı deriz ki: Lafzatullah son derece meşhur ve açık olduğu için, tâ, bunda, aslî halinin aksine kullanılmıştır. Bu, "Meşhurlukta kendisi gibi olan şeyler hariç, başka kelimelerin buna mukayesesi caiz değildir" manasındadır. Başka kelimelere gelince, bu genelde,

insanlarca sezilemez. Çünkü "Rahîm" kelimesini duyup da, nâdiren de olsa, kastî manasındaki رُ fiilini duyan (bilen) bir kimse رَّحِيمٌ (الرَّحْمٰن) ifâdesini fiil ile fâil, yahut fiil ile mef'ûl sanabilir. Bu uzak bir ihtimal olsa da... Fakat gerek "menkûlun minh" (nakledilen şey) de yahut, menkûlun ileyh) kendisine nakledilen) şeyde bulunan meşhurlukta eşitlik olması gereklidir. Lafzatullah gibi meşhur bir kelimede yoktur. Kaldı ki biz şöyle de diyebiliriz: Peki o halde sen niçin, doğru anlaşılmasına güvenildiğinde bile kullanılamayacağını söyledin. Baksana Arapların "Kâ'be'nin Rabbine yemin olsun ki..." diye yemin ettikleri nakledilmiştir. Yaptığımız bu izahı أُقْسِمُ بِاللّٰهِ "Allah'a yemin ederim ki" deyip de, أُقْسِمُ تَاللّٰهِ demeyişin de destekler. Çünkü burada getirilen tâ, kasemin fiili hazfedildiğinde, karışıklık olacağı endişesiyle kullanılan tâ'dır. Ama fiili zaten zâhir olduğunda, bu endişeye mahal yoktur. Dolayısıyla bu şekilde kullanılması câiz değildir.

İKİNCİ MESELE
Necm

وَالنَّجْمِ ifâdesinin başındaki elif-lâm, bir görüşe göre, and için, bir görüşe göre de cins içindir. Birincisi, وَالنَّجْمِ ifâdesiyle Süreyyâ (yıldızı)'nın kastedildiğini söyleyenlerin görüşüdür. Nitekim Araplar'dan birisi, إِنْ بَدَا النَّجْمُ عَشِيًّا إِبْتَغَى الرَّاعِي كَسِيًّا *"Akşamdan sonra Süreyya yıldızı görünürse, çoban, üzerine giyecek bir aba arar..."* demiştir. İkincisine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Necm, semâda sabit olan ve yol göstermeye yarayan yıldızdır. Bu olmayıp, aksine bunun, semâda bulunan ve şeytanları taşlamak için olduğu da ileri sürülmüştür.

b) Bu, yerin necmleri, yani, gövdesi olmayan bitkilerdir.

c) Kur'ân'ın yıldızlarıdır.

Şimdi biz, bu her şıkkın ilgi ve alâkasını zikredip, bunlardan tercih edileni ortaya koyacağız.

Bizim, "Bu, وَالنَّجْمِ kelimesiyle Süreyyâ yıldızı kastedilmiştir" dememize gelince, bu, (geceleyin) semâya bakan kimselere, onun, yıldızlar içinde en parlağı olmasından dolayıdır. Çünkü, bunun, semâda bulunan diğerleriyle karışmayacak bir biçimde ayrı bir alâmeti vardır. Ki, bir alâmet, herkes tarafından görünür bir durumdur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, herkesden, apaçık ayetler vasıtasıyla ayrılmıştır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak "necm"e yemin etmiştir. Bir de Süreyya (yıldızı), sabahleyin doğuda gözüktüğünde, meyvelerin olgunlaşma zamanı gelir. Bu, sonbaharın sonlarına doğru, yatsı zamanı gözüktüğünde, hastalıklar azalır. Peygamber (s.a.s) de zuhur edince, şekler ve kalbî hastalıklar azalmış, hikemî ve hilmî meyveler olgunlaşmıştır.

Bizim "Bununla, semâda bulunan ve yol göstermeye yarayan yıldızlar kastedilmiştir" şeklindeki görüşümüze gelince, biz diyoruz ki, o yıldızlar sayesinde, karada yollar tesbit edilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu ilgi ve münasebete binâen, bunlara yemin etmiştir.

Bizim, "Bunlarla, şeytanların taşlandığı yıldızlar kastedilmiştir" şeklindeki görüşümüze gelince, yıldızlar, şeytanları, semâdakilerden uzaklaştırır. Peygamberler de şeytanları, yerdekilerden uzaklaştırır.

Bizim, "Bununla Kur'ân kastedilmiştir" şeklindeki görüşümüze gelince, bu Kur'ân'la, Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğruluğuna ve berâetine istidlâl edilmesinden ötürü olup, bu, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yâsîn.. Hakim olan Kur'ân'a yemin olsun ki, sen gönderilmiş (peygamberler)densin. Doğru bir yol üzerindesin.."* (Yâsîn, 1-4) ayetleri gibidir. Yani, "... sen sapıtmadın; azmadın da..."

Bununla, "Bitkiler kastedilmiştir" şeklindeki görüşümüze gelince, biz diyoruz ki, bedenî kuvvetlerin sebâtı ve salâm (düzgün ve normal olması) bitki sayesindedir. Aklî kuvvetler ise, ıslâh edilmeye daha layıktır. Bu ise, Peygamber göndermek ve böylece yolları ve metodları izah etmekle olur. İşte bu yaptığımız izahlardan tercih edilen görüşün, **"necm"**in, semâdaki yıldızlar olduğu ortaya çıkmış bulunmaktadır. Çünkü, bu kelimeyi işitenin ilk anda hatırına gelen gökteki yıldızlardır. Ayetteki إِذَا هَوَىٰ ifâdesi de, buna haydi haydi delâlet etmektedir. Bundan sonra gelen, bundan kastedilenin Kur'ân olduğu görüşüdür. Zira, Kur'ân'da da apaçıklık söz konusudur. En sonunda da, bu, Süreyyâ (yıldızı)'dır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

وَالنَّجْمِ hakkındaki söz, tıpkı وَالطُّورِ ifâdesi hakkındaki söz gibidir. Çünkü, Cenâb-ı Hak bu iki yerde, النُّجُومَ ve الأَطْوَرَ demezken, وَالذَّارِيَاتِ ve وَالْمُرْسَلَاتِ buyurmuştur. Bu husustaki inceleme ise, daha önce geçmişti.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Yıldızın Kayması

Yıldıza kasem etmeyi, onun battığı (düştüğü) zaman ile kayıtlamanın faydası nedir? Biz deriz ki, yıldız, semânın ortasında bulunduğu sırada, yerden uzak olur, dolayısıyla da yeryüzünde yolculuk edenler ondan yararlanamazlar. Çünkü, artık bu durumda, doğu batıdan, güney de kuzeyden ayırdedilemez olur. Zâil olduğunda ise, batı doğudan, güney de kuzeyden seçilmiş olur, ayrılmış olur. Aynen bunun gibi, Hz. Peygamber de, kanatlarını mü'minlere germiştir. Ve O, üstün bir ahlâk üzeredir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Muhakkak ki, yüce bir ahlâk üzeresin.."* (Kalem, 4) ve *"Allah'tan olan rahmet sayesindedir ki sen onlara yumuşak davrandın. Şayet sert ve katı kalbli olsaydın, etrafından dağılırlardı.."* (Âl-i İmrân, 159) buyurmuştur.

Buna göre şayet, "O yıldız, doğu ufkunda olduğu zaman yol bulma işi, batı ufkunda bulunduğu zaman yol bulma işi gibidir. Dolayısıyla, senin bahsettiğin açıklama, söz konusu soruya bir cevâp teşkil etmez.." denilirse, biz deriz ki, o yıldız, batıya yöneldiği bir sırada o yıldız sayesinde yol bulma işi daha çok ve iyi olur. Çünkü, bununla, her iki yol, dünyevî ve dinî hususlarda yol bulunur. Dünyevî olanına gelince, bu, biraz önce bahsettiğimiz gibidir. Dinî olanına gelince, bu da Halîl (İbrahim (a.s)'in, *"Ben, batanları, kaybolanları sevmem"* (En'âm, 76) demesi gibidir. Ki burada, şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ, yıldıza yemin edince, onu yüceltmiş ve ona kıymet vermiştir. Yıldıza tapanlar ise; müşriktir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, buna o yıldızın

kendisine ibâdet edilme derecesine ulaşmadığına delâlet eden bir vasfı eklememiştir ki, bu da, işte, onun yok olma vasfıdır.

★ ★
★

Aranızdaki Nebî Şaşırmadı

مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰى ۝ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى ۝

"Sahibiniz (doğru yoldan) sapmadı, bâtıla da inanmadı.. Kendi (re'y u) hevâsından söylemez o..."

(Necm, 2-3).

Dalâl ve Gayy

Müfessirlerin ekserisi, "sapıtma" ile "azma" (**ed-dâlâl ve el-gayyu**) arasında fark görmezler. Bazıları da bu farkı incelerken şöyle demişlerdir: "**Dalâl**, hidâyet mukabili; "**gayy**" de, "**rüşd**" teriminin mukâbilidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer, doğrular "rüşd" yolunu görürlerse, onu yol edinmezler. Ama, sapıklık **"gayy" yolunu görürlerse, onu yol edinirler"*** (A'râf, 146) ve *"Rüşd, gayy (sapıklık)dan ayrıldı"* (Bakara, 256) buyurmuştur." Bu hususta gerçek olan ise şudur: "**Dalâl**, vaz'ı itibariyle, daha kapsamlı bir kullanılışa sahiptir. Nitekim sen, ضَلَّ بَعِيرِي وَرَحْلِي *"Devem ve kervanım yolunu yitirdi.."* diyebildiğin halde, غَوٰى بَعِيرِي وَرَحْلِي diyemezsin... O halde, "dalâl"den kastedilen, yola girenin, maksadına ve gayesine asla bir yol bulamamasıdır. "**Gavâye**" ise, kişiyi maksadına ulaştıracak dosdoğru bir yolun olmamasıdır. Bunun böyle olduğunun delili şudur: "Sen, doğru yol üzere olmayan bir mü'min hakkında "O sefîhtir, doğruyu bulmuş (reşîd) değildir" dersin de, ama bu kimse hakkında, "O dalâlettedir - dâlî" diyemezsin. O halde "dalâlette olan", tıpkı kâfir gibi; "azmış olan -gâvî" de, tıpkı fasîh gibidir. O halde, Cenâb-ı Hak adeta sanki, مَا ضَلَّ derken, مَا غَوٰى "kâfir olmadı"; hatta bundan daha azı da sudur etmedi. O halde fâsık da olmadı.." demek istemiştir. Bu bahsettiğimiz şeyi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"... kendilerinde bir akıl ve salâh gördünüz mü mallarını onlara teslim edin..."* (Nisa, 6) ifâdesi de teyit eder. Yahut da biz şöyle diyebiliriz: "Dalâlet yokluk gibidir; "gavâye (azgın olma) ise, derece ve mertebe bakımından fasit olan bir varoluş gibidir.

Ayetteki, صَاحِبُكُمْ *"aranızdaki arkadaşınız"* kelimesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) "Efendiniz..."

b) "Arkadaşınız..." Nitekim Arapça'da, صَاحِبُ الْبَيْتِ، رَبُّ الْبَيْتِ "Evin efendisi; evin sahibi..." denilir. Ayetteki, مَا ضَلَّ ifâdesi ile مَا بِهِ جِنَّةٌ "cinlenmedi, mecnûn olmadı..." ifâdesi bir kastedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre bu, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın,

"Nûn... Kaleme ve yazmakta oldukları şeylere andolsun ki, sen, Rabbinin nimeti sayesinde, bir mecnûn değilsin.. Senin için muhakkak ve muhakkak tükenmeyen bir mükâfaat vardır.." (Kalem, 1-3) ifâdesi gibi olmuş olur. Böylece bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in azmadığına, tam aksine, onun, Cenâb-ı Hakk'a bir başka irşâd ile delâlet eden doğruyu bulmuş (reşîd) bir mürşid olduğuna bir işârettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"De ki, ben, buna mukabil sizden bir ücret istemiyorum..."* (Şuarâ, 109) ve *"Benim ücretim, ancak Allah'a aittir"* (Yunus, 72) buyurmuştur. *"Muhakkak ki sen, yüce bir ahlâk üzeresin"* (Kalem, 4) ayeti, Cenâb-ı Hakk'ın buradaki, *"Kendi (re'y û) hevâsından söylemez o.."* ifâdesine bir işârettir. Çünkü, bu şekilde davranmak, büyük bir huydur.

Şimdi biz, ayetler arasındaki münasebeti izaha geçiyor ve şöyle diyoruz: Cenâb-ı Hak ilk önce, مَا ضَلَّ *"... sapmadı.."* buyurmuştur ki, bu, "O, o yol üzeredir" demektir. Sonra da وَمَا غَوٰى *"azmadı, yoldan çıkmadı.."* buyurmuştur ki, bu da, "Onun üzerinde olduğu yol, dosdoğru bir yoldur.." demektir. (Üçüncü olarak da), وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى *"Kendi (re'y u) hevâsından söylemez o..."* buyurmuştur ki, bu da, "O, üzerinde olduğu o yolun, (adetâ) sırtına binmiş ve maksadına ulaştıran o cihete yönelmiştir..." demektir. Bu böyledir, zira, maksadına ulaşmak için bir yola giren herkes, bazen, yoldan yararlanamayabilir. Bazen de, o maksadına ulaştıracak uzak bir yol bulur da, o yol da çeşitli yorgunluklar ve tehlikelerle karşılaşabilir. Bazen de, geniş ve emniyetli bir yol bulabilir, ancak ne var ki, bu sefer de sağa ve sola meyleder, yalpalar, bir o yana bir bu yana vurur da, böylece de maksadından uzaklaşır. Maksadına ulaşması gecikebilir. Binâenaleyh, caddeye girip, adeta onun sırtına bindiğinde, maksadına daha hızlıca ulaşmış olur. Şöyle de denilebilir: Ayetteki وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى ifâdesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sapmadığının ve azmadığının, yoldan çıkmadığının delilidir. Ve takdiri, "O hevâsından konuşmazken, daha nasıl sapabilir veya azabilir? Ancak hevâsına tâbi olanlar azar, sapar" şeklindedir. Bunun böyle oluşunun delili, *"Hevâ ü hevesine uyma; sonra seni, Allah'ın yolundan saptırır"* (Sad, 26) ayetidir. Buna göre şayet, "Senin, مَا ضَلَّ ifâdesinin mazî sîgasıyla; وَمَا يَنْطِقُ ifâdesinin de muzarî siğasında olmak üzere getirilmiş olduğuna dair bahsetmiş olduğun tertip son derece güzel olup, bu, "O, küçüklüğünde, sizi ve sizin taptıklarınızı terkettiğinde kaybolmadı, sapmadı, وَمَا غَوٰى yani, "Kendi başına kalıp, uykusunda gördüğü şeyi gördüğünde azmadı, yolunu şaşırmadı.. Şu anda da, hevâ ü hevesinden konuşmuyor.. Çünkü Cenâb-ı Hak, onu, size bir peygamber olarak göndermiştir ve onu, sizin üzerinizde şahit olarak bulunan bir resûl kıldı.." demektir. O halde bu demektir ki, o, önceleri ne sapıtmış idi, ne de azmış.. Şimdi ise, dalâletten kurtarıyor, hakka irşâd edip hidâyet ediyor" demektir.

Fakat senin, "O, hevasından konuşmuyor. Öyle ise nasıl yoldan çıksın" şeklinde verdiğin manaya göre siga buna uygun düşmüyor" denilirse, biz deriz ki: Evet. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Allah Teâlâ peygamber olarak göndermek istediği kimseyi, tâ küçüklüğünde, inkârdan ve hırsızlık, zina, yalan söylemeyi alışkanlık haline getirmek gibi kötü ve çirkin kusurlardan korumuştur. İşte bu sebeple, مَا ضَلَّ *"sapmadı"* "küçüklüğünde bile sapmadı. Çünkü o, hevâsından konuşmaz" buyurmuştur.

Hevâ

"**Hevâ**"nın tefsiri hususunda söylenenlerin en güzeli, bunun, "arzu, istek, sevgi" manasına olmasıdır. Fakat bu, nefisden kaynaklanan arzu istek ve sevgidir. Nitekim Arapça'da "Onu sevdim, arzuladım" manasında هَوَيْتُهُ denilir. Fakat "**hevâ**" kelimesinin kökü olan "**he-ve-ye**" maddesi, esas itibariyle değersiz oluşa, alçaklığa, düşüklüğe delâlet eder, bu manaya gelir. Nitekim "**hâviye**" kelimesi de böyle bir manaya gelir. O halde nefis alçaldığında ve yüce ve güzel şeyleri bırakıp, değersiz şeylere tutunduğunda, alçalır, yuvarlanır, tökezler. Binâenaleyh "**hevâ**", nefs-i emmâre (kötülüğü emreden nefs) hakkında kullanılan bir kelimedir. Sen "onu ben kalbimle istedim, arzuladım" desen, "**hevâ**" kelimesinin ihtiva ettiği sefillik manası zâil olur. Fakat bu kullanılış, Kur'ân'ın bu şekilde kullanmasını uzak saydıktan sonra, çünkü Kur'ân-ı Kerim, "**hevâ**" kelimesini, muhabbete (sevgiye) ters düşen yerlerde kullanmıştır. Çünkü sevgi, övgü yerlerinde kullanılır. Bunun delili Hak Teâlâ'nın, *"Artık kim haddi aşarak inkâr ederse... Kim de Rabbinin makamından korkar ve nefsini hevâsından alıkorsa..."* (Nâziât, 37-40) ayetidir. Bu, nefsin derecesinin yüceliğine bir işarettir.

★ ★
★

O Vahiyle Konuşur

إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ۝٤

"O, kendisine vahyedilen bir vahiyden başka birşey değildir"
(Necm, 4).

Cenâb-ı Hak, önceki kısmı beyan etmek üzere böyle buyurdu. Bu böyledir, çünkü Allah Teâlâ, *"Kendi hevâ-u hevesinden söylemez o"* (Necm, 3) buyurunca, sanki birisi, "O halde neye göre konuşur; delile istinaden mi, yoksa ictihâdına (kendi görüşüne) göre mi?" demiş de, Cenâb-ı Hak, "Hayır, hayır. O, ancak Allah'dan gelen vahiy ile konuşur" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Nefy Bildiren إِنْ

إِنْ nefy (olumsuz) manadaki (مَا) 'nın yerine kullanılır. مَا edatı da, şart manasına olarak (إِنْ) yerine kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, مَا نَنسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا *"Eğer bir ayeti neshedersek veya unutturursak, ondan daha hayırlısını getiririz"* (Bakara, 106) buyurmuştur. O halde bu iki edat arasında, hem lafız hem mana bakımından bir benzerlik var: Lafız bakımından benzerlik şöyledir: إِنْ hemze ve nûndan, مَا ise, mîm ve elif'den müteşekkildir. Elif, hemze gibi, nûn da mîm gibidir. Birinci husus, kalbin (yerdeğiştirmenin) câiz oluşu delili iledir. İkinci husus da, câiz ve vâcib olması delili iledir. Mana bakımından olan benzerliğe gelince, إِنْ bir bakıma nefye (olumsuzluğa) bir açıdan da isbâta

(olumluluğa) delalet eder. Fakat olumsuzluğa delâleti, daha güçlü ve daha ileridir. Çünkü bunun kullanıldığı yerlerde, şart ve "ceza"nın, o anda mevcud olmamaları gerekir. Bu da, eğer maksad teşvik veya menetme manası olursa, böyledir. Nitekim sen, "Eğer iyilik yaparsan (اِنْ تُحْسِنْ) senin için sevab vardır; Eğer kötülük yapar, günah işlersen, senin için azab vardır" dersin. Yok eğer bundan maksad, haklarında şüphe olan, iki ihtimali beyan ise, mesela, "Eğer bu yüzük kaşı camsa, kıymeti yarıdır. Yok eğer, mücevher ise,kıymeti bindir (tamdır)." demen gibi, bu durumda, o ikisinden birinin olup olmadığı malum değildir. Mevcut olan, malum olmayıştır. Ortada malum bir durum olmayışı, teşvik ve men hususlarında, hiçbirşeyin olmaması gibidir. O halde اِنْ edatının kullanıldığı yerlerde mutlaka bir yokluk söz konusudur. Bu yokluk, ya o iştedir, ya da bilmededir. Varlığa gelince, bu da hâlin anlatıldığı anda, şartın mevcut olup olmamasına göredir. İşte bundan ötürü nahivciler, "Eğer (اِنْ), olgunlaşmamış hurmalar kızarırsa, sana gelirim" denilmesini güzel bulmamışlardır. Çünkü bu kızarma, ister istemez olacaktır. Ama اِنْ edatının, asla olmayacak şeyler hususunda kullanmayı câiz görmüşlerdir. Nitekim, ümidi tamamen kesmek için, "Eğer (اِنْ) zift beyazlaşırsa, sen beni yenersin" denilir. Hak Teâlâ da, *"Eğer o dağ, yerinde kalabilirse, sen beni görebilirsin"* (A'râf, 143) buyurmuştur. O dağ, (Allah ona tecellî edince), yerinde kalamamıştır, dolayısıyla görme söz konusu doğildir. Böylece اِنْ edatının, daha ziyade olumsuzluğa delâlet ettiği anlaşılır. Çünkü bunun manası (مَا) 'nın manasına daha yakındır. Dolayısıyla bunlardan biri, diğerinin yerine kullanılmıştır. Bu zâhir (açık)tır. اِنْ ve مَا edatları, aslında olumsuzluk manasında olan iki harftirler" Binâenaleyh bunların müteradif (eş anlamlı) olduğunu söylemeye gerek yok" denilemez.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki, هُوَ (O), bilinen bir şeye işâret olan bir zamir midir, yoksa daha önce zikri geçmiş birşeye işaret olan bir zamir midir? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) En meşhur görüşe göre, bu bilinen malum olan bir şeye işarettir. O malum şey de Kur'ân'dır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Kur'ân, vahyedilen bir vahiyden başka birşey değildir" demiş olur. Bu izah, "necm" (yıldız) kelimesi ile, Kur'ân'ın kastedilmediğini söyleyenlerin görüşüne göredir. "Necm" ile Kur'ân kastedilmiştir" diyenlere göre bu zamir, daha önce "necm" diye zikredilmiş Kur'ân'a râcî olmuş olur.

2) Bu zamir, zımnen (dolaylı olarak) bahsi geçmiş olan birşeye râcidir. O da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözü ve kelamıdır. Bu böyledir, çünkü *"Kendi hevâ-u hevesinden söylemez O (peygamber)"* (Necm, 3) ayetinin zımnında, "nutk" (konuşma) vardır. Nutk da, bir kelam ve sözdür. Buna göre Hak Teâlâ, sanki, "Onun kelamı, yani nutku, ancak vahiydir" demiş olur.

Bu hususta daha ince ve derin diğer bir izah da şöyledir: Hak Teâlâ'nın, *"Sahibiniz (arkadaşınız), sapmadı"* (Necm, 2) ifadesiyle, biraz önce de bahsettiğimiz bir görüşe göre, "O, delirmedi. Onu cinler çarpmadı. O halde O kâhin değildir" manası kastedilmiştir. Ayetteki, وَمَا غَوٰى *"Azıp, yoldan da çıkmadı"* ifadesi de, "O

peygamber (a.s) ile, azıp-yoldan çıkma arasında hiçbir ilgi yok. Binâenaleyh o şâir değil. *"Çünkü şâirlere, ancak azgınlar uyar"* (Şuara, 224) demektir. Bu durumda, *"Kendi hevâsından söylemez O"* cümlesi, bunlara bir cevab ve reddiyedir. Çünkü onlar, "Onun sözü, kâhin sözüdür. Onun sözü, şâir sözüdür" diyorlardı. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Hayır, onun sözü ancak vahiydir. Ne kâhin, ne şâir sözüdür" buyurmuştur. Nitekim bir diğer ayette, *"Bu, bir şâir sözü değildir. Ne kadar az inanıyorsunuz. Bir kâhin sözü de değildir. Ne kadar az düşünüyorsunuz"* (Hâkka, 41-42) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Vahy

"**Vahy**" bir isim mi bir masdar mıdır? Deriz ki: İkisi de olabilir. Çünkü vahy isim olarak "kitab" manasına gelir. Masdar olunca ise, onun iki manası vardır:

a) İrsâl (göndermek) ve ilham etmek, kitabet (yazma), kelam (söyleme), işaret etme ve anlatmadır. هُوَ (O) zamirinin, Kur'ân'a râcî olduğunu söylersek, "**vahy**" kelimesi "O kitab" manasına bir isim olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki "Kur'ân ancak bir kitabtır ve vahyolunuyor, yani salıveriliyor (gönderiliyor)" buyurmuştur. Bu izaha göre, yine "**vahy**" kelimesinin masdar olduğu da söylenebilir. Kur'ân, ancak bir irsâl ve bir ilhamdır." Bu irsâl ve ilham, mürsel ve mülhem manasında masdardırlar. Yok eğer bu zamir ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in söz ve kelamının kastedildiğini söylersek, "**vahy**", Allah tarafından ilham edilmiş ve gönderilmiş manasında, "ilham ve irsâl" demek olur. Burada şöyle birkaç bahis söz konusudur:

Vahyden Maksad: Kur'ân Veya Sünnet

Birinci Bahis: Görünen odur ki bu, bazı müfessirlerce meşhur olan şeyin tam aksine bir manadır. Bazı müfessirlerce meşhur olan da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sadece vahye dayalı olarak konuşmuş olmasıdır. Bunun böyle olduğunu düşünen kimse için, bu ayette bir delil yoktur. Çünkü, *"O ... vahiyden başka birşey değildir"* ayetindeki, *"o"* zamirinin Kur'ân'a râcî olduğunu söylersek, bunda delil olmayacağı açıktır. Bu zamirin, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözlerine "râcî" olduğunu söylersek, o zaman, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözleri ile, hakkında müşriklerin, "Bu bir şâir sözüdür.." dedikleri ve Cenâb-ı Hakk'ın cevaben, *"Bu ne bir şâir, ne bir kâhin sözüdür. Bu söz Kur'ân'ın tâ kendisidir"* diye reddiyede bulunduğu sözler kastedilmiş olur. Şimdi biz, müfessirlerin bazılarının bu görüşünü benimseyecek olursak, bu ayetteki "**vahiy**" kelimesinin, "**ilham**" manasında alınması (tefsir edilmesi) gerekir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in İçtihadı

İkinci Bahis: Bu, Hz.Peygamber (s.a.s)'in ictihada bulunmadığına delâlet ediyor. Halbuki zâhirî durum bunun tersinedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) meselâ harblerde ictihadlarda bulunmuş, Allah Teâlâ'nın *"Sen niçin Allah'ın sana mübah kıldığını haram ediyorsun?"* ayetinde helal kıldığını haram saymış Allah Teâlâ'nın, *"Allah seni bağışlasın e mi? Niçin onlara izin verdin (vermemeliydin)?"* (Tevbe, 43) ayetinin inişine sebeb olan kimselere, (savaştan geri kalma hususunda) müsaade etmiştir?.. Buna karşı (cevaben) deriz ki: Sâbit olan bu duruma, bu ayet delâlet etmez.

Kur'ân'da Vahy Kelimesi

Üçüncü Bahis: يُوحَى (vahyolunuyor) fiilinin وَحَى-يَحِي 'den (yani sülâsîden) meçhûl fiil olması muhtemel olduğu gibi, أَوْحَى 'dan (yani rûbâî'den) meçhûl muzarî olması da muhtemeldir. Nitekim sen, عَدِمَ-يَعْدَمُ veya يُعْدِمُ – أَعْدَمَ; yine عَلِمَ يَعْلَمُ veya أَعْلَمَ يُعْلِمُ dersin. Şimdi biz deriz ki: Bu kelime وَحَى ve أَوْحَى aynı manaya geliyorlarsa da, وَحَى 'dan değil, أَوْحَى 'dandır. Fakat Allah Teâlâ Kur'ân'da masdarı kullanırken, أَوْحَى 'nın masdarı olan إِيحَاءٌ masdarını hiç kullanmamış, fiil olarak kullanırken de وَحَى fiilin masdarı olan "**vahy**"i zikretmemiş, aksine masdar şeklini getirirken vahy kelimesini kullanmış; fiili zikrederken de أَوْحَى 'yı kullanmıştır. حُبٌّ ve أَحَبَّ kelimeleri hakkındaki hüküm de böyledir. Çünkü, حُبٌّ ve أَحَبَّ aynı manaya gelmektedir. Allah Teâlâ, Kur'ân'da, masdardan bahsederken, **ihbâb** masdarını getirmemiş (hubb) masdarını zikretmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İman edenler ise, Allah'ı daha fazla severler"* أَشَدُّ حُبًّا (Bakara, 165) buyurmuştur. Ama fiili zikrederken de, اللّٰهُ حَبَّهُ demeyip, tam aksine meselâ, يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ (Mâide, 54), أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ (Hucurât, 12) ve لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ (Âl-i İmrân, 92) vd. ayetlerinde olduğu gibi, أَحَبَّ fiilini kullanmıştır. Ki burada, sarf ilmine dair şöyle bir incelik yatmaktadır: Masdar ile, sülâsî mâzî fiil hakkında ihtilâf vardır.

Masdar

Sarf âlimlerinden bazıları, masdarın, mazi fiilden müştak olduğunu zira mazinin temel olduğunu ve bunun delilinin ise, birisi lafzî diğeri de manevî olmak üzere iki şey olduğunu söylemişlerdir.

Bunun lafzî olanına gelince, onlar şöyle demektedirler: فَعَلَ – يَفْعَلُ sigasının masdarı müteaddi olduğu zaman, ayne'l fiilini sükûn ile, فَعْلاً ama, lâzım olduğunda genel olarak فُعُولاً şeklinde gelir. Ama, sarf âlimleri, "Mazi fiil, فُعُولٌ ve فَعْلٌ masdarlarındandır" demezler. İşte bu, bizim bahsettiğimiz şeyin delilidir.

Manevî olanına gelince, meydana gelen her iş, meydana geldiğinde zımnında ve muhtevâsında genel bir mananın bulunduğu sınırlı bir kavram (has) olarak meydana gelir. Bunun misali şudur: İnsan varolup meydana geldiğinde, ya **Zeyd**, ya **Amr**, yahut ta bu ikisinden başkası olur. Ki bunun muhtevasında da, "Bu, insan, ya Türk'tür, ya Hintlidir" düşüncesi yatar. Yine bunun muhtevasında da bunun konuşan canlı olduğu kaziyyesi bulunur. Dolayısıyla ilk önce bu insandı, sonra Türk oldu, sonra da Zeyd veya Amr oldu.. şeklinde bir oluşum söz konusu değildir.

Bunu iyice kavradığına göre, gerçekleşen her fiil, mazi veya istikbale ait olmaktan hali olmaz. Onun muhtevasında da -geçmiş veya gelecek zamana ait olması gözönüne alınmaksızın- bu iş, bir fiil mevcuttur. Bunun misali şudur: Dövme işi tahakkuk ettiğinde, bu ya geçmiş olur yahutta henüz geçmemiş olur. Birincisi mazi, ikincisi ise ya haldir, ya da gelecektir. Halbuki, dövmek, dövmek olması açısından, mazi, hal ve istikbal olmaktan beri ve hali değildir (Üçünden birisidir). Ne var ki insan, فَعَلَ "yaptı"; هُوَ يَفْعَلُ الآنَ "o, şu anda yapıyor" ve هُوَ سَيَفْعَلُ غَداً "o, yarın yapacak.."

ifadelerinden, ortak bir mana anlar da, onu bundan sonra "fiil" diye nitelendirir. Aynen bunun gibi İnsan ضَرَبَ "dövdü"; هُوَ يَضْرِبُ الآن "o, şu anda dövüyor" ve هُوَ سَيَضْرِبُ غداً "o, yarın dövecek.." ifâdelerinden ortak bir mana anlar da, buna "**darb**" (dövmek) adını verir. O halde bu demektir ki, ilk önce ضَرَبَ mevcut olmuş, derken, "**darb**" (dövmek) ondan çıkarılmış.. Lafızlar da, kendisinde tahakkuk edecekleri ve dolayısıyla o lafızlarla ifâdesini bulacakları bir takım manalar için vaz edilmişlerdir. Müşterek şeyler ancak diğer şeylerin muhtevasında tahakkuk ederler. Binâenaleyh, meselâ vaz' (kelimenin konum ve terkibi) bakımından, ondan bir şey tahakkuk etmeyince, meselâ "darb"tan önce, ondan bir şey anlaşılmaz. Bu, "mazi fiil asıl ve temel, masdar da ondan alınmıştır" diyen kimsenin görüşlerini ortaya koyabilmek için söylenebilecek şeylerdir.

Fiilin Masdardan Türemesi

"Masdar asıldır, mazi ise ondan türemiştir" diyenlere gelince, bunların da delilleri vardır. Bu deliller şunlardır: İsim, asıldır. Fiil ise, ikinci derecededir. Masdar ise isimdir. Bir de, masdar, "**mu'reb**" (irâba tâbi olan) mazi ise, mebnî (irâba tâbi olmayan)dir. İrâb ise, mebnîlikten önce gelir. Bir diğer husus da şudur: Meselâ, قَالَ (dedi) ve قَالَ (kaylûle yaptı, uyudu); زَاغَ korktu ve زَاغَ (arttı, fazlalaştı; korktu, titredi) ifâdeleri arasındaki farkı ortaya koymak istediğimizde, bunların kalıplarını masdarlarına çevirirız de, böylece قَالَ 'nin elifinin, vâv'dan dönüştüğünü; delilinin ise, masdarının قَوْلاً (kavlen) olduğunu; قَالَ (kaylûle yaptı)'nın elifinin ise, yâ'dan dönüştüğünü, delilinin ise, اَلْقَيْلُ (el-kaylu) olduğunu söylemişlerdir. اَلزَّوْغُ ve اَلزَّيْغُ ifâdeleri de böyledir.

Bu hususun aklî deliline gelince, lafızlar, zihinlerdeki manaları ifâde için vaz' olunmuştur. Âmm olanlar, zihinde, hâs'dan önce yer alırlar. Çünkü, mevcut varlıklar algılandıklarında, o mevcûdu algılayan kimse, "Bu, cevherdir veya arazdır" der. Bunun bir cevher olduğunu anlayıp idrâk ettiğinde, "Bu, maddedir veya madde değildir" der. Bu ikinci cümlenin, cismi cevher kabul edenlere göredir ki, doğru ve açık olan budur. Sonra bunun bir cisim ve bir madde olduğunu anladığında o, "Bu, tamdır" der. Ve bu iş, bu taksim neticesinde eğer buraya gelip dayanması mümkün ise, ta, eşyânın en hususî olanına varıp dayanıncaya değin sürüp gider. O halde, ilk vaz' (konum), her hangi bir ilâvede bulunmaksızın, fiildir. Fiil de masdardır. Daha sonra buna bir zaman boyutu eklendiğinde işte o zaman sen, meselâ ya ضَرَبَ "vurdu" veya سَيَضْرِبُ "dövecek" dersin. O halde bu demektir ki; masdar maziden öncedir. (Asıl, masdardır). İşte doğru olan da budur.

Bunu iyice anladığına göre "sülâsî bablarında masdar mazîden türemiştir" diyenlerin görüşüne göre, biz deriz ki: **Hubb** ve اَلْحُبُّ kelimelerinin her ikisi de, aynı derecededir. Çünkü her ikisi de, حَبَّ-يَحُبُّ 'dendir. Sülasî masdarları, türemiş masdarlardan bir derece öncedir. "Sülâsî bablarının, mazi sigaları masdardan türemiştir" diyenlerin görüşüne göre, sülasî masdarları, türemiş masdarlardan iki derece öncedir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, sülasî masdarını kullanmıştır. Çünkü sülasî masdarı, türemiş masdarlardan önce gelir. (Cenâb-ı Hakk'ın), fiil olarak اَلْحُبُّ ve

أَوْحَى fiillerini kullanmasına gelince bunlardaki elif, aynı fiillerin sülasî mücevherlerinin ifâde edemeyeceği bir manayı ifâde eder. Çünkü, أَحَبَّ daha ileri derecede teaddî (yani sevme) manasını ifâde edebileceği gibi, aynı zamanda "lüzûmiyyet-ayrılmazlık vehminden" de o nisbette uzaktır (yani, bu hemze, izâle için de kullanılabilir). Dolayısıyla, bu kelime kullanılmıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE Ayetin إِنْ هُوَ إِلاَّ وَحْيٌ şeklinde kullanılışı, meselâ bir kimsenin هُوَ وَحْيٌ demesinden daha beliğdir. Ve bunda, bu iki manâdan öteye, şöyle bir mana da bulunmaktadır: O müşrikler, "Bu, bir kâhin sözüdür. Şâir sözüdür" diyorlardı. Cenâb-ı Hak, onların bu görüşlerini nefyetmek istedi. Bu ise, ancak olumsuzluk sigası ile elde edilebilirdi. Bunun üzerine o, "Bu, onların dediği gibi değildir!" buyurdu, peşinden de, "Tam aksine bu, vahiydir?" ifâdesini ekledi. Burada, bundan başka bir incelik daha vardır. O da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu vahyolunuyor" şeklindeki sözü, tıpkı, "*... iki kanadıyla uçar bir kuş da yoktur ki...*" (En'âm, 38) buyruğu gibidir. Ki burada bir hakikatin ortaya konulması söz konusudur. Alabildiğine hızlı koşan bir at hakkında, genelde, "Bu, kuşl" denilir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, يُطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ (En'âm, 38) deyince, işte, böylesi bir mecâzın söz konusu olabileceği ihtimalini ortadan kaldırmış oldu. Aynen bunun gibi, ulu orta söz söyleyen ve son derece de mübalağa yapan bir kimse, -"Falancanın şiiri bir sihir" ve "Falancanın sözü bir mu'cize" dediği gibi- "Falancanın sözü bir vahiy" de der... Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, "*Bu, vahyolunuyor*" (يُوحَى) dediği için de, yukarıdaki mecâz ihtimali ortadan kalkar veya, çok uzak bir ihtimal haline gelir.

★ ★
★

Şedîdu'l-Kuvâ

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ ۝

"Ona, müthiş kuvvetlere mâlik olan öğretti..."

(Necm, 5).

Bu hususta da şu iki izah yapılabilir: Müfessirlerce, bu iki izahın en meşhur olanına göre, عَلَّمَهُ ifâdesindeki "hû" zamiri, "vahye" râci olup, buna göre mana, "o vahyi, müthiş kuvvetlere mâlik olan öğretti.." şeklinde olur. Şimdi "vahy" kelimesi ile eğer kitap manası kastedilmişse, bu gayet açıktır. Eğer ilhâm manası kastedilmiş ise bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "*Onu, senin kalbine Emîn Rûh indirdi...*" (Şuarâ, 193-94) ayeti gibi olur. Evlâ olan ise, bu zamirin, Hz. Muhammed (s.a.s)'e râci bir zamir olması ve takdirinin de "Muhammed'e, alabildiğine güçlü olan Cebrâil öğretti" şeklinde olmasıdır. Bu durumda, bu zamir, ayette geçen وَمَا صَاحِبُكُمْ ifâdesine râci olmuş olup, takdiri, "Arkadaşınıza, Cebrâil öğretti" şeklinde olur. شَدِيدُ الْقُوَىٰ Cebrâil olup, bu "Onun ilmî ve amelî kuvveleri son derece güçlüdür. Dolayısıyla, bilir ve amel eder" demektir.

Bu Tabirdeki İncelikler

شَدِيدُ الْقُوٰى tabirinde, şöyle birtakım incelikler bulunmaktadır:

1) Öğreteni (öğretmeni) övmek, öğreneni övmek demektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak şayet, "Ona **Cebrâil** öğretti" deyip de, (bu ayette olduğu gibi), onu tavsîf etmeseydi, Hz. Peygamber (s.a.s) için apaçık bir fazilet tahakkuk etmezdi..

2) Bunda, o müşrikler için bir reddiye de bulunmaktadır. Çünkü onlar, Kur'ân hakkında, "Bu, evvelkilerin masallarıdır. O bunları, Şâm'a yolculuk yaptığında dinlemişti" diyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da *"Ona hiçbir insan öğretmedi. Tam aksine onun muallimi, müthiş kuvvetlere malik olan Cebrâil'dir. İnsan ise, zayıf olarak yaratılmış olup, ona pek az ilim verilmiştir"* buyurmuştur.

3) Burada, **Cebrâil** (a.s)'in sözüne güvenme söz konusudur. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ona, müthiş kuvvetlere mâlik olan öğretti"* beyanı, güven veren unsurları ihtiva eden bir ifâdedir. Çünkü, idrâk (anlama) kuvveti, bir kimsenin sözüne güvenmenin temel şartıdır. Çünkü biz, (meselâ) bir kimsenin zihninin bozulmuş olduğu zannına kapılırsak, sonra da bize, bu büyük zattan derin ve çok çetrefilli bir mesele naklederse biz onun sözüne güvenmeyiz ve "Falanca, o zatın dediği şeyi anlamamış" deriz. Güven unsurlarından biri de hafıza kuvvetidir. Böylece biz, artık, "o onu idrâk etti, ama unuttu" diyemeyiz. Emânet kuvveti de böyledir. Böylece de biz, "O onu tahrîf etti, değiştirdi..." diyemeyiz. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bu şartları kapsamına alsın diye, *"Müthiş kuvvetlere mâlik olan"* buyurmuştur. Böylece bu tabirde, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Çetin bir kuvvete mâliktir.. Arşın sahibi nezdinde çok itibârlıdır. Orada kendisine itâat olunandır, bir emîndir"* (Tekvîr, 20-21) ayeti gibi olmuş olur.

4) Burada, Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli söz konusudur. Bu da şu bakımdandır: Allah Teâlâ, herhangi bir mekânda değildir. O halde, Allah'ın **Cebrâil** (a.s)'e olan nisbeti, **Muhammed** (s.a.s)'e nisbeti gibidir. Bu sebeple, Hz. Peygamber **Cebrail** (a.s) vasıtasıyla öğrenmiş olunca, (derecesinin) **Cebrâil** (a.s)'inkinden noksan olduğu anlaşılmış oldu. Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Hiç de böyle değildir. Zira o, bizimle konuşmaya dayanabiliyor. Sen ise, buna dayanacak güce (bizim konuşmamız karşısında) bayılıp yere düşen **Musâ** gibi olursun" demek istemiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e ilk önce, vasıta ile öğrettiğini, daha sonra da vasıtasız olarak öğrettiğini söylemek istemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ve sana, bilmediğin şeyleri öğretti"* (Nisâ, 203) derken, Hz. Peygamber (s.a.s) de أَدَّبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي *"Rabbim beni eğitti, ne güzel de eğitti"* buyurmuştur.

★ ★
★

Zû Mirretin

ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوٰى ۝٦

"(O), akıl sahibidir, binâenaleyh doğruldu"

(Necm, 6).

Ayetteki, ذُو مِرَّةٍ ifadesi hakkında şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "kuvvetli" demektir.

b) "Akıl ve din bakımından kemâle ermiş."

c) "Büyük görünüşlü ve heybetli."

d) "Güzel huylu" demektir. Buna göre şayet, "Bu tabir ile "kuvvetli" manasının kastedildiğini söylersek, onun kuvvetli olduğu zaten, *"müthiş kuvvetlere mâlik"* (Necm, 5) ayeti ile biraz önce anlatılmış olduğuna göre, biz daha nasıl "O, müthiş kuvvetlere malik, o kuvvetlidir" diyebiliriz?" denirse, deriz ki: Bu, eğer bir sıfattan sonra başka bir sıfat gelirse güzel olmaz. Ama bir bedel olarak gelirse, bu câizdir. Buna göre Hak Teâlâ, "Ona bu vahyi kuvvetli olan öğretti" demiş olur, böylece de **"şedîdü'l-kuvâ"**yı sanki söylememiş gibi olur. Dolayısıyla bu sonraki ifade, ikinci bir sıfat değil, bedeldir ve takdiri, "Büyük kuvvet sahibi, yahut da kâmil kudret sahibi..." şeklindedir. Bu durumda bu, tıpkı *"Şüphesiz, muhakkak o (Kur'ân), çok şerefli bir elçinin kelâmıdır, (bir elçi ki) çetin bir kudrete maliktir. Arşın sahibi yanında itibarlıdır"* (Tekvîr, 19-20) ayeti gibidir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Ona kuvvetli olan öğretti de, o da dimdik durdu" demiştir.

Buna cevap bir başka izah da şudur: Kuvvet kelimesinin tek başına zikredilmesi, bazan da onun meşhur ve ileri derecede kuvvetlerinin bulunduğunu beyan etmenin yanısıra, Allah'ın ona bir başka kuvvet daha verdiğini belirtmektir. Nitekim Arapça'da, "Falancanın malı çoktur ve onun hiç kimsenin bilmediği ayrı bir malı daha var" denilir. Bu da, "onun görünen mallarının çok olmasının yanısıra, bâtınî malı da vardır" demektir. Bu izah, **"zû-mirre"**den maksadın, "şiddet sahibi" manasının olduğuna ve takdirinin, "Ona, kuvvetleri müthiş olan ve zâtında şiddet bulunan öğretti" şeklinde olmasına göredir. Çünkü insanın bazan müthiş kuvvetleri olur, ama cüssesi küçük ve hakir ve önemsiz olur.

Burada şöyle bir incelik daha vardır: Allah Teâlâ, **"şedîdu'l-kuvâ"** ifadesi ile, **Cebrâil** (a.s)'in ilimdeki kuvvetini; **"zû-mirre"** ile de, bedenen kuvvetini ifade etmiş, böylece de ilimce kuvvetli oluşu, bedence kuvvetli oluştan önce getirmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, bir başka ayetinde de, *"(Allah) ona, ilimce ve bedence bir genişlik (kuvvet) vermiştir"* (Bakara, 247) buyurmuştur.

فَاسْتَوٰى ifadesi hakkında da iki izah yapılır: Meşhur olan izaha göre, bununla Cebrâil (a.s)'in, yaratılış itibarlyle doğrulduğu, dimdik olduğu manası kastedilmiştir.

★ ★
★

Ufuk-i 'A'lâ

وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَىٰ ۝

"O, en yüksek ufukta idi"

(Necm, 7).

Meşhur olan, buradaki *"O"* zamirinin, **Cebrâil** (a.s)'e râcî oluşudur. Buna göre mana, "**Cebrâil**, Allah Teâlâ'nın kendisini yarattığı şekilde, doğu ufkunda doğruldu. Büyüklüğünden ötürü, bütün doğu ufkunu kapladı" şeklindedir. Ama zâhir olan, bu zamir ile, **Hz. Muhammed** (s.a.s) kastedilmiş olup, manasının "O, hakikaten bir mekânda bulunma açısından değil de, rütbe ve değer açısından yüksek bir mekânda iken, bir mekânda doğruldu" şeklinde olmasıdır.

Eğer, "Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, **Cebrâil** (a.s)'i ufukta ayan-beyan gördüğüne işaret etmek için, (başka bir ayette) *"Andolsun ki o, onu apaçık ufukta gördü"* (Tekvîr, 23) buyurmuş iken, senin izahın nasıl doğru olur?" denilirse, biz deriz ki: O ayet hakkında da, burada dediğimizi deriz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), **Cebrâil** (a.s)'i, kendisi apaçık bir ufukta iken görmüştür. Nitekim bir kimse, "Ayı gördüm" der de, ona "Nereden gördün?" denilir. O da "çatıdan" der, yani gören, çatıda görülen değil... **"Mübîn"**, ayıran demek olup, أَبَانَ (ayırdı) fiilindendir. Yani, "O peygamber, insanların derecesiyle, meleklerin mertebesi arasını ayıran ufukta idi." Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) o derece yükseldi ki, müntehaya, son noktaya ulaştı, bazı peygamberler gibi nebî oldu. Vahy kendisine hem uyku halinde, hem normal durumunda, hem de iki makamı ayırdeden ufuk-i a'lâya vasıl olduğunda gelirdi.

İmdi eğer, "Daha sonra gelen ifadeler, senin benimsediğin fikrin aksine delâlet ediyor. Çünkü, *"Sonra yaklaştı. Derken sarktı"* (Necm, 8) ve *"Andolsun ki onu diğer bir defa da sidretü'l-müntehâ'nın yanında gördü o"* (Necm, 13-14) ayeti, senin verdiğin mananın aksine delâlet etmektedir" denilirse, biz deriz ki: Bunun, inşaallah, bahsettiklerimize uygun olduğunu, ilgili ayetlerin tefsirini yaparken açıklayacağız.

Buna göre eğer, "Birçok hadis de, senin söylediğin şeyin aksine delâlet etmektedir. Çünkü haberlerde (hadislerde) varîd olduğuna göre, **Cebrâil** (a.s) kuvvetini, aslî şekli üzere **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e göstermiş, böylece de doğu ufkunu kaplamıştır. Deriz ki: Bunun böyle olmadığını söylemiyoruz. Ama hadiste, Allah Teâlâ'nın bu ayetle, anlatılan bu şeyi kastettiği de belirtilmemiştir. Dolayısıyla hadise muhalefet söz konusu değildir. Biz, ancak şunu söylüyoruz: **Cebrâil** (a.s) kendisini, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iki kez göstermiş ve kanatlarını açmıştır. Derken de böylece doğu ufkunu kaplamış ve örtmüştür. Fakat ilgili ayet, bunu izah için gelmemiştir.

★ ★

★

Miraçdan Halka Dönüş

ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ۝٨

"Sonra yaklaştı. Derken sarktı.
(Necm, 8).

Bu ayetle ilgili şöyle meşhur izahlar var:

1) Cebrâil (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e yaklaştı" yani, Cebrâil (a.s) ufukta iken kanadını açtıktan sonra, inmeyi alışkanlık haline getirdiği şekline döndü; Hz. Peygamber (s.a.s)'e yaklaştı" demektir. Bu izahımıza göre, فَتَدَلّٰى ile ilgili olarak, şu üç izah yapılabilir:

a) Bu ayette bir takdim-te'hir söz konusu olup, "sonra o, en yüce ufuktan sarktı, derken Hz. Peygamber'e yaklaştı" takdirindedir.

b) Bu iki fiil de aynı manayadır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, دَنَا فَقَرُبَ demiş

c) "Denâ" دَنَا Hz. Muhammed (s.a.s)'e yaklaşmayı istedi ve bulunduğu yerden harekete geçti, ayrıldı, فَتَدَلّٰى böylece, onun yanına indi, geldi" demektir.

2) *"O, en yüksek ufukta idi"* (Necm, 7) ayetiyle ilgili olarak en son yaptığımız izaha göre bu, "Muhammed (s.a.s), mahlûkata-ümmetine yaklaştı, onlara yumuşak davrandı ve onlardan biri gibi oldu. فَتَدَلّٰى yani, onlara yumuşak sözlerle, şefkatli davetlerle sarktı, yaklaştı ve mesela, *"Ben de sizin gibi bir insanım. Ne var ki bana vahyolunuyor"* (Fussilet, 6) dedi" demektir. Bu izaha göre ifadede, iki mükemmeliyet vardır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Bu, Cebrâil'in Muhammed'e getirdiği bir vahiydir. Dolayısıyla Muhammed doğruldu, kemâle erdi, yükselişinden sonra, mahlûkata yaklaştı ve onlara geldi ve risâleti tebliğ etti" demiş olur.

3) Zayıf ve tutarsız bir izaha göre, ayet, "Allah yaklaştı ve sarktı" manasınadır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bir yönde ve bir mekânda olduğunu söyleyenlere göredir. Meğer ki bu yaklaşma ile manevî bir yaklaşma kastedilmiş olsun (bu takdirde bu izah geçerli olur). Bu izaha göre, bu ayette, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Cenâb-ı Hakk'dan naklettiği şu hadis-i kudsinin manası yatmaktadır: مَنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ شِبْراً تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعاً وَمَنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ ذِرَاعاً تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ بَاعاً وَمَنْ مَشَى إِلَيَّ أَتَيْتُهُ هَرْوَلَةً *"Kim bana bir karış yaklaşırsa, ona bir arşın yaklaşırım. Kim bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşırım. Kim bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak giderim."*[29] Bu hadis, mecâzî bir manaya (yaklaşmaya) işarettir. Burada, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, maddî mekân bakımından değil de, akli (manevî) mertebeler bakımından, doğrulup yükseldiği beyan edilince, Allah Teâlâ kendisinin *"Kim bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kaç kulaç yaklaşırım"* hadis-i kudsisindeki manayı gerçekleştirmek için, ona yaklaştığını belirtti.

★ ★
★

29) Buhârî, tevhit, 15; İbn Mâce, edeb, 58 (2/1255).

Kâbe Kaveseyni

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ۝٩ فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ ۝١٠

"İki yay kadar, yahut daha yakın oldu. Kuluna vahyettiği neyse, onu vahyetti"

(Necm, 9-10).

Bu, "**Cebrâil** (a.s) ile **Muhammed** (s.a.s) arasında, iki yay veya daha az bir mesâfe kaldı" demektir ve bu Arapların, kullanışlarına ve örflerine göre (yakınlığı ifade için kullanmayı adet ettikleri üslûba göre) gelmiştir. Çünkü Araplardan, iki reis veya iki büyük kişi, anlaşma yapıp, bunu imzaladıklarında, herbiri yayını çıkarır ve herbiri, yayları üst üste çakıştırarak (paralel tutarak) gererler. Onların maiyyetlerindeki adamları ise, karşılıklı olarak avuçlarını birleştirir, kulaçlarını gererler. Bundan dolayı bu işe, mübâya'a denilir. Bu izaha göre, ayette şöyle bir incelik vardır: "**Kâbe kaveseyn**" tabiri, bu ikisinin iki büyük varlık sayıldığına; أَوْ أَدْنَىٰ tabiri de, bunlardan birinin diğerine bir üstünlüğü olduğuna delâlet eder. Çünkü halk başkana biat ettiğinde, biat edende kavs (yay) bulunmaz. Dolayısıyla başkan onunla musafaha eder, tokalaşır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "O ikisinin iki büyük emir (başkan) olduklarını, dolayısıyla aralarında, iki yay kadar mesafe olduğunu belirtmiştir.

Yahut da "**Cebrâil** (a.s), Allah ile, **Hz. Muhammed** (s.a.s) arasında bir elçi idi. Bundan dolayı o, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in tebaası gibi oldu. Böylece de yayını değil de, kulacını gerip uzatan bir biatcı (anlaşmacı) gibi oldu. Bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, **Cebrâil** (a.s)'e üstün gören kimsenin görüşüne göredir. Bu görüş, pek azı müstesna, ehl-i sünnetin görüşüdür. Çünkü **Cebrâil** (a.s), Allah tarafından gönderilen, uyulması ve saygı gösterilmesi gerekli bir elçi idi. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s), **Cebrâil** (a.s)'in yanında, ona tâbi olan bir zat gibi olur. Bu izah, **Cebrâil** (a.s)'i Peygamber (a.s)'den üstün gören, ondan daha faziletli olduğunu söyleyenlere göredir.

Burada bahsettiğimize göre, yapılabilecek bir izah da şöyledir: "**Kavs**", uzaklık manasına olup, قَاسَ - يَقُوسُ fiilindendir. Buna göre, diyoruz ki: O uzaklık, Hz. Peygamber (s.a.s) için söz konusu olan bir çeşit uzaklıktır. Zira, **Hz. Muhammed** (s.a.s), her ne olursa olsun bir insan; **Cebrâil** (a.s) de, her ne olursa olsun bir melektir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) her nekadar, şehvet, gazab, cehalet ve heva-u heves gibi, melek olmaya ters düşen sıfatlardan (o anda) kurtulmuş olsa bile, insan oluşu devam etmektedir. **Cebrâil** (a.s) da böyledir. O, her nekadar, görülmeye ve örtünmeye mâni olan, kemâl ve lütuf sıfatlarını (o an için) bıraksa bile, melek olmaktan çıkmamıştır. Dolayısıyla aralarında, ancak gerçek yapılarının meydana getirmiş olduğu farklılıktan başka birşey kalmamıştır. Ama sona ermesi ve zevâl bulması mümkün olan diğer sıfatlara gelince, bunlar her ikisinden de kalkmıştır. Derken Hz. Peygamber (s.a.s)'in derecesi yükselmiş, böylece beşeriyyetin (insan oluşun) en üstün ufkuna

çıkmış ve **Cebrâil (a.s)**'e yaklaşmıştır. **Cebrâil (a.s)** de sarkmış, böylece melekiyyetin en alt ufkuna inmiş ve ikisi arasında hakikatleri ve mahiyetlerinden başka hiçbirşey kalmamıştır.

Bu izaha göre, birinci أَوْحَى (vahyetti) fiilinin failinin kim olduğu hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu vahyi yapan, gönderen, Allah Teâlâ'dır. Buna göre, ayette geçen **"abdihî"** (kuluna) ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Bu "kul", **Cebrâil** (a.s) olup, ayet, "Allah **Cebrâil** (a.s)'e vahyetti" manasındadır. Böyle olması halinde de, son أَوْحَى (vahyetti) fiilinin fâilinin kim olduğu hususunda şu iki ihtimal vardır:

Birincisi: Bunun fâili de Allah Teâlâ'dır. Buna göre mana, vahyedilen şeyin şan ve şerefinin yüceliğini göstermek için, "Allah Teâlâ **Cebrâil** (a.s)'e vahyedeceğini vahyetti" şeklinde olur.

İkincisi: Bunun fâili, **Cebrâil** (a.s)'in her peygambere vahyettiği şeyi vahyetti" şeklinde olur. Mananın böyle olmasında, **Cebrâil** (a.s)'in, kendisine vahyedilen şeyler hususunda, hiçbirşeye hâinlik etmeyen, emîn (güvenilir) bir zat olduğunun beyanı yatmış olur. Bu da tıpkı, *"Onu Ruhu'l-Emîn indirdi"* (Şuara, 193) ve *"O, orada (Allah yanında) (meleklere) itaat edilen ve güvenilir olandır"* (Tekvir, 21) ayetleri gibi olur.

2) Bu "kul", yine vahyedenin Allah oluşuna göre, **Hz. Muhammed** (s.a.s) olup, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şanını yüceltmek ve ululamak için, ayet, "Allah, **Muhammed**'e, vahyedeceğini vahyetti" şeklinde olur.

Manaların Mükemmel Sıralanışı

Yaptığımız tefsire göre bu ayetler, son derece güzel bir tertib içinde olmuş olur. Çünkü **Hz. Muhammed** (s.a.s), başlangıçta insana ait derecelerin en üstününde bulunmuş ki bu, nübüvvet derecesidir. Derken, nübüvvet derecesindeyken **Cebrâil** (a.s)'e yaklaşmış, böylece resûl olmuş, derken doğrulmuş, kemâle ermiş, ümmetine lütufla yaklaşmış, onların yanına, güzel sözler söylemek suretiyle sokulmuş, böylece de birkaç kez, ümmeti ile Rabbi arasında gidip gelmiştir. Derken, Allah Teâlâ ona, **Cebrâil** (a.s)'i vasıta kılmaksızın, vahyedeceği şeyi vahyetmiştir.

b) Birinci *"vahyetti"* fiilinin fâilinin **Cebrâil (a.s)**, Allah'ın kullarından bir kul olan **Muhammed** (s.a.s)'e vahyetti. Burada, "Allah" lafzı, daha önce açıkca zikredilmese de, malumdur, vardır (Bunun fâili, O, kabul edilebilir). Hak Teâlâ'nın, *"Onların hepsini toplayıp, sonra meleklere, "Bunlar mı size tapıyorlardı?" diyeceğimiz o gün, onlar, "(Ey Rabbimiz), Seni tenzîh ederiz. Bizim velimiz, onlar değil, sensin. Onlar aslında bize değil cinlere tapıyorlardı"* (Sebe, 40-41) ayetlerinde, bu lafzın, Hz. Peygamber (s.a.s) için kullanılamayacağını kesin olarak gösteren bir husus mevcuttur. Bu izaha göre, ikinci *"vahyetti"* fiilinin fâili şu iki şey olabilir:

Birincisi: Bu, **Cebrâil** (a.s)'dır ve ayetin manası, bu vahy işinin yüceliğini ve saygınlığını göstermek için, "**Cebrâil**, Allah'ın kulu **Muhammed**'e), vahyedeceğini vahyetti" şeklinde olur.

İkincisi: Bunun fâili, Allah Teâlâ'dır ve mana **"Cebrâil, Hz. Muhammed'e, Allah'ın kendisine vahyettiği o şeyi vahyetti"** şeklinde olur.

Vahyedilen şeyin ne olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) Vahyedilen şey, namaz emridir.

2) Bu, "Peygamberlerden hiçbiri, senden önce, ümmetleri de senin ümmetinden önce, cennete giremeyecekler" hükmüdür.

3) Ayetteki, (ما) ism-i mevsûlü, umûmî bir mana ifade eder ve bununla, **"Cebrâil'in getirdiği vahyettiği herşey"** kastedilmiştir. Bu, burada vahyedilen zatın, **Cebrâil** (a.s) olması görüşüne göre, doğru bir izahtır. *"Kulu"* sözü ile, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kastedilmiş olmasına göre, ilk iki izah daha açıktır.

Burada, Arapça açısından garip, fakat usulcülerce manası meşhur, şöyle bir başka izah daha yapılabilir: Biz bunu soru-cevap üslubuyla açıklayalım: **Hz. Muhammed** (s.a.s), **Cebrâil** (a.s)'in Allah katından bir melek olup, bir cin olmadığını hangi kıstasla anlayabilmiştir? **Hz. Hatice**'nin bunun için deneme olsun diye, başını açıp saçını gösterdiğinin söylenmesi hususu son derece tutarsızdır. Eğer bu sözü söyleyen, bunu bilmenin (anlamanın), bu gibi şeylerle olabileceğini iddia ediyorsa... Bu eğer bu rivayeti ve **Hz. Hatice** (r.a)'nın böyle yaptığını kastediyorsa, buna da birşey demiyoruz. Çünkü onun böyle yapması, yadırganacak birşey değildir. Esas yadırganacak şey, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onun melek olduğunu anlamasının, **Hz. Hatice**'nin bu dvranışıyla meydana geldiğinin iddia edilmesidir. Çünkü şeytan, meselâ **Hz. Hatice**'nin iddia edilmesidir. Çünkü şeytan, mesela **Hz. Hatice**'nin, başını açması halinde de kaybolabilir, böylece de o meleğe benzemiş olur, böylece yine karışıklık ve belirsizlik meydana gelir. (Ne dersiniz?) Bu hususta verilebilecek en doğru cevap şu iki şekilde olabilir:

a) Nasıl Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in elinde, sayesinde, onun bir peygamber olduğunu anladığımız mucizeler göstermiş ise, **Cebrâil** (a.s)'in elinde de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onun **Cebrâil** (a.s) olduğunu anlayabileceği mucizeler göstermiştir.

b) Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s) de, onun bir cin ve şeytan değil de, Allah katından gönderilmiş bir melek olduğuna dair zarûrî (kesin) bir bilgi yaratmıştır. Bu tıpkı, Hak Teâlâ'nın, **Cebrâil** (a.s)'de, onunla konuşanın bizzat Allah Teâlâ olduğuna, onu gönderenin-vazifelendirenin başkası değil, bizzat Rabbi olduğuna dâir zarûrî (kesin) bir bilgi yaratması gibidir. Bu iki cevap bilindiğine göre, diyoruz ki: Ayetteki *"Kuluna vahyettiği neyse, onu vahyetti"* ifadesi hususunda şu iki izah yapılabilir:

1) "Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, **Cebrâil** (a.s)'e vahyettiği şeyi vahyetti." Bu, "Allah Teâlâ, o peygambere, ya bunun bir vahiy olduğunu söyledi (bildirdi), yahut da onda, bu hususa dâir zarûrî (kesin) bir bilgi yarattı."

2) Allah Teâlâ **Cebrâil** (a.s)'e, onun **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e sayesinde bunun bir vahiy olduğunu bileceği şeyi, yani bunun delilini vahyetti. Buna göre, ayetteki (ما) edatının, mâ-i masdariyye olup, "Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, melek

ile cinni birbirinden ayırdedebilsin diye, kendisine yapılan o vahyetmeyi bilmeyi vahyetti" manasındadır.

★ ★
★

Kalbin Tasdiki

مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ ﴿١١﴾

"Onun gördüğünü, kalbi yalana çıkarmadı"
(Necm, 11).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ayette bahsi geçen "fuâd" (kalb), kimin kalbidir? Diyoruz ki: Meşhur görüşe göre, bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kalbi olup, ayet, "Onun kalbi, gördüğü bu şeyleri yalan (aldatmaca) saymadı" manasındadır. Buna göre "fuâd"ın başındaki elif-lâm "ahd-ı haricî" ifade etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'den, *"Kuluna vahyetti"* (Necm, 10), *"O, en yüksek ufukta idi"* (Necm, 7) ve *"Sahibiniz sapmadı..."* (Necm, 2) ayetlerinde daha önce bahsedilmiştir. Bu elif-lâm ile, *"cins"* manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir, yani "cins olarak bütün kalbler, bunu yalanlayan, "vehim" ve "hayal" olup, bunlar meselâ şöyle derler: "Havadan daha saydam olup hava görülmediği halde, nasıl olur da Allah veya **Cebrâil** görülebilir? Eğer O (a.s), Rabbini gördüyse, O'nu bir şekil üzere görmüştür ki, bunların hepsi de, görülen o şeyin, ilah olmasına münâfidirler. Binâenaleyh, şayet, "**Hz. Muhammed** (s.a.s) **Cebrâil** (a.s)'i, "Dihye ya da başka bir şekil üzere görmüş olsaydı, bu demektir ki, **Cebrâil** (a.s)'in hakikati değişebilir. Eğer bunun olabileceği kabul edilirse, o zaman da, müşahede edilen şeyler hakkında itimat kalkar..." Biz deriz ki: Allah'ın ve **Cebrâil** (a.s)'in, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in gördüğü üzere görülmeleri, kalbi olan kimselerce caizdir. Her ne kadar, nefs-i mütevehhime ve mütehayyile (vehmeden ve hayal eden nefs) bunu kabullenmiyor ise de, "onun fuâdı-kalbi" bunu kabûlleniyor.

İKİNCİ MESELE
مَا كَذَبَ 'nin Manası

مَا كَذَبَ ifâdesi, ne anlamdadır? Biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) **Zemahşerî**'nin yaptığı izaha göre, onun kalbi, bunu yalan saymamış ve "Senin gözünün gördüğü şey doğru değildir" de dememiştir. Şayet onun kalbi, böyle söylemiş olsaydı, o zaman, söylediği şey hususunda yalancı olmuş olurdu. Ki, **Zemahşerî**'nin yapmış olduğu bu izah, **Müberred**'in yaptığı izaha yakındır. Çünkü **Müberred**, bunun anlamının, "Kalbi, gördüğü şey hususunda tasdikde bulundu..." şeklinde olduğunu söylemiştir ki, bu da, "O bir şey gördü, böylece de kalbi onu bu hususta tasdik etti" demektir.

2) Bu kelime, şedde ile **mâ kezzebe** şeklinde de okunmuştur ki, buna göre ayetin anlamı, "Onun kalbi, "Bu görülen şey, hakikati olmayan bir hayaldir..." demedi..." şeklindedir.

Cevaz İmkânını Nefyetme

3) Bu izah, bizim biraz önce bahsettiğimiz şu hususu destekleyen bir açıklama olup şöyledir: **Muhammed** (s.a.s), **Cebrâil** (a.s)'i gördüğünde, Allah Teâlâ, **Muhammed** (s.a.s)'de, bu işin bir hayal olmadığına dâir kesin bir bilgi yaratmıştır. Ki bu da, "Onun kalbi, bunun yalan olmasını mümkün görmedi" demektir. Çünkü, herhangi bir şeyin vukû bulmasını nefyederek, aslında onun mümkün olmasını nefyetme kasdı çokca vâkî olur. Nitekim Cenâb-ı Hak لاَ يَخْفَى عَلَى اللهِ مِنْهُم شَيْءٌ *"Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz.."* (Zümer, 8) لاَ تُدْرِكُهُ الأَبْصَارُ *"Gözler O'nu idrâk edemez..."* (En'âm, 103) مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى *"Rabbin... gafil değildir"* (Hûd, 123) buyurmuştur. Ki, bütün bunlar, cevâzın nefyini ifâde ederler. Ama, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhsinlerin ecrini zayi etmeyiz.."* (Tevbe, 120), *"Ameli iyi olanın ecrini zayi etmeyiz.."* (Kehf, 30) ve *"Kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz..."* (Nisâ, 84) ifâdeleri ise böyle değildir. Çünkü bunlar, vukûun nefyini ifâde ederler.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Gören Kimdir?

Ayetteki, مَا رَأَى ifâdesindeki "gören", ya onun kalbidir, ya onun gözüdür veyahut da ikisinden başkasıdır. Biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu gören, onun kalbidir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta "Onun kalbi, kalbini gördüğü şeyi yalancı çıkarmadı, yalan saymadı" demek istemiştir ki, bu da, "Onun kalbi, bunun cin veya şeytan olduğunu söylemedi, tam aksine, kalbi ile gördüğü o şeyin, sahih ve doğru olduğuna kesinkes inandı" demektir.

2) Bu, onun gözüdür. Buna göre, "Onun kalbi, gözünün gördüğü şeyi yalana çıkarmadı ve gözünün gördüğü şeyin bir hayal olduğunu söylemedi" demektir.

3) "Kalbler, **Muhammed** (s.a.s)'in gördüğü şeyi yalana çıkarmadı" demektir. Bu, bizim **fûâd** kelimesinin başındaki elif-lâm'ın cins için olduğunu söylememiz halinde vazıh olup, bu da, "Her ne kadar vahim ve, bunun böyle olduğunu itiraf etmeseler dahi, kalbler, **Muhammed** (s.a.s)'in gördüğü o şeyin doğruluğuna şehâdet etmektedirler" anlamındadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Görülen Nedir?

مَا رَأَى ifâdesiyle, görüldüğü belirtilen, o görülen şey nedir? Biz deriz ki, bu, biraz önce geçen ihtilâfa göredir. Bu sözün muhtemel olduğu şey ise, şu üç şıktır:

a) Allah Teâlâ,

b) **Cebrâil (a.s)**,

c) İlahî ilginç ayet ve mu'cizeler..

İmdi eğer; "Herhangi bir tenkit olmaksızın, kendisinden, Cenâb-ı Hakk'ın bir cihette bulunan bir cisim olduğu neticesi çıkmaksızın, Allah'ı görmeksizin, Allah'ı görmek nasıl mümkün olur?" denilirse, biz deriz ki:

Allah'ı Görmenin Cevazı

İnsan, bir mekânda bulunan bir adam hakkında düşünüp, "Bu, Allah Teâlâ'nın kendisini gördüğü; Allah tarafından görülen şeydir.." dediğinde, bir de, hiç mevcut

olmayan bir şey hususunda tefekkür edip, "Bu da Allah Teâlâ'nın kendisini gördüğü; Allah tarafından görülen şeydir" dediğinde, bu iki söz arasında bir fark gözetir. Çünkü insanın aklı, birinci sözü doğruladığı halde, ikincisini yalanlar. Bu, onun Allah Teâlâ'nın malûmu olması anlamında değildir. Çünkü, bu kimse şayet, mevcut olan da ma'dum olan (olmayan) da, Allah tarafından bilinir, O'nun malûmudur" diyecek olsa, onun bu sözünde bir bozukluk, bir imkânsızlık olmaz, böyle bir şey hissedilmez. Çünkü Allah âlim olması manasında görücüdür.

Duyuların Bazen Aldanması

Sonra, Allah Teâlâ, görülen şeyin karşısında, bir cihette ve onun mukabilinde olmaksızın da görür. Bu, varlıkları, ancak muayyen bir cihette görebilmesi sebebiyle insanın havsalasının kolay kolay alacağı bir husus değildir. Dolayısıyla vehim, bir cihette olmanın kesin ve zorunlu olduğunu söyler. Bu hususu şu da doğrular: Sen, suda ay'ı görürsün. Halbuki, gerçekte, suya baktığında ay'ı, ancak semânın üzerinde bulunduğu yerde görmektesin ama şu anda sen ay'ı suda görüyorsun.. Çünkü, gözden çıkan şuâlar, bununla bitişti, dolayısıyla su, bu şuâyı semâya yansıttı. Ancak ne var ki senin vehmin, gördüğü şeylerin pek çoğunu, karşısında olarak gördüğü için, arkasında, ötesinde olan şeyi görmeye alışkın değildir. İnsan, o şeyi ancak ona doğru yöneldiğinde görür. İşte bu sebeple o, "Ben ay'ı gördüm" demektedir. Halbuki görme işi, görülen şey, gözbebeğinin karşısında olduğu zaman gerçekleşir. Şu anda, gözbebeğinin mukabilinde, sudan başka bir şey yoktur. İşte buna binâen o, bu durumda, ayı, suda gördüğüne hükmeder. Dünyevî işlerin ekserisi, vehmî ve hissî oldukları için, bu âlemde vehim, akla baskın çıkmıştır. Ahirette ise, vehimler kalkacak, anlayışlar parlayacak ve eşyâ, mekânda olduğu için değil, var olduğu için görülecek.

Bil ki, Allah'ın görülebileceğini kabul etmeyenlere, **Cebrâil** (a.s)'in de görülebileceğini kabul etmemeleri gerekir ki, bunda da, risâleti inkâr yatmaktadır. Bu ise küfürdür. Allah Teâlâ'nın görülmesini inkâr etmekde de, nerdeyse küfür olabilecek bir şey bulunmaktadır. Zira Allah'ın görülmesi hususunda şüphe eden kimse, şöyle demektedir: "Şayet Allah'ın görülmesi mümkün olsaydı, onun görülmesi vacib de olurdu. Çünkü duyu organlarımız sapasağlamdır. Allah Teâlâ da, bir perde arkasında değildir ve o, bir cihette ve bir mekânda olmadığı için de, bizden son derece uzak da değildir. Binâenaleyh şimdi, o görülebilse de, biz onu göremesek, o zaman, müşahedeye dayanan bu duyu yetilerimiz hakkında bir ta'n söz konusu olur. Çünkü bu durumda, yanıbaşımızda bir dağ olabilir, ama biz onu görmemiş olabiliriz!.." Bu fikri savunana şöyle denebilir: **Cebrâil** (a.s)'in, yanında başkaları olduğu halde ve Hz. Peygamber (s.a.s) de onu gördüğü halde, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e geldiği doğru ve gerçektir. Şimdi caiz olan şey, mutlaka olması gerekli hâle dönüşmüş olsaydı, onu herkes görürdü.

İmdi eğer: "Orada bir perde vardı" denilirse biz deriz ki, orada bir perdenin olduğunun da görülmesi gerekirdi. Çünkü, onların anlayışlarına göre, görüldüğünde, perde de perdelemiş olmaz. Ayrıca, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in Rabbini kalbi ile görüp görme kuvvetinin kalbine konulduğu, yahut gözüyle görüp kalbinin gözüne yerleştirildiğine dair naslar bulunmaktadır. Nasıl böyle olmasın ki, ehl-i sünnete göre,

rû'yet, kulun kudretiyle değil, irâde ile olmaktadır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, bir şeyin bilgisini görme yoluyla meydana getirirse, rû'yet; kalb yoluyla îcad ederse, marifet olur. Allah Teâlâ, kalbte algılayan bir kabiliyeti yaratmaya kâdir olduğu gibi, gözde de, malûmâtı algılayan bir yeteneği yaratmak suretiyle, o şeyin bilgisini meydana getirmeye kadirdir. Bu meselenin vukûu hakkında sahâbe arasında ihtilâf vardır. Bir şeyin vukûunda ihtilâf ise, onun olabileceği hususunda ittifâkı ifâde eder.[34] Bu mesele, akâid kitaplarında geçmektedir. Dolayısıyla biz bu konuda uzatmıyoruz.

★ ★
★

Sidretü'l-Müntehâ'da Görmesi

أَفَتُمَٰرُونَهُۥ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ ﴿١٢﴾ وَلَقَدْ رَءَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ ﴿١٣﴾ عِندَ سِدْرَةِ ٱلْمُنتَهَىٰ ﴿١٤﴾

"Şimdi siz onun bu görüşüne karşı da, kendisiyle mücadele mi edeceksiniz? Andolsun ki, o, onu diğer bir defa da Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında görmüştü..."

(Necm, 12-14).

Bu, "Siz nasıl onunla mücadele ediyor ve o gördüğü şeyi **ayne'l-yakîn** görmesine rağmen, ona karşı şek ve şüpheler ortaya atıyorsunuz? Halbuki, gördükten sonra, artık şüphe edilemez. O halde bu demektir ki, o, kesindir. Ve bu hususta yakîn sahibidir. Siz ise, ona cinnin isâbet ettiğini söylüyorsunuz.." demektir.

Uzak İhtimal, Hükmü Engellemez

Şöyle de denebilir: Ayetin bu ifâdesi, biraz önce geçen hususu te'kîd eden bir ifâdedir. Zira, bir şeye kesinkes inanan bazan kendisinden başkalarının şüphe etmesini önleyemeyecek bir durumda olur. Cenâb-ı Hak bu hususu, *"Andolsun ki o, onu diğer bir defâ da Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında görmüştü..."* ifâdesiyle te'kid etmiştir. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s) yeryüzündeyken onu görünce, bunun cinlerden olduğunun söylenilmesi son derece uzak bir ihtimâl olur. Zira biz biraz önce, Hz. Peygamber (s.a.s) de, bunun gönderilmiş bir elçi olduğuna dair zorunlu bir bilginin meydana getirildiğini beyan etmiştik. Uzak bir ihtimal ise, karar vermeye ve kesin hükme varmaya engel olmaz. Baksana biz, geceleyin uyuyup da, gündüzün uyandığımızda, meselâ bu denizin, biz uyurken kurumadığını suyunun çekilip batmadığını; meselâ bu dağın da yok olmadığını ve başka yere hareket etmediğini kesinkes söyleyebiliriz. Halbuki böyle bir ihtimal söz konusu edilebilir. Çünkü Allah Teâlâ, biz uyurken böyle yapmış, uyandığınızda da onları aynı hale döndürmüş olabilir..

Binâenaleyh, **Hz. Muhammed (s.a.s)**, onu, altına göğün üzerinde iken **Sidretü'l-Müntehâ'da** görünce, artık orada ne bir cin, ne de bir insan bulunma ihtimali söz konusu olmaz. İşte Cenâb-ı Hak bu ihtimali de bertaraf ederek, *"Şimdi siz, onun, bizzat çıplak gözle olan bu görüşüne karşı da, kendisiyle mücadele mi ediyorsunuz?"*

buyurmuştur. Hem nasıl, o onu semâda gördüğü halde, bu hususta bir söz söyleme cesâretini bulabiliyorsunuz? Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

وَلَقَدْ رَآهُ ifâdesinin başındaki **vâv**'ın, beyân ettiğimiz üzere **atıf vâv**'ı olması muhtemel olduğu gibi hâliyye vâv'ı olması da muhtemeldir. Ki bu, "Daha nasıl sizler onun, hakkında hiç şüphe etmeyeceği bir biçimde görmüş olduğu o şey hususunda onunla mücadele ediyorsunuz?.." demektir. Bununla birlikte bu konuda bir takım şek ve şüpheler ileri sürme ihtimali kalmaz. Çünkü, bir şeye inanan bir kimse, o şeyde de çoğu kez şüphe edebilir. Ne var ki, bu şüpheler onun üzerine gidip gelir ve bunları cevaplamak da mümkün olmaz. Bununla birlikte, bahsettiğimiz o misâlde de olduğu gibi, durumun böyle olmasında bir kusur bahis mevzû değildir. Çünkü biz, (yukardaki misâlde de olduğu gibi), o denizin altın olmadığı, o dağın atılmış bir yün olmadığı hususunda asla şüphe etmeyiz. Ama birisi bize, bir takım şek ve şüpheler telkininde bulunsa ve "Sen uyurken, Allah Teâlâ onları bu hale (yani denizi altına, dağı da yüne) çevirdi, daha sonra da yeniden eski haline döndürdü" dese, buna cevâp vermeniz mümkün olmaz. Ama ne var ki biz, bunların eski halleri üzere berdevâm olduklarında şüphe etmeyiz.

وَلَقَدْ ifâdesinin başındaki **lâm**'ın aynı ifâdenin başında bulunan **vâv**'a ters düştüğü söylenemez. Çünkü bu ifâdeyi kullanan kimse, **lâm** getirmeksizin أَفَتُمَارُونَهُ وَقَدْ رَأَى de diyebilir. Biz diyoruz ki, hâl için olan o vâv, cümle başına gelmiştir. Cümle ise, mübtedâ ve haber, yahut fiil ve fâilden meydana gelir. Ki, bunların her ikisinin başında da lâzım bulunması câizdir.

İKİNCİ MESELE

İniş

نَزْلَةً kelimesi, فَعْلَةً vezninde olup, "**nüzûl-inmek**" kökündendir. O halde bu demektir ki bu ifâde, cülûs kökünden olan **celse** kelimesi gibidir. Bu kelime, mutlaka, bir inişin söz konusu olduğunu gösterir. O halde bu iniş, (bu geri gelme), kimden dolayı olmuştur? Biz deriz ki bu hususta bir takım izahlar yapılmıştır ki, bunlar da, رَآهُ kelimesindeki "**hû**" zamirinin kimle alâkalı olduğuna varıp dayanmaktadır. Bu hususta iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bu zamir, Allah'a râci olup, "O Allah'ı, diğer bir defa da gördü.." demektir. Bu izah, مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى ayetindeki görülen şeyin, Allah olduğu görüşüne dayanır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Rabbini, kalbiyle iki kez gördüğü de ileri sürülmüştür. Böyle olması halinde bu "iniş"in, şu iki şeyden olmuş olması muhtemeldir:

a) Allah için.. Buna göre de şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, Allah'ın hareket ve intikâlde bulunabileceğini câiz görenlerin iddiâsıdır ki, bu batıldır.

2) Bu inme işi, maddî değil manevî yaklaşma şeklinde olmuştur. Çünkü Allah Teâlâ, kulu kendisini görmeksizin, kuluna, rahmet ve lûtfu ile yaklaşır. İşte bundan ötürü, **Hz. Musa** (a.s), رَبِّ أَرِنِي *"Rabbim (kendini) bana göster.."* (A'râf, 143) demiştir

ki, bu, "Seni görmem için, azamet ve celâl perdelerini kaldır ve kuluna rahmet ve lûtufla yaklaş.." demektir.

b) "Muhammed (s.a.s) Allah'ı ikinci kez gördü..." demektir. Bu durumda da bu, şu iki manaya gelebilir:

1) "Hz. Peygamber, hevâ u heves ve nefs binitinin sırtına bindi, oturdu, (onları gemledi)..." demektir. İşte bundan dolayı hevâsının sırtına binen kimseye عَلَا فِي الْأَرْضِ وَاسْتَكْبَرَ *"Yeryüzünde azdı ve büyüklük tasladı..."* denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, عَلَىٰ فِي الْأَرْضِ *"Firavun, yeryüzünde büyüklük tasladı"* (Neml, 4) buyurmuştur.

2) Ayetteki o "**nezleten**" kelimesiyle, zıddı, yani "çıkma, yükselme" mânâsı kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak sanki "O, onu bir başka çıkışta gördü..." demek istemiştir. Cenâb-ı Hak, "çıkarken.." yerine, "inerken" ifâdesini kullanmayı tercih etmiştir; zira, ahiretteki çıkışın, inişi yoktur. İşte bunun, dünyada olan kimse tarafından yapıldığı bilinsin diye, "**nezleten**" buyurulmuştur.

İkinci Görüş: Bu zamir **Cebrâil** (a.s)'e ait olup, "Hz. Peygamber, ikinci kez inişinde **Cebrâil**'i gördü.." demektir. Mânânın böyle olması halinde, bu inme işinin, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e ait olması da muhtemeldir. Çünkü Mirâç gecesi ile ilgili haberlerin birinde vârid olduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), **Cebrâil** (a.s)'in önüne geçti ve **Cebrâil** (a.s) ona, "Şayet bir parmak ucu kadar yaklaşacak olsam yanar kül olurum.." dedi. Daha sonra Hz. Peygamber **Cebrâil** (a.s)'in yanına dönüp geldi ki, bu hal, âyette, "**nezleten**" kelimesiyle ifâde edilmiştir.

Buna göre şâyet, "Peki o halde daha nasıl أُخْرَىٰ "bir başka" buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki, Hz. Peygamber (s.a.s) namazla ilgili olarak, birkaç kez gidip geldi. O halde bu demektir ki, her defasında **Cebrâil** (a.s)'in önüne geçiyor ve yine her defasında **Cebrâil** (a.s)'in yanına geliyor. Bu inme işinin, **Cebrâil** (a.s)'e ait bir iş olması da muhtemeldir. Bu iki husus da nakledilmiş olup, buna göre نَزْلَةً أُخْرَىٰ tabirinin mânâsı açıktır. Çünkü, **Cebrâil** (a.s)'in birçok inişi vardır. Aslî sûretinde olduğu halde Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına inişi, iki defa olmuştur.

Sidra

Cenâb-ı Hak, عِندَ سِدْرَةِ الْمُنتَهَىٰ *"Sidratü'l-Müntehâ'nın yanında..."* buyurmuştur. Meşhur olan görüşe göre **Sidra**, üzerinde sedir ağacının meyvesine benzeyen meyveler bulunduğu halde, yedinci kat gökte olan bir ağaçtır. Bunun semanın altıncı katında olduğu da ileri sürülmüştür. Bir haberde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in نَبْقُهَا كَقِلَالِ هَجَرَ وَوَرَقُهَا كَآذَانِ الْفِيَلَةِ *"O ağacın meyveleri, Hecer mevkiinin küp gibi olan meyveleri gibidir. Yaprakları ise, fil kulakları gibidir"* buyurduğu vârid olmuştur. **Sidratü'l-Müntehâ** tabirinin, "en ileri derecede duyulan hayret ve şaşkınlık" mânâsına geldiği ve "**es-sederet**" kelimesinden olduğu da ileri sürülmüştür. es-Sederetu kelimesi de, tıpkı **tekebe** kelimesinin **râkib** kelimesinden müştâk olması gibidir. Bu ifâde, akıl, daha fazlasının olmayacağı bir biçimde hayret ettiği zaman kullanılır. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s) şaşmamış, kaybolmamış (kendinden geçmemiş) ve gördüğünü iyice görmüştür.

عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهٰى ifâdesinin başındaki **inde** burada, ya mekân zarfı, ya da zaman zarfıdır. Biz diyoruz ki, meşhûr olana göre, bunun **zarf-ı mekân** olması ve takdirinin de, "Hz. Peygamber, **Cebrâil**'i veya başkasını, **Sidratü'l-Müntehâ**'nın yakınında gördü" şeklinde olmasıdır. Bunun, **zarf-ı zaman** olabileceği de ileri sürülmüştür. Nitekim Arapça'da, سَلَّمْتُ عِنْدَ طُلُوعِ الْفَجْرِ *"Gün doğarken namaz kıldım"* denilir.

Buna göre, ayetin takdîrî, "o onu, en ileri hayret esnâsında gördü..." şeklinde olup, bu, "O onu, aklı olanların akıllarının şaştığı bir zamanda gördü.." demektir. Görmek, ilimlerin en ileri derecesidir. O vakit de, cehâlet ve şaşkınlık vakitlerini en ileri derecede olduğu bir vakit dilimidir. O halde bu demektir ki, "Hz. Peygamber (s.a.s) akıllıların şaşması normal olan bir vakitte dahî şaşmadı." Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Allah'ı Gördü Mü?

Biz, ayetin mânâsının, "Peygamber, Allah'ı gördü..." şeklinde olduğunu söylersek, o zaman, "**Sidratü'l-Müntehâ**'nın yanında..." ifâdesi nasıl anlaşılmalıdır. Biz deriz ki, bu hususta da şu görüşler ileri sürülmüştür:

1) Allah'ın mekânda bulunabileceğini ileri sürenlerin iddiâsı ki, bu bâtıldır. Biz bunun bâtıl olduğunu, Secde Sûresi'nde tafsilatlı bir biçimde anlatmıştık.

2) "**Hz. Muhammed** (s.a.s), **Sidratü'l-Müntehâ**'dayken onu, Allah'ı gördü" demektir... Çünkü zarf, daha önce de verdiğimiz misâlde de olduğu gibi, bazen gören kimseye ait olan bir zarf olur. Nitekim "Hilâli, ayı gördüm" denilir. Bunun üzerine bunu söyleyene, "Onu nereden gördün?" denilir de, bunun üzerine o, "Çatıdan" veya "Falanca ağacın yanından" der. Biz bu görülen şeyin **Cebrâil** (a.s) olduğunu söylememiz hâlinde, bu iki maddenin izâhı gâyet açıktır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Sidratü'l-Müntehâ'da **Cebrâil** ile beraber olması ise daha açıktır.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Müntehâ'ya İzâfetinin Sebebi

Sidra kelimesinin **el-müntehâ**'ya izâfeti, ne tür bir izâfettir? Biz deriz ki, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, bir şeyin mekânına izâfe edilmesi kabilindendir. Nitekim Arapça'da, "Falanca beldenin ağaçları soğuktan uzamıyor"; "Cennetin ağaçları kurumazlar, meyveden de hiç hâli olmazlar" denilir. Bu durumda **müntehâ** kelimesi, **Cebrâil** (a.s)'in aşamayacağı yere işaret etmiş olur. Bunun, hiçbir rûhun aşamayacağı bir yer olduğu da ileri sürülmüştür.

2) Bu, bir yerin, o yerde oturana izâfeti kâbilindendir. Nitekim Arapça'da كِتَابُ الْفِقْهِ "Fıkıh kitâbı..." مَحَلُّ السَّوْءِ *"karanlık yer.."* denilir. Bu izaha göre, **Müntehâ, Sidra**'nın yanında olmuş olur, ki bunun da takdiri, "ilimlerin nihâyete erdiği yerdeki **Sidre**'de..." şeklinde olur.

3) Bu, mülkün mâlikine izâfeti kabilindendir. Nitekim Arapça'da, "**Zeyd**'in evi, Zeyd'in ağaçları" gibi ifâdeler kullanılır. Buna göre, "kendisine varılan - **müntehâ** ileyh, mahzûf olup, takdiri, عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهٰى إِلَيْهِ şeklindedir. Nitekim Cenâb-ı Hak مُنْتَهَاهَا *"Onun nihâyet (ilm)i ancak Allah'a aittir"* (Nâziât, 44) buyurmuştur. O halde bu demektir ki, "müntehâ ileyh" Allah Teâlâ'dır. Bu durumda, **Sidre**'nin bu kelimeye

muzaf oluşu, tıpkı şeref vermek ve ululandırmak için, "**beyt**"in Allah'ın izâfeti, (**Beytullah** - Allah'ın evi) gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ı tesbih ederken de, يَاغَايَةَ مَنَاهُ *"Ey gayelerin gayesi"* ve يَا مُنْتَهَى أَمَلاهُ *"Ey arzuların varıp dayandığı zât!"* denilir.

★ ★
★

Cennetü'l-Me'vâ

عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَىٰ ﴿١٥﴾

"Ki, Cennetü'l-Me'vâ onun yanındadır"
(Necm, 15).

Bu cennetin, hangi cennet olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Kimileri, **Cennetü'l-Me'vâ**'nın, müttakilere va'dolunan cennet olduğunu söylemişlerdir ki, bu durumda cennet kelimesinin "**el-me'vâ**"ya izâfeti, tıpkı دَارُ الْمُقَامَةِ "*... ikamet yurdu...*" (Fatır, 35) âyetindeki izâfet gibi olmuş olur. Bunun, kendisinde şehitlerin ruhlarının bulunduğu bir başka cennet olduğu da ileri sürüldüğü gibi, bunun meleklere âit bir cennet olduğu da ileri sürülmüştür. Bu ifâde **hâ** ile جَنَّهْ şeklinde de okunmuş olup, اَجَنَّ mânâsında olmak üzere جَنَّ "bürüdü, örttü" fiilinden müştâktır. Nitekim Arapça'da, جَنَّ اللَّيْلُ وَاَجَلَّ ifâdeleri kullanılır. Bu kıraate göre, عِنْدَهَا ifâdesindeki zamirin, نَزْلَةً kelimesine râci olması muhtemel olup, bu, "inerken, **Muhammed**'i, **el-Me'vâ** örttü, bürüdü; onu barındırdı..." anlamındadır. Zâhir olan ise, bu zamirin, **Sidre**'ye râci olmasıdır. Doğru olan da budur. Bu okuyuşu **Hz. Aişe**'nin kabul etmediği ileri sürüldüğü gibi, onayladığı da ileri sürülmüştür.

★ ★
★

Sidre'yi Bürüyen

إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَىٰ ﴿١٦﴾

"O (gördüğü) zaman, Sidre'yi bürüyordu onu bürümekte olan..."
(Necm, 16).

Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ifâdenin başındaki إِذْ edâtının âmili, kendinden önce geçenler mi, yoksa sonra gelenler midir? Bu husûsta, iki izâh bulunmaktadır. Şimdi biz bunun âmilinin kendisinden önce ifâdeler olduğunu söylersek, bu husûsta şu iki ihtimal söz konusudur. Ki bunların en açığı, bunun âmilinin رَآهُ fiilinin olmasıdır. Buna göre, mânâ "Peygamber onu,

Sidre'yi bürüyen şeyi, onu bürüdüğünde gördü.." şeklinde olur. Öteki ihtimal ise, "Bunun âmili, نَزْلَةً masdarında âmil olan fiildir.." denilmesidir. Buna göre kelâmın takdîri, "O onu bu inişin, Sidre'yi bürüyen şeyin onu bürümesi zamanında gördü.." şeklinde olur ki, bu da, "O peygamberin inişi, ancak, Sidre'de ilginç şeyler zuhur ettikten ve onu bürüyen şey, onu bürüdükten sonra olmuştur.." demektir. Bu durumda, Hz. Muhammed (s.a.s)'in yeniden inişi, faydasız ve hikmetsiz olarak geri dönmediğine bir işâret olmuş olur. Biz bunun âmilinin, kendisinden sonra gelen şey olduğunu söylersek, bu durumda ondaki âmil, مَا زَاغَ الْبَصَرُ (Necm, 17) cümlesi olmuş olur. Ki bu, "Onun gözü, Sidre'yi bürüyen şey Sidre'yi bürüdüğü vakitte (bile hedefinden) sapmadı, meyletmedi.." demek olur ki, biz bu husûsu, bu âyeti tefsir ederken ele alacağız.

Sidre

İKİNCİ MESELE
Sidre

Sen, yaptığın izâhların birinde, **Sidretü'l-Müntehâ** ifâdesinin, "doruk noktaya ulaşmış bir şaşkınlık anlamına geldiğini söyledin. Ayetteki, يَغْشَى السِّدْرَةَ ifâdesi, bu izâha göre, bir çelişkiyi çağrıştırmaktadır. Binâenaleyh bunun tashihi ve izâhı mümkün müdür? Biz deriz ki: Şöyle demek mümkündür: Buradaki "bürüme" ile kastedilen, hâl üzerine bir başka halin bürünmesi olup, bu da, bu şaşkınlık hâli üzerine bir de görme ve yakînen hissetme hâli gelmiştir.." demektir. O halde, "**Muhammed** (s.a.s), aklın gördüğü şeyden hayrete düştüğü bir sırada ve Allah'ın fazlından ve rahmetinden kaynaklanmak üzere, o hal üzere gelen şeylerin gelip de ârız olduğu bir sırada gördü.." demektir. Ama, birinci mânâ doğrudur. Çünkü, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, **Sidre**'nin meyvelerini **Hecer** mevkiinin küp gibi olan meyveleri gibi olduğu hakkındaki rivâyet, **Sidre**'nin bir ağaç olduğuna delâlet etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Sidre'yi Bürüyen

Sidre'yi bürüyen şey nedir? Biz deriz ki, bu husûsta da izâhlar bulunmaktadır:

1) Bunlar, altından olan kelebek veya çekirgelerdir. Bu görüş zayıftır. Zirâ, bu husûs, ancak nakîl bir delil ile sâbit olabilir. Bu görüş zayıftır. Zirâ, bu husûs, ancak nakîl bir delil ile sâbit olabilir. Şimdi bu husûsta sahîh bir haber var ise, bu mutlaka te'vîl edilir. Yok eğer sahîh bir haber yoksa, bunu söylemenin, bir âlemi yok...

2) "**Sidre**'yi, adetâ kuşlar gibi olan melekler bürümüştürler." Bu, olabilir. Çünkü orası, meleğin öteye geçemediği bir mekândır. O halde bu demektir ki, tıpkı insanların Kâbe'yi ziyaret edip orada toplanmaları gibi, melekler de oraya kadar yükselebiliyor, onunla şereflenlyor, onunla teberrük ediyor ve onu ziyaret ediyorlar.

3) Allah'ın nûrları... Bu, açıktır; zirâ Hz. Peygamber (s.a.s) oraya (**Sidre**'ye) varınca, Cenâb-ı Hak (**Hz. Musa** hadisesinde olduğu gibi), dağa tecellî ettiği gibi, oraya tecellî etmiş, derken onun nûrları, zuhûr etti.. Ancak ne var ki, **Sidre**, o dağdan daha güçlü ve daha kararlı. Dolayısıyla, o dağ unufak, paramparça olurken, bu ağaç hareket dahi etmemiş, **Musa** da bayılıp yere düşerken **Muhammed** (s.a.s), sarsılmamış dahi.

4) Bu, tâzîm ifâde eden bir kapalılık ve mübhemiyettir. Nitekim bir kimse, bir yandan ortaya koyma bir yandan da gizleme hareketi içine girerek "Hükümdârın yanında, öyle şeyler gördüm ki deme gitsin.." der.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Yeğşa

Âyetteki, يَغْشَى ifâdesi "örtüyor, bürüyor.." mânâsına gelebileceği gibi -ki الْغَوَاشُ kelimesi de bu anlamdadır-, "gelme" anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim Arapça'da فُلَانٌ يَغْشَانِي كُلَّ وَقْتٍ "Falanca, her vakit beni bürüyor.." denilir. Yani, "Bana gelir.." Her iki vecih de muhtemeldir. "Allah gelir, gider" diyenlerin görüşüne göre bu fiilin "gelmek" mânâsına gelmiş olması doğruya daha yakındır.

★ ★
★

Nebî (a.s) Hedeften Asla Sapmadı

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ ﴿١٧﴾

"(Peygamberin) gözü ağmadı, (onu) aşmadı da"

(Necm, 17).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"el-Basar" kelimesinin başındaki lâm-ı tarif iki mânâya gelebilir:

a) **Ahd-ı hâricî**... Bu durumda bahsi geçen bu göz, Hz. Muhammed (s.a.s)'in gözüdür ve mânâ, "Muhammed (s.a.s)'in gözü meyletmedi, başka yana kaymadı" şeklindedir. Bu izâha göre, bu kaymama işi, şu mânâlarda olur: Sidre'yi bürüyen şeyin, altın kelebekler ve çekirgeler olduğunu söylersek, bunun mânâsı, "Peygamber (s.a.s) buna iltifat etmedi, bununla meşgul olmadı ve bakışlarını esas maksadı olan şeyden kesmedi." Bu izâhımıza göre, o kelebeklerin ve çekirgelerin Sidre'yi bürüyüşleri, Hz. Muhammed (s.a.s) için bir imtihan olur.

Eğer biz, Sidre'yi bürüyen şeyin, "Allah'ın nurları" olduğunu söylersek, bu durumda da şu iki izah yapılabilir:

1) Peygamber, sağa ve sola dönmeden, hep o nurlara bakmakla meşgul oldu.

2) O göz, o nâradan ötürü kaymadı. Ama Musa (a.s)ın gözü böyle olmamıştı. Çünkü Musa (a.s), benzeri bir durumda bakışlarını kesti, bayılıp düştü. Birinci izahta, Hz. Muhammed (s.a.s)'in edebinin beyânı vardır; ikincisinde ise, kuvvetli ve sebatlı oluşunun beyânı vardır.

b) Bu lâm, "cins" manasınadır ve ayet "o heybetin büyüklüğünden ötürü, hiçbir göz sağa sola meyletmez, kaymaz" demektir. Buna göre eğer, "Mânâ böyle olsaydı, Cenâb-ı Hak, مَا زَاغَ بَصَرٌ *"Hiçbir göz kaymadı"* derdi. Çünkü bu ifâde, daha

umumî mânâdadır. Çünkü menfi (olumsuz) cümlede gelen nekire kelimeler, umumî mânâ ifade eder" denilirse, biz deriz ki: Bu Cenâb-ı Hakk'ın لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ *"Gözler o (Allah'ı) idrâk edemez"* (En'âm, 103) buyurup da, "Hiçbir göz (بَصَرٌ) O'nu idrak edemez" demeyişi gibidir.

İKİNCİ MESELE Eğer "Bu ifade ile, **Hz. Muhammed (s.a.s)** kastedilmişse, şimdi Cenâb-ı Hak, "Onun kalbi ağmadı-kaymadı" demiş olsaydı, bu ifâdeyle, *"Gözü ağmadı"* ifadesinin anlattığı husus anlatılmış olur muydu?" denilirse, biz deriz ki: Hayır. Çünkü büyük bir kralın yanında bulunan kimsenin kalbi kuvvetli olmasına rağmen, o kralın azâmetinden ötürü, korkuya kapılıp titrediği görülür. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, *"Gözü ağmadı"* buyurunca, bundan şu mânâ anlaşılır: "Bu, büyük bir iş idi. Ama göz sahibinin ihtiyârı olmadan, gözü kaymadı."

ÜÇNÜCÜ MESELE وَمَا طَغَى *"(Onu) aşmadı da"* cümlesi, ya müstakil bir cümlenin başka bir cümleye, yahut da mukadder bir cümlenin, bir cümleye atfı kabilindendir. Müstakilin atfına misâl, خَرَجَ زَيْدٌ وَدَخَلَ عَمْرٌو "Zeyd çıktı ve Amr girdi" cümlesi; mukadderin atfına misâl ise خَرَجَ زَيْدٌ وَدَخَلَ "Zeyd çıktı ve o girdi" cümlesidir. Şimdi biz diyoruz ki: Bu iki ihtimâl de mümkündür. Birincisine göre, Hak Teâlâ o nur ortaya çıkarken, adetâ, "Muhammed (s.a.v) 'in gözü, bu iltifat sebebiyle ağmadı ve aşmadı. Eğer ona iltifat etmiş olsaydı, haddi aşan olurdu. İkincisi, birincisine göre daha açıktır. Ama "Sidre'yi altın çekirgeler bürüdü" demem halinde bu ayetlerin manası, "Muhammed (s.a.s) onlara iltifat etmedi. Allah'dan başkasına dönüp bakmadılar. Dolayısıyla ne o çekirgeler, ne de başka bir şeye iltifat etti" şeklinde olur.

Sidre'yi bürüyen şeyin, Allah'ın nûru olduğunu söylememiz hâlinde ise, مَا زَاغَ cümlesi, "Gözü, o nurlardan ayrılmadı" mânâsına, مَا طَغَى cümlesi de, "O nûrların ötesinde başka birşey istemedi" mânâsına olur. Burada şöyle bir incelik var: Allah Teâlâ, neden مَا زَاغَ ve مَا طَغَى buyurdu da, bunun yerine وَمَا مَالَ ve وَمَا جَاوَزَ buyurmadı? Çünkü burada, "**meyl**" ve "**mücaveze**" tabirlerini kullanmak, çirkin olur. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak burada, "**zeyg**" ve "**tuğyan**" ifâdelerini kullandı.

Burada yapılabilecek bir başka izah da şudur: Bu, **Hz. Muhammed (s.a.s)**'in, dahası olmayan bir yakîn ile, Sidre'ye ulaştığını beyandır. Bunun izahı şöyledir: Onun gözü, bu yoldan sapmadı ve o şeyi, olduğunun aksi bir şekilde de görmedi. Fakat meselâ bizzat güneşe bakıp, sonra daha parlak birşeye bakan kimse bunu sapsarı yahut yeşil görür, ki bu durumda bu adamın gözü, görme caddesinden sapmış demektir. "Onun gözü aşmadı da", yani "yok olan şeyi, mevcut olarak hayal etmedi" demektir.

* *
*

Ayât-ı Kübrâ

لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ ﴿١٨﴾

"Andolsun ki o, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını görmüştür" (Necm, 18).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Bu ifâdede, Hz. Peygamber (s.a.s)'in miraç gecesinde, Allah'ın âyetlerini gördüğünün, ama Allah'ı görmediğinin delili vardır. Bu hususta bir ihtilaf olup, izahı şöyledir: Allah Teâlâ, miraç hâdisesini o (ilgili) âyette, "âyetleri görme"den bahsederek bitirmiş ve *"... Ona ayetlerimizi gösterelim diye..."* (İsrâ, 1) buyurmuştur. Eğer Hz. Peygamber (s.a.s), Rabbini görmüş olsaydı, bu, mümkün olan şeyin en büyüğü olmuş olurdu. Böylece de o âyet "ru'yetullah" (Allah'ı görme) olmuş olurdu ve bireyin en büyüğü "**ru'yet**" (görme) olmuş olurdu. Baksana malı bulunan kimse hakkında, "O kazanmak için yolculuk ediyor" denilir, ama "Geçim standardını yükseltmek için yolculuk ediyor" denmez. Çünkü ticaret yoluyla kâr elde etmek, geçim seviyesini yükseltme işinden, daha büyüktür.

İKİNCİ MESELE Bazı müfessirler, bu âyet hakkında şöyle demişlerdir: Bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, **Cebrâil** (a.s)'i olduğu gibi, asıl şekliyle gördüğü mânâsınadır. Şimdi bu âyet, bu müfessirlerin dediği mânâda mıdır? Diyoruz ki: Görünen odur ki, bu âyetteki *"âyetler"* ifâdesi, **Cebrâil** (a.s)'i görmekten başka birşeydir.. Çünkü, **Cebrâil** (a.s), büyük ise de, hadis-i şeriflerde, Allah'ın **Cebrâil** (a.s)'den daha büyük meleklerinin olduğu belirtilmiştir. "**Kübrâ**", "**ekber**" (en büyük) kelimesinin müennesidir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Peygamber, Rabbinin ayetlerinden olmak üzere, o ayetlerin en büyüğü olan âyetler; gördü" demektedir.

Eğer, "Allah Teâlâ'nın "**sakar**" (cehennem)dan daha büyük âyetleri oluduğu halde, onun hakkında, *"Bu, en büyük şeylerden biridir"* (Müddessir, 35) buyurmuştur. Aynen bunun gibi, hernekadar Cenâb-ı Hakk'ın bundan daha büyük âyetleri bulunsa bile, **Cebrâil** (a.s) ve **Cebrâil** (a.s)'deki özellikler için "en büyük âyetler" denebilir?" denilirse, biz deriz ki: Sakar, hernekadar büyük belâlardan bir büyük belâ ise de, O belâlar içerisinde, bundan daha büyük belâların bulunduğunda şüphe yoktur. Ama Allah'ın âyetlerine gelince, **Cebrâil** (a.s), onların en büyüğü değildir. Bir de yapısı açısından "**sakar**", **Cebrâil** (a.s)'den daha büyük ve daha enteresandır. Binâenaleyh "**sakar**"ın "büyük" olarak nitelenmesinden, **Cebrâil**'in de "büyük" olarak nitelenmesi gerektiği neticesi çıkmaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE "Kübrâ" neyin sıfatıdır? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Takdiri, "Andolsun ki o, Rabbinin ayetlerinden, en büyük

âyeti gördü" şeklinde olmak üzere, mahzûf bir "ayet" kelimesinin sıfatıdır.

b) Bu, "**âyâti Rabbihi**" (Rabbinin ayetleri) ifâdesinin sıfatıdır. Böyle olması halinde, "Görme" fiilinin mef'ûlü mahzûf olup, takdiri, "**Muhammed** (a.s), o büyük ayetlerden bir ayet veya bir şey gördü" şeklinde olur.

★ ★
★

Lât, Menât, Uzzâ'ya Son!

أَفَرَءَيْتُمُ اللَّٰتَ وَالْعُزَّىٰ ﴿١٩﴾ وَمَنَوٰةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ ﴿٢٠﴾

"Lât'ı, Uzzâ'yı ve bunların üçüncüsü olan o diğer Menât'ı (bize) haber verin bakalım"

(Necm, 19-20).

Cenâb-ı Allah, risâlet müessesesini anlatınca, ilgili peygamberin ilk defa yapması gereken şeyi zikretmiştir. Bu da tevhîdi (Allah'ın birliğini) savunup, insanları müşrik olmaktan alıkoymaya uğraşmaktır. Buna göre, Hak Teâlâ'nın, أَفَرَءَيْتُمْ "Baksanıza! Ne dersiniz?" ifadesi, onların görüşlerini, bizzat görüşleriyle iptâl etmeye bir işarettir. Bu tıpkı, güçsüz ve âciz bir kimsenin, krallık iddiasında bulunup, sonra da insanların, bu işi son derece akıldan uzak bir şey olarak görerek, bunun böyle olduğu ortada olduğunda, hiçbir delil getirmeksizin ve işi yadırgayarak, "Şuna da bakın, krallık iddia ediyor!" demeleri gibidir. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak böyle buyurmuştur ki bu, "Bunlar bu âciz halde iken, daha nasıl bunları Allah'a ortak koşabiliyorsunuz?" demektir.

"Lât" Kelimesi

"**Lât**" kelimesinin sonundaki "te", tıpkı "**Menât**"ın sonundaki gibi, müennes te'sidir. Üzerinde vakıf yapılıp, böylece "he"ye dönüşmesin ve Allah'ın ismiyle karışmasın diye, açık "te" ile yazılmıştır. Çünkü "Allah" lafzındaki "he", kelimenin aslından olup, telaffuz esnasında lafz-ı celâl üzerinde vakfedildiği (durulduğu) zaman "he"ye dönüşen, müenneslik "te"si değildir. "**Lât**", **Sakîf** kabilesinin, **Tâif**'te bulunan putudur. **Zemahşerî** şöyle der: Bu لَوَى–يَلْوِى (dönmek, eğilmek, eğmek-bükmek) fiilinden, "fa'letûn" vezninde bir kelimedir. Çünkü onlar, bu putun etrafında, dönüp dolaşıyor, eğilip-bükülüyorlardı". **Zemahşerî**'nin dediğine göre, "**Lât**"ın aslı لَوْيَةٌ 'dür. "Ya" sâkin kılındı ve ictimâ-i sakineynden dolayı hazfedildi. Geriye لَوْةٌ kaldı. Ma-kabli meftûh olduğu için "vâv" elif'e kalbedildi. Böylece "Lât" oldu.

Bu kelime, şeddeli olarak da okunmuş olup, لَتَّ (lette) kökündendir. Zira bu kelimenin, yağ ile yiyecekleri ıslatıp karıştırarak insanlara yediren, böylece de kendisine tapınılan ve kendi sûretine göre bir heykel yapılan bir adam nâmına ortaya çıkmış olan bir isim olduğu da ileri sürülmüştür ki, böylece bunlar bu adama "**Lât**" adını vermişlerdir. Bu izaha göre **Lât**, müennes değil müzekker olmuş olur.

Uzzâ

El-Uzzâ (العُزّٰى) ya gelince, bu kelime الأعزُّ el-e'azzu kelimesinin müennesi olup, tapınılan bir ağaç idi. Nihâyet, Hz. Peygamber (s.a.s) Hâlid İbn Velîd (r.a)'i gönderdi de, o da o ağacı kesti. Derken, içinden başı açık, saçı başı dağınık, başına vuran ve çığlıklar koparan ve lânetler savuran bir şeytâne (dişi şeytan) çıktı.. **Hâlid İbn Velîd** onu öldürdü. **Hâlid İbn Velîd** onu öldürdürürken şöyle diyordu: يَاعُزُّ كُفْرَانِكِ لاَسُبْحَانَكِ إِنِّي رَأَيْتُ اللّٰهَ قَدْ أَهَانَكِ *"Ey Uzzâ, terkolundun ve sana aman yok! Muhakkak ki ben, Allah Teâlâ'nın seni hor ve hakîr kıldığını gördüm."* Sonra **Hâlid İbn Velîd**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına döndü ve ona, gördüğünü ve yaptığını anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, "O, **Uzzâ**'dır ve artık bir daha tapınılmayacaktır..." dedi.

Menât

El-Menât (اَلْمَنَاةُ) 'a gelince, bu kelime "**fe'alatun**" kalıbında olup, Safâ'daki bir putun adıdır. Bu put, bir kaya parçası şeklinde olup, **Hüzeyl** ve **Huzâa** kabilelerinin idi. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
Âher ve Uhrâ Kelimeleri

الآخَرُ (diğeri) kelimesi, ancak birincisi ikincisi ile bir müşterekliklik arzettiğinde kullanılan bir kelimedir. İşte bu sebeple, (meselâ) Arapça'da, "Bir kadın ile diğer bir erkek gördüm" رَأَيْتُ رَجُلاً وَرَجُلاً آخَرَ denilmediği halde, رَأَيْتُ امْرَأَةً وَرَجُلاً آخَرَ "Bir adam ile bir diğer adam gördüm" denilebilir. Bu ikincisinin denilebilmesinin sebebi, birinci ile ikincinin, erkek olma noktasında müşterek oluşlarından dolayıdır. Binâenaleyh, âyetteki مَنٰوةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرٰى *"... bunların üçüncüsü olan o diğer Menât'ı..."* ifâdesi, yaptığımız izaha göre, **el-Uzzâ**'nın, ilk üçüncü, **Menât**'ın da diğer üçüncü olmasını gerektirir. Halbuki, hiç de böyle değildir. Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) **El-Uhrâ** kelimesi, olduğu gibi, zemm (kınama) için kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَقَالَتْ أُولٰيهُمْ لِأُخْرٰيهُمْ *"Ve onların ilkleri, sonrakilerine ... dedi.."* (A'râf, 39) buyurmuştur ki, yâni "sonrakilere tâbî olanlara..." demek olup, bunlara, derecelenmede sonraya kaldıkları için kuyruk takımı (başkalarının adına takılanlar) da denilir. O halde bu demektir ki, bu bir kınama ifâde eden bir sıfattır. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, ve bunların geriye kalmış ve zelil olanlarından üçüncüsü olan **Menât**'ı..." demek istemiştir. Bu yaptığımız izâha dayanarak, bu üç putun, âyetteki tertibi hakkında güzel bir sıralamanın bulunduğunu söylemek istiyoruz. Zîrâ birincisi, insan şeklinde bir heykel; (ikincisi) **Uzzâ**'nın şekli ise, bir ağaç şeklidir. **Menât**'ın şekli ise, bir kaya parçası şekli olup, cansız bir nesnedir. İnsan (Adem) ise, bitkilerden; bitki ise, cansız varlıklardan daha kıymetlidir. Binâenaleyh cansız en sonra gelir. **Menât** da cansız bir nesnedir. O halde, bu derecelerin en sonunda bulunmuştur.

2) Burada, takdîri, "Baksanıza şu kendilerine batıl olarak tapılan **Lât** ve **Uzza**'ya ve onların peşinden üçüncüleri olan **Menât**'a" şeklinde olan bir harf vardır.

3) Putlar çoktur. Dolayısıyla **Lât** ve **Uzzâ** iki öncüller olarak anıldığında, bu

demektir ki, mevcut olan her put, üçüncüdür. Binâenaleyh burada, pekçok üçüncüler vardır. Bu sebeple, Cenâb-ı Hak, âdetâ "Bu ikisi için pekçok üçüncüler vardır, **Menât** ise, diğer bir üçüncüdür" demek istemiş olup, bu tıpkı bir kimsenin يَوْماً، يَوْماً *"gün begün..."* demesi gibidir.

4) Burada, takdîri, وَمَنَاةُ الْأُخْرَى الثَّالِثَةُ "Üçüncü bir diğeri olan Menât..." şeklinde olan, bir takdim-te'hir vardır.

Şöyle de denebilir: Buradaki "**Uhrâ**" (diğeri) kelimesi, hernekadar daha önce zikredilmiş ve meşhûr olmuş olmasa da, ya vehmedilen, ya anlaşılan birşey için kullanılmıştır. Nitekim, insanlar tarafından çokça eziyet gören bir kimseye, bir diğer insan eziyet verdiğinde, bu, "Bize eziyet vermeye geldi" der. Çoğu kez de sen, "bir diğer" ifadesi karşısında sûkût eder ve onun ne demek istediğini hemen anlarsın. İşte burada da böyledir.

İKİNCİ MESELE

Burada bir tertibin olduğu öncelikle anlaşılmaktadır. O halde, أَفَرَأَيْتُمْ deki **fâ-i takibiyyenin** faydası nedir? Halbuki bu ifade, pek çok yerde fâ'sız olarak kullanılmıştır. Nitekim, Cenâb-ı Hak, أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ (Ahkâf, 4) ve أَرَأَيْتُمْ شُرَكَاءَكُمُ (Fâtır, 40) buyurmuştur?.

Biz deriz ki: Allah Teâlâ mülkündeki yüce ayetlerinden birisi olmak üzere, peygamberlere gönderdiği o elçisinin kanadının bir kısmıyla, ufukları kapayacabileceğini, kuvveti ve şiddetiyle şehirleri yerle bir ettiğini, buna rağmen, Allah'ın celâl ve izzet makamında, **Sidre**'den öteye geçemediğini beyan buyurunca, "Artık söyleyin bakalım. Güçsüzlüklerine ve hakirliklerine rağmen, bu putlar hiç Allah'ın ortağı olabilirler mi?" demek istemiştir ki buna göre Cenâb-ı Hak, bu **fâ-i ta'kibiyye** ile, "Allah'ın duyduğunuz bu büyük ayetlerinin, mûcizelerinin ve emrinin hem **Mele-i A'lâ**'dakilere hem toprağın en altındakilere kadar nüfuzlu olduğunu duymanızın peşisıra, şimdi dönüp bir de **Lât**'ınıza, **Uzzâ**'nıza bakın. Böylece tanrı olarak benimseyip, kendisine güvendiğiniz şeylerin ne derece yanlışlığını, batıl ve sahte olduklarını anlayacaksınız" demek istemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Burada bir mânânın tam olacağı söz nerede? Deriz ki: Bunun izâhı biraz önce de geçmiş olup, şöyledir: Bu, "Siz bunu gerçek manada görüp bildiniz mi? Eğer bunu gerçek manada anladıysanız, bu putların Allah'a ortak olmaya elverişli olmadıklarını da anlamış olursunuz" demektir. Bunun bir benzeri de daha önce bahsettiğimiz gibi âciz bir kimsenin krallık iddiâsını kabul etmeyen birisinin, arkadaşına, bunun iddiâsının bâtıl olduğuna işaret ederek ve bununla yetinerek, "Bakın, şuna! Bu da hükümdar olacak hal!" demesidir.

★ ★
★

Niçin Oğullar Size, Kızlar Allah'a?

أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنثَىٰ ﴿٢١﴾

"Erkek sizin de, dişi O'nun mu?"

(Necm, 21).

Bununla ilgili olarak söylenmesi gereken husûsu, Tûr Sûresi'ndeki, *"Yoksa kızlar O'nun da, oğullar sizin mi?"* (Tûr, 39) ayetinin tefsirinde anlatmıştık. Burada da, onların bir kısmını, yahut onlara yakın bazı husûsları yeniden ele alıyor ve diyoruz ki: Hak Teâlâ, **Lât, Uzzâ** ve **Menât**'tan bahsedip, başka birşeyden bahsetmeyince, şöyle demiştir: "Gördüğünüz ve bildiğiniz bu şeyleri Benim ortağım kabul ediyorsunuz. Halbuki Benim celâl ve azametimi, kadr-u kıymetlerinin onca yüce olmasına rağmen meleklerin **Sidre**'den öteye geçemediklerini, orada beklediklerini duyduğunuza göre, bunların ilâh olmaktan uzak oluşlarının, nakîl yönden daha çok aklî yönden anlaşılacağında şüphe yoktur." Bu cevap karşısında onlar, "Biz bunlardan hiçbirisinin, Allah'ın bir misli olmadığını ve O'na misil olmaya dahi yaklaşamadığı hususunda şüphe etmiyoruz. Biz, bunları peygamberlerin itiraf ettiği ve "Yükseldiklerinde Sidre'den öteye geçemediklerini, kendilerine bir takım emir ve yasakları getirdiklerini, yeryüzünde Allah'ın kullarından sâdır olan şeyleri Allah'a ulaştırdıklarını söyledikleri o muazzam meleklerin şekillerine göre yaptık. O melekler ise Allah'ın kızlarıdır. Dolayısıyla biz bunları, dişi (kadın) şeklinde yaptık ve onlara dişi (müennes) adlar verdik" dediler. O halde "**Lât**", **el-Levhu** (لَوْ) kelimesinin müennesidir. Bunun aslının da اَللَّاهَةُ şeklinde olduğunu söylemek gerekir. Müennesinde bu "tâ" üzerinde durulunca, iki "he" meydana gelir. Dolayısıyla bu ikisinden biri düşürülmüş, kelime, iki aslî harfi ile tâ-i te'nîs üzere kalmıştır. Bu sebeple bundaki **tâ-i te'nîsi** tıpkı "**Zât-u mâl**" "**zû-mâl**" kelimelerinde yaptığımız gibi sanki aslî harf gibi kabûl ettik. "**Uzzâ**" ise, اَلْأَعَزُّ kelimesinin müennesidir.

Bundan dolayı Cenâb-ı Hak o putperestlere, "Siz içinizden kızların noksan, erkeklerin ise tam varlıklar olduklarını itiraf ettiğiniz halde Allah'a kızları nasıl nisbet edebiliyorsunuz? Halbuki Allah, ululuğu ve azâmeti tam bir zâttır. O halde nasıl O'na, sizce nâkıs olan şeyleri nisbet ediyorsunuz? Halbuki sizler, son derece hakir ve zelîl kimselersiniz. Çünkü siz kendinizi, eşekten daha kıymetsiz kabul edip, putlara tapmış, o kaya ve kütük parçalarına itâat etmişsiniz. Buna rağmen, kendinize de size kâmil (tam) olanları nisbet ediyorsunuz. Binâenaleyh bu taksîmat, sizce de bir zulümdür. Çünkü sizler, kendinizi ayak altına almış, değersizleştirmiş ve kendinize, insanların ve cinlerin en kıymetlilerini nisbet etmiş; kızlara ise buğzederek, onları en yüce zâta, yani Allah'a nisbet etmişsiniz. Halbuki sizin örfünüze göre de, en büyük ve kıymetli olan, en büyüğe; en kıymetsiz olanı da, en hâkire verilir. Şu halde sizler, hem fikre, hem akla, hem de âdetinize tersine düşüyorsunuz" demek istemiştir.

★ ★
★

Ne Haksız Bir Taksim!

تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ ﴿٢٢﴾

"O takdirde bu insafsızca bir taksim"

(Necm, 22).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki تِلْكَ "o" kelimesi, neye işarettir? Deriz ki: Bu, mahzûf birşeye işâret olup takdîri, "Bu taksimât, insafsızca bir taksimdir, âdil değildir" şeklindedir. Bunun manasının, "Kızların Allah'a, erkek oğulların sizlere nisbeti, insafsız bir taksimdir" şeklinde olduğu da söylenebilir. Çünkü onlar taksimâtta bulunup da, "Erkek çocuklar bizim için, kızlar da O'nun için" dememişler, sadece kızları Allah'a nisbet etmişlerdir. Zira onlar, kız çocukları olmasından hoşlanmıyorlardı. Nitekim Allah Teâlâ, *"Hoşlanmadıkları şeyi Allah'a nisbet ediyorlar"* (Nahl, 62) buyurmuştur. Binâenaleyh kızları Allah'a nisbet edince, bu nisbetten, haksız bir taksîmât meydana gelmiştir.

İKİNCİ MESELE

إِذَا ve إِذَنْ Edatları Hakkında

Ayetteki إِذًا *"o takdirde"* ifâdesi neyin cevabıdır? Diyoruz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, "Erkekler sizin için olurken, kızları Allah'a nisbet etmeniz, insafsızca bir taksimdir" demektir.

2) Bu, "Siz son derece değersiz, Allah da böylesine yüce iken, noksan olduklarına inanarak, kızları Allah'a nisbet etmeniz; tam olduklarına inanarak oğulları kendinize seçmeniz, haksız bir taksimâttır" demektir.

İmdi eğer, "O halde, إِذًا kelimesinin aslı nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, izâfetten kesilen bir zarftır. Dolayısıyla kendisine tenvin gelmiş olan bir kelimedir. Bunu şöyle izah ederiz: Sen, güneş doğduğu zaman (إِنَّا) "sana geleceğim" diyor ve böylece sanki إِذَا edatını, güneşin doğması zamanına muzâf kılmış ve âdetâ, "sana güneşin doğum vaktinde geleceğim" demiş olursun. Binâenaleyh birisi, "Sana geleceğim" dediğinde, sen ona, (إِذَنْ) "O takdirde, ben sana ikrâm ederim" dersin. Bu, "Sen bana geldiğinde, sana ikram ederim" demektir. Dolayısıyla o kimsenin, "Sana geleceğim" ifadesinde bahsi geçtiği için, bu "gelme" işi hazfedilince, buna bedel bir tenvin getirip, tıpkı كُلًّا آتَيْنَاهُ "Herbirine verdik" ifâdesinde olduğu gibi, إِذَنْ (إِذًا) edatını kullanırsın.

ÜÇÜNCÜ MESELE

ضِيزَى kelimesi hem hemzeli, hem de hemzesiz olarak okunmuştur. Birinci okunuşa göre bu kelime, tıpkı "**zikrâ**" kelimesi gibi, **fâel** fiilinin kesresi ile, "**fi'lâ**" vezninde bir masdar olup *"kısmet"* kelimesinin sıfatıdır. Bu tıpkı *"âdil"* anlamına **adl** masdarını

kullanarak زَجُلٌ عَدْلٌ demek gibidir. Buna göre mânâ, "Bu dâlzâ (insafsız olan) bir takalmattır" şeklinde olur. İkinci kıraate göre ise bu kelime, "fu'lâ" vezninde olup, aslı ضُوْزَى şeklindedir. Fakat kelimenin ayne'l-fiili yâ harfi olduğu için, kalbolunmaktan sâlim olsun diye, fâ'el fiili kesrelenmiştir. Aynı iş, بِيْضٌ "beyazlar" kelimesi ne de yapılmıştır. Çünkü "ef'âle"nin cemisi, "fu'lûn" şeklinde gelir. Nitekim "esved-sûd" (سُوْدٌ) ve "ahmer-humr" dersin. Buna karşılık, ebyad-bîdûn" (بِيْضٌ) dersin. Böylece bunun cemisi, "bid" şeklinde olur. Dolayısıyla da, ayne'l-fiilin kalbedilmesi gerekmiştir. Bundan ötürü, ayne'l-fiili değil de fa'el fiilindeki bâ meksûr kılınmış, ye harfi olduğu gibi bırakılmıştır. Bu izaha göre, ضِيْزَى kelimesi mübalağa mânâsında olup, ضَائِزَةٌ kökündendir. Nitekim sen, fâdıl-efdâl ve fâdıle-fudlâ; kebîr-ekber ve kebîre-kübrâ dediğin gibi, ضَائِزٌ – اَضْوَزُ ve ضَائِزَةٌ – ضُوْزَى dersin. Buna göre, diyoruz ki: اَضْوَزَةٌ "dâlzun" kökünden, ضِيْزَى da, "dâlzatun" dandır.

Eğer, *"Daha önce, "Yoksa kızlar O'nun da, oğullar sizin mi?"* (Tûr, 39) âyetinin, her iki durumu da yadırgama mânâsına olmayıp, aksine birincinin yadırgama, ikincinin de, bu yadırganmanın ortaya konulması mânâsına olduğunu söylemiştin. Nitekim meselâ, Allah'ın, Kendisi dışındaki herşeyin yaratıcısı olduğunu bilebile, Allah için eşler mi kabûl ediyorsunuz?" dediğinde, ikincisi yadırganmış olmaz. Bu âyette ise *"O takdirde bu, insafsızca bir taksim!"* ifâdesi, bu iki durumun birden yadırgandığını delâlet etmektedir, ne dersiniz?" denilirse, biz deriz ki: Orada, bu iki husûsun muhtemel olduğunu söylemiştik. İki işin birden yadırganmasına gelince, bunun böyle olduğu, meşhûr görüşe göre vâzıhtır. Sadece birincisinin yadırganmış olduğu, bir takım husûslarla sabit olup; ikincisine gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın âdetâ şöyle demiş olmasından ötürüdür: "Oğlanların sizin için olması, Hak Teâlâ'nın da, *"(Allah) dilediğine kızlar, dilediğine erkekler nasîb eder"* (Şûrâ, 49) âyetinde ifâde ettiği gibi, O'nun kudretiyle olmuşken, daha nasıl olur da kızların Allah için olduğunu söylersiniz? Halbuki hiç oğulları sizin için yaratan kimseye kızlar olur mu?" *"O takdirde bu, insafsızca bir taksim"* ayetine gelince, biraz önce bunun başındaki, *"bu"* işaret zamirinin, "nisbet etme" işine âit olup, "Oğlanlar sizin için olduğu halde, kızları Allah'a nisbet edişiniz, insafsızca bir taksimdir" mânâsına geldiğini söylemiştik. O halde burada yadırganan şey, bu nisbet işidir. Eğer yadırganan şey, taksîm işi ise,bunun takdîrî mânâsı şöyle olabilir: Birisi ile ortağı arasında eşit bir şekilde ortak olunan bir şey bulunup, birisi yarısını kendisine alır, diğer yarının da yarısını zâlime, yarısını da ortağına verdiğinde, nasıl bu câiz olmaz ise, kızları Allah'a nisbet etmek câiz olur mu?" İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, "Bu, yarısını aldığı için değil, çünkü bu onun hakkıdır, aksine kendisine diğer yarı tam verilmediği için, "Bu, insafsızca bir taksim" demiştir.

★ ★
★

Putların Gerçek Varlıkları Yoktur

إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ
وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَىٰ ﴿٢٣﴾

"Bu (putlar) sizin ve atalarınızın taktığı adlardan başka birşey değildir. Allah onlar hususunda bir hüccet indirmedi. Onlar kuruntudan ve nefislerinin arzu ettiği hevâ-ü hevesden başkasına tâbi olmazlar. Halbuki kendilerine Rablerinden hidayet gelmiştir"

(Necm, 23).

Bu âyetle ilgili olarak, kişide ilim bulunmadığı zaman, lügat bakımından anlaşılması zor olan bâzı bahisler vardır. Önce bu hususta söylenilenleri ele alalım. Buna göre diyoruz ki: Bunun mânâsının, إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ Bunların dişi oluşları, ma'bûd oluşları, müsemmâları (varlıkları-asılları olmayan) birer isimden başka birşey olmayışlarıdır. Çünkü bunlar gerçekte ne dişidirler, ne de ma'bûddurlar" şeklinde olduğu ileri sürülmüştür. Ayetteki, *"isimler"* kelimesine, "sizler onların birisinin Uzzâ (yüce) olduğunu söylediniz ama, onun izzeti (yüceliği ve kudreti) yoktur..." şeklinde mânâ verildiği gibi, "Bunların ilah olduklarını söylüyorsunuz ama, bunlar ilah değiller" şeklinde de mânâ verilmiştir.

Bizim görüşümüze göre, âyetin bu ifadesi, onların sözlerine bir cevabtır. Bu böyledir. Çünkü biz, daha önce onların: "Allah Teâlâ'nın, kadınların doğurması gibi doğurmadığı ve cimâ (cinsî temas) ve hâmilelik vasıtasıyla erkeklerin doğması gibi doğmadığı hususunda şüphe etmiyoruz. Fakat "çocuk" (veled) kelimesinin, araplarca netice (müsebbeb) manasında kullanıldığını görmekteyiz. Nitekim, araplar, dağdan çıkan şey için بنت الجبل dudaktan çıkan kısım için بنت الشفة deyimlerini kullanırlar. Fakat, melâike hakkında "Allah'ın evladları" denilmesi onların, arada bir vâsıta olmaksızın, Allah sebebiyle meydâna gelmiş olmalarından ileri gelir. İşte bu sebeple meleklerin O'nun çocukları olduğunu söylüyoruz. Hem sonra "melâike" de tâ-i te'nis vardır. İşte bu sebeple, meleklerin, dişi çocuklar olduğunu söylüyoruz. Dişi çocuk ise kızdır. Dolayısıyla onlara, "Allah'ın kızları" dedik" dediklerini belirtmiştik ki bu, felsefecilerin de dediği gibi, o meleklerin vâredilmeleri hususunda, "Allah ile onlar arasında bir vâsıta olmamıştır" mânâsınadır. İşte bu sebeble, Hak Teâlâ, "bu isimleri sizler, kendi arzu ve hevânıza göre ortaya attınız, böylece de noksanlık zannettirecek şeyleri, Allah hakkında kullandınız. Bu ise câiz değildir" buyurmuştur. *"Allah hakkında işlediğim hatâlardan dolayı vay hasret ve nedâmetime!.."* (Zümer, 56) ve *"(Ey Allah'ım) hayır senin elindedir"* (Âl-i İmran, 27) âyetleri de, Allah hakkında bir takım şeyleri vehmettiren ifadelerdir. Fakat bunları Allah Teâlâ söylemiştir. Dolayısıyla O'nun, Kendisini istediği şekilde isimlendirme hakkı vardır. Binâenaleyh şerîatın

(Kur'ân'ın vahyin) kullanmadığı ve bir takım noksanlık zannı uyandıran şeylerle hiç kimsenin Allah'ı isimlendirme hakkı yoktur.

Şimdi ayetin tefsirini bir kaç mesele içerisinde yapalım:

BİRİNCİ MESELE Bu ifâdenin başındaki (هِيَ) (Bu-o) zamiri, neye râcîdir? Deriz ki: Görünen odur ki, bu zamir, mâlûm olan o işe, yânî "esmâ" (isimler)e râcîdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sizin koyduğunuz bu isimler..." buyurmuştur. Meşhur olan görüş budur. Bu zamirin, bizzat putların kendilerine râcî olduğu da söylenebilir. Buna göre mânâ, "Bu putlar, ancak (boş) isimlerden ibarettir" şeklinde olur. Böyle olması halinde bu, sırf mübâlağa ve mecazlık ifâde etsin diye söylenmiş olur. Nitekim bir insanı tahkîr etmek için, "Zeyd dediğin de nedir ki, sırf bir isim! O padişah dediğin de nedir ki sırf bir isim!" denilir. Bu, bu kimseler insanlar arasında sözde nazar-ı dikkate alınacak bir sıfata sahip olmadıklarında söylenecek bir sözdür. Bu görüşü, *"Sizler, sadece (boş) isimlere tapıyorsunuz"* (Yusuf, 40) âyeti de destekler. Buna göre ayet, "Bu putlar, ancak boş isimlerden ibarettir" mânâsınadır.

İKİNCİ MESELE Bütün isimleri veya bir kısmını o insanların koymasına ve bunun yadırganmamasına rağmen, *"taktığınız adlar..."* denmesinin hikmet ve mânâsı nedir? Deriz ki: Bu mesele ihtilaf edilmiştir. Âyetteki kınama ve tenkid, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah onlar hususunda, herhangi bir hüccet indirmedi"* boyânıyla tamamlanır. Bunun izâhı şöyledir: O isimleri eğer Allah Teâlâ indirdiyse, buna denecek birşey yoktur. Yine Cenâb-ı Hak onları, birbirinizi anlayasınız-anlaşasınız diye bu isimleri koymuştur. Dolayısıyla, bu faydanın içinde, bundan daha büyük zararların olmaması gerekir. Fakat Allah'ın sıfatları husûsunda noksanlık zannı uyandıran herşey, bu faydadan daha büyük bir zarar ve şerdir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, haramdan uzak olduğu zaman, zâtları ve cevherleri anlatmak için isimleri koymaya cevaz vermiştir. Halbûki onların bu isimleri husûsunda ne naklî bir delil, ne de aklî bir izah vardır. Çünkü ufacık bir menfaat için, büyük zararları üstlenmeyi hiçbir insan uygun görmez. O halde, bu demektir ki Allah, onların kullandığı bu isimler hakkında, bir hüccet indirmemiştir. Halbuki isim koyma işi, ancak ya aklî ya naklî bir delille olur ve baskın çıkan her türlü zarardan da hâlî olmalıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Allah Teâlâ, bu isimler o putlar için, onlardan önce söz konusu olduğu halde, niçin *"Sizin ... taktığınız adlar"* demiştir? Deriz ki: Burada şöyle bir incelik vardır: Eğer onlar, "Bu adları biz vermedik. Bunlar, bizden önce konulmuş" demiş olsalardı, onlara, "Bu kelimeleri (yadırgamadan) kullanan herkes, onu ilk koyan gibidir. Çünkü bu isimleri ilk icâd eden, aklî bir delille icâd etmeyince, buna uymak gerekmez. Binâenaleyh, birisinin, "Falanca onu kullandığı için, ben de kullanıyorum" demesi doğru olmaz. Bu tıpkı, "Beni, şu kör saptırdı" demesinin doğru ve yerinde olmayışı gibidir. Eğer birisi böyle söylerse mutlaka "Seni o kör değil, kendin saptırdın. Çünkü uyulmaya elverişli olmadığını bildiğin kimseye sen tâbî oldun" denilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Tesmiye (Ad Verme)

İsimler, adlandırılmaz aksine, isimlerle (بِهَا) adlandırılır. O halde Cenâb-ı Hak niçin, "İsimlendirdiğiniz isimler (هَا) demiştir? Deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:

a) Lügavî olarak: "Tesmiye", "isim koyma" demektir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bunlar ancak sizin vaz'ettiğiniz (koyduğunuz) isimleri" demek istemiştir. Böylece de, سَمَّيْتُمُوهَآ ifâdesini, *vaz'ettiniz* yerine kullanmıştır. Nitekim Arapça'da, hem "Onu "**Zeyd**" diye isimlendirdim" denilir, hem de "onu **Zeyd** ismi ile (بِزَيْدٍ) isimlendirdim" denilir. O halde, âyetteki bu ifâde سَمَّيْتُمْ بِهَا takdirindedir.

2) Mânâ açısından: Eğer Allah Teâlâ, "Bunlar, kendileriyle adlandırdığınız isimlerdir" demiş olsaydı, o zaman burada, بِهَا ifadesindeki **bâ** harf-i cerrinin taallûk ettiği, isimden başka bir şey olmalıydı. Çünkü bir kimsenin, "Onunla (بِهَا) adlandırdım" şeklindeki sözü başka bir mef'ûlü de gerektirir. Bu durumda sen, "Oğlumu, kölemi veya bir başkasını "**Zeyd**" diye adlandırdım" dersin. Eğer âyette böyle söylenmiş olsaydı, o zaman isimlerin ötesinde, putlar için bir îtibar ortaya çıkardı. Cenâb-ı Hak, böyle buyurunca yâni, "Bunlar, gerçeklikleri (asılları) olmayan ve sizin verdiğiniz isimlerden ibâret olan şeylerdir" buyurunca, bu îtibar verilmemiştir.

Eğer, "Senin söylediğin bu husûs, *"Onu "Meryem" diye isimlendirdim"* (Âl-i İmrân, 36) ayetiyle çelişir. Çünkü Hak Teâlâ burada, **bâ** harf-i cerrini kullanarak بِمَرْيَمَ demememiştir. Dolayısıyla, böyle bir incelik söz konusu edilemez. Aksi halde, putlar hakkında söylediğin gibi, Hz. **Meryem**'de gözönünde bulundurulmamış olur" denilirse, biz deriz ki: Bu iki husûs arasında büyük fark vardır: Çünkü o âyette, سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ demiş, böylece her iki mef'ûlü de zikretmiştir. **Meryem**'in zâtı, هَا zamiriyle, ismi de "**Meryem**" kelimesiyle ifâde edilmiştir. Ama Cenâb-ı Hak burada, سَمَّيْتُمُوهَا demiştir ki bu, "Ortada ancak konulan isimler var" demektir. O halde burada, o isimlerin, müsemmâları nazar-ı dikkate alınmaz iken, Hz. **Meryem** hakkında nazar-ı dikkate alınmıştır.

BEŞİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, ...مَا أَنزَلَ اللَّهُ بِهَا ifâdesindeki **bâ** harf-i cerrini hangi tarz ve mânada kullanmıştır? Deriz ki: Bu, bir kimsenin, "beraberinde âilesi ve eşyası olduğu halde.." mânâsında, "Falanca ehli ile ve metâı ile (بِأَهْلِهِ وَمَتَاعِهِ) göçtü" denilmesinde olduğu gibi kullanılmıştır. Burada da bu mânâdadır.

Zan ve Hevâya Uyuyorsunuz

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِن يَتَّبِعُونَ إِلاَّ الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الأَنفُسُ وَلَقَدْ جَآءَهُم مِّن رَّبِّهِمُ الْهُدَى *"Onlar, kuruntudan ve nefislerinin arzu ettiği hevâ-ü hevesten başkasına tâbî olmazlar. Halbuki kendilerine Rablerinden hidâyet gelmiştir"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Muhâtab sîgası ile ve tâ ile bu fiil, تَتَّبِعُونَ *"Sizler tâbî oluyorsunuz"* şeklinde de okunmuştur ki bunun, *"Sizin ve atalarınızın..."* beyanıyla, net bir şekilde münasebet

arzettiği ortadadır. Bu ifadenin, gâib sigasıyla okunması hâlinde, şu iki îzah yapılabilir:

a) Hitâb yine bunlaradır. Fakat bu bir "iltifât" sanatıdır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, atalarından bahsetmeyi sona erdirmiş, onların nesillerine-oğullarına, "O atalarınız, ancak kuruntularına uyuyorlardı. Öyleyse, onların sözlerine îtibar edilmez" demiştir.

b) Bu ifâde ile, onlardan başkaları kastedilmiştir. Böyle olması halinde şu iki ihtimal söz konusudur:

1) Bununla onların ataları kastedilmiş olup, mânâsı şöyle olur: Allah onları siz koydunuz" buyurunca, onlar âdeta, "bunlar bizim icâd ettiğimiz isimler değil, olsa olsa bizden önceki atalarımızdan aldığımız isimler gibidirler" demişler de bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Onları atalarınız koydu ama, o atalarınız kuruntularından başka birşeye uymadılar" demiştir.

Buna göre eğer, "böyle olması halinde, âyetteki يَتَّبِعُونَ fiilinin mâzî sigasıyla olması gerekirdi" denilirse, biz deriz ki: Bu mûzarî sîgasıyla da olabilir. Buna göre, o konuşma zamanından sonra bir zaman takdir edilmiş olur ve bu tıpkı Hak Teâlâ'nın, *"O (Ashâb-ı Kehf'in) köpeği de, (mağaranın girişinde, iki kolunu (ayağını) uzatıp yatar"* (Kehf, 18) ayetinde olduğu gibidir.

2) Bununla bütün kâfirler kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Kâfirler, ancak kuruntularına uyarlar" demiş olur.

İKİNCİ MESELE

İlim ve Zan Ne Demek?

Âyetteki "zan" ne mânâdadır ve Cenâb-ı Hak, nasıl onları bununla zemmetmiştir (kınamıştır)? Halbuki fıkıhta, zann-ı gâlibimize uymamız gerektiği prensibi vardır. Hz. Peygamber (s.a.s) de bir hadis-i kudsîde, أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي *"Ben, kulumun Beni zannettiğine göreyim"* buyurmuştur (ne dersiniz)? Deriz ki: Zan, ilmin karşıtıdır. Dolayısıyla mecazî olarak, ilim manasında kullanılabilir, "ilim' de mecâzî olarak "zan" yerinde kullanılabilir. "İlm"in asıl mânâsı, "açıklık-ortaya çıkma"dır. Nitekim alem ve âlem kelimeleri bu köktendir. **"Rabbu'l-âlemîn"** (Fatiha, 1) ayetinin tefsirinde, **ayn-lâm-mîm** terkibinin, yerleri değişse bile, açıklık manasına olduğunu söylemiştik. Nitekim "İnciler ve serap parladı" manasında, "**le-ma-'a**" fiili kullanılır. Koşup, ortada göründüğünde ceylan iç in de bu fiil kullanılır. Yine "devekuşu" (نَعَامٌ) kelimesinde de açıklık (ortada olma) mânâsı vardır. عُلِمْتُ kelimesi de böyledir. "Zan", ilmin mukabilinde kullanıldığında, orada "kapalılık" mânâsı var demektir." İçinde su olup olmadığı bilinmeyen kuyu mânâsında, بِئْرٌ مَظْنُونَةٌ deyiminin kullanılması bundan dolayıdır. "Ne zannolunduğunu bilmeyen" manasında, الظِّنِينُ الْمُتَّهَمُ tâbiri de böyledir. Deriz ki: Bu, işi yakînî anlamaktan âciz olunduğunda, zann-ı gâlibe binâ etmek demektir. Halbuki inanç böyle değildir. Çünkü bunda yakîne ulaşmak bize imkânsız değildir. İşte, *"Halbuki kendilerine Rablerinden hidâyet gelmiştir"* ifadesiyle buna işâret edilmiş olup, "Onların yakîne sarılmaları mümkünken, zanlarına tâbî olmuşlardır" demektir. Amel (ibâdet) konusunda da bu imkânsızdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

وَمَا تَهْوَى الْأَنفُسُ ifâdesindeki (مَا) haberiyye mi, masdariyye midir? Deriz ki: Bu hususta iki izah vardır:

a) Bu masdariyyedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar ancak zanna ve nefislerinin hevâsına uyuyorlar" demek istemiştir. Eğer, "Peki, hem bir uzatma, hem de bir (مَا) ilâvesi söz konusu iken, açıkca masdarı kullanmayıp, fiili kullanmanın hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Burada şöyle bir fayda vardır. Bu asıl kullanışta böyledir. Şimdi diyoruz ki: Bir kimse, "Senin yaptığın beni hayran bıraktı" dediğinde, bu sîgadan, hayran bırakma işinin, tahakkuk etmiş bir masdardan kaynaklandığı anlaşılır. Aynen bunun gibi "Yapmış olduğu o şey, beni hayran bıraktı" (مَا صَنَعَ) dediğinde, bu hayranlığın, onun içinde bulunduğu bir masdardan kaynaklandığı yine anlaşılır. Ama bu kimse eğer, "senin yaptığın beni hayran bıraktı" demiş olsa, bu kişinin de hem düne ait, hem de bugüne ait bir işi bulunsa, hayran olunanın, bunlardan hangisi olduğu bilinmez.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi şöyle diyoruz: Âyetteki, وَمَا تَهْوَى الْأَنفُسُ tabirinden, bundan maksadın, onların şu anda ve gelecekte, nefislerinin arzu ettikleri şeye tâbî olacakları olduğu anlaşılır ve bu onların tek bir sapıklık üzere sebat etmediklerine, meselâ nefislerinin geçmişte ibadet şekillerinden belli birşeyi arzu edip, bunu sürdürmediklerine, buna devam etmediklerine, aksine, hergün ayrı bir ibâdet şekli ortaya çıkardıklarına, meselâ putları kırıldığı gün, bir başkasını yaptıklarına, günlük arzularına göre ibâdetlerinin şekillerini değiştirdiklerine bir işârettir.

Mâ: Haberiyye ve İstikbâliyye

b) Bu, (مَا) haberiyye olup, âyetin takdiri, *"Nefislerinin arzu ettiği şeye..."* şeklindedir. Buna göre, (مَا) 'nın haberiyye veya masdariyye olması arasındaki fark şudur: Masdariyye olması durumunda, uyulan şey, hevâ-ü hevesin bizzat kendisi; haberiyye olmasına göre ise, hevâ-ü hevesin iktizâ ettiği şey olmuş olur. Bu tıpkı, "Senin yaptığın şey, beni hayran bıraktı" demen gibidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ, "Onlar, her nefsin arzu ettiği şeye tâbî olmadıkları halde, (çünkü onların içinde başkasının arzu ettiğini arzu etmeyenler de olduğu halde) niçin, cemî (çoğul) lafzı ile, "nefislerin arzu ettiği" demiştir? Deriz ki: Bu, cemînin cemî ile karşılanması faslından olup, mânâsı, "Onlardan herbiri, kendisinin arzu ettiğine tâbî oldu" şeklindedir. Nitekim Arapça'da, "İnsanlar, âileleri ile çıktı" denilir ki bu, "herkes, o toplumun âileleri ile çıktı" mânâsına değil, "Herkes, kendi âilesi ile çıktı" demektir.

BEŞİNCİ MESELE

Bize bu sözün mânâsını biraz açıklar mısın? Deriz ki: Âyetteki, *"Onlar kuruntudan ve nefislerinin arzu ettiği hevâ-ü hevesden başkasına tâbi olmazlar"* ifâdesinde, iki husus zikredilmiştir. Bu iki husûsun, iki takdîri şeyden ötürü zikredilmiş olması muhtemeldir. Buna göre, "Onlar, itikadda zanlarına, amel ve ibadetleri hususunda da, nefislerinin arzu ettiği şeylere tâbî oluyorlar" demek olup, her iki davranış da yanlıştır. Çünkü itikadın yakîne (kesin bilgi ve inanca) dayanması gerekir. O halde önemli bir konuda zanna (kuruntulara) uymak nasıl câiz olur? İlgili iş her ne zaman

daha kıymetli ve önemli olursa, orada ihtiyatlı olmak, o nisbette önemli ve gerekli olur. Amel ve ibadetlere gelince; ibadet nefsin arzu ettiğinin aksi birşeydir. Binâenaleyh ibâdet, daha nasıl hevâ-ü heves üzerine binâ edilebilir. Ayetin bu ifâdesinin, derece derece inme metodu ile, tek bir şey hakkında olması da muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak ...إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ buyurmuştur ki bu, 'Onlar ancak zanna (kuruntuya) ve zannın dûnunda olan şeylere tâbî oluyorlar. Çünkü nefis, hayır olduğu sanılmayan şeyleri arzu eder. Hak Teâlâ'nın, *"Halbuki kendilerine Rablerinden o hidâyet gelmiştir"* beyanı, onların, nazar-ı dikkate alınmayan bir hal üzere olduklarına bir işârettir. Çünkü yakîn inanç, elde edilebilen bir şeydir ve peygamberlerin gelmesiyle tahakkuk eder. Ayetteki هُدَى ifâdesi ile ilgili olarak şu üç izah yapılabilir:

a) Kur'ân,
b) Peygamber,
c) Mûcizeler.

★ ★
★

Her Temenni Gerçekleşmez

أَمْ لِلْإِنسَانِ مَا تَمَنَّىٰ ﴿٢٤﴾

"Yoksa insana her umduğu şey mi var?"
(Necm, 24).

Em-i Munkatia

Meşhur olan görüşe göre bu ifâdenin başındaki أَمْ **"munkatıa"** olup, mana sı, "Yoksa insan için tercih edip arzuladığı şey mi vardır?" şeklindedir. Ayetteki مَا تَمَنَّىٰ ifâdesi hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Onlar, kendileri için bir şefâat olmadığı halde, bir şefâat beklentisi içindedirler.

2) Bu onların, *"Andolsun ki Rabbime döndürülürsem bile hiç şüphesiz, O'nun nezdinde benim için daha güzel (hal) vardır"* (Fussilet 50) şeklindeki sözleridir.

3) **Velîd ibn Muğire**'nin, *"Bana elbette mal ve evlâd verilecektir.."* (Meryem, 77) şeklindeki sözüdür.

4) Bir grup insan, peygamber olmayı arzulamışlardır, ama bu yüksek makam onlar için tahakkuk etmemiştir. (Bu ifâde, buna işârettir.)

Em-i Muttasıla

Buna göre şâyet, "Bu âyetin başındaki أَمْ edâtının, em-i **muttasıla** olması mümkün müdür?" dersen, biz deriz ki: Evet. Buna göre ilk cümlenin, şu iki şey olması muhtemeldir:

a) Bu, *"Erkekler sizin de dişiler onun mu?"* (Necm, 21) ifâdesinde ele alınan husus olup, buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Gerçekten erkekler sizin, dişiler O'nun mu? Yoksa, siz*ler*, kendileriniz için arzu ve temennî ettiğiniz şeyi mi ayırıyor, kendinize veriyorsunuz?.." demek istemiştir. Mânânın böyle olması halinde, *"O takdirde bu, insafsızca bir taksim..."* (Necm, 22 vd.) ifâdeleri, birbiriyle ilgili olan iki sözün arasına girmiş mu'tarıza cümleleri olmuş olurlar.

b) Bu mahzûf olup, îzâhı ise şöyle yapılabilir: "Biz daha önce, أَفَرَءَيْتُمُ ifâdesinin, onların görüşlerinin yanlışlığını beyân etmek için ve herhangi bir delile ihtiyaç duyulmayacak biçimde çok net olduğuna işâret etmek üzere söylendiğini belirtmiştik. Ki bu tıpkı bir kimsenin, "Falanca, kral olmaya elverişlidir" dediğinde, başka birisinin üçüncü bir şahsa "Bakın şuna siz! (Hiç olacak iş mi!)" deyip de, (önerilen) bu kimsenin krallığa ehil olmadığını belirtmemesi gibidir. Ki, onun gayesi ise, esâsen, elverişli olmadığını belirtmektir. Dolayısıyla, onun bu işe elverişli olmadığına dikkat çekmek için sâdece bunu zikreder. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak burada, *"Bakın şu Lât ve Uzzâ'ya ve peşlerindeki şu Menât'a!"* (Necm, 19-20) buyurmuştur ki bu, "Hiç bunların tanrılıkla bir alâkaları var mıdır? Veyahut insanın heves ettiği her şeyi tanrılaştırma hakkı var mıdır?" demektir. Mânânın böyle olması halinde, أَمْ لِلْإِنسَٰنِ ifâdesi, "İnsan, temennîsine ve arzusuna göre ibâdet edebilir mi?" anlamında olmuş olur ki, bu mânâyı, *"Nefislerin arzu ettiği hevâ..."* (Necm, 23) ifâdesi de destekler. Ve bu, "Sizler, nefislerinizin hevâsına göre ibâdete müstehak olmayan şeylere ibâdet ettiniz, taptınız. Böyle bir hakkınız var mı?" demektir.

★ ★
★

Dünya da Ahiret de Allah'ındır

فَلِلَّهِ ٱلْءَاخِرَةُ وَٱلْأُولَىٰ ﴿٢٥﴾

"İşte âhiret de, dünya da Allah'ındır"
(Necm, 25)

Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu mesele, bu söz içindeki fâ'nın ne ile ilgili olduğu husûsunda olup, bu hususta şu îzahlar yapılmıştır:

1) Bunun takdîrî, "İnsan, dünyasında, "kendi arzusuna ve isteğine göre bir mabûd seçince, âhiret de dünya da, Allah içindir.. Dolayısıyla Allah bu kimseye, yaptığı bu işten dolayı dünyada cezâ verir. Eğer onu dünyada cezâlandırmazsa, bunun akabinde, onu mutlaka âhirette cezâlandırır.." şeklindedir. Müteâkip وَكَم مِّن مَّلَكٍ *"Göklerde nice melek vardır ki..."* (Necm, 26) âyeti de bu mânâyı te'kîd eder.. Buna göre bu, "Onların cezâsı mutlaka verilecektir. Onlar hakkında hiç kimse şefâat etmeyecek ve onlara, hiçbir şefâatçinin şefâati fayda vermeyecektir" demektir.

2) Allah Teâlâ, **Lât ve Uzzâ**'yı mabûd edinmenin, zanna ve nefislerin arzusuna tabi olmakta olduğunu beyân edince, bunu, âdetâ takrîr ederek, "Eğer, bunu bilemiyorsanız, şunu bilin ki, dünya da, âhiret de Allah'ındır. Bu putların ise, dünya ve âhiretten yana hiçbir şeyleri yoktur. O halde, daha nasıl bunlar, Allah'a ortak koşulabilir?" demiştir. Bu îzâha göre, وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ (Necm, 26) âyeti bu sözün cevâbı olup, bunlar adetâ şöyle demek istemişlerdir: "Biz, Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmuyoruz. Bu putlar, bizim şefâatçilerimizdir sadece.. Zirâ bunlar mukarre meleklerin sûretleridirler." İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak *"Göklerde nice melekler vardır ki..."* (Necm, 26) buyurmuştur.

3) Bu, bir teselîdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, peygamberine, kendisinin peygamber olduğunu, Allah'ın birliğini açıklayıp da onlar iman etmeyince, "Üzülme, zîrâ ahiret de dünya da benimdir!" buyurmuştur ki, bu, "Onlar beni (Allah'ı) âciz bırakamayacaklar" demektir.

4) Bu, delîline göre sıralanmış bir tertip olup, bunun izahı şöyledir: "Allah Teâlâ, *"O ancak, vahyolunan bir vahiydir..."* (Necm, 4) ifâdeleri ile, onun peygamberliğini beyân edip, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in getirdiği şeyin bir kısmını -ki bu tevhiddir- açıklayınca, "Sizler, Allah'ın risâletini beyân etmiş olması sebebiyle, **Muhammed** (s.a.s)'in doğru olduğunu bildiğinize göre, bilin ki ahiret de, dünya da Allah'ındır. Çünkü, peygamber, size haşri de haber vermiştir. O halde o, sâdıktır, doğrudur.

5) Kâfirler, mü'minlere, "Bunlar mı bizden daha fazla hidâyet üzere, daha isabetli!" ve *"Bu işte (dinde) bir hayır olsaydı, onlar bu hususta bizi geçemezlerdi"* (Ahkâf, 11) deyince, Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Size dünyayı seçen, size mallar verip de bunun bir kısmını (lî hikmetin) mü'minlere vermeyen, Allah'tır. Hattâ sizler, "Eğer Allah isterse, onları da zengin kılardı.." demiş ve bu iddiânın yerinde olduğuna da inanmıştınız.. Şimdi de, âhiret de dünya da Allah'ın (benim)dır. O halde, dünya hakkında söylediğiniz şeyi, âhiret hakkında da söyleyin ve "Allah (dünyadayken) dilediği kimseleri zengin kıldığı gibi, dilediği kimseleri de hidâyete erdirir..." deyin..."

İKİNCİ MESELE
Kelime Olarak "Ahiret"

Bu âyetin başındaki "âhiret" kelimesi, neyin sıfatıdır? Biz deriz ki, bu, ya **"hayat"** kelimesinin veyahutta **"dâr-yurt..."** kelimesinin sıfatıdır. Ve bu kelime, kullanılmayan bir fiilin, isim-i fâilidir. Nitekim sen, أَخَّرْتُهُ فَتَأَخَّرَ "Onu erteledim, o da geriye kaldı..." dersin. Halbuki, bu ifâdenin hakkı, senin, فَأَخَرَ (**fe uhira**) demendi. Kİ bu, tıpkı senin, خَبَزْتُهُ فَخَبِزَ "Onu toza buladım, o da toza bulandı.." demen gibidir. Ama, sen bunu, bunun sülasîsinin kullanılmaması sebebiyle söyleyemedin فَأُخِرَ (**-fe uhire**) diyemedin. Bu konunun, İnşaâllah, ilerde söz konusu olacak olan bir faydası bulunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

الأُولَى **ûlâ, "fülâ"** vezninde olup, müennes sîgasıdır. O halde, **el-evvelu** kelimesi de, sıfat olarak (isim-i tafdîl) olarak **"ef'alu"** kalıbındadır. Bu hususla ilgili birkaç bahis vardır:

Evvel ve Âhir, Kabl ve Ba'd İle İlgili Dil Felsefesi

Birinci Bahis: Kendisinden "**ef'alu**" ve "**fu'lâ**" sîgalarının elde edildiği bir isim-i fâil sîgasının, mutlaka olması gerekir. Şimdi eğer, "**fu'lâ**" ve "**ef'alu**" kelimelerinin müzekker ve müennes olarak bir kökü varsa bunlar mutlaka bu kökten alınmalı; çıkarılmalıdır. Meselâ, أَفْضَلُ ve فُضْلَى **fâdıl ve fâdıle** kelimelerinden alınmıştır. O halde bu kök nedir? Biz deriz ki, burada bunlar, kullanılmayan bir asıldan alınmışlardır. Çünkü biz diyoruz ki, **âhir kelimesi**, kullanılmayan bir fiilin **isim-i fâilidir**. Bunun sebebi şudur: Kullanılan her fiilin, yapılan her işin, bir bitimi vardır. Bu böyledir, zîrâ her fiilin mâzîsi vardır. Onun mâzîsi kullanıldığında, fiilin bitmiş olması gerekir. Aksi halde, fâil fiilden sonra olmuş olur, böylece de o fiil, mazî olmamış olur. Çünkü sen, henüz yeme işine devam eden kimseye, yediği şeyden yanında çok az bir miktar kaldığında, ancak mecâzen, "yedi bitirdi" diyebilirsin. Böylece, meselâ, birisi, geride kalanların dikkate alınmayacak denli az olduğuna işâret etmek için, "Yedi bitirdi" diyebilir. Yine sen, (henüz bitirmemiş), ama bitirmeye yaklaşmış olan kimseye, "Bitirdin..." dersin. Böylece, o da, geriye kalanların nazar-ı dikkate alınmaya değer olmadığı anlamında, "Bitirdim bitirdim.." der de, böylece âdetâ o sanki, "Bitirmiş gibiyim.." demek istemiş olur. Ama, gerçekte mâzî, ancak o şey tamamlanıp da bitirildiğinde mazî olarak tahakkuk etmiş olur. O halde bu demektir ki, kullanılan bir fiilin bir sonu vardır. Şimdi, şâyet bizim, "**fâil**" vezninde olan "**âhir**" şeklindeki sözümüzün bir fiili, yani أَمَرَ يَأْمُرُ gibi أَخَرَ يَأْخُرُ diye bir fiili, kökü olmuş olsaydı, o zaman bunun mânâsı, "**Masdar**"ın ifâde ettiği şey, yani son bulma işi sudûr etti" şeklinde olurdu. Ki bu tıpkı, جَلَسَ'nın mânâsının, "O kimseden, oturma işi tastamam ve mükemmel sşdûr etti" şeklinde olması gibidir. O halde, bir kimse, فُلَانٌ آخِرٌ "Falanca sonuncudur" dediğinde, bunun mânâsının, "Ondan, âhiriyyet, son olma işi tastamam sudûr etti ve bu iş tastamam olup bitti" şeklinde olması gerekir. Ki, bu durumda artık, "bundan sonra bir sonuncu yoktur" demektir.

Ancak ne var ki, biraz önce, her fiilden sonra meydana gelen bir son bulunduğu belirtilmiştir. Bu yapılan izâhın, تَأَخَّرَ ifâdesinin kullanılmasıyla bir müşkillik arzettiği; çünkü bunun mânâsının da, "sonuncu, oldu..." şeklinde olduğu da ileri sürülemez. Çünkü biz diyoruz ki, fiilin kalıbı, bahsettiğimizin doğruluğunu ifâde eder. Çünkü bu, **mütekebbir** "**tekebbür**" ve "**tekellüf**" nev'inden ve bâbından olup, bu "Gerçekte böyle olmadığı halde, onun sonuncu olduğu sanılıyor" demektir.

Bunu iyice kavradığına göre biz diyoruz ki, **el-âhir** الْآخِر kelimesi, fiili olmayan bir isim-i fâildir. Bunun mübalağası ise, "**ef'alu**" ile ifâde edilir ki, bu da bizim, اَلْأَخَرُ (e'-haru-en sonuncu) şeklindeki sözümüzdür. Derken hemze, elif'in yerine, elif de hemze'nin yerine taşındı da, elif, hemze, hemze de elif oluverdi. (Böylece de آخَرُ **âheru** oldu). Bunun böyle oluşunun delili mânâ bakımından yapılan açıklamadır. Çünkü bir şeyin âhiri, ondan bir cüzdür ve ona bitişiktir. **Âheru** ise, ondan ayrı olup, ondan farklı olandır. Halbuki, ayrı olan ise, muttasıl bitişik olandan sonra gelir. "**el-âher**" kelimesinin mânâsı, "O şeyden alabildiğine sona kalmış.." şeklinde olup,

آخَرَهُ "onu sona bıraktı, erteledi.." lâfzından alınmıştır. el-evvelû kelimesi de, ne bir fâil, ne de bir fiili olmaksızın, "el'al" kalıbından olan bir kelimedir. Evvel ise, âhir'e göre, fiilden daha uzaktır.. Çünkü, mazi fiilin, mazilikle tavsif edilen bir sonu olduğu bilinmektedir. Eğer hal böyle bir tavsif olmasaydı, onun bir sonunun olduğu bilinemezdi. Fiile gelince, bu bir fa'l (iş, oluş, hareket)in tefsiri, açıklaması olduğu için, bunun da bir evveli olduğu bilinir; anlaşılır. Çünkü, her "fa'l" için, kendisiyle kaîm olacağı veya kendisinden sudûr edeceği bir fâilin olması gerekir. O halde bu demektir ki, önce fâil, sonra da fiil oluşur. Binâenaleyh fâil, "fa'l"in evveli olunca, daha nasıl, "evvel" kelimesinin, kendisinden meydana geldiği bir fiili olabilir? O halde bu demektir ki, "evvel" kelimesinin, ne fiili ne de fâili vardır. قَالَ 'nin قَوْلٌ masdarından; نَالَ 'nin de نَيْلٌ masdarından olduğunun söylenilmesi gibi, "falan şey önde oldu" anlamında, آلَ الشَّيْءُ denilemez. Fâil, fiili geçtiği, ondan önce bulunduğu halde, yine, سَبَقَ fiilinden سَابِقٌ 'ın; سَابِقٌ kelimesinden de اَسْبَقُ kelimesinin türediği söylenemez. Yine, fâil fiilden önce olduğu halde, تَقَدَّمَ شَيْءٌ "Falan şey öne geçti..." vs. denilir. Biz diyoruz ki, تَقَدَّمَ fiili husûsunda vereceğimiz cevap, تَأَخَّرَ kelimesini incelerken geçmişti سَبَقَ ya gelince, meselâ سَابَقْتُهُ فَسَبَقْتُهُ "onunla yarıştım ve onu geçtim..." diyebilir. Sen bana, "Bu, failden meydana gelecek bir şeye muhtaç olan bir durumdur. O halde سَابِقٌ kelimesi, eğer "evvel" anlamında kullanılıyorsa, bu hakîkî yolla değil, mecâzî yolladır. Fâil, fiilden evveldir ifâdesi, fiilden öncedir, anlamındadır. Yoksa, fiili geçmiştir demek değildir. Çünkü fiil ile fâil yarışmazlar. O halde, fâil fiili geçmiştir, denemez.

Şu husus da, yaptığımız îzâhı, iyice ortaya koyar. "Aher, evvel'e göre, fiilden daha uzaktır. "âhar" ise böyle değildir. "Evvele" kelimesinin, sözden bir mânâ çıkarmak için, âhir olanı ilk kılmadır, şeklinde söylenilmesine gelince, bu, uzak bir şeydir, aksi halde "âhir" bunu ifâde etmede, "evvel"den daha aşağı olmaz. Tam aksine, "te'vîl" kelimesi, "Herhangi bir şeyi, **kable** *"önce"* ve **ba'de** *"sonra"* lâfızlarından daha ötedeki maksût olan mânâya döndürdü" demek olup آلَ شَيْءٌ tâbirinden gelir. Çünkü "âhir', fiili olmaksızın bir ism-i fâildir, "evvel" ise, hem fâili hem de fiili olmaksızın, **ef'âlu** kalıbındadır, ism-i tafdildir. قَبْلُ ile بَعْدُ kelimeleri ise, ne fâil ne de ef'al kalıbındadırlar, asla bir fiilden anlaşılmazlar. Çünkü "evvel", kendisinde, "önce" (قَبْلُ) manası bulunduğu için evveldir. Halbûki قَبْلُ kendisinde "evvel" manası olduğu için قَبْلُ değildir. "Âhir" de, kendisinde بَعْدُ (sonra) mânâsı olduğu için "âhir"dir. Halbuki بَعْدُ kendisinde "âhir" manası olduğu için بَعْدُ olmamıştır.

Bunun böyle olduğu hususunda sana, şu da yol gösterir. Sen, bunlardan birini diğerine bağladığın halde, aksini yapamazsın. Ve meselâ, herkesten sonra geldiği için, "Bu, gelenlerin sonuncusudur, âhiridir" dediğin halde, "Gelenlerin sonuncusu olduğu için, bu, herkesten sonra geldi" diyemezsin.. Bunu, şu da teyit eder. (Ahir), son olma, ancak husûsî bir sonralıktan sonra gerçekleşir ki, bu da, artık ondan sonra, sonralığın bulunmadığı bir sonralıktır. Sonralık da, ancak "âhir"lik (son oluş) ile tahakkuk eder. Çünkü, ilklikten sonra ortada olan, sonuncu (âhir) değildir. Bu konu, zamanla ilgili bir konu olup, işte buradan hareketle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَا تَسُبُّوا

لَا تَسُبُّوا الدَّهْرَ فَإِنَّ الدَّهْرَ هُوَ اللهُ "*Zamana (dehre) sövmeyin, çünkü dehr, Allah'tır*"[33] şeklindeki beyânı anlaşılmış olup, bu, kendisinden "öncelik ve sonralığın anlaşıldığı "dehr-zaman, küllî zaman" demektir. İşte kendisi sayesinde, önceliğin ve sonralığın anlaşıldığı şey ise, Allah Teâlâ'dır. O halde, Allah'ın isbâtı için, öncelik ve sonralık ifâdeleri, hakiki mânâdadır. Zamânın anlamı da, ancak, sâyesinde öncelik ve sonralığın olduğu şeydir. O halde, "Zamana sövmeyiniz. Zirâ, sizin o zamandan anladığınız şey, ancak Allah sayesinde tahakkuk eder. Eğer Allah olmasaydı, ne öncelik ne de sonralık olurdu" demektir.

İsm-i Tafdilin Te'nis Tâ'sı Olması

İkinci Bahis Arapça'da, "evvel" kelimesinin müennesi, "**el-evveletu**" şeklinde vârid olmuştur. Ama, "**el-ûlâ**" kelimesinin kullanılabilir olması, (yani bunun kullanılması) buna ters düşmektedir. Çünkü **el-ûlâ** (الأُولَى) kelimesi, **el-evvelu** kelimesinin, ism-i tafdîl olduğuna delâlet eder. İsm-i tafdîle ise, müennestik tâ'sı gelmez ve meselâ, sebebinin izâhı zaman alacağından, زَيْدٌ أَعْلَمُ وَزَيْنَبُ أَعْلَمَةُ denilmez. Biz bunu, inşâallah bir başka yerde anlatacağız. Biz buna cevâben şöyle deriz: "Evvel" kelimesinin ism-i fâili olmadığı halde, kendisi "**el'ale**" kalıbında olunca, أَرْنَبٌ ve أَرْنَبٌ kelimelerine benzedi de, dolayısıyla, müennesine, müennestik tâ'sı gelebildi (ve أَوَّلَةٌ oldu). Ama, "evvel" kelimesi sıfat olduğundaysa, أَكْبَرُ ve أَصْغَرُ kelimelerine benzedi de, bu sebeple müennesi, الأُولَى (**el-ûla**) şeklinde geldi.

el-ûlâ kelimesi, **el-evvelû** kelimesinin munsarıf olmadığına (yani gayr-i munsarıf olduğuna) delâlet eder. O halde, buna göre daha nasıl, أَفْعَلُهُ أَوَّلاً "Önce onu yapacağım.."ve جَاءَ زَيْدٌ أَوَّلاً وَعَمْرٌو ثَانِياً "Önce Zeyd geldi, sonra da Amr..." ifadeleri kullanılmıştır? Buna göre şâyet, "Meselâ, "**evveletun**" ve "**ûlâ**" kelimelerine varıp dayandığı için, burada iki şey de (munsarıf olması da olmaması da) caiz olabilmiştir. Binâenaleyh, "**evvel**" kelimesinin müennesinin, "evveletun" olduğunu söyleyenlere göre, bu kelime tıpkı أَرْبَعٌ وَأَرْبَعَةٌ (dört) kelimeleri gibi olmuş olur da dolayısıyla ona tenvin gelebilir. Bu kelimenin müennesinin **el-ûlâ** olduğunu söyleyenlere göre ise, bunun sonuna tenvinin gelmesi caiz değildir" denilirse, biz deriz ki:

DÖRDÜNCÜ MESELE
Evvel Munsarıf Mıdır?

Durum böyle olduğu zaman, meşhûr ve yaygın olan, tenvinin getirilmemesidir. Çünkü, meşhûr ve yaygın olan duruma göre, bu kelimenin müennesi **el-ûlâ** olup, Kur'ân-ı Kerim'in kullanışı da böyledir. O halde, cevâp, müennesin **el-ûlâ** olması durumunda şöyle denilmesidir: Mânâya nazaran **el-ûlâ** kelimesi kullanılmıştır. Araplar nezdinde ise, bu kelimenin müennesi, "**el-evveletu**"dür. Zira, bu, her ne kadar başkasından daha zayıf olsa dahi, asi olan ve delili bulunan şeydir. Ve çoğu kez, "**ef'alu**" kalıbının gayr-i munsarıf oluşunun, müennesinin ancak "**fu'lâ**" vezninde olmasından dolayı olduğu söylenmiştir. Ama bunun müvennesi "**tâ**" ile olur, veya bu kelimeye müennestik tâ'sının gelmesi caiz olursa, artık bu kelime gayrı munsarıf olmaz.

Şefâat

وَكَمْ مِّن مَّلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِن بَعْدِ أَن يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَن يَشَاءُ وَيَرْضَىٰ ﴿٢٦﴾

"Göklerde nice melekler vardır ki, onların şefaatleri bile hiçbir şeye yaramaz. Allah Teâlâ'nın dileyeceği ve râzı olacağı kimseler için ve bu işin, O'nun izin vermesinden sonra olması müstesnâ."

(Necm, 26).

Önceki Kısımla Münasebet

Bu âyetin, kendinden öncekilerle münasebetinin yönü, Cenâb-ı Hakk'ın, فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَىٰ (Necm, 25) ayetinin tefsirinde yapılan izahlarla anlaşılmıştı. Şimdi biz, bunun mânâsının, "**Lât, Uzzâ** ve bunların dışında kalanlar için, hiçbir yetki söz konusu değildir. Çünkü, âhiret de dünya da Allah'ındır. Dolayısıyla, bunların ortak kılınmaları câiz değildir" şeklinde olduğunu söylersek, o zaman o müşrikler, "Biz Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmuyoruz. Biz sâdece ve sâdece, bunların bizim şefâatçilerimiz olduğunu söylüyoruz.." şeklinde cevâp vermiş olduğunu söylüyoruz.." şeklinde cevap vermiş olurlar. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak "Göktekiler şefaat hakkına sahip değilken, bunlar nasıl şefâat edeceklermiş?!" demiş olmaktadır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
Nicelik Bildiren "Kem" Edâtı

كَمْ (kem) kelimesi, miktar hakkında kullanılan bir edattır. Bu, o miktarın açıklamasını sormak, istemek için olur; böylece de, bu mânâdaki "**kem**" edâtı istifhâmiyye olur. Nitekim sen, كَمْ ذِرَاعاً طُولُهُ "Uzunluğu kaç kulaç?" كَمْ رَجُلاً جَاءَكَ "Sana kaç adam geldi?" dersin ki, bu, "gelenlerin sayısı ne kadardır?" demek olup, böylece, miktârın açıklanmasını istemiş olursun. O halde كَمْ durumların açıklanması için kullanılan, كَيْفَ (nasıl); fertlerin açıklanması için kullanılan أَيّ (eyyu - hangisi) ve hakîkatlerin açıklanmasını istemek için kullanılan مَا (ne) gibidir. Ya da, bu miktarların kısaca, icmâlen açıklanması için kullanılır. Bu durumda da كَمْ haberiyye olur. Nitekim sen, كَمْ رَجُلٍ أَكْرَمَنِي "Bana nice adamlar ikrâm etti" dersin. Yâni, "Onlardan pek çoğu bana ikrâm ettiler" demektir. Ne var ki, burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

1) مِنْ harf-i cerri, niçin istifhâmiyye için olan كَمْ 'in temyizinin başına gelemezken, haberiyye için olanınkinin başına gelebiliyor?

2) Niçin istifhâmiyye için olan كَمْ 'in temyizi mansûb, haberiyye için olanınki mecrûr?

3) Bu lâfız, haberiyye için olduğunda, رُبَّ (**rubbe** - (nice) mânâsında ve mukabilinde kullanılıyor. O halde, رُبَّ harf iken, niçin bu kelime isim kabul edilmiştir? Bunlardan **birincisinin** cevabı şudur: مِنْ izâfetle belirlenen yerlerde kullanılır. Nitekim sen, خَاتَمٌ فِضَّةٍ "gümüş yüzük" diyebildiğin gibi, خَاتَمٌ مِنْ فِضَّةٍ "gümüşten bir

yüzük" de diyebilirsin.. İstifhâmiyyelerde izâfet olmadığına göre, bu مِنْ 'in, bu gibi yerlere benzeyen yerlerde de kullanılması câiz değildir. Ki biz bu cevâbı ilerde açıklayacağız.

İkincisine de, "Temyizlerde asl olan, izâfettir" diyerek cevap veririz.

Üçüncüsüne de şöyle cevap verebiliriz: كَمْ 'in başına, harf-i cer gelebilir. Ve meselâ sen, كَمْ لَصْبِرُ إِلَى "Daha ne kadar sabredeceksin?" كَمْ يَوْمٍ جِئْتَ فِي "Kaç günde geldin?" ve كَمْ رَجُلٍ مَرَرْتَ بِهِ "Ne kadar adama uğradın?" dersin. Mânâ bakımından da şunu söyleyebiliriz. كَمْ edâtıyla birlikte مِنْ harf-i cerri kullanılıp da, temyizi de meselâ كَمْ مِنْ رَجَالٍ خَدَمْتُهُمْ "Öyle çok adam çalıştırdım ki!" cümlesinde olduğu gibi, çoğul getirildiğinde, o zaman bunun mânâsı, "Pekçok erkek, onların hizmetkârlarıdır" şeklinde olur.

Ama, رُبَّ her ne kadar takîl (azlık) belirtmek için ise de, ancak ne var ki, az olanın makamına geçmez. Dolayısıyla da, meselâ رُبَّ hakkında, bizim, كَمْ kesretten, ibârettir" demenize rağmen, رُبَّ azlıktan ibarettir" denilmesi mümkün değildir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, âyetten zamiri mânâya râci kılarak, شَفَاعَتُهُمْ buyurmuştur. Şâyet o, شَفَاعَتُهُ demiş olsaydı, bu râci oluş, lâfza(كَمْ 'in lâfzına) olmuş olurdu. Çünkü, hem كَمْ مِنْ رَجُلٍ رَأَيْتُهُ hem de, كَمْ مِنْ رَجُلٍ رَأَيْتُهُمْ "Nice adam gördüm..." denilebilir. Buna göre şayet, sen, "Bu.ikisi arasında mânâ bakımından bir fark yok mudur?" dersen ben derim ki: Bu, şudur: Allah Teâlâ, "şefâatler, fayda vermez" buyurunca, bu, "tümünün şefâati fayda vermez" anlamında olmuş olur. Ama şâyet, شَفَاعَتُهُ demiş olsaydı, o zaman bunun mânâsı, "Meleklerden pekçok kimse vardır ki, herbirinin şefâati ayrı ayrı fayda vermez" şeklinde olurdu. Ve bu durumda da çoğu kez, bir kişinin hatırına, bir araya gelmeleri durumunda, onların şefâatlerinin fayda vereceği şeklinde bir düşünce gelebilir. Bu izâha göre, bu ifâdede, herbiri, bu işin büyüklüğüne işâret eden hususlar var demektir:

1) Burada كَمْ ifadesi yer almıştır ve bu, çokluk ifâde etmektedir.

2) Melek lafzı yer almaktadır. Zirâ melek, yaratılmışlar cinsinin en latîf ve en kıymetlileridir.

3) Semâvât-gökler lâfzı yer almıştır. Zira, bu lafız, onların mertebelerinin yüceliğine ve bu mertebelerin, saâdet ve mutluluk karargâhına yakın olduğuna bir işârettir.

4) Onların, شَفَاعَتُهُمْ ifâdesiyle anlatılan bu hususta bir araya gelmeleri (ama buna rağmen fayda vermemesi). İşte bütün bunlar, onların, "Putlarımız bize şefaatçi olacaklardır" şeklindeki iddialarının yanlışlığını ve bozukluğunu ortaya koyan hususlar olup, bu, "Bunlar, önemsiz, adi, zayıf ve mertebeleri de düşük oolabileceklerdir. Çünkü, cansız varlıklar, cinslerinin en aşağı mertebelerinde bulunur. Melekler ise, cinlerinin en kıymetlileridir. Ve üstelik bunlar, göklerin en yücelerindedirler. Bu nitelikleri taşıyan meleklerin şefaatleri kabul olunmayacağına göre, daha nasıl cansız varlıkların şefaati kabul edilebilir?" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Çokluk İfâdelerinin Dereceleri

"Göktekl meleklerden hiçbirinin, şefâat etme hakkına sâhip değilken, "pekçok melek anlamında" olmak üzere, niçin كَمْ مِنْ مَلَكٍ buyurulmuştur? Biz deriz kl: Bu ifâde ile, o putperestlerin, "Bu putlar, şefâat edeceklerdir" şeklindekl iddialarına bir cevap ve reddiye kasd edilmiştir. Bu ise, meleklerden birinin şefâatinin kabul edilmeyeceğini söylemekle elde edilebilecek bir hûsus değildir. Dolayısıyla, "pekçoğu" ifâdesine yer vermekle yetinilmiştir. Cenâb-ı Hak, "Onlardan hiçbiri şefâat hakkına sahip değildir?" buyurmamıştır, çünkü bu ifâde, maksat kendisiyle hasıl olduğu halde, Cenâb-ı Hakk'ın "pekçoğu" ifadesinden daha fazla münâkaşa götürür bir ifâdedir. Sonra burada şöyle bir bahis de vardır: Bazı durumlarda, umûm ifade eden sîgalar kullanılır, ama çokluk (الكثير) mânâsı, kastedilir. Bazı yerlerde de, çokluk sîgası kullanılıp, umûm mânâ kastedilir, ki bu iki durumda aynı sonucu verir. Ki bu da, geriye kalmaların az görülmesi, onlara itibar edilmemesidir. O halde تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ *"Herşeyi helâk eder..."* (Ahkaf, 25) ayetinde, Cenâb-ı Hak âdetâ, ilgili hükmün dışında kalanlara hiç iltifat etmemiştir. Ama, وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ "nice melek vardır ki...", "Daha doğrusu, onların ekserîsi, bilmezler..", "Onların ekserîsi onlara inanırlar.." ifâdelerinde ise, hariçte bırakılanlara iltifât edilmeyenler muâmelesi yapmıştır. Böylece, Cenâb-ı Hak, âdetâ, hükmün dışında bıraktığı şeyleri, hükmün dışında kalanlar gibi addetmiş ve sanki onları, Kendisi çıkarmamış gibi olmuştur. Bu, sözün taşıdığı mânâ ve maksadın farklılığına göre, farklılık arzeder. Binâenaleyh eğer ilgili söz, kendisinde mübâlağa etmek için, yani ileri bir mânâ ortaya koymak için getirilmiş ise, ":küllü (hepsi)" ifadesi kullanılır. Bunun misâli, meselâ hükümdara, sözün maksadı sadece ona çokca duâ edildiğini anlatmak olduğunda, "**Küllü nâs** (bütün insanlar) sana dua ediyorlar" denilir. Eğer ilgili söz, bunun ötesinde ve mübâlağa maksadı güdülmeksizin getirilmiş ise "küll" (hepsi-bütün) kelimesi kullanılmaz. Bunun misali, kendisine "Benim duâmı ganimet bil" diyen kimseye, hükümdarın, "Bana **keslrun-nas** (pek çok insan) dua ediyor" demesidir. Bu, kendisini dua edenlerin çokluğunu belirtmek için değil, o kimsenin duâsına ihtiyacının olmadığını anlatmak için söylenmiş bir ifâdedir. İşte bu ayeti kerimede de böyledir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, o putperestlerin iddiâlarının, putlarının şefâatlerinin fayda vermesi şeklinde olmayıp sâdece putlarının şefâat edecekleri şeklinde olmasına rağmen niçin, burada, *"(O meleklerin) şefâatleri bile hiçbir şeye yaramaz"* demiş de, "Onlar şefâat edemezler" dememiştir. Diğer bazı ayetlerde de *"Allah katında, O'nun izni olması müstesna, kim şefâatci olabilir"* (Bakara, 252) buyurmuş ve böylece izni olmadan şefaatin mümkün olmadığını; *"Onlar için, Allah'dan başka ne bir dost, ne bir şefaatci vardır"* (En'âm, 51) buyurmuş, hiçbir şefaatci olmadığını bildirmiş; tefsiri sadedinde olduğumuz ayette ise onların şefâatinin fayda veremeyeceğini beyan etmiştir, (ne dersiniz?) Biz deriz kl: O putperestler, putlarının onlara şefâat edeceğini söylüyorlar ve bu şefâatin fayda vereceğine de inanıyorlardı. Nitekim Hak Teâlâ, onların, *"Bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye (onlara ibadet ediyoruz)"* (Zümer, 3) dediklerini nakletmiştir.

Sonra biz diyoruz ki: Onların iddiâlarını reddetmek büyük bir mânâyı ifâde eder. Onların iddiâlarının reddedilmesi, onların, "putlar bize, mukarrebler (Allah'ın yakın kulları) olarak şefâat edecekler ve faydalı olacaklar" demesinden dolayı idi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Onların şefâatleri bile hiçbir şeye yaramaz"* buyurmuştur. Bunların iddialarının reddedilişinin delili, meleklerin şefâatlerinin bile fayda vermemesinin bildirilmesidir. Buradâki şefâatin fayda vermesi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu işin, O'nun izin vermesinden sonra olması müstesna"* ifâdesi ile ortaya konulmuştur. Bu, "Onlar şefâat edecekler" demektir. Fakat burada, bu şefâatin kabul olunup fayda vereceği, yahut kabûl olunmayacağı hususlarının izâhı yoktur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak önce, *"Onların şefaaleri bile hiçbir şeye yaramaz"* deyip de, daha sonra, *"Bu işin, O'nun izin vermesinden sonra olması müstesnâ..."* buyurunca, bunun mânâsı, "Bu şefâat, (bu şartla) fayda verir.." şeklinde olur ve böylece ilgili müjde gerçekleşmiş olur. Çünkü Hak Teâlâ *"Arşı taşıyan melekler ile (Arşın) etrafındaki melekler, Rablerini hamd ile tesbîh ederler, O'na inanırlar ve mü'minler için istiğfar ederler"* (Mü'min, 7) ve *"O (melekler) yeryüzündekiler için mağfiret talebinde bulunurlar"* (Şûra, 5) buyurmuştur. Mağfiret talebinde bulunmak da, şefâattir.

"(Allah'ın) izni olmaksızın, O'nun yanında kim şefâat edebilir?" (Bakara, 255) ifâdesi ile, tefsir ettiğimiz âyette olduğu gibi, şefâatin hiç olmayacağı ve kabûl edilmeyeceği mânâsı kastedilmemiştir. Çünkü bu ifâdeler, müşriklerin bu husûstaki inançlarına bir reddiyedir. Bununla ancak, *"Onlar, ancak Allah'ın dilediği kimselere izin vermesinden sonra konuşabilirler (kıyamette)..."* ifâdesinde olduğu gibi, Allah'ın yüceliği ve hiç kimsenin O'nun katında ağzını açıp konuşamayacağı anlatılmak istenmiştir.

BEŞİNCİ MESELE
Şefâata Mazhar Olanlar

لِمَنْ يَشَآءُ وَيَرْضٰى *"Dileyeceği ve raâzı olacağı kimseler için..."* ifâdesindeki "**lâm**" ile ilgili olarak şu iki îzah yapılabilir:
1) Bu harf-i cerr, "izin" fiiline taalluk eder. Bu durumda, şu iki mânâ verilebilir:

a) "Allah'ın şefâat etmeyi istediği ve razı olduğu kimseler için meleklerden dilediğine izin vermesinden sonra..."

b) "Bu izin, şefâat edilecek kimse hakkında olacaktır." Çünkü izin, mü'minlere şefâat etme husûsunda bütün melekler için söz konusudur. Zirâ onların tamâmı, mü'minler için mağfiret talebinde bulunurlar. Dolayısıyla bunu tahsis etmenin (sınırlandırmanın) mânâsı yoktur. Bu husûsta da münâkaşa edilebilir.

2) Bu harf-i cerr, لَا تُغْنِي *"hiçbirşeye yaramaz"* fiiline taallûk etmektedir, yani "Allah'ın, o meleklere, şefâat hususunda izin vermesinden sonra, onların şefâatleri ancak Allah'ın dilediği kimselere yarar" demektir. Bu mânânın da uzak birşey olduğu söylenebilir. Çünkü bu meleklerin şefâat etmeleri mânâsına gelir. Halbuki fayda verme, işe yarama, ancak Allah'ın dilediği kimseler için söz konusudur. Buna şu şekilde cevap verilir: Bu, Allah Teâlâ'nın azâmetine dikkat çekmek içindir. Çünkü melekler şefâat ettiklerinde, Allah Teâlâ, meşîeti doğrultusunda, onların şefâatlerinden sonra, dilediklerini bağışlar.

ALTINCI MESELE

وَيَرْضَىٰ *"ve râci olacağı"* ifâdesinin getirilmesinin hikmet ve inceliği nedir? Diyoruz ki: Burada "irşâd" (yol gösterme) faydası vardır. Çünkü Allah Teâlâ, *"Dileyeceği kimseler için"* buyurunca, mükellef, Cenâb-ı Hakk'ın dilemesinin nasıl olacağını bilemediği için, tereddüd içine girdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, dileyeceği kimselerin, kâfirler ve muannidler değil de, âbid ve şâhidler olduğunu bildirmek için, *"ve razı olacağı kimseler için"* buyurmuştur. Çünkü Hak Teâlâ, *"Eğer inkâr ederseniz, (bilin ki) şüphesiz Allah'ın size ihtiyacı yoktur. Bununla birlikte, kulları için küfre (inkâra) râzı olmaz. Ama şükrederseniz, sizin için buna râzı olur"* (Zümer, 7) buyurmuştur.

Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Dilediği kimseler için..." buyurmuş, daha sonra da dilediği kimselerin kimler olduğunu beyan etmek için, *"râzı olacağı kimseler için..."* buyurmuştur. "Meleklerin şefâati, diledikleri hiç bir kimseye fayda vermez" şeklinde mânâ vermemize göre, âyetteki "razı olmak" fiilinin fâili "dileyeceği..." ifâdesi ile kendisine işâret edilen kimse olur. Buna göre Hak Teâlâ âdetâ, *"Onun razı olacağı"* demiş olup, "Ona şefâat elverişli olacak biçimde fayda verir. Bu sayede de onun rızası gerçekleşir" mânâsınadır. Bu tıpkı Allah'ın, o râzı olur, yâni, şefâat ona fayda verir" demesi gibidir. Bu durumda, *"râzı olma"* ifadesi, bir açıklama sadedinde getirilmiş olur. Çünkü Hak Teâlâ, az ve çok, herşeyin nefyine (bütün meleklerin şefâatinin olumsuzluğuna) işaret olmak üzere, *"Onların şefâatleri fayda vermez"* buyurunca, bunun gereği, bu istisnâ ile, onların şefâatlerinin, az da olsa bir fayda sağlayacağıdır. Böylece lehinde şefâat edilen kimse, bu istisnâ sebebiyle, gereğinden fazla fayda vereceğini düşünür. "Râzı olma" işinin, "dileme" ifadesini açıklamak için getirilmiş olduğu da söylenebilir. Çünkü "dileme" fiili ile, "razı olma" mânâsındaki "meşîet" kastedilmemiştir. Çünkü allah Teâlâ, meselâ bir kulunun sapıklığını dilediği zaman, buna râzı olmaz. Onun hidâyetini dilediğinde ise, bu dileme râzı olma ile birlikte olur. Dolayısıyla buradaki meşîetin (dilemenin) genel mânâda bir meşîet olmayıp, hususî mânâda bir meşîet olduğu anlaşılsın diye, *"dileyeceği ve râzı olacağı kimseler için..."* buyurmuştur.

★ ★
★

Melekleri Tanrıça Sayanlar

إِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ لَيُسَمُّونَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ تَسْمِيَةَ ٱلْأُنثَىٰ ﴿٢٧﴾

"Ahirete iman etmeyenler, meleklere dişi adları takarlar"
(Necm, 27).

Bu hususu, **Tûr Sûresi**'nde açıkladık ve bu ayeti orada delil getirdik. Şimdi burada, oradakilere yakın hususları ele alıp, şöyle diyoruz: *"Ahirete iman etmeyenler"* ifadesi ile, Peygamberlerine iman etmeyenler ve onların şeriatlarına uymayanlar kastedilmiştir. Bunlar ancak akla uygun olduğunu iddiâ ettikleri şeye tâbî olurlar. "Allah'ın isimleri tevkîfî (vahiyle haber verilen cinsden) değildir. Veled (oğul),

başkasından olan demektir" derler ve bu husûsta dilcilerin sözleriyle istidlâlde bulunarak şöyle derler: "Meselâ Arapça'da, "Bundan şu tevellüd etti" denilir. Yine "Ondan meydana geldi..." mânâsında, "**Zâc** (boya tuzu), kiremitten tevellüd etmiştir" denilir. Yine, "**Bintü'l-kevm** (üzümün kızı (içki), **bintü'l-cebel**" gibi ifadeler de böyledir." Bunlar sözlerine devamla "Melekler, Allah'dan meydana gelmiştir. O halde melekler, Allah'ın mahlûku olmak itibariyle, O'nun çocuklarıdır" demişlerdir. Daha sonra onlar, "Melâikетü" kelimesinin sonunda **tâ-ü te'nisi** görüp, kendilerince de, سَجَدَتِ الْمَلَائِكَةُ *"Melekler secde etti"* denilirken müennes fiil kullanılması doğru olunca, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" deyince, Allah Teâlâ, *"Ahirete iman etmeyenler, meleklere dişi adları takarlar"* buyurmuştur. Bu, dişilere "kızlar (benât)" denilmesi gibidir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Müşriklerde Ahiret İnancı

O putperestler hep, "Bunlar Allah katında bizim şefâatçilerimizdir" deyip, üstelik örflerine göre, ölen kimsenin kabrinin yanıbaşına bir binek hayvanı bağlayıp, bağlayıp, bu kimsenin o binek üzerinde haşrolacağına inanmalarına rağmen, daha nasıl onların âhirete inanmadıkları söylenebilir? Deriz ki: Buna şu iki bakımdan cevap veririz:

1) Onlar buna kesin olarak inanmayınca, sanki "Haşr yoktur. Eğer olursa, bizim zaten şefâatcilerimiz var" demiş gibi olurlar. Bunun delîlî, *"(Derler ki) "Kıyametin kopacağını zannetmiyorum amma eğer (diriltilip) Rabbimin huzuruna döndürülecek olursam, yine de O'nun katında en güzel mükâfaat (cennet) benim için olur (olmalıdır)"* (Fussilet, 50) sözleridir.

2) Onlar, âhireti gerçek mânâda, yani peygamberlerin bildirdiği şekilde kabûl edip, inanmıyorlardı.

İKİNCİ MESELE

Bazı kimseler, "**ünsâ**" (dişi) kelimesinin, "**ef'ale**"nin (ism-i tafdilin) müennesi olan, **fu'lâ** vezninde olduğunu, çünkü bunun fiilinin, آنَثَ ; ism-i fâilinin ise, أَنِيثٌ şeklinde olduğunu ve meselâ Arapça'da, حَدِيدٌ ذَكَرٌ "erkek demir" ve **hadîdün enîsün** "dişi demir" denildiğini söylemişlerdir. Ama gerçek olan, "ünsâ" kelimesinin, genelde bu şekilde kullanılmadığıdır. Bunun delili ise, kelimenin cem'inin, "**inâs**" şeklinde gelmesidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, niçin "**tesmiyete'l-inâs**" dememiş de, "**tesmiyete'l-ünsâ**" demiştir? Deriz ki: Buna iki şekilde cevap verilebilir: Bunlardan birisi açık, diğeri ince bir izahtır. Zâhir olan, bu "ünsa" kelimesindeki **lâm-ı tarîf** ile, "dişi cinsi" kastedilmiştir ve bu lâfız, diğer âyetlerin sonlarına uygun olarak geldiği için buraya daha uygundur. Dakîk (ince) izah da şöyledir: Eğer Cenâb-ı Hak, "Onlar, onları "inâs" (dişi) adlarıyla adlandırıyorlar" demiş olsaydı, şu iki mânâ anlaşılabilirdi:

a) Kızlar,

b) **Aişe, Hafsâ** gibi, dişilere verilmesi mu'tad olan alem (özel) isimler. Çünkü dişilerin isimlendirilmesi böyle olur. Binâenaleyh Hak Teâlâ "**tesmiyete'l-ünsâ**"

buyurunca, artık bunun "cins" için olduğu belirgin hâl almıştır. Cins de, "kız" ve "kızlar" (**benât**) ifadesidir.

Önceki Kısımla Münasebet

Bu âyetin kendinden öncekilerle münâsebet ve ilgisi şöyledir: Onlara, "Putlar, cansız varlıklardır. Şefaat edemezler" denilip, "Mahlukatın en büyüğü olan meleklerin bile, Allah'ın müsâade etmesi durumu hariç, şefâat edemeyecekleri beyân edilince, onlar "Biz putlara tapmıyoruz. Zirâ onlar cansız varlıklar. Biz ancak, o putlara tapmakla, aslında meleklere tapmış oluyoruz. Çünkü bunlar, meleklerin şekillerindedirler. Biz onları önümüze dikerken, onlar bize hem görünür âlemi, hem de görünmeyen âlemi hatırlatsınlar diye dikiyoruz. Dolayısıyla biz, mukarreb (Allah'ın yakın), şânı yüce, makâmı üstün meleklere saygı göstermiş oluyoruz" demişler de, Cenâb-ı Hak bunlara bir red ve cevap olmak üzere, "Siz onlara, (kendiniz için kız evlat istemeyen kimseler olarak) dişi isimleri verirken, nasıl onları ululamış olursunuz" demek istemiştir.

Melâike Lâfzı

Cenâb-ı Hak daha sonra, bu husûsta onların dayanaklarını zikretmiştir ki bu da, "**Melâike**" lafzıdır. Zira Allah Teâlâ, "Ahirete iman etmeyenler, meleklere dişi adları takarlar" derken, مَلَائِك dememiş, مَلَائِكَة şeklini kullanmıştır. Çünkü onlar, bunun sonundaki tâ'ya aldanmışlardır. Halbûki onların bu aldanışları yersizdir. Çünkü "ta", hakîkî müennesi gösterme dışında, birtakım başka mânâları göstermek için de kullanılır. "**Bint**" (**benât**) lafzı ise, ancak hakiki müennes (dişi) için kullanılır. "Melâike"deki "tâ" da tıpkı صَيَاقِلَة (cilalar) kelimesinde olduğu gibi, cemîlik mânâsını te'kid için getirilmiştir. Bu "tâ o tâ"ya benzer. Bu böyledir. Çünkü meşhur görüşe göre, "**Melâiketü**" kelimesi, "**melek**" kelimesinin çoğuludur. "**Melek**" de, hemzesi hazfedilip, "**mel'ek**"den kısaltılmış bir şekildir. **Mel'ek** ise "elçilik" demek olan "**ulûket**" kökünden gelen, **me'lek** kelimesinin, çevrilmiş (harfleri yer değiştirmiş) şeklidir. O halde, bu görüşe göre, "**melâike**", "**mefâiletün**" kalıbında olup, aslı "**mefâilü**"dür. Ama cemîsinde, "**melâiketü**" şekline çevrilmiştir. Dolayısıyla "**melâike**", **fe'âlü ve fe'âiletü** vezinlerine benzer. Ama görünen odur ki "**Melâike**" kelimesi, "**melik**, yani "Melik'e mensup olan" kelimesinin çoğulu olup, "**fe'âlü**" veznindedir. Bunun delili, mü'minlere vaad sadedinde zikredilen, *"O, muktedir bir meliğin katındadır"* (Kamer, 55) ayetidir. Cenâb-ı Hak melekleri anlatırken, *"Onlar Rableri indindedirler"* (A'raf, 206) buyurmuştur. Yine vaad hususunda, *"Onun katımızda bir yakınlığı var"* (Sâd, 25) buyurmuştur. Meleklerden bahsederken, *"En yakın melekler de Allah'a kul olmaktan asla çekinmezler"* (Nisa, 172) buyurmuştur. Binâenaleyh melekler, yakınlığı Allah'ın kendilerine verdiği, şerefli kullarıdır ve onlar, sultanların yanında bulunan, kapılarını bekleyen, verilecek emirleri gözeten kölelerin ve hizmetcilerin emre itâatı gibi, *"emrolunduklarını hemen yaparlar."* Dolayısıyla onlar, anında herşeye muktedir olan **Melik'e** mensub (bağlı) kimselerdir. Öyle ise onlar, "**Melikiyyûn**" (Büyük Melik Allah'a bağlı kimseler)dirler. "**Melâike**" kelimesinin sonundaki "tâ" da, "**sayârife**" (kuyumcular) "**beyâtine**" (baytarlar) kelimelerinde olduğu gibi cemîliğe nisbet edilmekten dolayı gelen "tâ"dır.

Buna göre eğer, "Bu, şu bakımlardan yanlıştır:

1) Hiç kimse صَيْرَفِي (**sayrafî**) kelimesini kullandığı gibi, meleklerden biri için "**melîkî**" ifadesini kullanmamıştır.

2) İnsan, Allah katında olduğu zaman, meleklerden olması gerekir. Halbûki durum böyle değildir. Çünkü "**melâike**" kelimesinden, insanoğlundan başka bir cins anlaşılır.

3) "**Fa'îl**" vezninin, çoğulunun "**fe'âiletü**" şeklinde geldiği duyulmamıştır. Bunun müfredi, tıpkı "**nemîme**" ve "**habîbe**" kelimelerinde olduğu gibi, "**fa'îletün**" şeklindedir.

4) Eğer böyle olsaydı, "**melîk**" kelimesi çoğul yapılamazdı" denilirse, biz deriz ki: **Bunlardan birincisinin cevabı şudur:**

Bunun müfredinin kullanılmadığı meselesini kabul ediyoruz. Sebebi ise şudur: Melîk, her nekadar büyük bir zat olursa, onun hükmü, hizmetçileri, adamları da, o nisbette çok olur. Binâenaleyh melîk, ululuk ile nitelendiğinde, çoğul ile tavsîf edilir ve meselâ, "Büyük ordular sahibi" denilir. Fakat tek bir kişi ile, böyle ululuk sıfatları ile nitelenemez. Ama bu tek kimse, eğer melîke nisbet edilirse, o zaman haber olmaya aday olur ve meselâ, "Bu benim melîkîm" denilir. Bu ise, senin, onun bizzat kendisini tanıyıp da, bu bir kimseyi mübtedâ yapman ve ondan "**melîkîm**" diye haber vermen durumunda olur. Melekler ise, pek azı müstesna, bizzat tanınamaz, bilinemez. Onlardan bilinenler, **Cebrâîl, Mikâîl,** (a.s) gibi olanlardır. Bu durumda ise, "**Cebrâîl** benim melîkîmdir" dememizin mânâsı yoktur. Çünkü haberin ne olduğunu bilen kimse için, haberin mübtedâ için sâbit olduğunu anlatma durumu hariç, ondan haber vermesi câiz olmaz. Dolayısıyla, meselâ insanın hayvan veya cisim olduğunu söylemek uygun olmaz. Çünkü bu, zaten açık olanı açıklamak demek olur. Meğer ki, bu kimse bunu bir maksad ve gayeden ötürü bir darb-ı meselde veya nâdir bir durumda kullansın. Bunun, mübtedâ olarak melike nisbet edilmesi de olamaz. Çünkü ululuk, kişinin "meleklerden birisi" deyip de, bununla, Allah'a yakın olanların çokluğuna dikkat çekmede yatmaktadır. Nitekim sen, "Melikin adamlarından biri..." dersin de, direkt olarak, "Melikin adamı (arkadaşı)" demezsin. Binâenaleyh ileri derecede bir saygıyı anlatmak istediğinde, birisinin yanında, melik ismi birşeye nisbet edilmeden kullanılır. Bundan da öteye, bu, onun şiddet ve kuvvetini ifade için, (mübteda olarak) kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, (**Cebrâîl** (a.s) için), *"Güç-kuvvet sahibi..."* (Necm, 5) buyurmuştur. **Mîm-lâm-kâf** harfleri, çeşitli şekillerde tertîb edildiğinde (sıralandığında), bilindiği üzere, "güç, şiddet - kuvvet" mânâsına gelirler. Fakat bir topluluk yanında, saygı için, "**el-Melâike**" kelimesi kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Rabbinin ordularını, O'ndan başka hiç kimse bilemez"* (Müddessir, 31) buyurmuştur.

İkinciye de şu şekilde cevap verilir: Deriz ki, bir isim, ilk defâda, onunla nitelenebilecek birisine has kılınmış bir vasıf (sıfat) için kullanılır. O birisinden başkası, eğer bu sıfatla nitelenmiş olsa, bu isimle adlandırılamaz. Nitekim fiilinin ism-i fâili olan (hareket eden) kelimesi böyledir. Dolayısıyla hareket eden bir kadına "**dâbbe**" denilmez. Herkes ve herşey hakkında genel mânâda kullanılan, "**debb**"in (hareketin)

dışında olmak üzere, bu kelime, husûsî bir şekilde hareket ettiğinde, o kadının bir sıfatı olarak kullanılabilir. Meselâ o kadın, birşeyi almak için veya başka birşey için geceleyin hareket etmesini gösteren bir sıfat olarak şöyle de denilebilir: Meleklere, "**melâike**" denilmiştir, çünkü onlar, Âdemoğlu yaratılmazdan önce, sayısını ancak Allah'ın bilebileceği bir müddetten itibaren, Allah'a intisâb etmiş varlıklardır. Binâenaleyh Allah'a vuslat etmeyen, O'nun kapısında beklemeyen kimse için, ne böyle bir intisâb, ne böyle bir alışkanlık tahakkuk etmez, dolayısıyla da bu adla adlandırılamaz.

Üçüncüsüne de şu şekilde cevap veririz: Kıyasî olarak çoğul yapılan cemîler için bir engel yoktur. Meselâ bunlar, "**fa'al**" vezninde olan, "**cemel**" kelimesinin **cimâl**, **semer** kelimesinin **simâr** şeklinde **fi'âl** vezninde; **eskâl** ve **eşcâr** gibi **ef'al** vezninde ve **fa'lân** v.b. vezinlerde cemî olması gibi. Samâî olarak cemilenenlere gelince, bunların pek azı müstesna, eğer kelimenin böyle bir cem'i yoksa, bu durumda, pek çok cem'in Allah'ın kapısına nisbet edilmesi gibi, orada yatan ta'zîm ile yetinilir ve bu "**mer'e**" (kadın) kelimesinin "**nisâ**" şeklinde cemilenmesi bâbından olur.

Dördüncüsüne ise şu şekilde cevap veririz: Bu, bir engelden ötürüdür. Belki de bu engel, ondan kaynaklanmıştır. Yahut şöyle diyebiliriz: "**Fey'al**" kelimesi cemî konusunda, **fa'îl** veznine hamledildiği gibi, **fa'îl** vezni de, **fa'îl** veznine hamledilmiştir. Dolayısıyla da, **ceyyid**'in cem'ine de **ciyâd** denilmiştir. Ama **fa'îl** vezninde, çoğul olarak **efâ'il** denilmez. Bu söylediğimiz hususu şu da destekler. **İblis**, o kapıda dururken, melekler zümresine dâhildi. Dolayısıyla diyoruz ki: "Cenâb-ı Hak, *"Hani biz meleklere, "Adem'e secde edin" demiştik de, İblis hâriç, hepsi hemen secde ettiler"* (Bakara, 34) buyurmuştur. Bu, "O **İblis**, o kapıdan geri çevrilip uzaklaştırıldığı zaman, meleklerden hâriç tutuldu ve cinlerden oldu" demektir.

Bazı dilcilerin, "**Melâike** kelimesi, "**Mel'ek**"in cemîsidir. "**Mel'ek**" de, elçilik demek olan, **Ulûket** kökünden olan **me'lek** kelimesinin çevrilmiş (harfleri yer değiştirmiş) hâlidir" şeklindeki iddiâlarına gelince, bunda, bizim söylediklerimizden daha çok zorlamalar var. Çünkü bir kere, "**melek**" kelimesi **fa'al** vezninde olmayıp **mef'al** veznindedir? Bu, zâhirin hilâfınadır. Niçin tıpkı **me'ârib**, **me'âsim**, **me'âkil** gibi kelimelerde olduğu üzere, aslına göre bunda da **me'âlik** şekli kullanılmamıştır. Bütün bunlar, ancak bir zorlama ile söylenebilecek şeylerdir. Yine "**melek**" kelimesi "**mel'ek**" şekline sokulmuş da, bu bahsettiğimiz benzeri kelimelerde niçin yapılmamıştır? Yine niçin bunun cemine "tâ" getirilmiş de, her "**mef'âl**" veznindeki kelimenin cemisinde olduğu gibi, "tâ"sız olarak "**melâik**" denilmemiştir. Onların görüşlerini, جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا *"Allah (melekleri) elçiler kıldı"* (Fâtır, 1) âyeti de reddeder. Şu halde buradaki "**rüsûl**" (elçiler), o mânâdaki elçilerden başkadır. Binâenaleyh nasıl "**rusul**" kelimesinin, mürselîn (gönderilenler), "**mukterib**" kelimesinin de "**karib**" (yalnız) mânâsına alınması doğru olmaz ise, meleklerin resuller kılındığının söylenilmesi de doğru olmaz. Çünkü kılmada, mutlakâ bir değişiklik söz konusudur. Bütün bu meleklerin, Allah Teâlâ'ya mensûb oluşları, O'nun huzurunda duruşları ve kendilerine gelen emirleri almak için, emre muntazır oluşları, bu kimselerin söylediklerinin aksine delâlet etmektedir.

★ ★
★

Bilgiye Değil, Zanna Uyanlar

وَمَا لَهُم بِهِۦ مِنْ عِلْمٍ ۚ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا ٱلظَّنَّ ۖ وَإِنَّ ٱلظَّنَّ لَا يُغْنِى مِنَ ٱلْحَقِّ شَيْـًٔا ﴿٢٨﴾

"Halbuki onların buna dâir bilgisi de yoktur. Onlar kuruntudan başkasına uymazlar. Kuruntu ise, şüphesiz, gerçek nâmına hiçbirşey ifâde etmez"

(Necm, 28).

Ayetteki, بِهِۦ *"buna dâir"* ifâdesinin, neyi gösterdiği husûsunda şu izahlar yapılmıştır:

1) **Zemahşerî**'nin naklettiğine göre bu, onların bilgisizce, ilimleri olmadan söyledikleri şeye râcidir.

2) Bu zamir, önceki âyette geçen bilgilere râcidir, yâni, "Onların Allah hakkında bilgileri yoktur. Dolayısıyla, müşrik olmaktadırlar" demektir. Bu zamir, بِهِمْ şeklinde de okunmuştur. Bu durumda da şu izahlar yapılabilir:

a) Onların, **âhiret** hakkında bilgileri yoktur.

b) Onların, bu **tesmiye** edişleri bir bilgiye dayanmamaktadır.

c) Onların, **melâike** hakkında bir bilgileri yoktur.

Eğer biz, "Onların âhiret hakkında bilgileri yoktur" mânâsını verirsek, onlar hakkında daha önce söylenen husûsa bir cevap olur. Çünkü onlar, "Bu putlar, Allah katında bizim şefâatçilerimizdir" deyip, dirilince üzerine binsinler diye, ölülerinin kabirlerinin başına bir deve bağlıyorlardı. Fakat onlar, bunu âhireti bilmeden kaynaklanan bir iş olarak yapmıyor, söylemiyorlardı.

Yok eğer biz, "Onların, bu tesmiye edişleri bir bilgiye dayanmamaktadır" mânâsı verirsek, ortaya bir problem çıkar, o da şudur: Bu adlandırma ile ilgili olarak onların bir bilgileri var. Çünkü onlar, kendilerinin bir şüphe içinde olmadıklarını biliyorlardı. Çünkü isim verme bâzan, öncelikle "vaz'î" olur ki bu, zan ile değil, aksine ne vaz, ettiğini bile bile olur. Bazan da, mânâ ile ilgili bir kullanış şeklinde olur da, buna yalan, doğru veya ilim ârız olabilir. Birincisinin misâli, bir kimsenin ilk önce "semâ-gökyüzü" adını, müsemmâsına koyup, "Bu, semâdır" demesi; ikincisinin misâli de şudur: Şimdi biz bundan sonra, su veya taş hakkında, "Bu, semâdır" dersek, bu yalan olur. Buna inanan ise, câhildir.

İtikadî ve Amelî Durumlarda Zan

İşte, aynen bunun gibi, bunların melekler hakkında, "Bunlar Allah'ın kızlarıdır" deyişleri, vaz'î bir isimlendirme olmaz. Onlar bununla, o meleklerin, kızlar lâfzının kendileri hakkında kullanılması gerekli olan bir şey ile mevsûf olduklarını kastetmişlerdir ki, işte bu yalandır ve bunun böyle olduğuna inanan ise câhildir. Binâenaleyh, işte bu, bizim, daha önce de bahsettiğimiz gibi, maslahat (fayda) olan

durumlarda, örfî, ya da şer'î fiillerde kesin bilgi elde edilemediğinde zanna tâbî olunur. Ama itikadî konularda ise zan, hakikat bakımından, hiçbir şey ifâde etmez" şeklindeki sözümüzden kastedilendir.

Zan Bazan İsâbet Eder

İmdi eğer; "Zan, bazan isâbet etmez mi?" Binâenaleyh, daha nasıl zan hakkında, "O hiçbir şey ifâde etmez" hükmü verilebilir?" denilirse, biz deriz ki, mükellef, hakka inanabilmesi için, hakkı batıldan; hayrı yapması için de, hayrı şerden ayırıp ortaya koyacak yakînî (kesin) bir inanca muhtaçtır. Ancak ne var ki hakikat konusunda (vâkıaya) mutabık bir inanç için, kesin inanç içinde bulunulması gerekir. Zanneden ise, kesin inanç içinde olamaz. Ama, hayır, iyi, güzel hususunda pekçok yerde, zanna itibar olunur.

"Hak"dan kasıt: Allah Teâlâ

Ayetteki, "hak" kelimesiyle, Allah Teâlâ'nın kastedilmiş olduğunun söylenilmesi de muhtemel olup, bunun mânâsı, "zan, Allah'tan yana hiçbir şey ifâde etmez" şeklinde olup, bu da, "İlahî vasıflar zanlarla elde edilip, ortaya konulamaz" demektir. Bunun delili, "... *Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah hakkın ta kendisidir..*" (Hac, 6) âyetidir. Burada şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ, üç yerde, "zan"dan (zanna tâbi olmaktan) men etmiştir ki, bütün bu yerlerde bu men etme işi, "isimlendirme" ifâdesinin akabinden gelmiştir. İsimle çağırma ve ona tutunarak duâ etme, iki yerde olmuştur. Bunlardan birisi, bu sûrededir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu, sizin ve atalarınızın taktığı adlardan başkası değildir. Allah onlara hiçbir hüccet indirmedi. Onlar, kuruntudan ve nefislerin arzu ettiği hevâdan başkasına tâbi olmuyorlar"* (Necm, 23) âyeti ile,

b) *"Onlar kuruntudan başkasına tâbi olmazlar. Kuruntu ise şüphesiz, hakdan hiçbir şeyi ifâde edemez"* (Necm, 28) âyetidir. Diğeri ise, **Hucûrât Sûresi**'ndedir. Şöyle ki: Cenâb-ı Hak, kalb ile duâ (çağırma) etmenin peşinden, *"Birbirinizi kötü lâkaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü addır! Kim tevbe etmezse, onlar zâlimlerin tâ kendileridir. Ey iman edenler, zannın birçoğundan kaçının..."* (Hucûrât, 11-12) ki bütün bunlar, dili korumanın, diğer organları korumaktan daha evlâ, yalan söylemenin de, el ve ayaktan sudûr eden asıl günahlardan daha çirkin oluşunun delilidir. Bu üç yer de,

1) **Lât, Uzzâ** gibi, medhe müstehak olmayanları methetme;

2) Zemme müstehak olmayan ve Rahmân'ın kulları olan o melekleri zemmetmek ve onları, dişilikle vasfetmek, isimlendirmek ve;

3) Durumu malûm olmayanları zemmetmektir. Ama, hâli bilinmeyenleri medhetmeye gelince, Cenâb-ı Hak bu husûsta, "onlar ancak zanna tâbi olurlar" buyurmuştur. Tam aksine bu husûsta zan (hüsn-i zan) muteberdir ve insanın dış görünümüne bakmak vâcibtir.

★ ★
★

Ehl-i Dünyadan Uzak Dur

فَأَعْرِضْ عَنْ مَّن تَوَلَّىٰ عَن ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿٢٩﴾

"Onun için sen, bizim zikrimize arka çeviren, dünya hayatından başkasını arzu etmeyen kimselerden yüz çevir"

(Necm, 29).

Bu, "Onlarla mücadeleyi bırak, zîrâ tâbliğde bulundun ve sana düşeni hakkıyla yerine getirdin..." demektir.

Yersiz Nesh İddiâsı

"Kur'ân'da ne kadar أَعْرِضْ *"yüz çevir..."* ifâdesi varsa, bunlar, savaş âyetiyle mensûhtur" demişlerdir, ama bu doğru değildir. Çünkü, "yüz çevir" emri, (bizzat) savaş (kıtâl) âyetine muvafıktır. O halde daha nasıl, bu ifâdeler, kıtâl (cihâd) ayetiyle mensûh olabilirler?! Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s), hikmetle (delilli) bir biçimde ve güzel öğütle çağırmakla, davet etmekle me'mûr idi. Onlar o peygambere, kendi bâtıllarıyla karşı gelince, Peygamber (s.a.s)'e, *"Onlarla en güzel biçimde mücadele et..."* (Nahl, 125) denilmiştir. Daha sonra, bu da fayda vermeyince, Cenâb-ı Hak ona, "O halde onlardan yüz çevir, onlara, delil ve burhan (aklî ve naklî deliller) ile mukabelede bulunma. Çünkü onlar, hakka tâbi olmazlar ve sâdece ve sâdece zanlarına tabi olurlar. Ve onlara, mukabelede bulunmanın câiz olmasının şartlarına göre onlarla münazara etmekten yüz çevirerek, mukabelede bulun..." demiştir. O halde daha nasıl, bu gibi ifâdeler mensûh olabilir? أَعْرَضَ fiili, أَشْكَاهُ "şikâyetini geri aldı..." bâbındandır. Ve buradaki hemze, "selb" içindir. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "Onlara olan arzını izâle et, gider; artık bundan sonra da hiçbir durumu onlara arzetme.." demek istemiştir. Ayetteki, *"Bizim zikrimize arka çeviren..."* ifâdesi, arzetmenin ve münâzarada bulunmanın faydasını beyan eden bir ifâdedir. Çünkü söze kulak vermeyen kimse, o sözün mânâsını nasıl anlayacaktır?

Burada Zikr'den Maksad

ذِكْرِنَا kelimesi husûsunda da şu izahlar yapılmıştır:

a) Kur'ân'dan;

b) Naklî ve akîî delillerden ve

c) Allah'ı anmaktan.. Çünkü bir şeye tefekkür gözüyle bakmayan, onun vasıflarını nasıl bilip tanıyabilir? Çünkü onlar şöyle diyorlardı: "Biz, Allah'ın nimetleri hakkında tefekkür etmiyoruz, çünkü bizim Allah'la ilgimiz yoktur. Bizim işimiz, bizi yaratanladır.. Ki bu da, -farklı görüşlerine ve muhtelif bâtıl itikadlarına nisbetle- melekler ya da "**dehr**"dir.

Ayetteki, وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا "*.. dünya hayatından başkasını arzu etmeyen..*" ifadesi, onların "haşr"i inkâr ettiklerine bir işârettir. Çünkü onlar, *"Bu (hayat), ancak bizim dünya hayatımızdır..."* (Mü'minûn, 37) demişlerdir. Allah Teâlâ da, *"Dünya hayatına mı razı oldunuz?"* (Tevbe, 38) buyurmuştur ki bu, "Onlar, dünya hâyâtının ötesinde, kendisi için çalışıp çabalayacakları bir başka şey kabûl etmezler" demektir. O halde, âyetteki, *"Bizim zikrimize arka çeviren..."* ifâdesi de, onların, haşri inkâr edişlerine bir işârettir. Çünkü bir kimse, Allah'ın nimetleri hakkında tefekkür etme husûsunu terkedince, O'nu tanıyamaz. Dolayısıyla da, Resûlüne ittibâ etmez. Bunun akabinden de, bu Resûlün sözü, bu kimseye herhangi bir fayda temiz etmez. Bir kimse "**haşr**", "**hesap**" vs. gibi kavramlara (lisânında yer vermez) bu gibi şeyleri kabul etmezse, korkmaz, dolayısıyla da, üzerinde berdevam olduğu hareketinden vazgeçmez. Derken artık, bu çağrıda, bu dâvette bir fayda da kalmaz.

Nebî (a.s) Kalblerin Tabibi

Bil ki, Hz. Peygamber (s.a.s), kalblerin doktoru idi. Dolayısıyla, bütün bunları tabiblerin usûlüne göre yapmıştır, uygulamıştır. Tabiblerin usûlü şudur: İlgili hastalığın ıslâhı, gıdalarla mümkün ise, ilâç kullanmazlar; tesiri az ilâçlarla ıslâhı mümkünse, güçlü ilâçlar kullanmazlar. Derken, meşrubat, vb. şeylerle tedavi edemediklerinde de, cerrahî operasyona ve dağlamaya başvururlar. Öyle ki, "Tedavinin en sonuncusu, dağlamaktır, cerrahi operasyondur" denilmiştir.

Aynen bunlar gibi, Hz. Peygamber (s.a.s) de, kalblere (bu kalblerin sahiplerine), sâdece Allah'ın zikrini emretmiştir. Çünkü, nasıl ki nefisler gıdalarla itmi'nâna eriyor, tatmin oluyor, aynen bunun gibi kalbler de, Allah'ın zikri ile tatmin oluyor. O halde bu demektir ki zikir, kalblerin gıdâsıdır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) ilk önce, "**Lâ ilâhe illâllah!** -*Allah'tan başka ilâh yoktur*" deyiniz" demiş, **Ebû Bekir** ve yararlanan diğer kimselere zikri emretmiştir. Bundan yararlanamayanlara da, ilgili delilleri zikretmiş ve meselâ, *"Düşünmezler mi?.."* *"De ki: Tefekkür ediniz, bakınız"*; *"Bakmazlar mı?"* vb. *demiştir. Derken, ilgili tehdit ve vaîdleri getirmiştir. Bu da onlara fayda vermeyince, Cenâb-ı Hak ona, "Müdahale etmekten vazgeç, sâlih kimseleri bozmaması için fesatçı kimselerle alâkanı kes" demiştir.*

★ ★
★

Bilgilerin Sınırı

ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ ۚ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدَىٰ ۝

"Onların, ilimden erebildikleri (son nokta) işte budur. Şüphesiz ki Rabbin, yolundan sapan kimseleri çok iyi bilenin ta kendisidir. O, hidayet bulan kimseleri de pek iyi bilendir"

(Necm, 30).

ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ Bu ifâdenin başında yer alan ذٰلِكَ kelimesi hakkında, şu izahlar

1) Bu izahların en açık olanına göre, bu ifade, daha önce geçen (Necm, 28) "**zan**" kelimesine işaret etmektedir. Buna göre mânâ, "Onların ilim namına ulaştıkları en son nokta, zanna sarılmaları olmuştur" şeklinde olur.

2) "Dünya hayatını tercih etmek, onların, ilim namına ulaştıkları son noktadır." Yani, "Bu tercih, onların ilim namına ulaştıkları şeyin son noktasıdır" demektir.

3) *"Onun için sen, bizim zikrimize arka çeviren ... kimselerden yüz çevir"* (Necm, 29). Bu yüz çeviriş, onların ilim namına ulaştıkları son mesâfedir" demektir. mânânın böyle olması halinde, söz konusu ayette geçen "ilim" ifâdesiyle, "malûm" yani ism-i mef'ûl mânâsı kastedilmiş olur. Böylece de, **ilm** kelimesinin başındaki **el**iflâm, tarîf ifade eder. "Malûm olanı bilmek..." de, Kur'ân'da olan şeylerdir. Bunu, şu şekilde izah edebiliriz: Kur'ân gelince, insanların bir kısmı, o Kur'ân'ı kabul edip ona sarıldılar. Göğüsleri, onunla genişledi, ferahladı. Böylece de en üstün makama nâzil oldular. Bazıları ise, o Kur'ân'ı, mu'cize olması bakımından kabul etti, ilgili peygambere tâbi oldu; derken, orta bir dereceye ulaştılar. Kimileri de, meselâ **Ebû Tâlib** gibi, bu hususta ileri geri söz söylemekten çekindi ki bu, ilgili mertebelerin en düşük olanıdır. Bazıları ise, Kur'ân'ı kabul etmeyip onu tenkit ve ta'n ettiler. Şimdi, ilk olanlarından yüz çevirmek caiz değildir.. sonrakilerden ise, yüz çevirmek vacibtir. Bu durumda, onun ulaşmış olduğu ilmin mevki ve derece, onun, berikilerle konuşmaması ve onlardan yüz çevirmesidir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Allah Teâlâ, onların erişebilecekleri en son noktanın bu olduğunu beyan etti. Halbuki, "Allah, her nefsi ancak, gücünün yettiği ile mükellef tutar." Şimdi, ilmi olmayan deli ve çocuk, tâkat getiremeyecekleri şeylerle me'mûr olamazlar. O halde, Cenâb-ı Hak, daha nasıl, onları ikâba duçar kılacaktır?

Cevap: Biz deriz ki, Cenâb-ı Hak, daha önce, onların, Allah'ın zikrinden yüz çevirdiklerini belirtmiştir. Binâenaleyh, buna göre sanki, onların ilimlerinin olmayışı, ilmi kabul etmeyişleri yüzünden olmuştur. Allah Teâlâ, onların yüz çevirmelerini, bu bilmeme işi buna nisbet edilsin de, böylece ilahî cezâ tahakkuk etsin diye, takdir etmiştir.

Zemahşerî ise şöyle demektedir: ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ ifâdesi, iki cümle arasına girmiş bir **cümle-i itirâziyye'dir**. Buna göre, kelamın takdiri, *"Onun için sen, bizim zikrimize arka çeviren, dünya hayatından başkasını arzu etmeyen kimselerden yüz çevir. Şüphesiz ki Rabbin, yolundan sapan kimseleri çok iyi bilenin ta kendisidir..."* şeklinde olmuş olur."

Halbuki, ayet-i kerimenin maksadı, ancak, bizim bahsettiğimiz şekilde tam olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlardan yüz çevir. Çünkü bu, onların varacakları son noktadır. Ve, onlardan meydana gelen şeyin ötesinde de, başka bir şey meydana gelmez" demek istemiştir. Böylece de, ayetteki, "... arka çeviren..." ifadesi, cehâlet sebebiyle olan mazeretlerinin sona erdiğine bir işaret olmuş olur. Çünkü cehâlet, arka çevirme ve sadece dünyayı tercih etmek ile olur.

Müteâkiben söz yenidən başlayıp إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدَىٰ *"Şüphesiz ki Rabbin, yolundan sapan kimseleri çok iyi bilenin ta kendisidir. O, hidayet bulan kimseleri de pek iyi bilendir"* buyurmuştur. Bu ifadenin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "yüz çevir..." diye hitâp edip, Hz. Peygamber (s.a.s) de, kavminin iman etmesini alabildiğine arzulayıp, her aklına geldikçe de, "Hatırlatmada, tebliğde henüz fayda vardır. Kâfir kimselerden, bir takım kimseler de, savaşsız olarak iman edebilir..." deyince, Cenâb-ı Hak ona, "Senin Rabbin, yolundan sapan kimseleri çok iyi bilendir" buyurdu. Böylece o, hiçbir mükellefin, (bu safhada), sadece davet ve iyi dilek ile iman etmeyeceğini, onlar hakkında en son safhada, ancak kılıcın ve savaşın fayda vereceğini anladı; böylece de, artık onlarla cidalleşmeyi bırakıp, savaşmaya yöneldi... Bu izaha göre, ayetteki بِمَنِ اهْتَدَىٰ ifadesinin anlamı, "O, kendi takdirinde, kimin sapacağını ya da kimin hidayete ereceğini, ilm-i ezelîsiyle bilmektedir. Binâenaleyh, bu iki durum O'nun nezdinde birbirine karışmaz. Yüz çevirmede ümitsizlik yoktur, hatta örfte, bazan maslahat sayılır" şeklinde olur.

2) Bu ifade, *"Her halde ya biz, ya siz mutlak bir hidayet üzerindeyiz. Yahut apaçık bir sapıklıkta..."* (Sebe, 24) ve *"Allah aramızda hükmedinceye kadar..."* (A'râf, 87) ayetleri mânâsındadır. Ki, bunun izahı şöyle yapılabilir: Onlar, "Biz, hidâyet üzereyiz. Siz ise, batılı savunuyorsunuz.." dediler. Derken, Hz. Peygamber (s.a.s) onlara ilgili delilleri getirdi, fakat bu onlara fayda etmedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Onlardan yüz çevir, senin mükâfaatını Allah verecektir. Çünkü O, sizin "hidâyete ermişler", onların da "saptırmış kimseler" olduğunu bilmektedir" buyurdu. Münazara ve münakaşa yapan iki kişi, güçlü bir hükümdarın yanında münazara edip, maksadları da, ilgili hususun hükümdar yanında anlaşılması olduğu zaman, şimdi, karşı taraf hakkı kabul ederse, bu neâlâ; aksi halde, hakka isâbet eden tarafın maksadı, bunun, hükümdar nezdinde (de) ortaya çıkmasını sağlamak olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak adetâ, "Mücadeleni verdin, hem de çok güzel yaptın. Allah, hakka isâbet edeni, etmeyenden ayıran ve onları en iyi bilendir" buyurdu.

3) Allah Teâlâ, peygamberine, yüz çevirmesini emredip, kavminden de büyük eziyyetler sudûr edip, Hz. Peygamber (s.a.s) de iman edecekleri ümidiyle, bütün bunlara katlanıp, "(ama neticede) bütün bunlar neticesiz kalıp onlar iman etmeyince, Hz. Peygamber (s.a.s) adeta, benim çabalarım ve onların eziyyetlerine katlanmam, boşuna oldu.." deyince, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz Allah sapıtanların da, hidayete erenlerin de durumunu bilir. Çünkü, göklerde ne var, yerde ne varsa Allah'ındır. (Bunların yaratılması ise Allah'ın) kötülük edenleri, yaptıklarına mukabil cezâlandırması, hidâyete eren ve güzel harekette bulunan kimseleri de daha güzelliyle mükâfaatlandırması içindir.." buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
Ayetteki Ayn Hüve Zamiri

İlgili ayetteki هُوَ lafzına, zamir-i imâd (dayanak zamiri), zamir-i fasl denilir. Cenâb-ı Hak şayet, إِنَّ رَبَّكَ أَعْلَمُ demiş olsaydı bile, söz tamam olurdu. Ne var ki, ilgili ifadeler, böylesi fasıl zamirlerinden uzak kaldığında,

dinleyen kimse (meselâ burada), أَعْلَمُ kelimesinin إِنَّ رَبَّكَ kelimesinin haberi olduğnu veya bunun yanısıra, başka bir haber bulunduğunu bildiği için, sözün sonrasını dinlemeye yönelir. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Şayet bir kimse, إِنَّ زَيْداً أَعْلَمُ مِنْهُ عَمْرٌو "Zeyd'e gelince, Amr ondan daha bilgilidir" demiş olsa, Zeyd'in (إِنَّ 'nin) haberi, kendisinden sonra gelen cümle olmuş olur. Ama bu kimse هُوَ أَعْلَمُ derse, böyle bir tereddüt bertaraf olmuş olur.

İKİNCİ MESELE
Allah Hakkında İsm-i Tafdîl

Ayetteki أَعْلَمُ kelimesi, "**mufaddalun aleyh**"i, yani başkalarının kendilerine tercih edilmiş olduğu kimselerin bulunmasını gerektirir. Nitekim Arapça'da, "**Zeyd, Amr'dan** daha bilgili (أَعْلَمُ) 'dir" denilir. Peki, buna göre, (ayette ifâde edildiği şekliyle), Allah kimlerden daha bilgilidir? Biz deriz ki: **Ef'alu** أَعْلَمُ kalıbı, genellikle, "Benzeri bulunmayan âlim..." anlamına gelir. İmdi, şayet o muhtevada bir âlim varsa, işte "mufaddalun aleyh (mukayese edilen)"dir. Yok, eğer yoksa, zaten gerçekte âlim olan sadece O'dur." Allah'ın sıfatları hakkında kullanılması halinde "**ef'alu**" kalıbı, pekçok yerde, işte bu mânâya gelmektedir. Meselâ, "**Allahu ekber**" denilir. "Hakikatte, O'nun gibi bir **Kebîr** olmadığı gibi, O'ndan **ekber** de yoktur. Buna uygun düşen bir başka misâlde, meselâ dualarda kullandığımız, "**Ya ekreme'l-ekremîn**" ifadesidir ki, bunu söyleyen kimse adeta, "Senin gibi kerîm yoktur. Gerçekte en keremli olan ancak sensin.." demek istemiştir. Yoksa mukayese kasdı yoktur. İşte ayetteki أَعْلَمُ "hidâyete ereni ya da sapıtanı bilendir, âlimdir..." diyenlerin görüşlerinin mânâsı budur. Şöyle de denebilir: Allah, -Kendisi dışında başka bir âlimin varsayılması halinde- her âlimden daha bilgilidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hem, عَلِمْتُهُ "onu bildim", hem de عَلِمْتُ بِهِ "onu bildim" ifadeleri kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu ayetinde أَعْلَمُ بِمَنْ buyururken, meselâ **En'âm Sûresi'nde** هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ *"O, yolundan sapanı en iyi bilendir"* (A'râf, 117) buyurmuştur. Hem sonra, ilmin malûma taalluku daha güçlü olduğu zaman, malûmattan "ilim" mânâsı da kastedilmiş olabilir. Ki bu, ya ilmin kuvvetinden, ya malûm olanın açık oluşundan, ya ilmin malûm ile te'kîd edilmesinin vücûbundan, yahutta, fiilin kuvvetli oluşundan ötürü olmuş olabilir:

İlmin kuvvetli olmasına gelince bu, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphe yok ki Rabbin, senin, gecenin üçte ikisinden biraz eksik; yarısı, üçte biri kadar ayakta durmakta olduğunu (...) biliyor"* (Müzemmil, 20) ayeti ile, أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى *"Allah'ın muhakkak (her şeyi) görüp durduğunu hiç de bilmemiş mi?.."* (Alâk, 14) ayetinde böyledir. Şimdi, Cenâb-ı Hakk'ın ilmi tam ve şümullü olunca, o ilmini (yani ayettekî يَعْلَمْ fiilini) Kendi gözetiminde bulunan kulunun hallerinden bir haline **harf-i cer'siz** olarak taalluk ettirdi. (Birinci ayet), kulun ilmi zayıf ve muhdes olunca da, beşer ilminin ihata edemeyeceği sıfatlarından bir sıfat olan mef'ûle, ilmi, **harf-i cer** ile taalluk ettirdi. (**Alâk Sûresi**'nde) yahutta şöyle diyebiliriz: Allah Teâlâ'nın görücü olması, hissedilir, güzle görülür, elle tutulur cinsten bir şey olmayınca, kendisi hakkında **harf-i cer'siz**, başkası hakkında ise **harf-i cer** ile taalluk ettirdi.

Malumun zâhir olmasına gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın, kimi dilerse onun rızkını yaymakta, (kimi de dilerse onunkini) kısmakta olduğunu hâlâ bilmediler mi?.."* (Zümer, 52) ayetinde olduğu gibidir. Allah'ın böyle olduğu aşikâr ve malûmdur.

İlmin malûm ile te'kid edilmesinin vücubu da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bil ki, Allah'dan başka hiçbir ilâh yoktur"* (Muhammed, 19) ayetinde olduğu gibidir. Bunun, zâhir kabîlinden olduğu da söylenebilir. Nitekim *"Biliniz ki sizler, Allah'ı acze düşürücü değilsiniz.."* (Tevbe, 2) ayeti de böyledir.

Fiilin kuvvetine gelince, Cenâb-ı Hak, *"Onu asla sayamayacağınızı bildi..."* (Müzemmil, 20) ve *"Şüphe yok ki Rabbin, senin, gecenin üçte ikisinden biraz eksik (...) ayakta durmakta olduğunu biliyor"* (Müzemmil, 20) buyurmuştur. Şimdi, kullanılan şey, fiil olunca, Allah Teâlâ, onu, **harfi cersiz** olarak mef'ûle taalluk ettirmiştir. Kullanılan şey fiil değil de, ameli zayıf bir işe delâlet eden bir isim olduğunda ise, o ismi, mef'ûle, **harf-i cer** ile taalluk ettirir ki, işte bu sebeple Cenâb-ı Hak, إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok yerinde sapıtanları bildiğini, hidayete erenleri bilişinden önce zikretmiştir. Meselâ **En'âm, Nûn** ve bu **Necm** Sûresi'nde olduğu gibi... Çünkü bütün buralarda bahsedilen, Hz. Peygamber (s.a.s) ile inatcı kâfirlerdir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, onları tehdid etmek ve peygamberinin kalbini teselli için, önce onlardan bahsetmiştir.

BEŞİNCİ MESELE Hak Teâlâ, bu yerlerden birisinde, هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ *"O (Allah), yolundan sapanı en iyi bilendir"* (En'âm, 117); bir diğerinde, yani bu sûrede, de هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ buyurmuştur. Binâenaleyh bu konuda ne dersin? Ben derim ki: "Evet, Biz bu hususu, biri aklî, diğeri ise naklî, iki bahisle ele alalım:

Aklî olan şudur: Kadîm ilim, malum olana, olduğu biçimde taalluk eder. Eğer bu iş dün meydana gelmişse, O, bunun dün meydana geldiğini bilir ve O'nun ilmi bizim ilmimiz gibi değildir. Çünkü ilgili şeyin dün meydana gelmesi, bizim ise onu ancak bugün bilip öğrenmemiz mümkündür. Aksine, O'nun ilmi, *"Ne göklerde ne yerde bir zerre miktarı O'nun bilgisinden kaçamaz"* (Sebe, 3) ayetinde bildirildiği şekildedir. Meydana gelen şey, O'nun ilminden, bir göz açıp kapayıncaya kadarki süre bile geç kalmaz.

Naklî olan bahis de böyledir: İsm-i fâil, muzârî manasına olduğu zaman, fiilinin ameli gibi amel eder. Ama mâzî manasına olduğunda, müştak olduğu o fiili gibi amel edemez. Nitekim sen أَنَا ضَارِبٌ زَيْداً أَمْسِ "Ben dün Zeyd'i dövücüyüm" diyemezsin. Eğer, Zeyd'i mef'ûl (tümleç) yapmak istiyorsan, sana düşen ضَرَبْتُ زَيْداً demendir. Yok eğer bu fiilin ism-i failini kullanmak istiyorsan, o zaman sana düşen, bunu izafetle kullanman ve meselâ, أَنَا ضَارِبُ زَيْدٍ أَمْسِ "Dün Zeyd'i döven benim" demendir. Yine أَنَا غَداً ضَارِبٌ زَيْداً "Ben dün Zeyd'i dövenim" denilebilir. Bunun sebebi şudur: fiil meydana geldiğinde, bunun istikbalde yenilenmesi, halde (şimdiki zamanda)

bulunması söz konusu değildir. Binâenaleyh bu iş, olup bitmiştir ve artık amel etmekten âcizdir. Fakat hâle ve olması beklenen şeye gelince, bunun için meydana gelme söz konusudur. Binâenaleyh işte bunu amel ettirmek mümkündür.

Bunun böyle olduğu anlaşıldığına göre, şimdi şöyle diyebiliriz: Allah Teâlâ, ضَلَّ (saptı) buyurunca, bu sapma işi, mazî olmuş olur ve O'nun ilmi bu hadiseye, bu hadise meydana geldiği anda taalluk etmiş ve böylece onu bilmiştir. Fakat ayetteki اَعْلَمُ "çok iyi (daha iyi) bilir" ifadesi, "âlim" manasınadır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bu ifadeyle sanki, هُوَ عَالِمٌ بِمَنْ ضَلَّ demek istemiştir. Eğer burada "be" harf-i cerri getirilmeyecek olsaydı, o zaman, mâzî manasına olan isim-i faili amel ettirmek sözkonusu olurdu. Ama Hak Teâlâ, مَنْ يَضِلُّ buyurunca, "Hernekadar ezelde Allah, onun sapıtacağını biliyordu ise de, ilminin, bundan başka ileride olacak bir başka taalluku da vardır ki o da onun vukû bulduğudur. Zira "Allah falan kişinin saptığını, ezelde bildi" demek doğru değildir. Doğrusu şöyle demektir: "Allah, falancanın sapacağını ezelde bildi." Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, onun sapacağını bildiğini ifade etmiştir. Böylece de isim-i fâil, muzârî manasına olmuş olur ve müştâk olduğu fiilinin ameli gibi amel eder. Dolayısıyla (Arapça'da) زَيْدٌ اَعْلَمُ مَسْئَلَتَنَا مِنْ عَمْرٍو "Zeyd, bizim meselemizi, Amr'dan daha iyi bilir" denilmez, زَيْدٌ اَعْلَمُ بِمَسْئَلَتِنَا مِنْ عَمْرٍو denilmesi gerekir. İşte bundan ötürü, nahivciler, En'âm Sûresi'ndeki اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ ifadesinin, يَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ takdirinde olduğunu söyleyerek, اَعْلَمُ kelimesi, isim-i tafdildir. İsim-i tafdil ise, müteaddî değil, ancak lâzım fiilden yapılır. Eğer fiil müteaddî ise, lâzıma çevrilir. O halde, عَلِمَ fiili, sanki ayne'l-fiilinin zammesi ile, عَلُمَ babından gibidir. Durum, taaccüb sigaları için de aynıdır. Mesela biz, مَا اَعْلَمَهُ بِكَذَا "O onu amma da bildi!" dediğimizde, bu sanki, bir lâzım fiilden yapılmış gibi olur" demişlerdi. Fakat ben buna şu şekilde cevab veririm: Ayetteki, اَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ ifadesi, عَالِمٌ manasınadır. Biraz önce, Allah'ın sıfatları hakkında, bu tür ifadelerin kullanılması halinde, genelde bunların manalarının, "O, benzeri bulunmayan bir alimdir..." gibi bir şekilde olması gerektiğini anlatmıştık. Böylece Cenâb-ı Hak da, gerçekte اَعْلَمُ (Daha iyi, en iyi bilen) olmuş olur. Dolayısıyla yaptığımız bu izah, "Allah âlim, başkası değildir" denilmesinden daha güzeldir.

İmdi, eğer, "Cenâb-ı Hak niçin burada بِمَنْ ضَلَّ orada ise مَنْ يَضِلُّ buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Burada ilgili dalâlet, geçmişte meydana gelmemiştir ve bu husus, Peygamber (s.a.s)'in onların hidayetinden ümitsizliğe düşüp, onlardan yüz çevirmesinin emrolunmasıyla te'kid edilmiştir. Orada ise, Cenâb-ı Hak, daha önce, *"Eğer yeryüzündekilerin ekseriyetine itaat edersen, onlar seni Allah'ın yolundan saptırır"* (En'âm, 116) buyurmuş, daha sonra, *"Şüphesiz O (Allah) yolundan sapanı en iyi bilendir"* (En'âm, 117) buyurmuştur ki bu, "Eğer saptı isen, Allah senin bu sapışını bilir" demektir. Dolayısıyla ilgili sapıklık henüz meydana gelmiştir ve bu sebeble de, burada mazî sigası kullanılmamıştır.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Hak, dalâletten bahsederken عَنْ سَبِيلِهِ "yolundan" demiş, hidayetten bahsederken اِلَى سَبِيلِهِ "yoluna" dememiştir. Çünkü "Allah'ın yolundan sapma", dalâlettir ve bu

ifade kişinin dalalette olduğunu anlatmada yeterlidir. Çünkü sapma, ancak yolda iken olur. Maksada gidilecek yere ulaşıldıktan sonra, artık dalâlet (sapma) söz konusu olmaz. Yahut şöyle diyebiliriz: Allah'ın yolundan, ister başka yola girsin, ister girmesin, gerçek maksadına ulaşamaz. Ama bir yola girenin, bu yola girmemesi halinde maksada ulaşması mümkün değildir. Bunu, onun yolundan başka bir yola sapan kimsenin sapık (dâll) sayılışı ve o yola sevkedilenin muhtedî sayılmayışı da te'kid eder. Fakat kişi, bilinmemesi halinde imanına zarar getirecek her meseleye ulaştığında, işte o zaman yakînî ihtidâ (hidayet) meydana gelir ki, gerçek ihtidâ işte budur. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, إِلَى سَبِيلِهِ (yoluna) demeksizin, مَنِ اهْتَدَى ve بِالْمُهْتَدِينَ buyurmuştur.

★ ★
★

Ödül ve Ceza

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَىٰ ﴿٣١﴾

"Göklerde ne varsa ve yerde ne varsa, (hepsi) Allah'ındır. Kötülük edenleri, yaptıklarına mukâbil cezalandırması, güzel hareket edenleri de daha güzeliyle mükâfaatlandırması içindir (bütün bunlar)"

(Necm, 31).

Bu ayet, Allah Teâlâ'nın zenginliğinin ve kudretinin mükemmelliğine bir işarettir. Hak Teâlâ böyle buyurmuştur, çünkü daha sonra, "Senin Rabbin, ganî ve kâdirin kim olduğunu en iyi bilendir" demek ister. Zira bilip de muktedir olamayan kimse, mükâfaatlandıramaz. Bu sebeble Hak Teâlâ, *"Göklerde ne varsa ve yerde ne varsa (hepsi) Allah'ındır"* buyurmuştur.

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Zemahşerî**, burada لِيَجْزِيَ 'nin lâm'ının, وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا *"(Allah), atları, katırları ve eşekleri, binesiniz diye (yarattı)"* (Nahl, 8) ayetindeki **lâm** gibi, (maksadı gösteren bir lâm) olduğuna inandığını ortaya koyan sözü söylemiş ve bu hususta yine kendi mezhebine (**Mu'tezile**'ye) göre hareket etmiş, bu ayetin manasının, "Allah yerde ve gökte olanları, cezalandırma (karşılığını vermek için) yaratmıştır" şeklinde olduğunu söylemiştir. O, **Mu'tezilî** inancından ötürü, söylediği bu şeyden hiçbir istisnâ yapmamıştır.

Vâhidî ise şöyle der: "Buradaki lâm; tıpkı لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا *"Onlar için bir düşman olsun diye..."* (Kasas, 8) ayetindeki **lâm** gibi olduğunu söyler, yani, "O Firavun hânedanı, Musâ'yı saraylarına alıp büyüttüler ama, bunun neticesinde Musâ, onlara düşman ve başlarına dert olsun diye" manasındadır" der."

Bu hususta sözün özü şudur: حَتّٰى edatı ile maksadı göstermek için kullanılan lâmı'l-garaz, mana bakımından birbirlerine hayli yakındırlar. Çünkü garaz (maksad) ilgili işin neticesidir, "hatta" ise, mutlak bir sonudur. Binâenaleyh ikisi arasında bir yakınlık vardır. Bundan dolayı birbiri yerine kullanılabilirler. Nitekim Arapça'da, سِرْتُ حَتّٰى أَدْخُلَهَا "Oraya girinceye kadar gittim" ve سِرْتُ لِكَيْ أَدْخُلَهَا "Oraya gireyim diye gittim..." denilir. O halde, lâmı'l-akibe (netice lâmı), gaye için olan "hatta"nın yerine kullanılabilen lâmdır.

Burada bu iki izahdan, daha ince olmakla birlikte, daha yakın şöyle bir izah da mümkündür. Ayetteki bu lâm, ne عَلِمَ fiiline, ne de خَلَقَ fiiline taalluk etmektedir. Aksine daha önce geçen, ضَلَّ ve اِهْتَدٰى fiillerine taalluk etmekte olup takdiri, "Allah, sapana ve hidayete erene, hakettikleri karşılığı vermek için, sapanı da, hidayete ereni de en iyi bilendir. Çünkü Allah bunu en iyi bilendir" şeklinde olur. Böylece ayetteki, *"Göklerde ne varsa ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır"* cümlesi bir cümle-i itirâziyye olur.

Şöyle de denebilir: Bu lâm, "yüz çevir" (فَأَعْرِضْ) fiiline taalluk eder, yani, "ilgili cezanın tahakkuk etmesi için onlardan yüz çevir" demek olur. Bu tıpkı, bir iş yapmak isteyen kimsenin, o işe mânî olana, "Onu yapabilmen için bana uğra" demesi gibidir. Bu böyledir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), kâfirlerin hidayetinden ümit kesmediği müddetçe, o azab inecek değildir. Yüz çevirme ise, artık ümit kesme zamanında söz konusudur. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, *"Güzel hareket edenleri de daha güzeliyle mükafaatlandırması için..."* ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüz çevirmesi halinde gerçekleşecek o azabın, haklarında Cenâb-ı Hakk'ın *"Gelmesi halinde, sizden sadece zalimlere isabet etmeyip (herkesi içine alacak) fitneden sakının"* (Enfal, 25) buyurduğu azab gibi olmayacağının, aksine sadece zâlimlere mahsus olup, zâlimlerin dışındakilere en güzel mükâfaatın verileceğinin anlaşılması için gelmiş olur.

Hak Teâlâ'nın kötülük yapanlar hakkında, بِمَا عَمِلُوا *"yaptıklarına mukabil"* deyip de, iyi hareket edenler hakkında, بِالْحُسْنَى *"daha güzeliyle"* deyişinde şöyle bir incelik vardır: Çünkü kötülük yapanın cezası azaptır. Böylece Cenâb-ı Hak, zulmedeceği vehmini defetmeye dikkat çekmek için, "Herkes ancak günahından ötürü, günahına göre ceza görür" demek istemiştir.

"Daha güzel" mükafaatta ise, "yaptıklarına mukâbil" demiştir. Çünkü mükafaat eğer bir iyiliğe mukabil olmazsa, son derece güzel birşey olur. Bizim, ayetteki "hüsnâ" ifadesini, "hüsnâ (en güzel) ile mükafaat verme" diye manalandırışımız, bu inceliği ortadan kaldırmaz. Ama bunu, "güzel ameller" diye tefsir ettiğimizde, ortaya şöyle diğer bir incelik daha çıkar: Onların amelleri hakkında bir eşitlikten bahsedilmemiştir. Cenâb-ı Hak, muhsinlerin amelleri hususunda, Kendisinin keremine ve müsamahasına işaret etmek için, "el-hüsna" (en güzel) ifadesini kullanmıştır. Çünkü O, iki isimden (kelimeden) en güzel olanını zikretmiştir. Çünkü "hüsnâ" mevsûfun yerini tutan bir sıfattır. Dolayısıyla Hak Teâlâ sanki, "el-esmâü'l-Hüsnâ" dediği gibi, burada da, "el-a'mâlü'l-hüsnâ" (en güzel ameller)

demiş olur ve bu durumda ifade, tıpkı *"Onların kötülüklerini bağışlayalım ve onları, yaptıklarının en güzellerine göre mükafaatlandıralım diye..."* (Nahl, 97) ayeti gibi olur, yani "Allah onların amellerinin en güzelini alır ve onlar tarafından yapılan her iyi şeyin mükafaatını, bu en güzelin mükafaatına göre verir."

Yahut da bu **"hüsnâ" kelimesi, mahzûf "a'mâl"**in değil, **"mesûbe"** kelimesinin sıfatıdır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Güzel amelde bulunanların yaptıklarına mukabil, en güzel mükafaatla karşılık ver" yani "Onların mükafaatları, bu en güzel mesûbe (sevab) ve âkibet (netice)dir. İşte bu sadece karşılıktır. Ama fazl üstüne fazl, ziyade üstüne ziyade olan o fazlalık, bunun dışındadır" demiştir.

★ ★
★

Büyük Günahlardan Sakınanlar

اَلَّذِيْنَ يَجْتَنِبُوْنَ كَبَآئِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ اِلَّا اللَّمَمَ اِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ اَعْلَمُ بِكُمْ
اِذْ اَنْشَاَكُمْ مِّنَ الْاَرْضِ وَاِذْ اَنْتُمْ اَجِنَّةٌ فِيْ بُطُوْنِ اُمَّهٰتِكُمْ فَلَا تُزَكُّوْٓا اَنْفُسَكُمْ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقٰى ﴿٣٢﴾

"O güzel hareket edenler, ufak ufak suçlar hariç olmak üzere, günahın büyüklerinden ve fuhşiyyâttan kaçınanlardır. Şüphesiz ki Rabbin, mağfireti bol olandır. O, sizi daha topraktan yarattığı zaman ve siz henüz analarınızın karınlarında ceninler halinde olduğunuz sırada, sizin ne olduğunuzu çok iyi bilendir. Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. O, ittikâ edeni çok iyi bilendir"

(Necm, 32).

Ayetin başındaki اَلَّذِيْنَ ism-i mevsûlünün, önceki اَلَّذِيْنَ اَحْسَنُوْا *"Güzel hareket edenler"* ifadesinden bedel olması muhtemeldir, açık olan da budur. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Kötülük edenlere ve iyilik edenlere karşılık vermek için..." buyurmuş olur. Böylece de, iyi hareket eden kimsenin, yaptığı o güzel amellerle, Allah'a hiçbir fayda sağlamadığı ortaya çıkar. Muhsin (iyilik yapan), kötülük yapmayan ve Rabbi katında kötü kabul edilen, aslında da kötü olan çirkin şeyleri yapmayandır. O halde, güzel amel işleyenler, büyük günahlardan kaçınanlardır. İşte en güzel ödül (hüsnâ) bunlar içindir. İşte böylece güzel amel işleyen, iyi hareket edenler ile kötü ameller işleyenler birbirinden ayırdedilmiş olur. Çünkü günahların büyüklerinden kaçınmayan, kötü davranmış, kaçınan ise güzel davranmış olur.

Bu izaha göre burada şöyle bir incelik var: Muhsin, günahlardan sakınan kimse olarak tarif edildiğine göre, nâfile ibadetlerde bulunan kimse, muhsinden daha üstün olur. Fakat Allah Teâlâ, muhsinîni, hakettiğinden fazla ödüllendirmeyi va'detmiştir. Onun üstünde olanlar için ise, daha fazla ve ziyade mükafaatlar vardır. İşte bunlar da, kendileri için, kat kat mükafaat verilecek olanlardır.

Ayetin başındaki lem-i mevsulün, cümle başlangıcı olması da muhtemeldir ve takdiri, "Allah, büyük günahlardan sakınanların günahlarını bağışlar" şeklindedir. Bunun böyle oluşunun delili ise, Hak Teâlâ'nın bunun hemen peşisıra getirdiği, *"Şüphesiz ki Rabbin, mağfireti bol olandır"* ifadesidir. Bu izaha göre ayet kendinden önceki ifadelerle birlikte, hem kötüler, hem iyilerin hem de ne kötülük ne iyilik yapmayanların, yani kendilerinden iyilikler sudûr etmese bile, günah da işlemeyenlerin halini anlatır. Günah işlemeyenler de, kendilerinde mükellefiyet şartları bulunmayan çocuklardır. Bunlar için mağfiret vardır ki bu, "**hüsnâ**" (en güzel)in altında bir derecedir. Mananın böyle oluşu da, daha sonra gelen, *"O sizi daha topraktan yarattığı zaman ve siz henüz analarınızın karınlarında ceninler halinde olduğunuz sırada, sizin ne olduğunuzu çok iyi bilendir"* beyanı ile ortaya çıkar. Yani, "o, kötülük edip sapan ve iyilikte bulunup hidayete erenlerin kimler olduğunu bildiği gibi, kendisinde ne iyilik ne kötülük bulunan kimseleri de bilir."

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ ifadesi, الَّذِينَ أَحْسَنُوا ifadesinden bedel olduğuna göre, bunların biri mazî, biri muzarî olmak suretiyle, niçin farklı sigalarla ifade edilmişler? Çünkü Cenâb-ı Hak, öncekinde fiili mazî kullanıp, burada muzarî kullanmış, bunun yerine اِجْتَنَبُوا demeyiştir? Deriz ki: Bu tıpkı bir kimsenin الَّذِينَ يَتَرَدَّدُونَ إِلَيَّ صَائِلِينَ أَعْطَيْتُهُمْ "Benden isteyenlere verdim, yani bana isteyiciler olarak gidip gelenlere verdim" demesi gibidir. Bu da, "gidip-gelmeyi ve istemeyi adet haline getiren kimseler benden istediler, ben de onlara verdim, yardım ettim" demektir. Mana burada da aynıdır. Cenâb-ı Hak, الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ "kaçınanlar" buyurmuştur ki bu, "Günahlardan kaçınmayı adet haline getirenler" demek olup, "bazan kaçınan, bazan yapanlar" manasına değildir.

Tağuta Uymayı Bırakanlar

İmdi, eğer, "Hak Teâlâ Kur'ân'ın pek çok yerinde, büyük günahlardan bahsederken, meselâ *"Büyük günahlardan ve fahiş kötülüklerden kaçınmakta, öfkelendikleri zaman bizzat bağışlamakta olanlara (...)"* (Şûra, 37), yine mesela tağuta ibadet edenler hakkında, *"Tağuttan, ona tapmaktan kaçınıp da, Allah'a yönelenlere gelince (...)"* (Zümer, 17) buyurmuştur. Tağut'a ibadet, itikadla ilgilidir. İtikad (iman), bir kere yerleşti mi, devam eder. Dolayısıyla Tağuttan kaçınan onun batıl olduğuna inanır ve bu inancı sürdürür. Fakat içki ve zina gibi günahlar konusunda insanların hareket tarzları değişiktir. Dolayısıyla insan bunu bazan bırakıp sonra tekrar başlayabilir. İşte bundan ötürü, "Tevbe ettiğinde günahlar, bunlardan durur. Ama kâfir müslüman olduğu zaman, bunlardan uzak duramaz" denilmiştir. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, büyük günahlar hakkında, الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ buyurmuştur ki bu, "hep kaçınanlar ve kaçınma işine hep devam edenler" demektir. Tağuta (putlara) tapma hususunda ise, maksada daha fazla delâlet etsin diye mazî sigası ile, اِجْتَنَبُوا "kaçınmış olanlar" buyurdu. Bir de, büyük günahların birçok çeşidi vardır. Dolayısıyla insanın, birinden, diğerinden, üçüncüsünden, yani tek tek herbirinden ictinap etmesi

gereklir. Dolayısıyla bu ictinapda, bir tekrar söz konusudur. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak, bu gibi yerlerde, (tekrarı ifade eden) muzarî sigasını kullanmıştır. Putlara ibadet işi ise, temelde tek birşeydir. Dolayısıyla burada muzarî fiil getirilmemiş, bir defa kaçınmaya delalet eden, mâzî sigası getirilmiştir.

Kebâir'in Manası

İKİNCİ MESELE

Kebâir, "**kebîre**" kelimesinin çoğuludur. "**Kebîre**" ise, bir sıfattır. O halde bunun (mahzûf) mevsûfu nedir? Deriz ki: **Kebîre** الفعلة **(el-fa'le)** kelimesinin sıfatıdır. Buna göre sanki, الفعلات الكبير (günahlardan, büyük işler) denilmek istenmiştir.

Kebire'nin Günahla İlgisi

Eğer, "Kullanılışta, "**kebîre**" lafzının günahlara tahsis edilmesinin hikmeti nedir? Bir kimse mesela, "kebîre olan bir iyilik" demiş olsa, buna bir engel yoktur?" denilirse, biz deriz ki: Hasene (iyilik), hiçbir zaman büyük olamaz. Çünkü kulun yapması gerekli olan şeyler, Allah'ın ona verdiği nimetlerle mukayese edildiğinde, yaptığı o şeyler son derece küçük kalır ve hatta, eğer Allah onları kabul etmese, hebâ olurdu. Fakat Allah Teâlâ'nın her türlü nimeti verdiği o kuldan bir günah sâdır olduğunda, bu büyük (**kebîre**) sayılır. Hatta eğer Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı, yeme içme ile meşgulken ibadet etmeme hali bile, günah sayılırdı. Fakat Allah Teâlâ günahların bir kısmını bağışlamış, bir kısmını da küçük kabul etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Fevahiş Ne Demek?

Ayette "**kebâir**" zikredildiğine göre, ayrıca "**fevâhiş**" kelimesinin de kullanılmasının hikmeti nedir? Deriz ki: **Kebâir**, yapılan işteki günahın miktarına ve büyüklüğüne, "**fevâhiş**"" sözü ise, o günahdaki çirkinlik özelliğine işarettir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "miktarları büyük şekilleri (özellikleri) çok çirkin olan işlerden sakınanlar" demek istemiştir. Çünkü "**fâhiş**" kelimesi Arapça'da, çirkinliği kapatılamayan nahoş şeyler için kullanılır. Kalıplardaki harflerin terkibi de buna delâlet eder: Çünkü sen, bu kelimedeki harflerin yerini değiştirip de meselâ, "**ha-ge-fe**" dediğinde, tarif edilmez bir çirkinlik manası meydana gelir. Çünkü Arapça'da, deve, bevletmek (işemek) için, kendine mahsus (o çirkin) şekilde durduğunda, لَشَحَتِ النَّاقَةُ denilir. Binâenaleyh "**fahş**", çirkinlik, kendisinin ayrılmaz özelliği olan bir kelimedir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "fâhiş günahlar" dememiş de, büyük günahlar hakkında, "Günahların kebîre olanları" demiştir. Çünkü eğer büyük günahları, "isme" (günaha) izâfe etmekle belirlememiş olsaydı, maksat hasıl olmazdı. "**Fevâhiş**" ise böyle değildir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kebair ve Fevahiş

Kebâir ve **fevâhiş** hakkında epeyce söz edilmiştir: Meselâ "**Kebâir**, Allah'ın açık ve net bir şekilde, yapılmasına karşılık cehennemini va'dettiği şeylerdir. **Fevâhiş** ise, yapılması halinde, Allah'ın dünyada iken şer'î cezalar koyduğu şeyler" diye tarif edilmiştir. Yine, "**Kebâir**, helal sayanın kâfir olduğu şeyler" diye de tarif edilmiştir. Yine "**Kebâir**, Allah Teâlâ'nın, işleyenleri, ancak tevbe etmeleri şartıyla bağışladığı günahlar" diye de tarif edilmiştir ki bu, **Mu'tezile**'ye göre

yapılmıştır. Ama bütün bu tarifler, bir şeyi, kapalılık bakımından, yine, kendisi gibi kapalı veya daha kapalı olanla tarif etmektir.

Biz ise, "**kebâir**, günahlık miktarı (derecesi) büyük olan, **fevâhişin** ise, çirkinliği apaçık olan şey" demek olduğunu biraz önce anlatmıştık. O halde, kebire, yapılan işin miktarı ile; **fâhişe** (fuhşiyyat) ise, aynı şeyin keyfiyyeti ile ilgili bir sıfattır. Nitekim Arapça'da meselâ, alaca hastası hakkında, "bu, kebîr ve rengi açık beyaz bir hastalıktır" denilir. Böylece kebîre, miktarın; "açık" (zâhir) kelimesi de, keyfiyyetin anlatımı için getirilmiş bir ifadedir. Buna göre şimdi diyoruz ki: Her günahta asılolan, onun büyük (kebire) sayılmasıdır. Çünkü Allah'ın nimetleri öylesine çoktur. Nimet verenin emrine muhalefet etmek, her halükârda büyük bir günahtır. Fakat Allah Teâlâ, kullarından, hataen ve unutularak meydana gelen kusurları bağışlamıştır. Çünkü bunlar, ya kulların hepsinde bulunduğu için, yahut da onlardan çokca sudûr ettiği için, Cenâb-ı Hakk'a karşı saygısızlığa delâlet etmiştir. Bunlar mesela, bir iki defa, yalan söylemek, gıybet etmek, namahreme bakmak ve şüpheli işleri işlemek gibi... Çünkü bu tür şeylerden, kaçınabilen her zaman sayıca pek azdır. İşte bundan ötürü âlimlerimiz; "Sazlar eşliğindeki şarkı-türkü dinlemek günah sayılır. Ama insan bunları, bu işi sanat haline getirmemiş olan, bir şahıstan dinlerse, günah sayılmaz" demişlerdir. Binâenaleyh buradaki küçüklük büyüklük, bahsettiğimiz özellikle ilgili olur. Bu da şudur: İnsanlar eğer o yapılan şeyi, Cenâb-ı Hakk'a saygısızlık anlamına almıyorlarsa, bu kimse büyük günah işlemiş sayılmaz. Yaptığımız bu izaha göre bu hususlar, zaman ve şahısların değişmesine göre değişir. Binâenaleyh müttakî bir âlim, kadınlarla fazlaca ilgilenir veya çokca oyun oynarsa, bu kimse büyük günah işlemiş olur. Ama delîl, bohçacı ve işsiz-güçsüz kimselerin hareketleri böyle değerlendirilmez. Yine namaz vakitlerinde oyun oynanması ile bu vaktin dışındaki oyun aynı değerlendirilmez. Bu izaha göre, her günah büyüktür. Fakat mükellefin, Allah'ın lûtfu ve affı sayesinde, onun büyük günahlardan sayılmayacağını bilmesi veya zannetmesi müstesna...

BEŞİNCİ MESELE
Lemem (Küçük Günah)

Ayetteki, "**lemem**" hakkında şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, mü'minin niyetlenip de gerçekleştirmediği şeydir. Kelime, "bir araya gelme, toplanma" manasına gelen لَمَّ-يَلُمُّ fiilindendir. Buna göre, sanki bu kimse, azmini toplayarak, bu işe karar vermiş (ama yapmamış) demektir.

b) Bu, mü'min kimsenin yapıp da, anında pişman olduğu şeydir. Bu durumda kelime, kişiyi bir anlık tutan, delilik-şuursuzluk manasındaki "**lemem**" kelimesidir. Buna göre o insanı, bu delilik bir anlığına tutup bırakmıştır. Bu manayı *"Onlar, fuhşiyyât işlediklerinde veya kendilerine (günah işleyerek) zulmettiklerinde, hemen Allah'ı hatırlarlar ve günahlarından dolayı istiğfar ederler"* (Âl-i İmran, 135) ayeti destekler.

c) **Lemem** küçük günah demek olup, hiç beklemeden, anlık bir ziyaret manasına gelen, أَلَمَّ fiilindendir. Nitekim, Arapça'da bir kimse az yediğinde, أَلَمَّ بِالطَّعَامِ denilir. Bu izaha göre, ayetteki إِلَّا اللَّمَمَ ile ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1) Bu istisna, kendinden önceki, "**fevâhiş**"den yapılmış. Buna göre, şu iki izah söz konusudur:

Birincisi: Bu, **istisna-yı munkatı**'dır. Çünkü lemem, fevâhişden değildir.

İkincisi: Bu, **istisna'yı muttasıl**dır. Çünkü biraz önce biz, hertürlü günahın, Allah'ın nimetlerle mukayese edilmesi ve kulun üzerine düşen şeyleri yapması ile mukayese edilmesi durumunda bir kebire ve fâhiş bir iş olacağını açıklamıştık. Zira Allah Teâlâ, *"Onlar fuhşiyyât işlediklerinde (...)"* (Al-i İmran, 135) buyurmuştur. Fakat Allah Teâlâ, bu fuhşiyyâttan pek çok şeyi istisnâ etmiştir. Nitekim "**Fevâhiş**, her türlü masiyyettir, ancak Allah'ın bunlardan istisnâ tutup, bizi affedeceğini va'dettikleri müstesna" denilmiştir.

2) Buradaki إِلَّا edatı, "**gayru**" manasına olup, "**gayre'l-lememi**" takdirindedir. Bu durumda "**gayr**", eğer temyiz için kullanılmışsa sıfat olur. Nitekim Arapça'da, اَلرِّجَالُ غَيْرُ أُولِي الْإِرْبَةِ "Cinsel gücü olmayanlar hariç diğer erkekler" denilir. Buna göre "**lemem**", fâhişe ile aynı olmuş olur. Ama "**gayr**" kelimesi, اَلرِّجَالُ غَيْرُ النِّسَاءِ جَاؤُنِي "kadınlar değil erkekler bana geldi" sözünde olduğu gibi, te'kid ve izah için olup başka mana ifade ederse, durum böyle olmaz, denilmesi gibi, başka şey için getirilmiş olursa, böyle olmaz.

3) Bu, *"kaçınanlar"* ifadesinin delalet ettiği, kaçınma fiilinden istisnâdır. Çünkü bu istisna, o kimselerin kebâire yaklaşmadıklarına delâlet eder. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar ona hiç yaklaşmazlar, ancak ona düşmeyecek, onu işlemeyecek bir biçimde yaklaşırlar" demek istemiştir. İşte "**lemem**" budur.

Ayetteki, إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ cümlesi, az önce geçen الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ kısmının yani başlayan bir cümle olduğu şeklindeki görüşe açıkca bir delildir. Çünkü, iyilik yapanlara mükâfaat verilmiş, günahları bağışlanmıştır. Büyük günahlardan kaçınanların küçük günahları bağışlanır. Kebaire girip de tevbe edenlerde affedilir. Böylece, affa mazhar olmayanlar sadece günah işleyip de günahta ısrar edenler kalmıştır, demek ki mağfiret-i ilahiyye geniştir.

Burada, şöyle ince bir başka mana da vardır: Cenâb-ı Hak kötülük yapanları mağfiretten istisna tutunca, bu işin mağfiretteki bir azlıktan dolayı olmadığını, tam aksine kendisinin meşietinden kaynaklandığını; iyilik ve kötülük yapan herkesi bağışlamayı istemesi halinde bunu yapacağını ve mağfiretinin bunları da içine alabileceğini beyan buyurmuştur. Çünkü mağfiret, örtmek kökünden gelmektedir. Örtme işi ise, ancak çirkin ve kabih olan hakkında kullanılır. Şimdi sen, Allah'ın yarattığı kimselerin yaptıklarına bakıp, o yapılan şeyleri, Allah'ın onlara verdiği nimetlerle mukayese ettiğinde, o kimseyi kusurlu ve hatalı bulursun. Çünkü, apaçık istiğnası (müstağni olması) ve tartışılmaz ululuğu ile birlikte, sayısız nimetler veren kimseye bir dirhem veyahutta ondan daha azı ile mukabelede bulunmak isteyen kimse, bu şeyi gizlemek ve örtmek ihtiyacını hisseder.

Allah Sizin Mayanızı Bilir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّوا أَنفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَىٰ *"O, sizi daha topraktan yarattığı zaman ve siz henüz analarınızın karınlarında ceninler halinde olduğunuz sırada, sizin ne olduğunuzu çok iyi bilendir. Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. O, ittikâ edeni çok iyi bilendir"* buyurmuştur.

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ifadenin, kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, daha önce geçen, Cenâb-ı Hakk'ın, "O, sapanı en iyi bilendir" ifadesini te'kid eden bir ifadedir. Buna göre, kâfirlerden bir iş yapmak isteyen kimse, meselâ, "Biz, karanlık gecenin ortasında, kimseciklerin bulunmadığı bir evde şunu şunu yapıyoruz. Bunu, Cenâb-ı Hak, nerden ve nasıl bilebilir?" diyebilir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "sizin yaptığınız şeyler, analarınızın karnında bir cenin halinde bulunduğunuz halinizden, daha gizli ve kapalı değildir. Ben, bütün bu hallerinizi bilenim..." demek istemiştir.

2) Bu, sapan ve hidâyete eren kimselerin, Allah'ın takdiri ile, o iş üzerinde olduklarına ve öyle yaptıklarına bir işârettir. Çünkü Hak Teâlâ, onlar daha analarının karnında iken, onların durumlarını bilmiş, böylece de kimisinin sapan, kimisinin de hidâyete erenler olduklarını takdir etmiştir.

3) Bu ifâde, daha önce bahsi geçen "cezâ" kavramının bir tekidi ve beyâniyyesidir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, *"Kötülük edenlere, yaptıklarıyla karşılık vermesi için..."* buyurunca, bu kâfirler de "Bu cezâ, ancak haşirle, yeniden dirilme ile tahakkuk edebilecek bir cezâdır. Halbuki, dağıldıktan sonra, parçaları bir araya getirmek, (meselâ), Zeyd'in olan o parçaları, onun bedeninde herhangi bir karışıklığa meydan vermeksizin yeniden bir araya getirmek imkânsızdır" deyince, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"O, sizi.daha topraktan yarattığı zaman ... sizin ne olduğunuzu çok iyi bilendir"* buyurmuştur. Böylece de O, "Kudreti sayesinde, o parçaları, sizi yoktan icâd ettiği gibi, ilmine uygun bir biçimde bir araya getirecektir" demek istemiştir.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Zarfın Âmili

Bu ifâdenin başındaki iz âmilinin, أَعْلَمُ kelimesinin delâlet ettiği şey olması muhtemeldir. Buna göre kelamın takdiri, "O sizi yoktan var ederken bilendir" şeklinde olur. Bu âmilin, mahzûf اِذْكُرُوا ifâdesi olması da muhtemeldir. Böyle olması halinde bu, Cenâb-ı Hakk'ın âlim olduğunu pekiştiren bir ifâde olur ve kelamın takdiri de, "O sizi bilendir. Eğer, O'nun sizi bilmesi hususunda bir şüphe içinde iseniz, o halde bu durumda, O'nun sizi topraktan yaratması halini de hatırlayınız..." şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE
Topraktan Yaratılış

مِنَ الْأَرْضِ kelimesinin, bütün insanlar için geçerli olduğunu defalarca söyledik. Gerçi bazı insanlar yalnız Hz. Adem (a.s)'in kastedildiğini söylerler. Fakat bizim açıkladığımız üzere gıdalar topraktan olur, gıdalardan da nutfe olur. Böylece her insanın aslı toprak olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ayetin Muhatapları

Şayet birisi, إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ ifâdesinin, ille de Hz. Âdem (a.s) manasına alınması gerektiğini; zira, onun cenin safhası geçirmediğini, *"ve siz henüz analarınızın karınlarında ceninler halinde olduğunuz sırada"* ifadesinin Hz. Âdem (a.s)'in dışındakilerle ilgili olduğunu" söyler de, buna karşılık sen de, إِذْ أَنْشَأَكُمْ ifâdesinin bütün insanlarla ilgili bir ifâde olduğunu söylersen, bu durumda bütün insanların analarının karnında cenin olmuş olmaları gerekir" dersen, ki, bu, felsefecilerin görüşüdür (ne dersin?).. Biz deriz ki: Durum hiç de böyle değildir, çünkü ayet hitâp esnasında mevcût olanlara hitap etmektedir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "O, sizi en iyi bilendir" ifadesi, bir görüşe göre, ayetin nüzûlünden sonra mevcut olan herkese, diğer bir görüşe göre de, inerken mevcut olan herkese bir hitâp olup, bunların, birer cenin olarak, yerden meydana geldiklerinde şüphe yoktur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Cenin", analarının karnında olan yavru anlamına gelir. Dışarı çıktıktan sonra ise, çocuk veya düşük adını alırlar. O halde, *"analarınızın karınlarında iken"* buyurulmasının hikmeti nedir? Biz deriz ki, bu, Allah'ın, ilim ve kudretinin mükemmel oluşuna dikkat çekmek içindir. Çünkü, ana karnı, alabildiğine karanlıktır. Binâenaleyh, yavrunun halini daha orada bilen zâta, kulların apaçık görünen halleri, asla saklı kalmaz.

BEŞİNCİ MESELE

Birisi şöyle diyebilir: "Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, sizi en iyi bilendir"* ifâdesinin, Cenâb-ı Hakk'ın sapıtanları bilişini te'kîd ve takrîr eden bir ifâde olduğunu söylersek, *"Kendinizi temize çıkarmayın"* hitabının bununla ilgisinin açık olduğu anlaşılır. Ama, biz, bu ifâdenin bahsedilen cezânın bir te'kidi ve beyâniyyesi olduğunu; zira O'nun, kişilerin darmadağın olmuş parçalarını bildiğini, o parçaları ait olduğu bedenlere yeniden döndüreceğini söylersek, o zaman, *"kendinizi temize çıkarmayın..."* hitabının bununla ilgisi nasıl olur?"

Biz deriz ki: Bu hususta da bunun anlamı, "Nefislerinizi, o ilahî azâbtan tebriye etmeyiniz. Ve, "parçalarımız dağılıp gitti. Onlar için, ilahî azâb daha nasıl gerçekleşebilir?" demeyiniz. Çünkü, sizi yoktan var ederken bilip tanıyan, "iâde" ederken de bilir tanır.

Bu izaha göre, ayetteki, *"O, ittika edeni çok iyi bilendir"* ifadesinin manası, "O, onun parçalarını bilir, onun parçalarını ona iâde eder ve ona, yaptıkları şeyler sebebiyle mükâfaat verir" şeklinde olur.

ALTINCI MESELE

Ayetin Muhatapları

Ayetteki hitap kime yapılmıştır? Bu husûsta şöyle üç ihtimal vardır:

a) Bu hitap, kâfirleredir. Bu izah, bizim, o kâfirlerin "Allah bizi nereden bilecek?" deyip de, Cenâb-ı Hakk'ın da, onların bu sözlerini reddedişine göredir.

Hitap;

b) Mü'min kâfir kim olursa olsun, hitâp esnasında ve ondan sonra mevcut olan herkesedir.

c) Bu, mü'minlere karşı yapılmış bir hitâp olup, izahı şöyledir: Allah Teâlâ, *"Sen, bizim zikrimize arka çeviren ... den yüz çevir.."* (Necm, 29) buyurunca, Cenâb-ı Hak, nebisine, "O (yani Ben), senin ve senin yanında yer alanların, hak üzere; müşriklerin ise, bâtıl üzere olduklarını bilir (bilirim). O halde, onlardan yüz çevir, ama, "Biz hak üzereyiz. Siz ise sapıklıktasınız.." demeyiniz. Çünkü, onlar da size, aynı şekilde mukabele ederler. İşi, Allah'a havale et. Zira O, muttakî olanı da, azıp şaşanı da bilir..." demiştir. Bu izaha göre, *"yüz çevir..."* ifadesinin, mensûh olduğunu söyleyenlerin görüşü, daha açık ve daha net olmuş olur. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Herhalde ya biz ya siz mutlaka bir hidâyet, yahut açık bir sapıklık üzerindeyiz"* (Sebe, 24) ayeti gibidir. Bütün işleri en iyi bilen Allah'tır.

Üçüncü Maddeye göre, şöyle de denilebilir: Bu, mü'minlere bir yol göstermedir. Böylece, Cenâb-ı Hak onlara hitap ederek, "O, (Ben), ey mü'minler, sizi en iyi bilendir. Sizin, yaratılışınızın başlangıcından en son gününüze kadar, sizin lehinize olan şeyi bilir (bilirim). Binâenaleyh, caka satmak ve kibirlenmek için, kendinizi tezkiye edip de, bir başkasına, "Ben senden daha hayırlıyım. Ben senden daha temiz ve daha müttakiyim" demeyiniz. Çünkü, her şey, Allah'ın nezdinde ve katındadır.

Bir başka izah da şudur: Bu, kişinin, neticesinin ne olacağını göz önünde bulundurmasının vâcib olduğuna bir işâret olup, "Ey mü'minler, kurtulacağınıza kesinlikle hükmetmeyin. Çünkü, ittikâ üzere olanların gerçek akibetini Allah bilir. Bu, akibetini nazar-ı dikkate alarak, "eğer Allah dilerse, ben mü'minim" diyenlerin görüşünü teyit eder.

* *
*

Hak'tan Yüzçeviren

أَفَرَءَيْتَ ٱلَّذِى تَوَلَّىٰ ﴿٣٣﴾ وَأَعْطَىٰ قَلِيلًا وَأَكْدَىٰٓ ﴿٣٤﴾ أَعِندَهُۥ عِلْمُ ٱلْغَيْبِ فَهُوَ يَرَىٰٓ ﴿٣٥﴾

"Şimdi (imandan) dönen (malından), birazını verip de, gerisini sert kaya gibi elinde tutan adamı gördün mü? Gaybın ilmi onun yanındadır da, kendisi mi görüyor?"

(Necm 33-35)

Bu hususta birkaç mesele vardır:

BERİNCİ MESELE
Nüzul Sebebi

Bazı müfessirler, bu ayetin, **Velîd İbn el-Muğîre** hakkında nazil olduğunu söylerler: Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında oturmuş, onun öğütlerini dinlemiş ve hikmet (sünnet), kendisine iyice teşir etmişti. Bunun üzerine ona birisi, "Atalarının dinini bırakma" demiş, daha sonra da, sözüne devamla, "Korkma, sana birşeyler veririm ve senin günahlarınıda ben yüklenirim" demiş ve ona, tekeffül ettiği o şeyi vermişti. Derken, **Velîd İbn el-Muğîre** de, Peygamber (s.a.s)'in va'zlarından ve onun sözlerini dinlemekten yüz çevirmişti.

Hz. Osman'a İftira

Diğer bazıları da, bu ayetin, **Hz. Osman** (r.a) hakkında nazil olduğunu söyleyerek, **Hz. Osman** (r.a), malını çokca bağışlıyordu. Bunun üzerine ona, anabir kardeşi olan **Abdullah İbn Sa'd İbn Ebî Serh**, "Malın neredeyse tükenecek.. Dolayısıyla kıs, eksilt.." dedi. Bunun üzerine **Hz. Osman** ona, "Günahlarım var. Allah'ın, bu bağışlarım sebebiyle beni bağışlamasını umuyorum.." deyince kardeşi ona, "Eğer sen bana, şu şu malla birlikte deveni de verirsen, günahlarını üstlenirim.." demiş, bunun üzerine de **Hz. Osman** ona istediğini vermiş, bundan sonra da infaktan geri durmuştu. İşte ayet de bunun üzerine nazil olmuştur" demişlerdir ki, bu, dile alınması bile caiz olmayan batıl bir görüştür. Çünkü bu, ne tevâtür derecesine ulaşmış, ne de meşhur olmuştur. **Hz. Osman** (r.a)'ın, apaçık durumu bunu reddetmektedir! Tam aksine gerçek olanı, şöyle denilmesidir.

Allah Teâlâ daha önce, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Sen bizim zikrimize arka çeviren, dünya hayatından başkasını arzu etmeyen kimselerden yüz çevir..."* (Necm, 29) buyurup, yüzçevirme çeşitlerinden birisi de, kendisini herhangi bir şeye muhtaç görmeyen kimsenin yüz çevirmesi olunca, -zira, bir şeyi bilip tanıyan kimse, o şeyin bahsedildiği meclislere gelmez, onun dışındaki şeyleri elde etmeye çalışır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Şimdi, istiğna ederek, (imandan) döneni ... gördün mü? O, gaybı mı bilmiş?.." buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Ayetin başındaki **fâ**, kendisine varıp dayanılan bir cümleyi iktizâ eder. Binâenaleyh, bu söz nedir? Biz deriz ki: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, ilmine, kudretine ve kötülük-iyilik edenlere karşılık vereceği va'di hususunda daha geçmiş olan ifâdeler olup, bunun takriri şöyledir. Allah Teâlâ, iyilik ve kötülük yapanlara mutlaka bir karşılık vereceğim; iyilik yapanın büyük günahlardan kaçınan kimse olduğunu; dolayısıyla, hiçbir insanın, Peygamber (s.a.s)'i dinleyip ona tabi olmaktan müstağni olamayacağını beyan edince, işte bunca şeyden sanki yüz çevirme işinin ancak, bütün bir ihtiyaç içinde bulunmaya rağmen olmuştur, demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki الَّذِي ism-i mevsûlü, bazı müfessirlerin ileri sürdüğüne göre, malûm birisine racî olup, bu da, "o adam, yani **Velîd İbn el-Muğîre**"dir. Halbuki, görünen odur ki, bu, ayette mezkûr olan bir kelime ile ilgilidir. Çünkü Cenâb-ı Hak daha önce, *"Zikrimize*

sırt çevirenden yüz çevir" (Necm, 29) buyurmuştur ki, bu da, bu ayette geçen مَنْ lafzıdır. Çünkü, yüzçevirme işi, inatçılardan sadece birisine tahsis edilmiş bir şey değildir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى buyurmuştur. Yani, "Bahsi geçen kimseyi görmedin mi?" demektir.

Buna göre şayet, عَمَّنْ ifâdesindeki مَنْ umumîlik ifâde ettiği için, Cenâb-ı Hakk'ın "yüz çevirenlerden..." demesi daha uygun olmaz mıydı?" denilirse, biz deriz ki, مِنْ'in lafzına da atıfta bulunmak (ifâdeyi lafzına râci kılmak) çoktur ve yaygındır. Nitekim Cenâb-ı Hak, مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ *"Kim bir iyilik yaparsa, onun için ... on misli ecir vardır"* (En'âm, 160) demiş de, فَلَهُمْ "onlar için ... vardır" dememiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, وَأَعْطَى قَلِيلاً *"birazını verip de..."* buyurmuştur. Ama, bununla neyi kastetmiştir? Biz deriz ki, az önce geçen açıklamaya göre, bu, o adamın **Velîd ibn el-Muğîre**'ye verdiği miktardır, şeydir. وَأَكْدَى *"gerisini sert kaya gibi elinde tuttu"* ifâdesinden ise, o kimsenin, **Velîd**'e vermeyip kendi elinde tutması kastedilmiştir.

Buna göre şayet birisi, "Elde tutmak, vermemek ayıplanacak bir şey değildir. Çünkü bağış, zaten karşılıksız verilen şeydir. Binâenaleyh, vermemekten dolayı kişi kınanmaz. Hem, bu durumda, Cenâb-ı Hakk'ın, ayette geçen قَلِيلاً "az..." lafzının bir anlamı kalmaz. Çünkü, bu durumda, bağışın bizzat kendisi kınanmış olur.." derse, biz deriz ki, bunda, onların hem akıl, hem de örf dışı hareket etmelerinin vurgulanması ve beyânı vardır. Akıl dışı hareketlerine gelince, onun günahını üstleneceği için bağışta bulunmaktan imtina etmiştir. Çünkü günahını yüklenme işinin, verme ile alakası yoktur. Örf dışı hareketlerine gelince, asil arapların adeti, sözünü yerine getirmektir. Bu adam ise verdiği sözü tutmamıştır. Çünkü bağışta bulunmayı üstlenmiş, ama sonra vermemiştir. Yukarıda bahsettiğimize uygun olan ise, şöyle dememizdir: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bizim zikrimize arka çeviren, dünya hayatından başkasını arzu etmeyen kimselerden yüz çevir"* (Necm, 29) buyurmuştur ki bu, "Ahiret işlerini düzene koymak için gerekli olan şeyler mukâbilinde, bağışlanması gerekli şeyi vermek" demektir. Hak Teâlâ'nın, *"Gaybın ilmi onun nezdinde mi?"* (Necm, 35) ayeti, *"Onların ilimden erebildikleri (son had) işte budur"* (Necm, 30) ayetinin mukabilinde olup, bu da, *"O, gaybı ve ahiretle ilgili şeyleri bilemedi"* demektir; Hak Teâlâ'nın, *"Yoksa* **Musâ**'nın ve vazifesini tastamam ifâ eden **İbrahim**'in sahifelerinde olanlardan haberdâr mı edilmedi. Hakikaten hiçbir günahkâr diğerinin günah yükünü çekmez" (Necm, 36-38) ifadesi ise, *"Şüphesiz Rabbin, yolundan sapan kimseleri çok iyi bilenin tâ kendisidir. O hidayet bulan kimseleri de pek iyi bilendir. Göklerde ne var, yerde ne varsa Allah'ındır. Kötülük edenleri, yaptıklarına mukâbil cezalandırılması, güzel hareket edenleri de daha güzelliyle mükâfaatlandırması içindir"* (Necm, 30-31) ifadesinin mukabilindedir. Çünkü her iki ifade de, ilgili cezanın açıklanması için getirilmiş ifadelerdir.

Şöyle de denebilir: Allah Teâlâ, **Lât**'a ve **Uzzâ**'ya tapan inatçı müşriklerle, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söyleyenlerin durumunu beyan edince, ehl-i

kitabın durumunu beyâna başlamış ve şöyle demek istemiştir. "Zikrimizden yüz çeviren müşrikin halini gördükten sonra, kendisinin bir Kitabı olmasına ve az da olsa Allah'ın haklarına riayet etmesine rağmen, Muhammed (s.a.s)'in zamanına yetişince de hiç vermeyen ve yüz çeviren kimsenin haline baksana.Yoksa bu adam, gaybı mı bildiğini iddia ediyor? Böylece, kendi kitablarında yer alan, ne de önceki kitaplarda bulunmayan birşey söyledi. Halbuki bu kimse, o kitaplarda, herkesin, kendi yaptıklarına göre hesaba çekilip karşılık göreceğini bulup öğrenmiştir." O halde Hak Teâlâ'nın, *"Yoksa Musâ'nın ve İbrahim'in sahifelerinde olanlardan haberdâr edilmedi mi?"* (Necm, 36-37) ifadesi, yüz çevirdiği söylenen kimsenin, ehl-i kitabtan olduğunu gösterir.

BEŞİNCİ MESELE

Ayetteki, أَكْدَى kelimesinin, Arab'ın بَلَغَ الْكُدْيَةَ ifadesinden olduğu ileri sürülmüştür. "Kedye" ise, "sert, eşilemeyen toprak" manasınadır. Çünkü kuyu kazan birisi, böylesi bir toprak tabakasıyla karşılaşıp da, kazması imkânsızlaşınca veya iyice zorlaşınca, أَكْدَى الْحَافِرُ denilir. Görünen odur ki bu kelimenin manası, "geri çevirmek, engel olmak"tır. Nitekim Arapça'da, "Geri çevirdim, kabul etmedim" manasında أَكْدَيْتُهُ denilir.

Ayetteki, أَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرَى *"Gaybın ilmi onun yanında mı da, o görüyor?"* ifadesinin tefsiri, bir nebze anlaşılmıştır. Çünkü bunun maksadı, yüz çeviren kimsenin cahil ve bilgiye muhtaç olduğunu, hakka yönelmeye, eğilmeye, gaybın bilgisine muhtaç olduğu halde, bundan yüz çevirişinin, çirkinliğini ve saçmalığını anlatmaktır. Buradaki gayb, mahlukata gözükmeyen şeylerin bilgisi manasınadır. O halde ayetteki, *"O görüyor"* ifadesi, yüz çevrilebilecek vakti anlatan, tamamlayıcı bir ifadedir. Bu vakit de, gaybın görülüp, anlaşılmasının gerçekleştiği vakittir. İşte bu vakitte, artık iman etmek fayda vermez ve bu noktada gördüğü şeyler hususunda hiç kimseye tâbi olmasının gerekliliği diye birşey kalmaz. Çünkü hidayet eden (gayeye ileten) ve kılavuzlayan kimse, insanı o, gideceği yola sokup, kılavuzlanan insan da, maksad ve gayesini bilfiil gördüğünde, artık onun o gördüğü şeyi, başkasından aleyhte duyduğu şeyler silemez. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Gördüğü için gaybı mı bildi" demek istemiştir. Dolayısıyla böyle bir kimsenin bilgisi nazari bir ilim değil, görmeye dayanan bir ilim olmuş olur. Sanki bu sebeble isyan etmiş ve yüz çevirmiş olur. Ayetteki, *"ki o görür"* ifadesinin mef'ûlünün, "birisinin bir başkasının günahını yüklendiği" ifadesi olması muhtemel olup, buna göre Hak Teâlâ, "Yoksa o, günahlarının (başkasınca) yüklenildiğini mi gördü? O, günahlarının üstlenilemeyeceğini duymadı mı? O halde mazur sayılabilmesi için, bu demektir ki, o, günahlarının üstlenileceğini biliyor (buna inanıyor da), üstlenilmeyeceğinden haberi yok" demek istemiştir. Bu ifadenin mef'ûlünün hiç olmaması ve şu manada olması da muhtemeldir: "O, bir yol göstericiye ve uyarıcıya muhtaç olmaksızın, gözü ile gördü."

* *
*

Sapanın Mazereti Yoktur

أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَىٰ ﴿٣٦﴾ وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّىٰ ﴿٣٧﴾ أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ﴿٣٨﴾ وَأَن
لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ﴿٣٩﴾ وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ ﴿٤٠﴾ ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَىٰ ﴿٤١﴾

"Yoksa Musâ'nın ve vazifesini tastamam ifâ eden İbrahim'in sahifelerinde olanlardan haberdar mı edilmedi o: Gerçekten hiçbir günahkâr, diğerinin günah yükünü yüklenmez. Hakikaten insan için, kendi sa'y-ü gayretinden başkası yoktur ve çalıştığı, ileride görülecek sonra buna en tam mükâfaat verilir"

(Necm, 36-41).

Cenâb-ı Hakk'ın, أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَىٰ وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّىٰ *"Yoksa, Musâ'nın ve vazifesini tastamam ifâ eden İbrahim'in sahifelerinde olanlardan haberdar mı edilmedi o?"* ifadesi, "yüz çeviren"in, kendisine dayanarak mazeret beyan ettiği o durumuna zıt bir başka hali ifade etmektedir ki, bu halde, kişinin mutlak manada cahil oluşudur. Çünkü, bir şeyi tastamam bilen kimseye, o şeyi öğrenmesi emredilmeyeceği gibi, bir şeyi hiç bilmeyen kimseye de -ki bu meselâ, uyuyan kimsenin durumunda olduğu gibi, mutlak anlamda gafil kimsedir- o şeyi bilmesi emredilemez. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak, "Bu yüz çeviren kişi, her şeyi bildi mi ki, böylece, onun için yüz çevirme olabilsin? Yoksa, hiçbir şey duymadı mı ve ona, hiçbir davet ulaşmadı mı ki, mazur görülebilsin? Bu iki durumdan hiçbirisi söz konusu değildir. O halde bu kimse, yüz çevirmesinde mazur değildir.." demek istemiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Ayette geçen بِمَا فِي kelimesi hakkında, şu muhtemel iki izah yapılabilir:

a) Bununla, ondaki şeyler kastedilmiştir, ama orada olduğu şekliyle değil... Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Yoksa, o, tevhidden, haşr'den vs. gerçeklerden, haberdar mı edilmedi? Halbuki bu tür bu hususlar **Musâ** (a.s)'nın sahifelerinde ele alınmış ve zikredilmiş şeylerdir" demek istemiştir. Kİ, bunun bir misâli, meselâ bir kimsenin, sudan başka bir şeyle abdest alan bir kimseye, "Peygamberin abdest aldığı şey ile abdest al.." demesi gibidir. Yaptığımız bu izaha göre, ayet, herkese hitâb etmiş olur. Çünkü müşriklere de ehl-i kitaba da, Peygamber (s.a.s), **Musâ** (a.s)'nın sahifelerinde olan şeyleri bildirip haber vermişti.

b) Bununla, sahifedekiler, orada bulunduğu şekliyle kastedilmiştir. Ki bu, meselâ bir kimsenin, bahsettiğimiz misal bakımından, "Testideki ile değil, kırbadaki ile abdest al.." deyip, böylece o şeyin aksini değil de bizzat kendisini kastetmesiyledir. Yaptığımız bu ikinci izaha göre de, ayet sadece ehl-i kitaba hitâp etmiş olur. Çünkü, bu hususun kendilerine haber verildiği kimseler onlardır.

İKİNCİ MESELE
İbrahim ve Musâ (a.s)'nın Suhufları

Ayet-i kerîmede, "Musâ ve İbrahim'in "suhufları" denmiştir. Şimdi bu, "sahifeler" ifâdesi, çok sahife olduğu için mi çoğul yapılarak "sahifeler" mi denmiştir, yoksa, Cenâb-ı Hakk'ın فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا (Tahrîm, 4) ayetinde olduğu gibi, iki kişiye nisbet edilişinden dolayı mı çoğul yapılmıştır? Görünen odur ki, bu ifâde, sahifelerin çok oluşundan dolayı çoğul yapılmıştır. Çünkü, Cenâb-ı Hak, cemi olarak وَأَخَذَ الْأَلْوَاحَ "Levhaları aldı..." (A'râf, 154) ve وَأَلْقَى الْأَلْوَاحَ "ve levhaları attı..." (A'râf, 150) buyurmuştur. O halde, her "levha", bir sahifedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Suhufların Muhtevası

"Musa ve İbrahim'in sahifelerinde bulunan şey" ile ne kastedilmiştir? Biz deriz ki, bununla kastedilen, *"Gerçekten hiçbir günahkâr, diğerinin yükünü yüklenmez. Hakikaten insan için, kendi sa'y ü gayretinden başkası yoktur"* ifadeleridir. Bu izah, elif nunu انَّ 'nin hemzesini okuyan kıraate göredir. Ama, nun'u kesreli kılıp da, وَأَنَّ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى *"Şüphesiz Rabbinedir varış..."* (Necm, 42) şeklinde okuyanlara göre ise burada, şu izahlar yapılabilir:

a) Kastedilen şey, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gerçekten hiçbir günahkâr, diğerinin günah yükünü yüklenmez.."* ayetiyle anlattığı şey olup, akla ilk gelen de budur. Ama, başkası da muhtemel olabilir. Çünkü **Hz. Musa** (a.s) ve **İbrahim** (a.s)'in sahifelerinde yer alan şey sadece bu değildir. Ve, bu, orada yer alanların başlıcası da değildir. -Fetha okunma halinde ise, mana böyle değildir.- Çünkü beyan edildiği üzere, orada beyan edilen bütün esaslar sözkonusudur.

b) Ahiret, dünyadan daha hayırlıdır. Bunun böyle oluşunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz ki bu, evvelki sahifelerde, İbrahim ile Musâ'nın sahifelerinde de vardır"* (A'lâ, 18-19) ayetidir.

Şerîatlerin Aslı Bir

c) İtikadî esasların tamamı, ilahî kitapların tümünde yeralmakta olup, Allah, hiçbir kitabı bunlarsız kılmamıştır. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, *"Onların yoluna uy..."* (En'âm, 90) buyurmuştur.Bununla, "fürû'lara, yani tali hükümlere uy.." manası kastedilmemiştir. Çünkü, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in getirdiği dinin fürûu, hiç şüphesiz, onların dinlerinin fürûundan başkadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Takdim ve Te'hîr

Cenâb-ı Hak, bu ifâdede, önce **Musâ** (a.s)'dan bahsetmiş ve **A'lâ Sûresi**'nde buyurduğu gibi صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى) buyurmamıştır. Bunun bir manası var mıdır? Biz deriz ki, fasîh kişilerin sözünde geçen bu gibi şeylerde bir hikmet aranmaz. Tam aksine, onların sözlerinde, önce getirmekle sonra getirmek müsavidir, denktir. Bu cevapla yetinilebileceği gibi, şöyle de denilebilir: Oradaki (A'lâ Sûresi) ele alış, sadece ihbâr ve uyarı içindir. Burada güdülen amaç ise, mazeretlerin geçersiz olduğunun beyanıdır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, A'lâ Sûresi'nde, var oluş sırasına göre zikretmiştir. Çünkü, **İbrahim** (a.s)'in sahifeleri, indirilme bakımından, **Hz. Musâ** (a.s)'nınkinden öncedir. Ama biz burada, ayetteki hitabın, ehl-i kitâba yönelik olduğunu

söylemiştik ki, bunlar da yahudilerdir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, onların kitaplarını önce zikretti. Ama biz buradaki hitabın genel olduğunu söylersek, o zaman, **Musâ** (a.s)'nın sahifelerinin önce getirilmesi, bu sahifelerin çokca bulunmasından dolayıdır. Buna göre, adeta, onlara, "o sahifelere bakınız, böylece onun risâletinin, hak olduğunu anlarsınız. Çünkü, **Hz. Musâ** (a.s)'dan önce, birçok peygamber gelmiştl. "Tevhîd" haktır; "haşr" da vukû bulacaktır" denilmek istenmiştir. Binâenaleyh, yahudiler nezdinde **Musâ** (a.s)'nın sahifeleri çokca bulununca, bunları daha önce zikretmiştir. Ama, **İbrahim** (a.s)'ın sahifeleri ise, onlara, zaman bakımından bir hayli uzaktı... Ve o, **İbrahim** (a.s)'in sahifelerinde yer alan öğütler, yahudiler arasında, **Musâ** (a.s)'nınkiler kadar meşhur ve yaygın değildi. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, **İbrahim** (a.s)'in sahifelerini sonra zikretti.

BEŞİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, genelde, (**Hz. Musâ** ve **Hz. İbrahim** (a.s)'den bahsederken) **Musâ** (a.s)'yı önce getirmiş, **Hz. İbrahim** (a.s)'i ise sonraya bırakmıştır. Çünkü, **Hz. Musa** (a.s), genelde, etrafındaki kimseler ile imtihan olunmuştur. Ki bunlar, müşrik ve yahudî idiler. Halbuki müşrikler, diğer yandan, ataları olduğu için, **İbrahim** (a.s)'e saygı duyuyorlardı.

Cenâb-ı Hakk'ın, ayette geçen وَفّٰى ifâdesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, akidler hakkında zikredilen **vefâ** kökünden gelen bir fiildir. Ve "vefâ göstermek" anlamındadır. Bu izaha göre, bu fiilin şeddeli olarak getirilmiş olması, mübalağa ifade etsin diyedir. Çünkü Arapça'da, قَطَعَ "kesti" قَطَّعَ "lime lime doğradı", قَتَلَ "öldürdü" قَتَّلَ "adamakıllı öldürdü..." denildiği gibi وَفّٰى "vefâ gösterdi" ve وَفَّى "tastamam vefâ gösterdi" denilir. Ki, mananın böyle olduğu açıktır. Çünkü **Hz. İbrahim** (a.s), vaadlerine sıkı sıkıya bağlı kalmış, hatta kesmek için oğlunu bile yan üstü yatırmıştır. Ve onun hakkında, *"Muhakkak ki rüyanı doğruladın.."* (Saffât, 105) ve *"Şüphesiz ki bu, apaçık bir imtihandır"* (Saffât, 106) gibi ifadeler gelmiştir.

2) Bu fiil, **vefâ** kökünden olan **tevfiye** (تَوْفِيَةٌ) den gelmektedir. Çünkü **vefâ** tamam olma; **tevfiye** ise, tastamam yapma, demektir. Nitekim Arapça'da, "Ona, tastamam verdi" anlamında, وَفّٰاهُ tabiri kullanılır. Yaptığımız bu izaha göre, bu ayetin bu ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın *"Ve hatırlayın o zamanı ki, Rabbi, İbrahim'i bir takım kelimelerle imtihan edip de o, bunları tamamen yerine getirince..."* (Bakara, 124) ifâdesi gibi olmuş olur. Bunun anlamının, "İbrahim, Allah'ın, kendi bedenine taalluk eden haklarını ifâ etti..." şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Bu izaha göre de bu, Cenâb-ı Hakk'ın, hakkında, *"biraz verip de gerisini sert kaya gibi elinde tutan..."* (Necm, 34) buyurduğu kimsenin zıddına olmuş olur.

İbrahim (a.s)'in Övülmesinin Sebebi

Cenâb-ı Hak, **İbrahim** (a.s)'i vasfederek övdü de, **Hz. Musâ** (a.s)'yı nitelemedi. (Niçin?) Biz deriz ki, **Hz. İbrahim** (a.s), kendisine düşeni tastamam yerine getirdiğinin beyân edilmesine gelince, burada şöyle bir incelik vardır: O, verdiği her sözü, eksiksiz

yerine getirmiştir. Hatta, babasına, *"Senin için, Rabbimden mağfiret talebinde bulunacağım..."* (Meryem, 47) dedi, onun için mağfiret talebinde bulundu da, böylece ahdini yerine getirdi, ama, Allah Teâlâ ise, babasını bağışlamadı. Böylece de, "Hakikaten insan için, kendi sa'y ü gayretinden başkasının olmadığı..." ve, "bir kimsenin günahını, başka bir kimsenin üstlenip çekemeyeceği" gerçeği, bir kere daha anlaşılmış oldu. İbrahim (a.s)'in medhedilmesine gelince bu, onun, yahudi, müşrik ve müslümanlar arasında, hakkında ittifâk edilen bir kimse oluşundan dolayıdır. Ve, hiç kimse onun, ahdini iyice yerine getiren, ahdine bağlı bir kimse oluşunu inkâr etmemiştir. Ama, müşrikler çoğu kez, Musâ (a.s)'nın vasfı hususunda tevakkuf ederler (kararsızlık gösterirler).

Sorumluluk Şahsîdir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ *"Gerçekten hiçbir günahkâr, diğerinin günah yükünü yüklenmez.."* buyurmuştur ki, bunun tefsiri, Melâike (İsrâ) Sûresi'nde (Ayet 15) de geçmişti. Burada, söylenilmesi güzel olan birkaç husus ve mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Biz, Cenâb-ı Hakk'ın "Musâ'nın sahifelerinde olanlar..." ifadesi ile kastettiğinin, ...أَلَّا تَزِرُ ifâdesiyle açıkladığı şey olduğunun açıkca anlaşıldığını beyan etmiştik. Böyle olması halinde bu ifâde, oradaki مَا 'dan bedel olur ve takdiri de, "Yoksa o, gerçekten de, "Yoksa o, gerçekten hiçbir günahkâr nefsin, diğerinin günah yükünü yüklenmeyeceğinden haberdar edilmedi mi?" şeklinde olur. Ve biz orada şu iki şeyi açıklamıştık:

a) Bu, "Ahiret daha hayırlı ve bakidir" anlamındadır.

b) Bununla, itikadî esaslar kastedilmiştir.

İKİNCİ MESELE
Muhaffef Enne

Bu ifâdenin başındaki أَنَّ şeddeli olan أَنَّ 'den şeddesiz hale getirilmiş أَنْ olup, buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "Dikkat, hiçbir kimse, başkasının günah yükünü yüklenmeyecektir.." demek istemiştir. Şeddeliyi şeddesiz hale getirmek, bazan gerekli olur, bazan da olmaz. Bazan caiz olur, bazan da caiz olmaz. O halde, gerekli olması, kendisinden sonra bir fiilin gelmesi veyahutta, bir fiilin başına bir harfin gelmiş olması halinde sözkonusudur ki, burada o أَنْ 'yi şeddesiz hale (أَنْ) getirmek gerekli olur. Çünkü bu harf (أَنْ) hem lafzan hem de mana bakımından fiile benzemektedir. Halbuki, fiilin, bir başka fiilin başına getirilmesi mümkün değildir. Böylece bu harf, fiile benzemeklikten çıkarılıp da, fiile tahsis edilmiş bir harf şekline sokulmuştur. Böylece de fiile bir yakınlık arzetmiş de, onun başına gelmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Üslûptaki İncelik

Şayet bir kimse, "Ayet, günahkâr kimsenin günahının, birbaşkası tarafından üstlenilemeyeceğini beyân için getirilmiştir. Halbuki, ayetin bu ifâdesiyle bu mana elde edilemez. Zira, günahkâr kimse, zaten, kendi günahı

sebebiyle sırtındaki yükü ağır olan kimse demektir. Çünkü, herkes böylesi bir kimsenin, yeniden başka bir şey üstlenemeyeceğini bilir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak şayet, "Yükü olmayan bir nefis, bir başkasının yükünü taşımaz..." demiş olsaydı daha beliğ olurdu.." derse, biz deriz ki: Bu, senin sandığın gibi değildir, zira ayeti kerimede geçen "günahkâr" ifadesiyle, bilfiil günah işlemiş, onları sırtlanmış kimse değil de, kendisinden, günahın sudûr edeceği ve bu yükü yüklenebileceği düşünülen kimse kastedilmiş olup, bu tıpkı, o anda üzerinde bir yük bulunmayan kimsenin, "Taşımak bana güç geliyor.." demesi gibidir. Binâenaleyh, kendisinden günahların sudûr edebileceği düşünülebilen o kişi, günah işlemediği zaman, daha nasıl başkasının günahını üstlenebilir? Dolayısıyla ayetin lafzının ifâde ettiği mana daha mükemmel olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ *"Hakikaten insan için, kendi sa'yü gayretinden başkası yoktur"* ifadesi, mükellefin hallerinin beyânını tamamlayan bir ifâdedir. Çünkü, ona, günahlarını hiç kimsenin üstlenmeyeceği beyân edilince, başkasının iyiliğinin fayda vermeyeceği; salih amel işlemeyen hiç kimsenin hayır namına hiçbir şey elde edemeyeceği de beyân edilmiş olur ki, böylece kötülük yapan kimsenin, başkasının iyiliği sebebiyle bir mükâfaat elde edemeyeceği ve hiç kimsenin, onun namına, ilahî cezâyı üstlenemeyeceği açıkca ve mükemmel bir biçimde anlaşılmış olur. Bu hususta da şöyle birkaç mesele vardır.

BEŞİNCİ MESELE
Gayrın Amelinden İstifade

Ayetteki *"insan için yoktur"* ifadesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Ayet, genel mana ifâde etmektedir. Doğru olan da budur. Ayete bu şekilde mana verilmesi halinde, şu ileri sürülmüştür: Haberlerde, kişinin yakınının, o verdiği sadakaların, tuttuğu orucun mükâfaatının, ölen o kişiye ulaştığı, duânın da fayda verdiği... şeklinde bir takım hususlar varid olmuştur. O halde bu demektir ki, insan için, hakkında sa'y ü gayret göstermediği şeyler de söz konusudur. Üstelik Cenâb-ı Hak da, *"Kim bir iyilik yaparsa, onun için, onun on misli vardır"* (En'âm, 160) buyurmuştur ki, bu da, kişinin yaptığının üstünde bir durumdur.

Cevap: Şayet, insan, o akrabasının yaptığı tasaddukun kendisine fayda vermesi için, iman konusunda sa'y ü gayret göstermeseydi, onun sadakasının ona bir faydası olmazdı. Dolayısıyla bu demektir ki, yine insan için, ancak sa'y edip yaptığı şey söz konusudur. Ayette beyan edilen fazlalığa gelince, biz diyoruz ki, Allah Teâlâ, iyilik yapan kimseye, on kat fazlasını, hatta daha fazlasını va'dedip, mü'min kişi de, Allah'ın, kendisine böyle bir lütufta bulunacağı ümidi ile tek bir hasene, iyilik yaptığında, o, bunun birkaç misli için sa'y ü gayret göstermiş olur. Buna göre şayet, "Bu durumda siz, "sa'y" masdarını, "bir şeye üşüşme, koşuşma.." manasına hamletmiş oldunuz. Çünkü Arapça'da, birisi birşeye üşüşüp koşuştuğunda, سَعَىٰ فِي كَذَا deyimi kullanılır. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın إِلَّا مَا سَعَىٰ ifâdesinin manası, "yaptığı ameller müstesnâ" manasında olup, Arapça'da, "amel etti, çalıştı, çabaladı.." سَعَىٰ فُلَانٌ denilir. Şimdi, durum şayet sizin bahsettiğiniz gibi olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak إِلَّا مَا سَعَىٰ لَهُ derdi. Biz deriz ki, her iki durumda da, mutlaka bir ilâvede (takdirde) bulunmak söz

konusudur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Haklkaten insan için, kendi sa'y ü gayretinden başkası yoktur"* ayeti ile, "Onun için sa'y ettiği şeyin aynısı, bizatihi kendisi vardır" manası kastedilmeyip, tam aksine, bahsettiğim gibi, ya, "onun için, ancak sa'y ettiği şeyin mükâfaatı, yahut yaptığı şeyin ecri vardır.." manası kastedilmiştir. Yahut da, burada kastedilen mananın, "Sa'y ettiği şey, kendisi için muhafaza edilmiştir. Geçersiz kılınmaktan (ihbât) muhafaza edilmiştir.." şeklinde olduğu da söylenebilir. O halde bu demektir ki, yaptığı şeyler, kıyamet gününde yine onundur, lehinedir.

b) Buradaki ayette geçen "insan" ile, mü'min değil, kâfir kastedilmiştir.. Bu görüş zayıftır. Yine, *"İnsan için ... yoktur"* ifadesinin ifade ettiği hükmün, öncekilerin şeriatinde yer alan bir hüküm olduğu, Allah Teâlâ'nın bu hükmü, **Muhammed** (s.a.s)'in şeriatında neshedildiği ve insan için, sa'y ettiği ya da etmediği her şeyin verileceği ileri sürülmüştür. Ama bu batıldır. Çünkü gerçek ortaya çıktıktan sonra, böyle zorlamalara girmeye gerek yoktur. Bahsedilene binâen, ayetteki مَا سَعَى ifâdesi, hakikî manaya alınmış olup, buna göre, "Gayret ettiği şeyin aynısı onun için sözkonusudur ve bu Allah katında mahfuzdur. Bunda bir eksiltme yapılmamıştır. İnsan, bununla karşılık bulacaktır" demektir. Bu, tıpkı *"Kim zerre miktarı hayır işlerse, onun (mükâfaatını) görür. Kim de zerre miktarı kötülük yaparsa, onun (cezasını) görür"* (Zilzal, 7-8) ayeti gibidir.

İKİNCİ MESELE
Mâ-l Masdariyye

Ayetteki (مَا) haberiyye mi, masdariyye midir? Deriz ki: Ayetteki, أَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى *"Çalıştığı, ileride görülecek"* ifadesinin delâleti ile, bunun masdariyye olması daha açıktır. Çünkü ayetteki "sa'y" (çalışma), "sa'yedilmiş şey" manasınadır. Çünkü masdarlar, çoğu zaman isim-i mef'ûl manasına kullanılırlar. Mesela, "Allah'ın mahluku" manasında, "halku'llah" denilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayet ile ya, sâlih amellere verilecek mükâfaatın, yahut da hertürlü amelin açıklaması kastedilmiştir. Deriz ki: Meşhur olan, bunun her amelin mükâfaatının açıklaması sadedinde gelmesidir. Çünkü hayır (iyi amel), mükâfaatla karşılık görür, kötü amel ise cezalandırılır. Ama görünen odur ki ayetin bu ifadesi, iyi amellerin mükâfaatını beyan etmek için gelmiştir. Bunun delili ise, لِلْإِنْسَانِ ifâdesinin başındaki "lam" (için) edatıdır. Çünkü, "lâm", faydalı şeyin gelip kişiyi bulduğunu, عَلَى (edatı) ise, zararlı şeyin gelip insanı bulduğunu anlatmak için kullanılır. Nitekim faydalı ve zararlı şeyler hakkında, "Bu onun lehinedir, şu onun aleyhinedir; onun lehine şehadet eden, yahut aleyhine şehâdet eder" dersin.

Meşhur olan görüşü savunanlar şöyle diyebilirler: İki şey birlikte olduğunda, daha üstün olan **"tağlîb"** edilir, baskın çıkar. Meselâ, kadınlarla erkeklerin birlikte bulunduğu bir topluluktan bahsedildiğinde, ifade cem-i müzekker sâlim sigasıyla kullanılır. Ayrıca bunun böyle oluşunun delili, Hak Teâlâ'nın, ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَى *"Sonra buna en tam mükâfaat verilecektir"* (Necm, 41) ayetidir. Buradaki "evfâ" (en tam) kelimesi, ancak güzel ve iyi şeyleri anlatmak için kullanılır. Kötü şeyler hakkında ise, "misl" (dengi), "dûn" (aşağısı) yahut tamamen affını ifade eden kelimeler kullanılır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ bu ifadesinde, salih amele gayrete teşvik için, muzarî değil de mâzî sigasını kullanmıştır. Bunun izahı şöyledir: Eğer Allah Teâlâ, "İnsan için ancak gayret edeceği vardır (إِلَّا مَا يَسْعَى) buyurmuş olsaydı, o zaman insan, "yarın şu kadar namaz kılacağım, şu kadar para tasadduk edeceğim. Dolayısıyla da bunu Allah şu anda amel defterine sevab olarak yazar" diyebilirdi. Çünkü Allah ona, ileride sa'yetmesini emretmişti ve bu durumda da kulun, o hususta ileride gayret etme hakkı doğmuş olurdu. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hakk, mâzî sigasıyla "Ancak sa'y u gayret edip yapmış olduğu şeylerin mükâfaatı kul için söz konusudur" demek istedi. Ama şeytanın kötülükleri süslemesine ve istikbale ait vaadlerine gelince, buna asla itimad edilmez.

İşlerin Teşhîri

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَأَنْ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى ثُمَّ يُجْزَاهُ الْأَوْفَى *"(İnsanın) çalıştığı ileride görülecek. Sonra buna en tam mükâfaat verilir"* buyurmuştur. Bu, "yaptığı şeyler ona sunulur, açılıp gösterilir" demektir. Ayetteki يُرَى kelimesi, arapların أَرَيْتُهُ الشَّيْءَ "falancaya, o şeyi gösterdi mi" deyiminden alınmış olup, bu ayette, daha önce de bahsettiğim gibi mü'minler için bir müjde vardır. Şöyleki: Allah Teâlâ, o kimseye, sayesinde rahatlayıp sevinsin diye, dünyada iken yaptığı salih amelleri gösterecektir. Yahut da Cenâb-ı Hak, kişinin yaptığı o iyi şeyleri -meşhur olan görüşe göre-, onlarla övünsün diye, meleklerine ve diğer mahlûkatına gösterecektir ki bu da, yine mü'minin rahatlaması, kâfirin üzülmesi içindir. Çünkü kişinin sa'yedip yaptığı şeyler, hem kendisine hem de diğer mahlûkata gösterilecektir. Bu kelimenin, رَأَى – يَرَى (gördü) fiilinden olması da muhtemeldir. Buna göre ayet, *"De ki: (istediğinizi) yapın. Çünkü Allah ve resûlü amelinizi görecektir"* (Tevbe, 105) ayeti gibi olur. Bu ve bundan sonraki ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Amellerin Görülmesi

Amel, olup bittikten sonra, artık nasıl görülebilir? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Eğer insan, salih ameller işlemiş ise, o onları güzel suretler şeklinde görür.

b) Amellerin görülmesi, biz ehl-i sünnetin inancına göre uzak bir görüş değildir. Çünkü her meydana gelmiş olan şey görülebilir. Allah Teâlâ, her yok olanı yeniden varetmeye kâdirdir. O halde, ameller yapılıp bittikten sonra da görülebilir.

Yapılabilecek bir üçüncü izah da şudur: ayetin bu ifadesi, "Yaptığının mükâfaatları görülecektir" manasında, mecazî bir ifadedir. Nitekim "karşılığını görürsün" manasında "yaptığın iyilikleri, padişahın yanında görürsün" denilir. Ama bu izah, daha sonra gelen, *"Sonra buna en tam mükâfaat verilir"* ifadesinden ötürü uzak bir ihtimaldir.

İKİNCİ MESELE

"Buna ... mükâfaat verilir" dedi. "buna" zamiri, önceki ayette geçen, "sa'y" (çalışma) masdarına râcî olup, "sonra insana, o sa'y u gayretinin mükâfaatı, en tam ve mükemmel

şekilde verilir" manasınadır. Çünkü fiili, iki mef'ûl manasınadır. Çünkü جَزَى fiili, iki mef'ûl alır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sabretmelerine karşılık (Allah) onlara cenneti ve ipek (elbiseleri) verdi"* (İnsan, 12) buyurmuştur. Nitekim, insanlar birbirlerine جَزَاكَ اللّٰهُ خَيْرًا "Allah seni hayırla mükâfaatlandırsın" diye dua eder. Bu fiil, harf-i cer ile, üç mef'ûl de alabilir. Nitekim جَزَاهُ اللّٰهُ عَلٰى عَمَلِهِ الْجَنَّةَ الْخَيْرَ "Allah o kimsenin (عَلٰى عَمَلِهِ) iyi ve güzel amellerine karşılık, mükâfaat olarak ona cenneti versin" denilir. Bu gibi yerlerde, harf-i cer hazfedilip, fiil doğrudan doğruya bağlanarak meselâ, جَزَاهُ اللّٰهُ عَمَلَهُ الْخَيْرَ الْجَنَّةَ de denilebilir. Yukarıdan beri yaptığımız bu şeyler, bir izah tarzıdır.

Bu hususta bir başka izah da, "bunu" zamirin, "cezâ" (mükâfaat) kelimesine râci olup, "Sonra o bu hakettiği mükâfaatı, karşılık olarak alır" manasınadır ve ayetteki, "**el-cezâ el-evfâ**" ifadesi de, fiilden anlaşılan "cezâ (mükâfaat) masdarının ya tefsiri, ya bedeli olur. İfade böylece tıpkı, وَأَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا *"Zalimler, o fısıldayışlarını gizlediler"* (Enbiyâ, 3) ayeti gibi olur. Çünkü bunun takdiri de أَلَّذِينَ ظَلَمُوا أَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا şeklindedir. Hemekadar Cenâb-ı Hak *"(kâfirler) cehennem, sizin tastamam cezanızdır"* (İsrâ, 63) buyurmuş ise de, yaptığımız izaha göre, "**el-cezâu'l-evfâ**" (en tam karşılık) özelliği, salih mü'minlere uygun düşer. Çünkü bu tam karşılık, sâlihlere verilecektir. Bu izaha göre, bu soruya şöyle cevab verilebilir: "En tam" oluş, amele göredir. Çünkü cehennemin zararı, günahların (dünyevi faydası) karşısında, çok çok fazladır. Binâenaleyh cehennem, zaten aslında tastamam bir cezadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İsmi Tafdilin Burada Manası

Ayetteki ثُمَّ ya, cezânın (mükâfaatın) verilişinin sonralığın, yahut bu sözün sonralığını ifade eder. Yani, "Sonra da deriz ki, ona en tam mükâfaat verilir" manasınadır. Eğer bu edat, mükâfaatın verilişinin sonralığını ifade ediyorsa, mükâfaat salih amelden nasıl sonraya bırakılabilir? Halbuki, bununla salih amelin kastedildiği açıkça sâbittir, (buna ne dersiniz?) Deriz ki: Her iki izah da muhtemeldir. Sorunun cevabı şudur: Verilen mükâfaatın "en tam" (evfâ) diye nitelenmesi, ileri sürdüğün bu itirazı ortadan kaldırır. Çünkü Allah Teâlâ salih bir kimsenin ölmesi halinde, ölümünden hemen sonra, yaptığı amellerin iyilerine göre onu mükâfaatlandırmaya başlar. En mükemmel karşılığını geriye bırakır. Bu mükâfaat da, cennettir.

Yahut şöyle de diyebiliriz: Buradaki "en tam" ifadesi, fazlalığa işarettir. Bu durumda ayet, tıpkı, *"İyi ameller işleyenler için, en güzel mükâfaat olan (cennet) ve bir de fazlası vardır"* (Yunus, 26) ayeti gibi olur ki, buradaki "en güzel" ifadesi ile cennet, "fazlası" ile de, "**ru'yetullah**" (Allah'ı görme) kastedilmiştir. Binâenaleyh Hak Teâlâ âdeta, "O, sa'yu gayretinin karşılığını alacaktır, sonra da (en tam mükâfaat olarak), "**ru'yetullah**" ile rızıklandırılacaktır" demektir. İşte bu izah, ayetin ihtiva ettiği lafızların tefsirine uygun düşmektedir. Çünkü ayetteki "**evfâ**" (en tam) kelimesi, "mutlak" olup, "**mübeyyen**" (açıklanmış) değildir. Zira Hak Teâlâ, "şundan daha tam" dememiştir. Binâenaleyh bunun, her tamdan daha tam olması gerekir. Bu şekilde olan şey de, "**ru'yetullah**" (Allah'ı görmekten başka birşey değildir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Diğer İncelikler

Bu ayetlerdeki inceliklerin açıklanmasıyla ilgilidir. Cenâb-ı Hak kötü işler yapanlar hakkında, *"Hakikaten hiçbir günahkâr diğerinin günah yükünü çekmez"* (Necm, 38) buyurmuştur ki bu, günahkârın yükünün, ondan alınıp başkasına yüklenmeyeceğine delâlet eder. Ama bundan, lafzî bir zaruretten ötürü, o günahların mutlaka onun üzerinde kalacağı neticesi de çıkmaz. Çünkü Allah Teâlâ'nın, onun günahlarını, düşürebileceği, affedip silebileceği düşünülebilir. Böylece de ne onda bir günah kalır, ne de bu günahları başkasına yüklenmiş olur.

Eğer Cenâb-ı Hak, "Herkes hiç kimsenin günahını yüklenmez, ancak kendisininkini yüklenir" buyurmuş olsaydı, ifadede istisnanın yer alış zaruretinden ötürü, kişinin günah işlediği manası çıkardı.

Keza, Cenâb-ı Hak, muhsinler hakkında da, *"İnsan için, çalıştığından başkası yoktur"* buyurmuş, ama, "İnsan için, sa'y u gayret sarfetmediği şeyler yok" dememiştir. Çünkü ikinci ifadede, sa'y u gayret gösterdiği şeylerin mükâfaatının insan için olacağı açıkca söylenmemiştir. Ama birinci ifâdede, istisnadan ötürü, sa'yeltiği çalıştığı şeylerin onun için olacağı açıkça belirtilmiştir. Yine Hak Teâlâ, kötü ameller işleyenler hakkında, onun ümidini tamamen kesmeyecek bir ifade kullanmış; iyilik yapanlar hakkında ise, onların korkusunu bertaraf edecek bir ifade kullanmıştır. Bütün bunlar, Rahmetinin gazabından önce olduğuna bir işarettir.

★ ★
★

Son Varış Allah'adır

وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنتَهَىٰ ﴿٤٢﴾

"Şüphesiz ki en son gidiş ancak Rabbinedir"
(Necm, 42).

"Ayetin başındaki أَنْ edatı, بِمَا فِي صُحُفِ daki مَا 'ya atfedilerek, hemzenin fethasıyla okunmuştur. Meşhur kıraatte böylədir, yani, "Bu da o sahifelerde yer almış olup, gerçektir" manasınadır. Bu hemze, istinâf cümlesinin başı kabul edilerek, meksûr olarak da okunmuştur.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetten ne kastedilmiştir? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Meşhur görüşe göre, bu ifade, ahiretin bir anlatımı olup, "İnsanlar, neticede varıp Allah'ın huzuruna duracaklardır" manasınadır. Bu izaha göre ayet, önceki ayetlerle sıkı sıkıya ilgilidir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Sonra ... mükâfaat verilir"* buyurunca, sanki birisi, "o mükâfaat görülemez. Bu ne zaman olacak?" demiş de, Cenâb-ı Hak, "Dönüşünüz Allah'adır. İşte o zaman Allah, şükredici olanlara mükâfaat, nankörlerine de ceza verecektir" buyurmuştur.

b) Bununla Allah'ın birliği anlatılmak istenmiştir. Feylesoflar (hukemâ), rücû (dönüş), intihâ (varıp dayanma) gibi ifâdeler bulunan pek çok ayeti, bahsedeceğimiz şekilde tefsir etmişlerdir. Ama onların yaptıkları tefsirler, bu ayetlerin bir kısmı hakkında pek açık değildir. Ama bir kısmı hakkında açıktır. İşte bu sebeble biz diyoruz ki bu, Allah'ın varlığının ve birliğinin anlatıldığı bir ifadedir. Çünkü mümkün varlıklara göre gezdirdiğinde, onlardan hiçbirinin mûcid (var edici) olamadığını görürsün. Hem sonra, çoğu kez mesela, yüzdeki-dıştaki hararetin, güneşin ışığının vurmasından yahut bir ateşten dolayı olduğunun sanılması (tahmin edilmesi) gibi, bunların mûcidinin bir başka mümkin varlık olduğu sanılır da, "Güneş de, ateş de mümkün varlıklardır. Binâenaleyh bunlar neden meydana gelmişler?" denilir. Eğer bunlar, bir başka mümkün varlığa dayandırılacak olursa, akıl, mümkün olmayan bir şeye varıp dayanmaları gerektiği neticesine varır ki o şey de "**vâcibu'l-vücud**"dur ve bütün işlerin kendisine varıp dayandığı varlıkdır. O halde "**Rab**", müntehâ olan, herşeyin varıp dayandığı şeydir.

Bu mana, burada açıktır, aklîdir ve nakle de uygundur. Çünkü, **Ubeyy b. Kâ'b**'den rivayet edildiğine göre o, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, وَاَنَّ اِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰى لاَ فِكْرَةَ فِى الرَّبِّ *"Şüphesiz en son gidiş ancak Rabbinedir ve Rab hakkında fikir yürütme olmaz"* buyurduğunu söylemiştir. Bu, "Bütün işler, **vacibü'l-vücûd** da varıp dayanır, demektir. **Vâcibü'l-vücûd** da, varlığı bir mûcid sayesinde olmayıp, herşeyin varlığı kendisine bağlı olan" demektir.

Hz. Enes (r.a) de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: اِذَا ذُكِرَ الرَّبُّ فَاَقْهِرُوا *"Rabden bahsedildiğinde, onun hakkında ileri-geri konuşmayın"* buyurmuştur. Bu, bahsettiğimiz manaya gelebilir. Bazı kimseler ileri giderek, **rücû, müntehâ** gibi ifadelerin yer aldığı her ayeti, işte bu manada tefsir etmişler, hatta bu manada, "Hoş ve güzel kelimeler, Allah'a yükselir" denilmiştir ki bütün bunlar, Hak Teâlâ'nın varlığının delilidir.

Ama O'nun birliğinin deliline gelince, bu da, insan aklının, **vâcibu'l-vücûd**'un **vâcibu'l-vücûd** olması açısından, bir **vâcibu'l-vücûda** varıp dayanmasıdır, çünkü eğer o **vâcibu'l-vücud** olmasaydı, "**müntehâ**" olamazdı; aksine onun da bir mûcidi bulunması gerekirdi. O halde, "**müntehâ**", "vâcib olması açısından" vâcib "olan zat" demektir ki bu mana, hem hakikat, hem de akıl açısından tektir. Çünkü mutlaka ya bu vâcibe, yahut da o vâcibe (yani bir vâcibe) varıp dayanmak gerekir. Binâenaleyh vâcib için, vâcib oluşundan başka bir mana (sıfat) verilemez. Dolayısıyla da onun vâcib oluşu, uzak bir ihtimal olur. Eğer iki vâcib mevcud olsaydı, onlardan herbiri "**müntehâ**"dan önce olurdu. Çünkü vâcib olan, ikisinin toplamından öncedir. O halde münteha, O'dur. Bu iki delili kısaltarak anlattım.

İKİNCİ MESELE

اِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰى ifadesindeki, "Senin Rabbin" ifadesi ile, kime hitab edildiği hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, genel bir hitap olup, "Ey duyan, en mükellef, ve akıllı kişi..." manasınadır.

b) Bu hitab, Hz. Peygamber (s.a.s)'edir ve bunda, onun dininin doğruluğunun

izahı yatmaktadır. Çünkü herkes bir Rabbi ve ilahı bulunduğu iddiasındadır. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s), ...وَرَبِّيَ الَّذِي هُوَ أَحَدٌ وَصَمَدٌ يَحْتَاجُ إِلَيْهِ كُلُّ مُمْكِنٍ فَإِذاً رَبُّكَ هُوَ الْمُنْتَهَى *"Benim Rabbim tektir ve sameddir. Her mümkin (mahlûk) O'na muhtaçtır. O halde senin Rabbin "müntehâ" (herşeyin varıp dayandığı zat'tır). O, rablerin Rabbi ve sebeblerin müsebbibidir"* buyurunca, ayetteki hitabın ne kadar yerli yerince olduğu anlaşılır. Fakat hitabın genel olduğunu söylememiz halinde, bu, kötüler için ileri derecede bir tehdid, iyiler için de alabildiğine bir teşvik olur. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "Ey dinleyen, kim olursan ol, bil ki, herşeyin müntehası Rabbinedir" sözü, her iki durumu da alabildiğine güzel anlatır.

Ama bu hitabın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olduğunu söylersek, o zaman bu, onun (a.s) kalbini yatıştıran bir teselli olur. Buna göre Cenâb-ı Hak, "üzülme, çünkü herşey sonunda, Bana gelecektir" demiş olur. Böylece de tıpkı, *"Onların sözleri seni üzmesin. Çünkü Biz, onların gizli yaptıklarını da, açıktan yaptıklarını da biliriz..."* (Yasin, 76-83) ayetleri gibi olur. Bunun benzeri ayetler, Kur'ân'da pek çoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE "Müntehâ"nın başındaki lâm-ı ta'rîf "ahd" (belirlilik) içindir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) hep, *"Sizin varışınız Allah'adır"* derdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz ki en son gidiş (mentehâ) Rabbinedir"* buyurdu. Böylece va'dedilen husus, Kur'ân'da ve hadisde ifadesini bulmuş olur. İkinci izaha göre, bu lâm-ı ta'rîf, "umûmîlik" için olup, "Her sonlu Rabbine varıp dayanır. Çünkü başlangıç O'dur" demektir. Bu izaha göre, diyoruz ki: Allah, idrak edebilecek varlıkların idrâklerinin son bulduğu noktadır. Çünkü insan önce, görünen şeyleri idrâk eder, algılar. Daha sonra da tefekkürünü derinleştirir ve gide gide Allah'a varır. İşte orada durmak mecburiyetinde kalır.

★ ★
★

Güldüren Ağlatan O'dur

وَأَنَّهُۥ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَىٰ ﴿٤٣﴾

"Şüphesiz ki güldüren de, ağlatan da O'dur"
(Necm, 43).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE "Geçen ayetteki, *"en son gidiş (menteha) ancak Rabbinedir"* ifadesi'ile, Cenâb-ı Hakk'ın birliği anlatılmak istenmiştir" dememize göre,bu ayetler, İslâm'ın temeli olan bir takım meseleleri isbat etmiş olurlar. Meselâ bunlardan birisi, Allah Teâlâ'nın kudretidir. Çünkü bazı filozoflar da Allah Teâlâ'nın, herşeyin varıp dayandığı "müntehâ" olduğunu ve O'nun birliğini kabul etmektedirler. Ama bunlar, Allah Teâlâ'nın kâdir olarak değil de, otomatik (mûcib) olarak işleri gördüğünü (kâinatı idare ettiğini) söylerler. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ Kendisinin, aynı yerde birbirine zıd

olan, gülmeyi-ağlamayı, ölümü-hayatı, erkekliği-dişiliği yarattığını, bunun ise ancak kudret ve irade sahibi bir yaratıcıdan olabileceğini bildirmiştir. Bunun böyle olduğunu herkes kabul eder.

Bizim, geçen ayetteki bu ifade ile, ahiretin anlatılmak istendiğini söylememiz halinde, bu sonraki ayet, ahiretin durumunun anlatımıyla ilgili bir işaret olmuş olur. Çünkü insan, dünya hayatının mesela bir diliminde güleç-sevinçli, bir diğer diliminde, hüzünlü, ağlayan olduğu gibi, ahirette de onun başına böyle şeyler gelecek; gülecek veya ağlayacaktır.

İKİNCİ MESELE Burada, "Güldüren ve ağlatan" fiillerinin mef'ulleri zikredilmemiştir. Çünkü bu iki kelime, güç yetirilen şeyi ortaya koymak için değil, Allah'ın kudretini anlatmak için getirilmişlerdir. Dolayısıyla mef'ûle gerek yoktur. Nitekim birisi "alıp-vermek falancanın elindedir. O isterse verir, isterse vermez" der ve verilip-verilmeyecek şeyi bildirmeyi kasdetmez.

ÜÇÜNCÜ MESELE Allah Teâlâ erkek ve dişi için, bu iki sıfatı özellikle belirtmiştir. Çünkü bunlar, herhangi kesin bir sebebe bağlanmayan iki durumdur. Dolayısıyla hiçbir tabiatcı (maddeci) gülmenin ve ağlamanın niçin sadece insanda bulunduğu hususunda bir izah yapamaz ve bir sebeb gösteremez. Binâenaleyh bunlar âşikârı birşeye bağlanamayıp, mutlaka bir varedicileri de gerektiğine göre, bu varedicinin Allah olduğunu söyleriz. Hastalık ve sağlık ise böyle değildir. Çünkü tabiatcılar, hastalık ve sağlığın sebebinin, bedenin mizacının (düzeninin) bozulması ve dengesinin kaybolması olduğunu söylerler. Ağlama ve gülmenin sadece insana verildiğinin delili şudur: Tabiatcılar gülme konusunda, gülünebilecek birşey söylediklerinde, "işte bu taaccübün kuvvetinden kaynaklanan bir durumdur" derler. Ama bu son derece yanlıştır. Çünkü insan, dikkate değer bir takım şeyler görüp, apışıp kalır, hayranlık duyar ama gülmez. Yine gülmenin, sevincin kuvvetinden kaynaklandığını söylemişlerdir. Ama böyle de değildir. Çünkü insan bazan alabildiğine sevinir, ama gülmeyebilir. Yine hüznün doruk noktasında olan birini, komik birisi güldürebilir. Ağlamadaki durum da böyledir. Eğer tabiatcıların iddia ettiği şeyleri fazlaca bilen birisine, "Bir takım hususî durumlarda, gözden yaşın çıkmasının sebebi nedir?" denilecek olsa, o, gerçek bir sebeb gösteremez. Yine mıknatıs ve benzeri maddelerdeki belli özelliklerin sebebi sorulduğunda, tabiatcı apışıp kalır. Nitekim onlara, yıldızların konumlarının sebebi sorulduğunda, hem onlar, hem de bu tür şeyleri Allah'ın kudret ve ifadesine havale etmeyen hendeseciler apışıp kalırlar.

★ ★
★

Öldüren Dirilten O'dur

وَأَنَّهُۥ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا ﴿٤٤﴾

"Öldüren de, diriltен de O'dur"

(Necm, 44).

Bu ayet hakkında söylenebilecek şeyler, tıpkı önceki ayet hakkındakiler gibidir. Fakat Allah Teâlâ öncekî ayette, "cins"den daha hususi olan "tür"ün özelliğini belirtmiştir. Çünkü bu çok nettir ve bir sebebe bağlanabilmekten çok uzaktır. Daha sonra da bu hususa, ondan daha genel ve sebebe bağlanmaktan uzaklık bakımından, birinciden daha hafif olanı ona atfetmiştir. Bu daha hafif ve genel olan ise, öldürme ve diriltmedir. Bu iki sıfat, birbirine zıttırlar. Yani ölüm ve hayat, tıpkı gülme ve ağlama gibi, birbirinin zıddıdır. Bu izaha göre ölüm, sırf yokluk değildir. Aksi halde, imkânsız olan şey ölmek olurdu. Her hâlükârda bu demektir ki, öldürmek de, diriltmek de, bir yokluk değildir, var olan bir şey olup, ikisi de canlıların özelliklerindendir. Tabiatcı yine, hayatın, bedenin mizacının (düzeninin) dengeli oluşundan kaynaklandığını söylemiştir. Halbuki mizaç, birbirine zıt temel unsurlardan meydana gelmiştir. Bu unsurlar, ateş, hava, su ve toprak olup, tabiatları gereği birbirinden ayrılıp-çözülmeyi akla getirirler. Zıt oldukları için, aralarında terkip yapamayan, biraraya gelemeyen şeyler için, ölüm söz konusu olmaz. Çünkü öldürme ve diriltme işinin gözle görüleceği tarzda ne zaman bu ihya ve imate işini yapmıştır? Aksine canlılardaki müşahedemiz hayat ve sonra ölüm esasına bina edilmektedir? diyecek olursa, zıt şeylerin herbiri, yaklaştığı, biraraya geldiği şeyden uzaklaşmayı ister. İşte bu sebeble Hak Teâlâ, "yaratan, enâsır-ı erbaa'yı (dört temel unsuru) biraraya getiren ve onları belli bir müddet böyle muhafaza eden zat, onları bundan daha fazla muhafaza etmeye de kâdirdir. Binâenaleyh bir canlı öldüğünde, bu, o canlıdan kaynaklanan zarûrî birşey olmayıp, hür ve irade sahibi bir fâilin fiili (yaratması) sebebiyle olmuştur. İşte o fâil, Allah Teâlâ'dır. Binâenaleyh O, öldüren ve diriltendir" demek istemiştir.

İmdi, biri çıkıp dese ki: O ne zaman öldürür ve diriltirse, böylece öldürdüğü ve diriltiği zaman bu bilinir. Hatta hayata ve ölüme binaen, diriltme ve öldürme işi müşahede edilir mi? denilirse

Cevaben deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılır:

1) Ayette bir takdim-tehir vardır.

2) Bu iki fiil, muzari manasınadır. Çünkü öldürüp diriltme işi her zaman pek yakındır. Nitekim Arapça'da, yeri ve zamanı yakın olduğunda, "Falanca ulaştı", "Gece girdi" denilir. Ayetteki "diriltti - öldürdü" kelimeleri de böyledir.

3) "Öldürdü" yani, "O unsurlarda (elementlerde), ölümü ve cansızlığı yarattı, daha sonra onları bir araya getirip "diriltti" yani, bu cansız unsurlarda hissi ve hareketi yarattı."

★ ★
★

Erkek ve Dişi

وَأَنَّهُۥ خَلَقَ ٱلزَّوْجَيْنِ ٱلذَّكَرَ وَٱلْأُنثَىٰ ﴿٤٥﴾ مِن نُّطْفَةٍ إِذَا تُمْنَىٰ ﴿٤٦﴾

"Hakikaten, (rahme) atıldığı zaman meniden erkek ve dişi, çiftini yaratan O'dur"

(Necm, 45-46).

Bu ayette bahsedilen bu iki varlık da, aynı meniden meydana gelen zıd şeyler cümlesindendir. Binâenaleyh bazısı erkek olarak, bazısı dişi olarak yaratılmışlardır. Bunun, dişideki soğukluk ve rutûbet (yumuşaklıktan) olduğunu söyleyen tabiatcının anlayışı, bu işin künhüne ulaşamaz. Çünkü mizaç itibarıyla erkekten daha kuru (yâbis) olan nice kadınlar vardır. Nitekim sen küçükle büyük arasındaki farklara dikkat edecek olursan birtakım şaşırtıcı durumlar görürsün. Bunlardan birisi de, sakalın bitmesidir. Tabiatcıların, sakalın bitmesi konusunda söyledikleri şeyin en kuvvetlisi şudur: Onlar demişlerdir ki: Kıllar, deri gözeneklerine doğru kayıp giden dumanımsı bir buhardan meydana gelmektedir. Binâenaleyh, bu gözenekler, çocuk ve kadının yaratılışında olduğu gibi, son derece nemli ve yumuşak, açılımlı olduklarından, bu dumanlar, kıl meydana gelmeden önce kolaylıkla o nemli gözeneklerden çıkacağı için, kıl bitmez. Ama bu gözenekler son derece kuru ve kesif, açılımsız, sert olduklarında ise, dumanların o daracık yerden çıkması zor olacağından, kıl biter. Sonra muhakkak ki ilgili o maddeler, özel yerlere doğru cezbolunurlar ve de, oralara yönelirler. Başa gelince, oraya yönelirler; çünkü baş, kafatası, buhar ve dumanların üzerindeki bir kubbe gibidir. Bu sebeble giderek ona doğru yükselirler. Bundan ötürü baştaki kıllar, daha çok ve daha uzun olur. Bundandır ki, erkekde, buhar ve dumanların kendisine yöneldiği bir takım yerler bulunmaktadır. Kalbin harareti dolayısıyla göğüs bunlardan biridir. Zira hararet, lambanın (alevinin) yağı kendisine doğru çekmesi gibi, nemliliği kendine doğru çeker. Tenasül uzvu da, buna yakındır, çünkü şehvetin harareti de, aynı şekilde cezbedici, kendine çekicidir. Bu yerlerden bir tanesi de, sakal ve bıyıktır. Zira bunlar, yeme ve konuşmadan dolayı, çokca hareket etmektedirler. Hareket de aynı şekilde cezbedicidir... Buna göre onlara, "Ancak tenasül uzvu bulunduğu zaman sakal kıllarının bitmesini (telâzim) gerekli kılan faktör nedir? Zira, tenasül uzvu kesildiğinde sakal bitmemektedir. Yine, çocuk dişiyle genç dişi, kadının dişiyle erkeğin dişi arasında ne fark vardır?" denildiğinde, bu meselelerin bir kısmında o tabiatçı şaşırır, bir kısmı hakkında ise, tutarsız ve zayıf şeyler söyler.. Halbuki o bunları ilahî hikmete havale etseydi, elbette daha iyi olurdu.

Fasıl Zamirinin Rolü

İfadeyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
Fasıl Zamirinin Rolü

Cenâb-ı Hak burada, وَأَنَّهُۥ خَلَقَ buyurmuş, 43. ayette وَأَنَّهُۥ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَىٰ buyurduğu gibi, وَأَنَّهُۥ هُوَ خَلَقَ buyurmamıştır (niçin)? Çünkü, bir kimse, gülme ve ağlama işinin, insanın kendi fiiliyle olduğunu zannedebilir. Öldürme

ve diriltme hususunda böyle bir tevehhûm her ne kadar uzak ise de, ancak ne var ki, câhil bir kimse bunu söyleyebilir. Nitekim Hz. İbrahim (a.s)'le mücâdele eden Nemrud *"Ben de diriltir ve öldürürüm..."* (Bakara, 258) derken, bunu kastetmişti. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu hususu, fasıl zamiri zikretmek suretiyle te'kîd etmiştir. Nutfeden erkek ve dişinin yaratılmasına gelince, hiç kimse, herhangi bir kişinin bunu yapabileceğini düşünmez.. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu hususu fasıl zamiri ile te'kid etmemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın şu sözüne bir baksana: *"Zengin kılan da fakir kılan da O'dur..."* (Necm, 48). Çünkü, onlara göre zengin olma işi, Allah'a dayanmamaktadır. Onların inançlarına göre bu, kendi fiilleriyle olmaktadır. Nitekim Kârun da şöyle demişti: *"O bana ancak, kendi ilmimden dolayı verildi.."* (Kasas, 78).. Bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Şüphesiz ki, Şi'râ (Sirius) yıldızının Rabbi de, O'dur.."* (Necm, 49) buyurmuştur. zira o müşrikler, **Muhammed** (s.a.s)'in Rabbinin, **Şi'râ** yıldızının da Rabbi olmasını imkânsız addediyorlardı.. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, onların, Allah'a nisbet edilmesini imkânsız gördükleri pekçok yerde, bu isnâd edilmeyi te'kid etmiş, ama bunun dışındaki yerlerde te'kid etmemiştir.

İKİNCİ MESELE

"Erkek ve dişi", (**zeker ve ünsâ**) kelimeleri, hem iki isim ve sıfat mıdırlar, yoksa iki isim olup sıfat değil midirler? Dilciler nezdinde meşhur olan, ikincisidir. Açık olan görüşe göre, bu kelimeler, sıfat olan isimler cümlesindendirler. **Zeker Hasen** (güzel, iyi) ve **âzib** (bekâr) kelimelerine; **ünsâ** kelimesi de, **Hublâ** (hâmile) ve **kübrâ** (büyük) kelimelerine benzer. Biz, açık olanın, bunların iki sıfat olduğu şeklindeki görüş olduğunu belirttik. Çünkü sıfat, kendisi için herhangi bir durumun sübût bulduğu şeye itlâk edilip ona yüklenen şeydir. Meselâ âlim kelimesi, kendisinde ilim hali olan şeye; **el-müteharrik** (hareketli) kelimesi de, ağaç ve taş kelimelerinin aksine, kendisinde hareket bulunan şeye itlak edilir. Çünkü ağaç kelimesi, birşey hakkında, onun için herhangi bir durumu sübut bulması şartıyla söylenilmez. Bilakis bu, muayyen bir şey için vaz, olunmuş bir isimdir. **Zeker** (erkek) kelimesi ise, kendisinin bir durumu ve hal olan bir şey için kullanılır. Bu sebeble de, onunla tavsifte bulunulabilir; ama, ağaç kelimesiyle niteleme yapılmaz. Meselâ, "bana, erkek bir şahıs geldi" ya da "erkek bir insan geldi" denilir, ama, "ağaç bir cisim" denilmez.

Bunun, bir isim olup, sıfat olmadığı görüşünü benimseyene gelince, o bu görüşe, onun (kendisinden iştikak ettiği) bir fiili olmadığı için kail olmuştur. Çünkü sıfatların genellikle bir fiili vardır. Meselâ, âlim, câhil, azib (bekâr), kübrâ ve hublâ kelimeleri gibi... Bu, onun, (tabiatcının) benimsediği görüşe delâlet etmez. Çünkü, erkeklik ve dişilik, bir kısmıyla değişmeyen sıfatlardandır. Bu yüzden, bunlardan fiil yapılmaz. Çünkü fiil, vaki olacağı şey için, çoğunlukla yenilenir, tecedddüd eder. Bunun için, babalık, oğulluk ve kardeşlik gibi nisbetlerin, nisbet hallerinin fiilleri bulunmamaktadır. Çünkü bunlar, değişen köklerden olmamıştır. Bu bakımdan, değişebilen nisbet hallerinin fiilleri bulunmaktadır. Arapça'da, zorlamayla ortaya konulmayıp, değişimi kabul ettiğinden, آخاهُ "onu kardeş edindi" ve بَنّاهُ "onu oğul edindi" denilir.

Ayet-i kerimedeki مِنْ نُطْفَةٍ ifadesine gelince, bu, "bir damla su parçasından" demektir.

إِذَا تُمْنَى *"atıldığı zaman"* ifadesine gelince, bu ifâde, ya, kişide inzâl hali vukû bulduğunda söylenilen أَمْنَى الْمَنِيُّ "meni akıttı" ifâdesinden, yahut da, kadir oldu, muktedir kılındı anlamında olan مَنَى يَمْنِي kelimesinden gelmektedir. مِنْ نُطْفَةٍ kelimesi, kudretin mükemmelliğine dikkat çekmektedir. Zira nutfe, menî, unsurları son derece mütenasip olan bir cisimdir. Allah Teâlâ ondan, pek muhtelif uzuvları ve farklı farklı huyları yaratır. Erkek ve dişinin bundan yaratılması, açıkladığımız üzere, olabilecek şeylerin en şaşırtıcı olanıdır. İşte bundan ötürü hiç kimse, nasıl ki gökleri yaratabileceğini iddia etmeye kadir olamamış ise, aynen bunun gibi, bunu yaratmayı iddia etmeye de kadir olamamıştır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Onlara, kendilerini kimin yarattığını sorarsan, muhakkak ki, "Allah!" diyeceklerdir"* (Zuhrûf, 87) ve *"Eğer onlara, gökleri ve yeri kim yarattı diye sorarsan, muhakkak ki "Allah!" diyeceklerdir"* (Lokman, 25) buyurmuştur.

★ ★
★

Bir Başka Yaratılış

وَأَنَّهُۥٓ أَنشَأَ ٱلنَّشْأَةَ ٱلْأُخْرَىٰ ﴿٤٧﴾

Cenâb-ı Hak daha sonra,

"Şüphesiz ki (ölümden sonra) tekrar diriltmek de O'na aittir"

(Necm, 47).

buyurmuştur.

Bu, müfessirlerin ekseriyetinin görüşüne göre, haşr'e bir işarettir. Uzun uzun düşündükten ve Cenâb-ı Hakk'ın lûtf u keremînden, bu konuda beni gerçeğe ulaştırmasını istedikten sonra, bana görünen odur ki, burada, insana, insanî ruhun üfürülmesinin murad edilmiş olması (da) muhtemeldir. Bu böyledir, çünkü, emmâre bi'ssû-i (kötülüğe sevkeden) olmayan kıymetli nefis, kesîf ve karanlık cisimlerle karışır haldedir... Allah da, bununla (imanî ruhla), Ademoğlunu şereflendirmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"..o kemiklere de et giydirdik. Bilâhere onu başka yaratılışla inşa ettik.."* (Mü'minûn, 14) ayetinde de buna işaret vardır. Cenâb-ı Hak, nutfenin yaratılışını " **'alaka**"ya, " **'alaka**"yı, bir çiğnem et parçasına, bir çiğnem et parçasını (mudğatun) da kemiklere dönüştürmüştür. Bu son yaratılışla da, insan, diğer canlı türlerinden temeyyüz edip ayrılmış, idrâk ve algılamalar hususunda meleklerle müşterek olmuştur. Cenâb-ı Hak nasıl orada, nutfenin yaratılmasından sonra, *"Bilâhere onu başka yaratılışla inşa ettik..."* buyurmuşsa, burada da, *"Şüphesiz ki (ölümden sonra) tekrar diriltmek de O'na aittir"* buyurmuştur. Böylece, rûh üfürülüşü, orada "bir başka inşâ" olarak addedilirken, burada da, "tekrar diriltilme - **neş'eten uhrâ**-" addedilmiştir. Bunu söylemeyi vâcib kılansa, *"Şüphesiz ki, en son gidiş ancak*

Rabbinedir..." (Necm, 42) ifâdesinin, ekseri alim nezdinde yeniden yaratılma halinin beyânı; *"Sonra buna en kâmil mükâfaat verilecektir..."* (Necm, 41) ayetinin de, bunun gibi oluşudur. Böylece, "**neş'et-i uhrâ**"nın zikredilmesi, "**îâde - yeniden yaratılma**" olmuş olur. Bir de Cenâb-ı Hak, bu ifâdeden sonra *"Hakîkat şu: (İnsanları) başkalarına muhtaç olmaktan kurtardı ve o, sermaye sahibi kıldı.."* (Necm, 48) buyurmuştur. Bu da, dünya hallerindendir. Bu anlattığımıza göre, ayetlerin tertibi son derece güzeldir. Çünkü buna göre Cenâb-ı Hak, "Allah, erkek ve dişiyi yarattı. Sonra onlara, kıymetli olan o insan rûhunu üfürdü, sonra onu, küçüklüğünde annenin sütü, babanın da nafakalarıyla başkasına muhtaç olmaktan kurtardı, büyüdükten sonra da onu, kazanç yoluyla sermaye sahibi kıldı.

Buna göre eğer, "**neş'et-i uhrâ**, Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Allah'ın) yaratmaya nasıl başladığını görün. Allah yeni bir âhiret hayatında tekrar yaratacaktır..."* (Ankebût, 20) ayetinde "**mahşr**" için varid olmuştur" denilirse, biz deriz ki: Ahiret kelimesi, **âher** (en sonuncusu) kelimesinden olup, **âhir** (sonuncu) kelimesinden değildir. Çünkü **el-âher, ef'al** veznindedir. Daha önce de geçtiği üzere, Cenâb-ı Hak orada **el-bed'u** (başlama)'yı zikredince bu, yeniden yaratmaya hamledilmiş, burada ise, onun, bir nutfeden (meniden) yaratılışını zikretmiştir. Nitekim, *"Sonra o nutfeyi bir " 'alaka" haline getirdik..."* buyurulup da, daha sonra, *"Bilâhere onu, başka yaratılışla inşâ ettik.."* (Mü'minûn, 14) buyurulan ayetlerde de durum aynıdır. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Allah Hakkında Vücub

عَلٰى (-'alâ- "üzerine.." **harf-i cerri**, Arapça'da vücûb, zorunluluk ifâde etmektedir. Oysa ki, yeniden yaratmak, Allah'a vacib değildir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَنَّهُ عَلَيْهِ ifâdesinin manası nedir? **Zemahşerî**, mezhebi olduğu üzere bunun aklen böyle, (vâcib) olduğunu; çünkü hikmetin bir muktezâsının da, insanları cezâlandırmak olduğunu, bununsa ancak "**haşr**"la tamamlanacağını, o halde, yeniden diriltme (**îâde**)'nin, O'na aklen vacibb olduğunu söylemiştir. Bizse bunu söylemiyor ve şöyle diyoruz: Bu konuda iki izah şekli vardır:

a) Va'd hükmüne göre, bu Allah'a aittir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Gerçek ölüleri biz diriltiriz biz"* (Yasîn, 12) buyurmuştur. Şu halde bu, ne aklen ne de şer'an değil, ama va'dinden dolayı Allah'a düşer.

b) Bunun, iş olarak, (başkasına değil de), Allah'a düşmesi.. Çünkü, bir kimse bir topluluğun arasında bulunur, derken o topluluk bir şey yapmaya yönelir, ama bundan da aciz kalırsa, o zaman o kimseye, "Şu halde, bunu yapmak sana düşüyor وَجَبَ عَلَيْكَ denilir. Yani, تَعَيَّنَ لَهُ "Bu iş sana düştü".

İKİNCİ MESELE

اَلنَّشْأَةُ (**en-neş'etu**) kelimesi, "**ed-darbetu** - darbe, bir vuruş..." kelimesi gibi, **binâ-i merre** olan "**fa'letun**" vezni üzerine olmak üzere, masdar olarak, bu şekilde okunmuştur. Nitekim sen, ضَرَبْتُهُ ضَرْبَتَيْنِ "ona, iki defa vurdum" dersin... Buna göre bu, "Diriltme üstüne diriltme, O'na aittir" anlamındadır. Bu kelime, "**kefâlet**" kelimesi gibi, "**feale**" vezninde, med ile اَلنَّشَاءَةُ şeklinde de okunmuştur. Kelime, hangi

şekilde okunursa okunsun, her hâlûkârda نَشْأ fiilinden gelmektedir. Bu fiilse lâzım (edilgen) bir fiildir. Söylenilmesi gereken olan şudur: "Yeniden yaratma değil, ama inşâ etme (ilk yaratma) O'na aittir..." biz diyoruz ki, bunda şu fayda vardır: Şüphesiz ki kesinlik, yaratmanın bir başka kez bulunması yoluyla, bundan (da) elde edilir... Şayet O, "inşâ etmek O'na aittir" demiş olsaydı, muhtemelen bir kimse, şöyle diyebilirdi: "İnşâ kelimesi, iclâs (oturtmak) kabilinden bir kelimedir. Şöyle ki, genişlik itibariyle, "onu oturttum, ama o oturmadı", "onu ayağa kaldırıp dikelttim, ama o dikelmedi", denilir. Bu sebeple, "onu inşâ etti, ama o, neş'et etmedi; yani, neş'et edip yaratılmaya yönelmedi ve vücûd bulmadı" denilebilir. Bu bakımdan عَلَيْهِ النَّشْأَةَ buyurulunca, bu, yaratılmayı meydana getirir, onun zarurî olarak bulunması itibariyle, onu gerçekleştirir" anlamına gelmiş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Yaratma, ikinci kez de O'na aittir" diyenin görüşüyle, "Bir başka yaratma da O'na aittir" diyenin görüşü arasında bir fark var mıdır? Biz diyoruz ki, evet. عَلَيْهِ النَّشْأَةَ صَرَّةً أُخْرَى denildiğinde, neş'et (yaratma) işi önceden bilinmiş olmaz. Ama, عَلَيْهِ النَّشْأَةَ الْأُخْرَى buyurulduğunda ise, bir başka yaratmanın hakikati (daha önceden) bilinmiş olur. Biz diyoruz ki, işte malum olan bu iş O'na aittir.

★ ★
★

وَأَنَّهُۥ هُوَ أَغْنَىٰ وَأَقْنَىٰ ﴿٤٨﴾

Cenâb-ı Hak,

"Hakikat şu (insanları) başkalarına muhtaç olmaktan O kurtardı ve O, sermaye sahibi kıldı.."

(Necm, 48)

buyurmuştur. Biz bunun tefsirini az önce zikretmiştik. Şu halde diyoruz ki:

أَغْنَى kelimesi, "ihtiyâcını giderdi", "onu muhtaç bırakmadı" anlamına gelir. Çünkü, ganî (zengin) mukabilinde fakir, yoksul bulunur. Buna göre, herhangi bir surette fakir olmayan kimse, mutlak anlamda zengindir. Bir cihetten fakir olmayan kimse, işte o cihetten zengindir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) أَغْنُوهُمْ عَنِ الْمَسْأَلَةِ فِي هٰذَا الْيَوْمِ *"Bu gün onları, istemekten müstağni kılın..."*[30] buyurmuştur. Ve bu, sadaka-i fıtır manasına hamledilmiştir. Demek ki o fakire, ihtiyaç duyduğu şey ulaşmış olduğunda istemekten kurtulmuş, bu itibarla zengin olmuştur.

Ayetteki أَقْنَى ifâdesinin anlamı ise, "ona, onu zengin kılmanın üstünde daha fazlasını verdi, sermaye verdi.." şeklindedir. Buna göre, kelimelerin harfleri de mana bakımından birbirleriyle bir münasebet arzederler. Bu cümleden olarak diyebiliriz ki,

30) Dârekutnî, 2/153.

kaf'ın çıkış yeri, mahreci, ğayn'ın mahrecinin üzerinde olunca, Cenâb-ı Hak, sermaye vermeyi, müstağni kılmanın üstünde bir hal kılmıştır. Bu izaha göre, "müstağnî kılma", Allah'ın o kimseye (meselâ) göz ve dil verip, onu çocukken annesinin memesini emmeye sevketmesi; yahutta, Allah'ın, o kimseye kendisine muhtaç olduğu rızık ve giyinme gibi şeyler vermesidir. Netice olarak diyebiliriz ki, Allah'ın, kişinin, kendisiyle ihtiyacını giderdiği her şey, müstağni kılma; bunun üzerinde verdiği şeyler de, "İknâ - sermaye verme"dir.

★ ★
★

Şi'râ'nın Rabbi

وَأَنَّهُۥ هُوَ رَبُّ ٱلشِّعْرَىٰ ﴿٤٩﴾

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bir başka topluluğun fâsit görüşüne işâret etmek için,

"Hakikat şu: "Şi'râ" yıldızının Rabbi de O..."

(Necm, 49)

buyurmuştur. Zira, bazı kimseler, fakirlik ve zenginliğin, insanın çalışıp çabalamasına bağlı olduğunu, binâenaleyh çalışıp çabalayan kimselerin zengin, tembellerin ise fakir olduklarını söylemişlerdir. Bazı kimseler de, bunun, baht'a, şansa, talihe bağlı olduğunu; bahtın da, yıldızlarla alakalı olduğunu söylemişlerdir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak da, Kendisinin, *"Şi'râ yıldızının Rabbi ... olduğunu"* buyurmuştur. O halde, zenginliğin yıldızlarla olduğunu söyleyenler yanılmışlardır.

Bu sebeple biz de diyoruz ki: O, yıldızların Rabbi'dir, onları harekete geçirendir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"O, Şi'râ yıldızının Rabbidir"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, onlar bunu kabul etmeyip inkâr ettikleri için, araya fasl zamiri getirerek, ifâdeyi te'kîd etmiştir. **Şi'râ**, aydınlatan yıldız demektir. Yıldızların içinde, bir **Yemânî** diğeri de **Şamî** olmak üzere, iki parlak yıldız bulunur. Görünen odur ki, bununla, Yemanî yıldızı kastedilmişti.. Çünkü onlar, ona tapıyorlardı.

b) Önemli haberlerin yer aldığı şeyi inzâl etmek, bir **hikmet-i bâliğadır.**

c) Yaklaşmakta olan kıyamet ve ona delalet eden deliller, bir **hikmet-i bâliğadır.**

d) Bu ifade mansub olarak حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ şeklinde de okunmuştur. Bu durumda, "hal" olur. Bunun zi'l-hâl ise, geçen ayetteki **mâ** edatıdır. "Bu size bir **hikmet-i bâliğa** olarak geldi" demektir.

Buna göre şayet, "Eğer bu **mâ** isim-i mevsûl kabul edilirse, marife olur. Bu durumda da onun "**zi'l-hâl**" olması yerli yerinde olur. Fakat ifade, "Onlara, kendisinde caydırıcılık özelliği bulunan önemli haberler gelmiştir" manasında olursa, bu **mâ**, nekire olur. Halbuki "**zi'l-hâl**"in nekire olması (nahiv bakımından) uygun değildir" denilirse, biz deriz ki bu durumda **mâ**'nın, ayette, فِيهِ مُزْدَجَرٌ ifâdesiyle tavsîf edilmiş olması, bunun "zi'l-hâl" olmasını sağlamış olur.

Ayetteki, فَمَا تُغْنِي النُّذُرُ *"Fakat (onlara) nezirler asla fayda vermiyor"* ifadesi hakkında da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, **mâ-i nâfiyedir**. Buna göre, "O uyarıcılar fayda versinler ve gönderildikleri kimseleri hakka girmeye zorlasınlar diye gönderilmediler. Ancak ve ancak birer tebliğci (mesaj ulaştırıcı) olarak gönderildiler" manasında olur ve böylece ifade, tıpkı, *"Eğer yüz çevirirlerse, bil ki biz seni onlara muhafız olarak göndermedik"* (Şûrâ, 48) ayeti gibi olur ve bu manayı, hemen peşinden gelen, *"O halde onlardan yüz çevir"* (Kamer, 6) ayeti de destekler. Bu durumda mana, "Senin ve bütün peygamberlerin görevi (Ey **Muhammed**), mutlak fayda vermek ve mecbur etmek değildir. Binâenaleyh sen, tebliğ vazifeni yapınca, *"Rabbinin yoluna hikmetle çağır"* (Nahl, 125) ayeti ile emrolunduğun, o üstün hikmet görevini yerine getirmiş olursun. Buna kâdir olamazsan, onlardan yüz çevir" şeklindedir.

b) Bu, mâ-i istifhamiyye (soru mâ'sı)dır. Buna göre, ilgili ayetlerin manası, şöyle olur: "Sen vazifen olan tebliğ işini, ilgili mucizeleri ve delilleri gösterme işini yerine getirdin. Ama onlar yine de yalanladılar. Bunun üzerine sen onları, daha önceki kavimlerden, peygamberlerini yalanlamış olanların başına gelenler ile uyardın. Bu da onlara fayda vermedi. Bütün bunlar, herbiri birer **hikmet-i bâliğâ**'dır. Artık bunların ötesinde, nezirlerin (uyarıcıların) sayesinde faydalı olacakları şey nedir? Binâenaleyh üzerinde ifâ edilmemiş g rev kalmamıştır."

★ ★
★

Âd Kavmini İmha Eden

وَأَنَّهُۥٓ أَهْلَكَ عَادًا ٱلْأُولَىٰ ۝٥٠

"Hakikat şu: Evvelki Âd'ı O helâk etti..."
(Necm, 50).

Cenâb-ı Hak, kendisinin, müstağnî kılan ve sermaye veren olduğunu bildirip, bu da **Şi'râ** yıldızının bağışıyla değil de, Allah'ın lütfuyla olunca, onların, helâk eden zâta şükretmeleri gerekmiştir. Ve onlara, **Âd**, **Semûd** ve saire kavimlerin halleri, başlarına gelen şeyler delil olarak yeter. Ayetteki, الْأُولَىٰ ifâdesi ile bahsedilen **Âd**'in, **Mekke**'de bulunan bir başka **Âd** kavminden seçilip ayırdedilmesinin kastedildiği söylenmiştir. Yine, bu sıfatın, onları temyiz etmek için değil de onların önce yaşadığını beyan etmek için getirildiği de söylenmiştir. Nitekim sen زَيْدٌ الْعَالِمُ جَاءَنِي "Bana, âlim olan **Zeyd** geldi" dersin, böylece **Zeyd**'i, başkasından ayırıp seçmek için değil de, ilmi tebarüz edip ortaya çıktığı için bu şekilde vasıflarsın...

Bu ifâde, şu şekillerde okunmuştur:

1) İki sâkin harfin birarada bulunmasından dolayı, tenvînin nûnunun kesresiyle...

2) عزير ابن الله ve قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَد اللّٰهُ الصَّمَد ayetlerinin kıraatinde olduğu gibi, yine iki sâkin harfin bulunmasından dolayı, tenvîn nûnunun düşürülmesiyle...

3) Nûnu lâm'a idğam edip, hemzenin dammesini lâm'a naklederek okuma...

4) Vâv'ı hemzeleyerek... عَادَ الْأُلَى (Âdel-ûlâ)... Bu şekilde okuyan, bu kelimeyi, سُؤْلِهِ kelimenin سُؤْلِهِ (su'kihî) şeklinde okumuştur ki, bunun delili zayıftır. Ve bu, burada, zammeden ve vâv'dan dolayı, tıpkı الْمُؤْصَدَة ve الْمُؤْفَدَة kelimeleri yerine konulmuş olması muhtemeldir. O halde,. burada vâv, hemzenin yerini tutar.. Aslında hemze bulunduğu için, سُؤْلِهِ kelimesinde de böyledir. مُوسٰى ve قوله kelimesinde ise, bu güzel değildir.

★ ★
★

Semûd Kavminin İmhası

وَثَمُودَا فَمَآ اَبْقٰى ﴿٥١﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ مِّنْ قَبْلُ اِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ اَظْلَمَ وَاَطْغٰى ﴿٥٢﴾

"Semûd'u da bırakmadı. Daha evvel Nûh kavmini de O imha etti. Çünkü bunlar çok zâlim ve çok azgınların tâ kendileriydi"
(Necm, 51-52).

Bu, "Allah **Semûd** kavmini de helâk etti" demektir. Ayetteki فَمَا اَبْقٰى ifadesi, "**Âd ve Semûd**" kelimeleriyle ilgili olup, "Allah onlara merhamet etmedi" demektir. Kimi müfessirler bu ifadeye, فَمَا اَبْقَاهُمْ "Onları bırakmadı" manasını vermişlerdir ki, bu da, "Allah onlardan hiçbirini sağ bırakmadı" demektir. Mananın böyle oluşunu, *"Onlardan hiç bâkî kalmış birisini görüyor musun?"* (Hâkka, 8) ayeti de destekler. **Haccâc, Sakîf** kabilesinin, **Semûd** soyundan olduğunu söyleyenlere karşı bu ayetteki, *"(Allah) Semûd'u da bırakmadı"* ifadesini delil getirmiştir.

Kabl ve Ba'd Kelimeleri

Ayettekî, *"Daha evvel Nûh kavmini de..."* ifadesi, "Allah, daha önce de Nûh kavmini helâk etmişti" demek olup, izâfetten kesilen, (yani muzafun ileyh'leri hazfedilen), قَبْلُ ve بَعْدُ (daha önce - daha sonra) kelimeleri ile ilgili izahlar meşhurdur. Buna binâen bu kelimeler, sanki bir gaye (son sınır) ifade eder olup, zamme üzere mebnî kılınırlar. Bunların mebnî oluşları, izafeti ihtiva etmelerinden ötürüdür. ama başka bir hareke değil de, zamme üzerine mebnî oluşlarına gelince, bu şundandır: Bunlar eğer feth üzere mebnî kılınmış olsalardı, zaman zarfı olmaları açısından, i'raba müstehak olan şey bunlarda sâbit olmuş, böylece de mansub olmayı haketmiş olurlardı. Çünkü fetha da nasb gibidir. Eğer bunlar, kesr üzere mebnî olsalardı, yine durum, i'rabın gerektirdiği tarz üzere olmuş olurdu. Bu da, harf-i cerle mecrûr olmalarıdır. Dolayısıyla mu'reb oluş hallerine ters düşen, bir hareke üzere mebnî kılınmışlardır.

Ayetteki, *"Çünkü bunlar çok zalim ve çok azgınların tâ kendileriydi"* ifadesine gelince, bil ki bu "zulüm", onların bu işin öncülüğünü yapmalarından ve dünyada bu işi ilk yapanlar olmalarından ötürüdür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: وَمَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا *"Kim kötü bir çığır açarsa, yaptığı bu işin ve (kıyamete kadar) aynı işi yapanların günahı o kimseye olur"*(31) Kötü işi ilk başlatan, en zâlim kimsedir. أَطْغَى (en azgın) oluşları da, onların, öğütleri dinleyip, aradan uzun zaman geçince, artık öğütlere aldırmaz olunca, peygamberlerinin bedduasına uğrayan kimseler oluşlarından ötürüdür. Çünkü bir peygamber, kavmine ancak, aşırı ısrar ve inadlarından sonra beddua eder. Binâenaleyh zâlim, ilgili şeyi, olması gerektiği yerden başka bir yere koyan, tâğî (azgın) ise aşırı giden, haddi aşan demektir. Şu halde "tâğî", zulüm itibarıyla daha ileri olandır. Zulüm ile tuğyan, tıpkı "**muğayir ile muhalif**" kelimeleri gibidir. Çünkü muhalif, ilave bir vasıfla birlikte muğayirdir, (yani muğayir oluşuna ilaveten bir kötü vasfı daha vardır). "Muğayir ile zıd" kelimeleri de böyledir. Çünkü her zıd, muğayirdir, ama her muğayir zıd değildir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Ayetteki *"Nûh kavmini de..."* ifadesinden murad, zâlim kimseleri, helâk etme ile tehdiddir. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah, "Onlar, zulmün ve tuğyanın zirvesinde oldukları için helâk oldular" deyince, zâlim, "Onlar çok zâlimmişler de, zulümde aşırı gitmiş olmalarından ötürü helâk edilmişler. Biz ise o kadar ileri gitmeyiz. Dolayısıyla helak da olmayız" diyebilirdi. Ama Cenâb-ı Hakk, "Zâlim oldukları için helâk edildiler" buyurunca, bu, her zâlime korku vermiştir.

Peki burada "**azlem**" (daha zâlim) kelimesinin kullanılmasının hikmeti nedir? Deriz ki: Bunun maksadı, onların güç ve kudretlerini, bedence cüsseli oluşlarını anlatmaktır. Bu "Çünkü onlar bu aşırı zulüm ve tuğyanlarına, dalışları, bunu mütemadiyen yapışlarından ve uzun ömürlü oluşlarından ötürüdür. Ama bu güç ve kudretlerine rağmen, hiç biri kurtulamamıştır. O halde, ömür ve kudret bakımından onlardan daha aşağı olanların durumu, ya nice olur" demektir. Bu tıpkı, *"Onlar kuvvetce daha çetin idiler"* (Kâf, 36) ayeti gibidir.

★ ★
★

Mu'tefike

وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَىٰ ﴿٥٣﴾ فَغَشَّاهَا مَا غَشَّىٰ ﴿٥٤﴾

"Altı üstüne gelen kasabaları da kaldırıp yere çarptı da, onlara giydirdiğini giydirdi"

(Necm, 53-54).

"Mu'tefike", altüst edilen demek olup, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

31) Müslim, ilim, 15 (4/2059) Tirmizî, ilim, 15 (5/43)

BİRİNCİ MESELE

Bu ifade, açık te ile وَالْمُؤْتِكَاتِ şeklinde de okunmuştur. Bu hususta meşhur görüşe göre, ayet ile ifade edilenlerin, Lût kavminin beldeleri olmasıdır. Fakat Lût kavminin altüst edilmiş yerleri vardı. Binâenaleyh bunlar, altüst edilmiş bir çok yerdir (mü'tefikât)tır. Şöyle de denebilir: Bu ifade ile kastedilen, "Şehirleri altüst edilmiş, evleri yerleri bir edilmiş, bütün beldelerdir, herkestir. İşte bundan ötürü helâk edilen kimseler sayılırken, bu iş, "mü'tefikât" ifadesiyle noktalanmıştır. Bu tıpkı birisinin, "Falan, falanca ve onlar gibi olan herkes helâk oldu" demesi gibidir.

İKİNCİ MESELE

أَهْوَىٰ kelimesi, "ya "Cenâb-ı Hak onları düşürdü, alaşağı etti" manasınadır. Bu cümleden olarak, Allah Teâlâ'nın onları yukardan aşağı düşürdüğü, kaldırıp attığı söylenmiştir. Çünkü Cebrâil (a.s) onları, kanadının üstüne alıp kaldırmış, sonra tepeleri üstüne yere çakmıştır. Şu da söylenmiştir: Onların binaları yüksekti. Derken Allah Teâlâ o yüksek evleri deprem ile, yerle bir edip, altını üstüne getirdi.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki bu ifade, senin de söylediğin gibi, tıpkı bir kimsenin "Altüst edilmişi altüst etti" demesine benzer. Halbuki zaten altüst edilmişi altüst etmek, hâsıl-ı tahsildir (ne dersiniz)? Deriz ki: Bu, "altüst edilmiş, kendi kendine altüst olmadı, aksine Allah onu böyle etti, o da böyle altüst oldu" demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Altüstedilen bu beldelerin, yer ismi ile anılmasının hikmeti nedir? Çünkü Cenâb-ı Hak, **Âd**, **Semûd** ve **Nûh** kavmini, beldelerinin adı ile değil de, kavim adı ile zikretmiştir (niçin)? Deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap veririz:

1) **Semûd** kelimesi de aslında yer ismidir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, "**Âd**"ı, kavim ismi ile, **Semûd**'u yer ismiyle; **Nûh**'u kavim ismiyle, **Mü'tefike**'yi de yer ismiyle zikretmiştir. Çünkü ilgili kavimlerin, yerlerini Allah'ın azabından korumaları mümkün olmadığı gibi, yerlerinin de o kavimleri korumasının mümkün olmadığını belirtmek istemiştir. Çünkü örfen, bazan oturanlar kuvvetli olurlar ve evlerini koruyabilirler, bazan da evler (kaleler) kuvvetli olur da, gelecek tehlikeleri sâkinlerinden bertaraf ederler. Halbuki Allah'ın azabına karşı onları ve diyarlarını koruyabilecek hiçbirşey yoktur. İşte bu mana mü'minler için şu iki ayette vardır:

a) *"(Allah) insanların elini sizden alıkoydu, uzak tuttu"* (Feth, 20) ve

b) *"Onlar, kalelerinin, kendilerini Allah'dan koruyacağını zannettiler"* (Haşr, 2) ayetlerinde.. Birinci ayette sakinleri, meskenlerini koruyamamışlardır, ikincisinde de, kaleler sakinlerini koruyamamışlardır.

2) **Âd**, **Semûd** ve **Nûh** kavimlerinin işlerinin (günahlarının) ne olduğu daha önce geçmişti. Bunların diyarları yok olmuştu. Fakat bunların hikayeleri (haberleri), meşhur ve mütevatir idi. **Lût** kavmine gelince, onların diyarlarında, bu altüst olmanın izleri (haberleri) net bir biçimde gözüküyordu. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, burada sayılan kavimler hakkında, en meşhur yönlerini anlatmıştır.

Cenâb-ı Hak daha sonra, *"(Allah) onlara giydirdiğini giydirdi"* buyurmuştur. غَشّٰى dakî مَا edatının mef'ûl olması muhtemel olup, açık olan da budur. Bu edatın, fâil olma ihtimali de vardır. Nitekim Arapça'da ضَرَبَهُ مَنْ ضَرَبَهُ "Onu döven dövdü" denilir. (مَنْ burada fâildir). Yaptığımız bu izaha göre diyoruz ki: "Bu giydiren, bürüyen fâilin, Allah Teâlâ olması muhtemeldir. Bu durumda ayet tıpkı, *"Semâ'ya ve onu binâ edene yemin olsun ki..."* (Şems, 5) ayeti gibidir. Yine bunun, Allah Teâlâ'nın onlara gazab edişinin sebebine bir işaret olması da muhtemel olup, "Allah onlara, bir sebebten ötürü gazablanmıştır" manasında, "Onları bu sebebler, bürüdü" demektir. Nitekim Arapça'da padişahı, sözü ile kızdırıp, padişah tarafından dövülen kimseye, "Seni döven, senin sözündür" denilir.

★ ★
★

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكَ تَتَمَارَىٰ ۝

"Şimdi Rabbinin nimetlerinden, hangisi hakkında şüphe edersin?"
(Necm, 55).

Bu ayetin manasının da, o peygamberlerin hitablarında (suhuflarında) yer alan şeyler cümlesinden olduğu ileri sürüldüğü gibi, yeni bir cümle olup, genel bir hitab olduğu da söylenmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey dinleyici, hangi nimet hakkında şüphe (veya mücadele) ediyorsun?" demektedir. Yine bu ifadenin, kâfirler için bir hitab olduğu da söylenmiştir. Yine bunun, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben söylenmiş olması da muhtemeldir. Peygamber (s.a.s)'e "Şüphe mi ediyorsun?" denilebilir mi?" de denilmesin. Çünkü diyoruz ki bu, tıpkı, *"Eğer şirke düşersen, amellerin boşa gider"* (Zümer, 65) ayeti gibidir. Bu, "Onda şüphe edilme imkânı yoktur. Hatta, meselâ birisi, gizli kapalı bazı şeyler hakkında, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, şüphe edenlerden birisi olduğunu farzetse bile, onun Allah'ın nimetleri hakkında şüphe ettiğini ileri sürmesi mümkün değildir demek olur. Ayetteki hitabın, bütün mükellefler için olup genel sayılması en doğru olan görüştür. Buna göre âdeta Cenâb-ı Hak, "Ey insan, Rabbinin hangi nimetleri hususunda şüphe edersin" demek istemiş olup, tıpkı *"Ey insan, cömert Rabbine karşı seni aldatan nedir?"* (İnfitar, 6) ve *"İnsan ne kadar da cedelcidir!"* (Kehf, 54) ayetleri gibidir.

Buna göre eğer, "Daha önce zikredilen şeyler de nimet idi, "âlâ" kelimesi de nimet manasınadır. O halde Cenâb-ı Hak niçin burada "âlâ-i Rabbik" (Rabbinin nimetleri) buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ, nimetlerini, yani insanın meniden yaratılışını, ona kıymetli ruhu üfleyişini ve ona "iğnâ" ile "iknâ"da bulunuşunu sayıp, nimetlerini inkâr edenlerin helâk olduğundan bahsedince, *"Şimdi Rabbinin nimetlerinden hangisi hakkında şüphe edersin"* buyurmuştur ki bu, "Senin başına gelen, daha önce şüphe edenlerin maruz kaldığı durumun aynısıdır" demektir. Yahut da deriz ki: Cenâb-ı Hak, helâk etmekten bahsedince, şüphe eden kimseye

de, "Onların başına gelen, senin başına gelmemiştir. Ama bilesin ki bu, Allah'ın seni koruması ile olmuştur. O halde Rabbinin hangi nimetlerinden şüphe ediyorsun" demek istemiştir ki biz, bu hususta daha fazla izahı, Rahman Sûresi'nde çokca tekrarlanan, *"Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz"* ayetini tefsir ederken vereceğiz.

* *
*

Nüzûr-I Ûla

هَٰذَا نَذِيرٌ مِّنَ النُّذُرِ الْأُولَىٰ ﴿٥٦﴾

"İşte bu da, korkutucu (ikaz edici) evvelki peygamberlerden, nezîr bir peygamberdir"

(Necm, 56).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Ayette, *"İşte bu"* ifadesi ile, hangi şeye işaret edilmiştir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Hz. Muhammed (s.a.s) de, ilk inzârcılar gibi bir inzarcıdır" demektir.

b) Bununla Kur'ân'a işaret edilmiştir.

c) Bununla, helâk edilmiş kavimlerle ilgili geçen haberlere işaret edilmiş olup, "Bu haberler de, inzarcı (ikaz edici) işler cümlesinden birşeydir" manasınadır.

Bununla Hz. Peygamber (s.a.s)'in kastedildiğini söylememiz halinde, buradaki "**nezîr**", münzir manasınadır, مِنْ harf-i cerri de, cinsin beyânı içindir. Bununla Kur'ân'ın kastedildiğini söylememiz halinde, "**nezîr**" kelimesinin masdar "**inzâr**" manasına gelmesi mümkün olduğu gibi, ism-i fâil "münzîr" manasına olması da muhtemeldir.

Bununla, Kur'ân'a işaret edilmiş olması, hem lafız hem de mana bakımından uzak bir ihtimaldir. Bunun mana bakımından uzak oluşu şöyledir: Kur'ân, ilk suhuflar cinsindendir. Çünkü Kur'ân, (aynı zamanda) bir mucizedir. Onlar ise mucize değildir. Bu böyledir. Çünkü Hak Teâlâ, Kendisinin birliğini anlatıp, *"Şimdi Rabbinin nimetlerinden hangisi hakkında şüphe edersin"* buyurunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir işaret ve onun peygamberliğine bir isbat olmak üzere, önce *"İşte bu nezîr"* buyurmuş, daha sonra da, peşpeşe gelen üç ayet, üç temel inancın isbatı yer aldığı için, bunlardan kıyamet inancına işaret etmek için, *"Yaklaşan yaklaştı"* (Necm, 57) buyurmuştur. Çünkü ilk temel inanç, Allah ve O'nun birliği, ikincisi peygamber ve risaleti, üçüncüsü de haşr ve kıyamettir. Lafız bakımından bunun uzak bir ihtimal oluşu da şöyledir: Nezîr, eğer kâmil bir zat ise, onun, helâk edilen kavimlerle ilgili olarak söylediği şey, daha evladır. Çünkü o gerçeğe en yakın olandır.

Bu izaha göre, ayetteki مِنْ harf-i cerri, gerçek "**teb'îziyye**" manasındadır ki bu, "Anlattığımız bu şeyler, olup bitenlerin bazısıdır" demektir. Yahut da bu harf-i cer, "**ibtida-i gaye**" için olur. Şu halde mana, "Bu, önceki inzarcılardan olan bir inzarcıdır" şeklinde olur. Nitekim bu manada, "Bu kitab, bu söz falancadandır (مِنْ فُلَانٍ) denilir. Her halûkârda, ayette, "**ulâ**" (evvelkiler) kelimesi, mevsûfu, sıfatı ile beyan etmek ve onu diğer nezîrlerden ayırdetmek için getirilmemiştir. Nitekim bu manada, ikinci veya diğer fırka ile karıştırmamak için, "Birinci fırka" denilir. Bu, mevsûfa ait olan sıfatı beyan etmek için getirilmiştir. Nitekim bu manada, "Âlim Zeyd bana geldi" denilir, böylece "âlim" sıfatı, ya Zeyd'in âlim olduğunu anlatmak için getirilmiş olur ki bu durumda sen bunu "'haber" gibi söylemez, sıfat olarak kullanır, yahut da Zeyd'in âlim olduğunu söyleyerek onu övmek için veya başka bir sebebten dolayı kullanmış olursun. "**Ûlâ**" kelimesi, "**nüzûr**" cemisinin lafzından ötürü bu şekilde getirilmiştir. Eğer bu cemînin manası nazar-ı dikkate alınmış olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak, bu kelimeyi "evvelîn" şeklinde kullanırdı. Nitekim Arapça'da, hem lafzı hem de manası nazar-ı dikkate alınarak, "**el-akvamu'l mütekaddimetû**" veya **el-akvâmu'l-mütekaddimîn** denilir.

★ ★
★

Âzife

أَزِفَتِ الْآزِفَةُ ﴿٥٧﴾

"Yaklaşan yaklaştı"
(Necm, 57).

Bu, tıpkı, *"Olacak oldu"* (Vâkıa, 1) ayeti gibidir. Arapça'da, كَانَتِ الْكَائِنَةُ "Olacak oldu" denilir. Bu şekilde kullanılış, şu bir kaç tarzda cereyan eder:

a) Fâil olduğu zaman, o fiil gibisini daha önce de yapmış olur. Derken kendisinden o fiilin aynısı bir kez daha sudûr eder de bu durumda, "O fâil yaptı" yani "Fâil olan zat, ikinci kez fâil" oldu denilir. Yine "Daha önce aynı şeyle meşgul oldu" manasında "O dokuyucu onu dokudu" denilir.

b) O fâilin, bu fiilin fâili olması hali... Bu manada, "Ölen öldüğünde ameli sona erer", "Gasbedici bir şeyi gasbettiğinde, onu ödemesi gerekir" denilir. Buna göre ayetteki, *"Yaklaşan yaklaştı"* ifadesinin birinci tarzda olması muhtemel olup, "Hergün biraz daha yaklaşan, o kıyamet yaklaştı. O halde o, yakında olacak. Çünkü alabildiğine yaklaştı" demektir. Bunun, "meydana gelmesi yaklaştı" manasındaki, *"Olacak oldu"* (Vâkıa, 1) ayeti manasında olması da muhtemeldir. Ayetteki (أَزِفَتْ) "yaklaştı" fiilinin fâili, gerçekte kıyamet, yahut "o saat"tir. Buna göre adeta Cenâb-ı Hakk, "yaklaşan kıyamet, o saat yaklaştı..." demiş olur.

★ ★
★

لَيْسَ لَهَا مِن دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ ﴿٥٨﴾

"Onu Allah'dan başka açacak da yoktur"
(Necm, 58).

Bu ayetle ilgili şu izahlar yapılır:

a) O kıyameti gerçekleştirecek olan sadece Allah'dır. Binâenaleyh kıyameti bilen, ancak Allah'ın bildirmesi ile bilebilmiştir. Bu durumda, ayet, tıpkı, *"Kıyametin bilgisi ancak Allah katındadır"* (Lokman, 34) ve *"Onun vaktini ancak O ortaya kor"* (A'râf, 187) ayetleri gibi olur.

b) Onu ancak Allah yapar. Bu durumda ayet tıpkı, *"Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu onun için açacak olan da ancak O'dur"* (Yunus, 107) ayeti gibi olur.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Buradaki مِنْ edatı, zâide olup, "Onu Allah'dan başka açan (دُونَ اللَّهِ) yoktur" takdirindedir. Bu zâide edat, olumsuz cümlelerde yer alır ve o cümlenin manasını te'kid eder. Nitekim sen, مَاجَائَنِي أَحَدٌ diyebileceğin gibi, مَا جَاءَنِي مِنْ أَحَدٍ "Bana hiç kimse gelmedi" de diyebilirsin. Bu izaha göre, مِنْ كَاشِفَةٍ دُونَ اللَّهِ takdirinde bir takdim-te'hir söz konusudur. Böylece de bu, açanlara nisbetle, genel bir olumsuz hüküm olur. Şöyle de denebilir: Bu harf zâid değildir. Aksine ayetin manası, "Allah'dan başka onu olduğu gibi haber veren, vaktini bilen yoktur" manasında, "Varlık âleminde onu keşfedecek hiç kimse yok" şeklinde olur. Bu da, "Onu keşfeden Allah'dan başkasından değil, Allah'dan öğrendiği ile keşfetmiş, bilmiştir" demektir. Nitekim Arapça'da, كُشِفَ الْأَمْرُ مِنْ زَيْدٍ "İş, Zeyd'den, Zeyd sayesinde açığa çıktı" denilir. Ayetteki "dûne" kelimesi, *"Allah'ın dûnunda (dışında), ilahlar mı istiyorsunuz"* (Saffât, 86) ayetinde olduğu gibi, "gayri-başka" manasınadır.

İKİNCİ MESELE "Kâşife" kelimesi, müennes bir mehzûfun sıfatı olup, "efsûn kâşifetun" takdirindedir. Bu tâ'nın, tıpkı "allâmetü" kelimesindeki tâ gibi, mübalağa için olduğu da söylenmiştir.

Bu izaha göre, Cenâb-ı Hakk'ın, bunu keşfedecek olmadığını mübalağa sigasıyla bildirdiği söylenemez ve "daha üstün keşfedici" ifadesinden, keşfedenlerin hiç olmadığı manası çıkmaz. Çünkü biz diyoruz ki, eğer onu birisi keşfedecek olsaydı, en mükemmel manada keşfederdi. O halde bu manada onun kâşifi yoktur ve onu hiç kimse keşfedemez. Bu ifade tıpkı, *"Ben kullarıma çokca zulümkâr değilim"* (Kâf, 29) ayeti gibi olur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın Kendisinin çokca zâlim olmadığını söylemesinden, az zâlim olmadığı manası çıkmaz. Biz deriz ki: Cenâb-ı Hak eğer, zayıf ve âciz kullarına haksız yere zulmetmiş olsaydı, bu zulmün en ilerisi olurdu. Halbuki o zulmün ileri derecesinde de değildir o halde O; hiç zulmetmez.

ÜÇÜNCÜ MESELE Sen, bunun manasının, "Onu keşfedecek hiçbir nefis (can) yok" şeklinde olduğunu söylediğin zaman, ayetteki, مِنْ دُونِ اللَّهِ ifadesi, bu hususta ileri sürülen görüşlerin en meşhuruna göre istisnâ olmuş olur. Böylece de onu keşfeden (bilen) ancak Allah Teâlâ'nın nefsi olur. Biz buna da şu birkaç şekilde cevap veririz:

1) Bunda herhangi bir yanlışlık yok. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. İsâ (a.s)'nın ağzından, *"Senin nefsinde olanı ey Allah'ım ben bilmem"* (Mâide, 116) demiştir ki buradaki "nefs" (kendisi) kelimesi hakiki manadadır.

2) Bu, açık bir istisnâ değildir. Dolayısıyla burada "nefs" kelimesinin takdir edilmemesi de mümkündür.

3) İstisnâ edilen, ileri derecedeki "kâşife"dir.

★ ★
★

Kötülerin Dikkatinin Çekilmesi

أَفَمِنْ هَٰذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ ﴿٥٩﴾ وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ ﴿٦٠﴾ وَأَنتُمْ سَامِدُونَ ﴿٦١﴾ فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا ﴿٦٢﴾

"Şimdi siz bu söze mi şaşıyorsunuz, ağlamıyor da gülüyorsunuz. Siz gâfil kimselersiniz. Haydi Allah'a secde edin ve ibadet edin"

(Necm, 59-62).

Ayetteki, *"söze"* ifadesi ile, "Kur'ân" kastedildiği söylenmiştir. Buradaki *"bu"* ism-i işaretinin, "**âzife**" (yaklaşan kıyamete) işaret olması da muhtemeldir. Çünkü müşrikler, dağılıp bozulduktan sonra, insanın etinin-kemiğinin-bedeninin, yeniden meydana getirileceğine ihtimal vermiyorlardı.

Ayetteki "gülüyorsunuz" ifadesinin, "Bu söze gülüyorsunuz" manasında olması muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Musâ** (a.s) hakkında *"O onlara ayetlerimizi getirdiğinde, onlar gülüveriyorlardı"* (Zuhruf, 47) buyurmuştur. İşte bu müşrikler de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dediklerine ve Kur'ân'a gülüyorlardı. Ayetin bu ifadesinin, kıyamet hadisesinin duyulmasına karşı, mutlak manada gülmeyi kabul etmeyen bir ifade olması da muhtemel olup, "Siz kıyametin yaklaştığını duyduğunuz halde güler misiniz? Halbuki bu durumda gülmemeniz gerekir" demektir.

Ayetteki, *"Ağlamıyorsunuz da"* ifadesi, "Size düşen, bundan dolayı ağlamanızken,bunu bırakıp da aksini yapıyorsunuz" manasınadır.

Ayetteki, "**Sâmidûn**" kelimesi, "gâfiller" manasınadır. Bu kelime ism-i fâil sigasıyla getirildi. Çünkü gaflet, devamlı olan bir şeydir. Ama gülmek ve şaşmak, olup olup kaybolan bir şeydir.

Ayetteki فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا *"Haydi Allah'a secde edin ve ibadet edin"* ifadesinin, herkesi içine alan genel bir emirdir. Bunun "iltifat" üslubundan kaynaklanmış olması da muhtemeldir.

Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Ey mü'minler siz de, Allah'ın size hidayetine şükür için secde edin ve O'na ibadetle meşgul olun" demek istemiştir. Hak Teâlâ, ya bilindiği için, yahut da gerçekte ibadet ancak Allah için olacağından, "Allah'a ibadet edin" şeklinde değil de, *"İbadet edin"* buyurmuştur. Bu, "Emrolunduğunuzu yapın, Allah'dan başkasına kulluk etmeyin. Çünkü bu gerçek ibadet (kulluk) değil" demektir. İşte bu mana, ayet okunduğ uzaman secde etmeye buradaki emri umûmî manaya almanın halinden daha ileri ve daha mükemmel bir münasebet arzeder.

Hamd âlemlerin Rabbine, salat-u selâm da, bizim ve peygamberlerin efendisi ve sonuncusu Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bütün ailesine ve ashabına olsun. (Amin).

* *
*

KAMER SÛRESİ

Bu sûre elliboş ayet olup, Mekkîdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانشَقَّ الْقَمَرُ ۝

"O saat yaklaştı ve ay ikiye ayrıldı"

(Kamer, 1).

Bu sûrenin başı, bir önceki sûrenin sonu ile, yani *"Yaklaşan yaklaştı"* ayeti ile yakın bir ilgi ve münasebet içinde olup, buna göre Hak Teâlâ, burada bu hususa ait delili yeniden ele almış ve "Ben, "yaklaşan yaklaştı" dedim. Bu gerçektir. Çünkü ay ikiye ayrılmıştır" buyurmuştur.

Ayın Yarılması

Müfessirlerin tamamı bu ayetle, ayın yarıldığı ve bu yarılmanın onda bizzat meydana geldiği manasının kastedildiği kanaatindedirler ki rivayetler de "İnşikâk-ı kamer" hadisesinin olduğuna delâlet etmektedir. Sahîh-i Buhârî'de sahabeden bazılarının rivayet ettiği meşhur bir haber vardır: Onlar şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'den mûcize olarak, bizzat ayın yarılması mûcizesi istendi. O da Rabbinden böyle bir istekte bulundu. Allah ayı ikiye böldü. Böylece iş olup bitti". Bazı müfessirler de, ayetin bu ifadesi ile, ayın ileride yarılacağı" manasının kastedildiğini söylemişlerdir ki bu uzak bir ihtimal olup, manasız bir şeydir. Çünkü bu karşı fikri savunan felsefecilerdir ve bunun, geçmişte de, gelecekte de olamayacağını söylemişlerdir. Bunun olabileceğini savunanların, te'vile ihtiyaçları yoktur. Olamayacağı fikrine sahib olanlar, yarılma işinin korkunç bir şey olmasından; meydana gelmesi halinde de yeryüzünün her tarafından görülmesi gerektiğinden; dolayısıyla ilgili haberlerin tevatür derecesine ulaşması gerektiğinden (halbuki böyle olmadığından) ötürü bu kanaate varmışlardır.

Biz deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s), Kur'ân ile meydan okuyup, buna karşılık müşrikler, "Kur'ân'dan daha fasihini getiririz" deyip, bunu başaramayınca, Kur'ân,

kıyamete kadar, başka bir mucizeye gerek kalmadan, devam eden bir mucize olmuştur. Ama âlimler Kur'ân'ın böyle mucize oluşunu da mütevatir derecesine varacak şekilde nakletmemişlerdir. Tarihcilere gelince, onlar da bu hâdiseyi nakletmemişlerdir.

Çünkü tarihleri genelde, müneccimler kullanır. Binâenaleyh bu hâdise meydana gelince, müneccimler, "Bu, ayın tutulması ve bir başka yerde ayın yarısı gibi, uzayda meydana gelen başka bir görüntüsünün ortaya çıkması gibi birşey" diyerek, bunu tarihlerinde fevkalâde bir hadise olarak nakletmemişlerdir. Halbuki Kur'ân en ileri delildir ve bunu isbat eden en güçlü delildir. Bunun mümkün olduğunda şüphe yoktur. Doğru haberci (muhbir-i sadık) olan peygamber bunun olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh olduğuna şeksiz inanmak gerekir. Ayın yarılıp, sonra yeniden bitişip eski haline gelmesinin imkânsız olduğunu söylemek, tenkidcilerin - kınayıcıların sözüdür. Göklerin yarılıp, harap edilebileceği sâbittir ve bunu defalarca anlattık. Dolayısıyla tekrar etmiyorum.

★ ★
★

Mucizelerden Yüzçevirmeleri

وَإِن يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ ۝

"Onlar bir ayet (mucize) görürlerse yüzçevirirler ve "Bu, sürüp giden bir büyüdür" derler"

(Kamer, 2).

Bu, "Ayın yarılmasından sonra onlar, başka bir ayet (mucize) görürlerse, "Bu bir büyüdür" derler. Çünkü onlar, nice yeryüzü mucizeleri, "gökyüzü mucizeleri gördükleri halde, iman etmemişler, inadlarını bırakmamışlardır. Şimdi onlar,gördüklerini gördükten sonra, başka mucize görseler yine iman etmeyecekler" demektir. Burada yapılabilecek diğer bir izah da şöyledir: Onlar bir mucize görünce, yüzçevirmeyi adet haline getirmişlerdir. Binâenaleyh onlar, **inşikâk-ı kamer** (ayın yarılması) mucizesini görünce de, bu adetlerinden ötürü, yine yüz çevirmişlerdir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki, "ayet" (mucize) hangi ayettir. (Mucize)dir? Deriz ki: Bu, kıyametin yaklaşmasının ayeti (delili) olan şeydir. Çünkü **inşikâk-ı kamer** de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in getirdiği mucizelerdendir. Ama onlar, bunu kabul etmeyip, yalanlamışlardır. Binâenaleyh şimdi onlar, bundan başkasını görseler de, yine yüzçevirirler. Yahut da bu ayet, ayın yarılması mucizesi manasınadır. Çünkü bu, mucizedir ve bunun mucize olduğu son derece açıktır. İlgili ayette geçen "ayet" kelimesinin, kıyametin vukûuna dair bir ayet olması hususuna gelince, âlemin harab olacağını kabul etmeyenler,semânın yarılmasını ve çatlamasını da kabul etmezler. Onların, meselâ

yıldızlar gibi, gökle ilgili olan her madde hakkındaki görüşleri hep böyledir. Binâenaleyh, şimdi o gökle ilgili cisimlerden birisi yarılıp çatlayınca, bunu kabul etmeyenlerin görüşünün aksi kesinleşmiş olacak ve âlemin yıkılabileceği ortaya çıkacaktır. Müfessirlerin ekserisi, bunun zamanının, "Kıyametin kopacağına dair alametlerden birisi de, ayın yakın bir zamanda yarılmasıdır" şeklinde olduğunu söylemişlerdir, ama bu tutarsız bir görüştür. Onları bu görüşe sevkeden, dar bir çerçeveden yetişmiş olmaları ve ilgili hususun, (biraz) kapalı kalışıdır. Bunun zayıf olduğunu şu şekilde beyan edebiliriz: Şayet Allah Teâlâ, kitabında, ayın ikiye yarıldığını haber vermiş ve bu da, kıyametin kopmasının bir alameti sayılmışsa, bu, tıpkı, "Dabbetu'l-arz"ın çıkışı, güneşin batıdan doğuşu gibi, olması mutlaka gerekli olan bir şey olmuş olur ve bu yönüyle de, bu sayılan şeylerin ilginç şeyler olup da, ama Peygamber (s.a.s)'in mucizeleri olmaması gibi, evet onun mucizesi değildir (bu zorunludur). "Bu iş meydana gelmezden önce, bunun meydana geleceğini haber vermek de bir mucizedir" denilmez. Çünkü, biz deriz ki, bu, bu durumda gayb'tan haber vermek kabilinden olmuş olur da, başlıbaşına bir mucize olmaz. Başlıbaşına bir mucize olması fasittir." Bu, bir mucize ve bir alamettir, zira, Allah Teâlâ, sahifelerde ve önceki kitablarda, bunun Hz. Peygamber (s.a.s) için bir mucize olacağını, dolayısıyla da, böylece kıyametin yaklaştığının anlaşılacağını haber verdik. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s)'in, peygamber olarak gönderilmesi, kıyametin vukû bulacağının bir alâmetidir. Çünkü O, بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ *"Benim peygamber olarak gönderilişimle kıyamet arasındaki zaman, şu iki parmağım (arasındaki zaman) gibidir"*[36] buyurmuştur. İşte bundan dolayı Satîh'ın, kendisine Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğduğu haber verilince, "Olacak bir takım şeyler için o meydana geldi, doğdu" dediği nakledilmiştir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dünyaya gelmesi, bir takım şeylerin delili olmuş olur. Hem, ay yarılınca, onun yarılma hadisesi, Hz. Peygamber (s.a.s) müşriklere karşı istidlâlde bulunurken meydana gelmiştir. Halbuki müşrikler, ilahî kitablarda ne var ne yok, bundan habersiz idiler. Kendilerine kitap verilen kimseler de, kıyametin alâmetinin beyan edilmesine ihtiyaç duymuyorlardı. Zira onlar da, bunu söylüyor ve onun yaklaştığını itiraf ediyorlardı. O halde bu, göklerin yıkılabileceğine delâlet eden bir mucizedir ki, en büyük esas ve temel de budur. Çünkü, gökler dürülüp ve bunun olacağı caiz görülünce, yer ve yeryüzündekilerin son bulacakları, imkânsız görülemez.." de denilemez. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre biz diyoruz ki, *"o saat yaklaştı..."* ifadesindeki yaklaşma işi, "akîen ve fikren" olabileceği manasına alınabilir. Nitekim, olması mümkün olmayan bir şeyi birisi duyduğu zaman, "Bu, olması mümkün olmayan, imkânsız bir şeydir" der. Yaptığımız bu izahı, her ne kadar bazı tutarsız zihinler yadırgasalar bile, bu güzel bir izahtır. Zira, ayetin bu ifadesini "mümkün olma bakımından yaklaşma" manasında değil de, zaman bakımından yaklaşması manasına almak, kâfir kimseye fasit (kısır) bir mücadele etme imkânını verir. Zira, kâfir kimse "Allah Teâlâ, Hz. Peygamber zamanında, "kıyamet yaklaştı" demiştir. Hz. Peygamber zamanındakiler de, eski kitaplarda da, Cenâb-ı Hakk'ın, "va'di yaklaştı.." buyurduğunu söylemişlerdir. Aradan yüzyıl geçti, ama bu iş vukû bulmadı.. Diğer bir yüzyılın geçmesi halinde de, bunun

36) Buhari, rikak, 39.

vukû bulmayacağı uzak bir ihtimal değildir" diyebilir. Yaklaşma lafzını bu gibi şeylere (imkân bakımından değil) zaman bakımından vermek doğru olsaydı, o zaman verilen haberlere güven diye bir şey kalmazdı. Hem, yaklaşma ifâdesi, iman etmenin geçerli olmayacağı bir zaman gelmeden önce, verilen fırsatı değerlendirmek ve iman etmeyi sağlamak için kullanılmış bir lafızdır. Yaklaşma kelimesi zaman bakımından yaklaşma anlamına alındığında kâfir şöyle diyebilir: "Bundan korkmaya gerek yok. Çünkü bu, ne beni ne evlâdımı, ne de onların evlâdını bulmaz, ulaşmaz.." Ama, ayetin bu ifâdesi, bunun "aklen yakın ve mümkün olması" anlamına alındığında, bu, hem müşriklere hem de felsefecilere ileri derecede bir reddiye olmuş olur. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın mükellef kıldığı şeylerin ilki, Kendisinin birliğini ve ahiret gününü kabul etmektir ve O, "Haşrin olacağını biliniz" demiştir, ama müşrik ve (tabiatçı olan) felsefeci buna muhalefet etmiş, bunlar, sadece, şeriatın beyânını getirdiği şeyi inkâr etmekle yetinmemiş, "olmaz, olması muhtemel değildir" demiş, tam aksine, "bu uzaktır" demiş bununla da yetinmemiş, "Bu, mümkün değildir!" demiş, yine bununla da yetinmemiş tam aksine, "Bunun imkânsızlığı kaçınılmazdır.." demiştir. Zira onların inancına göre, yok olan şeyi, yeniden ortaya çıkarmak, ölüleri diriltmek, zorunlu bir biçimde imkânsızdır. İşte bundan dolayı onlar, ilgili şey bu kadar net olmasına rağmen, inkâr ifâde eden "istifhamı" kullanarak, *"Biz ölüp de bir toprak ve bir yığın kemik olduğumuz vakit mi, sahiden biz mi mutlaka diriltilmiş olacağız"* (Saffât, 16), *"Biz çürüyüp dağılmış kemikler olduğumuz vakit mi?.."* (Nâziât, 11) ve *"Biz yerde kayb olduğumuz vakit mi, hakikaten biz mi yeni bir yaratılışta (bulunacağız?)"* (Secde, 10) demişlerdir. Binâenaleyh, onlar bu hususu, imkânsız görünce, Allah ve Resûlüllah, bu işin olabileceğini beyânla yetinmemiş, tam aksine Cenâb-ı Hak, *"O saat muhakkak ve mutlak gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur"* (Mü'min, 59) buyurmuş, bununla da yetinmeyerek, *"Ne bilirsin, belki de o saat yakın olacaktır"* (Ahzâb, 63) buyurmuştur. Ve, bu işin peşini bırakmayarak, *"Saat yaklaştı..."* (Kamer, 1), *"Hak va'd yaklaştı..."* (Enbiyâ, 97) ve *"İnsanların hesabı yaklaştı..."* (Enbiyâ, 1) buyurmuştur ki, bütün bunlar, "Göz açıp kapayacak bir süre içinde olacak şeyi inkâr etmenin caiz olmayacağı bir biçimde aklen yaklaştı" demektir. Çünkü, gözbebeğimizi, evirip çevirmemiz bize nasıl kolay ise, işte bu da Allah'a o kadar kolaydır, hatta bundan da kolay ve yakındır!.. Halkın, "Alemin varoluş zamanı, uzun bir süreyi içerir. Ama, ondan geçip giden şeylere nisbetle, geride kalan ise, çok cüzî bir şeydir" şeklindeki sözleri de bunu destekler. İşte, bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, *"O saat yaklaştı"* buyurmuştur.

Ok Meydanına Uğramadan Geçmek

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, بُعِثْتُ اَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ şeklindeki hadisinin manası *"Benden sonra peygamber yoktur. Çünkü benim zamanım, kıyametin kopuşuna kadar sürüp gidecektir. O halde, benim zamanımla kıyamet, şu iki parmağım gibi bitişiktir"* şeklindedir. Bu zamanın, Peygamber (s.a.s)'in zamanı olduğunda şüphe yoktur. Çünkü, onun emirleri geçerli olduğu sürece, her ne kadar o, o zamanda olmasa bile, zaman onun zamanıdır. Ve bu tıpkı, bir kralın emirlerinin geçerli olduğu bir yer için, "O kralın mekânıdır.." denilmesi gibidir ki, bunu ifâde için بِلَادُ فُلَانٍ "Falancanın beldesi" ifadesi kullanılır. Buna göre şayet, "Ayetin bu manasını, o kesin bir şey

olduğu halde, "aklen mümkün olma" anlamına hamletmek nasıl doğru olabilir?" denilirse, ben derim ki: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı *"Ne bilirsin, belki de o saat yakın olacaktır"* (Ahzâb, 63) ifâdesinin doğru olması gibidir. Çünkü, adı geçen şey Allah katında malûm iken, Cenâb-ı Hak bunu ifâde için, "umulur ki, belki ..." anlamında olan, لَعَلَّ kelimesini kullanmıştır. Bunun faydası ise, kıyametin kopuşunun, insanların örflerinden uzak olmayan bir tarzda mümkün olduğunu bildirmektir. Ve bu tıpkı, zamanımızdaki insanoğlunun son derece ağır şeyleri taşıması ve çok kısa bir süre içinde uzak mesafeleri katedebilmesi gibidir. Çünkü bu, mümkündür, ama hemencecik olacak bir imkân değil. Ama, gözbebeğini evirip çevirme ise, son derece yakın, yani hemencecik olan bir şeydir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak يَسْرُوا ve يُعْرِضُوا ifâdelerindeki **vâv**'ın kendilerine râcî olduğu cemaat, ayette zikredilmemiştir. Pekî, bunlar kimdir? Biz diyoruz ki: Bunlar belirli kimseler olup kâfirlerdir. Ayetin takdiri de, "O kâfirler, şayet bir ayet, bir mu'cize görürlerse, hemencecik yüz çevirirler" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İlgili ayette geçen "ayet" kelimesi, tazîm ifade etsin diye, nekre getirilmiş olup, bu, "Onlar, eğer ulu ve büyük bir ayet görürlerse, yüz çevirirler.." takdirindedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetteki, *"Bu, sürüp giden bir büyüdür"* cümlesinin yer almasının hikmeti nedir? Biz deriz ki, bunun faydası, o ayetin (mucizenhin) her türlü şüphe ve şaibesinden uzak olduğunu, onların da bunu kabullenmelerini mutlaka gerektiğini beyan etmektir. Zira onlar, "Biz de aynısını yaparız" diyememişlerdir. Yine, ayetin bu ifadesi, onların mazûr sayılabilecek bir yüz çevirişle yüz çevirmediklerini beyândır. Çünkü, bir işle meşgul olup da o ayete, mucizeye bakmayan kimsenin yüzçevirişi, ona sonuna kadar bakıp da, onu herhangi bir kimseye nisbetten ve aynısını getirme iddiasından aciz olan, sonra da, "Bu birşey değildir. Bu bir sihirdir" diyen kimsenin yüz çevirişinin kötü olması gibi kötü değildir. Zira, hiçbir mucize yoktur ki, inatçı olan kimse o ayet hakkında bu sözü söylemiş olmasın.

BEŞİNCİ MESELE

Müstemir

"Sürüp giden" ne demektir? Biz deriz ki, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "devam eden" demektir. Çünkü, **Hz. Muhammed** (s.a.s), ister sözlü, ister fiili, ister yersel, isterse göksel olsun, her zaman bir mucize getirliyordu. Bunun üzerine o müşrikler, "Bu, peygambere nisbetle değişmeyen, sürüp giden bir sihirdir. Öteki sihirbazların büyüsü ise böyle değildir. Çünkü, bunların bir kısmı, çok çok olsa, bir, iki veya üç şey yapabiliyor, bunun dışındakilerden ise aciz kalıyor; halbuki **Hz. Muhammed**, herşeyi yapabiliyor.." dediler.

b) Bu ifade, "güçlü" manasına gelip, bu da, ipin, şiddet ve kuvvet anlamına gelen "**el-mirretu**" maddesine dayanan, "güçlü bükülmüş ip" قَتْلٌ مَرِيدٌ ifâdesinden alınmıştır.

c) Bu kelime, "öd kesesi" manasına gelen "**el-mirâretu**" kökünden olup, buna göre ifâde, "Bu, acı, tadı bozuk bir sihirdir" anlamındadır.

d) Bu ifade, "geçip giden, zevâl bulan" anlamındadır. Çünkü sihir, sürekli değildir.

★ ★
★

Hevalarına Uyanlar

وَكَذَّبُوا۟ وَٱتَّبَعُوٓا۟ أَهْوَآءَهُمْ ۚ وَكُلُّ أَمْرٍ مُّسْتَقِرٌّ ۝

"(Peygamberi) tekzib ettiler. Hevâ (ve heves)lerine uydular. Halbuki, her iş bir gayeye bağlıdır..."

(Kamer, 3).

Ayetteki, *"(Peygamberi) tekzib ettiler. Hevâ (ve heves)lerine uydular"* ifadesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Onlar, kıyametin yaklaştığını haber veren **Muhammed** (s.a.s)'i yalanladılar.

b) Onlar, ayın yarılması mu'cizesini yalanladılar. Şimdi biz, "Onlar **Muhammed**'i yalanladılar" dersek, ayetteki, *"hevâ (ve heves)lerine uydular"* ifadesinin manası, "delili terkettiler ve ilgili mucizeleri te'vîl ederek, "Bu, cinlerin kendisine destek verdiği bir mecnûndur. Yıldızlara dayanarak bir şeyler söyleyen, fiilleri için vakitler seçen bir kâhindir, bir sihirbazdır" dediler" şeklinde olur ki, işte أَهْوَاءَهُمْ ifâdesinin anlamı budur. Yok eğer, biz, "onlar, ayın yarılmasını yalanladılar" dersek, buna göre, ayetteki, "onlar, hevâlarına uydular" ifadesinin manası, onlar, "Bu, ayın büyülenmesidir. Bu, ay tutulmasıdır" diyerek hevâlarına uydular. Halbuki aya, bunlardan hiçbir şey isabet etmemiştir. İşte onların hevâ'sı budur. Onların, her mucize hakkındaki sözleri de böyledir.

Ayetteki, وَكُلُّ أَمْرٍ مُّسْتَقِرٌّ *"Halbuki her iş, bir gayeye bağlıdır"* ifadesi hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) "Her şey sürüp gitmekte. Hakkın kanunlarına göre sübût bulmakta. Batıl ise, yok olup gitmektedir" şeklinde olur. Bu durumda, ayetin bu ifâdesi, onlar için bir tehdit, Hz. Peygamber (s.a.s) için de, bir teselli olmuş olur. Ve bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Sonra, dönüşünüz Rabbinizedir. O da size, bunların hak olduğunu haber verecektir"* (En'âm, 164) ayeti gibi olmuş olur.

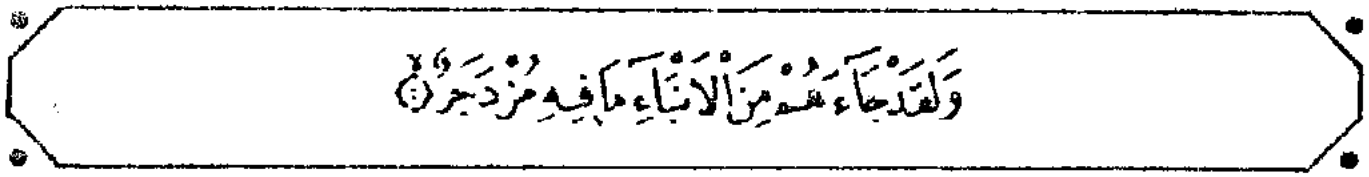
b) "Her şey, Allah'ın ilminde karar kılmıştır, sürüp gitmektedir. Hiçbirşey O'na kapalı değildir. O halde bu demektir ki bunlar, yalanlayıp hevâlarına uymuşlar. Peygamberler de tasdik edip, kendilerine gelen şeyi tebliğ etmişlerdir." Mananın böyle olması halinde, ayetin bu ifadesi, tıpkı, *"Onlardan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.."*

(Mü'min, 16) ve *"Onların yaptıkları her şey, sahifelerdedir. Büyük küçük her şey yazılmıştır"* (Kamer, 52-53) ayetleri gibi olmuş olur.

c) Bu, onların, *"Bu sürüp giden bir sihirdir"* sözlerine bir cevâp olup, bu, "Onun işi gelip geçici değil, tam aksine onun her işi sübut bulmuştur" demektir.

★ ★
★

Enbâ

"Andolsun ki onlara, vazgeçirecek nice mühim haberler gelmiştir"
(Kamer, 4).

Bu ifade, Allah'ın kulları için tahakkuk etmiş olan her türlü lütfuna bir işarettir. Çünkü, peygamberleri onlara kıyametin yaklaştığını haber vermiş, doğruluğuna ve bir mucize olan ayın yarılması iddiasının peşinden kıyametin kopabileceğine dair delil getirmiştir. Çünkü, bunu yalanlayan herkes, onun ayetlerinden hiçbir şeyi tasdik etmez. O halde onlar, o ayetleri yalanlayıp geçici batıl davalarına uymuşlar ve yalan sözleri dillerine dolayıp durmuşlardır. Böylece de Cenâb-ı Hak, onları sakındırmak için, işte bu iki ayetle, helâk olanların haberlerini anlatmıştır. Ki, işte bu, hikmetli bir sıralamadır. Bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, bu mu'cizelerin sayıp dökülmesinin peşinden, *"Ki, gayesine ermiş bir hikmet..."* (Kamer, 5) buyurmuştur ki bu, "Bu, üstün bir hikmettir" demektir. **enbâ**, önemli, mühim haberler anlamına gelir. Bunun böyle oluşunun delili, Kur'ân-ı Kerim'de, **nebe'** ve **enbâ** kelimelerinin, ancak bir ağırlığı, önemli olan şeyler için kullanılmış olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu manada, *"Sana, Sebe, kavminden, kesin bir haber getirdim.."* (Neml, 22) buyurmuştur. Çünkü bu, önemli bir haber idi. Ve yine Cenâb-ı Hak, *"Eğer, bir fasık size önemli bir haber getirirse..."* (Hucurât, 6) buyurmuştur. Yani, savaşı veya barışı, veya buna benzer örfî şeyleri konu alan bir haber getirirse demektir. Kendisine bir hükmün taalluk ettiği ve önemli şeylerin kendisine varıp dayandığı hususlarda, araştırma yapmak incelemek gereklr. Cenâb-ı Hak, *"Bu, gayb haberlerinden olup, onu sana vahyediyoruz.."* (Âl İmrân, 44) buyurmuştur. İşte, buradaki **"el-enbâ"** da böyledir. Ve yine Cenâb-ı Hak, **Hz. Musâ (a.s)'dan nakleden**, *"Olur ki size ondan bir haber* خَبَرٍ *yahut ısınmanız için bir ateş parçası getiririm..."* (Kasas, 29) buyurmuştur. Çünkü, **Hz. Musâ** (a.s) hakkında **nebe'** denilmesinin uygun düşeceği büyük bir şeyle karşı karşıya kalacağını bilmiyordu ve o bunu, aklından da geçirmiyordu. Görünen odur kl ayet-i kerimeden kastedilen, yalanlamaları sebebiyle yok olup gidenlere dair önemli haberlerdir.

Bazı kimseler de ayetin bu ifadesiyle Kur'ân'ın kastedildiğini söylemişlerdir. Buna göre kelâmın takdiri, "O Kur'ân'da önemli haberler vardır" şeklinde olur. Ayettekl, *"Onlara ... nice mühim haberler gelmiştir"* ifadesinin, Kur'ân'da yer alan bütün öğüt

ve caydırıcı yasakları içine alan bir ifade olduğu da ileri sürülmüştür, ama, bizim söylediğimiz mana, ayetteki, *"vazgeçirecek"* ifadesinden ötürü daha açık ve uygundur.

Ayetteki **mâ** edatı hakkında da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, ism-i mevsul olup, "Size caydırıcı şeylerin yer aldığı şey" manasınadır.

b) Bu, mâ-i mevsûfedir. Takdiri, "Onlara (yani size), kendisinde caydırıcılık sıfatını taşıyan şey gelmiştir" şeklinde olur. Bu, daha açık ve net manadır.

Ayetteki, "**müzdecer**" kelimesi hakkında da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu kelime, "**izdicâr**" manasına, ism-i mef'ûl'dür.

b) Tıpkı, "**mürtekâ**" (çıkılacak yer) gibi, ism-i mekândır. İsmi mef'ûllerin, masdar manasına kullanılmaları yaygındır. Çünkü masdar, gerçekte mef'ûl (işlenmiş şeydir).

★ ★
★

Hikmetün Bâliğatün

حِكْمَةٌۢ بَٰلِغَةٌ فَمَا تُغْنِ ٱلنُّذُرُ ۝

"Ki (herbiri) gayesine ermiş bir hikmettir. Fakat (onlara) nezîrler asla fayda vermiyor"

(Kamer, 5).

Ayetteki, *"gayesine ermiş bir hikmet"* ifadesi hakkında şu izahlar yapılabilir:

1) Önceki ayette geçen, *"nice mukim haberler"* ifadesiyle Kur'ân'ın kastedildiğini söyleyenler, bu "**hikmet-i bâliğa**" ifadesinin ondan bedel olduğunu söylemişlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Andolsun onlara, herbiri gayesine ermiş bir hikmet gelmiştir" demiş olur.

2) Bu ifade, önceki ayetteki **mâ** edatından bedeldir.

3) Bu, mahzûf bir mübtedanın haberi olup, takdiri, "Bu, bir **hikmet-i bâliğadır**" şeklindedir. Mananın böyle olması halinde,mahzûf olan "bu" zamiri hakkında da şu izahlar yapılabilir:

a) Peygamberler gönderme, ilgili delilleri ortaya koyma ve gelip-geçmiş, milletlerin başına gelenlerin haberi ile mevcut insanları uyarmadaki sıralama, bir **hikmet-i bâliğadır.**

b) Önemli haberlerin yer aldığı şeyi inzâl etmek, bir **hikmet-i bâliğadır.**

c) Yaklaşmakta olan kıyamet ve ona delalet eden deliller, bir **hikmet-i bâliğadır.**

d) Bu ifade mansub olarak حِكْمَةً بَٰلِغَةً şeklinde de okunmuştur. Bu durumda, "hal"

olur. Bunun zi'l-hâli ise, geçen ayetteki **mâ** edatıdır. "Bu size bir **hikmet-i bâliğa** olarak geldi" demektir.

Buna göre şayet, "Eğer bu **mâ** ism-i mevsûl kabul edilirse, marife olur. Bu durumda da onun "**zi'l-hâl**" olması yerli yerinde olur. Fakat ifade, "Onlara, kendisinde caydırıcılık özelliği bulunan önemli haberler gelmiştir" manasında olursa, bu **mâ**, nekire olur. Halbuki "**zi'l-hâl**"in nekire olması (nahiv bakımından) uygun değildir" denilirse, biz deriz ki bu durumda **mâ**'nın, ayette, مُزْدَجَرٌ فِيهِ ifâdesiyle tavsîf edilmiş olması, bunun "zi'l-hâl" olmasını sağlamış olur.

Ayetteki, فَمَا تُغْنِي النُّذُرُ *"Fakat (onlara) nezirler asla fayda vermiyor"* ifadesi hakkında da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, **mâ-i nâfiyedir**. Buna göre, "O uyarıcılar fayda versinler ve gönderildikleri kimseleri hakka girmeye zorlasınlar diye gönderilmediler. Ancak ve ancak birer tebliğci (mesaj ulaştırıcı) olarak gönderildiler" manasında olur ve böylece ifade, tıpkı, *"Eğer yüz çevirirlerse, bil ki biz seni onlara muhafız olarak göndermedik"* (Şûrâ, 48) ayeti gibi olur ve bu manayı, hemen peşinden gelen, *"O halde onlardan yüz çevir"* (Kamer, 6) ayeti de destekler. Bu durumda mana, "Senin ve bütün peygamberlerin görevi (Ey **Muhammed**), mutlak fayda vermek ve mecbur etmek değildir. Binâenaleyh sen, tebliğ vazifeni yapınca, *"Rabbinin yoluna hikmetle çağır"* (Nahl, 125) ayeti ile emrolunduğun, o üstün hikmet görevini yerine getirmiş olursun. Buna kâdir olamazsan, onlardan yüz çevir" şeklindedir.

b) Bu, mâ-i istifhamiyye (soru mâ'sı)dır. Buna göre, ilgili ayetlerin manası, şöyle olur: "Sen vazifen olan tebliğ işini, ilgili mucizeleri ve delilleri gösterme işini yerine getirdin. Ama onlar yine de yalanladılar. Bunun üzerine sen onları, daha önceki kavimlerden, peygamberlerini yalanlamış olanların başına gelenler ile uyardın. Bu da onlara fayda vermedi. Bütün bunlar, herbiri birer **hikmet-i bâliğa**'dır. Artık bunların ötesinde, nezirlerin (uyarıcıların) sayesinde faydalı olacakları şey nedir? Binâenaleyh üzerinde ifâ edilmemiş görev kalmamıştır."

★ ★
★

Kabirden Kalkış

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَىٰ شَيْءٍ نُّكُرٍ ۝٦ خُشَّعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ
جَرَادٌ مُّنتَشِرٌ ۝٧

"O halde (Ey Muhammed) onlardan yüz çevir. O davet edicinin, görülmemiş ve bilinmeyen bir şeye davet edeceği gün, gözleri zelil ve hakîr olarak, çıvgın çekirgeler gibi, kabirlerinden çıkacaklardır"

(Kamer, 6-7).

Müfessirlerin, *"yüz çevir"* emrinin mensuh olduğunu söylediklerini belirtmiştik. Ama bu ifade mensuh değildir. Aksine bu ifade ile, "Artık onlarla sözlü münakaşada bulunma" manası kastedilmiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, *"O davet edicinin görülmemiş ve bilinmeyen bir şeye davet edeceği gün..."* buyurmuştur. Daha önce de söylediğimiz gibi, bir şahsa öğütte bulunup da, bu öğüt fayda vermeyince, öğütcü onu bırakır, bu öğütleri bir başkasına söyler ve onun böyle yapmaktan maksadı, yine irşâddır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, diyeceğini dedikten sonra, uyarmak ve caydırmak için, *"O halde (Ey Peygamber), onlardan yüz çevir. O davet edicinin, görülmemiş ve bilinmeyen bir şeye davet edeceği gün; (hepsi) gözleri zelîl ve hakîr olarak, çıvgın çekirgeler gibi, kabirlerinden çıkacaklardır"* buyurmuştur.

Ayetteki "**yevm**" (gün) kelimesinin âmili (fiili), daha sonra gelen, *"kabirlerinden çıkacaklardır"* ifadesidir. Ayetteki, "**ed-dâî**" (o davetci) kelimesi, tıpkı *"O münâdî'nin nidâ ettiği gün"* (Kâf, 41) ayetindeki "**el-münâdî**" gibi, bilindiği ve haber verildiği için, marife olarak getirilmiştir. İşte bu sebeple de, aynı manada olarak, "Bir münâdî..." bir davetci çağırıp, nidâ ettiğinde" de denilmiştir.

Ayetteki, *"O davetci"* ifadesi hususunda şu izahlar yapılır:

a) Bu, **İsrâfîl** (a.s)'dir,

b) **Cebrâîl** (a.s)'dir.

c) Bu, bu işle görevli bir başka melektir. Bu manaya göre, kelimedeki marifelik, alemliğin (özel isimliğin) sağladığı marifelik gücüne ulaşamaz. Bu, ancak bizim, "Bir adam geldi ve o adam (**er-Racul**) şöyle dedi" sözümüzdeki marifelik gibi olur.

Nükür

Ayetteki, إِلَىٰ شَيْءٍ نُّكُرٍ ifadesinde geçen "**nükür**" kelimesi, "münker" (bilinmez-tanınmaz şey) manasına olup, ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, şu günümüzde münker olan şeye davet eden..." manasınadır. Çünkü onlar, bu şeyi (kıyameti) inkâr ediyorlardı. Buna göre mana, "O davetci, bunların inkâr ettikleri şeye çağırdığı gün ... kabirlerinden çıkacaklar" şeklindedir.

b) Bu kelime, "**münekker**" (yadırganan-ihtimal verilmeyen) manasınadır. Nitekim meselâ birisi, "Bunun böyle olmaması gerekirdi" der. Bu, "Olmamalıydı" demektir. Arapça'da da, "Falanca münkerden nehyeder" denilir. Bu manaya göre, "Onları cehenneme sürükleyeceği için, bu iş, onlarca olmaması gereken bir şey olmuş olur.

Buna göre eğer, "Yadırganan, ihtimal verilmeyen bu şey nedir?" denilirse, deriz ki: Bu, ilahî hesab, yahut hesab vermek için toplanma, yahut da toplanmak gayesiyle kabirlerden kalkıştır. Bu mana doğruya daha yakındır. Eğer, "Kabirden kalkış, yadırganacak birşey değil. Çünkü bu bir diriltme işidir. Bir de kâfir kişi, kabirden kalkış zamanını ve o zaman başına gelecekleri nerden bilecek ki, onu yadırgasın?" denilirse, biz deriz ki: Hak Teâlâ'nın, onların söylediğini belirttiği, *"Vay halimize, bizi kabirlerimizdeki (uykumuzdan) kim diriltti?"* (Yâsîn, 52) ifadesinin delaleti ile kâfir bunu biliyordu.

Cenâb-ı Hak daha sonra, *"Gözleri zelil ve hakîr olarak, çıvgın çekirgeler gibi, kabirlerinden çıkacaklardır"* buyurmuştur. Bu ifade, **"hâşi'an"**, **"hâşi'aten"** ve **"huşşa'an'** şekillerinde kıraat edilmiştir. Binâenaleyh bunun **"hâşi'an"** şeklinde okuyan, fiil tekaddüm ettiği için müennesliği terkedilerek söylenen, يَخْشَعُ أَبْصَارُهُمْ ifadesine göre böyle okumuştur. Bunu **"hâşi'aten"** şeklinde okuyan da, تَخْشَعُ أَبْصَارُهُمْ ifadesine göre okumuştur. Bunu **"huşşa'an"** şeklinde okuyan için de şu izahlar yapılabilir:

a) O, bu kelimeyi, tıpkı أَكَلُونِي الْبَرَاغِيثُ diyen kimsenin yolu üzere hareket edip, يَخْشَعْنَ أَبْصَارُهُمْ diyene göre okunmuştur.

b) **"Huşşa'an"** ifadesinin fâili, gizli olup, **"ebsâruhum"** kelimesi, o zamirden bedeldir ve takdiri, bedel-i iştimal olarak يَخْشَعُونَ أَبْصَارُهُمْ şeklindedir. Bu ifade tıpkı, أَعْجَبُونِي حُسْنَتُهُمْ *"Onların güzellikleri beni hayran bıraktı"* ifadesi gibidir.

c) Burada, يَخْرُجُونَ fiilinin tefsir ettiği, mukadder bir fiil olup, takdiri, bedel-i iştimal olarak يَخْرُجُونَ خُشَّعاً أَبْصَارُهُمْ şeklindedir. Doğru olan, bu kelimenin **"hâşi'an"** şeklinde okunmasıdır. Çünkü rivayet olunduğuna göre, **Mücâhid** (r.a), rüyasında Hz. Peygamber (s.a.s)'i gördü ve ona, "Ya Resûlellah, **"huşşa'an"** mı **"hâşi'an"** mı?" diye sordu da, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), **"hâşi'an ebsârühüm"** buyurdu.[33] Bir de, bu şekildeki kıraat için, diğerlerinin ileri sürdüklerinden daha açık, şöyle bir izah yapılabilir: **"Huşşa'an"** kelimesi, يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ ifâdesi ile mansub olarak mef'ûl olup, takdiri, "O davetci bunları, *"gözleri huşşâ"* olarak davet eder, çağırır" şeklindedir. Buna göre eğer, bu izah, şu bakımlardan yanlıştır:

1) İfadeyi tahsîs etmenin bir faydası yoktur. Çünkü o davet edici, herkesi çağıracak.

2) Onlar, bu davetcinin çağrısından sonra kabirlerinden çıkacaklar. Verilen manaya göre, onlar daha kabirlerinden çıkmadan **"huşşâ"** olurlar ki bu yanlıştır.

3) Bu ifadenin aynı zamanda **"hâşi'an"** şeklinde de okunabilmesi, bu okunuşunu ibtal eder" denilirse, biz deriz ki "Birinci iddiaya şöyle cevap verilebilir: Ayetteki, إِلَى شَيْءٍ نُكُرٍ *"Görülmemiş ve bilinmeyen bir şey'e"* ifadesi, bu itirazı ortadan kaldırır. Çünkü herkes, o **"nühür"** (yadırganan) şeye davet olunmaz. İkincisine de, "Bu "nühür" şeyle kastedilen, çetin hesabtır" yani, o davetci, onların gözleri **"huşşa"** (dönmüş) olduğu halde onları bu çetin hesaba çağırır" demektir. Buna göre, ayetteki "yevm" kelimesinin âmili, يَخْرُجُونَ fiili değil, ya mukadder اُذْكُرُوا (hatırlayınız) yahut da, فَمَا تُغْنِي (fayda vermez) fiilidir. Bu durumda ifade, tıpkı, *"Şefaatcilerin şefaati onlara fayda vermez"* (Müddessir, 48) ayeti gibi olur.

يَخْرُجُونَ ifadesi cümle başı olur.

Üçüncü itiraza da "iki kıraat arasında, manaca bir zıdlık yoktur. Çünkü **"haşi'an"** da, ya hal olarak yahut da, "davet eder" fiilinin mef'ulü olarak mansubtur. Buna göre

33) Bunların dil tetkiki veya tefsir bakımından bir değer ifade edebilir. Fakat unutmamalıdırki şâz kıraatlerle Kur'âniyyet sabit olmaz. Hele rü'ya ile hiç sâbit olmaz. kur'ân, metini; tevatür kesinliği ile Asr-ı Seâdetten beri nakledilmiş olup elimizde mevcuttur. Bu kat'î gerçeği elbette müfessir Râzî de bilmektedir. Fakat her nedense bu kabil nakillere de yer vermektedir (ç.).

Cenâb-ı Hak sanki, "O davetci, gözleri haşl'a (dönmüş) olan bir kavmi, çağırır" demek ister. Çünkü "huşû" sükûn manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ *"Sesleri huşûya ermiş (dinmiş)..."* (Tâhâ, 108) buyurmuştur. "Gözlerin huşû'u" ise, sağa sola kaymaksızın, sükûnda olup, birşeye dikilmeleridir. Nitekim, *"Gözleri (o gün) kendilerine bile dönüp bakamayacak"* (İbrahim, 43) ayeti de bu manaya delalet eder.

Ayetteki, *"Çıvgın ve yaygın çekirgeler gibi kabirlerinden çıkacaklardır"* ifadesine gelince, Cenâb-ı Hak onları, çok olmaları ve dalgalanmaları bakımından, her tarafı kaplamış ve birbirine girmiş çekirge sürüsüne benzetmiştir. Şöyle de denebilir: Ayetteki "münteşir" (yaygın) kelimesi, نَشَرَ fiilinin "**mutava'atı**"dır. Çünkü Cenâb-ı Hak, insanları yeniden diriltince, onlar âdeta, yerde gezinen, hareket eden çekirgeler gibi olurlar. Binâenaleyh onların kabirlerinden çıkış durumlarına ve güçsüzlüklerine bir işarettir.

★ ★
★

Zor Gün

مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ ۖ يَقُولُ الْكَافِرُونَ هَٰذَا يَوْمٌ عَسِرٌ ﴿٨﴾ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا
وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ ﴿٩﴾

"O davet ediciye koşarak (çıkarlar). Kâfirler, "Bu, çok çetin bir gün" derler. Onlardan evvel, Nûh kavmi de yalanladı. Onlar kulumuzu yalancı saymakta ısrar ettiler ve (ona) "mecnûn" dediler. O vazgeçirilmişti"

(Kamer, 8-9).

Ayetteki, مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ ifadesi, "Onlar boyun eğip itaat ederek, o davetciye koşup gelirler" demektir.

Allah Teâlâ *"Kâfirler, "Bu çok çetinbir gün" derler"* buyurmuştur. يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ ifadesindeki yevm zarfının âmili يَقُولُ الْكَافِرُونَ *"Kâfirler, "Bu çok çetin bir gün" derler"* ifadesi olabilir. Buna göre kelâmın takdiri, "O davetci davet ettiği gün, kâfirler, "Bu çok çetin bir gün" derler" şeklindedir. Bunun şöyle iki faydası vardır:

a) Bu günün sadece kâfirlere zor olacağı hususuna mü'minlerin dikkatini çekmek... Nitekim Hak Teâlâ, *"İşte bu, kâfirler için kolay olmayan, zor bir gündür"* (Müddessir, 9-10) buyurmuştur ki bu, "Onlar için, hiç kolaylık olmayan bir zorluk söz konusudur" demektir.

b) Zorluk da, kolaylık da (mahşerde), mü'min ve kâfir için müşterektir. Çünkü kabirlerden çıkma işi, âdetâ böylesi çekirgeler gibi olacaktır. O davetciye boyun eğip gitme, mü'min için de söz konusudur. Çünkü o da dehşete kapılır ve kendini azabtan güvencede hissetmez. Fakat Allah Teâlâ, ona, kendisinin emniyet içinde olduğunu bildirir ve mükâfaatını verir. Geriye kâfirler kalır. İşte o zaman kâfir, "Bu çok çetin bir gün!" der.

Nûh (a.s)'ın Tekzib Edilmesi

Allah Teâlâ daha sonra, biraz önceki ayetlerde beyan ettiği, o önemli haberlere yeniden dönerek, كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ *"Onlardan evvel Nûh kavmi de yalanlandı. Onlar kulumuzu yalancı saymakta ısrar ettiler ve (ona) "mecnûn" dediler. O, vazgeçirilmişti"* buyurmuştur. Burada, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini yatıştıran ve işin ağırlığını hafifleteh bir mana vardır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in durumu da, önceki peygamberlerin durumu gibidir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Fiil Fâil Mutabakatı

Fâil zikredilmezden önce, fiile müennes zamirinin bitişmesi, ittifakla, câizdir ve güzeldir. Fakat cemî zamirinin fiile bitiştirilmesi, ekseri nahivciere göre uygun değildir. Çünkü onlar, كَذَّبُوا قَوْمُ نُوحٍ denilmesini câiz görmezler. Fakat كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ denilmesini, câiz görürler. Öyleyse, aradaki fark nedir? Deriz ki: Müenneslik, kelimenin cemî oluşundan önce gelir. Çünkü fâilin dişi veya erkek oluşu değişmeyen bir durumdur. Dolayısıyla da faili olduğu fiil sebebi ile, fâil için müenneslik meydana gelmez ve bu sebeble de meselâ biz, ضَرَبَتْ هٰذِهِ "Şu kadın dövdü" dediğimizde, fiildeki müenneslik, "dövme" yüzünden meydana gelmiş olmaz. Ama, "cemîlik" (çoğulluk) böyle değildir. Çünkü fâillerin cemî oluşu, bizzat onların yaptıkları fiilleri sebebiyledir. Çünkü biz, ضَرَبُوا جَمْعٌ "bir topluluk dövdü", هُمْ ضَارِبُونَ "Onlar dövücüdürler" dediğimizde, onların var oluşta sırf biraraya gelmeleri, "Dövdüler", "dövücüdürler" şeklinde söylememizin doğru olmasını gerektirmez. Çünkü onlar, eğer bir yerde biraraya gelirlerse ki bu durumda bir cemaat olmuşlardır ve hepsi dövme işine katılmaz ise, "dövdüler" demeniz doğru olmaz. Binâenaleyh fiilin fâilinin çoğul olması, o cemaatin, hem fiilde, hem de fâiliyyette müşterek olmaları sebebiyle olup, sadece fiil sebebiyle değildir. İşte bu sebeple, ضَرَبُوا جَمْعٌ denilmesi câiz olmaz. Çünkü cemâat, hepsinin dövmesi ile ortaya çıkacak bir durumdur. Bu sebeple önce onların birfiilde birleşmeleri gerekir ve bu sebeple de, ضَرَبُوا الضَّارِبُونَ "Dövücüler dövdüler" denebilir. Ama ضَرَبَتْ هِنْدٌ "Hind dövdü" demek sahihtir. Çünkü "müenneslik, ancak o kadının dövmesi ile ortaya çıkan bir durumdur" denilemez. Aksine o zaten müennesti (kadındı) ve ondan dövme işi sâdır oldu. Böylece o, bir "dâribe" (dövücü kadın) olmuş oldu. "Yoksa onlar bir cemaattiler ve dövdüler de böylece "dârbîn" (dövücüler) oldular" şeklinde olmayıp, aksine onlar aynı fiili yaptıkları için "dâribîn" oldular. İşte bu sebepten dolayı, lafzın çoğul oluşu, aynı lafza müenneslik vasfının gelişinden sonradır. Bu sebeple de, ضَارِبَةٌ (cemi: ضَارِبَاتٌ) denilmiştir. Yoksa, ilgili lafız, ilk önce, ne dişilikten ne de erkeklikten dolayı çoğul kılınmaz. Bu sebeple, ضَرَبَ هِنْدٌ denilmesi güzel olmadığı halde, fakat, ضَرَبَ قَوْمٌ وَضَرَبَ الْمُسْلِمُونَ denilmesi, ittifakla geçerlidir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, كَذَّبَتْ "yalanladı.." buyurunca, artık ayette, فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا "derken kulumuzu yalanladılar" ifâdesinin yer alışının gayesi nedir? Biz deriz ki: Buna şu birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا ifâdesi, "onlardan önce, Nûh kavmi, bizim ayetlerimizi ve inşikâk mu'cizesini yalanladılar. Böylece de onlar, kulumuzu da yalanladılar.

2) Nûh kavmi, peygamberi yalanladılar, "Allah, peygamber göndermedi" dediler, o peygamberleri, Allah'ın birliği konusunda yalanladılar. Böylece de, başkalarını yalanladıkları gibi bu kulumuzu da yalanladılar. Bu böyledir zira Nûh kavmi, putperest olan müşrik bir topluluk idi. Puta tapan herkes, bütün peygamberleri yalanlar ve risalet müessesesini kabul etmez. Çünkü bunlar, "Allah'ın, süflî âlemle bir alâkası yoktur. Süflî âlemin işi, yıldızlara bırakılmıştır" derler. Böylece de onların yolları ve yöntemleri, hep yalanlama olmuştur. Bu sebeple de, kulumuzu yalanlamışlardır" demektir.

3) Ayetteki, فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا *"kulumuzu yalanladılar"* ifadesi, tasdîk ve onlara bir reddiye olsun diye getirilmiş bir ifâde olup, takdirî "Nûh kavmi, yalanladı. Ama onların, kulumuzu yalanlamaları... işte bu, yerinde bir yalanlama değildir" şeklinde olup, bu, tıpkı bir kimsenin, "O beni yalanladı, ama aslında doğru söyleyeni yalanladı.." demesi gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Allah'ın Zatına İzafe Etmesi

Cenâb-ı Hak, genelde, sâlih kimseleri, Kendisine nisbet ederek, tahsis cihetine gitmektedir. Bu, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, اِنَّ عِبَادِى *"Muhakkak ki kullarım..."* (Hicr, 42), وَاذْكُرْ عَبْدَنَا *"kulumuzu an...."* (Sâd, 17), يَاعِبَادِى *"Ey kullarım..."* (Zümer 16) ve اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا *"Muhakkak ki o, kullarımızdandır..."* (Saffât, 132) ayetlerinde böyledir. Halbuki, herkes onun kuludur. Binâenaleyh, bunun sırrı nedir? Biz deriz ki: Buna şu bakımlardan cevap verebiliriz:

a) Genel ve yaygın olan görüşe göre, böylesi bir nisbet, Allah'ın, kulunu şereflendirmesi için yapılır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, kime ki "kulum" demiştir, ona büyük şeref bahşetmiştir. Bu gibi ifâdeler, meselâ Allah'ın بَيْتِى *"evimi..."* (Bakara, 25 ve نَاقَةُ اللّٰهِ "... *Allah'ın devesi...*" (Hûd, 64) izafetlerinde olduğu gibidir.

b) "Kulumuz" ifâdesi ile, "Bize ibâdet edeni, Bizi bilip bizi tanıyanı..." anlamı kastedilmiştir. O halde bu demektir ki, herkes kuldur, çünkü herkes, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben, cinleri ve insanları, ancak Bana ibâdet etsinler diye yarattım"* (Zâriyât, 56) beyanından dolayı, ibâdet etmek için yaratılmıştır. Ne var ki, bu herkes içindeki bazıları, ibâdet eder de, maksadı gerçekleştirir, böylece de O'nun kulu olur. Bu manayı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bana kul olunuz..."* (Âl-i İmrân, 79) buyruğu destekler ki, bu, "Maksadınızı gerçekleştirin..." demektir.

c) İzâfet (nisbet), hasr (tahdit) ifâde eder. O halde, عَبْدَنَا "kulumuzu" izafetinin manası, "Bizden başka mabûd kabul etmeyen insanı yalanladılar" şeklinde olur. Binâenaleyh, hevâsına uyan kimse de, (hevâsını) ilâh edinmiştir. O halde, böylesi bir nisbetle ifâde edilen kul, bütün benliğiyle ve her vakit, Allah için yaşayan O'ndan ötürü yeyip içen ve bütün işlerini Allah rızası için yapan demek olur, bunların sayısı da ne kadar azdır!..

DÖRDÜNCÜ MESELE
Resule Kul Denilmesindeki Güzellik

Cenâb-ı Hak رَسُولُنَـــا "elçimiz" deseydi, bu ifâde onların yaptıkları işin kötülüğüne daha fazla delâlet ederdi. Buna rağmen, *"kulumuz"* lafzını seçişinin faydası ve hikmeti nedir? Biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın "kulumuz" demesi, Peygamberin doğruluğunu ve onu tekzib etmenin çirkinliğine "elçimiz" demesinden daha fazla delâlet eder. Çünkü kul, elçiye göre, efendisinin sözünü efendinin sözünü, az tahrif eder. Böylece de bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer (peygamber) bazı sözleri bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı, elbette onun sağ elini alıverir, sonra da, hiç şüphesiz, onun kalb damarını koparırdık..."* (Hakka, 44-46) ayeti gibi olmuş olur.

BEŞİNCİ MESELE
Mecnun İddiasının Delâleti

Ayetteki, *"ve (ona) "mecnûn" dediler"* cümlesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendisinin doğruluğuna delâlet eden ayet ve mu'cizeler getirdiğine bir işârettir. Çünkü onlar, yapamayacakları türden şeyler görünce, "Bu, cin çarpmış bir kimsedir!" dediler. Yahutta bu deyim onların yaptıklarının, son derece kötü bir şey olduğunu belirten bir ifâdedir. Çünkü onlar, "O yalancıdır" sözleriyle yetinmemiş, daha da ileri giderek, "O, mecnûndur" demişlerdir ki, bu, "Onun söylediklerini akıl kabul etmez" demektir. Akıllı yalancı, bu derece aşırı birşey söylemeyip, doğru söylediği vehmini verecek bir şey söyler. Ama onlarsa, "Bu, mecnûndur" demişlerdir ki, bu, "o, hiçbir akıllının söylemeyeceğini söylüyor" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak, onların yalanlamada ileri gittiklerini beyan etmiş olur.

ALTINCI MESELE
Meçhul Fiilin Delâleti

وَازْدُجِرَ *"O, vazgeçirilmiştir"*. Bu tabir, ya, doğrudan Allah'ın beyan ettiği bir sözdür, yahutta onların söylemiş olduğu sözün nakledilmesidir. Biz deriz ki, bu hususta ihtilaf vardır. Bu cümleden olarak kimileri, bunun, doğrudandoğruya Allah'ın söylediği bir söz olduğunu ve *"yalanladılar"* ifâdesine atfedildiğini; mananın ise, "Onlar yalanladılar, o da, وَازْدُجِرَ yani "eziyyet gördü, derken, engellendi.." şeklinde olduğunu ve bunun, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"derken yalanlandılar ve eziyyete uğradılar..."* (En'âm, 34) ayeti gibi olduğunu söylemişlerdir.

Bu izaha göre şayet, "Şayet Cenâb-ı Hak, فَكَذَّبُوا وَزَجَرُوه "kulumuzu yalanladılar ve onu engellediler, men ettiler" demiş olsaydı, bu söz, daha fazla münasebet arzetmiş olurdu" denilirse, biz deriz ki, hayır, tam aksine, ayetteki ifâde daha beliğdir. Çünkü, ayetin maksadı, kendinden önce geçen peygamberlere ve onların kavimlerine yer vererek Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini takviyedir. Bu sebeple de, Cenâb-ı Hak, وَازْدُجِرَ buyurmuştur ki, bu "Onlar kendilerini hakka davet etmekten caydıracak şeyleri yaptılar da, böylece peygamber, onları davet etmeyi bıraktı ve onları imana davet etmekten onlara bedduâ etmeye yöneldi..." demektir. Ama, Cenâb-ı Hak, şayet, "onlar onu men ettiler" demiş olsaydı, bu, o peygamberin onlardan neşet eden sıkıntılara katlanmış olduğunu ifâde etmezdi. Çünkü normal olarak, "onlar bana eziyyet ettiler, ama ben eziyyet hissetmedim.." denilir. Ama, أُوذِيتُ "eziyyet olundum" ifâdesine gelince, bu adetâ, lâzım bir fiil gibidir ve bu ifâde, fiilden önce değil, ancak fiil ve iş tahakkuk ederken söylenir.

Kimileri de, وَازْدُجِرَ ifâdesinin, onlara ait olan bir söz olduğunu, yani onların, أُزْدُجِرَ -caydırıldı" dediklerini ileri sürmüşlerdir. Buna göre kelamın takdiri de, onlar, "Bu, bir mecnûndur, bu, bir caydırılmıştır" dediler" şeklinde olur ki, bu da, إِزْدَجَرَهُ الْجِنُّ "Cin onu caydırdı, saptırdı" demek olur. Yahut da onlar adeta sanki, "delirdi, çarpıldı, caydırıldı" demiş gibidirler. Ama birinci mana, daha doğrudur.

★ ★
★

Mevlasına Niyazı

فَدَعَا رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ ﴿١٠﴾

"Nihayet, o da Rabbine "Ben hakikaten mağlubum. Artık (benim) intikam(ımı) sen al diye dua etti.."

(Kamer, 10).

Bu ayet, daha önceki ifâde ile, çok güzel bir münasebet arzetmektedir. Çünkü o müşrikler, o peygamberi engelleyip, caydırıp, ona mâni olup, o peygamber de onları hakka çağırmaktan vazgeçince, Rabbine, "Ben çekildim, mağlup oldum.." diye yakarışta bulundu.. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki **elif-nûn** (أَنِّي) maddesi hemzenin kesresiyle إِنِّي (-innî) şeklinde okunmuştur. Şöyle ki, bu, bir duâdır, dolayısıyla da **Nûh (a.s)** *"Muhakkak ki, ben mağlup oldum"* demiştir. Bu ifâde, بِأَنِّي "benim... sebebiyle" takdiri üzere, fetha ile (أَنِّي) **(-annî)** de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE "Mağlup" ne demektir? Biz diyoruz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) "Bu kâfirler, bana galip geldi. Binâenaleyh, benim için, onlardan intikâm al!" demektir.

b) "Nefsim bana baskın çıktı ve beni, onlara beddûâda bulunmaya sürükledi. Binâenaleyh, nefsimden benim için intikam al.." demektir. Bu izahı, **İbn Atiyye** nakletmiş olup, zayıf bir izahtır.

c) Bu, ilk iki izahın karışımı bir izah olup, ikisinden daha güzel olup, şöyledir: **Nûh (a.s)**, kendisinde katlanma ve sabır, tahammül bulunduğu sürece, kavmine beddua etmemiştir. Onun nefsinin gücü ise, kavminin iman etmesi muhtemel olduğu sürece devam etmiştir. Daha sonra ümitsizlik meydana gelmiştir.. Dayanma gücü de, ümitsizlikten sonra, bir süre kaybolmuştur. Bunun delili, Cenâb-ı Hakkın, meselâ **Hz. Muhammed (s.a.s)**'e, *"Nerdeyse kendini helâk edeceksin"* (Şuarâ, 3) ve *"O halde (habibim), nefsin onlara karşı hasretlerle (üzüntülerle) gitmesin"* (Fâtır, 8) buyurmuş olması, **Hz. Nûh (a.s)**'a da, *"Zalimler hakkında bana hitap etme... Çünkü onlar boğulmuşlar (boğulacaklar)dır"* (Hûd, 37) demiş olmasıdır. Bunun üzerine **Nûh (a.s)**

"Allah'ım, nefsim bana galip geldi. Ve, bana, onlara beddua etmemi telkin etti. Artık, onların hakkından gel" demiş olur. Buna göre de, ayetin manası, "Ben, bir beşer olmam hasebiyle mağlubum. Yani, nefsim bana galip geldi. Sabrım azaldı, tükendi. Beni cezalandırma, fakat benim intikamımı onlardan al!.." şeklinde olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayetteki, فَٱنتَصِرْ ifâdesinin manası, ya, "Benim için intikam al.." yahutta, "Kendin için intikam al!.. Zira onlar, Seni inkâr ettiler" demektir. Bu hususta da, şu izahlar yapılabilir:

a) "Benim için intikam al" manası, ayetteki "Çünkü ben mağlubum" ifâdesine uygun düşmektedir.

b) Bu, "senin ve dinin için intikam al! Zira, ben yenik düştüm. Dinin için intikam almaktan aciz oldum.." demektir.

c) Bu, "Hak için intikam al" anlamındadır. Bu izahla, burada, ne **Nûh** (a.s)'tan, ne de Rabbinden bahsedilmemiş olur. Bunu, Hakkın, kendisiyle birebir olduğuna kesinlikle inanan kimse söyler ve "Allah'ım, bizden, yalancı olanları yok et! Hakkı savunanlara ise destek ver, yardım et!.." der.

★ ★
★

Tufan

فَفَتَحْنَآ أَبْوَٰبَ ٱلسَّمَآءِ بِمَآءٍ مُّنْهَمِرٍ ﴿١١﴾

"Bunun üzerine biz de şarıl şarıl dökülen bir suyla gök kapılarını açtık.."

(Kamer, 11).

Cenâb-ı Hak, **Nûh** (a.s)'ın bedduasının peşinden, işte böyle yapmıştır. Bu ifadeyle ilgili, birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki, "açmak" "kapı" ve "gökyüzü" ifâdeleri ile, hakikî manaları mı kastedilmiştir, yoksa bunlar mecazî ifadeler midir? Biz deriz ki: Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bunların hakiki manaları kastedilmiştir. Zira, "semâ"nın, açılıp kapanan kapıları vardır ve bunda, imkânsız görülecek bir durum yoktur.

b) bunlar, "istiâre-teşbih, benzetme" yoluyla söylenmiş olan ifâdelerdir. Çünkü, işin zâhirinde, suyun buluttan olduğu anlaşılmaktadır. Bu izaha göre, ayetin bu ifadesi, bir kimsenin, şiddetli bir yağmuru ifâde için, "Gökyüzünün olukları aktı, kırbalarının ağızları açıldı.." demesi gibidir ki, bu, "Bu yağmur, adeta böyle oldu.." demektir. O halde, bu demektir ki, Tûfan'da yağan yağmur da, bir kimsenin, "Semânın kapıları açıldı.." diyeceği bir biçimde olmuştur. Üstten yağan yağmurun son derece iri taneli olduğunda şüphe yoktur.

İKİNCİ MESELE Ayetteki, *"açtık"* ifâdesi, Allah'ın, onlardan intikam aldığının, hem de bu cezalandırmasını, Cenâb-ı Hakk'ın kudretini beyan maksadıyla *"Ondan sonra kavminin üzerine gökten hiçbir ordu indirmedik, indiriciler de değildik. Birtek sayhadan başka (bir şeyde) değildi..."* (Yasin, 28-29) ifade buyurması gibi, hâssaten indirdiği bir ordu ile değil de, su ile gerçekleştirdiğini bildirmiştir. Şaşılacak şeydir, onlar yıllarca yağmur talep etmişler de, Allah Teâlâ da onları, o istekleriyle helâk etmiştir..

ÜÇÜNCÜ MESELE بِمَآءٍ مُّنْهَمِرٍ ifâdesindeki "bâ"yı nasıl izâh edebiliriz? Buradaki konumu nedir? Biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, bir kimsenin tıpkı, "kapı anahtarla açıldı" (بِالْمِفْتَاحِ) demesi gibi olur ve bu ayetin takdiri de buna göre, "Sanki su geldi de, o semanın kapısını açtı.." şeklinde olur. Bir kimsenin birisine بِخَيْرٍ يَفْتَحُ اللّٰهُ "Allah sana hayırlar açsın.." şeklindeki sözü, işte böyle tefsir edilir. Ki bu, "O, gelip kapıları açan bir hayrı takdir etsin" demektir. Mananın böyle olması halinde burada, hayran bırakıcı manalardan olan şöyle bir incelik vardır: Cenâb-ı Hak, kişinin maksadını, varoluş itibariyle öne almış ve adetâ, "Senin maksadın, kapalı bir kapıya varmış, derken onu açmış, derken de seni bulmuş.." demek istemiştir. Bir kimsenin, لَعَلَّ اللّٰهَ يَفْتَحُ بِرِزْقٍ şeklindeki sözü, de "Allah, adeta kapalı imişcesine olan bir kapıyı gelip bulan, onu iten, derken onu açan bir rızık takdir etsin.." anlamındadır ki, bu durumda o rızkı ona açan Allah olmuş olur.

b) Bu, "Biz semânın kapılarını, şarıl şarıl dökülen bir suyla birlikte açtık.." demektir. Çünkü **inhimâr** kelimesi, şarıl şarıl dökülme, ardı arası kesilmeksizin yağmak anlamına gelir. Bu konudaki sözün özü şudur: Yağmur, bulut anlamında olan "semâ"dan, suyun kabından dolup taşması, şarıl şarıl akması gibi çıkar. O günde ise, yağmur adeta sanki, kapıdan dışarı salıverilmiş, bendi, önü açılmışcasına boşalmıştı.

★ ★
★

Yerden Suların Fışkırması

وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَىٰ أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ ۝

"Yeri de kaynaklar halinde fışkırttık da su, takdir edilmiş bir emir üzerinde birleşiverdi"

(Kamer, 12)

buyurmuştur ki, bu ifâdede, bir kimsenin meselâ, "Biz yerin kaynaklarını fışkırttık.." şeklindeki sözünde bulunmayacak olan bir belâğât vardır. Ve bu, pekçok yerde "temyîz"in "beyânîyye"si olarak anlaşılır. Nitekim sen, طَابَ زَيْدٌ نَفْسًا "Zeyd, gönülce, gönül bakımından daraldı.." dediğinde, ضَاقَ ذَرْعُ زَيْدٍ "Zeyd'in göğsü daraldı.."

şeklindeki sözünle ifâde edemeyeceğin bir manayı ifâde etmiş olursun. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak *"Yeri de kaynaklar halinde fışkırttık"* buyurmuş, ama beri taraftan فَفَتَحْنَآ أَبْوَابَ السَّمَآءِ yerine, فَتَحْنَا السَّمَاءَ أَبْوَاباً "semayı da, kapılar halinde açtık.." dememiştir. Çünkü "semâ" yer'den büyüktür ve bu ifâde, daha güçlü bir mana için getirilmiştir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, "semâ'nın kapıları" demiş de, "semâ'nın kanalları, menfezleri; semâ'nın bendleri" vb. buyurmamıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُوناً ifâdesi, فَجَّرْنَا عُيُونَ الْأَرْضِ -Yerin pınarlarını fışkırttık" ifâdesinden daha beliğdir. Çünkü bu ikinci ifâde, kendisinde bir mübalaga olmayan bir hakikattir. Bu sözün doğruluğu hususunda, yerde üç tane pınarın halkedilmesi yeterlidir. Ama, semâ hakkında ise bir kimsenin ancak, "Biz, semâ'dan su veya sular indirdik" demesi uygun düşer. Bahsettiğim bu şey, mucize bakımından değil de mana bakımındandır. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın yukardan bir su indirip de onu yerde menbalara yerleştirdiğini bilmez misin?"* (Zümer, 21) ayetidir. Çünkü burada, mübalağa yoktur. Çünkü insanların sözü, Allah'ın sözüyle boy ölçüşemez ve ona yaklaşamaz da.. Ne var ki ben bunu, en üstün meseli getirmek Allah'a ait olduğu halde (Rum, 27) bir mesel olarak zikrettim.

İKİNCİ MESELE عُيُونَ الْمَاءِ ifâdesindeki عُيُون (pınarlar) kelimesi hakikat mıdır, mecâz mıdır? Biz deriz ki, meşhur olan görüşe göre, "el-'ayn" lafzı müşterek bir lafızdır. Ama, zahir olan şudur ki, bu kelime, yani el-'ayn lafzı, görme âleti olan gözde, hakikat (hakiki manada), diğerlerinde ise mecazdır. Bu kelimenin, "su gözesi" anlamında kullanılışına gelince, bu, kendisinden göz yaşlarının çıktığı, gören göze benzemesinden ötürü, yahutta, gözede olan suyun, gözde olan nûr gibi olmasından dolayıdır. Ne var ki bu, yaygın bir mecaz olduğu için, galib olmuş, yani hakikî mana gibi kullanılır olmuştur. Öyle ki, kullanılırken, herhangi bir karîneye de gerek duymaz. Ancak böyle bir ihtiyaç, iki 'ayn çeşidinin arasını belirlemek için söz konusu olur. Bu lafız, "gören göz" manasına nasıl ki, ancak karîne ile anlaşılabilirse, "kaynayan, taşan göze, pınar" manasına da ancak karîne ile alınabilir. Bu karîne, meselâ, "Gözeden içtim, onda yıkandım" denilmesi ve kaynakta bulunması gereken diğer hususların ifade edilmesi gibidir. Bir şeye nazarı değmek manası عَانَهُ – بِعَيْنِهِ o şey, gözün kendisini görebileceği bir biçime getirildiğinde de عَايَنَهُ، مُعَايَنَةً، عِيَاناً denilir. Bir şey, gözün kendisini görebileceği manasına ise, عَيْنٌ denir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hak, فَالْتَقَى الْمَآءُ *"su ... birleşiverdi"* buyurmuştur. Ayetin bu ifadesi فَالْتَقَى الْمَاءَانِ "iki su, birleşiverdi.." şeklinde okunmuştur ki, buna göre iki ayrı tür kastedilmiştir, meselâ, göğün yağmuru ile yerin suyu bu türlerdendir. Cins insanlar, çeşit manası kastedildiğinde, tesniye ve çoğul olabilirler. Nitekim iki veya daha fazla tür kastedilerek, عِنْدِى تَمْرَانِ–تُمُورٌ–اَلتَّمْرُ "Yanımda iki çeşit hurma vardır veya hurmalar vardır.." denilir. Ama, meşhur ve doğru olan kıraat ise, bu ifadenin فَالْتَقَى الْمَاءُ şeklinde

okunmasıdır. Bu okunuşa göre şöyle ince bir mana vardır: Allah Teâlâ, *"Bunun üzerine biz de şarıl şarıl dökülen bir suyla gök kapılarını açtık.."* (Kamer, 11) buyurunca, hem suyu, hemde kuvvetli biçimde akma anlamına gelen İnhimâr maddesini münhemirle birlikte zikretmiştir. Binâenaleyh, *"Yeri de kaynaklar halinde fışkırttık"* buyurunca, beyan ve beyanla ilgili olarak da, o suyun, yerden kuvvetlice fışkırıp kaynadığını ifâde eden bir şeyi söylemesi gerekirdi. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, kelimenin hemen peşinden, فَالْتَقَى الْمَاءُ *"su... birleşiverdi"* buyurmuştur ki, bu, "O gözelerden o su öylesine kuvvetle fışkırdı ki, böylece kabardı, derken semânın suyuyla buluştu. Ama, zayıf bir şekilde aksaydı, yerden çıkan o su, semânın suyu ile karşılaşamaz, tam aksine semânın suyu onun üzerine akar ve onunla birleşirdi. Belki de, Cenâb-ı Hakk'ın, وَفَارَ التَّنُّورُ *"fırın kaynadığı zaman..."* (Hûd, 40) ifâdesinden bu mana kastedilmiştir.

Ayetteki, عَلَىٰ أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ *"takdir edilmiş bir üzerinde..."* ifâdesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) "Allah'ın, dilediği gibi takdir etmiş olduğu hal üzere..."

b) "Bu iki sudan birinin miktarının, diğerinin miktarıyla mütenasip olması haline göre..."

c) "Diğer miktarlara göre takdir edilmiş olarak.." Bu böyledir, zira, imamlar ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri, göğün suyunun daha fazla olduğunu ileri sürerken, kimileri çok olan tarafın, yerin suyu olduğunu söylemişlerdir. Kimileri de, her iki suyun denk ve müsavî olduğunu ifâde etmişlerdir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Hangi miktar üzere olursa olsun, su birleşiverdi" buyurmuştur. Birinci görüş, Tûfan hadisesinin büyüklüğüne bir işârettir. Çünkü, ayetteki أَمْرٍ kelimesinin belirsiz getirilmesi, bunu ifâde eder. Nitekim örfte de, birisi, işin büyüklüğüne işâret etmek için, جَرَى عَلَى فُلَانٍ شَيْءٌ لَا يَحْلَى أَنْ يُقَالَ "Falancanın başından, ifade edilemeyecek bir şey geçti" der.. Buradaki bir başka ihtimal de şöyle denilmesidir: اِلْتَقَى الْمَاءُ yani "Su, onların helâk edilmesi işi üzerinde toplandı.." ki, bu helâk, önceden belirlenip tayin edilmişti. Mananın böyle alınması halinde bu ifâdede, "Tûfan, yedi yıldızın su burcunun etrafında toplanması sebebiyle olmuştur. İlgililerin boğulması, bizatihi kastedilmemiştir. Bu, Tûfan'dan dolayı, kaçınılmaz olmuş olan bir hadise idi" diyen, müneccimlere bir reddiye bulunmaktadır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Hayır, bu, ancak belirlenmiş ve takdir olunmuş bir emr, bir iş için böyle olmuştur" buyurmuştur. Bunun böyle oluşunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın Nûh (a.s)'a, kavminin "boğulmuşlardan" olduğunu (olacağını) vahyetmiş olmasıdır (Hûd, 43).

★ ★
★

Nûh (a.s)'un Gemisi

وَحَمَلْنَاهُ عَلَىٰ ذَاتِ أَلْوَاحٍ وَدُسُرٍ ﴿١٣﴾ تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءً لِّمَن كَانَ كُفِرَ ﴿١٤﴾

"Onu, (Nûh'u) levhalar ve çivilerle yapılmış olan gemiye yükledik. Ki, (o gemi hakkında), kendisine karşı nankörlük edilmiş olan (o zâta) bir mükâfaat olmak üzere, bizim gözlerimiz önünde akıp gidiyordu"

(Kamer, 13-14).

Ayetteki عَلَىٰ سَفِينَةٍ ذَاتِ أَلْوَاحٍ ifâdesi ذَاتِ أَلْوَاحٍ "levhalardan yapılmış gemi üzerine.." takdirindedir. Bu demektir ki, mevsûf hazfedilmiş, sıfatı ise onun yerine ikâme edilmiştir. Ayetin bu ifâdesi, o geminin çivilerle perçinlenmiş olan ağaç levhalarından yapıldığına ve onun çözülüp dağılmasının son derece kolay olduğuna, ama çözülüp dağılmamışsa, bunun Allah'ın lütfu ile olduğuna bir işarettir. **Dusur**, "**musmar**" (mıh, perçin) anlamındadır.

Ayetteki, تَجْرِى fiilinin fâili, "gemi" olup, "o levhalardan yapılmış olan o gemi akıp gidiyordu.." anlamındadır. بِأَعْيُنِنَا ifâdesinin manası ise, "Bizim gözetimimiz, bizim muhafazamız ile" şeklindedir. Çünkü göz, gözetme vasıtasıdır. Dolayısıyla "**el-âyn**" kelimesi bu anlamda kullanmıştır.

Ayetteki, جَزَآءً لِّمَنْ كَانَ كُفِرَ *"kendisine karşı nankörlük edilmiş olan (o zâta) bir mükâfaat olmak üzere"* ifadesi hakkında şu muhtemel izahlar yapılabilir:

a) جَزَآءً kelimesi, حَمَلْنَاهُ ifâdesi ile mansub olup, "Biz onu, bir mükâfaat olsun diye yükledik" anlamında olur ki, bu da, "Bu taşıma, onların nankörlüğüne karşı sabretmenin bir mükâfaatı olarak" demektir.

b) Bu ifadenin, تَجْرِى بِأَعْيُنِنَا ifâdesi ile mansub olmasıdır. Çünkü bu ifâdede, "Biz onu koruduk" anlamı vardır. Buna göre mana, "Biz onu, onun için bir mükâfaat olsun diye, gözetimimizden, himayemizden ayırmadık.." şeklinde olur.

c) Bu kelimeyi nasbeden fiilin, Cenâb-ı Hakk'ın bahsettiği şeylerin tümünden anlaşılan şey, mefhum olmasıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Göklerin kapılarını açtık. Yeri kaynaklar halinde fışkırttık.. Ve **Nûh**'u, ... gemiye yükledik.. Bütün bunları, ona, bir mükâfaat olsun diye yaptık فَعَلْنَا جَزَآءً buyurmuştur. Biz, takdirin böyle olduğunu anlatmaya çalıştık, çünkü "cezâ - mükâfaat", ancak O'nun onları koruması ve kurtarması ile meydana gelir. Binâenaleyh, "**cezâ'en**" klimesinin, bütün bu fiiller ile; o peygamber için yapılmış olan o şey ile mansûb olması gerekirdi. Şimdi biz bu ifâdede yer alan incelikleri, birkaç mesele içinde vermeye çalışalım..

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, gökle ilgili olarak, "Semânın kapılarını açtık" buyurmuştur. Çünkü "semâ", dönüş halindedir. Ve onun, hiçbir çatlağı, yarığı yoktur. İşte bu sebeple, "Semâyı yardık, çatlattık" buyurmamıştır. Ama yerle ilgili olaraksa, *"Yeri de gözeler halinde fışkırttık"* buyurmuştur, çünkü yer, yarılır, çatlağı vardır.

İKİNCİ MESELE Yağmur, açılmış geniş kapılardan çıkan bir su gibi addedilip, Cenâb-ı Hak, "Yerde denizler ve nehirler akıttık" demeyip tam aksine, "gözeler fışkırttık" buyurup, gözeden çıkan da, o geniş kapılardan çıkan sulardan daha az olunca, yerdeki gözelerin çokluğu semânın kapılarının genişliğine tekabül etsin de, semâdaki genişlik

sebebiyle meydana gelen şey yerde çokluk vesilesiyle meydana gelsin diye, yer hakkında da, o yeryüzünün tümünü fışkırttığını belirterek وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ *"Yeri de.... fışkırttık"* buyurmuştur.

ÜÇÜNÇÜ MESELE Cenâb-ı Hak öfkelendiği esnâda yok etmenin sebeplerini zikretmiş, -ki bunlar, semânın kapılarının açılması, yeryüzünün gözeler halinde fışkırtılmasıdır-, helâk etme işine de, *"takdir edilmiş bir emr üzerinde"* ifâdesiyle işâret etmiş, bunu çok net olarak beyân etmiştir. Ama, rahmeti esnasında ise, *"Ona ... yükledik"* buyurarak, kurtarma işini açıkca belirtmiş, *"levhalarla ... yapılmış"* ifadesiyle de, o kurtarışın yoluna ve yöntemine işaret etmiştir. Aynen bunun gibi, Cenâb-ı Hak bir başka yerde, *"Tûfan onları yakaladı..."* (Ankebût, 14) buyurmuş, "Yok edildiler, helâk edildiler" dememiştir. Ama, ilgili ayetin hemen peşinden, *"Fakat Biz onu da, gemi arkadaşlarını da selâmete erdirmişizdir.."* (Ankebût, 15) buyurmuş, böylece, rahmetinin genişliğine, kereminin sınırsız olduğuna bir işâret olsun diye, kurtarma işini açıkca ifade etmiş, ama helâk etme işini açıkca beyan etmemiştir. Ki bu da, "biz, helâk olma sebebini yarattık, ama şayet onlar tuttukları o kötü yoldan dönselerdi, bu onlara zarar vermeyecekti. Nitekim, **Hz. Nûh** (a.s), *"Evladım, bizimle beraber bin..."* (Hûd, 42) demiştir. Kurtarmadan bahsederken, onu kurtarmış ve kurtuluş için bir yol belirlemiştir ki, bu yol da gemi yapmadır. Şimdi o gemi şayet parçalanmış olsaydı bile, bu, ona yine zarar vermezdi. Tam aksine, Allah onu kurtarırdı. O halde, "kurtarma"dan maksat, kurtulmadır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak mahalli, yeri, gemiyi zikretmiştik. Ama helâk etmeden maksat, gücü ve kuvveti izhâr etmektir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak o helâkin sebebini açıkca zikretmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا ifâdesi, "korumamızla..." ifâdesinden daha beliğdir. Nitekim bir kimse, daha mükemmel, edibâne bir manayı ortaya koymak maksadıyla, "Şunu, gözünün özünden hiç ayırma!" der de, "onu koru" şeklinde bir ifâde kullanmaz.

BEŞİNCİ MESELE Ayetteki بِأَعْيُنِنَا ifâdesi ile, "muhafazamız ile" ifâdesinin kastedilmiş olması muhtemeldir. İşte bundan dolayı, "Görmek, gözün dilidir" denilmiştir.

ALTINCI MESELE Cenâb-ı Hak, "bu, onun imanına ve şükrüne karşılık değil, onların ona karşı nankörlüğüne mukabil bir mükâfaattır" buyurmuştur. Binâenaleyh, **Nûh** (a.s)'a verilen mükâfaat, onun, onların küfürlerine karşı sabredişinin mükâfaatıdır. Ama, onun Cenâb-ı Hakk'a şükredişinin mükâfaatı ise, henüz verilmemiştir. Bu kelime, "mufâ'ele" babından olması düşünülerek de, **cim**'in kesresi ile جِزَاءً **(cizâ'en)** şeklinde de okunmuştur ki, bu durumda bu, tıpkı, قِتَالاً–مُقَاتَلَةً masdarları gibi olmuş olur. Ayetteki, كُفِرَ ifâdesi **kâf**'ın fethası ile, **kefera** şeklinde de okunmuştur. Bunun böyle okunması halinde, şu iki izah yapılabilir:

1) Harf-i cer'le ya da harf-i cer'siz müteaddi olması bakımından كَفَرَ tıpkı

شُكْر (şekera) fiili gibidir. Nitekim Arapça'da شَكَرْتُ لَهُ–شُكْرًا "Ona teşekkür ettim" denilir. Cenâb-ı Hak da, meselâ bir yerde وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ *"Bana şükrediniz bana nankörlük yapmayınız.."* (Bakara, 152), bir başka yerde de فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ *"her kim Tağûtu inkâr eder de..."* (Bakara, 256) buyurmuştur.

2) Bu ifâdenin, "**küfrân**" maddesinden değil, "küfür" maddesinden olması.. Bu durumda manâ, "Durumunu gizleyen, yaptıklarını beğenmeyen ... kimse için bir mükâfaat olarak .." şeklinde olur. Bu ifâdenin كَفَرَ بِهِ takdirinde olduğu da söylenebilir. Ama, maksad açık olduğu için بِهِ lafzı terkedilmiştir.

★ ★
★

Gemideki İbret

وَلَقَد تَّرَكْنَٰهَآ ءَايَةً فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ ﴿١٥﴾

"Andolsun ki, biz bunu, bir ayet olarak bırakmışızdır. O halde, bir düşünüp ibret alan var mı?"

(Kamer, 15).

Ayetteki, "onu" zamirinin kime ait olduğu hususunda şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, mezkûr olana râci olup, bu da kalaslardan yapılmış olan gemidir. Mananın böyle olması halinde, burada şu iki vecih vardır:

a) Allah, o geminin bizzat kendisini, bir müddet bırakıverdi. Böylece yeri, görüldü, tanındı, bilindi ve bu gemi, **el-Cezire** denilen yerdeki **Cûdî** (dağı) üzerindedir. Bunun, **Hint** topraklarında olduğu da ileri sürülmüştür.

b) O geminin aynısını değil de, insanlar arasında yâd edilmek üzere, onun örneğini bıraktı.

2) Bu zamir, malûm olan bir şeye ait olup, takdiri, "O gemiyi, bir ayet olarak bıraktık" demek olur. Ama birincisi, daha açıktır. Bu izaha göre, ayetteki تَرَكْنَاهَا ifâdesine, "Biz onu bir âyet kıldık.." anlamı verilebilir. Çünkü o gemi boşaldıktan sonra, "terkedilmiş, metrûk kılınmış" olur. Nitekim birisi, "Ben, falancayı ibret vesilesi olarak bıraktım, yani onu böyle yaptım, kıldım" der. Bütün bunlar, daha önce de anlattığımız gibi, bir işi bitirip de ondan boş kalan, fâriğ olan kişinin, o işi bırakıp, onu öyle yapmasından ötürüdür. Böylece bu demektir ki, bu iki fiilden birisi, diğerinin yerine kullanılabilir. Ayetteki, فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ *"O halde bir düşünüp ibret alan var mı?"* ifâdesi, ilgili şeyin, peygamberler açısından tam olduğuna, geriye ancak, kendilerine peygamberler gönderilenler tarafından kaldığına bir işârettir. Çünkü, o kendilerine peygamber gönderilen kimseler uyarılmışlar, tefekkür etmişler ve Allah'ın lûtfu ile hidayete ermişlerdir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk, فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ *"o halde bir düşünüp ibret alan var mı?"* buyurmuştur ki, bu "hidâyete eren.." demektir. O halde bu ifâde,

bir teşvik olabileceği gibi, bir sakındırma, caydırıcı unsur da olabilir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, burada وَلَقَد تَّرَكْنَاهَآ Ankebût'ta ise, وَجَعَلْنَاهَا آيَةً *"onu bir ibret, ayet kıldık"* (Ankebût, 15) buyurmuştur (niçin)? Biz deriz ki, bu iki ifâde, az önce de izah edildiği gibi, her ne kadar aynı anlamda iseler de, ancak ne var ki, "terketmek" lafzı, iki şeyi yapmaya (ca'l) ve günlerce evvel terkolunmaya delâlet eder. Binâenaleyh, bu hadise, sanki burada, detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Çünkü, Cenâb-ı Hak, gökten yağmur yağdırmaktan, yeri fışkırtmaktan ve levhalar ve perçinlerle yapılmış gemiye yüklemekten bahsederek de gemiden ve onun hareketinden bahsetmiş, neticede de, takdir edilen fiilin tamamlandığına bir işaret olmak üzere, تَّرَكْنَاهَآ "onu... bıraktık" buyurmuştur. Ama Ankebût 15'de, bunların bir kısmına işâret olmak üzere, وَجَعَلْنَاهَآ *"onu ... kıldık"* buyurmuştur.

Buna göre şayet, "Eğer durum senin dediğin gibi olmuş olsaydı, Cenâb-ı Hak daha nasıl burada, وَأَصْحَابَهُ demeden وَحَمَلْنَاهُ *"onu yüklemiş..."* demiş, ama orada ise *"Onu ve gemi ashabını kurtardık"* (Ankebût, 15) buyurmuştur.." denilirse, biz deriz ki: Kurtarma işi burada, oradakinden daha belîğ bir şekilde anlatılmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak burada, *"gözleriniz önünde akıp gidiyordu"* demiştir ki, bu, "gözetimimiz altında.." demektir. Geminin gözetimi, hem onun içindekilerin, hem onların mallarının hem de onlarla beraber olan canlıların korunmuş olduğunu ifâde eder. Binâenaleyh, *"Onu ve gemi ashabını kurtardık"* ifadesinden, mallarının kurtulmuş olması, ancak başka bir açıklama ile anlaşılabilir. İlgili kıssa, **Hûd Sûresi**'nde daha tafsilatlı ve daha mükemmel bir şekilde yer almıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Her birinden ikişer çift ile... taşınabilen şeyleri gemiye yükle.."* (Hûd, 44) buyurmuştur.

Ayetteki, آيَةً kelimesi, تَرَكَ fiilinin ikinci mef'ûlü olarak mansubtur. Çünkü, biraz önce de beyân edildiği gibi, جَعَلَ "kıldı, yaptı" manasındadır. Açık olan da budur. Buńun hâl olduğu da söylenebilir. Çünkü sen, تَرَكْتُهَا وَهِيَ آيَةٌ "o bir ayet olduğu halde onu bıraktım.." dersin. Binâenaleyh آيَةً kelimesi, fâil ve mef'ûl manasındadır. Cenâb-ı Hak sanki, "Onu yol gösterici olarak bıraktık" demek istemiştir. Bunun, temyiz olarak mansub olduğu da söylenebilir: Çünkü ayet, terkin manalarından birisidir ve bu tıpkı bir kimsenin, ضَرَبْتُهُ سَوْطاً "Ona bir kamçı vurdum" demesi gibi olur.

İKİNCİ MESELE

Müddekir" ذَكَرَ – يَذْكُرُ fiilinden, **"müfta'il"** kalıbında olup, aslı, **"müztekir"**dir. **Zal** harfinin mahreci, **tâ**'nın mahrecine yakındır. Mahreçleri yakın olan harfleri, peşpeşe söylemek zordur. İşte bu sebeple meselâ, konuşurken **zal** ile **tâ** harfini mukayese ettiğinde, **zal** harfi sanki **tâ** olmaya, **tâ** harfi de sanki **"dal"** harfi olmaya yaklaşır. Böylece **tâ**, **dal**'a dönüşür. Sonra **dal**, dal'a idğam edilir. Bu kelimeyi, aslı üzere, **"müztehir"** diye okuyanlar olduğu gibi, tâ'yı dal'a çevirip, **"müzdekir"** okuyanlar da vardır. Çünkü dilcilerden, **"müddekir"** kelimesinin aslının, **"müzdekir"** olduğnu söyleyenler de vardır. Böylece dal, tâ'ya, çevrilir ve idğam edilmez. Her biricinini yapılabilecek izahları

vardır. "Müddekir", ibret alan, tefekkür eden, kıyas yapan" manasınadır. Bu ifadede, ya Hak Teâlâ'nın *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" Dediler ki: "Elbette Rabbimizsin"* (A'raf, 172) ayetinde bahsedilen hususa işaret vardır, yani "O hali hatırlayan yok mu?" demektir; ya da, ilgili için açık oluşuna, sanki Allah'ın ayetlerinin herkes için tahakkuk ettiğine, ama onların onu unutuşuna, binâenaleyh "O ayetlerden hiç hatırlayan var mı?" diye sorulduğuna bir işaret vardır.

★ ★
★

Mütekellim Ya'sı'nın Düşmesi

فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿١٦﴾

"Ki benim azabım ve tehdidlerim nice imiş (düşünün)"
(Kamer, 16).

Bu ayetle ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dikkatini çekmek ve ona, güzel akıbeti va'detmek için, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yönelik bir hitabtır.

b) Bu, bütün herkesin dikkatini çekmek için, genel bir hitabtır. "**Nüzûr**" kelimesinin, tıpkı وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ (Fecr, 4) ayetindeki, son fiilin **yâ**'sının hazfedilişi gibi, yâ'sı düşürülmüştür. Bu, vakıf halinde böyle olup, benzeri ifadeler pek çoktur. Nitekim فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِ *"Sadece Bana ibadet edin"* (Ankebût, 56), وَلَا يُنْقِذُونَ *"Beni kurtaramazlar onlar"* (Yasin, 23); يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ *"Ey kullarım, benden korkun"* (Zümer, 16); وَلَا تَكْفُرُونَ *"Beni inkar etmeyin"* (Bakara, 152) ayetlerinde böyledir. Bu ifade, yâ ile, عَذَابِي وَنُذُرِ şeklinde de okunmuştur.

Ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Ayetin başındaki **fâ** edatının gelmesini gerektiren şey nedir? Deriz ki: bizim, ayetin bu ifadesinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitab olduğunu söylememiz halinde, Cenâb-ı Hak sanki ona, "Senden öncekilerin haberlerini duydun. O halde nice (فكيف) imiş azabım.. düşün, yani onların haberlerinin sana nakledilmesiyle, bilgin onları kuşattıktan sonra, düşün ki..." demektir. Ama bu hitabın genel olduğunu söylememiz halinde, deriz ki: Hak Teâlâ, *"O halde bir düşünüp, ibret alan var mı?"* (Kamer, 15) buyurunca, düşünenlerin olduğunu var sayıp, "Ey düşünüp, tefekkür eden ve öğütler, hatırlatmalar sayesinde, bilip öğrenen, benim azabım nasılmış (düşün)" demek istemiştir. Bu ifadenin, *"İbret alan var mı?"* ayetiyle ilgili, ona bağlı olması da muhtemeldir. Bunun takdiri, "Azabımın ... nasıl olacağını düşünüp, ibret alan yok mu?" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE
Hadiseyi Görmeyen Muhataplara Sorma

Onlar, ne azabı, ne de "nezirleri" (uyarıcı peygamberleri) görmediler. Binâenaleyh bunlara nasıl böyle sorulabilir? Deriz ki: Bu sorunun, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben olduğunu söylememiz halinde, o öğrendiklerinden ötürü, bunları biliyordu. Bu hitabın genel olduğunu söylememiz halinde, bu, düşünmenin varsayılmasına göre sorulmuş bir sorudur. Düşünmenin varsayılması halinde ise, muhatab, ilgili şeyleri biliyor demektir.

Şöyle de denebilir: Bu, bir soru olmayıp, ilgili şeylerin çok büyük ve dehşetli olduğunu haber vermektir ve tıpkı اَلْحَآقَّةُ مَاالْحَآقَّةُ *"Hak olan (kıyamet), nedir o hak olan kıyamet"* (Hakka, 1-2) ve اَلْقَارِعَةُ مَاالْقَارِعَةُ *"Kâri'a (kıyamet), o kâri'a nedir?"* (Karia, 1-2) ayetlerindeki soru gibi olur. Bu böyledir, çünkü soru, bazan haber vermek için kullanılır. Nitekim meselâ هَلْ edatı, aslında istifham (soru) içindir. Ama, "Zeyd evde mi?" manasında, زَيْدٌ فِى الدَّارِ "Zeyd evde (değil mi)" denilir. Yine va'dini yerine getiren kimse, "Doğru çıktım mı?" (yani çıktım değilmi)" denilir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Azabım meydana geldi, nasılmış!" yani, "Büyük, değil mi?" demek istimiştir. İşte bu durumda, sorulan kimsenin bu konuyu bilip bilmemesine gerek yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Cemiden Müfrede Geçiş

Cenâb-ı Hak daha önce, *"Biz açtık, biz fışkırttık, gözleriniz önünde"* buyurmuş ve cemî ifade kullanmış, ama burada *"azabım"* demiş "azabımız" dememiştir, niçin? Deriz ki: Bunun şu iki sebebi vardır: Bunlardan birincisi, lafla ilgili olup şöyledir: **Mütekellim yâ'sı** bazan hazfedilebilir. Çünkü **ictimâ-i sakineyn** olan heryerde ve genelde, lafızdan (telaffuzdan) düşebilir. Meselâ sen, غُلَامِى الَّذِى "Benim kölem" ve دَارِى الَّتِى "Benim evim" diyebilirsin. Burada da, ayetlerinin sonunun uyumundan ötürü düşmüştür. Ama cemî zamiri olan **elif-nûn** (Biz) edatı, hazfedilemez.

İkincisine, yani mana ile ilgili olan sebebe gelince, şöyle diyebilir: Eğer bu soru hitabı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yönelik ise, bu zamirin müfred getirilişi, daha önceki (Kamer, 4), "haberler" kelimesinden ötürüdür. "Açtık, fışkırttık" fiillerinin cemî getirilişi ise, asılları böylece daha çok korkutmak içindir. Şunu da söyleyebiliriz: Biraz önce, *"Bir düşünüp ibret alan var mı?"* ayetinde, Hak Teâlâ'nın, *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* (A'râf, 17) ayetine bir işaret bulunduğunu söylemiştik. Binâenaleyh bu ayetteki, "Ben" zamiri müfret olunca, bu ayette de, *"azabım..."* dedi.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"**Nüzûr**" kelimesi, "**nezîr**"in çoğuludur. Binâenaleyh bu kelime, "**neseb**" (soylu) ve "**nahîb**" (ağlamak) gibi masdar mıdır, yoksa "**kebîr**", "**sağîr**" gibi, ism-i fâil midir? Deriz ki: Müfessirlerin ekserisi, buradaki "**nüzûr**"ün, **inzâr** manasına, masdar olduğu kanaatindedirler. Yani, "Azâbımın ve inzarımın neticesi nasıl olur, bir bak?" demektir. Halbuki, zâhir olan, bununla, daha önce geçen, "o önemli haberler" kastedilmiş olup, "Allah'ın ve Resûlüllah'ın düşmanlarının âkıbetleri nasıl oldu? O peygamberleri, yalanlayanlara gelen o azab ulaştı mı, ulaşmadı mı? Binâenaleyh ey **Muhammed**,

bunların haberlerini ve hallerini artık bildiğine göre sabret. Çünkü senin işinin sonu da, tıpkı o nezîrlerin sonu gibi olacak" demektir. "**Azâb**" kelimesi masdar olduğu için, cemî olarak getirilmemiştir. Eğer cemî olarak getirilseydi, bunu izah için, bir takım şeyleri takdir ve farzetmek gerekecekti. Halbuki buna gerek yok.

Eğer, "Hak Teâlâ'nın, *"Semûd kavmi de "nüzür"ü yalanladı"* (Kamer, 23) ifadesi, "inzarları" (uyarıları) yalanladılar" manasınadır. Çünkü onlara gelen şeyler, uyarılardır. Ama bütün peygamberler, onlara gelmemiştir ve nezir olan peygamberleri tektir (ne dersiniz)? denilirse, biz deriz ki: Geçmiş müşrik kavimlerin hepsi resulleri tekzib edip "Allah hiçbir şey indirmedi" demişlerdi. Böylece müşrikler, bütün resulleri yalanlamış olmaktadırlar. Yalnız **İbrahim** (a.s)'i hariç tutmuşlardır. Dolayısıyla onlar, **İbrahim** (a.s), peygamberlerin pîri olduğu için, onun hakkında iyi düşünüyorlardı. Binâenaleyh siz ey müşrikler, o peygamberlerin tümünü yalanladığınız gibi, **Semûd** kavminin, bütün peygamberleri yalanladığı söylenemez."

★ ★
★

Kur'ân'ın Kolaylaştırılması

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ ﴿١٧﴾

"Andolsun ki Biz, Kur'ân'ı, zikir için kolaylaştırdık. O halde bir düşünen var mı?"

(Kamer, 17).

Bu ayetle ilgili şu izahlar yapılabilir:

a) Buradaki "zikir", hıfz (ezberleme - muhafaza) manasınadır. Dolayısıyla Kur'ân'ı ezberleyip, zihinde tutmak mümkün ve kolaydır. Allah'ın diğer kitaplarından hiçbiri, böyle ezberden okunmamıştır. Buna göre ayetteki, *"O halde bir düşünen var mı?"* ifadesi, "Onu bir ezberleyen var mı (yok mu?)" demek olur.

b) Bu, "Biz o Kur'ân'ı, öğüt alınmak için kolaylaştırdık. Çünkü onda hertürlü hikmete yer verdik" demektir.

c) Bu, "Biz onu, kalblerde (akla takılıp kalan), dinlenmesinden tad alınan, anlayışsızların bile, yavaş yavaş anlayabileceği, dinleyip-anlayanların, ondan hiç bıkmayacakları ve "Anladım, öğrendim. Artık dinlemiyorum" demeyecekleri, aksine her an, kendisinden yeni bir tad ve bilgi elde edilecek bir şekilde kıldık" demektir.

d) Daha açık olan görüşe göre ayet, **Nûh** (a.s)'un durumu anlatılıp, Hz. **Nûh** (a.s)'un birçok mûcizesi olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Senin mûcizen de Kur'ân'dır. Andolsun ki Kur'ân'ı zikir için, yani herkese hatırlatmak, sayesinde âleme meydan okumak ve asırlar boyu sürüp gitsin diye kolaylaştırdık. Böyle yanına gelen herkes, bir mûcize ortaya koyman için dilekte bulunmasına gerek kalmasın. Senden sonrakilerden hiç kimse de, bazı insanların, sonradan ayın yarılış mucizesini inkârı gibi, bu Kur'ân mûcizesini inkâr edemez" demektir.

Ayetteki, *"O halde bir düşünen var mı?"* ifadesindeki, **"müddekir"** kelimesi, **"mütezekkir"** (hatırlatan) manasınadır. Çünkü **ifti'al** ve **tefa'ul** babı çoğu kez aynı manaya kullanılır.

Eğer birisi, "Bu, daha önce olmuş fakat unutulmuş birşeyin söz konusu olmasını gerektirir" derse, biz deriz ki: İnsanda fıtratan bulunan, hak ve hakikate boyun eğme özelliği "unutulmuş şey" durumunda mütalaa edilmiştir. Dolayısıyla "Fıtratına dönen yok mu?" manasında olarak böyle buyurulmuştur. Bu ifadenin daha önceki benzeri ayeti tefsir ettiğimiz biçimde, "koruyan, öğüt alan, ezberleyen" manalarına geldiği de söylenmiştir. Bu ifade ilgili işin açık olduğunu anlatan bir ifade olduğunu söylememiz halinde, "yadırgamaya ve inkâra mahal yok. Aksine bu, başkalarının nezdindekilerin tekrarlatılmasına ihtiyaç duyulmayacak bir biçimde, herkese malum ve mevcut olan bir durumdur" demek olur.

★ ★
★

Âd Kavminin Tekzibi

كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿١٨﴾

"Âd kavmi de yalanladı. İşte Benim azabım ve inzarlarım nice imiş (bir düşün)"

(Kamer, 18).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk, **Nûh** kavminden bahsederken, **"Nûh** kavmi yalanladı" demiş, fakat **Âd** kavmi hakkında, **"Hûd** kavmi yalanladı" dememiştir. Çünkü imkân oldukça, marife kullanmayı tercih etmek gerekir. Bu, daha etkilidir. Dolayısıyla özel ismi ile meydana gelen marifelik (belirlilik) izafet yapmakla elde edilen marifelilikten daha evlâdır. Çünkü sen, **"Beytullah"** (Allah'ın evi) dediğinde, bu sözün **"Kâ'be"** kelimesinin ifade ettiği belirliliği tam ifade etmez. Aynen bunun gibi, "Resûlüllah" (Allah'ın peygamberi) sözün, **"Muhammed** (s.a.s) sözünün ifade ettiğini aynı marifelikle ifade etmez. Binâenaleyh **"Âd"**, o kavmin özel ismidir. Bunlara **"Hûd Kavmi"** demenin daha marife (belirli) olacağı şu iki sebebten ötürü söylenemez:

1) Çünkü Allah Teâlâ, *"Hûd'un kavmi Âd, (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun"* (Hûd, 60) buyurarak **"Âd"**ı, **"Hûd'un Kavmi"** ifadesi ile sıfatlandırmıştır. Halbuki daha açık olan, daha kapalı ile, daha husûsî olan, daha genel olanla sıfatlanamaz.

2) Hûd (a.s)'un kavmi tektir. Âd'ın ise birçok kavimler için kullanılan bir isim olduğu söylenir. Bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Birinci Âd..."* (Necm, 50) buyurmuştur. Böyle denilemez. Çünkü diyoruz ki: *"Hûd'un kavmi Âd"* ayetindeki, *"Hûd'un kavmi"* ifadesi sıfat değildir, aksine bedeldir. Bedellerde de, bedelin, marifelik bakımından

"mübdelin minh"dan daha aşağı olması caizdir. Yine nekirenin, marifeden bedel kılınması da caizdir. *"Birinci Âd"* ayetine gelince, daha önce buradaki "birinci" kelimesinin, bu kavmin daha önce yaşamış olduğunu anlatmak için getirildiğini ve "Daha önce yaşamış olan Âd kavmi" manasına olduğunu, yoksa temyiz ve marifelik için olmadığını söylemiştik. Bu tıpkı, "**Nebî Muhammed**, bana şefaat eder", "Kerîm Allah benim Rabbimdir", "**Şerefli Kâbe**'nin Rabbi..." gibi sözlerine benzer. Bu ifadelerdeki sıfatlar, bahsedileni tarifetmek ve temyiz etmek için değil, şeref ve kıymetlerini belirtmek içindir. Nitekim sen "iki evden mamûr olanına girdim", "iki adamdan zâhid ve muttakî olanına hizmet ettim" der ve burada maksadını sıfatla göstermiş olursun.

İKİNCİ MESELE
Nûh (a.s)'u Tekzib Edişleri

Hak Teâlâ, "Onlar kulumuzu (**Nûh**'u) yalanladılar" dediği gibi, bu kavim hakkında, "Bunlar **Hûd**'u yalanladılar" dememiştir. Çünkü bunun iki sebebi vardır:

1) **Nûh** (a.s)'un yalanlanışı, daha ileri ve ağır şekildedir. Çünkü **Nûh** (a.s), kavmini yaklaşık bir sene hakikate davet etmiştir. Ama onlar hep yalanlamalarını sürdürmüşlerdir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, bir çok yerde, **Nûh** (a.s)'un tekzib edilişinden bahsetmiş, **Nûh** (a.s) dışında diğer peygamberlerin yalanlanışını isimlerini zikrederek ifade etmemiştir. **Nûh** (a.s)'dan bahsettiği ayetlerden biri, **A'râf Sûresi**'ndeki, *"Onu ve onunla beraber gemisinde olanları kurtardık"* (A'râf, 64) ayetidir. Yine Cenâb-ı Hak, **Hz. Nûh** (a.s)'un, *"Ya Rabbi, kavmim beni yalanladı"* (Şuarâ, 117) ve *"Şüphesiz onlar bana karşı çıktılar"* (Nûh, 22) dediğini nakletmiştir. Bu gibi yerlerde, Cenâb-ı Hak, pek azı müstesnâ, o peygamberlerden, **Hz. Nûh** (a.s) dışındakilerin kavimlerinin, onları tekzibini açıkca ifade etmemiştir. Nitekim Hak Teâlâ, **Şuayb** (a.s)'dan bahsettiği yerlerde, "Onu yalanladılar", *"Şuayb'ı yalanlayanlar dediler ki..."* (A'râf, 92) buyurdu. Yine Cenâb-ı Hak, Âd kavminin: *"Biz senin yalancılardan olduğunu zannediyoruz"* (A'râf, 66) dediklerini haber vermiştir. Çünkü **Hûd** (a.s) da kavmini uzun süre dine davet etmişti.

2) Âd kavminin kıssası burada kısaca zikredilmişti. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak burada, sadece onların yalanlayışlarına ve uğradıkları azaba işaret etmiş; *"Nûh'un kavmi yalanladı"* buyurduğu gibi, *"Âd da yalanladı"* buyurmuş, **Nûh** (a.s)'dan bahsettiği gibi, **Hûd** (a.s)'un da, kavmi aleyhine duâ ettiğinden ve Kendisinin bu duâyı kabul edişinden bahsetmemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, bu azabı anlatmazdan önce, meselâ burada, *"Benim azabım ve inzarlarım nice imiş?"* buyurmuştur. Ama **Nûh** (a.s) kıssasında önce o azabın ne olduğunu anlatmış, ondan sonra, *"Ki benim azabım ve inzarlarım nice imiş (düşün)"* (Kamer, 16) buyurmuştur. Binâenaleyh bunun hikmeti nedir? Biz diyoruz ki: Nûh kıssasında Allah'ın getirdiği bu istifham burada da zikredilmiş olup, bu da, hem bundan önce, hem de bundan sonra Semûd kıssasında buyurduğu gibi, *"Benim azabım ve inzarlarım nice imiş (bir düşün)"* ayetidir. Ne var ki Hak Teâlâ, Âd kavmi kıssasında, *"Benim azabım ve inzarlarım nice imiş?"* ifadesini iki kez nakletmiştir. Birinci defa, peşisıra beyanda bulunmak için sormuştur. Bu tıpkı, bir öğretmenin, sorulan, soran durumuna geçsin ve "o nice imiş?" desin, öğretmen de "şöyle şöyle"

diye anlatsın diye, bilmeyen birisine, "Falanca meseleyi anlatsana?" demesi gibidir. İşte burada da böyledir. Cenâb-ı Hak, *"Âd yalanladı. İşte Benim azabım ve inzarlarım nice imiş?"* buyurmuş, bunu dinleyen de sanki "Ya Rabbi bunu bana izah et, çünkü ben bilmiyorum demiş de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak,*"Çünkü Biz, uğursuz ve sürekli bir günde onların üstüne çok gürültülü fırtına gönderdik"* (Kamer, 19) buyurmuştur.

İkinci kez ise, bu soruyu ta'zîm için, (işin büyüklüğünü anlatmak için) sormuştur. Bu da, birisinin, meseleyi bilip görene, "Nasıl yaptım gördün mü?" deyip, o kimsenin de, "Çok enteresan yaptın" demesi ve böylece soru sayesinde, yapılan işin büyüklüğünü ve dehşetini ortaya koyması gibidir. Cenâb-ı Hak burada bunu ilk defa olarak böyle zikretmiş, başka yerde zikretmemiştir. Çünkü kıssayı muhtasar olarak ele almıştır. Dolayısıyla muhtasarlık sebebiyle de, yapılan kıyaslar ve verilen ibretler farklı farklı olmuştur. Binâenaleyh tefekküre sevketmek için, *"İşte Benim azabım ve inzarlarım nice imiş?"* buyurmuştur. Onların kıssalarını böyle kısa anlatma, işlerinin genelde kibirlenme, güçlerine güvenme ve peygamberlerinin sözüne aldırmama yüzündendir. Bunun delili, *"Âd'a gelince, onlar, yeryüzünde haksız yere kibirlendiler. "Bizden daha güçlü kim var?" dediler"* (Fussilet, 15) ayetidir. Cenâb-ı Hak, onların kibirlilik taslayışlarını sık sık dile getirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in kavmi ise, kibirlilik taslamada değil, yalanlamada ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e delillik isnad etmede ileri gitmişlerdi. Allah Teâlâ, Hz. Nûh (a.s)'un kıssasını da tafsilatlı anlatmıştır. Çünkü onun kavmi, hem yalanlama suçunu, hem de kibirlilik taslama suçunu birlikte işlemiş bir topluluktu. Sâlih (a.s)'in durumunu da Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in durumuna çok benzettiği için ayrıntılı olarak anlatmıştır.

★ ★
★

Fırtına ile İmhalar

إِنَّآ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِى يَوْمِ نَحْسٍ مُّسْتَمِرٍّ ﴿١٩﴾

"Çünkü Biz, uğursuz ve sürekli bir günde onların üstüne çok gürültülü fırtına gönderdik"

(Kamer, 19).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Allah Teâlâ, orada müfred zamiriyle, "Benim azabım" demiş, "Bizim azabımız" dememiştir. Burada ise "Biz" demiş, "Ben" dememiştir (niçin)? Bunun cevabı, *"Göklerin kapılarını açtık..."* (Kamer, 11) ayeti ile ilgili olarak söylediğimiz şeydir.

İKİNCİ MESELE Ayetteki, (صَرْصَرًا) hakkında şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, sesi şiddetli olan rüzgâr demek olup, çok kuvvetli esen ve uğuldayan manasındaki, صَرِيرٌ ve صَرٌّ köklerindendir.

2) Bu, "devamlı esen" manasına olup, bu da "sürüp gitti, devam etti" manasındaki, اَصَرَّ عَلَى الشَّيْءِ ifadesindendir.

Cins İsimler Sıfat Olur mu?

Burada şöyle bir inceleme yapılabilir: **Müştâk** (türemiş) isimlerin, bir başkasına sıfat olmaları mümkündür. Ama cins isimler, hiçbirşeye sıfat olamaz, ister bunlar maddî birşeyin, ister manevî bir şeyin ismi olsunlar... Bu sebeble meselâ اِنْسَانٌ رَجُلٌ جَاءَ "Recûl bir insan geldi" denilemediği gibi, لون ابيض "Beyaz renk" de denilemez. Dense dense انسان عالم "âlim bir insan" veya جسم ابيض "beyaz cisim" denilir. "Beyaz" sözünün manası, "kendisinde beyazlık bulunan şey" demektir. Binâenaleyh cisim buna girmez. Bu husus, meselâ "**racülün âlimun**" "âlim adam" sözünde kendini daha açık gösterir. Çünkü "âlim", kendisinde "ilim olan" demektir. Hatta, "**haddâd**" (demirci), "**hubbâz** (fırıncı) kelimeleri de böyledir. Eğer ilim bunlarla kâim olsaydı, bunlar da âlim olurdu. Ama, "**hayy**" (canlı) ifadesi, mefhum cihetinden manaya dahil değildir. Çünkü biz, "âlim" dediğimizde, bunun "**hayy**" (canlı) bir varlık olduğu anlaşılır. Çünkü âlim sözü zaten, bilen bir canlı için konmuş bir sözdür. Hatta bu söz bilen bir şey için konulmuştur. Bu hususu, "malum" sözümüz daha çok ortaya kor. Çünkü malum, "bilinmiş şey", yahut şey olmasa bile "bilinen bir emir (durum)" demektir. Şimdi cisim, beyazlığı dahil olsaydı, o zaman, جسم ابيض sözümüz, tıpkı, "**cismin lehû beyazu**" şeklindeki sözümüz gibi olurdu. Böylece de, madde ile, cüsse ile vasıflandırmak tahakkuk etmiş olurdu. Bunu anladığına göre, cinsten elde edilen, şeyden de aşağı şeydir. Çünkü mesela, hindî (hindli) sözü, **Hind**'e mensub olan, herşey için kullanılır. Ama "**mühenned**" kelimesi, "Hinde mensub kılıç" demektir. Dolayısıyla mesela عبد هندى (Hindli köle), تمر هندى (Hind hurması) denildiği halde, عبد مهند veya تمر مهند denilmez. At hakkında kullanılan, ابلق **eblak** (alaca) veya bir başka renk için, "eblak" denmez. اَفْطَس kelimesi de böyledir. Bu "basık burun" manasınadır. Binâenaleyh birisi, انفر افطس dediğinde bu, sanki, "Kendisinde "**fats**" bulunan burun" demiş olur. Böylece de onu, kütle ile tavsif etmiş olur. Binâenaleyh aslında, فرس ابلق (alaca at), انفر افطس (basık burun), سيفر مهند (keskin hind kılıcı) denilmemesi gerekir. Ama araplar böyle kullanıyorlar. Dolayısıyla buna karşı ne cevap verirsiniz: Bu soru, ayetteki, "**sarsar**" kelimesinden ötürü sorulmuştur. Çünkü bu, "soğuk rüzgar" demektir. Binâenaleyh birisi, "**rîyhûn sarsarun**" deyince bu, رِيْحٌ بَارِدَةٌ (soğuk rüzgâr) demeniz gibi değildir. Çünkü "**sarsar**" kelimesi tek başına zaten, "soğuk" demektir. Binâenaleyh رِيْحٌ صَرْصَرٌ diyen kimse, adetâ, "soğuk rüzgâr rüzgâr" demiş olur. Şimdi biz diyoruz ki: Lafızların manalarında, birden fazla husus yatar. Meselâ "âlim" kelimesi, kendisinde ilim olan şeye delâlet eder. Binâenaleyh bu, hem ilme, hem bir şeye delâlet eder. Lafızlar üç kısımda ele alınabilir:

1) "**Hâl**" (yani bir yere giren, dahil olan), anlatmak maksad olup, mahalli anlatmak ikinci derecede olan lafızlar... Bu, meselâ **âlim, dârib, ebyaz** kelimelerinde böyledir. Çünkü bu lafızların anlatmak istediği husûsen ilim, dövme ve beyazlık manalarıdır. Ama mahal, bunlarda sadece genel manada kastedilmiştir. Öyle ki meselâ beyaz,

eğer siyah gibi bir başka renkle değiştirilecek olsa, maksad bozulur. Fakat beyaz sıfatının mahalli olan maddeye gelince, eğer bunun değiştirilmesi ve beyazlığın bulunduğu bu cevherin (maddenin) başka bir cisim haline sokulması mümkün olsaydı, maksad bozulmazdı.

2) "**Hall**"in değil de, "**mahall**"in maksud olması... Meselâ, "hayvan" ve "canlı" kelimeleri gibi. Çünkü bu kelimeler, kendisinde hayat bulunan cinsinin adı olup, hayat olan birşeyin adı olan "**hayy**" (canlı) kelimesi gibi değildir. O halde bu gibi kelimelerin esas anlattığı, "mahal"dir ki o da "cisim"dir. Öyle ki eğer cisim olmayan bir canlı bulunsaydı, "hayvan (canlı) diyen kimsenin maksadı hasıl olmazdı. Ama yine bu kelime hiç ölmeyen **hayy** (Allah) manasına alınsaydı, bu sözü söyleyenin maksadı hasıl olurdu. Eğer "hayvan" kelimesi, ayakta duran bir ata, yahut hâlâ canlı olan, bir uyuyana denilmiş olsaydı, duyan için bu bir mana ifade etmiş olmaz, söyleyenin de maksadı hâsıl olmazdı. Çünkü bu sözü söyleyen, aslında ölmüş olan, ama hâlâ ayakta durmakta olan bir insana "Bu hayvan (canlı)dır" deseydi, sonra da onun ölmüş olduğu anlaşılsaydı, söz sahibi, dediğinde vazgeçmez, aksine, "Ben onun hayy olduğunu söylemedim, hayvan olduğunu söyledim. Yani o, hayatın kendisini terkettiği bir hayvandır" der.

3) Her ikisinin yani hem "**hall**"in hem de, "**mahall**"in anlatılmak istendiği kelimeler... Meselâ, **racul** (adam), **mmer'e** (kadın), **nâka** (dişi deve), **cemel** (erkek deve) kelimeleri gibi. Çünkü "**racul**", erkek insan için; **mer'e**, dişi insan için; **nâka**, dişi deve için; **cemel**, erkek deve için konulmuş kelimelerdir. Binâenaleyh "**nâka**" kelimesi bir hayvan için kullanılsa, sonra o hayvanın at veya öküz olduğu anlaşılsa, kelime yanlış kullanılmış olur. Yine o hayvanın "**cemel**" olduğu anlaşılsa, durum aynı olur.

Bunu iyice kavradığın zaman, her yerde, ya "mahal" tek başına anlatılmak istenmektedir, yahut da "hal" ile birlikte anlatılmak istenmektedir. Dolayısıyla bununla tavsif olunamaz ve mesela, جِسْمٌ حَيَوَانٌ (hayvan olan cisim), ve بَعِيرٌ نَاقَةٌ (Nake deve) denilemez. Bu ifadeler ancak cümle haline sokulur da, cümle bütün olarak sıfat olur. Dolayısıyla da, بَعِيرٌ هُوَ نَاقَةٌ جِسْمٌ هُوَ حَيَوَانٌ denilir. Misallerimizdeki "**eblek**" ve "**eftas**" kelimelerinin durumu, bir yönden "hayvan" kelimesi, bir başka yönden "âlim" kelimesi gibidir. **Mühenned** kelimesi de böyledir. Fakat bu kelime, "hall"in ağır bastığına dair delil açıktır. Çünkü "**mühenned**" ancak, kılıcı övmek için kullanılır. "**Eftas**" da, ancak burnun kendisini değil, sıfatını anlatmak için kullanılır. "**Eblak**" da böyledir. Ama "hayvan" kelimesi bunların aksinedir. Çünkü bunları sıfatlandırmak için, bu kelime kullanılmaz. "**Nâka**" kelimesi de böyledir. Bunu da iyice kavradığına göre, "**sarsar**" kelimesi, ya rüzgârın şiddetini, yahut da soğukluğunu anlatmak için kullanılan bir kelimedir. Binâenaleyh "**bârid**" (soğuk) ve "**şedîd**" (şiddetli) kelimeleri ile yapılan şeyin bunun için de söz konusu olması gerekir. Dolayısıyla bunun da sıfat olması câizdir. Bu, çok kıymetli bir izahtır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Marife ve Nekire

Hak Teâlâ burada, إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا buyurmuş, Zâriyât Sûresi'nde ise, aynı sadedde, وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ (Zâriyât, 41) buyurmuştur. Dolayısıyla, Zâriyât Sûresi'ndeki marife olarak "er-rîyh" demiş, burada ise

nekire olarak "**rîyh**" demiştir. Çünkü "**er-rîyh**" (o rüzgâr) kelimesindeki, "**akîm**" oluş özelliği, bitkilere zarar veren soğuktan, yahut da ağaçları kökünden koparan şiddetten daha açık bir şekilde görülür. Çünkü "**er-rîyhu'l-akîm**" (kısır rüzgâr), ne yağmur için bulutları toplar, ne de meyve için ağaçları aşılar. Ama çok esen bir rüzgârdır. (**Sarsar**) helak eden soğuk rüzgârlar ise pek nâdir olur. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Zâriyât Sûresi'nde, "O kısır rüzgâr" buyurdu ki, "O bilinen cins rüzgâr" demektir. Cenâb-ı Allah daha sonra bu hususu, *"her uğradığı şeyi bırakmayan mutlaka onu kül gibi savuran"* (Zâriyât, 42) ayetiyle, onu iyice anlattı ve böylece الرِّيحُ الْعَقِيمِ ifâdesi, الرياح العقم "**er-riyahu'l 'ukumi**" (akîm rüzgârlardan) ayrılıp, belirgin hale gelmiş oldu. "**Sarsar**"a gelince, bu çok nâdir esen bir rügzârdır. Dolayısıyla meşhur ve malum olmamıştır. Bu sebeble bunu nekire olarak, "**rîyhan sarsaran**" şeklinde getirmiştir.

Farklı Lafızla Anlatım

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ burada, فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍ buyurmuş, Fussilet Sûresi'nde ise فِي أَيَّامٍ نَحِسَاتٍ (Fussilet, 16) ; Hâkka'da da سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُوماً (Hâkka, 8) *"Yedi gece, sekiz gün ard ardına"* buyurmuştur. Bu hususta ne dersiniz? Buradaki yevm (gün) kelimesi ile, vakit ne zaman manası kastedilmiştir. Nitekim, *"Doğduğum gün, öldüğüm gün ve yeniden dirildiğim gün..."* (Meryem, 33) ayetinde de böyledir. Ayetteki "**müstemir**" (devamlı) kelimesi, **eyyâm** (günler) kelimesinin ifade ettiği manayı ifade eder. Çünkü tıpkı **eyyâm** (günler) kelimesi gibi, **istimrâr** da, birçok zamanın geçtiğini, akıp gittiğini haber vermiştir. Manaları aynı olmakla birlikte, ifade şekli değişmiştir. Çünkü burada, kıssa kısaca anlatılmıştır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, zamanı zikretmiş, ama miktarını belirtmemiş, dolayısıyla onu tavsîf etmemiştir.

Bu ayette iki türlü kıraat vardır:

a) **Yevm** kelimesini muzâf yapıp, "**nash**" kelimesini, "**nefs**" kelimesi kalıbında, **hâ**'nın sükûnu ile, يَوْمِ نَحْسٍ şeklindeki okuyuş...

b) **Yevm** kelimesini tenvinleyip, **hâ**'nın harekesini kesre kılıp, **yevm**'e sıfat vererek, فِي يَوْمٍ نَحِسٍ şeklindeki okunuş... Bu okuyuşa göre bu tıpkı فِي أَيَّامٍ نَحِسَاتٍ gibi olur. Buna göre eğer, "Bu kıraatlerden hangisi tercihe şayandır?" denilirse, biz deriz ki: "bunu izafetli okumak daha doğrudur. Çünkü يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ şeklinde okuyan, "**müstemir**" kelimesini, "**yevm**"e sıfat vermiştir. Ama diğer şekilde okuyan, bu kelimeyi "**nash**"in sıfatı yapmış olur. Böylece de bu okuyuştan, uğursuzluğun devamlı olduğu anlaşılmış olur. Binâenaleyh birinci kıraat daha açık ve daha uygundur.

Eğer, "**hâ**'nın sükûnu ile نَحْسٍ şeklinde okuyan kimse, güzel okumuş olur. Ya bunu نَحْسٍ şeklinde okuyana ne dersin?" denilirse, biz deriz ki: "**Nahs**" kelimesinin, "**nahis**"inin hafifletilmiş şekli olması muhtemel olup, tıpkı sıfatların dışındaki, فَخْذ (uyluk) ve فَخِذ fahiş gibi olmuş olur. "**Nasr**" "**nasır**" (yardım etmek), "ra'd", "ra'id" gibi. Bu duruma göre böyle okuyanın bunun takdirinin, يَوْمِ كَائِنٍ نَحِسٍ

şeklinde olduğunu söylemesi gerekir ve bu tıpkı, بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ (Kasas, 44) ayeti hakkında söylediğin şey gibidir. Bu kimse, "nesh"ın sıfat olmayıp, bir mana ismi olduğu, yahut masdar olduğunu söyleyebilir. Bu durumda kelime, arapların, يَوْمٌ نَحْسٌ "yevmün berdün" veya يَوْمٌ حَارٌّ "yevmün harrun" (soğuk ve sıcak gün) demeleri gibi olur. Doğruya en yakın izah da budur.

BİRİNCİ MESELE

Müstemir

"**Müstemir**" ne demektir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "devam eden, uzun süre kalan" demek olup, "devam etti" manasındaki اِسْتَمَرَّ fiilinden olur. Buna göre ayettekl bu kelime, "**Fussilet Sûresi**'ndeki, "**eyyamin nahisâtin**" (uğursuz günler) ifadesi gibi olur. Çünkü çoğul, sürekliliği ifade eder. **mHâkka**'daki "**husûm**" kelimesi de böyle devamlılık ifade eder.

b) Bu, "şiddetli" demek olup, اَلْمِرَّةُ (kuvvet) kökündendir ve tıpkı daha önce "**sihrun mustemirrûn**" (Kamer, 2) ayeti hakkında söylediğimiz gibidir. Buna göre kelime, tıpkı arapların, **eyyâmu'ş-şedâid** "şiddetli günler" tabirleri gibi olur. Hak Teâlâ işte buna *"Onlara zillet azabını tattıralım diye, uğursuz günlerde bu rüzgârı saldık"* (Fussilet, 16) ayetiyle işaret etmiştir. Çünkü O onlara, acı ve zararlı o azabı tattırır.

★ ★
★

Boş Hurma Kütükleri Gibi

تَنزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُّنقَعِرٍ ۝٢٠

"İnsanları, sanki köklerinden sökülmüş hurma kütükleri gibi, (bu fırtına) tâ temelinden söküp atıyordu"

(Kamer, 20).

Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayet, daha önce geçen (رِيحًا) kelimesinin ya sıfatı, ya "hâl"idir. Deriz ki: Her ikisi de muhtemeldir. Çünkü, "İnsanları kökünden söken çok şiddetli ve soğuk rüzgârı saldı" denilebileceği gibi, "Allah o rüzgârı, kökten söküp atıcı olarak gönderdi" de denilebilir.

Eğer, "**zü'l-hâl**" olan **rîyh** kelimesi nekire iken, nasıl onun "hâl"i olabilir? denilirse, deriz ki: Buradaki durum, (Kamer, 4) ayetindeki durumdan daha kolay izah edilir. Çünkü o ayetteki **mâ** edatı da nekiredir. Alimler buna, o (مَا) 'nın, mevsûfe olduğunu, dolayısıyla bir "**tahassus**" kazandığını, **zü'l-hâl** kılınabileceğini söyleyerek cevap vermişlerdir. Aynen onun gibi biz de burada diyoruz ki: **Rîh** kelimesi "**mesersar**" kelimesi ile tavsîf edilmiştir ve buradaki nekirelik ta'zîm (büyüklük ve önem) ifade eder. Aksi halde şunu da diyebiliriz: Bu ifade üçlüdür, dolayısıyla, **zî'l-hâl** olabilir.

Bu hususta diğer bir izah da şudur: Bu, hem bir fiil, hem de bir fâil olmak üzere, müste'nef bir kelâmdır. Nitekim sen, جَاءَ زَيْدٌ جَذَبَنِي "Zeyd geldi, beni çekti" dersin ki bunun takdiri, "Geldi ve çekti" şeklindedir. İşte aynen bunun gibi, Cenâb-ı Hak burada, "Biz onlara rüzgârlar salıverdik de, o rüzgârlar da insanları söküp atıverdi" buyurmuştur. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Öyle ki, o kavmin (bu müddet) içinde ölüp yıkıldığını görürdün..."* (Hakka, 7) ayetidir. O halde, تنزع الناس ifâdesindeki tâ, Cenâb-ı Hakk'ın صَرْعَى (Hakka, 7) ifâdesi ile işaret ettiği şeye bir işârettir.

Ayetteki, كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ *"Sanki köklerinden sökülmüş hurma kütükleri gibi"* ifadesine gelince bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) "O rüzgâr, insanları, kökünden söküp, onları sanki kökünden sökülmüş kütükler imişcesine yere çaldı.." demek olup, bu tıpkı, *"Öyle ki, o kavmi (bu müddet) içinde ölüp yıkıldığını görürdün"* (Hakka, 7) ayetinin ifâde ettiğini ifâde eder.

2) "Rüzgâr, o insanları köklerinden, temelinden söküp attı. Binâenaleyh, o insanlar, bu sökülüp atılmadan sonra, tıpkı, sanki köklerinden sökülmüş hurma kütükleri gibiydiler" demektir. Bu mana, doğruya daha yakındır. Çünkü "ınkı'âr-kökten sökme" "rükû" yani yere serilmeden önce gelir. Buna göre sanki, "o rüzgârlar, meselâ onlardan birisini adetâ kökünden söküyor, böylece de o adeta sökülüyor, derken de, çam kütüğü gibi yere devriliyordu. Dolayısıyla da yeri boşalıyor ve orası bir çukur haline geliyordu.." O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sanki onlar, içleri bomboş hurma kütükleri idiler..."* (Hakka, 7) ifâdesi, sökülüp atıldıktan sonra meydana gelen, duruma bir işârettir. Bu da gösteriyor ki, ilgili kıssa, burada, kısaca anlatılmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, onların yere serildiklerine ve yerlerinin büsbütün boş kaldığına işaret etmemiştir. Çünkü, yere serilme hali, tam bir boşluk meydana getirmez. Çünkü bu hal, kökü oradan çıkmaya başlayıp, nerdeyse çıktı-çıkacak durumdaki halini temsil eder.

3) "O rüzgârlar onları, zorla söküp attı." Böylece onlar adeta, sanki, hurma kütükleri gibi oluverdiler. Zira o rüzgâr onları, kökünden çıkarıyor, böylece de yere seriliyorlardı.." demektir. Mananın böyle verilmesinde, onların, yeryüzündeki kuvvet ve sebâtlarına bir işâret olmuş olur. Mananın bu şekilde olması haline göre de, şu izahlar yapılabilir:

a) Cenâb-ı Hak bunu, onların, cüsselerinin iri, boylarının da uzun olduğuna işâret etmek için zikretmiştir.

b) Allah bunu, onların yeryüzündeki sebât ve yeryüzüne tutunmalarına, itirazlarına işâret etmek için zikretmiştir.. Buna göre "Sanki onlar, ayaklarını iyice yere perçinlemeye çalışıyor ve böylece de, o rüzgârı engellemeyi tasarlıyorlardı.." demektir.

c) Cenâb-ı Hak bunu, rüzgârlar onların kuruyup, unufak haline geldiklerine bir işâret olsun diye zikretmiştir. Böylece o rüzgâr onları adeta öldürüyor, o aşırı soğuğuyla kasıp kavuruyor, derken onlar da adeta, sanki kurumuş birer kütük gibi yere düşüyorlardı..

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak burada, مُنْقَعِرٍ (munka'ır) buyurmuş ve "en-nahle" (hurma ağacı) kelimesini müzekker getirmiştir. Hakka Sûresi'nde ise, نَخْلٍ خَاوِيَةٍ demiş, böylece خَاوِيَةٌ kelimesini getirerek, نَخْلٌ kelimesini müennes kabul etmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu sûrede, ayetlerin sonu, bunu gerektirmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, مستمر (Kamer, 10), منهمر (Kamer, 11) ve منتشر (Kamer, 7) vd. buyurmuştur. Bu, güzel bir cevaptır. Çünkü ifâde, mâna güzelliğiyle tezyin edildiği gibi, lafız güzelliğiyle de süslenir. Şöyle de denebilir: نَخْلٌ kelimesinin lafzı, tıpkı اَلْبَقْلُ (baklagil) ve اَلنَّمْلُ (karınca...) kelimeleri, müfrettir. Ama, manası ise, çoğuldur. Dolayısıyla, نَخْلٌ مُنْقَعِرٌ، نَخْلٌ بَاسِقٌ – بَاسِقَةٌ – بَاسِقَاتٌ ve نَخْلٌ خَاوٍ، خَاوِيَةٌ – خَاوِيَاتٌ ve مُنْقَعِرَةٌ وَمُنْقَعِرَاتٌ denilebilir. Binâenaleyh, bir kimse, مُنْقَعِرٌ yahut خَاوٍ yahut بَاسِقٌ demişse, kelimenin lafzına bakmış, mana tarafını nazar-ı dikkate almamıştır. Birisi de, مُنْقَعِرَاتٌ yahut خَاوِيَاتٌ hayut بَاسِقَاتٌ demişse, kelimenin çoğul olan manasını nazar-ı dikkate almış, ama lafzını gözetmemiştir. Ama, bir başkası da, مُنْقَعِرَةٌ yahut خَاوِيَةٌ veyahutta بَاسِقَةٌ demişse, aynı lafız olması açısından her iki tarafı, yani, hem lafzı, hem de manasını nazar-ı dikkate almış demektir. Çoğu kez, lafız nazar-ı dikkate alınarak, yalnız başına مُنْقَعِرَةٌ denilir ve buna, "el-cemâ'atu" sözündeki, müenneslik tâ'sını getirmiş olur.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyebiliriz ki: Allah Teâlâ, نَخْلٌ kelimesini, üç yerde zikretmiş ve bunu, (biraz önce de) belirttiğimiz gibi, üç şekilde tavsîf etmiştir. Meselâ والنخل باسقات (Kaf, 10) buyurmuştur. Çünkü burada, بَاسِقَات kelimesi, النخل kelimesinin halidir, ama hâl olan kelime de sıfat gibidir. Yine Cenâb-ı Hak, نَخْلٍ خَاوِيَةٍ (Hakka, 7) buyurmuş, burada da, نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ buyurmuştur. مُنْقَعِر dediği yerde tercihe şayan olan, öyle denilmesidir. مُنْقَعِرٌ işin aslında, mef'ûl gibidir, (ism-i mef'ûldur). Çünkü, مُنْقَعِرٌ çukurluğun kendisine arız olduğu şeydir. O halde, o aslında ism-i mef'ûl olarak, مَقْعُورٌ (çukurlanmış)'dır. خَاوٍ ve بَاسِقٌ kelimeleri ise, ism-i fâil veznindedir. Ve manası, mef'ûl manasına gelen şeyi, ilk önce müenneslik alametinden soyutlamaktır. Nitekim sen, اِمْرَأَةٌ كَفِيلٌ "kefil olan kadın" diyebildiğin gibi, اِمْرَأَةٌ كَفِيلَةٌ de diyebilirsin.. Yine sen, اِمْرَأَةٌ كَبِيرٌ "büyük kadın" اِمْرَأَةٌ كَبِيرَةٌ de diyebilirsin. بَاسِقَاتٌ ifâdesine gelince, bu, zâten faildir. Çünkü el-busûk (اَلْبُسُوقُ) bir şeyin kendisiyle kaim olduğu hâldir. خَاوِيَةٌ ise, حَسَنُ الْوَجْهِ "hasenu'l-vechi" babındandır. Çünkü, el-hâvî olan (boşalan) şey, o şeyin yeridir. Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta, sanki, نَخْلٍ خَاوِيَةِ الْمَوَاضِعِ "yerleri boşalmış hurma ağaçları..." buyurmuş olur ki, bu, i'câzın doruk noktasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, lafız cihetinden, hem önceki lafızlara, hem de sonrakilere uygun olan bir lafzı getirmiştir. Binâenaleyh, ilgili delil, bunu gerektirir. Ama, vezin ve kafiyeden dolayı, şairin, tutarsız usulûne göre lafız seçmesi ise, hiç de böyle değildir.

★ ★
★

فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿٢١﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ ﴿٢٢﴾

Daha sonra Cenâb-ı Hak,

"İşte benim azâbım ve tehditlerim niceymiş! Andolsun ki biz, Kur'ân'ı, düşünmek için kolaylaştırmışızdır. O halde, var mı bir düşünen..."

(Kamer, 21-22)

buyurmuştur. Bu ayetin tefsiri daha önce geçmiş olup, tekrarlar ise iyice zihinlere yerleştirmek içindir. Cenâb-ı Hakk'ın, عَذَابِي وَنُذُرِ ifâdesi hakkında, daha önce de bahsettiğimiz şöyle bir incelik vardır. Ki, bu incelik, soru cevâp şeklinde ortaya konulabilir. Bu cümleden olarak şayet birisi, müfessirlerin eksersi, buradaki نُذُرِ kelimesinin, إِنْذَارِي "uyarmam.." manasında masdar olan **nezîr** kelimesinin çoğulu olduğunu söylemişlerdir. Şu halde, "azâb" kelimesinin müfret getirilmesinin hikmeti nedir? Zira Cenâb-ı Hak, "Benim azâbımın çeşitleri ve inzârımın ağır yükü, sorumluluğu niceymiş!?" demeniştir" derse, biz deriz ki, burada Allah'ın rahmetinin, gazabına baskın çıktığına bir işârettir. Bu böyledir, zira inzâr, üzerine titremektir, rahmettir, acımaktır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Rahmet, nimet demek olan uyarılarım, ardarda geldi. Birbirini takip etti, ama fayda vermeyince, azâbım bir defâda tahakkuk etti" demek istemiştir. O halde, bu demektir ki, ilahî nimetler çok, ama belâ tektir. Biz, bu hususu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız"* (Rahman) ayetini tefsir ederken, daha çok anlatacağız. Çünkü Allah Teâlâ, آلَاءَ **âlâ'** (nimetler) kelimesini çoğul getirmiş, bunu çokca zikretmiş ve otuz yerde tekrarlamıştır.

★ ★
★

Semûd Kavminin Tekzibi

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ ﴿٢٣﴾ فَقَالُوا أَبَشَرًا مِّنَّا وَاحِدًا نَّتَّبِعُهُ إِنَّا إِذًا لَّفِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٢٤﴾

Daha sonra Cenâb-ı Hak bir başka kavmin durumunu beyân ederek,

"Semûd, uyarıcı emirleri yalan saydı da, "Bizden olan bir tek insana, ona mı tâbi olacağız? Bu takdirde biz, muhakkak ki, bir sapıklık ve delilik içinde kalmış oluruz..." dediler"

(Kamer, 23-24).

Bunun ne demek olduğu daha önce geçmişti. Ne var ki, Cenâb-ı Hak, Âd kıssasında, *"yalanladılar"* demiş, "uyarıcı emirlerini yalanladılar" dememiştir. Nûh (a.s) kıssasında ise, "Nûh kavmi, uyarıcılarını yalanladı" buyurmuştur. (Ne dersiniz?). Biz deriz ki, bu, bizim daha önce de bahsettiğimiz gibi, Cenâb-ı Hak, *"Onlardan önce,*

Nûh kavmi de yalanlamıştı..." (Kamer, 9) ayetiyle, onların adetlerinin peygamberleri inkâr etmek, onları yalanlamak olduğunu, dolayısıyla da bu gidişâtlarına uyarak **Nûh** (a.s)'u yalanladıklarını kastetmiştir. Cenâb-ı Hak, burada bunu açıkca ifâde etmiştir. Çünkü her topluluk, bir başka topluluktan sonradır. Bu demektir ki, onlara iki peygamber gelmiştir. Bu sebeple, sonraki yalanlayanlar, gerçekte ikisini birden; evvelkiler de aslında tek bir peygamberi yalanlamışlardır. Dolayısıyla bunlar, bu izaha binâen, sonra geleni de yalanlamışlardır. Çünkü onlar, önce geçen peygamberi, "Allah birdir, haşr vâki olacaktır" şeklindeki sözleri hususunda yalanlayınca, ondan sonra gelen peygamberin görüş ve inancı bu şekilde olunca, bundan, onların bu sonra gelen peygamberi yalanladıkları neticesi çıkar. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın, **Nûh** (a.s) kavmi hakkında, *"Onu yalanladılar da, Biz de onu kurtardık..."* (A'râf, 64) ve **Âd** kavmi hakkında da, *"İşte bu Âd kavmi.. Rablerinin ayetlerini bilerek yalanladılar ve O'nun resullerine âsi oldular"* (Hûd, 59) buyurmuş olmasıdır. *"Nûh'un kavmi, peygamberleri yalanladı..."* (Şuarâ, 105) ayeti, onların, yalanladıklarına ve bütün peygamberleri yalanlama neticesine götüren şeyler söylediklerine bir işârettir. İşte, bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "peygamberler" ifâdesini, istiğrâk ve şümûl ifâde eden, **elif-lâm** ile getirmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, o sûrede, **Nûh** (a.s), *"Ya Rabbî, muhakkak ki kavmim beni yalanladı"* (Şuarâ, 117) dediğini, fakat **Nûh** (a.s)'u onlardan sudûr eden şeyin hakikat olduğuna, yoksa, onları ilzâm eden şeyin, kendisini ilzâm etmediğine bir işâret olmak üzere, "Onlar senin elçilerini yalanladılar" demediğini belirtmiştir.

Beşer Peygamber İstemeyenler

Bunu iyice kavradığına göre, **Semûd** kısası gelince, iki resûlden bahsetmiştir. Halbuki onların peygamberi, onların üçüncüsüydü... İşte bu sebeple, *"Semûd kavmi, uyarıcıları yalanladı.."* (Kamer, 23) buyurmuştur. Bütün bunlar, "Biz, نُذُرٌ kelimesinin, مُنْذِرٌ manasında olan نَذِيرٌ kelimesinin çoğulu olduğunu söylediğimizde geçerlidir. Ama biz, نُذُرٌ kelimesinin, "inzâr etmeler" anlamına geldiğini söylediğimizde, şöyle diyebiliriz: **Nûh** ve **Âd** kavimlerine gelince, onların zamanlarında zuhûr eden o mu'cizeler devamlı değildi. Ama **Semûd** kavmi ise, hep uyarıldılar. Çünkü, onlar için, bir kayadan deve çıkarılmış ve o deve de, aralarında bir müddet) yaşamıştır. Ama buna rağmen onlar yalanlamışlardır. Dolayısıyla onlar, pekçok uyarıyı ve apaçık ayetleri yalanladıklarından Cenâb-ı Hak, açık bir biçimde böyle buyurmuştur.

Ayetteki, أَبَشَراً مِنَّا وَاحِداً نَتَّبِعُهُ *"Bizden olan bir tek insana, ona mı tâbi olacağız?"* ifâdesi de, birinci manayı, yani نُذُرٌ kelimesinin, "uyarıcılar" anlamında olmasını teyid eder. Çünkü, bütün peygamberler beşer olduğu halde, birisi kalkar da, "Ben, benim gibi beşer olan birine tâbi olmam.." derse, bütün peygamberleri yalanlamış olur. Ama, بِالنُّذُرِ ifâdesinin başındaki bâ ise, ikinci manayı, yani bunun "uyarmak" anlamında olmasını teyit eder. Çünkü biz, daha evvel de, Cenâb-ı Hakk'ın, Peygamberlerini yalanlamasından bahsederken, bu fiili harf-i cer'siz olarak getirerek, كَذَّبُوهُ (A'râf, 64) وَكَذَّبُوا (Sebe, 45) وَكَذَّبُوا نَبِيَّنَا (Kamer, 9) ve كَذَّبُونِي (Şuarâ, 117) gibi kelimeler kullandığını söylemiştik. كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ (Enfâl, 54), كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا (Enbiyâ, 77) buyurarak da, ilgili fiil, harf-i cer ile müteaddî kılmıştır. Çünkü yalanlama yalanla ilgisini

kurmak, yalancı saymak demektir. Bunu söyleyen ise, gerçekte yalancının kendisidir. Halbuki ifâdenin yalancı olduğunu söylemek, mecâzîdir. Dolayısıyla, "tekzîb"in, onu söyleyenle alâkalı olması, daha açıktır. Bundan ötürü, bu gibi yerlerde, harf-i cerr'e ihtiyaç duyulmamıştır. Ama, kavl (söz) gibi ifâdelerin yalancı olduğunun söylenmesi halinde, bunun tersi söz konusudur. (Yani, harf-i cer'le kullanılır). Biz bu hususu, daha önce anlattık ve sadra şifâ verecek biçimde beyân ettik.

Cenâb-ı Hakk'ın ayetteki, *"Birden olan bir tek insana, ona mı tabi olacağız?"* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
İştiğal Bahsi

Hem, زَيْداً ضَرَبْتُهُ "Zeyd'e, ona vurdum" hem de, زَيْدٌ ضَرَبْتُهُ "Zeyd, ona vurdum" demek geçerlidir. Ama, bu gibi yerlerin bir kısmında mansub okumak, tercihe şayandır. Bu da, o ismi nasbeden bir fiilin, o ismin başına gelmesi halinde olur (iştiğal). Merfû okumak ise, istifham harfinden sonra olur. Nasbın tercih edilişinin sebebi, aklîdir ve şöyledir: Soru soran kimse, kendisine soru sorduğu o kimseden, o istifham harfinden sonra getirdiği o şeyi, kendi sözünün başlangıcı kılmasını ve ondan haber vermesini istemiştir. Binâenaleyh, birisi, أَزَيْدٌ عِنْدَكَ "Zeyd, yanında mı?" dediğinde, "Zeyd'den bana haber ver ve onun durumunu bana anlat" demektir. Binâenaleyh, bu duruma, mezkûr fiil de eklenirse, o zaman o fiil, nasb tarafının tercihine sebep olur da, أَزَيْداً ضَرَبْتَهُ "Zeyd'i mi dövdün" denilmesi caiz olur. Cevâp vermese bile, yine en güzeli bu olur. Binâenaleyh, أَبَشَرٌ مِنَّا وَاحِداً نتبعه şeklinde okuyan kimse, daha, nasıl en güzel kıraat şeklini terketmiştir" denilirse, biz deriz ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, ayetteki فَقَالُوا "dediler" ifadesinden dolayı böyle okunmuştur. Çünkü, قَالَ maddesinden sonra gelen, ancak cümle olur. Bu cümlenin isim cümlesi olması durumunda ise, daha evlâdır. Ama, birinci şekilde, yani أَبَشَراً مِنَّا şeklinde okumak, daha kuvvetli ve daha açıktır.

İKİNCİ MESELE
Fiilin Sona Bırakılması

بَشَراً kelimesi, fiil ile mansub olduğuna göre, ayetteki gibi, fiilin sonraya bırakılmasındaki hikmet nedir? Biz deriz ki, daha evvel de izahı defalarca geçtiği üzere, belağat sahibi olan bir kimse, söylediği sözde, maksadın kendisine daha fazla taalluk ettiği şeyi başa alır. Halbuki onlar, ona tâbi olmamada, kendilerinin haklı olduklarını ortaya koymak istiyorlardı. Binâenaleyh, şayet onlar, "Bir beşere tâbi mi olacağız?" demiş olsalardı, "Evet, ona tâbi olunuz. Sizi, ona tâbi olmaktan engelleyen nedir?" denilebilirdi. Ama, onlar, onun vasfını (beşer oluşunu) önce getirip, "O da bizim nevimizden bir beşerdir. Bizim sınıfımızdan bir adamdır. Yabancı birisi değildir ki, hakkında, "O, bizim bilmediğimizi biliyor" veya "Bizim yapmadığımızı yapıyor" diye inanalım. "O, tektir, yalnız başınadır. Ordusu, tebaası, atları, hizmetçileri yoktur. O halde biz ona nasıl tabi oluruz?" demek istemişlerdi. İşte bu sebeple de, tâbi olmaktan kaçınmalarını haklı kılacak şeyi zikretmişlerdir.

Sıradan İnsan Diye Küçümsemeleri

Bil ki, bu ayette, işte bu az önce yazılan şeylere bazı işâretler bulunmaktadır:

a) Onlar, بَشَراً kelimesini nekire getirdiler. Çünkü, اَبَشَراً dediler de, meselâ, "Sâlih birisine veya nübüvvet iddiasında bulunan adama" vb. marife ifâdeleri kullanarak, "...tâbi mi oluruz?.." demediler. O halde nekire getirmek, hakaret içindir.

b) Onlar, meselâ أَرَجُلاً "Bir adama mı..." demeyip de, اَبَشَراً "Bir beşere mi?" demişlerdir.

c) Onlar, "Bizden.." demişlerdir ki, şu iki manaya gelebilir:

1) "Bizim sınıfımızdan, yabancı olmayan..."

2) Yani, "Tebaamızdan". Nitekim birisi bir başkasına, "Sen bizdensin.." der de, bunu duyan kimse, bundan sıkıntı duyar da, "Hayır, sen bizdensin, ben sizden değilim.." der. Ki, bunun gerçek anlamı sudur: مِنْ kısmiyyet (tebîz) içindir. Halbuki, kısım, ba'z, az olan, bütüne tâbi olur. Yoksa bütün o ba'z'a, aza tâbi olmaz..

d) Ayetteki, وَاحِداً kelimesi hususunda da şu iki izah yapılabilir:

1) Bu kelime, "Onun acizliği, zayıflığı" manasına bir işâret olmak üzere, وَحِيداً "tek, güçsüz" manasınadır.

2) "O, ileri gelenlerden, meşhurlardan birisi değil, halktan birisidir" anlamındadır. Ki, bu maddenin gerçek izahı da şudur: **âhâd** (birler) ifâdesi, âmme hakkında kullanılır. Çünkü, meselâ, "o, insanların âhâdından, yani halktandır" denilir. Ki bu, "O, soyuyla, asaletiyle tanınan birisi değildir. Onu tanımayan birisi ondan bahsettiğinde, bu bahseden kimsenin, "Falanca veya falan oğlu filân" demesi mümkün değildir. O dese dese, "o tekdir, yalnızdır" der ki, bu da, son derece silik bir söz olur. Çünkü, o bayağı kimseye hiçkimse nisbet edilmez de, böylece o, zamanlarının ekserisinde, tek başına kalır, bu sebeple böylesi kimseler hakkında, "tek başınalar, yalnızlar" denilir.

"Bu takdirde biz, muhakkak ki, bir sapıklık ve delilik içinde kalmış oluruz" ifâdesine gelince, bu, şu iki manaya muhtemeldir:

1) Onların, kendilerine, "Eğer ona tâbi olmazsanız, bir sapıklık içinde olursunuz" diyenlere cevâben, o kimseye, "Hayır, aksine eğer ona tâbi olursak, o zaman bir sapıklık içinde olmuş oluruz" demiş olmalarıdır.

2) Bu ifâdenin, daha önce geçmiş olanla münasebet içinde olmasıdır. Yani, "Onun durumu daha önce zikrettiğimiz gibi olup, za'f ve yalnızlık içindedir. Eğer şimdi biz ona uyarsak, bir sapıklık ve delilik içinde kalmış oluruz. Yani, bu durumda, bir delilik hali üzereyiz" demektir. Eğer biz, "Muhakkak bunu onlar, cevâben söylemişlerdir" dersek, o zaman onlara konuşan kimsenin, onlara, "Eğer ona tâbi olmazsanız, şüphesiz ki o zaman biz şu anda bir sapıklık içinde, ahirette de, ateşler içinde kalmış oluruz" demiş olması, onların da, "Hayır, bilâkis eğer biz ona tâbi olursak, şüphesiz muhakkak ki o zaman şu anda hem sapıklık hem de zillet ve hilelik ateşleri içinde kalmış oluruz.." demiş olmaları gerekir ki, bu bir mecâzdır. Çünkü onlar, cehennem ateşini kabul etmiyorlardı.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Sa'îr Hakkında

Ahiretteki ateş sa'îr: bir tanedir. O halde daha nasıl çoğul (سعير) yapılmış olur? Biz deriz ki, buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Cehennemde bir takım dereceler (terekeler) bulunur ki, bunların herbirini birer "sa'îr - ateş" olması ya da, bunların her birinde bir "sa'îr"in bulunması muhtemeldir.

2) Bu ifâde, onların başına gelecek olan azâb devamlı olacağı için getirilmiştir. Çünkü, onların derileri (ateşten) her kızardığında, Allah onların derilerini başka derilerle değiştirince, bu durumda sanki onlar, herbir zamanda başka bir ateş (sa'îr) ve başka bir azâb içinde olmuş olurlar.

3) Müfred olan sair kelimesi, sanki "ateşler inmişcesine" manasında, mecâzen çoğul getirilmiştir. Nitekim Arapça'da, tek bir kişi hakkında, لَيْسَ بِرَجُلٍ وَاحِدٍ بَلْ هُوَ رِجَالٌ "o tek adam değil, aksine o, birçok adamlardır! (Birden çok adama denktir)" denilir.

★ ★
★

İÇİNDEKİLER

AHKÂF SÛRESİ

AHKÂF SÜRESİ 1-4. AYETLERİN TEFSİRİ 7
Alem Hâlıkına Delil 8
Bi'l-Hakk Tabirin Anlamı 8
1. Müşriklere Reddiye 9
Esare (İlim Kalıntısı)'den Maksad 10
AHKÂF SÜRESİ 5-6. AYETLERİN TEFSİRİ 11
Putlar İcabet Edemezler 12
Bu Düşmanlığın Mânası 12
Putlar İnsanlardan Olur mu? 12
Kur'ân Peygambere Ait Değil 13
AHKÂF SÜRESİ 9-12. AYETLERİN TEFSİRİ 14
Nebî Gaybı Bilemez 15
Nüzul Sebebi 15
Nebî Kesin Bilgi Sahibidir 16
Hakkı Teksîbin Cezası 17
Abdullah İbn Selam 18
Zalimler İflah Olmaz 20
Müşrik Enaniyyeti 20
Önceki Kasımla Münasebet 22
Semavî Kitaplar 22
AHKÂF SÜRESİ 13-16. AYETLERİN TEFSİRİ 23
Rabbe Bağlanıp Doğru Olanlar 24
Ana Hakkı 25
Gebelik Müddeti 26
Devrin Tıbbına Göre Hilkat 27
Kadını Töhmetten Koruma 28
Ömrün Merhaleleri 30
Büluğ Çağında Beden 30
Nübüvvet Yaşı 31
Mutluluk Vesileleri 33
1. Şükre Muvaffakiyet 34
2. Amel-i Salih 35
Nesli Islah 35
AHKÂF SÜRESİ 17-20. AYETLERİN TEFSİRİ 37
Nüzûl Sebebi 37
Kıraat Farkları 38
İşe Göre Derece 40
Zevki Dünyada Tüketme 41
AHKÂF SÜRESİ 21-26. AYETLERİN TEFSİRİ 43
Ahkâf 43
O Azabın Mahiyeti 44
Yalnız Binaya Dokunmayan Azab 45
Daha İmkânlı Olanların İmhası 46
AHKÂF SÜRESİ 27-28. AYETLERİN TEFSİRİ 48
Şirke Kayma 48
Ayetin İ'râbı 48
İfk Kelimesindeki Kıraatler 49
AHKÂF SÜRESİ 29-32. AYETLERİN TEFSİRİ 50
Taif Dönüşünde Cinler 50
Cinlerin Mükellef Olması 51
Cinlerin Tebliği Dinlemeleri 52

Hemcinslerini Hakka Çağırmaları 32
İcabet Af Sebebi 53
AHKÂF SÛRESİ 33-34. AYETLERİN TEFSİRİ 54
AHKÂF SÛRESİ 35. AYETİN TEFSİRİ 56
Azm Sahibi Resuller 56
Azap İçin Acele Etme 57

MUHAMMED SÛRESİ

MUHAMMED SÛRESİ 1. AYETİN TEFSİRİ 61
Amel-i Salih'in Mahiyeti 63
MUHAMMED SÛRESİ 2. AYETİN TEFSİRİ 65
İman-Amel İlişkisi 65
Günah Örtmenin Manası 66
Günahın Sevaba Dönüştürülmesi 66
MUHAMMED SÛRESİ 3. AYETİN TEFSİRİ 69
Bu Ayetteki Mesel 70
MUHAMMED SÛRESİ 4. AYETİN TEFSİRİ 72
Fidyeli Veya Fidyesiz Salıverme 74
Harp Ağırlıkları 75
Allah'ın İmtihanı 77
Kıraat Farkı 78
MUHAMMED SÛRESİ 5-6. AYETLERİN TEFSİRİ 80
Tanıtılan Cennet 81
MUHAMMED SÛRESİ 7. AYETİN TEFSİRİ 82
MUHAMMED SÛRESİ 8-9. AYETLERİN TEFSİRİ 83
MUHAMMED SÛRESİ 10. AYETİN TEFSİRİ 84
Benzeri Akıbet 84
MUHAMMED SÛRESİ 11. AYETİN TEFSİRİ 85
Hayır Ve Şerrin Akıbeti 86
MUHAMMED SÛRESİ 12. AYETİN TEFSİRİ 86
Dünya Mü'minin Zindanı 87
Daha Şiddetliler Helak Oldu 88
MUHAMMED SÛRESİ 13-14. AYETLERİN TEFSİRİ 89
Cennet Nehirleri 90
MUHAMMED SÛRESİ 15. AYETİN TEFSİRİ 90
Cennetin Misali 91
Su, Sütk, Şarap Ve Bal Irmakları 92
Münafıkları Lavbalilliği 96
MUHAMMED SÛRESİ 16-17. AYETLERİN TEFSİRİ 97
Hidayet İçin Kıyamet Beklenmez 100
MUHAMMED SÛRESİ 18. AYETİN TEFSİRİ 101
Bilki Me'bud Birdir 102
MUHAMMED SÛRESİ 19. AYETİN TEFSİRİ 102
Esassız Temenniler 103
MUHAMMED SÛRESİ 20. AYETİN TEFSİRİ 104
Sadâkat Hayırlıdır 105
MUHAMMED SÛRESİ 21. AYETİN TEFSİRİ 105
İş Başına Geçince 106
MUHAMMED SÛRESİ 22. AYETİN TEFSİRİ 106
Lanete Hak Kazananlar 106
MUHAMMED SÛRESİ 23. AYETİN TEFSİRİ 108
Kalplerdeki Kilitler 109
MUHAMMED SÛRESİ 24. AYETİN TEFSİRİ 109
Mürted Olanlar 111

MUHAMMED SÜRESİ 25. AYETİN TEFSİRİ 111
Allah'tın Hiç Bir Şey Saklanmaz 112
MUHAMMED SÜRESİ 26. AYETİN TEFSİRİ 112
Feci Can Verişleri 113
MUHAMMED SÜRESİ 27. AYETİN TEFSİRİ 114
Gazab Sebebine Uyma 114
MUHAMMED SÜRESİ 28. AYETİN TEFSİRİ 114
Allah'ın Sırlarını Faş Eder 116
MUHAMMED SÜRESİ 29. AYETİN TEFSİRİ 116
Münafıkların Hz. Peygamber (s.a.v)'e Bildirilmesi 117
MUHAMMED SÜRESİ 30. AYETİN TEFSİRİ 117
İmtihan 119
MUHAMMED SÜRESİ 31. AYETİN TEFSİRİ 119
Bile Bile Sapanlar 120
MUHAMMED SÜRESİ 32. AYETİN TEFSİRİ 120
Amelinizi Boşa Çıkarmayın 121
MUHAMMED SÜRESİ 33. AYETİN TEFSİRİ 121
MUHAMMED SÜRESİ 34. AYETİN TEFSİRİ 122
Zillet Göstermeyin 122
MUHAMMED SÜRESİ 35. AYETİN TEFSİRİ 122
Dünya Zevkleri Oyundan İbaret 124
MUHAMMED SÜRESİ 36. AYETİN TEFSİRİ 124
İnsanın Cimriliği 125
MUHAMMED SÜRESİ 37. AYETİN TEFSİRİ 125
Din Kimseye Muhtaç Değil 126
MUHAMMED SÜRESİ 38. AYETİN TEFSİRİ 126

FETİH SÜRESİ

Feth-i Mübin 131
FETİH SÜRESİ 1-3. AYETLERİN TEFSİRİ 131
Resûlun Günahı Olur mu? 133
Sırat-ı Müstâkim 134
Mü'minlere Sekine 136
FETİH SÜRESİ 4. AYETİN TEFSİRİ 137
Cennete Yerleştirme 139
FETİH SÜRESİ 5. AYETİN TEFSİRİ 139
Kur'an'da Kadınların Muhataplığı 141
Allah'ın Orduları 142
FETİH SÜRESİ 6-7. AYETLERİN TEFSİRİ 143
Kötü Zan 143
Resûlün Öörevleri 145
FETİH SÜRESİ 8-9. AYETLERİN TEFSİRİ 146
Resûle Biat 148
FETİH SÜRESİ 10. AYETİN TEFSİRİ 148
Münafık Bahanesi 150
FETİH SÜRESİ 11. AYETİN TEFSİRİ 150
Ahirette Haliniz Ne Olacak? 151
Mü'minlerin Mağlubiyetini Beklediniz 152
FETİH SÜRESİ 12. AYETİN TEFSİRİ 152
FETİH SÜRESİ 13. AYETİN TEFSİRİ 153
Hakimiyet Allah'ındır 153
FETİH SÜRESİ 14. AYETİN TEFSİRİ 153
Ganimet Taksiminde Koşma 154
FETİH SÜRESİ 15. AYETİN TEFSİRİ 156
Savaşa Çağrı 156

FETİH SÜRESİ 16. AYETİN TEFSİRİ 156
Münafıklar 157
Askerlikte Özür Halleri 160
FETİH SÜRESİ 17-18. AYETLERİN TEFSİRİ 160
Kosuzların Durumu 161
Allah'ın Mü'minleri Himayesi 163
FETİH SÜRESİ 20. AYETİN TEFSİRİ 163
Gücünüz Yetmeyen Zaferler 163
FETİH SÜRESİ 21. AYETİN TEFSİRİ 165
Kafirler Dayanamaz 166
FETİH SÜRESİ 22. AYETİN TEFSİRİ 166
Allah'ın Nizamı 166
FETİH SÜRESİ 23. AYETİN TEFSİRİ 166
Müşriklerin İlişememeleri 167
FETİH SÜRESİ 24. AYETİN TEFSİRİ 167
Mekke Fethinin Gecikmesi 168
FETİH SÜRESİ 25. AYETİN TEFSİRİ 168
Cahiliyye Hamiyyeti 172
FETİH SÜRESİ 26. AYETİN TEFSİRİ 172
Takva Kelimesi 175
Fetih Düyasının Gerçekliği 178
FETİH SÜRESİ 27. AYETİN TEFSİRİ 178
İnşaallah Tabiri 179
Hak Dinin Galebesi 181
FETİH SÜRESİ 28. AYETİN TEFSİRİ 181
Hak Din 182
Ekin Misali Mü'minler 184
FETİH SÜRESİ 29. AYETİN TEFSİRİ 185
Secde Nuru 185

HUCURÂT SÜRESİ

HUCURÂT SÜRESİ 1. AYETİN TEFSİRİ 191
Râsulullahın Önüne Geçmeyin 191
Rasulun Yanında Ses Yükseltmeyin 194
HUCURÂT SÜRESİ 2. AYETİN TEFSİRİ 194
Ses Yükseltmenin Manaları 195
Tazim İçin Yavaş Konuşanlar 198
HUCURÂT SÜRESİ 3. AYETİN TEFSİRİ 198
Ev Dışından Seslenenler 200
HUCURÂT SÜRESİ 4. AYETİN TEFSİRİ 200
Allah'a Nida Saygısızlık mı? 200
Beklemeleri Daha İyi 202
HUCURÂT SÜRESİ 5. AYETİN TEFSİRİ 202
Yanlış Haber 204
HUCURÂT SÜRESİ 6. AYETİN TEFSİRİ 204
Fasık'ın Şahitliği 207
Râsulun Rehberliği 209
HUCURÂT SÜRESİ 7. AYETİN TEFSİRİ 210
İmanın Sevdirilmesi 211
Allah'ın Lutfu İle 215
HUCURÂT SÜRESİ 8. AYETİN TEFSİRİ 215
Lutuf ile Nimet'in Farkı 216
Dövüşen Müminleri Barıştırma 217
HUCURÂT SÜRESİ 9. AYETİN TEFSİRİ 217
Mü'minler Kardeştir 221

HUCURÂT SÜRESİ 10. AYETİN TEFSİRİ 221
Alay Etmeyin 224
HUCURÂT SÜRESİ 11. AYETİN TEFSİRİ 224
Lakap Takma 225
Mü'minler Bir Bedendir 226
Zan, Gıybet 228
HUCURÂT SÜRESİ 12. AYETİN TEFSİRİ 228
Tecessüs Etmeyin 229
Ölmüş Kardeş Eti 230
İnsanların Eşitliği 232
HUCURÂT SÜRESİ 13. AYETİN TEFSİRİ 233
Asıl Soyluluk Takvadır 236
İman İddiası 239
HUCURÂT SÜRESİ 14. AYETİN TEFSİSİ 239
Bir Müşkilin İzahı 240
İman ve İslâm Farklı mı? 242
İmanın Kıstası 243
HUCURÂT SÜRESİ 15. AYETİN TEFSİRİ 243
Allah'a Gizli Yok 244
HUCURÂT SÜRESİ 16. AYETİN TEFSİRİ 244
Müslümanlıklarını Minnet Edenler 244
HUCURÂT SÜRESİ 17. AYETİN TEFSİRİ 244
Yapılanların Karşılığı 246
HUCURÂT SÜRESİ 18. AYETİN TEFSİRİ 246

KAF SÜRESİ

KAF SÜRESİ 1. AYETİN TEFSİRİ 249
Allah'ın Kasemi 251
Kasem Konusu 255
Resûlden Ötürü Şaşkınlık 256
KAF SÜRESİ 2. AYETİN TEFSİRİ 257
Mezardan Diriliş 260
KAF SÜRESİ 3. AYETİN TEFSİSİ 260
Titiz Bir Kayıt 261
KAF SÜRESİ 4-5. AYETLERİN TEFSİRİ 261
Hak Teâlâ Nedir? 262
Sağlam Gök Binası 266
KAF SÜRESİ 6. AYETİN TEFSİRİ 266
Yeryüzünün Süslenmesi 268
KAF SÜRESİ 7-8. AYETLERİN TEFSİRİ 268
Bereketli Su İle Canlanış 270
KAF SÜRESİ 9-12. AYETLERİN TEFSİRİ 270
Kullara Rızık 271
Ölü Yerin Diriltilmesi 273
Hakkı Yalanlayanlar 275
KAF SÜRESİ 13-14. AYETLERİN TEFSİRİ 276
Yaratmada Aciz Kalmadık 277
KAF SÜRESİ 15. AYETİN TEFSİRİ 276
Allah'ın İnsana Yakınlığı 278
KAF SÜRESİ 16. AYETİN TEFSİRİ 279
Refaba Hâbi Melekler 279
KAF SÜRESİ 17-18. AYETLERİN TEFSİRİ 279
Ölüm Sekerâtı 280
KAF SÜRESİ 19. AYETİN TEFSİRİ 280
Vadedilen Gün 281

KAF SÜRESİ 20. AYETİN TEFSİRİ 281
Perdenin Kaldırılması 282
KAF SÜRESİ 22-25 AYETLERİN TEFSİRİ 282
Şirkin Sonu Cehennem 286
KAF SÜRESİ 26-27 AYETLERİN TEFSİRİ 286
Allah'ın Huzurunda Tartışılmaz 288
KAF SÜRESİ 28-29 AYETLERİN TEFSİRİ 289
Allah Zalim Değildir 291
Cehennem Dolar mı? 296
KAF SÜRESİ 30. AYETİN TEFSİRİ 296
Müttakilere Yaklaşan Cennet 297
KAF SÜRESİ 31. AYETİN TEFSİRİ 298
Kendini Koruyanlara Vaad 300
KAF SÜRESİ 32. AYETİN TEFSİRİ 300
Kalb-i Münîb 301
KAF SÜRESİ 33. AYETİN TEFSİRİ 301
Rahman Vasfının Anlamı 304
Ebedilik Günü 306
KAF SÜRESİ 34. AYETİN TEFSİRİ 306
Ne İsterlerse Ver 308
KAF SÜRESİ 35. AYETİN TEFSİRİ 308
Allah'tan Kaçılmaz 309
KAF SÜRESİ 36. AYETİN TEFSİRİ 309
Gönlü Olana İkaz 311
KAF SÜRESİ 37. AYETİN TEFSİSİ 311
Yaradan Yorulmaz 313
KAF SÜRESİ 38. AYETİN TEFSİRİ 313
Tevrat'ın Tahrifi 314
Sabra ve Zikre Devam 315
KAF SÜRESİ 39-40. AYETLERİN TEFSİRİ 315
Geceyi Gafil Geçirme 318
Kıyamet Çağrısı 319
KAF SÜRESİ 41. AYETİN TEFSİRİ 319
Mezardan Kaçış 321
KAF SÜRESİ 42. AYETİN TEFSİRİ 322
KAF SÜRESİ 43. AYETİN TEFSİRİ 324
Yerin Ayrılıp Yarılması 324
KAF SÜRESİ 44. AYETİN TEFSİRİ 324
Resûl Zorba Değil 325
KAF SÜRESİ 45. AYETİN TEFSİRİ 325
Dönüş Allah'a: Hesap Var 326
Kur'an'la Ders Ver 327

ZARİYAT SURESİ

ZARİYAT SURESİ 1-5. AYETLERİN TEFSİRİ 331
Allah'ın Yemin Etmesi 331
Kasem Kelimeleri 335
Ahiretten Gafil Olanlar 336
ZARİYAT SÜRESİ 6-12. AYETLERİN TEFSİRİ 337
Şehirlerin Ve İyilerin Akıbeti 340
ZARİYAT SÜRESİ 13-17. AYETLERİN TEFSİRİ 340
Müttakilerin Akıbeti 341
ZARİYAT SÜRESİ 18. AYETİN TEFSİRİ 347
Seherde Niyaz Edenler 347
Malda Yoksul Hakkı 350

ZARİYAT SÜRESİ 19. AYETİN TEFSİRİ 350
Zekât Vermenin Övgü Olması 351
Yeryüzündeki Deliller 353
ZARİYAT SÜRESİ 20. AYETİN TEFSİRİ 353
Kendi Varlığınızdaki Deliller 354
ZARİYAT SÜRESİ 21. AYETİN TEFSİRİ 356
Rızkınızın Vesilesi Yağmur 356
ZARİYAT SÜRESİ 22. AYETİN TEFSİRİ 356
Kasem Konusu 359
ZARİYAT SÜRESİ 23. AYETİN TEFSİRİ 356
İbrahim (a.s)'in Misafirleri 358
ZARİYAT SÜRESİ 24. AYETİN TEFSİRİ 358
İbrahim (a.s)'in İkramı 359
Misafirlerin Onları Selâmlamaları 360
ZARİYET SÜRESİ 25. AYETİN TEFSİRİ 360
Selâm Lâfzı 360
Bu Süre İle Hûd Süresindeki Kıssanın Farkı 364
ZARİYAT SÜRESİ 26-27. AYETLERİN TEFSİRİ 364
İkram Adabı 365
Onlardan Çekinmesi 365
ZARİYAT SÜRESİ 28. AYETİN TEFSİRİ 365
Çocuktan Ümitsiz Olmaları 366
ZARİYAT SÜRESİ 29. AYETİN TEFSİRİ 367
Mucize Doğum 368
ZARİYAT SÜRESİ 30. AYETİN TEFSİRİ 368
Göreviniz Nedir? 368
ZARİYAT SÜRESİ 31-32. AYETLERİN TEFSİRİ 369
Taş Yağdırmak İçin Gelmediler 370
ZARİYAT SÜRESİ 33. AYETİN TEFSİRİ 370
Taşın Çamurdan Olması 371
Alâmetli Taşlar 372
ZARİYAT SÜRESİ 34. AYETİN TEFSİRİ 372
Mü'minlerin Kurtarılması 373
ZARİYAT SÜRESİ 35-37. AYETLERİN TEFSİRİ 373
O Beldedeki İbret 374
Musa (a.s) Ve Firavun 375
ZARİYAT SÜRESİ 38-39. AYETLERİN TEFSİRİ 376
Firavun Ordusunun Boğulması 377
ZARİYAT SÜRESİ 40. AYETİN TEFSİRİ 377
Âd Kavminin İmhası 377
ZARİYAT SÜRESİ 41-42. AYETLERİN TEFSİRİ 379
Semûd'daki İbret 381
ZARİYAT SÜRESİ 43-44. AYETLERİN TEFSİRİ 381
ZARİYAT SÜRESİ 45-47. AYETLERİN TEFSİRİ 382
Yeri Değeşmeyen Kudret 387
ZARİYAT SÜRESİ 48-49. AYETLERİN TEFSİRİ 387
Allah'a Kaçış 388
ZARİYAT SÜRESİ 50-52. AYETLERİN TEFSİRİ 388
Birleşik Kâfirler 392
ZARİYAT SÜRESİ 53-54. AYETLERİN TEFSİRİ 392
Öğüt Mü'mine Fayda Verir 393
ZARİYAT SÜRESİ 55. AYETİN TEFSİRİ 393
Hikmetten Maksat İbadet 394
ZARİYAT SÜRESİ 56. AYETİN TEFSİRİ 394
İbadet Kavramı 396
"Mühluklardan Rızk İstemem" 396

ZARİYAT SÜRESİ 57. AYETİN TEFSİRİ 398
Rezzak Yalnız Allah'dır 401
ZARİYAT SÜRESİ 58. AYETİN TEFSİRİ 401
Zalimlerin Payı 404
ZARİYAT SÜRESİ 57-60. AYETLERİN TEFSİRİ 404

TÛR SÜRESİ

TÛR SÜRESİ 1-6. AYETLERİN TEFSİRİ 409
Rabbin Azabı Önlenemez 412
TÛR SÜRESİ 7-10. AYETLERİN TEFSİRİ 413
Dini Yalanlayanların Akıbeti 419
TÛR SÜRESİ 13-15. AYETLERİN TEFSİRİ 419
Yaptığınızın Karşılığı 423
TÛR SÜRESİ 16. AYETİN TEFSİRİ 423
Müttakilerin Ödülleri 424
TÛR SÜRESİ 17-20. AYETLERİN TEFSİRİ 424
Ailelerine Kavuşan Mü'minler 428
TÛR SÜRESİ 21. AYETİN TEFSİRİ 428
İrtidat Hakkında Hüküm 429
İmanda Çocuk Babasına Tabidir 431
Cennetliklerin Zevkleri 432
TÛR SÜRESİ 22-23. AYETLERİN TEFSİRİ 432
Cennet İçkisi 433
Refakatlerindeki Çocuklar 434
TÛR SÜRESİ 24. AYETİN TEFSİRİ 434
Dünyadaki Hatıralar 435
TÛR SÜRESİ 25-26. AYETLERİN TEFSİRİ 435
Senin Görevin Hatırlatmaktır 435
TÛR SÜRESİ 29-31. AYETLERİN TEFSİRİ 435
Akılları mı Böyle Tursiye Ediyor? 436
TÛR SÜRESİ 32. AYETİN TEFSİRİ 439
Kur'an'ın Rasûlün Sözü Olduğunun Sanması 440
TÛR SÜRESİ 33-34. AYETLERİN TEFSİRİ 440
Kur'ân'ın Mucizeliği 442
Yaradansız Yaratık Olmaz 442
TÛR SÜRESİ 35. AYETİN TEFSİRİ 442
Gökleri Ve Yeri Onlar mı Yarattı? 445
TÛR SÜRESİ 36. AYETİN TEFSİRİ 445
Rabbin Hazineleri Onlarda mı? 446
TÛR SÜRESİ 37. AYETİN TEFSİRİ 446
Göğe Merdiven Mi Kurdular? 446
TÛR SÜRESİ 38. AYETİN TEFSİRİ 447
Kız Allah'ın, Oğul Sizin mi? 448
TÛR SÜRESİ 39. AYETİN TEFSİRİ 448
Risalet İçin Ücret 450
TÛR SÜRESİ 40. AYETİN TEFSİRİ 450
Gayb Bilgisi Onlarda mı? 452
TÛR SÜRESİ 41. AYETİN TEFSİRİ 452
Tuzağa Düşürmek mi İstiyorlar? 454
TÛR SÜRESİ 42. AYETİN TEFSİRİ 454
Yoksa Allah'tan Başka Tanrılar Mı Var? 456
TÛR SÜRESİ 43. AYETİN TEFSİRİ 456
Gök Parçalansa da Tevil Ederler 457
TÛR SÜRESİ 44. AYETİN TEFSİRİ 459
Onları İnatlarıyla Başbaşa Bırak! 461

TÛR SÛRESİ 45. AYETİN TEFSİRİ 461
Tuzaklarının Faydasızlığı 463
TÛR SÛRESİ 46. AYETİN TEFSİRİ 463
Zalimlere Mahsus Azap 467
TÛR SÛRESİ 47. AYETİN TEFSİRİ 467
Sabret 469
TÛR SÛRESİ 48. AYETİN TEFSİRİ 469
Sen İnayet Altındasın 470
Gece Ve Fecr Namazı 472
TÛR SÛRESİ 49. AYETİN TEFSİRİ 472

NECM SÛRESİ

NECM SÛRESİ 1. AYETİN TEFSİRİ 477
Yemin Konuları 477
Necm 480
Aranızdaki Nebi Şaşırmadı 482
NECM SÛRESİ 2-3. AYETLERİN TEFSİRİ 482
O Vahiyle Konuşur 484
NECM SÛRESİ 4. AYETİN TEFSİRİ 484
Vahy 486
Şedîdül-Kuvâ 489
NECM SÛRESİ 5. AYETİN TEFSİRİ 489
Zû Mirretin 490
NECM SÛRESİ 6. AYETİN TEFSİRİ 491
Ufuk-ı 'A'lâ 491
NECM SÛRESİ 7. AYETİN TEFSİRİ 492
Miraçdan Halka Dönüş 492
NECM SÛRESİ 8. AYETİN TEFSİRİ 493
Kâbe Kavseyni 494
NECM SÛRESİ 9-10. AYETLERİN TEFSİRİ 494
Kalbin Tasdiki 497
NECM SÛRESİ 11. AYETİN TEFSİRİ 497
Duyuların Bazen Aldanması 499
Sidretü'l-Münfehâda Görmesi 500
NECM SÛRESİ 12-14. AYETLERİN TEFSİRİ 500
Sidra 502
Cennetü'l-Me'vâ 504
NECM SÛRESİ 15. AYETİN TEFSİRİ 504
Sidre'yi Bürüyen 504
NECM SÛRESİ 16. AYETİN TEFSİRİ 504
Nebi (a.s) Hedeften Aşla Sapmadı 506
NECM SÛRESİ 17. AYETİN TEFSİRİ 506
ÂYÂT-I KÜBRÂ 508
NECM SÛRESİ 18. AYETİN TEFSİRİ 508
Lât, Menî, Uzzâ'ya Son 509
NECM SÛRESİ 19-20. AYETLERİN TEFSİRİ 509
Niçin Oğullar Size, Kızlar Allah'a 512
NECM SÛRESİ 21. AYETİN TEFSİRİ 512
Ne Haksız Bir Taksim 513
NECM SÛRESİ 22. AYETİN TEFSİRİ 513
Putların Gerçek Varlıkları Yoktur 515
NECM SÛRESİ 23. AYETİN TEFSİRİ 515
Her Temenni Gerçekleşmez 520
NECM SÛRESİ 24. AYETİN TEFSİRİ 520
Dünya da, Ahiret de Allah'ındır 521

NECM SÜRESİ 25. AYETİN TEFSİRİ 521
Şefâat 526
NECM SÜRESİ 26. AYETİN TEFSİRİ 528
Melekleri Tanrıça Sayanlar 530
NECM SÜRESİ 27. AYETİN TEFSİRİ 530
Melâike Lâfzı 532
Bilgiye Değil, Zanna Uyanlar 535
NECM SÜRESİ 28. AYETİN TEFSİRİ 235
Ehl-i Dünya'dan Uzak Dur 537
NECM SÜRESİ 29. AYETİN TEFSİRİ 537
Bilgilerin Sırrı 538
NECM SÜRESİ 30. AYETİN TEFSİRİ 538
Ödül Ve Ceza 544
NECM SÜRESİ 31. AYETİN TEFSİRİ 544
Büyük Günahlardan Sakınanlar 546
NECM SÜRESİ 32. AYETİN TEFSİRİ 546
Hak'tan Yüz Çevirenler 553
NECM SÜRESİ 33-35. AYETLERİN TEFSİRİ 553
Sapanın Mazereti Yoktur 557
NECM SÜRESİ 36-41. AYETLERİN TEFSİRİ 557
Son Varış Allah'adır 565
NECM SÜRESİ 42. AYETİN TEFSİRİ 566
Güldüren Ağlatan O'dur 567
NECM SÜRESİ 43. AYETİN TEFSİRİ 56
Öldüren, Diriltan O'dur 568
Erkek Ve Dişi 570
MECM SÜRESİ 45-46. AYETLERİN TEFSİRİ 570
Bir Başka Yaratılış 572
NECM SÜRESİ 47. AYETİN TEFSİRİ 572
NECM SÜRESİ 48. AYETİN TEFSİRİ 574
Şi'râ'nın Rabbi 575
NECM SÜRESİ 49. AYETİN TEFSİRİ 575
Âd Kavmini İmha Eden 576
NECM SÜRESİ 50. AYETİN TEFSİRİ 576
Semûd Kavminin İmhası 577
NECM SÜRESİ 51-52. AYETLERİN TEFSİRİ 577
Mu'tefike 578
NECM SÜRESİ 53-54. AYETLERİN TEFSİRİ 578
NECM SÜRESİ 55. AYETİN TEFSİRİ 580
Nuzûr-ı Ûlâ 581
NECM SÜRESİ 56. AYETİN TEFSİRİ 581
NECM SÜRESİ 57. AYETİN TEFSİRİ 582
Âzife 582
NECM SÜRESİ 58. AYETİN TEFSİRİ 583
Kötülerin Dikkatinin Çekilmesi 584
NECM SÜRESİ 59-62. AYETLERİN TEFSİRİ 584

KAMER SÜRESİ

KAMER SÜRESİ 1. AYETİN TEFSİRİ 588
Ay'ın Yarılması 589
Mucizelerden Yüz Çevirmeler 590
KAMER SÜRESİ 2. AYETİN TEFSİRİ 590
Havalarına Uyanlar 594

KAMER SÜRESİ 3. AYETİN TEFSİRİ 594
Enbâ 595
KAMER SÜRESİ 4. AYETİN TEFSİRİ 595
Hikmetün Bâliğatün 596
KAMER SÜRESİ 5. AYETİN TEFSİRİ 596
Kabirden Kalkış 597
KAMER SÜRESİ 6-7. AYETLERİN TEFSİRİ 597
Zor Gün 600
KAMER SÜRESİ 8-9. AYETLERİN TEFSİRİ 600
Mevlasına Niyazı 604
KAMER SÜRESİ 10. AYETİN TEFSİRİ 604
Tufan 605
KAMER SÜRESİ 11. AYETİN TEFSİRİ 605
Yerden Suların Fışkırması 606
KAMER SÜRESİ 12. AYETİN TEFSİRİ 606
Nuh (a.s)'ın Gemisi 608
KAMER SÜRESİ 13-14. AYETLERİN TEFSİRİ 609
Gemideki İbret 611
KAMER SÜRESİ 15. AYETİN TEFSİRİ 611
Mütekellim Ya'sının Düşmesi 613
KAMER SÜRESİ 16. AYETİN TEFSİRİ 613
Kur'ân'ın Kolaylaştırılması 615
KAMER SÜRESİ 17. AYETİN TEFSİRİ 615
Âd Kavminin Tekzibi 616
KAMER SÜRESİ 18. AYETİN TEFSİRİ 616
Fırtına İle İmhalar 618
KAMER SÜRESİ 19. AYETİN TEFSİRİ 618
Boş Hurma Kütükleri Gibi 622
KAMER SÜRESİ 20. AYETİN TEFSİRİ 622
KAMER SÜRESİ 21-22. AYETLERİN TEFSİRİ 625
Semûd Kavmi'nin Tekzibi 625

